võõrsõnade LEKSIKON

võõrsõnade LEKSIKON

R. KLEIS, J. SILVET, E. VÄÄRI

VÕÕRSÕNADE LEKSIKON

KOLMAS, PARANDATUD TRÜKK

TALLINN „VALGUS" 1979

Toimetanud V. Põlma ja E. Raiet
Kaane kujundanud T. Aru

Kleis, R., Silvet, J., Vääri, E.
K 52 Võõrsõnade leksikon. — 3. trükk. — Tln.: Valgus, 1979. — 664 lk.

Leksikon annab seletuse enam kui 20 000 võõrsõnale kõigilt elualadelt. Peale võõrsõnade on leksikoni valitud vähesel määral ka võõrkeelseid sõnu, väljendeid, tsitaate ning lendsõnu.

4602020000
K $\frac{70105-345}{M\ 902(16)-79}$ 4—79 81.2E

EESSÕNA TEISELE TRÜKILE

Käesolev sõnaraamat on määratud igapäevasele tarvitajaskonnale, kellel osutub vajalikuks leida mõne võõrsõna tähendust, etümoloogiat või õigekirjutust. Teoses seletatakse ühiskondlik-poliitilises, teaduslikus, tehnilises ja populaarteaduslikus kirjanduses, samuti ilukirjanduses, ajalehtedes ja ajakirjades ning kõnekeeles esinevaid võõrsõnu ja sagedamini tarvitatavaid võõrkeelseid sõnu ning väljendeid. Sõnaraamatust on välja jäetud kitsamail erialadel kasutatavad võõrsõnalised terminid. Enamik teoses leiduvaid võõrsõnu on rahvusvaheliselt tuntud, moodustudes peamiselt kreeka ja ladina keele (tihti aga ka ühe või teise nn. uue keele) elementidest. Teosesse on võetud aga ka kitsama levimusega võõrsõnu ning isegi selliseid, mis on ainult eesti keeles võõrsõnadena kasutatavad. Sõnaraamatus arvestatakse sedagi, et osa võõrsõnu on meie ühiskonnas omandanud sisu või tähendusvarjundi, mis erineb oluliselt vastava sõna tavalisest tähendusest mujal maailmas. Teos ei sisalda märksõnadena pärisnimesid ega nendega seotud ühendeid (nagu *berliini sinine, leideni purk, jorkširi siga*); küll aga on sõnaraamatusse võetud pärisnimedest tuletatud ühesõnalisi märksõnu (näit. *daalia, darsonvalisatsioon, madeira, panama, platonism*).

Märksõnadena esinevad teoses sõnad või väljendid, mis on kas täies ulatuses võõrsõnad või millede algusosad on võõrsõnalised (näit. *automaatlüliti, integraalvõrrand, reaktiivlennuk*); sellised sõnad, millede algusosa on eesti päritoluga, lõpposa aga võõrsõnaline, teose tähestikulises järjestuses iseseisvate märksõnadena ei esine, kuid vajaduse korral seletatakse niisuguseid sõnu vastava võõrsõnalise põhisõna juures (näit. on sõnad *arveldusbilanss, maksebilanss, soojusbilanss* seletatud märksõna *bilanss* all, *kujutav geomeetria* aga *geomeetria* all, *surimask* märksõna *mask* all). Märksõnale järgneb seletavas tekstis sõna eestikeelne vaste, kui see on olemas ja tarvitusel, kuid enamasti lisatakse ka sisulisi seletusi, faktilisi andmeid ja näiteid, kuigi sõnaraamat ei püüa asendada entsüklopeedilist sõnaraamatut. Kui teoses antakse selliseid võõrsõnu, millede eestikeelsed vasted on hästi tuntud ja samavõrra tarvitusel kui vastavad võõrsõnad ise, siis pole sellega tahetud propageerida võõrsõnade eelistamist, vaid on ainult sedastatud meie keeletarvituses niisuguste võõrsõnade esinemist, millest on tingitud ka nende seletamise vajadus.

Peale otseste võõrsõnade antakse teoses valimik võõrkeelseid sõnu, väljendeid, lendsõnu ja ka võõrkeelseid tsitaate. Teose mahust olenevalt esitatakse neid õige piiratud arvul.

Sõnaraamatu koostamisel on kasutatud mitmesuguseid teatmeteoseid, mille hulgas on Nõukogude Liidus ja välismaal ilmunud võõrsõnaraamatuid, entsüklopeediaid, etümoloogilisi sõnaraamatuid, õigekeelsussõnaraamatuid jne. Mõnel määral on saadud kasutada ka varasemaid eesti võõrsõnaraamatuid. Märksõnade valikul, artiklite vormistamisel ja sisulise külje kujundamisel on autorid lähtunud kaasaja eesti keeletarvitusest ja ostarbekusest. Teose käsikirja koostasid R. Kleis (tähed A, B, C, D, E, G, H, I, J), J. Silvet (tähed K, L, M, N, O, P, Q) ja E. Vääri (tähed F, R, S, Š, Z, Ž, T, U, V—W, Ä, Ö, Ü, Y). Seejuures rõhutatagu, et kuigi autorid on püüdnud oma tööd vormilt ja sisult kooskõlastada ja selleks kogu käsikirja ühiselt läbi arutanud, vastastikku üksteise tööd arvustades, seda ühtlustades, täiendades ja korrigeerides, langeb

vastutus artiklite vormilise ja sisulise külje eest kui ka märksõnade valiku suhtes eeskätt käsikirja vastavate osade autoreile.

Teose esimese trüki ilmumise puhul avaldati ajakirjanduses R. Nurkse, L. Tiigi jt. põhjalikke arvustusi, milles märgiti positiivse kõrval ka sõnaraamatu puudusi. Paljud keeletarvitajad on sõnaraamatu esimese trüki ilmumisest möödunud viieteistkümne aasta jooksul saatnud autoreile kirjalikult või edasi andnud suuliselt oma tähelepanekuid ja soove.

Käesolevaga jõuab lugejani «Võõrsõnade leksikoni» teine trükk, mille ettevalmistamisel on arvestatud kõiki ilmunud arvustusi, kirjalikult ja suuliselt edasiantud ettepanekuid. Võrreldes esimese trükiga on teoses olulisi erinevusi ja parandusi. Kõigepealt on tähelepanelikult läbi vaadatud märksõnad ning lisatud suurel arvul uusi ja välja jäetud keeletarvituses vananenud võõrsõnu. Põhjalikult on redigeeritud seletuste sõnastust vastavalt kaasaja teaduse edusammudele. Seoses võõrsõnade levikuga on suurenenud märksõnade hulk, milleks saadi ruumi eriti pikkade artiklite olulisest lühendamisest. Autorite eesmärgiks on anda tihendamise arvel senisest rohkem informatsiooni. Teise trüki ettevalmistamisel arvestati võõrsõnaraamatute, entsüklopeediate jm. teatmeteoste uusimaid trükke, samuti «Eesti nõukogude entsüklopeedia» esimese poole köidete märksõnu ja sõnastust. Õigekeelsussõnaraamatu ja käesoleva käsikirja kooskõlastamisel nägid palju vaeva seltsimehed E. Raiet ja V. Põlma, mille eest neile autoreilt suurim tänu. Kõik sõnaraamatu autorid on saanud abi paljude alade eriteadlastelt ja mitmesuguste kultuurialade töötajatelt, kellele samuti palju tänu.

Autorid on teadlikud, et hoolimata tehtud parandustest ja täpsustustest võib ka teose teises trükis leiduda vormilisi puudusi, liigseid märksõnu või vastupidi: tarvilike märksõnade puudumist, eksimusi, ebaõnnestunud sõnastust, ebaühtlust jms. Autorid pöörduvad teose kasutajate poole palvega kõigist märgatud puudustest teatada kirjastusele «Valgus» (Tallinn, Pärnu mnt. 10).

TEADMISEKS «VÕÕRSÕNADE LEKSIKONI» KASUTAJALE

Märksõnad on antud harilikus poolpaksus kirjas (näit. **lüürika**), võõrkeelsed sõnad või väljendid märksõnadena poolpaksus kursiivis (näit. ***crescendo, déshabillé, panem et circenses***). Võõrkeelsete märksõnade järel on näidatud nurksulgudes ja kursiivis nende hääldamine, niivõrd kui see erineb nende kirjakujule vastavast eesti hääldamisest. Harilikel, eesti õigekirjutuse reeglite kohaselt kirjutatavail märksõnadel on nurksulgudes näidatud vaid rõhk rõhulise silbi täishääliku järel sirge apostroofiga (näit. **küpress** [*-e'-*], **parataks** [*-ta'-*]. Märksõna esimesele silbile langevat rõhku pole harilikult näidatud; samuti ei näidata rõhku neil märksõnadel, kus seda juba tähistab kahekordselt kirjutatud vokaal (näit. **armee, prosoodia**), ega ka *ism-* ja *ist-*lõpulistel sõnadel, kus rõhk asetseb alati viimasel silbil (näit. **darvinism, sotsialist**).

Märksõna järel (või sõnarõhu märkimise järel nurksulgudes) on ümarsulgudes ja kursiivis antud märksõna võõrkeelne algkuju — ilma eestikeelse tõlketa, kui võõrkeelse algkuju tähendus ühtib märksõna omaga, ja koos tõlkega, kui see erineb märksõna tähendusest (näit. **garaaž** (pr. *garage*), **daativ** (ld. *dativus*), **derivatsioon** (ld. *derivātio* kõrvalejuhtimine), või on esitatud eelneva tuletusmärgiga (märk < tähendab «tuletatud», «tuleneb») need võõrkeelsed sõnad (koos tõlkega), milledest märksõna on moodustunud (näit. **dermografism** (< kr. *derma* nahk + *graphō* kirjutan); kui tuletusmärgile järgnevail sõnadel nende keelelist kuuluvust ega tõlget pole märgitud, siis esinevad need sõnad ise märksõnadena ja neid tuleb otsida tähestikulises järjestuses omal kohal (näit. **heliogravüür** (< *helio-* + *gravüür*)).

Märksõna järel sõna keelelise päritolu seletamisel antakse venekeelsed sõnad vene tähtedega, muud algkeelsed sõnad ainult ladina tähestikku tarvitavaist euroopa keeltest; kreekakeelsed sõnad antakse ladina tähtedega transliteeritult, kusjuures *ch* (kr. χ) hääldub nagu *hh*, *ph* (kr. φ) nagu *f*, *rh* (kr. ϱ) nagu *r*, *th* (kr. ϑ) nagu *t*, *x* (kr. ξ) nagu *ks*, *ē* (kr. η) nagu *ee*, *ō* (kr. ω) nagu *oo*, *y* (kr. υ) nagu *ü*. Muudest keeltest pärinevate märksõnade puhul märgitakse ainult päritolukeel (näit. **kaadi** (< ar.)).

Samakujulised, kuid erineva keelelise päritoluga ja eri tähendusega märksõnad on antud eraldi märksõna-artiklites ja eristatud rooma numbritega I, II jne. märksõna järel (näit. **paak I**, ..., **paak II**, ...).

Kui kaks või enam üksteisele vahetult järgnevat märksõna on tuletatud ühest ning samast tüvest (näit. **degenerant, degeneratiivne, degeneratsioon, degenereeruma**), siis seletatakse keelelist päritolu ainult ühe märksõna juures ega korrata seda enam teiste samatüveliste märksõnade puhul; küll on aga üksteisele järgnevate samatüveliste märksõnade juures antud iga märksõna järel sulgudes vastavad võõrkeelsed sõnad, kui need on märksõna otseseks algkujuks (näit. **komparatiiv** (ld. *comparativus*), **komparatsioon** (ld. *comparātio*), **kompareerima** (ld. *comparāre*)).

Kui mõni sõna-algusosa või eesliide esineb omaette märksõnana või on eelneva märksõna keelelise päritolu märkimisel seletatud, siis sellele vahetult järgnevate liitmärksõnade juures seda sõnaosa keelelise päritolu seletamisel ei korrata, vaid märgitakse see kolme punktiga (...) (näit. **meso-** (kr. *mesos* vahelmine, keskmine), **mesoderm** (... kr. *derma* nahk), **mesofüll** (... kr. *phyllon* leht)).

Kui märksõna koos mõnede teiste sõnadega moodustab eri tähendusega ühendeid, siis antakse need ühendid (sõrendatud kirjas) ja nende seletused märksõna-artiklis jooksvalt realt, kusjuures märksõna neis ühendeis esineb lühendatult algustähega (näit. **geograafia**, ...f ü ü s i k a l i n e g., ...m a j a n d u s g.; **progressiivne**, ...p. m a k s, ...p. p a r a l ü ü s).

Iseseisvaid viiteid antakse teoses (kursiivkirjas) kas võrdusmärgiga (näit. esparto [-a'-] (hsp.) = *halfa*; sel puhul märksõna, millelt viidatakse, ei korrata selle märksõna juures, millele viidatakse) või sõnaga «vt.» (näit. **e t a n a a d i d** vt. *atsetaadid*; sel puhul korratakse märksõna, millelt viidatakse, selle märksõna järel, millele viidatakse). Ka märksõna-artiklite seletavas tekstis on tarbe korral neid sõnu, mis leiduvad teoses oma tähestikulisel kohal märksõnadena, laotud kursiivkirjas, millega neile kui märksõnadele viidatakse.

Märksõna-artiklite tekstis eraldatakse märksõna eri tähenduste seletused semikooloniga või — nende suurema sisulise erinemise korral — numbritega 1, 2 jne. Märksõna või selle üksiktähenduse erialast kuuluvust tähistatakse seal, kus see on sisu õigeks mõistmiseks tarvilik, vastava kursiivis antud lühendiga (näit. *bot.*, *füüs.*, *med.*); kui aga seletusest endast on ilmne, missugusele erialale märksõna antud tähenduses kuulub, jääb erialast kuuluvust tähistav lühend andmata. Kui märksõna-artikli seletavas tekstis artikli märksõna kordub, märgitakse see lühendatult sõna algustähega, millele tarbe korral lisanduvad muutelõpud. Sõnaseletuse ette asetatud märk * tähendab, et on tegemist sõna tarvitusega piltlikus või ülekantud mõttes.

Hääldamismärkidena tarvitatakse võõrkeelsete märksõnade juures peale harilike kirjatähtede järgmisi:

a̰ — ninahäälikuline *a*, = umbes *ang*, näit. ***en gros*** [*a̰gro'*]
o̰ — ninahäälikuline *o*, = umbes *ong*, näit. ***bouillon*** [*bujo̰'*]
ä̰ — ninahäälikuline *ä*, = umbes *äng*, näit. ***doyen*** [*duajä̰'*]
ö̰ — ninahäälikuline *ö*, = umbes *öng*, näit. ***parfum*** [*parfö̰'*]

LÜHENDID

a. = aasta(l)
aafr. = aafrika keeled
aatomm. = aatommass
agr. = agronoomia
aiand. = aiandus
aj. = ajalugu
Am. = Ameerika
anat. = anatoomia
ar. = araabia keel
arheol. = arheoloogia
arhit. = arhitektuur
astr. = astronoomia
asut. = asutatud
biol. = bioloogia
bot. = botaanika
cm = sentimeeter
cm^2 = ruutsentimeeter
cm^3 = kuupsentimeeter
e. = ehk
elektr. = elektrotehnika
e. m. a. = enne meie ajaarvamist
end. = endine
Eur. = Euroopa
farm. = farmaatsia
filol. = filoloogia
filos. = filosoofia
folkl. = folkloor
fot. = fotograafia
füsiol. = füsioloogia
füüs. = füüsika
g = gramm
gen. = genitiiv
geogr. = geograafia
geol. = geoloogia
germ. = germaani keeled
haril. = harilikult
hbr. = vanaheebrea keel
holl. = hollandi; hollandi keel
hsp. = hispaania; hispaania keel
ind. = indiaani keeled
ingl. = inglise; inglise keel
isl. = islandi keel
it. = itaalia; itaalia keel
jaap. = jaapani; jaapani keel
jm. = ja muud; ja mujal
jms. = ja muud seesugust; ja muud sellised
jne. = ja nõnda edasi
jt. = ja teised
jur. = jurisprudents, õigusteadus
k. = keel (ühenduses keele nimetusega)
kasut. = kasutatakse, kasutusel
kat. = (rooma)katoliku
keem. = keemia, keemiline
kg = kilogramm
kirikl. = kiriklik
kirj. = kirjandus(teadus)
km = kilomeeter
km^2 = ruutkilomeeter
kr. = (vana)kreeka keel
kunstl. = kunstlik (kunstlikult loodud sõna)
l = liiter
L.-Am. = Lõuna-Ameerika
ld. = ladina keel
lgv. = lingvistika
lüh. = lühend, lühendatult
m = meeter
m^2 = ruutmeeter
m^3 = kuupmeeter
m. a. j. = meie ajaarvamise järgi
mat. = matemaatika
med. = meditsiin
mer. = merendus
meteor. = meteoroloogia
mg = milligramm
milj. = miljon
miner. = mineraloogia
mm = millimeeter
muus. = muusika
mäend. = mäendus
müt. = mütoloogia
nn. = niinimetatud
nr. = number
näit. = näiteks
org. = organisatsioon
P.-Am. = Põhja-Ameerika
peam. = peamiselt
perek. = perekond
pl. = pluural
p.-n. = pärisnimi
port. = portugali keel
pr. = prantsuse; prantsuse keel

psühh. = psühholoogia
pärs. = pärsia keel
rts. = rootsi; rootsi keel
s. = sajand
sanskr. = sanskrit
sek. = sekund
sem. = semiidi keeled
sg. = singular
skand. = skandinaavia keeled
sks. = saksa; saksa keel
s. o. = see on
sport = sport ja kehakultuur
s.t. = see tähendab
suguk. = sugukond
sõj. = sõjandus
zool. = zooloogia
t = tonn
tarvit. = tarvitatakse, tarvitusel
tat. = tatari keel
teatr. = teatriala
tehn. = tehnika
trg. = türgi; türgi keel
täh. = tähendab; tähendus
u. = umbes
ukr. = ukraina; ukraina keel
ung. = ungari; ungari keel
v. = või
van. = vananenud (sõna)
vast. = vastand
vm. = või muu
vms. = või muud sellesarnast
vn. = vene; vene keel
vrd. = võrdle
vt. = vaata
ök. = ökonoomika

A

a, 1) *muus.* alusastmiku 6. heli tähtnimetus, silpnimetus *la* (selle järgi häälestatakse pillid); 2) *aari* tähis
à [*a*] (pr.), «igaüks» (näit. 3 raamatut à 5 rbl.)

a-, täishäälikute ees **an-** (kr.), eesliide peam. kr. päritoluga sõnades, väljendab eitust v. mingi omaduse puudumist (näit. asümmeetria, anorgaaniline), vahel ka intensiivsust tähenduses «väga, üpris»

A, *ampri* tähis

aa e. **ãã**, lüh. sõnast *ana*

aadamlased = *adamiidid*

aadel (sks. *Adel*), valitsev, pärilike eesõigustega seisus feodaalajastul, jagunes kõrg- ja alama-ks. XIX ja XX s. kodanlike revolutsioonide tagajärjel kaotati enamikus riikides a-i seisuslikud eesõigused. Venemaal likvideeris a-i maaomandi ja kaotas ühtlasi lõplikult a-i alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon

aadellik, aadlisse kuuluv, sellele omane, aadli-

aadlik, aadliseisusesse kuuluv isik

aadlikonvent, Liivi- ja Saaremaa rüütelkonna organ XVIII—XX s., valmistas ette küsimusi maapäevale ja otsustas mõningaid asju

aadlimatrikkel, varemail aegadel aadlinimistu, millesse sissekantud isikud kuulusid täieõiguslike liikmeina kohalikku aadlisse

aadlitiitel, eriline nimetus (prints, hertsog, vürst, markii, krahv, parun, samuti *von* ja *de* perekonnanime ees), mis näitab aadliku kuulumist mingisse aadliliiki

aadress (pr. *adresse*), 1) isiku elupaiga või asutuse asukoha osutus; 2) pidulik kirjalik õnnitlus ning tervitus mingi asutuse v. kollektiivi poolt; kirjalik esitis; 3) elektronarvuti salvestusseadme pesa järjenumber; **a - b ü r o o**, kodanike elukoha kohta teateid andev asutus; **a - k a l e n d e r** [*-le'-*], raamat teatava ala isikute, ka asutuste ja ettevõtete kohta käivate andmetega

aaker (ingl. *acre*), pinnamõõduühik Inglismaal ja P.-Am-s, = 4047 m^2

aaloe (kr. *aloē*), liigirikas Aafrika (peam. Kapimaa) päritoluga taimeperek. liilialiste suguk-st, mitmeaastased taimed paksude lihakate lehtedega, millede mahl sisaldab raviva toimega aineid; mõnede liikide lehtede kiude (**a - k a n e p i t**) tarvit. põrandavaipade, köite jm. valmistamiseks; paljud liigid on ilu- ja toataimed

aamen (hbr.), *kirikl.* «tõesti», «see sündigu nõnda», juudi- ja ristiusulistel sõna palve, kõne, jutluse lõpul selle kinnitamiseks

aar (pr. *are* < ld. *ārea* pindala), tähis a, pinnamõõduühik, = 100 m^2

aara (< ind.), pikasabaline L.-Am. papagoi, kuni 80 cm pikk

aaria (it. *aria* laul), lüüriline soolopala ooperis, oratooriumis, kantaadis; ka meloodiline instrumentaalmuusikapala

aarialased (< sanskr. *arja* isand), indoeuroopa keeli kõnelevate rahvaste nimetus XIX s. kirjanduses; nüüdisaja kirjanduses: indoiraani rühma rahvad; rassistlikus, eriti sks. fašistlikus kirjanduses: «kõrgema rassi» esindajad, sageli samastatud «põhjatõuga»

aasid (germ.), jumalad Skandinaavia mütoloogias

aažio (it. *aggio*), raha v. väärtpaberi tegeliku v. börsihinna ja sellest madalama nominaalhinna vahe

aatom (kr. *atomos* jagamatu), keem. elemendi vähim iseseisev osake, mida kuni XX s. peeti jagamatuks; koosneb positiivse laenguga tuumast ja selle ümber liikuvaist elektronidest; **a - i e n e r g i a** [*-ne'-*], tuumaenergia, osakeste vastastikuse mõjutamise ener-

gia a-ituumas, ületab u. 1 milj. korda tuuma ja väliselektronide vastastikuse mõjutamise energiat a-ikestas (keemilist energiat). Mõnedel a-ituuma muundumistel toimub a-ienergia vabanemine; a-ifüüsika, füüsika haru, mis uurib a-i elektronkatte ehitust; a-ipomm, mürsk, mil on suur plahvatusjõud *a-ienergia* väga kiire vabanemise tagajärjel; a-ispekter, atomaarse gaasi v. auru kiirgus- v. neeldumisspekter; a-ituum, a-i positiivselt laetud keskne osa, koosneb prootoneist ja neutroneist. Prootonite arv määrab a-ituuma laengu, prootonite ja neutronite summa — a-ituuma massi; a-kell, täpseim ajamõõteseade, mille töötamine põhineb a-tes toimuvatel võnkumistel; a-mass e. a-kaal, a-i mass avaldatuna a-massiühikuis (ühikuks on 1/12 süsiniku isotoobi ^{12}C a-i massist); a-number, elemendi koha järjenumber vene teadlase D. Mendelejevi elementide perioodilisuse süsteemis; a-soojus, antud keem. elemendi a-massi ja erisoojuse korrutis

aatrium (ld. *ātrium*), vanarooma elamu pearuum laeavaga, millest vihmavesi voolas põrandas olevasse basseini; basiilika eesõu kaevuga; *anat.* koda (näit. südames)

abaasia (< *a-* + kr. *basis* samm, käik), käimisvõimetus (enamasti närvisüsteemi haiguste tagajärjel)

abaka (malai k.), manilla kanep, banaanide leherootsudest saadav kiudaine laevaköite, mattide jm. valmistamiseks

abakus (ld. *abacus* < kr. *abax* arvutuslaud), vanaaja Kreekas ja Roomas arvutuslaud; *arhit.* sambakapiteeli nelinurkne katteplaat antiikses ehituskunstis; *mat.* nomograafias eriline joonis arvuliste tähistega antud võrrandi mehhaaniliseks lahendamiseks

abandoon (pr. *abandon*), laadungi- v. laevaomaniku loobumine oma õigustest kindlustatud varale kindlustuseandja kasuks tingimusel, et viimane tasub kindlustusevõtjale täie kindlustussumma

à bas [*aba'*] (pr.), maha!, kadugu!

abažuur (pr. *abat-jour*), 1) lambivari valguse suunamiseks ja silmade kaitseks ereda valguse eest; 2) aken kallaka aknalaua ja sissepoole laienevate külgedega (laseb valgust laialdaselt ruumi langeda)

abbé [*abe'*] (pr.) vt. *abee*

abd (ar., «ori», «sulane»), liitosa ar. nimedes

abderiit (Vana-Kreeka linna Abdera elanike nimetuse järgi), juhm, kilplane

abdikatsioon (ld. *abdicātio*), lahtiütlemine, loobumine (kroonist, võimust, kõrgest ametist)

abdominaalne (ld. *abdominālis*), kõhusse puutuv, kõhu-, allkeha-; tagakeha-

abdoomen (ld. *abdōmen*), allkeha, kõht; putukail ja koorikloomadel: tagakeha

abduktor [*-u'-*] (< ld. *abdūcere* ära juhtima), *anat.* eemaldajalihas, liikuvat kehaosa keha keskjoonest eemaletõmbav lihas

abduktsioon, jäseme eemaletõmbamine keha keskjoonest

abee (pr. *abbé* < ld. *abbas*), algselt kloostriülema (abti), hiljem kat. vaimuliku nimetus Prantsusmaal

aberratsioon (ld. *aberrātio* kõrvalekaldumine), hälbimus; *astr.* valguse a., tähe asendi näilik muutumine taevalaotuses, tekib Maa tiirlemise tõttu Päikese ümber; *füüs.* optiliste läätsede v. peeglite abil saadud kujutiste moondumine v. nende puudulik selgus, nii et läätse kesk- ja äärealad (sfääriline a.) v. eri värvid (kromaatiline a.) annavad eri kohtades kujutisi; *biol.* liigi tavalisest kujust tugevasti kõrvalekalduv vorm; kromosoomi struktuuri muutus

abessiiv [*a'-*] (ld. *abessivus* < *abesse* puuduma), *lgv.* ilmaütlev kääne (eesti k. lõpuga *-ta*, näit. *tegevuseta*)

abhorreerima (ld. *abhorrēre*), tagasi kohkuma, jälestama

ab incunabulis [*-kunaa'-*] (ld., «mähkmeist peale»), mingi asja algusest peale

ab initio [*-ni'tsio*] (ld.), algusest peale

abiogeenne, isetärkav, elutust sigiv

abiogenees (< *a-* + kr. *bios* elu + *genesis* tekkimine), isetärkamine, elutust sigimine, elusolendite tekkimine iseenesest

abioos (< kr.), elutus; eluvõimetus

abiootiline (< *a-* + kr. *bios* elu), elutu

abiturient [*-e'-*] (ld. *abituriens* lahkuda kavatsev), keskkooli lõpetama valmistuv isik; keskkoolilõpetaja

abituurium, keskkooli lõpetamine, lõpueksamid; abituriendid

abjuratsioon (ld. *abjurātio* vandega lahtiütlemine), avalik loobumine usust v. oma veendumustest

ablaktatsioon (ld. *ablactātio* võõrutus < *lac* piim), imiku võõrutus rinnast; *aiand.* ligistus, puude ja põõsaste pookimine sel teel, et aluse ja väärispuu oksad kasvatatakse kokku, vääristusoksa algul emapuust eraldamata

ablakteerima, *ablaktatsiooni* teostama

ablatiiv [*a'-*] (ld. *ablativus*), *lgv.* alaltütlev kääne (eesti k. lõpuga *-lt*, näit. *töölt*)

ablatsioon (ld. *ablātio* äravõtmine, -viimine), *med.* silma võrkkesta irdumine soonkestast haigusliku nähuna; *geol.* jääliustike pealispinna sulamine

ablaut (sks. *Ablaut*), *lgv.* indoeuroopa keelte reeglipärane täishäälikute vaheldus samas tüves (näit. sks. *binden, band, gebunden*)

ablepsia [*-e'-*] (< *a-* + kr. *blepsis* nägemine), nägemisvõimetus, pimedus

abnormsus [*-o'-*] (< ld. *abnōrmis* reeglist kõrvalekalduv), kõrvalekaldumus normist, väärmoodustis, erand

abolitsionism (ingl. *abolitionism* < ld. *abolitio* tühistamine, hävitamine), mingi seaduse tühistamist taotlev ühiskondlik liikumine, eriti liikumine neegrite orjuse kaotamise kasuks (tekkis XVIII s. lõpul Am. Ühendriikides, Prantsusmaal ja Inglismaal)

abolitsionist, orjuse kaotamise pooldaja; mingi seaduse tühistamise pooldaja

abolitsioon, seaduse v. otsuse tühistamine; ettearmustus, menetluse lõpetamine armuandmise korras

aboneerima (pr. *abonner*), kindlaks tähtajaks ette tellima, ette ära maksma (telefoni, raamatukogu kasutamist, kohta teatris jne.), eeltellima

abonement [*-e'nt*] (pr. *abonnement*), ettetellimine, mingi kasutamisõiguse ettetasumine kindlaks tähtajaks (telefoni, teatri, kontsertide jm. a.); raamatukogunduses: laenutus

abonent [*-e'-*] (< pr. *abonné*), ettetellija, abonemendi omaja

aboraalne (< ld. *ōs* suu), *zool.* suu vastas asetsev

abordaaž (pr. *abordage*), taktikaline võte merelahingus aeru- ja purjelaevastiku ajastul: ründav laev kinnitati haakidega vaenlase laeva külge ja viimane vallutati käsitsivõitluses

aborigeen (ld. pl. *aborigines* < *ab origine* algusest peale), põliselanik, pärismaalane

aborigeenne, kohaliku päritoluga

abort [*-o'-*] (ld. *abortus*), nurisünnitus, noore, väljaspool emakat edasielamisvõimetu loote väljumine emaüsast; toimub kas välise kaasabita (iseeneslik a.) v. meelega esilekutsutuna (tehislik a.)

aborteerima, nurisünnitama

abortiivne (ld. *abortivus* enneaegselt sündinud), *aborti* tekitav; enneaegselt katkestav v. katkev (ravi, haiguse kohta)

ab ovo (ld., «munast alates»), algusest peale; *ab ovo usque ad mala* [*oovo uuskve maala*] (ld., «munadest õunteni»; antiikaja roomlastel algas lõunasöök munast ja lõppes puuviljaga), algusest lõpuni

abrakadabra [*-da'-*], mõttetu sõna, millele vanal ajal omistati maagilist, imettegevat mõju; mõttetus, arusaamatute sõnade kuhjamine

abrasiivid (< ld. *abrāsio* mahakraapimine) e. **abrasiivained**, peeneteralised v. pulberjad väga kõvad ained (teemant, korund, smirgel, ränikivi, pimss jt.), mida kasutatakse metallide, klaasi, vääriskivide, puidu, naha jm. pindade töötlemisel

abrasiivlõikeriistad, *abrasiividest* valmistatud lõikeriistad (lihvimisketad, segmendid, tahud jne.)

abrasioon, *geol.* murrutus, mereranna murdmine ja tasandamine lainete poolt; *med.* (emaka limaskesta) väljakaapimine

abrégé [*-reže'*] (pr.), sisu lühikokkuvõte; väljakirjutis v. väljavõte teosest

abrekk [*-e'-*] (< osseedi k.), mägilane-partisan, hiljemini mägiröövel Kaukaasias

abreviatuur (it. *abbreviatura* < ld. *brevis* lühike), sõna v. silbi lühend kirjas, ka tingmärgi näol (eriti keskaja käsikirjades); nüüdisajal: kirjas v. kõnes kasutatav lühend (näit. SDV = Saksa Demokraatlik Vabariik);

muus. lühend v. lihtsustus noodikirjas

abrogatsioon (ld. *abrogātio*), vananenud seaduse tühistamine

abruptne [-*u'*-] (ld. *abruptus*), murtud, katkendlik

absats (sks. *Absatz*), taandrida (lõigu esimene rida, järgnevaist lühem); lõik (tekstiosa ühest taandreast teiseni)

absenteism e. **absentism** (< ld. *absens* puuduv), äraolek, puudumine; kodanlikes maades: töötajate hulgaline valimistest kõrvalehoidumine (töötajail on tegelikult võimatu esitada oma kandidaate); *van.* suurmaaomanike eemalolek oma maaomandeist (mis on jäetud valitseja hoolde v. välja renditud)

absentne [-*e'n*-], puuduv, eemalviibiv

absentsus [-*e'*-], puudumine, eemalviibimine; *med.* lühiajaline teadvuseta olek

absint [-*i'*-] (pr. *absinthe* < kr. *apsinthion* koirohi), jook alkoholist (55%), koirohust ja aniisist (peam. Prantsusmaal)

absolutiseerima, *absoluutseks* muutma v. pidama

absolutism (pr. *absolutisme* < ld. *absolūtus* tingimatu), ainuvalitsuslik võim, valitsusvorm, kus kõrgeim võim kuulub piiramatult ühele isikule (monarhile), ilma et rahvas saaks osa võtta seadusandlusest v. valitsemise kontrollist

absolutist, *absolutismi* pooldaja

absolutistlik [-*ti'*-], absolutismile omane, piiramatu

absolutsioon (ld. *absolūtio* vabastamine, õigeksmõistmine), andestuskuulutus, pattude andestamine (katoliiklastel ja protestantidel)

absoluut, idealistlikus filosoofias ja usundeis maailmaruumi igavene lõpmatu vaimne põhialus (absoluutne vaim, absoluutne idee, absoluutne «mina»), jumaluse teisendsõna

absoluutne (ld. *absolūtus*), tingimatu, piiramatu, sõltumatu igasugusest suhtest; täiuslik, täielik; a. a l k o h o l, veevaba viinapiiritus (peaaegu 100%-line); a. k u n s t = *abstraktsionism*; a. k u u l m i n e, võime täpselt määrata iga heli kõrgust kuulmise järgi, ilma muusikariista abita; a. k õ r g u s, *geogr.* kõrgus üle merepinna; a. l i i k u m i n e, *füüs.* keha liikumine teise keha suhtes, mida tinglikult peetakse liikumatuks; a. m o n a r h i a, riigivorm, milles kõrgeim võim kuulub piiramatult ühele isikule (monarhile); a. m u u s i k a, muusika, mis ei väljenda midagi peale iseenese ega oma mingit programmi; a. m õ õ t u d e s ü s t e e m, mõõtude süsteem, kus põhiühikuiks on võetud pikkusühik sentimeeter (cm), massiühik gramm (g) ja ajaühik sekund (sek.); a. n i i s k u s, grammides mõõdetud veeauru hulk ühes õhu m³-s; a. n u l l p u n k t, madalaim mõeldav temperatuur (—273,16 °C); a. t e m p e r a t u u r, temperatuur, mida loetakse a. nullpunktist; a. t õ d e, *filos.* tõde, mis annab objektiivsest tõelisusest täieliku, igakülgse, ammendava teadmise

absoluutväärtus, *mat.* suurust väljendav arv positiivselt võetuna; märk || (näit. |—5| = 5)

absolveerima (ld. *absolvere* vabastama; lõpule viima), vabaks kuulutama, süüst vabastama; sooritama; lõpetama (näit. kooli)

absolvent [-*e'*-] = *abiturient*

absorbeerima (ld. *absorbēre*), neelama, imama

absorbeeruma, neelduma, sisse imbuma

absorbent [-*e'*-] (ld. *absorbens* neelav), imamisvahend, absorbeeriv aine

absorber [-*o'*-], absorptsiooniaparaat, kasut. gaaside puhastamiseks v. gaasisegust üksikute osiste eraldamiseks

absorptsioon, neelamine, imamine; neeldumine; g a a s i a., gaasi neeldumine vedelas v. tahkes kehas; h e l i a., heli neeldumine kehades; v a l g u s e a., valguse neeldumine aines, valguse tugevuse nõrgenemine aine läbimisel; a - i s p e k t e r, neeldumisspekter, spekter, mis tekib, kui valguskiirte teele asetatud keha on neelanud osa kiiri

abstinent [-*e'*-] (< ld. *abstinens* hoiduv), karsklane, alkohoolseist jookidest (ka tubakast jm. nautimisvahendeist) keeldumist ja nende valmistamis- ning müügikeeldu taotlev isik

abstinents [-*e'*-] (ld. *abstinentia*), karskus, keeldumus alkohoolseist jookidest (ka muist nautimisvahendeist); hoidumine sugulisest läbikäimisest

abstraheerima (< ld. *abstrahere* eemale tõmbama), abstraktseid mõisteid moodustama; eseme v. nähtuse

mõnda tunnust mõtteliselt esile tooma; üksikuilt esemeilt ja nähtustelt üldistele mõistetele ja arenemisseadustele siirduma

abstraktne [-*a'k*-], mõtteline; meeltega tajumatu. Vast. konkreetne; a. a r v, nimeta arv

abstraktnoomenid (ld. *nōmina abstracta*), *lgv.* abstraktseid mõisteid tähistavad nimisõnad

abstraktsionism (< ld.), esemetu e. nonfiguratiivne kunst, XX s. peam. kapitalistlikes maades levinud modernistlik kujutava kunsti suund, mis loobub reaalsete esemete kujutamisest, püüdes väljendusrikkust ja mõju saavutada värvikombinatsioonide ja joonte ning vormide rütmi abil

abstraktsionist, *abstraktsionismi* viljeleja

abstraktsioon (ld. *abstractio* eemaldamine), 1) abstraheerimine, mõistuslik menetlus, milles tegelikkuses esinevaist asjust ja nähtustest lahutamatuid omadusi, külgi v. seoseid vaadeldakse eraldi, andes neile iseseisva mõiste kuju; 2) mõiste v. teoreetiline üldistus, mis kujuneb inimese mõtlemise, abstraheeriva tegevuse tulemusena

abstruusne (ld. *abstrūsus* peidetud), segane, kummaline; raskesti arusaadav, mõttetu

abstsedeerima (ld. *abscēdere*), taanduma; *med.* mädanikustuma, abstsessi tekitama

abstsess [-*e'*-] (ld. *abscessus*), *med.* mädanik, põletiku puhul tekkiv piiratud mädakogum

abstsiss [-*i'*-] (< ld. *abscissus* eraldatud), *mat.* arv, mis määrab punkti asendi sirgel mingi teise sellel sirgel asetseva punkti (nn. alguspunkti) suhtes, v. üks kahest (kolmest) *koordinaadist*, mis määravad punkti asendi koordinaadistiku suhtes

absurd [-*u'*-] (< ld. *absurdus* mõttetu, totter), mõttetus, mõttetu väljend

absurditeater [-*u'*-], antiteater, modernistlik suund pärast II maailmasõda, eitab kogu varasemat teatrit, lähtub maailma ja inimelu absurdsuse ideest, mida püüab laval kujutada äärmise tinglikkusega

absurdne [-*u'*-], mõttetu, võimatu

abt (< aramea k. *aba* isa), kat. mungakloostri ülem

abtiss [-*i'*-], naisabt, kat. nunnakloostri juhatajanna

abtkond, kloosterkond, abtile v. abtissile alluv klooster ühes juurdekuuluva maa-alaga

abu (ar., «isa»), liitosa ar. nimedes

abundantne [-*a'n*-] (ld. *abundans*), külluslik, rohke

ab urbe condita [*ko*-] (ld., «linna (s. o. Rooma) asutamisest»), a-st 753 e. m. a.

abusus [*abuu'*-] (ld.), kuritarvitus

abuulia (< kr. *abulia* kõhklevus), haiguslik tahtenõrkus

abuutilon (ld. *abutilon* < ar.), toavaher, suureõieline toataim kassinaeriliste suguk-st; mõned liigid on kasutatavad kiutaimedena

abüssaal (< kr. *abyssos* põhjatu), süvameri, alates 3000 m kuni põhjani ulatuv mereala

abüssaalne, *abüssaali* kuuluv, suures (üle 3000 m) meresügavuses asetsev; sügaval tekkinud, süva- (näit. kivimi kohta)

abüssiline [-*ü'*-] = *abüssaalne*

Ac, *aktiiniumi* sümbol

ac... vt. ka **ak...**, **ats...**

a. c., lühend ld. sõnust *anni currentis* [*kurre'*-], käesoleva aasta, v. *anno currente* [*kurre'*-], käesoleval aastal

a cappella [*kape'*-] (it.), instrumentaalsaateta mitmehäälne koorilaul

accelerando [*atšelera'*-] (it.), lüh. *accel.*, *muus.* pikkamisi kiirenedes

accentus [*aktse'*-] (ld.) vt. *aktsent*; *a. acutus* [*akuu'*-] vt. *akuut*; *a. gravis* vt. *graavis*; *a. circumflexus* [*tsirkumfle'ksus*] vt. *tsirkumfleks*

a. Chr. (n.) vt. *ante Christum (natum)*

acidum [*a'ts*-] (ld.), hape

a conto [*k*-] (it.), *ök.* arvele

acta [*aak*-] (ld.), toimingud, teod, aktid (sageli teaduslike koguteoste ja ajakirjade nimetuse osa)

acte final [*akt -a'l*] (pr.), lõppakt, diplomaatilise konverentsi tööde ja tulemuste loend

actio [*aaktsio*] (ld., «kaebus»), *jur.* hagi

a. d., lüh. sõnust *a dato* (ld.), tänasest (s. o. allakirjutamisest) peale

A. D. vt. *Anno Domini*

adaadžo (< *adagio*), suurema helitöö (sümfoonia, sonaadi) aeglane, haril. 2. osa, ka iseseisev helitöö

adaat (ar.), kirjutamata seadus, tavaõigus mõnedel islami rahvastel, kaitseb ülemkihi ja rikaste eesõigusi

ad absurdum [*-u'r-*] vt. *reductio ad absurdum*

ad acta [*aak-*] (ld., «aktide juurde»), aktidesse (lisama); tagajärjeta (jätma), ebamäärasesse tulevikku (lükkama)

adagietto [*-adže'-*] (it.), *muus. adagio*'st pisut kiiremini; lühike *adaadžo*-helitöö

adagio [*-a'džo*] (it.), *muus.* rahulikult, mugavalt, pikalt

adaliin (kunstl.), broomi sisaldav rahustava ja uinutava toimega pulber

adamant [*-a'nt*] (< kr. *adamas*), *van.* teemant; Vana-Kreekas ka teras

adamantiin (< kr. *adamantinos* terasene, kõva), hambavaap, hambaemail

adamantinoom, hambavaapkasvaja, haril. healoomuline lõualuukasvaja

adamiidid (< p.-n.), keskaja lahkusulised voolud ristiusu kirikus, eriti hussiitide vasakpoolseim tiib; nõudsid varaühisust

adamsiit (< p.-n.), keemiline ründeaine, põhjustab aevastust ja oksendust

adaptatsioon (ld. *adaptātio* sobitamine, kohandamine), organismide kohanemine v. kohastumine elutingimustega; mõne teose teksti kohandamine algajate jaoks võõrkeelte õppimisel; s i l m a a., silma kohanemine mitmesuguse valgustugevusega

adapteerima (ld. *adaptāre*), kohandama

adapteeritud tekst, raamatu tekst, mis on lihtsustamise teel kohandatud vähese ettevalmistusega lugejaile

adapteeruma, kohanema

adapter [*-a'p-*] (ingl. < ld., «kohandaja»), abiseadis aparaadi vm. seadme kasutusvõimaluste laiendamiseks (näit. kassett kitsasfilmi kasutamiseks laifilmikaameras, raadiovastuvõtja lisaplokk laineala avardamiseks, helipea, mis muundab heliplaadil v. helilindil salvestatud heli sellele vastavaks elektrivõnkumiseks)

adaptiivne, kohandamisel v. kohanemisel põhinev

adaptsioon = *adaptatsioon*

ad astra (ld.), tähtede poole

a dato vt. *a. d.*

ad Calendas Graecas [*kale'- grääkas*] (ld.), «kuni kreeka kalendideni» (mida kreeklastel polnud), s. o. ei iialgi. Vt. *kalendid*

addenda [*-e'-*] (ld., «lisandatav»), lisandid

addio [*-i'o*] (it., «jumalaga»), hüvasti

adeerima (ld. *addere* lisama), juurde arvama, liitma

adekvaatne (ld. *adaequātus* võrdsustatud), täiesti vastav, võrdne

adeniit (< kr. *adēn* nääre), näärmepõletik

adenoidid [*-oi'-*], *med.* näärmelised vohandid, neelumandlite haiguslik suurekskasvamine rakkude vohamisest; takistavad ninahingamist

adenoidne [*-oi'-*], näärmeline, näärmetaoline

adenokartsinoom (... kr. *karkinos* vähk), näärevähk, pahaloomuline kasvaja

adenoom, healoomuline näärekasvaja

adenosiintrifosforhape. lüh. ATP või ATF, ühend, mis võtab energiaallikana osa ainevahetusprotsessist

adept [*-e'-*] (ld. *adeptus* saavutanu), mingi usulahu jm. saladustesse pühendatu; mingi õpetuse v. idee kindel pooldaja

adermiin (< kr.), B_6-vitamiin

adessiiv [*a'-*] (ld. *adessivus* < *adesse* juures olema), *lgv.* alalütlev kääne (eesti k. lõpuga *-l*, näit. *töö/l*)

ad exemplum [*ekse'-*] (ld.), näiteks, eeskujul

adhereeruma (ld. *adhaerēre*), külge kleepuma, liituma

adherentsus [*-re'-*], külgekleepuvus

adhesiivne (ld. *adhaesīvus*), kleepuv, kleepjas; liite-

adhesioon (ld. *adhaesio* külgeliitumine), *füüs.* külgekleepumine, molekulaarjõud, mis seob kaht eri keha kokkupuutumisel (näit. liimi kleepiv toime kehadesse, vee kleepumine klaasplaadile); *med.* elundite pindade kokkukleepumine põletiku puhul

ad hoc [*hok*] (ld., «selleks»), kindlaks otstarbeks v. juhtumiks

ad hominem (ld.), inimese kohaselt; a. h. d e m o n s t r e e r i m a, midagi selgitama, tuues näiteks isiku enda sõnu v. tegusid. Vrd. *argumentum ad hominem*

adiabaat, adiabaatilist protsessi kujutav kõver

adiabaatiline protsess (< kr. *adiabatos* mitteläbitav, mitteületatav), keha oleku muutus, mis toimub ilma soojusvahetuseta ümbritseva keskkonnaga

adiantum [*-a'n-*] (< kr. *adiantos* mitteniisutatud), toataim sõnajalaliste suguk-st

adieu [*adjöö'*] (pr.) vt. *adjöö*

ad infinitum [*-nii'-*] (ld.), lõpmatuseni, lakkamatult

ad interim (ld. *ad* jaoks + *interim* vahepeal, esialgu), lüh. a. i. esialgu, ajutiselt

adipiinhape (< ld. *adeps* rasv), värvuseta kristalne aine, tähtsaim vaheprodukt nailoni tootmisel; tarvit. ka sidrun- ja viinhappe aseainena

à discrétion [*-kresjo'*] (pr.), äranägemise e. suva kohaselt

aditiivne (ld.), *aditsioonil* põhinev, lisanduv, liidetav

aditsioon (< ld. *addere* lisama), juurdearvamine, liitmine

adjektiiv [*a'-*] (ld. *adjectivum*), *lgv.* omadussõna (näit. *hea* laps)

adjektiveeruma, *adjektiiviks* muutuma, omadussõnastuma

adjunkt [*-u'*] (< ld. *adjūnctus* juurdelisatud), abiline; ohvitser, keda a d j u n k t u u r i s ette valmistatakse õppetegevuseks sõjaväeakadeemiates v. teaduslikuks tööks vastavates sõjaväeinstituutides; kõrgema kooli noorem õppejõud mõnes riigis

adjusteerima (< ld. *ad* juurde + *jūstus* õige), täpselt õigele kohale asetama, õigeks seadma; täpsust proovima; töö juures esemele teatavat lõppkuju andma

adjutant (< ld. *adjūtans* abistav), ohvitser väeüksuse ülema (ka kõrgema võimukandja) käsutuses teenistusülesannete täitmiseks

adjuutor (ld. *adjūtor*), abiline

adjöö (pr. *adieu* jumalaga), hüvasti

ad libitum (ld.), soovi kohaselt

ad litteram (ld.), täht-tähelt

ad (e. ***in***) ***majorem Dei gloriam*** [*-joo'- gloo'-*] (ld.), «jumala suuremaks auks» (jesuiitide tunnuslause, millega põhjendati ka roimi ja kõlblusvastaseid tegusid)

administraator (ld. *administrātor*) haldur, mingi asutuse tegevuse korraldaja, valitsemisala tegelane

administratiivne (ld. *administratīvus*), halduslik, valitsuslik

administratsioon (ld. *administrātio*), riigi valitsemise korraldavad organid, täitva võimu asutused, haldus; valitsemisala ametiisikud, mingi asutuse v. ettevõtte juhtiv isikkond

administreerima (ld. *administrāre*), valitsema, haldama; *ainult käskimise ja ettekirjutuste varal paberlikult mingit ala v. asutust juhtima (selgitus- ning kasvatustööga seostatud asjaliku juhtimise asemel)

admiral (ar.), kõrgeim auaste mereväes, antakse sõjalaevastiku, selle osa v. vastava asutuse juhatajale; *zool.* liik päevaliblikaid

admiraliteet, mereväge juhtiv kõrgem ametkond

admissioon (ld. *admissio*), juurdepääsu võimaldamine, vastuvõtmine

ad modum (ld.), (millegi) taoliselt, (mingil) viisil

admonitsioon (ld. *admonitio*), manitsus

adneksiit (< ld. *adnexus* side, lisand), emakamanuste põletik

ad notam (ld.), teadmiseks, meelespidamiseks

ad oculos [*ok-*] (ld., «silmade ette») **demonstreerima**, midagi silmanähtavalt selgitama

adonisiid, kevad*adoonisest* saadav südameravim

adoonis (Adonise, kr. mütoloogias jumalatar Aphrodite armastatu, nime järgi), taim tulikaliste suguk-st, ka ravimtaimena kasutatav; *ilus noormees

adopteerima (< ld. *adoptāre*), lapsendama, võõrast last oma seaduslikuks lapseks võtma

adoptiivne (ld. *adoptīvus*), lapsendatud

adoptsioon (ld. *adoptātio* e. *adoptio*), lapsendus

adoraalne (< ld. *ōs* suu), *zool.* suumine, suu lähikonnas asetsev

adoratsioon (ld. *adorātio*), kummardamine, austamine

ad patres (ld.), esivanemate juurde (minema, s. o. surema)

ad protocollum [*-ko'-*] (ld.), protokollisse

ad rem (ld.), asja juurde

adrenaliin (< ld. *ad* juures + *rēn* neer), veresooni ahendav, vererõhku suurendav neerupealise säsiolluse hor-

moon; valmistatakse ka sünteetiliselt adrenokortikotroopne hormoon e. kortikotropiin (< ld. *ad* juurde + *rēn* neer + *cortex* koor + kr. *tropos* pööre, suund), lüh. AKTH, neerupealise koore talitlust ergutav hormoon, saadakse ravimina loomade hüpofüüsist

adressaat (vt. *aadress*), postisaadetise v. telegrammi saaja

adressant [-a'nt], postisaadetise v. telegrammi saatja

adresseerima (pr. *adresser*), (kellegi aadressil) suunama, läkitama

adsorbaat, aine, mis koguneb *adsorbendi* pinnale

adsorbeerima (< ld. *ad* juurde + *sorbēre* neelama), aine (gaasi) molekule pinnal kinni pidama (tahke keha kohta)

adsorbeeruma, tahke keha pinnale kinnituma (gaaside kohta)

adsorbent [-e'-] (ld. *adsorbens*), aine, mille pinnal toimub adsorptsioon

adsorber [-o'-] (< ld.), aparaat adsorptsiooniprotsessi teostamiseks

adsorptiiv = *adsorbaat*

adsorptsioon, molekulaarjõududest tingitud kinnitumine tahke aine pinnale, *sorptsioon* välispinnale

adstringeerima (ld. *adstringere*), kootama, kokku tõmbama

aduktor [-u'-] (ld. *adductor*), *anat.* lähendajalihas, liikuvat kehaosa keha keskjoonele lähendav lihas

aduktsioon (ld. *adductio*), jäseme lähendamine keha keskjoonele

adulaar (Adula mäeseljaku järgi), Alpides leiduv läbipaistev ortoklass

adultère [*adültee'r*] (pr.), abielurikkumine

adultne [-u'-] (ld. *adultus*), täiskasvanud, suguküps

ad usum [*uus-*] (ld.), tarvitamiseks; *a. u. internum* [*-te'-*], seespidiseks tarvitamiseks; *a. u. externum* [*ekste'-*], välispidiseks tarvitamiseks; *a. u. proprium*, endale tarvitamiseks

ad usum delphini [*uus- -lfii'-*], ka *in usum delphini* (ld., «kasutamiseks dofäänile»), algselt märkus Prantsuse kun. Louis XIV poja jaoks väljaantud ld. klassikute teoste kohta, kust ebasündsad kohad olid kõrvaldatud; *pilkav märkus väljaannete kohta, millede sisust on ebasoovitavad kohad välja jäetud

A-duur = *La-mažoor*

ad valorem [*-loo'-*] (ld.), väärtuse järgi, hinnale vastavalt

advektsioon (< ld. *advectio* juurdevool), *meteor.* õhumasside siirdumine rõhtsuunas ühest piirkonnast teise

advent [-e'-] (ld. *adventus* tulek), kirikuaastas jõuludeks ettevalmistamise («Kristuse tulemise») aeg 4. pühapäevast enne jõule 24. dets-ni

adventiivne (< ld. *advenire* juurde tulema), *bot.* juurdetulnud, lisa-

adventiivorgan, taime osa, mis areneb väljakujunenud juure, varre v. lehe kudedest (mitte kasvukuhiku algkoest) ebaharilikul kohal

adventiivtaim, tulnuktaim, kohalikku taimestikku mittekuuluv taim

adventistid (< ld. *adventus* tulek), lahkusulised, kes ootavad Kristuse peatset «taastulekut»

adverb [-e'-] (ld. *adverbium*), *lgv.* määrsõna (näit. *lähedal, kiiresti, nüüd*)

adverbiaal, *lgv.* määrus (lauseliige)

adverbiaalne, määrsõnaline, *adverbi* omaduse v. tähendusega; määruslik, määrus-

adversatiivne (ld. *adversativus*), vastupidine; a. k o n j u n k t s i o o n, vastandav sidesõna (näit. *aga, vaid, kuid*)

ad vocem [*vootsem*] (ld., «sõna juurde»), sel puhul (olgu öeldud)

advokaat (ld. *advocātus* < *advocāre* abiks kutsuma), teiste isikute kohtuasjade ajaja, kaitsja kohtus

advokatuur, advokaatide kogu, advokaatkond; advokaadikutse

adünaamia (< *a-* + kr. *dynamis* jõud), *med.* jõuetus, nõrkus

aedilis [*ädii'-*] (ld.) vt. *ediilid*

aeraarium (< kr. *aēr* õhk), rõdu õhuvannide võtmiseks (sanatooriumides)

aeratsioon, õhustus; õhuvahetus

aerenhüüm (< kr. *aēr* õhk + *enchyma* sissevalatu), *bot.* õhukude

aero- (< kr. *aēr* õhk), liitsõnades. õhu-, õhk-

aerobioos (...kr. *bios* elu), *biol.* elu vaba hapnikku sisaldavas keskkonnas. Vast. *anaerobioos*

aerodroom (...kr. *dromos* jooks), lennuväli, tasane väli õhusõidukite tõusuks ja maandumiseks, varustatud

vastavate ehitistega (angaaride, töökodade, kütteaineladudega jne.)

aerodünaamika (...*dünaamika*), õpetus gaaside liikumisest ja kehade liikumisest gaasides; käsitleb ka lennukite liikumist õhus

aerodünaamiline toru, tuulekanal, seade, milles tekitatakse õhu (v. muu gaasi) voolu; kasutatakse peam. lennukite katsetamisel

aerofoto (< *aero-* + *foto*), õhuülesvõte

aerofotograafia (...*fotograafia*), maapinna pildistus lennukilt

aerogeoloogia, *geoloogia* haru, mis maastiku geoloogilist ehitust ja maavarade esinemist selgitab õhust uurimise kaudu

aerograaf (< *aero-* + kr. *graphō* kirjutan), riist värvi pihustamiseks suruõhu varal

aeroionisaator, riist *aeroioonide* tekitamiseks

aeroionisatsioon, *aeroioonide* tekitamine

aeroioon, õhus sisalduv *ioon* v. laetud aerosooliosake

aeroklubi, lennundusest huvitatud isikute ühiskondlik org.

aeroliit (< *aero-* + kr. *lithos* kivi), kivist meteoriit

aeroloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õhkkonna füüsikaliste omaduste ja seisundimuutustega tegelev teadusharu

aeromagnetomeetria (...*magnet* + kr. *metreō* mõõdan), Maa magnetvälja mõõtmine õhust

aeromajakas, tugevate, uduski nähtavate valgusallikatega varustatud torn lendureile tee näitamiseks

aeromehhaanika (*aero-* + *mehhaanika*), õpetus gaaside tasakaalust ja liikumisest (hõlmab *aerodünaamikat* ja *aerostaatikat*)

aeronaut [-au't] (...kr. *nautēs* meresõitja), õhusõitja; isik, kes liigub õhus aerostaadil

aeronautika [-au'-] (...*nautika*), lennundus; kitsamas tähenduses: õhust kergemaid lennuvahendeid (õhupall, aerostaat, stratostaat) kasutav lennunduse haru

aeronavigatsioon (...*navigatsioon*), teadus õhusõidukite juhtimisest määratud teel kaartide, kompassi, raadio jt. seadmete varal

aeronoomia (...kr. *nomos* seadus), meteoroloogia haru, mis uurib ülalpool troposfääri toimuvaid füüsikalisi protsesse

aeroob, olend, kes võib elada ainult vaba hapnikku sisaldavas keskkonnas. Vast. *anaeroob*

aeroobne, õhus-eluline, hapnikust elav

aeroon, iiveldus- ja oksendusvastane vahend mere- ja õhuhaiguse vältimiseks

aeroplaan (< *aero-* + ld. *plānum* pind), *van.* lennuk

aerosaan, saan, mis sõidab propelleril ringiajava mootori jõul

aerosool (< *aero-* + sks. *Sol* kolloidlahus), gaas, milles hõljuvad peenimad vedeliku v. tahke keha osakesed (udu, suits)

aerostaat (...kr. *statos* seisev), õhust kergem (vesiniku v. heeliumiga täidetud) õhusõiduk. A-d jagunevad juhitavaiks e. *dirižaableiks* ja mittejuhitavaiks (tarvit. õhukaitses tõkkevahendeina ja suurtükiväes vaatlusteks)

aerostaatika (...*staatika*), õpetus tasakaalutingimustest gaasides

aerotank (...ingl. *tank* vedelikumahuti), reovete puhastamise seade, milles reovett õhustatakse

aeroteraapia (...*teraapia*), õhkravi, haiguste ravimine õhuga

aerotropism (...*tropism*), õhu mõju taime osade kasvu suunale

afaakia (< *a-* + kr. *phakos* lääts), *med.* läätse puudumine silmas

afaasia (kr. *aphasia* keeletuks jäämine), täielik v. osaline kõnelemisvõimetus kõneelundite veata

afeel (kr. *aphelios*), koht planeedi, komeedi v. tehiskaaslase teel, kus see on Päikesest kõige kaugemal. Vast. *periheel*

afekt [-e'-] (ld. *affectus* meeleolu), tugev erutus, tundepuhang (näit. raev)

afektatsioon (ld. *affectātio* tehtud olek, teesklus), kunstlik tundepaisutus, edev v. teesklev käitumine

afekteerima (ld. *affectāre*), ebaloomulikult v. edevalt käituma, tehtult esinema

afektiivne, *afektist* tingitud, tundmuslik

afektsioon (ld. *affectio* seisund, meeleolu), ärritus; poolehoid, kiindumus

aferentne [-*re'*-] (ld. *afferens*), *anat.* juurdetoov e. -kandev, toomasoon

aferist (< pr. *affaire* asi, juhtum), *afääridega* tegelev isik; õnnekütt, petis

afgaani, Afganistani rahaühik

afiinne kujutus (< ld. *affinis* suguluses olev), *mat.* tasandi (ka ruumi) kujutamine teisele tasandile (v. iseendale), mille puhul sirged kujutuvad sirgetena

afiinsus (ld. *affinitas*), sugulus; *mat.* vastavus; *keem.* aatomeis peituv võime üksteisega ühineda, reaktsiooni astuda

afiks (< ld. *affixus* kinnitatud), *lgv.* liide, iseseisvusetu, ainult mingi sõna liitosana esinev keelend; a-d on: *prefiks*, *infiks*, *sufiks*

afilieerima (pr. *affilier*), liitma, ühendama

afineerima (< pr. *affiner* puhastama), väärismetalle lisandeist puhastama; suhkrutööstuses: suhkrukristalle siirupist eraldama

afirmatsioon (ld. *affirmātio*), jaatus, kinnitus

afitseerima (ld. *afficere* mõjustama), erutama, ärritama; mingit olukorda muutma

afišeerima (pr. *afficher*), müürilehtedel teatavaks tegema; nähtavale asetama, millelegi üldist tähelepanu tõmbama

afišš [-*i'*-] (pr. *affiche*), müürileht, kuulutus näidendi, kontserdi, loengu kohta

à fond [*afo'*] (pr.), põhjalikult, põhjani

afoonia (< kr. *aphōnia* tummus), *med.* häälekadu

aforism (kr. *aphorismos*), mõttetera, lühike vaimukas vormilt teritatud mõtteväljend

aforistlik [-*i'*-] *aforismi*kujuline, aforismi omadustega, lühike, tabav ning vaimukas

afraasia (< *a-* + kr. *phrasis* väljend), kujutluste häirel põhinev võimetus õigeid lauseid moodustada

afrikaat (ld. *africāta* hõõrutud), *lgv.* sulghäälikust ja sama häädamiskohaga ahtushäälikust koosnev ühend (näit. *ts*, *tš*, *dz*, *dž*)

afrikander [-*a'*-], Lõuna-Aafrikas sündinud valge

afrikanistika [-*ni'*-], kogu Aafrikat kompleksselt uuriv teadus, eriti Aafrika keelte ja kultuuri uurimine

afrodisiasm [-*a'sm*] (< kr. *aphrodisia* armastusnauding, kr. armastusjumalanna Aphrodite järgi), sugutungi haiglane erutuvus

aftid (kr. *aphthai*), väikesed haavandid suu limaskestal

afäär (pr. *affaire* asi, juhtum), juhtumus, sekeldus; segane asi, petislik ettevõte

Ag, hõbeda (ld. *argentum*) sümbol

agaam (< ind.), Euraasias ja Aafrikas levinud sisalike perek.

agaamia (< *a-* + kr. *gamos* abielu), abielutus; *biol.* paljunemine ilma munaraku viljastuseta, partenogeneetiliselt

agaamne, abielutu; viljastamisvõimetu; a. p õ l v k o n d, mõnede putukate partenogeneetiliselt sigiv põlvkond

agaav (< kr. *agauos* imetlusväärne), Kesk- ja Lõuna-Am. päritoluga taim amarülliliste suguk-st; ilutaim; paljude liikide lehtedest saadakse kiudainet, nn. a - i k a n e p i t; Mehhikos valmistavad pärismaalased a-i mahlast alkoholset jooki *pulket*

agar e. **agar-agar** (< malai k.), mõnedest Lõuna- ja Ida-Aasia ja Valge mere punavetikaist saadav sültjas aine; tarvit. kondiitritööstuses, appretuuriks, söötmeks bakterite kasvatamisel

ageeratum (< kr. *agēratos* igavesti noor), päsmaslill, siniseõieline aiailutaim korvõieliste suguk-st

ageerima (ld. *agere*) toimima; *teatr.* osa etendama

agenda [-*e'*-] (ld., «see, mis tuleb teha»), märkmik, kalender-märkmik; *kirikl.* jumalateenistuskord; kirikutalituste käsiraamat

agens (ld., «toimiv»), toimiv põhjus, ajend, mõjur

agent [-*e'*] (< ld. *agens* toimiv), 1) kellegi huvides v. volitusel talitav isik, volitatu; 2) salakuulaja

agentuur, 1) asutuste v. üksikisikute teatavaid ülesandeid täitev org.; 2) asutus, kes oma korrespondentide kaudu kogub teateid v. annab teateid ajalehtedele, näit. teadetea., telegraafia.; 3) asutuse v. ettevõtte kohalik

esindus v. osakond; 4) mõne asutuse, ettevõtte v. org-i agentide kogu; 5) agendid, salakuulajad

ager publicus [*puublikus*] (ld., «kogukonna põld»), vanaaja Roomas sõjas vallutatud ja riigi omandiks saanud maa

aggio [*adžo*] (it.) vt. *aažio*

a giorno [*a džorno*] (it. *giorno* päev), oma tugevuselt päevavalgusele lähenev kunstlik valgustus

agitaator (ld. *agitātor* ajaja), *agitatsiooni* tegev isik

agitato [*adžita'*-] (it.), *muus.* erutatult

agitatsioon (< ld. *agitātio* tegutsemine, ergutamine), tegevus, mis on suunatud rahvamasside teadvuse ja meeleolu poliitilisele mõjutamisele ideede ja loosungite levitamise teel suuliselt ja trükisõna kaudu; etendab tähtsat osa klasside ja parteide poliitilises võitluses. Ka üldse selgitustöö, veenmine. Kommunistliku partei a. põhineb marksismil-leninismil ning on võimas vahend töötajate poliitilisel kasvatamisel kommunismi ja nõukogulikku patriotismi vaimus

agitatsioonipunkt, lüh. agitpunkt [-*i'*-], ruum, kus korraldatakse agitatsiooniüritusi elanikkonnale

agiteerima (ld. *agitāre*), *agitatsiooni* tegema; midagi tegema veenma

aglomeraat (< ld. *agglomerātus* liidetud, lisandatud), 1) urbseiks tükkideks paagutatud maak; 2) erisugustest ebakorrapärastest osadest koosnev purdkivim

aglomeratsioon (< ld. *agglomerāre* liitma, lisandama), kuhjumine, tompumine; paakumine; paagutamine

aglutinatiivne keel e. **aglutineeriv keel**, keel, milles sõnade vormid moodustuvad *aglutinatsiooni* teel

aglutinatsioon (< ld. *agglutināre* külge kleepima), kokkuliimumine, liitumine; *lgv.* tuletatud sõnade ja grammatiliste vormide moodustamine tüvele kindla tähendusega afiksite liitmise teel; *med.* vedelikus hõljuvate pisikute, vereliblede vm. kokkuliimumine tombukesteks.

aglutineerima, kokku liimima; *lgv.* *aglutinatsiooni* teel moodustama

aglutiniinid, *med.* *aglutinatsiooni* esilekutsuvad antikehad

agnaadid I (ld. pl. *agnāti*), meesliinis sugulased

agnaadid II (< *a-* + kr. *gnathos* lõug), lõuatud (primitiivsed selgroogsed)

agnostik [-*o'*-], *agnostitsismi* pooldaja

agnostitsism (< *a-* + kr. *gnōsis* teadmine, tunnetus), filosoofiline õpetus, mis eitab objektiivse maailma tunnetamise võimalust; selle peamised esindajad on Hume, Kant, Comte, Spencer. Tegelikult on tõestatud inimkonna kogu kogemuse, praktika ja teaduse arenguga meie aistinguis kajastuva objektiivse tegelikkuse olemasolu ja tunnetatavus

agoogika (< kr. *agōgē* takt, tempo), väikesed muudatused (kiirendused ja aeglustused) muusikalise ettekande tempos ilmekuse saavutamiseks

agoon (kr.), võistlus vanaaja Kreeka pidustustel spordi, muusika ja luule alal

agoonia (< kr. *agōnia* võitlus), surmaheitlus

agoraa (kr.), rahvakoosolek vanaaja Kreekas; väljak, turuplats

agorafoobia (kr. *agora* väljak + *phobos* hirm), lagendikupelgus, haiguslik hirm väljakuist v. lagedaist kohtadest üle minna

agraafia (< *a-* + kr. *graphō* kirjutan), kirjutamisvõimetus (peaaju haigestumise tagajärjel)

agraar- (< ld. *agrārius*), põllundus-, põllumajandus-

agraarkriis, ületootmiskriis põllumajanduses

agraarlane, suurmaaomanik, mõisnik; suurmaaomanike huve kaitsva reaktsioonilise partei liige

agraarreform, maareform

agraff [-*a'ff*] (pr. *agrafe*), ühendav metallklamber, haak; ilupannal

agranulotsütoos (< *a-* + *granulotsüüdid*), sõmeraliste valgeliblede arvu haiguslik vähenemine veres

agravatsioon (< ld. *aggravāre* raskust suurendama), terviserikke v. haiguse (teadlik) liialdamine; (haiguse) raskenemine

agregaat (< ld. *aggregātus* juurdelisatud), kuhjatis; mehhaaniline segu v. ühend; *tehn.* mitme eri tüüpi masina, aparaadi jne. ühend (näit. turbogeneraator); omaette tervikut moodustav masina osa (näit. auto mootor v. käigukast); *geol.* kivimit moodustavate mineraalide kogum (näit. on

graniit kvartsi, päevakivi ja vilgukivi a.)
agregaatolek, *füüs.* aine olekuvorm (tahke, vedel, gaasiline)
agrément [*agrema'*] (pr., «nõusolek»), ühe riigi valitsuse nõusolekuavaldus võtta esitatud kandidaat oma riigis vastu teise riigi diplomaatilise esindajana
agressiivne (pr. *agressif* < ld.), agressiooni rakendav, pealetungiv, anastuslik, vallutushimuline
agressioon (ld. *aggressio* pealetung), ühe v. mitme (imperialistliku) riigi relvastatud kallaletung teistele maadele (vm. jõu kasutamine) eesmärgiga anastada nende territoorium, alistada nende rahvastik, muuta nende poliitiline v. ühiskondlik kord jne.
agressor [-*e'*-], *agressiooni* teostaja, kallaletungiv pool; anastaja, imperialistliku sõja süütaja
agrikultuur (ld. *agricultūra* põlluharimine), maaviljelus, taimekasvatuse parendamiseks rakendatavate võtete ja abinõude kogum
agro- (< kr. *agros* põld), põllutöö-, maa-, põllumajandus-
agrobioloogia, *agronoomia* ja *bioloogia* piiriteadus üldistest bioloogilistest seaduspärasustest taime- ja loomakasvatuses
agrofoon (< *agro-* + *foon*), mulla olukord, mis tingib kõrgema v. madalama saagi
agrofüüsika (...*füüsika*), teadus taimede elu välistingimuste uurimise füüsikalistest meetoditest ja taimede elutegevuse füüsikalistest protsessidest
agrokeemia, *keemia* ja *agronoomia* piiriteadus taimede toitumisest, väetiste tarvitamisest ja keemiliste vahendite rakendamisest kultuurtaimede kaitseks kahjurite, haiguste ja umbrohtude vastu
agromelioratsioon (< *agro-* + *melioratsioon*), maaparandus muttimisega, veevagude ajamisega, aluspõhja kobestamisega jms.
agrometeoroloogia, põllumajanduslik *meteoroloogia*, teadus kliima ning ilmastiku ja taimede vastastikustest suhetest
agronoom, *agronoomia*teadlane, kõrgema v. keskharidusega põllumajanduse spetsialist
agronoomia (< *agro-* + kr. *nomos* tava, seadus), põllumajandusteadus, teoreetiliste ja praktiliste teadmiste kogum, mis hõlmab taime- ja loomakasvatust ning põllumajandussaaduste tootmise ja esmase töötlemise organiseerimist
agronoomiline, *agronoomiasse* puutuv v. kuuluv, põllumajanduslik
agrotehnika, põllumajanduslike kultuuride harimise *tehnika*. A. hõlmab mullaharimist ja väetamist, seemnete külvieelset töötlemist, külvi, taimede hooldamist ja saagi koristamist
aguuti (hsp. *aguti* < guaraani k.), Kesk- ja L.-Am. jõeäärseis metsades elav näriline (40—50 cm pikk)
ahhaat (kr. *achatēs*), erivärvuselistest kaltsedonikihtidest koosnev kvartsi teisend, kõva mineraal; lihvitult ehtekivi
ahimsa [-*i'*-] (sanskr., «mittekahjustamine»), india usundeis printsiip austada iga olendi elu
ahter (holl, *achter*), laeva päraosa
ahterpiik (holl. *achterpiek*), kitsas viimane siseruum laeva päraosas
aimakk [-*a'*-] (mong.), 1) suurim halduspiirkond Mongoolias; 2) rajoon Burjaadi ANSV-s ja Mägi-Altai autonoomses oblastis
airaan (< trg.), hapupiim (karastava joogina Kasahstanis, Kesk-Aasias, Kaukaasias ja Siberis)
ais = *la-diees*
ais-moll = *la-diees-minoor*
aiva (< trg.), taim roosõieliste suguk-st, sama mis harilik *küdoonia*
à jour [*ažuu'r*] (pr.) vt. *ažuur*
akaatsia (< kr. *akakia*), troopilised ja subtroopilised puud ja põõsad mimoosiliste suguk-st; rida liike annab vaiku (kummiaraabiku valmistamiseks), parkainet ja tarbepuitu. Kollane a. on läätspuu ebaõige nimetus. Valge e. ebaa. vt. *robiinia*
akadeemia (< kr. p.-n. *Akadēmeia*), 1) Platoni (IV s. e.m.a.) asut. filosoofiline kool Ateena lähedal, idealistliku filosoofia keskus Vana-Kreekas; 2) mitmesuguste teadus-, õppe- ning kunstialaste asutuste ja ühingute nimetus; kõrgemad teaduslikud asutused on näit. NSV Liidu Teaduste Akadeemia, liiduvabariikide teaduste a-d, meditsiinia., arhitektuuria. jt., kõrgemad õppeasutused — põllumajandus-a-d, sõjaväea-d jt.
akadeemik, 1) *akadeemia* liige. NSV Liidus kannavad a-u nimetust NSV

Liidu Teaduste Akadeemia, Üleliidulise Lenini-nim. Põllumajandusteaduste Akadeemia, Üleliidulise Pedagoogika Akadeemia ja liiduvabariikide teaduste akadeemiate tegevliikmed; 2) väljapaistvate teadlaste ja kunstnike aunimetus välismaal ja tsaristlikul Venemaal
akadeemiline, 1) *akadeemiasse* puutuv, sellega seoses olev; 2) kindlaksmääratud traditsioonidest kinnipidav, akademismile omane (näit. a. maalikunst), pedantselt kuiv ning eluvõõras; 3) puhtteoreetiline, ilma tegeliku tähtsuseta (näit. a. vaidlus); 4) eeskujulik (näit. a. teater); a. aasta, õppeaasta kõrgemas õppeasutuses; a. kraad, teaduslik kraad; a. tund, loenguks määratud aeg kõrgemas õppeasutuses (45—50 min.)
akademism, 1) teooria lahusolek praktikast teaduse ja kunsti alal; teaduse eemalolek rahva elulistest huvidest, revolutsioonilisest võitlusest, sotsialistliku ülesehitustöö tegelikest ülesandeist; 2) XVII—XIX s. kunstisuund, mis, tekkinud kunstide akadeemiais, järgis antiikaja ja renessansi kunsti eeskujusid ning võitles progressiivsete ja uuenduslike voolude vastu; 3) akadeemiliste koolitraditsioonide järgimine teaduses ja kunstis
akantoodid (< kr. *akanthōdēs* okkaline), vanaaegkonnas elanud väikesed kalad
akantus [-*a'*-] (kr. *akanthos*), karusõrg, Vahemere rannikualadel jm. kasvav lõhestunud lehtedega roht- v. põõsastaim; selle taime stiliseeritud lehe kujuline kaunistus ehituskunstis
akaritsiid (< kr. *akari* putukavastne, vagel; lest + ld. *caedere* tapma), preparaat lestaliste seltsi kuuluvate kahjurite tõrjeks
akaroloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), lestalisi uuriv zooloogia haru
akažuupuu (pr. *acajou* < tupi k.) e. **akažuu-anakardium** (< *ana-* + kr. *kardia* süda), troopikamaine puu söödavate viljadega, annab akažuukummit ja punakat tarbepuitu
akatalektiline värss [-*le'*-] (< kr. *a-* + *katalēktos* otsast raiutud), täieliku värsijalaga lõppev värss antiikaja luules. Vast. *katalektiline värss*
akineesia (< *a-* + kr. *kinēsis* liigutamine), liigutusvõimetus halvatuse, liigesehaiguste jm. tagajärjel
aklamatsioon (ld. *acclamātio*), heakskiiduhüüd (mingi ettepaneku puhul koosolekul)
aklimatisatsioon (< ld. *ac* (*ad*) juurde + *kliima*), loomade v. taimede kohanemine (v. kohandamine) võõra keskkonna oludega, eeskätt kliimaga
aklimatiseerima, võõraste, harjumatute, eeskätt kliimaliste ja geograafiliste oludega kohandama, kohaseks sobitama
aklimatiseeruma, võõraste, harjumatute, eeskätt kliimaliste ja geograafiliste oludega kohanema, harjuma
akmeism (< kr. *akmē* tipp, haripunkt), ka adamism, dekadentlik vool vene kirjanduses, millele oli iseloomulik isoleeritus ühiskonnast, individualism ja estetism
akne (ld. *acne* < kr. *akmē* tipp), vinnid, vistrikud lööbena
akolaad (pr. *accolade* embus), pidulik toiming rüütliks löömisel; noodijoonestikke vm. ühendav klamber
akommodatsioon (ld. *accommodātio*), kohanemine, seadumine, muganemine; silma a-ivõime, silma seaduvus, omadus näha nii kaugeid kui lähedaid esemeid teravalt silmaläätse kumeruse muutumise tõttu
akommodeerima (ld. *accomodāre*), kohandama, mugandama
akommodeeruma, kohanema, seaduma, muganema
akompaneerima (pr. *accompagner*), *muus.* saatma, soololaulule, -instrumendile v. koorile kaasa mängima
akompanement [-*e'nt*], *muus.* saade, kaasmäng soolohäälele, -instrumendile v. koorile
akonitiin (< kr. *akoniton* käoking), mürgine alkaloid, sisaldub sinise käokinga lehtedes ja mugulais; tarvit. valude, neuralgia jm. vastu
akoolia (< *a-* + kr. *cholē* sapp), *med.* sapipuudus
akooria (...kr. *koros* küllastus), söögiisu täitmatus
akord [-*o'*-] (< it. *accordo* kooskõla), kokkulepe, leping; *muus.* mitmesuguse kõrgusega helide (arvult vähemalt kolme) kooskõla
akordeerima e. **akordima** [-*o'*-], kokku leppima (võlgade osalise tasumise suhtes)

akordion [-o'r-] (pr. *accordéon*), täiuslik lõõtspill kromaatilise heliastmiku ja klaveriklahvistikuga parema käe jaoks

akordionist, akordionimängija

akordtasu [-o'-] (vt. *akord*), palk kokkuleppe alusel üksiku, omaette töö teostamise eest

akrediteerima (pr. *accréditer* < ld.), volitama diplomaatiliseks esindamiseks välisriigis

akreditiiv (< ld. *accreditivus* volitus-), maksekäsund, mille kohaselt pank sooritab makseid kliendi arvelt mõnele füüsilisele v. juriidilisele isikule ettenähtud tingimustel; riiklikku hoiukassa tõend teistest hoiukassadest teatud summa maksmiseks tõendis nimetatud isikule

akridiin (< ld. *acer* terav, sööbiv), kivisöetõrvast toodetav lämmastikku sisaldav heterotsükliline ühend, mille derivaate tarvitatakse värvainetena ja ravimitena

akrihhiin, sünteetiline malaariavastane ravimpreparaat

akriibia (kr. *akribeia*), range täpsus, piinlik hool, põhjalikkus (eriti teaduse alal)

akroamaatiline õppeviis (< kr. *akroamatikos* kuulamiseks määratud), esitav õppeviis, õpetus õpetaja ettekande kujul

akrobaat (< kr. *akrobatēs* kikivarvul kõndija), võimleja (sportlane v. tsirkusekunstnik) suurt kehalist osavust nõudvate harjutuste alal

akrobaatika, *akrobaadi*kunst (osavad hüpped, köietantsimine, keerukad harjutused trapetsil jm.); liik sportlikku võimlemist

akrobaatiline, akrobaatikasse kuuluv, sellele omane

akroleiin (< ld. *ācer* terav + *oleum* õli) e. propenaal, küllastumata aldehüüd, väga teravalõhnaline värvusetu mürgine vedelik, tekib glütseriini kuumutamisel; segatuna formaliiniga tarvit. desinfitseerimiseks

akromaat (< kr. *achrōmatos* värvusetu), liitlääts, mille kromaatiline aberratsioon on väike ning kahe värvuse (näit. punase ja rohelise) puhul puudub täiesti

akromaatiline, värvusetu, värvitu; a-d l ä ä t s e d, vähemalt kahest erisugusest klaasist valmistatud läätsed, mis omavad *akromatismi*

akromatiin, *biol.* rakutuuma nõrgalt värvuv osa

akromatism, erisuguseist klaasidest valmistatud prismade ja läätsede omadus murda valguskiiri, säilitades algvärvuse

akromatopsia [-to'-] (< kr. *achrōmatos* värvusetu + *opsis* nägemine), *med.* täielik värvipimedus, võimetus eristada värvusi üksteisest

akromegaalia (< kr. *akros* äärmine + *megas* suur), liikmehiidsus, üksikute liikmete (pea, käte, sõrmede, jalgade, varvaste) ülisuur kasv ajuripatsi haigestumise tagajärjel

akronüüm (...kr. *onyma* nimi), mitme sõna algustähtedest moodustatud lühinimetus (näit. TPI = Tallinna Polütehniline Instituut)

akropetaalne kasv (< kr. *akron* tipp + ld. *petere* suunduma), taime kasv ladva suunas (s. t. mida lähemal ladvale, seda noorem on külgharu). Vast. *basipetaalne kasv*

akropol (< kr. *akropolis* < *akros* kõrge + *polis* linn), antiikaja Kreeka linna kindlustatud osa; asetses haril. künkal

akrostihhon [-ro'-] (kr. *akros* äärmine + *stichos* rida, värss), luuletus, mille ridade algus- v. lõpptähed moodustavad sõna v. lause

akroteer (kr. *akrōtērion*), ehitise viilu harjale v. nurkadele asetatud skulptuurkaunistus

akrülaadid (< ld. + kr.) akrüül- e. propeenhappe (lihtsaima küllastumata karboksüülhappe) soolad ja estrid

aksakall [-ka'-], Kesk-Aasia rahvail: auväärne mees

akselbant (sks. *Achselband*), ümber parema õla kantav põimitud nöör metalsete otstega, staabiohvitseride, adjutantide, sandarmite jt. ametimärk välisriikide ja revolutsioonieelse Vene sõjaväes

akseroftool vt. *retinool*

aksessuaar (pr. *accessoire*), lisand, manus, kõrvalasi

aksiaalne (ld. *axiālis*), teljeline, teljesse puutuv, telje-, telg-

aksioloogia (< kr. *axios* väärtuslik + *logos* mõiste, käsitlus), väärtusõpetus, filosoofiline õpetus, mis uurib ühiskonna ja selle liikmete eksisteerimist soodustavaid materiaalseid, sotsiaal-poliitilisi ja vaimseid väärtusi

aksiomaatika, õpetus *aksioomidest*;

aksioomide süsteem, mingi teooria osa, mis koosneb algmõisteist, ilma tõestuseta vastuvõetavaks tunnistatud väiteist (aksioomidest) ja reegleist teooria kõigi teiste väidete (teoreemide) tõestamiseks

aksioom (kr. *axiōma*), alglause, mis võetakse antud teaduses tõena ilma tõestuseta; *endastmõistetav tõde, mis ei vaja tõestamist

aksolotl [-lo'-] (< asteegi k.), tömpsuulase (liik amfiibe) sigimisvõimeline vastne

akson (kr. *axōn* telg), närvi telgniit e. telgsilinder, sama mis *neuriit*

aksonomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), *mat.* kujutise ilmekust taotlev kujutamismeetod, mille puhul kujutis konstrueeritakse eseme punktide koordinaatide järgi

akt (ld. *āctus* toiming), 1) juriidilist tagajärge tekitav tegu v. toiming; 2) igasugune juriidilise tähtsusega dokument; 3) toimik, kaust, kuhu on koondatud kõik teatavasse asjasse puutuvad dokumendid; 4) alasti inimkeha kujutis kujutavais kunstides; *van.* vaatus lavateoses

akteerima, *akti* (dokumenti) koostama

AKTH = *adrenokortikotroopne hormoon*

aktiin (< kr. *aktis* kiir), meriroos, õit meenutav mereloom õisloomade klassist

aktiinium, sümbol Ac, radioaktiivne element, järjenr. 89; esineb uraanimaagis

aktiiv (< ld. *activus* tegev, toimekas), mingi org-i agaraimate ja tegevaimate liikmete kogu (näit. parteia., ametiühingua.); *lgv.* tegevik, tegumood, mis väljendab isiku poolt tehtavat tegevust (näit. lugesin). Vast. *passiiv*. Vrd. *aktiva*

aktiivmuld, pleekmuld, mineraalne aine, millega puhastatakse ning pleegitatakse taimseid, loomseid ja mineraalseid saadusi

aktiivne, tegev, toimekas; a. k a u b a b i l a n s s, seisund, kus kaupade väljavedu riigist ületab hinnasummalt sisseveo; a. r a h v a s t i k, iseseisvaid tuluallikaid omav osa rahvastikust; a. s õ n a v a r a, ema- v. võõrkeele sõnade hulk, mida teatav isik kasutab kõnes ja kirjas; a. v a l i m i s õ i g u s, õigus valida esindajaid (seadusandlikesse asutustesse jm.)

aktiivsus, teokus, toimekus, agarus

aktiniidia (< kr. *aktis* kiir + *eidos* kuju), taimeperek. samanimelisest suguk-st, Kagu-Aasias kasvavad ronipõõsad vitamiinirikaste söödavate marjadega

aktiniidid e. **aktinoidid**, rühm *aktiiniumile* järgnevaid keem. elemente (järjenumbrid 90 kuni 104)

aktino- (< kr. *aktis* kiir), kiirte-, kiirgus-

aktinograaf (...kr. *graphō* kirjutan), isekirjutav *aktinomeeter*

aktinoidid vt. *aktiniidid*

aktinoliit (...kr. *lithos* kivi), tumeroheline *amfiboolide* hulka kuuluv mineraal

aktinomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist päikesekiirguse mõõtmiseks

aktinomeetria, kiirgusenergiat ja selle ülekannet uuriv *meteoroloogia* osa

aktinomükoos (< kr. *aktis* kiir + *mykēs* seen), kiirikseentõbi, koduloomade (eriti veiste) ja inimeste nakkushaigus, mille tekitajaks on suuõõnes parasiteeriv kiirikseen

aktinomütseedid, kiirikseened, ainuraksed niitjad, kepjad v. kerajad heterotroofsed mikroorganismid, meenutavad väliskujult seeni, raku ehituselt baktereid

aktiva (< ld. *activus* tegev), raamatupidamises: ettevõtte v. asutuse varad. Vast. *passiva*

aktivaator, aktiveeriv, eriti keemilist reaktsiooni kiirendav aine

aktiveerima, *aktiivsust* suurendama, toimekaks muutma, tegevusetust olekust tegevusse üle viima; seemnete v. taimede idanemist ja kasvu mitmesuguste vahenditega soodustama

aktiveeritud süsi e. **aktiivsüsi**, süsi, mis erilise töötlemise tagajärjel imeb endasse rohkesti gaase, aure jne.

aktiviseerima, *aktiivseks* tegema, tegevusse rakendama

aktiviseeruma, *aktiivseks* muutuma, tegevusse rakenduma

aktivist, *aktiivi* kuuluv isik, ühiskondliku, teadusliku vm. org-i toimekas liige

aktograaf (< ld. *āctus* tegevus + kr. *graphō* kirjutan), loomade tegevuse *aktiivsust* registreeriv riist

aktriss [-i'-] (pr. *actrice*), näitlejatar

aktseleraator (< ld. *accelerāre* kiirendama), gaasipedaal autol mootori silindreisse saadetava kütteseguhulga suurendamiseks v. vähendamiseks, seega sõidukiiruse reguleerimiseks

aktseleratsioon (ld.), kiirenemine; *psühh.*, *füsiol.* (inimese v. põlvkondade) arengu kiirenemine

aktseleromeeter (< ld. *accelerāre* kiirendama + kr. *metreō* mõõdan), riist (lennuki, raketi jm.) kiirenduse mõõtmiseks

aktsent [-*e*′-] (ld. *accentus*), *lgv.* rõhk, hääliku v. häälikute rühma esiletõstmine silbis, sõnas v. lauses; võõrapärane hääldamisviis, mingi keele häälikute tahtmatu moonutamine isiku poolt, kellele see keel on võõras; *muus.* rütmiline rõhk, üksikute helide v. akordide esiletõstmine

aktsentueerima, rõhutama, rõhutatult hääldama; *muus.* üksikut heli v. akordi esile tõstma

aktsentueeriv värsisüsteem, rõhuliste ja rõhutute silpide vaheldusel põhinev värsiehitus

aktsept [-*e*′-] (< ld. *acceptus* vastuvõetud), 1) nõustumine ettepanekuga lepingu sõlmimiseks; 2) veksli v. arve pealkiri, millega pealekirjutaja kohustub tähtajaks tasuma dokumendis näidatud summa

aktseptant [-*a′nt*] (< ld. *acceptans* vastuvõttev), isik, kes on kohustunud esitatud veksli v. arve järgi maksma

aktsepteerima e. **aktseptima** (ld. *acceptāre* vastu võtma), vekslit v. arvet maksmiseks vastu võtma; *vastuvõetavaks tunnistama, heaks kiitma

aktseptor [-*e*′-] (ld. *acceptor* vastuvõtja), vaba orbiidiga aatom; aine, mis võib endaga liita ioone, molekule, aatomeid v. aatomi osi

aktsessioonileping (< ld. *accessio* juurdetulek), leping, millega riik liitub varem teiste riikide vahel sõlmitud lepinguga

aktsessoorne (ld. *accessōrius* juurdetulev), lisanduv, täiendav (lepingu v. kohustuse kohta)

aktsia (pr. *action*), väärtpaber, mis tõendab selle omaniku osavõttu *aktsiaseltsist* ja annab *dividendi*

aktsiaselts, kapitalistlik suurettevõte, mille kapital moodustub osanike (*aktsionäride*) sissemaksudest

aktsidentne [-*de*′-] (ld. *accidens* juhuslik), juhuslik, mitteoluline, kõrvaline; juhuline (trükitöö kohta)

aktsidents [-*e*′-], juhuslik, mööduv, mitteoluline omadus; a - t ö ö, väiketrükis (plangid, kuulutused, programmid jne.)

aktsiis (pr. *accise*), kaudne riigimaks laiatarbekaupadelt (näit. suhkrult, teelt, tubakasaadustelt), võetakse kauba tootjailt v. müüjailt ja veeretatakse kauba hinna tõstmise teel tarbijale. NSV Liidus on a. kaotatud

aktsionär (pr. *actionnaire*), *aktsiate* omanik aktsiaseltsis

aktsioon (pr. *action*), tegevus, toiming, üritus (mingi majandusliku v. poliitilise eesmärgi saavutamiseks)

aktuaalne (< ld. *actuālis* tegev), käesoleval ajal tähtis, päevakorral olev, lahendamist vajav

aktuaalsus, päevatähtsus, päevakorral olek

aktuaar (< ld. *actuārius* kiirkirjutaja), *van.* kohtukirjutaja, protokollija

aktualiseeruma, *aktuaalseks* muutuma

aktualism (< ld. *actuālis* tegev), *geol.* õpetus, mille järgi maakeral asetleidnud muutusi on alati tinginud needsamad geoloogilised jõud, mis toimivad nüüdki

aktus (ld. *āctus* toiming), pidulik koosolek (näit. koolis)

aktöör (pr. *acteur*), *van.* näitleja

akulturatsioon (< ld.), rahvaste omavahelises suhtlemises toimuv vastastikune kultuuriline lähenemine v. sarnastumine

akumulaator (< ld. *accumulāre* kuhjama, koguma), lüh. a k u, seadis, mis võimaldab koguda energiat, eriti elektrienergiat

akumulatsioon, kuhjamine; kuhjumine, kogunemine; k a p i t a l i a., kapitali kogunemine sellele lisaväärtuse lisandumise teel

akumuleerima, kuhjama, koguma

akumuleeruma, kuhjuma, kogunema

akupunktuur (< ld. *acus* nõel + *pūnctum* torge), Hiinast pärinev nõelravi, seisneb hõbe- v. terasnõelte torkamises keha teatavaisse kohtadesse. Vrd. *punktsioon*

akuraatne (ld. *accurātus*), täpne, hoolikas

akusatiiv [*a*′-] (ld. *accusativus*), *lgv.* sihitav kääne, näitab, kellele v. millele tegevus on otseselt suunatud (näit. ostsin *raamatu*)

akustika [-*u*′-] (< kr. *akustikos* kuulmis-), õpetus helist, selle tekkimisest ja omadustest; kõlavustingimused (näit. kontserdisaalis)

akustiline [-*u*′-], kuuldeline, kõla-; a. s i r e e n, heli võnkesageduse määramise aparaat

akušöör (pr. *accoucheur*), sünnitusabi eriarst

akuut (ld. *accentus acūtus*), aktsendimärk ′

akuutne (ld. *acūtus*), terav, äge; teravalt päevakorral olev; a. h a i g u s, lühikest aega vältav, sageli tormiliselt kulgev haigus

akvaarium (ld. *aquārium* veemahuti), veega täidetud klaasanum (v. suurem veemahuti) elusate kalade jt. veeloomade ja -taimede pidamiseks ja nende elu jälgimiseks; asutus v. loomaaia osakond veeorganismide eksponeerimiseks ja tutvustamiseks

akvalang (< ld. *aqua* vesi + ingl. *lung* kops), sukelduja (a k v a l a n g i s t i) seljale kinnitatav hingamisaparaat

akvamaniil (. . . ld. *manus* käsi), keskaegne metallist kann kätele vee valamiseks, peam. lõvi-, hirve- v. koerakujuline

akvamariin (< ld. *aqua marina* merevesi), 1) vääriskivi, siniroheline kuni sinine *berülli* teisend; 2) a - s i n i n e, meresinine

akvameetria (< ld. *aqua* vesi + kr. *metreō* mõõdan), orgaaniliste ja anorgaaniliste ainete veesisalduse kvantitatiivne määramine

akvanaut (. . . ld. *nauta* meremees), allveeuurija; süvamereekspeditsioonist osavõtja

akvarell [-*e*′-] (< it. *acquerello*), 1) vesivärv, läbipaistev värv, mis maalitud pinda (peam. paberit) täiesti ei kata, vaid annab sellele ainult värvitooni; 2) vesivärvimaal

akvarellima [-*e*′-], vesivärvidega maalima

akvarellist, kunstnik, kelle erialaks on maalimine vesivärvidega

akvarellvärv [-*e*′-] = *akvarell* (1)

akvarist, asjaarmastaja *akvaariumi*pidaja

akvaristika [-*ri*′-]; asjaarmastajalik *akvaariumi*pidamine

akvatinta [-*i*′-] (it. *acquatinta*), graafiline tehnika, seepia- või tušijoonistusega sarnanev toontrükk metallgravüürilt

akvatoorium (ld. *aquatōrium*), püsivalt veega kaetud ala, näit. ookeani, lahe, sadama a.; veeväli lennusadamas vesilennukite õhkutõusmiseks, laskumiseks ja ankrusseismiseks

akvatüüpia (< ld. *aqua* vesi + kr. *typos* jäljend), «vesitrükk», piltide trükkimine värvidega, mis ei sisalda õli

akvaviit (< ld. *aqua vitae* eluvesi), liik viina v. liköõri

akvedukt [-*u*′-] (ld. *aquae ductus* veejuhe), üle jõe, oru vm. viiv kõrge kivisilla taoline ehitis lahtise v. kaetud veejuhtmega

akvireerima (ld. *acquirere* juurde hankima), omandama, vastu võtma, saama

akvireeritud haigus, elu jooksul (pärast sündimist) omandatud haigus

akvisitsioon, omandamine, vastuvõtmine, saamine

akõnn [-*õ*′-], luuletaja-rahvalaulik kasahhidel, kirgiisidel ja mõnedel teistel rahvastel

aküülia (< *a-* + kr. *chylos* mahl), soolhappe ja pepsiini puudumine maomahlas

Al, *alumiiniumi* sümbol

à la . . . (pr.), «sama laadi, kui . . .», «. . . moodi»

alabaster [-*ba*′-] (kr. *alabastros*), valge peeneteraline kipsi teisend

alabastron [-*ba*′-] (kr.), väike kitsa kaelaga salvipudel antiikajal (algselt *alabastrist*)

à la bonne heure! [*alabonöör*] (pr., «heal tunnil»), hüva!, olgu nii!, head õnne!

à la carte [*kart*] (pr.), söögikaardi järgi

à la guerre comme à la guerre [*geer kom*] (pr., «sõjas nagu sõjas»), vastavalt olukorrale (toimima)

à la lettre [*letr*] (pr.), täht-tähelt, sõna-sõnalt

à la mode [*mod*] (pr.), moe järgi

alaniin, igas valgus sisalduv aminohape

alarm [*ala*′-] (< it. *all′ arme* relvade juurde), hoiatussignaal; järsk kutse relvade juurde (vaenlase lähenemisel); üldine märguanne

alarmeerima, *alarmi* andma

alaun [-au'n] (sks. *Alaun*), maarjas, maarjajää

alba I (ld., «valge»), pikkade käistega särgitaoline preestrirüü

alba II (provansaali k., «koit»), hommikulaul trubaduuride luules

albatross (< ar.), suur kajakasarnane lind toruninaliste seltsist lõunapoolkera meredel, väsimatu lendaja

albedomeeter (< *albeedo* + kr. *metreō* mõõdan), riist *albeedo* mõõtmiseks

albeedo (ld. *albēdo* valgedus), pinnalt hajunud ja sellele pinnale langenud valguse intensiivsuse suhe

albiino (hsp. *albino*), *albinismi* tunnustega inimene, loom v. taim

albiit (< ld. *albus* valge), mineraal, naatriumpäevakivi; tarvit. keraamikatooteiks

albilased, Albi linna järgi nim. usulahk XII—XIII s. Lõuna-Prantsusmaal, astusid avalikult välja kirikliku maavalduse, kat. kiriku surve ja paavsti vastu

albinism (pr. *albinisme* < hsp.), pigmendi puudumine organismis. Inimesel ja loomal on a-i tunnusteks piimvalge nahk, valge karvkate ja punane vikerkest ning silmaava, taimel — rohelise värvuse puudumine

album (ld. *album*), 1) Vana-Roomas valge tahvel avalike teadaannete jaoks; 2) raamat v. vihik joonistamiseks, mälestussalmide, fotode, postmarkide jne. kogumiseks; 3) trükiteos, mille sisu moodustavad peam. piltide, joonistuste, fotode jm. reproduktsioonid lühikese seletava tekstiga

albumiinid (< ld. *albūmen* munavalge), rühm vees lahustuvaid lihtvalke, sisalduvad munavalges, veres, piimas; tarvit. sitsi trükkimisel, kondiitritoodete, ravimite, kleepimisvahendite valmistamisel

albuminaat, *albumiini* sool v. ester

albuminuuria (< ld. *albūmen* munavalge + kr. *uron* kusi), valkkusesus, valgu eritumine koos kusega neerutegevuse häire tagajärjel

albumoosid, valgu lagunemise vaheproduktid

alcázar [*alka'sar*] (hsp. < ar.), kindlustatud loss, linnus Hispaanias

aldehüüdid (kunstl. ld. *al(cohol)* + *dehyd(rogenatum)* vesinikust ilmajäänud alkohol), orgaanilised ühendid, sisaldavad karbonüülrühma seotult vesinikuga ja süsivesiniku radikaaliga, peam. lenduvad värvusetud vedelikud; saadakse alkoholide oksüdeerimisel (näit. bensaldehüüd, formaldehüüd)

aldiinid, XV—XVI s. Veneetsia trükkali Aldus Manutiuse trükitud teosed; olid omal ajal parimad trükikunstitooted

aldolüüs = *glükolüüs*

alea jacta est [*jak-*] (ld.), «liisk on heidetud» (sõnad, mida Caesar olevat ütelnud, minnes üle Rubico jõe võitlema Pompeiuse vastu a. 49 e.m.a.)

aleatoorsed tehingud (< ld. *aleātor* õnnemängija), riskantsed tehingud, kodanlikes maades iseloomulikud tehingud hea õnne peale (kihlveod, loteriid, mõned börsitehingud)

aleksandriin (vanapr. Aleksandriromaani järgi), 12-silbiline pr. värss, haril. tsesuuriga pärast 6. silpi

aleksandriit (< kr. p.-n.), vääriskivi, roheline, tule valgel tumepunaselt helkiv krüsoberüll

aleksandrilehed [-a'-] = *sennalehed*

aleksia [-e'-] (*a-* + kr. *legō* loen), haiguslik lugemisvõimetus

aleksiin (< kr. *alexō* tõrjun eemale), *füsiol.* = *komplement*

aleuriit (< kr. *aleuron* jahu), möll, liivast peenem, savist jämedam sete

aleuroliit, peam. *aleuriidist* koosnev tsementeerunud kivim

aleurooniterad, pihkaine, taimevalkudest koosnevad terad, esinevad (eriti õli sisaldavais) seemneis

alfa, kr. tähestiku 1. täht (A, α), vastab a-le

alfabeet (kr. tähestiku 2 esimese tähe *alfa* ja *beeta* järgi), tähestik

alfabeetima, tähestikuliselt järjestama

alfa ja oomega (kr. tähestiku 1. ja viimane täht), *algus ja lõpp

alfakiirgus (α-kiirgus), radioaktiivsel *alfalagunemisel* kiirguvate *alfaosakeste* voog

alfalagunemine (α-lagunemine), aatomituuma radioaktiivne muundumine, millega kaasneb *alfaosakese* kiirgumine

alfaosake (α-osake), heeliumi aatomi tuum, koosneb 2 prootonist ja 2 neutronist

alfaraud (α-raud), üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril kuni 768° (Curie' punkt)

alfol (lüh. sõnadest *al(umiinium)* + *foolium*), lehtalumiinium

alfons, prostitueeriv mees, kes on naise ülalpidamisel (A. Dumas' komöödia «Monsieur Alphonse» tegelase järgi)

al fresco [*-sko*] (it. «värskele») = *freskomaalikunst*

algebra (< ar.), matemaatika haru, mis uurib tehteid (operatsioone) ja nende omadusi üldiste sümbolite abil (tähtarvutus)

algebraist, *algebra* eriteadlane

algiin (< ld. *alga* vetikas), sültjas liimiv aine, mida saadakse vetikaist; tarvit. kangaste apreteerimisel

algiinhape, tselluloosi ja pektiinhappega sarnanev värvuseta kolloidne aine; saadakse süvaveevetikaist

ALGOL (< ingl. *algorithmic language* algoritmide keel), rahvusvaheline keel algoritmide üleskirjutamiseks tavaliste trükimärkide abil

algoloog e. **fükoloog**, vetikateadlane, *algoloogia* eriteadlane

algoloogia (< ld. *alga* vetikas + kr. *logos* mõiste, käsitlus) e. **fükoloogia** (< kr. *phykos* vetikas + *logos* mõiste, käsitlus), vetikatega tegelev botaanika osa

algoritm [-i'-] (IX s-i ar. matemaatiku al-Horazmi nime järgi), matemaatiliste tehete kogum antud ülesande lahendamiseks, näit. arvu juurimise a.

algraafia (< ld. *al(uminium)* + kr. *graphō* kirjutan), alumiiniumtrükk, trükkimine alumiiniumplaadilt, millele trükitav kujutis on üle kantud

alias (ld., «teinekord», «teisal»), teisiti, teise nimega

alibi (ld., «mujal»), *jur.* süüdistatava mujalviibimine roima toimumise ajal ta süütuse tõendusena

alidaad (< ar.), nurgamõõteriistade osa, pööratav joonlaud v. ringikujuline osuti

alifaatsed ühendid (< kr. *aleiphar* õli, rasv) vt. *atsükliline*

aliinea (< ld. *a linea* joonest, piirist), taandrida, kirjas v. trükises lõigu esimene rida, haril. vasakult mõne täheruumi võrra järgmistest lühem

alimendid (< ld. *alimentum* toit), elatis, ülalpidamine, mida ühed isikud on kohustatud andma teistele (töövõimetuile ja puudustkannatavaile) nendevaheliste abieluliste ja perekondlike suhete põhjal, näit. vanemad lastele, lapsed vanemaile ja üks abielupool teisele

alimentaarne, toite-, toiteline

a limine (ld., «lävelt»), otsekohe, sedamaid

alineaator (< it. *allineare* reastama), pikksilmaga varustatud geodeetiline riist joonte tähistamiseks maastikul

alisariin (pr. *alizarine* < hsp.), värvaine, saadakse värvipunapuu juurtest ja valmistatakse kunstlikult antrakinoonist

aliteerima (sks. *alitieren* < pr.), teras- ja malmdetailide pinnakihti alumiiniumiga rikastama (kaitseks oksüdeerumise vastu)

alitsüklilised ühendid [-tsü'-] (< kr.), kolme v. enamat süsinikuaatomit sisaldava ringikujulise süsinikuahelaga orgaanilised ühendid

à livre ouvert [*a livr uvää'r*] (pr., «avatud raamatust»), ilma ettevalmistuseta (tundmata teksti lugema, tõlkima), lehelt (tundmata helitööd laulma, mängima)

alk (< skand.), lühikeste tiibadega ja lühikese sabaga merelind põhjameredel

alkaanid (< *alküül* + *-an*), atsüklilised küllastunud süsivesinikud

alkald [-a'-] (hsp. *alcalde* < kr.), kogukonnavanem, kohtunik Hispaanias ja Ladina-Am. maades

alkali (< ar.), *keem.* leelis

alkalimeetria (...kr. *metreō* mõõdan), *keem.* mahtanalüütiline aluse v. leelise koguse määramine antud aines

alkaliseerima, leelistama, leelist lisandama

alkaloidid [-oi'-] (< *alkali* + kr. *eidos* välimus, kuju), *keem.* taimedes esinevad aluselised lämmastikku sisaldavad ühendid, enamasti kanged mürgid; vähesel hulgal tarvitatuna tulusad ravimid (hiniin, kofeiin, morfiin jt.)

alkaloos, leeliste rohkenemine veres jt. organismi kudedes

alkanna [-ka'-] (< ar.), Vahemere ranniku taim kareleheliste suguk-st, annab punast õlis lahustuvat värvainet a l k a n n i i n i (tarvit. värvina parfümeerias ja indikaatorina keemilistes analüüsides)

alkeemia (ld. *alchemia* < ar.), ebateaduslik keemia, keskajal (kuni XVI s. ja hiljeminigi) suund, mida iseloomustas püüe valmistada odavamaist metallidest nn. tarkade kivi abil kulda ja hõbedat

alkeemik, *alkeemiaga* tegelev isik

alkeenid (< *alküül* + *-en*), küllastumata süsivesinikud, mille molekulis on kaksikside

alkohol (< ar.), kõnekeeles: viinapiiritus, millest veega lahjendamisel saadakse viina; *keem.* rida orgaanilisi ühendeid, mis sisaldavad molekulis iseloomulikku hüdroksüülrühma (OH), näit. metüüla. (puupiiritus), etüüla. (viinapiiritus) jt.

alkoholisatsioon, viinapiirituse lisandamine, näit. viinamarjaveinile selle kanguse suurendamiseks

alkoholism, *alkohoolsete* jookide liigtarvitamine, on kahjulik joojale endale (põhjustades alkoholimürgitust, joomahullust, alkohoolset psühhoosi) ja ühiskonnale tervikuna

alkoholomeetria (< ar. + kr. *metreõ* mõõdan), *alkoholi*sisalduse määramine alkoholi ja vee segus

alkohoolik, *alkoholismile* andunud isik, joodik

alkohoolne, *alkoholi* sisaldav (näit. jook)

alkoov (< ar.), eesriietega varjatud võlvitud orv seinas voodi jaoks, vanemal ajal ka magamisruumi kõrgem, balustraadiga eraldatud osa, millel asetses voodi

alkoraan = *koraan*

alküül (< *alkali* + kr. *hylē* aine), ühevalentne radikaal, mis järele jääb, kui eraldada küllastunud süsivesinikust üks vesinikuaatom

alküülima, alküüli orgaanilisse ühendisse katalüsaatori manulusel sisse viima

alküünid, küllastumata süsivesinikud, mille molekulis on kolmikside

alla breve (it., «lühikesel viisil»), *muus.* liht-taktiliik, koosneb kahest 1/2-noodilisest osast

allah, jumala nimi muhamediusulistel

alla marcia [-*rtša*] (it.), *muus.* marsi rütmis

allantois [-*o'*-] (< kr. *allas* vorst), loote kusekott

alla polacca [-*la'ka*] (it.), *muus.* poloneesi moodi

alla prima (it.), maalimisviis õlimaalitehnikas: teos maalitakse korraga valmis, lõuendit alamaaliga (alumise õhukese maalikihiga) katmata

allargando [-*ga'*-] (it.), *muus.* aeglasemaks jäädes ja iseloomult laienedes

alla zingarese [-*e'ze*], *muus.* mustlaslikult

alla tedesca [-*e'ska*] (it.), *muus.* saksapäraselt

allatiiv [*a'*-] (ld. *allativus*), *lgv.* alaleütlev kääne, mille lõpp eesti k. on *-le* (näit. *tööle*)

allee (pr. *allée* käik, lai tee), puiestee, mõlemalt poolt puudereaga palistatud tee; jalgtee pargis või aias

alleelid (< kr. *allēlōn* vastastikku, üksteist), ühe ning sama geeni ehituselt ja ka toimelt erinevad vormid

allegooria (kr. *allēgoria*), mõistupilt, mõistukuju, abstraktne mõiste piltlikul kujul (kirjanduses, kujutavas kunstis), näit. surm vikatimehena

allegooriline, mõistukujuline

allegoriseerima, *allegooriana* esitama, allegooriliselt väljenduma

allegretto [-*re'*-] (it.), *muus.* elavalt, vallatult, kergelt (vähem kiiresti kui allegro); ka selles tempos helitöö

allegri [-*e'*-] (it.) = *loterii-allegri*

allegro [-*e'*-] (it.), *muus.* lõbusasti, kiiresti; ka suurema helitöö (sonaadi, sümfoonia, kvarteti) kiiretempoline I. osa

allegro molto [-*e'*-] (it.), *muus.* eriti kiiresti

allegro vivace [-*e'*- -*va'tše*] (it.), *muus.* eriti elavalt

allelopaatia (< kr. *allēlōn* vastastikku, üksteist + *pathos* tunne), taimede vastastikune mõjustus lenduvate ainete ja juureeritiste kaudu

allemande [*alma'd*] (pr. «saksa»), vanaaegne sks. tants 2/4-taktis sujuvate liigutustega

allergia [-*e'*-] (< kr. *allos* teine, muu + *ergon* tegu, töö), keha ümberkõlastus mingi nakatuse, süstete v. mõnede kehha sattunud ainete (a l l e r g e e n i d e) toimel, kusjuures keha muutub ülitundlikuks selle aine vastu, mis on tekitanud a., tekivad heinapalavik, bronhiaalastma, nõgeslööve vms.

allergiline [-*le'*-], *allergiaga* iseloomustuv

allianss [-*a'n*-] (pr. *alliance*), kahe

v. mitme riigi liit; laiemas mõttes: üldse liit, koondis

allieeruma (< pr. *s'allier*), liituma

alligaat (< ld. *alligāre* külge v. kinni siduma), teiste teostega ühteköidetud iseseisev väljaanne v. käsikiri

alligaator (< hsp. *el lagarto* sisalik), Põhja-Am-s ja Hiinas elav roomaja krokodilliliste seltsist; annab väärtuslikku nahka

alligatsioon (ld. *alligātio* sidumine), erisuguste metallide sulam

alliteratsioon (< ld. *ad* juures + *littera* täht), luules, harvemini proosas kahe v. mitme lähedalt seotud sõna alguskaashääliku samasus

alliterereeruma, *alliteratsiooni* sisaldama

allodiaalne, *alloodiks* olev, läänikohustusest vaba

allodifikatsioon, *alloodiks* muutmine

allodifitseerima, *alloodiks* muutma

allofoon (< kr. *allos* teine, muu + *phōnē* häälik, heli), *foneemi* hääldusliк avaldumiskuju (variant)

allogaamia (...kr. *gamos* abielu), *bot.* risttolmlemine

allohtoon (...kr. *chthōn* maa), antud maakohta asustav, kuid kuskil teisal tekkinud taime- v. loomaliik. Vrd. autohtoon

allohtoonne, *geol.* teisal tekkinud. Vast. *autohtoonne*

allomorf [-*mo'*-] (< kr. *allos* teine, muu + *morphē* kuju), *morfeemi* avaldumiskuju (variant)

allomorfne [-*mo'*-], *min.* samalaadse koostisega, kuid erineva kristallikujuga (aine kohta)

allons [*alo̱'*] (pr.), «mingem!», «edasi!»

allons, enfants de la patrie [*alo̱' zo̱fa' döla patri'*] (pr.), edasi, isamaa lapsed! («Marseljeesi» algussõnad)

allonžparukas [-*o'*-] (< pr. *allonge* lätk-osa), pikad kähardatud kunstjuuksed (kanti XVII s.)

allonüüm (< kr. *allos* teine, muu + *onyma* nimi), pseudonüümina kasutatud teise isiku nimi

allood (keskld. *allodium* < vanafrangi k.), feodalismiajastul täielikku omandusse kuulunud maa-ala vastandina tinglikule omandile *feoodile*

allopaatia (< kr. *allos* teine + *pathos* kannatus), *van.* ravimine haigusvastaste vahenditega, harilik ravimisviis vastandina *homöopaatiale*

alloplastika (...*plastika*), *med.* anorgaaniliste ainete (metall, pleksiklaas vms.) kasutamine plastilisel operatsioonil

allotigeenne (< kr. *allothi* mujal + *genos* sugu, teke), mitte leiukohal, vaid teisal tekkinud (mineraali v. kivimi kohta)

allotria [-*o'*-] (< kr. *allotrios* võõrapärane), tähtsusetud kõrvalseigad

allotroopia (< kr. *allos* teine + *tropos* viis, laad), mõnede keem. elementide omadus esineda kahes v. enamas eri kujus (näit. esineb süsinik teemandi ja grafiidi kujul)

allotroopne, *allotroopiaga* iseloomustuv

all right [*oolrai't*] (ingl.), hea küll!, korras!

allusioon (pr. *allusion*), vihje

alluuvium (< ld. *alluvio* juurdeuhtmine, uhe), jõesetted (voolava vee toimel ladestunud kruusa, liiva, savi jm. kihid); kvaternaari endine nimetus

alluviaalne, *alluuviumi* kuuluv, uhteline; lammi-

allüül, ühevalentne süsivesiniku radikaal $CH_2{=}CH{-}CH_2{-}$

allüür (pr. *allure*), hobuse liikumisviis (kõnd, traav, galopp, küliskäik); *ebaharilik käitumisviis

alma mater (ld., «toitev ema»), ülikooli piltlik nimetus hellitlevas, naljatlevas ja pilkavas tähenduses

almanahh (< ar.), 1) vanemal ajal: kalender mitmesuguste andmetega, peam. astroloogiliste ennustustega; 2) mitmekesise sisuga, sageli perioodiline, peam. kirjandus- ja kunstialane koguteos

almandiin (leiukoha Alabanda järgi Väike-Aasias), veripunane vääriskivi, *granaadi* teisend

almend [-*e'*-] (sks. *Allmende*), *aj.* ühismaa, maatükk (peam. karja- ja metsamaa) külakonna ühiskasutuses

almukantaraat (< ar.), *astr.* kõrgusring, iga kujutletav, horisondiga rööbitine ring taevaskeral

alogism (< *a-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ebaloogilisus; reaktsioonilises filosoofias mõistusliku, loogilise, teadusliku tunnetamise eitamine; *loogilise seose rikkumine (ka stilistilise võttena)

aloogiline, mõttetu, loogikavastane

alpaka I [-*pa'*-] (hsp. *alpaca* mägikits), 1) pako, L.-Am. kodustatud loom laamade-perek-st; 2) kerge riie a-villast

alpaka II [-*pa'*-], uushõbe, hõbedasarnane nikli (15 osa), vase (55 osa) ja tsingi (30 osa) sulam; tarvit. kellamehhanismide, muusikariistade, elektriaparaatide jm. osade valmistamiseks

al pari (it., «võrdselt»), kapitalistlikes maades väärtpaberi v. raha börsikursi võrdumine ta nominaalväärtusega

alpiinne, Alpidesse kuuluv, seal esinev; kõrgmäestiku-

alpiinum (< p.-n. *Alpid*), kiviktaimla, kivide ja küngastega kaetud iluaia v. pargi osa mäestikutaimede jt. kivist pinda eelistavate taimede kasvatamiseks

alpinaarium = *alpiinum*

alpinism, mäestikusport, matkamine kõrgmäestikes, tõusmine mäetippudele, jääliustikele jne.

alpinist, *alpinismiga* tegelev turist, mäe(stiku)ronija

alpinistika [-*ni'*-] = *alpinism*

alraun [-*au'n*] (sks.), Vahemeremail kasvav taim maavitsaliste suguk-st, sisaldab narkootilise toimega alkaloide, vanasti «nõiarohi»

al secco [*sekko*] (it., «kuivale»), maalimine kuivale krohvitud seinale

al segno [*senjo*] (it., «märgini»), erimärk noodistikus, täh. helitöö osa kordamist märgitud kohani

alt (< it. *alto* kõrge), *muus.* madal lapse- (poisi-) v. naisehääl omapärase rinnahääle-tämbriga; vastava häälestusega keel- v. puhkpill

altaan (it. *altana*), sambaile v. allehitisele toetuv katmata rõdu maja küljes

altar (ld. pl. *altāria*), antiikajal: ohvrilaud, ümbrusest eraldatud kõrgem ohverdamiskoht; ristiusu kirikuis: eraldatud koht vaimulikeks talitusteks

altasimuut (< ld. *altus* kõrge + *asimuut*), *astr.* riist tähtede kõrguse ja asimuudi mõõtmiseks

altee (kr. *althaia* < *althomai* tervistun), taimeperekond kassinaeriliste suguk-st; mõned neist on kiu- ja ilutaimed (tokkroosid), ühe liigi juurtest valmistatakse rinnateed

altera pars (ld., «teine pool»), vastaspool

alteratsioon (pr. *altération* muutus < ld. *alter* teine), *muus.* heli kõrgendamine v. madaldamine pool- v. tervetooni võrra a-imärkide abil; *med.* koekahjustus, koe haiguslik muutus; a-imärgid, alushelide v. helilaadiastmete kõrgendamis- ja madaldamismärgid (diees, bemoll, bekarr, dubldiees, dublbemoll)

altereerima, *muus. alteratsiooni* teostama

alter ego (ld., «teine mina»), lähedane sõber ning mõtteosaline; kellelegi nii lähedane isik, et võib teda asendada

alternaator (< ld. *alternāre* vahelduma), vahelduvvoolugeneraator, elektrimasin vahelduvvoolu tekitamiseks

alternatiiv (pr. *alternative* < ld. alternāre vahelduma), kumbki üksteist välistavatest võimalustest; vajadus valida üks kahest (ka mitmest) võimalusest

alternatiivne, ühte kahest v. mitmest võimalusest möönev

alternatsioon (ld. *alternātio*), vaheldumine

alterneerima (ld. *alternāre*), vahelduma

althing, Islandi parlament

altigraaf (< ld. *altus* kõrge + kr. *graphō* kirjutan), isekirjutav *altimeeter*

altimeeter (...kr. *metreō* mõõdan), kõrgusmõõtur; tarvit. õhusõidukeil

alto (it., «kõrge») = *alt*

altruism (pr. *altruisme* < ld. *alter* teine), omakasupüüdmatu hoolitsemine teiste heaolu eest ja valmisolek loobuda teiste heaks oma huvide rahuldamisest. Vast. *egoism*

altruist, oma tegevuses *altruismist* lähtuv isik

altruistlik [-*i's*-], *altruismil* põhinev, sellele omane, omakasupüüdmatu

altsarv (< it. *alto* kõrge), metallpuhkpill, tarvit. puhkpilliorkestris aldina

altviiul = *bratše*

altõnn [-*õ'*-] (< tatari k.), endisaegne Vene rahaühik (3 kopikat)

alumiinium (< ld. *alūmen* maarjas), sümbol Al, element, järjenr. 13, aatomm. 26,98, hõbevalge kerge metall, sitke ja taotav, esineb looduses ainult ühendeis; a-isulameist valmistatakse keedunõusid, instrumente, masinaosi;

viimasel ajal on a. eriti tarvit. keemiatööstuses ja lennunduses

aluminaadid, soolad, mis tekivad alumiiniumhüdroksiidist, kui selles vesinik asendada metalliga

aluminotermia [-*e'*-] (< *alumiinium* + kr. *thermē* kuumus), metalli taandamine selle oksiidist kõrgel temperatuuril alumiiniumi abil; kasutusel raskesti sulavate metallide (kroomi, berülliumi jt.) saamiseks

alumnaat (< ld. *alumnus* kasvandik), õppe- ja kasvatusasutus, milles kasvandikud saavad tasuta korteri, ülalpidamise ja kooliharidusе

alumosilikaadid (< *alum(iinium)* + *silikaat*), maakoores kõige enam levinud ränihappeühendid, mille kristallivõres on alumiiniumi aatomid osaliselt asendunud räni aatomitega

alund [-*u'*-] (< *al(umiinium)* + *(kor)und*), elektrokorund, boksiidi sulatamisel saadav tulekindel pulberjas aine, koosneb peam. alumiiniumoksiidist; tarvit. smirgli ja korundi aseainena

aluniit (< pr. *alun* maarjas), maarjaskivi, mineraal, millest saadakse maarjat, alumiiniumoksiidi, kaaliumisoolasid jm.

alvar (rts.), loopealne, lood, kidura taimestikuga lage paepealne ala

alveolaarne, sombuline, kärgjas; a. häälik e. alveolaar, *lgv.* hambashäälik, mille hääldamisel keeleots moodustab sulu v. pilu vastu hambavalli (*alveooli*), näit. *d, t*

alveool (< ld. *alveolus* künake), somp; hambaa-d, augud lõualuus, milles asetsevad hambajuured; kopsua-d, mullilised õõned kopsus; näärmea-d, mullid sombuliste näärmete otstes

a. m. vt. *ante meridiem*

Am, *ameriitsiumi* sümbol

amabile [-*ma'*-] (it.), *muus.* armsalt, südamlikult

amalgaam (< ar.), elavhõbeda ja mõne muu metalli sulam

amalgaamima, mõnda metalli elavhõbedaga ühendama; *amalgaamiga* katma; elavhõbedaga kulda v. hõbedat maakidest eraldama

amanaat (< ar.), pantvang lepingu kindlustuseks (Vana-Venes ja mõnedes idamaades)

amanuensis [-*e'*-] (ld., «kirjutaja»), abiline, käealune, abiametnik

amarant [-*ra'*-] (< kr. *amarantos* närtsimatu), rebashein, taimeperek. rebasheinaliste suguk-st; mõned liigid on aia-ilutaimed; a-puit guajaana *kopaiivapuu* raske kõva lülipuit; a-värv, tumepunane asovärvaine

amarell [-*e'*-] (it. *amarena*), liik värvusetu mahlaga hapukirsse

amarüll e. **amarüllis** [-*ü'*-] (< kr.), Mehhikost pärinev amarülliliste suguk-da kuuluv suurte värvikate õitega lõike- ja potilill, õigemini ratsuritäht; *bot.* eelmisele lähedane Kapimaalt pärinev toataim

amasoniit (Amazonase jõe järgi L.-Am-s), poolvääriskivi, roheline päevakivi

amatsoon (kr. mütoloogias esineva sõjaka, ainult naistest koosneva rahva — amatsoonide järgi), naisratsanik v. -sõdalane

amatörism (pr. *amateur* armastaja, harrastaja), asjaarmastajalikkus, mingi tegevuse harrastamine mitte kutsetööna, vaid isikliku huvialana

amatöör, asjaarmastaja

amauroos (kr. *amaurōsis* hämarus), nägemisnärvi kõhetusest tingitud pimedus

amballaaž (pr. *emballage* pakend), kaubapakend, pakkimisümbris; pakkimiskulud

ambitsioon (ld. *ambitio*), auahnus, taotlus, pretensioon

ambitsioosne (ld. *ambitiōsus*), auahne, pretensioonikas

ambivalents [-*e'*-] (< ld. «kaheliväärtus»), *psühh.* ühte ja samasse objekti vastandlike tunnetega suhtumine

amblügoniit (< kr. *amblys* nüri + *gōnia* nurk), valge v. heleroheline mineraal, tähtis liitiumimaak

amblüoopia (kr. *amblyōpia*), nõrknägevus, töntsnägevus

ambon (kr. *ambōn*) e. **ambo** (ld.), varakristliku basiilika kesklöövi lõpposas paiknev poodium lugemispuldiga; kõrgendatud koht õigeusu kirikus altari ees, kust peetakse jutlust

ambra (ld. v. it. < ar.), kašeloti sooltes tekkiv vahajas muskusetaoliselt lõhnav aine; tarvit. lõhnaõlide valmistamisel

ambrasuur (pr. *embrasure*), sissepoole laienev ava seinas akna v. ukse jaoks; *sõj.* laskeava kindluse müüris, soomustornis jm. suurtükkidest, miinija kuulipildujaist tulistamiseks

ambroosia (kr. *ambrosia*), kr. mütoloogias: karastav imeaine, surematuks tegev jumalate toit, ka healõhnaline salv; *bot.* Am-st pärinev taimeperek. korvõieliste suguk-st; puiduüraskite käikudes kasvavad seened, millest need putukad toituvad; *eriti maitsev toit

ambulakraalsüsteem (< ld. *ambulācrum* jalutustee), hiljusesoonestik, peam. liikumiselundina talitlev radiaalsümmeetrilise ehitusega kanalite süsteem okasnahkseil

ambulants (< ld. *ambulans* jalutav, rändav), välilaatsaret; = *ambulatoorium*

ambulatoorium (< ld. *ambulatōrius* liikuv), raviasutus kodunt käivaile haigeile arstiabi andmiseks

ambulatoorne ravi, haigevoodis olemist mittenõudev, ambulatooriumis antav ravi

amenorröa [-*öa'*] (< *a-* + kr. *mēn* kuu + *rheō* voolan), kuupuhastuse puudumine naisel ta suguküpsuse ajal

amentsia [-*e'*-] (ld. *amentia*), meeltesegadus; totrus, arupuudus

ameriitsium (maailmajao Ameerika järgi), sümbol Am, kunstlikult saadud radioaktiivne element, järjenr. 95, hõbevalge pehme metall

amerikaniseerima, ameerikapäraseks muutma, ameerikapärastama

amerikanism, Am. Ühendriikide ingl. keelele iseloomulik erijoon

amerikanist, Am. kultuuri ja seal kõneldava ingl. k. uurija; indiaani keelte ja eskimo k., samuti nende rahvaste kultuuri uurija

ametroopia (< *a-* + kr. *metron* mõõt + *ōps* silm), kõrvalekaldumine silma normaalsest nägemisvõimest (lühi- ja kaugelenägevus)

ametüst [-*ü*-] (kr. *amethystos*), kvartsi violetne teisend, poolvääriskivi

amfi-, **amfo-** (< kr. *amphi* ümberringi, kõrval, mõlema-, mõlemalt poolt; *ampho* mõlemad), eesliitena täh. ümbritsemist, hõlmamist v. suhtumist kahesse asjasse, kahesugusust

amfiboliidid (< kr. *amphibolos* kahemõtteline, petlik + *lithos* kivi), mitmesugused, peam. *amfiboolidest* koosnevad moondekivimid

amfiboolia (kr. *amphibolia* kahemõttelisus, kaksipidisus), stilistikas: kahemõttelisus, kõikuva tähendusega väljendi kasutamine

amfiboolid, rühm mineraale (küünekivi, aktinoliit jt.), mis kuuluvad mitme tard- ja moondekivimi koosseisu

amfibrahh [-*a'hh*] (< *amfi-* + kr. *brachys* lühike), värsijalg, mis koosneb pikast (v. rõhulisest) silbist kahe lühikese (v. rõhutu) silbi vahel (◡–́◡)

amfiib (< kr. *amphibios* kahelieluline), kahepaikne loom (vt. *amfiibid*); kahepaikne taim, mis võib kasvada niihästi vees kui maismaal; **a-a u t o**, erilise ehitusega auto, mis võib ujudes ületada vesitõkkeid; **a-l e n n u k**, lennuk, mis on kohandatud õhkutõusmiseks ja laskumiseks niihästi maismaal kui veeväljal; **a-t a n k**, tank, mis võib ujudes ületada vesitõkkeid

amfiibid, kahepaiksed, selgroogsete klass, palja limase nahaga kõigusoojased vee- ja niiskeõhuloomad, hingavad nooreas lõpustega, valmikutena kopsudega (näit. konn, salamander, vesilik)

amfiibne, kaheli-eluline

amfiktüoonia, varasemail aegadel **a m f i k t i o o n i a** (< kr. *amphiktiones* naabrid), Vana-Kreeka hõimude v. *poliste* liit tüliküsimuste rahumeelseks lahendamiseks ja kultusetalitusteks

amfimakker [-*ma'*-] (< *amfi-* + kr. *makros* pikk), värsijalg, mis koosneb ühest lühikesest (v. rõhutust) silbist kahe pika (v. rõhulise) silbi vahel (–◡–́)

amfimiksis [-*mi'*-] (kr.), isas- ja emassuguraku ühinemine tavalisel sugulisel sigimisel

amfioksus [-*o'*-] (< *amfi-* + kr. *oxys* terav) = *lantsettkala*

amfiteater [-*a't*-] (kr. *amphitheatron* < *amphi* mõlemalt poolt, ümberringi + *theatron* koht vaatemängudeks), 1) Vana-Kreeka teatris poolringina küngaste nõlvakuil asetsenud istmeread vaatajaile; 2) Vana-Roomas ülalt katmata ümmargune v. elliptiline ehitis gladiaatorite ja loomade võistluste korraldamiseks, koosnes areenist ja seda ümbritsevaist trepistikuna tõusvaist istmeridadest vaatajaile; 3) nüüdisaegseis teatreis, tsirkustes, kontserdisaalides jne. istmeread (haril. trepistikuna) parteri taga

amfo- vt. *amfi-*

amfora (ld. *amphora* < kr. *amphoreus*), Vana-Kreekas ja -Roomas kahe

kõrvaga kitsakaelaline jalaga savinõu veini, õli jm. säilitamiseks

amfoteerne (< kr. *amphoteros* mõlemapoolne), *keem.* kahelaadiline (osalt happena, osalt alusena toimiv); *geol.* kahetekkeline

amiant [-*a'nt*] (< kr. *amiantos* määrimatu, puhas), peenekiuline läikiv mineraal, asbesti erikuju

amicus Plato, sed magis amica veritas [*amii'k*-] (ld.), «armas on Platon, kuid veel armsam on tõde», s. o. tõde on kallim kõigest (Aristotelesele omistatavad sõnad ld.-keelses tõlkes)

amidaasid, fermendid, mis lõhustavad aminohapete amiide

amidopüriin vt. *püramidoon*

amiidid (< kr. *am(mōniakon)* kummivaik + *eidos* välimus), *keem.* ühendid, mis on tuletatud *ammoniaagist* vesinikuaatomite asendamise teel happeradikaaliga

amiinid (< kr. *ammōniakon* kummivaik), *keem.* ühendid, mis on tuletatud *ammoniaagist* vesinikuaatomite asendamise teel süsivesiniku radikaaliga

amikronid (< *a-* + kr. *mikros* väike), kolloidide väikseimad osakesed, mida pole võimalik näha isegi ultramikroskoobi abil

aminohapped, orgaanilised happed, milledes radikaali üks v. mitu vesinikuaatomit on asendatud aminorühmaga — NH_2; etendavad tähtsat osa taimede ja loomade ainevahetuses

aminoplastid [-*a's*-], läbipaistvad v. värvilised valguskindlad plastmassid; saadakse karbamiidi v. selle derivaatide ja formaldehüüdi kondensatsioonivaikudest

amitoos (< *a-* + kr. *mitos* niit, lõng), *biol.* otsene pooldumine, raku pooldumine *mitoosile* omaste struktuurimuutusteta

ammiinid vt. *ammoniakaadid*

ammofoss (< *ammo(onium)* + *fos(for)*), lämmastikku ja fosforit sisaldav kompleksväetis

ammonaalid (< kr.), lõhkeained, mis sisaldavad ammooniumnitraati (80—90%), pulbrilist alumiiniumi, puusütt jm.

ammoniaak (< kr. *ammōniakon* kummivaik), lämmastiku ja vesiniku ühend, teravalõhnaline värvusetu gaas, tekib orgaaniliste ainete (näit. sõnniku) mädanemisel; tööstuses saadakse a-i sünteetiliselt lämmastikust ja vesinikust; a-i vesilahust nim. nuuske. tinkpiirituseks

ammoniakaadid, 1) ka **a m m i i n i d**, soolade kompleksühendid ammoniaagiga; 2) rühm vedelaid lämmastikväetisi

ammonifikatsioon (< *ammoonium* + ld. *facere* tegema), lämmastikku sisaldavate orgaaniliste ainete lagunemine teatud mikroobide elutegevuse tagajärjel, kusjuures tekib *ammoniaak*

ammoniidid I (< kr.), ammooniumnitraati sisaldavad lõhkesegud

ammoniidid II, valdavalt spiraalse kojaga limused peajalgsete klassist, elasid vana- ja keskaegkonna meredes

ammoonium (< kr. *ammōniakon* kummivaik), ühest lämmastiku- ja neljast vesinikuaatomist koosnev aatomite rühm, ei esine vabalt, moodustab hapetega soolasid (näit. **a-k l o r i i d**, rahvapäraselt salmiaak, **a-n i t r a a t**, **a-k a r b o n a a t**, rahvapäraselt põdrasarvesool), mis on tarvit. tööstuses ja põllumajanduses

amneesia (< *a-* + kr. *mnēsi-* mäletav), mäletamisvõimetus, mälu nõrgenemine v. kaotus; mälulünk

amnesteerima, kellegi suhtes *amnestiat* rakendama, karistusest vabastama

amnestia [-*e'*-] (kr. *amnēstia* unustus, andestus), kõrgema võimu aktiga teatava liigi isikute kohtuliku karistuse vähendamine v. nende karistusest vabastamine, kriminaaljälitamisest vabastamine, karistuse kandnud isikute karistatuse tühistamine; *andestus, armuandmine

amnion (kr.), loote veekest, õhukeseseinaline lootevedelikuga täidetud põis inimese ja selgroogsete mõnede klasside loodetel

amnioodid (< kr.), veekestased, kõrgemad selgroogsed, nimelt imetajad, linnud ja roomajad (nende looteil esineb *amnion*)

amokijooks (< malai k.), äkiline hullustushoog (peam. Malai saartel), kusjuures hullunu tormab noaga tänavale ja püüab ettesattujaid surmata

a-moll = *la-minoor*

amor (ld.), armastus

amoraalne (< *a-* + *moraalne*), kõlblusetu

amoralism, moraali eitamine, loobumine kõlbelisist põhimõtteist, sisetunde ja au hülgamine

amoretid [-e'-] (< it. *amoretto*), tiivuliste lastena kujutatud armastusjumala Amori saatjad

amorfism, aine *amorfne* seisund, vormitus

amorfne [-o'-] (kr. *amorphos*), kujutu, vormitu; a. k e h a, keha, milles aatomid, aatomirühmad, molekulid ei moodusta kristalle, vaid asetsevad korrapäratult (näit. klaas, kummi); a - d k e e l e d = *isoleerivad keeled*

amortisaator (vt. *amortisatsioon*), tõukeleevendi, seadis, mis võimaldab vähendada õõtsumisi ja tõukeid auto sõidul, lennuki maandumisel jne.

amortisatsioon (keskld. *amortisatio* kustutamine < ld. *mors* surm), 1) põhifondide (masinate, seadmete, hoonete kulumine ja nende väärtuse osade kaupa ülekandmine valmistatavale toodangule; NSV Liidus on kuluvate põhifondide uuendamiseks loodud eriline a-ifond; 2) võla järkjärguline kustutamine kohustuste väljaostu v. perioodiliste maksete teel; 3) auto, lennuki jne. tõugete vähendamine

amortiseerima, *amortisatsiooni* teostama

amor vincit omnia (*vints*-] (ld.), armastus võidab kõik

ampel (sks. *Ampel* < ld. *ampulla* nõu), laest rippuv lampi v. lilli kandev kausjas nõu; ka ripplamp

ampelograafia (< kr. *ampelos* viinamari + *graphō* kirjeldan), teadus viinamarjasortidest ja -liikidest

ampeloloogia (. . . kr. *logos* mõiste, käsitlus), viinamarja kasvatamise teadus

amper (pr. füüsiku A. M. Ampère'i (1775—1836) nime järgi), tähis A, 1) elektrivoolu tugevuse ühik; 1 A on sellise voolu tugevus, mis kahte 1 m kaugusel asetsevat paralleelset sirgjuhet läbides tekitab nende juhtmete vahel iga meetripikkuse lõigu kohta jõu $2 \cdot 10^{-7}$ N (njuutonit); 2) magneetimisergutuse ühik

amperaaž, elektrivoolu tugevus *amprites*

ampermeeter (< kr. *metreō* mõõdan), riist elektrivoolu tugevuse mõõtmiseks *amprites*

ampersekund, elektrihulk, mis 1-amprise voolu puhul 1 sek. kestel juhtme ristlõikest läbi voolab (= 1 kulon)

ampiir e. **ampiirstiil** (< pr. *empire* impeerium, keisririik), hilisklassitsistlik stiil Lääne-Euroopa arhitektuuris ja rakenduskunstis XIX s. 1. veerandil, tekkis Prantsusmaal Napoleon I keisririigi ajal. A-i iseloomustavad ranged suuremõõtmelised vormid ja Vana-Egiptuse ning Vana-Rooma kaunistusmotiivide (näit. sõjatrofeede, tiivuliste sfinkside jne.) kasutamine

amplidüün (< ingl. *amplifier dynamo*, vt. *amplifitseerima* ja *dünamo*), eri liiki elektrimasinvõimendi

amplifikatsioon (< ld. *amplificātio* laiendamine, suurendamine, arendamine), stilistikas mitme sarnase täiendi kuhjamine iseloomustamise tõhustamiseks (näit. «vapper, südi mees»); laiendav arendus, paisutus

amplifitseerima (ld. *amplificāre*), laiendama, suurendama, arendama

amplitaimed (vt. *ampel*), ripptaimed, ilutaimed pikkade rippuvate võsudega

amplituud (< ld. *amplitūdo* laius, ulatuvus), ulatus, haare; *füüs.* võnkeulatus tasakaalupunktist pöördepunktini (näit. pendlil)

ampluaa (pr. *emploi* tarvitus, rakendus, amet), teatava näitleja eriala (näit armastaja-, kangelas-, karakterosad); *legevusala

ampull [-u'-] (ld. *ampulla*), Vana-Roomas kitsa kaelaga savi- v. klaasnõu vedelike (õli, salvi) säilitamiseks; *farm.* kergesti äramurtava kinnijoodetud kaelaga klaasnõuke ravim-, eriti süstimisvedelike säilitamiseks steriilses seisundis; *anat.* kupal, õõnsa organi (näit. nina-pisarajuha, pärasoole) laienenud koht

amputatsioon (< ld. *amputātio* äralõikamine), vigastatud v. mitteparaneva kehaosa kehast eraldamine, äralõikamine

amputeerima, *amputatsiooni* teostama, mingit kehaosa lõikuse teel kehast eemaldama

amulett [-e'-] (ld. *amulētum*), ohutis, ebausklikel inimestel ripatsina kehal kantav kaitse-ese (pühapilt, ehe, loomahammas jne.) nõiduse, haiguse jm. õnnetuste vastu. Vrd. *talisman*

amunitsioon (pr. *(a)munition*), sõjaväelase varustust (välja arvatud riietus ja relvad) moodustavad esemed (ranits, padrunitasku jne.); laiemas mõttes: sõjaväelase varustus, relvastusesemed kaasa arvatud

amöbiaas, *amööbide* tekitatud haigus (näit. amööbiline düsenteeria)

amöboidne [-oi'-], *amööbi*taoline; amööbile omane

amööb (< kr. *amoibē* muudatus, vaheldus), lihtsaima ehitusega mikroskoopiline muutliku kehakujuga ainurakne loom juurjalgsete klassist, liigub pseudopoodide abil; mõned liigid on inimeste ja loomade nugilised

amügdaliin (< kr. *amygdalē* mandel), keemiline ühend, leidub mõrumandleis ja puuviljaseemneis

amügdaliit, kurgumandlipõletik

amül- (< kr. *amylon* tärklis), sõnade eesliitena tähistab nende seost tärklisega

amülaas, ferment, mis lõhustab tärklist ja glükogeeni, muutes need dekstriinideks ja maltoosiks; sisaldub loom- ja taimorganismides, ms. inimese süljes

amüleen (< kr.) e. **penteen** (< kr. *pente* viis), küllastumata süsivesinik, värvusetu kergesti süttiv uimastava lõhnaga mürgine vedelik

amülobakter, tärklise, tselluloosi ja suhkru käärimist esilekutsuv pisik

amüloid [-oi'd] (< kr.), 1) erilise väärastuse (a m ü l o i d o o s i) puhul selgroogseil ja inimesel esinev valkaine (näit. pikaldaste mädapõletike tulemusena), 2) süsivesik, esineb taimede idulehtedes ja kasvavate rakkude kestades; 3) läbivalendav aine, mida saadakse tselluloosist väävelhappe abil

amüloos (< *amül-*), tärklise koostisaine; on vees lahustuv

amülopektiin (. . .*pektiin*), tärklise koostisaine; ei lahustu vees

amüotroofia (< *a-* + kr. *myōn* lihasesõlm + *trophē* toitmine), lihasekõhetus, lihasekadu

amüsantne [-a'n-] (pr. *amusant*), huvitav, lõbus

amüseerima (pr. *amuser*, *s'amuser*), lõbustama; lõbutsema

amüülalkohol e. **pentanool** (< kr. *pente* viis), puskariõli põhiosis, tarvit. lahustina lakitööstuses

amüülnitrit, amüülalkoholi lämmastikushappe-ester; mõjub veresooni laiendavalt

an- vt. *a-*

ana (kr.), lüh. āā, retseptidel: võrdseis osades, igaüks

ana- (kr.), üles-, peale-, taas-, uuesti

anaalne (ld. *anālis*), *anat.* päraku juurde kuuluv, pärakusse puutuv, päraku-

anabaptistid (< kr. *anabaptizō* kastan uuesti vee alla, ristin), taasristijad, usulahud reformatsiooniajastul (eriti Saksamaal), eitasid lapseristimist ja nõudsid uut ristimist täiseas; väljendasid linnakehvikute huve, võtsid aktiivselt osa talupoegade sõjast Saksamaal

anabasiin, alkaloid, sisaldub Kesk-Aasia taimes *Anabasis aphylla* (maltsaliste suguk-st) ja tubakas, on nikotiini isomeer

anabioos (kr. *anabiōsis* taaselustumine), *biol.* mõnedel loomadel ja taimedel võime üle elada ebasoodsaid elutingimusi ärakuivanult, varje-elu olekus, ja seejärel uuesti elustuda

anabolism (< kr. *anabolē* tõus), *biol.* = *assimilatsioon*

anadiploos (kr. *anadiplōsis* kahekordistamine), lause v. värsi algamine sõnadega, milledega lõpeb eelmine

anaerobioos (< *an-* + kr. *aēr* õhk + *bios* elu), õhutu elu, kestev elu vaba hapnikuta. Vast. *aerobioos*

anaeroob, olend, kes ei vaja elamiseks vaba hapnikku (näit. mitmed bakterid). Vast. *aeroob*

anaeroobne, ilma vaba hapnikuta elav v. toimuv

anafaas (kr. *ana* üles + *faas*), *biol.* lahkaste, raku pooldumise (kolmas) aste, mil teineteisest eraldunud tütarkromosoomid kogunevad mõlema pooluse juurde

anafoor (< kr. *anaphora* üleskandmine), sõna v. sõnarühma kordamine mitme lause v. lauseosa alguses

anafrodiisia (< *an-* + *aphrodisia* armastusnauding), suguiharuse puudulikkus

anafülaksia [-la'-] (< kr. *ana* üle + *phylaxis* valvsus), ülitundlikkus korduval süstimisel organismi viidud kehavõõraste valkainete vastu

anafülaktiline [-la'-], *anafülaksia*l põhinev, ülitundlik kehavõõra valkaine suhtes

anagenees (< kr. *ana* üles + *genesis* teke) = *aromorfoos*

anaglüpt [-ü'-] e. **anaglüüf** (< kr. *ana* peale + *glyphē* uurend), skulptuurteos pool-kõrgreljeefi näol

anagramm (< kr. *ana* ümber + *gramma* täht), tähemäng, kus sõnas tähtede järjekorda muutes moodustatakse uusi sõnu (näit. *tali* < *tila*)

anahoreet (kr. *anachorētēs*), erak, üksiklane

anakoluut (< kr. *anakoluthon* ebajärjekindlus), lauseehituse ühtluse katkemine, kusjuures lause lõpp ei jätka oodataval viisil algust

anakonda [-o-'] (hsp. *anaconda*) L.-Am. hiiglamadu boalaste suguk-st, elab vees

anakreontik [-o'n-], *anakreontika* esindaja

anakreontika e. **anakreontiline luule** [-o'n-] (VI s. e.m.a. elanud kr. luuletaja Anakreoni järgi), antiik- ja hilisemal ajal, eriti XVIII s. levinud mänglev veini ja armastust ülistav luulevool

anakronism (< kr. *ana* tagasi + *chronos* aeg), eksimus ajaarvamise (kronoloogia) vastu; mingi ajajärgu nähtuse v. sündmuse väär paigutamine teise ajajärku; *iganenud nähtus v. vaade

anakronistlik [-i'-], teatavasse ajajärku ebasobiv v. mittekuuluv

anakruus (kr. *anakrusis*), eeltakt, rõhutu lisasilp värsirea alguses

analektid [-e'-] (< kr. *analekta* valimik), kogumik valitud luuletusi, kirjutisi, katkendeid kirjanduslikest teostest, mõtteteri; valimik kr. ja ld. tekste

analeptikum [-e'-] (ld. < kr. *analēptikon*), virgutusvahend (kamper, kofeiin jm.)

analeptiline [-e'-], elustav, virgutav (ravivahendi kohta)

analfabeet (< *an-* + *alfabeet*), kirjaoskamatu isik

analgeesia (kr. *analgēsia* tundetus), valutus, valutundetus

analgeetikum, valuvaigisti, valuvaigistav ravim

analgia [-a'l-] (kr.) = *analgeesia*

analgiin (< kr.), valu vaigistav, palavikku alandav ja põletikuvastane kiire toimega ravim

analoog (kr. *analogos* vastav), midagi, mis osutab vastavust v. sarnasust teise esemega v. nähtusega, sarnane ese, nähtus vms.

analoogia (kr. *analogia*), sarnasus, taolisus, üldiselt erinevate esemete, nähtuste v. mõistete teatavate tunnuste sarnasus v. samalaadsus; *biol.* erineva päritolu, kuid sarnaneva talitlusega elundite esinemine (vrd. *homoloogia*); s e a d u s e a., mingi seaduses mitte ettenähtud juhtumi puhul sellise õigusnormi rakendamine, mis hõlmab teisi taolisi juhtumeid; a - j ä r e l d u s, loogikas kaudne järeldus üksikult üksikule, milles kahe eseme teatavate tunnuste sarnasusest järeldatakse teiste tunnuste sarnasust; a - m o o d u s t i s, *lgv.* mingi häälikuliselt, vormiliselt v. tähenduslikult lähedase keelendi eeskujul moodustunud keelend (näit. *vaba* ~ *vabadus* eeskujul *vana* ~ *vanus* asemel *vana* ~ *vanadus*)

analoogiline, sarnane, samalaadne, laadilt vastav; *lgv.* analoogia mõjul tekkinud; a - d e l u n d i d, sarnaneva talitlusega, kuid ehituselt ja päritolult erinevad elundid eri loomadel (näit. kala ja vähi lõpused, imetaja ja teo silmad jne.)

analüsaatorid, *füüs.* seadised polariseeritud valguse uurimiseks ja polarisatsioonipinna määramiseks; *füsiol.* inimese ja loomade elundid, mis teostavad välis- ja sisekeskkonnast tulevate ärrituste analüüsi; a-te hulka kuuluvad kõik meeleelundid (nägemis-, kuulmis-, haistmiselundid jt.) ja siseelundite ning lihaste erilised moodustised. A-te õpetuse loojaks oli I. Pavlov; *tehn.* vt. *gaasianalüsaator*

analüüs (< kr. *analysis* lahutamine, liigendamine), algosadeks lahutamine, eritlus, teadusliku uurimise meetodina uuritava lahutamine algosadeks v. mõiste lahutamine tunnuseiks, objekti mõtteline liigendamine loogilise abstraktsiooni teel, omab koos sünteesiga suurt tähtsust teaduslikus tunnetuses; k e e m i l i n e a., mingi aine koosseisu määramine, kas ainult koostisosade (k v a l i t a t i i v n e a.) v. ka nende koguselise vahekorra (k v a n t i t a t i i v n e a.) kindlakstegemine; m a t e m a a t i l i n e a., selliste matemaatika osade kogunimetus, mis põhinevad funktsiooni-mõistel ja kasutavad tõkestamatult kahanevate suuruste arvutuse ideid; haril. kuuluvad siia funktsiooniteooria, diferentsiaal- ja integraalarvutus, diferentsiaalvõrrandid jt. matemaatika osad, mis tekkisid süstemaatilisel kujul XVII—XVIII s.

analüüsima, *analüüsi* teostama, algosadeks lahutama, eritlema

analüütik, *analüütilist* meetodit rakendav teadlane

analüütika, *analüüsi*õpetus, analüüsimenetlus; vanakr. teadlase Aristotelese loogikas õpetus süllogismist ja tõestusest

analüütiline, *analüüsisse* puutuv, sellele omane v. seda rakendav, eritlev; a. f u n k t s i o o n, *mat.* funktsioon, mida on võimalik arendada koonduvaks astmereaks; a. g e o m e e t r i a, matemaatika osa, mis uurib geomeetriliste kujundite (punktide, joonte, pindade ja kehade) omadusi algebra ja analüüsi vahenditega, kasutades koordinaate; a. k e e m i a, keemia haru, mis tegeleb ainete koostise määramisega; a - d k a a l u d, tundlikud ning täpsed võrdõlgsed kangkaalud, tarvit. peam. teaduslikuks otstarbeks; a - d k e e l e d, keeled, milledes sõnadevahelisi suhteid lauses väljendatakse mitte sõnade endi grammatiliste vormide varal, vaid abisõnade, sõnade järjestuse jm. abil (inglise keel, romaani keeled jt.)

anamnees (< kr. *anamnēsis* meenutus), *med.* haiguse eellugu; haige v. ta lähikondlaste küsitlemisel saadud andmed, mis hõlbustavad diagnoosi määramist

anamnioodid (< *an-* + *amnioodid*), veekestatud, alamad selgroogsed — kahepaiksed, kalad ja sõõrsuud (nende looteil puudub amnion)

anamorfoos (< kr. *anamorphōsis* kujumoonutus), optilise kujutise (joonise v. pildi) erinev suurendus eri suundades silinderläätsede abil; kasut. laifilmitehnikas

ananass (port. < ind.), L.-Am-st pärinev taim bromeelialiste suguk-st suurte magusate mahlakate viljadega

ananüüm (< kr. *ana* tagasi + *onyma* nimi), tagurpidinimi, tagant ettepoole loetud nimi (näit. *Okas* ~ *Sako*)

anapest [-e'-] (< kr. *anapaistos* tagasilöödud), värsijalg, mis koosneb kahest lühikesest (v. rõhutust) ja ühest pikast (v. rõhulisest) silbist (◡◡–)

anarhia [-na'-] (kr. *anarchia*), valitsuse v. võimu puudumine, seadusetus; korralagedus, korratus; t o o t m i s e a., plaanitus ja stiihilisus ühiskondliku tootmise arenemises, on vältimatu kapitalistlikus majanduses, avaldudes ületootmiskriisides

anarhiline [-na'-], seadusetu, korratu, plaanitu

anarhism, marksismivaenulik väikekodanlik vool, mis eitab igasugust riiki (ka proletariaadi diktatuuri), organiseeritud poliitilist võitlust, proletaarset distsipliini ja proletaarse partei juhtivat osa; *autoriteedi ja korra mittetunnustamine

anarhist, *anarhismi* pooldaja

anarhistlik [-hi'-], *anarhismile* omane, sellel põhinev

anarhosündikalism (pr. k. nimetatakse ametiühinguid sündikaatideks), peam. tööliste ametiühinguliikumises esinev väikekodanlik oportunistlik vool, on ideoloogiliselt ja poliitiliselt anarhismi mõju all; kujunes XIX s. lõpul peam. Prantsusmaal, Itaalias ja Hispaanias; eitab vajadust ametiühinguil osa võtta poliitilisest võitlusest, samuti töölisklassi poliitilise partei, sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vajadust

anasarka [-sa'-] (< *ana-* + kr. *sarx* liha), nahavesitõbi, nahaturse

anastaatiline trükk (< kr. *anastasis* taastamine), taastustrükk, menetlus vanemate trükitoodete paljundamiseks lametrükis

anastigmaat (< *an-* + *astigmaat*), objektiiv (fotoaparaadil, pikksilmal, mikroskoobil jne.), mis on vaba astigmatismist jt. lihtläätsede vigadest, s. o. annab esemeist terava ning moonutamata kujutise

anastomoos (kr. *anastomōsis* ühendus), *med.* vere- v. lümfisoonte-, ka närvide- ning õõneselunditevaheline ühendus; *bot.* side leheroodude vahel

anastroof (kr. *anastrophē* ümberpööramine), retooriline sõnade järjekorra muutmine, kusjuures haril. teise sõna ees olev sõna satub selle järele

anateem (kr. *anathēma*), Vana-Kreekas pühendkink jumalale; *kirikl.* kiriklik needus; *needus

anatomeerima (vt. *anatoomia*), lalpu teaduslikul otstarbel lahkama v. prepareerima

anatoom, *anatoomiaga* tegelev teadlane

anatoomia (< kr. *anatomē* lahti-, väljalõikamine), taimede (t a i m e a.), loomade (l o o m a a.) ja eriti inimese kehaehituse õpetus

anatoomikum, asutus inimese *ana-*

toomia õpetamiseks ja uurimiseks, lahkamisasutus

anatoomiline, *anatoomiasse* kuuluv v. puutuv

anatsiidsus (< *an-* + ld. *acidum* hape), *med.* happesusetus, soolhappe puudumine maomahlas. Vast. *atsiidsus*

ancien regime [*asjä' reži'm*] (pr. «vana kord»), feodaal-absolutistlik kord Prantsusmaal enne 1789. a. puhkenud kodanlikku revolutsiooni; * vana, iganenud ühiskondlik kord

andalusiit (Hispaania maakonna Andaluusia järgi), alumiiniumsilikaat, roheline v. hall kõva mineraal; tarvit. tule- ja happekindla ainena

andante [*-da'-*] (it. *andante* käies), *muus.* kaunis pikalt, rahulikult; ka suurema helitöö (sonaadi, sümfoonia jm.) osa v. iseseisev helitöö aeglases tempos

andantino [*-i'-*] (it. *andantino*), *muus.* *andante*'st pisut elavamalt; ka helitöö sellises tempos

andesiin, mineraal, *plagioklassi* teisend, esineb *andesiitides*

andesiit (L.-Am. Andide mäestiku järgi), tume purskekivim, mille peamineraal on plagioklass; tarvit. happekindla ja ehitusmaterjalina

andragoogika (< kr. *anēr* mees, inimene + *agōgē* juhtimine, kasvatamine), täiskasvanute kasvatamise küsimustega tegelev pedagoogika haru

androfoobia (...kr. *phobos* kartus), meestepelgus, -vihkamine

androgüün (< kr. *androgynos* mõlemasuguline), meesnaine

androgüünia, meesnaisus, mõlemasugulisus, hermafroditism

andromaania vt. *nümfomaania*

androsteroon (< kr. *anēr* mees + *stereoō* tugevdan), mehe sugunäärmeist erituv aine; tarvit. preparaadina mehe sugunäärmete talitluse ergutamiseks

andrötseum [*-e'-*] (...kr. *oikia* maja), *bot.* tolmukkond, õie tolmukate kogu

aneemia (< *an-* + kr. *haima* veri), kehvveresus, punaliblede vähesus veres

aneemiline, *aneemiat* põdev, kehvverene; * lõtv, nõrk

anekdoot (< kr. *anekdotos* avaldamata), lühike, huvitav, enamasti väljamõeldud, kuid tabav looke mõnest lõbusast v. naljakast juhtumist

anekdootlik, *anekdoodi*taoline, naljakas

anemo- (< kr. *anemos* tuul), tuule-

anemofiilia (...kr. *phileō* armastan), tuultolmlemine, taimede õitekohastumus tolmlemiseks tuule kaasabil

anemofiilne, tuultolmleja, tuule kaasabil tolmlev (taime kohta)

anemogeenne (< *anemo-* + kr. *genos* teke), õhusoetuslik, tuuletekkeline

anemograaf (...kr. *graphō* kirjutan), tuule kiiruse (ka suuna) isemärkija aparaat

anemohooria (...kr. *chōreō* levin), tuullevi, taime seemnete ja viljade levimine tuule varal

anemohoorne, tuule abil leviv (taime kohta)

anemomeeter (< *anemo-* + kr. *metreō* mõõdan), tuule ja gaasivoolu kiiruse mõõtur

anemoonid (kr. *anemōnē*), ülased, taimeperek. tulikaliste suguk-st; siia kuuluvad võsa-, mets- ja kollane ülane; mõned liigid on ilutaimed

anemorumbograaf (< *anemo-* + *rumb* + kr. *graphō* kirjutan), riist tuule kiiruse ja suuna (rumbi) pidevaks üleskirjutamiseks

anemoskoop (...kr. *skopeō* vaatlen), tuulelipp, riist tuule suuna v. ka kiiruse määramiseks

anergia [*-e'-*] (< *an-* + *ergon* tegu), energia puudumine; kõhklevus

aneroid [*-oi'd*] (< *a-* + kr. *nēros* niiske + *eidos* välimus) e. **aneroidbaromeeter**, metallbaromeeter, riist õhurõhu mõõtmiseks; selle tundlikuks osaks on õhutühi elastne metallkarbike, mille kuju muutub õhurõhu muutudes

anesteesia (kr. *anaisthēsia* tundetus), tuimus, mittetundlik olek; tuimastus, tuimaks tegemine

anesteetikum, tuimastusvahend, kokkupuutel elusa koega teeb selle valutundetuks (näit. novokaiin)

anesteetiline, tundetuks tegev, tuimastav

anesteseerima, tuimastama, valutundetuks tegema

anestesiin, orgaaniline ühend, valge pulber v. salv, paikselt tuimastav vahend

anestesioloog, *anestesioloogiaga* tegelev teadlane; eriarst narkoosi alal

anestesioloogia (< kr. *anaisthēsia* tundetus + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus valutustamisest, uurib organismi talitlusi ja nende juhtimist kirurgilise operatsiooni ajal ja järel, selgitab narkoosiks ja paikseks tuimastuseks kasutatavate ainete mõju

anetool (< kr. *anēthon* aniis + ld. *oleum* õli), aniiskamper, aniisiõli koostisosa

aneuriin (< *a-* + kr. *neuron* närv), vitamiin B_1, *tiamiin*

aneurüsm [*-ü'-*] (kr. *aneurysma* laiendus), tuiksoonelaiend, tekib peam. süüfilise ja arterioskleroosi tagajärjel

anfilaad (pr. *enfilade*), rida otsejoones üksteisele järgnevaid tube, kusjuures ruume ühendavad uksed asetsevad ühel teljel

angaar (pr. *hangar*), lennukikuur, hoone õhusõidukite paigutamiseks

angažeerima (pr. *engager*), teenistusse võtma; (tantsule) kutsuma

angažement [*-me'-*] (pr. *engagement*), näitlejaga sõlmitud leping (kas teatavaks tähtajaks v. teatava hulga esinemiste kohta)

angeelika (ld. *Angelica* < kr. *angelos* ingel), heinputk, taim sarikaliste suguk-st; a - j u u r, kikkaputkejuur; tarvit. ravimina jm.

angiektaasia (< kr. *angeion* anum, soon + *ektasis* laienemine) soonelaienemus, vere- v. lümfisoonte laienenud seisund

angiin (ld. *angina* < *angere* ängistama), kurgumandlite põletik; r i n n a a. (ld. *angina pectoris*), südamevoolmed

angiit (< kr. *angeion* anum, soon), soonepõletik

angio- (< kr. *angeion* anum, soon), soone-

angioliit (...kr. *lithos* kivi), soonekivi, tõmbsoone valendikus verehüübe lubjastusest tekkiv kivi

angioloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), veresoonteõpetus, anatoomia osa, mis käsitleb vere- ning lümfisooni ja südant

angioneuroos, veresoonte *neuroos*, millest tekivad soonte laienemise ja ahenemise häired

angioom, *med.* soonkasvaja

angioskleroos (< kr. *angeion* anum, soon + *skleroos*), *med.* soonekõvastus

angiospasm [*-a'-*] (...kr. *spasma* kramp), veresoone mingi piirkonna lühiajaline ahenemine (kramp)

angiospermid [*-e'-*] (...*sperma*), katteseemnetaimed e. õistaimed, taimehõimkond, mida iseloomustab õite olemasolek

angiostenoos (...kr. *stenos* kitsas), *med.* soonekitsend, soone valendiku kitsenemus

angiotoonikum (...*toonikum*), ravim veresoonte pinguse tõstmiseks

anglees (pr. *anglaise* inglise (tants)), ingl. rahvatantsust kujunenud endisaegne seltskonnatants 2/4- ja 3/8-taktis

anglesiit (pr. *anglaisite* < p.-n.), pliivitriol, valge v. helehall mineraal, pliimaak

anglikaani kirik (< ld.), episkopaalkirik, Inglise riigikirik

angliseerima, inglispärastama

anglist (Inglismaa ld.-keelse nime Anglia järgi), ingl. keele, kirjanduse ja kultuuri uurija v. õpetaja; ka selle ala üliõpilane

anglitsism, ingl. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes muus keeles

anglofiil (< kr. *phileō* armastan), kõige inglispärase austaja v. armastaja

anglomaan, *anglomaaniale* andunud isik

anglomaania (< kr. *mania* hullus), kõige inglispärase kirglik ning liialdatud eelistamine

angoob (pr. *engobe*), valge v. eseme põhimassist erineva tooniga savikiht keraamikaeseme vääristamiseks v. kaunistamiseks

angroo (pr. *en gros*), hulgi (ostu ja müügi kohta)

ångström (rts. füüsiku A. J. Ångströmi (1814—74) järgi) = ongström

anhüdriidid (< *an-* + kr. *hydōr* vesi), *oksiidid*, mis tekivad happeist, kui neist kõrvaldada vesi

anhüdriit, valge mineraal, veevaba kaltsiumsulfaat

anhüdriline [*-ü'-*], veetu, veevaba

anhüdroon, magneesiumperkloraat, valge poorne aine, tarvitatakse gaaside kuivatamiseks jm.

aniis (kr. *anison*), idamaise päritoluga maitseainetaim sarikaliste suguk-st; a - i v i l j u tarvit. farmaatsias

teesegudeks, a-i õ l i ja likööri valmistamiseks ning vürtsiks

aniliidid, *aniliini* derivaadid, tarvit. keemilises analüüsis

aniliin (port. *anil indigo* < ar. < sanskr.), aminobenseen, fenüülamiin, omapärase lõhnaga ja terava maitsega värvusetu mürgine vedelik, valmistatakse nitrobenseenist; tarvit. a-värvide, ravimite (antifebriini, fenatsetiini jt.), lõhkeainete jm. valmistamiseks; a - t r ü k k, kõrgtrükk, mille puhul kasutatakse piirituses lahustatud värve ja elastseid trükivorme

animaalne (< ld. *animal* loom), loomaline, loomadele omane; loomne, loomariigist pärit. Vast. *vegetatiivne*

animalist, kunstnik-loomademaalija

animalkulistid (< ld. *animalculum* loomake), mõned XVII s. bioloogid, kes ekslikult arvasid, et isassugurakus on õige pisikesena olemas täiskasvanud loom. Vrd. *preformatsiooniteooria*

animato [*-ma'-*] (it.), *muus.* hingestatult, elavalt

animeerima (ld. *animāre*), hingestama, elustama, virgutama

animism (< ld. *animus* hing, vaim), hingeusk, elutute esemete ja loodusnähtuste hingestamine loodusrahvail; on usundiliste uskumuste aluseks

animoosne (ld. *animōsus*), ärritatud, kibestunud, kirglik; vaenulik

anioniit, *füüs.* vahetusvõimelisi *anioone* sisaldav *ioniit*

anioon (< kr. *ana* üles + *iōn* minev), *füüs.* negatiivse elektrilaenguga ioon, liigub elektriväljas anoodi poole

anisofüllia [*-ü'-*] (< kr. *anisos* ebavõrdne + *phyllon* leht), erilehisus, erineva kuju ja suurusega pärislehtede esinemine taime varre samal sõlmel. Vrd. *heterofüllia*

anisotroopia (...kr. *tropos* viis, laad), *füüs.* keha füüsikaliste omaduste (nagu soojusjuhtivuse, elektrijuhtivuse, elastsuse, kõvaduse) erisugusus eri suundades selle keha sees; *bot.* taime eri elundite erisugune asend ühe ja sama välisteguri toimel (näit. lehtede rõhtne ja varte püstloodne asend langeva valguse suhtes). Vast. *isotroopia*

anisotroopne, *füüs.* eri suundades eri omadustega

ankeet (pr. *enquête*), ringküsitlus, kirjalik andmete kogumine vastuste saamise teel küsimustele, mis on koostatud kindla vormi v. kava kohaselt; a - l e h t, küsimusleht teatavate andmete saamiseks

anküloos (< kr. *ankylōsis* kõverdus, painutus), liigesejäikus, liigese liikumatus peam. liigesepindmike kokkukasvamise tõttu

anküloatiline, *anküloosile* omane, jäik (liigese kohta)

anküiostomiaas e. **anküiostomoos** (< kr. *ankylōsis* kõverdus, painutus + *stoma* suu, ava), kõõrpeatõbi, inimese peensoole ülemises osas nugiva ussi — kõõrpea e. a n k ü l o s t o o m i — põhjustatud haigus

anna (India k.), India ja Pakistani end. rahaühik, = 1/16 ruupiat

annaalid (ld. *annāles* < *annus* aasta), aastaraamatud, tähtsamate sündmuste ülestähendused, järjestatud aastate viisi; ka aastati ilmuvate perioodiliste trükiste nimetus

annalist, *annaalide* koostaja

anneks [*-e'-*] (ld. *annexus*), lisand, manus; kõrvalruum, kõrvalehitis

anneksionist, *anneksiooni* pooldaja v. teostaja, anastaja

anneksioon (ld. *annexio* liitmine), teise riigi territooriumi vägivaldne liitmine oma riigi piiridesse, liidendus, anastus

annekteerima (ld. *annectere*), *anneksiooni* teostama, (maa-ala) vägivaldselt enda külge liitma, liidendama

anneliidid (< ld. *annellus* rõngas + kr. *eidos* välimus), rõngussid, selgrootute loomade hõimkond

anni currentis [*kurre'-*] (ld.) vt. *a.c.*

annihilatsioon (< ld. *nihil* mitte midagi), hävitamine; hävimine; tühiseks tunnistamine, tühistamine; *füüs.* osakese ja antiosakese kokkupõrkel toimuv muundumine, milles nende asemele tekivad teised osakesed, näit. elektroni ja positroni muundumine kokkupõrkel 2 v. 3 footoniks

annihileerima, tühiseks tunnistama, tühistama; hävitama

anni praesentis [*präse'-*] (ld.) vt. *a. pr.*

anni praeteriti [*präte'-*] (ld.) vt. *a. p.*

anno (ld.), aastal; *a. currente* [*kurre'-*] vt. *a. c.*

Anno Domini e. *anno Domini* (ld.)

lüh. A. D. e. a. D., issanda aastal (tarvit. vanades kroonikates jm.)

annominatsioon (ld. *annominātio*), sama sõnatüve tunderõhuline kordamine lauses v. värssides

annoona (ld. *annōna* < *annus* aasta), Vana-Roomas aastane viljasaak; viljavaru Rooma linna varustamiseks; ka vilja hind; hiljemini: naturaalmaks toiduainete näol

annotatsioon (ld. *annotātio*), märge, ülestähendus, teose, kirjutise vm. lühike tutvustus, sageli selle kriitilise hinnanguga

annoteerima (ld. *annotāre*), (meelespidamiseks) üles tähendama

annuaarium (uusld. *annuarium*), aastaraamat; kalender

annuiteet (< pr. *annuité* iga-aastane maks), kapitalistlikes maades tähtajaline riigilaen iga-aastase osalise tasumise ja protsentide maksmisega; ka iga-aastane makse selliselt laenult

annulleerima (pr. *annuler* < ld.), tühistama, kehtetuks tunnistama

anodeerimine, anoodne oksüdeerimine, metalldetaili pinnal põhimetalli oksiidi kihi tekitamine elektrolüüsi teel

anokseemia (< *an-* + uusld. *ox(ygenium)* hapnik + kr. *haima* veri), hapniku puudumine veres, ebatäpses kasutuses ka hapnikunälg, hapnikuvaegus veres ja kudedes

anomaalia (kr. *anōmalia* ebatasasus), üldisest seaduspärasusest kõrvalekaldumine; *astr.* t õ e l i n e a., nurk taevakeha hetkelise raadiusvektori ja ta orbiidi pikema pooltelje vahel; *med.* kõrvalekaldumine normaalsest, nõrgalt avalduv väärareng; m a g n e t i l i n e a., maamagnetismi mõju järsk suurenemine maakoore mõnes osas; r a s k u s j õ u a., raskusjõu kohalik kõrvalekaldumine maakera keskmisele kujule vastavast normaalväärtusest; v e e a., vee soojuspaisumise iseärasus, seisneb selles, et t°-l 4 °C on vee tihedus suurim

anomaalne, põikuv, seaduspäratu

anomalistlik aasta [*-i's-*], Maa tiirlemisaeg periheelist periheelini, 365 päeva 6 t. 13 min. 50 sek.

anomalistlik kuu [*-i's-*], Kuu tiirlemisaeg perigeest perigeeni, 27 päeva 13 t. 18 min. 33 sek.

anonss [*-o'-*] (pr. *annonce* < ld.), teadaanne, kuulutus (haril. ajalehes)

anonsseerima (pr. *annoncer*), teada andma, kuulutama

anonüüm (kr. *anōnymos* nimetu), teose v. kirja autor, kes oma nime on jätnud nimetamata; teos ilma autori nimeta

anonüümne, nimetu, ilma autori nimeta

anonüümühing, kapitalistlikes maades aktsiaselts, mille aktsiad on nimetud (ilma aktsionäri nimeta)

anood (< kr. *anodos* tee ülespoole), vooluallika positiivne poolus v. klemm; positiivse poolusega ühendatud *elektrood*; vast. *katood*; a - k i i r e d, a-lt lähtuv positiivsete ioonide voog gaaslahendus- v. elektronlambis

anoofeles (< kr. *anōphelēs* kahjulik), hallasääsk, malaaria levitaja

anopsia [*-o'-*] (< *an-* + *opsis* nägemine), mittenägemine, nägemishäire

anorak (< eskimo k.), tuulekindel kapuutsiga spordijakk

anoreksia [*-e'-*] (kr. *anorexia* himude puudumine), söögiisutus

anorgaaniline (< *an-* + kr. *organon* tööriist), elutu; a. a i n e, aine, mis ei pärine taime- ega loomariigist (mineraalid, vesi jne.); a. k e e m i a, keemia osa, mis käsitleb a-i aineid

anormaalne (< *a-* + *normaalne*), ebaloomulik, normist kõrvalekalduv

anortiit (< *an-* + *kr. orthos* sirge), kaltsiumpäevakivi, hallikasvalge mineraal päevakivide rühmast

anosmia [*-o'-*] (...kr. *osmē* lõhn), haistmisvõimetus

ansambel [*-sa'-*] (pr. *ensemble*), tervikkogu; näidendi tegelaste kogu; mitme isiku koosmäng helitöö ettekandmisel v. mitme solisti kooslaul (duett, tertsett, kvartett jne.) ooperis v. oratooriumis; koos esinevate artistide rühm; *arhit.* arhitektoonilist tervikut moodustavate hoonete rühm

anšluss (sks. *Anschluss* külgeliitmine), Austria vägivaldne liitmine Saksamaaga 1938. a.; pärast Saksamaa purustamist a. 1945 Austria iseseisvus taastati

anšoovis (< ingl. *anchovies*, pl. < hsp.), väike kilutaoline parvekala heeringaliste alamseltsist, esineb Mustas ja Aasovi meres, Euroopa edelarannikul, Vahemeres jm.

anžambmaan (pr. *enjambement*), siire, lause mõistmiseks tarviliku osa kandumine ühelt värsirealt teisele

ant (ld. anta < kr.), külgseina lõpetav tulp vanakreeka templi ja majade esiküljel

antabus (< *anti-* + ld. *abūsus* kuritarvitus) e. **teturaam** (kunstl.), aine, mis takistab alkoholi oksüdeerumist organismis; tarvit. alkoholismi raviks

antagonism (< kr. *antagōnizomai* võitlen kellegi vastu), lepitamatu vastuolu (näit. proletariaadi ja kodanluse klassia.); *biol.* mikroobidevaheliste suhete vorm, kus üks mikroob pärsib teise elutegevust v. surmab teise mikroobi

antagonist, vastuseisja, vastane; *anat.* vastandtoimelihas, antud lihasele vastupidiselt toimiv lihas; *keem.* aine teisele ainele vastupidise keemilise toimega (näit. mürk ja vastumürk)

antagonistlik [-*ni'*-], lepitamatult vastuoluline, vaenulik; a-d vastuolud, vastuolud, mille aluseks on vaenulike klasside, rühmade v. jõudude lepitamatud huvid

antant [-*a'*-] (pr. *entente* kokkulepe, sobimus), riikide poliitiline liit, Antant e. Suur-Antant, Inglise, Prantsuse ja Vene imperialistlik liit, tekkis a. 1907, lagunes pärast I maailmasõda. Balkani Antant, Rumeenia, Jugoslaavia, Kreeka ja Türgi liit, sõlmitud a. 1934, lagunes II maailmasõja alguses. Väike-A., Tšehhoslovakkia, Rumeenia ja Jugoslaavia liit, sõlmitud a. 1921, lagunes a. 1938

antarktiline [-*a'r*-] (< *anti-* + *arktikos* põhjapoolne, põhja-), Antarktikasse e. Lõunanaba-alasse kuuluv, sellele omane

ante- (ld.), enne-, eel-

ante Christum [*kri*-] (ld., «enne Kristust»), lüh. a. Chr., e. ***ante Christum natum*** [*naa'*-] (ld., «enne Kristuse sündi»), lüh. a. Chr. n., enne kristliku ajaarvamise algust

antedateerima (< *ante-* + ld. *data* andmed), tegelikust varasema kuupäevaga märkima

antediluviaalne (...ld. *diluvium* veeuputus), «enneveeuputusaegne»

anteemion (kr. *anthemion* lill), stiliseeritud lehtedest ja õitest (peam. palmetist ja lootosõiemotiivist) koosnev ornament vanakr. kunstis

antegmiit, lüh. ATM (= vn. антикоррозионный теплопроводный материал), NSV Liidus toodetav grafiittäiteainega plastmass, soojust juhtiv happekindel materjal

antekliis (< kr.), *geol.* ulatuslik (läbimõõduga kuni 1000 km) laugelt kerkinud piirkond, osa platvormist

ante meridiem [-*rii'*-] (ld.), lüh. a.m., enne keskpäeva, enne lõunat

antenn [-*e'*-] (< ld. *antenna* purjeraa), raadiolainete saate- ja vastuvõtteseadis; *zool.* a-d, tundlad, vanema nimetusega ka katsesarved, paarilised lülilised lisandid lülijalgsete peas, on peam. kompimis- ja haistmiselundeiks

antependium [-*e'n*-] (ld.), kivist altarilaua (*mensa*) ehiskate peam. kat. kirikus

anteriid, ka **anteriidium** (< kr. *anthēros* õitsev), isassuguorgan vetikail, seentel, sammaldel ja sõnajalgtaimedel

anthelmintikum [-*i'n*-] (< *anti-* + kr. *helmins* uss), «ussirohi», ravivahend sooleusside vastu

anthidrootikum (...kr. *hidrōs* higi), ravivahend liigse higistuse vastu

anti-, täishäälikute ja *h* ees **ant-** (kr.), vastu-, vastas-, vastand-

antiaatom, *aatom*, mille tuum koosneb antiprootonitest ja antineutronitest ning kate positronidest

antiaine, problemaatiline aine, mis koosneb *antiaatomitest*

antibakhius (kr. *antibakcheios*), antiikaegne värsijalg, mis vastandina *bakhiusele* koosneb kahest pikast ja ühest lühikesest silbist (— — ◡)

antibakteriaalne, *bakteri*vastane, baktereid hävitav (ravimi v. ravi kohta)

antibarbarus (< *anti-* + kr. *barbaros* võõras, välismaalane), õigekeelsuskäsiraamat, mis sisaldab võõrapäraste keelendite (barbarismide) loetelu, et teataks neid vältida

antibiootikumid (...kr. *bios* elu), bakterite, seente v. samblike ainevahetusproduktid, mis toimivad pidurdavalt v. kahjustavalt üht v. teist liiki mikroobide kasvule ja arenemisele; tarvit. ravivahendeina (penitsilliin, streptomütsiin, tetratsükliin, süntomütsiin jt.)

antibiootiline, mikroobide kasvu v. elu pidurdav

antibolševistlik, *bolševismi*vastane

antidemokraatlik, *demokraatia*vastane

antidetonaator (< *anti-* + *detonaator*), bensiinile lisandatav aine sisepõlemismootoreis *detonatsiooni* ärahoidmiseks

antidialektiline [-*le'*-], *dialektika* vastu suunatud, dialektikale vaenulik v. vastukäiv

antidiureetiline hormoon, hüpofüüsi tagasagara hormoon, pärsib *diureesi*

antidoot (kr. *antidoton*), vastumürk

antiensüüm (< *anti-* + *ensüüm*) = *antiferment*

antifašist, *fašismi*vastane isik

antifašistlik [-*i's*-], *fašismi*vastane, fašismi vastu suunatud, sellega võitlev; a. liikumine, massiline demokraatlik, fašismi vastu suunatud liikumine, mida juhivad kommunistlikud ja töölisparteid

antifebriin (< *anti-* + ld. *febris* palavik) = *atseetaniliid*

antifeodaalne, *feodalismi* v. selle igandite vastane

antifermendid [-*me'*-], organismis sisalduvad ained, mis pidurdavad ühe v. teise *fermendi* toimet

antiflogistiline [-*gi'*-] (< *anti-* + kr. *phlogistos* põletatud), põletikuvastane (ravimi kohta)

antifoon (kr. *antiphōnos* vastukõlav), vahelduslaul, mida kirikus vaimulik ja kogudus v. kaks koori laulavad vaheldumisi

antifraas (< *anti-* + *fraas*), kujundlik, tihti iroonilise varjundiga väljend, mille sõnastus on vastupidine mõeldule

antifriis (ingl. *antifreeze* < *freeze* külmuma), madala külmumistemperatuuriga vedelik

antifriktsioonmaterjalid (< *anti-* + ld. *frictio* hõõrdumine), madalat hõõrdetegurit omavad ained (sulamid jm.), tarvit. laagrite, pukside jne. valmistamiseks

antifungiin (...ld. *fungus* seen), vedelik hoone puitosade kaitsmiseks puidumädaniku (majavammi) vastu

antigeen (...kr. *genos* sugu, sünd), aine (näit. bakterimürgid, liigivõõras valk), mis põhjustab organismis *antikehade* tekkimist

antihügieeniline, *hügieeni* nõudeile vastukäiv, tervishoiuvastane

antiik (< ld. *antiquus* vana, vanaaegne), vanaaja Kreeka ja Rooma elunähtuste ja kultuuri kogunimetus; antiikne raidkuju

antiikaeg, vanaaeg, haril. Kreeka-Rooma orjandusliku ühiskonna kultuuri arenemise aeg, alates u. IX s. e.m.a. keskaja alguseni (IV—V s. m.a.j.)

antiikkunst, vanaaja kreeka ja rooma kunst

antiikne, vana, vanaaegne; antiikajale omane, sellesse kuuluv

antiikva, ladina kirjast võrsunud, ümarike piirjoontega trükikirjaliik. Vrd. *fraktuur*

antiimperialistlik, *imperialismiga* võitlev, imperialistliku rõhumise vastu suunatud

antiinfektsioosne (< *anti-* + *infektsioosne*), nakkusvastane

antiintellektualism (...*intellektualism*), idealistlikule filosoofiale iseloomulik vaade, mille kohaselt pole võimalik tõde tunnetada mõistuse abil

antikatalüsaator (...*katalüsaator*), keemilist reaktsiooni aeglustav ühend

antikatood, *katoodi* vastas asetsev elektrood röntgenitorus; katoodkiirte toimel kiirgab röntgenikiiri

antikehad, vastukehad, kaitse- e. immuunkehad, mis tekivad organismis võitluseks antigeenidega

antikiseerima (< pr. *antique* vana < ld. *antiquus* vana, vanaaegne), antiikseid eeskujusid jäljendama; vanaaegseks tegema

antiklerikalism (*anti-*), liikumine, mis on suunatud *klerikalismi* (s. o. kiriku ja vaimulikkonna eesõiguste, mitte aga usu enda) vastu

antikliimaks, *kliimaksi* vastand, stilistiline nõrgendamine tugevamalt väljendilt nõrgemale siirdumise teel

antiklinaal (< *anti-* + kr. *klinō* painutan), kohr, kurd maakoore kihtides kumerusega ülespoole

antiklinoorium, suurkohr, kihtide laiaulatuslik kerge, koosneb mitmest antiklinaalist ja sünklinaalist

antikloor, iga aine, mis pleegitatud esemeist kõrvaldab *kloori* jäänused

antikoagulaator e. **antikoagulant**, aine, mis takistab *koagulatsiooni*; *med.* aine, mis peatab v. vähendab vere hüübimist (näit. hepariin, hirudiin)

antikommunism, *kommunismi* teooriale ja praktikale vaenulik imperialistliku kodanluse ideoloogia ja poliitika

antikommunistlik, *kommunismi*vastane, kommunismile vaenulik v. vastukäiv

antikontseptsionaalne (< *anti-* + ld. *conceptio* eostumine), *med.* eostusvastane, sigimist takistav (vahendi kohta)

antikorrosioonmaterjalid, *korrosioonikindlad* materjalid

antikristus (kr., «vastukristus»), kristliku õpetuse järgi enne maailma lõppu kirikut laastav kurjuse kehastus, kelle võitvat taastulev Kristus

antikvaar (ld. *antiquārius*), vanaaegsete esemetega, piltidega, eriti raamatutega kaupleja; vanemal ajal ka selliste esemete koguja; mõnel maal: muinsusuurija

antikvaarne, vana ning väärtuslik; pruugitud; mitte-nüüdisaegne

antikvariaat, vanaaegsete esemete, piltide, eriti tarvitatud raamatute kauplus

antikviteet, vanaaegne ese v. teos; muinasese

antilogaritm (*anti-*), *mat.* arv, mis omab antud *logaritmi*

antiloop (pr. *antilope* < keskld. *anthalopus*), rühm loomi veislaste suguk-st, palju perekondi ja liike, suurem osa Aafrikas; sihvakad kiire jooksuga kitse- v. põdrataolised loomad

antilueetiline (< *anti-* + ld. *lues* süüfilis), *med.* süüfilisevastane

antimaailm, oletuslik tähesüsteem, ka oletuslik maailm, mis koosneb antiainest

antimarksistlik, *marksismi*vastane, marksismile vaenulik v. vastukäiv

antimaterialistlik, *materialismi*vastane, dialektilise materialismi, eesrindliku teadusliku maailmakäsituse vastu suunatud

antimilitarism, *militarismi*vastane mõttevool; rahvusvaheline massiliikumine imperialismi sõjapoliitika vastu

antimon (keskld. *antimōnium*), sümbol Sb (ld. *Stibium*), element, järjenr. 51, aatomm. 121,75; hõbeda läikega metall; tarvit. sulameis, kus annab teistele metallidele suurema kõvaduse

antimonarhistlik (*anti-*), *monarhia*vastane, monarhia vastu suunatud

antimoniit, 1) antimonishappe sool; 2) mineraal, antimonläik, antimontrisulfiid, peamine antimonimaak

antimoraalne, *moraali*vastane, kõlbluslvastane

antineutron, *neutroni* antiosake

antinoomia (kr. *antinomia* kahe seaduse vastuolu), vasturääkivus, vastuolu kahe teineteist eitava väite vahel, mida mõlemaid võib loogiliselt tõestada

antinoomiline, teineteisele vastukäiv, vastuoluline

antiosake, elementaarosake, millel on antud elementaarosakesega võrdne mass, spinn, isospinn ja paarsus ning võrdvastupidised elektri- jm. laengud, veidrus ja magnetmoment; osakese ja a-e kohtumisel toimub nende annihilatsioon

antipaatia (kr. *antipatheia*), vastumeelsus, ebameeldivus, vastikus. Vast. *sümpaatia*

antipaatne, vastumeelne, ebameeldiv, vastik. Vast. *sümpaatne*

antipapist (< *anti-* + ld. *pāpa* paavst), paavstivastane isik

antipassaadid, vastupassaadid, troopikamail *passaatidest* kõrgemal puhuvad ja neile vastassuunalised tuuled

antiperistaltika [-*ta'*-], *peristaltika* normaalsele vastupidises suunas

antipoodid (< kr. *antipodes* vastasjalgsed), maakera kahe diametraalselt vastastikku asetseva koha elanikud; *bot.* teatavad lootekoti rakud seemnepungas; *kaks loomult v. vaateilt teravalt erinevat isikut; *keem.* o p t i l i s e d a - d, ühesuguste füüsikaliste omaduste ja keemilise struktuuriga ained, mille molekulid on üksteise peegelpildid

antiprooton, *prootoni* antiosake

antipüreetikum (< *anti-* + kr. *pyretos* palavik), palavikuvastaste ravimite üldnimetus

antipüriin, palavikku alandav ja valuvaigistav ravim

antireligioosne, *religiooni* vastu suunatud, sellega võitlev

antireumaatiline, *reuma*vastane (ravimi kohta)

antiromaan, ka «uus romaan», XX s. keskel tekkinud proosažanr, mille viljelejad (peam. pr. kirjanike seast), hüljates realistliku romaani, loobuvad süžee arendamisest, tervikliku iseloomuga kangelastest, ühiskonnavõitluse kujutamisest

antisanitaarne, *sanitaarseile* korraldustele vastukäiv, tervishoiumääruste-vastane

antiseerum, ravi*seerum*, ravimiseks kasutatav seerum

antiseismiline ehitis [-*ei'*-] (< *anti-* + *seismiline*), ehitis, mis talub maavärinate kahjustavat toimet

antisemiit, *antisemitismi* pooldaja v. teostaja, juudivaenulik isik

antisemitism (piiblis esineva müütilise Semi, Noa poja nime järgi), rahvuslik v. usuline vihavaen juutide vastu, tihti kunstlikult tekitatud

antiseptika [-*e'*-] (< *anti-* + kr. *sēptikos* roiskunud, pehkinud), *med.* menetlused võitluseks haavanakkuspisikute vastu eeskätt keemiliste vahenditega, mis hävitavad haigusetekitajaid mikroorganisme

antiseptikumid [-*e'*-], antiseptilised vahendid, vahendid mikroobide hävitamiseks, tarvit. kirurgias haavade ravimisel (klooramiin, rivanool jt.); vahendid hoonete puitosade, liiprite jm. kaitsmiseks mädanemise vastu

antiseptiline [-*e'*-], roiskumisvastane, mädanemist takistav, mikroobide arenemist pidurdav, nakatist hävitav (keemiliste vahendite varal)

antisotsiaalne (< *anti-* + *sotsiaalne*) ühiskonnavastane, ebaühiskondlik

antisovetism (...vn. *совет* nõukogu), Nõukogude-vastane ideoloogia ja poliitika

antispast [-*pa'*-] (kr. *antispastos*), antiikses värsiehituses jambist ja trohheusest koosnev värsijalg (⏑– –⏑)

antistroof (kr. *antistrophē*), vastustroof, vanakr. koorilüürikas stroofile järgnenud tekstiosa

antisüfiliitiline = *antilueetiline*

antitees (kr. *antithesis* vastuseadmine), vastuväide, teesile vastandatav v. vasturääkiv väide; stilistikas kahe vastupidise mõiste vastuseadmine teineteisele (näit. noor ja vana)

antiteetiline, *antiteesi* moodustav, vastuseadev, vastandlik, vastuväiteline

antitoksiinid (< *anti-* + *toksiinid*), antikehad, mis sisalduvad vereseerumis ja kaitsevad keha toksiinide vastu

antitrinitaarid (kr. + lad.), kristlikud lahkusulised, kes eitavad kolmainsuse (ld. *trinitas*) dogmat

antitsipatsioon (ld. *anticipātio*), ettehaaramine, ettejõudmine, ennetamine; etteaimamine; nähtuse v. toimingu enneaegne asetleidmine; mingi sündmuse mõtteline ennetamine; *muus.* ennak, järgneva akordi ühe v. mitme heli esinemine eelnevas akordis

antitsipeerima, ette jõudma, ennetama; midagi mõtteliselt ennetama

antitsüklon (< *anti-* + *tsüklon*), kõrgrõhkkond, õhukeeris, mille keskmes on õhurõhk kõrgem kui servadel; iseloomustub püsivate ilmadega

antitüreoidiin (... kr. *thyreos* kilp), vereseerum jääradelt, kel on eemaldatud kilpnääre; tarvit. Basedow' tõve (kilpnäärme haigestumise) raviks

antiviirus (... *viirus*), ravim, pisikukultuuride filtraat, mille omaduseks on tõkestada just selle pisikuliigi paljunemist, millest see a. on saadud

antivitamiinid, orgaanilised ained, mis takistavad *vitamiinide* toimet

antokloor (< kr. *anthos* lill, õis + *chlōros* kollakas), kollakas värvaine taimede rakumahlas, eriti õielehtedes

antoloogia (< kr. *anthologia* lillede korjamine), eri autorite teoste, eriti luuletuste valimik

antoloogiline, *antoloogia*taoline, antoloogiasse puutuv; valimikuna, (välja) valitud

antonomaasia (kr. *antonomasia*), ümbernimetamine, üldnime asendamine pärisnimega v. vastupidi (näit. Kroisos rikka asemel)

antonüümid (< *anti-* + kr. *onyma* nimi), vastandsõnad, vastupidise tähendusega sõnad (näit. *ilus* ja *inetu*, *must* ja *valge*)

antotsüaan (< kr. *anthos* lill, õis + *kyanos* taevassinine), punane, sinine v. sinililla värvaine taimede rakumahlas, harvemini rakuseintes

antrakinoon (kr. *anthrax* süsi + *kinoon*), antratseeni oksüdeerimisel saadav kollane kristalne aine; tarvit. alisariini valmistamiseks

antraknoos (< kr. *anthrax* süsi + *nosos* haigus), lehevarisemistõbi, viinamarja, sõstra, lina, puuvillapõõsaste, kaunviljaliste jt. taimede seentõbi

antrakoos, sõetolmu kübemekeste ladestumus kopsus

antraks (kr.), põrnatõbi e. -taud, siberi katk, ägedaloomuline palavikuline nakkushaigus loomadel ja ka inimesel

antrakt [-*ra'*-] (pr. *entr'acte*), vanemal ajal: muusikapala (intermeedium) näidendi, ooperi v. balleti vaatuste vaheaegadel; vaheaeg lavaetenduse vaatuste, kontserdi osade jne. vahel

antratseen (< kr. *anthrax* süsi), kivisöetõrvas esinev süsivesinik, vär-

vusetu kristalne aine; oksüdeerimisel annab *antrakinooni*

antratsiit, tihe, metalli läikega kivisüsi (89,5—96,5% süsinikku); põleb peaaegu suitsuta

antree (pr. *entrée*), korteri eesruum

antrekoot (pr. *entrecôte*), veise selja keskmine osa; ribitükk; praetud veiselihalõik

antreprenöör (pr. *entrepreneur*), eraettevõtja, teatri, tsirkuse vms. pidaja kapitalistlikes maades

antresool (pr. *entresol*), hoone poolkorrus; ka põhiruumi osalt hõlmav pool- v. vahekorrus üldpindala suurendamiseks

antropo- (< kr. *anthrōpos* inimene), inimese-, inim-

antropofaag (... kr. *phagein* sööma), inimesesööja

antropofaagia, inimesesöömine

antropofoobia (< *antropo-* + kr. *phobos* kartus), inimesepelgus

antropogeen (... kr. *genos* sünd) = *kvaternaar*

antropogeenia (... kr. *genesis* sünd) = *antropogenees*

antropogeenne, inimese loodud, tema mõjul tekkinud v. muutunud

antropogenees (< kr.), inimese põlvnemine; ka antropoloogia haru, mis käsitleb inimese põlvnemist

antropograafia (< *antropo-* + kr. *graphō* kirjutan), 1) inimese keha ja luude graafiline kujutamine, 2) üksikute inimrasside ja rahvaste kirjeldamine

antropohoorid (... kr. *chōra* elukoht), inimese poolt võõrsilt sissetoodud ja kultuuri mõjul püsivad taimeliigid

antropoid [-*oi'd*] (kr. *anthrōpoeidēs* inimesesarnane), inimahv, ehituselt inimesele lähim ahv (orangutang, gorilla, šimpans)

antropoidne [-*oi'*-], inimesesarnane

antropolaatria (< *antropo-* + kr. *latreia* teenimine), inimesejumaldamine

antropologism e. **antropoloogiline printsiip** (< kr., vt. *antropoloogia*), ühiskondliku elu nähtuste seletamine üksikinimeste kui bioloogiliste olendite omaduste ja vajaduste varal, mitte aga ühiskonna arenemise ajalooliste seaduste alusel; a. iseloomustab marksismieelse materialismi (näit. L. Feuerbachi) piiratust

antropoloog, *antropoloogiaga* tegelev teadlane

antropoloogia (< *antropo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), inimeseteadus, teadus, mis igakülgselt käsitleb inimest bioloogiliselt (inimese asendit orgaaniliste olendite seas, teket ja põlvnemist, vanu ja nüüdisaegseid morfoloogilisi inimtüüpe, inimese morfoloogilisi, füsioloogilisi, soolisi ja vanuselisi eriomadusi)

antropomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist inimese keha teaduslikuks mõõtmiseks

antropomeetria, uurimismeetodeid *antropoloogias*, seisneb inimese kehaosade, luude ja kolju mitmesugustes mõõtmistes

antropomorfism (< *antropo-* + kr. *morphē* kuju, välimus), 1) ebateaduslik vaade, nagu omaksid loomad, taimed ja elutu looduse nähtused inimlikke omadusi, mõtteid, tundeid, tahet; 2) usundiline vaade, mis omistab jumalaile inimese keha ja näo v. inimlikud mõtted ja tunded (näit. kr. mütoloogias)

antropomorfne [-*mo'*-], inimesetaoline, -kujuline

antroponüümika (< *antropo-* + kr. *onyma* nimi), õpetus isikunimedest; mingi maa-ala isikunimed

antroposoofia (... kr. *sophia* tarkus), usulis-müstiline õpetus, püüab juhtida inimesi «kõrgemate maailmade» tunnetamisele; a. rajajaks oli sks. müstik R. Steiner (1861—1925)

antropotsentriline [-*tse'*-] (... kr. *kentron* tsentrum, keskus), inimest kõige keskusse asetav, teda kogu maailmaruumi eesmärgina ja mõttena käsitav

antropotsentrism, idealismi ja usundiga seostatud ebateaduslik vaade, mille kohaselt inimene on maailmaruumi keskus ja kogu universumi lõppeesmärk

antšaar (< malai k.), troopikapuu mooruspuuliste sugук-st; eritab mürgist piimjat mahla

anttempel (< *ant* + *tempel* I), vanakr. lihtne tempel, mille eesruumi moodustasid pikendatud antidega külgseinad ja kaks sammast nende vahel

antuurium (< kr. *anthos* lill, õis + *urios* õnnelik) e. **flamingolill**, troopilisest Am-st pärinev potilill, mille tõlv-

jas keerdunud õisik on punase kandelehega

anus (ld.), pärak

anusool (< ld.), ravimküünlad hemorroidide ja pärakulõhede ravimiseks

anuuria (< *an-* + kr. *uron* kusi), kusetus, kuse mitteeritumine

aoid [-*oi'd*] (kr. *aoidos* laulik), vanakr. laulik, kes lüüra saatel kandis ette (sageli improviseerides) eepilisi laule

aorist [-*i'*-] (kr. *aoristos*), verbi eriline minevikuvorm mõnes indoeuroopa keeles (näit. vanakr., muinasslaavi k.)

aort [-*o'*-] (kr. *aortē*), suurtuiksoon, suure vereringe suurim arter, varustab oma harude kaudu arteriaalse verega kogu keha peale kopsude

aortiit, aordi- e. suurtuiksoonepõletik

a. p., lüh. ld. sõnust *anni praeteriti* [*präte'*-], möödunud aasta

apaatia (kr. *apatheia* tundetus), osavõtmatus, ükskõiksus, kiretus, loidus

apaatne, osavõtmatu, ükskõikne, kiretu, loid

apagoogiline tõestus (< kr. *apagōgē* ära-, väljaviimine), formaalses loogikas kaudne tõestus, milles antud väite tõelisus tuletatakse võimatusest tunnistada tõeks teesile vasturääkivat väidet

apanaaž (pr. *apanage* < ld. *pānis* leib), monarhistlikes riikides valitseva dünastia mittevalitsevaile liikmeile riigi poolt antav elatis

aparaat [*a'*-] (ld. *apparātus*), 1) keerulise ehitusega riist, mis teatavat tööd teostab kas osalt v. täiesti iseseisvalt; 2) asutus v. rida asutusi, mis teenindavad mingit valitsemis- v. majandusala; 3) mingi org-i töötajaskond, mingi asutuse koosseis; 4) inimese, looma v. taime üht talitlust teostav elundkond (näit. kuulmisa., seedea.); k r i i t i l i n e a., lugemisteisendeid vanaaja autorite tekstiväljaandeis; t e a d u s l i k a., selgitavad märkused ja materjalid teadusliku töö v. teostekogu juurde

aparatuur, aparaadid, aparaatide kogu

aparté [-*te'*] (pr.) e. *a parte* (it.), «kõrvale», endamisi, omaette (näitleja v. vestlusosalise poolvaljusti lausutud sõnade kohta)

apartement [-*me'*-] (pr. *apartement* korter), suur luksuslik eluruum v. korter

apartheid [-*pa'*-] (afrikaani k.), rahvastiku jaotamine rassitunnuse järgi Lõuna-Aafrika Vabariigis, kus värvilisel elanikkonnal täielikult v. osaliselt puuduvad poliitilised ja kodanikuõigused

apartne [-*pa'*-] (pr. *à part*), eraldi, omaette olev; ebaharilik; peen, maitsekas

apašš [-*a'*-] (pr. *apache*, sõjaka indiaani hõimu apatšide järgi), deklasseerunud isik Prantsusmaal, suurlinnakelm, röövel, bandiit

apatiit (< kr. *apatē* pettus, eksitus; nimetus tuleneb sellest, et algul oli a-i raske eristada teistest mineraalidest), mineraal, koosneb kaltsiumfosfaadist, kloorist, fluorist vm. lisandeist; töötatakse ümber superfosfaadiks

apatogeenne (< *a-* + *patogeenne*), mittepatogeenne, tõbe mittetekitav

apatriid (< *a-* + kr. *patris* isamaa), kodakondsuseta isik

apeiron (kr., «piiramatu»), määramatu ja lõpmatu algmateeria kr. filosoofi Anaximandrose (VI s. e.m.a.) õpetuses

apeks (ld. *apex* tipp), *astr.* punkt taevalaotuses, mille suunas liigub Maa v. Päike

apell [-*e'*-] (pr. *appel* < ld.), üleskutse; sõdurite kogunemissignaal; jahil: hõige koerte kokkukutsumiseks; vehklemises: parema jala löök vastu maad petteatakiks

apellant [-*a'nt*] (< ld. *appellāre* hüüdma, nimetama, pöörduma), isik, kes on esitanud apellatsioonkaebuse, edasikaebaja

apellatiiv, *lgv.* üldnimi, nimisõna, mis nimetab eset, nähtust vms. vastavalt selle kuulumisele mingisse liiki, klassi (näit. *loom, puu, inimene*)

apellatsioon (ld. *appellātio*), pöördumine edasikaebusega kõrgema instantsi poole; a - k a e b u s, edasikaebus

apelleerima (ld. *appellāre*), apellatsiooni esitama; mõne autoriteedi poole pöörduma, sellele toetuma; ühiskondlikku arvamust appi kutsuma

apendektoomia (< ld. *appendix* ussripik + kr. *ektomē* väljalõige), *med.* ussripiku väljalõikus

apendiks [-*e'*-] (ld. *appendix*), lisa,

ripats; *anat.* ripik, näit. ussripik, ussjätke

apendikulaarid (< ld. *appendicula* ripatsike), ripikloomad, mantelloomade klass, väikesed sõudesabaga mereloomad, säilitavad *korda* kogu eluaja

apenditsiit (< ld. *appendix* ussripik), ussripikupõletik, rahvapäraselt pimesoolepõletik, põletik ussripiku limaskestas

apepsia [-*pe'*-] (kr.), seedimisvõime nõrkus v. puudumine

aperioodiline (*a*-), mitte*perioodiline*

aperitiivid (pr. *apéritifs*), alkohoolsed joogid söögiisu ergutamiseks

apertseptsioon (< ld. *ad* juurde + *perceptio* taju), psühholoogias: uue teadvussisu tahteliselt suunatud vastuvõtmine, kusjuures taju sõltub tarvetest, varasematest kogemustest, huvidest, veendumustest ja (ajutise a-i puhul) inimese psüühilisest seisundist antud momendil; t r a n s t s e n d e n t a a l n e a., I. Kanti (1724—1804) filosoofias: tunnetava isiku ürgne teadvuse ühtsus, mis pidavat tingima kogemuse ühtsust

apertsipeerima, *apertseptsiooni* teel omastama

apertuur (< ld. *apertus* avatud), avaus; *füüs.* a - n u r k, nurk mingist peateljel olevast punktist tulevate äärmiste kiirte vahel, mis võivad veel läbida optilist süsteemi (objektiivi, pikksilma)

apetiit (ld. *appetitus* kalduvus, soov, iha), söögiisu; *taotlus, iha

apetiitlik e. **apetiitne**, isuäratav

a piacere [-*tše're*] (it.), *muus.* soovi kohaselt

apikaalne (< ld. *apex* tipp), tipmine; a. k o n s o n a n t e. a p i k a a l, keeletipu varal hääldatav kaashäälik

apilak (< ld. *apis* mesilane + *lac* piim), mesilaspiim (ravivahend)

apitoksiin (. . . *toksiin*), mesilasmürk, läbipaistev kollakas nõre, tarvit. ärritava ravimina

aplaasia (< *a*- + kr. *plasis* moodustus), mingi elundi v. koe kaasasündinud puudumine v. arenematus

aplanaat (< kr. *aplanēs* liikumatu), kahest liitläätsest koosnev fotoobjektiiv, mille aberratsioon ja distorsioon on kõrvaldatud

aplaus [-*au's*] (< ld. *applaudo* plaksutan), käteplaksutus poolehoiu- v. kiiduavaldusena

apliit (< kr. *haploos* lihtne), **hele** peeneteraline kivim, koostiselt **analoogiline graniidiga**

aplikaat (ld. *applicātus* **külgnev**), *mat.* üks *koordinaatidest*, **üks kolmest** arvust, mis määravad **punkti asendi** ruumis koordinaadistiku suhtes

aplikatsioon (ld. *applicātio* **külgelitumine**, kalduvus), sobitus, **kohaldus**, rakendus; naiskäsitöödes, ka **nahatöödes** ja mööblikunstis: **erivärvuselisest** materjalist lõigatud ja **aluspõhjale** kinnitatud pinnakaunistus; *med.* **ravimi** manustamine

aplikatuur, *muus.* sõrmeseade, **sõrmede** järjestus ja jaotus **muusikariistal** mängimisel; numbertähised **nootidel** sõrmede järjestuseks

aplitseerima (ld. *applicāre*), **sobitama**, kohaldama, rakendama; *aplikatsiooniga* kaunistama; ravimit **manustama**

aplodeerima (pr. < ld. *applaudere*), poolehoiu- v. kiiduavaldusena **käsi** plaksutama. Vrd. *aplaus*

aplodisment [*e'*-] (pr. *applaudissement*) = *aplaus*

aplomb [-*o'*-] (pr. *aplomb*), **enda**usaldus, (ka liialeminev) kindel **esinemine**, julgus

apnoe (< *a*- + kr. *pnoē* **hingamine**), ajutine hingamise soikumine

apo-, vokaalide ja h ees **ap**- (**kr.**, «ära, eemal, alates, ilma»), **eesliitena** peam. kr. päritoluga sõnades **väljendab** puudumist, eemal- v. **ilmaolekut**, tekkimist

apodiktiline [-*di'*-] (kr. *apodeiktikos* tõestav), vastuvaieldamatu, **ümberlükkamatu**; a. o t s u s t u s (loogikas) **väljendab** asjade ja nähtuste **vastuvaieldamatut** seost vastandina **assertoorilisele** ja problemaatilisele **otsustusele**

apodosis [-*po'*-] (kr.), järellause, **tingimuslausele** järgnev pealause

apoferment [-*me'*-] (< *apo*- + *ferment*) e. **apoensüüm**, kahest **komponendist** koosneva fermendi valguline osa. Vrd. *koferment*

apofoonia (< *apo*- + kr. *phōnē* heli) = *ablaut*

apoftegma [-*e'*-] (kr. *apophthegma*), lühike vaimukas ning õpetlik mõttetera, lendsõna

apofüüs (kr. *apophysis* **jätke**), *anat.* luu väljuv osa e. **jätke**; *bot.* **laiend** sambla eoskupra jala ülemises **osas**;

geol. hargsoon, tardkivimikehast hargnev sama kivimi soon

apofüüt (< *apo*- + kr. *phyton* taim), kohalik taimeliik, mis on osalt levinud inimese poolt mõjustatud kultuuraladel

apogaamia (< kr. *apo* ära + *gameō* abiellun), *bot.* taimeidu arenemine mitte munaraku, vaid kas lootekoti teiste rakkude viljastamise tulemusena v. (sõnajalgadel) eellehe rakkudest

apogee (kr. *apogeion*), koht Kuu v. Maa tehiskaaslase teel, kus see on Maast kõige kaugemal; *hariaste, õitseng. Vast. *perigee*

apokalüpsis [-*ü'*-] (kr. *apokalypsis* ilmutus), ristiusu müstikas: ilmutus, ennustus; ka nn. Johannese ilmutusraamat piiblis, sisaldab müstilisi ennustusi «maailma lõpust»

apokalüptiline [-*ü'*-], *apokalüpsises* esinev, tume, salapärane

apokoop (kr. *apokopē* äralõikamine), lõpukadu, ühe v. mitme sõnalõpulise hääliku (eriti täishääliku) kadu

apokriinsed näärmed (< kr. *apokrinō* eraldan), ühes nõrega ka rakuosiseid eritavad näärmed (näit. mõned higinäärmed)

apokromaat (< kr. *apo* ära + *chrōma* värv, värvus), objektiiv, mille kromaatiline aberratsioon on eriti väike

apokrüüfid (< kr. *apokryphos* salajane, peidetud, tume), ristiusus jt. religioonides vanad raamatud, millede sisu ei ühtinud täielikult ametliku usuõpetusega ja mida seetõttu ei peetud «pühadeks» raamatuteks (eestikeelses piiblis a p o k r i i v a r a a m a t u d); *ehtsate pähe esitatavad võltsitud teosed

apokrüüfiline, *apokrüüfide* hulka kuuluv, hämar, kahtlane, ebaehtne, võltsitud

apoliid (< *a*- + kr. *polis* «linn(riik)») = *apatriid*

apoliitiline, *apoliitilisusega* silmapaistev, seda harrastav, poliitilisest elust kõrvalseisev v. kõrvalehoiduv; mittepoliitiline

apoliitilisus (*a*-), tõeline v. näilik ükskõiksus poliitika küsimustes, kõrvalseismine v. kõrvalehoidumine poliitilisest elust

apollonlik (vanakr. jumala Apolloni järgi), selge, tasakaalukas, mõõdukas

apologeet (kr. *apologētēs*), varase ristiusu ajastul: kristliku usuõpetuse kaitsja; nüüdisajal: isik, kes kaitseb v. põhjendamatult ülistab midagi v. kedagi; tuline pooldaja

apologeetika, millegi põhjendamatu kaitsmine v. ülistamine; teoloogia osa, mis seab oma ülesandeks usundi kaitsmise

apoloog (kr. *apologos*), õpetliku iseloomuga muinasjutt, valm; jant

apoloogia (kr. *apologia* kaitse, õigustus), kaitse süüdistuse vastu; kaitsekiri v. -kõne

apomiksis [-*mi'*-] (< *apo*- + kr. *mixis* segu, ühendumine), taimedel idu arenemine ilma eelneva sugurakkude ühinemiseta

apomorfiin (*apo*-), ravim, mida saadakse *morfiini* kuumutamisel soolhappega, okse- ja rögastamisvahend

aponeuroos (. . . kr. *neuron* soon), *anat.* kilekõõlus, lai õhuke kilekujuline kõõlus

apooria (kr. *aporia*), nõutus, kahtlemine; antiikaja filosoofias: loogiline kimbatus, ületamatu vastuolu probleemi lahendamisel

apopleksia [-*e'*-] (kr. *apoplēxia*), ajurabandus, aju mingi osa talitluse järsk katkemine verejooksust ajuollusesse

apoplektiline, *apopleksiale* kalduv, selleks eeldusi omav

aposeleen (< *apo*- + kr. *selēnē* Kuu), Kuu tehiskaaslase orbiidi kaugeim punkt Kuust. Vast. *periseleen*

aposiopees (kr. *aposiōpēsis* vaitjäämine), lausekatkestus, mille puhul mõte jäetakse lõpuni välja ütlemata (näit. «Küll ma teid . . .»)

apositsioon (ld. *appositio*), *lgv.* lisand, nimisõnaline täiend, mis lauses teiste sõnadega väljendab sama mis põhisõna (näit. Tallinn, *Eesti NSV pealinn*); *biol.* taimekasvus uute kihtide lisandumine (näit. raku seina paksenemisel)

apospooria (< *apo*- + kr. *sporos* seeme, vili), sugulise põlvkonna tekkimine taimedel (sammaldel ja sõnajalgadel) mitte eostest (spooridest), vaid eospesa seinarakkudest v. eospesi kandvast lehest

apostaasia (kr. *apostasia*), (usust vm.) taganemine, lahtiütlemine

apostaat (kr. *apostatēs*), äralangenu, usuhülgaja

apostel [-o'-] (kr. *apostolos* saadik), *kirikl.* (esimene) ristiusu kuulutaja (eriti müütilised 12 Kristuse jüngrit); *end mingi idee levitamisele pühendanud isik

apostematoosne (< kr. *apostēma* mädanik), mädanikuline

aposterioorne (< *a posteriori*), kogemusest lähtuv, sellel põhinev. Vast. *aprioorne*

a posteriori [-oo'ri] (ld.), kogemusest lähtudes, sellel põhinedes. Vast. *a priori*

apostliilik [-o'-], apostlitest pärinev, nendesse puutuv; a. l e g a a t, paavsti saadik

apostoolikud (ld. < kr.), apostelvennad, kristlikud lahkusulised Põhja-Itaalias XIII—XIV s., nõudsid kiriku tagasipöördumist apostliiliku lihtsuse juurde

apostrofeerima, *apostroofiga* (ülakomaga) varustama; kõnes puuduva isiku vm. poole pöörduma, nagu oleks ta juuresolev; kedagi pidulikult kõnetama

apostroof I (< kr. *apostrophos* ärakäänatud), ülakoma, märk ('), tähistab hääliku ärajättu sõnas (näit. *sull'*), kahe kõrvuti esineva vokaali häälda-mist sõna sees eri silpides (*kaste'ella*), võõrkeelsete nimede tüveosa eraldamist muutelõpust (*Rousseau'st*)

apostroof II (< kr. *apostrophē* kõrvalekaldumine), kõnes pöördumine mittejuuresoleva isiku, mõiste v. eseme (jumalate, esivanemate jne.) poole, nagu oleks see juuresolev; kellegi pidulik kõnetamine

apoteem (< kr. *apothēma* kõrvalepandu), *mat.* korrapärase hulknurga keskpunktist ühele küljele tõmmatud ristjoon; korrapärase püramiidi tipust ühele põhjaservale tõmmatud ristjoon

apoteetsium (< kr. *apothēkē* ladu), kottseente ja samblike paljunemisorgan

apoteoos (< kr. *apotheōsis* jumalustus), isiku v. sündmuse avalik ülistus; mõne näidendi v. kontserdi pidulik lõpp-pilt v. -osa, milles ülistatakse rahvast, kangelast, patriotismi, õigluse võitu jne.; antiikajal: esivanemate, kangelaste v. valitsejate jumalustamine

appassionato [-na'-] (it.), *muus.* ägedalt, kirglikult

appendix [-e'-] (ld.) = *apendiks*; *a. vermicularis* [-kulaa'-], *med.* ussripik

apporte [-o'rt] (pr.), «too siia» (käsklus koerale)

approbatur [-baa'-] (ld.), kiidetakse heaks, tunnistatakse kõlblikuks, mõne maa ülikoolides hinne (vastab u. «rahuldavale») v. õppeaine alamastme nimetus

a. pr., lüh. ld. sõnust *anni praesentis* [präse'-], käesoleva aasta

apraksia [-a'k-] (kr., «tegevusetus»), peaaju koore kahjustuse korral esinev võimetus varem õpitud liigutusi sooritada

après nous le déluge [apre' nu lö delüü'ž] (pr.), «pärast meid (tulgu või) uputus» (sõnad, mida omistatakse Prantsuse kuningale Louis XV-le v. ta armukesele markiis de Pompadourile, kes veetsid pillavalt luksuslikku elu keset üldist viletsust ning laostumust)

apreteerima (pr. *apprêter*), riiet, nahka, paberit, lõnga jm. viimistlema *aprettide* ja mehhaaniliste võtete (vanutamise, pressimise, dekateerimise jm.) varal

aprett [-e'-] (pr. *apprêt*), apreteerimisvahend (õli, vaha, tärklis, kaoliin, kriit jne.) riidele, nahale, lõngale jm. nõutavate omaduste (sileduse, nõtkuse, läike) andmiseks

apretuur (sks. *Appretur* < pr. *apprêter*), apreteerimine; ka apreteerimissaadus

aprikoos (< sks. < holl. < pr. < ld. *praecoquus* varavalminud), Lõuna- ja Lääne-Euroopas kasvava aprikoosipuu (pärit Kesk- ja Ida-Aasiast) magus viljaskarvane luuvili

aprill (ld. (*mēnsis*) *Aprilis*, tähendab arvat. «avav»), jürikuu, kalendri 4. kuu, Vana-Roomas a-ni 154 e.m.a. 2. kuu

a prima vista (it.), *muus.* esimesest pilgust, ilma ettevalmistuseta (tundmata helitöö otseselt noodist mängimise kohta)

aprioorne (< *a priori*), kogemusest sõltumatu, sellele eelnev. Vast. *aposterioorne*

a priori [-oo'-] (ld.), kogemusest sõltumatult, enne kogemust (idealistliku tunnetusteooria väär mõiste); *enne, ette (millegi väitmise v. millegagi nõusolemise kohta). Vast. *a posteriori*

apriorism, I. Kanti ja ta järglaste idealistlik filosoofiline õpetus, mille

kohaselt aeg, ruum, põhjuslikkus jne. pole olemise enda vormid ja suhted, mis peegelduvad meelelises kogemuses ja loogilistes mõistetes, vaid teadvuse ürgsed (aprioorsed) vormid, mis olevat sellele omased kogemusest sõltumatult

aprobatsioon (ld. *approbātio*), heakskiit, kõlblikuks tunnistamine, kinnitus; *agr.* tunnustamine, külvide sordiomaduste kindlaksmääramine parima, suurema saagikusega külvimaterjali (terade, seemnete, mugulate jm.) saamiseks

aprobeerima (ld. *approbāre*), heaks kiitma, kõlblikuks tunnistama, kinnitama

aproksimatiivne (< ld. *approximāre* lähenema), *mat.* ligikaudne (avaldise v. arvu kohta juhtumil, kui see ei esita silmaspeetavat suurust täpselt)

aproksimatsioon, *mat.* lähend, mingi (otsitava) suuruse ligikaudne väärtus

à propos [-po'] (pr.), muide, olgu öeldud, muuseas

apropriatsioon (ld. *appropriātio* < *proprius* omanduses olev), omastamine, enda valdusse haaramine

aprošš [-o'-] (pr. *approche* lähenemine), 1) vanemal ajal: siksakiline kraav piiratud kindlusele ohutuks lähenemiseks; 2) tähe- v. sõnavaheruum trükilaos

apsiid (kr. *(h)apsis* võlv, kaar), 1) poolümar, ka kandiline võlvitud ja erikatusega kaetud juurdeehitis (ristiusu kirikuil); 2) a-d, *astr.* tsentraalkehale lähim ja sellest kaugeim punkt elliptilisel orbiidil, millel tiirleb mingi teine taevakeha (näit. afeel ja periheel, apogee ja perigee, aposeleen ja periseleen); neid kahte punkti ühendavat sirget nimetatakse a - i j o o n e k s

apteek (< kr. *apothēkē* ladu), algselt asutus ravimite valmistamiseks ja säilitamiseks; VIII s. alates ka ravimite müügi koht

apteer (< kr. *ápteros* sulgedeta), kattesulgedeta ala linnul

aqua [*akvä*] (ld.), vesi; *a. destillata* [-*laa'*-], destilleeritud vesi; *a. vitae* [*vii'tä*] («eluvesi»), viin; akvaviit

Ar, *argooni* sümbol

araaliad (ld. *Aralia*), P.-Am-st ja Ida-Aasiast pärinevad suurte lehtedega taimed; mõnd liiki kasvatatakse ilupõõsaina; Eesti NSV-s kasvavad araaliatest luuderohi, kuradipuu, toataim jaapani a. (fatsia)

araara = *aara*

arabesk [-e'-] (< it. *arabesco* araabia laadis), 1) stiliseeritud geomeetriline põimitud (taim)ornament, islami dekoratiivkunsti kaunistusmotiive; 2) väike muusikapala, iseloomult lõbus ja tujukülläne; 3) balletis: seis ühel jalal, teine jalg rõhtsalt taha sirutatud

arabeskne [-e'-], vääntaimetaoliselt põimitud, vigurlik

arabiin (< p.-n.), valge klaasisarnane läbipaistev mass, araabia kummi peaosis

arabinoos (< ld. + kr.), *pentooside* rühma kuuluv lihtsuhkur

arabis (maanime Araabia järgi), hanerohi, taimeperek. ristõieliste sugu-k-st

arabist, eriteadlane araabia keele ja kirjanduse alal

aragoniit (Hispaania maakonna Aragoonia järgi), mineraal, kaltsiumkarbonaadi erivorm; esineb näit. limuste karpides, kuumaveeallikate settena

arahhis (kr. *arachis*), maapähkel e. hiina pähkel

arahnoidiit (kr. *arachnē* ämblik, ämblikuvõrk + *eidos* kuju), pea- v. seljaaju ämblikuvõrkkesta põletik

arahnoloogia (...*logos* mõiste, käsitlus), ämblikulaadsetega tegelev zooloogia haru

araktšeejevlus (Vene keisri Aleksander I aegse võimukandja A. Araktšejevi järgi), valitsemissüsteem, mida iseloomustavad despootlik omavoli ja julmus

araneoloogia (< ld. *arānea* ämblik) = *arahnoloogia*

arapaima [-ai'-] e. **piraruku**, suurim magevee-luukala (kuni 5 m, 250 kg), elab troopilise Am. jõgedes

araukaaria (indiaani araukaanide hõimu järgi), Austraalias, Okeaanias ja L.-Am-s kasvav okaspuude perek.; mõned liigid on ilupuud, teised annavad head ehitus- ning tarbepuitu ja söödavaid seemneid

arbaa (trg.), kõrge kahe rattaga (Kesk-Aasias) v. pikk nelja rattaga (Krimmis, Kaukaasias, Ukrainas) veok

arbalett [-e'-] (pr. *arbalète*), vanaaegne laskerelv, koosnes vibust ja laest; a-st lasti noolte v. kuulidega

arbiter (ld.), vahemees, poolte vas-

tastikusel kokkuleppel valitav vahekohtunik; NSV Liidus: ametiisik, kes lahendab varandusalaseid vaidlusi asutuste ja ettevõtete vahel; vanemkohtunik maadlusvõistlustel

arbiter elegantiae [-*ga'ntsiä*] e. ***arbiter elegantiarum*** [-*tsiaa'*-] (ld.), vahekohtunik hea maitse küsimustes

arbitraarne (ld. *arbitrārius*), suvaline; meelevaldne

arbitraaž (pr. *arbitrage* < ld.), 1) vahekohus, kus tüli lahendajaks on *arbiter*; NSV Liidus: organ, mis lahendab varandusalaseid vaidlusi majandusorganite vahel; on olemas riiklik ja ametkondlik a.; 2) kapitalistlikes maades: välisraha, välisvekslite ja väärtpaberite kursivahede ärakasutamine börsil; r a h v u s v a h e l i n e a., rahvusvaheline vahekohus tülide rahulikuks lahendamiseks riikide vahel, kes on vaidlusalused küsimused andnud tema otsustada

arboreetum (ld. *arborētum* < *arbor* puu) = *dendraarium*

arboritsiid (< ld. *arbor* puu + *caedere* maha raiuma, tapma), keemiline vahend võsa tõrjeks

arbuus (< pärs.), troopilisest Aafrikast pärinev suurte söödavate viljadega taim; kasvatatakse NSV Liidu lõunarajoonides jm. lõunamail

arco [-*ko*] (it.), keelpillipoogen, vibu. Vrd. *coll'arco*

ardenn e. **ardenni hobune** [-*de'*-] (Ardennide kõrgustiku järgi Belgias), Belgiast pärinev veohobusetõug

ardomeeter (< ld. *ardor* kuumus + kr. *metreō* mõõdan), elektririist kõrgete temperatuuride mõõtmiseks (tööstuslikes ahjudes)

areaal (< ld. *ārea* väljak), pindala; asustusala; levila, mingi looma- v. taimerühma (liigi, perekonna jne.) loomulik levimisala

arealoogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus) = *koroloogia*

areekapalm (< draviidi k.), troopilises Aasias levinud taimeperek.; b e e t l i - a r e e k a p a l m i e. b e e t e l p a l m i pähkelviljadest (a r e e k a - s e e m n e t e s t e. b e e t e l p ä h k l i t e s t) saadakse narkootikumi beetlit

areen (< ld. (h)*arēna* liiv), liivaga kaetud väljak Vana-Rooma amfiteatris, kus toimusid gladiaatorite võitlused jm.; nüüdisajal: esinemisväljak tsirkuses ja staadionil; *tegevus- v. võitluskoht üldse, tööpõld, ala

arendaator (< keskld. *arendāre* üürile andma), rentnik

areomeeter (< kr. *araios* õhuke + *metreō* mõõdan), riist vedelike ja tahkete ainete tiheduse mõõtmiseks

areopaag (< kr. *Areios pagos* sõjajumal Arese küngas), kõrgem kohtu- ja kontrollnõukogu, V s-st e.m.a. kohtukoda vanaaja Ateenas; *mõjuvõimsate isikute kogu (ka pilkava varjundiga)

arest [-*e'*-] (< keskld. *arrestum* kinnipidamine), vahistamine, vahi alla võtmine; vahi all pidamine, lühiajaline kinnipidamiskaristus; v a r a a., varanduse keelu alla seadmine, kohtulik keeld vara käsutada

arestima [-*e'*-], vara *aresti* alla panema

areteerima = *arreteerima*

argali (< mongoli k.), õige suurte sarvedega uluklammas Lõuna-Siberi ja Kesk-Aasia kõrgmäestikes; kodustatud lamba tüvivorme

argamakk [-*a'kk*] (< trg.), tõug idamaiseid vastupidavaid ratsahobuseid

argentaan (< ld. *argentum* hõbe), liik uushõbedat, vasest, niklist ja tsingist koosnev metallisulam

argentiit, tinahall mineraal, hõbesulfiid, tähtsamaid hõbedamaake

argentum [-*e'*-] (ld.), hõbe; *a. foliatum* [-*aa'*-], lehthõbe

argilliit (< kr. *argillos* potisavi + *lithos* kivi), savi tihenemisel tekkinud settekivim

arginiin (< kr. *arginoeis* läikiv), aluseline aminohape, tavaline valkude molekuli osis

argonaudid [-*au'*-] (vanakr. müütiliste sangarite-meresõitjate järgi; < kr. *Argō*, laeva nimi + *nautēs* meresõitja), *julged meresõitjad, seiklejad merel

argonaut [-*au't*], *zool.* paberlaevuke, peajalgne limune (Vahemeres)

argoo (pr. *argot*), mõne ühiskondliku rühma eri- v. salakeel

argoon (< kr. *argos* loid), sümbol Ar, element, järjenr. 18, aatomm. 39,944; värvusetu, lõhnatu ja maitsetu inertgaas, leidub õhus (u. 1%), mõnedes kivimeis, tarvit. metallurgias, valgustustehnikas jm.

argument (ld. *argumentum*), loogi-

line põhjend, mis on tõestuse aluseks, tõestusvahend; *mat.* sõltumatu muutuja, mille väärtusest sõltub teise suuruse (funktsiooni) väärtus

argumentatsioon (ld. *argumentātio*), *argumentide* esitamine, põhjendus; tõestus; argumentide kogum millegi kasuks

argumenteerima (ld. *argumentāri*), *argumente* esitama, põhjendama, tõestama

argumentum ad hominem [-*me'*-] (ld., «tõestus inimese kohaselt»), tõestus, mis ei põhine objektiivseil andmeil, vaid on kohandatud kuulaja arusaamadele ja tundeile; väite tõestamiseks v. ümberlükkamiseks väite esitaja positiivsetele v. negatiivsetele külgedele viitamine

arhaar = *argali*

arhaikum [-*ai'*-] e. **arhailine aegkond** (< kr. *archaios* vana), ürgaegkond, vanim aegkond Maa ajaloos; lõpeb elu tekkimisega

arhailine [-*ai'*-], muistne, vanaaegne, vananenud, vanamoeline

arhaiseerima, vanaaegset tegumoodi jäljendama; varast vanakreeka kunsti jäljendama

arhaism, vananenud sõna v. kõnekäänd

arhaistlik [-*i's*-], muistset, vanaaegset, vanamoelist jäljendav

arhegoniaadid, *arhegooni* omavad taimed

arhegoon e. **arhegoonium** (< kr. *archē* algus + *gonē* sünd, päritolu), munarakku sisaldav emassuguorgan sammal-, sõnajalg- ja paljasseemnetaimedel

arheograafia (< kr. *archaios* vana + *graphō* kirjutan), mineviku kirjalike mälestiste kirjeldamine ja väljaandmine

arheoloog, *arheoloogiaga* tegelev teadlane

arheoloogia (< kr. *archaios* vana + *logos* mõiste, käsitlus), muinasteadus, uurib inimühiskonna varasemat ajalugu muististe (aineliste mälestusmärkide, nagu töö- ja tarberiistade, ehete, relvade, elamute, linnuste, kalmete jne.) põhjal; viimaste leidmise ja uurimise põhiliseks menetluseks on kaevamised

arheoloogiline, *arheoloogiasse* kuuluv v. puutuv

arheopterüks [-*o'*-] (< kr. *archaios* vana + *pteryx* tiib), väljasurnud ürglind juura ajastust, linnu ja roomaja tunnustega

arheotsüaadid (...kr. *kyathos* kausike, kruus), kambriumi meredes levinud selgrootute hõimkond

arhespoor (< kr. *archē* algus + *spoor*), algkude, millest taimedel tekivad eosed, tolmuterad v. lootekott

arhetüüp (...kr. *typos* kuju), ürgalgkuju, eeskuju; vanim kättesaadav algkäsikiri v. algtrükis

arhi- (kr. *archi-* < *archē* algus, valitsus), ülem-, pea-

arhierei [-*ei'*] (vn. *архиерей*, kr. *archiereus* ülempreester), kõrgem vaimulik (piiskop, peapiiskop, metropoliit) kr.-kat. kirikus

arhigoonia (< *arhi-* + kr. *gonos* sünd), elu ürgtärkamine, elusoleste tekkimine iseenesest, olenematult teistest enne olevaist organismidest

arhiiv (ld. *archivum* < kr. *archeion* valitsushoone), 1) asutus vanade dokumentide ja kirjalike mälestiste säilitamiseks; 2) ametiasutuse osakond, milles säilitatakse lõpetatud kirjavahetusi, vanu dokumente jne.; 3) kirjakogu, kogum kirjalikke mälestisi (kirju, käsikirju, ülesvõtteid jne.), mis puutuvad mõne asutuse v. isiku tegevusse

arhimandriit (kr. *archimandritēs* < *arhi-* + *mandra* karjaaed), ülemabt, suurema kloostri eestseisja kr.-kat. kirikus

arhipelaag (< *arhi-* + kr. *pelagos* meri), saarte rühm, saarestik

arhipiiskop (kr. *archiepiskopos*), peae. ülempiiskop

arhitekt (kr. *architektōn* ehitusmeister), *arhitektuuri* eriteadlane, ehituskunstnik

arhitektoonika (kr. *architektonikē* ehituskunst), ehituskunstiteadus; kunstiteose ülesehitus ning mõõdukooskõla

arhitektooniline, ehituskunstiline, ehituskunsti seadustele vastav; kunstiteose ülesehitusse puutuv

arhitektuur (ld. *architectūra* < kr. *architektōn* ehitusmeister), ehituskunst, projekteerimis- ja ehitamiskunst; ehituse kunstiline iseloom

arhitraav (pr. *architrave* < *arhi-* + ld. *trabs* palk, tala), antiikaja ehituskunstis sambaid ühendav horisontaalne, abakustele asetatud tala

arhivaal, *arhiivis* säilitatav dokument (ürik, toimik, akt jne.)

arhivaar, teadusliku ettevalmistusega *arhiivi*töötaja; arhiivikorraldaja ametiasutuses

arhivolt [-*o'*-] (it. *archivolto*), kaare profileeritud v. reljeefidega kaunistatud esikülg, eriti romaani ja gooti portaalil

arhont [-*o'*-] e. **arhon** (kr. *archōn*), üks 9-st kõrgeimast ametnikust vanaaja Ateenas; kõrgeim ametnik ka mõnes muus Vana-Kreeka riigis

arianism (Aleksandria IV s-i preestri Ariuse järgi), kristlik usuvool IV—VII s., väitis, et Kristus pole olemuselt jumalik ega igavene, vaid loodud, kuid oma täiuslikkuse tõttu jumalapojaks vastu võetud

ariett [-*e'*-] (it. *arietta*), väike *aaria*

ariidne (ld. *āridus*), kuiv, vihmavaene

arillus [-*i'*-] (uusld.), *bot.* seemnerüü

ariooso (it. *arioso*), *muus.* lühike lüürilis-meloodiline soolopala, tihti retsitatiivilaadiline v. retsitatiiviga vahelduv, ka iseseisev vokaal- v. instrumentaalpala

aristokraat, *aristokraatiasse* kuuluv isik; * massidest kõrvalehoiduv, ennast erandseisundisse asetav isik

aristokraatia (kr. *aristokratia* parimate valitsus), eesõigustatud ülemkihi valitsus, üks riigivõimu vorme Vana-Kreekas; ekspluataatorlike klasside ülemkiht, pärilike eesõigustega v. rikkad ülikud; *mingi klassi v. ühiskondliku rühmituse eesõigustatud ladvik

aristokraatlik, *aristokraatia*kohane, aristokraatiasse kuuluv; aristokraadile omane

aristolohhia [-*lo'*-] (< kr. *aristos* parim + *lochia* sünnitus), tobiväät, troopika- ja parasvöötme väänkasv

aritmeetika (< kr. *arithmos* arv), arvutamisõpetus, matemaatika osa, mis käsitleb arvutamisseadusi ja neile toetuvaid tehteid arvudega

aritmeetiline, *aritmeetikasse* puutuv; a. k e s k m i n e, suuruste summa jagatis liidetavate arvuga; a. j a d a e. a. p r o g r e s s i o o n, arvujada, milles iga kahe järjestikuse arvu vahe on jääv (näit. 3, 6, 9, 12 . . .)

aritmograaf (< kr. *arithmos* arv + *graphō* kirjutan), arvutusmasin aritmeetiliste tehete mehhaaniliseks teostamiseks; arvud ja tulemused kannab masin automaatselt erilisele lindile

aritmomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), lauaarvutusmasin nelja aritmeetilise tehte sooritamiseks

arjergard (pr. *arrière-garde*), järelvägi, taandumisel vägede julgestamiseks määratud väeosa

arkaad (pr. *arcade* < keskld. *arcata*), kaaristu, ehitiste laevõlve, seinamüüre vm. kandev kaarte rida koos seda kandva sammaste v. tulpade reaga

arkaan (<trg.), silmusega nöör hobuste jt. loomade püüdmiseks

arkatuur (pr. *arcature*), petikarkaad, dekoratiivsete petik-kaarte (kaari järeleaimavate kinniste süvendite) rida ehitise esiküljel v. siseruumide seintel; ka seesama mis *arkaad*

arkebuus (pr. *arquebuse* < sks.), vanemaaegne püss, toetati käelt laskmisel erilisele harkjalale; oli tarvit. XIV—XVI s.

arkoos (< pr.), peam. kvartsist ja päevakividest koosnev jämedateraline liiv v. liivakivi

arkosoolium (ld.), haud katakombi seinas kaarekujulise orvaga selle kohal

arktiline (kr. *arktikos* põhjapoolne), Põhjanaba-lähedane, Arktikasse e. Põhjanaba-alasse kuuluv, sellele omane

arkuballist [-*i'*-] (ld. *arcuballista*), vana- ja keskaja laskerelv, koosnes raamist pika vibuga

arlekiin (it. *arlecchino*), 1) juhm, hiljemini häbematu pilkaja naljahammas itaalia *commedia dell' arte's*, esines haril. kirjudes riietes ja mustas poolmaskis; 2) külgedelt ja ülalt näitelava raamiv eesriie (mille voltides varemini end varjas a.); *narr, veiderdaja

arlekinaad (it. *arlecchinata*), lühike tummnäidend arlekiini jt. *commedia dell' arte* tegelaste osavõtul; laadateatri komöödia XVIII s. Prantsusmaal; *narrus, veiderdus, naljatlus

armaada (hsp. *armada*), relvastatud jõud, eriti sõjalaevastik; «V õ i t m a t u a.», Inglismaa vallutamiseks a. 1588 väljasaadetud suur Hispaania laevastik, mis hukkus

armadillid [-*di'*-] (hsp. *armadillo*), vöölased, L.-Am. imetajad napihambuliste seltsist; armadilli keha katab sarvkilbiseist rüü

armanjakid [-*ja'*-], julmad ning ohjeldamatud palgasõdurid XV s. Prantsusmaal, alguses Armagnac'i krahvide teenistuses

armatoolid (kr. < it. *armato* relvastatud mees), Kreeka partisanid vanemal ajal (eriti XVIII—XIX s.)

armatuur (ld. *armatūra* relvastus, varustus), varustus; masina v. aparaadi varustus juurdekuuluvate seadiste, riistade, täiendosade näol (näit. aurukatla a.); elektrilise valgusallika kinnitamiseks, sellele voolu andmiseks, valguse jaotamiseks jne. tarvilikud täiendosad; sarrus, kogum sarrusevardaid (ümaraid v. kandilisi terasvardaid) betoonis v. tellismüüritises

armee (pr. *armée*), riigi relvajõud (välja arvatud merejõud); kitsamas mõttes: maavägi; osa riigi sõjajõududest, mis tegutseb sõjaväljal (t e g e v a.); mitmest korpusest v. diviisist koosnev operatiivne väekoondis; *suur inimeste hulk, kel on mingi ühine tunnus (näit. töötute a. kapitalistlikes maades)

armeerima (< ld. *armāre* relvastama, kindlustama; varustama), sarrustama, betoonehitise, tellismüüritise, klaasi jne. tugevust suurendama metallvarraste v. -võrgu abil; armatuuriga varustama

armillaarsfäär (< ld. *armilla* käevõru + *sfäär*), *astr.* vanaaegne (juba III s. e.m.a. kasutatud) riist taevakehade ekvaatoriliste ja ekliptiliste koordinaatide määramiseks

arminiaanid, Madalmaadel kalvinistlikus kirikus XVI s. tekkinud usulahu pooldajad, nimetatud hollandi teoloogi J. Arminiuse (1560—1609) järgi

armjakk [-*ja'*-] (vn. *армяк* < tat.), vammus, lai paksust riidest palitu (vn. talupoegadel)

arnika (uusld. *arnica* < kr. *arnos* lammas), peam. mäginiitudel kasvav mitmeaastane taim korvõieliste sugukost; a - õ i e d ja a - t i n k t u u r on vanad rahvaravimid

arogenees vt. *aromorfoos*

aromaatiline, healõhnaline

aromaatne, (hea)lõhnaline, lõhnav; a - d ü h e n d i d, benseenist tuletatud orgaanilised ühendid (näit. naftaliin, antratseen, fenool)

aromatiseerima, *aroomiga* varustama, healõhnaliseks tegema; teistest orgaanilistest ühenditest aromaatseid ühendeid saama; aromaatsete süsivesinike sisalduse suurendamiseks naftat töötlema

aromorfoos (< kr. *airo* tõstan + *morphōsis* kuju, välimus) e. **arogenees** (. . . *genees*), progressiivne morfoloogilis-füsioloogiline muutus loomadel v. taimedel, mille tõttu nende elutegevus tõuseb kõrgemale tasemele

aroom (kr. *arōma* healõhnaline rohi), meeldiv lõhn

aroomiline, lõhnaline, lõhnav

aroonia (< kr.), taimeperek. roosõieliste suguk-st; m u s t a a. vitamiine sisaldavad viljad on söödavad

aroruut (ingl. *arrowroot* < ind.) paljude troopikataimede juuremugulaist saadav toidutärklis

arpedžo (it. *arpeggio* harfitaoliselt), *muus.* akordide üksikute helide võtmine üksteise järel

arrak (< ar.), riisiviin; aetakse käärinud palmimahlast, riisist v. melassist, alkoholisisaldus u. 58%

arranžeerima (pr. *arranger*), korraldama, toime panema, õiendama; *muus.* ümber seadma

arranžeering (pr. *arrangement*), korraldus, õiendus; *muus.* seade, viisi v. meloodia harmooniline sobitus; helitöö ühelt orkestri- v. pilliliigilt v. häälelt teisele ümberseadmine

arreteerima (pr. *arrêter*), vahistama, vahi alla võtma; mingit liikuvat mehhanismi (näit. kaalusid) peatama, fikseerima

arretiir (sks. *Arretier(er)* < pr. *arrêter* peatama, seisma jätma), seadis mingi aparaadi (näit. kaalude) peatamiseks, fikseerimiseks kasutamata seismise ajaks

arrogantne [-*ga'*-] (< ld. *arrogans*), kõrk, ülbe, häbematu

arrogants [-*a'*-] (ld. *arrogantia*), kõrkus, ülbus, häbematus

arrosioon (< ld. *arrōsus* näritud), *med.* näkitsus, eriti veresoontes (kui põletik vm. neid nagu näkitsedes purustab)

ars (ld.), kunst; teadus, oskus

arseen (< kr. *arsēn* mehelik, tugev), sümbol As, hall element, järjenr. 33, aatomm. 74,92; esineb looduses haril. ühenditena (arsenopüriidina, realgaarina, auripigmendina)

arseenik, diarseentrioksiid, mürgine, lõhnatu, magusamaitseline pulber, tarvit. ravimina jm.

arseenvesinik = *arsiin*

arsenaadid, arseenhappe soolad, tarvit. värvimistööstuses, nahaparkimisel jm.

arsenal (it. *arsenale* < ar.), käitis, kus valmistatakse, parandatakse ja hoitakse relvi ja sõjalise varustuse esemeid; * millegi suur ja mitmekesine varu

arseniid (vt. *arseen*), arseeni ja metalli ühend

arsenit (vt. *arseen*), arseenishappe sool

arsenopüriit (. . . *püriit*), mineraal, arseeni, raua ja väävli ühend, arseenimaak

arsiin, *arseeni* ja vesiniku ühend, mürgine gaas

arsis (kr.) e. **iktus** (ld. *ictus* löök), tõus, värsijala rõhuline (antiikajal rõhutu) silp (vast. *teesis*); *muus.* takti rõhutu osa (kuna teesis on rõhuline)

ars longa, vita brevis (est) [*vii'*-] (lad.), «kunst (on) pikk, elu lühike»

arsonvalisatsioon = *darsonvalisatsioon*

arssin (vn. *аршин* < pärs.), end. vene pikkusmõõduühik, = 0,711 m

art., lüh. sõnast artikkel

arteesia kaev (< pr. *puits artésien*, Artois' maakonna järgi), puurkaev, mille vesi iseenesest voolab maapinnast välja v. puuraugus valitseva rõhu all tõuseb maapinna lähedale

artefakt [-*a'kt*] (< ld. *arte* kunstlikult + *factus* tehtud), kunsttehis, kunstlik toode; ürgaegne kivi- v. luuriist; *biol.* mõnikord organismi uurimisel tekitatav moodustis v. protsess, mis pole haril. organismile omane

artell [-*e'*-] (vn. *артель*), rühm isikuid, liitunud ühiseks tööks lepingu alusel, mis määrab igaühe osa töös, tuludes ja vastutuses; NSV Liidus üks sotsialistliku kollektiivse töö vorme: p õ l l u m a j a n d u s l i k a. = *kolhoos*

arter (kr. *artēria*), tuiksoon; a-d on veresooned, mille kaudu südamest väljuv veri voolab mööda keha laiali; *tähtis liiklustee; väga elava liiklusega tänav

arteriaalne, tuiksooneline, arteritele omane; a. v e r i, arterites voolav helepunane hapnikurikas veri

arteriit, tuiksoonepõletik

arteriograafia (< *arter* + kr. *graphō* kirjutan), arterite *röntgenograafia*

arteriool, väike *arter*

arterioskleroos (< *arter* + *skleroos*), tuiksoonelubjastus, tuiksoonekõvastus, peam. vanaduses esinev haigus

artes liberales [-*raa'*-] (ld., «vabad kunstid»), Vana-Roomas ja keskajal vabale mehele sobivad teadmised ja oskused (grammatika, dialektika, retoorika, aritmeetika, geomeetria, muusika ja astronoomia)

artifitsiaalne (ld. *artificiālis*), kunsttehislik, kunstlik

artig (sks. *Artug*, rts. *örtug*), Vana-Liivimaa hõbemünt (= 3 penni) XIV—XV s.

artikkel (ld. *articulus* liiges), 1) lepingu, seaduse, määruse nummerdatud osa v. lõik; 2) kirjutis ajalehes, -kirjas v. koguteoses; 3) kauba v. toote üksik liik; *lgv.* sugusõna, indoeuroopa keeltes lühisõna v. lõpp, mis määrab nimisõna, tähistades selle mõistet määraseks v. umbmääraseks; raamatupidamises: kirje, tulu v. kululiik

artikulatoorne, hääldav, hääldamis-

artikulatsioon (ld. *articulātio* < *articulāre* liigendama; selgesti häälda-ma), liigendus; *anat.* liiges, kahe luu liikuv v. liikumatu ühend; *lgv.* hääliku moodustamine kõneelunditega; hääldusviis

* **artikulatsioonibaas**, hääldusalus, teatavale keelele v. murdele omane kõneorganite asend ja toimimissuund häälikute hääldamisel

artikuleerima, liigendama; *lgv.* häälikut kõneelunditega moodustama; selgesti hääldama

artilleeria (pr. *artillerie*), suurtükivägi

artillerist, suurtükiväelane

artist (pr. *artiste*), kunstnik-ettekandja (näitleja, laulja, viiuldaja jne.); *mingil alal suurima meisterlikkuse saavutanud isik

artistlik [-*ti'*-], kunstnikule omane, kunstiline, kunstipärane; meisterlik

artišokk [-*o'*-] (< it. *articiocco* < ar.), mitmeaastane karuohakat meenutav köögiviljataim korvõieliste sugu-k-st, NSV Liidus kasvatatakse peam.

lõunarajoonides; süüakse a-i õiekorvi lihakat põhja

artralgia [-*ra'*-] (< kr. *arthron* liiges + *algos* valu), liigesevalu

artriit, liigesepõletik

artritism, kalduvus liigesehaigustele ainevahetushäire tagajärjel

artrodiirid (< kr.), devoni ajastul elanud rüükalade rühm

artroloogia (< kr. *arthron* liiges + *logos* mõiste, käsitlus), anatoomia osa, mis käsitleb liigeste ehitust

artropaatia (. . . kr. *pathos* kannatus), liigesehaigus

artroplastika (. . . *plastika*), liigesekujunduslõikus, liigese moodustamine kunstlikult

artropoodid (. . . kr. *pus* jalg), lülijalgsed, selgrootute hõimkond; siia kuuluvad koorikloomad, hulkjalgsed, putukad, ämblikulaadsed jt.

artrotoomia (. . . kr. *tomē* lõikus), liigeselõikus

artša, Kesk-Aasia mägedes kasvav puukujuline kadakas

arõkk [-*õ'*-] (trg.), niisutuskanal Kesk-Aasias ja Taga-Kaukaasias

arütmia [-*ü'*-] (kr. *arrhythmia*), rütmi puudumine, rütmitus; *med.* ajutine korrapäratu südametegevus

arüül (< *aroom*), radikaal, mis järele jääb, kui eraldada mõnest aromaatsest süsivesinikust üks vesinikuaatom

as = *la-bemoll*

As, *arseeni* sümbol

a/s., lüh. sõnast aktsiaselts

asaföötida(vaik) (< pärs. *aza* vaik + ld. *foetida* haisev), juudavaik, haisev vaik, pärglipask, mõnede Kesk-Aasia taimede kuivanud mahl, tugeva küüslaugulõhnaga; tarvit. närviravimina (peam. loomade raviks)

asalea [-*ea'*] (< kr. *azaleos* kuiv), peam. Ida-Aasias ja Põhja-Am-s levinud rododendron

asbest (< kr. *asbestos* kustutamatu), varemini ka kivilina, kiulise ehitusega mineraal, peam. magneesiumsilikaat; tarvit. tulekindla riide, papi, ehitus- ja isoleermaterjalide jm. valmistamiseks

asbestiit, aine *asbesti*kiududest, soojusisolatsioonimaterjal

asbestoos, *asbesti*tolmu sissehingamisest tekkiv kopsutolmustustõbi

asbesttsement e. **asbotsement** [-*me'*-] = *eterniit*

As-duur = *La-bemoll-mažoor*

aseismiline ala [-*ei'*-] (< *a-* + *seismiline*), maa-ala, kus ei esine maavärinaid

aseksuaalne (< *a-* + *seksuaalne*), sugutu, ilma sugutunnusteta; ilma sugutungita

aseotroopne segu (< *a-* + kr. *zeō* keen + *tropē* pööre), kahe v. enama üksteises lahustuva vedeliku teatud kindla koosseisuga segu, mis destilleerub muutumatul keemistemperatuuril

aseptika [-*e'*-] (< kr. *aseptos* roiskumatu), haigusidutu haavakäsitsus, haavades põletiku v. roiskkärbuse vältimiseks haige naha, arsti käte, instrumentide, sidemete jne. haigusidutuks tegemine

aseptiline [-*e'*-], haigusidutu, mikroorganismidest vabastatud

asfalt (kr. *asphaltos*), maavaik, -pigi, pruunikasmust läikiv pigitaoline aine, esineb looduslikult a-na v. valmistatakse kunstlikult (naftast, kiviõlist); tarvit. (segatuna liiva, kruusa v. killustikuga) peam. teede katmiseks

asfaltbetoon, bituumeni, pulbrilise kivimaterjali (filleri) ning liiva ja killustiku kõvastunud segu

asfalteenid, nafta ja uttetõrvade koostisosad

asfalteerima e. **asfaltima**, asfaldiga katma

asfaltiit, tahke, habras, metallläikega looduslik bituumen

asfaltlakk, lakk, mis saadakse asfaldi lahustamisel tärpentiinis, bensiinis jm.

asfodill [-*i'*-] (kr. *asphodelos*), Vahemeremail levinud taimeperek. liilialiste suguk-st; ilutaimed

asfüksia [-*ü'*-] (kr. *asphyxia*), lämbus vere ja kudede hapnikuvaegusest

asiaat, aasialane, Aasiast pärinev isik; *van.* ebakultuurne, toores inimene (tähendus kajastab eurooplaste kõrki ning halvustavat suhtumist koloniaalrahvastesse)

asianism (< Aasia), kirjandusstiil, kujunenud Väike-Aasias I s. e.m.a. (lühikesed raiutud laused v. paisutatud retoorika). Vrd. *atikism*

asideriit (< *a-* + kr. *sidēros* raud), rauavaba *meteoriit*

asiidid (< *as(o)-* + kr. *eidos* kuju), 1) lämmastikvesinikhappe anor-

gaanilised soolad; 2) lämmastikvesinikhappe orgaanilised derivaadid

asiinid, heterotsüklilised ühendid, mis sisaldavad tsüklis süsiniku aatomite kõrval vähemalt kahte muud aatomit, millest vähemalt üks on lämmastikuaatom

asimuut [*a'*-] (< ar.), taevakeha läbiva meridiaani tasandi ja fikseeritud vertikaaltasandi vaheline nurk; meridiaanitasandi ja antud horisontaaljoone vaheline nurk; m a g n e t i l i n e a., magnetilise meridiaani tasandi ja antud horisontaaljoone vaheline nurk

askaridioos, lindude, eriti kanade haigus, mida tekitavad *askariidid*

askaridoos, solgetõbi, inimeste ja sigade haigus, mida tekitavad *askariidid*

askariidid (kr. *askarides*), solkmed, perek. soolenugilisi ümarussiliste seltsist, parasiteerivad inimese ja selgroogsete loomade sooltes

askees (< kr. *askēsis* harjutus), *asketismi* nõudeile vastav eluviis, «lihasuretus»

askeet (< kr. *askētēs* harjutaja), vanaajal: *asketismi* pooldaja, kristlik usuvägilane, «lihasuretaja», erak; *äärmiselt mõõdukas, kõigist elu rõõmudest ning naudinguist loobuv isik

askeetlik, äärmiselt mõõdukas, kõigist elu rõõmudest ning naudinguist loobuv

asketism, usulis-müstiline kõlblusõpetus, propageerib enesesalgamist ja võitlust kehaliste tungide vastu («lihasuretamist») kui teed kõlbelise täiuslikkuse ja jumalusega suhtlemise poole; *äärmine mõõdukus, loobumine eluhüvedest

askofeen (< *as(piriin)* + *ko(feiin)* + *fen(atsetiin)*), palavikuvastane ja valuvaigistav ravim

askomütseedid (< kr. *askos* kott + *mykēs* seen), kottseened, suur pärisseente klass

askorbiinhape (< *a-* + *skorbuut*), C-vitamiin, valmistatakse ka sünteetiliselt

askospoor (< kr. *askos* kott + *spora* külv, võsu), kotteos, kottseente eos

askus (kr. *askos*), eoskott, kottseente organ, milles valmivad *askospoorid*

as-moll = *la-bemoll-minoor*

aso- (< pr. *azote* lämmastik < kr. *azōos* elutu), varemini a z o -, eesliide lämmastikku (asorühma —N=N—) sisaldavate keemiliste ühendite nimetustes

asobenseen e. **asobensool**, lihtsaim aromaatne asoühend, oranžpunane kristalne mürgine aine, tarvitusel asovärvainete tootmisel

asomaatiline (< *a-* + kr. *sōma* keha), kehatu

asomnia [*-o'*-] (. . . ld. *somnus* uni), unetus, uneta olek

asoteemia (< *aso-* + kr. *haima* veri), lämmastikveresus, lämmastiku üleliigne kogunemine verre

asotobakter [*-ba'*-], *bakterite* perek., mille eri liigid seovad õhulämmastikku, rikastades sel teel mulda lämmastikuga

asotobakteriin e. **asotogeen** (. . . kr. *genos* teke), bakterväetis, asotobakteritest valmistatud preparaat

asotsiaalne (< *a-* + *sotsiaalne*), ebaühiskondlik, ühiskonna õigusi ja huve rikkuv

asotuuria (< *aso-* + kr. *uron* kusi), lämmastikkusesus, lämmastiku üleliigne eritumine kusega

asovärvained, sünteetilised ühendid, mis sisaldavad aromaatseid radikaale siduvat ühte v. mitut asorühma; moodustavad suurima värvainete rühma

aspar (kr. *asparagos*), toalillena a s p a r a a g u s, parsahein, taimeperek. liilialiste suguk-st; siia kuuluvad köögiviljana tuntud a. e. *spargel* ja mitmed ilutaimed

asparagiin, asparagiinhappe amiid, taimeriigis laialdaselt levinud orgaaniline ühend, esineb *asparis*, herneis, ubades, naeris jm.

asparhernes, taim liblikõieliste suguk-st

aspekt [*-e'*-] (< ld. *aspectus* vaade), vaatekoht, seisukoht, millelt käsitletakse esemeid, nähtusi, mõisteid; ilme, nähtuse üks külg v. suhe, milles nähtus esineb; *lgv.* laad, milles tegusõna tegevus areneb, osutusviis; pealiigid: perfektiivne ja duratiivne (e. imperfektiivne) a.; eriliike: momentaanne, iteratiivne jt. a-d; *astr.* Päikese ja planeetide vastastikune asend Maalt vaadatuna; *bot.* taimekoosluste eri ilme eri aastaaegadel

aspergilloos, inimese, lindude, mesilaste, harvemini teiste loomade nakkushaigus, mille tekitajaks on täpphallitus (*Aspergillus*)

aspermia [*-e'*-] (< *a-* + kr. *sperma* seeme), spermatosoidide puudumine seemnes

aspidistra [*-di'*-] (< kr. *aspis* kilp), suurte tumeroheliste lehtede ja väikeste õitega taim liilialiste suguk-st

aspikk [*-i'*-] (pr. *aspic* < kr. *aspis* mürgine madu), liha- v. kalaleemetarrend

aspiraat (< ld. *aspirāre* sisse v. juurde puhuma), hõngushäälik, kaashäälik, mille hääldamine lõpeb hõngusega (näit. *th, kh*).

aspiraator, õhuimeja, riist gaaside, aurude, vedelike jm. väljaimemiseks; *med.* riist vedelike (mäda) väljaimemiseks kehaõõntest

aspirant (< ld. *aspirans* taotlev), isik, kes valmistub pedagoogiliseks tegevuseks v. teaduslikuks uurimistööks kõrgemas õppe- v. teadusasutuses; *van.* mingi ameti taotleja; kodanlikus Eestis: sõjakooli reservohvitseride-klassi kasvandik

aspirantuur, NSV Liidu kõrgemaile õppeasutustele ja teadusliku uurimise asutustele teaduslik-pedagoogilise ja teadusliku kaadri ettevalmistuse põhivorm

aspiratoorne häälik = *aspiraat*

aspiratsioon (ld. *aspirātio*), taotlemine; *lgv.* hõngus, häälikute k, p, t hääldamine hõngusega (h-ga); *med.* mingisse kehaosasse haiguse tagajärjel kogunenud vedeliku v. õhu väljapumpamine; käkastus, võõrkehade (toidutükkide jm.) hingamisega sissetõmbamine hingamisteedesse

aspireerima (ld. aspirāre), taotlema; endasse sisse tõmbama, (õhku, vedelikku); hõnguslõpuga (h-ga) hääldama; a s p i r e e r i t u d h ä ä l i k = *aspiraat*

aspiriin (< kr.), atsetüül-salitsüülhape, palaviku-, reuma- jm. ravim, valuvaigistav ja desinfitseeriv

assagai [*-ai'*] (< ar.), Lõuna-Aafrika suguharude viskoda

assai [*-ai'*] (it.), *muus.* üsna, väga (näit. *allegro a.*, väga kiiresti)

assamblee (pr. *assemblée* kogu), koosolek; selts; koosviibimine. ÜRO P e a a s s a m b l e e, Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni peaorganeid, koosneb kõigi org-i kuuluvate riikide esindajaist, asut. 1945

assaneerima (< ld. *ad* juurde + *sanāre* tervistama), tervishoiunõuetekohaseid tingimusi looma, tervendama

assassiinid (< ar.), fanaatiline muhameedlaste sekt XI—XIII s. Süürias ja Pärsias

assekureerima (< ld. *ad* juurde + *secūrus* muretu, ohutu), kindlustama (näit. tuleohu vastu)

assenisatsioon (< pr. *assainissement* tervendamine), tervishoiutingimuste parandamine, tervendamine; mustuse, fekaalide eemaldamine ja kahjutukstegemine

assertooriline (< ld. *assertōrius* kinnitav), kindlasti väitev, kinnitav; a. o t s u s t u s, lihtne ütlus, jaatav v. eitav

assessor [*-e'*-] (ld., «kaasistuja, abiline»), kaasistuja ametiasutuses; riigiameti kandidaat mõnes riigis

assignaat (pr. *assignat*), 1) isik, kes maksekäsundi järgi peab maksma; 2) Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegne paberraha a-il 1789—96

assignatsioon (ld. *assignātio* juhatus), 1) maksekäsund; 2) paberraha Venemaal a-il 1769—1843

assigneerima (ld. *assignāre* kätte juhatama), maksekäsundit andma; summasid määrama teatud otstarbeks (näit. riigi eelarves)

assiisid (pr. *assises*, ingl. *assizes*, pl.), erilised feodaalajastu kohtud Prantsus- ja Inglismaal; vandekohus Prantsusmaal ja Šveitsis; kohtu väljasõiduistungid Inglis- ja Prantsusmaal; ka feodaalajastu tavaõiguse kogud

assimilaat, *assimilatsiooni* lõpp-produkt, sarnastussaadus

assimilatsioon (ld. *assimilātio*), sarnastamine; sarnastumine, samastumine; ühe rahva kokkusulamine teisega ta keele, kommete jne. omandamise teel; *biol.* ka **anabolism**, üks külg ainevahetusest, organismis toimuv keemiline protsess, milles lihtsamaist aineist tekivad keerukamad — organismi koostisosad v. varuained; *lgv.* kahe kõrvuti v. lähestikku esineva erisuguse hääliku muutumine vastastikusel mõjutusel teineteise sarnaseks (näit. *venda* — *venna*); vast. *dissimilatsioon*; a - i - p o l i i t i k a, imperialistlike riikide marurahvuslik poliitika, mis taotleb rõhutud rahva rahvuslike eriomaduste hävitamist talle valitseva rahvuse keele, kultuuri, usundi pealesundimise kaudu

assimileerima (ld. *assimilāre*), sarnastama; *füsiol.* omastama

assimileeruma, sarnastuma

assisteerima (ld. *assistere* juures olema, abistama), kaasnikuks, abiks olema, kaasa töötama; eriteadlase abiliseks olema, *assistendi* ülesandeid täitma

assistent (ld. *assistens* juuresolev, abistav), 1) eriteadlase abiline; õppejõu abiline kõrgkoolis loengute pidamisel, laboratoorseil ja praktilistel töödel; arsti abiline haiguse jälgimisel ja operatsioonil; eksamineerija abiline koolis jne.; 2) esimene teaduslik kutse NSV Liidus

assistents [-*te*'-], abi, toetus, juuresolek

assonants [-*na*'-] (pr. *assonance* < ld.), kokkukõla; sama täishääliku kordumine värsi kahe v. enama sõna pearõhulises silbis, näit. *keha kerge kepike* (moodustab koos alliteratsiooniga eesti regivärsi algriimi)

assoneerima (ld. *assonāre*), assonantse moodustama

assoneeruma, *assonantsi* sisaldama

assortii (pr. *assorti*), ühe roana serveeritav valik sama liiki toiduaineid; sama liiki, kuid erineva kuju ja maitsega maiustused (näit. šokolaad)

assortiment [-*e*'-] (pr.) = *sortiment*

assotsiatiivne (< ld. *associāre* liitma), ühendav, sidestav, aheldusik; ühenduv, sidestuv

assotsiatiivsusseadus, *mat.* ühenduvusseadus; selle kohaselt ei olene liitmise tulemus liidetavate ja korrutamise tulemus tegurite rühmitamise viisist

assotsiatsionism, teooria, mis mehhanistlikult püüab kõiki psüühilisi nähtusi seletada lihtsaimate elementide assotsiatsioonidega

assotsiatsioon (ld. *associātio* liitmine, ühendus), liit, koondis; org-ide v. isikute koondis ühise majandusliku, poliitilise, teadusliku vm. eesmärgi saavutamiseks; *keem.* ühte liiki lihtmolekulide ühinemine liitmolekulideks; *psühh.* individuaalse elu kestel tekkinud side psüühiliste tegevuste v. seisundite vahel, mistõttu nendest ühe esilekerkimine teadvuses kutsub sarnasuse, naabruse v. vastandlikkuse alusel esile teise; *bot.* taimekoosluste (fütotsönooside) klassifitseerimise põhiüksus, millesse ühendatakse struktuurilt, koostiselt ja keskkonnatingimustelt sarnased taimekooslused

assotsieerima (ld. *associāre* liitma), ühendama, liitma; *psühh.* sidestama, assotsiatsioone looma

assotsieeruma, ühinema, liituma; *psühh.* sidestuma, assotsiatsioonidena tekkima

assüreejooned (< pr. *assurer* kindlustama), hulk ligistikku asetatud peeni rööbitisi jooni (tšekkidel, kviitungeil jne. võltsimise vältimiseks)

assürioloogia (< *Assüüria* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), Mesopotaamia, Ees-Aasia ja Iraani rahvaste keelt, ajalugu ja kultuuri, eriti kiilkirju uuriv teadus

astaasia (< *a-* + kr. *stasis* seismine), seismisvõimetus närvihaiguste tagajärjel

astaat e. **astatiin** (< kr. *astatos* püsimatu), sümbol At, kunstlikult saadud radioaktiivne, äärmiselt ebapüsiv *halogeenide* hulka kuuluv element, järjenr. 85

astaatiline magnetnõel (< kr. *astatos* mittepüsiv, rahutu), magnetnõel, mille suhtes on maamagnetismi mõju tehtud peaaegu nulliks

asteenia (kr. *astheneia*), jõuetus, rammetus

asteenik, sale, kõhetu, lõtvade lihaste ja nõrkade luudega inimtüüp

asteeniline, jõuetu, nõrk, rammestuv, loid

astenoopia (< kr. *asthenēs* nõrk + *opsis* silm), nägemisnõrkus, -väsimus

aster (< kr. *astēr* taevatäht), lesesõlg, taimeperek. korvõieliste suguk-st, peam. aiataim

asterisk [-*i*'-] (< kr. *asteriskos* taevatäheke), tärnike, tähtmärk (*), viitemärk; *lgv.* märk (*) tegelikult mitteleiduva, s. o. tuletatud v. järeldatud sõnakuju tähistamiseks

asterism, *miner.* nähtus, mis seisneb selles, et valgusallikas peegeldumisel kristalli pinnalt v. läbi kristalli vaadatult näib tähekujulisena

asteroidid [-*oi*'-] (< kr. *astēr* taevatäht + *eidos* kuju), planetoidid, väikeplaneedid, pisitaevakehad, mis tiirlevad enamikus Marsi ja Jupiteri teede vahel

astigmaat, foto-objektiiv, mis omab *astigmatismi*

astigmaatiline, *astigmatismi* omav

astigmatism (< *a-* + kr. *stigmē*

punkt), optiliste klaaside ja silmanägevuse puue; ühest punktist, mis ei asetse optilisel peateljel, väljuvad kiired koonduvad teisel pool läätse mitte ühte punkti, vaid eri kaugustel kiivas sirglõlkudeks, mistõttu tekib ebaselge kujutis. Vrd. *aberratsioon*

astilbe [-*i*'-] (< *a-* väga + kr. *stilbē* valgusti), suvel õitsev püsilill kivirikuliste suguk-st

astma (kr. *asthma*), hingeldustõbi, hooti ning järsku tekkiv hingeldus mõnede südamehaiguste (k a r d i a a l - a.) v. kopsutorude krampliku ahenemise (b r o n h i a a l a.) tagajärjel

astmaatik, *astma*haige

astmaatiline, *astma* all kannatav, seda põdev

astmatool, bronhiaalastma-vastane pulber, mille põletamisel tekkivat suitsu sisse hingatakse

astraagalus (< kr. *astragalos* kaelalüli; pahkluu), *bot.* hundihammas, taimeperek. liblikõieliste suguk-st; mõned liigid annavad traganti; *arhit.* ka astragaal, kumervööt, ümmarguse profiiliga liistusarnane ehitise osa, ümbritseb haril. vöödina sambaid; *anat.* kontsluu

astraalne (< kr. *astēr* taevatäht), taevatähtedesse puutuv, taevatäheline, tähe-; spiritismis ja teosoofias: mittemateriaalne, õhuline, müstiline

astraalvalgus, nõrk valguskuma, mida nähakse taevas selgeil öil, eriti Linnutee kohal

astraliit (< kr.-ld.), 1) vasega punaseks värvitud klaas; 2) peam. ammoonlumnitraadist koosnev lõhkeaine

astro- (< kr. *astron* taevatäht), tähe-

astrobotaanika (... *botaanika*), teadus, mis uurib taimorganismide elutingimusi planeetidel

astrofotograafia (... *fotograafia*), taevakehade päevapildistamine *astrograafiga*

astrofotomeeter (... *fotomeeter*), riist taevakehade heleduse määramiseks

astrofotomeetria (... *fotomeetria*), astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade heleduse määramisega

astrofüüsika (... *füüsika*), astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade ehituse, nende füüsikaliste ja keemiliste omaduste uurimisega

astrogiid (... *giid*), seade tehiskaaslaste ja kosmoselaevade (v. nende osade) ettenähtud orientatsiooni säilitamiseks taevakehade järgi

astrognoosia (... kr. *gnōsis* tunnetus), palja silmaga nähtava tähistaeva tundmine, oskus taevas tähti ja tähtkujusid ära tunda

astrograaf (... kr. *graphō* kirjutan), pikksilm taevakehade päevapildistamiseks

astrolaab (... kr. *labē* haaramine), astronoomiline nurgamõõteriist

astrolaatria (... kr. *latreia* teenimine), tähekummardamine (Asüürias ja Babüloonias)

astroloog, *astroloogiaga* tegelev isik, «tähetark»

astroloogia (< *astro-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), vana- ja keskajal levinud ebateadus, mis tegeles inimese saatuse ennustamisega taevakehade asendi põhjal

astromeetria (... kr. *metreō* mõõdan), astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade asendite määramisega ja nende suuruse, kuju ja pinnamoodustiste mõõtmisega

astronaut (... kr. *nautēs* meresõitja) vt. *kosmonaut*

astronautika [-*au*'-] (... kr. *nautikē* meresõit) = *kosmonautika*

astronavigatsioon (... *navigatsioon*), praktilise astronoomia osa, mis tegeleb laeva v. lennuki asendi ja kursi määramisega taevakehade järgi

astronoom, *astronoomiaga* tegelev teadlane

astronoomia (< *astro-* + kr. *nomos* seadus), täheteadus, teadus taevakehade ja kogu maailmaruumi ehitusest ja arenemisest; uurib taevakehade asendit ja liikumist, samuti nende füüsikalist olekut, keemilist koostist, teket ja arenemist; a - m ä r g i d, erimärgid Päikese, Maa, planeetide, kuufaaside jne. tähistamiseks

astronoomiline, *astronoomiasse* puutuv v. kuuluv; a. a a s t a, ajavahemik, mille kestel Maa sooritab ühe tiiru ümber Päikese; a. k o m p a s s, navigatsiooniriist ilmakaarte määramiseks taevakehade (näit. Päikese) asendi ja kellaaja järgi; a. l a i u s, nurk, mille moodustab taevakeha ja vaatlejat (v. Maakera keskpunkti) ühendav sirgjoon ekliptika tasapinnaga; a. p i k k u s, ekliptika kaar kevadpunktist suurringini, mis on tõmmatud läbi taevakeha

ja ekliptika pooluse; a. ü h i k, keskmine kaugus Maast Päikeseni, = 149,6 milj. km; a - d a r v u d, tohutu suured (mitmekohalised) arvud

astrospektroskoopia (< *astro-* + *spektroskoopia*), astrofüüsika osa, mis tegeleb taevakehade spektrite uurimisega

astrostaat (. . . kr. *statos* seisev), kosmoses tähtede suhtes orientatsiooni säilitav tehiskeha v. selle osa

astrotsüüt (. . . kr. *kytos* rakk), peaaju tugikoe rakk tähtjalt hargnevate jätketega

astsendendid [-*de'*-] (< ld. *ascendens* tõusev), eellased, ülenevas joones sugulased (vanemad, vanavanemad jne.). Vrd. *destsendendid*

astsiidid (< kr. *askidion* kotike), merituped, mantelloomade klass, haril. koha külge kinnitunud, merepõhjas elavad loomad

astsiit (< kr. *askos* kott, nahkastja), kõhuvesitõbi, vesikõht, veresoontest tuleva vedeliku üleliigne kogunemine kõhuõõnde

asuriit (< pärs.), vasklasuur, sinine mineraal, vasemaak

asuur (< pärs.), taevasina, taevassinine värvus; metüleensinisest saadav sinine värv, tarvit. mikroskoobilises tehnikas

asümmeetria (*a*-), *sümmeetria* puudumine, ebavõrdmõõdulisus

asümmeetriline, ilma *sümmeetria* omadusteta, ebasümmeetriline, ebavõrdmõõduline

asümptoot (kr. *asymptōtos* mittekokkulangev), *mat.* sirgjoon, millele lõpmatult kaugenev kõver piiramatult läheneb

asündeton [-*ü'*-] (kr. *asyndeton* sidumata), sidesõnatus, sõnade v. lausete rinnastamine suurema elavuse saavutamiseks ilma sidesõnadeta («tulin, nägin, võitsin»)

asünergia [-*e'*-] (< *a*- + kr. *synergia* koostöö), *med.* koostoimepuudus, puuduv v. ebaühtlane koostoime paarilistel elunditel (silmadel, lihastel jne.)

asünkroonmootor (. . . kr. *synchronos* üheaegne) e. **induktsioonmootor** (< ld. *inductio* sissejuhtimine; ergutamine), vahelduvvoolu-elektrimootor, mille pöörete arv (vastandina sünkroonmootorile) pole kindlas vahekorras mootorit käitava vahelduvvoolu sagedusega, vaid muutub koormuse muutumisega

asünkroonsidur, elektromagnetiline libistussidur, sidur pöörlemise ülekandmiseks ühelt võllilt teisele ilma mehhaanilise ühendamiseta

asüstoolia (< *a*- + kr. *systolē* kokkutõmme), *med.* südame kokkutõmbe puudulikkus, südame nõrk kokkutõmbumine

asüül (kr. *asylon*), varju-, pelgupaik; koht, kus jälitatavad omavad isikupuutumatust; a - i õ i g u s, poliitilistele põgenikele varjupaiga andmise alused ja kord; poliitilise põgeniku õigus varjupaigale välisriigis

ašuug (< trg. < ar.), rahvalaulikluuletaja (peam. Kaukaasia rahvail)

azo (< kr.) vt. *aso-*

azoospermia [-*e'*-] (< kr. *a*- + *zōos* elus + *sperma* seeme), liikuvate seemnerakkude puudumine seemnevedelikus

ažiotaaž (pr. *agiotage*), *ažio*spekulatsioon, pingeline kapitalistlik spekulatsioon börsil v. turul kaupade ja väärtpaberitega, et kasu saada nende hindade v. kursi kõikumisest

ažuur (pr. *a jour* päevapealt), jooksvalt (raamatupidamises kirjendite sissekandmise kohta tehingu päeval)

ažuurne (pr. *a jour* läbipaistev), läbipaistev, võrejas, auklik, piluline (riide kohta)

ažuurriie, läbipaistev joonelise mustriga labane riie

At, *astaadi* sümbol

atakeerima (pr. *attaquer*), *atakki* teostama, ründama

atakk [-*ta'*-] (pr. *attaque*), rünnak, vaenlasele kallaletungi otsustav järk; *med.* äkiline haigus- v. valuhoog

ataksia [-*ta'*-] (kr. *ataxia* korratus), lihaste liigutuste kooskõlastuse häire (näit. tuikuv kõnnak) peaajus, seljaajus v. närvides toimunud muutuste tagajärjel

ataman (vn. *атаман*), kasakapealik vanemal ajal; ka röövlijõugu peamees

ataraksia [-*ra'*-] (kr. *ataraxia*), rahulikkus, kõigutamatu hingerahu, mida peab taotlema tark epikuurlaste õpetuse järgi

atašee (pr. *attaché*), noorem ametiaste diplomaatilises teenistuses; mõne ala eriteadlasena diplomaatilise esinduse juurde arvatud ametiisik (näit. sõjaväea., kaubandusa.), kuulub diplomaatilise korpuse koosseisu

atašeerima (pr. *attacher*), välissaatkonna juurde määrama; kokakunstis: liha v. köögivilja kergelt põhjast pruunistama

atavism (< ld. *atavus* esiisa), elusolendeil sääraste tunnuste taasilmumine, mis nende vanemail puudusid, kuid esinesid kaugeil esivanemail (kõukudel)

atavistlik [-*vi'*-], *atavismile* omane, sellesse kuuluv

ateism (< *a*- + kr. *theos* jumal), teaduslikult põhjendatud jumalaeitamine, jumala ja igasuguste üleloomulike jõudude olemasolu eitamine; järjekindla a-i teadusliku põhjenduse on andnud dialektiline ja ajalooline materialism, marksistlik-leninliku partei maailmavaade

ateist, *ateismi* pooldaja, jumalaeitaja

ateistlik [-*i's*-], *ateismil* põhinev, jumala olemasolu eitav

atelektaas (< kr. *atelēs* lõpetamata + *ektasis* venitus, laiendus), kopsu korditumine e. kokkulangemine, kopsu õhutu olek

ateljee (pr. *atelier*), maalikunstniku, kujuri, fotograafi tööruum; m o e a., rõivaõmblus- v. peakattetöökoda

atellaanid (vanaaja Lõuna-Itaalia linna Atella järgi), vanarooma jantlikud rahvanäidendid improviseeritud dialoogi ja tüüpiliste maskidega, *commedia dell'arte* eelkäijad

a tempo (it.), *muus.* endises tempos (täh. tagasipöördumist endisele tempole pärast sellest kõrvalekaldumist)

atentaat (pr. *attentat*), tapmiskatse (peam. poliitilistel põhjustel)

atermaanne (< kr. *athermos* soojuseta), *füüs.* soojuskiiri mitteläbilaskev. Vast. *diatermaanne*

ateroom (< kr. *athēr* aganad), puderkasvaja, nahal tekkiv pudrutaolise sisuga muhk

ateroskleroos (. . . *skleroos*), selline arterioskleroos, mille puhul sooneseinad muutuvad pudrutaoliselt rabedaks

atestaat (< ld. *attestāri* tunnistama, tõendama), kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise, teenistuskäigu, käitumise vm. kohta

atestatsioon (ld. *attestātio* tunnistus), töötaja tööalane ja poliitiline hinnang, ta võimete, omaduste v. käitumise iseloomustus

atesteerima, kellegi kohta *atestatsiooni* andma, võimeid ja omadusi hindama v. iseloomustama

atetoos (< kr. *athetos* rikutud), *med.* aju haigestumise tagajärjel tekkiv sõrmede ja varvaste lakkamatu tõmblemine

ATF = *adenosiintrifosforhape*

atika (Kesk-Kreeka maakonna Atika järgi), hoone peasimsilt tõusev madal sein katuse varjamiseks jm.; madal ülemkorrus hoone peasimsi kohal

atikism (< kr. *attikismos* atika kõneviis), vana-aja Atika elanike, eeskätt ateenlaste kõne peenus ja kujukus; kreeka kunstproosa stiilisuund, mis jäljendades V—IV s. suurte Ateena kirjanike eeskuju, harrastas stiili lihtsust ja mõõdukust vastandina *asianismile*

atila (ung., hunnide kuninga Attila järgi), ungari rahvariietusse kuuluv lühike nöörilustustega kuub; husaarikuub

atitüüd (pr. *attitude*), ilmekas, kunstipärane kehahoid; balletis: seis ühel jalal

atlant [-*a'nt*] (kr.), a t l a s, *arhit.* meesfiguurina kujundatud tugisammas, kannab seinaosa v. talastikku

atlantiline [-*a'n*-], Atlandi ookeanist mõjustatud, sellele kuuluv, selle ümbruses esinev

atlantosaurus [-*au'*-] (< kr. p.-n. + *sauros* sisalik), õige suur (kuni 30 m pikk) väljasurnud roomaja keskaegkonnast

atlantropus [-*a'n*] (< Atlas, kõrgmaa Loode-Aafrikas + kr. *anthrōpos* inimene), pleistotseenis elanud ahvinimene, kelle luid on leitud 1954—55 Alžeerias

atlas (kr. mütoloogilise hiiglase, taevalage turjal kandva Atlase järgi), 1) kaardistik, geograafiliste, ajalooliste jm. kaartide kogu albumi v. raamatu näol; loomade, taimede jms. kujutiste kogu (a n a t o o m i a a., z o o l o o g i a a., b o t a a n i k a a., t ä h e a., p i l v e a. jne.); 2) kandelüli, lülisamba esimene, koljut kandev lüli. Vt. *atlant*

atlass (< ar.), paremalt poolt sile ja läikiv (siid)riie

atleet (< kr. *athlētēs* maadleja), *atleetikaga* tegeleja, sportlane, võimleja, jõumees; hästi arenenud lihastega, suure jõuga isik

atleetik, tugevate luude ning lihastega inimtüüp

atleetika, (kerge- ja raske-)jõustik, keha jõu ja osavuse järjekindel arendamine kehaliste harjutuste varal; jõudu ja osavust nõudvad harjutused

atleetiline, *atleetikasse* kuuluv; tugev, lihaseline, jõuline

atleetlik, *atleedi*taoline, atleedile omane

atleetvõimlemine e. **atletism** e. **kulturism** (< ld. *cultūra* viljelus), kogum eri spordivahendite abil sooritatavaid kehalisi harjutusi inimese kehavormide arendamiseks

atm, *atmosfääri* tähis

atman (sanskr., «hing»), india usundeis ja filosoofias eluõhk, üksikhing, igaühe igavene isiksus, mis püsib kõige muu hävides

atmomeeter (< kr. *atmos* aur, õhk + *metreō* mõõdan) = *evaporomeeter*

atmosferiilid, atmosfääri koostisosad

atmosfäär (< kr. *atmos* aur, õhk + *sfäär*), 1) õhkkond, Maad ümbritsev gaasikiht, mille ülapiiri kõrguseks loetakse haril. 1000—1200 km; 2) rõhuühik; n o r m a a l - e. füüsikaline a. (tähis atm) on rõhk, mis võrdub 760 mm kõrguse elavhõbedasamba rõhuga temperatuuril 0 °C ja raskuskiirendusel 9,80665 m/s²; 1 atm = 1,01325·10⁵ N/m²; t e h n i l i n e a. (tähis at) on rõhk 1 kgf/cm²; 1 at = 0,980665·10⁵ N/m²; *keskkond; ümbritsevate inimeste mõju v. meeleolu (näit. seltsimehelik a., tööa.); a - i a k u s t i k a [-u'-], meteoroloogiline akustika, meteoroloogia haru, mis uurib heli levimist atmosfääris ja meteoroloogilise päritoluga helisid (müristamist, tuule ulumist, mere mühinat jne.); a - i f r o n t, kahe naaberõhumassi vaheline õhuke kiht, mida käsitatakse pinnana, samuti selle lõikejoon aluspinnaga; a - i f ü ü s i k a, geofüüsika haru, mis uurib meteoroloogilisi protsesse ja nähtusi, nagu vee aurumine maapinnalt, auru kondenseerumine, pilvede, udu ja sademete tekkimine jm.

atmosfäärik, õhuelektriliste nähtuste, peam. välgu tekitatud raadiolainete impulss, mis põhjustab raadiohäireid

atmosfääriline, *atmosfäärisse* puutuv, sellele omane

atmosfäärine, *atmosfäärisse* kui ühikusse puutuv

atmosfäärioptika, meteoroloogia haru, mis uurib valguse levimist Maa atmosfääris ja sellega kaasnevaid nähtusi, nagu valguse hajumine, neeldumine, peegeldumine, polariseerumine, refraktsioon ja difraktsioon

atmosfääriväline astronoomia, astronoomia haru, mis tegeleb vaatlustega väljaspool Maa atmosfääri tihedamaid kihte

atmoskatel (< kr. *atmos* aur, õhk), kõrgrõhukatel, aurukatel kõrgrõhuauru (üle 25 kg/cm²) tekitamiseks

atofaan (< kr.), teat. karboksüülhape, kollakas kristalne pulber, kiirendab kusihappe eritumist ning sapi ja maomahla sekretsiooni, tarvit. podagra raviks

atoksiline [-o'-] (< *a-* + kr. *toxikon* mürk), mürgitu

atoll [-o'-] (< malai k.), rõngassaar, rõngakujuline korallrahu, mille keskel on laguun

atomaarne, üksikuist *aatomeist* koosnev, üksikaatomeisse puutuv

atomiseerima, *aatomeiks* lahutama, pihustama; täielikult purustama

atomistika [-i's-] e. **atomism**, materialistlik õpetus loodusest, mille kohaselt mateeria koosneb igavesist ja jagamatuist aatomeist. Nüüdisaegne a. on kindlaks teinud, et aatomid on keeruka ehitusega, jagatavad ning neid moodustavad osakesed on muutlikud ja võivad muunduda

atomistlik [-i's-], *atomistikasse* puutuv v. kuuluv, aatomi olu puudutav

atonaalne muusika (*a-*), *tonaalsuseta* muusika, kus on loobutud helide sõltuvusest põhihelist, samuti harmoonilisest seosest akordi moodustamisel ja meloodia kujundamisel

atoonia (< kr. *atonia* lõtvus), *toonuse* lõtvumine, pingusetus, eriti lihaseid sisaldavate elundite (emaka, mao, soolte) pinguse nõrgenemine. Vrd. *hüpotoonia*

atooniline, *atooniaga* iseloomustuv, lõtv, pingusetu

a tout prix [atupri'] (pr.), iga hinna eest

ATP = *adenosiintrifosforhape*

atraheerima (ld. *attrahere*), külge v. ligi tõmbama

atrahent [-e'-] (ld. *attrahens*) e. **atraktant** [-ta'-], ligimeelitava toimega tegur

atraktsioon (ld. *attractio*), külgeligitõmme; hiilgenumber, erilist tähelepanu äratav programminumber tsirkuses; ajaviitevahend lõbustuskohas (karussell, kiik jne.); *lgv.* sõna v. konstruktsiooni mõjuavaldus teisele, sellega kuidagi seotud sõnale v. konstruktsioonile (näit. *püss* mõjul *pistol* > *püstol*)

atreesia (< *a-* + kr. *trēsis* auk), avausetus, keha avauste ja torude (päraku, söögitoru jne.) sulgus

atribueerima (ld. *attribuere*), lisandama; (teost kellelegi) omistama

atributiivne, *lgv.* *atribuudina* esinev, täiendav

atributsioon (ld. *attribūtio*), anonüümsete ja pseudonüümsete kunsti- ja teaduslike teoste autorite (kui ka teoste loomise aja ning koha) kindlakstegemine

atribuut (< ld. *attribūtum* lisandatu), *filos.* substantsi lahutamatu omadus (näit. liikumine on mateeria a.); *lgv.* täiend, nimisõna laiend; *oluline tunnus, asja lahutamatu omadus

atrofeeruma (< kr. *atropheō* närbun), kõhetuma, kõhetuks muutuma; kahanema, kaduma

atroofia (kr. *atrophia* nälgimine) kõhetus, kehaosa v. elundi vähenemine nälja, tegevusetuse, närvide häirete jm. tõttu; *mingi tunde v. omaduse nürinemine v. kadu

atroofiline, *atroofia* all kannatav

atropiin (< kr. *atropos* vältimatu), karumustikas (*Atropa belladonna*), ogaõunas, koerapöörirohus jt. taimedes sisalduv alkaloid; ravimina pärsib sülje, seedemahlade, röga ja higi eritumist, laiendab silmaava, lõdvendab silelihaskude, kiirendab südametegevust

atseetaldehüüd (< ld. *acētum* äädikas + *aldehüüd*) e. **etanaal**, terava lõhnaga vedelik, tarvit. äädikhappe, butadieeni, aldehüüdvaikude jm. valmistamiseks

atseetaniliid (...*aniliid*), värvusetu kristalne aine, saadakse aniliinist ja etaanhappest, tarvit. värvainete ja ravimite sünteesimiseks

atsetaadid e. **etanaadid**, *etaanhappe* soolad v. estrid

atsetaalid, aldehüüdidest ja alkoholidest saadavad orgaanilised ühendid

atsetaatsiid, tselluloosist etaanhappeanhüdriidi abil saadav tehissiid

atsetofenoon (< ld. + kr.), kivisöetõrva koostisosa, tarvit. parfümeerias jm.

atsetomeeter (< ld. *acētum* äädikas + kr. *metreō* mõõdan), riist vesilahuste etaanhappesisalduse määramiseks

atsetoneemia (...kr. *haima* veri), atsetoonveresus, atsetooni sisaldus veres (näit. suhkurtõve puhul)

atsetoon, eetri lõhnaga värvusetu vedelik; on hea vaikude, rasvade ja kautšuki lahustaja; tarvit. lakkide, kloroformi, jodoformi jm. valmistamiseks

atsetüleen, süsivesinik, värvusetu mürgine gaas, saadakse kaltsiumkarbiidist vee abil v. metaani krakkimisel, põleb heleda leegiga; tarvit. metallide keevitamisel ja lõikamisel, kautšuki valmistamiseks jm.

atsetüleerima e. **atsetüülima**, atsetüülrühma orgaanilisse ühendisse sisse viima

atsetüül e. **etanoüül**, etaanhappe radikaal, mis järele jääb, kui etaanhappest eraldada —OH-rühm

atsetüültselluloos, kunstlik aine, valmistatakse tselluloosist etaanhappeanhüdriidi abil; tarvit. laki-, filmi-, tehissiiditööstuses jm.

atsidimeetria (< ld. *acidus* hapu + kr. *metreō* mõõdan), mõõtanalüütiline happe hulga määramine antud aines

atsidobutüromeeter (...*butüromeeter*), riist piima rasvaprotsendi määramiseks piima happega töötlemise teel

atsidofiilbakterid (< ld. *acidum* hape + kr. *phileō* armastan + *bakter*), mitmesugused bakterid, mis paljunevad happelises keskkonnas; mõningaid kultuurliike tarvitatakse piimatööstuses atsidofiilpiima ja atsidofiilbakterimassi valmistamisel, mis soodustavad toidu seedimist

atsidofiilsus (...kr. *phileō* armastan), loom- ja taimorganismide rakkude ja kudede omadus värvuda happeliste värvainete toimel. Vast. *basofiilsus*

atsidofiliin, hapupiim, mis on hapendatud eriliste (atsidofiilsete) pisikute varal

atsidoos, happelise reaktsiooniga ainete hulga haiguslik suurenemine organismis

atsiidsus, happesus, mingi vedeliku (näit. maomahla) happesusaste. Vast. *anatsiidsus*

atsükliline [-*ü*'-] (< *a-* + *tsüklili-ne*), mitteringitaoline; keeritsjas, tigujooneline (näit. õiekatte lehtede kohta); a-d ü h e n d i d e. a l i f a a t s e d ü h e n d i d, rasvarea ühendid, sirge v. hargnenud süsinikuaatomite ahelaga orgaanilised ühendid

attacca [-*a'ka*] (it., «ründa!»), *muus.* otsene üleminek helitöö ühest osast v. jaost teise

atüreoos (< *a-* + kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme talitluse puudumine

atüüpiline, tüübist kõrvalekalduv, tüübitu, kõrvalepõikav

Au, kulla (ld. *aurum*) sümbol

aubrieetsia (pr. lillemaalija Cl. Aubriet' järgi), madalakasvuline püsilill ristõieliste suguk-st

au courant [*o kura'*] (pr.), jooksvalt (asjaga) kursis, viimaste teadetega varustatud

audacter calumniare ... [-*a'k-ka-aa're*] (ld.) vt. *calumniare audacter ...*

audiatur et altera pars [-*iaa'*-] (ld.), kuuldagu ka teist poolt (vaidluses, tülis jne.)

audients (< ld. *audientia* ärakuulamine), jutulevõtt, kõrge ametiisiku jutul olek

audifon (< ld. *audire* kuulma + kr. *phōnē* hääl), mikrofoniga kuuldeseadis kuulmise osaliselt kaotanud isikuile

audiitor (< ld. *auditor* kuulaja), juriidilist ala korraldav ametiisik sõjakohtus varemal ajal

audiomeeter (< ld. *audire* kuulama + kr. *metreō* mõõdan), riist inimese kõrva kuulmisteravuse mõõtmiseks

audion, võredetektor, elektrontoru raadiovastuvõtjas kõrgsagedusvoolu demoduleerimiseks

audiovisuaalne (< ld. *audire* kuulama + *visuaalne*), kuulmis- ja nägemismeelesse puutuv, nende abil tajutav

auditiivne, kuuldeline, kuulmismeelesse kuuluv, kuulmis-

auditoorium (ld. *auditōrium* kuulamiskoht), kuuldesaal, loenguruum; (loengu v. kõne) kuulajaskond

augiit (< kr. *augē* läik), roheline kuni must mineraal pürokseenide rühmast; esineb basaltides, diabaasides im.

augment [-*e'*-] (ld. *augmentum* suurenemine, rohkenemine), lisa, juurdekasv; *lgv.* eesliide (a-, e-) mõnes indoeuroopa keeles, tähistab verbide alguses nende indikatiivi minevikku

augmentatiiv, *lgv.* suurendusliide v. -sõna (näit. *majamürakas, uhiuus*). Vast. *deminutiiv*

augmentatsioon, suurendus, rohkendus; *muus.* noodi vältuse suurendus

augur (ld.), Vana-Roomas preester, kes lindude lennu, laulu jm. järgi kuulutas jumalate tahet

august (ld. *Augustus*, nii nimetatud keiser Augustuse auks a. 8 e. m. a., varem *Sextilis* «kuues»), lõikuskuu, kalendri 8. kuu, Vana-Roomas kuni a-ni 154 e. m. a. 6. kuu

augustiinlased, mitme kat. munga- ja nunnaordu (asut. XIII s.) liikmed; nende ordude põhikiri on koostatud kirikutegelase Augustinuse (IV—V s.) kirjutiste alusel

auksanomeeter (< kr. *auxanō* suurendan, kasvatan + *metreō* mõõdan), riist taimede juurdekasvu mõõtmiseks (peam. pikisuunas)

auksiinid, kasvuained, taimekasvu soodustavad ained, moodustuvad taimedes endis; suurtes kogustes toimivad kasvu pärssivalt

auksiliaarne (ld. *auxiliārius*), abistav, abi-

auksokroomid (< kr. *auxō* kasvatan üles, suurendan + *chrōma* värvus), aatomirühmad, mis põhjustavad värvaine lahustuvuse vees ja adsorbeerumise kiul

aukuuba (< jaap. k.), põõsastaimede perek. kontpuuliste suguk-st; Jaapanist pärinev igihaljas ilutaim, enamasti täpiliste lehtedega

aula (< kr. *aulē* suletud õu), saal pidulikeks kogunemisteks (peam. õppeasutustes)

aulos (kr.), klarnetitaoline Vana-Kreeka muusikariist

au naturel [*o -türe'l*] (pr.), loomulikul kujul, nagu loodus on loonud; kokakunstis: kuumutamata, lisanditeta

aura (ld. *aura* tuuleõhk), *med.* langetõvehoo eelnäht, mille puhul langetõbine tajub ms. nagu tuulepuhangut

auraadid (< ld. *aurum* kuld), amfoteerse kuld(III)hüdroksiidi soolad

auramiin (< ld. *aurum* kuld), kollane orgaaniline värvaine

aurea mediocritas [-*o'k*-] (ld.), «kuldne kesktee» (Horatius)

aureomütsiin (< ld. *aurum* kuld + kr. *mykēs* seen), kiirikseenest *Streptomyces aureofaciens* moodustuv antibiootikum; tarvit. mõnede nakkushaiguste raviks

aureus (ld., «kuldne»), Rooma keisririigi kuldmünt

au revoir [*o rövuaa'r*] (pr.), nägemiseni

aurikulaarne (ld. *auriculārius*), *med.* kõrvasse puutuv, kõrva-

auripigment [-*e'*-] (< ld. *aurum* kuld + *pigmentum* värv), arseenimaak, kuldkollane mineraal, arseensulfiid

auri sacra fames [-*kra*] (ld.), «needud kullaahnus» (Vergilius)

aurum (ld.), kuld

auskultatsioon (ld. *auscultātio* kuulamine), *med.* kuulatlus, kopsudes, südames jm. kehas tekkivate helide kuulamine palja kõrvaga v. kuulatlustoru (stetoskoobi) abil

auskulteerima (ld. *auscultāre*), *auskultatsiooni* teostama, kuulatlema

auspiitsid (ld. *auspicium* < *avis* lind + *aspicere* vaatama), *augurite* ennustused; *ended, ettetähendused, paljutõotav algus. Vrd. *sub auspiciis*

austeniit (ingl. metallurgi W. Roberts-Austeni järgi), terase ja malmi struktuuriline osa, magnetiliste omadusteta tahke lahus süsinikust ja gammarauast

auster (< kr. *ostreion*), perek. põhja kinnitunud söödavaid merikarpe; a-d elavad Atlandi ookeanis, Vahemeres ja Mustas meres; neid kasvatatakse ka vastavail meres eraldatud aladel (a-ipankadel)

austraalne (ld. *austrālis* < *auster* lõunatuul), lõunapoolne, lõuna-

australopiteekus (... kr. *pithēkos* ahv), tertsiaari lõpul ja kvaternaari algul elanud inimahv

austromarksism (< Austria + *marksism*), oportunismi ja revisionismi eriliik, tekkis Austria sotsiaaldemokraatlikus parteis 1890. a-il; selle liidrid (O. Bauer, K. Renner, M. ja F. Adler) revideerisid marksismi, heitsid kõrvale proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri idee, propageerisid kapitalismi rahulikku ülekasvamist sotsialismiks; austromarksiste kritiseeris teravalt V. I. Lenin

aut (< ingl. *out* väljas), pallimängudes väljend palli väljumise kohta mängupiiridest; maa-ala väljaspool mängupiire; poksis kohtuniku hüüe, mis kuulutab maaslamaja poksija võidetuks

autarkia [-*ta'*-] (< kr. *autarkeia* enesega rahuldumine), riigi v. riikide rühma majanduspoliitika, mis on suunatud rahvusliku majanduse sisseveost sõltumatuks muutmisele, mõnikord agressiivsete sõdade ettevalmistamise otstarbel

autarkiline, autarkiaga iseloomustuv; ennast ise varustav, (välismaa majandusest) sõltumatu

autbriiding (ingl. *outbreeding*), mittesugulusaretus. Vrd. *inbriiding*

aut Caesar, aut nihil [*tsää*-] (ld.), «kas Caesar v. ei midagi», kõik v. ei midagi

autentiseerima (< kr. *authenteō* toimin meelevaldselt), usaldusväärseks tegema, tõendama

autentne [-*e'n*-] algallikal põhinev, ehtne, täiesti usaldatav; a. k a d e n t s [-*e'*-], *muus.* helikäik toonika—dominant—toonika; a. t e k s t, diplomaatilise dokumendi algupärane tekst, mis on varustatud täievoliliste isikute allkirjade ja vastavate riikide pitseritega; tekst, mida variantide ja teisendite seast tuleb algseks ja õigeks lugeda

autigeenne (kr. *authigenēs* kohalik, algupärane), antud settekivimis leiduv ning kohapeal tekkinud (mineraali v. kivimi kohta)

autism (< kr. *autos* ise), enesessesulgumine, oma «minale» rajatud elukäsitus

auto I (hsp., port), usundilise sisuga draama keskajal Hispaanias; a-sid etendati tänavail ja väljakuil

auto II (lühisõna < *automobiil* < kr. *autos* ise + ld. *mōbilis* liikuv), masin reisijate v. veoste veoks maanteedel ja tänavail, liigub haril. sisepõlemismootori jõul

auto- (< kr. *autos* ise), ise-, oma-

autobaas (< *auto* II + *baas*), autotranspordiettevõte garaažide, remonditöökoja ja ladudega mootoriküttuse ja varuosade jaoks

autobiograafia (< *auto-* + *biograafia*), mõne isiku elulugu, isiku enda kirjutatud

autobuss (< *auto* II + ld. *(omni)bus* kõigile), paljuistmeline auto reisijate veoks

autodafee (port. *auto de fé* usuakt), inkvisitsiooni julmade kohtuotsuste pidulik kuulutamine ühes täidesaatmisega, eriti hukkamõistetute põletamine tuleriidal; oli kasut. peam. Hispaanias ja Portugalis XV—XVIII s. isikute suhtes, kes astusid välja kat. kiriku ja feodaalse korra vastu

autodidakt [-*da'*-] (< *auto-* + kr. *didaktos* õpetatud), iseõppinu, isik, kes iseõppimise varal on hariduse v. oskuse omandanud

autodigestioon (... *digestioon*), eneseseedimine, laibas toimuv maoseinte hävimine maomahlade toimel

autodroom (< *auto* II + kr. *dromos* jooks, võistlus), vastavate radadega ning ehitistega maa-ala autode proovimiseks ja võistlusteks

autogaamia (< *auto-* + kr. *gamos* abielu), isetolmlemine, tolmlemine sama õie õietolmu abil; ainuraksete eneseviljastus sama indiviidi kahe rakupoole taasliitumise kaudu

autogeenne (... *genos* sugu), ürgne, loomupärane, iseseisvalt arenenud; a. k e e v i t a m i n e, autogeenkeevitus, gaaskeevitus, metallosade liitmine atsetüleeni või ka propaani ja butaani ning hapniku segu kõrgetemperatuurilise leegi abil

autogenees (... kr. *genesis* tekkimine), idealistlik teooria bioloogias, väidab, et organismide evolutsioon toimuvat ainult organismi sisemiste tegurite mõjul, sõltumatult väliskeskkonnast

autograaf (... kr. *graphō* kirjutan), autori enda käega kirjutatud tekst (käsikiri, kiri jm.)

autogramm (... kr. *gramma* täht, kirjutis), omakäeline nimekirjutis

autogravüür, *gravüür*, mis jäljendab mõnd kunstiteost (näit. pilti) ja mis ei ole valmistanud selle kunstiteose autor

autohemoteraapia (*auto-* + *hemoteraapia*), haige enda vere kasutamine lihasesiseseks süstimiseks

autohtoon (kr. *autochthōn*), 1) = *aborigeen*; 2) antud maakohas tekkinud ja seal elutsev looma- v. taimeliik

autohtoonne, kohal tekkinud, antud maal v. maakohas tekkinud; ürgne. Vast. *allohtoonne*

autohüpnoos (< *auto-* + *hüpnoos*), enesehüpnoos, hüpnoos, millesse keegi jääb teise abita

autoinfektsioon (... *infektsioon*), isenakatumine; haigestumine, mida põhjustavad organismis senini kahjutult eksisteerinud haigusetekitajad

autoinspektsioon (< *auto* II + *inspektsioon*), autode järelevaatus; autode järelevalvet ja tehnilist ülevaatust teostav ning liiklust korraldav asutus, liiklusjärelevalve

autointoksikatsioon (< *auto-* + *intoksikatsioon*), isemürgistus, mürgistus ainetega, mis tekivad kehas ega saa kusepeetuse, kõhukinnisuse vms. pärast erituda

autokaar (< *auto* II + ingl. *car* vanker), iseliikuv sisepõlemismootoriga vanker vedudeks tehastes, sadamais ja raudteejaamades, mootorkäru

autokatalüüs (< *auto-* + *katalüüs*), keemilise reaktsiooni kiirenemine reaktsiooni produktide toimel

autokefaalne kirik (... kr. *kephalē* pea), iseseisev kirik, s. o. kohalik kirik, mis on organisatsiooniliselt sõltumatu samanimelisest sise- v. välismaisest kiriklikust org-st

autoklaav (... ld. *clāvis* võti, sulgur), õhukindlalt suletud aparaat kuumutamiseks kõrgeil temperatuuridel ja rõhkudel; kasut. keemiatööstuses, sidumismaterjali ja riistade haigusidutuks tegemiseks jm.

autokraat (kr. *autokratēs* < *autos* ise + *kratos* võim), isevalitseja, piiramatu võimuga valitseja

autokraatia, isevalitsus, valitsemiskord, milles ühele isikule kuulub piiramatu kõrgeim võim

autokroomplaat (< *auto-* + kr. *chrōma* värvus), fotoplaat, millel pärast ühekordset pildistust ja erilist keemilist töötlemist tekib mitmevärvuseline kujutis

autolito e. **autolitograafia** (... kr. *lithos* kivi + *graphō* kirjutan), liik litograafiat, kus autor ise on kandnud joonise kivile

autoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), sõnade tarvitamine nende otseses (mitte ülekantud) tähenduses

autolüüs (... kr. *lysis* lahustus), eneselahustamine, organismi kudede lagunemine neis tekkivate fermentide toimel

automaaditeras, automaatpinkidel töödeldavate detailide materjalina tarvitatav teras

automaat (< kr. *automatos* iseliikuv), 1) konstruktsioon (masin, aparaat, seade), mis võimaldab teostada tootmis- v. muud protsessi ilma inimese vahetu osavõtuta ning ainult ta järelevalvel; 2) püstolkuulipilduja, liik automaatrelvi

automaatblokeering (... *blokeering*), raudteel seade rongide liikumise reguleerimiseks: rongide sõit jaamavahele lubatakse v. keelatakse automaatselt toimivate valgussignaalidega jaamavahe alguses

automaatika, teaduse ja tehnika haru, hõlmab tehnilisi vahendeid ja meetodeid, mille ülesandeks on vabastada inimene vahetust osavõtust tootmisprotsessist

automaatjootja, isetöötav loomade jootmise seade karjalaudas

automaatjuhtimine, automaatika haru, mis käsitleb masinate ja seadmete inimese vahetu osavõtuta juhtimise meetodeid ja süsteeme

automaatkaalud, kaalud, mis iseseisvalt märgivad aine raskuse v. teatava ainehulga puhul tühjendavad kaalukausi, andes ruumi uuele ainehulgale

automaatkassa = *kontrollkassa*

automaatkontroll, automaatika haru, mis käsitleb tootmisprotsessi iseloomulike suuruste, näit. rõhu v. temperatuuri jälgimist

automaatliin, automaatseist töömasinaist, transpordiseadmeist ning juhtimis-, reguleerimis- ja kontrollaparatuurist koosnev kompleks toote valmistamiseks ilma inimese vahetu osavõtuta

automaatlüliti, seadis, mis inimese abita teostab elektriahelas lülitusi (näit. katkestab vooluahela teatud juhtumeil)

automaatnavigaator, seade lennuki asukoha automaatseks määramiseks sõltumatult maapinna nähtavusest

automaatne, *automaadina* toimiv, isetöötav, isetoimiv; masinlik, tahtmatu; a. t õ l k i m i n e, masintõlge, tekstitõlkimine ühest keelest teise elektronarvuti abil

automaatpiloot, lennuaparaatide (lennukite, rakettide, helikopterite) automaatse juhtimise seade, mis säilitab etteantud lennurežiimi

automaatreguleerimine, automaatjuhtimise liik, kus automaatregulaatori abil hoitakse füüsikalis-tehnoloogiliste protsesside iseloomulikke parameetreid jäävatena v. muudetakse soovitud viisil

automaatrelv, tulirelv (näit. kuulipilduja, püstol, püstolkuulipilduja, automaatpüss, automaatsuurtükk), milles lasu puhul tekkivate püssirohugaaside rõhumine kasutatakse relva uueks laadimiseks ning järjekordse lasu sooritamiseks laskja abita

automaatstopp, ebaõigesti ka autostopp, seadmestik rongi automaatseks peatamiseks läbisõitu keelava teesignaali ees. Vrd. *autostopp*

automaattehas, ettevõte, milles kogu tööprotsess toimub ilma inimese kehalise jõu vahetu rakendamiseta ning ainult tema järelevalvel

automagistraal, *autode* mõlemasuunaliseks kiirliiklemiseks määratud lai tehissillutisega maantee

automatiseerima, automaatseks tegema, *automaate* tootmisprotsessi juurutama

automatism, organismide mõnede elundite (näit. südame) v. rakkude võime avaldada aktiivsust, ilma et oleks näha seost välisärritajatega; harjutuste varal saavutatav inimorganismi võime täpselt sooritada teatud korduvaid liigutusi ilma nende teadliku juhtimiseta

automobiil vt. auto

automorfne [-*mo'*-] (< *auto-* + kr. *morphē* kuju) = *idiomorfne*

autonavigaator (... *navigaator*) = *automaatnavigaator*

autonomist, *autonoomia* pooldaja v. taotleja

autonoomia (kr. *autonomia* < *autos* ise + *nomos* seadus), omavalitsus, osaline iseseisvus, mis põhiseaduse v. seadusega antakse riigi teatud osa territooriumi elanikkonnale, rahvusgrupile v. mõnele asutusele; e e t i l i n e a., idealistlikus eetikas õpetus, mis eitab moraalinormide tingitust ühiskonna arenemise objektiivseist seadustest

autonoomne, *autonoomial* põhinev, omavalitsuslik; a. n õ u k o g u d e s o t s i a l i s t l i k v a b a r i i k, lüh. pärisnime osana ANSV, NSV Liidus liiduvabariigi koosseisu kuuluv nõukogude sotsialistlik riik oma konstitutsiooni ja riigivõimuorganitega; a. o b l a s t, NSV Liidus liiduvabariigi koosseisu kuuluv oblast, mis erineb rahvastiku rahvuslikult koostiselt ning olmelaadilt ja milles riigivõimu ja va-

litsemist teostatakse autonoomia alustel; a. t o l l i t a r i i f, teatud riigi poolt ühekülgselt, ilma teiste riikidega kokku leppimata kehtestatud tollitariif

autooksüdatsioon, aine iseeneslik oksüdeerumine tavalisel temperatuuril õhuhapniku toimel

autool (< *auto* II + ld. *ol(eum)* õli), naftast saadav vedel määrdeõli autode, traktorite jt. masinate jaoks

autopiloot (< *auto-* + *piloot*) = *automaatpiloot*

autoplastika (... *plastika*), keha defekti kõrvaldamine samalt organismilt võetud koe siirdistutamise teel

autoportree, enda *portree*, portree, milles kunstnik kujutab iseennast

autopsia [-o'-] (< *auto-* + kr. *opsis* nägemine), omade silmadega vaatlemine; *med.* koolnuvaatlus, lahang (surma põhjuste kindlakstegemiseks)

autor (< ld. *auctor* teostaja, looja), isik, kes on loonud kirjandus-, kunsti-, teadus-, tehnilise vm. teose (jutustuse, pildi, leiutise, projekti jne.)

autoradiograafia, meetod radioaktiivsete ainete jaotuse kindlakstegemiseks uuritavas objektis (näit. taimes)

autoralli (< *auto* II + ingl. *rally* ühinemine, kokkutulek), sportlik võistlus autodel etteantud liiklusrežiimiga, püsiva kiirusega ja kindla sõiduplaani järgi

autoreferaat (< *auto-* + *referaat*), autori enda koostatud kokkuvõte oma teosest (näit. dissertatsiooni a.)

autorieksemplarid, teatud arv eksemplare, mille saab autor kirjastuselt oma teose ilmumisel tasuta

autoripoogen, trükiteose autori töö arvestusühik, = 40 000 täheruumi, kusjuures täheruumideks loetakse tähed, märgid, numbrid, kirjavahemärgid ja sõnavahed

autorisatsioon (pr. *autorisation*), volitus, täisõiguste andmine

autoriseerima (< pr. *autoriser*), volitama, täisõigust andma; a u t o r i s e e r i t u d t õ l g e, algupärandi autori nõusolekul v. heakskiitmisel avaldatud tõlge

autoritaarne (pr. *autoritaire* < ld. *auctōritas* täielik võim, käsk), võimule pimesi alistumist nõudev, sellele rajatud; oma autoriteeti kindlustada püüdev, käskiv, võimutsev

autoritatiivne (< ld. *auctōritas* vääris, jõud), otsustav, määrav, mõõduandev

autoriteet (< ld. *auctōritas* väärikus, mõjuvõim), üldtunnustatud saavutustel, oskusel v. võimul põhinev mõjuvõim, lugupeetavus; mõõduandev isik, omal alal tunnustatud eriteadlane

autoriteetne, *autoriteeti* omav, mõjukas, mõõduandev; *käskiv, vastuväiteid mittesalliv

autoritekst, *kirj.* teksti osa, kus autor vahetult, enda nimel pöördub lugeja poole

autorong, ühe v. mitme haagisega veoauto v. veduk

autoseroteraapia (< *auto-* + *seroteraapia*), nakkushaiguse ravimine haige enda organismist saadud vereseerumi süstimise teel

autoskoopia (... *skopeō* vaatlen), kõri otsene vaatlus kõripeegli abita

autostopp, matkamisviis päriteed sõitvate autode kasutamisega kilomeetritalongide vastu, mis autojuht tagastab hooaja lõpul turismiklubile; talonge esitanute vahel loositakse hinnalisi esemeid. Vrd. *automaatstopp*

autostraad (it. *autostrada*) = *automagistraal*

autosugestioon (< *auto-* + *sugestioon*), enesesisendus, iseenese mõjutamine mõtete, soovide v. sõnade abil

autožiiro (pr. *autogyre* < kr. *autos* ise + *gyros* ring), tiiviklennuk, lennuaparaat, mille peamiseks kandepinnaks on tiivik (rootor), mis pöörleb õhu vastuvoolu toimel, kuna a. edasiliikumine toimub hariliku lennukipropelleri abil; a. on helikopteri kasutuselevõtuga oma tähtsuse kaotanud

autotoomia (< *auto-* + kr. *tomē* lõikamine), enesekõndistus, mõnede loomade (näit. sisaliku, jõevähi) võime kinnihaaramise v. mõne muu ohu puhul ära heita üksikuid kehaosi, millede asemele hiljemini kasvavad uued

autotransformaator e. **autotrafo**, ühe mähisega *transformaator*, kasut. pinge sujuvaks muutmiseks, vahelduvvoolu-elektrimootorite käivitamisel jm.

autotransfusioon (< *auto-* + *transfusioon*), vere koondamine haige ühest kehaosast teise

autotroofsed organismid (... kr. *trophē* toit), isetoituvad organismid, esijoones kõik rohelised, klorofülli sisaldavad taimed, mis valgusenergia abil valmistavad anorgaanilisist ühendeist (süsihappegaasist, veest ja mineraalsooladest) endale orgaanilisi toitaineid, eeskätt süsivesikuid (suhkruid ja tärklist), valke, vitamiine; siia kuuluvad ka keemilise energia vabastamise arvel orgaanilisi aineid sünteesivad bakterid, mis ei sisalda klorofülli. Vast. *heterotroofsed organismid*

autotüüp (... kr. *typos* jäljend), võrkklišee, klišee, mis on valmistatud päevapildistamisel läbi joonvõrgu (rastri) saadud ning suuremaiks ja väihemaiks punktideks jaotatud negatiivi kopeerimisega valgustundlikule tsink- v. vaskplaadile; äratõmme sääraselt klišeelt

autovaktsiin, haige enda haigusetekitajaist baktereist saadud *vaktsiin*

autsaider (ingl. *outsider* väljaspoolne, kõrvaline), sportlane v. võidusõiduhobune, kellel on võiduks vähe väljavaateid; kapitalistlik ettevõte, mis ei kuulu monopolistlikku koondisse; mittealatine börsispekulant

auul (trg.), küla Kaukaasia mägirahvail; asustatud koht Kesk-Aasia (minevikus ränd-, nüüd paikseil) rahvail (kasahhidel, kirgiisidel jt.)

avangard [-ga'-] (pr. *avant-garde*), eelvägi, vägede julgestamiseks määratud osa, mis liigub peajõudude ees; *eesrindlik, juhtiv osa v. salk (näit. kommunistlik partei kui nõukogude rahva võitlustes karastatud a.)

avangardism (pr. *avant-gardisme*), eksperimenteeriv, tavalisi väljendusvahendeid hülgav ja uutele väljendusvormidele teed rajav suund peam. kapitalistlike maade kunstis ja kirjanduses XX s.; muusikas tähistab a. mitmeid otsingute suundi

avanport [-o'-] (pr. *avant-port*), eelsadam, muulidega lainete eest kaitstud osa reidist sadama ees laevade ankrusseismiseks kui ka praamide kaasabil lastimiseks ja lossimiseks

avanss [-va'-] (pr. *avance*), ettemakse, rahasumma (v. muu varaline väärtus), mis antakse lepingukohase summa arvel enne lepingu täitmist v. kulude arvel (millede kohta aruanne järgneb hiljemini)

avansseerima (pr. *avancer*), avanssi andma; edutama, teenistuses kõrgendama

avansseeruma, teenistuskäigus edasi liikuma, kõrgemale kohale tõusma

avantage [-taa'ž] (pr.), eelis, kasu, soodus olukord

avanti! [-va'-] (it.), edasi!

avanturiin (pr. *aventurine*), mineraal, punakas kvartsi teisend; kroom- v. vaskoksiidiga värvitud klaas

avantürism, kalduvus *avantüüridele*; põhimõttelagedus ühiskondlikus ja poliitilises tegevuses

avantürist, *avantüüride* otsija, seikleja, õnnekütt, pettur

avantüristlik [-ri'-], *avantüüridele* rajatud; avantüristile omane, seikluslik

avantüür (pr. *aventure*), juhtumus, seiklus; ohtlik üritus; aususe seisukohalt kahtlane, juhuslikku menu arvestav ettevõte; ilma reaalsete eeldusteta ettevõetud, tõenäoliselt nurjumisele määratud asi

avarii (pr. *avarie* < ar.), laeva-, auto-, lennukiõnnetus; masina, tööpingi, üldse iga seadmestiku v. ehitise oluline vigastus; merikahju, laevale v. laadungile tekitatud kahju, samuti kulud sellise kahju vältimiseks; *õnnetusjuhtum, äpardus

avarist, *avariid* kannatanu

ave (ld., «ole tervitatud», «ela hästi»), vanaaja roomlaste tervitus

ave, Caesar, morituri te salutant [*tsääs- -tuu'- -luu'-*] (ld.), «tere, Caesar, surmaminejad tervitavad sind» (rooma gladiaatorite tervitushüüd keisrile enne võitluse algust)

avenüü (pr. *avenue*), linnades (Prantsus- ja Inglismaal, Am. Ühendriikides jm.) lai, enamasti puudega palistatud tänav; allee, puiestee

averroism, keskaja filosoofia suund, mille rajajaks oli ar. teadlane Ibn Rušd (latiniseeritult Averroes); averroistid arendasid edasi Ibn Rušdi materialistlikke tendentse ja taotlesid filosoofia sõltumatust usundist

avers [-e'-] (pr. *avers* < lad. *adversus* vastaspoolne), metallraha v. medali (pildiga) esikülg

aversioon (ld. *aversio* ärapööramine), vastumeelsus, vastikus

averteerima (pr. *avertir* < ld. *advertere*), kuulutama, teatama; hoiatama

avesta [-e'-] (< pärs., «tekst»), koos kommentaaridega z e n d - a v e s t a, vanaaja pärslaste pühad raamatud, omistatud müütilisele prohvetile Zarathustrale

aviaatika (sks. *Aviatik* < ld. *avis*

lind), *aviatsiooni* kui lennuasjanduse vananenud nimetus

aviaator (pr. *aviateur*), *van.* lendur

aviatsioon (pr. *aviation* < ld. *avis* lind), lennuasjandus, lennundus, liiklus lennuaparaatidel (lennukeil jt.); lennuasjandust käsitlev teadus; lennuvägi

aviett [*-e'-*] (pr. *aviette*), kerge 1- v. 2-istmeline lennuk

avifauna vt. *ornitofauna*

aviis (it. *avviso*), kirjalik teade saajale kauba v. veksli saatmise v. rahasumma ülekandmise kohta

aviiso (it. *avviso*), väike kiire sõjalaev teate- ja luureteenistuseks

avio- (< ld. *avis* lind), lennuki-, lennu-

aviobensiin, lennukibensiin

aviohorisont, seade lennukil, näitab lennuki piki- ja põiktelje asendit horisondi suhtes; tarvit. pimelendudel halva ilmaga ja öösi

aviomodellism, mudellennukisport, mudellennundus, lennuaparaatide mudelite konstrueerimine ja ehitamine

aviomürsk, lennukilt väljalastav mürsk maal, merel v. õhus asuvate objektide hävitamiseks

avirulentne [*-le'-*] (< *a-* + *virulentne*), ilma nakatusvõimeta

aviseerima (pr. *aviser*), aviisi saatma, kliendile tema arvel raamatupidamise poolt tehtud operatsioonidest (kauba väljasaatmisest, rahasumma ülekandmisest) teatama

a vista (it. «ettenäitamisel»), pealkiri vekslil, märgitseb tasumist ettenäitamisel; ettenäitajaveksel. Vt. *a prima vista*

avitaminoos (< *a-* + *vitamiin*), toidus vitamiinide puudusest tekkiv tõbi (skorbuut, rahhiit, beriberi jt.)

avoirdupois [*ingl. ävördöpoi'z*, pr. *avuardüpua'*], lüh. avdp., ingl. ja ameerika kaubanduslik kaalusüsteem, mille ühikuks on pound (lüh. lb); 1 lb = 453,59 g

avokaado (< ind.) ameerika pirnloorber, Mehhikost pärinev viljapuu loorberiliste suguk-st

avuaarid (< pr. *avoir* omama), üksikisikute ja asutuste, eriti pankade mitmesugused aktivad, eeskätt hoiused välismaade pankades

avunkulaat (< ld. *avunculus* onu), vanaaja germaanlastel, kreeklastel jt. rahvastel eriti tihe sugulusside õe laste ja onu vahel; onu oli kohustatud nende eest rohkem hoolitsema kui oma laste eest

B

b, 1) *füüs.* *barni* tähis; 2) *muus.* = *si-bemoll*

B, 1) *füüs.* *belli* tähis; 2) *keem.* *boori* sümbol

Ba, *baariumi* sümbol

B. A., lüh. sõnadest *Bachelor of Arts* [*bätšilör öv aarts*] (ingl.), «kunstide bakalaureus», teaduslik kraad, mis saadakse ingl. ülikoolides 3-aastase üldstuudiumi järel

baaba (vn. *баба*), kõrges silindrikujulises vormis küpsetatud magus sai

baan (ung. *bán*), vana ung. ülikutiitel; Lõuna-Ungari piiriprovintside haldaja, XIX—XX s. Horvaatia ja Slavoonia asehaldur

baanian (< sanskr.), liik hiiglavõradega viigipuid Indias

baar I (< kr. *baros* raskus, kaal), tähis bar, *füüs.* end. rõhuühik, võrdus 1 düüni rõhuga 1 cm^2-le; *meteor.* õhurõhuühik, võrdub 1 milj. düüni rõhuga 1 cm^2-le (u. 1 atm.); haril. kasutatakse millibaari

baar II (ingl. *bar*), väike restoran; ruum, kus müüakse suupisteid ja jooke tarvitamiseks leti ääres

baar III (ingl. *bar* varb, kang), mäemasina lõikemehhanism

baarium (< kr. *barys* raske), sümbol Ba, element, järjenr. 56, aatomm. 137,34, hõbevalge leelismuldmetall, esineb looduses barüüdina ja viteriidina; b-i sooli tarvit. tööstuses, meditsiinis jm.

baas (< kr. *basis*), 1) alus, põhi; tugipunkt; lähteala; 2) sokkel, samba, piilari v. pilastri alumine profileeritud osa; 3) *kirj.* kahesilbiline eeltakt värsirea algul; 4) *mat.* minimaalse koosseisuga osahulk, mille elementide kaudu avaldub antud hulga iga element; 5) ladu v. kogum ladusid, töökodasid jm., ka maa-ala ehitistega ja kindlaksmääratud varudega sõjaväe, ekspeditsioonide, mitmesuguste asutuste, kaubandusvõrgu jne. varustamiseks (näit. mereväeb., lennub., kaubab.);

6) mingit kultuurharidusliku töö ala teenindav asutus (näit. ekskursioonib., raamatub.); m a j a n d u s l i k b., ühiskonna majanduslik kord tema arenemise antud etapil; b - j o o n, maastikul täpselt mõõdetud 5—15 km pikkune joon, mis on aluseks geodeetilistel töödel kolmnurkvõrgu külgede arvutamisel; b - k o o l, pedagoogilisele õppeasutusele v. uurimisasutusele kinnistatud üldhariduslik kool, kus toimub üliõpilaste koolipraktika ja korraldatakse eksperimente pedagoogika ja psühholoogia alal; b - l a e v, merel vaala-, krabi- ja kalapüügiekspeditsioone teenindav laev; *sõj.* mereväe abilaev, mis on b-ks allveelaevadele jt. väiksematele sõjalaevadele

baat, Tai rahaühik, = 100 *satangi*

babesielloos e. **babesioos** (rumeenia arstiteadlase V. Babesi (1854—1926) järgi), veiste punakusesus, mida tekitab ainurakne vereparasiit, kelle siirutajaks on võsapuuk

babiidid (ameerika leiutaja I. Babbitti (1799—1862) järgi), plii, antimoni v. tina sulamid; tarvit. laagrimetallidena

babirussa [*-u'-*] (< malai k.), Sulawesi saarel elutsev hirvsiga

babism (< ar.), islami sekt Iraanis, asut. XIX s. Saiid Ali Mohammedi poolt, keda nimetati «Bab», mis tähendab ar. k. «värav» (vahendaja jumaluse ja inimeste vahel); b. kajastas väikekodanluse ideoloogiat ja usundilises vormis avalduvat võitlust feodaal-absolutistliku korra vastu; taotles ka naiste vabastamist jm. reforme

babuiin (pr. *babouin*), Aafrikas elutsev ahv paavianide perek-st

babuvism (pr. *babouvisme*), pr. utopistliku kommunisti F. E. Babeufi (1760—97) ja ta pooldajate õpetus. Babeuf tõstis esile sotsiaalse võrdsuse idee ja taotles selle teostamist revolutsioonilise pöörde kaudu ainuüksi vandeseltslaste org-i jõududega

baby [*beebi*] (ingl.) = *beebi*

baccalaureus [*bakalau'-*] (ld.) vt. *bakalaureus*

badaan (vn. *бадан*) = *bergeenia*

bagatell [*-e'-*] (pr. *bagatelle*), tühine pisiasi, tühiasi; lühike kerge muusikapala

bagaudid [*-au'-*] (keldi k.), koloonide ja orjade revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad Gallias ja Hispaanias III—V s.

bager (holl. *bagger*), paljukopaline ekskavaator süvendustöödeks

bagett [*-e'-*] (pr. *baguette* vits, varb), nikerdatud v. värvitud liist pildiraamide valmistamiseks v. seina ilustamiseks

bahr (ar.), meri, suur vesi (esineb kohanimedes)

bahšii (< turkmeeni k. *bagšo* < sanskr.), rahvalaulik, jutustaja, muusikant ning poeet Kesk-Aasia rahvail

bahtšaa (vn. *бахча* < pärs.), väli, millel kasvatatakse arbuuse, kõrvitsaid, meloneid

bai (trg., «rikas», «isand»), feodaalide, rikaste kaupmeeste ja karjapidajate nimetus revolutsioonieelses Kesk-Aasias

baika (vn. *байка* < pr.), puuvillane (harvem poolvillane v. villane) paks pehme riie

bailli [*baiji'*] (pr., keskld. *ballivus*), keskaegne kõrgem ametiisik (väejuht, riigimaadevalitseja, kohtunik) Prantsusmaal jm.

bain-marie [*bämari'*] (pr.), toidu kuumutamine vastava riista sees suuremas metallnõus, milles keeb vesi

bairaam (trg.), kahe islami püha (suure ja väikese b-i) nimetus

baironism, ingl. kirjanikust Byronist alguse saanud kirjandusvool XIX s.

baisse [*bess*] (pr.), väärtpaberite kursi langemine börsil. Vast. *hausse*

bajaan (vn. *баян*), suur lõõtspill kromaatilise helireaga parema käe nupustikus

bajadeer (port. *bailadeira*), india tantsijatar ja lauljatar (eriti templitantsijatar)

bajanist, *bajaani*mängija

bajonett [*-e'-*] (pr. *baionnette* < Bayonne'i linna järgi) tääk, püssitikk; b - l u k k, liide torude, lattide jne. ühendamiseks pikitelje suunas

bakaalkaup (< ar. *bakkāl* toiduainete müüja), toidukaup, peam. kuivained (tee, kohv, suhkur, jahu, kuivatatud puuvili jm.)

bakalaureus [*-au'-*] (keskld. *baccalaureus*, pr. *bachelier*, ingl. *bachelor*), Lääne-Eur. ülikoolides vanemal ajal (nüüdisajal Inglismaal, Am. Ühendriikides jm.) esimene teaduslik kraad; Prantsusmaal ja mõnes teises riigis:

isik, kes on õiendanud sisseastumiseksami ülikooli. Vrd. *B.A.*

bakaraa I (pr. *baccara*), teatud hasart-kaardimäng

bakaraa II (< p.-n.), Baccarat' linnas Prantsusmaal valmistatavad kristalltooted

bakeliit (belgia keemiku L. H. Baekelandi järgi), fenoplastide liiki kuuluv plastmass, saadakse fenooli ja formaldehüüdi ühinemisel; tarvit. vedelal kujul (b - l a k i n a) v. tahke, merevaiku meenutava massina mitmesuguste esemete valmistamiseks, isoleerainena jne.

bakhanaal (ld. pl. *Bacchanalia*), Vana-Roomas pidu ohjeldamatute joomingute ja tantsudega kr.-rooma veinija lõbujumala Bakchose (ld. *Bacchus*) auks; *joomapidu, metsik prassing; märatsus

bakhant [*-ha'-*], *bakhanaalist* osavõtja (eriti naine); joobunud lõbutseja; rändõpilane keskajal

bakhantlik [*-ha'-*], *bakhandile* omane; joobunud, ohjeldamatu, märatsev

bakhius (kr. *bakcheios*), antiikaegne värsijalg, mis koosnes ühest lühikesest ja kahest pikast silbist (◡——)

bakk (holl. *bak*), laeva ülatekil vööris olev kõrgem osa pardast pardani; b - b o r d = *pakpoord*

bakkima, laevapurjesid nõnda asetama, et tuul puhub neisse eestpoolt

baklažaan (vn. *баклажан*), lõunarajoonides kasvatatav üheaastane köögiviljataim maavitsaliste suguk-st; selle pikergune sinine v. violetne vili

bakšiš (< pärs.), kingitus; altkäemaks, jootraha

bakštein (< sks. *Backstein* tellis), teatav juustusort (müügil neljakandiliste tükkidena)

bakteriaalne, pisikuline, *bakterite* poolt esilekutsutud, neisse puutuv; baktereid sisaldav

bakterid (< kr. *baktēria* kepp, sau), pisikud, haril. üherakulised ning klorofüllita taimorganismid, nähtavad ainult mikroskoobi abil, rohkel arvul leidub neid õhus, vees, mullas jm., nad tekitavad mädanemis-, kõdunemis- ja käärimisprotsesse, rikastavad mullapinda lämmastikuga (näit. asotob-d, mügarb-d), on ka mitmesuguste nakkushaiguste (tüüfuse, koolera, tiisikuse, katku jne.) tekitajaiks looma- ja taimeriigis

bakterieemia (...kr. *haima* veri), bakterveresus, bakterite leidumine veres

bakteriofaagid (...kr. *phagos* õgija) e. **faagid** e. **bakteriviirused**, bakterites paljunevad viirused

bakterioloog, *bakterioloogiaga* tegelev teadlane

bakterioloogia (< *bakterid* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus *baktereist*, pisikuteadus

bakterioloogiline, *baktereisse* v. nende uurimisse puutuv

bakteriolüüs (< *bakterid* + kr. *lysis* lahutus, hävitus), bakterite hävimine bakteriofaagide toimel, samuti ebasoodsate keskkonnatingimuste, mõningate antibiootikumide (näit. penitsilliini) ja spetsiifiliste antikehade (bakteriolüsiinide) mõjul

bakterioos, *bakter*haigus, pulkpisikute tekitatud taime-nakkushaigus

bakterioosne, *bakterite* tekitatud

bakterioskoopia (< *bakterid* + kr. *skopeō* vaatlen), *bakterite* uurimine mikroskoobi abil

bakteriostaatiline (...kr. *statos* seisev), pisikute, ka muude haigusetekitajate kasvu ja paljunemist pidurdav

bakterisõda, rahvusvahelise õiguse vastane sõjapidamisviis *bakterite* kasutamisega massiliste haigestumiste tekitamiseks vaenlase rindel ja tagalas

bakteritsiid (< *bakterid* + ld. *caedere* tapma), *baktereid* hävitav keemiline vahend

bakteritsiidne, bakteritaplik, *baktereid* hävitav

bakteriuuria (< *bakterid* + kr. *uron* kusi), bakterkusesus, haiguslik *bakterite* sisaldumine kuses

bakteriviirused vt. *bakteriofaagid*

baktervätis, *bakteri*preparaat mulla rikastamiseks kasulike bakteritega

baktrian (< trg.), kahe küüruga kaamel

balaata (hsp. *balata*), mõnede L.-Am-s kasvavate puude kuivatatud piimmahl, kummitaoline aine; tarvit. masinarihmade jm. valmistamiseks

balalaika [*-ai'-*] (vn. *балалайка*), vn. kolmnurkne kolmekeeleline pika kaelaga keelpill

balancé [*-lasse'*] (pr.), hõljuv samm, tantsus keharaskuse ootsuv ülekandmine ühelt jalalt teisele, paigast nihkumata

balaniit (< kr. *balanos* tammetõru), sugutiluki põletik

balanss [*-la'-*] (pr. *balance*), tasakaal (vrd. *bilanss*); *tehn.* püsiva perioodiga (haril. 0,4 sek.) võnkuv ratas kellamehhanismi käivikregulaatoris; asendab pendlit

balansseerima e. **balanssima** [*-la'-*], tasakaalu seadma, tasakaalustama, tasakaalus hoidma; tasakaalu säilitama

balanssiir (< pr. *balancier*), õlgpuu, kaalukang, kaheõlaline kang (nookur); tarvit. kaaludes, mõõteriistades, kaevanduspumpades, varemini ka aurumasinais; ka = *balanss* (kellal)

baldahhiin (< it. *baldacchino*), katuse- v. telgikujuline ehiskate trooni, altari, voodi kohal; kandekatus-päevavari kat. pidulikel rongkäikudel; sammastelt v. seinakonsoolidelt tõusev ehiskatus (kivist, puust v. metallist)

baleriin (it. *ballerina*), *balleti*tantsijatar

balester [*-le'-*] (< it. *balestra*), vibuprintsiibil töötav laskeriist hiliskeskajal

balka (vn.), lamedate veerudega uhtorg

ball (pr. *bal*), tantsupidu

ballaad (provanssaali k. *ballada*), algselt keskaegne tantsulaul; hiljemini fantastilise, ajaloolise v. heroilise sisuga, sageli sünge v. salapärase värvinguga jutustav luuletus; nüüdisajal lüürilis-eepilise sisuga jutustavat laadi mitmestroofiline luuleteos; *muus.* lüürilis-eepilise sisuga soololaul v. instrumentaalteos.

ballast [*-a'st*] (ingl.), vajutis, raskus (näit. kaasavõetavad liivakotid jm õhupallidel ja -laevadel); raskus (kivid, liiv jne., ka vesi), mis paigutatakse laeva põhja laevale suurema süvise ja tasakaalu andmiseks; kruus, liiv, kivikillustik raudteetammil; *liigne v. tülikas lisakoorem v. ese, tülin; teatud juhtumil kasutu inimene

ballastima [*-a's-*], ballastiga täitma v. katma

balletomaan (< kr. *mania* hullus, vaimustus), kirglik *balleti*harrastaja

ballett [*-e'-*] (pr. *ballet*), lavakunsti liike, muusika saatel esitatav lavatants, milles plastiliste seisangute ja ilmekate liigutuste kaudu esitatakse terveid sündmustikke; esineb vahepalana ka oopereis

ballettmeister [*-le'-*] (sks. *Ballettmeister*), *balleti* lavastaja, balletis jm. lavateoseis esinevate tantsude ja miimiliste liigutuste koostaja ja kätteõpetaja

ballist [*-i'-*] (ld. *ballista* < kr. *ballō* heidan, viskan), vanaaja viskemasin kivide, rautatud palkide, põletavate ainete jne. pildumiseks peam. kindluste piiramisel

ballistiit (< kr. *ballō* heidan, viskan), liik suitsuta nitroglütseriinpüssirohtu

ballistika [*-i's*], üldiselt teadus, mis uurib lastud v. visatud esemete lendu ruumis; eriti teadus, mis käsitleb tulirelva mürsu, kuuli, pommi, raketi jne. liikumist rauas (torus) (s i s e b.) ja õhus väljaspool rauda (v ä l i s b.)

ballistiline [*-i's-*], *ballistikasse* puutuv; b. g a l v a n o m e e t e r, galvanomeeter suhteliselt pika kestusega (kuni 2 sek.) elektrivoolu mõõtmiseks; b. p e n d e l, riist kuuli v. mürsu algkiiruse kindlaksmääramiseks; b. r a k e t t, rakett, mis pärast mootori väljalülitamist lendab vabalt langeva keha trajektoori (ballistilist kõverat) mööda

ballonett (pr. *ballonet*), väike balloon; õhukott, mis paigutatakse aerostaadi kesta selle välise kuju säilitamiseks

balloon (pr. *ballon* õõnes kera), suur kõhukas kitsa kaelaga klaasnõu v. korvpudel; ventiiliga nõu kokkusurutud v. veeldatud gaaside hoidmiseks (g a a s i b.); õhupall; b - k u m m i d, madalrõhukummid sõidukeil; b - t õ k e, õhupallidest koosnev lennukitõrjevahend; v a a t l u s b., vaatlejakorviga varustatud aerostaat õhust vaatlemiseks

ballotaaž (pr. *ballottage*), salajane hääletamine kuulikestega (nende laskmisega kinnisesse kasti); ka hääletamine üldse

balloteerima (pr. *balloter*), kellegi valimise küsimust otsustama hääletamisega (algselt: kuulikeste laskmise teel kinnisesse kasti); (üldse) hääletama

balneograafia (< ld. *balneum* saun, supelmaja + kr. *graphō* kirjutan), supel- ja kümbluskohtade kirjeldus

balneoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), kümblusõpetus, teadus, mis uurib mineraalallikaid, tervistusvesi,

ks ravimuda, ja nendega ravimise meetodeid

balneoteraapia (...*teraapia*), balneoloogia osa, mis tegeleb mineraalvete, mõnede käsitluses ka ravimuda, mere- ja jõekümbluste kasutamisega ravi otstarbel; kümblus-, supelravi

balsa (hsp., «parv»), troopilises Am-s kasvava b-puu kerge puit; tarvit. korgi aseainena

balsam = *palsam*

balsameerima vt. *palsameerima*

balsamiin, valgete, punaste, siniste, kollaste õitega üheaastane aialill lemmaltsa perek-st

baluster [-*u'*-] (*balustre* < it. *balaustro* < kr. *balaustion* granaadipuu õis), tulband, lühike, altpoolt v. keskelt tüsedam profileeritud sambake

balustraad (pr. *balustrade*), käsipuuga vm. ühendatud *balustrite* reast koosnev rinnatis, eriti rõdude ja palkonite avakülgedel

balõkk [-*õ'*-] (vn. *балык* < tat.), vääriskala õhu käes kuivatatud ja soolatud seljaosa

bambina, bambino [-*i'*-] (it.), laps, lapsuke

bambotšaad (it. *bambocciata* lapsikus), žanrimaal, mis kujutab jämelõbusat talupojastseeni

bambus (< malai k.) e. **bambusroog**, peam. troopilised ja subtroopilised, enamikus suured (kuni 40 m) taimed kõrreliste suguk-st; b-te puitunud, seest õõnsaid kõrsi tarvit. hoonete, sildade, aedade jm. ehitamiseks, mööbli valmistamiseks jne.; kiududest valmistatakse matte, köisi, paberit; noored võrsed ja seemned on söödavad; NSV Liidus kasvatatakse b-i Taga-Kaukaasias; b-karu, imetaja pesukarulaste suguk-st

bán [*baan*] (ung.) = *baan*

banaalne (pr. *banal*), labane, maotu, äraleierdatud, harilik

banaan (port. *banana*) e. **piisang** (malai k.), troopiline, kuni üle 10 m kõrge rohttaim samanimelisest suguk-st, annab väga toitvaid magusaid vilju (b-e); mõnest liigist saadakse kiudainet, nn. manilla kanepit

banaat, *baani* halduspiirkond

banaliseerima, *banaalseks* muutma, labastama

banaliteet (pr. *banalité*), feodaali õigus sundida talupoegi jahvatama vilja tema veskil, küpsetama leiba tema leivaahjus jne. ja võtta selle eest erilist maksu. B-d kaotati Prantsusmaal kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul

band (ingl.) = *bänd*

bandaaž (pr. *bandage*), 1) tugiside, tarvit. mingi kehavea, näit. songa puhul (songavöö); 2) vaguni v. veduri terasest rattarehv

bandažist, meister, kes valmistab *bandaaže* (1)

bande (it. *banda* jõuk), roimarite, kontrrevolutsionääride, diversantide, mõrvarite jõuk

banderilja [-*i'*-] (hsp. *banderilla*), lintidega kaunistatud lühike kisuline oda, tarvit. härjavõitlusel

banderiljeero (hsp. *banderillero*), *banderiljaga* varustatud jala-härjavõitleja

banderoll = *panderoll*

bandiit (it. *bandito* pagendatu; röövel), *bande* liige, teeröövel, mõrvar

banditism, relvastatud *bandede* organiseerimine ja osavõtt neist, tegelemine röövimise ja tapmisega; kontrrevolutsiooniliste jõukude tegevus

bandoonium e. **bandoonion** (leiutaja, sakslase H. Bandi järgi), väiksem nuppudega lõõtspill

bandžo (ingl. *banjo* < hisp.), P.-Am. neegrite lipitsaga mängitav pika kaelaga ja väikese ümmarguse kõlakehaga keelpill; kasutusel džässis

bandurist, *banduuramängija*

banduura (ukr. *бандура* < kr.), ukr. hulgakeeleline kitarritaoline näpitsi mängitav keelpill

bangalo (ingl. *bungalow* < hindi), kerge ühekordne rõdudega puumaja, peam. Indias

bankett I [-*e'*-] (pr. *banquet*), pidulik lõuna- v. õhtusöök kutsutud külalistele, tihti teadlaste, ühiskonna- v. poliitikategelaste osavõtul, kõnede pidamisega

bankett II [-*e'*-] (pr. *banquette*), seinast ettepoole ulatuv vundamendiserv; kitsas maariba («peenar») mõlemal pool maantee sõiduteed; nõlvakuastang; väike muldvall raudtee muldkeha serval; *sõj.* laskeaste, kõrgendatud rada kindlusvallide siseküljel

bankorubla (< it. *banco* pank), Vene paberrubla (vastandina hõberublale) kuni rahareformini a. 1840

bansai, jaap. tervitus-sõjahüüe

banteng, Malakal, Indo-Hiinas ja Malai saarestikus elutsev metsik veis; on kodustatav

baobab (< aafr.), ahvileivapuu, hiiglapuu troopilises Aafrikas; viljaliha ja seemned on söödavad

baptisteerium (kr. *baptistērion*), soojaveeruum v. supelbassein vanaajal; ristimiskirik v. -kabel; väike kabelisarnane siseruum kirikus

baptistid (< kr. *baptistēs* ristija), protestantismi usulahk, peab ainuõigeks vaid täisealiste ristimist

baptistlik [-*ti'*-], *baptistidesse* puutuv, neile kuuluv v. omane

bar, *baar* I tähis

barakk [-*ra'*-] (pr. *baraque*), kerge, ajutine keldrita puuehitis-elamu; *van.* eraldine haiglahoone, haril. nakkushaigete jaoks

baranka [-*ra'*-] (vn. *баранка*), rõngel, nisujahust rõngaskuivik

barbaarne (kr. *barbaros*), metsik, toores; harimatu

barbakaan (< pärs.), sillapäis; linnusevärava eelkindlustus, mis oli ühendatud väravaga kaetud käigu kaudu

barbamüül, *barbituraatide* rühma kuuluv ravimpreparaat, uinuti

barbar (kr. *barbaros*), vanaaja Kreekas ja Roomas: iga võõramaalane; metsik, toores, harimatu inimene

barbariseeruma, metsistuma, tooreks muutuma

barbarism (kr. *barbarismos*), võõrapärasus keeles v. stiilis; võõrkeelend, antud keelele mitteomane hääldus-, sõna-, lausekuju

barbett [-*e'*-] (pr. *barbette*), suurtükkide ja kuulipildujate kõrgendatud ase kindlusvallide siseküljel

barbituraadid, rühm raviaineid, *barbituurhappe* uinutava ja narkootilise toimega derivaadid

barbituurhape (< ld.), pürimidiintrioon, põhiaine uinutite valmistamiseks

barboteerimine (pr. *barbotage*), gaasi v. auru puhumine läbi vedelikukihi

bard (keldi k.), luuletaja ja laulik vanadel keltidel

bareljeef (pr. *bas-relief*), madalreljeef, skulptuurteos, kus kujutised asetsevad pinnalähedase kõrgendina

barett [-*e'*-] (pr. *barrette*), ümmargune v. nelinurkne nokata lame peakate (esineb ka vaimulike, teadlaste jne. ametimütsina)

barhaan (< kasahhi k.), kaarluide

bariton (it. < kr. *barytonos* madalahääleline), tenorist madalam, bassist kõrgem meeshääl; sellise häälega laulja; ventiile omav maheda tooniga vaskpuhkpill

barjäär (pr. *barrière*), tõke, tõkketara, tõkkepuu, kaitsevõre; b-riff, vallrahu, eriline liik korallrahusid; tollib., kõrged sisseveotollid välismaiste kaupade sisseveo tõkestamiseks

bark (ingl.) = *parklaev*

barkantiin (ingl. *barquentine*) e. **kuunarpark**, 3- v. rohkemamastiline purjekas, mille 1. mast on raapurjedega, järgmised kahvelpurje ja topsliga

barkarool (it. *barcarola*), Veneetsia gondoljeeride laul, enamasti 6/8-taktis; instrumentaalmuusikapala sellise laulu laadis

barkass [-*ka'*-] (holl. *barkas*, hsp. *barcaza*), suur sõude-, mootor- v. aurupaat sõjalaevadel v. sadama teenindamiseks

barkliaanlus, subjektiivse idealismi eriliik, eeskätt ingl. piiskopi G. Berkeley (1685—1753) filosoofia; b. eitas maailma objektiivset olelust, väites, et asjad on vaid aistingute kompleksid ega olele väljaspool teadvust. B-t kritiseeris Lenin teoses «Materialism ja empiriokriititsism»

barkšir (Berkshire'i krahvkonna järgi Inglismaal), ingl. keskmise suurusega must siga

barmid (vn. *бармы*), tikandkujutiste ja vääriskividega kaunistatud lai õlakate, mida kandsid pidulikel juhtudel Bütsantsi keisrid, vene vürstid ja XVI—XVIII s. Vene tsaarid

barn (ingl.), tähis b, tuuma- ja elementaarosakeste protsesside efektiivse ristlõike ühik; 1 b = 10^{-24} cm^2

barograaf (< kr. *baros* raskus + *graphō* kirjutan), isemärkija baromeeter, kirjutab õhurõhu käigu liikuvale paberlindile

barogramm (...kr. *gramma* kirjutus), *barograafi* kõver

barokamber, katsete otstarbel muudetava õhurõhuga ruum

barokk [-*o'*-] (it. *barocco* eriskummaline < port.) e. **barokkstiil**, XVI s. lõpul it. hilisrenessansist võrsunud ja XVIII s. keskpaigani Euroopas valitsenud kunstistiil (ehituskunstis, kujutavais kunstides, kirjanduses ja helikunstis), mida iseloomustavad deko-

ratiivne toredus, kaunistusmotiivide kuhjamine, maalilisus, valguse ja varju kontrastimine

barokne [-*o'*-], *barokile* omane, selle laadis; eriskummaline, ülekuhjatud, pentsik, tujukas

baromeeter (< kr. *baros* raskus + *metreō* mõõdan), riist õhurõhu mõõtmiseks

baronet (ingl.), lüh. Bar., Bart., ingl. päritav alamaadlitiitel

baroskoop (< kr. *baros* raskus + *skopeō* vaatlen), *baromeetri*, samuti *dasümeetri* vanem nimetus

barr (pr. *barre*), rannajoonega rööbitine kuhjevall

barraaž (pr. *barrage* tõke), *sõj.* tõke, tõkestus, näit. vaenlase lennukite liikumist takistav õhutõke (terastrossiga kokkuseotud õhupallid), meretõke (miinid, võrgud jm.) vaenlase peal- ja allveelaevade vastu

barranko [-*ra'*-] (hsp. *barranco*), voolava vihmavee tekitatud uure (sälkorg) vulkaanikuhikute nõlvadel

barrel (ingl., «vaat»), mitmesuguse suurusega õõnesmõõduühik (Am. Ühendriikides 1 b. = 119,24 l, 1 naftab. = 158,76 l; Inglismaal 1 b. = = 163,65 l)

barreter (ingl.), elektrovaakuumseadis (terastraat vesiniktäidisega klaaskestas) elektrivoolu stabiliseerimiseks

barrikaad (pr. *barricade*), kuhjatud kaitsetõke v. teesulg igasugusest käepärast olevast materjalist (palkidest, mullakottidest, kividest, veokeist jne.), eriti tänavavõitluste puhul

barrikadeerima e. **barrikaadima**, *barrikaadiga* läbipääsu tõkestama

barrister [*bärister*] (ingl.), kõrgema järgu advokaat Inglismaal

barsoi [-*oi'*] (vn. *борзой*), pikakarvaline vn. hurt

bartoliniit (taani arstiteadlase C. Bartholini (1655—1738) järgi), tupeesiku näärme bakterpõletik

barü- (< kr. barys raske), raske-

barüonid (< kr. *barys* raske), *füüs.* raskete fermionide klassi kuuluvad elementaarosakesed

barüontähed, peam. *barüonidest* koosnevad tähed, mille tihedus on võrreldav aine tihedusega aatomituumades

barüsfäär (< kr. *barys* raske + *sphaira* kera), maakera sisemine, raskeist aineist (oletatavasti niklist ja rauast) koosnev osa; b-i raadius = u. 3400—3500 km

barüüt, raskepagu, baariumsulfaat, raske mineraal, tarvit. värvainena, keemiliste preparaatide valmistamisel, paberitööstuses jm.; b-v e s i, baariumhüdroksiidi küllastunud vesilahus, tugev leelis

basaalne, *baasisse* puutuv, alusepoolne, põhimikule kuuluv v. seal asetsev

basaar (pärs.), turg, müügikoht; *van.* heategevus-näitemüük

basalt [-*sa'*-] (ld. *basaltes*), tume peeneteraline purskekivim; tarvit. sillutise tegemisel, ehitusmaterjalina jm.

baseball [*beisbool*] (ingl.), Am-s ja Inglismaal levinud püüdepallimäng ruudukujulisel väljal kahe 9-mehelise meeskonna vahel; sellest on arenenud pesapall

baseeruma (< *baas*), põhinema, tuginema, rajanema

Basic English [*beizik ingliš*] (ingl., «põhiinglise keel»), C. K. Ogdeni (1889—1957) konstrueeritud lihtsustatud inglise keel, mis koosneb ainult 850 põhisõnast

basidiospoor (< *basiid* + kr. *spora* külv, seeme), kandeos, kandseentel esinev eos

basiid e. **basiidium** (< kr. *basidion* aluseke), eoskand, kandseente paljunemisorgan, millel areneb haril. 4 kandeost (*basidiospoori*)

basiilik (pr. *basilic* < kr.), üheaastaste troopikataimede perek. huulõieliste suguk-st; tarvit. maitseainena. NSV Liidus kasvatatakse b-t vürtsina ja eugenoolib-na, mille eeterlikust õlist saadakse eugenooli

basiilika (ld. *basilica* < kr. *bašilikè* kuningamaja), piklik täisnurkne poolümaralt lõppev saalhoone, oli Vana-Kreekas ja -Roomas kasut. turu- ja kohtuhoonena, kujunes IV s. varakristliku kiriku peatüübiks (pikihoone 3 v. 5 lööviga, kesklööv teistest kõrgem); b. laadis ehitatakse ka muid ühiskondlikke hooneid

basileus [-*eu's*] (kr.), sugukonnaaristokraatia juht, hiljemini kuningas Vana-Kreekas

basilikaalne, *basiilika* laadis, sellel põhinev

basilisk [-*li'*-] (kr. *basiliskos*), *zool.* sisalikuperek. iguaanlaste suguk-st (näit. kiiverb. Panamas ja Kostariikas); *folkl.* muinasjutuline koletis kuke kehaga, ussi sabaga, kroon peas, valvab aardeid ja tapab juba oma pilguga; b-i p i l k, torkav, õudne pilk

basipetaalne kasv (< kr. *basis* alus + ld. *petere* suunduma), taime kasv ladvast aluse suunas (s. t. mida lähemal alusele, seda noorem on külgmine organ). Vast. *akropetaalne kasv*

baskakk [-*ka'*-] (< tat.), khaanivõimu esindaja ja maksukoguja Venemaal mongoli ülemvõimu ajal (XIII—XV s.)

basketball [-*bool*] (ingl.), korvpall, pallimäng kahe 5-liikmelise meeskonna vahel

basmatš [-*ma'*-] (vn. *басмач* < trg.), osavõtja kontrrevolutsioonilisest kodanlik-natsionalistlikust liikumisest Kesk-Aasias kodusõja ajal

basofiilid (< kr. *basis* alus + *phileō* armastan), rakud ja koed, milledele on omane *basofiilsus*

basofiilsus, loom- ja taimorganismide rakkude ja kudede omadus värvuda aluseliste värvainete (fuksiin, metüleensinine, safraniin jt.) toimel. Vast. *atsidofiilsus*

bass (it. *basso* madal), sügav meeshääl; sellise häälega laulja; madalaim partii heliteoses; madalaimat häält esitav orkestrimänguriist; madalaim register klaveril, orelil jm. b-b a r i t o n, b-le lähenev bariton; b-i v õ t i, fa-võti, noodivõti, mille järgi väikese oktaavi f (fa) asetseb noodijoonestiku 4. joonel; b-v i i u l = *kontrabass*

bassein [-*ei'n*] (pr. *bassin*), vesistu, suurem veemahuti v. tehisveekogu; *geol.* teatud kivimite v. maavarade ladestusala (näit. kivisöeb.)

bassett [-*e'*-] (sks. *Bassetthorn*), altklarnet, puupuhkpill, oli varemini tarvit. sümfooniaorkestris

basso ostinato [-*na'*-] (it., «jonnakas bass»), ühe ja sama motiivi pidev kordumine bassis kogu heliteose ulatuses

basta (it.), küllalt, aitab

bastard (sks. *Bastard* < vanapr.), *van.* värd, hübriid, pärilikelt omadustelt erinevate taimede v. loomade ristsugutis; segavereline inimene; varemini ka vallaslapse halvustav nimetus

bastion (pr. *bastion*), kindluse kaitsetorn keskajal; hiljemini nürinurkse siksakina etteulatuv kindlusehitise osa

basuuk (ingl. *bazooka*), Am. Ühendriikide jalaväes kasutatav reaktiivtankitõrjepüss, kaliiber 88,9 mm

bašibusukk [-*su'*-] (vn. *башибузук* < trg.), Türgi irregulaarväe sõdur varemal ajal; *pöörane, metsik mees, röövel

bataat (hsp. *batata* < ind.), «maguskartul», troopikamail levinud taim kassitapuliste suguk-st; tärklisrikkad juurmugulad, b-d, on tähtis toiduaine

batalist (< pr. *bataille* lahing), sõjapilte maaliv kunstnik

batik (< malai k.), Jaava saarelt pärinev riidevärvimistehnika vaha abil

batist [-*i'*-] (pr. *batiste*), õhuke, poolläbipaistev labane puuvillane v. linane riie

batjuška (vn. *батюшка* isake), preestri, ka üldse meesisiku austav kõnetamissõna venelastel

batoliit (kr. *bathos* sügavus + *lithos* kivi), tohutu, maa sügavuses tekkinud tardkivimimassiiv (peam. graniidist)

batomeeter (...*metreō* mõõdan), meresügavuse mõõtmise riist; ka riist veeproovide võtmiseks mere, järve jne. eri sügavustest

batoon (< pr. *bâton* kepp), pikk kitsas saiapäts v. kondiitritoode

batrahholoogia (< kr. *batrachos* konn + *logos* mõiste, käsitlus), kahepaiksetega tegelev zooloogia haru

batsill [-*i'*-] (< ld. *bacillum* kepike), spoore moodustav pulkpisik, kepikesekujuline bakter (vahel haigusetekitaja, näit. tüüfuseb., tuberkuloosib.); laiemas mõttes: iga haigusetekitaja bakter

batsillaarne, *batsillidesse* puutuv

batsillofoobia (< *batsill* + kr. *phobos* kartus), *batsilli*pelgus, haiguslik hirm pisikuist nakatuda

batuut (it. *battuta* löök), hüppevõrk, vetruv võrk akrobaatilist laadi hüppeharjutuste sooritamiseks

batõrr [-*õ'*-], kangelane, vapper mees (kirgiisidel, baškiiridel, kasahhidel)

batüaal (< kr. *bathys* sügav), mereala alates 500 m sügavusest kuni 3000 m sügavuseni

batüaalne, *batüaali* kuuluv, 500—3000 m sügavuse vahel asetsev (merealade ja setete kohta)

batümeetria (< kr. *bathys* sügav + *metreō* mõõdan), veekogude sügavuste mõõtmine

batüsfäär (...*sphaira* kera), meresügavuse ala; kerakujuline riist meresügavuse uurimiseks
batüskaaf (...kr. *skaphos* laev, paat), aparaat süvavette laskumiseks ja okeanograafiliste uurimistööde tegemiseks
bautakivi, kirjata, haril. sambataoline esiajalooline mälestus- ja hauakivi Skandinaavias
B-duur = *Si-bemoll-mažoor*
Be, *berülliumi* sümbol
Beach-la-Mar [*biitš la maar*] (ingl.), Vaikse ookeani lääneosa saartel esinev ingl. ja malai segakeel, peam. ingl. sõnavaraga
beat [*biit*] = *biit*
Beat Generation [*biit dženörei'šön*] (ingl.) = *biitnikud*
beati possidentes [*-aa'- -de'-*] (ld.), «õnnelikud (on) need, kes omavad» (s. o. rikkad)
beau monde [*bomo'd*] (pr.), «kõrgem seltskond» (kõrgemate aristokraatlike ja kodanlike ringkondade kohta)
beau sexe [*bose'ks*] (pr.), kaunis sugupool, «õrnem sugu»
beduiinid (ar.), rändkarjaseina elavad araablased
beebi (ingl. *baby*), väike laps, lapsuke, imik, titt
beedeker (sks. reisijuhtide kirjastaja K. Baedekeri järgi), reisijuht, -käsiraamat
beefsteak [*biifsteek*] (ingl.) = *biifsteek*
beesemšon (holl. *bezemschoon*), kaaluvähend, tasu selle osa kauba eest, mis jääb pakendi külge
beež (pr. *beige*), kollakashall; ka helepruun kollakasroosa varjundiga
beeta, teine täht kr. tähestikus (Β, β), vastab ld. b-le; b-kiirgus, β-kiirgus, beetaosakeste voog; b-lagunemine, β-lagunemine, aatomituuma radioaktiivne lagunemine, mille tagajärjel tekib lähtetuuma isobaar 1 võrra suurema laenguarvuga (kui kiirguvad elektron ja antineutriino) v. 1 võrra väiksema laenguarvuga (kui kiirguvad positron ja neutriino); b-osake, β-osake, b-lagunemisel aatomituumast väljapaiskunud elektron v. positron; b-raud, β-raud, üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 760°—960 °C
beetatron (< *beeta* + *(elek)tron*), elektronide (beetaosakeste) elektromagnetiline kiirendi
beetel (port. *betel* < *malai* k.), mõru närimisaine, koostatakse värskeist b-pipra lehtedest, areekaseemneist jm., tarvit. laialdaselt Lõuna-Aasias, Malaias ja Melaneesias; b-i närimine mõjub ergutavalt; b-palm e. beetli-areekapalm vt. *areekapalm*; b-pähkel vt. *areekapalm*
begiinid (arvat. asutaja Lambert de Bègue'i järgi), Madalmail u. XII s. tekkinud naiste religioosse koondise liikmed, kaldusid ketserlusse, mistõttu inkvisitsioon neid jälitas; vastava meeste koondise liikmeid nimetati begardideks
begoonia (pr. ametniku M. Bégoni järgi), viltulehik, ilusate lehtede ja õitega troopikataimede perek.; mitmed liigid on kasvuhoone-, aia- ja toalilled
behaviorism = *biheviorism*
bei (< trg.), «isand», varemail aegadel feodaalne tiitel Kesk- ja Lähis-Ida maades; kõrgemate ohvitseride ja ametnike tiitel nüüdisaja Araabia maades; Tuneesia valitseja tiitel
beidevind (holl.) vt. *piidevint*
beit (< ar.), kaksikvärss ar., pärs. jt. Lähis- ja Kesk-Ida rahvaste luules
bekarr [*-a'-*] (pr. *bécarre*), *muus.* keelumärk (♮), tühistab nootides kõrgendus- v. madaldusmärkide mõju
bekass [*-a'-*] (pr. *bécasse*), tikutaja, taevasikk, väike pikanokaline jahilind tülllaste suguk-st
bekk (trg.) = *bei*
bel canto [*k-*] (it., «ilus laul»), voolav, kõlav, välise iluga naudingut pakkuv laulmisviis; omane eriti it. laulukoolile
belemniidid (< kr. *belemnon* nool), keskaegkonnas elanud peajalgsete mereloomade selts; kivististena leitakse b-de sisemise lubikoja osi
bel esprit [*belespri'*] (pr.), vaimukas inimene
beletaaž (< pr. *bel* kaunis + *étage* korrus), maapealse korruse (parteri) v. keldrikorruse peal asetsev hoone (lossi, üksikelamu) peakorrus; rõdude esimene korrus parteri ja amfiteatri kohal teatrisaalis
bell (šoti teadlase A. G. Belli (1847—1922) järgi), tähis B, akustikas helirõhu muutuse mõõtühik; elektrisignaali võimsuse muutuse mõõtühik; muutus 1 B vastab sellisele võimsuste suhtele, mille kümnendlogaritm on 1; praktiliselt on kasutusel detsib. (dB) = 0,1 B

belladonna [*-o'-*] (< it. *belladonna* kaunitar), karumustikas, mustade marjadega ravimtaim maavitsaliste suguk-st; on väga mürgine, sisaldab *atropiini*
belletrist, ilukirjanik, *belletristika* alal tegelev kirjanik
belletristika [*-ri'-*] (< pr. *belles-lettres*), ilukirjandus, proosas ja värssides kirjutatud ilukirjanduslikud teosed; kitsamas mõttes: proosateosed (romaanid, jutustused, novellid)
belletristlik [*-ri'-*], ilukirjanduslik
bellevue [*belvü'*] (pr., «kaunis vaade»), kerge tornikujuline ehitis v. paviljon kaunil ja avaravaatelisel kohal; lõbu- ja puhkeloss
bellis (< ld. *bellus* ilus), kirikakar e. maarjalill, aedilutaim korvõieliste suguk-st
bellum (ld.), sõda; *b. omnium contra omnes* [*ko-*], «kõigi sõda kõigi vastu» (ingl. XVII s. filosoofi Th. Hobbesi väljend)
beluuga (vn. *белуга*), kala, suurim (kuni 9 m pikk) tuurlane, elab Kaspia, Mustas ja Aadria meres; ka valgevaal (arktilistes meredes)
belvedere [*-de'-*] (it., «kaunis vaade») = *bellevue*
bemberg (Saksa firma I. P. Bemberg AG järgi), puuvillase lõime ja tehissiidise koega kleidiriie
bemoll [*-o'-*] (pr. *bémol*), *muus.* nooti pooltooni võrra madaldav märk (♭)
ben (hbr.), poeg (sage hbr. ja ar. nimede koostisosa)
bene (ld.), hästi
benediktiin, liik likööri (valmistati algul ühes benediktlaste kloostris Prantsusmaal)
benediktlased [*-i'-*] e. **benediktiinid**, Benedictuse (Nursiast) poolt Itaalias VI s. rajatud kat. mungaordu liikmed
benediktsioon (ld. *benedictio*), õnnistamine, pühitsemine (kat. kirikus)
benefiits (< ld. *beneficium* heategu), 1) varasel keskajal feodaali poolt teenete (peam. sõjateenistuse) eest vasallile ilma pärandamisõiguseta annetatud maatükk, enamasti koos õigusega võtta maksu talupoegadelt; b-d muutusid hiljemini feoodideks; 2) kindlate tuludega seotud ametikoht kat. kirikus
benefiss [*-i'-*] (< pr. *bénéfice* kasu, tulu), tuluõhtu, teatrietendus v. kontsert, mille sissetulek tervena v. osaliselt läheb ühe näitleja, solisti v. tegelaskonna toetuseks
benefitsiant [*-a'-*], isik, kelle kasuks korraldatakse *benefiss*
Beneluks (= Be + Ne + Luks), lühisõna a-st 1947 omavahel tolliliidu loonud kolme riigi — Belgia, Hollandi (holl. Nederland) ja Luksemburgi — tähistamiseks
bengali valgus (Bengali maakonna järgi Indias), mitmevärvuseline valgus, mida tekitavad põlevad ilutulestusained
bennetiidid (ingl. botaaniku J. Bennetti (1801—76) järgi), ürgpalmlehikud, rühm väljasurnud paljasseemnetaimi kriidiajastust (neid peetakse katteseemnetaimede eellasteks)
bensaldehüüd (< *bens(oe)* + *aldehüüd*), meeldiva mandlilõhnaga vedelik; tarvit. värvainete valmistamiseks, lõhna- ja maitseainena jm.
benseen e. **bensool** (keskld. *benzoe* < ar.), kivisöetõrvast, naftast jm. saadav värvuseta vedelik, lihtsaim aromaatne ühend; tarvit. rasvade, vaikude ja kummi lahustajana, värv- ja lõhkeainete, ravimite jm. valmistamiseks, b-i, toluooli ja ksülooli seguna mootorikütuseks. B-st tuletatud ühendeid nim. aromaatseiks ühendeiks; b-dikarboksüülhape = *ftaalhape*; b-diool, kahealuseline fenool; b-karboksüülhape, sama mis *bensoehape*, vt. *bensoe*
bensidiin, kristalne orgaaniline aine, tarvit. asovärvide liiki kuuluvate nn. b-värvainete valmistamiseks
bensiin (< ar.), peam. mootorikütusena tarvitatav kergete süsivesinike segu, vees lahustumatu värvusetu vedelik, saadakse naftast, maagaasist (gaasb.), põlevkivist jm.
bensoe (keskld. *benzoe* < ar.) e. **bensoevaik**, Tais ja Malaias kasvava b-puu lõhnav vaik; tarvit. ravimina, parfümeerias, lakkide jm. valmistamiseks; b-hape, lihtsaim aromaatne karboksüülhape, tarvit. ravimina, aed- ja puuvilja konservimiseks, värvide ja lakkide valmistamisel jm.

bensofenoon = *bensoüülbenseen* (vt. *bensoüül*)

bensool vt. *benseen*

bensoüül, bensoehappe radikaal, C_6H_5CO—; b-benseen, aromaatne ketoon, saadakse benseeni kondenseerimisel, tarvit. värvainete tootmiseks, uinutina ja parfümeeriatööstuses; b-glükokoll vt. *hipuurhape*

bensüül, süsivesiniku radikaal $C_6H_5CH_2$—

bentaal (< kr. *benthos* sügavus), veekogu põhi organismide elamisalana

bentoniit (leiukoha Fort Bentoni (Am. Ühendriikides) järgi), liik tööstuses tarvitatavaid pleeksavisid

bentos (< kr. *benthos* sügavus), põhjaelustik, veekogude põhjas elavate loomade ja taimede kogum

benuaar (pr. *baignoire*), parteriloož, teatris parteriga ühel kõrgusel asetsev loož

berberiin, mitmes taimes, eriti aga kukerpuu (ld. *Berberis*) juurtes sisalduv alkaloid, tarvit. vahel ravimina

berceuse [*berssöö'z*] (pr.), hällilaul; instrumentaalhelitöö hällilaulu laadis

berdanka [*-da'-*] (vn. *берданка*), Am. koloneli Berdani konstrueeritud ühelaenguline vintpüss, oli kasutusel Vene sõjaväes XIX s. 2. poolel

berdõšš [*-õ'-*] (vn. *бердыш* < poola k.), laia poolkuukujulise teraga pikavarreline sõjakirves, vn. jalaväerelv XVI—XVII s.

bergamaska [*-ma'-*] (it. *bergamasca*), vanemaaegne lõbus it. tants

bergamott [*-o'-*] (it. *bergamotto* < trg.), 1) pirnisortide rühm; 2) pomerantsipuu alamliik (Lõuna-Kalaabrias ja Sitsiilias), mille kollasest viljakoorest saadavat b-iõli tarvit. parfümeerias ja likööride valmistamisel; ka b-ipuu vili

bergeenia (sks. XVIII s-i botaaniku K. A. v. Bergeni järgi), paksulehine taim kivirikuliste suguk-st, Siberis levinud püsik; selle lehti tarvit. tee aseainena, juurikast saadakse parkainet; ka ilutaim

bergmanntoru (sks. töösturi S. Bergmanni järgi), *elektr.* isoleerainega immutatud paberilintidest ja pikuti kinnivaltsitud metallkestast koosnev isoleertoru

beriberi (singali k., «nõrkus»), B_1-vitamiini puudusest sugenev tõbi, tekib Indias, Jaapanis, Lõuna-Aafrikas jm. kooritud (seega vitamiine kaotanud) riisi söömisest

berkeelium (P.-Am. Berkeley linna järgi), sümbol Bk, radioaktiivne element, järjenr. 97; saadud kunstlikul teel 1949. a.

berkliaanlus = *barkliaanlus*

berm (sks. *Berme*), kitsas maariba kaeviku eesküljе ja eesvalli vahel; rõhtne pind paisu nõlval; perv

bernhardiin (Sankt Bernhardi mäekuru järgi Alpides), suur valge punakollaselaiguline koeratõug

bernstein (sks. *Bernstein*), merevaik, tertsiaarist pärinev kõvastunud okaspuuvaik; tarvit. ehte- ja iluasjade valmistamiseks.

bernsteinlus, sks. revisionisti E. Bernsteini (1850—1932) õpetus

bersaljeer (it. *bersagliere* laskur), laskurväeosa sõdur Itaalias

bertiljonaaž (pr. *bertillonage*, pr. antropoloogi A. Bertilloni järgi), inimkeha mõõtmiste ja päevapildistamise rakendus kurjategijate leidmiseks

bertolliidid (nimetatud pr. keemiku C. Berthollet' auks), mittedaltoniidsed ühendid, keemilised ühendid, mis ei allu koostise püsivuse seadusele

berüll [*-ü'-*] (kr. *bērýllos*), mineraal silikaatide rühmast, haril. rohekas ning läbipaistmatu; läbipaistvad teisendid on vääriskivid smaragd ja akvamariin

berüllium [*-ü'-*], sümbol Be, element, metall, järjenr. 4, aatomm. 9,012; esineb *berüllis* ja mõnes teises mineraalis; tarvit. mõnede tehniliste sulamite koostisosana, tuumatehnikas aeglustina jm.

besaanmast (< holl. *bezaan*), päramast, tagumine, ilma raadeta mast kolme v. rohkema mastiga purjekal

besaanpuri, kahvelpuri *besaanmastil*

besee (< pr. *baiser* suudlus), koogike vahustatud munavalgest ja suhkrust

besoaar (< pärs.), pulstik, mäletsejate maos ja sooltes fosfaatidest ning allaneelatud karvadest tekkiv kivind

bessemerprotsess (ingl. inseneri H. Bessemeri (1813—98) järgi), terase tootmise menetlus sulamalmi õhuga läbipuhumise (bessemeerimise) teel happelise voodriga konverteris

bestia (ld.), metsaline, elajas; toores inimene

bestiaalne, elajalik, loomalik

bestiaarium (keskld. *bestiārium*), liik keskaja kirjandusteoseid, mis sisaldasid loomade kirjeldusi ühes allegooriliste seletustega

bestseller (ingl.), hästi minev raamat

bešamellkaste [*-me'-*] (pr. *sauce à la Béchamel*, pr. XVII s. rahamehe Béchameli järgi), valge koorekaste liha, kala vm. toitude juurde

bešmett [*-me'-*] (vn. *бешмет* < tat.), meeste poolkuub tatarlastel, Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvail

betaiin (< ld. *bēta* peet), värvusetu kristalne orgaaniline aine, mis sisaldub suhkrupeedis ja mitmes teises taimes

bête noire [*bet nuaar*] (pr., «must elajas»), kellelegi vastik olevus

betoneerima e. **betoonima**, betooniga täitma v. katma

betoon (pr. *béton* < ld. *bitūmen* maapigi), survetugev tule- ja veekindel kivisarnane ehitusmaterjal, valmistatakse haril. liivast, kruusast v. kivikillustikust ja tsemendist; tarvit. teede, sildade, hoonete, vundamentide jm. ehitamiseks; on ka muu sideaine ning täitematerjali alusel valmistatud b-e (asfaltb., silikaatb. jm.)

BeV (lüh. sõnadest biljon elektronvolti), tuuma- ja elementaarosakeste füüsikas kasutatav energiaühik; 1 BeV = 1 GeV = 10^9 eV = $1{,}6 \cdot 10^{-10}$ J

bevatron (< *b(iljon)* + *eV*), liik kiirendeid, sünkrofasotron, mis annab prootoneid energiaga 6,2 GeV

bhakti (sanskr., «osadus»), 1) hinduismis ja sikhide õpetuses üks isiksuse vabanemise ja jumalaga ühinemise teedest, asetab pearõhu andumisele isikulise jumala vastu; 2) vool India kirjanduses ja religioonis peam. XII—XV s., eitas kastikorda ja võrdsusetust

Bi, *vismuti* (ld. *bismutum*) sümbol

bi- (< ld. *bis* kaks korda), kaksis-, kahe-, kahekordne

biandria [*-a'n-*] (< *bi-* + kr. *anēr* mees), kahemehepidamine

biarhia [*-a'r-*] (. . . kr. *archē* võim), kaksikvalitsus

biblio- (< kr. *biblion* raamat), raamatu-

bibliofiil (. . . kr. *phileō* armastan), raamatuharrastaja, -sõber; haruldaste raamatute koguja

bibliofiilia, raamatuharrastus, huvi haruldaste v. silmapaistvate trükiste vastu, nende kogumine

bibliofiilne, raamatuharrastuslik; *bibliofiilidele* määratud, kunstipärane (trükiteose kohta)

bibliognoosia (< *biblio-* + kr. *gnōsis* tundmine, teadmine), raamatutundmine

bibliograaf, *bibliograafiaga* tegelev isik, bibliograafiate koostaja

bibliograafia (< *biblio-* + kr. *graphō* kirjutan), 1) teadusharu, mis käsitleb trükiste (ka käsikirjade, mikrokoopiate, heliplaatide jm.) loendite, nimestike v. ülevaadete koostamise meetodeid ja viise; b. ülesandeisse kuulub trükiste registreerimine üksikuil teadusaladel, teatud teemale jne., samuti trükiste kirjeldamine ja hindamine; 2) raamatute, ajakirjade ja kirjutiste loend ühes põhiandmetega (ilmumiskoht ja -aasta, kirjastus jm.); kirjanduse nimestik

bibliografeerima, *bibliograafiaid* (2. täh.) koostama; bibliograafia jaoks kirjeldama

biblioloogia (< *biblio-* + *logos* mõiste, käsitlus), raamatuteadus

bibliomaan, raamatunarr, *bibliomaaniale* andunud isik, kirglik raamatukoguja

bibliomaania (< *biblio-* + *maania*), raamatunarrus, mõnikord haiglaseks arenenud kirg koguda raamatuid, eriti vanemaaegseid ja haruldasi väljaandeid

bibliotaaf (. . . kr. *taphos* haud), raamatukogu omanik, kes oma raamatuid ise ei kasuta ega laenuta teistele

biblioteek (kr. *bibliothēkē*), raamatukogu

bibliotekaar, raamatukoguhoidja

bidee (pr. *bidet*), istevann, vann allkeha pesemiseks

bidestillaat (ld.), kahekordselt destilleeritud vedelik

bidevind (< holl.) = *piidevint*

bidri (India linna Bidari järgi), metallpanustehnika, milles taustaks on must metallisulam, dekooriks hõbe- v. kuldmuster

biee (pr. *biais*), viltu riiet lõigatud riba, mida pooleks murtult kasutatakse kaunistava äärisena

bien [*bįẽ*] (pr.), hästi

biennaal e. *biennale* [-*aa'*-] (it., «kord kahe aasta järel toimuv»), iga 2 a. tagant toimunud rahvusvaheline kunstide (kujutav kunst, teater, muusika) ülevaatus; iga a. Veneetsias korraldatav rahvusvaheline filmifestival

biennium [-*e'*-] (ld.), aastakahend, kaheaastane ajavahemik

bifeniül, värvusetu vees lahustumatu kristalne aine, saadakse benseeni dehüdrogeenimisel

bifilaarmähis, mõnede elektriaparaatide v. -riistade induktiivsusvaba mähis, milles traat on keskelt keeratud kahekorra, nii et kahes kõrvu olevas juhtmes on vool vastassuunaline

bifilaarne (< *bi-* + *fīlum* niit), kaheniidiline

biformne [-*o'*-] (ld. *bifōrmis*), kahekujuline

bifurkatsioon (ld. *bifurcātio*), kahenemine, kaheks jagunemine (näit. hingetoru b.); *geogr.* jõgede hargnemine: kaks jõgikonda ühinevad sel teel, et ühe jõe haru suubub teise jõgikonna jõkke

bigaamia (< *bi-* + kr. *gamos* abielu), kaksikabielu, ühe isiku abielu kahe teisesoolisega

bigaamiline, *bigaamias* elav, kaksikabieluline

bigamist, *bigaamias* elav isik, kahe naise v. kahe mehe pidaja

bignoonia (pr. abee J. P. Bignoni järgi), troopiliste ronitaimede (liaanide) liike L.-Am-s; ka kasvuhoone- ja aiailutaim

bigotne [-*o'*-] (pr. *bigot*), pimesi usklik, ülivaga; vagatsev, väärvaga

biheiviorism (< ingl. *behaviour* käitumine), käitumispsühholoogia, XX s. kodanlikus (eriti P.-Am.) psühholoogias levinud teooria, mis ignoreerib teadvuse nähtusi ja seletab inimese ning loomade käitumist ainuüksi kui reaktsioone välismaailmast saadud ärritustele

biidermeier (sks. *Biedermeier*), lihtsameelne, mugavust taotlev väikekodanlane; b-kirjandus, reaktsiooniaegse kodanluse elu kajastav lihtsatoimeline kirjandus a. 1816—48, eriti Saksamaal; b-stiil, väikekodanlikult mugav-praktiline riietus-, toasisustus- ja mööblistiil u. a. 1816—50 Saksamaal jm.

biifsteek (ingl. *beefsteak*), praetud veiselihalõigud

biimid (ingl. *beams*) = *piimid*

biironlus, keisrinna Anna Ivanovna valitsemisajal (1730—40) kehtinud režiim Venemaal, saanud nimetuse keisrinna soosiku E. J. Bironi järgi; režiimile oli iseloomulik välismaalaste ülemvõim, riigivargus ja salakaebused

biisam (keskld. *bisamum* < hbr.) e. **piisam**, 1) vt. *muskus*; 2) b-roti karusnahk; b-mutt = *desman*; b-rott = *ondatra*

biit (ingl. *beat* taktilöök), džässmuusika ühtlaselt pulseeruv põhirütm

biitnikud (ingl. *beatniks* < *Beat Generation* löödud sugupõlv), pärast II maailmasõda peam. Am. Ühendriikides tekkinud programmitu mässlik noorsooliikumine, millele on iseloomulik protest kodanliku konformismi ja silmakirjalikkuse vastu kui ka anarhiline individualism ja sageli elementaarsete ühiselunormide rikkumine

biitseps (ld. *biceps* kahepealine), kakspealihas (näit. õlavarre b.)

bikarbonaat (< *bi-* + *karbonaat*), vesinikkarbonaat, süsihappe vesiniksool (näit. naatriumb., söögisooda)

bikefaalne (. . . kr. *kephalē* pea), kahepealine

bikiinid (Bikini atolli järgi Vaikses ookeanis), kahest osast koosnev napp naiste päevitus- ja supluskostüüm

bikonkaavne (< *bi-* + *konkaavne*), kaksiknõgus, mõlemalt poolt nõgus (läätse kohta)

bikonveksne [-*ve'*-] (. . . *konveksne*), kaksikkumer, mõlemalt poolt kumer (läätse kohta)

bikroomia (. . . kr. *chrōma* värv), kahevärvuselisus

bilabiaal e. **bilabiaalne häälik** (. . . *labiaal*), häälik, mille moodustamisest mõlemad huuled (teineteisele lähenedes v. sulgu moodustades) osa võtavad (näit. p, b, m)

bilansomeeter (< *bilanss* + kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist aluspinna kiirgusbilansi (aluspinnale langenud ja sealt lahkunud kiirguse vahe) mõõtmiseks

bilanss [-*a'*-] (it. *bilancia* kaal, tasakaal), raamatupidamises erilisse kahe-osalisse tabelisse koondatud näitajad, mis rahalises väljenduses annavad ülevaate ettevõtte (org-i, asutuse) va-

randuslikust seisust teatud kuupäevaks, vahendite mahutusest (*aktiva*) ja nende moodustamise allikaist (*passiva*); aktiva ja passiva üldsummad on alati võrdsed; arveldusb., mingi riigi kõigi välismaiste rahaliste nõudmiste, kohustuste ja materiaalsete aktivate vahekord (teatud ajamomendil) teiste riikide rahaliste nõudmiste, kohustuste ja materiaalsete aktivatega selle riigi suhtes; makseb., teatud ajavahemikul mingisse riiki välismaalt saabunud maksete ja sellest riigist välismaale toimunud maksete üldsummade vahekord; NSV Liidu rahvamajanduse b., süsteemi viidud majanduslikud näitajad, mis iseloomustavad sotsialistliku laiendatud taastootmise tempot ja suurust, põhilisi vahekordi ja proportsioone rahvamajanduse arenemises; soojusb., mootoris, ahjus jm. kulutatava soojusenergia jagunemine; väliskaubandusb., kaupade sisse- ja väljaveo hinnasummade vahekord teatud ajavahemikul mingis riigis

bilateraalne (< *bi-* + *laterālis* külgmine), kahekülgne; b. sümmeetria, sümmeetria liike (on ainult üks sümmeetriatasand, see jagab keha, kujundi vms. kaheks ühesuguseks — paremaks ja vasakuks — pooleks)

bilbokee (pr. *bilboquet*), mäng, milles pulga teravikuga v. karikaga pulga teises otsas püütakse õhku heidetud palli, mis on lõngaga kinnitatud pulga külge

bilingviline [-*li'n*-] (ld. *bilinguis*), kakskeelne, kaht keelt kasutav

bilirubiin (< ld. *bīlis* sapp + *ruber* punane), sapipunane, peamine sapipigment, tekib hemoglobiini lagunemisel

biljon (pr. *billion*), NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal = miljard; Saksamaal ja Inglismaal: miljon miljonit (arv üks kaheteistkümne nulliga, 10^{12})

biljoon (pr. *billon*), vanemal ajal madalaprooviline hõbe vahetusraha müntimiseks; b-münt, vahetusraha (haril. vasest v. pronksist), mille nominaalväärtus ületab mündis sisalduva metalli reaalväärtuse

bill (ingl.), seadus, seaduseelnõu

billet d'amour [*bije' damuu'r*] (pr.) e. ***billet doux*** [*duu*] (pr.), armastuskiri

bimanuaalne (< *bi-* + *manuaalne*), kahe käega toimetatav v. tehtav

bimetallid [-*a'*-] (*bi-*), tooted ja poolfabrikaadid (plaadid, traat jne.), mis koosnevad kahest eri *metalli* kihist

bimetallism (*bi-*), kahele väärismetallile rajatud rahasüsteem, peam. kulla ja hõbeda kasutamine seaduslike maksevahenditena

binaarne (ld. *binārius*), kahest osast koosnev; b. arvusüsteem, kahendsüsteem, arvusüsteem, milles kõiki arve kirjutatakse kahe numbriga (näit. 1 ja 0); b. nomenklatuur, bioloogias nomenklatuur, mille järgi iga loom v. taim varustatakse kahest ld.-keelsest v. latiniseeritud sõnast koosneva nimega (esimene neist sõnadest tähistab perekonda, teine liiki); b. sulam, sulam, mis koosneb kahest osisest, eriti kahest metallist (näit. vasest ja tinast) v. metallist ja mittemetallist (näit. rauast ja süsinikust); b. süsteem *keem.* kahest komponendist koosnev füüsikalis-keemiline süsteem

binauraalne efekt [-*e'*-] (< ld. *bini* kahekaupa + *auris* kõrv), võime määrata heliallika suunda mõlema kõrvaga kuulmisel

binokkel [-*o'*-] (pr. *binocle* < ld. *bīni* kahekaupa + *oculus* silm), kiiker, kaksikpikksilm, võimaldab vaatamist korraga mõlema silmaga

binokulaarmikroskoop (vt. *binokulaarne*), *mikroskoop*, mis võimaldab vaatamist korraga mõlema silmaga

binokulaarne (< ld. *bini* kahekaupa + *oculus* silm), kahele silmale määratud; kahe silma abil toimuv; b. nägemine, normaalne nägemine, toimub kahe silmaga korraga nii, et ajus tekib ainult üks nägemiskujutis

binoom (< *bi-* + kr. *nomos* osa, liige), kaksliige, kahe üksliikme v. algebralise avaldise summa (näit. a + b)

binormaal (. . . *normaal*), joone punkti läbiv sirge, mis on risti joone kooldumistasandiga selles punktis

bio- (< kr. *bios* elu), elu-; bioloogiline

biobibliograafia (< *bio-* + *bibliograafia*), personaalbibliograafia, bibliograafia liik, mis peale autori teoste loendi pakub andmeid autori ja ta teoste kohta ilmunud kirjandusest

bioelektrilised nähtused [-le'-], *elektrilised* nähtused inimese, loomade ja taimede kudedes ja rakkudes
bioenergeetika (...*energeetika*), teadusharu, mis termodünaamika seadustest lähtudes käsitleb energiavahetust elusorganismides
biofilter [-fi'-] (...*filter*), seade reovee bioloogiliseks puhastamiseks
biofüüsika (...*füüsika*), teadus, mis uurib füüsikalisi seaduspärasusi bioloogilistes protsessides kui ka füüsikaliste mõjurite toimet protsessidele elusorganismides
biogeenia (...*genos* pärinemine), eluarenemislugu, hõlmab ontogeneesi ja fülogeneesi
biogeenne, elutekkeline, elusolendeist pärinev; b-d stimulaatorid, loomsetes ja taimsetes kudedes tekkivad virgutava toimega ained
biogenees (< *bio-* + kr. *genesis* teke, sünd), elu tekkimine; elusolendite tekkelugu; elusolendite tekkimine teistest, varasematest elusolenditest
biogeneetiline reegel (...kr. *genētikos* päritolusse v. sünnisse puutuv), sks. teadlase E. Haeckeli (1834—1919) a. 1866 sõnastatud reegel, mille järgi isendi individuaalne areng (ontogenees) kujutab endast vastava liigi evolutsiooni tähtsamate etappide (fülogeneesi) lühendatud ja kiiret kordamist
biogeograafia (< *bio-* + *geograafia*), teadus, mis uurib taim- ja loomorganismide levimist ja jaotumist maakeral; jaguneb looma- ja taimegeograafiaks.
biogeokeemia, *geokeemia* haru, mis uurib elusaine ja selle lagusaaduste osavõttu geokeemilistest protsessidest
biogeotsönoos (< *bio-* + *geo-* + kr. *koinos* ühine), looduslik kompleks, millesse kuuluvad biotsönoos ja eluta keskkond selle elupaigas
biograaf, kellegi *biograafia* koostaja, elulookirjutaja
biograafia (< *bio-* + kr. *graphō* kirjutan), elulugu, isiku elukäigu ning sellega käsikäes sisemise arenemise kirjeldus
biogrupp, muuseumis esitatav ühes ja samas elupaigas elutsevate loomade grupp (haril. topistena ja imiteeritud maastikul)
biokatalüsaatorid = *bioloogilised katalüsaatorid*
biokeemia, bioloogiline *keemia*, teadus, mis uurib organismide keemilist koostist ja elusale mateeriale omaseid keemilisi protsesse
bioklimatoloogia, õpetus *kliima* mõjust elusorganismidele
bioliidid (< *bio-* + kr. *lithos* kivi), organismide elutegevusest tekkinud settekivimid (näit. lubjakivi, kivisüsi, fosforiidid)
biologism, *bioloogilise* käsitlusviisi ühekülgne rakendamine teistel aladel
bioloog, *bioloogia* eriteadlane
bioloogia (< *bio-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus elusloodusest, elust kui mateeria liikumise vormist; hõlmab teadmisi loomadest, taimedest ja mikroorganismidest (zooloogiat ja botaanikat); kitsamas mõttes: õpetus elusolendite elutegevusest ja elutingimustest; b-jaam, teadusasutus teatud piirkonna loomade ja taimede uurimiseks loomulikus ümbruses ja olukorras v. katsetingimustes; täidab ka õppeasutuse ülesannet
bioloogiline, bioloogiasse puutuv v. kuuluv; b. kaitse, kiirituskaitse, abinõude kogum ioniseeriva kiirguse (alfa-, beeta-, gamma-, neutron-, röntgenikiirguse) kahjuliku toime vältimiseks; b. kell, füsioloogiline kell, loomadele ja taimedele omane aja hindamine organismi elutegevuse perioodiliste muutuste põhjal; b. kütus, sõnnik (eriti hobusesõnnik) jm. orgaanilised jäätmed, mille aeroobsel lagunemisel vabaneb soojust; b. tiik, biotiik, madal suure pindalaga tehisveekogu reovete biokeemiliseks isepuhastuseks; b. tõrje, biotõrje, taimekahjustajate (ka umbrohtude) arvukuse piiramine neid hävitavate organismide (röövtoidulised ja parasiitputukad, parasiitseened, bakterid, viirused, ka linnud ja imetajad) abil; b-d katalüsaatorid, biokatalüsaatorid, bioloogiliselt aktiivsed elutegevust reguleerivad ained (fermendid, hormoonid ja vitamiinid)
bioluminestsents [-tse'-] (< *bio-* + *luminestsents*), organismide (seente, bakterite, meduuside, limuste, putukate, kalade jne.) helendamine
biomagnetism (...*magnetism*), organismides toimuvad magnetilised nähtused, mis tekivad seoses bioelektriliste vooludega; ka magnetvälja mõju organismidele

biomass (...*mass*), organismide aine hulk kaaluühikuis (g-des) veekogu põhja v. maismaa pindalaühiku (m^2) v. vee mahuühiku (m^3) kohta
biomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), ekslikult biomeetrika, matemaatiliste meetodite rakendamine bioloogias; võtted taimede ja loomade tunnuste, bioloogiliste protsesside jm. massilise mõõtmise matemaatiliseks töötlemiseks
biomehhaanika (...mehhaanika), õpetus organismidel avalduvatest liikumisnähtustest ning neid põhjustavatest jõududest
biomütsiin (...kr. *mykēs* seen) = *aureomütsiin*
bioom (< kr.), veekogu v. mõne maismaa biotsönoositüübi (näit. taiga) organismide kogum
bioonika (< *bio-* + *(elektro)onika*), bioloogia ja tehnika piiriteadus, uurib bioloogilisi objekte eesmärgiga looduses juba esinevaid lahendusi rakendada tehnikas
biota (< kr. *bios* elu), 1) Põhja-Hiinast pärinev taimeperek. küpressiliste suguk-st; 2) elustik, mingi ala loomastik ja taimestik koos
biootiline (kr. *biōtikos*), elusse v. elusolendeisse puutuv
biopolümeerid (< *bio-* + *polümeerid*), organismi kõrgmolekulaarsed ühendid (valgud, nukleiinhapped, polüsahhariidid jm.)
biopreparaat, bioloogiline preparaat kaitsepookimiseks nakkushaiguste vastu
biopsia [-o'-] (< *bio-* + kr. *opsis* vaatlus), organismist võetud koetükikeste, kehavedelike jm. mikroskoopiline uurimine, haril. haigestumise iseloomu kindlakstegemiseks
bioriseerima (...kr. *orizō* lahutan, jaotan), erilisel viisil 75 °C temperatuuril piima pastöriseerima
bios (kr. *bios* elu), eluriik (s. o. looma- ja taimeriik koos) maakeral
biosfäär (< *bio-* + *sfäär*), organismide poolt asustatud ala (meri, magevesi, maismaa, õhk) maakeral
biostratigraafia (...*stratigraafia*), kivististena säilinud looma- ning taimevormide põhjal maakihtide ja sündmuste järjekorra (s. o. suhtelise vanuse) kindlakstegemine
biosüntees (...*süntees*), elutegevuseks vajalike ühendite (näit. valkude, nukleiinhapete) teke organismis
biotiik, vt. *bioloogiline*
biotiin, H-vitamiin
biotiit (pr. *biotite*, pr. teadlase J. B. Biot' järgi), magneesiumi ja rauda sisaldav must vilgukivi; esineb paljudes tardkivimeis
biotoop (< *bio-* + kr. *topos* maakoht), loomade ja taimede piiratud ühtlase ilmega asustusala (näit. tarnasoo, lehtpuu- v. okaspuumets, kaljukõrb)
biotsentriline [-e'n-] (...*tsentrum*), elu ja selle säilitamist keskusse asetav
biotsönoloogia, *biotsönoose* uuriv ökoloogia haru
biotsönoos (< *bio-* + kr. *koinos* ühine), biotoopi asustavate loomade ja taimede elukooslus
biotõrje vt. *bioloogiline*
biotüüp (< *bio-* + *tüüp*), *biol.* pärilikkuselt ühetaoline organismide rühm, mis kuulub kohalikku populatsiooni, näit. homosügootse taime isetolmlemisel saadud järglaskond
biovoolud, bioelektrilised voolud, kudedes tekkivad nõrgad elektrivoolud
biplaan (pr. *biplan* < *bi-* + ld. *plānum* pind), kahe kandepinnaga lennuk
bipolaarne (< *bi-* + *polaarne*), kahepooluseline; nii põhja- kui ka lõunapoolkera parasvööndis esinev; kahejätkeline (närviraku kohta)
bireem (ld. *birēmis*), vanaaja sõjalaev kahe pealistikku asetseva sõudjatereaga
bis (ld. «kaks korda»), korrata, uuesti (publiku hüüe teatreis, kontserdil jne.)
bisarne [-a'-] (pr. *bizarre*), veider, pentsik
bis dat, qui cito dat [*kvi tsi-*] (ld.), «kahekordselt annab see, kes kiiresti annab»
biseksuaalne (< *bi-* + ld. *sexuālis* suguline), kahe-, mõlemasooline
biseksuaalsus, teise soo sugunäärmete ja tunnuste olemasolu inimesel v. loomal
bisektor (ld., «kaheks lõikav»), *mat.* tasand, mis jagab kahetahulise nurga pooleks
biskott [-o'-] (it. *biscotto*), kuivik; praetud leivaviil; liik küpsist
biskviit (pr. *biscuit* < ld. *bis coctus* kaks korda küpsetatud), kuiv, kerge kook jahust, võist, vahustatud munast ja suhkrust; kõva õhuke küpsis;

b-portselan, kaks korda põletatud glasuurimata portselan

bisnismen (ingl. *businessman*), ärimees, ettevõtja, kapitalist, kes püüab kõigest saada tulu

bisnis e. **bisness** (ingl. *business*), tegevus, äri isikliku tulusaamise eesmärgil

bispiraal (< *bi-* + *spiraal*), kaksikkeermik, keermik, mis omakorda on keritud suurema läbimõõduga keermikuks

bister (pr. *bistre*), tahmast valmistatav tumepruun vesivärv; m i n e r a a l b., mangaanpruun, esineb looduses, valmistatakse ka kunstlikult; tarvit. riidevärvimiseks

bistroo (pr. *bistrot*), väike joogi- ja suupisteruum, kõrts

bisulfaat (< *bi-* + *sulfaat*), vesiniksulfaat

bisulfiit [-*u'*-] (...*sulfit*), vesiniksulfit

bisüllaabiline (...ld. *syllaba* silp), kahesilbiline

bižuterii (pr. *bijouterie*), metallehted, kaunistatud kalliskivide, pärlite, emailiga jne.

bitjuug (vn. *битюг*), eriti suurt tõugu tugev veohobune (Venemaal XVIII ja XIX s.)

bitkii (vn. *битки*, pl.), väikesed hakklihapallid kastmes

bitt (ingl.), *mat.* informatsiooniühik, informatsiooni hulk, mis sisaldub teates, et toimus üks kahest võrdvõimalikust sündmusest

bitumineerima, *bituumeniga* katma

bituminoosne, *bituumenit* sisaldav, sellega immutatud

bituumen (ld. *bitūmen*), naftast, looduslikust asfaldist v. tahkekütustest valmistatav sideaine; laiemas tähenduses: tahkekütustest ja maavahast ekstraheeritavad koostisosad; tarvit. teedeehituses, põranda- ja katusekatteks ning lakkide valmistamiseks

biureet (< *bi-* + kr. *uron* kusi), kusiaine kuumutamisel ja valkude hüdrolüüsimisel tekkiv värvusetu kristalne ühend; annab leelise ja vasksulfaadi lahustega keetmisel violetse värvuse (b-ireaktsioon); seda kasutatakse valkude tõestamiseks

bivakeerima e. **bivakkima**, *bivakki* asuma, selles olema

bivakk [-*a'*-] (pr. *bivouac* < sks.), välilaager, sõjaväe asetsus puhkuseks v. ööbimiseks väljaspool asulaid telkides v. lahtise taeva all; üldse: alpinistide jt. matkajate puhkekoht

bjass (vn. *бязь* < ar.), jäme labase koega puuvillane riie

bjeff (pr. *bief*), jõe osa kahe naaberpaisu vahel; kanali osa kahe lüüsi vahel

Bk, *berkeeliumi* sümbol

blamaaž (sks. *Blamage* < pr. *blâme*), häbi, teotus; naeruvääristus

blameerima (pr. *blâmer* < kr.), häbistama, teotama; naeruvääristama

blanc-fixe [*blafi'ks*] (pr.), mineraalvalge, permanentvalge, barüütvalge, püsiv valge värvaine, keemiliselt baariumsulfaat

blankett [-*e'*-] vt. *plank*

blankism, väikekodanlik vool revolutsioonilises liikumises Prantsusmaal XIX s., saanud nime utopistliku kommunismi ja revolutsioonilise liikumise tegelase L. A. Blanqui (1805—81) järgi. Blankistid tahtsid asendada kodanliku korra sotsialistlikuga mitte proletariaadi klassivõitluse arendamise teel, vaid revolutsioonilise intelligentsi vandenõu abil

blanko (hisp. *blanco* valge, puhas), tühi, täitmata; b-krediit, kapitalistlikus majanduses: tagatiseta pangakrediit, mis rajaneb ainult isiklikul usaldusel; b-veksel, veksel, millele veksliandja annab oma allkirja enne, kui on kirjutatud vekslitekst; b-volitus, volitus, millel leidub ainult volitaja allkiri, kuna teksti kirjutab volinik hiljem; piiramata volitus

blankvärss (ingl. *blank verse*), riimita värss, haril. viiejalaline jamb

blanmanžee (pr. *blanc-manger* «valge toit»), koorekreem, tarretis vahukoorest v. mandlipiimast

blanšeerima (pr. *blanchir* valgendama), puu- ja aedvilja (ka mõningaid kalaliike) mõni minut kuuma vee v. auruga töötlema

blaseeruma (pr. *blaser*), tülpima, üleolevalt ükskõikseks muutuma

blasfeemia (kr. *blasphēmia*), teotus, mõnitus (eriti nn. pühaduse-, jumalateotus)

blastoderm (< kr. *blastos* idu + *derma* nahk), rakukiht lootel *blastula* staadiumil

blastoidid [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju, välimus), vanaaegkonna meredes elanud okasnahksete klass

blastomeerid (...kr. *meros* osa), lõigustusrakud, hulkraksete loomorganismide viljastatud munaraku jagunemisel tekkivad rakud

blastoom, *med.* kasvaja

blastopoor (< kr. *blastos* idu + *poros* ava), *biol.* karikloote e. gastrula ürgsuu

blastotsööl (...kr. *koilos* õõnes), *biol.* põisloote e. blastula õõs

blastotsüst (...kr. *kystis* põis), loodepõieke, inimese jt. imetajate loote varajane arenemisaste

blastula, *biol.* põisloode, haril. *moorulale* järgnev lootejärk hulkrakseil loomorganismidel

blefariit (< kr. *blepharon* silmalaug), laupõletik, silmalau vaba serva põletik

blefaroptoos (...kr. *ptōsis* kukkumine), silmalau vaje

blennorröa [-*ö'a*] (< kr. *blennos* lima + *rheō* voolan), mädavoolus, silma mädapõletik, põhjustatud gonokokkide silmasattumisest

blindaaž (pr. *blindage*), *sõj.* tugeva laega koobas kaitseks mürskude vastu; ka lihtne palkidest ja mullast kate kaitseks vaenlase tule vastu

blisard (ingl. *blizzard*), tuisk tsükloni tagalas tugeva loodetuule ja pakasega P.-Am-s ja Inglismaal; ka tuisk käreda külma puhul üldse

bloc-notes [*blokno't*] (pr.) *vt.* bloknoot

blokaad (ingl. *blockade*), 1) mõne riigi (v. selle osa v. riikide rühma) isoleerimine v. piiramine poliitiliste, majanduslike jm. abinõude varal v. sõjalise jõuga teatavate nõuete täitmisele v. tingimuste vastuvõtmisele sundimiseks; linna, kindluse, sadama jne. täielik sissepiiramine; 2) blokeerimise teel märgitud koht trükilaos; 3) *med.* mõne elundi v. süsteemi talitluse väljasulgemine v. tuimastamine. Vrd. *kontinentaalblokaad*

blokeerima, *blokaadi* teostama, sulgema; spordis: sulustama; segaseid v. puuduvaid tähti trükilaos ülespoole pööratud trükitähtedega (kummukitega) asendama; kõrvaldama masinate ja aparaatide segavat mõju raadiokuulamisele

blokeering, seadmete süsteem raudteel rongide liikumise reguleerimiseks ja raudteeliini läbilaskevõime tõstmiseks; raudtee liiniosade sulustamine semaforide ja valgusfooride abil; hõivatud telefoniliini sulustamine teistele abonentidele; tehniline võte spordis vastase löögi takistamiseks

blokhaus (sks. *Blockhaus*), palkmaja; palk-, kivi- v. betoonehitis ringkaitseks ajutistes kindlustustes ja välisõjas

blokk I (pr. ja ingl. *bloc*), riikide, poliitiliste parteide vm. org-de liit v. kokkulepe ühiseks tegutsemiseks v. ühiste poliitiliste eesmärkide saavutamiseks; hoonete rühm; võrkpallimängus: grupisulg; k o m m u n i s t i d e j a p a r t e i t u t e b., NLKP liit parteitute tööliste, talupoegade ja intelligentsiga nõukogude valimiste puhul

blokk II (ingl. block) = *plokk*

bloknoot (pr. *bloc-notes*), märkmik, väike rebitavate lehtedega vihik märkmete tegemiseks

blond (pr.), valgevereline, heledajuukseline

blondeerima (pr. *blondir*), juukseid keemiliste vahenditega heledamaks muutma

blondiin, heledajuukseline, üldse heleda jumega isik

blues [*bluuz*] (ingl.) = *bluus*

bluff (ingl.), kaardimängus võte mänguosaliste heidutamiseks: mängija, kellele on sattunud halvad kaardid, laseb paista, nagu oleksid tema käes võidukaardid; *kiitlemine olematute võimete v. vahenditega; «puru silma ajamine»; aluseta kõmuteade

bluffima, eksiteele juhtima; rabama, heidutama, «puru silma ajama»

bluuming (ingl. *blooming*), võimas valtsmasin suurte (kaalult üle 1 t) terasest valuplokkide töötlemiseks surve teel neljakandilisteks toorikuteks (bluumideks)

bluus (ingl. *blues* kurvameelsus), 1) kaeblik aeglase tempoga laul P.-Am. neegrite rahvamuusikas, laialt levinud džässmuusika vorme; 2) seltskonnatants 4/4-taktis

b. m. vt. *brevi manu*

b-moll = *si-bemoll-minoor*

boa (pr. *boa* < ld. *boa*), 1) mürgitu hiiglamadu L.-Am-s; 2) maotaoliselt kujundatud lahtine karusnahast (ka sulgedest) naisekrae

bobak (tat.), stepiümiseja, Euraasia stepialadel elav kahkjas roostekollane oravlane

bobby [-*i*] (ingl., hellitusvorm nimest

Bob), politseiniku pilkenimetus Inglismaal

bobi (ingl. *bobsleigh*), mäespordis: tüüri ja piduriga varustatud kiirlaskumiskelk

bobiin (pr. *bobine* värten), alus v. pool, millele keritakse köis, traat, niit jne.

bobinett [-*e*'-] (ingl. *bobbinet*), pitsitaoline puuvillriie

bobrik (vn. *бобрик*), raske karvane kalev üleriiete jaoks

bobsli = *bobi*

boche [*boš*] (pr.), sakslase halvustav nimetus prantslastel

bodega [-*e*'-] (hsp.), veinikelder, trahter

bodhisatva [-*sa*'-] (sanskr., «ärkamisolend»), budismis olend, kes pideva enesetäiustamisega on omandanud eeldused täiuslikuks saada ja nirvaanasse jõuda

bodmerii (sks. *Bodmerei*), laen, mille teeb laevajuht laeva v. lasti pantimisel

boeuf [*böf*] (pr.), veiseliha; *b. à la Stroganof* vt. *böfstrooganov*

bogaraa-maaviljelus (< pärs.), maaharimine ilma niisutuseta niisutusmaaviljeluse rajoonides Kesk-Aasias jm.

bogatõrr [-*õ*'-] (vn. *богатырь* < trg.), vägilane vn. bõliinades ja muinasjuttudes

bogdogeegen (mongoli k., «pühim valgus»), lamaistliku kiriku pea Mongoolias 1641—1924

bogdõhann [-*a*'-] (mong.), Hiina keisri tiitel

boghed (ingl. *boghead*), peam. vetikaist tekkinud kivisöesarnane kivim

bogomiilid (arvat. asutaja, preester Bogomili järgi), keskaegne manihheistlik (vt. *manihheism*) usulahk Balkanimaadel, eeskätt Bulgaarias

boheemitsema, *boheemlasena* elama v. käituma

boheemlane (< pr. *bohème*, algselt: mustlane), ebakorrapärase, muretu eluviisiga isik (eriti nn. vabade elukutsete esindajate — näitlejate, kirjanike, kunstnike hulgast)

boi I (ingl. *boy* poiss), teenerpoiss hotellis v. kontoris

boi II = *baika*

boikoteerima e. **boikottima** [-*o*'-], *boikotti* teostama

boikott [-*o'tt*] (ingl. *boycott*, mõisavalitseja Ch. Boycotti järgi, kelle vastu esmakordselt rakendati b-i), poliitilises ja majanduslikus võitluses üksiku isikuga, org-iga v. riigiga täielik v. osaline suhete katkestamine, teatud kaupade ostmisest keeldumine jne.; e t t e v õ t t e b., kapitalistlikes maades üks klassivõitluse vorme, seisneb tööliste kollektiivses keeldumises tööle asuda ettevõtte omaniku juurde, kelle ametiühing on pannud b-i alla; üldse: ühine keeldumine teatavate isikutega suhtlemisest v. neile kuuluvate asjade v. õiguste kasutamisest.

boiler (ingl.), kuumutuskatel, soojusisolatsiooniga anum vee soojendamiseks, haril. auru v. kuuma vee abil, mis juhitakse torustiku kaudu läbi anuma

boiskaut (ingl. *boy-scout* < *boy* poiss + *scout* luuraja), laste ja noorsoo kodanliku sportliku org-i liige Inglismaal

bojaar (vn. *боярин*), feodaalse kõrgaadli liige Venemaal (kuni XVIII s. alguseni) ja kuningriiklikus Rumeenias

boks (ingl. *box* kast, putka, latter), eraldatud ruum (haiglapalatis, garaažis auto jaoks jm.)

bokser I (ingl. *boxer* poksija, rusikavõitleja), hiina imperialismivastase salaühingu liige; b - t e ü l e s t õ u s, rahva ülestõus Hiinas a-il 1900—01, oli suunatud välismaiste imperialistide ülevõimu kui ka omaenda rõhujate vastu

bokser II (ingl.), saksa buldog

boksiit (pr. *bauxite*, esimese leiukoha Les Baux' järgi Prantsusmaal), peam. vett sisaldavast alumiiniumoksiidist koosnev porsumissaadus, alumiiniumimaak

bola (hsp.), viskerelv L.-Am. indiaanlastel (rihm selle otsa kinnitatud 2—3 raud- v. kivikuuliga)

boleero e. **boolero** (hsp. *bolero*), 1) hsp. rahvuslik paaristants 3/4-taktis, kastanjettide ja laulu saatel; ka vastav muusikapala; 2) lühike lahtine naiste pihikvest

boliid (< kr. *bolis* viskoda), suure massiga hele meteoor

boliivar (L.-Am. riigitegelase S. Bolivari järgi), 1) Venetsueela rahaühik, võrdub 100 sentimoga; 2) laiaääreline kübar (oli moes XIX s. algupoolel)

boliviaano, endine Boliivia rahaühik, võrdus 100 sentaavoga

bolomeeter (< kr. *bolē* kiir + *metreō* mõõdan), riist kiirguse mõõtmiseks; b-i tegevus põhineb juhtmetakistuse muutumisel soojenemise tõttu

bolševik (vn. *большевик*), NLKP liikme ajalooline nimetus; kommunist; vt. ka *bolševism*

bolševiseerima (vn. *большевизировать*), *bolševismi* mõju tugevdama; bolševike arvu mõnes org-is suurendama

bolševiseeruma, tõeliselt *bolševistlikuks* muutuma

bolševism (vn. *большевизм* < *большинство* enamus), järjekindlalt marksistlik poliitiline mõttevool, tekkis a. 1903 Venemaal Lenini poolt vana «Iskra» põhimõtete ja taktika eest peetud võitluse tulemusena ja iskralaste lõhenemise tagajärjel VSDTP II kongressil enamuseks (vn. большинство) ja vähemuseks (vn. меньшинство); sellest tulenevad nimetused b. ja menševism, bolševikud ja menševikud. B. mitte üksnes ei taastanud marksismi revolutsioonilise sisu, vaid ka arendas seda edasi klassivõitluse uutele tingimustele vastavalt. Rajatud marksistlik-leninlikele ideoloogilistele, organisatsioonilistele, taktikalistele ja teoreetilistele alustele, on bolševike partei kommunismi partei. NLKP XIX kongress (1952) otsustas loobuda partei kaksiknimetusest ja nimetada teda edaspidi Nõukogude Liidu Kommunistlikuks Parteiks (NLKP)

bolševistlik, *bolševismisse* puutuv v. kuuluv; bolševikule omane

bombaaž (pr. < it.), konservikarbi kaane ja põhja kummumine karbis tekkinud gaaside survel

bombard [-*a*'-] (pr. *bombarde*), pommiheitja, algeline suurtükk Euroopas XIV—XVI s.; b-st lasti kivi- (ka raud-)kuulidega

bombardiir (sks. *Bombardier* < pr.), Vene tsaariarmee suurtükiväes sõduri auaste (vastas jefreitori astmele jalaväes)

bombardon [*bobardo*'] (pr.), bass- v. kontrabasstuuba

bombastne [-*a*'-] (ingl. *bombastic* < pärs.), täispuhutud, kõrgelennuline

bona fide (ld. «heas usus»), puhtsüdamlikus veendumuses, et teatav toiming v. seisukord on õige ja aus

bonapartism (Prantsuse keisrite Napoleon I ja Louis Bonaparte'i järgi), 1) suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktatuuri vorme, seisneb sõjaväele tugineva riigivõimu laveerimises vaenulike klasside ja jõudude vahel, kusjuures alati kaitstakse ekspluataatorlike klasside põhilisi huve; 2) nüüdisajal tähtsuse kaotanud kodanlik poliitiline vool, mis pooldas Bonaparte'ide dünastia taastamist Prantsusmaal

bonapartist, *bonapartismi* (2) pooldaja

bonbon [*bobo*'] (pr.), kompvek

bonbonnière [*bobonjää'r*], kaunis kompvekikarp

bonderisatsioon (kunstl.), fosfaatimise kiirmenetlus

bongo (< hsp.), L.-Am. päritoluga väike käsitrumm, kasutusel džässorkestris

bonheur [*bonöö'r*] (pr.), hea õnn; hüveolu

bonhomme [*bono'm*] (pr.), heasüdamlik, tubli, kuid lihtsameelne inimene

bonifikatsioon (pr. *bonification* < ld. *bonus* hea), hüvitus, hinnakõrgendus (kui kaup on parem kokkulepitust)

bonifitseerima (ld.), hüvitama, kahju tasuma

boniteerimine (< ld. *bonitas* headus, väärtus), headuse v. väärtuse hindamine; põllumajandusloomade (veiste, sigade, lammaste) tõulise ja majandusliku kõlblikkuse astme määramine välistunnuste põhjal; maa ja mulla omaduste hindamine saagikuse seisukohalt; metsa tootlikkuse määramine

boniteet (ld. *bonitas* headus, väärtus), headus, väärtus, kõlblikkus; metsa tootlikkuse näitaja, mis sõltub kliimast, mullast ja hooldamisest; b-iklass määratakse eriliste sortimenditabelite järgi puude ülelugemise ja nende keskmise läbimõõdu ning kõrguse määramise alusel

bonjour [*božuu'r*] (pr.), «tere» (hommikul ja päeval tarvitatav tervitussõna)

bon mot [*bomo*'] (pr.), tabav, teravmeelne sõna v. lause

bonne (pr. *bonne* teenijatüdruk, lapsehoidja), *van.* lastekasvatajanna, lapsehoidja

bonne mine au mauvais jeu [*bon min o move' žö*] (pr.), «hea nägu halva

mängu juurde» (meelehärmi varjamise kohta)

bonsa (< jaap.), budistliku munga nimetus Jaapanis

bons offices [*bozofi'ss*] (pr., «head teened»), tülitsevate riikide lepitamine kolmanda riigi poolt

bonsoir [*bosuaa'r*] (pr.), «tere õhtust!»; «head õhtut!»

bon ton [*boto'*] (pr.), hea toon, kombekus

bon vivant [*boviva'*] (pr.), mõnuleva elu veetja, elumees, priiskaja

bookmaker [*bukmeik-*] (ingl.), kihlvedude ametlik vahetalitaja võiduajamistel kodanlikes maades

bool (< ingl. *bowl* kauss), külm jook lahjendatud veinist puuviljatükikeste v. marjadega; anum selle joogi serveerimiseks

boolero vt. *boleero*

boolus (< kr. *bolos* kamakas), valkjaskollane kuni pruun savi, tarvit. maalrivärviks ja kirjalaki valmistamiseks, ka ravimina

boon I (pr. *bon* talong, tõend), lühiajaline tõend mingi väärtuse v. teenuse saamiseks; aseraha (kohalike võimude v. asutuste poolt väljaantud paberraha); käibelt kadunud paberraha, mida koguvad kollektsionäärid

boon II = *böön*

boonus (< ld. *bonus* hea), lisatasu, -kasu (mida makstakse näit. aktsionäridele lisaks dividendile)

boor (keskld. *bor(ax)* < ar.), sümbol B, element, järjenr. 5, aatomm. 10,81; esineb looduses ainult ühenditena (booraks, boratsiit); tarvit. arstiteaduses, tuumatehnikas ja põllumajanduses

boora (it. *bora* < kr. *boreios* põhjapoolne), külm puhanguline tormini paisuv tuul mereäärseil aladel, puhub talvel mäekallakuilt

booraks (keskld. *borax* < ar.), pura, mineraal, vett sisaldav naatriumtetraboraat; tarvit. tööstuses, kosmeetikas, desinfektsioonivahendina jm.

boorhape, ortoboorhape, värvuseta soomusekujuliste kristallidena esinev aine, saadakse peam. boori sisaldavatest mineraalidest; tarvit. klaaside ja emailide tootmiseks, nahaparkimisel, antiseptilise ainena jm.

boorimine, menetlus terasdetailide pinnakihi rikastamiseks booriga

boororgaanilised ühendid, keemilised ühendid, kus boor on seotud orgaaniliste radikaalidega; nendest valmistatakse boraane (boorvesinikke); viimastest toodetakse reaktiivkütuseid

boorvaseliin, vaseliinist ja boorhappest kattesalv haavade ravimiseks

boorväetis, mikroväetis, mida tarvit. köögiviljakultuuride, ristiku- ja lutserniseemnete saagikuse tõstmiseks

boraadid, boorhappe soolad ja estrid, rühm mineraale, nagu looduslik booraks (tinkal), boratsiit jt.

boratsiit, boori sisaldav mineraal

bordeerima (pr. *border*), ääristama, palistama

bordell [*-e'-*] (pr. *bordel*), lõbumaja. avalik maja

bordoo (pr. *bordeaux* Bordeaux' linna järgi), b. v e i n, Bordeaux' ümbruse viinamägede marjadest valmistatud punane ja valge pr. vein; b. e. b - p u n a n e, veinpunane, pruunikaspunane (punase, b. veini värvuse järgi); b. v e d e l i k, vaskvitriolist, kustutamata lubjast ja veest koosnev taimekaitsevahend

borduun vt. *burdoon*

bordüür (pr. *bordure*), veeris, mustriga ilustatud servmine riba v. vööt riideil, käsitöödel, tapeetidel jne.; kaunistus teksti raamistusena trükitehnikas; madal kitsas riba istutatud taimedest mingi ala raamimiseks aedades ja parkides

boreaalne (kr. *boreios*), põhjapoolne, põhja-; põhjapoolkera parasvöötmes asuv

boreas [*-e'-*] (kr.), külma põhjatuule nimetus vanaaja kreeklastel

borgis (sks. < romaani k.), liik trükikirja, mille kirjakraadi suurus (keegel) on 9 punkti (u. 3,38 mm)

boriidid, *boori* ühendid metallidega

borneerunud (< pr. *borner* piirama), vaimselt piiratud

borneool (Borneo saare järgi), mõnede troopikataimede mahlas sisalduv orgaaniline ühend; tarvit. kampri tootmiseks

borniit (austria metallurgi I. v. Borni järgi), kirju vasemaak

borotbistid [*-i's-*], ukraina pahempoolsete esseeride väikekodanlik-natsionalistliku partei (eksisteeris 1918—20) liikmed

borš (vn. *борщ*), peedisupp, liha, peedi jm. aedvilja supp

boršokk [*-o'kk*] (vn. *борщок*), lihaleem peedivedelikuga

boržomm [*-žo'-*] (Guusia NSV suvituslinna Boržomi järgi), liik mineraaltervisvett

boskett [*-e'-*] (pr. *bosquet*), väike salu; ilupõõsastik barokkstiilis parkides ja aedades

bosonid, *füüs.* täisarvulise spinniga elementaarosakesed

boss (ingl.), peremees, ettevõtte v. asutuse juht; reaktsioonilise partei- v. ametiühinguorg-i juht (eriti Am. Ühendriikides)

bossaaž (pr. *bossage*) = *rustika*

boston (Bostoni linna järgi P.-Am-s), 1) Am-st pärinev aeglane valss; 2) neljakesi 52 kaardiga mängitav Am. kaardimäng; 3) liik villast ülikonnariiet

botaanik, *botaanika* eriteadlane

botaanika (kr. *botanikē* < *botanē* rohi, taim), taimeteadus; b - a e d, aed taimede tundmaõppimiseks ja teaduslikuks uurimiseks

botaaniline, *botaanikasse* puutuv, taimeteaduslik; b. g e o g r a a f i a, taimkattegeograafia, teadus taimkatte suurte kategooriate jaotumisest maakeral

botaniseerima, teaduslikul v. õppeotstarbel taimi koguma

botanofiil (< kr. *botanē* rohi, taim + *phileō* armastan), asjaarmastaja botaanik

botikud (vn. *ботики* < pr. *botte* saabas), kõrged naiste kalossid kummist, kummiriidest, vildist jne.

botriotsiidaris (< kr.), vanim tuntud merisiilik, elas ordoviitsiumis Eesti territooriumi katnud meredes

botrüomükoos (< kr. *botrys* kobar + *mykēs* seen), peam. hobustel esinev nakkushaigus, mille puhul täheldatakse nahas hernetera- kuni rusikasuurusi sõlmekesi

bottengarn (rts.), suur võrkkastiga süvaveemõrd

botulism (< ld. *botulus* vorst), toidumürgistus, mürgistushaigus, mis tekib erilise batsilli toimel riknenud vorsti, liha, kala jne. söömisest

botvinja [*-i'-*] (vn. *ботвинья*), kaljast, kalast, keedetud aedviljast (peeneks lõigatud kurkidest, sibulast), oblikast jm. valmistatud külm toit

bouillon [*bujo'*] (pr.) = *puljong*

boulle [*bul*] (Prantsuse kuninga Louis XIV õue-mööblikunstniku A. Boulle'i järgi), pr. mööblistiil XVII—XVIII s. (seda iseloomustavad kilpkonnaluust, pärlmutrist, elevandiluust koostatud sisselõikeornamendid pronksaplikatsioonidega)

bourdon [*burdo'*] (pr.) = *burdoon*

bourrée [*bure'*] (pr.) = *burree*

bouton [*buto'*] (pr.), pung, õienupp; nööp

boutonnière [*butonjää'r*] (pr.), nööpauk; nööpaugus kantav õis v. lillekimbuke

bouts rimés [*burime'*] (pr. «riimuvad lõpud»), luuletus etteantud riimidele

bowl [*bool*] (ingl.) vt. *bool*

Br, *broomi* sümbol

braavo I (it. *bravo* tubli), tubli, tore! (vaimustus- v. heakskiiduhüüd)

braavo II (it. *bravo*), palgaline mõrvar, bandiit Itaalias XVII—XVIII s.; seikleja

bradükardia [*-ka'-*] (< kr. *bradys* aeglane + *kardia* süda), südameaeglus, südametegevuse aeglustumus

brahhiaalne (< kr. *brachiōn* käsi, õlg), *anat.* õlavarresse puutuv, õlavarre-

brahhiopoodid (...kr. *pus* jalg), käsijalgsed, selgrootute loomade klass, mereloomad, kelle karp koosneb kõhtmisest ja selgmisest poolmest; paljud kinnituvad varre abil merepõhja

brahhü- (kr. *brachys* lühike), lühi-

brahhügraafia (...kr. *graphō* kirjutan), kiirkirjasüsteemide üldnimetus

brahhükefaalia (...kr. *kephalē* pea), lühipealisus

brahhükefaalne, lühipealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % kolju pikkusest on üle 80). Vast. *dolihhokefaalne*

brahhüloogia (< *brahhü-* + kr. *logos* sõna), lühi-, napisõnalisus

brahmaanid e. **brahmiinid**, *brahmanismi* preestrid, India kõrgeima preestrikasti liikmed

brahman (sanskr.), põhimõisteid India usundeis ja filosoofias, algselt palvevalem, hiljem ebaisikuline, väljaspool aega ja ruumi eksisteeriv absoluut

brahmanism (< sanskr., jumaluse Brahma järgi), Indias X—IX s. e.m.a. tekkinud usund, järgnes veda usundile; nüüdisaegseks b-i kujuks on Indias valitsev usund hinduism

brahmi, Vana-Indias kasutusel olnud silpkiri

brakteaat (< ld. *bractea* metall-leheke), ainult ühelt poolt vermitud õhuke keskaegne münt

branche [*braš*] (pr.), oks, haru; kutse-, eriala

bander (sks. *Brader* < *Brand* põlemine), purjelaevastiku ajastul puust erilaev sõjalaeva süütamiseks

brandmeister (sks. *Brandmeister*), meeskonna pealik tuletõrjes

brandy [*brändi*] (ingl.) vt. *brändi*

branhiogeenne (< kr. *branchion* lõpused + *genos* sünd), lõpustest tekkinud

brass I (pr. *brasse*), sportlik ujumisviis, rinnuli- ja seliliujumine, mida iseloomustab käte ja jalgade sümmeetriline ja üheaegne tegevus konnaliigutuste taoliselt

brass II (holl. *bras*), prass, nöör, mis tuleb kummastki raa otsast laevatekile

brassima, *brasside* (II) abil raad pöörama

bratše (it. *viola da braccio*), altviiul, viiulist puhta kvindi võrra madalam, täidab keelpillide rühmas aldi osa. Vrd. *vioola*

brauniit (sks. loodusuurija K. Brauni järgi), mineraal, oluline mangaanimaak

brauning (Ameerika relvakonstruktori J. Browningi järgi), liik automaatrelvi (püstoleid, kuulipildujaid jne.)

bravaad (pr. *bravade*), tarbetult julge väljaastumine, uhkeldav vaprus

braveerima (pr. *braver*), hoolimatult hädaohusse suhtuma; tarbetut julgust ilmutama, vaprusega hooplema, väljakutsuvalt esinema

bravissimo [*-vi'-*] (it.), väga tubli, väga tore! (vaimustus- v. heakskiiduhüüd)

bravuur (pr. *bravoure* vaprus < it. *bravura*), hoogsus, kartmatus, vaprus; meisterlikkus, hoogne virtuooslik ettekandeviis (muusikas)

bravuurne, hoogne, sädelev, elav

breakfast [*brekföst*] (ingl.), eine, pruukost

brelokk [*-o'-*] (pr. *breloque*), ehisripats uuriketil

bremsberg (sks. *Bremse* pidur + *Berg* mägi), kallakas rööbastee raskuste allalaskmiseks (näit. kaevandustes)

brešš (pr. *brèche*), müürilünk, läbimurru-avaus (kindlusemüüris)

bretša (it. *breccia*), rihas, purdkivim, mis koosneb kokkuliitunud teravaservalistest kivimiosadest

breve (ld., «lühike»), paavsti lühike ametlik kiri

breviaar (ld. *breviārium*), lühike ülevaade, väljavõte; kat. kiriku ld.-keelne palveraamat

brevi manu (ld.), lüh. b. m. e. br. m., ilma pikemata, kergel käel, kähku

bridž (ingl. *bridge* sild), kaardimäng 52 kaardiga kahe vastastikku mängiva paari vahel

brigaad (pr. *brigade*), 1) väekoondis, mis koosneb enamasti mitmest polgust, pataljonist, divisjonist või eskadrillist; 2) ühte klassi kuuluvate sõjalaevade koondis; 3) kindlat ülesannet täitev töötajate rühm (näit. tootmisb. tehases, b. kolhoosis)

brigadir (sks. *Brigadier* < pr. *brigadier*), 1) brigaadi (3) juht; 2) polkovniku ja kindrali vaheline sõjaväeline auaste Venemaal XVIII s.; 3) ratsaväesõduri auaste Prantsusmaal (vastab kapralile jalaväes)

brigant [*-a'-*] (it. *brigante*), röövel, teeröövel

brigantiin (it. *brigantino*), ka kuunarprikk, 2-mastiline purjekas, millel on eesmastis raad

brii (pr. *fromage de Brie*), teatav juustusort (hallitusega kaetud juust)

briis (pr. *brise*), rannikuil esinev kohalik tuul (päeval puhub m e r e b. merelt maa ja öösi m a a b. maalt mere poole); kerge kuni hoogus tuul

brikett [*-e'-*] (pr. *briquette*), tellise vm. kujuliseks pressitud peeneteraline aines, peam. kivi-, pruun- v. puusüsi, maak, saepuru, turvas jne.

brikettima [*-e'-*], *brikette* valmistama

brikk vt. *prikk*

briljant [*-a'-*] (pr. *brillant*), korrapäraselt lihvitud teemant (põhivorm: rohketahuline kahekordne tüvipüramiid)

briljantiin (pr.), juuste õlitamiseks kasutatav glütseriini v. riitsinusõli parfümeeritud piirituslahus

briljantne [*-a'-*], hiilgav, tore

briljantroheline, aluseline värvaine, rohekas kristalne pulber, tarvit. anti-

septikumina, paberi ja naha värvimiseks jm.

brioso [*-io'-*] (it.) = *con brio*

briošš (pr. *brioche*), teatud pärmitaignakukkel, nupsusai

brisantmürsk [*-a'-*] (< pr. *brisant* purustav), purustava lõhkeainega täidetud suurtükimürsk distantssüütajaga; lõhkeb õhus, tabades märke killudega

brisantsus [*-a'-*], löögitaoliselt mõjuv lõhkeainete purustavus

bristolpaber (Bristoli linna järgi Inglismaal), raske sile joonistuspaber

brička (vn. *бричка*), lahtine, kerge reisivanker

br. m. vt. *brevi manu*

brodeerima (pr. *broder*), *broderiid* õmblema

broderii (pr. *broderie*), auktikand

broiler (ingl.), eri viisil nuumatav noorlind v. -loom (näit. küülik)

brokaat (it. *broccato*), tihe raske siidriie rikkaliku kuld-, hõbe- v. värvilise mustriga; b - p a b e r, värviline kuld- v. hõbemustriga paber

brokatell [*-e'-*] (pr. *brocatelle*), raske poolsiidine sissekootud mustriga mööbliriie

broker (ingl.), maakler, vahetalitaja ostja ja müüja, kindlustusandja ja -võtja, laeva- ja prahiomaniku vahel

brokoli (it. *broccolo*), kaks kapsa teisendit: spargelb. e. spargelkapsas, lill- e. õisikb.

bromaadid, broomhappe soolad, suure oksüdeerimisvõimega kristalsed ained; tähtsamad on kaaliumb. ja naatriumb.

bromeelialised (rts. arsti O. Bromeli (1639—1705) järgi), troopilise Am. üheiduleheliste rohttaimede suguk.

bromiidid (< *broom* + kr. *eidos* välimus, kuju), broomi ühendid metallide v. mittemetallidega; tähtsamad b-d on vesinikbromiidhappe soolad; tarvit. arstiteaduses ja fotograafias

bromism, broomimürgistus, mürgistus broomipreparaatidega

bromuraal (< *broom* + kr. *uron* kusi), broomi sisaldav valge pulber, rahusti ja uinuti

broneerima (vn. *бронировать*), turvama, kindlustama, soomustama; materiaalseid väärtusi tagama (pangas palka b.), erilisi õigusi säilitama (eluruumi b.) v. eesõigusi tagama (töökohti b. noortele spetsialistidele)

bronhiaal- (< kr. *bronchos* hingekõri), kopsutoru-

bronhiaalastma (... *astma*), kopsuastma, hingeldushoogudena avalduv hingamishäire, kusjuures eriti raskendatud on väljahingamine

bronhiaalkatarr [*-ta'-*] (... *katarr*) = *bronhiit*

bronhid (< kr. *bronchos* hingekõri), kopsutorud, hingetoru harud

bronhiektaasia = *bronhoektaasia*

bronhiit, kopsutorude limaskesta põletik, kopsukatarr

bronhioolid, kopsutorukesed, kopsutorude peenimad harud

bronhoadeniit (< kr. *bronchos* hingekõri + *adēn* näärе), bronhiaalsete lümfisõlmede põletik

bronhoektaasia (... kr. *ektasis* laienemine), kopsutorude laienemus

bronhograafia (... kr. *graphō* kirjutan), meetod kopsutorudest röntgeniülesvõtete saamiseks

bronhopneumoonia (... *pneumoonia*), koldeline kopsupõletik (mille puhul on põletikust haaratud väikesed kopsutorud ja neile vastavad alveoolid)

bronhoskoopia (... kr. *skopeō* vaatan), kopsutorude otsene vaatlus suu kaudu sinna juhitava erilise sirge toru (b r o n h o s k o o b i) abil

brontosaurus [*-au'-*] (< kr. *brontē* müristamine, kõu + *sauros* sisalik), väljasurnud hiiglaroomaja (kuni 22 m pikk) kriidiajastust; elas vees

broom (< kr. *brōmos* hais), sümbol Br, halogeenide hulka kuuluv element, järjenr. 35, aatomm. 79,909, punakaspruun raske mürgine terava lõhnaga vedelik; praktilise tähtsusega on b-i ühendid (*bromaadid*, *bromiidid*), mida tarvit. arstiteaduses ja fotograafias; b - i a r v, b-i hulk grammides, mis liitub 100 g orgaanilise ainega

broomima, *broomi* orgaanilisse ühendisse viima

brošeerima (pr. *brocher*), raamatu, brošüüri v. ajakirja kokkumurtud (valtsitud) poognaid kergelt köitma (paber- v. kartongkaantesse)

brošüür (pr. *brochure*), köitmata v. kerges paberköites õhuke raamat

brustver (sks. *Brustwehr*), rinnatis, vall tulistamise hõlbustamiseks, kaitseks vaenlase kuulide eest ja liiklemise varjamiseks

brutaalne (pr. *brutal*), toores, loomalik

bruto (< it. *brutto* kujutu, inetu), lüh. bto, kogu- (koos pakendiga), maha arvamata. Vast. *neto*; b-kaal, kauba ja pakendi kaal kokku; b-tonnaaž, laeva kinniste ruumide kogumaht; b-tulu, kogutulu, kulusid maha arvamata

brutselloos (ingl. bakterioloogi D. Bruce'i järgi), varem Bangi infektsioon, baktereist (nn. brutsellidest) põhjustatud nakkushaigus koduloomadel (kitsedel, lammastel, veistel, sigadel); nakkab loomadest ka inimestele

brutsiin (ingl. reisija J. Bruce'i järgi), strühniiniga sarnanev alkaloid, mürk

brõnsa (vn. *брынза* < rum.), lambapiimajuust

brändi (ingl. *brandy*), lauaviin; samaväärne konjakiga

brülee (pr. *brûlé* põletatud), pruunistatud suhkur, vedeldatud vähese veega (magusroogade maitsestamiseks)

brümäär (pr. *brumaire* < *brume* udu), Prantsuse revolutsioonikalendri 2. kuu (22. v. 23. okt-st 20. v. 21. nov-ni)

brünett [-e'-] (pr. *brunet*), tumedajuukseline, ka tõmmu jumega inimene

brüoloogia (< kr. *bryon* sammal + *logos* mõiste, käsitlus), samblateadus, teadus sammaldest

brüskeerima (pr. *brusquer*), hoolimatult kohtlema, järskuse v. jämedusega rabama

brüskne (pr. *brusque*), jõnk, hoolimatu, järsk

bto, lüh. sõnast *bruto*

bubert, magustoit piimast, jahust ja munadest

buboon (< kr. *bubōn* kube), kubeme lümfisõlmede muhk, tekib suguhaigus- te ja muhkkatku puhul

budism, buda usk, VI s. e.m.a. Indias tekkinud usund, sai nime selle usundi oletatava rajaja legendaarse Buddha järgi, levis Hiinas, Jaapanis jm. Aasias

budist, *budismi* pooldaja, budausuline

budistlik [-l's-], *budismisse* kuuluv, sellele vastav v. omane

buduaar (pr. *boudoir*), peenelt sisustatud daamituba, eriti rokokooajastul

bufo (it. *buffo*), kentsakate osade laulja koomilises ooperis (*opera buffa's*)

bufonaad (it. *buffonata*), jantlik lavaetendus; naljatemp, veiderdus

bugi-vugi (ingl. *boogie-woogie*), liik bluusi pideva põhirütmiga kaheksandiknootides; vastav seltskonnatants 4/4-taktis

bugspriit (holl. *boegspriet*) = *pukspriit*

bukanjeer (pr. *boucanier*), mereröövel XVII s. Lääne-India vetes

bukett [-e'-] (pr. *bouquet*), lillekimp; tugev, iseloomulik lõhn; veinil: meeldiv lõhn, aroom

bukinist (pr. *bouquiniste* < *bouquin* vana raamat), vanaraamatukaupmees

buklee (pr. *bouclé*), villane v. puuvillane riie, mis kootakse sõlmede ja aasadega b-lõngast

buklet (ingl. *booklet*), ka bukl e t t, b u k l i t, voldik, üheleheline trükis, valtsitakse voltidena, mis et avaneb lõõtspillitaoliselt

bukoolid (< kr. *bukolos* karjane), karjased (talupojad ja orjad) Rooma võimu aegses Egiptuses, kes II s. m.a.j. võtsid osa rooma orjapidajate vastu suunatud agraarliikumisest

bukoolika e. **bukoolilline luule** (< kr. *bukolikos* karjase-), karjuseluule, antiikaegne lüürilis-eepiline luuleliik, kirjeldas karjaste elu idüllilise looduse taustal

bukskin (ingl. *buckskin* pukinahk), pukski, kalevitaoline, puuvilla ja linaga segatud tugev riie, paremalt poolt sile, vasakult karvane

bukvalism (< vn. *буква* täht), tähttähelisus tõlkimisel; kirjalike, protsedurilise iseloomuga reeglite täpne formaalne järgimine

bulanžism (Prantsuse kindrali G. Boulanger' järgi), šovinistlik liikumine Prantsusmaal 1880. a-il

bulbaarparalüüs (< ld. *bulbus* mugul, sibul), piklikuaju kahjustusest põhjustatud elutähtsate elundite halvatus

bulbill [-l'-] (ld. *bulbillus*), sigipung; b-i abil paljunevad mõned õistaimed

buldog (ingl. *bulldog* härjakoer), 1) tugev lühininaline ingl. päritoluga koer paljastatud eeshammastega; 2) lühikese rauaga püstol

buldooser (ingl. *bulldozer*), 1) erilise rippseadisega traktor pinnase kaevamiseks ja väiksemale kaugusele ümberpaigutamiseks; 2) press latt- ja profiilraua painutamiseks

bulee (kr. *bulē*), Vana-Kreeka linnriikides nõukogu, mille ülesandeks oli seaduseelnõude ettevalmistamine rahvakoosolekule

buliimia (kr. *bulimia*), täitmatu söögiisu, hundiisu

bulla (ld., «kapsel»), üriku metallist pitser; laiemas mõttes: ürik (näit. Kuldb.); paavsti pidulik läkitus

bullaarium, *bullade* kogu

bullterjer (ingl. *bull-terrier*), ingl. koeratõug, valge siledakarvaline terjer

bulvar (pr. *boulevard*, algselt: linnavall < sks. *Bollwerk*), puiestee keset tänavat, jõe v. mere kaldal; lai ringtänav-puiestee; b-ikirjandus, kodanlikus kirjanduses teosed, millel puudub kunstiline väärtus ja mis vastavad vähenõudlikule halvale maitsele

bumerang (ingl. *boomerang* < austraalia k.), sirbi- v. vikatikujuline puust viskerelv, oli tarvit. vanaaja Egiptuses, Indias, Kagu-Aasias; Austraalia pärisrahvail tarvit. olev b. lendab märki mittetabades kruvitaolise liikumise tõttu viskaja juurde tagasi

Bundesrat [-raat] (sks.), Liidunõukogu: varemini Saksamaal, praeguseni Saksa Föderatiivses Vabariigis ning Austrias parlamendi teine koda; Šveitsis parlamendi valitav valitsus

Bundestag (sks.), Liidupäev, Saksa Föderatiivse Vabariigi parlamendi esimene koda

bundesveer [-u'-] (sks. *Bundeswehr*), Saksa Föderatiivse Vabariigi sõjajõudude nimetus

bungalow [*bangõlo*] (ingl. < hindi) vt. *bangalo*

buntšukk [-u'k] (vn. *бунчук* < trg.), 1) hobusesaba kepi otsas, minevikus Poola ja Ukraina hetmanite, kasakaatamanide ja Türgi pašade võimusümbol; 2) sõjaväeorkestris kasutatud lööklpill, suure lüüra kujuline, otstest kaunistusena allarippuvate hobusesabatuttidega

buraan (vn. *буран* < trg.), lumev. liivatorm stepis

burdjukk [-ju'-] (vn. *бурдюк* < aserbaidžaani k.), loomanahast kott veini jm. vedelike hoiuks ja veoks (peam. Kaukaasias ja Siberis)

burdoon (pr. *bourdon*) e. **borduun** (it. *bordone*), tumeda häälega oreliregister; sõrmlaua kõrval asetsevad bassikeeled vanadel keelpillidel; lakkamatult kaasahelisev bassihääl (näit. torupillil)

burka (vn. *бурка*), kaukaaslaste käisteta mantel karuse pinnaga mustast v. pruunist viltriidest

burlakk [-a'-] (vn. *бурлак*), jõel laeva v. lotja kaldalt köiega vedav tööline, eriti Volgal XVI—XIX s.

burlesk [-e'-] (pr. *burlesque* < it. *burla* nali), jant, pilkelugu, millegi liialdatult-kentsakas, jämekoomiline v. pilkavalt järeleaimav kujutus (kirjanduses, laval, ka muusikas)

burleskne [-le'-], jämekoomiline, pilkejantlik

burnus (ar.), araablaste valge villane peakotiga mantel; sellega sarnanev naiste mantel vanemal ajal

burree (pr. *bourrée*), vanapr. ringtants erksas 4/4-taktis

burrett [-e'-] (pr. *bourrette*), siiditakud, madalama väärtusega jäätmesiid

bursa (< keskld. *bursa* rahakott, kassa), 1) vaeste üliõpilaste ühiselamu keskajal; 2) vaimulik kool v. vaimulik seminar koos ühiselamuga tsaristlikul Venemaal

bursiit (< ld. *bursa* limapaun), liigeste ümbruses olevate limapaunade põletik

bursprake (alamsks.), linnades vanemal ajal tähtsamad rae antud seadused ja määrused; nende traditsiooniline pidulik ettelugemine

burš (sks. *Bursch(e)* poiss), üliõpilane-korporant Saksamaal, end. ajal ka Baltimail

buršikoosne (sks. *burschikos*), buršitaoliselt uljas, ülemeelik, upsakalt iseteadev

buržuaa (pr. *bourgeois*), kodanlane

buržuaasia (pr. *bourgeoisie*), kodanlus

burundukk [-du'-] (tat.), vöötorav, põsetaskutega näriline oravlaste sugu-k-st Ida-Eur-s ja Põhja-Aasias; b-it saadakse karusnahka

business [*biznis*] (ingl.) vt. *bisnis*

buss, lüh. sõnast *autobuss*

bussool (pr. *boussole* < it.), 1) = *kompass*; 2) nurgamõõteriist maamõõdu- ja mäeasjanduses, suurtükiväes jm.

bustrophedon [-ofedo'n] (kr., «künnihärja pöördumise viisi»), paremalt vasakule ja vasakult paremale vahelduvalt

vate ridadena (nagu kirjutati vanimail aegadel kr. keeles)

bušidoo (jaap., «sõduri tee»), keskaegne jaap. samuraide moraalinormide kogu

bušlatt [-*a'*] (vn. *бушлат*), madruse lühike pealiskuub

buššel (ingl. *bushel*), vedeliku- ja kuivainete mõõt Inglismaal jt. maades, kus on kasutusel ingl. mõõdusüsteem (imperiaalb. = 36,368 l); kuivainete mõõt. Am. Ühendriikides (= 35,239 l)

bužeerima, avarduspulga (*bužii*) abil uurima v. laiendama

bužii (pr. *bougie* küünal), avarduspulk, vahast, tselluloidist vm. valmistatud pulk keha ahenenud kanalite laiendamiseks nende uurimise v. ravi otstarbel

butaan (< kr. *but(yron)* või, rasv), gaasiline küllastunud atsükliline süsivesinik (C_4H_{10}); sisaldub toornaftas

butaandihape, merevaikhape, lihtsaim küllastunud dikarboksüülhape, tarvit. värvainete ja farmatseutiliste preparaatide sünteesimiseks, samuti parfümeerias

butaanhape, võihape, küllastunud monokarboksüülhape; b. estreid (butanaate) tarvit. lõhnaainetena ja lahustite valmistamiseks

butadieen (< kr.), küllastumata atsükliline süsivesinik, gaas; lähteaine sünteetilise kautšuki saamiseks

butafooria (< it.), ehtsaid esemeid matkivad lavatarbed; matkis, ainult näitamiseks v. reklaamiks kasutatavad ebaehtsad esemed; *pudi-padi, rämps, võlts toredus

butafoorne, *butafooriasse* kuuluv; ebaehtne

butanaat, *butaanhappe* sool v. ester

butanool e. **butüülalkohol**, värvuseta, iseloomuliku lõhnaga vedelik, tarvit. floteerimisreagendina ning laki- ja tselluloositööstuses lahustina

buteen e. **butüleen**, küllastumata gaasiline süsivesinik, tarvit. sünteetilise kautšuki jm. tootmiseks

buteendihape, lihtsaim küllastumata dikarboksüülhape, värvuseta kristalne aine, tarvit. plastmasside ja sünteetiliste kiudainete tootmiseks

butüleen vt. *buteen*

butüraat (< kr. *butyron* või, rasv) = *butanaat*

butüromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist piima rasvasisalduse määramiseks

butüül, süsivesiniku radikaal C_4H_9—; b-alkohol vt. *butanool*

buum (ingl. *boom*), kõmu, sensatsioon; börsil kunstlik lühiajaline kaubahindade ja väärtpaberite kursi tõus; kapitalistliku taastootmise tsüklina: ärilise aktiivsuse kõrgtase, õitseng

buun (sks. *Buhne* < holl.), kaldast teatava kauguseni jõkke ulatuv tamm

bõliina (vn.), vene eepiline rahvalaul

bädminton (Inglise kohanime Badminton järgi), sulgpall, tennisetaoline sportlik mäng; kasutatakse väikseid reketeid ja kergeid lehtrikujulisi plastmasspalle

bänd (ingl. *band*), puhk- ja löökpillidest koosnev tantsuorkester

böfstrooganov (pr. *boeuf à la Stroganof*), praetud veiselihatükikesed kastmes

bönhase [*böönhaaze*] (alamsks., «pööningujänes»), vusserdaja, tsunfti mittekuuluv käsitööline Eestis feodaalajal

börs (sks. *Börse* < keskld. *bursa* rahakott), kapitalistlikes maades väärtpaberite (fondib.) ja kaupade (puuvilla, villa, kohvi, teravilja jne.) turg (kaubab.); tööb., kapitalistlikes maades asutus, mis esineb vahetalitajana tööliste ja ettevõtjate vahel tööjõu palkamisel

böön, tiibeti ürgusund, valitses budismi levikuni VII s.

büdžett [-*e'*-] (pr. *budget* < ingl.), riigi, asutuse v. ettevõtte, ka üksikisiku tulude ja kulude eelarve

bülletään (pr. *bulletin*), teadaanne, päevateade, lühike teadaanne üldist huvi pakkuva tähtsa sündmuse kohta; korduvalt ilmuv lühem väljaanne; hääletussedel

bürett [-*e'*-] (pr. *burette*), jaotistega klaastoru, millest on võimalik mõõdetud vedelikuhulki välja lasta; kasutatakse keemiliste analüüside tegemisel; gaasib., riist gaasihulga mõõtmiseks

bürger (sks.), linnakodanik

bürgermeister (sks.), pürjermeister, linnavanem, linnapea, linna vm. haldusüksuse omavalitsuse eesotsas seisev valitav ametiisik mõnedes Euroopa maades, XIX s. lõpuni ka Baltimail

bürokraadistuma, *bürokraadiks* (2) muutuma

bürokraaditsema, *bürokraadina* (2) esinema

bürokraat (pr. *bureaucrate* < pr. *bureau* büroo + kr. *kratos* võim; võimsus), 1) *bürokraatiasse* kuuluv isik; 2) lühinägelik kitsarinnaline ametnik-venitaja, kes asja huvid toob ohvriks tarbetule vormitäitmisele

bürokraatia (pr. *bureaucratie*), ametnike valitsus, kõrgem ametnikeadministratsioon kodanlikes riikides; väiklaselt formaalne asjaajamine, tähenärimine ja venitamine ametiasutustes

bürokraatlik, *bürokraadile* v. *bürokraatiale* omane

bürokratism (< pr.; vt. *bürokraat*), ekspluataatorlikule riigile omane valitsemis- v. asjaajamissüsteem, mis seisneb selles, et valitsev klass teostab oma võimu töötajate üle massidest eemal ja kõrgemal seisvate privilegeeritud isikute (ametnike bürokraatia) ja politseiaparaadi kaudu; * kantseleilikkus, aeglane ja lohakas asjaajamine, formaalne suhtumine töösse, eraldatus elust ja elava inimese huvidest

büroo (pr. *bureau*), 1) org-i, asutuse, kongressi jne. juhtivate isikute kogu; kindla ülesande täitmiseks org-i, asutuse, ühingu poolt määratud isikkond; 2) kantselei, kontor, mõne asutuse korraldav organ; 3) liik kirjutuslaudu, haril. riiulite, laegaste ja kattega; b-masin, kantseleitöödeks tarvitatav masin (näit. kirjutus-, arvutusmasin); b-tehnika, ametiasutuste büroo- e. kantseleitööde otstarbekat korraldamist ja mehhaniseerimist käsitlev rakendusteadus

büssus (< kr. *byssos* lõuend), *zool.* karbikiused, nn. karbisiid, paljude karpide poolt esemeile kinnitumiseks eritatavad sarvjad kiud

büst (pr. *buste*), rinnakuju

bütsantinism, lõmitav-alandlik suhtumine ülemaisse, orjameelsus (oli omane Bütsantsi õukonnale)

C

C, 1) (ld. sõna *centum* (sada) algustäht), rooma numbrina = 100; 2) (rts. teadlase A. Celsiuse nime algustäht), soojuskraadide arvu juures: Celsiuse järgi (näit. 6 °C); 3) süsiniku (ld. *carboneum*) sümbol; 4) *kuloni* tähis

C, c [*tsee*], *muus.* alusastmiku 1. heli tähtnimetus, silpnimetus *do*

ca, lüh. ld. sõnast *circa* [*tsi'rka*], umbes, ligikaudu

Ca, *kaltsiumi* (ld. *calcium*) sümbol

caballero [*kavalje'ro*] (hsp.) = *kavaljeero*

cabinet noir [*kabine' nuaa'r*] (pr., «must kabinet»), Prantsusmaal XVII—XIX s. asutus isikute meelsuse jälgimiseks erakirjade salajase avamise teel

cabochon [*kabošo̜'*] (pr.), ümaraks lihvitud kalliskivi

caccia [*katša*] (it., «jaht»), 2-häälne vokaalpala kaanoni vormis, oli levinud XIV—XVI s. Itaalias

cache [*kaš*] (pr., «peide») = *kašš*

caché-nez [*kašne'*] (pr.) = *kašnee*

cachucha [*katšu'tša*] (hsp.), hsp. rahvatants aeglases 3/8-taktis

caesura [*tsäsuu'*-] (ld.) = *tsesuur*

caeteris paribus [*tsää't*-] (ld.) = *ceteris paribus*

caeterum censeo... [*tsää't- tseen*-] (ld.) = *ceterum censeo...*

café [*kafe'*] (pr. < ar.), kohv; kohvik; *c. chantant* [*ša̜ta̜'*] («laulev kohvik»), kapitalistlikes maades kohvikrestoran, kus esitatakse kerget muusikat jm. ajaviitepalu; varietee eelkäija

ça ira [*sa ira'*] (pr., «küllap see läheb»), revolutsionääride laulu refrään ja nimi (Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul)

cakewalk [*kei'kuook*] (ingl.), Ameerika neegritants, mida XX s. algul tantsiti ka Euroopas

cal, *kalori* tähis

calando [*kala'*-] (it.), *muus.* helitugevust kahandades ning tempot aeglustades

Calendae [*kale'ndä*] (ld.) vt. *kalendid*

callgirl [*koolgörl*] (ingl., «väljakutsetüdruk»), prostituut, keda saab kutsuda telefoni teel (Am. Ühendriikides, Lääne-Euroopas jm.)

calumniare audacter, semper aliquid haeret [*ka- -niaa'- -a'kt- -kvid häär*-] (ld.), «laima julgesti, alati jääb mida-

gi rippuma» (s. o. osa laimust leiab inimeste poolt alati uskumist)

calvados [*ka- -o's*] (pr., Calvadosi departemangu järgi), õunaviin (sisaldab 42% alkoholi)

calypso [ingl. *köli'psou*] e. kalüpso (kr. nümfi Kalypso järgi), tants 2/2- v. 4/4-taktimõõdus, sai Euroopas moetantsuks (ja -lauluks) 1960. a-il

cambio [*k-*] (it.), veksel, võlakiri

camembert [*kamabää'r*] (< pr. p.-n.) = *kamambäär*

camera [*k-*] (ld.), kamber; *c. obscura* [*-kuu'-*], pimekamber, vanem optiline seadis väikese ava v. kumerläätse abil saadud kujutise vaatlemiseks, fotoaparaadi eelkäija

campanella [*ka- -ne'-*] (it.), kellamäng, löökpill, mis koosneb klaviatuurina puitraamil asetsevaist metallplaadikestest; mängitakse väikeste puithaamritega

camping [*käm-*] (ingl.) = *kämping*

camposanto [*ka- -sa'-*] (it., «püha väli»), kaarkäiguga ümbritsetud kalmistu Itaalias

canaille [*kana'j*] (pr.), lurjus, kelm

cancan [*kaka*] (pr.) = *kankaan*

cancer [*kants-*] (ld.), vähk

cancionero [*kansjone'-*] (hsp., «laulu-deraamat», port. *cancioneiro*), hsp. ja port. kirjanduses paljude autorite (ka anonüümseid) luuletusi sisaldav kogu

cand., lüh. ld. sõnast *canditatus* [*ka- -daa'-*], kandidaat

cantabile [*kanta'-*] (it.), *muus.* laulvalt, meloodiliselt

cantus firmus [*ka-*] (ld.), koori- v. orelihelitööd läbiv peameloodia

capo [*k-*] (it., «pea», «algus»), muusikapala algus

capriccio [*kapri'tšo*] (it.), = *kapritšo*

capriccioso [*kapritšo'so*] (it.), *muus.* tujukalt

captatio benevolentiae [*kaptaatsio -e'ntsiä*] (ld.), (lugeja v. kuulaja) heasoovlikkuse taotlemine

caput [*ka-*] (ld.), pea; peatükk (raamatus); *c. mortuum* («surnud pea»), pulberjas raudoksiid (Fe_2O_3), lihvimisvahend ja punakas kuni tumepruun värvaine (nn. pompeji ja veneetsia punane)

caramba! [*kara'-*] (hsp.), pagan võtku!, tuhat ja tuline!

carboneum [*karboo'-*] (ld.), süsinik

carioca [*kario'ka*] (port.) = *kariooka*

carità [*karita'*] (it., «halastus», «armastus»), emaarmastus motiivina kujutavais kunstides

carmagnole [*karmanjo'l*] (pr.) = karmanjool

carmen [*ka-*] (ld., «laul»), juhu-, piduluuletus

carpe diem [*ka-*] (ld.), «nopi päeva», s. o. kasuta käesolevat päeva (väljend Horatiuse oodist)

carte [*kart*] (pr.), mängu-, post-, maakaart; *c. blanche* [*blaš*], «valge kaart», puhas leht, alla kirjutatud isiku poolt, kes annab teisele isikule õiguse täita see tekstiga; *vaba voli, piiramatu volitus

casa [*ka-*] (ld., it., hsp.), maja, eriti maamaja

casco [*kasko*] (hsp.) vt. *kaskokindlustus*

cassa [*ka-*] (it.), *muus.* trumm

castle [*kaasl*] (ingl.), loss, linnus

casus [*kaa-*] (ld.) = *kaasus*; *c. belli*, sõja ajend, ettekääne sõja alustamiseks (haril. mitte tõeline sõja põhjus); *c. foederis* [*föö'-*], «liidujuhtum», liidulepingus ettenähtud juhtum, mille esinemisel lepingulised kohustused jõusse astuvad; *c. obliquus* [*obliikvus*] = *obliikvakääne*

catch as catch can [*kätš öz kätš kän*] (ingl.), «võta kinni, kust saad» (ebasportlik maadlemisviis)

catgut [*kätgat*] (ingl.) = *kätgut*

caudillo [*kaudi'ljo*] (hsp., «pealik, juht»), hispaania keskaegsete väepealikute nimetus; Hispaania diktaatori F. Franco tiitel

causa [*kau-*] (ld.), põhjus, alus

causerie [*kozri'*] (pr.), kerge vestlus

causeur [*kozöö'r*] (pr.), vilunud vestleja

cavaliere [*kavalje'-*] (it., «ratsanik»), rüütel

caveant consules... [*ka- koo-*] (ld., «olgu konsulid valvel») vt. *videant consules...*

cd, *kandela* tähis

Cd, *kaadmiumi* (ld. *cadmium*) sümbol

c. d., *muus.* lüh. it. sõnust *colla destra* [*ko-*], parema käega

C-duur [*tsee*] = *Do-mažoor*

Ce, *tseeriumi* (ld. *cerium*) sümbol

cédille [*sedi'j*] (pr.) = *sedii*

celesta [*tšele'-*] (it.) = *tšelesta*

cella [*tse'-*] (ld., «kamber»), antiikaja templi siseruum jumalakujuga

cello [*tše-*] (it.) = *tšello*

cembalo [*tše'-*] (it.) = *tšembalo*

cent [*se-*] (ingl. < ld.) = *sent*

centime [*sati'm*] (pr.) = *santiim*

centum [*tse'-*] (ld.), sada

centweight [*sentueit*] (ingl.), *lüh. cwt.*, Ingl. ja Ameerika kaaluühik, = 50,8 kg

cercle [*serkl*] (pr., «ring»), nn. parema seltskonna ring kodanlikus ühiskonnas

ces [*tsess*] = *do-bemoll*

Ces-duur [*tsess*] = *Do-bemoll-mažoor*

c'est-à-dire [*setadii'r*] (pr.), see on

c'est la guerre [*se la geer*] (pr.), nii on sõda

c'est la vie [*se la vi*] (pr.), nii on elu

c'est le mot [*se lö mo*] (pr., «see on sõna»), just nii, täpne väljend

ceteris paribus [*tsee'-*] (ld.), muidu võrdseil tingimusil

ceterum censeo Carthaginem esse delendam [*tsee- tseen- kartaa'- -le'n-*] (ld.), «muide arvan, et Kartaago tuleb hävitada» (lause, millega Rooma senaator Cato vanem olevat lõpetanud iga oma kõne senatis); **ceterum censeo*, muide ma arvan, minu arvamus (kõnekäänd oma seisukoha visa rõhutamise kohta)

Cf, *kaliforniumi* sümbol

cf. e. cfr., lüh. ld. sõnadest *confer* [*ko-*] v. *conferatur* [*-raa'-*], «võrdle», «võrreldagu» (viitesõnana teaduslikes teostes)

cg, *sentigrammi* tähis

CGS-süsteem, rahvusvaheline füüsikaliste suuruste mõõtude süsteem, milles põhiühikuteks on sentimeeter (cm), gramm (g) ja sekund (s)

cha-cha-cha [*tša tša tša*] = *tša-tša-tšaa*

chaconne [*šako'n*] (pr.; it. *ciacona*), hsp.-port. pidulik ringtants 3/4-taktis, levis XVII s. Prantsusmaal lavatantsuna; XVII—XVIII s. ka instrumentaalne variatsioonivorm *basso ostinato* teemaga, *tšakoona*

chaise-longue [*seezlo'g*] (pr., «pikk tool»), lamamistool v. -sohva kallaka peatsiga ainult ühes otsas

chalet [*šale'*] (pr.), külamajake Alpides ja Šveitsis; väike suvila

chambre [*šabr*] (pr.), tuba, kamber; (parlamendi) koda; *c. garnie* [*-i'*], möbleeritud tuba; *c. séparée* [*separe'*], eraldatud tuba, kabinet (restoranis)

chanson [*šaso'*] (pr.), šansoon, kerge, viisirikas, stroofideks jagunev laul; 4-häälne koorilaul Prantsusmaal XVI s.

chansonette [*šansone't*] (pr.) = *šansonett*

chansons de geste [*šaso' dö žest*] (pr., pl.), pr. XI—XII s. kangelaslaulud («Rolandi laul» jt.)

chargé d'affaires [*šarže' dafää'r*] (pr.), diplomaatiline asjaajaja, diplomaatiliste esindajate madalam liik

charleston [*tšaarlstön*] (ingl.) = *tšarlston*

charta [*ha-*] (ld.) = *harta*

charter [*tšar-*] (ingl.) = *tšarter*

chartreuse [*šartröö'z*] (pr.) = *šartröös*

chef d'oeuvre [*šedö'vr*] (pr.) = *šedöövr*

chenille [*šöni'j*] (pr.) = *šenill*

cherchez la femme [*šerše' la fam*] (pr.), «otsige naist», s. o. põhjuseks on naine

chevalier [*šövalje'*] (pr., «ratsanik»), rüütel

chignon [*šinjo'*] (pr.) = *šinjoon*

choreus [*hore'us*] (ld. < kr. *choreia* ringtants) = *trohheus*

chronique scandaleuse [*kroni'k skandalöö'z*] (pr., «skandaalikroonika»), paljastavad teated ja kuuldused (kodanliku ühiskonna kõrgemate ringkondade kõlblusvastase elu kohta)

Cj, *kürii* tähis

ciborium [*tsiboo'-*] (ld.), 1) keskaja kat. kirikuis sammastele toetuv altaripealis selle külge kinnitatud nõuga pühitsetud leiva jaoks; 2) torni- vm. kujuline pühitsetud leiva nõu kat. kirikus

cicero [*tsi'tse-*] (ld., rooma kirjaniku Cicero nime järgi) = *tsiitsero*

cicerone [*tšitšero'ne*] (it.) = *tšitšeroone*

cicisbeo [*tšitšisbe'o*] (it.), Itaalias XVI—XIX s. rikka ning suursuguse abielunaise kaaslane seltskonnas; majasõber; armuke

ci-devant [*sidöva'*] (pr., «enne seda»), enne, varemini

cidre [*siidr*] (pr.) = *siider*

cif [*sif*], lüh. ingl. sõnust *cost, insurance, freight* [*kost inšuö'röns freit*], «hind, kindlustus, vedu», kaubanduses: arvestatud kaubaväärtus, sisaldab peale hinna kohapeal veel veo- ja kindlustuskulusid sihtkohani

cinelli [*tšine'*-] (it.), *muus.* pekid, «taldrikud» (orkestris)

cinquecento [*tšinkvetše'*-] (it., «viissada»), XVI s. ja selle kirjandusliku ja kunstilise stiili nimetus it. kunstiajaloos

circa [*tsi'rka*] (ld.) vt. *ca*

circulus vitiosus [*tsi'rku- -tsioo'*-] (ld., «vigane ring»), loogikas tõestusviga, mille puhul A tõestatakse B läbi ja B omakorda A läbi (s. o. tõestamiseks kasutatakse seda, mida alles on vaja tõestada); *med.* kahe teineteist raskendava haiguse koosesinemine

cis [*tsiss*] = *do-diees*

Cis-duur = *Do-diees-mažoor*

cis-moll = *do-diees-minoor*

citissime [*tsiti'*-] (ld.), väga kiiresti

citius, altius, fortius [*tsits-i -tsi*-] (ld.), kiiremini, kõrgemale, tugevamini (olümpiamängude juhtlause)

cito [*tsi'*-] (ld.), kiiresti, ruttu (märkus retseptidel jm.)

city [*siti*] (ingl., «linn»), pankade ja äriasutuste kvartal suurlinnas (eriti Londonis); ka uuemate osadega ümbritsetud vanem linnaosa

ciudad [*sjuda'd*] (hsp.), linn

civiloquium [*tsivilo'kvium*] (ld.) = *bursprake*

cl, *sentiliitri* tähis

Cl, *kloori* (ld. *chlorum*) sümbol

c. l. = *l. c.*

clair-obscur [*kläärobsküü'r*] (pr., «hele-tume»), maalikunstis ja graafikas heledate ja tumedate toonide teadlik vastandamine kompositsiooni mõju tõstmiseks

clan [*k*-] (keldi k.) = *klann*

claque [*klak*] (pr.) = *klakk*

claqueur [*klaköö'r*] (pr.) = *klaköör*

clarté [*klarte'*] (pr.), selgus

clausula rebus sic stantibus [*kl- reesiik*] (ld. «asjade nõnda püsides klausel»), rahvusvahelistes lepetes klausel, mille kohaselt lepe kehtib niikaua, kuni püsivad selle eeldusteks olevad asjaolud

claves [*kl*-] (hsp.), kuuba löökpill, koosneb kahest puupulgast, mida teineteise vastu lüüakse

clavicembalo [*k- -tše'm*-] (it.) = *tšembalo*

clearing [*klii'ring*] (ingl.) = *kliiring*

clerk [*klaark*] (ingl.), kirjutaja, kontoriametnik; vaimulik

clou [*klu*] (pr., «nael»), lööktükk teatris, hiilgenumber

Cm, *kuuriumi* (ld. *curium*) sümbol

cm, *sentimeetri* tähis; cm^2 — ruutsentimeeter; cm^3 — kuupsentimeeter

c-moll [*tsee*] = *do-minoor*

Co, *koobalti* (ld. *cobaltum*) sümbol

Co., lüh. sõnast *kompanii*

coca-cola (< hsp. *coca* kokapõõsas + *koola*) = *kokakoola*

cockney [*ko'kni*] (ingl.) = *kokni*

cocktail [*ko'kteil*] (ingl.) = *kokteil*

coda [*k*-] (it. < ld. *cauda* saba) = *kooda*

codex [*koodeks*] (ld.) = *koodeks*

coeur [*köör*] (pr.), süda

cogito, ergo sum [*ko'*-] (ld.), ma mõtlen, järelikult ma olen olemas (pr. filosoofi R. Descartes'i põhilause)

cognac [*konja'k*] (Prantsuse linna Cognac'i järgi) = *konjak*

coiffeur [*kuaföö'r*] (pr.), juuksur, juuksekunstnik

coitus [*k*-] (ld.) suguühe; *c. interruptus* [*-ru'*-], (enne seemnepurset) katkestatud suguühe

cold cream [*kould kriim*] (ingl.) = *koldkreem*

colla destra [*k*-] (it.) vt. *c. d.*

collage [*kolaa'ž*] (pr.) = *kollaaž*

coll'arco [*k- a'rko*] (it.), *muus.* vibuga, poognaga

colla sinistra [*k- -ni'*-] (it.) vt. *c.s.*

collectanea [*kollektaa'*-] (ld., «kogutu»), väljavõtete kogu kirjanduslikest, teaduslikest jm. teoseist; kogutud teaduslikud täheldused, märkused

col legno [*k- lenjo*] (it., «puiduga»), *muus.* vibu e. poogna seljaga

colloquium [*kollo'kvium*] (ld.) = *kollokvium*

come-back [*kambäk*] (ingl.), tagasitulek, taasilmumine (tegevusse, avalikkusse)

come sopra [*k*-] (it.), *muus.* nagu ülal, nagu eespool

comics [*ko'miks*] (ingl.) = *koomiksid*

comme si, comme ça [*kom sa*] (pr.), niisama, keskmiselt

commedia dell'arte [*k- -me'- -a'r*-] (it.), it. XVI—XVII s. rahvakomöödia improviseeritud tekstiga, kindlakskujunenud tegelastüüpidega (Arlecchino, Pantalone, Colombina, Capitano jt.) ning kostüümidega

comme il faut [*komilfo'*] (pr., «nagu peab olema»), eeskujulik, korralik

commis voyageur [*komi' vuajažöö'r*] (pr.), proovireisija, rändav kaubatellimuste vastuvõtja

common law [*k- loo*] (ingl.), Inglismaal ja Am. Ühendriikides tavaõigus, millel on seaduse jõud

communiqué [*komünike'*] (pr.) = *kommünikee*

compte rendu [*kot radü'*] (pr.), aruanne; ettekanne

con- [*k*-] it. eessõna, eesti k. -ga, -lt, -sti, esineb sageli muusikalise ettekandeviisi väljendeis (näit. *con amore*)

con affetto [*k- -e'*-] (it.), *muus.* kirglikult

con amore [*k- -mo'*-] (it.), *muus.* armsalt, soojusega

con anima [*k*-] (it.), *muus.* vilkalt, innustatult

con brio [*k*-] (it.), *muus.* hoogsalt

concertando e. ***concertante*** [*kontšerta'*-] (it., «kontsertivalt»), *muus.* kontsert mitmele soolopillile

concertino [*kontšerti'*-] (it.), väike kontsert; soolopillide rühm *concerto grosso*'s

concerto grosso [*kontše'*-] (it., «suur kontsert»), kontsert (mitmeosaline muusikateos) orkestrile ja soolopilliderühmale XVII—XVIII ja XX s.

concierge [*kosjä'rž*] (pr.), maja-, uksehoidja

con dolore [*-lo'*-] (it.), *muus.* kurvalt

conditio sine qua non [*kondi'tsio*] (ld., «tingimus, ilma milleta mitte»), vältimatu tingimus

con espressione [*k- -o'*-] (it.), *muus.* ilmekalt

confer [*k*-] (ld.) vt. *cf.*

conférencier [*koferasje'*] (pr.) = *konferansjee*

con forza [*k- -rtsa*] (it.), *muus.* jõuliselt

con fuoco [*k- -o'ko*] (it.), *muus.* tuliselt

con grazia [*k- -a'tsia*] (it.), *muus.* sarmikalt, veetlevalt

con moto [*k*-] (it.), *muus.* liikuvalt

connétable [*koneta'bl*] (pr.) = *konnetaabel*

conquista [*konki'*-] (hsp., «vallutus») = *konkista*

consecutio temporum [*konsekuu'tsio*] (ld., «aegade järjestus»), ajavormide ühtlustus, ld. k. reegel, mille järgi põimlauses on kõrvallause öeldise ajavorm sõltuv alistava lause öeldise ajavormist

conseil [*kose'j*] (pr.), nõukogu

consensus omnium [*konsee'*-] (ld.), kõigi nõusolek

consilium [*konsi'*-] (ld.) = *konsiilium*; *c. abeundi* [*-u'*-], nõuanne lahkuda (koolist väljaheitmise pehmendatud viis)

consommé [*kosome'*] (pr.) = *konsommee*

con sordino [*k- -i'*-] (it.) lüh. *con sord.*, *sord.*, *muus.* sordiiniga (vt. *sordiin*)

conspiration de silence [*kospirasjo' dö sila's*] (pr.), vaikimise vandenõu

constructio ad sensum [*k- -uu'ktsio*] (ld., «ühendamine mõtte järgi»), lause moodustamine mõtte järgi, grammatikareeglitest kõrvale kaldudes

contra [*k*-] (ld.), vastu. Vrd. *kontra*

contradictio in adjecto [*k- -di'ktsio -je'k*-] (ld.), vasturääkivus mõistete ühendamises (näit. ümmargune nelinurk)

contredanse [*kotrda's*] (pr.), vastastants, tants kahes reas v. nelinurgas vastamisi

copyhold [*kopihould*] (ingl.), talupoegade feodaalse maavalduse põhivorm Inglismaal ja Iiris hiliskeskajal ja uusaja algul: vaba talupoeg rentis feodaalilt maatüki ja sai kohtus fikseeritud rendilepingust koopia (copy)

copyright [*kopirait*] (ingl.), autoriõigus, kirjanduslik omandiõigus; kirjastamisõigust tähistav märge ©

cordeliers [*kordölje'*] (pr.) = *kordeljeed*

cornetto [*k- -e'*-] (it.) = *kornet*

corno [*k*-] (it.), *muus.* metsasarv

corps [*koor*] (pr.), keha, korpus, kogu; *c. de ballet* [*dö bale'*] = *kordeballett*; *c. diplomatique* [*-ti'k*], diplomaatiline korpus

corpus [*k*-] (ld.), keha; kogu. Vrd. *korpus*; *c. delicti* [*-li'k*-], süüteo ese; põhilised süütõendid; *c. juris civilis* [*tsivili'*-], keiser Justinianuse (VI s.) ajast pärinev rooma tsiviilseaduste kogu

corrigenda [*k- -ge'*-] (ld., «parandamisele kuuluv»), vigade õiendus trükiteoses

corriger la fortune [*koriže' -tü'n*] (pr.), mänguõnne (petislike võtete varal) parandama (valemängija kohta)

cortes [*k-*] (hsp. ja port.) = *kortesed*

cos, *mat. koosinuse* tähis

cosec, *mat. koosekansi* tähis

così fan tutte [*kozi'*] (it.), «nii teevad kõik (naised)» (W. A. Mozarti ühe ooperi nimi)

cot e. cotg, *mat.* kootangensi tähis

cottage [*ko'tidž*] (ingl.) = *kotedž*

couch [*kautš*] (ingl.), lebamissohva, mida saab kohandada ka istumiseks

couleur [*kulöö'r*] (pr.), värv, värvus; *c. locale* [*-ka'l*], kohalik koloriit, omapära

county [*kaunti*] (ingl.), krahvkond, põhiline haldusüksus Suurbritannias ja Iiris; osariigist v. provintsist väiksem haldusüksus Am. Ühendriikides, Kanadas, Austraalias jm.

coup [*kuu*] (pr.), löök, tõuge; võte; *c. de grâce* [*dö grass*], halastuslöök, piinadest vabastav surmahoop; *c. de maître* [*dö metr*], meisterlik võte; *c. d'état* [*deta'*], riigipööre; *c. de théâtre* [*dö tea'tr*], üllatav, enamasti vähe põhjendatud pööre näidendi tegevuskäigus v. tegelase iseloomus

courante [*kura't*] (pr.), pr. õukonnatants XVI—XVII s.

courtoisie [*kurtuazi'*] (pr.), rüütellikkus; viisakus

coûte que coûte [*kut kö kut*] (pr.), maksku mis maksab, iga hinna eest

couvade [*kuvaa'd*] (pr.), meeste nurgavoodi (loodusrahvail komme, mille kohaselt pärast sünnitamist naine asub tööle, kuna nurgavoodisse jääb mõneks ajaks mees)

cowboy [*kauboi*] (ingl.) = *kauboi*

Cr, *kroomi* (ld. *chromium*) sümbol

crambe repetita [*k- -tii'-*] (ld., «ülessoojendatud kapsas»), sageli korratav väljend

crawl [*krool*] (ingl.) = *krool*

credo [*kree'-*] (ld., «usun») = *kreedo*

creek [*kriik*] (ingl.) = *kriik*

crème [*krem*] (pr.) = *kreem*

cremor tartari [*k-*] (ld.) = *kremortartar*

crêpe de Chine [*krep dö šin*] (pr.) = *krepdešiin*

crêpe Georgette [*krep žorže't*] (pr.) = *kreppžoržett*

crescendo [*kreše'-*] (it.), lüh. *cresc.*, *muus.* kasvavalt, (helitugevuselt) paisuvalt (noodimärk <). Vast.: *decrescendo*

crossing over [*kro- ouver*] (ingl.), *biol.* = *krossingover*

croup [*kruup*] (ingl.) = *krupp*

Cs, *tseesiumi* (ld. *caesium*) sümbol

c. s., lüh. it sõnust *colla sinistra* [*k- -ni'-*], *muus.* vasaku käega

csárdás [*tšaardaaš*] (ung.) = *tšaardaš*

ct, *karaadi* tähis

ctg., *mat. kootangensi* tähis

Cu, vase (ld. *cuprum*) sümbol

cui bono? [*k-*] «kelle kasuks?», «kelle huvides?»

cui prodest? [*k-*] (ld.), «kellele on kasulik?»

cujus regio, ejus religio [*k- -li'-*] (ld.), «kelle maa, selle usk» (a. 1555 sõlmitud Augsburgi usurahu artikkel, mille järgi elanike usutunnistuse määrajaks oli nende maaisand)

culpa [*k-*] (ld.), süü, hooletus

cum grano salis [*k- graa-*] (ld., «soolaterakesega»), enam-vähem tõsioludele vastavalt, mitte just sõnasõnalt võetuna

cum infamia [*k- -faa'-*] (ld.), teotusega, häbiga

cum laude [*k-*] (ld.), kiitusega

cum tacent, clamant [*k- tats- klaa-*] (ld., «vaikides nad kisendavad»), vaikimisega avaldavad nad oma pahameelt (lause Cicero kõnest Catilina vastu)

cup [*kap*] (ingl.), karikas, pokaal; auhind spordivõistlustel

cuprum [*ku-*] (ld.), vask

curé [*küre'*] (pr.) = *küree*

curling [*köörl-*] (ingl.), Inglismaal, Am. Ühendriikides, Kanadas, Šveitsis jm. harrastatav võistlusmäng jääl: kaks meeskonda (à 4 mängijat) püüavad graniitkuule vastaspoole mängutsentrisse heita

curriculum vitae [*kurri'k- viitä*] (ld.), elukäigukirjeldus

cutaway [*katöuei*] (ingl.), lüh. *cut*, lahtine must meeste kuub (visiitkuub) äralõigatud hõlmanurkadega

cwt, lüh. sõnast *centweight*

D

d, 1) *muus.* alusastmiku 2. heli tähtnimetus, silpnimetus *re*; 2) vt. *detsi-*

D, 1) rooma number (= 500); 2) *deuteeriumi* sümbol

da, 1) *detsiaari* tähis; 2) vt. *deka-*

daalia (rts. botaaniku A. Dahli järgi), jorjen, georgiin, Mehhikost pärinev taim korvõieliste suguk-st, laialt levinud aialill

daam (pr. *dame* < ld. *domina* emand), hea käitumise ja maitsega intelligentne naine; ka naine üldse; varem aadlinaise tiitel (Inglismaal nüüdisajalgi, vt. *dame*)

daativ (ld. *datīvus*), *lgv.* mitmes keeles olemasolev kääne (järjekorras haril. kolmas); sellesse asetatakse käändsõna, millele pöördsõna tegevus v. sündmus lauses on kaudselt sihitud (vastab eesti k. haril. allatiivile, näit. 'kirjutasin sõbrale')

daatoveksel (< it. *dato* antud), aegveksel, lunastatakse, kui veksli kirjutamise päevast on kindlaksmääratud aeg möödunud

daatum (ld. *datum* antud), kalendriaeg, kuupäev, eriti kirjal v. üldse dokumendil; d - i r a j a, kuupäevaraja, kokkuleppeline joon Maakeral (läheb ligikaudu 180° meridiaani mööda), mille ületamisel nädala- ja kuupäev muutub

daavet (ingl. *davit*) = *taavet*

da capo [*k-*] (it.), lüh. d.c., *muus.* algusest peale, uuesti (helitöö täieliku v. osalise kordamise kohta)

dadaism (pr. *dadaïsme* < *dada* lastekeeles: mänguhobu), modernistlik kirjandus- ja kunstivool Lääne-Euroopas 1916—22. D-i iseloomustasid maalikunstis tahtlik primitivism, *kollaaž*, joonte ja värvide kaootiline ühendamine, kirjanduses — häälikute, sõnade ja lausete loogilise seoseta kombinatsioonid

dag, *dekagrammi* tähis

dagerrotüüpia (< pr. leiutaja L. Daguerre'i järgi + kr. *typos* jäljend), algeline fotografeerimisviis (leiutatud a. 1839); õhukese hõbejodiidikihiga kaetud säritatud plaati ilmutati elavhõbedaaurus; sel viisil valmistatud pilt

dagoba (singali k.) = *stuupa*

daik (ingl. *dyke* kivisein), *geol.* soon, murrangulõhesid täitev tardkivimkeha

daimjo (jaap.), Jaapani feodaalvürst; d-te käes oli riigivõim kuni 1868. a. riigipöördeni

daina, leedu ja läti rahvalaulu nimetus

dakron vt. *lavsaan*

dakrüoadeniit (< kr. *dakryon* pisar + *adēn* nääre), pisaranäärmepõletik

dakrüoliit (...kr. *lithos* kivi), pisarakivi, kivind pisarateedes

dakrüotsüstiit (...kr. *kystis* põis), pisarakotipõletik

daktül (< kr. *daktylos* sõrm), ühest pikast (rõhulisest) ja kahest lühikesest (rõhutust) silbist koosnev värsijalg (–́ ◡ ◡)

daktülioteek (< kr. *daktylios* sõrmus + *thēkē* kast, laegas), kaunistatud kivide (gemmide, kameede) ja sõrmuste v. nende jäljendite kogu

daktülograafia (< kr. *daktylos* sõrm + *graphō* kirjutan), masinakirjutus

daktülogramm [*-a'mm*] (...kr. *gramma* täht, kiri), sõrmejälg

daktüloloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), sõrmkõne, kurttummade keel, milles sõnalist kõnet asendavad sõrmede varal kujutatavad märgid

daktüloskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), inimeste sõrmeotstel esinevate joonte (nn. papillaarjoonte) uurimine; kasutusel kriminalistikas kurjategija kindlakstegemiseks näpujälgede järgi; põhineb asjaolul, et näpujoonte kogukuju on igal inimesel isesugune ega muutu inimese elu kestel

dal, *dekaliitri* tähis

dalai-laama (mongoli k.), lamaistide (vt. *lamaism*) kirikupea (XV s-st alates), ühtlasi ilmalik valitseja Tiibetis, allus a-st 1951 Hiina Rahvavabariigi keskvalitsusele; viimane d. lahkus a. 1959 Tiibetist

dalm, *dekaluumeni* tähis

dalmaatika (ld. *dalmatica* Dalmaatsiast pärinev), roomakat. preestri põlvini ulatuv laiade varrukatega üleróivas

dal segno [*senjo*] (it.), *muus.* märgist alates (korrata)

daltoniidid (ingl. füüsiku J. Daltoni

(1766—1844) järgi), püsiva koostisega keemilised ühendid. Vrd. *bertolliidid*

daltonism (ingl. füüsiku J. Daltoni järgi), punarohelisepimedus, ka üldse värvipimedus (võimetus eristada mitmesuguseid värvusi)

daltonist, *daltonismi* all kannatav isik, värvipime

daltonplaan, esmakordselt Daltoni linnas Am. Ühendriikides kasutusele võetud õppeviis, kus õpilastele on antud suur vabadus tööaja ja õppeaine valikus; õppetundi asendab iseseisev töö ainekabinettides õpetaja koostatud ülesannete lahendamisel. Rakendati muudetud kujul ka NSV Liidus

dam, *dekameetri* tähis

damaan (< *ar.*), Aafrikas elav küüniskabjaliste seltsi kuuluv jänesesuurune imetaja

damaskima [-*ma'*-] e. **damastseerima** (Damaskuse linna järgi), terast erilisel viisil nõnda töötlema, et pealispind omandab joonelise v. lillelise mustri

damask e. **damaskus** [-*ma'*-], damaskuse teras, damaskitud, väga sitke teras

damast [-*ma'*-] (Damaskuse linna järgi), siid-, villane, puuvillane v. linane toimne riie suure sissekootud lillmustriga, tarvit. mööbli-, kardina- jm. riideks

damastseerima vt. *damaskima*

dame [*deim*] (ingl.), Inglise alamaadli tiitel, antakse naistele aadliseisusesse tõstmisel

dammara e. **dammaravaik** (< malai k.), peam. Tseilonil ja Sumatral kasvavailt puudelt saadav vaik; tarvit. plaastrite ja lakkide valmistamiseks

damno (it.), kahju; eritasu pangale vekslite inkasso eest; kahjum, mis tekib väärtpaberite müügil alla nominaalhinna

damnum (ld.), kahju; varanduse vähenemine; kaotsiläinud kasum

danaiidid, kr. mütoloogias Argose asutaja Danaose 50 tütart, hukkasid (peale ühe) pulmaööl kõik oma peigmehed; pidid karistuseks selle eest manalas täitma põhjata vaati; d - d e v a a t e. d - d e t ö ö, *lõpmatu ja asjatu töö

dancing [*daans*-] (ingl., «tantsimine»), tantsupidu; tantsusaaliga kohvik v. restoran

dandy [*dändi*] (ingl.) = *dändi*

danse macabre [*das makaa'br*] (pr., «surmatants»), sage sümfooniliste poeemide teema; pildisari, milles kujutatakse surma inimeste äraviijana

dansker (sks.), väike ärklitaoline väljaehitis keskaja linnuse müüri välisküljel (kasutati ka käimlana); ka müürikõrgune etteulatuv kitsas ehitis

daoism = *taoism*

dareik [-*ei'k*] (kr. *dareikos*, Pärsia kuninga Dareios I järgi), Vana-Pärsia ovaalne kuldmünt

darling (ingl.), kullake, kallis

darsonvalisatsioon (pr. füsioloogi A. d'Arsonvali järgi), kõrgsagedusravi, kõrgsagedusvoolu tarvitamine inimese ravimiseks

darvin, evolutsiooniliste muutuste kiiruse mõõtühik, vastab mingi morfoloogilise tunnuse muutumisele 0,1% võrra 1000 a. kestel

darvinism, õpetus elusa looduse arenemise seaduspärasustest, mille esmakordselt esitas ingl. looduseuurija Ch. Darwin (1809—82) töös «Liikide tekkimine looduslikku valiku teel» (1859) ja mis on edasi arenenud bioloogia järgnevate edusammude kaudu. Darwin tõestas oma õpetuses, et elusa looduse arenemise aluseks on looduslik valik, s. o. protsess, mille tulemusena antud keskkonnas eluks enam kohanenud organismid jäävad püsima, vähem kohanenud aga hävivad v. ei anna järelsugu

darvinist, *darvinismi* pooldaja

dastaan (pärs.), idamaade kirjanduse ja folkloori žanr, haril. muinasjuttude, legendide jm. töötlus värsis v. proosas

dasümeeter (< kr. *dasys* tihe + *metreō* mõõdan), riist gaaside tiheduse määramiseks

dasümeetriline, tihedust mõõtev v. määrav; d - d k a a r d i d, geograafilised rahvastiku tiheduse kaardid

dašnakid [-*na'*-], Armeenia kodanlik-natsionalistliku partei «Dašnaktsutjun» («Liit») liikmed; partei tekkis XIX s. lõpul Kaukaasias ja Türgis; dašnakid kehtestasid 1918. a. Armeenias interventide toetusel kapitalistide võimu, kuid aeti 1920. a. maalt välja

data (ld.), aega määravad teatmed; andmed

dateerima (pr. *dater* < ld.), kuupäevaga (daatumiga) varustama; aega

ära märkima; millegi toimumise aega kindlaks tegema

dattel (it. *dattilo* < kr.), Aafrikas, Araabias, Iraanis, Turkmeenias jm. kasvava d a t l i p a l m i rohke suhkrusisaldusega vili, tähtis toiduaine ja väljaveokaup

daunton (Inglismaa kohanimest Downton), siluri ladestu noorim ladejärk

dB, *detsibelli* tähis

d. c., lüh. sõnadest *da capo*

d. d., lüh. sõnadest *de dato*

DDT, lüh. sõnast diklorodifenüültrikloroetaan, universaalne putukatõrjevahend; on inimestele ja loomadele mürgine

D-duur, *muus.* = *Re-mažoor*

de- (ld.), eesliitena täh. eemaldamist, eraldamist, äramuutmist, liikumist allapoole (näit. degaseerima, demobiliseerima, degradeerima)

deaeraator (*de-* + kr. *aēr* õhk), seade vees lahustunud gaaside (eriti õhu) kõrvaldamiseks

debateerima (pr. *débattre*), mingit probleemi avalikult arutama, läbi rääkima

debatt [-*a'*-] (pr. *débat*), avalik arutlus, läbirääkimised mõnel koosolekul

debellatsioon (< ld. *debellāre* täielikult võitma), täielik sõjaline alistamine, vallutamine

debiilne (ld. *dēbilis*), nõrk; juhm, vaimunõrk

debiilsus (ld. *debilitas*), (kaasasündinud) nõrgamõistuslikkuse kergeim aste; jõuetus, nõtrus

debiteerima, *deebetisse* kirjendama

debitoorne võlgnevus, võlgade summa, mis on ettevõttel, asutusel v. org-il saada teistelt ettevõtetelt, asutustelt, org-delt v. isikutelt

deblokeerima (pr. *débloquer*), 1) *blokaadi* lõpetama, blokaadist vabastama; 2) põhjaga ülespoole laotud trükitähti trükilaost kõrvaldama

debütant [-*a'*-] (pr. *débutant*), esmakordselt (laval v. muul alal) avalikult esineja, algaja

debüteerima (pr. *débuter*), esmakordselt avalikult esinema (laval v. muul alal)

debüüt (pr. *début*), esmakordne avalik esinemine (laval v. muul alal)

decem [*dets*-] (ld.), kümme

decorated style [*dekourei'tid stail*] (ingl.), dekooririkas gootika Inglismaal XIII—XIV s.

decrescendo [*dekreše'*-] (it.), *muus.* nõrgenevalt, pikaldaselt kahanedes (märk >). Vast. *crescendo*

de dato (ld.), lüh. d. d., ürikuil: andmise (avaldamise) päevast alates

dederon (< DDR = *Deutsche Demokratische Republik* (sks.) Saksa Demokraatlik Vabariik), polüamiidkiudainete kaubanimetus SDV-s

dedikatsioon (ld. *dedicātio*), pühendus (raamatu eesotsas)

dediteerima (ld. *dedicāre*), pühendama

deduktiivne, *deduktsioonil* põhinev, deduktsiooni rakendav; d. m e e t o d, uurimis- v. käsitlusmeetod, mis rakendab ainult deduktsiooni

deduktsioon (ld. *deductio* ära-, väljatoomine), loogiline järeldamine üldisemalt vähem üldisele, üksikule, osalise tuletamine üldisest. Vrd. *induktsioon*

dedutseerima (ld. *dedūcere*), üldistest eeldustest loogilisi üksikjäreldusi tegema, *deduktsiooni* teel tõestama

dedveit (ingl. *deadweight*), laeva täielik kandevõime tonnides

deebet (< ld. *dēbet* ta võlgneb), raamatupidamises konto vasak pool, kuhu kantakse kõik laekumised kui ka võlad ja kulud antud konto järgi. Vrd. *kreedit*

deebit (pr. *débit*), keskmine vee, nafta v. gaasi hulk, mida allikas v. kaev ajaühikus annab

deebitor (ld. *dēbitor*), võlgnik

deemon (< kr. *daimōn* jumalus, vaim), antiikaja mütoloogias: hea v. kuri võim, mis avaldab mõju inimeste saatusele; ristiusu mütoloogias: kuri vaim, paharet, langenud ingel

deemonlik, *deemonile* omane, kurjust kehastav, kurivaimlik

deemos (kr. *dēmos*), 1) Vana-Kreekas rahvas vastandina aristokraatiale (eupatriididele); orjad ei kuulunud d-e koosseisu; 2) ringkond, maakond Vana- kui ka nüüdisaja Kreekas

deemulgeerimine, emulsiooni lõhkumine, näit. piimast rasva, naftast vee eraldamine

deetsim (< ld. *decima* kümnes), *muus.* diatooniliste helirede li 10. aste; 1. ja 10. astme vahele vastav intervall

de facto [*fak*-] (ld.), tegelikult, s. o.

õiguslikust alusest olenemata. Vrd. *de jure*

defekatsioon (ld. *defaecātio* < *de-* + *faex* sete, põhjapära), 1) roojamine, rooja väljutamine sooltest päraku kaudu; 2) suhkrutööstuses: selitamine, suhkrupeedi toormahla puhastamine lisandeist

defekt [-*fe'*-] (ld. *defectus*), puue, viga, rike

defektaar (ld. *defectārius*), rohuteadlane, kes apteegis valmistab ja täiendab ravimivarusid

defektiiv (ld. *defectivum*), muutuv sõna (käänd- v. pöördsõna), millel osa muutevorme puudub

defektiivne (< ld. *defectivus* mittetäielik), mingi füüsilise v. vaimse puude all kannatav, puudulik, ebanormaalne; *lgv.* mitte kõiki muutevorme omav

defektne [-*fe'*-], *defekti* omav, puudulik, puudeline, vigane

defektoloogia (< *defekt* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), pedagoogika haru, mis uurib füüsiliste v. vaimsete puuetega laste kasvatamist ja õpetamist

defektoskoop, riist *defektoskoopia* rakendamiseks

defektoskoopia (< *defekt* + kr. *skopeō* vaatan), ühine nimetus meetodeile (magneti-, elektri-, ultraheli-, röntgeni- jm. meetodid), mida kasutatakse paljale silmale nähtamatute vigade avastamiseks materjalides ja toodetes

defeminatsioon (< *de-* + ld. *fēmina* naine), sugutunde kaotus naisel

defenoolima, lahustunud *fenoole* utte- ja heitvetest kõrvaldama

defense musculaire [*defa's müskülää'r*] (pr.), *med.* lihasekaitse, kõhuseina lihaste valuline pinevus mädapõletikus oleva kõhukelme kohal

defensiiv (pr. *défensive* < ld.), kaitse, kaitsetegevus, kaitsetaktika sõjas. Vast. *ofensiiv*; d-liit, kaitsmisliit; d-sõda, kaitsesõda

defensiivne, *defensiivile* omane, kaitsev, tõrjuv

defensor [-*fe'*-] (ld.), kaitsja

defervestsents [-*tse'*-] (< ld. *defervescere* jahenema), palaviku vaibumine

defetism (pr. *defaitisme*), lüüasaamis-, langusmeeleolu

defibrillaator (< *de-* + ld. *fibrilla* kiuke), aparaat fibrillatsiooni (südamelihase üksikute kiukeste ebakorrapäraste kokkutõmmete) kõrvaldamiseks lühiajaliste (0,01 sek) elektriimpulsside abil

defibröör (pr. *defibreur*), masin puidumassi valmistamiseks (defibreerimiseks)

defibrineerima (< *de-* + *fibriin*), veresoontest väljalastavat verd fibriinist vabastama

defilee (pr. *défilé*), 1) kitsastee raskesti läbipääsetaval maastikul; 2) pidulik möödamarss

defileerima (pr. *défiler*), pidulikult reastikku kellegi eest mööduma v. mööda marssima

defineerima (ld. *definire*), *definitsiooni* andma, mõistet määrama, määratlema

definiitne (ld. *definitus*), kindlaksmääratud, kindel; *mat.* alati sama märki omav

definitiiv (< ld. *definitivus* lõplik, määrav), lõplik seisund, lõppseis (raamatupidamises)

definitiivne (ld. *definitivus*), lõplik, otsustav

definitsioon (ld. *definitio*), määratlus, mõiste põhilise sisu avamine; d-s on haril. antud mõiste lähem soomõiste (ld. *genus proximum*) ja liigitunnus (ld. *differentia specifica*)

defitsiit (< ld. *déficit* on puudu, puudub), puudujääk, vajak, nappus; d-kaup, kaup, mida pole müügil küllaldasel hulgal

defitsiitne, *defitsiidiga* iseloomustuv, mitteküllaldasel hulgal olemasolev

deflagratsioon (< ld. *deflagrātio* ärapõlemine), lõhkeaine ärapõlemine plahvatuseta

deflatsioon (< *de-* + ld. *flāre* puhuma), käibel olevate rahamärkide arvu vähendamine hindade taseme alandamiseks ning raha ostuvõime tõstmiseks (vast. *inflatsioon*); *geol.* tuulekanne

deflektor [-*e'k*-] (< ld. *deflectere* kõrvale kallutama), riist magnetkompassi deviatsiooni mõõtmiseks ja kõrvaldamiseks; seadis gaasi, vedeliku, puistaine v. elektronide voo, helilainete vm. liikumissuuna muutmiseks; plekkseadis korstna otsas tõmbe soodustamiseks

defloratsioon (< ld.), neitsinaha purustus, neitsilikkuse kaotamine

defoliant [-*a'*-] (< *de-* + ld. *folium*

leht), taimelehtede enneaegset varisemist (defoliatsiooni) põhjustav keemiline vahend, tarvit. puuvillakasvatuses jm.

deformatsioon (< ld. *deformātio* kuju muutmine), moonutus, tahke keha kujumuude väliste jõudude (näit. rõhu) toimel ilma massi muutuseta

deformeerima (ld. *deformāre*), moonutama, esialgset kuju muutma; ümber kujundama

deformne [-*o'*-] (ld. *defōrmis*), moonutatud, moondunud

defraudatsioon (< ld. *defraudāre* petma), pettus; maksukorralduste täitmata jätmine (tollide, lõivude, maksude alal)

defroster [-*o'*-] (ingl.), kõetav ruum külmutushoones mõnede produktide soojendamiseks enne väljaandmist

deg (< ingl. *degree*, pr. *degré*), temperatuuri mõõtühiku kraadi tähis

degasaator, vahend *degaseerimiseks*

degaseerima (< *de-* + *gaas*), tervisele kahjulikke gaase kõrvaldama (söekaevandustes); ruume, maa-alasid ja esemeid sõjagaasidest vm. mürkaineist puhastama; mingist ainest gaasi kõrvaldama

degenerant [-*a'*-] (< ld. *degenerāre* halvenema, manduma), manduja, isik kehalise ja vaimse mandumise (alaväärtuslikuks muutumise) tunnustega

degeneratiivne, manduv, mandunud (vaimseilt ja kehalistelt omadustelt halvenev)

degeneratsioon, mandumine, vaimsete ja kehaliste võimete halvenemine; *biol.* rakkude, kudede, elundite, organismide ja populatsioonide taandareng; aretuses: väärastumine, kultuurtõugude v. sortide järglastel väärtuslike omaduste kadumine v. muutumine

degenereeruma, manduma; väärastuma

degraa (pr. *dégras*), parkerasv, oksüdeerunud kalarasv (rääs), tarvit. nahkade parkimisel naha määrimiseks

degradatsioon (pr. *dégradation* < *de-* + ld. *gradus* aste), alandamine (teenistus- v. auastmes); langus, mingi omaduse järkjärguline kahanemine, millegi muutumine halvenemise poole

degradeerima, teenistus- v. auastmes alandama

degradeeruma, omadustelt halvenema

degressiivne (< ld. *degressus* allaläinud), alanev (hinna v. maksu kohta)

degummeerima (< *de-* + ld. *gummi* kummivaik, liim), toorsiidist liimi eemaldama seebilahuses keetmise teel

degustaator (< ld. *degustāre* maitsma, proovima), eriteadlane, kes maitse järgi hindab veini, tee, tubaka vm. väärtust

degustatsioon, maitsmine, proovimine, kauba v. toidu hindamine maitse järgi

degusteerima, maitsma, proovima

de gustibus non est disputandum [*noon -ta'*-] (ld.), «maitsete üle ei tule vaielda»

dehelmintiseerima (< *de-* + kr. *helmins* uss), sisenugiusse organismist kõrvaldama

deheroiseerima (< *de-* + *heeros*), kangelase omadustest ilma jätma, kangelase aupaistet ära võtma. Vast. *heroiseerima*

dehkaan (< pärs.), talupoja nimetus Kesk-Aasias, Kasahstanis ja Iraanis

dehumaniseerima (< *de-* + *humaanne*), inimlikest omadustest ilma jätma, humanistlikke traditsioone hülgama; uut, tinglikku tehistegelikkust looma (tendents XX s. kirjanduses ja kunstis). Vast. *humaniseerima*

dehüdraasid vt. *dehüdrogenaasid*

dehüdrat(is)eerima (< *de-* + kr. *hydōr* vesi), veetustama, veest vabastama

dehüdrogeenima (< *de-* + *hydrogenium*), vesinikku ainetest, peam. orgaanilistest ühenditest eraldama. Vast. *hüdrogeenima*

dehüdrogenaasid e. **dehüdraasid**, rühm fermente, mis bioloogilises oksüdatsioonis kannavad vesinikku ühelt ühendilt teisele

dei (trg. *day* onu), janitšarist ohvitseri tiitel Türgis; Alžeeria valitseja tiitel 1671—1830

deiktiline [-*i'k*-] (< kr. *deiknymi* näitan), näitlik, näiteid esitav (õppeviisi kohta)

deism (pr. *déisme* < ld. *deus* jumal), XVII—XVIII s. levinud usulisfilosoofiline õpetus jumalast kui maailma loojast, kes aga ei sega end looduse ja ühiskonna ellu. Algul pii-

ras ning õõnestas d. mõnevõrra kiriklikku ideoloogiat. Silmapaistvamad d-i esindajad (deistid) olid Prantsusmaal Voltaire ja Rousseau, Inglismaal — Locke; ka Venemaal oli XVIII s. lõpul ja XIX s. algul d-i pooldajaid

deist, *deismi* pooldaja v. esindaja

dejektsioon (ld. *dejectio*), väljaheitmine, soolte tühjendus roojast; ka väljaheide e. roe ise

déjeuner [*dežöne'*] (pr.), pruukost, (keskpäeva)eine

de jure (ld.), õiguslikult

deka- (kr. *deka* kümme), tähis da, eesliitena mõõtude nimetustes täh. 10 korda suuremat ühikut

dekaad (pr. *décade* < kr. *dekas* kümmekond), vanaajal: kümnest ühikust koosnev rühm (ajaarvamises jm.); kümnepäevane nädal Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegses kalendris XVIII s. lõpul; üldse: kümmepäevak, kümme päeva; k i r j a n d u s e j a k u n s t i d., NSV Liidu rahvaste kirjandus- ja kunstialaste saavutuste näitlik organiseeritud esitamine kümnepäevasel ajavahemikul Moskvas

dekaan (< ld. *decānus* kümnik, kümne sõduri ülem), 1) teaduskonna juhataja kõrgemas õppeasutuses; 2) keskajal kloostriülema abiline; nüüdisaja kat. ja anglikaani kirikus vanem vaimulik

dekaanhape e. **kapriinhape** (< ld. *caper* kits), värvuseta, vees lahustumatu kristalne aine; saadakse palmi- ja kookosõlist, tarvit. estritena parfümeerias ja toiduainetetööstuses

dekaar (< kr. *deka* kümme + *aar*), 10 aari

dekabrist (vn. *декабрист* < *декабрь* detsember), Peterburis 14. detsembril 1825. a. toimunud ülestõusust osavõtja; liige aadli revolutsioonilistes salaühingutes, kes valmistasid ette seda ülestõusu v. olid sellega seotud

dekadent [*-e'nt*], *dekadentsi* esindaja kirjanduses ja kunstis

dekadentlik e. **dekadentne** [*-de'n-*], *dekadentsile* v. *dekadendile* omane

dekadents [*-e'nts*] (< pr. *décadence* langus), allakäik, kirjanduses ja kunstis XIX s. 2. poolel ja XX s. algul levinud nähtused ja tendentsid, millele olid iseloomulikud püüded väljendada tüdimust, jõuetust, küllastatust ja rafineeritust, huvi haruldase, ebaloomuliku, haiglase, degenereeruva ja irreaalse vastu; paljude dekadentide loomingus avaldus terav opositsioon kodanliku ühiskonna moraali ja kultuuriga; ühiskondlikest vastuoludest otsisid dekadendid väljapääsu «puhta kunsti» kultiveerimises, mis on vaba igasugustest sotsiaalsetest ja moraalsetest kohustustest

dekaeeder (< *deka-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), kümmetahukas

dekagramm (...*gramm*), tähis dag, 10 *grammi*

dekahüdronaftaleen e. **dekaliin**, täielikult hüdrogeenitud *naftaleen*

dekaliiter (< *deka-* + *liiter*), tähis dal, 10 *liitrit*

dekalkomaania (pr. *décalcomanie*), mingile pinnale ülekantavate trükiste valmistamise viis, mida rakendatakse laste mängupiltide (vesipiltide), kaubamärkide jm. tootmisel

dekaloog (< *deka-* + kr. *logos* käsk), kümme käsku piiblis

dekaltsinatsioon (< *de-* + ld. *calx* lubi), lubjatustamine, luudest, hammastest jm. kudedest lubiaine kõrvaldamine neist preparaatide valmistamiseks

dekaluumen (< *deka-* + *luumen*), tähis dalm, valgusvooühik; 1 dalm = 10 *luumenit*

dekameeter (...*meeter*), tähis dam, 10 *meetrit*

dekanaat, kõrgema õppeasutuse teaduskonna *dekaani* ametiruum

dekanteerima (pr. *décanter*), nõrutama, vedelikku settelt eemaldama

dekapeerima (pr. *décaper*), metalltoodete pinda keemilisel teel puhastama

dekapitatsioon (ld. *decapitātio*), pea maharaiumine (hukkamisviis), selgroogseil loomadel pea kõrvaldamine füsioloogiliste katsete teostamisel; *med.* peakõrvaldus, sündiva lapse (vililase) pea kõrvaldamine kehast ema elu päästmiseks; *bot.* taimelt kasvupunkti eemaldamine

dekapoodid (< *deka-* + kr. *pus* jalg), kümnejalalised, vähkide selts (näit. garneel, homaar, langust, jõevähk); ka kümnehaarmelised, peajalgsete limuste selts (näit. kalmaar, seepia)

dekapsulatsioon (< de- + ld. *capsula* laegas, kastike), elundi (näit.

neeru) kihnu kõrvaldamine operatsiooni teel

dekarboksüülima, süsinikdioksiidi orgaanilise aine molekuli karboksüülrühmast eraldama

dekateerima (pr. *décatir*), villast riiet kuuma vee v. auruga töötlema, et riie hiljemini kokku ei tõmbuks; aurutades pressima

dekk (ingl. *deck*), tekk, laevalagi, mis katab üksikuid laevakorruseid

deklamaator (ld. *declamātor*), ilulugeja, etleja

deklamatsioon (ld. *declamātio*), ilulugemine, etlemine, kirjandusteoste kunstipärane suuline ettekanne ühe v. hulga isikute poolt (m a s s i d.)

deklameerima (ld. *declamāre*), ilulugema, etlema, luulet v. proosat suusõnal kunstiliselt esitama

deklarant [*-ra'-*] (< ld. *declarāre* avaldama, teatama), avaldaja, avalduse tegija (näit. tollil kaupade kohta)

deklaratiivne, avaldav; seletav, selgitav; üldsõnaline

deklaratsioon (ld. *declarātio* avaldamine, seletus), 1) avaldus, teadaanne valitsuse v. partei nimel, põhiliste printsiipide pidulik väljakuulutamine (näit. Venemaa rahvaste õiguste d. nov. 1917); 2) ühe v. mitme riigi avaldus mingis rahvusvahelise poliitika küsimuses; 3) avaldus kaupade loeteluga tollimaksude tasumiseks; 4) dokument välismaale saadetavate postipakkide sisu kohta; 5) maksumaksja teadaanne finantsorganitele oma tulude, varanduse jm. kohta

deklareerima (ld. *declarāre*), avaldama, avalikult kuulutama, (ametlikult v. pidulikult) teatama

deklasseeruma (< pr. *déclasser*), *deklasseerunuks* muutuma

deklasseerunu (pr. *déclassé*), isik, kes on kaotanud kõik põhilised klassitunnused ega võta osa ühiskondlikust tootmisest; moraalselt allakäinud isik (näit. kutseline varas, prostituut)

deklinaator e. **deklinatoorium**, riist magnetilise *deklinatsiooni* määramiseks

deklinatsioon (ld. *declinātio* kõrvalekaldumine), kääne, kõrvalekalle; *astr.* taevakeha nurkkaugus taevaekvaatorist; *füüs.* nurk geograafilise meridiaani ja magnetilise põhja—lõuna sihi vahel; *lgv.* käändkond, liik enam-vähem ühtviisi käänduvaid sõnu; käänamine

deklineerima (ld. *declināre*), kõrvale kallutama; *lgv.* käänama, käändsõna muutma tüvele käändelõppude lisamise kaudu

dekokt [*-o'-*] (ld. *decoctum*), keedis ravimtaimedest

dekolonisatsioon, *kolonialismi* likvideerimine, kolooniate vabanemine

dekoloniseerima, *dekolonisatsiooni* teostama

dekoloreerima (ld. *decolorāre*), värvitustama, värvusetuks tegema

dekoltee (pr. *décolleté*), sügav kaeluseväljalõige naiserõivail

dekolteerima (pr. *décolleter*), naiserõivail sügavat väljalõiget tegema

dekompensatsioon (< *de-* + *kompensatsioon*), *med.* mingi elundi talitluse puudulikkus *kompensatsiooni* mitteküllaldaseks muutumise tõttu

dekompositsioon (...*kompositsioon*), koostisosadeks lagunemine

dekompressioon (...*kompressioon*), rõhu vähenemine (näit. sisepõlemismootori silindreis); *med.* õhurõhu järsu langemise tagajärjel tekkiv haiguslik seisund

dekoor (pr. *décor* < ld.), kaunistus, ehe, ehis; ehitise kaunistuslik kujundus

dekoorum (ld. *decōrum*), väline viisakus, sündsus

dekoraator (pr. *décorateur*), kaunistuskunstnik, kunstnik *dekoratiivkunsti* alal; näitelava tausta ja kulisside maalija

dekoratiivkunst, kunst, mille ülesandeks on siseruumide, ehitiste, väljakute, parkide jm. kaunistamine

dekoratiivne (pr. *décoratif*), kaunistav, kaunistamiseks tarvitatav, ehis-; *näitamiseks mõeldud, välist mõju taotlev

dekoratsioon (pr. *décoration* < ld. *decorāre* kaunistama), ruumide, tänavate, vaateakende, esemete kaunistus; lavakujundus, tegevuskohtade (metsa, jõe, tänava, toa jne.) kunstiline kujundus näitelaval; *välispidisus, väline meeldivus (puuduste varjamiseks)

dekoreerima (pr. *décorer*), kaunistama, ilustama, ehtima; kaunist välimust looma

dekort [*-o'-*] (sks. *Dekort* < pr.), kauba alaväärtuslikkuse v. arve kohese tasumise tõttu tehtav hinnaalandus

dekortikatsioon (< *de-* + ld. *cortex* koor, kest), koore, kesta kõrvaldamine; lina, kanepi jt. kiutaimede varrekiudude ilma leotuseta eraldamine

dekreet (pr. *décret* < ld. *decrētum* määrus, otsus), 1) Vana-Roomas keisri, konsuli, senati määrus; 2) Prantsusmaal XVIII s. kodanliku revolutsiooni, samuti 1871. a. Pariisi Kommuuni loodud kõrgemate võimuorganite seadusjõuline määrus; 3) NSV Liidus esimestel nõukogude võimu aastatel valitsuse tähtsaimate määruste nimetus (näit. maad., mis 1917. a. tühistas maaeraomanduse); 4) mõnel sotsialismimaal (Poolas, Rumeenias) kõrgemate riigivõimuorganite määrus; 5) mõnes kodanlikus riigis valitsusvõimu akt, mis antakse täitmise, valitsemise korras, vastandina seadusandlikele aktidele; d - i a e g, alates 1930. a. NSV Liidus kehtiv nn. Moskva aeg, mis on vööndiajast 1 ja nn. maailmaajast (Greenwich'i keskmisest ajast) 3 tundi ees; d - p u h k u s, NSV Liidus naistöötajaile raseduse ja sünnituse puhul antav puhkus

dekrement [*-me'-*] (< ld. *decrementum* kahanemine), kahanemine, nõrgenemine; *füüs.* võnkumise sumbumiskiiruse määr; *med.* närviärrituse nõrgenemine vastavalt eemaldumisele ärrituse lättest

dekretaal (ld. *decretālis*), paavsti käskkiri

dekreteerima (pr. *décreter* < ld.), määrama, *dekreediga* välja kuulutama v. kehtestama

dekristianiseerimine, pahempoolsete jakobiinide ristiusuvastane poliitika Suure Prantsuse revolutsiooni ajal 1793. a. lõpul

deksiograafia (< kr. *dexios* parem + *graphō* kirjutan), vasakult paremale kirjutamine

dekstriin (< ld. *dexter* parem), kuumutamisel, hapetega keetmisel v. fermentide toimel tärklisest tekkiv aine, süsivesikute segu; tarvit. liimiks, kanga apreteerimiseks jm.

dekstrokardia [*-ka'-*] (...kr. *kardia* süda), südame asetsus rindkeres paremal poolel

dekstroos (< ld. *dexter* parem), *glükoosi* vananenud nimetus

dekubitaalne (< *de-* + ld. *cubitāre* lamama), rõhumisest (näit. lamamisel) nahal v. limaskestadel tekkiva koekärbusega seotud; d. h a a v a n d, lamatishaavand

dekuražeerima (pr. *décourager*), araks tegema

dekuurio (ld. *decurio*), Vana-Roomas algselt kümnest isikust koosneva rühma esimees v. juht (näit. ratsaväe d.); Vana-Rooma omavalitsusega linnade (munitsiipiumide) nõukogu eluaegne liige

dekvalifikatsioon (*de-*), *kvalifikatsiooni*, kutseoskuse, vilumuse kaotamine

del., 1) trükikorrektuuris lüh. ld. sõnast *deleatur* [*-aa'-*], «kustutatagu», märgitakse ₰; 2) graafilistel teostel autorinime juures lüh. ld. sõnast *delineavit* [*-aa'-*], «on joonistanud»

delabialisatsioon (*de-*), *labialisatsiooni* kadumine

delegaat (< ld. *delegātus* saadetu, saadik), valitud v. nimetatud esindaja, riigi, org-i, kollektiivi volinik

delegatsioon (< ld. *delegātio* saatmine, määramine), rühm valitud v. nimetatud isikuid, kes on volitatud valitsuse, ametkonna, asutuse, org-i poolt nende huve esindama konverentsil, kongressil, koosolekul, läbirääkimisi pidama jne.

delegeerima (ld. *delegāre*), *delegaadina* läkitama, volitama

deletaarne (< ld. *delēre* hävitama), kahjulik, hävitav, hukkav

delfiin (kr. *delphis*), meres elav imetaja hammasvaalaliste alamseltsist; d-d elavad seltsivalt, omavahel suhtlevad häälitsedes

deliberatsioon (ld. *deliberātio*), nõupidamine; järelemõtlemine

deliirium (ld. *delirium*), hullus, teadvuse segadus hallutsinatsioonide, määratsemise ja sonimisega; esineb vaimuhaiguste, kõrge palavikuga nakkushaiguste jm. puhul; j o o m a d. (*d. tremens*), alkoholimürgistuse tagajärjel tekkiv d.

delikaatne (pr. *délicat*), maitsev, hõrk; peenetundeline; õrn, hell; täbar

delikatess [*-e'ss*] (pr. *délicatesse*), hõrk-roog, maiuspala

delikt [*-i'-*] (ld. *delictum*), igasugune õigusrikkumine; kitsamas mõttes: õigusrikkumine, mis ei kujuta endast karistatavat tegu ja tekitab ainult kohustuse tehtud kahju hüvitada

delinkvent [*-ve'-*] (< ld. *delinquens* süütegu kordasaatev), süüdlane, kurjategija

delirant [*-a'-*] (ld. *delirans*), *deliiriumi*haige

delireerima (ld. *delirāre*), *deliiriumis* olema, jampsima, sonima

delirioosne, *deliiriumiga* seotud, sellega kaasnev

delta, kr. tähestiku 4. täht (Δ, δ), vastab d-le; *geogr.* suudmemaa, kolmnurga (s. o. Δ-tähe) kujuline setete ala hargnenud jõesuudmes; d - e l e k t r o n, δ-elektron, energiarikka laetud osakese poolt aatomi elektronkattest väljalöödud elektron; d - l i h a s, d-kujuline lihas, mis kinnitub õlavarreluule; tõstab käsivart; d - m e t a l l, peam. vasest ja tsingist koosnev sulam; sisaldab vähesel määral rauda, pliid, mangaani, niklit ja fosforit; tarvit. masinaehituses; d - r a u d, δ-raud, üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 1401—1528°

deluuvium e. **deluviaalsetted** (< ld. *deluere* ära uhtma), peam. voolava veega (vihmaga) allakandunud murenenud kivimite setted mägede ja küngaste jalameil ning oruveerude alumises osas

demagnetiseerima (< *de-* + *magnetiseerima*) e. **demagneetima**, magneetumusest vabastama

demagoog (< kr. *dēmagōgos* rahvajuht), vanaaja Ateenas (V s. e. m. a.) demokraatlik riigimees; hiljem isik, kes püüab endale rahvamassides poolehoidu võita vääritute abinõudega (valelike lubaduste, faktide moonutamise, meelitamisega jne.)

demagoogia, poliitiliselt mahajäänud rahvamasside petmine igasuguste ahvatlevate, kuid valelike lubaduste ja meelitamise varal

demagoogiline, *demagoogiale* omane, valelik

demarkatsioon (pr. *démarcation*), piiristus, (riigi) piirjoone määramine sõlmitud lepingute alusel; *med.* roiskkärbunud pehmete osade v. surnud luude piiristumine elavaist osadest; d - i j o o n, piirjoon v. maariba, mis eraldab rahu v. vaherahu sõlminud vaenulikke sõjavägesid v. võidetud riigi okupeeritud piirkondi; = *daatumiraja*; *med.* surnud kude elavast eraldav joon

demarkeerima, *demarkatsiooni* teostama, piirjoont ajama

demarš [*-a'-*] (pr. *démarche*), samm, väljaastumine, abinõu (peam. diplomaatilises suhtlemises)

demaskeerima (pr. *démasquer*), maski ära tõmbama, paljastama; *sõj.* vaenlasele midagi nähtavaks tegema, moondamisnõudeid rikkuma

dementeerima (pr. *démentir*), eitama, mingit teadet ümber lükkama, valeks kuulutama

dementi [*-me'-*] (pr. *démenti*), eitamine, mingi teate ümberlükkamine, valeks kuulutamine

dementsus (ld. *dementia*), nõdrameelsus, intellekti, mõtlemisvõime ja mälu nõrgenemus peaaju orgaanilise kahjustuse tagajärjel; traumaatilist d-t võivad põhjustada ajukolde vigastused, aterosklerootilist d-t — ajuveresoonte haigused, progressiivset paralüüsi — süüfilis, seniilset d-t — raugastumine; *dementia praecox* [*prää-koks*] = *hebefreenia*

demetüülima, metüülrühma $—CH_3$ orgaanilise ühendi molekulist kõrvaldama

demilitariseerima, *demilitariseerimist* teostama

demilitariseerimine (< *de-* + ld. *militāris* sõjaline), rahvusvahelise lepingu alusel mingil maa-alal kindlustuste jm. sõjaliste ehitiste likvideerimine ja seal relvastatud jõudude pidamise keelamine

demilitariseeritud tsoon, lepinguga v. kokkuleppega kindlaksmääratud maariba (haril. piki kahe riigi piiri), millel on keelatud ehitada kindlustusi, soetada sõjatööstusettevõtteid ja pidada sõjavägesid

demi-monde [*dömimo'd*] (pr., «poolmaailm»), kodanlikus ühiskonnas väliselt elegantne, kuid moraalselt laostunud naiste (kokottide, rikaste meeste armukeste jt.) ja nendega seltsivate meeste keskkond, kes püüab kombeilt ja eluviisilt matkida «suurmaailma», s. o. aristokraatiat ja kodanluse ladvikut

demineerima (< *de-* + *miin*), miinidest puhastama, miine kõrvaldama

deminutiiv (ld. *deminutivum* < *deminuere* vähendama) e. **diminutiiv**, *lgv.* vähendussõna (meelitava v. halvustava tähendusega, näit. *pojake, majake, emakene, vennike*)

demissioneeruma, tagasi astuma, ametist lahkuma

demissioon (pr. *démission* < ld. *dimissio*), kohast loobumine, ametist lahkumine; vallandus, ametist vabastamine

demiurg [-*u'*-] (kr. *dēmiurgos*), Vana-Kreekas algselt vaba käsitööline, meister, kunstnik; hiljemini kõrgem riigiametnik mõnes kr. riigis (näit. Ahhaia liidus); Platoni idealistlikus filosoofias jumalus maailma loojana; *loov jõud, looja

demobilisatsioon (pr. *démobilisation* < ld.), sõjajõudude kui ka teatud majandusharude üleviimine sõjaseisundist rahuaja olukorrale; sõjaväelase vabastamine tegevteenistusest reservi v. erru saates

demobiliseerima (pr. *démobiliser*), *demobilisatsiooni* teostama

demobiliseeruma, sõjaväeteenistusest vabanema; rahuaja olukorrale üle minema

demodulaator (< *de-* + *modulaator*) vt. *detektor*

demodulatsioon (...*modulatsioon*), madalsagedusvoolu eraldamine moduleeritud kõrgsagedusvoolust (raadiovastuvõtjais jm.)

demoduleerima (...*moduleerima*), *demodulatsiooni* teostama

demograafia (< kr. *dēmos* rahvas + *graphō* kirjutan), rahvastikuteadus, rahvastikku, selle koosseisu ja liikumist uuriv statistika haru

demokraat, *demokraatia* pooldaja; demokraatliku partei liige

demokraatia (kr. *dēmokratia* < *dēmos* rahvas + *kratos* võim), 1) kõige laiemas tähenduses kodanikuvabadused (sõna-, trüki-, koosolekute, demonstratsioonide, südametunnistuse, elukoha valiku vabadus); 2) rahvavõim (on kogu ühiskonna suhtes teostatav ainult sotsialismi tingimustes); 3) poliitilise korra vorm, kus riigi juhtimine põhineb enamuse võimul vähemuse üle, eksisteerivad kodanikuvabadused ja demokraatlikud õigused (võrdõiguslikkus, üldine valimisõigus, org-de loomise õigus, isikupuutumatus) ning on võimalik vähemuse muutumine enamuseks legaalsete vahendite kasutamise teel; klassiühiskonnas on d. valitseva klassi diktatuuri vorm; n õ u k o g u d e s o t s i a l i s t l i k d., uus, kõrgem d. tüüp, tõeline rahvavalitsus; r a h v a d., riiklik-poliitiline kord, mis tekkis Saksa fašismi ja Jaapani imperialismi täieliku lüüasaamise tulemusena Nõukogude riigi toetusel mitmes Euroopa ja Aasia riigis (Albaanias, Bulgaarias, Poolas, Rumeenias, Tšehhoslovakkias, Ungaris jm.); k o d a n l i k d., klassivõimu vorme, kodanluse diktatuur proletariaadi ja töörahvahulkade üle; p a r t e i s i s e n e d., mida rakendatakse Nõukogude Liidu Kommunistlikus Parteis ning kommunistlikes ja tööliste vennasparteides, tähendab kommunistide aktiivset osavõttu kõigi parteiasjade otsustamisest, partei poliitika küsimuste vaba ning asjalikku arutamist parteiorg-des ja parteis tervikuna

demokraatlik, *demokraatiale* omane, sellel põhinev; «d. s o t s i a l i s m», leiboristide jt. parempoolsete sotsialistide teooria, mille kohaselt reformid kodanliku korra raamides viivad kapitalismi ülekasvamisele sotsialismiks; d. t s e n t r a l i s m, demokratismi ühendamine tsentraalse juhtimisega; Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja teiste kommunistlike parteide organisatsioonilise struktuuri juhtiv printsiip (partei kõigi juhtivate organite valitavus alt kuni üles, parteiorganite perioodiline aruandmine oma parteiorg-dé ees, range parteidistsipliin ja vähemuse alistumine enamusele, kõrgemate organite otsuste tingimatu kohustuslikkus alamalseisvaile, parteisisene demokraatia, kriitika ja enesekriitika)

demokratiseerima, *demokraatlikke* põhimõtteid juurutama, mingit ühingut, liitu jne. demokraatlikel alustel ümber kujundama

demokratism, *demokraatia* tunnustamine ja teostamine; s o t s i a l i s t l i k d., uus, kõrgem d-i tüüp

demoleerima (pr. *démolir*), purustama, hävitama

demonetiseerima (pr. *démonétiser*), metallrahal (mündil) raha omadust kaotama (mistõttu metallraha väärtus langeb temas sisalduva metalli väärtuseni)

demonstraator (ld. *demonstrātor* näitaja, esildaja), isik, kes tegeleb millegi näitamisega v. näitliku selgitamisega; teaduslike katsete esitaja, diapositiivide jne. näitaja

demonstrant [-*a'*-] (< ld. *demonstrans* näitav), meeleavaldaja, *demonstratsioonist* (1) osavõtja

demonstratiivne (ld. *demonstrativus* näitav), esitav, selgitav, tõendav; näitlik; tahtlikult esiletõstev, väljakutsuv, meeleavalduslik; d e m o n s t r a t i i v p r o n o o m e n, *lgv.* näitav asesõna (näit. *see, säärane, sama*)

demonstratsioon (ld. *demonstrātio* näitamine), 1) meeleavaldus, nõudmiste, soovide, protesti, ühiskondliku meeleolu avalik väljendus rongkäikude, miitingute jne. kaudu. NSV Liidus jt. sotsialismimaades väljendavad töötajate d-d solidaarsust kommunistide ja Nõukogude võimu poliitikaga; kapitalistlikes maades on d-d üheks tähtsaimaks vahendiks proletariaadi ja töötava rahva võitluses kodanluse ja imperialismi rõhumise vastu, oma poliitiliste ja majanduslike õiguste eest ja rahu eest kogu maailmas; 2) kuulajate näitlik tutvustamine mingi füüsikalise, keemilise vm. nähtusega v. esemega (pildiga jne.); avalik näitamine (näit. filmid.); 3) sõjaväe, laevastiku, õhujõudude jne. liikumine v. tegevus vastase eksiteele viimiseks; *väljakutsuv käitumine, ähvardav tegevus

demonstreerima (ld. *demonstrāre* näitama), esitama, näitama, *demonstratsiooni* korraldama

demontaaž (pr. *démontage*), lahtimonteerimine, masina, aparaadi, seadme koost lahtivõtmine, nende mahavõtmine aluselt v. paigutuskohalt

demonteerima (pr. *démonter*), lahti monteerima, (masinat jm.) koost lahti võtma

demootne kiri (< kr. *dēmotikos* rahvapärane), hieroglüüfidest ja hieraatilisest kirjast arenenud vanaegiptuse tarbekiri (VIII s. e.m.a. — V s. m.a.j.)

demoralisatsioon (pr. *démoralisation*), distsipliini langus, meeleolu langus, sisemine laostumus; kõlbeline laostumus, kõlvatus

demoraliseerima (pr. *démoraliser*), *demoralisatsiooni* esile kutsuma, kõlbeliselt rikkuma; teovõimet halvama; araks tegema

demoraliseeruma, *demoralisatsiooni* seisundisse langema, kõlbeliselt laostuma; arastuma, araks muutuma

de mortuis nil nisi bene (ld.), «surnuist (tuleb kõnelda) ainult hästi» (s. o. heasoovlikult)

demultiplikaator (< *de-* + *multiplikaator*), mehhanism, mis võimaldab liikumise kiirust vähendades tõsta auto veojõudu

demunitsipalisatsioon, *munitsipalisatsiooni* kaotamine, munitsipaliseeritud ehitiste vm. vara tagasiandmine endistele omanikele; munitsipaalettevõtete müük erafirmadele ja üksikisikuile

denaar (< ld. *denārius* kümneline), Vana-Rooma ja keskaja hõbemünt; vanaaegne ar. kuldmünt

denatsifitseerimine (< *de-* + *nats* + ld. *facere* tegema), *natsismi* väljajuurimine Saksamaal pärast võitu fašistliku Saksamaa üle, natsionaalsotsialistliku partei, selle filiaalide jt. fašistlike org-de kaotamine, igasuguse natsistliku ja militaristliku tegevuse v. propaganda tõkestamine, tingimuste loomine Saksamaa poliitilise elu ümberkujundamiseks demokraatlikul alusel

denatsionalisatsioon (pr. *dénationalisation*), 1) lahtirahvustamine, rahvusliku omapära (keele, kultuuri jm.) kaotamine; 2) natsionaliseeritud vara tagasiandmine endistele omanikele

denatsionaliseerima (pr. *dénationaliser*), *denatsionalisatsiooni* teostama

denaturaat (kunstl. ld. *denaturātus* loomulikest omadustest ilmajäänud), denatureeritud aine, eriti tehniliseks otstarbeks määratud piiritus, mis on muudetud joogiks kõlbmatuks

denaturalisatsioon (< *de-* + *naturalisatsioon*), riikkondsuse äravõtmine; kodaniku lahkumine (v. vabastamine) senisest riikkondsusest

denaturaliseerima (< *de-* + *naturaliseerima*), kelleltki riikkondsust ära võtma, riikkondsusest vabastama

denaturant [-*ra'*-], (piiritusele) denatureerimiseks lisandatud aine

denaturatsioon e. **denatureerimine** (< *kunstl.* ld. *denaturāre* loomulikest omadustest ilma jätma), 1) biopolümeeride, peam. valkude omaduste (lahustuvus, bioloogiline aktiivsus, reageerimisvõime jm.) muutmine temperatuuri, rõhu jt. tingimuste varieerimise teel; 2) ainult tehniliseks kasutamiseks määratud ainete söögi- v. joogikõlbmatuks muutmine

dendraarium (< kr. *dendron* puu), botaanikaaia osa v. eriline aed (d e n d r o a e d), kus õppe- v. teadus-

likul otstarbel kasvatatakse rohkesti (võõr)puu- ja -põõsaliike (v. vorme) avamaal

dendriit, *geol.* puutaoliselt hargnenud, ka jäälilli v. samblaid meenutav kujund, mis tekib raua, mangaani jt. ühendite eraldumise teel kivimite kihivahedes v. aine kiirel kristallisatsioonil; *anat.* puuvõralaadselt hargnev v. niitjas neuroni jätke, mis juhib erutust närviraku suunas

dendro- (< kr. *dendron* puu), puu-

dendrokronoloogia (...*kronoloogia*), puude aastarõngaste uurimisel põhinev meetod, mis võimaldab määrata puutüvede vanust kuni aastase täpsusega ja saada andmeid pikaealiste puude kasvamise ajal toimunud kliimamuutustest

dendroloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), puuteadus, puid ja põõsaid käsitlev botaanika haru; d-aed vt. *dendraarium*

dendromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist kasvava puu läbimõõdu v. kõrguse mõõtmiseks

denežka (vn. *денежка*), Vene poolekopikaline vaskraha, mida münditi a. 1849—67

denga (vn. *деньга*), Vene hõbe-, hiljemini vaskmünt XIV—XVIII s.

denitreerima (< *de-* + kr. *nitron* sooda, salpeeter, s. o. lämmastikhappe sool), *keem.* nitrorühma ühendist kõrvaldama

denitrifikatsioon (< *de-* + *nitrifikatsioon*), lämmastikhappe soolade (nitraatide) lagunemine mullas teatavate mikroorganismide (bakterite) toimel, kusjuures vabaneb lämmastikoksiid ja vaba lämmastik; d. kahandab mullaviljakust

denjee (pr. *denier* < ld. *denārius*), 1) vanaprantsuse münt; 2) lõnga jämeduse mõõtühik

denominaal (< *de-* + ld. *nōmen* nimisõna), *lgv.* käändsõna tüvest tuletatud sõna (näit. *mustikas, terav, vedelema*)

denominatsioon (ld. *denominātio* ümbernimetus), nimetamine; kiriklik rühmitus; paberraha nominaalväärtuse muutmine

denonsseerima (pr. *dénoncer* < ld. *denuntiāre*), tühistama (riikidevahelise lepingu kohta)

densimeeter (< ld. *dēnsus* tihe + kr. *metreō* mõõdan), riist *densimeetria* teostamiseks, sama mis areomeeter

densimeetria, tahke aine, vedeliku v. gaasi tiheduse mõõtmine püknomeetri, areomeetri v. erilise kaaluga

densitomeeter, fotomeeter valgust läbilaskvate v. peegeldavate objektide optilise tiheduse määramiseks

dentaal (ld. *dentālis* < *dēns* hammas), *lgv.* hammashäälik, kujundatakse keele ja hammaste koostööl (t, d, n jt.)

dentaalne, hambaisse puutuv, hamba-

dentiin (< ld. *dēns* hammas), hambaluu, hamba peamine, säsiõõnt ümbritsev osa

dentilabiaal vt. *labiodentaal*

dentist (pr. *dentiste* < ld. *dēns* hammas), kõrgema erihariduseta hambaarst; hambatehnik

dentitsioon, hammastumine, hammaste tulek lastel

denudatsioon (ld. *denudātio* paljastamine), *geol.* kulumine, kõrgendike madaldumine murenemis- ja uuristussaaduste ärakandumisest vee, jää v. tuule toimel

denuntseerima (ld. *denuntiāre* teatama), öördama, salakaebama, pealekaebavalt teatama

denuntsiant [-*a'*-] (ld. *denuntians*), pealekaebaja, salakaebaja

denuntsiatsioon (ld. *denuntiātio* teatamine), salakaebus

deontika [-*o'*-] (< kr. *deon* nõutav, tarvilik), moraaliloogika, teadus moraalialase mõtlemise vormidest

deontoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), eetika osa, milles käsitletakse kohuse probleeme

deparafiinimine (< *de-* + *parafiin*), *parafiini* ja tseresiini eraldamine mineraalõlidest

departemang [-*ma'*-] (pr. *département*), 1) suurim territoriaalne haldusüksus Prantsusmaal; 2) revolutsioonieelsel Venemaal ja mõnedes teistes riikides kõrgemate haldus- ja kohtuasutuste (ministeeriumide, senati jm.) osakonna nimetus; 3) Am. Ühendriikides ja Šveitsis ministeeriumide nimetus; r i i g i d., Am. Ühendriikide välisministeerium

depešš [-*pe'*-] (pr. *dépêche*), kiirteade, telegramm

depigmentatsioon (*de-*), normaalse *pigmentatsiooni* kadu v. kahanemine

depilatsioon (< ld. *depilāre* karvu kõrvaldama) = *epilatsioon*

deplasment [-*me'*-] (pr. *déplacement* ümberpaigutamine), laeva veeväljatõrje, laeva kere poolt väljatõrjutava vee maht (näit. m^3-eis)

depolarisaator (< *de-* + *polarisaator*), aine *polarisatsiooni* nõrgendamiseks v. kõrvaldamiseks (näit. elektrolüüsil)

depolarisatsioon (...*polarisatsioon*), (elektroodide) *polarisatsiooni* nõrgendamine v. kõrvaldamine; (valguse) polarisatsiooni vähenemine

depolümerisatsioon, *polümeeride* lõhustumine monomeerideks. Vast. *polümerisatsioon*

deponeerima (ld. *depōnere* ära v. kõrvale panema), kasutamiseks v. kindlas kohas säilitamiseks hoiule andma, hoiustama, talletama; ratifitseerimiskirju teatud riigile v. rahvusvahelisele organile hoiule andma

deponent [-*ne'*-] (ld. *depōnens* kõrvalepanev), hoiustaja, talletaja

depoo (pr. *dépôt*), ladu, säilituspaik; hoone vedurite, vagunite, trammide v. tuletõrjetehnika hoidmiseks ja remondiks; *med.* talletus, süstimise varal naha all v. lihastes ravimi varu moodustamine, et ravim toimiks kauemat aega; d - l e i d, peitleid, maasse kaevatud v. muul viisil peidetud muinasaegsete esemete leid; d - v e k s e l, mingi kohustuse tagatiseks antud veksel; v e r e d., inimesel ja loomadel elundid (põrn, maks, nahk), kus võib säilida teatud hulk verd, mis on üldisest ringest välja lülitatud

depoonens e. **depoonensverb** (ld. *verbum depōnens*), ladina k. grammatikas passiivi vormides kasutatav pöördsõna, millel on aktiivi tähendus

depopulatsioon (< ld. *depopulātio* laastamine), rahvaarvu vähenemine v. vähendamine

deport [-*o'*-] (pr. *déport*), tähtajaline tehing, sõlmitakse fondibörsil nende poolt, kes spekuleerivad väärtpaberite kursi langemisele, et saada kursivahet

deportatsioon (ld. *deportātio*), sundasumisele saatmine (haril. riigi kaugemaisse osadesse)

deposiit (< ld. *depositum* ära- v. kõrvalepandu), hoius; panka v. hoiukassasse hoiustatud rahasumma v. väärtpaberid; kohtusse v. haldusasutusse sissemakstud summa (näit. hagi tagamiseks, korteriüüri tasumiseks, kui selle suurus on vaieldav); d - p a n k, hoiusepank, pank, mis tegeleb peam. hoiustega

depositsioon (< ld. *depositio* ära- v. kõrvalepanek), hoiustamine, talletamine

depravatsioon (ld. *depravātio*), halvendamine, rikkumine; halvenemine, riknemine

depressant [-*a'*-] (< ld. *depressio* surumine, surutis), veekogudest, põldudelt ja taimedest vee aurumist vähendav aine

depressiivne (vt. *depressioon*), suruv, rõhuv, masendav; *med.* depressiooniga iseloomustuv

depressioon (< ld. *depressio* surumine), *ök.* surutis, kapitalismi ökonoomikas tööstustsükli faas, mis järgneb ületootmiskriisile, d-i ajal tootmise, kaubanduse, hindade jne. edasine langemine peatub, kuid hinnad ja nõudmine kaupadele püsivad madalal tasemel, tööpuudus ei kahane; *geogr.* alamik, merepinnast madalamal olev maa-ala; *med.* kurvameelsus, masendus, meeleolulangus nukrus- ja mõnutustundega, mõtlemist ja tegutsemist pidurdav püsiv psüühiline häire; *meteor.* madalrõhuala; *mäend.* õhuhõrendus kaevanduses selle õhustamisel ventilaatoriga

deprimeerima (ld. *deprimere* alla suruma), rõhuma, masendama

deputaat I (< keskld. *deputātus* saadetu), valitud esindaja, rahvasaadik, näit. töörahva saadikute nõukogu d.

deputaat II (keskld. *deputātum*), loonustasu, moon, natuuras (teraviljas jm.) tasutav palgaosa varemail aegadel

deputatist, moonapalga e. *deputaadi* saaja, moonakas

deputatsioon (< keskld.), saatkond, mingi org-i, asutuse v. kogu poolt valitud rühm isikuid esindamiseks, taotluste esitamiseks jm. peam. kõrgemais instantsides

deputeerima, saadikuina v. esindajaina saatma

deratisatsioon (pr. *dératisation* < *rat* rott), rottide, hiirte jt. näriliste hävitamine

derbi (ingl. lordi E. Derby järgi), hobuste võiduratsutused (Inglismaal jt. maades)

derivaat (< ld. *derivātus* kõrvale juhitud), tuletis; *keem.* keemiline ühend, mis on tuletatav teisest mõne aatomi v. aatomirühma asendamise teel teise aatomi v. aatomirühmaga; *zool.* tekis, mingist koest v. elundist tekkinud uus moodustis; *lgv.* vt. *derivatsioon*

derivatiivne, tuletuslik

derivatsioon (ld. *derivātio* kõrvalejuhtimine), veekogust, näit. jõest vee kõrvalejuhtimine; *lgv.* tuletus, sõnatüvest tuletusliidete varal uute sõnade (derivaatide) moodustamine (näit. tüvisõnast *kivi* — *kivistis, kivim, kivistuma* jne.); *sõj.* kuuli v. mürsu kõrvalekaldumine sihtjoonest (olenevalt tulirelva vintsoontest) kas paremale v. vasakule

deriveerima (< ld. *derivāre* kõrvale juhtima), tuletama

derma (kr. *derma*), nahk

dermatiin, liik tehisnahka (mööbli polsterdamiseks jm.), saadakse nitrotselluloosimassi pressimisel riidele

dermatiit, nahapõletik

dermato-, naha-

dermatogeen (...kr. *genos* teke), algkoe väline rakukiht taimejuurte kasvavais tippudes

dermatoglüüfika (...kr. *glyphē* uurendus), antropoloogia haru, mis tegeleb peopesa ja jalatalla ning sõrmede ja varbapäkkade papillaarkurdude e. dermatoglüüfide ja nende mustrite (papillaarmustrite) uurimisega

dermatoid [-*oi'd*] (...kr. *eidos* välimus, kuju), liik tehisnahka (raamatute köitmiseks jm.)

dermatoloog (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), nahahaiguste arst, dermatoloogia eriteadlane

dermatoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus nahast ja nahahaigustest

dermatomükoos (...kr. *mykēs* seen), nahaseentõbi, seente põhjustatud nahahaigus

dermatool (...ld. *oleum* õli), vismutit sisaldav kollane pulber; tarvit. antiseptilise, kootava ja kuivatava ainena naha ja limaskestade põletikuliste haiguste puhul

dermatoos, nahahaigus (üldnimetus kõigi nahahaiguste kohta)

dermatoplastika (< *dermato-* + *plastika*), nahaplastika, operatsioon naha asendamiseks teistelt kehaosadelt võetud nahatükkidega

dermatozoon [-*o'on*] (...kr. *zōon* elusolend), nahanugiline, nahal elutsev ning haigusi tekitav parasiit

dermografism (< *derma* + kr. *graphō* kirjutan), naha värvuse lühiajaline muutus (punetus v. kahvatus) mehhaaniliste ärrituste mõjul

dermoid [-*oi'd*] (...kr. *eidos* kuju, välimus) e. **dermoidtsüst** healoomuline nahkpõiskasvaja (peam. sugunäärmetes)

dernier cri [*dernje' kri*] (pr., «viimane karje»), viimane moeuudis, moekarje

derogatsioon (ld. *derogātio*), seaduse v. määruse osaline tühistamine

derrik (ingl. *derrick*), liik pöördkraanasid (eriti kõrgehituste jaoks); ka õlikaevu puurtorn

derviš (< pärs.), islami kerjusmunk

des, *muus.* = *re-bemoll*

des- (pr. dés), mitte-, eba-, ära-

desaeraator = *deaeraator*

desaeratsioon (...*aeratsioon*), gaaside eemaldamine vedelikust (eriti veest). Vrd. *desaeraator*

desaksiaalsus (...ld. *axis* telg), mehhanismi vedava ja veetava lüli telje mitteühtivus

desaktiveerima (...*aktiveerima*), radioaktiivseid aineid nendega saastunud objektidelt mehhaaniliselt, füüsikaliselt v. keemiliselt kõrvaldama; molekuli v. aatomit suurema energiaga olekust normaalsesse olekusse viima

desalküülima, alküüli orgaanilise ühendi molekulist kõrvaldama. Vast. *alküülima*

desarmeerima (pr. *désarmer*), sõjavägesid ja -varustust likvideerima v. vähendama

desavueerima (pr. *désavouer*), salgama, valeks tunnistama; mittevolitatuks kuulutama, teatama oma mittenõustumisest oma esindaja tegevusega

***Des*-duur** *muus.* = *Re-bemoll-mažoor*

desensibilisaator (< *de-* + *ld. sensibilis* meeleliselt tajutav), valgustundlikkust vähendav aine fotograafias

desensibilisatsioon, organismi ülitundlikkuse vähendamine mingi aine toimimise suhtes; säritatud filmi v. fotoplaatide valgustundlikkuse vähendamine; võimaldab ilmutada tugevamini valgustatud ruumis

desensibiliseerima, *desensibilisatsiooni* teostama

deserteerima (pr. *déserter*), väeosast omavoliliselt lahkuma, ära kargama; vaenlase poole üle jooksma

desertöör (pr. *déserteur*), väejooksik; ülejooksik

déshabillé [*dezabije'*] (pr.), kodune riietus, mida ei kanta võõraste juuresolekul; öökuub

desideraat (ld. *desiderātum*, pl. *desiderāta*), soov; puuduv ese, eriti raamat, mida soovitakse soetada kollektsiooni v. raamatukogu täiendamiseks; lünk, tühik (mingis kogus)

designaat (< ld.), reaalse tegelikkuse eseme, omaduse v. protsessi peegeldus teadvuses keeleüksuse sisemise küljena

designeerima (ld. *designāre*), ette määrama ametisse, millesse astutakse alles hiljem; tähistama

desikant [-*a'*-] (< ld. *desiccans* (ära) kuivatav), kasvavaid taimi kuivatav keemiline vahend (kontaktherbitsiid v. *defoliant*)

desinfektor [-*fe'*-], *desinfektsiooni* teostaja, desinfitseerija

desinfektsioon (< *des-* + *infektsioon*), nakatise hävitus, haigusi tekitavate pisikute hävitamine peam. füüsikaliste ja keemiliste vahenditega

desinfitseerima, *desinfektsiooni* teostama, nakatist hävitama

desinsektsioon (< *des-* + ld. *insectum* putukas), (nugi)putukate ja puukide hävitamine eriliste vahendite ja seadmete abil

desintegraator (...ld. *integer* terviklik), 1) löökveski, masin söe, liiva, savi vms. materjali peenestamiseks; 2) seade gaaside puhastamiseks tahkeist osakestest (tolmust)

desintegratsioon (...*integratsioon*), terviku lagunemine koostisosadeks

desinteresseeruma (pr. *se désintéresser*), huvi kaotama, ükskõikseks muutuma

desintoksikatsioon (< *des-* + *intoksikatsioon*), mürgiste ainete kahjutustamine organismis

deskriptiivne (< ld. *descriptio* kirjeldus), kirjeldav, kujutav; d. l i n g v i s t i k a, strukturaalse lingvistika Ameerika haru, asetab pearõhu keelte sünkroonilise kirjeldamise metoodika küsimustele; d - d t e a d u s e d, teadusharud, mis ainult kirjeldavad nähtusi ja tõsiasju, püüdmata sügavamini selgitada nende olemust ja põhjusi

deskriptor [-*i'*-] (< ld. *describere* kirjeldama), sõna v. sõnaühend informatsiooniotsimiskeeles dokumentide põhilise mõttelise sisu kirjeldamiseks

deskriptsioon (ld. *descrīptio*), kirjeldus

deskvamatsioon (< ld. *desquamāre* soomuseist puhastama), *med.* kestendamine, naha sarvkihi koorumine mõnede nakkus- ja nahahaiguste puhul; *geol.* kivide rabenemine pinnalt õhukeste lestadena

desman (< *vis.*), loom mutlaste suguk-st (Kagu-Euroopas, Lääne-Aasias); nahk on müügil hõbe*biisami* nime all

desmurgia [-*u'*-] (< kr. *desmos* side + *ergon* tegemine), õpetus haavade sidumisest

desodoraator, **desodorant** [-*a'*-] (< *des-* + ld. *odor* lõhn), keemiline vahend halva lõhna kaotamiseks

desodoratsioon, haisutustamine, halva lõhna kõrvaldamine keemiliste vahenditega

desodoreerima, *desodoratsiooni* teostama, halba lõhna kaotama

desoksüdatsioon (< *des-* + *oksüdatsioon*), hapniku kõrvaldamine keemilisest ühendist; hapnikust vabanemine

desoksüdeerima (< *des-* + *oksüdeerima*), keemilisest ühendist hapnikku kõrvaldama

desoksüribonukleiinhape, tähis DNH, DNA, nukleiinhape, mille süsivesikuks on *desoksüriboos*; on organismides päriliku informatsiooni kandjaks

desoksüriboos, $C_5H_{10}O_4$, pentoos, mille molekulis teise süsinikuaatomi juures puudub hapnikuaatom; magusa maitsega kristalne aine, desoksüribonukleiinhappe koostisosa

desolvatiseerima (< *de-* + *solvaat*), ainet temaga molekulaarselt seotud lahustist vabastama

desorganisaator, *desorganisatsiooni* tekitav isik, korra- v. distsipliinirikkuja

desorganisatsioon (pr. *désorganisation* korratus), korrast äraolek, laos, korralagedus

desorganiseerima (pr. *désorganiser*), korratusse viima, laostama

desorientatsioon (pr. *désorientation*), õige orientatsiooni kaotus; eksiteele viimine

desorienteerima (pr. *désorienter*), õiget orientatsiooni kaotama, eksiteele viima

desorptsioon (< *de-* + ld. *sorbēre* neelama), tahke aine pinnale adsorbeerunud v. vedelikku absorbeerunud ainete kõrvaldamine. Vast. *sorptsioon*

desperaado (hsp. *desperado*), meeleheitlik, hulljulge, kõigeks valmis isik; bandiit

desperaatne (ld. *desperātus*), meeleheitlikult kõigeks valmis olev, lootusetu

despoot (< kr. *despotēs* käskija), julm, piiramatu võimuga valitseja, vägivallavalitseja; *isemeelne isik, kes sunnib teisi oma tahtele alistuma

despootia (< kr. *despoteia* piiramatu võim), isevalitsuslik võim, piiramatu monarhia, mida iseloomustab võimu täielik omavoli ja alamate õigusetus; maa, kus valitseb selline võim

despootlik, *despootiate* omane, vägivaldne

despotism, riigivõimu teostamisviis *despootias*, hirmu-, vägivallavalitsus; *võimutsemine ja omavoli ümbritsevate suhtes

dessant [*-a'-*] (pr. *descente* laskumine, maabumine) vägede paiskamine maale vaenlase territooriumil (lennukeilt, laevadelt v. muul viisil); vee-, õhu- vm. teed kaudu vaenlase territooriumile v. ta vägede asukohta paisatud väeosa (m e r e d., õ h u d., t a n k i d.); d - l a e v, erikonstruktsiooniga laev meredessantide veoks ja maaletoimetamiseks

dessantlane [*-a'n-*], *dessandist* osavõtja, dessantväkke kuuluv isik

dessatin (vn. *десятина*) = *tessatin*

dessert [*-e'rt*] (pr.), puuvili ja maiustused lõunasöögi lõpul, järelroog, magusroog; d - v e i n i d, rohke suhkrusisalduse ja alkoholilisandiga viinamarjaveinid

dessineerima (pr. *dessiner*), kirjama, mustriga varustama

dessous [*dessu'*] (pr.), naise alusrõivastus

destillaat (< ld. *destillātus* allatilkunud), *destillatsiooni* saadus, aetis

destillaator, 1) seade vedelike *destilleerimiseks*; 2) meister tehases piirituse, viina jm. destilleerimise alal

destillatsioon (< ld. *destillātio* allatilkumine), menetlus vedelike puhastamiseks neis lahustunud tahketest ainetest v. madalama keemistemperatuuriga vedeliku eraldamiseks kõrgema keemistemperatuuriga vedelikest aurustamise ja auru taasveeldamise teel

destilleerima (ld. *destillāre*), *destillatsiooni* teostama, ajama; d e s t i l l e e r i t u d v e s i, keemiliselt puhas vesi, saadakse harilikust veest, eraldades sellest destillatsiooni abil kõik soolad, gaasid jne.

destineerima (ld. *destināre*), (kellelegi) määrama

destitueerima (ld. *destituere*), ametist tagandama

destroier [*-oi'-*] (ingl. *destroyer*), hävitaja, eskaadrimiinilaev

destrueerima (ld. *destruere*), purustama, hävitama, lammutama

destruktiivne, lõhkuv, hävitav, lammutav

destruktsioon (ld. *destrūctio*), purustamine, lõhkumine, lammutus

destsendendid [*-de'n-*] (< ld. *descendens* alanev), järglased, alanevas joones sugulased (lapsed, lapselapsed jne.) Vrd. *astsendendid*

desulfureerimine (< *de-* + ld. *sulphur* väävel), väävli kõrvaldamine vedelkütustest ja tehnoloogilistest gaasidest; väävli kõrvaldamine metallisulamitest

dešifraator (< pr.), aparaat, mis teeb kindlaks kodeeritud signaalina vastuvõetud teate tähenduse

dešifreerima (pr. *déchiffrer*), salakirjas v. tingmärkides (*šifris*) koostatud dokumendi, kirja v. telegrammi sisu avama selle ümberkirjutamise teel harilikku keelde; tundmatuid v. vähetuntud kirjamärke, hieroglüüfe, kiilkirja jne. välja lugema

dežurant [*-a'-*] (< pr. *de jour* antud päevasse puutuv), valvekorras olija

dežureerima e. **dežuurima**, valvekorras olema

dežuur, valvekord

détaché [*-še'*] (pr.) vt. *detašee*

detail [*-ai'l*] (pr. *détail*), üksikasi, üksikjoon; osa tervikust; pisiasi; m a s i n a d - d, masina üksikosad (poldid, mutrid, võllid, hammasrattad, ketid jne.)

detailliseerima (pr. *détailler*), detailides esitama, üksikasjaliselt välja töötama

detailmüük [*-ai'-*], jaemüük

detailne [*-ai'-*], üksikasjaline

detander [*-a'-*] (< pr. *détendre* lõdvendama), masin gaasi jahutamiseks alla väliskeskkonna temperatuuri gaasi paisumise arvel

detašee (pr. *détaché*), *muus.* lüh. det., võte keelpillide mängutehnikas: iga noot mängitakse eraldi poognatõmbega

detašeerima (pr. *détacher*), eraldama, lahutama; (eriülesandega) saatma, lähetama

detašment [*-me'-*] (pr. *detachement*), eriülesande täitmiseks eraldatud väesalk

de te fabula narratur [*-raa'-*] (ld.) «valm kõneleb sinust» (Horatius), s. o. jutt on sinust, kuigi sa pole otseselt nimetatud

detektiiv (ingl. *detective* < ld. *detēctio* avastamine), salapolitseinik; d - r o m a a n ja d - j u t u s t u s, liik enamasti madala kunstilise väärtusega seikluskirjandust, kus peategelaseks on d. ja süžeeks saladusliku roima avastamiskäik

detektor [*-te'-*] (< ld. *detēctor* avastaja), seade mitmesuguste kiirguste ja osakeste avastamiseks; ka d e m o d u l a a t o r, seade moduleeritud kõrgsagedusvõnkumistest moduleeriva madalsagedussignaali taastamiseks (detekteerimiseks); selleks kasutatakse pooljuhtdioode, elektronlampe ja transistore

determinant [*-a'-*] (< ld. *determinans* määrav), *mat.* teatud algebralise avaldise eriline esitusvorm; kasutatakse peam. lineaarsete võrrandisüsteemide lahendamisel

determinatsioon (ld. *determinātio*), piiristamine, lähem määramine; tingimine, põhjustamine, ette äramääramine; *biol.* munaraku v. loote osade edasise arengusuuna määratletus; *loog.* ahendus, tunnuse lisamine mõistele, mille sisu sellega muutub rikkamaks, maht seevastu kitsamaks

determineerima (ld. *determināre*), *determinatsiooni* teostama, piiristama; tingima, põhjustama; ette ära määrama; *loog.* ahendama

determinism, teaduslikule maailmakäsitusele omane kõigi looduse ja ühiskonna nähtuste üldise objektiivse seaduspärasuse ja põhjusliku tingituse, eriti inimese tahte ja käitumise seaduspärasuse tunnustamine

determinist, *determinismi* pooldaja v. esindaja

deterministlik [*-ni'-*], *determinismi* laadis, tahtevabadust välistav

detonaator (< ld. *detonāre* müristama hakkama), lõhkelaeng, mis plahvatades tekitab teisest lõhkeainest laengu plahvatuse (*detonatsiooni*); k a p s e l d., paukelavhõbedaga laetud lõhkekapsel mürsu, miini vm. d-i plahvatama panemiseks (detoneerimiseks)

detonatsioon I (< ld. *detonāre* müristama hakkama), plahvatus; lõhkeaine plahvatus väga kiire põlemise levimisega (gaasilistel lõhkesegudel 1000—3500 m/s, tahkeil ja vedelail lõhkeaineil kuni 8000—9000 m/s) kõrgel temperatuuril; kütuse d., kütteaine liiga kiire, ebaõige põlemine sisepõlemismootori silindris

detonatsioon II (pr. *détonnation*), *muus.* vajumine, laulmisel v. muusikariistal mängimisel õigelt helikõrguselt kõrvalekaldumine kas lohaka laulmise v. mängimise v. puuduliku muusikalise kuulmise tagajärjel

detoneerima I (< ld. *detonāre* müristama hakkama), plahvatama

detoneerima II (pr. *détonner*), *muus.* vajuma (hääle v. heli kohta). Vt. detonatsioon (II)

detriit (< ld. *detrītus* peeneks hõõrutud), pude, väikesteks osakesteks lagunenud loomse ja taimse koe jäänused veekogus (on toiduks paljudele loomadele, nn. d e t r i t o f a a g i d e l e); ka peeneks kuni ülipeeneks hõõrdunud kivimite purunemissaadused voolavas vees

detsember [*-tse'-*] (< ld. *december* < *decem* kümme), van. nimetusega jõulukuu, kalendri 12. kuu; Vana-Roomas kuni 154. a. e.m.a. 10. kuu

detsemvirid [*-e'm-*] (ld. *decemviri*), kümnemehelise magistraatide kolleegiumi liikmed Vana-Roomas

detsennium [*-tse'-*] (ld. *decennium*), aastakümme

detsentne [*-tse'-*] (ld. *decens*), sünnis, siivus, tagasihoidlik. Vast. *indetsentne*

detsentralisatsioon (< *de-* + *tsentralisatsioon*), tegevuse keskkohast

väljapoole asetamine; tsentralisatsiooni kaotamine, tühistamine v. nõrgendamine

detsentraliseerima (< *de-* + *tsentraliseerima*), *detsentralisatsiooni* teostama

detsentralism (< ld.), valitsemissüsteem, mille puhul riigivõimu kohalikel organitel on suhteliselt laiaulatuslikud õigused küsimuste lõplikul otsustamisel. Vast. *tsentralism*

detsi- (< ld. *decem* kümme), tähis d, kümnendik, eesliitena mõõtude nimetustes täh. 1/10 ühikust (näit. detsimeeter, detsiliiter)

detsiaar, tähis da, 0,1 *aari*

detsibell, tähis dB, 0,1 *belli*

detsigramm, tähis dg, 0,1 *grammi*

detsiidua (ld. *decidua* < *decidere* ära langema), irdkest, raseduse puhul muutunud emaka limaskest, mis koos lootega väljub

detsiilid (< ld.), asendikeskmised, mis jaotavad järjestatud statistilise rea kümneks elementide arvu poolest võrdseks osaks

detsiliiter, tähis dl, 0,1 *liitrit*

detsimaal- (< ld. *decimus* kümnes), kümnend-, tähistab liitsõnade kümnel põhinevaid arvusuhteid

detsimaalarv, kümnendarv, detsimaalsüsteemis esitatud arv

detsimaalkaalud, kümnendkaalud; koorma raskus on neil 10 korda suurem kui selle kaalumiseks tarvilike vihtide raskus

detsimaalklassifikatsioon, kümnendliigitus, süsteem raamatute, kartoteegikaartide, dokumentide jm. liigitamiseks 10 klassi, milledest igaüht võib omakorda jagada 10 osakonnaks, neid edasi 10 allosakonnaks jne.

detsimaalne, kümnend-, arvul 10 põhinev

detsimaalsüsteem, kümnendsüsteem, nüüdisajal üldiselt tarvitatav arvusüsteem: 10 teatava järgu ühikut moodustavad ikka ühe järgmise järgu ühiku

detsimatsioon (ld. *decimātio*), vanaajal iga kümnenda isiku hukkamine (karistusviis sõjaväes); iga kümnenda isiku karistamine süüdlase mitteleidmise puhul; vähendamine 1/10 võrra

detsimeerima (ld. *decimāre*), *detsimatsiooni* teostama; suuri kaotusi tekitama

detsimeeter, tähis dm, 0,1 *meetrit*

detumestsents [-*e′n*-] (< *de-* + ld. *tumescere* paisuma, punduma), paistetuse v. pundumise kahanemine

detur (ld.), «antagu» (märge retseptidel)

deus (ld.), jumal; *d. ex machina*, «jumal masinast», vanaaja teatris jumalate ilmumine lavale erilise seadeldise abil dramaatilise konflikti lahendamiseks; *ootamatu, kunstlik asjaolude lahendus

deuteerium (< kr. *deuteros* teine), sümbol D, prootiumi omast kaks korda suurema aatommassiga vesiniku isotoop, nn. raske vesinik; tarvit. tuumkütusena, neutronite aeglustina tuumareaktorites jm.; selle ühend hapnikuga (d-o k s i i d) on nn. raske vee liike, mis oma omadustelt erineb harilikust veest

deuteragonist (...kr. *agōnistēs* võistleja), teine näitleja vanakr. tragöödias

deuteron e. **deuton** = *deutron*

deutoplasma (< kr. *deutos* tarvisolev + *plasma*), varuplasma, varu- v. nõristusollused rakuplasmas; toiterebu, munarakku koondunud toiduvaru

deutron e. **deuteron**, raske vesiniku (*deuteeriumi*) aatomi tuum, koosneb 1 prootonist ja 1 neutronist

deutsia e. **döötsia** (hollandlase J. van der Deutzi järgi), ilupõõsas ja toalill kivirikuliste suguk-st

devalvatsioon (sks. *Devalvation* < ld.), seadusandlikul teel rahaühiku väärismetallisisalduse vähendamine v. paberraha kursi alandamine kulla v. välismaa valuuta suhtes

devalveerima, *devalvatsiooni* teostama

devanaagari (sanskr.), kiri, mis on Põhja-India nüüdisaja keelte kirjatähtede aluseks

devastatsioon (< *de-* + ld. *vastātio* laastamine, hävitamine), nakkus- ja invasioonihaiguste tekitajate hävitamisviiside üldnimetus

deverbaal (< *de-* + ld. *verbum* tegusõna), *lgv.* pöördsõna tüvest tuletatud sõna (näit. *elamus*, *surm*)

deviatsioon (ld. *deviātio* kõrvalekalle < *de-* + *via* tee), hälve; kompassinõela kõrvalekaldumine magnetmeridiaanist laeva v. lennuki terasosade ja elektriseadmete magnetvälja mõjul; kõrvalekaldumine õigest suunast (näit. laeva, lennuki d.); statistilise rea andmete erinevus andmete aritmeetilisest keskmisest

devieerima, *deviatsiooni* teostama; õigest teest v. suunast kõrvale kalduma

deviis (pr. *devise*), 1) juhtlause, tunnuslause (milles väljendub peamine, juhtiv mõte); 2) välismaa maksjale välisrahas antud veksel, tšekk v. muu maksekäsk; maksevahend välisrahas

de visu [*vii*-] (ld.), nägemise järgi, oma silmaga

devolutsioon (ld. *devolūtio*), õiguse v. valduse üleminek teisele

devon (Devoni krahvkonna järgi Inglismaal), *geol.* vanaaegkonna neljas ajastu ning ladestu, järgnes silurile

devootne (ld. *devōtus*), harras; allaheitlik

dg, *detsigrammi* tähis

dharma (sanskr.), India religiooni ja filosoofia põhimõisteid, tähistab seadust ja korda

di- e. **dis-** (< kr. *dis* kaks korda), kaks-, kaksik-, kaksis-. Vrd. *dis-*

dia- (kr. *dia*), läbi-, pooleks-, laiali-, lahku-

diaarium (< ld. *diārium* päevatoit), päevik

diabaas (< kr. *diabas* lõhestuv), tume, sageli rohekas purskekivim, koosneb peam. plagioklassist ja augiidist; tarvit. sillutus- ja ehitusmaterjalina

diabeet (kr. *diabētēs*), liigkusesus, kusehulga rohkenemisega iseloomustuv tõbi; on kahte liiki: s u h k u r d. e. s u h k u r t õ b i (kõhunäärme tegevuse häireist põhjustatud ainevahetushaigus, mille puhul veresuhkru hulk muutub suureks ning suhkur siirdub ka kusesse) ja s u h k r u t a d. (põhjustatud ajuripatsi häireist)

diabeetik, suhkurtõbe (vt. *diabeet*) põdev haige

diabeetiline, suhkurtõveline

diabolus [-*a′*-] (ld., < kr. *diabolos*), kurat, saatan

diadeem (kr. *diadēma*), vanakreeka preestrite peaside; enamasti kalliskividega ehitud otsmikuside v. -võru, kuningate peaehe vana- ja keskajal, krooni eelkäija; naiste peaehe väikese lahtise krooni kujul

diadohhid [-*o′*-] (< kr. *diadochos* järglane), Aleksander Suure väejuhid, kes pärast ta surma (a. 323 e.m.a.) asusid omavahel võitlema võimu pärast

diafaan (< kr. *diaphanēs* läbipaistev), tuhm glasuurita portselan

diafaania (< kr. *diaphaneia* läbipaistvus), läbipaistev pilt klaasil

diafaanne (kr. *diaphanēs*), läbikumav, läbipaistev

diafanomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist tahkete kehade, vedelike ja gaaside läbipaistvuse määramiseks

diafanoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist mõne kehaõõne v. elundi (näit. nina, mao) läbivalgustamiseks; riist viljaterade jahususe määramiseks

diafilm [-*fi′*-] (< *dia-* + *film*), rida samal filmilindil asetsevaid diapositiive

diafoon (...kr. *phōnē* heli), võimas aparaat helisignaalide andmiseks majakailt udu ajal

diafoonia (kr. *diaphōnia* eba-, lahkkõla) = *dissonants*

diaforees (kr. *diaphorēsis*), higistus

diaforeetikum, higileajamisvahend

diafragma [-*a′g*-] (< kr. *diaphragma* vahesein), kilejas v. plaatjas vahesein; *anat.* vahelihas, õhukese seinana rindkereõõnt kõhuõõnest eraldav lihas; *füüs.* optikariistas valguskiirte teel olev läbipaistmatu vahesein, milles on ava; seadis foto- v. filmikaamera objektiivi ava suuruse sujuvaks muutmiseks (i i r i s d.); *keem.* urbne vahesein kahe vedeliku vahel elektrokeemilistes protsessides ja filtreerimisel

diafragmeerima, objektiivi ava suurust muutma

diafüüs (kr. *diaphysis*), *anat.* keskosamik, toruluude keskosa, mis sisaldab luuüdi

diagenees (< *dia-* + *genees*), kivistumine, setete muutumine kivimiteks

diagnoos (< kr. *diagnōsis* äratundmine, määramine), *med.* haiguse ja selle iseloomu määramine haige igakülgse uurimise põhjal; *biol.* taimede ja loomade süstemaatiliste rühmituste (liikide, perek-de jne.) põhitunnuste teaduslik kirjeldus nende rühmituste eristamise ja määramise otstarbel

diagnoosima, *diagnoosi* tegema, haigust ära määrama

diagnostik [-*o′*-], *diagnoosi* tegev isik; diagnoosis eriti vilunud arst

diagnostika [-*o′*-] (< kr. *diagnōstikos* äratundmisvõimeline), õpetus, mis

uurib haiguste tunnuseid, samuti meetodeid ja põhimõtteid, mille varal tehakse *diagnoose*

diagnostitseerima = *diagnoosima*

diagonaal (ld. *diagonālis* < kr. *diagōnios* nurgast nurka minev), sirglõik, mis ühendab hulknurga kahte tippu, mis pole ühe ning sama külje otspunktid, v. hulktahuka tippe, mis pole ühe ning sama tahu tipud; *mer.* lattrauast põikside puulaevade külgedele tugevuse andmiseks; d - r i i e, ühevärviline längtriipudega riie

diagonaalne, *diagonaalina* esinev, põigitine

diagraaf (< *dia-* + *graphō* kirjutan), antropomeetriariist kolpade, kehade ja luude piirjooniste valmistamiseks

diagramm (< kr. *diagramma* joonis), joonis, mille abil näitlikult esitatakse arve, sõltuvusi ja seoseid eri suuruste vahel; *bot.* õieosade asetuse skeem

diaklass [*-la'-*] (< *dia-* + kr. *klasis* katkimurdumine), *geol.* kuris, püstlõhe, pragu aluspinna kihis

diakon [*-a'-*] (< kr. *diakonos* teener, abiline), abivaimulik kreeka- ja roomakat. kirikus

diakoniss [*-i'ss*], haigete ja vaeste hooldamisega tegelev õde protestantlikus kirikus

diakriis (kr. *diakrisis*), vahetegu, eristus; *med.* eristusdiagnoos (haiguse eristus teistest v. sarnaseist haigustest)

diakriitiline (< kr. *diakritikos* eristamiseks sobiv), eristav, eraldav; d - d m ä r g i d, tähtkirja lisamärgid tähtede tavalisest erineva hääldamise (näit. kriipsukesed jm. märgid tähtedel õ, ä, ö, ü, š, ń, *sedii, tilde* jt.) v. sõna tähenduse märkimiseks (näit. araabia, heebrea k.)

diakroonia (< *dia-* + kr. *chronos* aeg), *lgv.* keeleliste nähtuste ajalooline järjestikkus; keelesüsteemi ajalooline areng keeleteaduse uurimisobjektina

diakrooniline (< *dia-* + kr. *chronos* aeg), ajalooline, ajaloolisele järjestikkusele toetuv; d. k e e l e u u r i m i n e, keele ajaloolise arenemise uurimine, haril. võrdlev-ajaloolise meetodi alusel. Vast. *sünkrooniline keeleuurimine*

dialekt [*-e'-*] (kr. *dialektos*), keelemurre, mingi keele kohalik eriilmeline kujundis

dialektik [*-e'-*], dialektilise filosoofia pooldaja; dialektilise meetodi valdaja

dialektika [*-e'-*] (kr. *dialektikē*), Vana-Kreekas väitlemiskunst, mis taotles tõde vastupidiste arvamuste kokkupõrke, vastase otsustuses vasturääkivuste avastamise ja nende vasturääkivuste ületamise kaudu. Hiljem hakati seda meetodit kasutama loodusnähtuste uurimisel: loodusnähtusi käsitleti kui alati liikuvaid ja muutuvaid, looduse arenemist — kui sisemiste vastuolude ja vastandite võitluse tulemust looduses. Vana-Kreeka filosoofide dialektiline mõtlemine oli stiihiline, see ei saavutanud veel looduse arenemise dialektiliste seaduste teaduslikku käsitust. M a r k s i s t l i k, m a t e r i a l i s t l i k d., mille on loonud K. Marx ja Fr. Engels ja mida on arendanud V. Lenin, on teadus liikumise, muutumise, looduse, inimühiskonna ja mõtlemise arenemise üldistest seadustest: a) kõik nähtused sõltuvad üksteisest ja tingivad üksteist; b) loodus ja ühiskond on lakkamatus seaduspärases liikumises ja muutumises, uuenemises ja arenemises; c) arenemine toimub lihtsalt keerukale, madalamalt kõrgemale, siirdub kvantitatiivseilt muutustelt kvalitatiivseile, ühelt kvalitatiivselt seisundilt teisele; d) sisemised vastuolud on arenemisprotsessi lätteks ja tõukejõuks.

dialektiline [*-le'-*], *dialektikale* omane, sellel põhinev; d. l o o g i k a, teadus mõtlemise dialektilistest seostest ja struktuuridest; d. m a t e r i a l i s m, kommunistliku partei teaduslik maailmavaade, marksismi-leninismi filosoofiline alus, kommunismi teoreetiline vundament

dialektism (vt. *dialekt*), murdelisus, murdeline sõnakuju vm. murdeline element kirjakeeles

dialektoloog, *dialektoloogiaga* tegelev teadlane, murdeuurija

dialektoloogia (< *dialekt* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), murdeteadus, keeleteaduse osa, mis tegeleb mingi keele murrete uurimisega

dialektoloogiline, murdeteaduslik, murdeisse puutuv

dialleel (< *dia-* + kr. *allēloin* vastastikku), loogikas = *circulus vitiosus*

dialogiseerima, *dialoogiks* muutma, kahekõne kuju andma

dialoog (kr. *dialogos*), kahekõne, kõnelus kahe v. mitme isiku vahel; tarvit. näitekirjanduses, raadiosaadetes jm., vanaajal ka filosoofilises käsitluses; sellises vormis kirjutatud kirjandusteos

dialoogiline, *dialoogisse* puutuv, kahekõnekujuline

dialüsaat, *dialüüsi* varal saadud preparaat

dialüsaator, riist *dialüüsi* teostamiseks

dialüüs (< kr. *dialysis* eraldamine, lahutamine), lahuses olevate lahustunud ainete ja kolloidide üksteisest eraldamine kile abil, mida esimesed läbivad, teised mitte

dialüüsima, *dialüüsi* varal eraldama

dialüütiline, *dialüüsil* põhinev, selle varal tekkinud, eraldav, lahutav

diamagnetism (< *dia-* + *magnetism*), paljude ainete omadus avaldada magnetijõududele suuremat takistust kui tühi ruum (magnet tõukab diamagnetilist keha eemale); diamagnetiliste ainete magnetiline läbitavus on vähem kui 1

diamant [*-ma'-*] (pr. *diamant* < kr. *adamas*), liik väikseimat trükikirja, mille kirjakraadi suurus (keegel) on 3—4 punkti (1,128—1,504 mm)

diameeter (kr. *diametros*), läbimõõt, koonuslõike paralleelsete kõõlude (sirglõikude) keskpunkte ühendav sirgjoon v. ka selle sirgjoone lõik koonuslõike punktide vahel; ringjoone (v. kera) kaht punkti ühendav ja läbi ringi keskpunkti minev sirglõik

diameetriline, läbimõõdule (*diameetrile*) vastav, läbimõõduline

diametraalne, *diameetri* vastupidises otsas asetsev; otse vastandlik, vastupidine

diamiinid (< *di-* + *amiinid*), süsivesinikud, milledel kaks vesinikuaatomit on asendatud aminorühmadega

dianoeetika (< kr. *dianoētikos* järelemõtlev), mõtlemisõpetus

dianoeetiline, *dianoeetikasse* kuuluv, (järele)mõtlemisse v. mõistusesse puutuv

diapasoon (< kr. *dia pasōn* läbi kõigi (keelte)), mänguriista v. laulutääle kogu helide ulatus; ka helihark; teatud oreliregister, vastab *printsipaalile;* *mõne inimese v. inimrühma võimete ulatus, energiavaru, tegevuse hoogsus

diapaus (< kr. *diapausis* peatus, puhkus), eriline seisund v. arengujärk loomadel, peam. putukail, mille puhul ainevahetus on aeglustunud ja arenemine soikunud; esineb selgroogsetel loomadel talve- ja suveune näol

diapedees (< kr. *diapēdēsis* läbinõrgumine), vere puna- v. valgeliblede pääsemine läbi kapillaaride vigastamata seinte

diapositiiv (< *dia-* + ld. *positivus*), päevapilt klaasil, tselluloidil vm. läbipaistval materjalil; kasutatakse peam. projitseerimiseks

diaprojektor [*-je'-*] (< *dia-* + *projektor*) = *diaskoop*

diarhia [*-a'r-*] (< *di-* + kr. *archē* võim) = *biarhia*

diarröa [*-öa'*] (< kr. *diarrheō* voolan välja v. läbi), kõhulahtisus, vedela rooja sage väljatulek

diartroos (kr. *diarthrōsis*), *anat.* liiges, vabaliiges

diaskoop (< *dia-* + kr. *skopeō* vaatan), riist diapositiivide, diafilmide jms. läbivalgustamiseks ja projitseerimiseks

diasograafia (< *di-* + *aso-* + kr. *graphō* kirjutan) e. **diasotüüpia** (... kr. *typos* jäljend), diasoühendite valgustundlikkusel põhinev kopeerimismenetlus läbipaistvate jooniste ja tehniliste dokumentide paljundamiseks

diasoühendid (< *di-* + *aso-*), ühe aromaatse v. alifaatse süsivesinikuradikaaliga seotud diasorühma (—N=N—) sisaldavad orgaanilised ühendid; saadakse amiinidest, tarvit. asovärvainete saamiseks

diaspoor (< kr. *diaspeirō* puistan laiali, levitan), harva esinev mineraal, keemiliselt alumiiniumhüdroksiid; *bot.* taimeosa (eos, seeme, vili, mugul), mille abil toimub taimeliigi levimine looduses

diasporaa (kr. *diaspora*), rahva hajumine ta pagendamise tagajärjel kodumaalt, mille vallutas võõramaine võim (kasutusel peam. vanaaja juutide kohta)

diastaas (< kr. *diastasis* lahutamine), 1) = *amülaas*; 2) luude v. lihaste eemaldumus

diasteem (< kr. *diastēma* vahemik), hambalaie, kaasasündinud tühik hammaste vahel

diastol (< kr. *diastolē* lahutamine, laialitõmbamine), (südame)lõtvumine, südame laienemine, mis toimub vaheldumisi *süstoliga*; meetrikas: arsise tõttu pikenenud lühike silp

diatees (< kr. *diathesis* asetus), (pre)dispositsioon, haigussoodumus, keha eelsoodumus mõnedele haigustele

diatermaanne (< *dia-* + kr. *thermē* kuumus), soojuskiiri läbilaskev. Vast. *atermaanne*

diatermia [*-e'-*], läbisoojutus, soojutusravi, sügavamate kudede ja kehaosade soojendamine kõrgsagedusvooluga

diatomeed (< kr. *diatomē* poolekslõikamine), ränivetikad, väga mitmekesise kujuga üherakulised, osalt kolooniaid moodustavad mere- ja mageveevetikad; diatomeemuda, peam. ränivetikaist koosnev süvameresete

diatomiit = *kiiselguur*

diatoonika (< *dia-* + kr. *tonikon* täisheli), helisüsteem, mis moodustub kas ainult alushelidest v. mis tahes helistikus oleva helilaadi altereerimata astmetest

diatooniline heliredel (< kr. *diatonikos* helilt helile siirduv), helistiku 7 põhiheli (näit. do, re, mi, fa, sol, la, si) ilma nende kromaatiliste muutusteta (s. o. kõrgendamiste ja madaldamisteta)

diatreem (< kr. *diatrēma* auk, ava), plahvatuslõõr, plahvatuslikult maapinnale tungivaist vulkaanilistest gaasidest maapinnas tekitatud lõõr

diatriib (< kr. *diatribē* viibimine, ajaviide, kõnelus), vestlus, ettekanne filosoofilisel teemal; teaduslik käsitlus; terav, sapine kõne v. kirjutis isiklikku laadi kallaletungidega

diatsetüülmorfiin vt. *heroiin*

dibelmasin (< ingl. *dibble* istuti), pesaskülvimasin, külvab seemned üksteisest teatavasse kaugusse

dibotriokefaloos (< *di-* + kr. *bothrion* lohuke + *kephalē* pea), laiusstõbi, peensooles nugiva laiussi tekitatav haigus

dibrahh [*-a'-*] (< *di-* + kr. *brachys* lühike) = *pürrihhius*

dictando [*-kta'-*] (ld.), ette öeldes, dikteerides

didaktik [*-a'-*], *didaktika* eriteadlane

didaktika [*-da'-*] (< kr. *didaktikos* õpetlik), õpetamisteadus, pedagoogika osa, käsitleb hariduse ja õpetamise teoreetilisi aluseid (õppeplaanide, programmide aluseid, õpetamise põhimõtteid, meetodeid, org-i jm.)

didaktiline [*-da'-*], *didaktikasse* puutuv, õpetuslik; õpetav; d. luule, õpetlik luule, kasutab kirjanduslikku vormi teaduslike, kõlbeliste jm. väidete esitamiseks

didaktism, õpetlikkus kirjandusteoses

didaskaaliad (< kr. *didaskalia* õpetus), antiikaja teatris lavastatud draamade nimistud

dieenid (< *di-*), orgaanilised ühendid, mille molekulides on süsiniku aatomite vahel kaks kaksiksidet

diees (pr. *dièse* < kr.), *muus.* rist, nooti pooltooni võrra kõrgendav märk (♯)

dieet (< kr. *diaita* eluviis; toit), tervislik toitumis- ja eluviis; ettekirjutatud toitumiskord (haigele ja tervele inimesele); absoluutne d., toiduvõtmiskeeld, paastumine; d-ravi, ravimine teatava toitumiskorra varal

dieetiline, *dieedile* vastav, sellele omane

dielektrik [*-le'-*] (< kr.), mittejuht, aine, mis praktiliselt ei juhi elektrivoolu

diem perdidi (ld.), «ma olen päeva kaotanud» (Rooma keisrile Titusele omistatav lause)

dierees (kr. *diairesis* lahutus, jaotus), 1) kahe kõrvuoleva täishääliku lahus hääldamine; 2) värsijala lõpu ja sõna lõpu ühtesattumise teel tekkinud värsipoolitus antiikaja värsikunstis

diervilla [*-i'-*] (pr. XVIII s. arsti Dierville'i järgi), P.-Am-s levinud heitlehiste põõsaste perek. kuslapuuliste suguk-st

dies (ld.), päev; *d. ater*, «must päev», õnnetu päev; *d. irae* [*irä*], viha päev (ühe keskaegse hümni algussõnad)

dieteetika, õpetus dieedist, teadus õigest ja otstarbekohasest toitumisest

difamatsioon (< ld. *diffamāre* halba avalikuks tegema, laimama), mõne isiku, asutuse vm. kohta häbistavate (ka tõele vastavate) asjaolude avaldamine

difameerima, laimama, kellegi suhtes häbistavaid seiku levitama

difenüülamiin (< *di-* + *fenüülamiin*), värvusetu, meeldiva lõhnaga kristalne ühend; tarvit. värvide valmistamiseks, lõhkeainete tootmiseks jm.

difenüültiokarbasoon (< *di-* + *fenüül* + *tio-* + *karbo-* + *aso-*), sinakasmust kristalne aine, moodustab paljude katioonidega värvilisi kompleksoolasid; kasutatakse keemias mitme elemendi mikrohulkade eraldamisel ja fotomeetrilisel määramisel

diferent [*-re'-*] (ld.), laeva vööri ja ahtri süvise vahe

diferentne [*-re'-*] (ld. *differens*), erinev

diferents [*-re'-*] (ld. *differentia*), vahe, erinevus; *mat.* kahe arvu vahe; d-arvutus, matemaatika haru, mis uurib funktsioone argumendi diskreetsel muutumisel

diferentseerima e. **diferentsima** [*-re'-*], eristama, vahet tegema, eri liikidesse asetama, astmeisse jaotama; *mat.* antud funktsiooni tuletist v. diferentsiaali leidma

diferentseeruma, lahknema, eristuma; *biol.* mitmekujuliseks muutuma (varemini samakujuliste vormide kohta)

diferentsiaal, *mat.* funktsiooni muudu peaosa; *tehn.* auto, traktori osa, mis võimaldab vedavail rattail vahehammasrataste abil teineteisest erineva kiirusega liikuda (näit. pööretel); d-aparaadid, riistad mingi füüsikalise suuruse mõõtmiseks; d-arvutus, matemaatilise analüüsi osa, mis käsitleb funktsioonide tuletiste ja diferentsiaalide leidmist ning nende mõistete rakendusi; d-diagnoos, eristusdiagnoos, haiguse eristamine teistest, sarnastest haigustest; d-geomeetria, matemaatika osa, mis uurib kõverjooni ja pindu nende võrrandite kaudu matemaatilise analüüsi, eriti d-arvutuse meetoditega; d-meetod, mõõtmismeetod, mis põhineb mõõdetava ja suure täpsusega teada oleva suuruse väärtuste erinevuse mõõtmisel; d-psühholoogia, psühholoogia haru, mis uurib üksikisikute v. mis tahes inimrühmade (sooline, vanuse-, rassiline, sotsiaalne jm. rühm) psüühilist omapära; d-pump, pika kolviga kolbpump, mille kolvipind kolvi eri otstes on isesuguse suurusega; d-rent, üle keskmise kasumi ulatuv lisaväärtuse ülejääk, mis tekib kõrgema töötootlikkuse tagajärjel suhteliselt paremail maatükidel (kas viljakamail v. turustuskohale lähemail v. sellistel, milledesse on mahutatud lisakapitali); d-tariif, veomaks raud- ja veeteedel, mis veokauguse suurenemisega suhteliselt väheneb; d-tollid, tollid, mida ühelt ja samalt sisseveetavalt kaubalt v. esemelt võetakse erinevas suuruses vastavalt tollitavate esemete päritolule, tollipiirile, laeva riiklikule kuuluvusele jne.; d-võrrand, *mat.* võrrand, mis sisaldab otsitava funktsiooni tuletisi

diferentsiatsioon, eristamine, eri liikidesse asetamine, astmeisse jaotamine; eristumine, lahknemine

diferentsima [*-re'-*] vt. *diferentseerima*

differentia specifica [*-e'ntsia -tsi'fika*] (ld.), liigitunnus, liigierisus (vt. *definitsioon*)

difosgeen (< *di-* + *fosgeen*), liik lämmatavaid sõjagaase

difraktsioon (< ld. *diffrāctus* murdunud), paindumine; *füüs.* lainetuse levimine tõkke taha; tuntakse vee- ja häälelainete, valgus- ning röntgenikiirte jm. d-i; d-ivõre, valguse difraktsiooni tekitamiseks valmistatud tihe joonestik läbipaistval v. peegeldaval plaadil; d-ivõre läbimisel jaguneb valge valgus reaks spektreiks

difteeria (valesti difteriit) (< kr. *diphthera* nahk), kurgutõbi, äge, peam. lastel esinev nakkushaigus, võib levida ka ninaruumi, kõrri, hingetorusse jm.

difteeriline, *difteeriasse* kuuluv, sellele omane

difteroid [*-oi'd*] (kr. *eidos* välimus, kuju), difteeriasarnane haigestumine, mille tekitajaiks pole difteeriabakterid

diftong [*-o'-*] (< *di-* + kr. *phthongos* hääl, heli), kaksiktäishäälik, kahe samasse silpi kuuluva täishääliku ühend (näit. *oe* sõnas *koer*)

diftongeeruma e. **diftongistuma**, täishäälikust *diftongiks* muutuma (näit. *tee* ~ *tie*)

diftongiline [*-o'-*], kaksiktäishäälikuline

difundeerima (< ld. *diffundere* laiali valama), hajutama

difundeeruma, *füüs.*, *keem.* teineteisesse tungima ning segunema (gaaside ja vedelike kohta)

difusaat, *difusiooni* teel tekkinud

segu; mitmesuguste ainete segunemise saadus

difusionism, kodanliku etnograafia idealistlik suund, mis seletab sarnasusi eri rahvaste kultuuris peam. migratsiooni ja kultuurilaenudega

difusioon (ld. *diffūsio* laialivoolamine, levimine), laialivalguvus, hajumine; *füüs.*, *keem.* kokkupuutuvate gaaside v. vedelike aeglane ilma välise mõjutuseta teineteisesse tungimine, segunemine; d. toimub ka urbse vaheseina kaudu (vrd. *osmoos*); d-ikamber, aparaat ioniseerivate osakeste trajektooride vaatlemiseks; d-ipatarei, suhkrutööstuses peedilõikudest suhkru väljauhtmiseks tarvitatav seade; d-pump, seade kõrgeima vaakumi saamiseks laboratoorseis ja tootmistingimustes

difuusne (ld. *diffūsus*), hajuv, laialivalguv, hajus; d. kiirgus, *füüs.* hajus kiirgus, eriti päikesekiirgus, mis jõuab maapinnale pärast korduvat hajumist atmosfääris; d. valgus, hajuvalgus, kindla kiirtesuunata valgus (näit. taevavalgus vastandina otsesele päikesevalgusele); d-d udukogud, korrapäratu kujuga taevakehad, mis koosnevad gaasidest v. kosmilisest tolmust

difuusor (< ld.; vt. *difusioon*), 1) seade ekstraheerimiseks, näit. parkaine saamiseks tammest, suhkru saamiseks peedilõikudest jne.; 2) valjuhääldaja membraan (siidist, paberist vm. materjalist) hääle kõvendamiseks; 3) kanali v. toru laienev osa, milles toimub voolu aeglustumine ja surve suurenemine; kasutusel mitmesuguseil tehnika aladel

difüllobotrioos (< *di-* + kr. *phyllon* leht + *bothrion* lohuke) = *dibotriokefaloos*

digaleen, ravimpreparaat *digitaalise* lehtedest; tugevdab südametegevust

digamma [-*ga'*-] (kr.), 6. täht (F) vanimas kr. tähestikus (hiljem mittekasutatav), hääldati ld. v taoliselt

digereerima (< ld. *digerere* laiali kandma, jaotama), *keem.* leostama, vedelikuga töötlema; seedima

digerid (ingl. *digger* õieti: kaevaja), «kaevajad», «tõelised levellerid», Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s. küla- ja linnakehvikute agraarliikumisest osavõtjad

digestiiv (< ld. *digestio* seedimine), seedimist edendav vahend

digestiivne, seedimist edendav

digestioon, leostus; seedimine

digestor [-*e'*-] = *autoklaav*

digitaalis (ld. *digitālis*), *bot.* sõrmkübar, mürgine ilu- ja ravimtaim mailaseliste suguk-st; selle seemned ja lehed sisaldavad südametegevust parandavat mürkainet digitaliini; kuivatatud lehed (d-elehed) on droog

digitaalne (< ld. *digitus* sõrm), sõrme-, sõrm-; vahel ka täh. numbriline (näit. arvuti, mõõteriist)

dignitaar (ld. *dignitārius*), aukandja

digniteet (ld. *dignitas*), väärikus; ametiau

digraaf e. **digramm** (< *di-* + kr. *graphō* kirjutan v. kr. *gramma* kiri), kahe tähe ühend ühe hääliku v. foneemi tähistamiseks (näit. pr. *ch* = *š*, *au* = *o*, ld. *ph* = *f*)

digressioon (ld. *digressio*), kõrvalekaldumine; *astr.* nurk pooluselähedast tähte läbiva vertikaali ja taevameridiaani vahel antud momendil

dihhaasium (< kr. *dichazō* jaotan, lahutan), *bot.* ebasarikas, õisik, milles peatelje otsmisest õiest allpool arenevad kaks külgharu, mis omakorda lõpevad õiega ning mis samal viisil harunevad jne.

dihhogaamia (< kr. *dicha* kaheks osaks + *gamos* abielu), *bot.* risttolmlemisel kahesugulistes õites ilmnev nähtus: ühes ja samas õies emakasuudmed ja tolmukad ei valmi ühel ajal

dihhotoomia (...kr. *tomē* lõikus), jagamine kahe liikmega (tervik jagatakse kaheks osaks, viimased omakorda kumbki kaheks osaks jne.); *bot.* harunemisviis taimedel, kus harud tekivad alati kahekaupa, järjestikune kaheksharunemine; *loog.* mõiste mahu järjestikune liigitamine kaheks vasturääkivaks mõisteks

dihhotoomiline, kahenev, hargikujuline, kahejaoline

dii e. *di* (ld.), jumalad; *d. majores* [-*joo'*-], kõrgemad jumalad; *d. minores* [-*noo'*-], alamad jumalad; *teisejärgulised talendid; silmapaistval, ent mitte juhtival kohal olevad isikud

diisel e. **diiselmootor** (sks. inseneri R. Dieseli järgi), soojusjõumasin, milles raske mootorikütus süttib mootori silindris kokkusurutud õhu kõrgest temperatuurist; d-d on tarvit. laevades, mootorsõidukeis, lennukeis, elektrijaamades jne.

diiva (it. *diva* jumalatar), *van.* kuulus lauljatar v. näitlejatar

diivan (< pärs.), 1) madal seljatoeta sohva istumiseks ja lamamiseks; ametiruum; 2) ministreist ja kõrgemaist võimukandjaist koosnenud nõukogu end. Sultani-Türgis; 3) koosolek, nõupidamine; 4) idamaine lüüriliste luuletuste kogu

dijamb [-*a'*-] (< *di-* + *jamb*), kaksikjamb, kahejambiline värsijalg (◡–◡–) antiikaja värsikunstis

dikaiin, sünteetiline ravimpreparaat, tuimastusvahend

dikarboksüülhapped, kaht *karboksüülrühma* —COOH sisaldavad orgaanilised ühendid; tarvit. ravimite, polüestervaikude, sünteetiliste kiudainete jm. tootmiseks

diklorometaan (< *di-* + *kloor* + *metaan*) e. metüleenkloriid, värvuseta vedelik, saadakse metaani kloorimisel, tarvit. lahustina, tuimastina hambaravis jm.

dikotüledoonid (< *di-* + kr. *kotyledōn* iminapp, iminäsa), kaheidulehelised taimed, õistaimed, mille seemnes peituv idu omab 2 idulehte

dikroism (...kr. *chrōma* värvus), kahevärvuselisus, anisotroopsete kehade (näit. kristallide) omadus ilmutada eri suundades eri värvusi

dikromaadid, ainult vesilahustena eksisteeriva dikroomhappe ($H_2Cr_2O_7$) soolad, tarvit. oksüdeerijatena, peitsidena jm.

dikromaatiline, kahevärvuseline

dikrootia (< kr. *dikrotos* kaks korda lööv), pulsi kahelöögilisus (s. o. igale südame kokkutõmbele järgneb haigusliku nähtusena kaks pulsilööki)

diksiländi džäss (Dixieland — Am. Ühendriikide lõunaosariikide rahvapärane nimetus), varase džässmuusika stiil, neegrite mängulaadi imiteering valgete muusikute poolt

diktaat (< ld. *dictāta* õppetükk), etteütlus (näit. koolis); käsk, sund; ebaõiglane rahvusvaheline leping, mis on ühe lepinguosalise poolt teisele peale sunnitud

diktaator (ld. *dictātor*), Vana-Roomas piiramatu riigivõimuga valitseja, valiti erakorralistel juhtumitel senati ettepanekul konsulite poolt 6 kuuks; *mingil halduse v. majanduse alal piiramatu võimuga isik; ka üldse piiramatu võimuga valitseja

diktaatorlik, *diktaatorisse* puutuv, sellele omane, diktaatori piiramatul võimul ning volitustel põhinev; *oma käitumises ei milleski piiratud, võimukas

diktafon e. **diktofon** (< ld. *dictāre* ette ütlema + kr. *phōnē* kõne), aparaat räägitu salvestamiseks ja selle uuesti kuuldavaks tegemiseks

diktamnus [-*a'*-] (< Dikte, mägi Kreetal + kr. *thamnos* põõsas, puhmas), ligi meetri kõrgune mürgine rohttaim ruudiliste suguk-st, levinud Lõuna- ja Kesk-Euroopas ja Aasia mägedes; eritab eeterlikke õlisid, mida võib taime kohal põlema süüdata (sellest nimetused põlev põõsas ja Moosese põõsas)

diktatuur (ld. *dictatūra*), 1) Vana-Roomas diktaatori volitused, võim v. valitsusaeg; 2) mitte milleski piiratud, seadustega kitsendamatu, jõule toetuv võim, mis väljendab valitseva klassi huve; proletariaadi d., proletariaadi riiklik võim kapitalismilt kommunismile ülemineku perioodil

dikteerima (ld. *dictāre*), ette ütlema, midagi valjusti ütlema selleks, et kuulaja selle üles kirjutaks; tingimusteta ette kirjutama, (tegemiseks) peale sundima

diktofon vt. *diktafon*

diktor (uusld. *dictor* kõneleja), teadustaja, isik, kes loeb raadios v. televisioonis saadete teksti ja teadustab kava osi

diktsioon (ld. *dictio* hääldamine), hääldusviis, sõnade, silpide ja häälikute hääldamisviis kõnelemisel, laulmisel ja deklameerimisel

diktüokauloos (< kr. *diktyon* võrk + *kaulos* vars), kopsuusstõbi (loomadel)

diktüoneema (...kr. *nēma* niit, lõng), vanaaegkonna algupoolel meredes elutsenud graptoliitide perek.; d-kilt, laialdaselt esinev kivimirühm Eesti NSV aluspinnas, orgaanilist ainet sisaldav savikilt

dilataator (< ld. *dilatātio* laiendamine), *med.* riist haavade, kehaõõnte ja -avade laiendamiseks; *anat.* laiendajalihas

dilatatsioon (ld. *dilatātio*) laiendamine; laienemine, paisumine; *med.* elundite (näit. südame, mao) haiguslik laienemine; haavade, kanalite jne. laiendamine *dilataatori* abil. Vast. *kontraktsioon*

dilatograaf (< ld. *dilatāre* laiendama + kr. *graphō* kirjutan), riist, mis märgib üles mingi keha mahu muutusi

dilatomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist kehade soojuspaisumise koefitsiendi määramiseks; riist metallide uurimiseks nende mahu muutumise järgi soojendamisel ja jahutamisel

dilatomeetria, kehade soojuspaisumise mõõtmise teooria ja metoodika

dilatoorne (< ld. *dilātor* edasilükkaja), edasilükkav, viivitav

dilatsioon (ld. *dilātio*), edasilükkamine, tähtaja pikendus

dilemma [-*e*'-] (kr.), *loog.* järeldus, mille üks lause on tingiv, teine liigitav; *vajadus valida kahe enam-vähem võrdse (sageli ebasoovitava) võimaluse vahel; sunniolukord

diletant (pr. *dilettante* < it.), asjaarmastaja, isik, kes tegeleb mõne teaduse v. kunstiga ainult huvi pärast, ilma küllaldase ettevalmistuseta, mis on tarvilik vastava ala põhjalikuks tundmiseks

diletantism (pr. *dilettantisme*), teaduse, kunsti, käsitöö pealiskaudne harrastus; pealiskaudsus, pinnalisus

diletantlik [-*a*'-], asjaarmastajalik, pealiskaudne

diližanss [-*a*'-] (pr. *diligence* õieti: hool, virkus), rahva suus tilisang, mitmeistmeline hobustega veetav vanker posti ja reisijate veoks XVIII—XIX s.

diloogia (kr. *dilogia* öeldu kordamised), kaks kirjandusteost (draamat, romaani), mis moodustavad ühe terviku

diluuvium (ld. *diluvium* veeuputus), *geol.* jääaja (pleistotseeni) vanem nimetus

diluviaalne, *diluuviumi* kuuluv, jääaegne

dim., lüh. sõnast *diminuendo*

dimedrool (kunstl.), teatud põletiku- ja allergiaravim, tarvit. ka kiiritustõve puhul

dimeer (< *di-* + kr. *meros* osa), keemiline ühend, mis tekib mingi küllastumata ühendi (monomeeri) kahe molekuli liitumisel

dimeeter (kr. *dimetros*), kahest kahekordsest värsijalast koosnev värss (näit. jambiline d. ◡—◡—◡—◡—)

dimensionaalne, *dimensioonisse* puutuv, mõõtmeline

dimensioon (ld. *dimēnsio* väljamõõtmine), ulatus; *mat.* mõõde, ruumis v. kujundis punkti asendi määramiseks vajalike koordinaatide arv; näit. joone d. on 1 (pikkus), pinna d. 2 (pikkus ja laius), keha d. 3 (pikkus, laius ja kõrgus); matemaatikas kasut. ka ruume v. kujundeid, mille d. on mis tahes naturaalarv; *füüs.* füüsikalise suuruse ühiku seos aluseks võetud mõõdusüsteemi ühikutega

dimensiooniline = *dimensionaalne*

dimetüülaniliin (< *di-* + *metüül* + *aniliin*) e. **dimetüülfenüülamiin**, tõrvalõhnaga värvusetu vedelik, saadakse aniliinist; tarvit. värvide, lõhkeainete, ilmutite jm. tootmisel

dimetüülbenseen (... *benseen*) = *ksülool*

dimetüülfenool (... *fenool*), värvuseta kristalne aine, saadakse kütuste termilisel töötlemisel tekkivast tõrvast isomeeride seguna, millest valmistatakse desinfitseerimis- ja pesemisvahendeid, insektitsiide, herbitsiide jm.

dimetüülftalaat, *ftaalhappe* dimetüülester, määritakse nahale sääsetõrjeks

diminuendo [-*e*'-] (it.), lüh. dim. *muus.* (helitugevuselt) kahanevalt

diminutiiv vt. *deminutiiv*

diminutsioon (< ld. *diminūtio* vähendus), vähendus, kahandus; *muus.* teema kordus lühendatud noodiväältustes

dimissioon = *demissioon*

dimiteerima (ld. *dimittere*), ära saatma; erustama

dimorfism (< *di-* + kr. *morphē* kuju), *biol.* kahekujulisus, nähtus, kus ühe liigi piirides on kahe eri kujuga isendeid (näit. sama liiki isas- ja emaslooma erinevus, nn. seksuaald., taimedel erilehisus)

dimorfne [-*o*'-], kahekujuline

dinaar (< ld. *denārius* kümneline), rahaühik Iraagis (= 5 riaali = 20 dirhemit = 1000 filli), Jugoslaavias (= 100 paarat), Alžeerias (= 100 santiimi), Jordaanias (= 1000 filli), Tuneesias (= 1000 millimit) jm.;

Iraani vahetusrahaühik (= 1/100 riaali). Vrd. *denaar*

dinas (Inglismaa kohanime Dinas Rocki järgi), tulekindel tellis, koosneb peam. ränimullast

dinee (pr. *dîner*, ingl. *dinner*), peasöögiaeg mitmel maal (eeskätt Prantsus- ja Inglismaal); pidulik õhtusöök kutsutud külalistele

DIN-formaadid (lüh. sks. sõnadest *Deutsche Industrie-Norm* Saksa tööstusnorm), Saksa Normimiskomisjoni poolt esitatud kaustad mitmesuguste (nahk-, plekk-, papp-, eriti paber-) toodete jaoks (näit. on paberi üheks põhiformaadiks 841 × 1189 mm)

dingo (ingl. < austraalia k.), Austraalias elutsev punakaspruun metsik koer

dinitrobenseen e. **dinitrobensool** (< *di-* + *nitrobenseen*, *nitrobensool*), kõva kristalne aine, benseen, milles kaks vesinikuaatomit on asendatud nitrorühmadega — NO_2; tarvit. lõhkeainete valmistamisel jm.

dinitro-ühendid, ühendid, mis sisaldavad kahte nitro- (—NO_2) rühma, näit. *dinitrobenseen*

dinosaurused (< kr. *deinos* kole + *sauros* sisalik), hiidsisalikud, väljasurnud roomajad keskaegkonnast; nende hulgas oli hiiglasuuri loomi (kuni 20 m ja pikemad); mõnedel olid eesjäsemed lühikesed ja nad liikusid tagajalgadel

dinoteerium (... kr. *thērion* metsloom), elevandisarnane väljasurnud imetaja (kuni 4 m kõrge) londiliste seltsist; d-il oli lont ning alumises lõualuus kaks allapainutatud kihva

diofantiline võrrand [-*fa*'-] (kr. III s. matemaatiku Diophantose järgi), mitme muutujaga täisarvuliste kordajatega algebraline võrrand, mille puhul otsitakse ratsionaalarvulisi lahendeid

dioksaan, värvuseta vedelik, saadakse etaandiooli kuumutamisel väävelhappega; tarvit. eriti kautšuki, vaikude ja rasvade lahustina

dioktaeeder (< *di-* + *oktaeeder*), kristallograafiline lihtvorm, koosneb kahest põhjaosaga liidetud kaheksatahulisest püramiidist

dioniin, sünteetiliselt morfiinist valmistatav narkootiline ja valuvaigistav vahend, tarvit. peam. köhavastase ravimina

dionüüsiad (kr. *Dionysia*), pidustused Vana-Kreekas veinijumal Dionysose auks

dionüüsiline, vanakr. veinijumala Dionysose kultusse kuuluv; joovastuslik

diood (< *di-* + *(elektr)ood*), kahe elektroodiga (anoodi ja katoodiga) elektronlamp

diopsiid (< kr. *diopsis* läbivaatamine), läbipaistev v. -kumav mineraal, koostiselt kaltsiummagneesiumsilikaat

diopter [-*o*'-] (kr. *dioptron* läbivaatamisvahend, peegel), viseerimisseadis, koosneb vaatleja silma poolsest vaatamispilust v. -avast ning esemepoolsest niidist, niitristist v. märgist; kasut. sihtimiseks maamõõduriistadel; täpset sihtimist võimaldav seadis tulirelvadel

dioptria [-*o*'-] (< kr. *dioptēr* luuraja, läbinägija), tähis dptr, läätsede (prilliklaaside, objektiivide) optilise tugevuse e. murdejõu ühik (murdejõud läätsel, mille fookuskaugus on 1 m); üldiselt avaldub d-te arv meetreis väljendatud fookuskauguse pöördväärtusena

dioptrika [-*o*'-] (kr. *dioptrikē*), *füüs.* valguse murdumise õpetus, osa optikast

dioptriline [-*o*'-], läbivaatamiseks kohane, läbivaatamise teel saadud; kiirte murdumisse puutuv

dioraam (< kr. *dia* läbi + *horama* vaade), läbipaistvale õhukesele riidele, matile klaasile jm. mõlemalt poolt maalitud pilt; maalitud taustaga plastiline kujutis (hõlmab erinevalt panoraamist osa vaatepiirist)

dioriit (pr. *diorite* < kr. *diorizō* eraldan), graniidiga sarnanev tardkivim, koosneb peam. plagioklassist, lisaks tumedaist silikaatidest (amfiboolist, pürokseenist jm.); tarvit. ehitusmaterjalina

diospüür (< kr. *dios* jumalik + *pyros* nisu), Aasias, Aafrikas ja Am-s levinud taimeperek.; d-d annavad väärtuslikku, peam. eebenipuidu nime all tuntud puitu; mõned liigid on väärtuslikud viljapuud

dipleegia (< *di* + kr. *plēgē* löök), kahepoolne halvatus

diplodookus (kr. *diploos* kahekordne + *dokos* palk), väljasurnud hiidroomaja (kuni 25—26 m pikk) dino-

sauruste rühmast, väga pika kaela ja sabaga

diploe, koljuluude vahel leiduv luu käsnollus

diploid [-*oi'd*] (< kr. *diploos* kahekordne), organism, mille keharakkudes on kahekordne (diploidne) homoloogiline kromosoomigarnituur

diplokokid [-*ko'*-] (< kr. *diploos* kahekordne + *kokid*), kaksik-kerapisikud (neist tuntuimad gonokokid ja pneumokokid)

diplom (pr. *diplôme* < kr. *diplōma* pooleks murtud leht, dokument), ametlik kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise vm. kohta, mis annab teatavad õigused (näit. ülikooli d., d. teadusliku kraadi andmise kohta); autasu tunnistuse näol (näitusel eksponaatide eest, konkurssidel, võistlustel jne.); d-iprojekt, kõrgema tehnikaõppeasutuse üliõpilase (ka tehnikumiõpilase) lõputöö; d-itöö, d-i saamiseks kõrgemas õppeasutuses tehtav iseseisev lõputöö

diplomaat (pr. *diplomate* < kr. *diplōma* kaheks murtud leht, dokument), ametiisik, kes on valitsuse poolt volitatud välisriikide esindajatega suhtlema v. läbirääkimisi pidama (vt. ka *diplomaatia*); d-de ametinimetused on suursaadik, saadik, chargé d'affaires, nõunik, sekretär, atašee jm.; *isik, kes taotleb oma eesmärki teisi inimesi osavalt, läbimõeldult koheldes ning targu toimides

diplomaatia (pr. *diplomatie*), riigi välissuhete organite tegevus riigi esindamise alal ja rahulikul teel ta õiguste ja huvide kaitsmine välismaal; d. organeina toimivad välisministeerium, sageli valitsuse juht v. riigipea ja nende esindajad (*diplomaadid*) välismaal; *osav ning targu toimimine

diplomaatik, *diplomaatika* eriteadlane, ürikutundja, -uurija

diplomaatika (pr. *diplomatique* < kr. *diplōma* kaheks murtud leht, dokument), ürikuteadus, ajaloo abiteadus, mis tegeleb ajalooalaste dokumentide e. ürikute uurimisega nende ehtsuse, usaldusväärsuse, koostamisaja jne. selgitamiseks

diplomaatiline, *diplomaatiasse* puutuv v. kuuluv; *diplomaadile* omane; d. agent [-*e'*-], välisriigi valitsusega suhtlemiseks ja läbirääkimisteks volitatud isik; d. immuniteet, eksterritoriaalsus, välismaiste diplomaatide ja nende perekonnaliikmete isiku-, varanduse, teenistus- ja eluruumide puutumatus, mittealluvus asukoha kohtuorganeile jm. eriõigused; d. korpus, välisriikide kõigi diplomaatiliste esinduste isikkond mõnes riigis; d. kuller, diplomaatilist posti kohaletoimetav ametiisik

diplomaatlik (vt. *diplomaat*), targu toimiv, teisi osavalt kohtlev

diplomand [-*a'*-], diplomitöö tegija v. kaitsja (vt. *diplom*)

diplomataarium, ürikute kogu

diplomeerima, kellelegi *diplomit* välja andma, diplomiga varustama

diploopia (< kr. *diploos* kahekordne + *ōps* silm), kahelinägemine, kahekordselt nägemine (nägemishäire); monokulaarne d., ühe silmaga kahelinägemine; binokulaarne d., mõlema silmaga kahelinägemine

dipood (kr. *dipodia*), kaksikvärsijalg, kahe värsijala (enamasti trohheuse v. jambi) moodustatud rütmiüksus (näit. ◡—◡—) antiikaja värsikunstis

dipool (< *di-* + kr. *polos* poolus), kahe suuruselt võrdse ja lähestikku asetseva vastasnimelise elektrilaengu süsteem; d-antenn, eriline antenn, mida kasutatakse lühilainete välja-saatmiseks ja vastuvõtmiseks

dipsomaania (< kr. *dipsa* janu + *maania*), joomatõbi, perioodiliselt tekkiv kestev tung alkohoolsete jookide tarvitamiseks

dipterid (ld. *Diptera* < *di-* + kr. *pteron* tiib), kahetiivalised, hästi arenenud eestiibadega putukate selts (siia kuuluvad sääselised ja kärbselised)

dipteroloogia, kahetiivalisi (*diptereid*) uuriv entomoloogia haru

dipteros (kr., õieti: kahetiivaline), Vana-Kreekas tempel, mis kõigist neljast küljest oli ümbritsetud kahekordse sammaskäiguga

diptühhon (kr. *diptychos* kaheks kokkupandud), 1) vahaga kaetud kaheosaline kokkukäiv kirjutustahvel Vana-Roomas; 2) kaheosaline kokkuklapitav altaripilt v. reljeef

dira necessitas [-*tse'ss*-] (ld.), julm paratamatus

direktiiv (pr. *directive* < ld. *dirigere* suunama), juhtnöör, juhatus, kõrgema organi poolt allorganeile v. juhataja poolt alluvaile antud juhend; d-organ, juhtiv, juhendeid andev organ

direktiivne, juhendlik

direktne [-*re'*-] (ld. *dirēctus*), otsene, vahetu

direktoorium, ettevõtet v. asutust juhtiv isikute (*direktorite*) kogu; *aj.* 5 valitavast direktorist koosnenud valitsuskolleegium kodanlikul Prantsusmaal a. 1795—99; d-de nimetust kandsid ka mõned valgekaartlikud «valitsused» (Ufaas, Ukrainas jm.), kes toimisid imperialistlike interventide käsilastena kodusõja ja välismaise interventsiooni ajal Nõukogude riigis

direktor [-*e'*-] (ld. *dirēctor* < *dirigere* suunama), asutuse, ettevõtte v. õppeasutuse juhataja

direktoraat, mingi suurema asutuse *direktorite* kogu eesotsas peadirektoriga; direktoriamet; direktori ametiruum

direktriss [-*ri'*-] (pr. *directrice*), tütarlaste keskõppeasutuse naisjuhataja (mõnedes maades)

direktsioon (ld. *dirēctio*), mingi asutuse v. ettevõtte juhtkond eesotsas *direktoriga*; d-ijõud, *füüs.* jõud v. pöördemoment, mis sunnib võnkuvat keha (näit. pendlit) tagasi minema ta tasakaaluasendi poole

dirhem (< ar.), keskaegne ar. kaaluühik ja hõbemünt; Maroko rahaühik a-st 1959

dirigeerima (< ld. *dirigere* suunama), juhatama, juhtima (näit. koori, orkestrit)

dirigent (< ld. *dirigens* suunav), juhataja; eriti muusikajuht, erialase muusikalise ettevalmistusega isik, kes juhatab orkestrit, koori, ooperi- v. balletietendust, ühendades kõik ettekandjad ühtses rütmis ja andes teosele oma tõlgenduse

dirižaabel (pr. *dirigeable* õieti: juhitav), juhitav aerostaat, mootori ja propelleriga varustatud õhulaev, püsib õhus d-i kestas sisalduva gaasi (vesiniku v. heeliumi) kandejõul

dis, *muus.* = *re-diees*

dis-, ka **di-** (ld.), lahku-, vastu-, eba-. Vrd. *di-*

disaažio (it. *disaggio*), vahe raha v. väärtpaberi nominaal- ja börsi- v. tegeliku hinna vahel, kui viimane on madalam. Vrd. *aažio*

disahhariid (< *di-* + kr. *sakcharon* suhkur), *keem.* kahest lihtsuhkru molekulist vee eraldumisel tekkinud liitsuhkur (polüsahhariid); d-de hulka kuuluvad *sahharoos, laktoos, maltoos*

disain [-*ai'n*] (ingl. *design* joonistus, kavand), tööstustoote mudel

disainerlus [-*ai'*-], materjali eripäraga kohandatud ja eesrindlikule tehnoloogiale tuginev tööstustoodete kujundamine, kus kajastuvad ka inseneripsühholoogia nõuded

disharmoneerima, *disharmooniat* tekitama, ebakõlastama; disharmoonias e. ebakõlas olema

disharmoonia (< *dis-* + *harmoonia*), ebakõla, mittekooskõla; ebasobivus, ebaühtlus. Vast. *harmoonia*

disharmooniline, ebakõlaline; ebasobiv, ebaühtlane; d-d pinnavormid, pinnamoodustised, mis pole tekkinud nüüdisajal tegutsevate geoloogiliste jõudude toimel antud kohal, vaid on tunnistajad endistel aegadel toimunud tegureist (näit. jääaegsed moreenkuhjatised Eesti NSV-s)

disjunktiivne (ld. *disjunctivus*), eraldav, jaotav, liigitav, (teineteist) välistav; d. otsustus, *loogikas* otsustus, mille predikaadiks on teineteist eitavad mõisted (näit.: see raha on kas õige või vale); d-d konjunktsioonid, eraldavad sidesõnad (või, ehk, ei — ega)

disjunktsioon (ld. *disjūnctio*), eraldus, jaotus, liigitus

disk = *diskus*

diskant (keskld. *discantus*), kõrge lapsehääl, vastab naise *sopranile*

diskonteerima (vt. *diskonto*), vekslit enne tähtpäeva saabumist ostma v. edasi andma

diskontinuiteet (< *dis-* + ld. *continuus* kokkukuuluv, jätkuv), pidevusetus, katkelisus, katkemus; d-ipind, pind, mida läbides teatavad füüsikalised suurused (näit. kiirus) muutuvad hüppeliselt

diskonto [-*ko'*-] (ingl. *discount*, it. *sconto*, pr. *escompte* < ld. *computāre* kokku arvutama), oodus, pankade v. eraisikute poolt võlasummalt enne tähtaega tasumisel, eriti veksli väljaostmisel v. edasiandmisel tehtav mahaarvamine võla nimiväärtusest; d-poliitika, kogum mitmesuguseid vahendeid, millede varal kesk-emissioonipank reguleerib d-protsenti lühi-

ajalistelt kohustustelt; d-protsendi muutmisega mõjutab d-poliitika vekslikurssi, hindade taset, raharinglust, väliskaubandust, ettevõtjakasumit, vabade kapitalide juurdevoolu panka v. antud maale

diskordantne [-*da'*-] (ld. *discordans* tülis v. vastuolus olev), ühtesobimatu; *geol.* põikne. Vast. *konkordantne*

diskordantsus [-*da'*-], ühtesobimatus; *geol.* põiksus, kivimite lasumusvorm, mil nooremad kivimid lasuvad vanemate kulutatud pinnal

diskrediit (pr. *discrédit*), (võla)usalduse puudumine; halb kuulsus

diskrediteerima (pr. *discréditer*), (kellegi) autoriteeti v. usaldust (kellegi vastu) vähendama, halba kuulsusse saatma, laimama

diskreetne (< ld. *discrētus* eraldatud), tagasihoidlik, taktiline, peenetundeline; *mat.* üksikutest eraldatud väärtustest koosnev

diskrepantne [-*a*-] (ld. *discrepans*), kokkusobimatu, lahkheliline

diskrepants [-*a'*-] (ld. *discrepantia*), lahkheli; erinevus

diskrepantsus [-*a'*-] (ld. *discrepantia*), kokkusobimatus, lahkhelilisus

diskretsionaarne (< ld. *discretio* heaksarvamine), isiklikul äranägemisel toimuv v. teostatav, suvaline; d. v õ i m, avaliku võimu organi õigus toimida omal äranägemisel; kodanlikes parlamentides juhataja õigus saadikuid koosolekult eemaldada, neile karistusi määrata jne.

diskretsioon (ld. *discretio*), hoolivus, tagasihoidlikkus, peenetundelisus; suva

diskriminaator (< ld. *discrimen* lahutav vahemaa), elektronseade elektrisignaalide selekteerimiseks etteantud tunnuse järgi

diskriminant [-*a'*-] (< ld. *discriminans* eraldav, lahutav), *mat.* algebralise võrrandi kordajaist eriliselt koostatud avaldis, on alati ja ainult siis null, kui võrrandil on kordseid lahendeid

diskriminatsioon (< ld. *discriminātio* eraldamine, lahutamine), erinev suhtumine; õiguste vähendamine; alavääristamine; rahvusvahelistes suhetes: mingi riigi esindajaile v. org-dele vähemate õiguste andmine, kui on kasutada teistel riikidel; *psühh.* võime tajuda eraldi kahte ühesugust ärritust kahes teineteisest teatavas kauguses asetsevas punktis; r a s s i l i n e d., isikute ja rahvusgruppide õiguste piiramine ja jälitamine nende rassilise kuuluvuse järgi

diskrimineerima (ld. *discrimināre* eraldama, lahutama), diskriminatsiooni teostama, vahet tegema, erinevalt suhtuma (näit. eri rahvustesse); alavääristama

diskursiivne (< ld. *discursus* laialijooks; arutlemine), otsustuslik, järelduslik; kõnelemisi, kõne kujul; d. m õ t l e m i n e, loogiline, s.o. järjekindlalt väitelt väitele kulgev mõtlemine. Vast. *intuitiivne mõtlemine*

diskurss (< ld. *discursus*), kõnelus, (elav) arutlus, läbirääkimine; vestlus

diskus (< kr. *diskos*), ketas

diskussioon (< ld. *discussio* uurimine, läbiarutamine), mingi küsimuse arutlus (koosolekul, trükisõnas, vestluses), mõttevahetus, vaidlus

diskutaabel (< ld. *discutere* laiali ajama, hajutama; uurima), arutlemisväärne; vaieldav

diskuteerima (< ld. *discutere*), arutlema, mõtteid vahetama, vaidlema

diskvalifikatsioon (< *dis-* + *kvalifikatsioon*), mingile ametikohale v. tööle ebakõlblikuks v. ebavääriliks kuulutamine; võistluskeeld, spordivõistlustest osavõtu õiguse äravõtmine võistlusmääruste rikkumise, spordieetika vastu eksimise vm. põhjusel

diskvalifitseerima (< *dis-* + *kvalifitseerima*), *diskvalifikatsiooni* teostama, ebakõlblikuks tunnistama, ebakõlblikuna kõrvaldama

dislokatsioon (< pr. *dislocation* < *dis-* + ld. *locātio* asetus), *füüs.* kristallivõre defekt, mis moodustub aatomi suurusjärgus olevate defektide kuhjumisest piki mingit joont kristalli sees; *sõj.* sõjaväeosade, -asutuste ja sõjaväe õppeasutuste paigutus alatistes asukohtades; väeosade paigutus rindel; *mer.* sõjalaevastiku üksuste paigutus sadamate järgi alatiseks viibimiseks v. talveajaks; *geol.* siire, rike maakoore kihtide loomulikus asendis, mille tagajärjel võivad tekkida kurrud, murrangud, ülangud, alangud, nihked, käänded; *med.* kehaliikmete nihe, väärasetumine (näit. luuotste d. murdumisel v. nihestusel)

dislotseerima (pr. *disloquer* < *dis-* + ld. *locāre* asetama), laiali asetama, ümber paigutama, jaotama

dis-moll, *muus.* = *re-diees-minoor*

dismutatsioon (< dis- + *mutatsioon*), Cannizzaro reaktsioon, aldehüüdi kahe molekuli vaheline reaktsioon, mille puhul üks neist redutseerub alkoholiks, teine aga oksüdeerub happeks

dispanseerimine, elanikkonna tervise seisundi arstlik jälgimine, millega haiguste ärahoide ja ravi otstarbel tegelevad *dispanserid*

dispanser [-*a'*-] (pr. *dispensaire* < *dispenser* jagama; vabastama), eriti NSV Liidus levinud liik raviasutusi, millede ülesandeks on teatavate haiguste (tuberkuloosi, suguhaiguste, kasvajate jm.) vastu võitlemine peam. haigete aktiivse väljaselgitamise ja arvelevõtmise, kodunt käivate haigete ravimise ja olme- ning töötingimuste parandamise kaudu

disparaatne (< ld. *disparātus* lahutatud, eraldatud), mitteühendatav, erisugune, ebaühtlane; d-d m õ i s t e d, loogikas: võrreldamatud mõisted, mõisted, millel pole ühiseid tunnuseid (näit. vaprus ja kolmnurk)

dispašeerima e. **dispaššima** [-*pa'*-], *dispašši* koostama

dispašš [-*a'*-] (pr. *dispache* < it.), üldavarii puhul koostatav arvestus kulude kohta, mis langevad laadungile, laevale ja prahirahale ning jaotatakse laadungi- ja laevaomaniku vahel

dispašöör (pr. *dispacheur*), *dispašši* koostav ametiisik

dispatš (< ingl. *dispatch* kiirus), tasu (preemia), mida maksab laevaomanik laadungiomanikule lastimise v. lossimise ennetähtaegse lõpuleviimise eest

dispensatoorium (< ld. *dispensāre* täpselt ära kaaluma, osadeks jagama) = *farmakopöa*

dispensatsioon (< ld. *dispensātio* täpne ärakaalumine, jaotus), 1) seaduse v. kohustuse täitmisest vabastamine; 2) ravimi valmistamine ja väljaandmine apteegist

dispenseerima (< ld. *dispensāre* täpselt ära kaaluma, jaotama), 1) seaduse v. kohustuse täitmisest vabastama; 2) apteegis ravimeid valmistama ja välja andma

dispergeerima (ld. *dispergere*), hajutama; *keem.* tahket ainet v. vedelikku mingis keskkonnas pihustama; dispergeerimist teostatakse eriseadmetes (kuul- ja vibroveskid, ultraheliseadmed jm.)

dispersioon (< ld. *dispersio* hajumine), *füüs.* aine murdumisnäitaja sõltuvus valguse lainepikkusest; valguse lahutumine spektrivärvusteks erineva lainepikkusega kiirte erisuguse murdumise tagajärjel; spektraalaparaadi võime eraldada eri lainepikkusega kiirtekimpe; *keem.* ühe aine pihustatus teises; keemiliste elementide jaotus maakoores; *mat.* juhusliku suuruse hajuvuse mõõt

dispersne [-*pe'*-] (ld. *dispersus*), pisiosakesteks peenestatud, hajuvil olev; d. s ü s t e e m, kahe- v. enamafaasiline süsteem, mida iseloomustab pihustunud ainete (d-te faaside) paiknemine pidevas dispersioonikeskkonnas; osakeste suuruse järgi eristatakse jäme- ja peend-eid e. kolloidseid süsteeme. agregaatolekute järgi suspensioone, emulsioone, aerosoole, vahtusid ja tahkeid d-eid süsteeme

dispetšer [-*pe'*-] (ingl. *dispatcher*), korraldaja, töötaja, kes operatiivselt korraldab tootmisprotsessi v. transpordiliiklust; d - j u h t i m i n e, dispetšeerimine, tootmise, liikluse jt. protsesside tsentraliseeritud operatiivjuhtimine, mille tehnilisteks vahenditeks on side-, signalisatsiooni- ja telemehhaanikaaparatuur

displaced person [*displei'st pöörsn*] (ingl.), isik, kes II maailmasõja ajal 1939—45 fašistlike võimude poolt välja saadeti v. vägivaldselt ümber asustati sellelt maalt, kus oli ta alatine elukoht

disponeerima (ld. *dispōnere* laiali asetama, jaotama), korraldama; määrama, otsustama; käsutuses omama; teemat arendama; d i s p o n e e r i t u d, korraldatud, määratud (mingiks otstarbeks); d i s p o n e e r u n u d, kalduv, vastuvõtlik (meeleolule, haigusele jm.)

disponent [-*e'*-] (< ld. *dispōnens* laialipaigutav, jaotav), äriettevõtte volinik, (varade) valitseja; vabade summade käsutaja komisjonäride v. pangakorrespondentide arvetel

disponiibel, käsutuses v. kasutamiseks saadaval olev

dispositsioon (< ld. *dispositio* asetus), korraldus; kava, järjestus; käsutus; kalduvus; *med.* eelsoodumus, vastuvõtlikkus (teatavaile haigustele);

kirj. plaan, kavastus; teose, artikli, kõne jm. teemat arendav osa; *sõj.* täpne kirjalik lahingu- v. rännakukäsk vägedele; kava laevade paigutuseks ankrusolekul v. rivis; *muus.* orelireгistrite loetelu; *jur.* kriminaalseaduses kuritegu piiritlev osa

disproportsionaalne, mitte*proportsionaalne*, ebavõrdeline

disproportsioon (< *dis-* + *proportsioon*), *proportsiooni* puudumine, ebasuhe, ebavõrdelisus

disputant [-*a'*-] (ld. *disputans*), *dispuudi* osaline, vaidleja

disputatsioon (ld. *disputātio*) = *dispuut*

disputeerima (ld. *disputāre* arutlema, vaidlema), *dispuudist* osa võtma, (poolt v. vastu) vaidlema

dispuut (< ld. disputāre), mõttevahetus; avalik vaidlus teaduslikul teemal (peam. väitekirja kaitsmisel); vaidlus v. arutlus pärast avalikku loengut v. ettekannet

dissektsioon (< ld. *dissecāre* katki lõikama), laiba lõikamine õppeotstarbel

disseminatsioon (< ld. *dissemināre* laiali külvama), *med.* laialikülvumine, haiguse levimine kehas v. taudina haigusidude laialikülvumise teel

dissenterid [-*e'n*-] (ingl. *dissenters* < ld. *dissentīre* mitte nõustuma), nonkonformistid, protestantlikud eriusulised, kes XVI—XVII s. lõid lahku valitsevast anglikaani kirikust Inglismaal

dissertant [-*a'*-] (< ld. *dissertans* uuriv, käsitlev), isik, kes avalikult kaitseb oma uurimust (*dissertatsiooni*) teadusliku kraadi saamiseks

dissertatsioon (ld. *dissertātio* uurimus, arutlus), väitekiri, uurimus, mida selle koostaja (*dissertant*) avalikult kaitseb teadusliku kraadi saamiseks

dissident [-*e'*-] (< ld. *dissidens* mittenõustuv, teisiti mõtlev), muu-usuline, lahkusuline, isik, kes kaldub valitseva kiriku dogmadest kõrvale

dissimilatsioon (ld. *dissimilātio* mittesarnaseks tegemine), erisuguseks muutumine; *biol.* ka k a t a b o l i s m, organismis toimuv keemiline protsess, ainevahetuse osa, milles keerulisematest ainetest tekivad lihtsamad ja milles vabaneb energiat; *lgv.* sõnas kahe lähestikku asetseva samasuguse v. sarnase hääliku erisuguseks muutumine (näit. *koridor* ~ *kalidor*). Vast. *assimilatsioon*

dissimileerima (< ld. *dissimilis* mittesarnane), erisuguseks muutma; lagundama, lõhustama

dissimulatsioon (< ld. *dissimulātio* varjamine, teesklus), oma haiguse v. haigusnähtude teadlik varjamine

dissimuleerima (ld. *dissimulāre* varjama, teesklema), oma haigust v. haigusnähte teadlikult varjama

dissipatiivne süsteem (< ld. *dissipātio* hajumine), *füüs.* mehhaaniline süsteem, mille mehhaaniline energia (kineetilise ja potentsiaalse energia summa) liikumisel pidevalt väheneb (hajub), muundudes mittemehhaaniliseks energiaks (näit. soojuseks)

dissipatsioon (ld. *dissipātio*), hajumine, kadumine

dissolutsioon (< ld. *dissolūtio* lagunemine; hävitamine, kaotamine), tahkete kehade lahustumine

dissonantne [-*a'*-] (< ld. *dissonans*), *dissonantsi* sisaldav, lahkheliline, kokkukõlatu

dissonants [-*a'*-] (pr. *dissonance* < ld. *dissonans* lahkheliline, kokkukõlatu), *muus. konsonantsi* rikkumine tonaalses muusikas, helisuhe v. heliühend, milles mõni heli ei sula teiste samaaegsetega üheks helimuljeks; *lahkheli, ebakõla, kooskõla puudumine; kellegi sõnade v. käitumise mittevastavus ümbritsevate inimeste meeleolule, arvamustele, veendumustele

dissoneerima, *dissonantsi* moodustama, mitte kokku kõlama

dissotsiatsioon (< ld. *dissociātio* eraldamine, lahutamine), *keem.* molekulide lagunemine lihtsamateks molekulideks, aatomiteks, vabadeks radikaalideks v. ioonideks keskkonna mõjul v. kiirguse v. soojuse toimel (elektrolüütiline, fotokeemiline ja termiline d.); *biol.* mõnede bakterite muutlikkus, mis avaldub kolooniate välisvormi muutumises teiseks, vastandlikuks vormiks

dissotsieerima (< ld. *dissociāre*), *dissotsiatsiooni* tekitama, lahutama, ühendusest lahku viima

***dissous*-gaas** [dissu'] (pr. *dissous* lahustunud), *atsetoonis* lahustatud *atsetüleen*; tarvit. keevitamisel

distaalne (ld. *distālis*), kaugmine, keha keskpunktist kaugeimal asetsev. Vast. *proksimaalne*

distants [-*a'*-] (ld. *distantia*), vahemaa, kaugus; rivis v. lahingukorras üksteise taha paigutatud sõdurite v. kolonniosade vahemaa; laskekaugus; raudtee-, maantee- v. jõelõik administratiiv-tehnilise alljaotisena; *sport* vahemaa võistlejate vahel poksis, maadluses, vehklemises jm.; kaugus stardist finišini; d - j u h t i m i n e, seadmete elektriline juhtimine ja kontrollimine piiratud kauguselt (kuni 2 km); d - p o l t, mõlemast otsast keermestatud ja nn. tugikraedega varustatud polt; d - s ü ü t e l, lendsüütaja, suurtükimürsu mehhanism, mis paneb mürsu lõhkema soovitavas kauguses lennujoonel; d - t e h i n g, kaugtehing, äritehing, kus ostja ja müüja asuvad eri asulais

disteen vt. *küaniit*

distihhon (kr. *distichon*), kaksikvärss, kahest erisugusest värsireast (enamasti heksameetrist ja pentameetrist) koosnev värsipaarik

distingeerima (< ld. *distinguere* eraldama, vahet tegema), esile tõstma, lugupidamise osaliseks tegema; d i s t i n g e e r i t u d, väljapaistev, muudest erinev; suursugune

distinktiivtunnused (< ld. *distinctio* eraldamine, eristamine), *lgv.* minimaalsed foneetilised tegurid, mis võimaldavad keele sõnavorme üksteisest eristada

distinktne [-*ti'*-] (ld. *distīnctus*), eristatud; selge, arusaadav

distinktsioon (< ld. *distīnctio* eraldamine; erinevus), eristamine, esiletõstmine; väljapaistvus; kõrge auaste v. amet

distorsioon (< ld. *distortio*) väänamine, kujumuude, moonutus; *med.* nikastus, liigese kihnu ja sidemete venitus ja rebestus; *füüs.* läätsede optiline puudus, avaldub selles, et sirgjooned võivad ekraanile projitseeruda kõveratena

distraheerima (ld. *distrahere*), lahku tõmbama, lahutama; hajutama, hälvitama

distraktsioon (ld. *distractio*), hajutamine; hajameelsus; meelelahutus; *med.* lahkusikutus (luumurdude ravimisel)

distribueerima (ld. *distribuere*), jaotama

distributiivne (< ld. *distribūtus* jaotatud), jaotav; jaotuv, jaotuslik; d - d a r v s õ n a d, jaotavad arvsõnad (vastavad küsimusele: kui palju igaühel, näit. ld. *bini* «igaühel kaks»)

distributiivsus, *mat.* jaotuvusseadus, arvutamise põhiseadus, mille põhjal summa korrutis võrdub liidetavate korrutiste summaga: $(a + b)c = ac + bc$

distributsioon (ld. *distribūtio*), jaotamine, jaotus; väljajagamine; *lgv.* jaotumus, lingvistilise elemendi (hääliku, foneemi, morfi, morfeemi, sõna) esinemistingimused teiste elementide (ümbruste e. kontekstide) suhtes

distrikt [-*i'kt*] (keskld. *districtus*), haldus-, kohtu- v. valimisringkond mõnes kapitalistlikus riigis

distsipliin (ld. *disciplīna* õpetus), 1) teadusharu; õppeaine; 2) kord, korrahoidmine, kõigi antud kollektiivi liikmete kohustuslik alistumine kindlaksmääratud korrale

distsiplinaarkaristus (< ld., vt. *distsipliin*), ülemuse poolt seaduses ettenähtud piirides ilma kohtuta määratav karistus töö- v. sõjaväedistsipliini rikkumise eest (NSV Liidus töödistsipliini rikkumise puhul: märkus, noomitus, range noomitus, üleviimine kuni 3 kuuks vähemtasutavale tööle v. paigutamine madalamale ametikohale, ametist vallandamine)

distsiplinaarmäärustik, ametlik määrustik, milles on kindlaks määratud eri ametkondade töötajate v. sõjaväelaste kohustused töö- (v. sõjaväe-) distsipliini täpse järgimise alal, vastutus selle rikkumise eest jne.

distsiplinaarne, *distsipliiniga* seoses olev; parandus-

distsiplinaarvastutus, distsipliinirikkumisest tulenev vastutus, mille puhul kohaldatakse teenistusalluvuse korras distsiplinaarkaristusi

distsiplineerima, korrale harjutama

disulfaan (< ld.), ravimpreparaat, streptotsiidi derivaat; tarvit. düsenteeria ja jämesoolepõletiku puhul

ditisoon = *difenüültiokarbasoon*

dito (< vanait. *ditto* öeldud), lüh. do., seesama; samuti

ditograafia (< *dito* + kr. *graphō* kirjutan), mõne tähe, silbi v. sõna ekslik kordamine tekstis

ditüramb [-*a'*-] (kr. *dithyrambos*), Vana-Kreekas koorilaul flöödi saatel jumal Dionysose (Bakchose) auks; kõrgelennuline, oodiga sarnanev luuleteos; *kõrgelennuline kiidulaul, liialdav ülistus

diurees (kr. *diurēsis*), kuse eritumine, kuse nõristumine neerus

diureetikum (< kr. *diurētikos* kusele ajav), kuseleajav vahend

diureetiline, kuse eritumist (*diureesi*) edendav, kuseleajav

diuretiin, ravimpreparaat, teobromiinnaatriumi ja naatriumsalitsülaadi segu; tarvit. sooni laiendava ja kuseleajava vahendina

div, *mat. divergentsi* tähis

div., retseptidel tarvitatav lüh. ld. sõnast *divide*, «jaga»

divaktsiin (< *di-* + *vaktsiin*), *vaktsiin*, mis sisaldab kahe haiguse (näit. kõhutüüfuse ja düsenteeria) tekitajaid

divergeerima (ld. *divergere*), lahknema, eri suundadesse kulgema; hajuma

divergentne [-*ge*'-] (ld. *divergens*), lahkuminev, -kulgev; hajuv

divergents [-*ge*'-] (ld. *divergentia*), lahknemine, lahkukulgemine, hajuvus; *biol.* organismi tunnuste lahknemine, suurendab organismide mitmekesisust, viies uute rasside, liikide, perek-de jne. tekkimisele; *mat.* tähis *div*, vektorvälja skalaarne tuletisfunktsioon

diversa [-*e*'] (ld.), mitmesugust

diversant [-*a*'-], *diversiooni* (2) teostaja, riigiöõnestaja, riigivaenulikust aktsioonist osavõtja, teise riigi käsuks töötaja

diversioon (< ld. *diversio* kõrvalekallutamine, -juhtimine), 1) vägede tegevus mingis rindelõigus eesmärgiga sundida vastast koondama sellele jõude ja tähelepanu, et seda kasutades tagada oma jõududele tegevusvabadus teises rindelõigus; 2) liik õõnestustegevust, kahjurlik tegu, mida korda saadab välisriigi v. klassivaenuliku org-i agent (v. agendid)

divertiikul (< ld. *diverticulum* kõrval-, kaudne tee), *anat.* sopis, sopistis, söögitoru, soole, kusepõie vm. seina sopitaoliselt väljaulatuv osa

divertisment [-*me*'-] (pr. *divertissement* lõbustus), meelelahutus; kirju eeskava; reast üksikpaladest koosnev muusikaline v. lavaettekanne näidendi v. kontserdi täienduseks

divide et impera (ld.), «jaota ja valitse», s. o. soodusta killustumist ja tülisid, et oleks hõlpsam valitseda (Vana-Rooma välispoliitika põhimõte)

dividend [-*e*'-] (< ld. *dividendus* jagamisele kuuluv), osakasu, aktsiaühingu poolt aruandeperioodil (haril. aasta jooksul) saadud kasumi osa, mis kuulub jaotamisele aktsionäride vahel

dividivi (< ind.), ühe troopilise, liblikõieliste sugukonda kuuluva taime kaunad, sisaldavad rohkesti parkainet

diviis (< ld. *divisio* jaotus), väekoondis, millesse kuulub mitu polku v. brigaadi; merejõududes ühte klassi kuuluvate sõjalaevade koondis; *lgv.* sidekriips (-), tarvit. silbitamisel, sõnaosade eraldamisel jne.

divinatsioon (ld. *divinātio*), etteaimamine, etteaimamisvõime, nn. ennustusvõime, «selgeltnägevus»

diviniil (< *di-* + ld. *vinum* viin) = *butadieen*

divisi [-*vi*'-] (it., «jaotatud»), lüh. div., *muus.* märge orkestriteose partituuris, mis tähistab viiulite v. teiste vibupillide rühma jagunemist kaheks v. enamaks eri häälepartiid mängivaks alarühmaks

divisionism (pr. *divisionnisme* < ld. *divisio* jaotamine), impressionistide maalitehnikas värvide asetamine lõuendil üksteise kõrvale, neid eelnevalt paletil segamata

divisioon (ld. *divisio*), jagamine

divisjon (< ld. *divisio* jaotus), allüksus suurtüki-, tanki-, ratsaväes jt. väeliikides (suurtükiväe-d. koosneb mõnest patareist, ratsaväe-d. mõnest eskadronist jne.); mõnest sõjalaevast, ka ühte liiki sõjalaevadest koosnev laevastikukoondis

divisoorium (keskld. *divisōrium*), kahvlisarnane näpits käsikirja kinnitamiseks tenaaklile ja reanäitamiseks

diötsees (< kr. *dioikēsis* valitsemine; provints), Vana-Rooma riigis haldusüksus; kat. kirikus piiskopkond, piiskopi volikond

dixi [*diiksi*] (ld.), «olen kõnelnud» (osutab kõne v. kirjutise lõppu); *d. et animam levavi* [-*vaa*'-] (ld.), «olen kõnelnud ja (oma) hinge kergendanud»

djakk (vn. дьяк < kr. *diakonos* teenija), vürsti kirjutaja v. asjaajaja Vana-Venes; riigiasutuse (prikaasi) ametnik Venemaal XVI—XVII s.; köster õigeusu kirikus (djatšokk)

dl, *detsiliitri* tähis

dm, *detsimeetri* tähis

d. m., *muus* lüh. it. sõnust *destra mano*, parema käega

d-moll, *muus.* = *re-minoor*

DNA e. **DNH**, *desoksüribonukleiinhappe* tähis

do (it.), *muus.* alusastmiku I. heli silpnimetus; ld. nimetus ut, sks. tähtnimetus *c*

do., lüh. sõnast *dito*

do-bemoll [-*o*'-], *muus.* pooltooni võrra madaldatud *do*; tähtnimetus *ces*

Do-bemoll-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille I. astmeks on do-bemoll ja võtmemärgistikus 7 bemolli

dobermannpinšer (tõu aretaja L. Dobermanni järgi), must, pruun v. tuhkhall sileda karvaga koeratõug; eriti valvas

docendo discimus [-*tse*' *di*'*stsi*-] (ld.), «õpetades õpime» (Seneca)

document humain [*dokümą*' *ümą*'] (pr.), «inimlik dokument» (peam. tõsielu vaatlusel põhineva kirjandusteose kohta; sai pr. naturalistide juhtsõnaks)

dodekaanhape (< kr. *dōdeka* kaksteist) e. **lauriinhape** (< ld. *laurus* loorber), värvuseta kristalne aine, saadakse kookosõlist, tarvitatakse stabilisaatorina, plastifikaatorina ja emulgaatorina

dodekaeeder (...*hedra* alus, pind külg), *mat.* kaksteisttahukas

dodekagoon (...kr. *gōnia* nurk), kaksteistnurk

dodekafoonia (...*phōnē* hääl, heli), kaksteisthelimuusika, kompositsioonimeetod, mis põhineb oktaavi 12 heli osatähtsuse täielikul võrdsustamisel; d. tekkis XX s. algul

dodekanool (...ld. *oleum* õli) e. **laurüülalkohol** (< ld. *laurus* loorber + *alkohol*), värvuseta kristalne aine, esineb taimeõlides

do-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud do; tähtnimetus cis

Do-diees-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille I. astmeks on do-diees ja võtmemärgistikus 7 dieesi

do-diees-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille I. astmeks on do-diees ja võtmemärgistikus 4 dieesi

dodo (ingl. < port.) = *dront*

dofiin (pr. *dauphine*), *dofääni* abikaasa

dofään (pr. *dauphin*, Dauphiné maakonna järgi Prantsusmaal), Prantsuse troonipärijate tiitel kuni kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul ja a-il 1815—30

dogaressa [-*e*'-] (it.), *doodži* abikaasa

doger (ingl. *dogger*), *geol.* juura ladestu keskmine osa, pruun juura

dogi (< ingl. *dog* koer), koeratõug; kuni 80 cm kõrged luksuskoertena peetavad sks., taani, bordoo jt. d-d on ühevärvuselised, ka triibulised v. laigulised

dogma (kr.), õpetuslause, mida peetakse tõeks, arvestamata selle rakendatavuse konkreetseid tingimusi, ning tunnistatakse muutmatuks, hoolimata arenemise objektiivsete tingimuste muutumisest; teoloogias: usuõpetuse tõestamatu põhilause, mis on kohustuslik kõigile usklikele, mida tunnistatakse vääramatuks tõeks, mida ei või arvustada ja millesse tuleb pimesi uskuda

dogmaatik, *dogmadest* rangesti kinnipidaja

dogmaatika, teoloogias: kõigi usu-*dogmade* süstemaatiline esitus

dogmaatiline, *dogmadel* põhinev, *dogmaatikasse* kuuluv; õpetuslauseist v. usu põhilauseist paindumatult kinnipidav

dogmatiseerima, *dogmaks* tegema; dogmasid esitama, (tõestamatuid) õpetuslauseid v. usu põhilauseid paindumatult kaitsma

dogmatism, *dogmadel* põhinev mõtlemine; mõtlemine, mis kasutab tardunud, muutmatuid valemeid, arvestamata konkreetseid tingimusi, kohta ja aega, kuhu kuuluvad need valemid; d. on iseloomulik usundeile, metafüüsilistele vaadetele, kõigile teooriaile, mis kaitsevad iganenut, reaktsioonilist ja võitlevad kõige areneva, uue, progressiivse vastu

dohmius (kr. *dochmios*), 5-silbiline värsijalg (◡–́–◡–́) antiikses värsikunstis, kusjuures lühikesi silpe võidi asendada pikkadega ja iga pikka silpi kahe lühikesega

doina (rumeenia k.), rumeenia ja moldaavia lüüriline rahvalaul

doira, Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste tamburiinikujuline löökpill

dokk (holl. *dok*, ingl. *dock*), laevaparanduskoht, sadamaehitis laevade remontimiseks ja nende veealuste osade ülevaatuseks, mõnikord ka laevade ehitamiseks; sadamaakvatooriumi osa, mis veetihedate väravatega on merest eraldatud; k u i v d., bassein,

millesse ujub laev avatud väravate kaudu; seejärel suletakse väravad ja d. pumbatakse veest tühjaks; ujuv d. koosneb alumisest veekindlast põhipontoonist ja õõnsaist külgkastidest; vajub pärast pontoonide veega täitmist tarvilikku sügavusse, võtab laeva d-iseinte vahele ja tõuseb tühjakspumbatult koos laevaga vee peale

dokkima, laeva *dokki* asetama

doksograaf (< kr. *doxa* arvamus + *graphō* kirjutan), filosoofide arvamuste ja aforismide kogumike koostaja Vana-Kreekas

doktor (< ld. *doctor* õpetaja), lüh. dr., NSV Liidus kõrgeim teaduslik kraad, antakse teadusasutuse poolt d-idissertatsiooni kaitsnud isikule (näit. filoloogiad.); kodanlikes maades üks (haril. kõrgeim) teaduslikest kraadidest; kõnekeeles: arst; d-iproov, meetod bensiinis, ligroiinis ja petrooleumis sisalduvate väävliühendite kvalitatiivseks määramiseks

doktoraalne (pr. *doctoral*), väiklaselt-täpselt õpetlik, iseteadlik, vastuväiteid mitte salliv

doktorant [-a'-] (ld. *doctorans*), teadlane, kes valmistub *doktori*dissertatsiooni kaitsmiseks

doktoreerima, *doktori*kraadi omandama

doktriin (ld. *doctrina*), (teoreetiline) õpetus, teaduslik v. filosoofiline teooria, poliitiline süsteem; õppelause

doktrinarism, teatud *doktriinist* pimesi kinnipidamine

doktrinäär (pr. *doctrinaire* < ld.), teatud *doktriinist* pimesi kinnipidav, ühekülgne, tegelikku elu mittearvestav isik; tähenärija

dokument (< ld. *documentum* õpetlik näide, tõestusviis), kindla vormi ja tähendusega informatsiooniallikas; ürik; kiritõend, kirjalik tunnistus, seaduslikus korras koostatud kiri millegi tõenduseks v. õiguste kinnitamiseks

dokumentaalfilm, kinofilm, mis on valmistatud ilma näitlejate osavõtuta tõeliste elunähtuste ja sündmuste filmimise teel

dokumentaalne, *dokumendil* põhinev, ürikuline, ehtne

dokumentaarium, *dokumentide* kogum

dokumentalistika [-i's-] (ld.) = *informaatika*

dokumentatsioon (pr. *documentation* < ld.), millegi tõendamine v. põhjendamine *dokumentide* varal; dokumentide kogumine ja korraldamine mingiks otstarbeks; süstematiseeritud dokumentide kogum

dokumenteerima, *dokumentide* varal tõendama v. põhjendama; selgeid tõendeid esitama

dolce [-tše] (it.), *muus.* õrnalt; *d. far niente* [-e'n-], magus tegevusetus; *d. stil nuovo* [-o'vo] (it.), «uus mahe stiil», luulekoolkond Itaalias XIII s.

doleriit (< kr. *doleros* kaval, petlik), purskekivim, *basaldi* teisend

dolihhokefaalia (< kr. *dolichos* pikk + *kephalē* pea), pikapealisus

dolihhokefaalne, pikapealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % kolju pikkusest on alla 75)

doliin (< sloveeni k.), *geol.* langatuslehter, sisselangemise teel tekkinud lehterjas lohk

dollar (ingl.), märk $, Am. Ühendriikide, Austraalia Liidu, Uus-Meremaa, Kanada, Jamaika ja mitme muu riigi rahaühik, = 100 senti; vanemaaegne Mehhiko ja Hiina hõbemünt

dolman (< trg., ung. *dolmány*), nöörilustustega vormikuub ratsaväes

dolmen (< keldi k.), suurtest kiviplaatidest ehitatud kiviaja kalme

dolomiit (pr. geoloogi D. G. de Dolomieu järgi), mineraal ja kivim, kaltsium- ja magneesiumkarbonaat; esineb sageli koos lubjakiviga settekivimina; tarvit. ehitusmaterjalina, metallurgias, tulekindlate toodete valmistamiseks, magneesiumisoolade ja süsihappegaasi saamiseks

doloroso [-ro'-] (it.), *muus.* kurvalt, kaeblikult

dolus (ld.), kuri tahe; pettus

dom [dō] (port.), härra (sama mis hsp. don)

domaatsium (< kr. *dōmation* magamistuba), mõnedel taimedel moodustis, mis pakub asupaika teistele olenditele

Do-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille 1. astmeks on *do*; nüüdisaegse helisüsteemi alushelistik

dombra (kasahhi k.), kahe keelega, pirnja kõlakehaga keelpill kasahhidel ja usbekkidel (dumbrak)

domeen (pr. *domaine* valdus, mõis < ld. *(terra) dominica* isandamaa), feodalismiajastul feodaali otsene maa-

valdus, mida hariti talupoegade tööjõuga, ka kuningale kuulunud maad; kodanlikes maades riigile kuuluv maaomand, ka üldse riigi päralt olev kinnisvara; *füüs.* ferromagneetikutes spontaanselt küllastumiseni magneetunud väike ala

domestikatsioon (< ld. *domesticus* kodune), kodustus, metsikult elavate loomade koduloomadeks muutmine

dominium (ld. *dominium*), omamisõigus; ülemvõim; omand

domina (ld.), emand, käskijanna; abtiss

dominaat (ld. *dominātus*), keiser Diocletianuse (284—305) ajast alates kujunenud poliitiline süsteem Rooma keisririigis; erinevalt printsipaadist oli d. ida tüüpi monarhia varjamatul kujul ja riigipea isand (*dominus*) oma alamate üle

dominant [-a'-] (< ld. *dominans* valitsev), juhtiv idee v. joon, valitsev tunnus; *bot.* taimekoosluses maapealsete osadega domineeriv ning suurimat biomassi andev taimeliik; *muus.* laadi 5. aste, põhiheli suhtes puhas kvint; *füsiol.* ajutiselt valitsev erutuskolle kesknärvisüsteemis; d-iprintsiip, *füsiol.* kesknärvisüsteemi talituse põhilisi seaduspärasusi, mille järgi antud olukorras peamist organismi reaktsiooni v. käitumist juhtivad närvikeskused seostuvad dominantseks (valitsevaks) süsteemiks, kuna teised keskused on pidurdusseisundis; d-kolmkõla, d-akord, *muus.* kolmkõla, mille põhiheliks on d.

dominantne [-a'-] (ld. *dominans*), valitsev, domineeriv

domineerimine (< ld. *dominārī* valitsema), valitsemine, esirinnas v. ülekaalus olemine; (ümbritsevast maakohast) ületõusmine v. -paistmine; geneetikas G. Mendeli poolt 1865 avastatud nähtus, et teatud päritud tunnusepaaride puhul ilmneb hübriidil reeglipäraselt üks (domineeriv e. dominantne), mitte aga teine tunnus

dominiiklane e. **dominikaan** (rajaja, hsp. aadliku Dominicuse järgi), XIII s. asut. kat. mungaordu liige; d-d võitlesid ketserluse vastu ja olid juhtivalt tegevad inkvisitsioonis

dominioon (ingl. *dominion* < ld. *dominium* valdus, võim), (Briti) Rahvaste Ühendusse kuuluv suveräänne riik, Suurbritannia end. koloniaalvaldus (näit. Austraalia Liit, Kanada, Sri Lanka, Uus-Meremaa); pärast II maailmasõda (a-st 1949) kasutatakse d-i asemel nimetust Rahvaste Ühenduse liikmesriik

do-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille 1. astmeks on *do* ja võtmemärgistikus 3 bemolli

dominus (ld.), isand, käskija; kirikukeeles «issand»

domitsiil (ld. *domicilium*), elukoht, asupaik; vekslil maksekoht (kui see erineb veksli andja elukohast)

domitsileerima, elukohta omama, asuma; vekslil veksli andja elukohast erinevat maksekohta näitama

domovoi [-oi'] (vn. *домовой*), majavaim, üleloomulik olend vn. rahvausundis

domptöör (pr. *dompteur*), (looma)-taltsutaja

domra (trg.-tat), 3—4 keelega, lipitsaga mängitav vene rahvapill, kujult mandoliinitaoline

domptöös (pr. *dompteuse*), (looma)-taltsutajanna

don (hsp., it. < ld. *dominus* isand), härra, aadlike ja viisakustiitel maades, kus valitseb hsp. keel, ja Itaalias; asetatakse eesnime ette

donaator (< ld. *donāre* annetama), annetaja, kinkija

donariit (germaani piksejumala Donari järgi), lõhkeaine *ammoniitide* (I) rühmast; tarvit. mäenduses

donatsioon (ld. *donātio*), annetus, kink, kinkimine

doneerima (ld, *donāre*), annetama, kinkima

dong, Vietnami Sotsialistliku Vabariigi rahaühik

donja (hsp. *doña*), proua, hsp. viisakustiitel; asetatakse eesnime ette

donjon [dožō'] (pr.) = *donžoon*

***donkey*-katel** [-ki] (ingl. *donkey-engine* abimasin), abikatel laevas auru saamiseks abimehhanismide (pumpade, vintside) jaoks

donkihhote [-o'te] (hsp. kirjaniku M. Cervantese romaani nimikangelase Don Quijote järgi), omakasupüüdmatu, kuid naeruväärne unistaja, kes ebaeluliste, teostamatute ideaalide nimel tagajärjetult püüab võitluses kujutletavate takistustega inimestele kasu tuua

donkihhotism, kalduvus suurmeelsei-

le, kuid teostamatuile kangelastegudele; tarbetu eneseohverdus

donkihhotlik [-o't-], *donkihhotele* omane, eluvõõras, omakasupüüdmatu, ennast ideaalide eest mõtlematult ohverdav

donna (it.), proua, kõrgema kihi naise tiitel Itaalias; asetatakse haril. eesnime ette; *d. è mobile*, «naine on muutlik» (G. Verdi ooperist «Rigoletto»)

donžoon (pr. *donjon*), tornlinnus; linnuse peatorn keskaja arhitektuuris

donžuan (algselt hsp. kirjanduses esinenud kuju Don Juani järgi), egoistlik ülbe nautleja ja naistevõrgutaja, naistekütt

doodž (it. *doge* < ld. *dux* juht), riigipea nimetus Veneetsias (697—1797) ja Genova (1339—1797) vabariigis

dool (vn. *доля*), end. vn. raskusmõõt, 1/96 osa solotnikust = 44,43 mg

doom (pr. *dôme*) = toomkirik

doomino (it. *domino* < ld. *dominus* isand), 1) lühike kapuutsiga vaimulikumantel Hispaanias ja Itaalias; 2) pikavarrukaline ja kapuutsiga maskeraadimantel; ka sellesse rõivastunud isik; 3) lauamäng kivikestega (arvult 28, 36 v. 45), mida lisatakse üksteisele neil leiduvate arvude (silmade) kokkusobimisel

doonor (pr. *donneur* < ld. *donāre* annetama), vereandja, isik, kes annab oma verd selle ülekandmiseks (transfusiooniks) haigele ravi otstarbel; rinnapiima andja (amm); ka isik, kes annab oma kudesid (näit. nahka) v. elundeid (näit. neeru) siirdistutamiseks haigele (*retsipiendile*); *füüs.* kristalli defekt, eriti võõraine aatom v. ioon pooljuhis; *keem.* aatom, mis semipolaarse sideme tekkimisel annab elektronipaari temaga ühinevale vaba (täitmata) orbiidiga aatomile (*aktseptorile*)

doos (kr. *dosis*), annus, kindlaksmääratud ravimihulk ühekordseks v. ööpäevaseks tarvitamiseks; *millegi teatav hulk; l e t a a l n e d., surmav annus

dopelt- = *topelt-*

doping (ingl.), sportlike võimete ajutine tõstmine mitmesuguste kahjulike ergutusvahenditega; on eetilistel ja tervislikel kaalutlustel keelatud

dormitoorium (ld. *dormitōrium*), magamissaal kloostris ja ordulinnuses

dorsaal (ld. *dorsālis* selja-), seljatrükk (raamatul); *lgv.* keeleseljahäälik, häälik, mis moodustatakse keeleseljaga

dorsaalne (ld. *dorsālis* < *dorsum* selg), selgmine, seljapoolne, selja pool asetsev (vast. *ventraalne*); keeleselja osavõtul artikuleeritav

dorsoventraalne (< ld. *dorsum* selg + *venter* kõht), *zool.* selja poolt kõhu poole suunduv; *bot.* ka d o r s i v e n t r a a l n e, erikülgne (lehtede ja õite kohta), milledel on ainult üks sümmeetriatasapind)

dosaator (< kr.; vt. *doos*), seadis mingi aine väljamõõtmiseks kindlaksmääratud kogustes

dos-à-dos [*dozado'*] (pr., «selg selja vastu»), tantsutuur (tantsijate asetusega seljad vastamisi); kerge nelja inimese sõiduk

doseerima, *doose* määrama; doosideks jaotama

dosimeeter (< kr. *dosis* annus + *metreō* mõõdan), kiiritus*doosi* mõõtur

dosimeetria, kiiritus*doosi* mõõtmisega tegelev rakendusfüüsika haru ja tehnikaala

doss (vn. *дос*, lüh. sõnadest *долговременное огневое сооружение* pikaajaline tulistusehitis), *doti* nüüdisaegne nimetus

dossier [*dosje'*] (pr.), dokumentide kogu mingi asja v. küsimuse kohta; mapp v. kaaned selliste dokumentidega

dotatsioon (< ld. *dotāre* kaasavaraga varustama), annetus; riiklik toetus org-dele ja ettevõtteile kahjude katteks vm. otstarbeks; juurde-, lisamaks

doteerima, *dotatsiooniga* varustama, annetama

dotseerima (ld. *docēre*), ettekandeliselt õpetama, (dotsendina) loenguid pidama; liialdatud õpetlikkusega esitama

dotsent [-e-] (< ld. *docens* õpetav), õppejõud kõrgemas õppeasutuses; teaduslik kutse, antakse NSV Liidu Kõrgema Atestatsioonikomisjoni poolt isikuile, kes õpetavad kõrgemais õppeasutustes ja kel on kandidaadikraad

dotsentuur, *dotsendi* kutse v. ametikoht; ühe kõrgema õppeasutuse dotsendid tervikuna

dott (vn. *дот*, lüh. sõnadest *долговременная огневая точка* pikaajaline tulistuspunkt), kivist, betoonist vm. kaitseehitis ühe v. mitme suurtüki, miini- ja kuulipildujate ning nende meeskondade jaoks

double [*dubl*] (pr.), kahekordne

do, ut des (ld.), «ma annan, et sa annaksid» (rooma õiguse põhimõte)

doyen [*duajä'*] (pr.), mingi riigi diplomaatilise korpuse vanem

dptr, *dioptria* tähis

dr., lüh. sõnast *doktor*

draag (ingl. *drag*), ujuvseade kulla, plaatina, teemantide jt. maavarade kaevandamiseks puistmaardlatest. Vrd. *dredž*

draaglain (ingl. *drag-line*), ekskavaator, mille tööorgan (kopp) on trossidega kinnitatud noole külge, lohikoppekskavaator; ka see ekskavaatori tööorgan ise, lohikopp

draakon (< kr. *drakōn* uss), lohe, paljude rahvaste muinasjuttudes mitmepealine lendmadu v. tulimadu; d - i p u u, Vana Maailma soojades osades kasvav puu v. põõsas liilialiste suguk-st; d-ipuude (ka ronipalmide jm. troopikapuude) vaiku, nn. d - i - v e r d, tarvit. peam. värnitsa ja lakkide valmistamiseks

draama (kr. *drama* tegevus), näidend, laiemas mõttes: kirjandusteos, milles ainest käsitletakse vahelduskõne vormis olevikus toimuva sündmuste reana ettekandmiseks näitelaval v. kuuldemänguna raadio kaudu; kitsamas mõttes: vaatemäng, näidend, mis erineb komöödiast konflikti tõsiduselt ja elamuste sügavuselt; *vapustav sündmus elus; d - t e a t e r, sõnalavastusteater

draglain = *draaglain*

dragoman (pr. *dragoman* < ar.), Idamaades ametlik tõlk diplomaatilistes esindustes ja konsulaatides

dragonaadid (pr. *dragonnades*), tragunijõukude majutamised XVII s. lõpul Prantsusmaal hugenottide juurde selleks, et viimaseid sundida kat. usku siirduma

drahm (kr. *drachmē*), 1) Vana-Kreeka hõbemünt mitmesuguse kaalu ja väärtusega, jagunes 6 obooliks; 2) Kreeka rahaühik, = 100 leptonit; 3) vanemaaegne eri suurusega apteegikaaluühik, Venemaal = 3,732 g

drakooniline (vanaaja Ateena seadusandja Drakoni järgi), karm, ülirange

dramaatik (< kr. *dramatikos* dramaatiline), lava- e. näitekirjanik

dramaatika, *draama-* e, näitekirjandus; üks ilukirjanduse kolmest põhiliigist lüürika ja eepika kõrval

dramaatiline, *draamasse* puutuv, sellele omane; draamataoline; tulvil tegevust, elav; põnev, jõuline, vapustav

dramatiseerima, (jutustavat teost) näidendiks muutma, draamavormis esitama; *sündmusele liiga tõsist iseloomu omistama, nähtuse tõsidust suurendama

dramatiseering, jutustava teose ümbertöötus näidendiks

dramatism, tegevuse pingelisus, olukorra v. konflikti tõsidus, mis eristavad draamat komöödiast; *asjaolude kokkusattumine, mis loob erisuguste tundmuste ja huvide terava võitluse; olukorra pingelisus v. raskus

dramaturg [-u'-] (kr. *dramaturgos*), näitekirjanik; kirjanduslik nõuandja teatris

dramaturgia [-u'-] (kr.), draamateose ülesehituse ja lavastamise teooria, näidendi- ja lavastamisteadus; draamakirjandus, mingi autori, rahva, ajajärgu draamalooming

dramlin (< ingl. *drumlin*), *geogr.* voor, ovaalse põhijoonise ja lamedate nõlvadega kõrgendik

Drang nach Osten [*nahh*] (sks.), «tung itta», X s. alates saksa feodaalide, hiljemini saksa imperialistide agressiivne poliitika peam. slaavi maade anastamiseks

drapeerima (pr. *draper*), riiet, kangast kunstipäraselt voltidesse seadma; volditud riidega katma

draperii (pr. *draperie*), kunstipärane voldistik; voltides langev eesriie v. kangas

drapp (< pr. *drap* kalev < ld. *drappus*), ühe-, poolteise- v. kahekordne kalevitaoline paks riie

drastikum (< kr. *drastikos* mõjuv), tugev kõhulahtisti

drastiline, järsk, tugevasti mõjuv; kujukas; *med.* ägedalt kõhtu lahtistav

dražee (pr. *dragée*), ümarad kompvekid, suhkurdatud herned v. mandlid; kompvekravimid, suhkurdatud v. šoko-

laadimassiga kaetud ravimpillid v. -tabletid

drednoot [-e'] (ingl. *dreadnought*), tüüp Inglise suuri lahingulaevu (liinilaevu) I maailmasõja ajal

dredž (ingl. *dredge*), ka draag, riist loomade ja taimede püügiks veekogu põhjast ning põhjasetteproovide võtmiseks

dreen (ingl. *drain*), salakraav, torukraav, maa-alune kraav liigse vee ärajuhtimiseks maapinnast; *med.* kummi-, klaas- v. metalltoru v. tampoon mäda väljajuhtimiseks haavadest v. kehaõõntest

dreenima, *drenaaži* korraldama, maad torutama; *med.* haavadest v. kehaõõntest dreeni abil mäda välja juhtima

drell (sks.), lihtsa mustriga tugev linane v. puuvillane riie

drenaaž (pr. *drainage* < ingl.), torutamine, salakraavitus, maa ühtlane kuivendamine; *med.* mäda väljajuhtimine haavadest v. kehaõõntest *dreeni* abil

dreneerima = *dreenima*

drentšer (ingl. *drencher*), niisuti, veepihusti tuletõrje veetorustikul esemete ja ruumide niisutamiseks v. vesikardinate moodustamiseks tulekahju puhkemisel

dresiin (sks. leiduri K. v. Drais' järgi), inimese v. mootori jõul (a u t o d.) raudteel liikuv kerge sõiduvahend, peam. raudteeliini ülevaatuseks

dress (ingl.), ülikond, (pidu)riietus; spordiriietus

dresseerima (pr. *dresser*), välja õpetama, eriti loomi õpetama mingiks tegevuseks v. tsirkuse ettekandeiks; metsikuid loomi taltsutama; kokandus: toite meeldivalt valmis seadma, vormima; *tehn.* vormima, lehtterast ja värvilisi metalle pärast kuumtöötlemist nõrga muljumisega valtsima

dressuur (< pr. *dresser* välja õpetama), (loomade) väljaõpetamine, taltsutamine

dressöör (pr. *dresseur*), loomade väljaõpetaja, loomataltsutaja

drifter (ingl.), laev kalapüügiks triivvõrkudega vee pealmistes kihtides (püügi ajal laev triivib)

drill (sks. *Drill*), mitmesuguste tegevuste v. võtete (näit. riviõppuses, relvade käsitsemises) mehhaaniline kätteõpetamine, nii et neid suudetaks täita automaatselt

drillima, *drilli* tegema, mehhaaniliselt harjutama

drillpuur (sks. *Drillbohrer*) = *trillpuur*

drogist (pr. *droguiste*), *droogidega* kaupleja, rohukaupmees (kapitalistlikes maades)

dromedar (pr. *dromedaire* < kr. *dromas* (*kamelos*) jooksev kaamel), ühe küüruga kaamel

dront (< indoneesia k.), XVII—XVIII s. hävinud lennuvõimetu lind tuviliste seltsist

droog (pr. drogue), taime-, harvem loomariigist saadud kuivatatud tooraine, tarvit. peam. arstimiseks (r a v i m i d.), ka tehnikas

drosomeeter (< kr. *drosos* kaste + *metreō* mõõdan), riist öise jahtumise tõttu maapinnale tekkinud kaste hulga mõõtmiseks

drossel (sks. *Drossel*), *tehn.* induktiivpool, mida kasutatakse induktiivtakistina elektriahela normaalses tööolukorras; d-k l a p p, klapp torustikus voolava vedeliku, auru v. gaasi rõhu v. vooluhulga muutmiseks

drosseldama (sks.), muljuma, voolava vedeliku, auru v. gaasi rõhku vähendama hüdraulilise takistuse (ventiil, klapp, diafragma, düüs) abil

drots (rts.), kõrgem riigiametnik Skandinaavia riikides keskaja lõpupoolel

druidism (pr. *druidisme* < keldi k.), vanaaja keltide usund, seisnes looduse kummardamises, nõudis ohverdamist (mõnikord inimohvreid) metsades

druiidid (ld. pl. *Druidae, Druides* < keldi k.), keldi preestrid, kohtunikud ja õpetajad vanaaja Gallias, Inglismaal ja Iiris

drumlin [*dram-*] (ingl.) vt. *dramlin*

družiina (vn. *дружина*), salk, vabatahtlik koondis; *aj.* vürstivägi Vana-Venes, vürsti kaaskond; hiljemini kodukaitseväe alljaotus

družinnik [*-ži'-*] (vn. *дружинник*), družiinasse kuuluv isik

druus (sks. *Druse*), kristallipesa, kristallide kogum haril. mittekristalses kivimis; ka kaltsiumetaandiaadi kristallide kobar, mis tekib paljude taimede rakkudes

drüaad (kr., ld. *dryas* < kr. *drŷs* metsapuu, tamm), kr. ja rooma usun-

dis puunümf, jumalik naisolend, kes elab puus

drüopiteekus (< kr. *drys* puu + *pithēkos* ahv), vanim väljasurnud inimahv, elas miotseenis ja pliotseenis; mõne teadlase arvates tänapäeva inimahvide ja inimese eelkäija

drüüas (kr. *dryas*), igihaljas roomav kääbuspõõsas roosõieliste sugukst, kasvab põhjapolaarmaadel ja parasvööndi kõrgmägedes

d. s., *muus.* lüh. it. sõnast *dal segno* [*senjo*], «märgist alates», kordamismärk (𝄋) noodikirjas

dz, *topelttsentneri* tähis

dzaibatsu [*-ba'-*] (jaap.), rahanduslik klikk, kogum kontserne, kes on Jaapani majanduses valitseval kohal

dzeeta (kr.), kr. tähestiku 6. täht (*Z*, *ζ*), vastab dz-le, hääldatakse nüüdisaja kr. keeles z-na

dzoss (vn. *дзос*, lüh. sõnadest *дерево-земляное огневое сооружение* puust ja mullast tulistamisehitis), *dzoti* nüüdisaegne nimetus

dzott (vn. *дзот*, lüh. sõnadest *дерево-земляная огневая точка* puust ja mullast tulistuspunkt), ehitis kaitseks kuulide ja mürsukildude vastu

džadidism (< ar), tatari kodanluse ringkondades 1880-ndail a-il tekkinud liberaalne natsionalistlik liikumine, omandas 1905. a-st Kesk-Aasias kontrrevolutsioonilise poliitilise liikumise iseloomu; likvideeriti nõukogude võimu rajamise käigus

džainism = *džinism*

džaul (ingl. füüsiku J. P. Joule'i järgi), tähis J, *füüs.* töö ja energia mõõtühik SI-süsteemis, = 10 miljonit ergi = 0,239 kalorit

džeiraan (< trg.), liik antiloope gasellide perek-st, levinud Süürias, Iraanis, Afganistanis, Taga-Kaukaasias jm.

džemm (ingl. *jam*), paks puuvilja- v. marjakeedis

džemper (ingl. *jumper*), kootud, heegeldatud v. trikoost õmmeldud pluus-kampsun

džentelmen (ingl. *gentleman*), Inglise kodanlikus ja aristokraatlikus ühiskonnas: väliselt peen ja viisakas seltskonnamees, kes rangelt järgib kodanliku moraali nõudeid; üldse: hästikasvatatud, korralik, laitmatu käitumisega mees; d-i k o k k u l e p e = *gentleman's agreement*

džentri (ingl. *gentry*), inglise alamaadel

džigermast (ingl. *jigger-mast*), tagumine mast 4- ja rohkemamastilistel purjekail

džigetai [*-ai'*] vt. *kulaan*

džigiteerima (< trg.), nelja kihutaval hobusel ratsutades keerukaid harjutusi tegema

džigitt [*-gi'-*] (< trg.), osav ning julge ratsanik (Kaukaasia mägilastel, kasakail jne.), kunstratsanik

džihaad (ar., «võitlus») = *ghasavat*

džiig e. **žiig** (ingl. *jig*, it. *giga*, pr. *gigue*), šoti-iiri päritoluga rõõmsaloomuline hüppetants 3/8-, 6/8- v. 12/8-taktis

džiinid (ingl. *jeans*), tööpüksid; tööülikond

džiip (ingl. *jeep*), väike maastikuauto

džingo (ingl. *jingo*), ingl. sõjakas, jõhker marurahvuslane, kolonisaator, reaktsionäär

džingoism (ingl. *jingoism*), äärmiste imperialistide agressiivne marurahvuslus (Inglismaal)

džinism, budismiga sarnanev usund Indias, tekkinud tõenäoliselt VI s. e.m.a., levinud peam. kaubanduse ja liigkasuvõtmisega tegelevais keskkihtides, nõuab oma pooldajailt (džinistidelt e. džainadelt) askeesi ja vooruslikkust

džinn I (ingl. *gin*), kadakamarjaviin

džinn II (< ar.), ar. folklooris ja koraanis tulest v. õhust olend, kes inimese saatusele head v. halba mõju avaldab

džinseng (< hiina k.) = ženšenn

džoki (ingl. *jockey*), kutseline võiduratsutaja

džokker (ingl. *joker*), mõnes kaardimängus (pokkeris jt.) eriline lisakaart, mis võib asendada ükskõik millist teist kaarti

džonki (< malai k.), kahe v. kolme mastiga rannasõidu- ja jõepurjekas Hiinas ja Indoneesias

džudžitsu [*-i'-*] (jaap. *jiu-jitsu* pehme kunst), enesekaitseviis, kus relvaga v. relvata vastase kahjutukstegemine toimub mitte niivõrd füüsilise jõuga, kuivõrd osavusega ja olukorda õigesti hinnates

džungel (ingl. *jungle* < sanskr.), soine bambus- ja kõrkjarikas võsamets Gangese suudmealal ja Himaalaja jalamil; üldse troopiline raskesti läbitav ürgmets väänkasvude ja ronitaimedega

džuudo (jaap. *judo*), jaap. rahvuslik maadlus, kus võidu saavutamiseks kasutatakse ka valu tegevaid võtteid; arendati Jaapanis XIX s. lõpul džiu-džitsust

džuut (ingl. *jute*), tähtsuselt puuvillale järgnev kiudaine, mõnede India pärnaliste varrekiud; d-st valmistatakse köisi, kotte, matte, kangaid jm.

džäss (ingl. jazz), P.-Am-s XX s. alguses tekkinud liik muusikat, milles leidub neegrite muusika elemente; ka = d-b ä n d; d-b ä n d (ingl. *jazz-band*), džässorkester; selle koosseisu kuuluvad peam. puhk- ja löökpillid ning klaver

džörsi (ingl. *jersey*), trikootaoline kootud siid- v. villane riie; ese sellest riidest (jakk, spordisärk)

D. t. d., retseptidel lüh. ld. sõnust *dentur tales doses*, «antagu sääraseid doose»

duaal (ld. *duālis*), *lgv.*, kaksus, nimi- v. tegusõna arvuvorm (näit. kr. k.), mis näitab, et esemeid v. tegevuses olevaid isikuid on kaks; puudub nüüdisaja indoeuroopa keeltes (ka eesti k.); d-o r g a n i s a t s i o o n, sugukondliku ühiskonna oletatav vanim struktuur, mida iseloomustas kahe eksogaamilise sugukonna ühinemine

duaalne (< ld. *duālis*), kaksik-olune, kahene

duaalsus, *mat.* mõnede aksiomaatiliste teooriate sisemine sümmeetria üksikute põhimõistete vahetatavuse mõttes

dualism, filosoofiline õpetus (esindajad R. Descartes, I. Kant), mis peab mateeriat ja teadvust, olemist ja mõtlemist, loodust ja vaimu kaheks iseseisvaks, teineteisest sõltumatuks printsiibiks ja püüab ühendada materialismi idealismiga (vast. *monism*); * kahesus; *füüs.* l a i n e l i s - k o r p u s k u l a a r n e d., füüsikalistele mikroobjektidele omane pidevuse ja diskreetsuse ühtsus

dualist, *dualismi* pooldaja

dualistlik [-*li*'-], *dualismile* omane, sellele vastav

dublaaž (pr. *doublage* kahekordistus), helifilmi ülekanne teise keelde

dublant [-*a*'-] (< pr. *doubler* kahekordistama), teise näitlejaga vahelduмisi samas osas esineja; filmi- ja näitekunstis ka mõne peaosalise asendaja eriülesannete sooritamisel; tekstiosa esitav näitleja helifilmi ülekandmisel teise keelde

dublbemoll [-*o*'-] (< pr. *double* kahekordne + *bemoll*), *muus.* kaksikbemoll, nooti kahe pooltooni võrra madaldav märk (♭♭)

dubldiees (*...diees*), *muus.* kaksikdiees, nooti kahe pooltooni võrra kõrgendav märk (×)

dublee (pr. *doublé*), 1) tagasipõrkelöök piljardi- ja koroonamängus; 2) õhukese kulla- v. hõbedakorraga kaetud odavamast metallist (vasest, tombakist) ehte- v. tarbeasi

dubleerima (pr. *doubler*), kahekordistama, kahekordseks tegema, mingit tegevust kordama; *dublandina* esinema, teise näitlejaga vaheldumisi sama osa täitma; teatavas episoodis näitlejat asendama; helifilmi teise keelde üle kandma; odavamast metallist ehte- v. tarbeasju kulla- v. hõbedakorraga katma; piljardi- ja koroonamängus: *dubleed* (1) lööma, palliga teist palli nii tabama, et oma pall enne on puudutanud laua serva; bridžimängus sama, mis kontreerima

dublett [-*e*'-] (pr. *doublet*), teisik, millegi teine eksemplar kogus (kollektsioonis, muuseumis, raamatukogus), üks kahest samasugusest olemasolevast esemest; ilukivi, millest alumine pool on odavast ainest ja ülemine kalliskivist; *lgv.* etümoloogiliselt sama sõna häälikuline teisend, haril. ka erineva tähendusega (eesti k. näiteks *süütama* ja *sütitama*, *mudel* ja *modell*); *füüs.* spektri kaksikjoon (näit. naatriumil); d-e k s e m p l a r, teisikeksemplar (raamatust vm.)

* **dublikaat** (< ld. *duplicātus* kahekordistatud), teisikdokument, dokumendi teine eksemplar, mis on kehtiv võrdselt algupärandiga

dubloon (hsp. *doblón* kaheline, pr. *doublon*), vanemaaegne Hispaania kuldmünt (= 2 eskuudot, sisaldas u. 7,5 g kulda)

dublöör (pr. *doubleur*) = *dublant*

duce [*duutše*] (it.), juht (nii nimetati Itaalias fašistide peameest Mussolini't)

ductus [*duk*-] (ld.), *anat.* juha, torukujuline kanal mingi näärme nõre v. eritise väljajuhtimiseks

duell [-*e*'-] (pr. *duel* < ld. *duellum* sõda), kahevõitlus solvaja ja solvatu vahel relvade tarvitamisega kindlate reeglite alusel; on feodaalse aumõiste ja selle kaitsmisviiside igandiks

duellant [-*a*'-] (sks. *Duellant* < ld.), *duellil* võitleja

duelleerima, ka **duellima**, *duellil* võitlema

duenja [-*e*'-] (hsp. *dueña*), Hispaanias perenaine, proua; seltsidaam, vanem naine noore naise kaaslasena

duetist, *dueti*laulja

duett [-*e*'-] (it. *duetto* < ld. *duo* kaks), kahehäälne laulupala kahele lauljale; selle laulupala ettekandjad

dugong [-*o*'-] (< malai k.), India ookeani rannikuvetes esinev veeimetaja meriveiseliste seltsist

duhhaan (< ar.), külakõrts, pood Lähis-Idas, varemini ka Kaukaasias

duhhoboorid (vn. *духоборы*), XVIII s. tekkinud usulahk tsaristlikul Venemaal ja Kanadas; hülgasid kiriku välise kombestiku

dukat = *tukat*

duktiilne (ld. *ductilis*), venitatav

duktiilsus (ld.), materjali venitatavus

dulce et decorum est pro patria mori [värsina: *dultse't deko'rumst pro' patria' mori'*] (ld.), «armas ja auväärne on surra isamaa eest» (Horatius)

dultsiin (< ld. *dulcis* magus), kunstlik toiteväärtuseta magusaine, u. 200 korda magusam kui suhkur; tarvit. suhkru aseainena, eriti suhkurtõve puhul

dultsinea [-*ea*'] (hsp. kirjaniku M. de Cervantese romaani nimikangelase Don Quijote kujutletava «südamedaami» Dulcinea järgi), armsam, kallike (naljatleva v. iroonilise tähendusvarjundiga)

dumdumkuul (ingl., esialgse valmistuskoha, Kalkuta eeslinna Dum-Dum'i järgi), lõhkekuul, kärbitud v. lõhestatud otsaga vintpüssikuul, tekitab suuri ja raskelt ravitavaid haavu

dumka (vn., ukr. *думка*), liik ukr. lüürilisi rahvalaule

dumping (ingl.), kapitalistlikes maades kauba müük välisturgudel ajutiselt alandatud hindadega, siseturul kõrgendatud hindade püsides, võistlejate väljatõrjumise ja välisturgude vallutamise otstarbel; d - t o l l, d-u vastu võitlemiseks kehtestatud toll

dumpkaar (ingl. *dump-car*), lahtine kallurvagun pinnase v. puistmaterjalide (koks, maak) veoks

dum spiro, spero [*spii- spee*-] (ld.), «kuni ma hingan, ma loodan»

duniit (Uus-Meremaa kohanimest Dun), kristalne purskekivim, koosneb peam. oliviinist

duo (it., < ld. *duo* kaks), helitöö kahele muusikariistale; selle helitöö ettekandjad

duodeenum (ld. *duodēnum* < *duodēni* igaühel kaksteist), *anat.* kaksteistsõrmiksool

duodeets (< ld. *duodecim* kaksteist), kaheteistkümnendik-kaust (paberipoogen on murtud 12 leheks, moodustades 24 lk.)

duodeetsim (ld. *duodecima* kaheteistkümnes), diatoonilise heliredeli 12. aste, kvint üle oktaavi; intervall 1. ja 12. astme vahel

duodenaalne (ld. vt. *duodeenum*), *anat.* kaksteistsõrmikuline, kaksteistsõrmikusse puutuv

duodetsimaalsüsteem (< ld. *duodecim* kaksteist), kaheteistkümnendsüsteem, arvusüsteem, mille liitüksusteks on arvu 12 astmed (tosin, gross jne.)

duodiood (< ld. *duo* kaks + *diood*), raadiotehnikas kasutatav kahekordne diood

duodraama (*...draama*), kahe tegelasega näidend

duool (< ld. *duo* kaks), *muus.* kahest võrdse vältusega helist koosnev rütmikujund, mis asendab kolme sama koguvältusega heli (märgitakse numbriga 2 ja kaarega)

dupleksautotüüpia, trükkimine musta ja mõne muu värviga kahelt *autotüüpialt*

dupleksne [-*le*'-] (ld. *duplex* kahekordne), topelt-, kaksik-, kahekordne

dupleksprotsess [-*tse*'], malmi ja terase sulatamine järgemööda kahes ahjus

dupleksside, *elektr.* samal sidekanalil üheaegselt mõlemas suunas toimuv side

duplekstrükk, ühevärvilise pooltoonkujutise trükkimine kahe värviga

dupliik (pr. *duplique*), vastus; kaebealuse vastus kaebaja repliigile

duplikaat = *dublikaat*

duplikaator (< ld. *duplicāre* kahekordistama, suurendama), paljundusseade, multiplikaator

duplikatuur, *anat.* kahekorrik, kahekordne moodustis keha kudedest, kelmeist jne.

duplitseerima (ld. *duplicāre*), kahekordistama

duplum (< ld. *duplus* kahekordne), teisikeksemplar

dupreen (Am. firma Dupont de Nemours'i järgi), *kloropreen*kautšuk, liik sünteetilist kautšukit

duraabel (ld. *durābilis*), kestev, püsiv

duraal vt. *duralumiinium*

duraanametall (< p.-n), erisulam (vasest, tsingist, antimonist jm.), tarvit. laeva- ja masinaehituses

dura lex, sed lex [*duu-*] (ld.), «karm seadus, kuid (siiski) seadus»

duralumiinium (< ld. *dūrus* kõva + *alumiinium*) e. **duraal** e. **duralumiin**, vaske, magneesiumi ja mangaani sisaldav alumiiniumisulam, kõva, kerge ja vastupidav; tarvit. tehnikas, eeskätt lennukiehituses

dura mater [*duu- maa-*] (ld.), *anat.* aju kõvakest

dura necessitas [*duu- -tse'ss-*] (ld.), karm paratamatus

duratiiv e. **duratiivverb** (< ld. *durāre* kestma), pöördsõna, milles väljendatud tegevuse v. olukorra kestus on aja suhtes määramatult jätkuv

durbar (< pärs.), India vürsti vastuvõtusaal; (saadiku) pidulik vastuvõtt, audients

durian, igihaljas troopikapuu villapuuliste suguk-st; ta ogalise vilja sisu on maitsev, kuid eemaletõukavalt haisev

duroskoop (< ld. *dūrus* kõva + kr. *skopeō* vaatan), materjalide kõvaduse määramise riist

durra (< ar.), d-hirss, leivasorgo, tähtis kõrsvili Aafrikas, Indias ja Hiinas

dust (ingl., «tolm»), *keem.* pulbriline desinsektsioonivahend

dušš (pr. *douche*), vihmand, keha puhastuse v. ravi otstarbel vee (v. aurd-i puhul auru) juhtimine jugadena kogu kehale v. kehaosadele; ka vastav seade; eristatakse vihm-, udu-, lehvik-, juga-, ring-, madal- ja kõrgrõhu-, vahelduvat, iste- jm. d-e

dutaar (< pärs.), Idamail (NSV Liidus tadžikkidel, turkmeenidel, usbekkidel) levinud pirnja kuju, pika kaela ja 2 keelega näpitsi mängitav pill

duuma (vn. *дума*), *aj.* seadusandlike v. administratiivsete ülesannetega voli-, esinduskogu Venemaal (riigid., bojaaride d.); ukr. eepiline rahvalaul; d - r a h a, pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni Venemaal väljaantud 250- ja 1000-rublased pangatähed riigiduumahoone pildiga

duumvirid [*du-u'm-*] (ld. *duumviri*, ka *duoviri* kakslased), kahemehelise magistraatide kolleegiumi liikmed vanaaja Roomas

duur (< ld. *dūrus* karm, kõva) = *mažoor*

duvaan (vn. *диван* < pärs.), minevikus kasakail kokkutulek saagi jagamiseks; ka saak ise

dux (ld.), juht, sõjaülem; *muus.* fuugat alustav teema esimesena algavas hääles

dändi (< ingl. *dandy*), kodanlikus ja aristokraatlikus seltskonnas riietuse alal mõõduandev mees; moenarr, keigar

döötsia vt. *deutsia*

düaadiline arvusüsteem (< kr. *dyas* arv kaks), sama mis binaarne arvusüsteem (vt. *binaarne*)

düas (< kr. *dyas* arv kaks) vt. *perm*

dünaamika (< kr. *dynamikos* jõusse puutuv, jõu-), *füüs.* osa mehhaanikast, käsitleb kehade liikumist nendele rakendatud jõudude toimel kui ka liikumise muutumist põhjustavaid jõude (vast. *staatika, kinemaatika*); *muus.* õpetus helitugevuse muutustest; kõlajõud; *mingi nähtuse arenemiskäik v. muutumine sellesse mõjuvate tegurite tõttu; liikumise v. tegevuse küllus

dünaamiline, *dünaamikasse* puutuv, liikumisest tingitud, tulvil sisemist jõudu, jõuline, hoogne; liikumis- v. arenemisvõimeline: d. g e o l o o g i a, teadusharu, mis käsitleb Maa kuju muutvate jõudude tegevust; d. m e t e o r o l o o g i a, meteoroloogia haru, mis uurib atmosfääri liikumist, lähtudes hüdro- ja termodünaamika võrranditest; laiemas tähenduses: teoreetiline meteoroloogia, uurib atmosfääris toimuvaid protsesse teoreetilise füüsika meetodeid rakendades; d p l a n e e r i m i n e, matemaatilise planeerimise haru, mis uurib ajas kulgevate v. üldse mitmeetapiliste protsesside optimaalseks muutmise meetodeid; d. p s ü h h o l o o g i a, suund psühholoogias, mis rõhutab vajadust uurida psüühiliste nähtuste ja käitumise motiive, eriti instinkte ja tunge; d. r õ h k, *lgv.* hääliku v. häälikute rühma esiletõstmine silbis, sõnas v. lauses hinguse rõhujõuga (omane ms. eesti keelele)

dünamiit (< kr. *dynamis* jõud), lõhkeaine, mille oluliseks koostisosaks on nitroglütseriin; tarvit. sõja- ja mäeasjanduses

dünamis (kr. *dynamis*), jõud, võime

dünamism, 1) vaade, mille kohaselt maailm on muutuv, arenev, liikumises olev; 2) idealistlik vaade, mille järgi jõudu käsitatakse kui mingit iseseisvat printsiipi, mis olevat sõltumatu mateeriast ja selle suhtes isegi primaarne

dünamo e. **dünamomasin**, *van.* alalisvoolugeneraator, auru-, vee- jm. jõul käitatav masin, mis muundab mehhaanilist energiat alalisvoolu elektrienergiaks

dünamo- (< kr. *dynamis* jõud), jõu-

dünamomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist jõu v. pöördemomendi mõõtmiseks (näit. vedrud.)

dünamometamorfism (...kr. *metamorphōsis* muundus), rõhumoone, kivimite muutumine (moone) maakoores suure rõhu tõttu kõrge temperatuuri jt. tegurite kaastoimel

dünast [*-a'-*] (kr. *dynastēs*), valitseja, võimukandja, väikevürst

dünastia [*-na'-*] (kr. *dynasteia* võim, valitsus), valitsejasugu, rida üksteise järel valitsenud samast soost monarhe (näit. Bourbonide d., Habsburgide d.)

dünastiline [*-a'-*], *dünastiasse* puutuv v. kuuluv, troonipärimisega seotud; d - d s õ j a d, sõjad, mida feodaalsed riigid pidasid oma dünastia huvides, taotledes võõraid maavaldusi v. troone (näit. Rooside sõda Inglismaal a. 1455—85, Hispaania pärilussõda a. 1701—14)

dünatron (< kr. *dyna(mis)* jõud + (*elek*)*tron*), liik kolme elektroodiga elektronlampe

dünood (< kr.), elektrovaakuumseadmetes kasutatav elektrood, mis kordistab talle langevat elektronide voogu

düofüsiidid (< kr. *dyo* kaks + *physis* loodus, loomus) = *nestoriaanid*

düpeerima (pr. *duper*), petma, alt vedama; nöökama, lolliks tegema

düs- (kr. *dys-*), eesliitena täh. riket, häiret, vastumeelsust, raskust, puudulikkust

düsartria [*-a'r-*] (...kr. *arthroō* liidan, ühendan), kõnehäire, üksikute sõnade, silpide ja häälikute raskendatud hääldamine

düsbaasia (...kr. *basis* samm, käik), käimishäire, raskendatud käimine

düsenteeria (kr. *dysenteria*), verine kõhutõbi, äge nakkushaigus, mida iseloomustavad laialdased haavandid jämesooles, palavik, tugev kõhulahtisus, valus roojamine, verine roe jm.

düsesteesia (< düs- + kr. *aisthēsis* tunne, tundmus), väärtundlikkus, vääraisting; mittetundlikkus

düsfaagia (...kr. *phagein* sööma), neelamishäire

düsfaasia (...kr. *phaskō* ütlen), kõnehäire, mille puhul on raskendatud mõtete väljendus sõnadega

düsfooria (< kr. *dysphoros* koormav, väljakannatamatu), *med.* meeleoluhäire, ebaolek (pahurus, tujutus, seesmine kärsitus); esineb langetõbistel

düsfunktsioon (< *düs-* + *funktsioon*), väärtalitlus, häiritud funktsioon

düsgraafia (...kr. *graphō* kirjutan), vaegkirjutamine, haiguslik rohkete vigadega kirjutamine

düskineesia (...kr. *kineō* panen liikuma), tahtmatu, korratu liigutuskulg (vt. ka *atetoos*)

düskromaasia e. **düskromatopsia** [*-to'-*] (...kr. *chrōma* värvus, värv + *opsis* nägemine), osaline värvuspimedus, võimetus eristada mitmesuguseid värvusi

düslaalia (...kr. *laleō* kõnelen), vaeghääldus, väliste kõneelundite puuetest põhjustatud kõnehäire (ebaselge hääldamine v. mõne hääliku väär moodustamine)

düsleksia [*-e'-*] (...kr. *lexis* sõna, kõne), vaeglugemine, haiguslik rohkete vigadega lugemine

düsmenorröa [-ö'a] (...kr. *mēn* kuu + *rheō* voolan), *med.* kuupuhastushäire, raske v. valuline kuupuhastus

düsosmia [-o'-] (...kr. *osmē* lõhn), haistmismeele häire, väärhaistmine

düspepsia [-pe'-] (...kr. *pepsis* seedimine), seedehäire, korratu seedimine

düsplaasia (...kr. *plasis* moodustus), *biol.* väärmoodustus, moodustushäire (näit. mingi elundi arenemisel)

düspnoe [-o'e] (...kr. *pnoē* hingamine), hingeldus, lõõtsutamine, haiguslikult sage hingamine; esineb astmast erinevalt püsivana

düsproosium (< kr. *dysprositos* ligipääsmatu), sümbol Dy, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 66, aatomm. 162,50, koosneb 7 püsiva isotoobi segust

düstoonia (< *düs-* + kr. *tonos* pinge) väärpinge, ebanormaalne pinge (näit. lihastel)

düstroofia (...kr. *trophē* toitmine), *med.* kudede, elundite v. kogu organismi toitumishäire; kõhetus, kõhnus; a l i m e n t a a r n e d., organismi üldine toitumishäire peam. kestva alatoitluse tagajärjel

düstroofsus, veekogude seisund, mida iseloomustavad humiinainete rohkus ja toitesoolade vähesus

düsuuria (...kr. *uron* kusi), kusemishäire, raskendatud kusemine

düü (rts. *dy* pori, muda), turbamuda, peam. orgaanilisi osiseid sisaldav pruun järvemuda

düüker (holl. < ld. *dūcere* juhtima), torustiku v. kanali lõik, mille kaudu lahtine veejuhe juhitakse mingi tõkke (teine veejuhe, tee) alt läbi

düün I (sks. *Düne* < holl. *duin*), luide, tuule toimel üleskuhjunud tuiskliivahang, eriti mererannal ja kõrbes

düün II (< kr. *dynamis* jõud), *füüs.* jõu mõõtühik, tähis dyn: 1 d. on jõud, mis annab massile 1 g kiirenduse 1 cm/s^2

düüs (sks. *Düse* < tšehhi k.); gaasi- v. vedelikutorustiku kitsendatud osa vedeliku- v. gaasivoo kiirendamiseks; kasutatakse turbiinides, jugapumpades ja -kompressorites, reaktiivmootorites jm.

Dy, *düsproosiumi* sümbol

dyn, *düüni* (II) tähis

E

E (lüh. ingl. sõnast *east*), *meteor.* ida, idakaar; *füüs. einsteini* tähis

e, *muus.* alusastmiku 3. heli tähtnimetus; silpnimetus *mi*

e- (ld.) = *eks-*

eau [*oo*] (pr.), vesi; *e. de Cologne* [*dö kolo'nj*] = *odekolonn*; *e. de vie* [*dö vi'*], «eluvesi», viin

ebenist (pr.), kunsttisler; mööblikunstnik

ebertistid = *hebertistid*

eboniit (< kr. *ebenos* eebenipuu, -puit), kõvakummi, must v. tumepruun poleeritav kõva aine, saadakse kautšuki vulkaniseerimisel; tarvit. isoleerainena, tarbe- ja iluesemete valmistamiseks jm.

ebullioskoop (< ld. *ebullīre* keema hakkama + kr. *skopeō* vaatan), riist ainete molekulmassi määramiseks lahuse ja lahusti keemistemperatuuride järgi

ebullioskoopia, füüsikalis-keemiline katsemeetod, mis põhineb keemistemperatuuri täpsel mõõtmisel

e. c., lüh. sõnadest *exempli causa*

ecce homo! [*ektse*] (ld.), ennäe inimest!

écossaise [*ekosseez*] (pr.) = *ekossees*

edaafiline (< kr. *edaphos* pinnas, muld), mullast tingitud, sellesse puutuv, mulla-; e-d t e g u r i d, mulla omadustest tingitud ökoloogilised tegurid

edafon, mullaelustik, mullas elunevate elusolendite kogum

edifikaator (ld. *aedificātor* ehitaja), *bot.* koosluse dominanttaim, mis mõjustab teiste taimede elu- ja keskkonnatingimusi

ediilid (ld. pl. *aedīles*), Vana-Rooma kõrgemad riigiametnikud, valvasid avaliku korra, ühiskondlike hoonete, teede, turgude ja avalike mängude järele

edikt [-i'-] (ld. *edictum*), Vana-Rooma ametlisiku teade, eeskiri, käsk, eriti *preetori* teadaanne selle kohta, missugused õigusnormid ta võtab õigusemõistmise aluseks; hiljemini mitmes riigis keisri v. kuninga eriti tähtis käskkiri

editio authentica [-i'tsio -te'ntika] (ld.), autoriväljaanne, autori käsikirja järgi trükitud ja tema enese läbivaadatud väljaanne

editio princeps [-i'tsio -nts-] (ld.), esitrükk, (raamatu) esimene väljaanne

editor (ld.), raamatu väljaandja, kirjastaja

editsioon (ld. *editio*), raamatu väljaanne, trükk; kirjastus

edukatsioon (ld. *educātio*), kasvatus

E-duur = *Mi-mažoor*

eebenipuit (kr. *ebenos*), eriti kõva ja raske väärispuit, mida annavad peamiselt mõned troopilise ja lähistroopilise diospüüriliste taimesuguk. liigid; on värvuselt must (kõige väärtuslikum e.), roheline, punane jm.; tarvit. muusikariistade, mööbli jm. valmistamisel

eedelveiss (sks.), alpi jänesekäpp, püsilill korvõieliste suguk-st

eeden (< hbr.), paradiis, piibli legendis inimese asukoht enne pattulangemist

eefa, rästiklaste suguk-da kuuluv Aafrikas ning Aasias levinud mürkmadu

eefeu (sks. *Efeu*), luuderohi (igihaljas ronipõõsas)

eepik, *eepilise* laadiga kirjanik, eepiliste teoste autor

eepika, *eepiline* kirjandus, draama ja lüürika kõrval kolmas põhiline kirjandusliik, milles näiliku erapooletusega jutustatakse sündmustest, olukordadest, tegelastest, tegudest (e-sse kuuluvad eepos, romaan, novell, jutustus, valm, muinasjutt jne.)

eepiline (kr. *epikos*), *eeposesse* puutuv v. selle laadis, jutustav; e. t e a t e r, e. draama, pärast I maailmasõda algatatud dramaatika suund, püüab kujutada esmajoones inimese ühiskondlikku ja ajaloolist seisundit, elu dialektikat (tähtsaim esindaja B. Brecht)

eepos (kr. *epos* sõna, lugu, laul), suur lugulaul, ulatuslik, enamasti värsivormiline jutustav teos (näit. vanakr. «Ilias» ja «Odüsseia», rooma «Aeneis», vn. bõliinad, soome «Kalevala», eesti «Kalevipoeg»); laiemas mõttes = *eepika*

eera (keskld. *aera*), ajajärk; ajaarvamine (aastate sari, loetud teatavast ajapunktist, näit. ristiusulistel nn. Kristuse sünniajast, muhameedlastel Muhamedi Mekast põgenemise päevast a. 622 m.a.j., roomlastel Rooma asutamisest a. 753 e.m.a. jne.); *geol.* aegkond, suurim ajajaotuse liik Maa geoloogilises minevikus

eeros (kr. armastusjumala Erose järgi), 1) (seksuaalne) armastus, 2) tung filosoofilise tunnetamise ja täiuslikkuse järele (Platonil)

eeta, kr. tähestiku 7. täht (H, η), vastab ld. pikale *e*-le

eeter (kr. *aithēr*), luulekeeles: õhk, taevalaotus; *füüs.* hüpoteetiline maailmaruumi täitev aine; nüüdisaegne füüsika eitab sellise e-i olemasolu; *keem.* orgaaniline ühend, mis koosneb kahest omavahel hapnikuaatomiga seotud süsivesiniku *radikaalist*; harilik nn. (di)e t ü ü l e. (Vt. *etüül*); e - p i i r i t u s, Hoffmanni tilgad, liikva, 1 osa etüüle-i ja 2 osa 90%-lise etüülalkoholi segu; tarvit. ravimina

eeterlik, *eetri*taoline, lenduv, haihtuv; õhuline, kerge; e - d õ l i d, lenduvad tugeva lõhnaga vedelikud, moodustavad peam. taimede õites, seemneis ja viljakoores leiduvaid lõhnaaineid; tarvit. parfümeeria- ja toiduainete tööstuses

eetika (kr. *ēthika* < *ēthos* komme, harjumus), 1) teadus *moraalist*, kõlblusõpetus, filosoofia haru, mis uurib moraali kui ideoloogia vormi, selle olemust, klassisisu ja ajaloolise arenemise seadusi ning osa ühiskonna elus; 2) kogum norme, mis määravad inimeste kõlbelise käitumise, nende kohustused ühiskonna, oma klassi, kodumaa ja üksteise suhtes

eetiline, *eetika* alale kuuluv, kõlbeline; e. s o t s i a l i s m, neokantiaanide rajatud õpetus, mis käsitab sotsialismi ainult kõlbelise ideaalina

eetos (< kr. *ēthos* komme, harjumus), inimese püsiv kõlbeline loomulaad (mõtlemise ja tegevuse alusena), üldine kõlbeline iseloom

efedra (kr. *ephedra* iste), ebaokaspuude klassi kuuluv reliktne paljasseemnetaimede perek. stepi- ja kõrbevööndis

efedriin, *efedra* liikides sisalduv v. sünteesalkaloid, keemiliselt lähedane *adrenaliinile*, tarvit. ravimina

efeeb (kr. *ephēbos*), täisikka jõudnud (18-aastaseks saanud) vaba noormees Vana-Kreekas

efeebia, *efeebide* kohustuslik sõjalis-kehaline kasvatus Vana-Kreekas, peam. Ateenas

efeet (kr. *ephetēs*), 51-liikmelise kohtukolleegiumi liige vanaaja Ateenas VII—VI s. e.m.a.

efekt [*-fe'-*] (< ld. *effectus* tegevus, mõju), (üllatav) mõju, tagajärg, toime; (tugev) mulje; *füüs.* nähtus (näit. Faraday e.); e - d, igasugused väärtpaberid (pant- ja võlakirjad, obligatsioonid, aktsiad jne.)

efektiivkaubandus, kaubandus, mille tehingud (vastandina spekulatsioonkaubandusele) toimuvad teatava kindla kauba olemasolul

efektiivne (ld. *effectivus*), mõjus, tõhus; tõeline

efektiivväärtus, *elektr.* alalisvoolu tugevus v. pinge, mis võrdub antud vahelduvvooluga

efektne [*-fe'-*], mõjuv, muljet avaldav, tähelepanu äratav, silmatorkav

efemeerid (< kr. *ephēmeros* ühe päeva kestev, üürike) e. **terofüüdid** (< kr. *theros* suvi + *phyton* taim), lühieataimed, mis kiiresti läbivad oma kasvuea, jõudes mõne nädalaga vilja moodustamiseni

efemeerne, lühiealine, üürike, mööduv

efemeriidiaeg, ühtlaselt kulgev aeg, mis on aluseks astronoomiliste efemeriidide koostamisel

efemeriidid (kr. sg. *ephēmeris* päevaraamat), 1) ühepäevikulised (väga lühiealised putukad, näit. ühepäevik); 2) päevaraamatud, päevalehed, ajakirjad; tabelid, milles antakse taevakehade ettearvutatud asukohad iga päeva kohta; astronoomilised kalendrid

efemeroid [*-oi'd*] (kr.), mitmeaastane rohttaim, mille maapealsed organid elavad lühikest aega (näit. krookus, lõokannus)

efeminatsioon (ld. *effeminātio*), naisestumine, naiselikuks muutumine

efemineeruma (< ld. *effemināre* naisestama), naisestuma, naiselikuks muutuma

efendi [*-fe'-*] (trg. < kr.), härra (end. kõnetlussõna ja tiitel Türgis)

eferentne [*-re'-*] (ld. *efferens* väljaviiv), *anat.* keskusest piirdesse viiv; e. n ä r v, närviimpulsse ajust elundeisse juhtiv närv

eflorestsents [*-e'n-*] (< ld. *efflorescere* õitsele puhkema, tärkama), õitseaeg; *med.* naha haiguslikud muutused, lööbed (villid, kublad, laigud jm.)

efluuvium (ld. *effluvium*), väljavoolamine; aurumine

efoorid (kr., sg. *ephoros*), üheksa-ks valitud, kõrgemat riigivõimu teostanud ametnikud (arvult 5) vanaaja Spartas

efusiiv e. **efusiivne kivim** (< ld. *effūsio* laialivoolamine), purskekivim, tardunud laava maapinnal. Vast. *intrusiiv*

efusioon (ld. *effūsio*), väljavoolus (näit. laava e. vulkaanist, gaaside e. läbi urbse vaheseina)

egaalne (pr. *égal* < ld. *aequālis* ühtlane, võrdne), võrdne, ühevääarne

egaliseerima (pr. *égaliser*), ühtlustama, tasastama, võrdsustama

egalitaarne (pr. *égalitaire*), võrdsustav, võrdsusele suunatud

egalitarism (pr. *égalitarisme*), väikekodanlik teooria, mis propageerib kapitalismi vastuolude kõrvaldamist eraomandi võrdsustamise kaudu

Egalité [*-te'*] (pr.) vt. *Liberté, Egalité, Fraternité*

egiid (< kr. *aigis*), vanakr. mütoloogias Zeusi kilp, ka Ateena rinnaturvis; *e - i a l l, (kellegi) kaitse all v. soosimisel

ego (ld.), mina

egofuturism (< *ego* + *futurism*), suund vene luules 1910-ndail a-il, viljeles ühiskondlikke probleeme vältivat salongiluulet

egoism (pr. *égoïsme* < ld. *ego* mina), isekus, eneseamastus, omakasupüüdlikkus, enese ja oma isiklike huvide eelistus teiste inimeste, üldse ühiskonna huvidele. Vast. *altruism*

egoist (pr. *égoïste*), *egoismi* ajel toimiv, ennast ja oma huve kõigest muust kõrgemale asetav isik, enesearmastaja, omakasupüüdja. Vast. *altruist*

egoistlik [*-i's-*], *egoistile* omane, omakasupüüdlik

egomorfism (< *ego* + kr. *morphē* vorm, kuju), *folkl.* rahvajuttude esitamine esimeses isikus (minavormis)

egotism (ingl. *egotism* < ld. *ego* mina), kalduvus iseennast esile tõsta

ja iseenese tähtsust ülehinnata, eneseupitamine

egotist, iseenda esiletõstmisele kalduv, oma isiku tähtsust ülehindav isik; *kirj.* mina-romaanide autor

egotsentriline (< *ego* + ld. *centrum* keskus), ennast, enese «mina» keskusse asetav

egotsentrism, suhtumine endasse kui maailma keskusse; äärmine *egoism*

egüptoloogia (< kr. *logos* mõiste, käsitlus), vanaaja Egiptuse ja selle kultuuri uurimisega tegelev teadus

eh bien [*ebjä'*] (pr.), hüva, hea küll

ehhiin (< kr. *echinos* siil), antiikses ehituskunstis samba osa, millel asetseb *abakus*

ehhinodermid [*-de'-*] (...kr. *derma* nahk), okasnahksed, radiaalse, peam. viiekiirelise sümmeetriaga mereloomad (madutähed, meritähed, -siilikud, -purad ja -liiliad)

ehhinokokk [*-ko'-*] (...*kokid*), põistang, koera ja kassi sooltorus elava põistangpaelussi *finn*, areneb inimese mitmesuguseis elundeis (eriti maksas), kus kasvab kuni lapsepea-suuruseks põieks ja tekitab mitmesuguseid vaevusi; ka põistangpaeluss

ehhinosferiit (< kr.), levinumaid *tsüstiidide* perekondi ordoviitsiumi meredes

ehholaalia (< kr. *ēchō* kõla, kaja + *lalia* lobisemine, kõne), teise isiku sõnade mõttetu kordamine (mõnede vaimuhaiguste puhul)

eideetik, isik, kellele on omane *eidetism*

eidetism (< kr. *eidos* kuju, välimus), võime varemini tajutut väga täpselt ja elavalt kujutleda

einsats (sks. *Einsatz*), *van.* vaheheegeldis, vahepits

einstein (sks. füüsiku A. Einsteini järgi), tähis E, fotokeemias kasutatav footonite hulga mõõtühik

einsteinium [*-tei'-*] (A. Einsteini järgi), sümbol Es (kuni 1957. a-ni E), radioaktiivne element, järjenr. 99; avastati 1952. a.

eis = *mi-diees*

eisenahlased, Marxi ja Engelsi pooldajad, kes Eisenachi kongressil 1869. a. asutasid Saksa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei eesotsas W. Liebknechti ja A. Bebeliga

ejakulaat (< ld. *ejaculāri* välja paiskama), (mehe ja isasloomade) purskunud seemnevedelik

ejakulatsioon, purse; seemnepurse sugutist

ejektiiv (< ld. *ejectāre* välja viskama), suruhäälik, kahe samaaegse sulu abil (suuõõnes ja kõris) moodustatav konsonant (kaukaasia, indiaani jt. keeltes)

ejektor [*-je'-*] (< ld. *ejectio* väljaheitmine), imev jugapump; kasut. laevadel, kaevandustes jm.

ek- (kr.), välja-, -st

ekaelement [*-me'-*] (< sanskr. *eka* üks + *element*), veel avastamata v. veel mitte lõpliku nime saanud keemiline element

ekartee (pr. *écarté*), pr. kaardimäng 32 kaardiga 2 (ka 3 v. 4) mängija vahel

EKG, lüh. sõnast elektrokardiogramm (vt. *elektrokardiograafia*)

ekhümoos (< *ek-* + kr. *chymos* vedelik, mahl), täppverevalum (nahal jm.)

ekipaaž (pr. *équipage*), (uhke) sõiduk (koos hobuse ja kutsariga); laeva-, lennuki-, tankimeeskond; mereväeosa sõjalaevade meeskondade komplekteerimiseks

ekipeerima (pr. *équiper*), (riietega jm.) varustama

ekker (pr. *équerre* < ld. *quadrāre* nelinurkseks tegema), maamõõduriist, mille abil kujundatakse väljal täisnurki

ekkondroom (< *ek-* + *kondroom*); kõhrkoest lähtuv kõhrkasvaja v. -vohand

eklampsia [*-la'-*] (< kr. *eklampsis* väljasäramine, süttimine), kramptõbi, rasked ning ohtlikud krambid, mis ilmuvad naistel raseduse lõpul, sünnitusel ja selle järel

eklatantne [*-ta'-*] (pr. *éclatant*), särav, hiilgav, silmapaistev

ekleesia (kr.), rahvakoosolek Vana-Kreeka linnriikides; hiljem koosolek üldse

eklektik [*-le'-*] (< kr. *eklektikos* väljavaliv), *eklektitsismi* rakendaja, isik, kes ilma kindlate põhimõteteta ühendab vasturääkivaid, kokkusobimatuid vaateid, teooriaid, stiile

eklektika [*-le'-*] = *eklektitsism*

eklektiline [*-le'-*] *eklektiku* kombel toimiv, talle omane; vaateid, stiile vm. mehhaaniliselt ühendav; iseseis-

vusetu ning põhimõttetu (mõtlemises, uurimises)

eklektitsism (< kr.; vt. *eklektik*), veendumustes ja teooriates ühtsuse, terviklikkuse, järjekindluse puudumine; erisuguste kokkusobimatute, vasturääkivate vaadete, näit. materialismi ja idealismi põhimõttetu ühendamine; kunstis eri stiilide formaalne, mehhaaniline liitmine

eklimeeter (< kr. *ekklinō* kallutan + *metreō* mõõdan), riist, millega ligikaudselt määratakse maakoha kaldenurk vaatepiiri suhtes

eklips [-*i*'-] (< kr. *ekleipsis*), päikese- v. kuuvarjutus

ekliptika [-*li*'-] (< kr. *ekleiptikē*), 1) tasapind, milles Maa tiirleb Päikese ümber; 2) taevaskera suurringjoon (kaldega taevaekvaatori suhtes 23°27′), mida mööda toimub näiv Päikese aastane liikumine

ekliptiline [-*li*'*p*-], *ekliptikasse* puutuv, sellele omane

eklogiit (< kr. *eklogē* valik), *püirokseenist* ja *granaadist* koosnev väga tihe moondekivim; e-kest, ülemine vahevöö Maa ehituses

ekloog (...), antiikses luules: väljavalitud luuletus; (dialoogiline) karjaselaul, lähedane *idüllile* ja *pastoraalile*

ekmoliin (ld. *ecmolinum*), kaladest saadav *antibiootikum*

ekossees (pr. *écossaise*), vana šoti rahvatants 3/4- v. 3/2-taktis, hiljem populaarne seltskonnatants 2/4-taktis

ekraan (pr. *écran*), 1) ahju-, kaminavari; 2) pind kujutise näitamiseks (kino-, televiisori-, projektsiooniaparaadi e.); 3) kahjustava kiirguse eest kaitsev, varjestav metallkilp vms.; 4) veetihe kiht pinnas- v. kivipaisu ülemise *bjefi* poolsel nõlval filtratsiooni vähendamiseks; akustiline e., pind, millega peegeldatakse helilaineid soovitavas suunas

ekraneerima, varjestama, seadmeid *ekraanide* (kilpide, plaatide, võrkude jne.) varal elektri- ja magnetiväljade jm. väliste mõjude vastu kaitsma

ekraniseerima, linastama, kirjandusteost (romaani, näidendit) *ekraanil* näitamiseks, s. o. filmiks v. telelavastuseks kohandama

ekrasiit (< pr. *écraser* purustama), pikriinhapet sisaldav lõhkeaine

ekrüü (pr. *écru*), toores (siidi kohta), pleegitamata, loomuliku värvusega

eks- (< ld. ja kr. *ex*), endine, välja-, ära-

eks., lüh. sõnast *eksemplar*

eksaktne [-*a*'-] (ld. *exāctus*), täpne

eksaktteadused, täppisteadused, s. o. loodusteadused (astronoomia, geoloogia, geograafia, arstiteadus, bioloogia, füüsika, keemia jne.) ja matemaatika

eksaltatsioon (ld. *exaltātio*), vaimustuspuhang; erutus; (haiguslikult) kõrgendatud elev meeleolu

eksalteerima (ld. *exaltāre*), vaimustama, erutama, üles ärritama

eksalteeruma, vaimustuma, erutuma, (haiguslikult) kõrgenenud elevasse meeleollu sattuma

eksam (< ld. *exāmen* uurimine, katsumine), teadmiste, oskuste v. vilumuste järeleproovimise vorm (õppeasutustes, tootmisettevõtetes ja mujal)

eksaminaator, eksamineerija

eksaminand [-*na*'-] (ld. *examinandus*), eksamineeritav, eksamitegija

eksamineerima (ld. *examināre*), kedagi *eksamiga* kontrollima

eksanteem (kr. *exanthēma*), peam. nakkushaiguste v. *allergia* puhul nahale tekkiv (laialdane) lööve

eksantroopia (< *eks-* + kr. *anthrōpos* inimene), haiguslik inimesepelgus

eksaratsioon (< ld. *exarātio* väljakündmine), *geol.* jääkünd, liikuva liustiku v. mandrijää purustav tegevus

eksarh [-*a*'-] (kr. *exarchos*), provintsi asehaldur Bütsantsis, eriti Bütsantsi valduste asehaldur Itaalias; iseseisva kiriku pea väiksemas riigis v. suuremat maa-ala valitsev piiskop

eksarhaat, *eksarhi* haldamise alla kuulunud ala Bütsantsis; eriti Ravenna e. Itaalias (a-il 568—751)

eksartikulatsioon (< *eks-* + ld. *articulātio* liiges), jäseme v. selle osa äralõikamine liigese kohal

eksatserbatsioon (< ld. *exacerbāre* ärritama), (kroonilise) haiguse ägenemine, halvenemine

ekseeder (kr. *exedra*), vanaaja Kreekas ja Roomas poolümar v. nurgeline istumispingiga ruum; keskajal sama mis *apsiid* (1)

ekseem (< kr. *ekzeō* lähen keema), sammaspool, nahahaigus, mida iseloomustavad punetus, villid, leemendus, korbad, kestad, enamasti tugev sügelemine jm.

eksegees (< kr. *exēgēsis* seletamine), (peam. antiikaja) kirjanduslike teoste tekstide tõlgendamine; *kirikl.* piiblitekstide seletamine ning tõlgendamine

eksegeet (< kr. *exēgētēs* nõuandja, seletaja), Vana-Kreekas oraaklite, ka seaduste ja kommete tõlgendaja; hellenismi ajast alates: *eksegeesiga* tegelev filoloog; hiljemini: piiblitekste tõlgendav teoloog-skolast

eksegeetika (< kr. *exēgētikos* seletav, tõlgendav), *eksegeesi* reeglite ja võtete kogum

eksekuteerima (< ld. *exsequi* taotlema, teostama), täide saatma, sooritama; hukkama

eksekutiivne, täidesaatev, -viiv, täitev

eksekutsioon (ld. *ex(s)ecūtio*), täidesaatmine, sooritus, (otsuse) täideviimine; hukkamine

eksekuutor (ld. *ex(s)ecūtor*), täidesaatja, sooritaja; majandusala teenistuja asutuses

eksekvaatur (< ld. *exsequātur* viigu ta täide), välisriigi nõusolek konsuli nimetamiseks ja tegutsemiseks

eksempel [-*e*'*m*-] (ld. *exemplum*), (hoiatav) näide; näidis; aritmeetikaülesanne

eksemplaarne (ld. *exemplāris*), näidislik, eeskujulik; hoiatav, range

eksemplar (ld. *exemplar* eeskuju), lüh. eks., üksikese (raamat, pilt jne.) paljudest samasugustest, tükk; üks oma liigist

eksemtsioon (< ld. *eximere* välja võtma, kõrvaldama), teatavaist üldistest koormistest v. üldistest kohustustest vabastamine (näit. diplomaatiliste esindajate vabastamine asukohariigi kohtualluvusest)

eksertseerima (ld. *exercēre*), harjutama, (väeosi) välja õpetama, õppust teha laskma

eksfoliatsioon (< ld. *exfoliāre* lehti ära võtma), *med.* naha, limaskesta jne. kihtidena irdumine

ekshalatsioon (< ld. *exhalātio* väljauramine, -hingamine), *geol.* gaaside väljumine maapinnast vulkaaniliste pursete puhul

ekshaustor [-*au*'-] (< ld. *exhaurire* tühjaks ammutama), õhuhõrendust tekitav imiventilaator (õhu puhastamiseks, aurukateldel tõmbuse saavutamiseks jm.)

ekshibeerima (ld. *exhibēre*), välja panema; esitama, ette näitama

ekshibitsionism (< ld. *exhibēre* välja panema), haiguslik tung suguelundite v. rindade avalikuks paljastamiseks

ekshibitsioon, väljapanek, esitamine

ekshumatsioon (< *eks-* + ld. *humātio* matmine), laiba v. laibaosade väljakaevamine hauast ümbermatmiseks v. kohtumeditsiiniliseks ekspertiisiks

ekshumeerima (< *eks-* + ld. *humāre* matma), *ekshumatsiooni* teostama, laipa hauast välja kaevama

eksiil (ld. *ex(s)ilium*), pagendus, maapagu; vana- ja keskajal: kodaniku sunniviisiline asumine väljaspool oma riigi v. linna piire

eksikaat (< ld. *exsiccāre* kuivatama), herbaareksemplar, määramis- ja leiuandmetega varustatud kuivatatud taim; e-kogu, teatava maa-ala täpselt määratud ja leiuandmetega varustatud herbaartaimede kogu

eksikaator, õhutihe klaasnõu ainete veetustamiseks niiskust imavate ainete (näit. *kaltsiumkloriidi*) abil

eksikatsioon, kuivatus, kuivatamine

eksileerima, *eksiili* e. maapakku saatma, pagendama

eksimeerima (ld. *eximere*), *eksemtsiooni* teostama, (millestki) vabastama

eksisteerima (ld. *exsistere*), olemas olema, olelema, elatuma

eksistents [-*te*'-] (ld. *exsistentia*), olemasolu, olelu; tegelikkus; elatus, elu ülalpidamine; e-miinimum, elatusmiinimum, vähim võimalik hulk üksikisiku v. perek-a elatusvahendeid; e-iotsustus, olemasoluotsustus, loogikas otsustus, mille sisu peegeldab teatud esemete v. nähtuste olemasolu

eksistentsialism, olemise filosoofia, subjektiiv-idealistlik suund nüüdisaja filosoofias ja kirjanduses, lähtub indiviidi sisemisest (mina-)eksistentsist ja rõhutab tegelikkuse vältimatut lõhestumist teadvuse ja asjade sfääriks, lähtudes teesist, et eksistents eelneb olemusele

eksiton = *ekstsiton*

eksitron = *ekstsitron*

ekskavaator (< ld. *excavāre* õõnestama), *tehn.* kaevamismasin, masin pinnase kaevamiseks, väljatõstmiseks

ja teisaldamiseks ning puistmaterjali ümberlaadimiseks; *med.* õõnesti, hambaarsti v. kirurgi instrument

ekskavatsioon (< ld. *excavātio* õõnestus), kivimi väljakaevamine (lõhkamistööde v. *ekskavaatorite* abil); turba väljakaevamine rabast (koppseadmete, freesmasinate jm. abil); *med.* õõnestis, süvend

ekskaveerima (ld. *excavāre*), õõnestama; välja kaevama, süvendama

eksklaav (keskld. < ld. *exclūdere* välja sulgema, välistama), riigi eraldivaldus, riigi vähem osa, mis on võõra riigi maa-alaga igast küljest piiratud; vrd. enklaav; *biol.* taimede ja loomade esinemine väljaspool nende harilikku levilat

eksklamatsioon (ld. *exclamātio*), hüüatus, hüüe

ekskludeerima (ld. *exclūdere*), välja sulgema, välistama, eraldama

eksklusiivne, eralduv, mittekaasaarvatav; välistav, väljasulgev, ligipääsmatu (näit. kodanliku ja aadelliku seltskonnaringi kohta)

eksklusioon (ld. *exclūsio*), eraldus, välistus

ekskommunikatsioon (ld. *excommunicātio*), *aj.* kirikust, kogudusest väljaheitmine

ekskoriatsioon (< *eks-* + *corium* nahk), nahamarrastus, marraskihi kõrvaldumine nahalt

ekskreet (< ld. *excrētus* eraldatud), eritis; e-ga (näit. kusi, higi) eemalduvad organismist kahjulikud v. mittevajalikud ainevahetusjäägid

ekskrement [*-me'-*] (ld. *excrementum*), väljaheide, roe

ekskretoorne (< ld. *excrētus* eraldatud), *ekskretsiooniga* seotud, eritav

ekskretsioon, eritus, eritiste (ekskreetide) eraldamine; e - i o r g a n i d, erituselundid, elundid organismi ainevahetusjääkide kõrvaldamiseks kehast (näit. kuseelundkond)

ekskulpatsioon (< *eks-* + ld. *culpa* süü), süüst vabastamine, õigeksmõistmine

ekskuningas, endine, troonilt lahkunud kuningas

ekskurreerima (< ld. *excurrere* välja jooksma), *ekskursiooni*, õppekäiku tegema

ekskursant [*-a'-*], *ekskursioonist* osavõtja, õppereislane

ekskursioon (ld. *excursio* väljajooks), 1) õppekäik, õppereis, kollektiivne muuseumi, näituse, vaatamisväärse koha jne. külastamine; sõit v. käik hariduslikul, teaduslikul, sportlikul v. lõbustusotstarbel; 2) sellisest sõidust v. käigust osavõtvate isikute rühm

ekskurss [*-u'-*] (< ld. *excursus* kõrvalekaldumus kõnes), peateema käsitlusest kõrvalepõige mingi üksikküsimuse valgustamiseks v. uurimiseks; (teaduslikule) tööle lisandatud eriküsimuse üksikasjalisem käsitlus; lisand

eksliibris (ld. *ex libris* raamatute seast), raamatuviit, raamatu sisekaanele kleebitav pisigraafiline omandusmärk, haril. raamatu omaniku nime v. nimetähtede ning mingi piltkompositsiooniga

eksmatrikulatsioon (< *eks-* + ld. *matrīcula* nimistu), nimistust (*matriklist*) kustutamine; üliõpilase kustutamine nimekirjast enne ülikooli lõpetamist. Vast. *immatrikulatsioon*

eksmatrikuleerima, *eksmatrikulatsiooni* teostama, *matriklist* kustutama enne ülikooli lõpetamist

eksminister, endine, lahkunud minister

eksmissioon (< *eks-* + ld. *missio* ärasaatmine), kohtulik väljatõstmine (korterist, valdusest)

ekso- (kr. *exō* väljaspool), välis-, väljas-

eksoderm [*-e'-*] (...kr. *derma* nahk), *bot.* teismarrasknahk, välised koorerakud juurtel; *biol.* = *ektoderm*

eksoftalmia [*-ta'-*] (< kr. *exophthalmos* punnsilmne), punnissilmsus, silmamunade tunduv väljaulatumine silmakoopast

eksogaamia (< *ekso-* + kr. *gamos* abielu), kohustuslik tava (loodusrahvail), mille kohaselt kumbki abielupool peab kuuluma eri sugulusrühma. Vast. *endogaamia*

eksogeenne (...kr. *genos* sugu, päritolu), välistekkeline, väljaspool tekkiv v. tekkinud; *med.* väljast organismi sattuv, välise põhjusena esinev. Vast. *endogeenne*; e - d m o o d u s t i s e d, rakkude välis- v. pealmistest kihtidest looma- v. taimekehas tekkivad moodustised (näit. lehed, oksad); e - d p r o t s e s s i d, Maa pinda teisendavad välisjõud (tuule, vooluvee

ja jää, järvede, merede ja organismide tegevus)

eksohormoonid (...*hormoonid*), *hormoonid* v. hormoonitaolised ained, mille kaudu loomisend mõjustab liigikaaslaste käitumist v. metamorfoosi

eksood (kr. *exodos*), vanakr. draamas lõpplaul, mille saatel koor *orkestralt* lahkus; draama lõpposa

eksoot (< kr. *exōthen* väljastpoolt), võõramaine isend, inimene, taim v. loom kaugeist v. troopilistest maadest; võõrpuuliik

eksootika (< kr. *exōtikos* võõras, võõramaine), võõrapärasus, ida- v. lõunamaisus, eriti kaugeile «meretagustele», peam. troopilistele maadele iseloomulikud jooned, mis teiste (näit. põhjapoolsete) maade elanikele tunduvad kummalistena, ebaharilikena, veetlevaina

eksootiline, *eksootikale* omane, kauge võõramaine, troopiline, meretagune; kummaline, ebaharilik

eksorbitantne [*-ta'-*] (< *eks-*, + ld. *orbita* rööbas), ebaharilik, liialdatud

eksosfäär (< *ekso-* + *sfäär*), *atmosfääri* kõrgeim kiht, kust õhuosakesed hajuvad maailmaruumi

eksosmoos (...*osmoos*), vedelike ja lahustunud ainete väljaimbumine läbi poolläbilaskva vaheseina väliskeskkonda. Vast. *endosmoos*

eksostoos (...kr. *osteon* luu), luumuhk, luuväljakasve

eksoteeriline (< kr. *exōteros* välime), väljaspoolne; kõigile määratud ning arusaadav. Vast. *esoteeriline*

eksotermiline [*-e'r-*] (< *ekso-* + *termiline*), soojust väljav; e - d r e a k t s i o o n i d, keemilised reaktsioonid, millega kaasneb soojuse eraldumine

ekspander [*-a'-*] (ingl. *expander* < ld. *expandere* laiendama), tõmmits, kumminööride v. vedrudega võimlemisriist lihasejõu arendamiseks

ekspansiivne (pr. *expansif* < ld. *expānsio* laienemine, levimine), paisuv, laiuv, leviv; oma tunnete väljendamises tagasihoidmatu, kõigele tormakalt reageeriv; e - d i d e e d, laiuvad mõtted, suurushullustus vaimuhaigeil

ekspansionism, *ekspansiooni*taotlus, ekspansioonipoliitika

ekspansionistlik, *ekspansionismile* omane, anastav

ekspansioon (ld. *expānsio*), paisumine, laiumine; mõju, võimu v. riigipiiride laiendamine teistele maa-aladele, imperialistlike riikide ja kapitalistlike monopolide poliitika (e - i p o l i i t i k a) uute territooriumide, asumaade v. turgude anastamiseks teistes maades; *biol.* levila (areaali) avardumine liigi kiire tungimise tõttu järjest uutele aladele; e - m a s i n, paisumisaurumasin (pärast auru sissevoolu sulgemist töötab auru paisumise jõul)

ekspatriant [*-a'nt*] (< *eks-* + ld. *patria* isamaa), kodumaalt väljasaadetu v. väljarännanu

ekspatriatsioon, kodumaalt väljasaatmine v. väljarändamine; kodakondsuse kaotamine v. sellest lahkumine

ekspatrieerima, kodumaa piiridest välja saatma, pagendama; kodakondsust ära võtma

ekspedeerima (< ld. *expedire* valmis tegema, ära õiendama), ärasaatmiseks, laialiveoks valmis seadma; ära saatma, laiali vedama, kätte toimetama (kaupa, posti jm.)

ekspediitor, kauba kättetoimetaja; kirju, kaupu, ajalehti jm. laialisaatev teenistuja

ekspeditsioon (ld. *expeditio*), 1) ärasaatmine, edasitoimetamine; postkontori osakond korrespondentsi sorteerimiseks ja edasisaatmiseks; mõnes asutuses osakond ametlike kirjade v. kaupade edasisaatmiseks; 2) (teaduslik) uurimisreis, -retk; sellest osavõtjad; 3) väeosa lähetamine eriülesannete täitmiseks teise maakohta; ka see väeosa ise

ekspektant [*-a'-*] (ld. *exspectans*), kohaootaja

ekspektants [*-a'-*], kohaoode

ekspektatiivne, äraootav (näit. ravimeetodi kohta)

ekspekteerima (ld. *exspectāre*), ära ootama

ekspektoratsioon (< ld. *expectorāre* rinnast, hingest välja tõrjuma), südamepuistamine; *med.* rögastamine, väljaköhimine

ekspensiivne (< ld. *expēnsa* kulud), kulukas

eksperiment [*-me'-*] (ld. *experimentum*), katse, katsetus; teaduslikus uurimises: uuritava nähtuse vaatlus täpselt arvestatavais tingimustes, mis võimaldavad jälgida nähtuse kulgu ja seda uuesti esile kutsuda nende tingimuste kordamisel; *filos.* tunnetusmee-

tod, mida iseloomustab uuritava nähtuse aktiivne mõjustamine ja kõrvalnähtustest isoleerimine; *julge, riskantne üritus

eksperimentaalbioloogia, *bioloogia* haru, mis rajab elunähtuste uurimise *eksperimendi* laialdasele rakendamisele

eksperimentaalne, *eksperimendil* põhinev, katseline

eksperimentaalpedagoogika, kodanliku *pedagoogika* suund, mis püüdis pedagoogikat rajada esijoones *eksperimendile*

eksperimentaalpsühholoogia, psühholoogilise uurimise suund, mis toetub põhiliselt *eksperimendile*

eksperimentaator, *eksperimente* teostav isik, katsetaja

eksperimenteerima, *eksperimente* teostama, katsetama

ekspert (< ld. *expertus* kogenud, vilunud), asjatundja, isik, keda vaieldavail v. raskeil juhtumeil kutsutakse *ekspertiisi* tegema

ekspertiis (pr. *expertise* < ld.), asjatundjate (ekspertide) poolt mingi erialaseid teadmisi nõudva küsimuse uurimine ja lahendamine v. selle kohta arvamuse avaldamine (kohtue., arstlik e. jne.)

ekspiratoorne (< ld. *exspirāre* välja hingama), väljahingamisel toimuv v. põhinev; e. r õ h k, *lgv.* väljahingusrõhk, hääldusе rõhutamise haritipp igas hingusühikus

ekspiratsioon (ld. *exspirātio*), väljahingamine

eksplantatsioon (< *eks-* + ld. *plantāre* istutama), koekasvatus, koekultuur, organismist võetud loomsete v. taimsete kudede kasvatamine väljaspool organismi

eksplikatsioon (< ld. *explicātio* lahtiarutamine; selgitus), selgitus, eriti plaanide ja kaartide tingmärkide seletus

eksplitseerima (< ld. *explicāre*), seletama, selgitama

eksplodeerima (< ld. *explōdere* plaksutamisega välja ajama), plahvatama, lõhkema

eksploratsioon (ld. *explorātio*), uurimine, uuring

eksploreerima (ld. *explorāre*), uurima

eksplosiiv (< pr. *explosif* plahvatav) = *klusiil*

eksplosioon (< ld. *explōsio* väljaplaksutus), plahvatus; *lgv.* klusiilide moodustamise lõppfaas, mis toimub sulu kujundanud organite järsu teineteisest eemaldumisena; e - m o o t o r, plahvatusmootor, sisepõlemismootor, soojusjõumasin, mis muundab kasulikuks tööks mootori silindris kütteaine plahvatusel v. põlemisel tekkivat soojust

ekspluataator (< pr. *exploiteur*), kurnaja, tootmisvahendite omanik (kapitalist, mõisnik, kulak), kes omastab võõra palgatöö vilja

ekspluataatorlik, *ekspluataatorile* omane, kurnajalik

ekspluatatsioon (pr. *exploitation*), 1) kurnamine, võõra töö omastamine tootmisvahendite eraomanike poolt; 2) tootmisvahendite (maa, loodusvarad, masinad jm.) kasutamine; 3) (ettevõtte, liiklusvahendite jne.) kasutamine, rakendamine

ekspluateerima (pr. *exploiter*), kurnama, võõra palgatöö vilja omastama; tootmisvahendeid kasutama; ettevõtet vms. kasutama v. rakendama ta laadi v. ülesande kohaselt

eksponaat (< ld. *expōnere* välja panema), väljapanek, (muuseumis v. näitusel) väljapandud ese

eksponeerima, välja panema (näit. esemeid muuseumis v. näitusel); hädaohtu saatma; seletama; *fot.* säritama

eksponent (< ld. *expōnens* väljapanev), väljapanija (isik v. asutus, kes paneb muuseumis v. näitusel esemeid välja); seletaja; *mat.* astmenäitaja, astendaja (näit. n avaldises a^n); e - v õ r r a n d, võrrand, milles otsitav suurus esineb astmenäitajas (näit. $a^x = b$)

eksponomeeter (< ld. *expōnere* välja panema, näitama + kr. *metreō* mõõdan), *fot.* särimõõdik, riist õige särituse määramiseks

eksport (ingl. *export* < ld. *exportāre* välja vedama), kaupade v. kapitali väljavedu välismaale; välismaale väljaveetud kaupade hulk ja väärtus. Vast. *import*

eksportima [-o'-] (< ld. *exportāre* välja vedama), eksporti teostama, kaupu välismaale välja vedama. Vast. *importima*

eksportöör (pr. *exporteur* < ld.), asutus v. isik, kes tegeleb kaupade väljaveoga välismaale

eksposee (pr. *exposé*), esitis, aruanne, teadaanne; teose, dokumendi jm. lühike sisukokkuvõte; pea- v. välisministri lühike teadaanne parlamendis

ekspositsioon (< ld. *expositio* väljapaigutus; käsitlus, selgitus), 1) kirjandusteoses tegevust sissejuhatav ja olukordadega tutvustav osa; 2) esialgne põhiteema v. teemade käsitlus muusikateoses (fuugas, sonaadis); 3) teatud seisukohalt valitud kunstiteoste, muuseumi- v. näituseesemete väljapanek; 4) säritus (fotonduses)

ekspress (< ld. *expressus* hoogus), kiirkäskjalg; transpordialaseid teenustöid tegev isik; eriti kiire rong, laev v. autobuss, mis peatub ainult suurtes jaamades v. sadamates

ekspress- (liitsõna esiosana), kiir-, kiire

ekspressiivne (pr. *expressif*), väljendusrikas, ilmekas

ekspressionism (pr. *expressionisme* < *expression* väljendus, ilme < ld. *expressio* väljapigistamine), vool Euroopa kujutavas kunstis, kirjanduses, muusikas ning lava- ja filmikunstis XX s., seadis esikohale kunstnikust enesest lähtuva idee ja ta elamuste väljendamise; e-i põhiteemat — inimene ja teda ahistav ühiskond — käsitleti eksalteeritud, paatoslikus, fantastiliselt hüpertrofeeritud kujunditega stiilis

ekspressionist, *ekspressionismi* esindaja ning pooldaja

ekspressionistlik, *ekspressionismisse* puutuv, sellesse kuuluv

ekspressioon, väljendus, ilme

ekspromissioon (< *eks-* + ld. *promissio* lubadus), võõra kohustuse v. võla vabatahtlik ülevõtmine

eksprompt [-o'-] (< ld. *exprōmptus* valmis, käepärast), lühike ettevalmistamata kõne v. muu ettekanne; mingil puhul ilma eelneva ettevalmistuseta loodud nalja- v. pilkeluuletus; *muus.* = *impromptu*

ekspromptne [-o'-], *ekspromptile* omane, ettevalmistamata

ekspromptselt [-o'-], ettevalmistamatult, äkki, korraga

ekspropriaator (pr. *expropriateur* < ld.), *ekspropriatsiooni* teostaja, eksproprieerija

ekspropriatsioon (pr. *expropriation* < *eks-* + ld. *proprius* omanduseks olev, oma), sundvõõrandus; kodanlikus ühiskonnas varanduse tasuline sundvõõrandus riigivõimu poolt; e k s p r o p r i a a t o r i t e e., kodanluselt ja mõisnikelt proletaarse revolutsiooni teel vabrikute, tehaste, maa, üldse kõigi tootmisvahendite äravõtmine, kapitalistliku omandi muutmine sotsialistlikuks

eksproprieerima, *ekspropriatsiooni* teostama, sundvõõrandama

ekspulsiivne (< ld. *expulsio* ära-, väljaajamine), väljasuruv, väljasaatev

ekspulsioon, väljaajamine; *med.* väljasurumine, väljutamine (näit. lapse e. sünnitamisel)

ekstaas (< kr. *ekstasis* ägedus, vaimustus), joovastus, vaimustuse kõrgeim aste

ekstaatik, *ekstaasis* olija, joovastunu

ekstaatiline, *ekstaasis* olev, joovastunud

ekstemporaal (< ld. *extemporālis* ettevalmistumata), koolis ettevalmistuseta tehtav kirjalik klassitöö (haril. tõlge); proovitöö

ekstemporeerima, ettevalmistumata kõnet pidama, laulma, mängima, kirjutama; näitelaval «oma teksti» kõnelema

ekstensiivne (< ld. *extensīvus* laiendav, pikendav), ulatuslik, laiuv; e. p õ l l u m a j a n d u s, majandamisviis, mis võimalikult väikesi kapitalimahutusi tehes taotleb kasumi saamist põllumajandusliku maa v. karja kvantitatiivse suurendamise teel (vast. *intensiivne põllumajandus*)

ekstensioon (< ld. *extēnsio*), ulatus; *med.* sirutus; sikutus (näit. luude sikutus murru puhul)

ekstensor [-te'-] (ld. *extēnsor*), *anat.* sirutajalihas, jäset sirutav lihas

eksterjöör (pr. *extérieur* < ld. *exterior* väline), välimus, väliskülg; välimik, koduloomade (eriti hobuste) majandusliku väärtuse aste nende välise kehaehituse järgi

ekstern [-te'-] (< ld. *externus* väline), 1) isik, kes sooritab eksameid õppeasutuses, ilma et ta seal oleks õppinud; 2) õpilane, kes ei ela selle kinnise õppeasutuse ühiselamus, kus ta õpib

eksternaat, 1) õppeasutus, millel pole õpilaste ühiselamut; 2) *eksternina* õppimine ja eksamite õiendamine kooli lõpetanu õiguste saamiseks

eksternatuur, õppeasutuse osakond *eksternide* (1) jaoks

eksterritoriaalne (< *eks-* + *territoriaalne*), asukohariigi seadustele mittealluv, eksterritoriaalsust kasutav

eksterritoriaalsus = *diplomaatiline immuniteet*

ekstinktsioon (< ld. *exstinctio* kustutus, hävitus), *füüs.* kiirguse nõrgenemine seda neelavas ja hajutavas keskkonnas

ekstirpaator (< ld. *exstirpāre* juurtega välja kiskuma), hanijalg, maaharimisriist umbrohu hävitamiseks ja mulla pealispinna kobestamiseks

ekstirpatsioon, väljajuurimine; *med.* haige elundi v. kasvaja täielik kõrvaldamine lõikuse teel

ekstra (ld. *extra*), eriti; väljaspool, lisaks; eesliitena: lisa-; erakorraline, eri-

ekstraditsioon (pr. *extradition* < ld. *ex* välja + *traditio* üleandmine), välisriigile selle riigi seadusi rikkunud isiku väljaandmine

ekstragenitaalne (< *ekstra* + ld. *genitālis* sigitav), suguelunditeväline, väljaspool suguelundeid, mitte suguelundite kaudu (näit. haiguse ülekandumise kohta)

ekstraheerima (ld. *extrahere* välja tõmbama), välja tõmbama, eemaldama (näit. hammast); väljavõtteid tegema; *keem.* tahkete v. vedelate ainete segust ühte v. mitut komponenti eraldama selektiivse lahusti (ekstrahendi) abil; leostama

ekstrahent [*-he'-*] (ld. *extrahens* väljatõmbav), 1) väljavõtete tegija; 2) ekstraheerimiseks sobiv, hästi eraldav lahusti

ekstraklass (< *ekstra* + *klass*), omadustelt v. võimetelt tavalisust ületav esemete v. isikute rühm

ekstrakt [*-a'-*] (< ld. *extractum* väljatõmmatu), väljatõmmatis, tõmmis, veega (ka alkoholiga, eetriga jm.) leostamisel ainesegust (peam. ravimtaimedest) saadud lahus; toiduaineist väljapressitud, -leotatud v. -keedetud tihendatud vedelik (näit. liha-, linnase-e.); väljavõte, väljakirjutis; *peasisu, tuum

ekstraktiivained, veega leostamisel v. keetmisel taime- ja loomaosistest saadavad orgaanilised ained

ekstraktiivne (< ld. *extractus* väljatõmmatud), ekstraheerimise teel saadud; *ekstrakti* omadustega

ekstraktiivtööstus, hankiv tööstus, tootmisharud, mis tegelevad maapõuest, veekogudest ja metsadest mitmesuguse tooraine ja kütuse hankimisega töötlevale tööstusele, ehitusele, põllumajandusele, transpordile ja elanikkonnale

ekstraktor [*-a'-*], aparaat v. riist ekstraheerimiseks; *sõj.* tõmmik, seadis padruni v. tühja padrunikesta väljatõmbamiseks padrunipesast

ekstraktsioon (< ld. *extrahere* välja tõmbama), väljatõmbamine; *mat.* juure arvutamine, juurimine; *keem.* soovitud aine leostamine ainete segust v. looma- ja taimeosistest

ekstraordinaarne (ld. *extraordinārius* < *extra* väljaspool + *ordo* rida, kord), harukordne, erakordne; erakorraline, ülemääraline

ekstraperitoneaalne (< *ekstra* + *peritoneum*), kõhukelmeväline

ekstrapleuraalne (. . . *pleura*), kopsukelmeväline

ekstrapolatsioon (< ld.), *mat.* funktsiooni antud väärtusterea abil ta teiste, väljaspool seda rida asetsevate väärtuste leidmine (vast. *interpolatsioon*); *mingile kindlale alale v. kindlasse aega kuuluvate mõistete v. nähtuste laiendamine teisele alale v. teise aega; nähtuse ühe osa jälgimisel tehtud järelduste laiendamine nähtuse teisele osale

ekstrapoleerima, *ekstrapolatsiooni* teostama

ekstrasüstol, enneaegne *süstol*, korratu südametegevus

ekstrauteriinne (< *ekstra* + ld. *uterus* emakas), emakaväline, väljaspool emakat olev; e. e l u, elu peale sündimist; e. r a s e d u s, emakaväline rasedus (loote arenemine mitte emakas, vaid munajuhades, munasarjas v. kõhuõõnes)

ekstravagantne [*-ga'-*] (pr. *extravagant*), liialdav, ebaharilik, ülepingutatud, originaalitsev

ekstravasaat (< *ekstra* + ld. *vās* nõu; veresoon), veresoonest selle kahjustusel ümbritsevasse koesse väljuv veri

ekstravertne [*-ve'-*] (ld.), ka **ekstrovertne**, väljapoole pööratud; *psühh.* rohkem välismaailmale kui enesele suunatud huvidega (inimtüübi kohta). Vast. *introvertne*

ekstreem (ld. *extrēmum*), äärmus

ekstreemne (ld. *extrēmus*), äärmine; äärmuslik

ekstreemum (ld. *extrēmum*) e. **ekstreemne väärtus**, *mat.* funktsiooniväärtus, mis on naaberväärtustega võrreldes kas vähim (miinimum) v. suurim (maksimum)

ekstremism, äärmusse kalduv hoiak, äärmuslike vaadete ning abinõude pooldamine (peam. poliitikas)

ekstremist, *ekstremismi* kalduv isik, äärmuslane

ekstremistlik, *ekstremismile* omane, äärmuslik

ekstremiteet (ld. *extrēmitas*), jäse, liikuv kehalisand (jalg, käsi, tiib) inimesel ja loomadel

ekstrorsne [*-o'-*] (< *ekstra* + ld. *vorsus* pööratud), väljapoole pööratud

ekstrusioon (< ld.), laavapurse, vulkaanipurse; toodete *ekstruuderil* valmistamise protsess

ekstruuder (ingl. < ld. *extrūdere* välja tõukama), tigupress, termoplastsetest plastmassidest profiiltoodete (torud, vardad, lindid jm.), lehtmaterjali, kile, graanulite jm. valmistamise masin

ekstsellentne [*-e'n-*] (ld. *excellens*), silmapaistev, oivaline

ekstsellents [*-e'n-*] (ld. *excellentia* kõrgemal olek, suurepärasus), viisakustiitel diplomaatilises suhtlemises; varemini: ministrite ja kõrgete ametnike aunimetus kapitalistlikes maades

ekstsenter [*-e'n-*] (< *eks-* + ld. *centrum* keskus, kese), *tehn.* ketas, mis on võllile kinnitatud nii, et nende keskmed ei lange ühte; e-i abil muudetakse sirgjooneline liikumine pöörlevaks

ekstsentrik [*-e'n-*] (pr. *excentrique*), 1) = *ekstsenter*; 2) tsirkuse- v. estraadikoomik, kelle ettekanded põhinevad ootamatuil kontrastidel v. välistel nägemis- ja kuulmisefektidel; *ebaharilik, veider, pentsik isik

ekstsentriline [*-e'n-*] (< *eks-* + ld. *centrum* keskus, kese), *mat.* eri keskmetega (ringide v. kerade paigutuse kohta, kui nende keskmed ei ühti); tsirkuse- ja estraadikunstis: ülikoomiline, veider-naljakas, kõla- ja nägemiskontrastidel põhinev; *ebaharilik, veider, pentsik

ekstsentrilisus [*-e'n-*], ebaharilikkus, veidrus; *mat.* arv, mis määrab koonuselõike kuju; *tehn.* *ekstsentriku* keskpunkti ja pöörlemistelje vaheline kaugus

ekstseptsionaalne (pr. *exceptional* < ld.), ebaharilik, erandlik

ekstseptsioon (ld. *exceptio*), erand; vastuväide, vaie

ekstserpeerima (ld. *excerpere* välja noppima), (teosest) väljavõtteid tegema, välja kirjutama

ekstserpt [*-e'r-*] (ld. *excerptum*), väljavõte, väljakirjutis (teosest)

ekstsess [*-e'ss*] (< ld. *excessus* väljaminek, liialeminek), teatavaist piiridest üleminek, liialdus; *vahejuhtum, korrarikkumine; statistikas: püstakus, variatsioonirea hälbimine normaaljaotumusest vertikaalsihis; s f ä ä r i l i n e e., suurus, mille võrra kerapinnal asetseva kolmnurga nurkade summa ületab 180°

ekstsessiiv (< ld. *excessus*), *lgv.* küsimusele kust? kust poolt? vastav *nt*-lõpuline kohakääne eesti k. (tuleb *kodunt*) ja mõnedes sugulaskeeltes

ekstsessiivne, liialdatud, üle piiri minev

ekstsideerima (ld. *excīdere*), *med.* välja lõikama

ekstsisioon (ld. *excīsio*), *med.* väljalõikamine

ekstsitatiivne (< ld. *excitāre* erutama, ärritama), erutav, tähelepanu äratav

ekstsitatsioon, erutus, ärritus

ekstsiton (< ld.), *füüs.* kristallivõre elektroni ergastusseisund, milles elektron on energeetiliselt seotud elektronidest hõivamata energiatasemega ja moodustab koos sellega neutraalse süsteemi

ekstsitron (< ld.), *füüs.* elavhõbeventiil, milles tekkinud elektrilahendus püsib abianoodide ja katoodi vahelise elektrikaare v. ventiili läbiva pideva voolu toimel

ekstšempion, endine *tšempion*

eksudaat (< ld. *exsudātum* väljahigistatu), *med.* põletiku puhul veresoontest väljaimbuv vedelik

eksudatsioon, *med.* eksudaadi tekkimine; *tehn.* lõhkeaineist neis sisalduvate vedelate osiste (näit. nitroglütseriini) eritumine

eksulant [*-a'-*] (< ld. *exsulans*), pagendatu, pagulane

eksultseratsioon (ld. *exulcerātio*), haavandi tekkimine

eksuuv (ld. pl. *exuviae*), reliikviana säilitatav riide- v. rüüosa; võidusaak; *zool.* kest, lülijalgseil kestamisel irduv kitiinkate, selgroogseil pealmine sarvestunud nahakiht (näit. vesiliku, mao kest)

ektaasia (kr. *ektasis*), *med.* laienemus (näit. veresoontel)

ekto- (< kr. *ektos* väljaspool), välis-

ektoblast [-*a'*-] (...kr. *blastos* idu e. **ektoderm** [-*de'*-] (...kr. *derma* nahk), välisleht, hulkraksete loodete välimine rakukiht, välimine looteleht

ektogenees (...*genees*), mehhanistlik arusaam evolutsiooniteoorias, mille kohaselt organismid arenevad vahetult ja ainuüksi väliskeskkonna tegurite mõjul

ektohormoonid (...*hormoonid*) = *eksohormoonid*

ektoomia (< *ek-* + kr. *temnō* lõikan), *med.* (elundi) väljalõikamine

ektoopia (< kr. *ektopos* ümberpaigutatud), *med.* mingi (sise-)elundi väärasetus väljaspool ta loomulikku asukohta

ektoopiline rasedus, ekstrauteriinne rasedus (vt. *ekstrauteriinne*)

ektoparasiit (< *ekto-* + *parasiit*), välisnugiline (elab teise organismi, nn. peremehe peal, näit. täi)

ektotoksiin (...*toksiin*), välis-pisikumürk, elavate pisikute kehast erituv mürk

ektotroofne (...kr. *trophē* toit), väline, toitva organismi välispinnal asuv (seente ja üldse parasiitide kohta)

ektroopium (< kr. *ektrepō* käänan ära), *med.* (silmalau, emakasuudmekokkade) väljapööre

ektüpograafia (< kr. *ektypos* kumer, väljalõigatud + *graphō* kirjutan), kumer trükikiri pimedate jaoks

ekvaalne (ld. *aequālis*), võrdjagune, võrdne, samasugune

ekvaator (< ld. *aequātor* võrdsustaja), *geogr.* poolitaja, Maal (ka teistel taevakehadel) mõtteline suurringjoon (Maal 40 070 km pikk), mis asetseb ühekaugusel põhja- ja lõunanabast ja jagab Maa kaheks võrdseks — lõuna- ja põhjapoolkeraks; g e o m a g n e t i l i n e e., nullisokliin, joon maakeral, kus magnetiline deklinatsioon võrdub nulliga; t a e v a e., suurringjoon näival taevaskeral, mis on risti Maa teljega; jagab taevaskera põhja- ja lõunapoolkeraks

ekvaatorilised koordinaadid, taevaskera koordinaadid (rektastsensioon ja deklinatsioon), mis määravad taevakehade asendi taevaekvaatori suhtes

ekvatoriaal, astronoomiline pikksilm, mis on üles seatud nõnda, et sellega võib hõlpsasti leida ja jälgida taevakehi nende näivas ööpäevases liikumises

ekvatoriaalne, *ekvaatori* läheduses olev; e. v ö ö d e, geograafiline vööde, mis hõlmab ekvaatorilähedased alad 5—8° p.-l. kuni 4—11° l.-l.

ekvatsioon (ld. *aequātio* võrdsustamine), *mat.* võrrand

ekvidistantne [-*a'*-] (< ld. *aequus* võrdne + *distants*), võrdseid kaugusi v. vahesid esitav; kaardiprojektsioonis: õigepikkune (mõõdukohaselt tõelistele pikkustele vastav)

ekvilibrist (< ld. *aequilibris* tasakaalus olev), *ekvilibristikaga* tegelev tsirkuseartist, tasakaalukunstnik, köietantsija

ekvilibristika [-*ri'*-], tasakaalukunst, oskus säilitada tasakaalu ebakindlais kehaseisundeis, näit. köiel v. keerleval pallil seistes; *paindlikkus, kõrvalepõiklemisoskus

ekvilineaarsus (< ld. *aequus* võrdne + *linea* rida), värsstõlke ridade arvu vastavus algupärandi ridade arvule

ekvimolekulaarsed lahused, lahused, mis sisaldavad mitmesuguseid aineid võrdeliselt nende molekulmassidega

ekvinoktsiaalne (ld. *aequinoctiālis*), *ekvinoktsiumisse* puutuv; troopiline

ekvinoktsium [-*o'*-] (ld. *aequinoctium*), võrdpäevsus, päeva ja öö võrdsus kogu maakeral (21. märtsil ja 23. sept.)

ekvipollentne [-*e'n*-] (< ld. *aequus* võrdne + *pollens* võimeline, tugev), samatähenduslik, samaväärne

ekvipotentsiaalpind, igas punktis võrdse *potentsiaaliga* pind mingis jõuväljas

ekvivalent [-*le'*-] (< ld. *aequivalens*), võrdse väärtusega, võrdväärne ese, hulk v. suurus; hüvitus, tasu; *ök.* kaup, milles väljendub teise kauba väärtus; k e e m i l i n e e., liht- v. liitaine mass, mis ühineb ühe (täpsemalt 1,00797) massiosa vesinikuga v. asendab üht massiosa vesinikku ühendites; e - d e s e a d u s: keemilised elemendid ühinevad üksteisega ekvivalentsetes, s. o. oma ekvivalentidega võrdelistes kogustes; s o o j u s e m e h h a a n i l i n e e., arvuline seos mehhaanilise energia ja soojusenergia vahel

ekvivalentne [-*le'*-], võrdväärne; vastav; kartograafias: õigepindne (kaardiprojektsiooni kohta, mil kaardil kujutatud pindalad vastavad mõõdukohaselt tõelistele pindaladele maakeral)

ekvivalentsusprintsiip, sks. füüsiku A. Einsteini üldrelatiivsusteooria keskne printsiip, mis väljendab inertsi ja gravitatsiooni ühtsust

ekvivookne (ld. *aequivocus*), kahemõtteline, tagamõtteline

eküü (pr. *écu*), vanemaaegne Prantsuse kuld- v. hõbemünt

elaan (pr. *élan*), hoog, innukus

elaboraat (< ld. *elaborāre* vaeva v. pingutusega tegema, sepitsema), töödeldu, valmistehtu (töö, kirjutis); sepitsus, soperdis

elaidiin (< kr. *elaion* õli, oliiviõli), tahke valge kristalne rasv, tekib lämmastikushappe toimel mittekuivavaisse õlidesse

elaiin, loomsete v. mittekuivavate taimsete õlide v. rasvade koostisosa

élan vital [*elg' -ta'l*] (pr.), elujõud, pr. filosoofi H. Bergsoni järgi kogu arengut põhjustav loomisjõud. Vrd. *elaan*

elastiin (< kr. *elastikos* elastne), valkaine, elastse sidekoe (kõõluste ja sidemete) põhiline koostisosa

elastik [-*a'*-] (ingl. *elastic* < kr.), väga elastne lõng v. sellest valmistatud kangas; elastne autokumm

elastne [-*a'*-] (kr. *elastikos*), elastsust omav, vetruv, painduv, nõtke, kerkne; venitatav; *kergesti kohanev, ebakindel

elastsus [-*a'*-], vetruvus, painduvus, kerksus; *füüs.* kehade võime taastada oma esialgne kuju ja ruumala (tahked kehad) v. ruumala (vedelikud ja gaasid) pärast deformatsiooni esilekutsunud mõju lakkamist; e - k o n s t a n d i d, *füüs.* suurused, mis iseloomustavad materjali elastsust; e - l a i n e d, mehhaanilise häirituse levimine elastses keskkonnas; e - m o o d u l, joonpinguse korral normaalpinge ja sellele vastava suhtelise deformatsiooni suhe, iseloomustab materjali jäikust tõmbel v. survel ning sõltub temperatuurist

elateerid (< kr. *elatērios* välja-, äraajav), eostaimedel rakud, mis soodustavad eoste vabanemist eospesast

elateriit, elastne *osokeriit*

elatiiv (ld. *elātio* väljakandmine), *lgv.* seestütlev kääne, mille lõpp eesti k. on *-st* (näit. *metsa/st, magama/st*)

elbid vt. *elfid*

eldoraado (< hsp. *el Dorado*, «Kullamaa», muinasjutuline maa L.-Am. siseosas, mida innukalt otsiti XVI—XVIII s.), õnnemaa, rikkuste maa

eleaadid (Elea linna järgi Lõuna-Itaalias), vanaaja kr. filosoofid, arendasid V s. e.m.a. õpetust, mille kohaselt tõeline olemine on ilma erinevusteta ja muutumatu, kuna kogu näilik muutlik mitmekesisus on meelepete; see õpetus oli üheks platonismi allikaks

eleegia (kr. pl. *elegeia* < *elegos* kaebelaul), antiikajal distihhonidest koosnev luuletus, algselt kaebelaul, hiljemini mitmekesise sisuga; nüüdisajal lüüriline kurvasisuline luuletus; *muus.* kurvatooniline vokaal- *v.* instrumentaalpala

eleegik, *eleegiate* kirjutaja

eleegiline, *eleegia* laadis, kaeblik, kurvatooniline; e. d i s t i h h o n, daktülilisest heksameetrist ja pentameetrist koosnev värsipaar

eleemi (< ar.), mõnede troopikapuude vaik; tarvit. droogina ja lakkide valmistamisel

elefantiaas (< kr. *elephas* elevant), elevantsus, kehaosa (sagedamini jalgade, käte) haiguslik jämenemine; on tingitud kudede vere- v. lümfiringe häiretest v. põletikust

elegaas (< *ele(kter)* + *gaas*), väävelheksafluoriid, õhust 5 korda raskem ja u. 2,5 korda suurema läbilöögitugevusega gaas

elegantne [-*a'*-] (pr. *élegant* < ld. *elegans* valiv), valitud, peen ning maitsekas; väliselt lihvitud

elegants [-*a'*-] (pr. *élegance* < ld. *elegantia*), peenus ning maitsekus (välimuses, käitumises, toasisustuses jm.); väline lihv

eleison [-*ei'*-] (kr.) vt. *küürie eleison*

elekter [-*le'*-] (< kr. *ēlektron* merevaik), mateeria põhiomadusi, mis seisneb elektrilaengute olemasolus aine

elementaarosakestel; e-keevitus, keevitus, mille puhul keevisliite saamiseks tarvit. elektrivoolu abil tekitatavat soojust; e-lüps, lehmade lüpsmine elekterlüpsimasinaga; e-narkoos, *med.* suuraju koore pidurdus, mis haril. tekitatakse impulssalalisvoolu v. siinusvooluga; e-ravi, elektrivoolu raviotstarbeline rakendamine, *füsioteraapia* haru (kasutatavamad menetlused on *galvanisatsioon, faradisatsioon*, elektervõimlemine, elektriuni, kõrgsagedusravi, *franklinisatsioon*); e-side, sidetehnika haru, mis tegeleb *informatsiooni* elektrilise edastamise meetodite ja vahenditega; ka vastav sidepidamisviis; e-stimulatsioon, mingi elundi, kehaosa v. kogu organismi talitluse virgutamine v. säilitamine impulssalalisvooluga ärritamise teel

elektiivne (< ld. *electus* valitud), valikuline, valimis-

elektor [-*le*'-] (ld. *elector*), valija, valijamees; *aj.* valijavürst, kuurvürst

elektreet (< kr.), *dielektrik*, mis elektrivälja mõju lakkamisel jääb polariseerituks, s. o. säilitab ühel küljel positiivse ja teisel negatiivse elektrilaengu

elektriahel [-*le*'-], vooluring, kehade ja keskkondade kogum, mis moodustab suletud tee elektrivoolule

elektriajam [-*le*'-], seadmete kogum sõiduki, töö- v. tõstemasina käitamiseks elektrimootoriga

elektriaparaadid [-*le*'-], elektrivoolu toimel töötavad aparaadid, mis ei tooda elektrienergiat ega muuda selle kuju (elektrimõõteriistad, elektriregulaatorid, elektrilised soojendusaparaadid, lülitid jne.)

elektriarvesti [-*le*'-], voolumõõtja, aparaat, mis registreerib tarvitatud elektri tööhulka, haril. vatt-tundides (Wh) v. kilovatt-tundides (kWh)

elektriauto [-*le*'-], auto, mille jõuallikaks on akupatareist toidetav elektrimootor

elektrielement [-*le*'*k*- -*me*'-] = *galvaanielement*

elektrielundid [-*le*'-], elundid mõnedel kaladel, koosnevad sidekoe varal ühendatud lihasplaadikestest, milles tekib elektripinge

elektrifilter [-*le*'-], seadis elektri abil gaaside puhastamiseks neis hõljuvaist tahketest v. vedelatest osistest

elektrifitseerimine (< *elekter* + ld. *facere* tegema), muude energialiikide asendamine elektrienergiaga rahvamajanduse kõigil tootmise ja elutarbelise teenindamise aladel; elektrivoolu sisseviimine asulasse, kolhoosi jm.

elektrijaam [-*le*'-], elektrijõujaam, ettevõte, mis toodab elektrienergiat soojus- (soojuse.), vee- (hüdro-e.), tuule- vm. energiast

elektrijuht [-*le*'-], *füüs.* aine, mis juhib elektrit, s. o. mida mööda elekter edasi läheb; parimad e-d on metallid

elektrik [-*le*'-] = *elektrotehnik*

elektrikalad [-*le*'-], elektrielunditega kalad, kes enesekaitseks v. saagi uimastamiseks tekitavad elektrilöögi

elektrikarjus [-*le*'-], elektritara, loomade karjatamist hõlbustav seade, milles elektrivool juhitakse karjatatavat ala piiravasse taratraati; traati puudutav loom saab nõrga elektrilöögi ja eemaldub tarast

elektrikäru [-*le*'-], iseliikuv akupatareist toidetava elektrimootoriga käru; tarvit. tehasesiseseks transpordiks, raudteejaamades jm.

elektrikümblus [-*le*'-], kümblus vannis, mille veest lastakse elektrivoolu läbi

elektrilaeng [-*le*'-], mateeria elektromagnetiliste omaduste iseloomustaja; e. tekitab elektromagnetvälja, mis omakorda mõjustab e-t; e-t kannavad aine aatomite koostisse kuuluvad prootonid ja elektronid; e-u mõõtühikuks on *kulon*

elektrilamp [-*le*'-], seadis, mis muundab elektrienergiat optilise kiirguse energiaks

elektriliin [-*le*'-], isoleeritult paigaldatud juhtmetest koosnev seadmestik elektrienergia ülekandmiseks

elektriline [-*le*'-], *elektrisse* puutuv, sellele omane, elektrit kasutav v. tekitav

elektrilöök [-*le*'-], suhteliselt tugeva elektrivoolu tungimine läbi inimese v. looma keha

elektrimahtuvus [-*le*'-], keha omadustegur, mis näitab, kui palju tuleb kehale anda elektrilaengut, et ta potentsiaal tõuseks ühe ühiku võrra; e-e mõõtühikuks on *farad*

elektrimasin [-*le*'-], masin, mis elektromagnetvälja vahendusel muundab mehhaanilist energiat elektrienergiaks (generaator), elektrienergiat mehhaaniliseks energiaks (elektrimootor) v. muudab mehhaanilise energia vahendusel pinget, sagedust, faaside arvu, vooluliiki (muundur)

elektrimontöör [-*le*'-], oskustööline elektriseadmete ehitamise v. sisseseadmise alal

elektrimootor [-*le*'-], masin, mis muundab elektrienergiat mehhaaniliseks energiaks; levinuim jõumasin

elektrimuusikariist [-*le*'-], muusikariist, mille heli tekib valjuhääldajas helisagedusliku vahelduvvoolu toimel

elektrinähtused [-*le*'-], nähtused, milles määravat osa etendavad elektrilaengud ja elektriväljad

elektripatarei [-*le*'-] vt. *patarei*

elektriseerima, 1) elektriliseks tegema, elektrilaenguid tekitama v. üle kandma; 2) elektrivooluga ravima, elektrivoolu inimese kehast läbi juhtima; *erutama, vaimustama

elektrisüsteem [-*le*'-], energiasüsteemi elektriline osa, koosneb generaatoritest, jaotusseadmetest, elektriliinidest ja -alajaamadest

elektritakistus [-*le*'-], elektrijuhti iseloomustav suurus, sõltub temperatuurist, võrdub arvuliselt juhi otstes oleva pinge ja voolutugevuse suhtega; e-e mõõtühikuks on *oom*

elektriteras [-*le*'-], elektriahjus toodetud kõrgeväärtuslik legeeritud teras

elektritool [-*le*'-], toolikujuline seade surmamõistetute hukkamiseks elektrivooluga; kasut. Am. Ühendriikides

elekritrauma [-*le*'-], organismile elektrivooluga tekitatud kahjustus

elektrivool [-*le*'-], elektrilaengute korrapärane liikumine kehades; e-u tugevuse mõõtühikuks on *amper*

elektrivõrk [-*le*'-], seadmete ja ehitiste kompleks (liinid, alajaamad) elektrienergia ülekandmiseks vooluallikast tarbijani

elektriväli [-*le*'-], füüsikaline väli, osa elektromagnetväljast

elektriühikud [-*le*'-], elektriliste suuruste rahvusvaheliselt kokkulepitud mõõtühikud: takistusel *oom*, voolutugevusel *amper*, pingel *volt*, elektrihulgal *kulon*, võimsusel *vatt*, energial *džaul*, mahtuvusel *farad*, juhtivusel *siimens*

elektriülekanne [-*le*'-], elektrienergia edasitoimetamine kauge maa taha, nält. elektrijaamast peaalajaama v. ühest elektrisüsteemist teise

elektro- [-*le*'-], elektriline, elektri-

elektroakustika [-*le*'- -*u*'-], *akustika* haru, tegeleb helivõnkumiste muundamisega elektrivõnkumisteks ja vastupidi

elektroanalüüs [-*le*'-], metallide kvantitatiivne *analüüs* elektroodil elektrolüütiliselt eraldunud sademe kaalumise v. sademe eraldamiseks kulunud elektrihulga mõõtmise teel

elektroautomaatika [-*le*'-], *automaatika* haru, mis käsitleb elektrisignaalide rakendamist seadmete juhtimiseks ja seostamiseks

elektrodiagnostika [-*le*'- -*no*'-], elektri kasutamine haiguste *diagnoosimiseks*, eriti närvi- ja lihasehaiguste äratundmiseks

elektrodünaamika [-*le*'-] (< *elektro-* + *dünaamika*), füüsika haru, mis uurib elektrilaengute ja laetud kehade liikumist ning elektromagnetväljade levimist

elektrodünamomeeter [-*le*'-] (...*dünamomeeter*), riist elektrivoolu võimsuse mõõtmiseks

elektroentsefalograaf [-*le*'-] (...kr. *enkephalos* aju + *graphō* kirjutan), seade peaaju talitlusel tekkivate elektrivoolude registreerimiseks

elektroentsefalograafia [-*le*'-], aju bioelektriliste nähtuste registreerimine *elektroentsefalograafi* abil

elektroerosioontöötlus [-*le*'-] (< *elektro-* + *erosioon*), lühiajaliste vooluimpulsside toimel rajanev metallide töötlemine

elektrofoor [-*le*'-] (...kr. *phoros* kandev), riist elektrilaengu saamiseks elektrostaatilise *influentsi* põhimõttel

elektroforees [-*le*'-] (...kr. *phora* kandmine), kolloidosakeste liikumine elektrivälja mõjul katoodile (kataforees) v. anoodile (anaforees)

elektrofotograafia [-*le*'-] = *kserograafia*

elektrofotomeeter [-*le*'-] (...*fotomeeter*), *astr.* teleskoobi lisaseade taevakehade suhtelise heleduse mõõtmiseks

elektrofüsioloogia [-*le*'-], *füsioloogia* haru, mis uurib bioelektrilisi nähtusi organismides ja elektrivoolu toimet organismidesse, nende kudedesse ja rakkudesse

elektrograafia [-*le*'-] (< *elektro-* + kr. *graphō* kirjutan), originaalist elektrilisel v. elektromagnetilisel teel koopiate valmistamine

elektrokardiograafia [-*le'*-] (...*kardiograafia*), meetod südamelihase talitluse uurimiseks ja südamehaiguste diagnoosimiseks elektrokardiograafi abil, mis registreerib südamelihase bioelektriliste potentsiaalide nõrku muutusi elektrokardiogrammina (lüh. EKG)

elektrokaustika vt. *elektrokirurgia*

elektrokeemia [-*le'*] (< *elektro-* + *keemia*), füüsikalise *keemia* haru, uurib elektriliste ja keemiliste nähtuste vastastikuseid seoseid

elektrokirurgia [-*le'*- -*u'*-] (...*kirurgia*) e. **elektrokaustika** [-*le'*-] (...kr. *kaustikos* põletav), kõrgsagedusvoolu rakendav *kirurgia*

elektrokoagulatsioon [-*le'*-], kõrgsagedusvoolu kalgendav toime kehakudedesse; kasutatakse haiguslike kudede kõrvaldamiseks

elektroluminestsents [-*le'*- -*e'n*-], mõnede ainete (elektroluminofooride) võime luminestseerida nendele rakendatud vahelduvpinge v. neid läbiva elektrivoolu toimel; e-l a m p, elektrilamp, milles elektrienergia muundub valgusenergiaks elektroluminofoori vahendusel

elektrolüüs [-*le'*-] (< kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), lahustunud v. sulanud keemiliste ühendite (elektrolüütide) lagunemine elektrivoolu mõjul

elektrolüüt [-*le'*-] (...kr. *lytos* lahustatud), keemiline ühend, mis juhib elektrit, lagunedes ise selle toimel

elektrolüütiline [-*le'*-], *elektrolüüsisse* v. *elektrolüüdisse* puutuv, elektrivoolu keemilisele toimele alluv; e. d i s s o t s i a t s i o o n, elektrolüüdi lagunemine ioonideks elektrolüüdi lahustumisel suure dielektrilise läbitavusega lahustis (vesi, vedel ammoniaak) v. sulamisel

elektromagnet [-*le'*- -*a'*-] (...*magnet*), ferromagnetilisest magnetringist ja seda magneetivast mähisest koosnev seadis magnetvälja tekitamiseks

elektromagnetiline [-*le'*- -*a'*-], elektromagnetismisse puutuv, sellel põhinev; üheaegselt elektrisse ja magnetismisse puutuv; e. i n d u k t s i o o n, elektromotoorjõu ning elektrivoolu tekkimine suletud juhtivas ahelas, kui sellega piiratud pinda läbiv magnetvoog ajas muutub; on tänapäeva elektrotehnika põhialuseid; e. p u m p, elektrit juhtivate vedelike pump, milles rõhk tekitatakse elektromagnetvälja abil

elektromagnetism [-*le'*-], elektrivoolu toimel tekkinud magnetism; ka õpetus sellisest magnetismist

elektromagnetlaine [-*le'*-], ruumis lainena leviv elektromagnetväli

elektromagnetväli [-*le'*-], elektrilaengute poolt tekitatav ja neid mõjustav füüsikaline väli; koosneb elektri- ja magnetväljast, mis moodustavad ühtse terviku

elektromeeter [-*le'*-] (< *elektro-* + *metreō* mõõdan), riist elektriseeritud kehade potentsiaalide väikeste vahede ja nõrkade elektrilaengute mõõtmiseks

elektromeetria [-*le'*-], kivimite elektromagnetiliste omaduste erinevusel põhinevate elektriliste uuringumeetoditega tegelev *geofüüsika* haru

elektromeetriline tiitrimine [-*le'*-], lahuse kontsentratsiooni mahtanalüütiline määramine, mille puhul reaktsiooni lõpp tehakse kindlaks elektrimõõtmistega

elektrometallurgia [-*le'*- -*u'*-] (< *elektro-* + *metallurgia*), *metallurgia* haru, kus metallide tootmiseks ja sulatamiseks rakendatakse elektrivoolu

elektromobiil [-*le'*-] (...ld. *mobilis* liikuv) = *elektriauto*

elektromotoorjõud [-*le'*-] (vt. *motoorne*), lüh. emj., põhjus, mis tekitab ja säilitab elektrivoolu suletud vooluringis; tekib keemilise, mehhaanilise vm. energia muundumisel elektrienergiaks ja võrdub potentsiaalide vahega avatud vooluringi otstel; mõõtühik on *volt*

elektron (kr. *ēlektron*), vanaaja kreeklastel merevaik, ka kulla ja hõbeda sulam; *füüs.* negatiivse elementaarlaenguga stabiilne elementaarosake; e-d kuuluvad kõigi aatomite koostisse, kus nad moodustavad tuuma ümbritseva e-katte; e-i antiosake on *positron*; *tehn.* teatud magneesiumisulamite van. nimetus

elektronarvuti, kiire number- v. analoogarvuti, milles arvutusprotsess on täielikult automatiseeritud

elektronegatiivne [-*le'*-], elektriliselt *negatiivne*, s. o. negatiivse elektrilaenguga

elektrongeneraator, seade, mis elektron-, ioon- v. pooljuhtseadiste abil muundab alalisvoolu elektrivõnkumiseks v. tööstussagedusega vahelduvvoolu teistsuguste parameetritega elektrivõnkumiseks

elektroniemissioon, *elektronide* siirdumine tahkest kehast v. vedelikust vaakuumi v. gaasilisse keskkonda

elektronihaare, *füüs.* radioaktiivne muundumine, kus aatomituum haarab teda ümbritsevast elektronkattest elektroni ja kiirgab elektronneutriino

elektronkahur e. **elektronprožektor**, seade, mis tekitab vaakuumis kindlas suunas liikuvate elektronide joa — elektronkiire

elektronkiiretoru, elektrovaakuumseadis ühe v. mitme tüüritava elektronkiirega (näit. kineskoop)

elektronkommutaator, elektrovaakuumseadis elektriahelate kontaktivabaks ümberlülitamiseks elektrivälja v. elektri- ja magnetvälja abil tüüritava elektronkiire vahendusel; elektronlampide v. pooljuhtseadistega lülitus samaks otstarbeks

elektronlamp, elektrovaakuumseadis, milles elektronivoogu tüüritakse elektroodidevaheliste elektriväljade abil; vastavalt elektroodide arvule nimetatakse e-i *dioodiks, trioodiks, tetroodiks, pentoodiks* jne.; e-e kasutatakse vahelduvvoolu alaldamiseks, raadiosaatjais ja -vastuvõtjais, televisioonis jm.

elektronläätS, elektronoptiline seadis, milles teatud sümmeetria ja kujuga elektri- v. magnetväljad toimivad läätsena

elektronmikroskoop, *mikroskoop*, milles kasutatakse elektronkiiri; võimaldab nähtavaks teha üliväikesi esemeid suurendatud kujul

elektronmikroskoopia, *elektronmikroskoopide* kasutamine ning vastavate prepareerimismeetodite rakendamine uurimistöös, samuti sellel põhinev uurimistöö; jaguneb vastavalt uuritava objekti kuulumisele füüsika, keemia, bioloogia vm. teaduse valdkonda

elektronmuusika, muusika, mis interpreedi vahenduseta tekitatakse *elektroakustika* vahendite, võnkeringide, filtrite, ostsillaatorite jm. abil, salvestatakse helilindile ja muudetakse kuuldavaks valjuhääldites

elektronograafia (...kr. *graphō* kirjutan), aine ehituse uurimise menetlus, mis põhineb elektronide *difraktsioonil*; uuritavale objektile suunatakse elektronkiir ja objekti läbinud v. sellelt peegeldunud elektronid jäädvustavad fotoplaadile difraktsioonipildi — elektronogrammi

elektronoptika (< *elektron* + *optika*), füüsika haru, mis uurib elektron- v. ioonkiirte kujundamist ja suunamist elektri- ja magnetväljadega, kitsamas mõttes elektronkiirte koondamist, suunamist, kujutise saamist ja ülekandmist vaakuumis staatiliste väljade abil

elektronoptiline muundur, elektrovaakuumseadis optilise kujutise heleduse ja spektri muutmiseks

elektronprožektor vt. *elektronkahur*

elektronseadis, seadis, mis põhineb elektronide v. elektronide ja ioonide liikumisel ning kontsentratsiooni muutumisel vaakuumis, gaasis, tahkes aines, plasmas v. vedelikus (näit. elektronlamp, elavhõbeventiil, röntgenitoru, transistor)

elektrontehnoloogia, materjalide ja esemete töötlemine elektrilaengute ja tugevate elektriväljade koosmõjul

elektronteooria, *elektrodünaamika* osa, mis uurib elektromagnetvälja ja aatomisiseste elektrilaengute vastastikust mõju aine elektriliste, magnetiliste ja optiliste omaduste seletamiseks

elektronvolt, tähis eV, peam. aatomi-, tuuma- ja elementaarosakeste füüsikas kasutatav mittesüsteemne energiaühik, võrdub energiaga, mille elektron saab kiirendavas elektriväljas ühest punktist teise liikumisel, kui nende punktide vahel on pinge üks volt

elektrood (< *elektro-* + kr. *hodos* tee, rada), elektrijuht, mis ühendab juhtmetest moodustatud vooluringiosa mittemetalse vooluringiosaga; vooluallika positiivse poolusega ühendatavat e-i nimetatakse *anoodiks*, negatiivse poolusega ühendatavat *katoodiks*; e-deks nimetatakse ka galvaanielemendi ja akumulaatori pooluseid; e-i k o k s, naftamasuudi, kivisöetõrva, põlevkiviõli, gudrooni jm. kõrge keemistemperatuuriga õlide koksistamisel saadav õlikoks; e-i p o t e n t s i a a l, potentsiaalide vahe lahusesse sukeldatud metall- v. gaase-i ja samanimelisi ioone sisaldava lahuse vahel

elektroonika, teaduse ja tehnika haru, mis uurib ja rakendab vaakuumis, gaasides, pooljuhtides jt. kesk-

kondades liikuvate laengutega seotud nähtusi

elektrooptika [-*le'*-] (< *elektro-* + *optika*), füüsika haru, mis uurib aine optiliste omaduste muutumist elektrivälja toimel

elektro-osmoos [-*le'*-] (... *osmoos*), vedeliku liikumine (kapillaartorudes, läbi diafragma v. väga väikeste aineosakeste) elektrivoolu mõjul (näit. vee liikumine märjas turbas)

elektropositiivne [-*le'*-], elektriliselt *positiivne*, s. o. positiivse elektrilaenguga

elektroskoop [-*le'*-] (< *elektro-* + kr. *skopeō* vaatan), riist kehade elektriseerituse kindlakstegemiseks

elektrostaatika [-*le'*-] (... *staatika*), *füüsika* haru, mis uurib liikumatute laengute tekitatud, ajas muutumatut (staatilist) elektrivälja

elektrostaatiline [-*le'*-], *elektrostaatikasse* puutuv; e. generaator, elektrimasin, mis elektrilaenguid ümber paigutades tekitab kõrget pinget; e. influents, e. induktsioon, laengute tekkimine elektrijuhil laetud keha läheduses; e. laenguühik, tähis lü, elektrilaengu ühik; 1 lü = 3,33564·10⁻¹⁰ C; e. väli, ajas muutumatu elektriväli

elektrostriktsioon [-*le'*-] (< *elektro-* + ld. *strictio* kokkutõmbumine), *dielektriku* elastne deformatsioon elektrivälja mõjul

elektrotehnik [-*le'*- -*te'*-], mingil *elektrotehnika* alal tegelev isik (näit. montöör, mehhaanik, tehnik, insener)

elektrotehnika [-*le'*- -*te'*-] (< *elektro-* + *tehnika*), rakendusteadus, mis käsitleb elektrilisi ja magnetilisi nähtusi; tehnikaharu, mis tegeleb nende nähtuste rakendamisega; e-sse kuuluvad elektroenergeetika, elektervalgustus, elektervedu, elekterkäitus, rakenduselektrokeemia, elektrotermia, elektromagnetiliste võnkumiste tehnika, impulsitehnika, elektroonika ja elekterside

elektrotehniline [-*le'*-], *elektrotehnikasse* puutuv, elektrotehnikat rakendav; e. teras, rauasulam, mis sisaldab vähem kui 0,1% süsinikku, kuni 5% räni ja väga vähe mangaani, väävlit jt. lisandeid; levinuim pehme magnetmaterjal

elektroteraapia [-*le'*-] (< *elektro-* + *teraapia*) = *elekterravi* (vt. *elekter*)

elektrotermia [-*le'*- -*te'*-] (... kr. *thermē* soojus, kuumus), *elektrotehnika* haru, mis tegeleb elektrienergia muundamisega soojusenergiaks tööstuslikul otstarbel

elektrovaakuumseadis [-*le'*-], hermeetilise kestaga elektriseadis, milles valmistamisel tekitatakse *vaakuum* (e-d on näit. hõõglamp, elektronlamp, elavhõbeventiil, röntgenitoru)

elektrovalents [-*le'*-], elemendi *valents* iooniühendites

elektsioon (ld. *electio*), (välja)valimine

elektuaarium (ld. *electuārium*), ravimpuder, taignasarnane ravimivorm (seespidiseks tarvitamiseks), mille valmistamiseks tarvit. siirupit, mett, ekstrakte, õlisid, palsameid, taimepulbrit jm.

element (< ld. *elementum* ürgaine), alge, algmõiste, algosis; vanaaja filosoofias nn. ürgaine (tuli, õhk, vesi, maa); loodusjõud; sobiv keskkond; *keem.* looduslik v. tehisalgaine, põhiaine, mida harilike keemiliste menetlustega ei saa enam lahutada veel lihtsamaiks aineiks; e-d, mingi teaduse põhjapanevad mõisted, alused ja laused, põhiteadmised; *füüs.* vt. *galvaanielement*, *fotoelement*, *termoelement*; *mingi ühiskonna teatavad üksikisikud (näit. opositsioonilised e-d)

elementaaranalüüs (< *elementaar(ne)* + *analüüs*), *keem.* koostiselementide (süsiniku, vesiniku, lämmastiku jm.) ja nende protsendilise suhte määramine antud orgaanilises aines

elementaarfunktsioonid, *mat.* *funktsioonid*, mida on võimalik esitada *konstantide*, astme-, eksponent-, logaritm-, trigonomeetriliste ja arkusfunktsioonide kaudu, kasutades lõplikku arvu aritmeetilisi tehteid

elementaarkool, *van.* algkool (peam. linnas)

elementaarlaeng e. elementaarkvantum, väikseim positiivne v. negatiivne elektrilaeng

elementaarmatemaatika, nimetus matemaatika lihtsamale osale (aritmeetika koos arvuteooria algmetega, lihtsamad peatükid algebrast ja analüüsist, planimeetria koos trigonomeetriaga, stereomeetria ja analüütilise geomeetria algmed)

elementaarne (ld. *elementārius*), algeline, lihtne; põhi-; ürg-, loodusjõuline

elementaarosake, mikroosake, mis võtab kõigist tänapäeval tuntud füüsikalistest protsessidest osa jagamatu tervikuna; e-tele on omane võime teisteks e-teks muunduda; e-te füüsika, *füüsika* haru, mis uurib e-si ja nende *interaktsioone*

elementide perioodilisuse süsteem [-*me'*-], keemiliste elementide rühmitus nende järjenumbri järgi, põhineb vene keemiku D. Mendelejevi (1834—1907) poolt 1869. a. avastatud keemia põhiseadusel, mille kohaselt keemiliste elementide omadused on perioodilises sõltuvuses nende elementide järjenumbreist, s. o. nende tuumalaengu suurusest

elementorgaanilised ühendid, orgaanilised ühendid, mille molekulis süsiniku aatom on vahetult seotud mingi teise elemendi aatomiga; tuntumad e. ü-d on räni-, boor-, fosfor- ja metallorgaanilised ühendid

eleroon (< pr. *aileron* tiivake), kaldtüür, üles ja alla liigutatavad pinnad lennuki kandepinna otste tagaservades

elevaator (< ld. *elevāre* tõstma), vertikaalkonveier puist- v. tükklasti (teravilja, liiva, kivisöe jm.) jaoks; viljahoidla, mehhaaniliste seadmetega mahukas hoone vilja säilitamiseks ja säilitustöötlemiseks; jugae. = *hüdroelevaator*

elevatsioon (ld. *elevātio*), ülestõstmine; tõus

elfid (ingl.) e. **elbid**, muinasgermaani usundis õhulised vaimolendid maas, vees ja õhus

elideerima (ld. *elidere*), (häälikut) välja heitma, ära jätma

eliit (pr. *élite*), paremik, valituim osa; selektsiooni teel saadud parimad, valitud taimed v. loomad

eliksiir (pr. *élixir* < ar.), *alkeemikute* otsitud vedelik, mis pidi muutma tavalised metallid kullaks v. hõbedaks v. pikendama inimese eluiga (elu e.); *farm.* ravimvedeliku, taimeleotise van. nimetus

eliminatsioon (< ld. *elimināre* läve taha kandma, välja ajama), kõrvaldamine, eemaldamine; *mat.* ühe v. mitme tundmatu kõrvaldamine võrrandisüsteemist

elimineerima, *eliminatsiooni* teostama, (käsitlusest) kõrvaldama, eemaldama, välja jätma

elinvar (< *el(astsus)* + ld. *invar(iābilis)* muutumatu), raua, nikli, kroomi ja süsiniku sulam, mille elastsus temperatuuri muutumisel peaaegu ei muutu

elisioon (ld. *elisio* väljatõukamine), *lgv.* hääliku ärajätmine; sõna lõpptäishääliku (ladina k. ka silbi -um, -am, -em) ärajätmine, kui järgnev sõna algab täishäälikuga; ka sõna algustäishääliku ärajätmine; sulghääliku kadu sõnatüvest; *folkl.* rahvalauludest või -juttudest vähemoluliste motiivide v. värsside väljajätmine

elitarism (< pr.), õpetus, mille järgi ühiskonnad ja sotsiaalsed grupid jagunevad *eliidiks* ja mitteeliidiks, kusjuures valitseva eliidi ja valitsetava massi olemasolu peetakse vältimatuks ja igavesti püsivaks

elling (holl. *helling*), kallakvundamendi, kraanade, vintside ja rööbasteedega koht veekogu kaldal laevade ehitamiseks ja remondiks; ehitis *dirižaablite* hoidmiseks

ellips (< kr. *elleipsis* väljajäämine, puudus), *mat.* koonuselõike pealiike, tasandiline kinnine kõver, mille iga punkti kaugused kahest kindlast selle tasandi punktist (fookusest) annavad jääva summa; *lgv.* väljajätt, mingist keelelisest väljendist vähem tähtsa osa ärajätt (näit. *auto(mobiil)*, *(mine) välja!*); *muus.* funktsionaalses harmoonias oodatava akordi väljajätt ja asendamine teise akordiga

ellipsograaf (... kr. *graphō* kirjutan), ellipsisirkel, riist *ellipsi* joonestamiseks antud teljepikkuse järgi

ellipsoid [-*oi'd*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* pind, mis moodustub *ellipsi* pöörlemisel ühe oma telje ümber; üldisemalt pind, mis saadakse pöörde-i ühtlasel kokkusurumisel pöörlemistelge läbiva tasandi poole

elliptiline [-*i'p*-] (kr. *elleiptikos*), *ellipsitaoline*; *lgv.* väljajätteline; e. geomeetria, mitteeukleidiline geomeetria, milles nii järjestuse kui ka paralleelsuse aksioomid erinevad *eukleidilise* geomeetria omadest

elokutsioon (ld. *elocūtio*), keeleline väljendusviis, stiil

elokvents [-*e'n*-] (ld. *eloquentia*), kõneosavus, kuldsuisus

elongatsioon (< ld. *elongāre* eemaldama), *astr.* eemaldumus, nurkkaugus planeedi ja Päikese vahel taevaskeral; *füüs.* võnkuva keha igakordne eemaldus ta tasakaaluseisust

eloog (ld. *elogium*), kiidukõne, ülistus

elseviirid, Madalmaade kirjastajate ja trükkalite perek. Elzevier'ide trükikodades Leidenis ja Amsterdamis XVI—XVII s. nn. elseviirkirjas (liik *antiikvat*) trükitud kauni välimusega raamatud (klassikute väljaanded jm.)

elueerimine (< ld. *eluere* maha pesema v. uhtma), adsorbeerunud aine väljalahustamine adsorbendist gaasi v. vedelikuga (eluendiga)

elukubratsioon (< ld. *elucubrāre* lambi valgel kirjutama), õine teaduslik töö; suuri vaevu koostatud töö

eluuvium (< ld. *eluvio* üleujutus, väljauhtumine) e. **eluviaalsetted**, *geol.* murenemispinnas, kivimite murend, mis on jäänud oma tekkimispaigale

eluviaalne, *eluuviumisse* puutuv v. kuuluv

elüüsiline (vanakr. mütoloogias esineva õndsate asupaiga Elysioni välja järgi), õnnestav, taevalik, paradiislik

emaan (< ld. *emanāre*, välja voolama), peam. allikavee radioaktiivse toime märkimiseks tarvitusel olnud mõõtühik

email [*-ai'l*] (pr. *émail*), valge v. värviline, enamasti läbipaistmatu klaasjas kattekiht metallide vaapamiseks pinnakaitse v. ilustamise otstarbel; h a m b a e., *anat.* hambavaap, hambakrooni kattev kõva klaasjas kude

emailima [*-ai'-*], *emailiga* katma, vaapama

emailmaalikunst [*-ai'-*], emailiga maalimine metallalusele (laiemas mõttes ka klaasile, keraamilistele esemetele jne.)

emailvärv [*-ai'-*], kergesti sulav värviline email klaasi, portselani, keraamiliste ja emailitud pindade katmiseks v. neile maalimiseks

emanatsioon (< ld. *emanātio* väljavoolamine), *keem.* radooni van. nimetus, sümbol Em; hilisantiikaja idealistlikus filosoofias (*neoplatonism* ja *gnostitsism*): maailma tekkimine jumaluse loova energia müstilise väljavoolamise teel

emaneerima (ld. *emanāre*), välja voolama; radioaktiivseid kiiri välja saatma

emantsipatsioon (ld. *emancipātio*), vabastamine v. vabanemine mingist kitsendavast sõltumusest, rõhumisest, eelarvamustest, (näit. naiste e.)

emantsipeerima (ld. *emancipāre*), *emantsipatsiooni* teostama, (sõltumusest) vabastama, iseseisvaks tegema

emantsipeeruma, (sõltumusest) vabanema, iseseisvuma

embargo [*-a'-*] (hsp.), riigivõimu keeld välja vedada mingilt maalt v. sisse vedada mingile maale kuldvaluutat, kaupu vm. väärtusi; välisriigile kuuluva varanduse (laevade, relvade jne.) kinnipidamine; keeld teiste riikide laevadel tulla keelu kuulutanud riigi sadamaisse v. väljuda neist

embarras de richesse [*abara' dõ riše'ss*] (pr.), kimbatus valikuvõimaluste rohkuse tõttu

embleem (< kr. *emblēma* sisse- v. külgepandu), mõistutähenduslik metallehis antiikses kunstis; nähtav võrdkuju, mingi mõiste v. idee tinglik kujutis (näit. on sirp ja vasar tööliste ja talupoegade liidu e-ks, tuvi rahu e-ks)

embol (< kr. *embolon* sissetõugatu), *med.* topis, veresoont ummistav veretopp v. võõrkeha

emboolia (< kr. *embolē* sissepanek, -tõuge), *biol. gastrula* sopistumine; *med.* veresoone topistumine verehüüvete, kasvajarakkude, bakterikogumitega jne.

embrüo (kr. *embryon*), loode, munarakust tavaliselt pärast viljastust kujunev organismi varajane arenemisjärk, kuni see on ümbritsetud munakestadega; idulane, inimese loode 2. kuu lõpuni (3. kuu algusest peale nimetatakse seda ka *feetuseks*); e k o t t, lootekott (õistaimede seemnealgme südamikus)

embrüoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), lootelugu, *bioloogia* osa, mis uurib sugurakke, viljastamist ja loote arenemist

embrüonaalne, looteline, lootesse puutuv, lootel esinev; *algelises seisundis olev; e. a r e n e m i n e, loote arenemine munakestades v. emakehas

embrüotoomia (< *embrüo* + kr. *tomē* lõige), lootetükeldus, ema elu päästmiseks ettevõetav loote tükeldamine emakas, et loodet oleks kergem kõrvaldada

emeeritus (ld. *emeritus*), lüh. emer., väljateeninu, ametist vanaduspuhkusele lastu (õpetaja, professor jm.)

emeetikum (< kr. *emetos* oksendus), okseti, oksendust esilekutsuv vahend

emendanda [*-a'n-*] (ld., pl.), parandamisele kuuluvad kohad tekstis, tekstikriitilised parandused

emendatsioon (ld. *emendātio*), (tekstivigade) õiendus, parandus

emendeerima (ld. *emendāre*), (teksti) õiendama, parandama

emer., lüh. sõnast *emeeritus*

emergeerima (ld. *emergere*), nähtavale tulema, üles v. pinnale kerkima; kuulsaks saama

emergentevolutsioon [*-ge'-*] (< ld. *emergens* esile-, üleskerkiv), nüüdisaegse anglo-ameerika idealismi filosoofiline teooria, mille kohaselt uue kvaliteedi tekkimine evolutsioonis on spontaanne ega põhine loomulikul seaduspärasusel, seega tunnetamatu

emergents [*-ge'-*], esiletulek; *bot. epidermise* ja selle all oleva koe rakkudest tekkinud väljakasve taimel (välisnääre, oga jm.)

emeriteerima (< ld. *emeritus* väljateeninud), (õpetajat, professorit) vanaduspuhkusele laskma, ametist vabastama

emeritus [*-me'-*] (ld. «väljateeninud») = *emeeritus*

emfaas (< kr. *emphasis* esiletõstmine, rõhutamine), tunderõhk, annab mõnele sõnale v. sõnarühmale harilikust tugevama v. ilmekama tähenduse

emfaatiline (kr. *emphatikos*), tunderõhuline

emfüseem (kr. *emphysēma* täispuhumine), *med.* puhitus, õhu liigkogunemine elundeisse; gaaside kogunemine kudedesse, kus neid haril. ei esine; k o p s u e., kopsude suurenemine kopsusompude laienemisest ja nende vaheseinte kadumisest; n a h a a l u n e e., õhu tungimine nahaalusesse koesse kopsu, söögitoru, liigeste vigastuste puhul

emfüsematoosne, *emfüseemiga* iseloomustuv

emigrant [*-a'-*] (< ld. *emigrans* väljarändav), väljarändaja, pagulane, majanduslikel, poliitilistel, usulistel vm. põhjustel oma kodumaalt teisele maale väljarännanud isik. Vast. *immigrant*

emigratsioon (< ld. *emigrāre* välja rändama), väljaränne, massiline ümberasumine mingilt maalt teisele maale mitmesuguseil (majanduslikel, poliitilistel, usulistel vm.) põhjustel, omandas suure ulatuse kapitalistlikes maades XIX ja XX s.; pagulus; vast. *immigratsioon*; *med.* = *diapedees*

emigreerima (ld. *emigrāre*), välja rändama, kodumaalt mujale ümber asuma

emiir (< ar. *amir* käskija), valitseva vürsti tiitel mõnedes islamimaades; endiste valitsejate tiitel Afganistanis ja revolutsioonieelses Buhhaaras

eminentne [*-e'-*] (ld. *eminens*), silmapaistev, tähtis

eminents [*-e'n-*] (ld. *eminentia*), kõrgeausus, kardinalide, varemini ka vaimulike kuurvürstide ja *johanniitide* rüütliordu suurmeistri tiitel

emiraat, *emiiri* valitsuspiirkond

emissar (< ld. *emissārius* salasaadik, luuraja), mingi poliitilise v. riikliku org-i erisaadik (peam. salajase ülesandega)

emissioon (< ld. *emissio* väljasaatmine, -laskmine), *ök.* väärtpaberite (aktsiate, obligatsioonide), pangatähtede, paberraha käibelelaskmine riigi v. kapitalistide erakoondiste poolt; NSV Liidus teostab riigi pangatähtede ja kassatähtede e-i riigipank; peale selle teostab Nõukogude riik e-i ka riigilaenuobligatsioonide näol; *füüs.* osakeste siirdumine tahkest kehast v. vedelikust vaakuumi v. gaasilisse keskkonda (näit. elektronie.); e - i p a n k, pank, millel peale harilike pangaoperatsioonide on õigus käibele lasta pangatähti; e - i t e o o r i a, ingl. teadlase I. Newtoni (1643—1727) esitatud õpetus, mille järgi valgus moodustub väikestest osakestest, mida heidab välja iga valgust kiirgav keha ja mis levivad maailmaruumis; on uuemal ajal valguse laineteooriaga teadusest välja tõrjutud; e - s p e k t e r, hõõguvaist kehadest kiirguva valguse spekter

emiteerima (< ld. *emittere* välja saatma v. laskma), väärtpabereid, pangatähti paberraha käibele laskma

emitent [*-e'nt*] (< ld. *emittens* väl-

jasaatev), *emissiooni* teostaja, väärtpabereid, pangatähti v. paberraha käibele laskev asutus v. ettevõte

emitter [-*i'*-] (< ld. *emittere* välja laskma), laetud osakesi kiirgav elektrood elektronseadises; e - j ä r g u r, raadiotehnikas: transistoriga võimendusaste, millel on suur sisend- ja väike väljundtakistus

emj. *elektromotoorjõu* lühend

emmetroopia (< kr. *emmetros* paras, mõõdupärane + *ōps* silm), normaalne nägemine, niisugune silma kiirtemurdmisvõime, millal inimene näeb hästi nii kaugeid kui ka lähedasi esemeid. Vast. *ametroopia*

e-moll = *mi-minoor*

emolliensid [-*o'*-] (< ld. *emolliens* pehmendav), pehmendavad vahendid, ravivahendid, mis teevad haiguslikult kõvastunud naha ja limaskesta pehmeks

emotsionaalne, *emotsioonide* poolt esilekutsutud, tundeelamuslik

emotsioon (pr. *émotion* < ld. *emovēre* esile kutsuma, erutama), elav lühiajaline tundeelamus (hirm, viha, rõõm), mis on seotud muutustega siseorganite tegevuses ja väljendusliigutustega

empiiria (kr. *empeiria*), (teaduslik) kogemus, välismaailma tajumine meele-elundite varal; vaatlus harilikes, loomulikes tingimustes (vastandina *eksperimendile*)

empiirik, *empirismi* pooldaja; kogemuste järgi otsustaja

empiiriline (< kr. *empeiros* kogenud), kogemuslik, kogemusel põhinev; e. p s ü h h o l o o g i a, vaatlusi ja katseid uurimismeetodina kasutav psühholoogia

empire [*a̱pii'r*] (pr.), keisririik, impeerium. Vrd. *ampiir*

empiriokrititsism (< *empiiria* + *krititsism*) e. **mahhism** (Austria füüsiku ja filosoofi E. Machi (1838—1916) järgi), subjektiiv-idealistlik filosoofiline vool XIX s. lõpul eesotsas saksa filosoofide E. Machi ja R. Avenariusega; e. eitab materiaalse maailma objektiivset olekut ja käsitab asju kui teadvuse nähtusi, aistingute komplekse. Lenini teoses «Materialism ja empiriokrititsism» on antud e-i hävitav kriitika

empiriomonism (... *monism*), A. Bogdanovi subjektiiv-idealistlik filosoofiline õpetus, *empiriokrititsismi* teisend, mis samastab mõtlemist ja olemist kui ühtse (monistliku) kogemuse elemente

empiriosümbolism (... *sümbolism*), *empiriokrititsismi* teisend, väidab, et kujutlused ja mõisted pole reaalsete asjade peegeldused teadvuses, vaid ainult meie aistingute sümbolid

empirism (< kr. *empeiria* kogemus), ühisnimetus filosoofilistele õpetustele, mis tunnistavad usaldatava tunnetuse ainsaks vahendiks kogemust (meelelist tajumist) ja vähendavad loogilise analüüsi ja teoreetiliste üldistuste tähtsust; e. piirdub üksikute faktide uurimisega, libiseb nähtuste pinnal, arvestamata nende sügavamaid seoseid ja arenemisseadusi; e-le teaduses ja poliitikas on iseloomulikud üldiste eesmärkide ja perspektiivide mittemõistmine, teooria tähtsuse eitamine, kitsas praktitsism; selles mõttes on tarvit. väljend «roomav e.». M a t e r i a l i s t l i k u s t e-st, mis käsitab kogemust kui objektiivse tõelisuse peegeldust aistinguis, tuleb eristada i d e a l i s t l i k k u e-i, mille järgi kogemus on teadvuse subjektiivne sisu

empirist, *empirismi* esindaja v. pooldaja

empiristlik [-*ri'*-], *empirismile* vastav, selle põhimõtteil toimuv

emploi [*a̱plua'*] (pr.) = *ampluaa*

empoor (sks. *Empore*), väär, rõdu kirikus

empüeem (kr. *empyēma* mädapaise < *pyon* mäda), mädakogum, mingisse kehaõõnde v. õõneselundisse suurel hulgal kogunenud mäda

empüreum [-*reu'm*] (< kr. *empyros* põlev, lõõmav), vanaaja kreeklastel päikest ja tähti kandev kõrgeim taevaosa, täidetud tule ja valgusega; õndsate asukoht (it. luuletajal Dantel)

emu (< port. *ema* kurg), suur (1,7—2 m kõrge) lennuvõimetu lind kaasuariliste seltsist; esineb Austraalia rohtlais ja Tasmaanias

emulgaator (< ld. *emulgēre* välja lüpsma), 1) *emulsiooni* moodustumist soodustav vahend; 2) riist *emulsiooni* valmistamiseks

emulgeerima, *emulsiooni* valmistama v. tekitama

emulsiin (< ld. *emulsus* väljalüpstud), mandleis, paljudes kaunviljades jm. sisalduv ferment

emulsioon (pr. *émulsion* < ld. *emulsus* väljalüpstud), filmi, fotoplaadi v. paberi valgustundlik kiht; *keem.* dispersne süsteem, kus ühe v. mitme vedeliku tilgakesed on ühtlaselt jaotunud nende vedelikega segunematus vedelikus (dispersioonikeskkonnas); looduslikud e-d on näit. piim ja taimede piimmahl; e - i m e e t o d, tuumafüüsika meetod aatomituumade ja laetud elementaarosakeste avastamiseks erilise fotoe-i abil

emulsor [-*u'*-] = *emulgaator* (2)

en- (kr.), sees, seas, keset

enanteem (... kr. *antheō* õitsen), limaskestalööve, vastab *eksanteemile* nahal

enantiotroopia (... kr. *antios* vastaspoolne + *tropos* pööre), kahekujulise (dimorfse) v. mitmekujulise (polümorfse) keha mitmesuguste vormide omadus temperatuuri muutumisel ühest kujust teise üle minna ja endisse kujusse tagasi tulla

en avant [*a̱nava̱'*] (pr.), edasi!

en bloc [*a̱blo'k*] (pr.), koos, tervikuna

en canaille [*a̱kana'j*] (pr.), alatult, kaabaklikult

en chef [*a̱še'f*] (pr.), ülemana, juhina

encomienda [*enko- -e'-*] (hsp., «usaldamine»), indiaanlaste sundtöö Hispaania Am. kolooniates XVI—XVIII s.

endarteriit (kr. *endon* sees + *arter*) e. **oblitereeruv endangiit** (... kr. *angeion* veresoon), tuiksoone umbumine, jalaarterite krooniline ainevahetushäiretest tingitud põletik

endeem (< kr. *endēmos* kohalik) e. **endeemik**, teatud piiratud levimisalal esinev taime- v. loomaliik

endeemia, paiguline taud, teataval maa-alal kodunenud taud vm. haigus

endeemiline, paiguline, päriskodune, teatava alaga seotud, teatud alal kohapealse päritoluga

endemism, päriskodusus, taime- v. loomaliikide esinemine teatud piiratud levimisalal, kus on toimunud nende väljakujunemine

endermaalne (< *en-* + kr. *derma* nahk), nahasisene, nahasse süstitav

en detail [*a̱deta'j*] (pr.), üksikasjalikult; jae

endiivia (< pr. *endive* < ld. *intibus*), salatsigur, Ida-Indiast pärinev taim korvõieliste suguk-st

endo- (kr.), sise-, sisemine

endodermis [-*de'*-] (... kr. *derma* nahk), *bot.* tärklistupp, taime juhtkimpe (kimpudena asetsevaid kudesid) ümbritsev kaitsetupp

endofüüt (... kr. *phyton* taim), teises taimes kasvav nugitaim

endogaamia (... kr. *gamos* abielu), abielu üksnes antud ühiskondliku rühmituse (suguharu, sugukonna, kasti) liikmete vahel; sugulaste abielu. Vast. *eksogaamia*

endogeenne (... kr. *genos* sugu, sünd), seespool tekkiv v. tekkinud, seest välja kasvav. Vast. *eksogeenne*; e. a i n e, *med.* kehas tekkiv aine; e. e l u n d, *biol.* sisemistes kudedes kujunev ning kasvades teda katvaid kudesid läbiv elund; e-d p r o t s e s s i d, protsessid, milles väljenduvad Maa sisemuses mõjuvad jõud, peam. maasisene soojusenergia ja raskusjõud

endokard [-*a'*-] (... kr. *kardia* süda), südame sisekest

endokardiit, südame sisekesta, eriti südameklappide põletik

endokriinne (< *endo-* + kr. *krinō* eraldan, lahutan), *füsiol.* sisenõristuslik, sisesekretoorne

endokriinnäärmed, sisesekretsiooninäärmed (neil puudub nõret väljaviiv juha), näit. hüpofüüs, kilpnääre, epiteelkehad, neerupealised

endokrinoloogia (< *endo-* + kr. *krinō* eraldan, lahutan + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus sisesekretsioonist, füsioloogia osa, mis uurib sisesekretsiooninäärmeid ja nende talitluse häireist tekkinud haigusi

endolümf [-*ü'*-] (... ld. *lympha* selge vesi), sisemahl, vedelik kõrva labürindis

endomeetrium (... kr. *mētra* emakas), emaka limaskest

endometriit, emaka limaskesta põletik

endometrioos, emaka limaskesta sarnase koe esinemine anomaaliana väljaspool emakat

endoparasiit (< *endo-* + *parasiit*), sisenugiline, kehas (sooltorus, kudedes) elav nugiline

endoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), torukujuline riist (näit. *gastroskoop*, *tsüstoskoop*) kehaõõnte (mao, kusepõie, pärasoole jne.) sisemuse vaatle-

miseks haigusprotsesside kindlaksmääramisel

endoskoopia, kehaõõnte sisemuse vaatlus *endoskoobiga*

endosmoos (< *endo-* + *osmoos*), vedelike ja lahustunud ainete sisseimbumine väliskeskkonnast läbi poolläbilaskva vaheseina. Vast. *eksosmoos*

endosperm [*-pe'-*] (...kr. *sperma* seeme), sisetoitekude, toitaineterikas kude seemnes, moodustab sageli suurema osa seemnest (näit. rukki-, nisuteras)

endoteel (...kr. *thēlē* nisa), lümfi- ja veresoonte ning kehaõõnte seinte sisepinda kattev kude, mis moodustub ühest lamedate rakkude (e-irakkude) kihist

endotermiline [*-te'-*] (...*termiline*), soojust neelav. Vast. *eksotermiline*; e. reaktsioon, keemiline reaktsioon, millega kaasneb soojuse neeldumine

endotoksiinid (...*toksiinid*), elavate pisikute (bakterite) kehas sisalduvad mürgid, mis sealt eralduvad pisiku suremisel v. lahustumisel

endotroofne (...kr. *trophē* toit), sisene, toitva organismi sisemuses asuv (seente ja üldse parasiitide kohta)

eneoliitikum (< ld. *aeneus* vaskne + kr. *lithos* kivi), *arheol.* vase-kiviaeg, *neoliitikumi* ja pronksiaja vaheline üleminekujärk, millal tarberiistade valmistamiseks kasutati vaske rööbiti kiviga

energeetik, energeetika eriteadlane

energeetika (< kr. *energētikos* tegev), teadus *energia*varudest, energia kasutuselevõtmisest, muundamisest ja tarbimisest; majandusharu, mis hõlmab energia tootmise ja jaotamise rahvamajanduses

energeetiline, *energeetika* alale kuuluv; *energia* liikide kasutamisse puutuv

energetism, idealistlik vool loodusteaduses XX s. algul (esindajad sks. keemik ja filosoof W. Ostwald jt.); püüdis kujutada liikumist ilma mateeriata ja viia kõik looduse nähtused energia üldmõiste alla

energia [*-e'r-*] (< kr. *energeia* tegevus), töövaru, töövõime; tarm; *füüs.* mateeria liikumise üldine mõõt, üks mateeria põhiomadusi; e. peamised liigid on mehhaaniline, elektromagnetiline, keemiline, soojus- ja tuumae.; iga e-liik võib muunduda teiseks, kuid ükski e-liik ei kao, vaid selle näilikul kadumisel tekib mingi teine e-liik kadunuga võrdväärses hulgas (e. jäävuse ja muundumise seadus); e-kandja, gaas, aur, vedelik v. tahke aine e. salvestamiseks v. teisale toimetamiseks; e-süsteem, elektrijaamade, elektriliinide, alajaamade ja soojusvõrkude kogum elektri- ja soojuse. tootmiseks ning tarbijatele jaotamiseks mingis paikkonnas; e-tase, e-nivoo, mikrosüsteemi (molekuli, aatomi, aatomituuma) võimalik energia statsionaarses olekus

energiline [*-e'r-*], tarmukas, agar, teovõimas

enervatsioon (< ld. *enervātus* nõrk, jõuetu < *e-* välja + *nervus* närv), rammestus, jõuetus; *med.* närvi väljalõikamine

enerveerima (ld. *enervāre*), rammestama, jõuetuks tegema

en face [*afa'ss*] (pr.), eest vaadatult

en famille [*afami'j*] (pr.), perekondlikult, kitsas ringis

enfant terrible [*afa' teri'bl*] (pr., «hirmus laps»), isik, kes oma käitumise v. sobimatu avameelsusega asetab juuresolijad piinlikku seisukorda

enfilade [*afila'd*] (pr.) = *anfilaad*

en flagrant délit [*aflagra' deli'*] (pr.), süüteolt, süüteo kohal

engobe [*ago'b*] (pr.) = *angoob*

engramm [*-a'-*] (< *en-* + kr. *gramma* kirjutis), mälujälg, oletatav püsiv muutus ajus, millel põhineb mälu

en gros [*agro'*] (pr.) = *angroo*

enharmoonia (< *en-* + *harmoonia*), võimalus tempereeritud helisüsteemi helide kõrgust muutmata muuta nende kirjutusviisi ja nimetust

enharmooniline (< *en-* + *harmooniline*), *enharmooniat* rakendav; e-d helid, samakõlalised, kuid noodikirjas erinevalt märgitud ja eri nimetusega helid (näit do ♯ ja re ♭); e-d helistikud, samakõlalised, kuid noodikirjas ja nimetuselt erinevad helistikud (näit. Do-diees-mažoor ja Re-bemoll-mažoor)

enigmaatiline (< ld. *aenigma* mõistatus), mõistatuslik

enjambement [*ažabma'*] (pr.) = *anžambmaan*

enkaustika [*-au'-*] (kr. *enkaustikē* < *enkaiō* põletan sisse), maalimine vaha-

värvidega, antiikajast pärinev maalitehnika, mis kasutas vahas kuumendamise teel segatud värve

enklaav (pr. *enclave*), riik v. riigi osa, mida täielikult ümbritseb teine riik. Vrd. *eksklaav*

enkliis (< kr. *enklisis* kallutus), sõna liitumine eelneva sõnaga nõnda tihedalt, et järgnev sõna allub eelneva pearõhule ja moodustab sellega koos kõnetakti (näit. *sõber /tundis mu/ ära*). Vast. *prokliis*

enkliitikon, *enkliisi* puhul eelneva sõnaga liituv sõna

enkliitiline, *enkliisile* alluv, sellele omane, najatuv (sõna kohta)

enkondroom (< *en-* + *kondroom*), kõhrkasvaja (kohal, kus normaalselt kõhre pole)

enkoomion (kr. *enkōmion*), kiidulaul; (kedagi) ülistav luuletus, kõne v. kirjutis

en masse [*ama'ss*] (pr.), hulgiti, massiliselt

en miniature [*a -tüü'r*] (pr.), väikesel mõõdul, miniatuuris

enormne [*-o'-*] (ld. *enormis*), tohutu suur; hämmastav; õieti: normist väljas

en passant [*apassa'*] (pr.), möödaminnes, muuseas; males: algseisust kaksiksammu teinud etturi löömine vastase etturiga, kui esimene läbis viimase löögivälja

en profil [*aprofi'l*] (pr.), kõrvalt vaadates, külgvaates, profiilis

ensemble [*asa'bl*] (pr.) = *ansambel*

ensootia (< *en-* + kr. *zōon* loom), kohati suuremas ulatuses levinud loomataud

ensümoloogia (kr.), õpetus *ensüümidest* ehk fermentidest ja nende toimest

ensüüm vt. *ferment*

entaas (< kr. *entasis* pingutus), *arhit.* antiikaja samba tüve allosas esinev sujuv paisutus

entelehhia [*-le'-*] (kr. *entelecheia* tegelikkus), Aristotelese (384—322 e. m.a.) filosoofias arenemise teleoloogiline (vt. *teleoloogia*) printsiip, mittemateriaalne tegev, kujundav võime, mis määravat mateeria arenemist selle sisemise eesmärgini; mõnedel *vitalismi* pooldajatel müstiline mittemateriaalne elujõud

entente [*ata't*] (pr.) = antant; ***e. cordiale*** [*kordja'l*], «südamlik sobimus», liidutaoline suhe Prantsus- ja Inglismaa vahel enne I maailmasõda

enteraalne (< kr. *enteron* sool), peensoolesse v. sisikonnasse puutuv

enteralgia [*-a'l-*] (...kr. *algos* valu), kõhuvoolmed, soolevalud; tiirud (loomadel)

enteriit (< kr. *enteron* sool), peensoolepõletik

entero- (< kr. *enteron* sool), soole-, soolte-

enterokinaas (...*kineō* panen liikuma), *ferment*, mis muudab kõhunäärmest nõristuva *trüpsiini* aktiivseks

enterokokk (...*kokk*), inimese soolestikus elutsev *saprofüütne* mikroob, võib tekitada haigusi

enterokoliit (...kr. *kolon* jämesool), peen- ja jämesoolepõletik

enteroliit (...kr. *lithos* kivi), soolekivi, sooles tekkiv kivitaoline moodustis

enteroptoos (...kr. *ptōsis* kukkumine, langemine), kõhuõõneelundite vaje (pärast korduvaid sünnitusi, kiirel kõhnumisel)

enteroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), soolevalgusti, riist soole sisemuse valgustamiseks ja vaatlemiseks

enterotoomia (...kr. *tomē* lõige), soole avamine operatsiooni teel

entiteet (ld. *entitās*), olemus, esemete tõeline olu

ento- (< kr. *entos* sees, seespool), sise-

entoblast [*-a'-*] (...kr. *blastos* idu) e. **entoderm** [*-de'-*] (...kr. *derma* nahk), *biol.* siseleht, sisemine lootenleht, *gastrula*staadiumis *embrüo* sisemine rakukiht; sisemine rakukiht kahekihilise kehaseinaga loomadel (ainuõõssetel, käsnadel)

entomofiilia (< kr. *entomon* putukas + *philia* sõprus, armastus), putuktolmlemine, risttolmlemine putukate kaasabil

entomofiilne, putukalembene, putukate kaasabil tolmlev (taime kohta)

entomoliit (< kr. *entomon* putukas + *lithos* kivi), kivistunud putukas (näit. merevaigus)

entomoloog, *entomoloogia* eriteadlane, putukateadlane

entomoloogia (< kr. *entomon* putukas + *logos* mõiste, käsitlus), putukateadus, putukaid käsitlev *zooloogia* haru

entootiline (< *ento-* + kr. *us*, omast. *otos* kõrv), kõrvasisene, kõrvas tekkiv

entoparasiit (... *parasiit*) = *endoparasiit*

entoptiline [-*o'*-] (... kr. *ōps* silm), silmasisene, silmas tekkiv

entozoon (... kr. *zōon* loom), pl. e n t o z o a [-*o'a*], siseloomnugiline, loomne parasiit, kes nugib teistes loomades; sisuseuss

en toutes lettres [*ątu't letr*] (pr.), avameelselt, täie otsekohesusega

entrechat [*ątrša'*] (pr.), balletis: mõlema jala kiire kokkulöömine ja positsiooni vahetamine õhus püsthüppe ajal

entrecôte [*ątrkoo't*] (pr.) = *antrekoot*

entrée [*ątre'*] (pr.) = *antree*

entre nous (soit dit) [*ątrnu' (sua' di)*] (pr.), omavahel, usalduslikult (olgu öeldud)

entresol [*ątrso'l*] (pr.) = *antresool*

entroopia (< *en-* + kr. *tropē* pööre, muundus), *füüs.* termodünaamiline suurus, mis iseloomustab keha v. kehade süsteemi seisundit; kõigi isoleeritud süsteemis toimuvate protsesside puhul e. kasvab (pöördumatud protsessid) v. jääb püsivaks (pöörduvad protsessid); *mat.* informatsiooniteooria põhimõiste, sündmuste kogumi määramatuse ja üksiksündmuste jaotuse varieeruvuse mõõt; e. ühik on *bitt*; üldtähenduses on e. süsteemi määramatuse, korrapäratuse, n e g e n t r o o p i a vastavalt korrastatuse, korrapärasuse iseloomustaja

entroopium (kr.-ld.), silmalau sissepööre põletiku v. lihasekrambi tagajärjel

entsefaliit (< kr. *enkephalos* aju), ajupõletik

entsefalogramm [-*a'mm*] (... kr. *gramma* kiri), aju röntgenülesvõte

entsefalomalaatsia (... kr. *malakia* pehmus, nõrkus), ajupehmumus, koldeline ajuolluse kärbumine ning pehmeks muutumine

entsüklika [-*ü'*-] (< kr. *enkyklios* ringikujuline), paavsti ringkiri

entsüklopedism (< kr., vt. *entsüklopeedia*), laialdane igakülgne haridus, mitmekülgsed teadmised paljudel teadusaladel

entsüklopedist, igakülgselt haritud, mitmekülgsete teadmistega isik; e-d, rühm eesrindlikke pr. filosoofe XVIII s., koondunud Diderot' ja d'Alembert'i poolt a. 1751—80 väljaantud «Entsüklopeedia» ümber, mis etendas suurt osa kodanliku ideoloogia kujundamises feodalismi, absolutismi ja kiriku vastu peetud võitluse perioodil

entsüklopeedia (< pr. *encyclopédie* < *en-* + kr. *kyklos* ring + *paideia* haridus, teadus), teaduslik teatmeteos, mis annab kas süstemaatiliselt (sisu kokkukuuluvuse järgi) v. märksõnade tähestikulises järjekorras kokkuvõtte kõigist teadusaladest (ü l d e.) v. mõnelt üksikult teadusalalt (e r i e.)

entsüklopeediline, *entsüklopeediasse* puutuv, selle iseloomu omav; kõike hõlmav, mitmekülgne, kõiki teadusalasid haarav; e. s õ n a s t i k, igasuguseid teoreetilisi ja praktilisi teatmeid märksõnade tähestikulises järjekorras sisaldav teos

entusiasm [-*a'*-] (kr. *enthusiasmos*), ülev vaimustus, ind, kirglik hoog

entusiast [-*a'*-] (kr. *enthusiastēs*), isik, kes on tulvil vaimustust, mingist ideest innustunud isik; entusiasmiga, innukalt mingile tegevusele andunud isik

entusiastlik [-*a'*-], tulvil vaimustust, innukas

entümeem (kr. *enthymēma*), lühendatud *süllogism*, milles puudub üks eeldustest v. tuletis

enukleatsioon (< ld. *e* välja + *nucleus* pähkel, tuum), *med.* silmamuna v. mingi kasvaja operatiivne eemaldamine sel viisil, nagu eraldatakse tuuma koorest

enumeratsioon (ld. *enumerātio*), loendus

enumereerima (ld. *enumerāre*), loendama, loetlema

enurees (< kr. *enurein* sisse kusema), kusepidamatus, mittetahtlik kusevool, voodisse kusemine

e. o., lüh. sõnadest *ex officio*

eodem [-*oo'*-] (ld.), samal (päeval, kuul, aastal); samas

eofüüdid (< kr. *ēōs* koit + *phyton* taim), *geol.* «ürgtaimed», ebamäärased sooned ja viirud *kambriumi* liivakivides, tõenäoliselt veeloomade roomamisjäljed

eohippus [-*i'*-] (< kr.), perek. vanimaid hobuslasi; e-d olid rebasesuurused, elasid *eotseeni* alguses P.-Am. ja Lääne-Euroopa metsades

eo ipso (ld.), just seeläbi, iseenesest

eokrinoidid [-*oi'*-] (kr.), *kambriumi* ja *ordoviitsiumi* meredes elanud okasnahksete (selgrootute mereloomade) klass

eoliidid (< kr. *ēōs* koit + *lithos* kivi), lõhmkivid, *tertsiaari* ja *kvaternaari* ladestuist leitud tulekivitükid, mida mõned uurijad on pidanud inimese algelisteks tööriistadeks

eooliline (kr. tuulejumala Aiolose järgi), tuuline, tuule tekitatud; e-d m o o d u s t i s e d, tuule kuhjaval v. kulutaval toimel tekkinud moodustised maapinnal (luited, tuulevired, -sambad jm.)

eoon (kr. *aiōn*), ajastu; igavik

eosiin (< kr. *ēōs* koit), *fluorestseiinist* saadav punane orgaaniline värvaine; tarvit. riide värvimiseks, punase tindi valmistamiseks jm.

eosinofiilid (... kr. *phileō* armastan), vere valgelibled, milles on *eosiiniga* värvuvaid terakesi

eosinofiilne, kergesti *eosiiniga* värvuv

eosoikum [-*oi'*-] (< kr. *ēōs* koit + *zōē* elu) e. **eosoiline aegkond** [-*oi'*-], *geol.* *arhaikumile* järgnev aegkond Maa ajaloos, elu tekkimise aegkond maakeral

eotseen (... kr. *kainos* uus), *geol.* *tertsiaari* vanemaid ajastikke ja ladestikke, *paleogeeni* keskmine osa

epaanodos (kr., «tagasipöördumine»), lauseosa tunderõhuline kordamine vastupidises järjekorras

epagoog (< kr. *epagōgē* juurdejuhtimine), loogikas järeldus üksikult üldisele, sama mis *induktsioon*

epakt [-*a'*-] (< kr. *epakteon* juurdetoodav), päevade arv, mis on möödunud 1. jaanuaril viimasest noorkuust

epanafoor vt. *epanastroof*

epanalepsis [-*le'*-] (< *epi-* + kr. *analēpsis* uuesti algamine), lause algusosa tunderõhuline kordamine lause lõpus

epanastroof (< *epi-* + *anastroof*) e. **epanafoor** (< *epi-* + *anafoor*), korduv figuur, lause v. värsi lõpposa kordamine järgmise lause v. värsi algul

eparhia [-*a'r*-] (kr. *eparchia* valitsuskond), *diötseesi* osa Rooma keisririigi idaosas; piiskopkond kreekakat. kirikus

epateerima (pr. *épater*), ebahariliku käitumisega hämmastama, jalust rabama

épater les bourgeois [*epate' le buržua'*] (pr.), kodanlasi hämmastama, õrritama

epee (pr. *épée*), mõõgataoline torkerelv vehklemises

epeirogenees (kr. *epeiros* maismaa, manner + *genos* sünd, teke), *geol.* maismaa kujunemine maakoore väga pikaldaste tõusude ja vajumiste tagajärjel

ependüüm (< kr. *ependyma* pealisrõivas), *med.* ajuvooderdis, peaaju õõsi ja seljaaju tsentraalkanalit kattev kude

epentees (< *epi-* + kr. *enthesis* sisestamine), *lgv.* hääliku põimumine sõnasse siirdehäälikuna v. teatavas silbis järgneva silbi vokaali ettehääldamisena

epi- (kr.), juures, peal, järgi, järel, pärast, üle, vastu

epideemia (kr. *epidēmia*), (ränd)-taud, mingi nakkushaiguse aeg-ajalt puhkev massiline esinemine teatud piirkonnas

epideemiline, *epideemiasse* puutuv; *epideemiana* esinev

epidemioloog, *epideemiliste* haiguste arst, eriteadlane *epidemioloogia* alal

epidemioloogia (< *epideemia* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), taudiõpetus, teadus, mis uurib *epideemiate* ja ka mõnede mittenakkushaiguste (vähi, skorbuudi) tekkimist ning arenemist ja abinõusid nende vastu võitlemiseks

epidermis [-*de'*-] (kr.), marrasknahk: *anat.* naha väline õhuke epiteelist koosnev kiht; *bot.* taime lehti, rohtseid varsi ja noori juuri kattev rakukiht

epidermofüütia (< *epidermis* + kr. *phyton* taim), eriliste parasiitseente (epidermofüütide) tekitatud naha pindmise kihi (epidermise) seenhaigus

epidiaskoop (< kr. *epi-* + *diaskopeō* vaatan läbi), projektsiooniaparaat, millega saab näidata niihästi diapositiive kui ka pilte raamatuist, jooniseid jm.

epididümiit (< kr. *epi-* peal + *didymos* munand), munandimanusepõletik

epidoot (< kr. *epidosis* juurdekasv), moondekivimeis, eriti rohelistes kiltades esinev roheka kuni musta värvusega silikaatne mineraal

epifenomen (< kr. *epi-* juures + *fenomen*), *filos.* lisanähtus, kõrvalnäh-

tus, mis kaasneb teiste nähtustega, kuid ei avalda neile mingit mõju

epifoor (kr. *epiphora* < *epi-* pärast + *phoros* kandev), sõna v. sõnaühendi tunderõhuline kordumine mitme lause v. lauseosa lõpul

epifüüs (< kr. *epiphysis* juurdekasv), luu-otsosamik, pikkade toruluude (reie-, sääre-, õlavarreluude) otsmine osa; käbikeha, väike vaheaju juurde kuuluv käbijas sisesekretoorne nääre

epifüüt (< kr. *epi-* peal, juures + *phyton* taim), taim, mis kasvab teisele taimele kinnitunult, sellelt toitaineid ammutamata

epigastrium [-*a*'-] (< *epi-* + kr. *gastēr* kõht), ülakõht, «südamealune»

epigeiline [-*ei*'-] (kr. *epigeios*), maapealne

epigenees (< kr. *epi-* pärast + *genesis* teke, päritolu), *biol.* pärastkujunemine, XVIII s. 2. poolel vastukaaluks *preformismile* esitatud teooria, mis näitas, et organism pole muna- v. seemnerakus ennakult moodustunud (nagu väitsid preformistid), vaid areneb uudismoodustisena; *geol.* sekundaarsed muutused kivimeis, mis põhjustavad kivimi osalise v. täieliku ümberkujunemise

epigeneetiline, pärast tekkinud

epiglotis [-*o*'-] (< kr. *epi-* peal + *glōtta* keel), kõripealis, suleb käigu kõrisõlme juurde

epigonism, *epigoonina* mõne mineviku teadusliku, kirjandus- v. kunstivoolu jäljendamine

epigoon (< kr. *epigonos* pärast sündinud), järeleaimaja, teiste eeskuju, ideid ja meetodeid rakendav, ilma loomevõimeta jäljendaja; e-d, 1) kr. müt. seitsme kangelase pojad, kellel 10 a. pärast isade katse nurjumist õnnestus vallutada Teeba; 2) hellenistlike riikide valitsejate teine sugupõlv (u. a-st 280 e.m.a.) pärast *diadohhe*

epigraaf (kr. *epigraphē*), raidkiri (kivil, metallil); pealiskiri; moto, lause (sageli tsitaat) teose v. selle jao alguses, on autoripoolseks viiteks teema ja selle arendamise iseloomule

epigraafik, raidkirjade uurija, *epigraafika* eriteadlane

epigraafika, ajaloo abiteadus, mis tegeleb vanade (eriti kr. ja rooma) raidkirjade uurimisega

epigramm [-*a*'-] (< kr. *epigramma* pealiskiri), Vana-Kreekas algselt pealiskiri mälestus- v. hauasambal, pühendkingil jm., hiljem väike luuletus eleegilistes distihhonides; vanarooma lühike pilkeluuletus; uuemal ajal väike pilkeluuletus mis tahes värsimõõdus

epigrammatik [-*ma*'-], *epigrammide* kirjutaja

epigrammatiline [-*ma*'-], *epigrammisse* puutuv, selle laadis; lühidalt ning tabavalt väljendatud

epigüünne (< kr. *epi-* peal + *gynē* naine), *bot.* emakast kõrgemal asetsev, sigimikupealne (õie kohta). Vast. *hüpogüünne*

epiheireem (kr. *epicheirēma*), järeldus, mille eeldused on *entümeemid*

epikantus [-*a*'-] (< *epi-* + kr. *kanthos* silmanurk), sisemist silmanurka viltu kattev, kuid silma sulgemisel kaduv ülalau kurd

epikard [-*a*'-] (< kr. *epi-* juures + *kardia* süda), südame väliskest

epikarp [-*a*'-] (< kr. *epi-* peal + *karpos* vili), *bot.* viljakoore väliskiht

epikriis (< kr. *epi-* pärast + *krisis* otsus), *med.* lõppotsus, mingi möödunud haigusjuhu kokkuvõte (haigusloo lõpus)

epikureism, vanakr. valgustaja, materialistliku filosoofi ja ateisti Epikurose (341—270 e.m.a.) õpetus, mis seletab maailma materialistlikult *atomistika* alusel

epikuurlane, *epikureismi* pooldaja; kodanlikus kirjanduses: inimene, kes hindab üle kõige isiklikku mõnu ja meelelisi naudinguid

epilatsioon (< ld. *e* ära + *pilus* juus, karv), juukse-, karvakõrvaldamine (nahahaiguste ravimise v. iluravi otstarbel)

epileerima, juukseid, karvu kõrvaldama

epilepsia [-*le*'-] (kr. *epilēpsia*), langetõbi

epileptik [-*le*'-] (kr. *epilēptos*), langetõbine

epileptiline [-*le*'-], *epilepsiaga* seoses olev, *epilepsiale* omane

epiloog (kr. *epilogos* < *epi-* pärast + *logos* sõna, kõne), lõppkõne, lõppsõna; eriti kirjandusteose (draama, romaani) lõpposa, mis annab kokkuvõtte ja sageli tutvustab tegelaste edasise saatusega

epiniikion (kr. *epinikion* < *epi-* juurde + *nikē* võit), võidulaul, koorilaul spordimängudel võitnute auks Vana-Kreekas

epinefriin (< *epi-* juures + *nephros* neer) = *adrenaliin*

epirogenees = *epeirogenees*

episkoop (< kr. *episkopeō* vaatan millelegi), projektsiooniaparaat läbipaistmatute piltide ja esemete näitamiseks

episkopaalne (< kr. *episkopos* ülevaataja, piiskop), piiskoplik, piiskopi

episood (kr. *epeisodion*), vahelugu, vahesündmus; kõrvalseik v. -sündmus; *kirj.* vanakr. draamas koorilaulude vahele põimitud tegevusosa; hiljemini: kirjandusteoses peategevusega seotud terviklik tegevuslõik

episoodiline, episoodidena toimuv, vaheleliidetud; aeg-ajalt esinev, mööduv, juhuslik; kõrvalise tähtsusega

episootia (< kr. *epi-* juures + *zōon* loom), loomataud

episotoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitus), loomataudiõpetus

epistaas (kr. *epistasis* peatus, takistus), geneetikas ühe geeni talitluse pärssimine teise, mittealleelse geeni toimel

epistel [-*i*'-] (ld. *epistola* ehk *epistula* < kr. *epistolē*), kiri, kirjanduslikus vormis läkitus; *noomituskõne

epistemoloogia (< kr. *epistēmē* teadmine + *logos* mõiste, käsitlus), ingl. ja pr. uuemas filosoofias: ainult teadusliku tunnetuse teooria

epistolaarne, *epistlisse* kuuluv; kirjakujuline, kiri-; e. k i r j a n d u s, teadlaste, kirjanike jt. kirjade kogumikud; ühepoolsete kirjade v. kirjavahetuse kujul loodud kirjandusteosed (romaan, novell)

epistolograafia (< kr. *epistolē* kiri + *graphō* kirjutan), kirjade kirjutamise kunst; kirjade kirjutamise juhiste kogu

epistroofeus (ld. *epistropheus* < kr. *epistrophē* pööramine), *anat.* teine kaelalüli

epistüülion (kr. *epistylion*) = *arhitraav*

epizoon (< kr. *epi-* peal + *zōon* loom) = *ektoparasiit*

epizootia = *episootia*

epizootoloogia = *episotoloogia*

epitaaf (< kr. *epitaphios* matmisse kuuluv, haua-), hauakõne, hauakiri; hauasammas vastava kirjaga; surnu mälestustahvel (kiriku seinal); kellegi mälestuseks kirjutatud lühiluuletus

epitalaamion (< kr. *epithalamios* pulma-), vanakr. ja -rooma pulmalaul

epiteel (< kr. *epi-* üle + *thēlē* nisa), *biol.* kattekude, koeliik, mis välise kihina katab looma v. inimese nahka v. vooderdab seesmisi kehaõõsi ja -kanaleid; ka enamik näärmeid koosneb e-dest; *bot.* näärmerikas rakukiht taimede välispinnal v. õõntes

epiteet (< kr. *epitheton* lisand), teatud kõnekujund, sõna, mis on lisandatud täiendina v. öeldistäitena nimisõnale selle iseloomuliku omaduse esiletõstmiseks v. luulelise varjundi andmiseks

epiteliaalne, *epiteelist* arenenud, selle taoline, kattekoeline

epitelioom, *epiteelist* koosnev kasvaja, kattekudekasvaja

epitelisatsioon, *epiteeli* moodustumine, sellega kattumine

epitheton ornans [-*i*'*te*-] (< kr. *epitheton* epiteet + ld. *ornans* kaunistav), nimisõna kaunistav, sellele kujukust andev omadussõna (näit. *sinine* meri)

epitoom (kr. *epitomē* ära- v. väljalõige), väljavõte v. kokkuvõte suuremast teosest

epitriit (< kr. *epitritos* üks ja üks kolmandik, $1^1/_3$), kolmest pikast ja ühest lühikesest silbist koosnev värsijalg antiikluules

epitsenter [-*e*'*n*-] (< kr. *epi-* peal + *tsenter*), värinakese, maavärina kolde (hüpotsentri) projektsioon maapinnal; ka tuumarelva plahvatuse maapealne kese

epitseuksis [-*eu*'-] (< kr. *epi-* + juurde + *zeuxis* rakendus), sõna v. sõnaühendi tunderõhuline kõrvutine kordamine lauses

epitsükkel [-*ü*'-] (< kr. *epi-* peal *kyklos* ring), *astr.* ringjoon, mille keskpunkt liigub teist ringjoont mööda (vanakr. astronoomi Ptolemaiose geotsentrilises maailmasüsteemis)

epitsükloid [-*oi*'*d*] (...kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* kõver, mille kujutab ringjoone punkt, kui see ringjoon veereb teise ringjoone väliskülge mööda

epohh [-*o*'-] (< kr. *epochē* peatus), ajastik; teatav pikem omailmeline ajajärk; ajalooline pöördeaeg, uue aja-

järgu algus; *astr.* ajamoment, mille kohta on määratud taevakeha asukoht, muutliku tähe heledus vm.

epoksüetaan (< kr.) e. **etüleenoksiid,** mürgine värvuseta gaas, tarvit. pindaktiivsete ainete, emulgaatorite jm. valmistamiseks

epoksüvaik [*-o'-*] (< kr.), tehisvaik, mida tarvit. liimide ja lakkide valmistamiseks

epolett [*-e'tt*] (pr. *épaulette* < *épaule* õlg), õlak, eriti ühest otsast ümarik, märkidega, kuld- v. hõbepaeltega, narmastega jm. kaunistatud õlak ohvitseride paraadvormil mõnes riigis

eponüüm (< kr. *epōnymos* < *onoma* nimi), kõrgem ametikandja Vana-Kreekas; Ateenas esimene 9-st *arhondist*, kelle nimega märgiti aastaid

epood (kr. *epodos*), antiikajal: lüüriline luuletus, milles pikk värsirida vaheldub lühikesega; lõpplaul, kr. koorilaulus esimesele kahele osale (*stroofile* ja *antistroofile*) järgnev kolmas osa

epopöa [*-öa'*] (kr. *epopoiia*), suurem *eepiline* teos, eepos; ajaloolisi sündmusi v. ajajärke kujutav ulatuslik romaan v. romaanisari; *rida kangelastegudega seotud sündmusi

eppur si muove [*-u'r -o'-*] (it.), «ja ta liigub ometi» (nii olevat Galilei hüüdnud pärast seda, kui ta a. 1633 inkvisitsioonikohtu ees oli sunnitud loobuma Kopernikuse õpetusest Maa liikumise kohta ümber Päikese)

epsilon, kr. tähestikus 5. täht (*E*, *ε*), vastab ld. lühikesele *e*-le

epuulis (< kr. *epi-* peal + *ulon* ige), *med.* igemekasvaja

epüllion [*-ü'-*] (kr. *epyllion*), «väike eepos», väike *heksameetreis* kirjutatud luuleteos hellenistlikus luules

epüornis [*-o'-*] (kr. *aipys* kõrge + *ornis* lind), hiidjaanalind (Madagaskaril hävinud XVII s.)

epüür (pr. *épure*), ruumilise kujundi tasapinnaline joonis *ortogonaalprojektsiooni* meetodil; mingi suuruse (jõu, mehhaanilise pinge) muutumise graafiline esitus

Er, *erbiumi* sümbol

erbium (Rootsi kohanime (Ytt)erby järgi), sümbol Er, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 68, aatomm. 167,26, koosneb 6 isotoobist

erebos (kr.), vanakr. mütoloogias allmaailma süngeim osa, manala

ereetiline (< kr. *erethō* ärritan), kergesti ärrituv, erutuv

erektiilne (< ld. *erēctus* püstiseisev), jäikpunduv, erektsioonivõimeline

erektsioon (< ld. *erēctus* püstiseisev), *füsiol.* jäigastumine, suguti, kõdisti, rinnanibude suuremaks ning kõvemaks pundumine

eremiit (< kr. *erēmos* üksildane), (kristlik) erak, üksiklane

eremitaaž e. **ermitaaž** (pr. *ermitage*), «eraku (eremiidi) asula»; seda järeleaimav üksildane väike hoone v. loss aias v. pargis (eriti XVIII s.)

eremuur (< kr. *erēmos* üksildane + *ura* saba), rohtlaliilia, taim liilialiste suguk-st

erepsiin (< kr. *ereptomai* kitkun, närin ära), peensoole limaskestas sisalduv valke lõhustav ferment

eretism (< kr. *erethō* ärritan), *med.* kõrgenenud ärrituvus v. erutuvus

erg (< kr. *ergon* tegu, töö), *füüs.* töö ja energia mõõtühik CGS süsteemis; töö, mis vajalik, et 1 cm pikkusel teel ületada jõudu 1 *düün*

ergasiofüüdid (< kr. *ergasia* viljelus + *phyton* taim), kultuurtaimed

ergasteerion (kr. *ergastērion*), Vana-Kreekas töökoda, kus töötasid orjad

ergastulum [*-a'-*] (ld. < kr.), Vana-Roomas töömaja ja vangla orjade ja võlgnike jaoks

ergatiiv (< kr. *ergatēs* tegija), *lgv.* tegevuse subjekti kääne mõnedes kaukaasia jm. keeltes, kui öeldiseks on sihiline pöördsõna

ergo (ld.), järelikult, niisiis; *e. bibamus* [*-aa'-*], «niisiis joogem» (väljend keskaegseist joomalauludest)

ergograaf (< kr. *ergon* tegu, töö + *graphō* kirjutan), lihaste tööjõudu registreeriv aparaat

ergoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), *etnograafia* osa, mis käsitleb eriti tarberiistade valmistamist

ergosteriin e. **ergosterool**, orgaaniline aine *steriinide* rühmast, muundub ultraviolettkiirte toimel D_2-vitamiiniks

ergotamiin (< pr. *ergot* tungaltera), tungalteras sisalduv *alkaloid*; tõkestab vererõhu suurenemist adrenaliini toimel

ergotiin (pr. *ergotine* < *ergot* tungaltera), tungalterast valmistatud ravipreparaat

ergotism (pr. *ergotisme* < *ergot* tungaltera), tungalteramürgistus (tekib tungalteri rohkel hulgal sisaldava leiva söömisel)

erigeerima (ld. *erigere*), üles tõstma, püstitama; *füsiol.* punduma panema

erika (< kr. *ereikō* murran katki), taimeperek. kanarbikuliste suguk-st

erinnüsed [*-i'-*] (kr. pl. *erin(n)yes*) e. **eumeniidid** (kr. *eumenides* armulikud), vanakr. mütoloogias allmaailmas elavad armutud kättemaksu- ja karistusjumalatarid; et neid mitte ärritada, nimetati neid *eumeniidideks*; vastavad *fuuriatele* rooma mütoloogias

erioogonum, taimeperek. tatraliste suguk-st

eristika [*-ri'-*] (< kr. *eristikos* vaidlev), vaidlusoskus, poleemikakunst

ermitaaž vt. *eremitaaž*

erodeerima (ld. *erōdere* näkitsema, läbi sööma), uuristama, söövitama; erosiooni tekitama

erogeenne (< kr. *erōs* armastus + *genos* sugu, päritolu), suguiha tekitav; e-d v ö ö t m e d, väljaspool suguelundeid olevad kehaosad, millede puudutamine v. ärritus tekitab suguiha (huuled, rinnad jt.)

erootik (vt. *erootika*), armuihaline, meelas isik; armulugude autor

erootika (< kr. *erōtikos* armastusse puutuv), armuelamuste valdkond, armu- ja suguelu, meelelisus; armastusluule

erootiline, *erootikasse* puutuv, seda käsitlev; armu- ja suguihaline

erosioon (< ld. *erōdere* näkitsema, läbi sööma), *geol.* uuristus, vooluvee kulutav tegevus maapinnal; pealmise viljaka mullakihi eemaldumine vooluvee ja tuule toimel; *med.* limaskesta, sarvkesta v. *seroosse* kesta marrastus; *tehn.* detaili pinnakihi järkjärguline purunemine (kulumine) tahke aine osakeste, vedeliku- v. gaasivooluses

erotemaatika (< kr. *erōtēma* küsimus), küsimisõpetus, oskus õppetegevuses küsimusi esitada

erotemaatiline õppeviis, küsitlev õppeviis, küsimuste-vastuste kujul toimuv õpetus

erotomaan (vt. *erotomaania*), haiguslikult suurenenud sugukihuga isik

erotomaania (< kr. *erōs* armastus + *mania* hullus), armastushullus, haiguslik sugukihu liigsus

erraatiline (< ld. *errāre* eksima), ränd-, eksi-; e. r a h n, *geol.* rändrahn, suur rändkivi, mille on jääliustik algsest aluspõhjast kaugele ära kandnud

errare humanum est [*-raa'- -maa'-*] (ld.), eksimine on inimlik

erratum, pl. ***errata*** [*-raa'-*] (ld.), viga, eksimus, eriti trükiviga; trükivigade õiendi pealkiri raamatus

error (ld.), eksimus, viga; *e. fundamentalis* [*-taa'-*], «põhiline viga», tõestuse viga, mis seisneb selles, et argumendiks on võetud ekslik otsustus

ersats [*-a'-*] (sks. *Ersatz*), aseaine

ertsametid (sks. *Erzämter*), *aj.* Saksa-Rooma riigis päritavad õukonnaametid (ertsmarssal, ertskambristuhärra, ertskinkar, ertslaudnik, ertskantsler jt.)

ertshertsog (sks. Erzherzog), Austria Habsburgide dünastia printside tiitel kuni 1918. a-ni

erudeeritud (ld. *erudītus*), *eruditsiooni* omav

erudiit (ld. *erudītus*), õpetatu, *eruditsiooniga*, laialdaste teadmistega isik

eruditsioon (ld. *erudītio*), sügav õpetatus, paljulugemus, mingi ala kirjanduse põhjalik tundmine; teadmised mingil teadusalal

eruptiivne (< ld. *eruptus* väljamurtud), purskeline

eruptsioon (ld. *eruptio*), *geol.* tulemäe (gaaside, laava ja tuha) purse; *med.* pahvak, järsk väljalöömine, (haiguse) lööve

erüsiipel (< kr. *ery(thro)s* punane + *pella* nahk), roos, naha ja nahaaluse koe äge nakkav põletik, selgepiirilise punetusega peam. kätel ja näol

erüsipeloid [*-oi'd*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), ebaroos, *erüsiipli*taoline mittenakkav haigus

erüteem (< kr. *erythēma* puna), nahaverevus, naha laikpunetus (kuumuse jm. toimel); e - k i i r g u s, e-i tekitav ultraviolettkiirgus, mille allikaks on e-lamp; kasutatakse meditsiinis jm.

erütriit (< kr. *erythros* punane), värvusetu kristalne aine (4-aluseline alkohol), sisaldub mitmeis samblikes; tarvit. glütseriini asemel

erütroblast [-*a'*-] (... kr. *blastos* idu), punalible noorvorm, tuuma sisaldav rakk, millest moodustub vere punalible

erütropoees (... kr. *poiēsis* valmistamine, tegemine), vere punaliblede loome

erütropsia [-*o'*-] (... kr. *ōps* silm), punanägemine, esemete nägemine punase varjundiga

erütrosiin (< kr. *erythros* punane) e. **tetrajoodfluorestseiin,** punane värvaine, tarvit. mikroskoobipreparaatide ja toiduainete värvustamiseks

erütrotsüüt (... kr. *kytos* rakk), vere punalible

es = *mi-bemoll*

Es, *einsteiniumi* sümbol

Es-duur = *Mi-bemoll-mažoor*

eseriin e. **füsostigmiin** (kalabari oa ld. nimetuse *Physostigma* järgi), kalabari oas sisalduv alkaloid; tarvit. silma- jm. haiguste puhul

eshatoloogia [-*s-h*-] (< kr. *eschatos* äärmine, viimane + *logos* mõiste, käsitlus), mitmes usundis õpetus «viimseist asjust», s. o. maailma ja inimkonna lõpust, nn. hauatagusest elust jne.

eskaader (pr. *escadre*), laevastik, ühe- v. mitmetüübiliste sõjalaevade suurem koondis; mõnes riigis suurem lennuväekoondis

eskadrill [-*i'*-] (pr. *escadrille*), lennuväe ja tsiviilõhulaevastiku allüksus (9—25 lennukit v. helikopterit), mis koosneb mitmest lülist v. salgast

eskadron (pr. *escadron*), ratsaväe allüksus, koosneb 3—4 rühmast; vastab roodule jalaväes

eskalaad (pr. *escalade* < ld. *scālae* redel, trepp), redelrünnak, kindluse ründamine kantavate redelite abil

eskalaator (ingl. *escalator* < pr. *escalader* üles minema < *ld. scālae* redel, trepp), linttõstuk, tõste- ja transpordiseadeldis lakkamatult liikuva lindi näol (näit. laevade lastimisel); lakkamatult liikuv trepp reisijate üles-alla transportimiseks allmaaraudteel jne.

eskalatsioon (ingl. < ld. *scālae* redel, trepp), sõjategevuse järkjärguline laiendamine ja intensiivistamine

eskaleerima, sõjategevust järkjärgult laiendama, *ekskalatsiooni* rakendama

eskalopp [-*o'*-] (pr. *escalope*), ümmargused praetud kala-, vasika- v. linnuliha lõigud

eskamoteerima (pr. *escamoter*), taskukunsti abil osavalt asju kaduda laskma, salaja kõrvale toimetama

eskamotöör (pr. *escamoteur*), võlu-, taskukunstnik

eskapaad (pr. *escapade*), (ratsahobuse) väärhüpe; kõrvalehüpe, vemp

eskarp [-*a'*-] (pr. *escarpe*), kindlustise vallikraavi sisemine nõlv; tankitõke kaeviku järsu nõlva näol

eskiis (pr. *esquisse*), suurema kunstiteose (maali, skulptuuri) kavand, esialgne visand; e - p r o j e k t, *tehn.* masina, aparaadi vm. algprojekt

eskimo (Arktises elava rahva eskimote järgi), paks kahekordne villane mantliriie

eskort [-*o'*-] (pr. *escorte*), kaitse-, ausaade, saatesalk; sõjaväeline kaitsesalk

eskorteerima e. **eskortima** [-*o'*-] (pr. *escorter*), kaitseks, katteks saatma, (au)saatjaks olema

eskulaap (vanakr. ravijumala Asklepiose, ld. Aesculapius, järgi), arst (naljatlevas v. pilkavas tähenduses)

eskuudo (hsp. *escudo* kilp), Hispaania ja Portugali vanemaaegne kuldmünt; Portugalis käibiv rahaühik (1 e. = 100 sentaavot)

es-moll = *mi-bemoll-minoor*

esoteeriline (kr. *esōterikos* sisemine), salajane, varjatud, ainult pühendatuile määratud. Vast. *eksoteeriline*

espaada (hsp. *espada* mõõk), 1) = *matadoor*; 2) *matadoori* mõõk

espadoon (pr. *espadon* < *hsp. espada* mõõk), lai kaheteraline lahingumõõk (XIV—XVI s.)

espadron (pr. *espadron* < hsp. *espada* mõõk), pika painduva teraga vehklemismõõk torkeks ja löögiks

espanjolett [-*le'*-] (pr. *espagnolette*), pöördkangikujuline akna v. ukse sulgur

esparsett [-*se'*-] (pr. *esparcet(te)* < hsp. *esparcilla*), söödataim liblikõieliste suguk-st, enamasti punaste õitega püsik

esparto [-*a'*-] vt. *halfa*

esperantist, *esperanto* oskaja ja pooldaja

esperanto [-*a'*-] («lootev»), a. 1887 poola arsti L. Zamenhofi loodud levinuim rahvusvaheline abikeel

esplanaad (pr. *esplanade* < hsp.), suur vaba väljak hoone ees; lai tänav linnas puiesteedega keskel; *sõj.* keskaegseis kindlustes kantsi ja linna vaheline vaba väli

espressivo [-*i'*-], lüh. espr. = *con espressione*

espresso [-*re'*-] (it., õieti *caffè espresso*), kiiresti masinas keedetav kange kohv

esprii (pr. *esprit*), vaimukus, teravmeelsus

esquire [*eskuai'r*] (ingl.), lüh. Esq., Inglismaal algselt rüütli kannupoisi nimetus, hiliskeskajast alates rüütlimõisate valdajate ja aadlike poegade tiitel; XIX s. alates perekonnanime järele asetatav austamistiitel

essee (pr. *essai* õieti: katse, ingl. *essay*), lühem üldarusaadav teadusliku v. kirjandusliku sisuga kirjutis kunstipärases vormis ja vaimukas sõnastuses

esseenid (< aramea k., «tervistajad»), juudi lahkusulised Palestiinas II s. e.m.a. — I s. m.a.j.

esseer, sotsialisti-revolutsionääri lühendnimetus

esseist, *esseede* kirjutaja

esseistlik [-*i's*-], *essee* kujul (kirjutatud), *esseele* omane, esseetaoline

essents [-*e'n*-] (< ld. *essentia* olu, olemus), eeterlike õlide kontsentreeritud alkohollahus; lõhna- v. maitseainete kontsentraat (näit. äädikae., punšie.); *olemus, tuum

essentsiaalne (< ld. *essentia* olu, olemus), oluline, peamine

essiiv (< ld. *esse* olema), *lgv.* olev kääne; lõpuks eesti k. on *-na* (näit. mehe/*na*)

estakaad (pr. *estacade*), allveevaitõke, vaitara jõe v. sadama suudmes sõja ajal kaitseks vaenlase laevade vastu; sillataoline pukkidel v. postidel asetsev lava tee, torujuhtme vm. ülevijmiseks hõivatud maa-alast, liiklemise hõlbustamiseks v. laadimistöödeks kõrguses; vaisild laevade jaoks

estamp [-*a'*-] (pr. *estampe*), tõmmis, graafiliselt töödeldud plaadilt tehtud äratõmbetrükk

estancia [-*a'nsia*] (hsp.), talu, suur karjafarm L.-Am-s

esteeditsema, *esteedina* esinema, peenutsema

esteet, *estetismi* kalduv isik; *ilu ja maitsekust hindav ning harrastav isik

esteetika (< kr. *aisthētikos* meeleliseks tajuks võimeline v. kohane), filosoofiline teadus ilust ja kunstist, uurib kunsti suhet tegelikkusega, ilu olemust ja avaldumist elus ja kunstis, kunsti arenemisseadusi, ta ideelist sisu, vorme ja ühiskondlikku osa klassivõitluses

esteetiline, *esteetikasse* puutuv; esteetika nõudeile vastav; kunstiliselt mõjuv; **ilus,** kaunis, maitsekas

ester vt. *estrid*

esteraasid, *estreid* hüdrolüüsivate fermentide rühm (*lipaasid, fosfataasid, sulfataasid* jne.)

esterifikatsioon, *estri* moodustamine

estesioloogia (< kr. *aisthēsis* taju, tunne + *logos* mõiste, käsitlus), *anatoomia* osa, mis käsitleb meeleelundite ehitust ja talitlust

estesiomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist naha kompimistundlikkuse mõõtmiseks (näit. kompimissirkel)

estetism, elu- ja kunstikäsitus, mis eitab kunsti ühiskondlikku tingitust ja absolutiseerib esteetilisi väärtusi ning ideaale

estitsism, eesti keelele omane sõna v. keeleline konstruktsioon mõnes teises keeles

est modus in rebus [-ree-] (ld.), «asjades on mõõt», kõigel on piir (Horatius)

estofiil (< kr. *phileō* armastan), eestisõber, eestisõbralik muulane

estomp [-*o'*-] (pr. *estompe*), nahast v. paberist pühis värvide ühtlaseks jaotamiseks maalimisel; sellise pühise abil tehtud joonistus

estraad (pr. *estrade* < hsp. *estrado* lava), maapinnast pisut kõrgemal asetsev lava v. kõrgendatud põrandaosa (teatris, suuremas saalis) orkestri, koori, üksikute artistide, kõnelejate jt. esinemiskohana; laiemas mõttes: e - i - k u n s t, kunstilised lavalühipalad, nn. kunsti väikevormid (muusika, tants, sõnalised ettekanded jm.); e - i m u u - s i k a, kerge muusika žanr, mis hõlmab meelelahutusliku iseloomuga instrumentaalpalu ja laule

estragon (< pr. < port.), vürtstaim pujude perek-st; lehti ja varsi tarvit. likööri ja äädika valmistamisel

estrid (sks.), orgaanilised ühendid, mis tekivad alkoholide reageerimisel hapetega katalüsaatori manulusel

estuaar (< ld. *aestuārium* tõusu ajal vee all olev merekallas), lehtersuue, lehtri- v. lahekujuline jõesuue (moodustub peam. tõusu ja mõõna uuristaval tegevusel)

ešelon (pr. *échelon*), *sõj.* lahingukorra järk sügavuti (teine e. asetseb esimese taga v. astmeti selle tiibade taga jne.); rännakul osa üldisest *kolonnist*; vedudel: iga sõjaväerong, väeosa transportiv autokolonn v. lennukirühm; üldiselt: kindla ülesande ja sihtkohaga rongi koosseis koos inimeste v. veostega

ešeloneerima (pr. *échelonner*), vägesid sügavuti järgustama, *ešelonidena* paigutama

ešogett [-*ge*'-] (pr. *échauguette*), ripptorn, väike *konsoolile* toetuv torn keskaegse linnuse nurgal v. müüriserval

ešoltsia [-*o*'-] (ld. *Eschscholtzia*, Tartu XIX s. loodusteadlase J. Fr. Eschscholtzi järgi), läänemagun, aiailutaim magunaliste suguk-st

ežektor [-*e'k*-] (pr. *éjecteur*) = *ejektor*

etaan (< kr. *aithēr* eeter, õhk, taevas), värvuseta, lõhnata, põlev gaas, saadakse maagaasist ja naftast, tarvit. peam. *etüleeni* tootmiseks; e - d i a a d i d e. o k s a l a a d i d, etaandihappe soolad ja estrid; e - d i h a p e, oblikhape, lahustuv värvuseta kristalne aine, tarvit. värvainete ja tindi tootmisel, pleegitamisel jm.; e - h a p e, äädikhape, värvuseta hügroskoopne vedelik, saadakse alkoholi sisaldavate vedelike kääritamisel ja puidu utmisel; tarvit. mitme aine sünteesimiseks, söögiäädika valmistamiseks jm.

etaaž (pr. *étage*), majakord, korrus

etableerima (pr. *établir*), asutama, rajama, sisse seadma (äri, käitist)

établissement [-*smā*'] (pr.), rajamine, sisseseadmine; käitis

etalon (pr. *étalon*), pikkuse, massi jm. täpselt valmistatud normaal- e. põhimõõt, mille järgi valmistatakse teised tegelikult tarvitatavad mõõdud; e - k ü t u s, bensiini oktaaniarvu v. diislikütuse süttivuse määramiseks tarvitatav vedel süsivesinik v. süsivesinike segu

etamiin (pr. *étamine* < ld. *stāmen* lõim, lõng), gaasitaoline õhuke siid-, poolsiid- v. puuvillriie

etanaadid vt. *atsetaadid*

etanaal vt. *atseetaldehüüd*

etanool, etüülalkohol (vt. *etüül*), piiritus

etanoüül vt. *atsetüül*

etapp [-*a*'-] (pr. *étape*), vahemaa; revolutsioonieelsel Venemaal peatuspunkt puhkamiseks ja ööbimiseks vangide edasitoimetamisel valvurite saatel (eestipäraselt tapp); *sõj.* sõja ajal peatuskoht sõjateedel väerinde taga väeosadele, vooridele ja üksikuile sõjaväelastele puhkamiseks, toitlustamiseks ja ravimiseks; *ajavahemik mingi liikumise v. protsessi arenemises, arenemisjärk

etažeer (pr. *étagère*), väike riiul raamatute v. iluasjakeste jaoks

état [*eta*'] (pr.), seisus; riik; määraline koosseis; riigieelarve

etatism (< pr. *État* riik), poliitiline õpetus, mis käsitab riiki omaette väärtusena ja ülima eesmärgina, millele kodanikud peavad allutama oma taotlused ja heaolu

états généraux [*eta' ženero*'] (pr.) = *generaalstaadid*

etatsism, vanakreeka hääliku η (eeta) hääldamine pika *e*-na

etc., lüh. ld. sõnadest *et cetera* [*tsee*'-], «ja muud», «ja nõnda edasi»

eteen vt. *etüleen*

eteriseerima e. **eeterdama**, *eetriga* uimastama

eterism, *eetri*mürgistus

eterniit (< ld. *aeternus* igavene), asbesti ja tsemendi segust tehtud vee- ja tulekindel tehiskivi; e-st valmistatakse katuse ja seinte katteplaate jm.

etikett [-*ke*'-] (pr. *étiquette*), 1) märgis, nimesedel, esemele kinnitatud sedel, millel on märgitud eseme nimetus, hind, tehas jm., raamatue-l tiitel v. kohaviit; 2) rangesti kindlaksmääratud suhtlemiskord ja -kombed monarhide õukondades, diplomaatide vahel jm.

etikettima [-*ke*'-], *etiketiga* (1) varustama, märgistama

etioleeruma (< pr. *étioler* kiduraks tegema), valguse puudusel kahvatuks jääma (taimede kohta)

etioloogia (< kr. *aitia* põhjus + *logos* mõiste, käsitlus), haigusepõhjuseõpetus; ülevaade asjaoludest, mis võivad olla haiguse põhjuseks

etniline (kr. *ethnikos*), teatava rahvaga seoses olev, rahvale omane; r a h v a s t i k u e. k o o s t i s, rahvastiku koosseis rahvaste järgi; e. a j a l u g u, hõimude ja rahvaste päritolu ja kujunemise ning kultuuriliste ja olustikuliste iseärasuste arenemise ajalugu

etnobotaanika (< kr. *ethnos* rahvas), *botaanika* osa, mis kogub ja süstematiseerib rahva teatmeid taimedest

etnogenees (...kr. *genesis* sünd, teke), hõimude ja rahvaste teke ja kujunemine

etnograaf, rahvateadlane, *etnograafia* eriteadlane

etnograafia (< kr. *ethnos* rahvas + *graphō* kirjutan), rahvateadus, ajalooteaduse haru, mis uurib maailma rahvaste koostist, päritolu (etnogeneesi), laialiasumist ja selgitab kõigi maailmajagude rahvaste materiaalse, ühiskondliku ja vaimse kultuuri eriomadusi ja üldisi seaduspärasusi

etnoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), kodanlikus teaduses XIX s. 1. poolel tekkinud termin üldise, võrdleva etnograafia tähistamiseks; pole nõukogude teaduses tarvitusel

etnopsühholoogia, *psühholoogia* haru, mis uurib rahvaste, rasside jt. suurgruppide psüühikat, laiemas mõttes ka rassidevahelist vastastikust psühholoogilist mõju

etoksüetaan vt. *etüüleeter*

etoloogia (< kr. *ēthos* tava, komme + *logos* mõiste, käsitlus), *zooloogia* haru, mis uurib loomade käitumist ja selle põhjusi

etüi [-*üi*'] (pr. *étui*), toos, karp, kapsel

etüleen (< kr. *ait(hēr)* õhk, taevas + *hylē* puit, aine) e. **eteen**, värvusetu põlev gaas, saadakse nafta krakkgaasidest ja koksigaasidest eraldatud küllastunud süsivesinike dehüdrogeenimisel; tähtsamaid keemiatööstuse tooraineid; e - o k s i i d vt. *epoksüetaan*

etüleerima, keemilisse ühendisse *etüüli* sisse viima

etümologiseerima (vt. *etümoloogia*), sõna päritolu ja koostist selgitama

etümoloog, sõnauurija, *etümoloogiaga* tegelev teadlane

etümoloogia (< kr. *etymologia* < *etymon* tõde, sõna põhitähendus + *logos* mõiste, käsitlus), *lgv.* sõna päritolu õpetus; sõna päritolu ja ta sugulussuhted teiste sama keele v. teiste keelte sõnadega; *van.* end. kooligrammatikais osa, mis sisaldas õpetust sõnaliikidest ja vormiõpetust (morfoloogiat)

etümoloogiline, *etümoloogiasse* puutuv v. kuuluv; e. f i g u u r (ld. *figura etymologica*), samajuureliste sõnade ühendamine süntaktilises konstruktsioonis (näit. *teeb tegemist*)

etümon (kr. *etymon*), sõna põhitähendus; ka põhi-, tüvisõna

etüüd (pr. *étude*), kirjanduslik, teaduslik v. filosoofiline lühiuurimus; kujutavas kunstis: kavatsetava teose v. selle osa esialgne visand (haril. looduse järgi); *muus.* instrumentaalne harjutuspala mingi mängutehnilise võtte omandamiseks, sageli meeldivas, voolavas helitöövormis; males ja kabes: lõppmäng ülesandena

etüüdlik, *etüüdi*taoline; lõpetamata, viimistlemata

etüül (< kr. *ait(hēr)* õhk, taevas + *hylē* puit, aine), keemiline radikaal $—C_2H_5—$; e - a l k o h o l, harilik alkohol, piiritus; e - b e n s e e n, värvuseta vedelik, saadakse *benseenist*, tarvit. lahustina; e - e e t e r e. e t o k s ü e t a a n, värvuseta, kergesti lenduv ja süttiv vedelik, saadakse *etanoolist*, tarvit. lahustina, uimastina kirurgias jm.; e - k l o r i i d, lenduv, värvusetu, kergesti süttiv vedelik; tarvit. kohaliku tuimastusvahendina; e - v e d e l i k, orgaaniliste ühendite mürgine segu, bensiinile lisatuna vähendab selle detonatsiooni sisepõlemismootoris

etüülima = *etüleerima*

etüün = *atsetüleen*

Eu, *euroopiumi* sümbol

eu- (kr.), eesliitena: hästi, hea, kaunis

eudaimonism e. **eudemonism** (< kr. *eudaimonia* õnn, heaolu), antiikajal tekkinud suund eetikas, tunnistab kõlbluse allikaks inimese tungi õnnepoole; e. ei arvesta kõlbluse arenemise ühiskondlikku seaduspärasust

eudiomeeter (< kr. *eudios* puhas, selge (õhu kohta) + *metreō* mõõdan), gradueeritud paksuseinaline klaastoru, kasut. mitmesugustel gaaside uurimistel

eufemism (< kr. *euphēmismos* < *eu* hästi + *phēmi* kõnelen), pehmendav ja ilustav väljend ebasündsa v. ebameeldiva asemel (näit. *surema* asemel *uinuma*)

eufemistlik [-*mi'*-], kaudselt väljendav, ilustav, pehmendav
eufoonia (kr. *euphōnia* < *eu* hästi + *phōnē* heli), ilukõla, heakõlalisus
eufooria (kr. *euphoria* < *eu* hästi + *pherō* kannan), haige hüvetunne (hoolimata raskest haigusest); kõrgendatud rõõmutunne
euforbium [-*o'*-] (< kr. *euphorbion* piimalill), mõnede troopiliste piimalillede kuivatatud piimmahl; tarvit. nahka ärritava vahendina ja tehnikas
eufuism (ingl. *euphuism*, J. Lyly romaani (1579) nimikangelase Euphues'i järgi), täispuhutus, pentsik keerulisus kõnes, peenutsev ning edvistlev stiil (barokkstiili ingl. variant)
eufuistlik [-*i's*-], *eufuismiga* iseloomustuv, sellele omane
eufülliin, kollakasvalged kristallid, ravim stenokardia, bronhiaalastma ja südametalitluse puudulikkuse puhul
eugeenika (< kr. *eugenēs* heast soost, puhtatõuline), pärilikkushügieen, õpetus inimkonna pärilike omaduste parandamisest; e-t on mõned kodanlikud ideoloogid rakendanud rassilise diskrimineerimise teenistusse
eugenool (< kr.-ld. *Eugenia* nelgipuu + ld. *oleum* õli), eeterlik õli, nelgiõli peakoostisaine; tarvit. hambaravis jm.
euharistia [-*i's*-] (kr., «tänamine»), armulaud, ristiusu altarisakrament
eukaiin (< kr. *eu* + *(ko)kaiin*), valge kristalne pulber, tarvit. tuimastina *kokaiini* asemel
eukalüpt [-*ü'*-] (< kr. *eu* hästi + *kalyptos* kaetud), rida puuliike mürdiliste suguk-st Austraalias ja Polüneesias (mujal esinevad kultuurpuudena) nahkjate igihaljaste lehtedega; mõned e-d kasvavad kuni 150 m kõrgeks; e-dest saadakse väärtuslikku tarbepuitu, parkaineid, vaiku jm.; e - i õ l i, mitmesuguste e-de lehtedest saadav eeterlik õli, tarvit. farmaatsias ja tehnikas
eukleidiline geomeetria [-*ei'*-] vt. *geomeetria*
eumeniidid vt. *erinnüsed*
eunuhh [-*u'hh*] (kr. *eunuchos* voodivalvur), kohimees; kohitsetud haaremivalvur
eunuhhoidism, sugunäärmete sünnipärase vaegarenguga kaasnev haiguslik seisund, esineb sagedamini meestel (habeme ja häbemekarvade puudumine, lapselik hääl, hiidkasv v. lihavus)
eupatriidid (kr. *eupatridēs*), sugukondliku aristokraatia esindajad vana-aja Ateenas
eupelaagiline (< kr. *eu* hästi + *pelagos* (ulgu)meri), ulgumereline
eupnoe [-*oe'*] (< kr. *eu* hästi + *pnoē* hingamine), kerge hingamine, normaalne, harilik hingamine
euroopium (maailmajao Euroopa nime järgi), sümbol Eu, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 63, aatomm. 151,96
europiidid, europiidne põhirass, üks inimkonna põhirasse
eurü- (< kr. *eurys* lai), tähistab eesliitena avarust, suurt ulatust
eurühaliinne (< ...kr. *hals* sool), kõigusoolane; e-d o r g a n i s m i d, organismid, kes on võimelised taluma suuri soolasisalduse vahesid. Vast. *stenohaliinne*
eurüpteriidid (...kr. *pteron* tiib, uim), vanaaegkonnas elanud veeliste skorpionilaadsete lülijalgsete selts
eurütermne [-*e'r*-] (...kr. *thermē* soojus), avarasoojane; e-d o r g a n i s m i d, organismid, kes on võimelised taluma suuri temperatuurivahesid. Vast. *stenotermne*
eurütmia [-*ü'*-] (< kr. *eurhythmia* õige takt, tasamõõdulisus, harmoonia), hea proportsioon, ühtlane rütm, kaunis väljenduslik tasakaal (muusikas, liigutustes ja tantsus, kõnes)
eustaatilised liikumised (kr. *eustathēs* hästi ehitatud, püsiv), *geol.* maailmamere taseme aeglane kõikumine
eutanaasia (< kr. *eu* hästi + *thanatos* surm), *med.* kerge, valuta suremine; arstlik kergendus suremisel; ka surma kunstlik kiirendamine (mida õigustasid ja kasutasid fašistid)
eutektikum [-*te'*-] (< kr. *eutēktos* kergesti sulav), kahe v. enama aine teatud vahekorraga peenekristalliline segu, mille moodustab sellele segule iseloomulikul temperatuuril tervikuna kristalliseeruv samasuguse koostisega vedel lahus
eutektiline [-*te'*-], *eutektikumile* vastav, sellesse puutuv; e. p u n k t, metallisegude võimalikest madalaim sulamistemperatuur
eutroofia (< kr. *eu* hästi + *trophē* toit, toitmine), *med.* (imiku) hea toitumus; *biol.* rohketoitelisus, toitesoo-

lade rohkus, eriti veekogudes ja soodes
eutroofne, toidurikas
eV, *elektronvoldi* tähis
evakuatsioon (< ld. *evacuāre* tühjendama), tühjendamine; õhutühjaks tegemine; ärasaatmine; rahvastiku, ettevõtete, asutuste väljasaatmine maakohast, mis on vaenlase kallaletungi v. mingi loodusõnnetuse ohus, samuti pärast loodusõnnetust v. juhul, kui teatud maa-alal on kavatsusel mingi riiklik suurehitis (kanali kaevamine, hüdroelektrijaama ehitus jne.); haavatute, haigete, vangide, sõjaväevaranduse ja muude väärtuste plaanikindel vedu rindelt tagalasse; e - i p u n k t, sõjaaegne asutus haavatutele ja haigetele arstiabi andmiseks ja nende edasisaatmiseks tagala raviasutustesse
evakueerima, *evakuatsiooni* teostama, tühjendama, välja saatma v. vedama
evakueeruma, *evakuatsiooni* korras ohtlikust kohast lahkuma
evalvatsioon (pr. *évaluation*), hindamine, arvutamine; väärtuse v. hinna määramine
evalveerima (pr. *évaluer*), hindama, arvutama, väärtust v. hinda määrama
evangeelium (< kr. *euangelion* rõõmusõnum), *kirikl.* osa (4 raamatut) piiblist, sisaldab lugusid Kristuse elust ja õpetusest, on ristiusu õpetuse allikaks; sellest piibliosast etteloetav katkend
evangeelne kirik, rea protestantlike kirikute ja usulahkude (vt. *protestantism*) nimetus
evangelistid, *evangeeliumi* koostajad
evaporaator (< ld. *evaporātio* väljaauramine), riist väljaaurutamiseks (näit. katla- ja joogivee hankimiseks mereveest)
evaporatsioon (ld. *evaporātio*), aurustamine (aurude kogumiseta, näit. ekstraktide valmistamisel); välja-, äraauramine, aurumine
evaporeerima, *evaporatsiooni* teostama, aurustama, ära aurata laskma
evaporomeeter (< ld. *evapor(ātio)* aurumine + kr. *metreō* mõõdan), aurumismõõtja, riist vee aurumise kiiruse mõõtmiseks
evasioon (< ld. *evādere* välja minema), eemaldumine; põgenemine, pagemine; põige
evektsioon (< ld. *evehere* tõstma), üks Kuu kõrvalekaldumistest (perturbatsioonidest) ta teel, põhjustatud Päikese külgetõmbest
eventuaalne (< ld. *eventus* juhtum, juhus), juhtumisi võimalik, olla võiv
everduur (< ingl. *ever* igavene + ld. *dūrus* kõva), suure kõvadusega happekindel vase, räni ja mangaani sulam
evertebraat (< ld. *e* välja, ära + *vertebra* lüli), selgrootu loom
evidentne [-*de'*-] (ld. *evidens*), ilmne, endastmõistetav, silmanähtav
eviktsioon (ld. *evictio*), vara kohtulik tagastamine omanikule, kui vara oli võõrandanud isik, kellel ei olnud selleks õigust
evokatsioon (ld. *evocātio*), (kaebealuse) ette-, väljakutsumine
evolutsionism, *etn.* õpetus, mille järgi inimkonna kultuur areneb inimpsüühika ühtsuse tõttu kõikjal samade seaduspärasuste alusel lihtsatelt vormidelt keerukamatele; *filos.* õpetus järkjärgulisest arenemisest; XVII—XVIII s. metafüüsiline e. eitas hüppeliste kvalitatiivsete muutuste osa arengus (nn. lame e.); nüüdisajal peegeldab e. arenemise dialektilist iseloomu, väites, et arenemine toimub kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete muutuste ühtsuses
evolutsionist, *evolutsiooni*teooria pooldaja
evolutsioon (< ld. *evolūtio* lahtiveeretamine), areng, üks liikumise vorme looduses ja ühiskonnas, lakkamatu järkjärguline kvantitatiivne muutumine, erinevalt revolutsioonist; e. valmistab ette revolutsiooni, luues sellele pinda, kuna revolutsioon soodustab edasist arenemist, avades kvalitatiivselt uued e-i võimalused; *sõj. van.* sõjaväegede liikumine ühe lahingukorra teiseks ümbermoodustamise otstarbel; laiemas mõttes: manöövri teostamine, sõjavägede taktikaline õppus; lennunduses: õhusõiduki manööver (asendi, kiiruse, kõrguse v. suuna muutmine); *teatr.* teose ettekandes muusika saatel arenev lihtsaloomuline liikumine (eriti operetis)
evolutsiooniteooria, teooria orgaanilise maailma arenemisest ühtede orgaaniliste vormide üleminekuks kaudu teisteks
evoluut (< ld. *evolūta* lahtiveere-

tatud), *mat.* tasapinnalise kõverjoone kõveruskeskpunktide geomeetriline koht, ühtlasi kõvera normaalide mähkija

evolvent [-*ve'*-] (< ld. *evolvens* lahtiveeretav), *mat.* kõverjoon, millele antud kõverjoon on *evoluudiks*

evorsioon (< ld. *evortere* väänama), oherdamine; *geol.* virustus, keerleva veejoa tegevus, mille tagajärjel keerlevad kivid uuristavad aluspinnasse lohke

evviva [-*i'*-] (it.), «elagu!»

ex [*eks*] (ld. ja kr.), eessõnana ja -liitena: -st, -lt, välja, järgi, mööda. Vrd. *eks-*

ex abrupto [-*u'*-] (ld.), järsku, ootamatult, ettevalmistamatult

ex adverso [-*ve'*-] (ld.), vastupidisest (lähtudes) (vastuoletusliku tõenduse kohta)

ex analogia [-*o'*-] (ld.), analoogia (s. o. vastavuse v. sarnasuse) järgi

exc., lüh. sõnast *excudit*

ex cathedra [*ka'te*-] (ld.), «õppetoolilt», s. o. eriti autoriteetselt, vaieldamatult (sageli iroonilises mõttes)

exceptio [*ekstse'ptsio*] (ld.), erand; vastuväide, vaie

exceptis excipiendis [*ekstse'*- *ekstsipie'*-] (ld.), erandatav erandatud, väljaarvamisele kuuluv välja arvatud

exchange [*ikstšei'ndž*] (ingl.), vahetus; kurss; börs

exclusive [*ekskluusi'*-] (ld.), lüh. excl., (viimane) välja arvatud, mitte kaasa arvatud. Vast. *inclusive*

excudit [*ekskuu'*-] (ld.), lüh. exc. e. excud., «on trükkinud», «on uurendanud» (isikunime järel vanadel vase- ja puulõigetel, ka vanemail raamatuil)

exegi monumentum [*eksee'*- -*me'*-, värsina: *e'ksegi' monume'nt*] (ld.), «olen rajanud (endale) mälestusmärgi» (Horatiuse ühe oodi algussõnad)

exempla docent [*ekse'*- *dots*-] (ld.), eeskujud õpetavad

exempli causa [*ekse'*- *ka*-] (ld.), lüh. e.c., näiteks

ex est [*eks*] (ld.), on möödas, on lõppenud

ex improviso [*eks -vii'*-] (ld.), ootamatult

exitus [*eks*-] (ld.), lähe, lõpp; *e. letalis* [-*aa'*-], surmlõpe, haiguse lõpp surmaga

ex libris [*eks*] (ld.) = *eksliibris*

ex nexu [*eks neksu*] (ld.), väljaspool seost

ex nihilo nihil (fit) [*eks*] (ld.), «eimillestki ei (teki) midagi» (Lucretius)

ex officio [*eks -i'tsio*] (ld.), lüh. e.o., ameti poolest, ametikohustuslikult (erikorraldust saamata)

ex oriente lux [*eks -e'n- luuks*] (ld.), «idast (tuleb) valgus»

experimentum crucis [*eks- -me'- krutsis*] (ld., «risti katse»), otsustav katse e. eksperiment

explicit [*e'ksplitsit*] (ld.), «on lõppenud» (vanemaaegsete käsikirjade ja trükiste teksti lõpul)

explicite [*ekspli'ts*-] (ld.), selgesti, sõnaselgelt

exposé [*ekspoze'*] (pr.) = *eksposee*

expressis verbis [*ekspre'*-] (ld.), selgesõnaliselt, rõhutatult

ex professo [*eks -fe'*-] (ld.), ameti, elukutse põhjal; asjatundlikult

ex tempore [*eks*] (ld.), viibimata, ettevalmistamatult

extra [*eks*-] (ld.) = *ekstra*

ex ungue leonem [*eks ungve leoo'*-] (ld.), «küüniste järgi (tuntakse) lõvi» (s. o. meistrit tuntakse ta võtete järgi)

ex usu [*eks uusu*] (ld.), kombe järgi

ex voto [*eks voo*-] (ld.), tõotuse põhjal

F

F 1) *faradi* tähis; *fluori* sümbol; 2) (füüsik G. D. Fahrenheiti nime algustäht), soojusekraadide arvu juures: Fahrenheiti järgi

f., lüh. sõnadest *feminiin* ja *frekvents*

f, *muus.* fa tähtnimetus; lüh. sõnast *forte*

fa, *muus.* neljanda alusheli silpnimetus

faabula (ld. *fābula* jutt), kirjandusteose sündmustik ajalis-põhjuslikus järgnevuses

faagid (kr. *phagos* õgiv, õgija), *bakteriofaagid*, bakteriviirused

faalanks (kr. *phalanx*), 1) Vana-Kreekas ja Makedoonias jalaväe suure löögijõuga lahingurivistu; koosnes sügavuti 8—16 pikast tihedast viirust; 2) sõrme-, varbalüli; 3) = *falang*

faama (ld. *fāma*), kuuldus

faarvaater (holl. *vaarwater*), sõiduvesi; (tähistatud) laevasõidutee saarte, karide jms. vahel

faarünks (kr. *pharynx*), *anat.* neel, kurgu ja söögitoru vaheline ruum

faas I (kr. *phasis* avaldumine), arenemisaste; esinemisjärk, ühiskonna ajaloolise arengu teatud periood; *astr.* taevakeha valgustatud (v. varjutatud) osa ja kogupindala suhe; *biol.* elutsükkel; *elektr.* üks mitmefaasilise süsteemi vooluringidest; *füüs.* heterogeense termodünaamilise süsteemi füüsikaliselt ja keemiliselt homogeenne osa; perioodilist võnkumist igal hetkel iseloomustav suurus

faas II (sks. *Phase* < pr.), terava serva kõrvaldamisel tekkinud kitsas pinnariba töödeldud esemel

faasan (< kr. *phasianos* Phasise (jõgi Kaukaasias) lind), Aasiast pärinev kanaliste seltsi kuuluv väga ilusate sulgede ja pika sabaga hinnaline jahilind

faasiline, *faasile* omane

faasima (vt. *faas* II), kindla nurga all lõikama v. lihvima

faatiha (ar.), koraani esimene lugu: vastab palvena kristlaste «Meie Isale»

faatsies (ld. *faciēs* nägu, välimus), näht; *geol.* elu- v. settimistingimuste tervik, mis mõjustab teatud elualal organismide koostist ja üldilmet ning tingib settimisalal teatavailmeliste kiviliikide tekkimise; *geogr.* maastikuüksus, mille piires kõigi maastikukomponentide omadused on suhteliselt ühtlased

faatum (ld. *fātum*), saatus; algtähenduses «öeldud», s. o. saatust avaldav ennustaja sõna

fa-bemoll [-*o'*-], *muus.* alusastmiku madaldatud 4. heli (*fa*) silpnimetus; tähtnimetus *fes*

fabiaan, *fabiaanluse* pooldaja

fabiaanlik, *fabiaanile* omane

fabiaanlus (< ingl. *Fabian Society* < ld. p.-n. *Fabius Cunctator*), 1883. a. alates Inglismaal levinud reformistlik liikumine, mis pidas võimalikuks töölisklassi ja kodanluse koostööd ning rahulikku järkjärgulist üleminekut kapitalismilt sotsialismile

fable convenue [*fabl kovönü'*] (pr.), väljamõeldis, mida võetakse sellest hoolimata tõena

fablioo (vanapr. *fabliau* < ld. *fābula* jutt, valm), rahvanaljandil põhinev värssjutustus keskaja prantsuse kirjanduses

fabrikaat (< ld. *fabricātus* valmistatud), vabriku- v. tööstustoode, valmistoode

fabrikatsioon (ld. *fabricātio* valmistamine), hulgitootmine vabrikus; millegi valmistamine üldse

fabritseerima (ld. *fabricāre*), käsitsi v. masinate abil valmistama, eriti suuremas ulatuses; *valmis vorpima; välja mõtlema (pahatahtlikku)

fabula docet [-*aa'*- -*ts*-] (ld., «valm õpetab»), valmi moraal on järgmine

fabuleerima (ld. *fabulāri*), (väljamõeldut) jutustama, jutu sündmustiku arendama v. looma. Vrd. *faabula*

fabulist (vt. *faabula*), valmilooja

facialis (ld.) vt. *fatsiaalne*; *nervus f.*, näonärv

facies vt. *faatsies*; *f. hippocratica* [-*kraa'tika*] = *hipokraatiline näoilme*

facit [-*ts*-] (ld.), on, moodustab; *tulemus

façon [-*sso'*] (pr.), fassong; viis, viisakus; *f. de parler* [*dö -le'*], väljendusviis

fac simile [-*k*] (ld.) = *faksiimile*

facta concludentia [-*k*- *konklude'ntsia*] (ld.), *jur.* järelduslikud toimingud

fac totum [-*k too'*-] (ld.) = *faktootum*

factum [-*k*-] (ld.) = *fakt*

facultas [-*ku'*-] (ld.) = *fakulteet*; *f. artium* [*artsi*-] («kunstide teaduskond»), usu-, arsti- ja õigusteaduskonna õpinguile ettevalmistav filosoofiateaduskond keskaja ülikoolides; *f. docendi* [-*tse'*-], õigus õpetust anda

fa-diees, *muus.* alusastmiku kõrgendatud 4. heli (*fa*) silpnimetus; tähtnimetus *fis*

fading [*fee*-] (ingl.) = *feeding*

faeces [*fääts*-] (ld.) = *fekaalid*

faeton (vanakreeka päikesejumala Heliose poja Phaethoni nime järgi), ülestõstetava kattega hobusõiduk; lahtine sõiduauto

fagoteraapia (< kr. *phagos* õgiv + *teraapia*), mitmesuguste haiguste ravimine *bakteriofaagide* abil

fagotist, *fagoti*mängija

fagotsüteerima, *fagotsüüdina* toimima

fagotsütoos, bakterite ja organismile võõraste tahkete ainete õgimine *fagotsüütide* poolt

fagotsüüt (< kr. *phagos* õgiv +

kytos rakk), õgirakk, loomorganismi rakk, millel on võime aktiivselt haarata ning lagundada organismi sattunud võõrkehakesi

fagott [-*o'*-] (it. *fagotto*), torukujuline ninakõlalise tämbriga bass-puupuhkpill

fai (pr. *faille*), keskmise paksusega tihe ripsisarnane riie

faiblesse [*feble'ss*] (pr.), «nõrkus», väike kirg millegi suhtes

faidešiin (pr. *faille de Chine*), siidfai

fair [*fäär*] (ingl.), aus, viisakas, puhas; *f. play* [*plei*], «aus mäng»

faire bonne mine à mauvais jeu [*fäär bon min a move' žö'*] (pr.), «head nägu tegema halva mängu juures», oma tuska v. pettumust varjama

fait accompli [*fetakopli'*] (pr.), teostunud tõsiasi, fakt

fajanss [-*ja'*-] (pr. *faïence* < it. p.-n.), peen valge v. värviline sau; sellest valmistatud glasuuritud tooted

fakiin (pr. *faquin*), puust nukk, mida sõjaväelistel ratsutamisharjutustel püütakse piigiga tabada

fakiir (ar.), askeetlik muhamediusuline kerjusmunk; võlukunstnik Indias

fakkel (sks. *Fackel* < kr.), *astr.* väga kõrge temperatuuriga hele moodustis Päikese pinnal

faksiimile (< ld. *fac simile* tee samasugune!), täpne (haril. fotomehhaanilise reproduktsiooni abil saadud) jäljend käsikirjast, trükisest v. joonisest

faksimileerima, *faksiimilet* valmistama

fakt (< ld. *factum* tehtud), tõsiasi, tõik

faktiiv vt. *translatiiv*

faktiline, *faktil* põhinev, tõsiasjaline, tegelik

faktilisus, *faktidel* põhinevus, tõsiasjalisus

faktitiiv (< ld. *factitāre* teostama, sooritama), *lgv.* mittepöördsõnalisest tüvest tuletatud teostavat tegevust väljendav sihiline verb, näit. *jäätama*, *purustama*

faktitiivne, *faktitiivile* omane

faktograafia (< ld. *factum* tehtud + kr. *graphō* kirjutan), tõsiasjakirjutis, faktide üleskirjutamine ja uurimine

faktograafiline, tõsiasjakirjutuslik, üleskirjutatud faktil põhinev

faktoloogia (< ld. *factum* tehtud + kr. *logos* mõiste, käsitlus), tõsiasjaõpetus, teadus faktidest

faktoloogiline, *faktoloogial* põhinev, tõsiasjaõpetust arvestav

faktooria (ingl. *factory* < ld.) koloniaalmaades välismaa kaupmeeste organiseeritud kaubakontor ja asula; ladu, suurtehas; NSV Liidus varustus- ja varumispunkt kaugeis rajoones

faktootum (< ld. *fac tōtum!* tee kõik!), usaldusmees; isik, kes kellegi huvides kõike toimetab

faktor (ld. *factor* tegija), tegur; trükikoja tehniline juhataja Lääne-Euroopa maades ja tsaristlikul Venemaal; ettevõtte esindaja; vahetalitaja

faktoriaal, *mat.* täisarvude korrutis ühest kuni teatava arvuni n; f-i sümboliks on n! ($n! = 1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot \ldots \cdot n$)

faktsionäär, *faktsiooni* liige

faktsioon (ld. *factio* partei, poliitiline rühmitis), parteitaoline poliitiline rühmitis; hoolimatute võtetega tegutsev partei

faktureerima vt. *faktuurima*

fakturist, *faktuuri* andja, kaubaarvete kirjutaja

faktuur (ld. *factūra* tegemine), 1) kunstiteose v. helitöö tehnika omapära; 2) saadetud kaupade nimestik koos arvega

faktuurima e. **faktureerima** (it. *fatturare* järele tegema < ld. *facère* tegema), arvesse panema, *faktuuri* andma

fakultatiivne (pr. *facultatif* < ld.), valikuvaba, vabatahtlik (näit. õppeaine)

fakulteet (< ld. *facultas* võimalus, võime), teaduskond

falang [-*la'*-] (hsp. *falange* < kr.), fašistlik partei Hispaanias

falangist, *falangi* liige

falansteer (pr. *phalanstère* < kr.), Ch. Fourier' utopistlikus sotsialismis tootmiskoondis, mille liikmed (1000—2000 inimest) elavad koos suures hooneterühmas

falkonett [-*e'*-] (ingl. *falconet* < it.), väikesekaliibriline kerge suurtükk XVI—XVII s.

falliit (it. *fallito*), maksujõuetu, pankrotistunu

fallos (kr. *phallos*), suguti, mehe suguliige v. selle kuju (eriti viljakuse v. sigivuse kultusliku sümbolina); f-e-k-u-l-t-u-s, suguliikme v. selle kuju-

usuline austamine loodus- ja vanaaja kultuurrahvail

falrep (sks. *Fallreep*), laeva välisparrast mööda allalastav nöörredel v. kerge trepp

falsetist e. **falsetilaulja**, *falsetiga* laulja; varemini naislauljate partiisid esitav meeslaulja

falsett [-*e'*-] (it. *falsetto*), lauluhääle eriline kõrgem register

falsifikaat (< ld. *falsificātum* järele tehtud), võltsitud ese v. dokument

falsifikaator (ld. *falsificātor*), võltsija

falsifikatsioon (< ld. *falsificāre* järele tegema), võltsimine, võltsing

falsifitseerima, võltsima

falsum (ld.), võltsing, pettus

Fa-mažoor, mažoorhelistik, mille 1 astmeks on *fa* ja võtmemärgistikus 1 bemoll

familia [-*mi'*-] (ld.), perekond; *biol.* sugukond

familiaarid (< ld. *familiāris* kodakondne), mehed ja naised, kes mungav. nunnaseisusse kuulumata elavad kloostreis teenijatena

familiaarne (ld. *familiāris* perekondlik), tuttavlik, pealetükkivalt sõbralik, käitumises liiga vaba

familiaarsus, ülepakutud kodusus, pealetükkiv tuttavlikkus

fa-minoor, minoorhelistik, mille I astmeks on *fa* ja võtmemärgistikus 4 bemolli

famoosne (ld. *famōsus*), suurepärane

famulus (ld.), teenija, abiline (keskajal)

fanaal (it. *fanale*), tule v. suitsuga antav leppemärk; *kaugele nähtav märk

fanaatik (< ld. *fanāticus* hullunud, raevunud), usumäratseja; millegi kirglik kaitsja v. harrastaja

fanaatiline, pimesi veendunud, kirglikult harrastav

fanaatilisus, pime veendumus, *fanaatikule* omane andumus

fanarioodid (pr. *phanariotes* < p.-n.), XVII—XIX s. Türgis kõrgeid ametikohti täitnud kreeka aristokraadid

fanatiseerima, *fanatismile* õhutama

fanatism, *fanaatikule* omane kirglik andumus millelegi, tihti seotud äärmise sallimatusega teisitimõtlejate suhtes

fandango [-*da'*-] (hsp.), hispaania rahvatants kastanjettide ja kitarri saatel 3/8- v. 6/8-taktis

fanerofüüdid (< kr. *phaneros* silmanähtav + *phyton* taim), kõrgtaimed, mitmeaastased taimed (puud, põõsad jt.), mille uuendumispungad asetsevad vähemalt 0,25 m kõrgusel maapinnast

fanerogaamid (...kr. *gamos* abielu), seemnetaimed, *van. bot.* paljasseemne- ja katteseemnetaimede ühisnimetus. Vast. *krüptogaamid*

fanerogaamne, *fanerogaamidele* omane, seemnetaimeline

fanfaar (it. *fanfara*), vaskpuhkpill piduliku signaali puhumiseks

fanfarist, *fanfaari*puhuja

fanfaroon (pr. *fanfaron* < hsp. *fanfarrón*), kelkija, praalija

fango (it.), radioaktiivne mineraalmuda kuumaveeallikaist (tarvit. mähisteks reuma, naistehaiguste jne. puhul)

fansa (hiina), 1) väike maja Hiinas; 2) kerge hiina siidriie

fantaasia (kr. *phantasia* kujutlus), kujutlusvõime; loominguline kujutlus; unistus; väljamõeldis, midagi ebatõenäolist; vabas vormis helitöö v. näidend

fantaseerima, olematut kujutlema, unistama

fantaseering, väljamõeldis

fantasm [-*ta'*-] (kr. *phantasma* viirastus), fantaasia-, pettepilt

fantasmagooria (...kr. *agoreuō* kõnelen), nõiduspilt, viirastuspilt, fantastiline kujutlus

fantasmagooriline, *fantasmagooriale* omane, nõiduslik, viirastuslik

fantast [-*ta'*-] (< kr. *phantastikos* kujutluslik), fantaseerija, viljatu unistaja; kirjanik v. kunstnik, kelle loomingule on iseloomulik *fantastika*

fantastika [-*ta'*-], *fantaasiaga* seotud sündmustik; ebatõeline, kummaline, mõttekujutluslik aines

fantastiline [-*ta'*-], ebatõeline, kummaline, mõttekujutuslik, unistuslik

fantastilisus [-*ta'*-], kummalisus, mõttekujutluslikkus

fantoom (pr. *phantôme* < kr.), viirastus, pettekuju, õudust tekitav kangelane filmides ja koomiksites

farad (ingl. füüsiku M. Faraday (1791—1867) nime järgi), tähis F, *füüs.* elektrimahtuvuse mõõtühik; f. on elektrijuhi mahtuvus, mille potentsiaal muutub ühe voldi võrra, kui tema-

elektrilaeng muutub ühe kuloni võrra

faradisatsioon, elekterravi pulseeriva madalpingelise madalsagedusvoolu abil

faradmeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist elektrimahtuvuse mõõtmiseks

farandool (pr. *farandole*), tempokas rõhutatud rütmiga provanssaali rahvatants 2/4- v. 6/8-taktis, sarnaneb *džiigiga*

farewell [*fäöue'l*] (ingl.), «hüvasti!», «ela hästi!»

farinomeeter (< ld. *farina* jahu + kr. *metreō* mõõdan), aparaat jahu omaduste (paisuvus, kleepuvus) kindlaksmääramiseks

farinotoom (... kr. *tomē* lõige, lõikamine), tärklise- ja valgurikkuse määramisel kasutatav riist terade poolitamiseks

farm (ingl.), 1) kapitalistlikes maades eraomanduslik v. renditalund, haril. spetsialiseeritud teravilja v. loomakasvatussaaduste tootmiseks; 2) NSV Liidus sovhoosi v. kolhoosi tootmisüksus, mis tegeleb ühe põllumajandusharuga (näit. piima-, lamba-, seaf.); 3) kindla ülesandega põllumajanduslik õppemajand

farmaatsia (kr. *pharmakeia* < *pharmakon* ravim), rohuteadus, teadus ravimitest, nende valmistamisest, katsetamisest, säilitamisest ja standardiseerimisest

farmakobotaanika (... *botaanika*), õpetus taimede raviomadustest

farmakodünaamika (... *dünaamika*), õpetus raviainete toimest organismisse

farmakogeneetika (... *geneetika*), geneetika haru, mis uurib ravimite toimet loomade ja inimese pärilikkusele

farmakognoosia (... kr. *gnōsis* tundmine), droogideteadus, rohuteaduse haru, mis tegeleb taimset ja loomset päritolu ravimtoorainetega

farmakokeemia (... *keemia*), õpetus ravimite keemilistest omadustest ja koostisest

farmakoloog, farmakoloogia eriteadlane

farmakoloogia (< kr. *pharmakon* ravim + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus raviainetest ja ravimitest, nende omadustest, toimest ja muutumisest organismis

farmakoloogiline, *farmakoloogiale* omane, farmakoloogiasse puutuv

farmakon (kr. *pharmakon*), ravim

farmakopöa [*-öa'*] (... kr. *poieō* teen), ametlik ravimite valmistamise, kontrollimise ja säilitamise viise esitav käsiraamat

farmakoteraapia (... *teraapia*), õpetus ravimitega ravimisest

farmatseut [*-eu'-*], rohuteadlane, kõrgema haridusega eriteadlane farmaatsia alal

farmatseutika [*-eu'-*] = *farmaatsia*

farmer (ingl.), *farmi* omanik v. rentnik

faroloogia (< p.-n. Pharos), teadus tuletornide ehitusest

farss (pr. *farce*), 1) lühike jämekoomiline olustikuline näidend keskajal Prantsusmaal; jant, lühikomöödia v. labasevõitu *vodevill*; *jäme nali; 2) hakktäidis lihast, kalast v. seentest

farssima (pr. *farcir*), farsiga (2) täitma

farthing (ingl.), Inglise pronks- ja vaskraha, = 1/4 penni

fartlek (rts.), vahelduva tempoga maastikujooks

farüngaal (< kr., *pharynx* neel), neeluhäälik, keelejuure ja neelu tagaseina vahel moodustuv häälik

farüngaalne, *faarünksisse* puutuv, neelu-, neeluõõne-

farüngiit (< kr. *pharynx* neel); neelupõletik

farüngoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), neelupeegel, riist neelu vaatlemiseks

farüngoskoopia, uurimine *farüngoskoobi* abil, neelupeegelvaatlus

farüngoskoopiline, *farüngoskoopiale* omane, farüngoskoopiat rakendav, neelupeeglit rakendav

farüngospasm, neelu*spasm*, neelukramp

farüngotoomia (< kr. *pharynx* + *tomē* lõige), neelu kirurgiline avamine, neelulõikus

fas (ld.), jumalik õigus. Vast. *jus*

fasces [*-ts-*] (ld., «vitsakimbud»), Vana-Rooma võimuembleem: vitsakimp, mida kandis *liktor*; väljaspool Rooma linna lisati sellesse veel kirves

fas est et ab hoste doceri [*-tsee'-*] (ld.), «on õige ka vaenlaselt õppida» (Ovidius)

fashion [*fäšõn*] (ingl.), mood, peen eluviis; vrd. *façon*

fashionable [*fäšnebl*] (ingl.), moodne, suursugune, noobel

fasomeeter (< kr. *phasis* avaldumine + *metreō* mõõdan), riist faasinihke (pinge ja voolu faaside vahe) mõõtmiseks

fasotron (... *elektron*), kiirendi

fassaad (pr. *façade*), hoone esinduslik, arhitektuuriliselt rõhutatud külg; *väline, esinduslik külg

fasseteerima vt. *fassettima*

fassett [*-e'-*] (pr. *facette*), lihvserv, lihvtahk, lihvitud pinnake vääriskividel, klaasil jne.; klišee v. stereotüübi äär; **f-silm**, liitsilm, mis koosneb suurest hulgast osasilmakestest e. ommatiididest, esineb paljudel lülijalgsetel

fassettima e. **fasseteerima**, *fassetti* lihvima, lihvpindadega varustama; klišeed raamistama

fassima (sks. *fassen*), eelpakkima, kaupa kindlas koguses kaaluma ja valmis pakkima, pakendama

fassong [*-o'-*] (pr. *façon*), mood, vorm, rõivalõige

fassongiline, moeline, *fassongi*pärane

fassonneerima (pr. *façonner*), vormima, kujundama; riidesse mustreid kuduma

fasti (ld.), Vana-Roomas kalendritaolised ülestähendused

fastsia (ld. *fascia*), *anat* sidekirme, üksikuid lihaseid v. lihaste rühmi siduvalt ümbritsev sidekoeline kile

fastsiatsioon, *bot.* kasvukuhiku ebatavaline laienemine ja varre kasvu laiuti vohamine

fastsiikul (ld. *fasciculus*), kimp, kimbuke, ühist teed kulgevate närvikiudude koondis kesknärvisüsteemis ja närvides

fastinatsioon (ld. *fascinātio*), paelumine, võlumine, lummamine, kellegi tahtejõu halvamine

fastsineerima (ld. *fascināre*), paeluma, võluma, lummama, kellegi tahtejõudu halvama

fastsioloos (< ld. *fascia* lint, side), *med.* maksakaantõbi

fašiin (< ld. *fascis* vitsakubu, -kimp), kokkuseotud hao- v. ritvade vihk (tarvit. maanteede ja tammide ehitamisel, drenaažis jm.)

fašing (sks. *Fasching*), vastlakarneval Baieris, Austrias jm.

fašiseerima, *fašistlikuks* muutma

fašiseeruma, *fašistlikuks* muutuma

fašism (it. *fascismo* < ld. *fascis* vitsakimp, -kubu), äärmiselt reaktsiooniline imperialistliku kodanluse terroristliku diktatuuri vorm; tekkis 1919. a. Itaalias, iseloomulikumal kujul esines Itaalias 1922—43, Saksamaal 1933—45

fašist (it. *fascista*), fašismi pooldaja, fašistliku partei liige

fašistlik, *fašismil* rajanev v. sellele omane

fazenda [*-ze'-*] (port.), talund, farm (eriti Brasiilias)

fataalne (ld. *fatālis*), saatuslik, paratamatu

fatalism, usk saatuse kõikemäära-vasse jõusse; omane paljudele usunditele ja idealistlikele filosoofilistele vooludele

fatalist, *fatalismi* pooldaja, saatusse uskuja

fatalistlik, *fatalismile* omane

fatamorgaana (keskld. *fata Morgana* fee Morgana), terendus, liikuv *miraaž*, õhupeegeldus, valguskiirte murdumisel eri tihedusega õhukihtides tekkiv kaugemate nähtamatute esemete suurendatud kujutis

fatsiaalne (ld. *faciālis*), näo-, näosse puutuv; *geol.* *faatsies(tes)se* puutuv, faatsiese-

fattura [*-u'-*] (it.) = *faktuur*

fatum = *faatum*

faubourg [*fobuu'r*] (pr.), agul, eeslinn

faukaal (< ld. *faux* kurk), nina-neeluhäälik, pehmesuulae ülapinna ja ninaneelu tagaseina vahel moodustuv häälik

faul (ingl. *foul*), viga, määrusevastane ebaaus võte v. toiming spordis

faulitsema, pallimängus vigu tegema

fault [*foolt*] (ingl.), *sport* viga, palli määrusevastane löömine v. puudutamine mängija poolt

fauna (rooma jumalatari Fauna järgi), mingi maa-ala v. ajajärgu loomastik

faunaline, *faunale* omane, loomastikuline

faunid (rooma metsade ja põldude jumala Faunuse järgi), inimesi hirmutavad ja narrivad metsavaimud vanarooma usundis

faunist, *fauna* uurimisega tegelev teadlane

faunistika [*-ni'-*], loomastikuteadus, *fauna* uurimine

faunistiline [*-ni'-*], *faunistikale* omane, *faunasse* v. *faunistikasse* puutuv

fausse [*foss*] (pr., «võlts»), vale kaart v. mast kaardimängus; *f. couche* [*kuš*], *med.* nurisünnitus, abort; *f. route* [*rut*], *med.* väär tee, näit. sondi v. kateetriga väära kohta sattumine

faute de mieux [*foot dö mjö'*] (pr.), parema puudumisel, hädakorral

fauteuil [*fotö'j*] (pr.), tugitool

faux-pas [*fopa'*] (pr.) = *fopaa*

favoriit (pr. *favorite* < ld.), lemmik, soosik, armualune; *sport* kõige rohkem võiduvõimalusi omav võistleja v. võistkond

favoriseerima (pr. *favoriser*), soodustama, soosima

favoritism (pr. *favoritisme*), lemmikute soosimine; kord, milles kõik sõltub *favoriitide* mõjust

fa-võti e. **f-võti**, bassivõti, noodivõti, mis määrab kindlaks väikese oktaavi fa asukoha noodijoonestiku 4. joonel

favöör (pr. *faveur*), lembus, eelistus

F-duur = *Fa-mažoor*

Fe, raua (ld. *ferrum*) sümbol

febriilne, palavikuline, palaviku-

febris (ld.), palavik; *f. intermittens*, vahelduv e. malaariapalavik; *f. recurrens*, taastuv palavik e. taastuv soetõbi

fec., lüh. sõnast *fecit*, «tegi», esineb vanemail kunstiteoseil autori nime järel

feci quod potui, faciant meliora potentes [*feetsi kv- fats- -oo'- -te'-*] (ld.), «tegin, mis võisin, tehku paremini, kes suudab»

fecit [*feets-*], vt. *fec.*

fee (pr. *fée* < ld. *fātum* saatus), õrn saatusehaldjatar romaani ja germaani rahvajuttudes

feeding (ingl. *fading*), raadiovastuvõtjasse siseneva signaali tugevuse kõikumine

feemikohus (< sks. *Femgerichte*), keskaegne salakohus Saksamaal

feenid (ingl. *fenians*), Iiri vabastamiseks Inglismaast 1858. a. loodud Iiri poliitilise salaühingu liikmed; nende tegevus vaibus 1880. a-il

feeriad (ld. *fēriae*), Vana-Rooma pidu- ja puhkepäevad

feerula (ld. *ferula*), joonlaud, millega keskaegses koolis löödi korra vastu eksinud õpilast käte pihta

feetus (ld. *fētus*), vililane, loode viimasel arenemisjärgul emaüsas

feihoa (ind.), mürdiliste suguk-da kuuluv kuni kolme meetri kõrgune puu L-Am-s; vilju kasutatakse toiduks

fekaalid (ld. *faeces*), inimese väljaheited

feldjääger (sks. *Feldjäger*), relvastatud kuller kirjade ja teadete edasitoimetamiseks Venemaal ja Saksamaal enne Esimest maailmasõda

feldmarssal (sks. *Feldmarschall*), kõrgeim sõjaväeline auaste mõnedes riikides

fellah (ar.), paikne põlluharija Lääne-Aasia ja Põhja-Aafrika araabia maades

felleem (< kr. *phellos* kork), kork, korkkoe välispind

felloderm (...kr. *derma* nahk), korgiparenhüüm

fellogeen (...kr. *genos* sugu, tekkimine), *bot.* korgikambium

fellow [*felou*] (ingl.), kaaslane, seltsimees; liige ingl. teaduslikus ühingus

feloonia (pr. *félonie*), läänitruuduse murdmine

felsiit (< sks. *Fels* kalju), happeliste tardkivimite põhikoostise moodustav kvartsi ja päevakivide agregaat

felukk [*-u'-*] (it. *feluca* < ar.), väike rannasõidupurjekas Kaspia, Mustal ja Vahemerel

femina [*fee'-*] (ld.), naine

feminiin (< ld. *femininus* naissugu), lüh. f., naissugu, naissoost sõna

feminiinne, naissoole omane, naiselik; naissugu olev

femininum [*-nii'-*] (ld.) = *feminiin*

feminisatsioon, emaslooma tunnuste arenemine isasloomal kastraadile munasarjade siirdistutamise tagajärjel või olemasolevate patoloogiliste emaslooma tunnuste mõjulepääsemisel

femin[is]eerima, naistemõjuliseks v. naiselikuks muutma, naiste juhtimisele või ülekaalule allutama

femin[is]eeruma, naistemõjuliseks v. naiselikuks muutuma, naiste juhtimise v. ülekaalu alla jääma

feminism (pr. *féminisme* < ld. *fēmina* naine), kodanlik naisliikumine, püüab naistele meestega võrdseid õigusi saavutada; *med.* naiselike kehavormide v. omaduste esinemine mehel

feminist, *feminismi* pooldaja, naisliikumisest osavõtja

feministlik, *feminismile* omane

fenakiit (< kr. *phenax* pettur), silikaatide rühma kuuluv hele mineraal, tarvit. vääriskivina

fenamiin (< *fenool* + *amiinid*), kesknärvisüsteemi, vererõhku ja ainevahetust mõjustav ravim

fenantreen, värvuseta, vees lahustumatu kristalne aine, lahustub orgaanilistes lahustites; saadakse kivisöetõrvast, tarvit. ravimite, värvainete jm. valmistamiseks

fenatsetiin (< *fenoolid* + ld. *acētum* äädikas), palavikuvastane ning valuvaigistav ravim

fenek, kõrberebane, P.-Aafrikas ja Araabias elav pikkade kõrvadega koerlane

fenidoon, fotoilmuti koostises kasutatav aine

fennism (< uusld. *Fennia* Soome), soomepärasus, soome sõna v. soome keelele omane lausekonstruktsioon mingis muus keeles

fennofiil (...kr. *phileō* armastan), Soome ajalugu, keelt jm. uuriv teadlane XVIII s.

fennomaan, *fennomaania* esindaja, kõike soomepärast eelistav isik

fennomaania (...kr. *mania* kiindumus, hullus), soomepärase ülistamine; soome keele ja kultuuri eest võitlev kodanlik liikumine Soomes XIX s.

fennougrist, eriteadlane mõnel *fennougristika* alal

fennougristika, soome-ugri keelte ja kultuuri uurimine

fenofaas (< kr. *phainomai* ilmun + *faas*), taimede aastaajalise arenemise järk

fenolaat, *fenooli* sool

fenoloogia (< kr. *phainomai* ilmun + *logos* mõiste, käsitlus), looduse aastaajalisi nähtusi, nende arenemist ja tekkimise ajalist reeglipärasust uuriv teadusharu

fenoloogiline, *fenoloogiasse* puutuv

fenomen (< kr. *phainomenon* ilmuv), nähtumus; idealistlikus filosoofias subjektiivne nähtus, mis eksisteerib teadvuses ega peegelda objektiivset tegelikkust (vt. *fenomenalism*), Kanti filosoofias vastand *noumenonile*; *haruldane v. ebaharilik nähtus v. inimene

fenomenaalne, *fenomenisse* puutuv; ebatavaline, harukordne

fenomenalism, idealistlik õpetus, mille järgi inimene saab tunnetada ainult *fenomene*, mitte asjade olemust

fenomenoloogia (< kr. *phainomenon* ilmuv + *logos* mõiste, käsitlus), Hegeli idealistlik õpetus teadvuse arenemisastmeist; Edmund Husserli (1859—1938) ja tema järglaste idealistlik tunnetusteooria vaimsest «olemusest», mis on sõltumatu eksisteerivast ja tunnetatavast maailmast

fenool, 1) vt. *karbol*hape; 2) vt. *fenoolid*

fenoolformaldehüüdvaik, *fenoolide* ja *formaldehüüdi* polükondenseerimisel saadav kõrgmolekulaarne aine

fenoolftaleiin (...*ftaalhape*), *keem.* aluselist reaktsiooni näitav aine; *farm.* lahtisti, purgeen

fenoolid (< kr. *phainō* valgustan + ld. *oleum* õli), aromaatsete süsivesinike enam. mürgised hüdroksüülderivaadid; tekivad tahkekütuse utmisel; tarvit. laialdaselt keemiatööstuses

fenoolne, *fenoolidele* omane

fenoplastid, fenoole sisaldavatest vaikudest saadavad plastmassid

fenotüüp, organismi kõigi välis- ja sisetunnuste ning omaduste kogum kindlal arenguastmel

fenüül, süsivesiniku radikaal, *benseeni* ühevalentne jääk

fenüülalaniin (...*alaniin*), *insuliinis*, munavalges, *hemoglobiinis* jm. leiduv asendamatu aminohape

fenüülmetanool, roosi-, nelgi- jt. õlides leiduv meeldiva lõhnaga alkohol; tarvit. parfümeeriatööstuses

feodaal (keskld. *feudalis*), *feodalismi* ajal valitseva klassi esindaja, lääni valdaja, mõisnik

feodaalne, *feodalismile* omane, läänindusse puutuv

feodaliseeruma, *feodaalseks* muutuma

feodalism (keskld. *feudalis*), kapitalistlikule korrale eelnenud ühiskondlik-majanduslik formatsioon, mille aluseks on suurmaaomandus ja maaomanikest sõltuvate talupoegade ekspluateerimine

feodalist, *feodalismi* pooldaja; läänindusе tundja

feodalistlik, *feodalismile* omane

feood (keskld. *feudum* < vanasks. *fihu*, *fehu* mõis, omand + *ōd* valdus),

lään, *senjöörilt* saadav maavaldus, amet vm. tuluallikas

feralia [*-raa'-*] (ld.), Vana-Roomas iga aasta veebruaris peetud püha surnute auks

ferda (ar.), Idamaades ja Põhja-Aafrika rahvail suur rätik, mida kantakse rõivana ümber keha

ferm (pr. *ferme*), sildav sõrestik, turvik

fermaan (pärs.), muhamedi usu valitsejate korraldus v. käskkiri, millega haril. kingiti mõnele isikule mingi õigus

fermaat (it. *fermata* peatus), *muus.* pikendusmärk, millega varustatud nooti v. pausi tuleb märgitud ajamõõdust kauemini kinni pidada

ferment [*-me'-*] (< ld. *fermentum* juuretis) e. **ensüüm** (< *en-* + kr. *zymē* hapendis, juuretis), ainevahetusreaktsioone põhjustav ja kiirendav orgaaniline aine

fermentatiivne, *fermentide* toimega seoses olev

fermentatsioon (< ld. *fermentāre* käärimist esile kutsuma), *fermentide* mõjul toimuv ainete muutumine

fermenteerima e. **fermentima**, *fermentidega* toimima

fermi (it. füüsiku E. Fermi järgi), peam. elementaarosakeste füüsikas ja tuumafüüsikas kasutatav pikkusühik: 10^{-15} m

fermion, *füüs.* poolarvulise spinniga osake või *kvaasi*osake

fermium, sümbol Fm, radioaktiivne keem. element, järjenr. 100, avastatud 1952. a. tuumaplahvatuse produktides, looduses ei leidu

fermo (it.), *muus.* tugevalt, otsustavalt

fernambukipuit [*-bu'-*] (< Brasiilia sadamalinna Pernambuco järgi) = *pernambukipuit*

feroce [*-o'tše*] (it.), *muus.* metsikult, järsult, toorelt

feromoon (< ld. *fera* metsloom + *(hor)moon*), tugevatoimeline väliskeskkonda eritatav loomade hormoon teiste sama liigi isendite mõjustamiseks

ferratiin (< ld. *ferrum* raud), rauda sisaldav ravim kehvveresuse vastu

ferratool, alkoholi, aromaatseid aineid ja rauda sisaldav ravim kehvveresuse vastu

ferratoos, magustatud ja aromatiseeritud *ferratiini*lahus

ferriit, raua-süsinikusulamite koostisosa

ferritsüaankaalium (... *tsüaan* + *kaalium*), punane veresool, vees lahustuvate tumepunaste kristallidena esinev rauaühend

ferriühendid, *van.* rauaühendid, milles raud on kolmevalentne, näit. raudkloriid ($FeCl_3$)

ferro- (< ld. *ferrum* raud), raua-

ferro et igni [*ii-*] (ld.), «tule ja mõõgaga»

ferrokroom, raua ja *kroomi* sulam

ferromagnetiline (... *magnetiline*), tugevate magnetiliste omadustega; f. k e h a, tugevasti magneetuv keha (raud, nikkel, koobalt ja mõned sulamid)

ferromagnetism, õpetus ferromagnetiliste kehade magnetilistest omadustest

ferromangaan, raua ja mangaani sulam; tarvit. terase mehhaaniliste omaduste parendamiseks

ferromolübdeen, raua ja molübdeeni sulam; tarvit. eriliste mehhaaniliste omadustega terase saamiseks

ferrosiliitsium (... *siliitsium*), raua ja räni sulam

ferrotitaan, raua ja *titaani* sulam

ferrotsüaankaalium (... *tsüaan* + *kaalium*), kollane veresool, vees lahustuvate sidrunkollaste kristallidena esinev rauaühend

ferroühend, *van.* rauaühend, milles raud on kahevalentne, näit. raudkloriid ($FeCl_2$)

ferrum (ld.), raud

fertiilne (ld. *fertilis* viljakas), viljastuv, viljakandev

fertiilsus, viljakus

fertilisatsioon, viljastus, viljastunud munaraku tekkimine küpsenud munaraku ja seemnekehakese ühinemise teel

fes = *fa-bemoll*

fess (ar.), idamaine tutiga peakate punasest kalevist

festina lente [*-ii'-*] (ld.), «rutta aeglaselt», ära toimi ülepeakaela

festival (pr., it. < it. *festivo* pidulik), perioodiline pidulik kunstisaavutuste esitamine muusika, kino, teatri jm. alal

festivitas [*-tii'-*] (ld.), pidulikkus

festivo [*-i'-*] (it.), *muus.* pidulikult

festoon (pr. *feston* vanik < it. *festa* pidu), lilledest, lehtedest jm. punutud rippehis hoonete, auväravate jne. kau-

nistamiseks; lainjas v. vanikutaoline kaunistusmotiiv; lainjas v. hambuline ääris naisterõivail, kardinail jm.

fetaalne, *feetusesse* puutuv, vililaseaegne; f. e l u, elu emaüsas

fetiš (pr. *fétiche* < port. *feitiço* nõidus), võlus, kultuslikult kummardatav ese, näit. loodusrahvail päike, maa, kivi, pärlid, kehaosad; *liialdatud austamise objekt

fetišeerima, *fetišiks* muutma

fetišism (pr. *fétichisme* < port.), usk *fetišisse*, *fetišite* kummardamine, üks usundi ürgseid vorme; f-i igandeid leidub ka tänapäeva usundeis, näit. pühad pildid, ikoonid; *millegi pimesi kummardamine v. austamine

fetišist, *fetišitesse* uskuja

fetsiaalid (ld. *fetiāles*), Vana-Roomas 20-liikmeline preestrite kolleegium; valvas vormitäitmist välissuhetes, esindas rahvast lepingute sõlmimisel ja sõja kuulutamisel

fetvaa (ar.), muhameedlaste kohtuniku (*mufti*) otsus, mida põhjendatakse koraani lausega v. kuulsate õigusetundjate varemini tehtud otsustega; esitatakse küsimuse ja sellele antud vastuse vormis

feuillants [*fõija'*] (pr.) = *fõjaanid*

ff, *muus.* lüh. it. sõnast *fortissimo*;

fff, lüh. it. sõnadest *forte fortissimo*

fiaal (kr. *phialē*), ehistornike gooti ehituskunstis; karikas

fiakker [*-a'-*] (pr. *fiacre*), sõiduvoorimehe troska; ka sõiduvoorimees

fiasko [*-a'-*] (it. *fiasco*), nurjumine, ebaõnnestumine

fiat! (ld.), «sündigu», «saagu»; *farm.* valmistatagu; *f. justitia, pereat mundus* [*-ti'ts-*], «õiglus peab valitsema, kuigi (selle tagajärjel) maailm peaks hukkuma»; *f. lux!*, «saagu valgus!»

fibriin (< ld. *fibra* kiud), verekiudnik, vere hüübimisel fibrinogeenist moodustuv tahke valkaine

fibrill [*-ri'-*] (< ld. *fibra* kiud), kiuke, kudede (näit. närvi-, lihas- ja sidekoe) mikroskoopiline niitjas ehituselement

fibrillaarne, *fibrillidesse* puutuv v. neid sisaldav

fibrinogeen (< *fibriin* + kr. *genos* sugu), vereplasmas sisalduv valkaine, millest moodustub *fibriin*

fibrinoosne, *fibriini* sisaldav; f. p õ l e t i k, põletik, mille puhul tekib rohkesti fibriini

fibroblast (< ld. *fibra* kiud + kr. *blastos* võrse, idu), *fibrotsüüdi* noorvorm

fibroiin, loodusliku siidi valkaine

fibroliit (< *fiiber* + kr. *lithos* kivi), puulaastudest vm. kiulisest materjalist ja sideainest kokkupressitud ehitusmaterjal

fibromüoom (< ld. *fibra* kiud + kr. *mys* lihas), lihas- ja sidekoest koosnev healoomuline kasvaja

fibroom, sidekudekasvaja, kiulisest sidekoest ja silelihaskoest koosnev healoomuline kasvaja

fibroosne, kiuline, sidekoeline, kiulisest sidekoest koosnev

fibrosarkoom (< ld. *fibra* kiud + *sarkoom*), pahaloomuline sidekudekasvaja

fibrotsüüt (... kr. *kytos* rakk), sidekoerakk

fibula [*fii'-*] (ld.), 1) = *fiibula*; 2) pindluu

fichu [*fišü'*] (pr.) = *fišüü*

fidalgo [*-a'-*] (port.), alamaadli liige Portugalis; vrd. *hidalgo*

fideelne (ld. *fidēlis*), lõbus, lustlik

fideikomiss [*-mi'-*] (< ld. *fideicommissum*), *jur.* testamentlik korraldus, millega pärandaja kohustab pärijat kellelegi kolmandale isikule välja andma terve pärandi v. mõne osa sellest

fideism (< ld. *fides* usk), usku teadusest kõrgemale asetav idealistlik õpetus

fideist, *fideismi* pooldaja, usku teadusele ja mõistusele eelistav isik

fidelis et fortis [*-dee'-*] (ld.), ustav ja julge

fides (ld.), usk, usaldus, ustavus; f. *punica* [*puu-*], «puunlase ustavus» (irooniline ütlus sõnamurdmise kohta)

fiducia [*-uu'ts-*] (ld.), usalduspant, vanim pantimisviis Rooma õiguses

fierté [*-te'*] (pr.), uhkus, kõrkus; üllus; vahvus

fifty-fifty [*fifti*] (ingl.), võrdselt, pooleks, viigiliselt

fighter [*fait-*] (ingl.), võitleja; spordivõistlustel innuga võistlev sportlane

figuraalkompositsioon (< *figuraalne* + *kompositsioon*), suurem terviklik inimfiguuridega kunstiteos

figuraalne (< ld. *figūra* kuju, välimus), *figuurina* esinev, kujundlik, piltlik

figuraalornament, renessansiajal levinud inimfiguuridega ornament

figuraalsus, *figuurina* esinemine, kujundlikkus, piltlikkus

figurant [-*a'*-] (ld. *figūrans* esitav), rühmatantsija balletis; tummosade täitja, statist

figuratsioon (ld. *figurātio*), helitöö kaunistamine *faktuur*elementide teisendamisega

figureerima (ld. *figurāre*), tegelasena v. tegurina esinema; *figuratsiooni* teostama

figuriin (pr. *figurine*), väike kuju, kõrvalkuju, eriti maastikumaalis; moepilt, kostüümimudel

figuur (ld. *figūra* kuju, välimus), 1) eseme väline piirjoon; kujund, kuju; inimese keha piirjooned; 2) pinna osa, mis on piiratud joonega (tasapinnaline f., näit. ring, nurk); suletud tasapinnaga piiratud ruum (ruumiline f., näit. kera, püramiid); 3) ebatavaline väljendusviis, millega taotletakse kõne emotsionaalsust (näit. *inversiooni*, *anafoori* tarvitamine); 4) tantsu osa

figuurne = *figuraalne*

fii, kr. tähestiku 21. täht (Φ, φ), vastab f-ile

fiiber (ld. *fibra*), painduv kiudainest materjal; tarvit. painduvate esemete valmistamiseks

fiibula (ld. *fibula* pannal), antiikaegne pannal, spiraalvedruga nõel rõivaste kinnitamiseks

fiider (ingl. *feeder* < *feed* toitma), alajaamast v. jaotusseadmest väljuv toiteliin

fiikus (ld. *ficus*), taimeperek. mooruspuuliste suguk-st üle 1000 liigiga, mille hulka kuuluvad näit. harilik viigipuu ja kummipuu

fikh (ar.), islami õigusteadus; käsitleb eriti muhameedlaste usulisi kohuseid

fiksaator (< ld. *fixus* kindel), seadis mingi masinaosa hoidmiseks teatud asendis; *fiksatsiooni*vahend

fiksatiiv (pr. *fixatif* < ld. *fixus* kindel, purustamatu), vahend pliiatsi-, söe- ja kriidijoonistuste kaitsmiseks tuhmumise eest

fiksatsioon (pr. *fixation*), kinnistamine; teraselt silmitsemine; *fot.* plaatide, filmide v. paberi valgustundlikust kihist kinnistussoola abil nende osade kõrvaldamine, mis on pärast valgustamist ja ilmutamist jäänud muutumatuks; *med.* kudede konserveerimine valke sadestavate vahendite abil

fikseerima (pr. *fixer*), (teat. asendisse) kinnistama; kindlaks määrama; üles märkima, registreerima; teraselt otsa vaatama

fikseerimispunkt, punkt, millele on püsivalt koondatud silmavaade

fikseeruma, kinnistuma

fiksum (ld. *fixum*), kindel määr, summa, palk

fiktiivne (pr. *fictif* < ld. *fictio* väljamõeldis), näilik, väljamõeldud, pette-; f. l e p i n g, petteleping

fiktsionalism (< ld. *fictio* väljamõeldis), kodanliku filosoofia suund, mille järgi teaduslikud ja filosoofilised ideed on fiktsioonid, loodud meelevaldselt meie aistingute ja toimingute korrastamiseks; subjektiivse idealismi vorme, lähedane *pragmatismile*

fiktsioon (ld. *fictio*), väljamõeldis, pettekujutlus; *filos.* fantaasiaga loodud mõistuslik vaade olevale, mida kujutletakse kui tõelist

filaaria (< ld. *filum* niit), niituss, loomaperek. ümarusside klassist; eri liigid võivad põhjustada inimesel ja loomadel mitmesuguseid haigusi (näit. elevantsustõbe)

filantroop (kr. *philanthrōpos*), inimesesõber, *filantroopia* teostaja; vast. *misantroop*

filantroopia (kr. *philanthrōpia*), inimesearmastus, heategevus, omakasupüüdmatu tegutsemine kaasinimeste heaks

filantroopiline, inimesesõbralik, heategev

filantropiin, *filantropismi* põhimõtteid rakendav kasvatusasutus

filantrop[in]ism, valgustusaegne pedagoogiline liikumine peam. Saksamaal ja Šveitsis; rõhutas J. J. Rousseau õpetuse mõjul loodus- ja mõistuspärasust kasvatuses

filantrop[in]ist, *filantrop[in]ismi* pooldaja; filantropiini juhataja

filateelia (< kr. *phileō* armastan + *ateleia*, maksust vabastamine), postimaksevahendite, eriti post- ja tempelmarkide, ümbrike (koos markide ja templitega) kogumine ning uurimine

filatelist, *filateeliaga* tegelev isik

filatelistlik, filateeliale omane

fildekoss (< pr. *fil d'Ecosse* šoti niit), eriline kedrus puuvillast, sarnaneb sileduse tõttu siidniidiga; tarvit. trikotaažitööstuses

fildepärs (< pr. *fil de Perse* pärsia niit), *fildekossiga* sarnanev lõng

filee (pr. *filet*), 1) võrkpits (tarvit. aknaeesriideks, juuksevõrguks jm.); 2) pehmeim osa kodu- v. metsloomade lihast mõlemal pool selgroogu ja selle all, lindude rinnatükk, kala seljaliha; praad eespool loetletud lihaosadest; 3) käsistamp joonte ja ornamentide trükkimiseks, sellega tehtud kaunistus

fileerima (pr. *filer*), 1) võrkpitsi kuduma; lõnga heietama; 2) *kok.* *fileed* eraldama; 3) *muus.* teatavat tooni pikalt kõlada laskma

fileetehnika, *filee* (1) kudumise tehnika

filharmoonia (< kr. *phileō* armastan + *harmoonia*), helikunstiharrastus; selts v. asutus, mis organiseerib muusikaalaseid esinemisi ning kontserte, samuti muusikakultuuri propageerimist

filhellenism (...*hellenism*), liikumine Kreeka vabadusvõitluse abistamiseks 1820. a-il ja hiljemini

filia [*fii'*-] (ld.), tütar

filiaal (< ld. *filiālis* poja-, poeg-), asutuse v. ettevõtte haruosakond; f - g e n e r a t s i o o n, tütarpõlvkond, järglaste põlvkond; f - k i r i k, tütarkirik, abikirik

filiatsioon (pr. *filiation* < ld.), poegus, tütrus; f - i h a g i, hagi, millega taotletakse isaks tunnistamist

filigraan (pr. *filigrane* < ld.), põimitud v. kokkujoodetud väärismetalltraadist jt. osadest ornamentide kujul koostatud ehe v. kunstitoode, esineb vana-ajast saadik mitmel pool rahvakunstis; f - k l a a s, filigraani meenutava värvilise sissesulatatud dekooriga klaas; f - p a b e r, peen luksuspaber pealetrükitud õrnade võrk- v. joonmustritega

filigraanitehnika, *filigraan*ehete tegemise tehnika

filigraanne, *filigraanile* omane; *peen, viimistletud

filipikad [-*li'*-] (kr. *philippika*), Demosthenese kõned Makedoonia kuninga Philippos II ja Cicero kõned Marcus Antoniuse vastu; *ägedad poleemilised kõned

filister [-*li'*-] (sks. *Philister*), endaga rahul olev piiratud väikekodanliku silmaringi ja vagatseva käitumisega inimene

filisterlik [-*lis'*-], väikekodanlik, pedantne, kitsarinnaline

filisterlikkus, väikekodanlikkus, pedantsus, kitsarinnalisus

filisterlus [-*li'*-], *filistrile* omane käitumine, väikekodanlikkus, kitsarinnalisus

filius [*fii'*-] (ld.), poeg

filjeer (pr. *filière*), tehiskiudu valmistava ketrusmasina detail

filler (ung. *fillér*), Ungari vahetusraha; 1 f = 1/100 forintit

fillumeenia (< kr. *phileō* armastan + ld. *lūmen* valgus), tikutoosietikettide v. tikutooside kogumine

fillumenist, tikutoosietikettide v. tikutooside koguja

film (ingl.), õhuke läbipaistev painduv tselluloosileht v. -lint valgustundliku kihiga (tarvit. kinoülesvõtete valmistamiseks ja fotograafias), filmilint; *kinopilt

filmima, filmiülesvõtteid valmistama

filmoskoop (< *film* + kr. *skopeō* vaatan), seadis *diafilmide* vaatamiseks

filmoteek (...kr. *thēkē* hoidla, kast), registreeritud süstematiseeritud kinofilmilintide kogu; hoidla selle säilitamiseks

filo- (< kr. *phileō* armastan), -sõber, -armastaja

filodendron [-*de'n*-] (...kr. *dendron* puu), võhaliste suguk-da kuuluv troopiline taimeperek.; õhujuurtega ronitaim; mõnd liiki kasvatatakse toa- ja kasvuhooneilutaimena

filokartia [-*ka'*-] (...pr. *carte* kaart), piltpostkaartide kogumine ja uurimine

filoloog (kr. *philologos*), *filoloogia* eriteadlane

filoloogia (< kr. *phileō* armastan + *logos* sõna, käsitlus), keele-, kirjandus- ja rahvaluuleteadus

filoloogiline, *filoloogiasse* puutuv, filoloogia abil käsitlev

filosemiit (< *filo-* + hbr. p.-n. Sem), juudisõber

filosofeerima, filosoofiaga tegelema, mõtlemisseaduste kohaselt mõtlema; *targutama

filosoof, *filosoofiaga* tegelev teadlane, mõtteteadlane, mõttetark

filosoofia (kr. *philosophia* < *phileō* armastan + *sophia* tarkus), teadus looduse, inimkonna ja mõtlemise kõige üldisemaist arenemisseadustest; kõik

filosoofilised suunad jagunevad materialistlikeks ja idealistlikeks
filosoofiline, *filosoofiale* omane; *sügavamõtteline
fils [*fis*] (pr.), poeg
filter (pr. *filtre* < keskld.), kurn; eraldus- v. puhastusseade; lülitus elektrisignaalide eraldamiseks mingi tunnuse järgi; g a a s i f., aparaat gaasi puhastamiseks
filtraat, kurnatud vedelik, läbi *filtri* lastud vedelik
filtratsioon, filtreerimine, kurnamine; filtreerumine
filtreerima e. **filtrima** ((pr. *filtrer*), kurnama, läbi *filtri* laskma, *filtri* abil eraldama
filtreeruma, läbi *filtri* imbuma
filuu (pr. *filou*), kelm; kaval inimene
fimoos (< kr. *phimō* nöörin, seon), *med.* eesnahakitsus
finaal (it. *finale* ⊲ ld. *finālis* lõpu-), lõpp; *muus.* sümfoonia, sonaadi vm. mitmeosalise helitöö viimane osa; ooperi v. opereti kulmineerivad lõppstseenid; *sport* lõppvõistlus esikoha selgitamiseks
finalist, eelvõistluste tulemuste põhjal lõppvõistlusele pääsenu
finantsaasta [-*na'*-] (pr. *finance* < keskld. *financia* tulu), eelarveaasta
finantseerima, rahaliste vahenditega varustama, majanduslikku ettevõtet v. käitist kapitaliga varustama
finantsid [-*a'*-], rahalised vahendid; riigi, asutuste v. ettevõtete rahalised tulud
finantsiline [-*a'*-], rahanduslik
finantsist, rahandusala eriteadlane
finantskapital [-*na'*-], panga- ja tööstusmonopolide liitunud kapital
finantsmajandus [-*na'*-], rahamajandus
finantsoligarhia [-*na'*- -*ga'*-], väike rühm suurmonopoliste, kellele kuulub majanduslik ja poliitiline võim
finantspank [-*na'*-], pank, mille ülesandeks on ettevõtete asutamine ja kapitaliga varustamine
finantspoliitika [-*na'*-], *finantsteaduse* reeglite ja õpetuste rakendamine riigimajanduses
finantsteadus [-*na'*-], *finantsmajandust* uuriv teadus
finantsõigus [-*na'*-], õigusnormid, mis korraldavad riigi ja omavalitsuse rahamajandust

fin de siècle [*fä-dö-sje'kl*] (pr.), «sajandi lõpp», väljend, millega tähistatakse ülikultuuri, peenendumise ja lõtvumise nähtusi XIX s. lõpu eluavaldustes ja kultuuris
fine (it., «lõpp»), muusikapala lõpu märge
finess [-*e'*-] (pr. *finesse*), peensus, üksikasi; teravmeelsus; kavalus, riugas
fingeerima (ld. *fingere*), kujutlema, välja mõtlema; näilikult, petlikult tegutsema
fingliska (< ingl. *Finn(ish)* soome keel + *English* inglise keel), P.-Am-s kõneldav soome ja inglise segakeel
finiitne (⊲ ld. *finītus* määratletud), pöördeline; *lgv.* f. v o r m, pöördevorm, pöördsõnavorm, mis tähistab tegevust v. olemist ja esineb lauses öeldisena. Vast. *infiniitne* vorm
finis [*fii'*-] (ld.), lõpp; *f. coronat opus* [-*roo'*-], «lõpp kroonib tööd»
finissage [-*aaž*] (pr.), viimistlus (näit. kellassepatöös)
finiš (ingl. *finish*), lõpp-punkt jooksudes, ujumistes, sõudmistes, talispordis jm.; kiirussperdis distantsi otsustav lõpposa
finišeerima, *finišisse* jõudma
finita la commedia [-*nii'*- -*me'*-] (it.), «ettekanne on lõppenud»
finitism (⊲ ld. *finitus* määratletud), suund tänapäeva matemaatikas, mis eitab lõpmatuse tunnetamise võimalikkust
finn (sks. *Finne*), paelusside arenemisjärk
finnoos, tangtõbi, *finnide* poolt tekitatud haigus inimesel ja loomadel
finnoosne, *finnoosile* omane, tangtõveline
fint (it. *finta*), vehklemises pettetorge, millele järgneb kohe tõeline torge; *voltižeerimisel* hoovõtmiseks koosjalgadega antav ettehoog
fiorituur (< it. *fioritura* õitsemine), *muus.* koloratuuri kuuluv ehisheli v. *passaaž*
firma (it., «allkiri»), kapitalistlikes maades ettevõte, mille tingliku nimetuse kasutamise ainuõigus on omanikul; meil samalaadsetest ettevõtetest moodustatud isemajandav tootmiskoondis; *äri, kauplus
firmaan = *fermaan*
firmament [-*e'*-] (ld. *firmamentum*), taevaskera, taevalaotus

firmatsiit (⊲ ld. *firmus* tugev), läbipaistev kvartsklaas
firmeerima, firma nime all äri pidama; firma nimel alla kirjutama
firmne (ld. *firmus*), kindel, püsiv, osav
firn (sks.), sõmerlumi, vahelduva sulamise ja jäätumise tulemusena teraliseks muutunud lumi mäestikes ja polaarrajoonides
firth [*fört*] (ingl.), sügavalt maismaasse tungiv laht, väin v. jõesuue Šotimaal
fis = *fa-diees*
fissettpuit [-*e'*-] (⊲ ld. *fissum* lõödud, purustatud), hariliku parukpuu puit; tarvit. treimistöödel
fiskaal (< ld. *fiscālis* kroonu-), riigi huve kaitsev ametnik; salajast järelevalvet teostav ametnik Venemaal XVIII s.
fiskaalne (ld. *fiscālis*), fiskusse puutuv, riigikassasse puutuv
fiskus (ld. *fiscus*), riigikassa, -laegas; *aj.* keisrite erakassa Roomas
fissuur (ld. *fissūra*), *anat.* lõhe, pakatis; mõra
fistul (ld. *fistula* toru, vile), *med.* uuris, patoloogiline kanalitaoline käik keha seest välispinnale v. üksikute kehaõõnte vahel; f - h ä ä l = *falsett*
fistuloosne (ld. *fistulōsus*), uurist moodustav; uuristega iseloomustuv
fišbein (sks. *Fischbein* kalaluu), kiussarvis, vaalakiustest valmistatud sarvjad painduvad plaadikesed; tarvit. näit. korsettide kõvendamiseks
fišüü (pr. *fichu*), lainetavalt langev peleriinikujuline krae naiserõivail
fit (ingl., «kõlblik»), *sport* võistluskõlblikuks treenitud sportlane v. hobune
fiting (ingl. *fittings* varustus, sisseseade), toruliitmik, toru ühendusosa, nagu põlv-, haru-, üleminekutükk, muhv jne.
fiumara [*fjuma'*-] (it.), ajutine jõgi, milles vett on ainult pärast suuri sadusid v. vihmaperioodi
five o'clock tea [*faiv oklo'k tii*] (ingl.), «kellaviietee», seltskondlik koosviibimine kell 17, haril. tantsuga
fixum [*fiiks*-] (ld.) = *fiksum*; *f. salarium* [-*laa'*-], kindel aastapalk (ilma lisadeta)
fjeld (norra k.) e. **tundur** (< sm. *tunturi*), Skandinaavias kõrgem metsatu lava v. tipp

fjord (norra k.), lõhang, pikk kitsas järsukaldaline, haril. hargnev merelaht peam. Norra, Tšiili ja Uus-Meremaa rannikul
fjärd (rts.), Läänemere ranniku pikkade kitsaste lahtede nimetus Rootsis
fl. I, *farm.* lüh. ld. sõnast *fluidum*, «vedel»
fl. II e. **flor.**, lüh. ld. sõnast *flores*, «õied»
flagell [-*e'*-] (ld. *flagellum* piits), *biol.* vibur
flagellaat (⊲ ld. *flagellātus* piitsaga varustatud), viburloom, ainurakse te hõimkonda kuuluv loom; f-d liiguvad pikkade protoplasmaniidikeste e. viburite abil
flagellant [-*la'*-] (⊲ ld. *flagellans* piitsutav), enesepiitsutaja; usufanaatik, kes lootis enesepiitsutamisega saada pattude andeksandmist; f-de liikumine levis Lääne-Euroopas XIII—XIV s.
flagellantism e. **flagellomaania** (⊲ ld. *flagellum* piits + kr. *mania* hullus), enesepiitsutushullus, iha löökide saamise v. enesepiitsutamisega saavutada religioosset v. seksuaalset rahuldust
flagellatsioon (⊲ ld. *flagellum* piits), enesepiitsutamine
flagellum [-*e'*-] (ld.) = *flagell*
flagman (holl. *vlagman*), eskaadri ülem laevastikus; kõrgem auaste NSV Liidu laevastikus a-il 1935—40
flakoon (pr. *flacon* < keskld. *flasco* pudel), lihvitud klaasist pudelike
flambeau [*flabo'*] (pr.), tõrvik; mitmeharuline kõrge küünlajalg
flamboyant-**stiil** [*flabuaja'*] (pr., «leegitsev»), leekestiil, leegimotiividega hilisgooti stiili variant
flamen (ld. *flāmen*), teat. jumala preester Roomas
flamingo [-*i'*-] (port.), suur kuresarnane lind karklinnuliste seltsist; elutseb Aasia, Am., Aafrika ja L.-Euroopa troopikas ja subtroopikas mererannikuil ja madalveelistel järvedel
flamingolill [-*mi'*-] vt. *antuurium*
flammeri (ingl. *flummery*), magus puder mannast, jahust, riisist v. saagost; serveeritakse külmalt
flaneerima (pr. *flâner*), sihitult ringi hulkuma; aega surnuks lööma
flanell [-*e'*-] (pr. flanelle), mõlemalt poolt karvastatud kerge villane, poolvillane v. puuvillriie

flanellett [*-le'-*], *flanelli*taoline riie

flanelltahvel, *flanellist* tahvel, kasutatakse õppetöös

flank (pr. *flanc* külg), kindlustes kaitsevalli osa, mis võimaldab tulistada kaitsevalli pikitulega; rinde äärmine parem- v. vasakpoolne osa

flankeerima (pr. *flanquer*), *sõj.* küljelt, piki rinnet tulistama; tiibama, haarangut teostama; *arhit.* külgedel asetsema, külgedelt piirama

flanš (ingl. *flange*), äärik, torude otsaketas torude ühendamiseks poltide abil; f - l i i d e, äärikliide

flanöör (pr. *flâneur*), sihitu hulkur, päevavaras

flažolett [*-e'-*] (pr. *flageolet*), endisaegne väike flööditaoline puupuhkpill; flöödikõlaline heli keelpillil v. harfil ning register orelil

flateerima (pr. *flatter*), meelitama

flauto (it.), 1) = *flööt*; *f. piccolo* [*-k-*] = *pikoloflööt*; 2) pehmekõlaline oreliregister

flaviin (< ld. *flāvus* helekollane), kollane lämmastikku sisaldav (orgaaniline) värvaine

flavonoidid [*-oi'-*], taimsed pigmendid; leiduvad peam. õistaimedes, põhjustavad lõhna, maitset ja on raviomadustega

flavoon, mõnede kollaste värvainete koostisosa

flebiit (< kr. *phleps* tõmbsoon), veeni- e. tõmbsoonepõletik

flebile (it.), *muus.* kaeblikult, õhkavalt

fleboliit (< kr. *phleps* tõmbsoon + *lithos* kivi), *med.* veenikivi, tõmbsoones tekkiv kivitaoline moodustis

fleboskleroos (. . . *skleroos*), *med.* tõmbsoonekõvastus

flebotoomia (. . . kr. *tome* lõige), tõmbsoonelõikus

fleet in being [*fliit in biing*] (ingl.), *sõj.* tegevusvalmis laevastik, mis peale ei tungi, kuid ähvardab oma olemasoluga

flegma (kr. *phlegma* lima), vaimne loidus, ükskõiksus, tuimus

flegmaatik (kr. *phlegmatikos*), *flegmaatiline* isik

flegmaatiline, pikaldane, rahulik, nõrgalt reageeriv; ükskõikne, loid, tuim; f. t e m p e r a m e n t, loid iseloomulaad

flegmaatilisus, ükskõiksus, loidus, tuimus

flegmatism, vankumatu rahulikkus

flegmonoosne, *flegmooniga* iseloomustuv, mädapõletikuline

flegmoon (kr. *phlegmonē* põletik), *med.* sidekoe, eriti nahaaluse koe laialdane mädapõletik

fleksioon (ld. *flexio* painduminę), *lgv.* sõnade muutmine; käänamine ja pööramine; tüvemuutus

fleksor (< ld. *flectere* painutama), *anat.* painutajalihas

fleksuur (ld. *flexūra* looge, käänd), *anat.* soolekoold; *geol.* kivimikihtide astanguline paine

flekteerima (ld. *flectere* painutama), *lgv.* sõna muutma

flekteeruma, *lgv.* muutuma

flektiivsed e. **flekteerivad keeled**, keeled, milles saab sõnatüvest tuletada uusi muutevorme tüvemuutuste (*fleksiooni*) teel (näit. ingl. *man* : *men*, sks. *Hand* : *Hände*, eesti k. *jalg* : *jala*)

flešš (< pr. *flèche* nool), nürinurgakujuline välikindlustus

fleur [*flöör*] (pr.), õis; *tuum, paremik; *f. d'orange* [*dorą'ž*], pomerantsipuu valged õied

flibustjeer (pr. *flibustier* < holl. *vrijbuiter* mereröövel) = *bukanjeer*

flikflak (pr. *flic flac*), teat. hüpe, poolsalto

flikkerklops (< sks. *Flicker* paikaja, lappija), hakklihakaste

flint (ingl.), tulekivi; f - k l a a s, seatina sisaldav optiline klaas

flip (ingl.), õllepunš, inglise jook õllest, viinast ja suhkrust

flirt (ingl.), mänglev armatsemine, armumäng

flirtima (ingl. *flirt*), kurameerima, armatsema

floeem (< kr. *phloios* koor, niin), *bot.* taime juhtkimbu niinosa; f-de kaudu kantakse edasi lehtedes valminud orgaanilisi ühendeid

flogiston (< kr. *phlogistos* põlev), «tulemateeria», varemini oletatud aineosa, mida arvati põlemisel ainest eralduvat

flogistoniteooria, XVII s. algusest kuni hapniku avastamiseni XVIII s. lõpul levinud teooria, mis tunnustas *flogistoni*

flogoos (kr. *phlogōsis*), *med.* põletik

flogopiit (< kr. *phlogōpos* tulevärviline), pruunikas vilgukivi; tarvit. isoleermaterjalina elektrotehnikas

flokkul (ld. *flocculi* < *floccus* tükk), *faklite* mõjul helendav piirkond Päikese kromosfääris

floks (< kr. *phlox* leek), leeklill, P.-Am-st pärinev taimeperek.; f-dest on aretatud palju aia-ilutaimi

flokulant [*-a'-*] (< ld. *floccus* raas, kübe), vee ja vesilahuste puhastamiseks tarvitatav aine

floor I (sks. *Flor* < ld. *flōs* õis), õhuke siidkudum (krepp); peenike merseriseeritud puuvillniit; sameti, plüüsi pealispind

floor II (ingl., «põrand»), teraslaeva kaare alumine osa. laeva põhja kindlustamiseks

floora (rooma õite- ning kevadejumalanna *Flora* järgi), teatava ala v. ajajärgu looduslik taimestik

flor. vt. *fl.* II

floreaal (pr. *floréal* < ld. *flōs* õis), Prantsuse revolutsioonikalendri 8. kuu, 20. (21.) aprillist kuni 19. (20.) maini

floreas [*-oo-*] (ld.), «õitse!», «kasva!», «mingu sul hästi!»

floreat [*-oo'-*] (ld.), «õitsegu!», «kasvagu!»

floreerima (ld. *florēre*), õitsema

flores [*-oo-*] (ld.), õied

florett [*-e'-*] (sks. < pr. *fleuret*), pisterelv vehklemises

florettsiid [*-e'-*], naturaalsiidi haspeldamise jäätmeist valmistatud siid, langevarjusiid

floridiin (Florida poolsaare nime järgi), Fulleri muld, suure adsorbeerimisvõimega alumiiniumhüdrosilikaat; tarvit. õlide ja rasvade pleegitamiseks, naftasaaduste puhastamisel jm.

florigeen (ld. *flōs* õis + kr. *genos* sugu), õitsemishormoon, *fütohormoon*, millest oleneb taimede õitsema puhkemine

floriidne (ld. *flōridus*), õitsev; f. t i i s i k u s, õitsev tiisikus, kiiresti arenev kopsutiisikus

floriin (it. *florino*), 1) Firenze kuldmünt XIII s., mille järgi paljud Euroopa maad hakkasid vermima kuld-, hiljem hõbemünte; 2) Madalmaade rahaühik (nimetatakse ka kuldnaks), = 100 centi; 3) Inglise münt tänapäeval, = 2 šillingit

florist, *floristika* eriteadlane

floristika [*-ri'-*] (vt. *floora*), taimegeograafia haru, mis käsitleb teatud ala taimestikku ja selle süstemaatiliste rühmade paiknemise seaduspärasusi

floristiline, *floorasse* v. *floristikasse* puutuv

floroglutsiin (< kr. *phlōros* kollakas, rohekas + *glykys* magus), aromaatne kristalne värvitu fenool; annab soolhappe juuresolekul puitainele punase värvuse

floskel (ld. *flōsculus* õieke), sõnakõlks, fraas; kõneõis

flotatsioon (ingl. *flotation* ülesujumine), tööstuslik menetlus erinevalt märguvate ainete üksteisest eraldamiseks vesiheljumis, *-suspensioonis*

flotatsiooniline, *flotatsioonile* omane

floteerima, *flotatsiooni*menetlusel maaki rikastama; tahkeid aineid ujutamise teel üksteisest eraldama

flotill [*-i'-*] (pr. *flottille*), väiksemate (sõja)laevade koondis (4—20 laeva)

flotoagendid, *flotatsiooni*menetluse puhul kasutatavad ained

fluaat, kergesti lõhustuvate ränifluorvesinikhappe soolade nimetus

fluidaalne, *fluidumisse* puutuv, voolav

fluidum (< ld. *fluidus* voolav), vedel, voolav; vedelik. Varemini käsitati ka elektrit, magnetismi ja soojusnähtusi f-na, samuti kõneldi ka närvif-st, mis pidi avalduma närvide tegevuses; *võlu, mõju

fluktuatsioon (ld. *fluctuātio* võnkumine), mingi suuruse ajutine korrapäratu kõrvalekaldumine keskväärtusest; *med.* vedeliku kaudu edasiantud võdin, näit. kõhuseina koputlemisel on vesitõve puhul tunda f-i

fluktueerima, *fluktuatsiooni* näitama, voogama, kõikuma, vahelduma; *med.* võdisema

fluor (< ld. *fluere* voolama), sümbol F, *halogeenide* hulka kuuluv element, järjenr. 9, aatomm. 19,0, kollakasroheline gaas, esineb fluoriidis, krüoliidis jm.

fluorestseerima (< ld. *fluor* vool, voolav vedelik), *fluorestsentsi* puhul lühikest aega helendama

fluorestseiin, sünteesvärvaine, kollane v. punane, vees roheka *fluorestsentsiga* lahustuv pulber; tarvit. peam. värvide valmistamiseks

fluorestsents [*-se'-*] (< ld. *fluor* vool, voolav vedelik), mõnede ainete võime valgustamisel vm. ergastamisel

lühikest aega helendada. Vrd. *luminestsents*

fluoriid (< ld. *fluor* vool), vesinikfluoriidhappe sool, metalli ühend fluoriga

fluoriit, sulapagu, mineraal, kaltsiumfluoriid

fluorograafia (< ld. *fluor* vool + kr. *graphō* kirjutan), röntgenikujutiste fotografeerimine kinofilmile

fluss (sks. Fluß), *tehn.* räbusti

fluviaalne (ld. *fluviālis*), jõeline, vooluveeline

fluvioglatsiaalne (... ld. *glaciālis* jääne), liustikujõe-, jäävee-; f-d kuhjatised, kihitatud liiva ja kruusa kuhjatised, mis settisid jääaegsete liustike voolavatest sulavetest

flötist, *flöödi*mängija

flööt (< sks. *Flöte* < it. *flauto*), aukhuulikuga puupuhkpill õrna puhta kõla ja kõrge heliulatusega; pikolof., väike f., oktaavi võrra kõrgema heliregistriga f.

flükteen (kr. *phlyktaina*), *med.* silma side- v. sarvkestal tekkiv põletikuline sõlmeke, mis on ümbritsetud tugevasti laienenud veresoontega

flüügel (sks. *Flügel* tiib), *van.* tiibklaver, kolmnurkne klaver

fly [*flai*] (ingl.), kerge kaheinimesevanker

Fm, *fermiumi* sümbol

f-moll = *fa-minoor*

fob (lühend ingliskeelsest väljendist *free on board*), kaubanduslik tingimus, mille järgi müüja peab kauba omal kulul (arvestatakse kauba hinnasse) toimetama laeva pardale; vrd. *cif.*

fobofoobia (< kr. *phobos* + *phobos* hirm), hirm kartushoogude pärast neurasteenilistel inimestel

fog (ingl.), tihe udu

fokaalinfektsioon (< *fookus* + *infektsioon*), *med.* kollenakkus, haigestumine varjatud haiguskoldeist, mis võivad asuda hambais, kurgumandleis, sapipõies jm.

fokaalne, *fookusesse* puutuv, tulipunkti-; *med.* koldeline, kolde-

fokk (rts. *fock*), eesmasti alumine raapuri; ühemastilisel purjekal kolmnurkne puri masti ees; esimene kahvelpuri kahvellaeval

fokkmast, eesmast

fokos [-š] (ung.), viskerelvana tarvitatav kerge vasarkirves Ungaris, praegu tarvit. karjaste poolt

foks vt. *fokstrott*

foksterjer (ingl. *fox-terrier*), väike lühikarvaline (laiguline) jahikoer

fokstrott (ingl. *foxtrot* rebasesörk) e. **foks**, seltskonnatants 2/2- v. 4/4-taktis; tekkis 1912. a. P.-Am-s; vrd. *slowfox*

fokuseerima vt. *fookustama*

fol., lüh. sõnast *foolio*

folia (ld.), lehed

foliant [-a'-] (sks. *Foliant* < *folium* leht), raamat fooliokaustas; mahukas suure formaadiga raamat

folie [-i'] (pr.), narrus, meeletus

folieerima (vt. *foolio*), paberipoognat kaheks kokku murdma; raamatu lehekülgi nummerdama

folketing (taani k.), Taani parlament

folkloor (ingl. *folk-lore*), rahvaluule, rahva suuline looming: rahvalaulud, -jutud, mõistatused, kõnekäänud jne.

folklorist, rahvaluuleteadlane

folkloristika [-ri'-], *folkloori* uurimine, rahvaluuleteadus

folkloristlik, *folkloorile* omane, rahvaluulepärane

folkmuusika (ingl. *folk music* rahvamuusika), rahvamuusikalähedane kaasaegne laul rahvalike pillide saatel, ka protestilaul

folliikul (ld. *folliculus* nahkkotike), *anat.* nääps, koti- v. taskutaoline moodustis, näit. juuksef., milles asetseb juuksejuur

folliikulaarne, *folliikulisse* puutuv, folliikulitega iseloomustuv, folliikulitaoline, näit. f. katarr, mille puhul suurenevad silma sidekesta folliikulid

follikuliin (< ld. *folliculus* nahkkotike), ravimina tarvitatav naissuguhormoon (näit. munasarja puuduliku tegevuse puhul)

follikuliit, *folliikuli*põletik, nääpsupõletik

foment [-e'-] e. **fomentatsioon** (<ld. *fomentum*), *med.* kuum mähis, hautis

fonasteenia (< kr. *phōnē* häälik, heli + *astheneia* jõuetus, nõrkus), häälejõuetus, hääleväsimus

fonatsioon, häälдamine

fond (pr.), põhivara; varud; teatavaks otstarbeks v. ajavahemikuks määratud rahalised v. ainelised vahendid; väärtpaberid

fondaco [-k-] (it. < ar.), keskajal välismaalaste kaubamaja nimetus Ida- ja Vahemeremaades

fondant [*fodā'*] (pr., «sulav»), pehme magus segu suhkrust ja veest mahlade ja värvainete lisandustega; tarvit. kompvekkide täitmiseks, koogikeste katmiseks jm.

fondeerima, *fonde* kindlaks määrama

fondibörs, väärtpaberite börs

fondue [*fodü'*] (pr.), juustumaitseline munapuder v. vormiroog munadest; juustust, võist ja veinist valmistatud toit

foneem (kr. *phōnēma*), *lgv.* tähendust eristava funktsiooniga häälik, sõnu v. lausungeid eristav väikseim keelekirjelduse üksus

foneerima, hääldama

foneetik, *foneetika*teadlane

foneetika (kr. *phōnētikē*), 1) häälikuõpetus; keeleteaduse osa, käsitleb keele häälikulist ehitust, häälikute moodustamist ja vastuvõtmist kuulmiselundite poolt; 2) keele häälikuline ehitus

foneetiline (kr. *phōnētikos*), *foneetikasse* puutuv, seda käsitlev; hääldusepärane; f. transkriptsioon, teaduslik hääldamispärane kirjaviis

foneidoskoop (< kr. *phōnē* häälik, heli + *eidos* kuju, vorm + *skopeō* vaatan), aparaat, mis optiliselt näitab hääle võnkumist, helivärvinguid

fonemaatiline, *foneemist* sõltuv, tähenduslik

fonendoskoop (< kr. *phōnē* heli + *endon* sise- + *skopeō* vaatan), riist inimese kehas (eriti südames ja kopsudes) tekkivate helide kuulatlemiseks

foniaatria (... kr. *iatreia* ravi), häälehäireid uuriv arstiteaduse haru

fonism, heliaisting teiste meeleelundite v. tundealade ärritusest; vrd. *sünesteesia*

fono- (kr. *phōnē* häälik, heli), hääle-, heli-; hääliku-

fonograaf (... kr. *graphō* kirjutan), aparaat heli ülesmärkimiseks ja uuesti kuuldavaks tegemiseks (tänapäeval asendavad f-e täiuslikumad aparaadid)

fonograafia, häälikuline kiri, kiri, milles püütakse märkidega tähistada üksikuid häälikuid; vast. *ideograafia*

fonograafiline, *fonograafiaga* ülesmärgitav, häälikuline

fonografeerima, häält *fonograafi* abil jäädvustama

fonogramm (< *fono-* + kr. *gramma* üleskirjutis), häälelainete jäädvustis silindril v. plaadil, millest võib samu hääli taastekitada, heliülesvõte

fonoliit (... kr. *lithos* kivi), hall kuni must tardkivim; heliseb purunemisel

fonoloog, *fonoloogia* eriteadlane

fonoloogia (< *fono-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), foneeme käsitlev teadusharu

fonoloogiline, *fonoloogiale* omane, *fonoloogiasse* kuuluv

fonomeeter (< *fono-* + kr. *metreō* mõõdan), aparaat subjektiivse helitugevuse mõõtmiseks

fonoola (< kr. *phōnē* heli), mehhaaniliselt mängiv klaver

fonoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist inimese kehas tekkivate helide tajumiseks; koosneb kuulatlustorust ja mikrofonist

fonoteek (... kr. *thēkē* hoidla, kast), heliülesvõtete süstematiseeritud kogu; selle hoidla

fontanell [-e'-] (uusld. *fontanella* lätteke), *anat.* lõge, luustumata piirkond koljuluude vahel (vastsündinul, väikelapsel)

fontange [*fotą'ž*] (pr.), kõrge, toestatud tanuga kaunistatud naistesoeng XVII ja XVIII s. vahetusel

fontanž = *fontange*

fontään (pr. *fontaine* < ld.), purskkaev

fontäänskulptuur, purskkaevude kaunistamiseks loodud *skulptuur*

foobia (kr. *phobos* hirm), haiguslik kartus

foogt (sks. *Vogt* < ld.), kõrgem haldusametnik teatava maa-ala, isikute v. asutuste haldamiseks ja kaitseks feodalismiajastul

foogtkond, *foogtile* alluv piirkond

fookus (ld. *focus* kolle), tulipunkt; *füüs.* punkt, millesse koonduvad läätsedele v. peeglitele langevad paralleelsed kiired pärast murdumist v. peegeldumist

fookustama e. **fokuseerima**, *fookusse* seadma, kujutist teravdama

foolio (< ld. *in folio* lehesse), lüh. fol., poole kirjutuspoogna suurune kaust, poolkaust

foolium (ld. *folium*), õhuke lehtmetall, näit. lehtkuld

foon I (pr. *fond*), tagapõhi, taust, näit. maalil

foon II (kr. *phōnē* hääl, heli), tähis phon, *füüs.* helivaljuse mõõtühik; 1000-hertsise heli valjus on 1 f., kui tema intensiivsuse nivoo on 1 *detsibell*

foonika I (< kr. *phōnikos* helisev), luule häälikulised vahendid

foonika II, helisalvestus- või -ülekandestuudio juurde kuuluv režii- ja aparaadiruum vastava sisseseadega

foorum (ld. *forum* 'turuplats), vanaaja linnades rahva kogunemiseks määratud väljak, linna äri- ja poliitiline keskus; kohtu asupaik, kohus; tänapäeval: esindajate kokkutulek (näit. noorsoof.)

foot [*fut*] (ingl.), lüh. ft., jalg, inglise pikkusühik, = $1/3$ jardi = 30,48 cm

football [*futbool*] (ingl.), jalgpall

footon (< kr. *phōs* valgus), valguskvant, valgusosake

fopaa (pr. *faux-pas*), eksi-, väärsamm, eriti käitumises

foramen [*-aa'-*] (ld.), *anat.* mulgutaoline loomulik avaus luudes

foraminifeerid, kambrilised, lubi- v. räniainest ühe- v. mitmekambrilise kojaga mere-ainuraksed

force [*forss*] (pr.), jõud, võim; tugev külg; *f. majeure* [*mažöör*] vt. ***vis major***

forceps [*-ts-*] (ld.), *med.* tangid

fordism (Am. Ühendriikide autotöösturi Henry Fordi (1863—1947) nime järgi), tööjõu maksimaalseks ekspluateerimiseks rakendatav kapitalistlik mehhaniseeritud vooltootmissüsteem

fore-hand [*foorhänd*] (ingl.), eestkäelöök tennises

forell [*-e'-*] (sks. *Forelle*), hõrnas e. jõef.; iherus e. merif.; kala lõhilaste suguk-st

forensiline [*-re'-*] (ld. *forēnsis*), kohtulik; f. m e d i t s i i n, kohtuarstiteadus

for ever (*ingl.*), «alatiseks», «jäädavalt»

forint (ung.), Ungari Rahvavabariigi rahaühik, = 100 fillerit

formaalne (ld. *formālis*), vormiline; vormist lähtuv

formaalsus, vormilisus, vorminõue; välispidine komme teatud tegevuses

formaat (pr. *format* < ld.), kaust, raamatu, paberipoogna vms. kõrguse ja laiuse vahekorrad v. mõõtmed

formaldehüüd (< ld. *(aciditas)-form(ica)* sipelghape + *aldehüüd*) e. **metanaal**, sipelghappealdehüüd, teravalõhnaline värvusetu gaas; tarvit. desinfitseerimiseks, konserveerimiseks, sünteesvaikude ja ravimite valmistamisel jm.

formaliin, *formaldehüüdi* (*metanaali*) 40%-line vesilahus; tarvit. desinfitseerimiseks, konservimisvahendina jm.

formaliseerima (< ld. *fōrma* vorm), vormiliseks tegema, kindlasse vormi mahutama, mudelite v. vormelitena esitama

formalism, 1) *formaalsuse* taotlemine; 2) *filos.* esteetikas, kirjanduses ja kunstis suund, mis eitab teoste ideelist sisu ning omistab põhitähtsuse puhtale vormile; vormi eelistamine; 3) suund matemaatikas: uuritava teooria esitamine formaliseeritud süsteemina

formalist, *formalismi* pooldaja; formaalsustest rangelt kinnipidaja, tühiste formaalsuste järgija

formalistlik, *formalismile* omane, sisule liialt vormi eelistav, formaalsusi järgiv

formaliteet = *formaalsus*

formamint [*-i'-*] (ld. *fōrma* vorm + *mintha* piparmünt), *formaldehüüdi* ja piimasuhkrut sisaldavad tabletid suu ja hingamiselundite desinfektsiooniks

formant [*-a'-*] (< ld. *fōrmans* vormiv), *lgv.* afiks, teatud sõnast v. tüvest teist vormi v. sõna tuletav element; kõnesignaali akustilise energia koondumine helispektri suhteliselt kitsas sagedusribas; *muus.* tämbrit määrav ülemtoon

formatiivne, kujundav; moodustav

formatsioon (ld. *formātio* kujunemine, kuju), 1) ühiskondlik arenemisaste, mille aluseks on majanduslik struktuur (ürgkogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja kommunistlik; vt. *feodalism*, *kapitalism*, *sotsialism*, *kommunism*); 2) *geol.* ühesugustes tingimustes tekkinud kivimite kompleks; 3) *bot.* ühtlase ilmega taimeassotsiatsioonide kogu

formeerima (ld. *formāre*), moodustama, kujundama; vormi andma

formeering, värskelt formeeritud üksus

formeeruma, kujunema, moodustuma, lõplikult välja kujunema

formel (ld. *fōrmula* vorm, reegel, eeskiri), vormel, valem, mingi reegli, suhte v. seaduse täpne määrang teatud tingimusteks; iga lühikeses vormis piiring

formikaarium (<ld. *formīca* sipelgas), klaaskast, milles peetakse sipelgaid nende eluviisi jälgimiseks

formool = *formaliin*

formular (sks. *Formular* < ld.), trükitud plank täitmiseks, näidisvorm

formulatsioon (< ld. *fōrmula* vorm, reegel), täpne ja viimistletud sõnastus

formuleerima, täpselt sõnastama

formuleering = *formulatsioon*

fornix [*-ks*] (ld.), *anat.* võlvitaoline moodustis elundeil; *arhit.* võlvkaar

forsseerima (pr. *forcer*), üle pingutama, liialdama; kiirendama; *sõj.* võitlusega ületama (näit. jõge, väina)

forsseering, kiirustamine; võitlusega ületamine

forsüütia (ingl. aedniku W. Forsyth'i nime järgi), kollaste õitega põõsas õlipuuliste suguk-st, õitseb enne lehtimist, mõnd liiki kasvatatakse aias ilupõõsana

forzando [*-tsa'-*] (it.), lüh. fz, = *sforzando*

fort (pr.), kindlustus, väike kants

forte (it.), lüh. f, *muus.* valjusti; ***f. fortissimo*** [*-ti'-*], lüh. fff, ülivaljusti; ***f. piano*** [*-a'-*], lüh. fp, valjusti, selle järel kohe vaikselt

fortepiaano, klaver

fortes fortuna adjuvat [*-tuu'-*] (ld.), «julgeid (v. vapraid) aitab õnn»

fortifikatsioon (ld. *fortficātio* tugevdamine), kindlustuste ehitamise teadus; kindlustustööd; kindlustused

fortifitseerima, *sõj.* kindlustama

fortis (ld., «tugev»), *lgv.* helitu sulghäälik, mida hääldatakse tugevasti (*k*, *p*, *t*); vast. *leenis*

fortissimo [*-ti'-*] (ld.), lüh. ff, *muus.* väga valjusti

fortiter in re, suaviter in modo [*sua'-*] (ld.), tegelikult (sisuliselt) karmilt, aga leebel viisil (leebete vahenditega), (jesuiitide ütlus)

fortuuna (ld. *fortūna* juhus, õnnestumine), laua-õnnemäng kuulikeste veeretamisega kaldpinnalise laua eri numbritega hinnatud aukudesse; *õnn; saatus

forum (ld.) = *foorum*

forvard (ingl. *forward*), *sport* eduriviмängija (jalgpallimängus)

fosfaat, *fosfor*happe sool v. ester; tarvit. fosfori saamiseks, põllumajanduses väetisena jm.

fosfaatima, metallesemete pinnale keemiliste reagentide abil õhukest fosfaadikihti tekitama

fosfatiid, *fosfor*hapet, rasvhapet ja glütseriini sisaldav keerulise ehitusega rasvataoline ühend

fosfiid, *fosfori* ja metalli ühend

fosfiin, gaasiline *fosfor*vesinik

fosfoonium, *fosforit* sisaldav, ammooniumile vastav rühm

fosfoor, fosforestseeriv aine

fosfor (< kr. *phōs* valgus + *phoros* kandja), sümbol P, element, järjenr. 15, aatomm. 30,9738, värvuselt kollane, punane, violetne jne.; leidub looduses ainult mineraalides (apatiit, fosforiit), samuti luu- ja närvikoes, valkudes; ühendeid kasutatakse laialdaselt keraamikas, tekstiilitööstuses, meditsiinis ja eriti põllumajanduses mineraalväetisena (*superfosfaat*, *toomasjahu* jt.)

fosforestseerima, pärast kiiritamist pikemat aega helendama

fosforestsents [*-se'-*], mõnede ainete pikaajaline helendamine pärast kiiritamist; vrd. *luminestsents*

fosforiit, *kaltsiumfosfaati* sisaldav mineraal, tarvit. fosforväetiste valmistamiseks

fosforne, *fosforina* helendav

fosfornekroos (< *fosfor* + *nekroos*), *med.* lõualuu kärbus fosforimürgistuse puhul

fosfororgaaniline; f-d ühendid, keemilised ühendid, milles fosfori aatom on seotud orgaaniliste *radikaalidega*

fosforoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist *fosforestsentsi* uurimiseks

fosgeen (< kr. *phōs* valgus + *genos* sugu), süsinikoksiidkloriid, mürgine aine; tarvit. värvainete valmistamisel; kasutati Esimeses maailmasõjas keemilise relvana

fossa (ld.), *anat.* auk, süvend, lohk

fossiil, kivistis, kivistunud taime- v. loomajäänus

fossiilne (ld. *fossilis* väljakaevatud), kivistunud, kivistisena säilinud; varemalt elanud, väljasurnud; vast. *retsentne*

foto, 1) **lüh.** sõnast *fotograafia*; 2) päevapilt

foto- (< kr. *phōs* valgus), päevapildi-; valgus-

fotoaparaat (...*aparaat*), päevapildistamisaparaat

fotobakter (...*bakter*), *biol.* helendusbakter, pimedas helendamist põhjustav *bakter*

fotobioloogia (...*bioloogia*), teadus valguse toimest eluavaldustesse

fotoefekt [-*fe'*-] (...*efekt*), nähtus, mis seisneb selles, et nähtava valguse, ultravioletsete, infrapunaste, röntgeni-, samuti gammakiirte toimimisel ainesse muutuvad selle elektrilised omadused; välise f-i puhul väljuvad ainest positiivselt laetud elektronid, sisemise f-i puhul muutub kehade elektritakistus

fotoelekter [-*le'*-] (...*elekter*), *elekter*, mis tekib fotoefekti puhul, valguselekter

fotoelektron (...*elektron*), valguse toimel vabanev *elektron*

fotoelement (...*element*), elektronseadis valgusenergia muutmiseks elektrienergiaks

fotoemissioon (...*emissioon*), elektronide väljumine ainest elektromagnetkiirguse mõjul

fotofon (...kr. *phōnē* heli), aparaat hääle edasisaatmiseks valguse abil; praktiliselt vähe tarvitatud

fotofoobia (...kr. *phobos* hirm), *med.* valgusepelgus

fotogeenne (...kr. *genos* sünd), pildistamiseks v. filmimiseks sobiv

fotogeensus, sobivus pildistamiseks v. filmimiseks, mõne inimese omadus olla fotodel v. kinoekraanil mõjuv v. meeldiv

fotograaf, *fotograafiaga* tegelev isik, päevapiltnik

fotograafia (< kr. *phōs* valgus + *graphō* kirjutan), päevapildistus; viis saada esemete kujutisi valgustundlike plaatide ja filmide abil, millesse keemiliselt toimivad pildistatavalt esemelt tulevad valguskiired

fotograafiline, *fotograafiale* omane; fotograafia abil saadud; f. o b j e k t i i v, fotoaparaadi lääts v. läätsede süsteem

fotografeerima (< kr. *phōs* valgus + *graphō* kirjutan), pildistama

fotogramm (...kr. *gramma* üleskirjutus), pildil kujutatud esemete mõõtmiseks valmistatud päevapilt

fotogramm-meetria (...kr. *gramma* üleskirjutus + kr. *metreō* mõõdan) e. **fototopograafia** (...*topograafia*), esemete mõõtmine nende fotode järgi

fotogravüür vt. *heliogravüür*

fotoheliograaf (< *foto-* + *heliograaf*), astronoomiline riist Päikese pildistamiseks

fotokeemia (...*keemia*), õpetus valguse keemilisest toimest

fotokeemiline, *fotokeemiale* omane

fotokemikaalid (< *foto-* + *kemikaal*), fotomaterjalide valmistamiseks ja säritusjärgseks töötlemiseks tarvitatavad ained

fotokoopia (...*koopia*), trükise, kirja v. joonise fotograafiline *koopia*

fotokroomia (...kr. *chrōma* värvus), värviline fotolitograafia

fotolitograafia, *litograafia*, mille puhul paljundatav kujutis fotografeeritakse ja kopeeritakse siis kivile

fotoluminestsents [-*se'*-] (< *foto-* + *luminestsents*), *füüs.* mõnede ainete helendamine valguse toimel

fotolüüs (...kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), keemiliste ühendite lagundamine v. lagunemine valguse toimel

fotomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist valguskiirgust iseloomustavate suuruste (valgustugevus, valgustatus, heledus jm.) mõõtmiseks

fotomeetria, valgusenergia mõõtmist käsitlev valgusõpetuse osa

fotomeetriline, *fotomeetriasse* kuuluv

fotomontaaž (< *foto-* + *montaaž*), kunstiline ja sisuline tervik eri ülesvõtteist ja nende osadest, millele võib olla liidetud ka jooniseid

fotomorfogenees (...kr. *morphē* kuju + *genees*), valguse reguleerivale toimele alluvate nähtuste kogum, mis suunab taimede kasvu ja arenemist

fotoperiodism (...*periood*), päeva ja öö kestuse mõju taimede arenemisele

fotorelee, *relee*, mille tegevusse astumine põhineb valgusvoo muutumisel

fotosensibilisatsioon (< *foto-* + ld. *sensibilis* tundlik), mõnede keemiliste ühendite toimel tekkiv naha ülitundlikkus valguse suhtes

fotosfäär (...*sfäär*), Päikese helendav välispind

fotostaat (...kr. *statos* seisev), aparaat trükiste, kirjade, jooniste jm. kopeerimiseks fotograafilisel teel

fotostaatiline, *fotostaadi* abil paljundatud

fotosüntees (< *foto-* + *süntees*), *biol.* valgusenergia toimel kulgev anorgaaniliste ühendite muundamine orgaanilisteks aineteks klorofülli sisaldavates taimerakkudes

fototaksis (...*taksis*), *biol.* vabalt liikuvate alamate taim- ja loomorganismide liikumine valgusärrituste mõjul

fototeek (...kr. *thēkē* hoidla, kast), fotode süstematiseeritud kogu, selle hoidla

fototehnika (...*tehnika*), fotode valmistamise menetlus, fotografeerimistehnika

fototehniline, *fototehnikale* omane

fototelegraaf (< *foto-* + *telegraaf*), *telegraaf* kirjutiste, jooniste, fotode vms. edasiandmiseks

fototelegramm (...*telegramm*), *fototelegraafi* teel edasiantud telegramm

fototeraapia (...*teraapia*), valgusravi

fototeraapiline, *fototeraapiale* omane

fototopograafia vt. *fotogramm-meetria*

fototropism [-*pi'*-] (< *foto-* + *tropism*), *biol.* organismi osade, näit. taime lehtede pöördumine valguse poole (p o s i t i i v n e f.) v. sellest eemale (n e g a t i i v n e f.)

fototüpograafia (...*tüpograafia*), fotograafilisel teel tekstist klišeede valmistamine raamatutrükiks

fototüüpia (...kr. *typos* jälg), valgustrükk

fototüüpiline, *fototüüpia* abil saadud

fott (< kr. *phōs* valgus), tähis ph, *füüs* valgustustugevuse (valgustatuse) ühik; 1 f. on 1 cm^2-se pinna valgustustugevus, kui sellele jaotub ühtlaselt valgusvoog 1 luumen

foul [*faul*] (ingl.) = *faul*

foulard [*fulaar*] (pr.) = *fulaar*

fovea (ld.), *anat.* lohk

fovism (< pr. *fauves* metsloomad), XX s. algul levinud prantsuse kunstivool, mille esindajad kasutasid puhtaid värve ning rõhutasid värvide dekoratiivset ilu ja harmooniat

foxtrot = *fokstrott*

fp, lüh. sõnadest *forte piano*

Fr, *frantsiumi* sümbol

fr., lüh. sõnadest *frank, franko*

fra (lüh. it. sõnast *frater* vend), kat. munga nime ees tarvit. sõna Itaalias

fraas (kr. *phrasis* väljend), lause; kõnekäänd; sisutu väljend, sõnakõlks; haril. kahest motiivist koosnev muusikalise teema osa

fraasitsema, fraase tegema, sõnakõlksutama

fraater (ld. *frāter*), vend; roomakat. kirikus ordu- v. kloostrivend; munk

fraatria (kr. *phratria*), hõimu alajaotus, koosnes mitmest suguk-st, mis pärinesid ühest algsuguk-st

fragment [-*e'*-] (ld. *fragmentum*), katkend; osa lõpetamata, pooleliolevast v. kaotsi läinud teosest; murdunud luu tükk

fragmentaarne, katkendlik

frakk (pr. *frac*), sabakuub, mustast riidest pidulik meeste kuub

fraktsioneerima e. **fraktsioonima** (pr. *fractionner* tükeldama < ld.), segusid füüsikaliste ja keemiliste meetodite abil osadeks lahutama

fraktsioon (pr. *fraction* osa < ld.), 1) partei rühm parlamendis; partei peajoonega mittenõustuv rühmitis parteis; 2) segust fraktsioneerimise teel eraldatud osa

fraktsiooniline, eralduv, eri rühma moodustav

fraktsioonima vt. *fraktsioneerima*

fraktuur (ld. *fractūra*), gooti trükikirja liik; *med.* luumurd

framböösia (< pr. *framboise* vabarn), vabarntõbi, troopilistel maadel esinev, väliselt süüfilisega sarnanev nakkushaigus, mille puhul tekivad vabarnataolised nahakahjustused

framuug (poola k. *framuga*), akna v. kahe poolega ukse ülemine, eraldi raamistusega osa

franc-tireur [*fratiröö'r*] (pr., «vaba laskur»), vabakütt, partisan Prantsusmaal, partisanisalga liige; f-d tegutsesid vaenlase tagalas Preisi-Prantsuse sõja ja Teise maailmasõja ajal

frank (pr. *franc*), lüh. fr., Prantsuse rahaühik, = 100 santiimi; on rahaühikuks ka Belgias, Šveitsis, Luksemburgis

frankeerima (sks. *frankieren*), saatekulu ette maksma; postisaadetisi margistama v. postimaksu tasumist tõendava märgisega varustama

frankistlik, kindral Franco diktatuuri all olnud, sellega seotud

franklinisatsioon (Am. Ühendriikide füüsiku B. Franklini (1706—90) nime järgi), elekterdušš, elekterravi elektrostaatilise kümblusega

franko (< it. *franco* vaba), lüh. fr., vaba, eriti postimaksust vaba, saadetise saajale saatekuludeta

frankofiil (< Francia, Prantsusmaa keskaegne ld.-keelne nimi + kr. *philos* sõber), prantsuspärase harrastaja, prantsusehuviline

frankofoob (...kr. *phobos* hirm), prantsuspärase vihkaja, prantsusevaenulik isik

frankofoobia (...kr. *phobos* hirm), vaenulikkus kõige prantsuspärase vastu

frankomaan, *frankomaaniale* andunud isik

frankomaania (< Francia, Prantsusmaa keskaegne ld.-keelne nimi + *maania*), kõige prantsuspärase kirglik ning liialdatud eelistamine

franssees (pr. *française*), *angleesi* eeskujul loodud tants 6/8-taktis

frant (poola k.), keigar, moenarr

frantsisklane [-*i'*-] e. **frantsiskaan** e. minoriit, XIII s. Assisi Franciscuse asutatud katoliku kerjusmunkade ordu (*Ordo fratrium minorum* Väiksemate vendade ordu) liige

frantsium (Prantsusmaa ld.-keelse nime Francia järgi), sümbol Fr, radioaktiivne keem. element, järjenr. 87; keem. omadustelt kuulub leelismetallide hulka

frapantne [-*pa'*-] (pr. *frappant*), vapustav, hämmastav, rabav

frapeerima (pr. *frapper*), vapustama, rabama; ehmatama, hämmastama; jääs külmendama (näit. šampanjat)

fraseerima (pr. *phraser*), ilmendama, liigendama, üksikuid fraase selgelt ja puhtalt esile tooma; *muus.* ilmendama

fraseologism, *fraseoloogiline* üksus, püsiv sõnaühend, mille osised on tähenduslikult kokku sulanud (näit. *võta näpust*)

fraseoloogia (< kr. *phrasis* väljend + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus teatud keelele omastest kõnekäändudest ning püsiväljenditest; teatud keelele omased kõnekäänud ja *idioomid*; mõne isiku v. kihi omapäraste väljendite kogum

fraseoloogiline, *fraseoloogiale* omane, fraseoloogiasse kuuluv

frasöör (pr. *phraseur*), fraaside tegija, lobiseja

frater = *fraater*

fraterniseerima (pr. *fraterniser* < ld.), vennastuma

fraternitas [-*e'*-] (ld.), **vennastus**, vendlus

fraus (ld.), pettus; *pia f.*, vaga pettus; pettus hea kavatsusega

freeholders [*frii'*-] (ingl.), vabad maaomanikud Inglismaal; valisid kuni 1832. a. krahvkondadest saadikuid Alamkotta

frees (pr. *fraise*), 1) teravate hammastega ümar lõikeriist puidu, metalli, plastmassi jne. töötlemiseks; eemaldab kiiresti pöörledes eseme pinnalt laaste; 2) masin turba mehhaaniliseks tootmiseks v. pinnase kobestamiseks

freesima (pr. *fraiser*), *freesiga* töötlema

free trade [*frii treid*] (ingl.), vabakaubandus

fregatt [-*a'*-] (pr. *fregate* < it. *fregata*), purjelaevastiku ajastul kolme raamastiga kiirsõjalaev; f-lind, suur troopiline merelind sõudjalaliste seltsist

frekventatiiv (< ld. *frequentativus* sageli esinev) e. **iteratiiv** (< ld. *iterāre* kordama), *lgv.* korduvat tegevust väljendav verb

frekventne [-*ve'*-] (ld. *frequens*), sage, korduv, palju esinev

frekvents [-*ve'*-] (ld. *frequentia*), lüh. f., (esinemis)sagedus; võngete arv sekundis

fremitus (ld.), kahin, kõmin; *f. vocalis* [-*kaa'*-], häälevärin

freneesia (ld. *phrenēsia* < hiliskr. *phrenēsis* jampsimine), hullumeelsus

freneetiline, märatsev, hullumeelne

freniit (< kr. *phrēn* vahelihas; mõistus), vahelihasepõletik; *van.* ajupõletik

frenoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), koljuõpetus, vääröpetus, mille järgi vaimseid omadusi ja kalduvusi võivat ära tunda pealuu väliskujust

frentš (< ingl. p.-n.), kurguni nööbitav v. lahtise kaeluse ja suurte välistaskutega sõjaväekuub

freoon, külmutusseadmeis kasutatav fluorgaaniliste ühendite segu

frère [*fräär*] (pr.), vend

fresko, maaliteos *freskomaalikunstis*

freskomaalikunst (< it. *al fresco* värskelt), lubjakindlate värvidega maalimine värskelt krohvitud kuivamata seinale (it. *al fresco*)

freudism (austria psühhiaatri S. Freudi (1856—1940) nime järgi), suund tänapäeva psühholoogias ja psühhoteraapias; peab inimese käitumise peamiseks ajendajaks alateadlikke, eriti sugulisi ihasid, vähendab teadliku tegevuse tähtsust

frigaator (< ld. *frīgidus* külm), eriline külmutusseade

frigidaarium (ld. *frigidārium*), külma veega ruum Vana-Rooma kümblusasutustes; külmhoone taimede jaoks, mis talvel üle 4—6° sooja ei nõua

frigiidne (ld. *frīgidus* külm), külm; suguliselt külm

frigiidsus, külmus; sugukülmus (naisel)

frigoteraapia (...*teraapia*), külmutusravi

friis (pr. *frise*), kreeka templi arhitraavil reljeefidega kaunistatud risttala; hiljemini üldse profileeritud horisontaalvööt seinapinna kaunistamiseks v. liigendamiseks

friitreiderlus (< ingl. *free trade* vabakaubandus), vabakaubandust nõudev ning riigi vahelesegamist eitav suund majanduspoliitikas

frikadell (pr. *fricadelle*), hakklihapall

frikassee (pr. *fricassée*), keedetud kana-, vasika-, talle- v. kodujäneseliha hapumaitselises kastmes

frikasseerima (pr. *fricasser*), frikasseed valmistama, tükkideks lõikama

frikatiiv (< ld. *fricāre* hõõruma), *lgv.* hõõrdhäälik, kaashäälik, mille hääldamisel kitsas ahtus püsib muutumatuna artikulatsiooniaja kestel (näit. *j, v, f, s, š, ž*)

friktsioon (ld. *frictio*), hõõrdumine

frimäär (pr. *frimaire* < *frimas* härmatis), külmakuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 3 kuu, 21. (22.) novembrist kuni 20. (21.) detsembrini

friseerima (pr. *friser*), juukseid seadma, soengut tegema

frisuur (pr. *frisure*), soeng

frisöör (pr. *friseur*), juuksur

frits (< sks. p.-n. *Fritz*), fašistliku Saksamaa sõjaväelase halvustav nimetus

fritt (it. *fritta* klaasmass), tardunud klaasjas sulatis; kasut. emailide ja glasuuride toormaterjalina

frittima, pulbersegu kuumutades klaasjaks sulatama

frittportselan (< it. *fritta* klaasmass + *portselan*), piimklaasitaoline läbikumav pehme portselani **aseaine**

fritüür (pr. *friture*), kuum rasvaine; selles küpsetatud toit

frivoolne (pr. *frivole* < ld.), kergemeelne, nilbe

frivoolsus (pr. *frivolité*), kergemeelsus, nilbus

fronde [*frọd*] (pr.), ühiskondlik-poliitiline liikumine Prantsusmaal a-il 1648—53; oli suunatud *absolutismi* vastu

frondöör (pr. *frondeur*), *fronde*'ist osavõtja; rahulolematu, mässumeelne

front (< ld. *frōns* laup), esikülg, fassaad, eestvaade; *meteor.* erinevate omadustega õhumasside kokkupuutepind; *sõj.* rinne

frontaalne (< ld. *frontālis*), esikülgne; f. küsitlus, õpilaste üldine lühiküsitlus õpetaja poolt

frontiit (ld. *frōns* laup), otsmikuurke limaskesta põletik

frontispiss (pr. *frontispice* < ld.), 1) *frontoon*; 2) raamatu tiitellehe vastas asetsev kunstiliselt kujundatud lehekülg, palgeleht

frontoon (pr. *fronton*), ehitise esiküljel asetsev etteulatuv viil; akende ja uste ehisviil

frotee e. **froteeriie** (< pr. *frotter* hõõruma), supelmantleiks, käterätikuiks jm. tarvitatav säbara aasalise pinnaga riie

froteerima (pr. *frotter*), naha tegevuse ergutamiseks keha hõõruma

frou-frou [*frufru'*] (pr.), siidrõivaste kahin; *kergemeelne naine

fructidor [*frük*-] (pr.) = *früktidoor*

fructus [-*uuk*-] (ld.), vili

frugaalne (ld. *frugālis*), lihtne, vähenõudlik

fruit [*früi*] (pr.), puuvili; *f-s confits* [*kọfi'*], suhkurdatud puuvili

frukt (ld. *frūctus*), puuvili

fruktifikatsioon (< ld. *frūctus* vili + *facere* tegema), vilja moodustumine; kasutatavaks muutmine

fruktifitseerima, vilja kandma; viljakaks muutma; kasutatavaks muutma

fruktoos (< ld. *frūctus* vili) e. **levuloos** (< ld. *laevus* vasak), puuviljasuhkur; leidub koos glükoosiga peam. mees

frustratsioon (ld. *frustrātio* pettus), hingeline pingeseisund, mis tekib tegevuse sunnitud katkestamisel enne eesmärgi saavutamist

früktidoor (pr. *fructidor* < ld. *frūctus* vili), puuviljakuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 12. kuu, 18. (19.) augustist kuni 17. (18.) septembrini

fz, lüh. sõnast *forzando*

ft., lüh. sõnast *foot*

ftaalhape (< *(na)ftal(iin)*), värvusetu kristalne aine, saadakse naftaliinist; on lähteaineks paljudele värvainetele ja ravimitele

ftaleiin, teat. sünteesvärvaine

ftisiaater, *ftisiaatria* eriteadlane, tuberkuloosiarst

ftisiaatria (< kr. *phthisis* tiisikus + *iatreia* ravimine), õpetus tuberkuloosist ja selle ravist

ftivasiid, tuberkuloosiravim

fuajee (pr. *foyer*), jalutusruum teatris, kinos, kontserdihoones vm.

fuetee (pr. *fouetté*), klassikalises tantsus kiire täispööre tugijala varvastel

fugaato (it. *fugato*), *fuuga*taoline helitöö v. selle osa; fuugataoline muusikaline teema

fugass [-a'-] (pr. *fougasse*), maasse kaevatud v. vee alla asetatud lõhkelaeng, plahvatab vastava koha läbimisel

fugato [-a'-] (it.), *muus.* *fuuga*taoliselt

fugeerima, komponeerimisel muusikalist teemat fuugataoliselt arendama

fugett [-e'-] (it. *fuggita*), *muus.* väike fuuga

fugue [füüg] (pr.), rändekihu, tung elukohast lahkumiseks ning rändamiseks (eriti vaimuhaigeil)

fukoksantiin (< ld. *fūcus* punavetikas < kr. + kr. *xanthos* kollane), pruunvetikate kromosoomides esinev pruunikaskollane värvaine

fuksia (sks. botaaniku L. Fuchsi nime järgi), troopilisest Am-st ja Austraaliast pärinev taimeperek. rippuvate mitmevärviliste õitega; kasvatatakse toa- ja aialillena

fuksiin (< p.-n.), aniliinpunane orgaaniline värvaine; tarvit. värvainena paberitööstuses jm.

fulaar (pr. *foulard*), õhuke pehme siidriie; sellest kaela- v. taskurätt

fulardiin (pr. *fourlardine*), pehme puuvillane satäänriie

fulguriit (< ld. *fulgur* välk), piksenool, välgu toimel sulanud liivast tekkinud looklev toruke, sageli alt hargnev (Saharas jm.)

full dress (ingl.), täielik piduröivastus

full-rigger (ingl.), täislaev; purjekas, millel on igas mastis raad ja raapurjed

fulminaat (< ld. *fulmināre* välku lööma), paukhappesool; plahvatab kergesti sädemest, leegist, põrutusest v. hõõrdumisest

fumarool (it. *fumarola* < *fumo* suits), vulkaaniline gaasi- v. auruallikas laavavooludel, tulemäe nõlval v. kraatri servadel

fumigant [-a'-] (< ld. *fūmigans* suitsev), põllumajanduses kahjurite ja haiguste vastu auru v. gaasi kujul tarvit. mürgine aine

fumigatsioon (< ld. *fumigāre* suitsema, suitsutama), suitsutamine, mingi keemilise aine kasutamine gaasi, auru v. suitsu kujul taimehaiguse ravimiseks, desinfektsiooniks v. võitluseks kahjurite vastu

fumigeerima, *agr.* mürgiste ainetega suitsutama

fundamentaalne (< ld. *fundamentum* alus), põhjapanev, põhi-

fundamentum [-e'-] (ld.), põhi, alus, vundament; *f. divisionis* [-oo'-], liigituse alus

fundatsioon (ld. *fundātio*), asutamine, rajamine; sihtvara

fundeerima (ld. *fundāre*), põhja panema; asutama, rajama; kindlustama, tagama; f u n d e e r i t u d t u l u, kinnisvarast saadav tulu, f u n d e e r i t u d l a e n, pikaajaline laen

fundukk (< trg.), Lõuna-Euroopast pärinev suureviljaline pähklipuu; selle vili

fundus (ld.), maa, maaomand; põhimik, põhi; *teatr.* dekoratsioonide, rekvisiitide, kostüümide, parukate jne. põhikogu; *anat.* põhi (silmal, emakal jne.)

funèbre [füne'br] (pr.), matusetalitusse kuuluv; *marche f.* [marš], leinamarss

fungeerima (ld. *fungi*), toimima, ametit pidama

fungitsiid (< ld. *fungus* seen + *caedere* tapma), seenemürk, seenehävitaja, seenhaigustevastane mürk; taimekaitsevahend seenhaiguste tõrjeks; parasiitseente hävitamise vahend

fungitsiidne, *fungitsiidile* omane

fungoosne (ld. *fungōsus*), seenjas, käsnjas

fungus (ld.), seen, käsn; *med.* seene- v. käsnakujuline kasvaja

funiikul (ld. *funiculus* köis, nöör), *bot.* varreke, mille abil seemnealge kinnitub viljalehele; *anat.* vääť, närvikiudude kogumik

funikulaar (it. *funicolare* < ld. *funiculus* köis, nöör), köisraudtee

funikuliit, seemneväädipõletik (mehe suguelundeis)

funikuläär (pr. *funiculaire* < ld. *funiculus* köis, nöör) = *funikulaar*

funkia vt. *hosta*

funktsionaalne, *funktsioonisse* puutuv, sellest tulenev, talituslik, tegevuslik

funktsionalism, *arhit.* ehitise funktsioone rõhutav suund ehituskunstis, eitab rahvuslikke traditsioone; *filos.* kodanliku sotsioloogia suundi USA-s

funktsionalistlik, *funktsionalismile* omane

funktsioneerima (vt. *funktsioon*), tegevuses olema, korras olema; töötama, talitlema

funktsionäär (vt. *funktsioon*), ametnik, tegelane, korraldaja

funktsioon (ld. *fūnctio*), talitlus, tegevus, kohustus, töö, amet; *mat.* muutuja, mille suurus oleneb ühe v. mitme teise muutuja suurusest

fuocoso [-ko'-] (it.), *muus.* tuliselt, palavalt

furaaž (pr. *fourrage* < *feurre* põhk), *sõj.* hobusemoon, loomasööt

furažeerima, hobusemoona v. loomasööta muretsema

furatsiliin, sünteetiline antiseptikum, desinfitseerimisaine

furfurool (< ld. *furfur* klii), kliidest, maisivartest, lehtpuupuidust jms. toodetav vedelik vaikude, lakkide jms. valmistamiseks

furgoon (pr. *fourgon*), kinnine veok (näit. toiduainete veoks); kaartele tõmmatud kattega kaetud pikk vanker

furioosne (ld. *furiōsus*), raevukas, äge, märatsev

furioso [-o'zo] (it.), *muus.* tormiliselt, ägedalt, raevukalt

furjerism, prantsuse filosoofi Ch. Fourier' (1772—1837) õpetus. Vt. *utopistlik sotsialism*

furlong [för-] (ingl.), ingl. pikkusmõõduühik, = 1/8 miili = u. 201,2 m

furnituur (pr. *fourniture*), tarbeesemete (rõivaste, jalatsite, mööbli jm.) valmistamisel kasutatav abimaterjal, manused

furoor (it. *furore*), suur tähelepanu, tormiline kiiduavaldus; *f-i tegema*, tähelepanu äratama

furor (ld.), raev, hullus; *f. poeticus* [-ee'tik-], luuleline vaimustus

furunkul [-ru'-] (ld. *furunculus*), *med.* koeranael, karvanääpsust v. rasunäärmeist lähtuv põletik, mille puhul kärbunud koest tekib ja eraldub «mädakork»

furunkuloos, koeranaeltõbi, koeranaelte rohke esinemine nahal

furunkuloosne, koeranaeltõveline

fusarioos (< ld. *fūsus* levinud, laiali laotunud), taimede seenhaigus, mida tekitavad perek-a Fusarium kuuluvad seened

fusionist, *fusiooni* osaline v. pooldaja

fusioon (ld. *fūsio* valamine), ühtesulamine, liitumine; *ök.* kahe v. enama kapitalistliku ettevõtte liitumine; f-i teel ühinevad harilikult sama liiki, tootmiselt lähedased v. sellised ettevõtted, mis moodustavad sama saaduse tootmise eri etappe; on üheks väikeettevõtete väljatõrjumise vormiks

fustanella [-e'-] (it. < uuskr. < p.-n.), meeste valge seelikutaoline rahvarüü albaanlastel ja kreeklastel

fusti (it.), kaubasse sattunud võõrained; nende tõttu kaubalt ostja kasuks tehtav kaalualandus

fustignatsioon (< ld. *fūstis* malakas), avalik peksmine, millele järgneb haril. häbiposti asetamine v. väljasaatmine

futiilne (ld. *fūtilis*), tühine, tähtsusetu

futurism (< ld. *futūrum* tulevik), vool kujutavas kunstis ja luules, tekkis XX s. algul Itaalias (F. Marinetti); f. eitas mineviku kultuuritraditsioone, kehtivaid kunsti- ja poeetikareegleid; oli levinud ka vene ja eesti kirjanduses

futurist, *futurismi* jäljendaja v. pooldaja

futuristlik, *futurismile* omane

futuroloogia (< ld. *futūrum* tulevik + kr. *logos* mõiste, käsitlus), tulevikuteadus, ühiskondlike prognoosidega tegelev sotsioloogia haru

futurum [-tuu'-] (ld.) = *futuurum*; *f. exactum*, *lgv.* pöördsõna verbivorm, mis väljendab tulevikus lõpetatud te-

gevust v. teise tulevikus kavatsetud tegevuse eel lõpetatud tegevust

futuurum (ld. *futūrum* tulevik), *lgv.* pöördsõna tulevikuvorm

fuuga (it. *fuga* põgenemine), *muus.* *polüfoonilise* heliteose põhivorme; on üles ehitatud imiteerimisele, s. o. ühe motiivi v. teema kordamisele eri häälte poolt

fuuria (ld. *furia* raev), rooma naiskättemaksuvaim, samastatud kreeka *erinnüsega*; *õel, tige naine

F.V., lüh. ld-keelsetest sõnadest *folio verso* («järgmisel leheküljel»)

f-võti vt. *fa-võti*

föderaalkantsler (< *föderaalne* + *kantsler*), Saksa FV valitsuse juht

föderaalne (< ld. *foedus* liit), liidu-, liidusse puutuv; föderatiivne

föderalism (< ld. *foedus* liit), 1) riikide v. nende osade liidulise ühinemise süsteem; *föderatsioonile* rajatud organisatsioonivorm; liikumine föderatiivse riigikorra loomiseks mõnel maal; 2) väikekodanlik vool (vt. *prudonism*), mis propageerib ühiskonna kujundamist üksikute iseseisvate tootmis- ja tarbimiskommuunide liidu alusel

föderalist, 1) *föderalismi* pooldaja; 2) Am. Ühendriikides kodusõja ajal lõuna- ja põhjariikide tiheda liidu ning neegriorjuse kaotamise pooldaja; 3) Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul *föderatsiooni* loomise pooldaja

föderatiivne, liidus olev, liitunud; *föderatsiooni* koosseisu kuuluv

föderatsioon (ld. *foederātio* < *foederāre* liiduga tugevdama v. siduma), liit; liitriik; ühingute v. organisatsioonide liit; riikide ühendus, milles liikmed, säilitades juriidiliselt teatud riikliku iseseisvuse, moodustavad uue riigi ühise liiduvalitsuse, sõjaväe ja riiklike organitega

födereerima, liitma, ühendama; *föderatsiooni* moodustama

födereeruma, liituma, ühinema

föjaanid (pr. *feuillants* < p.-n.), Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal 1791. a. moodustunud mõõdukat konstitutsioonilist monarhiat pooldava klubi liikmed

följeton (pr. *feuilleton* leheke),veste, elavalt ja vaimukalt kirjutatud ajaleheartikkel ühiskondlik-poliitilise, kriitilise v. kirjandusliku iseloomuga; tegelikkuse väärnähtusi teravalt väljanaerev artikkel

följetonist, vestekirjanik, ajalehe kaastöötaja, kes kirjutab *följetone*

följetonistlik [-*ni'*-], vesteline, *följetoni*laadiline.

förd (taani. k.) e. ***Förde*** (sks.) = *fjärd*

fötaalne = *fetaalne*

föön (sks. *Föhn*), 1) mägismail (eriti Alpides) esinev soe ja kuiv tuul, puhub mägedelt alla orgu v. madalikule; 2) elektriline kuumaõhuaparaat, peam. juuste kuivatamiseks

fööniks (kr. *phoinix*), müütiline kotkataoline lind, kes põletab enda ise, et tuhast uuesti ellu tõusta noorenenuna; egiptlaste surematuse sümbol

föötus = *feetus*

fükoloog vt. *algoloog*

fükoloogia vt. *algoloogia*

füllit (< kr. *phyllon* leht), kristalne peenekildaline moondekivim, üleminekuaste savikiltadest vilkkiltadeks

fülloklaad (. . . kr. *klados* oks), *biol.* lamestunud ja õhenenud lühivõsu, mis sarnaneb lehega

füllokseer (. . . kr. *xeros* kuiv), viinapuutäi, viinamarja lehti ja juuri kahjustav täi

füllood (. . . kr. *eidos* kuju), lehelabataoline leheroots, näit. Austraalia akaatsiail

fülogeenia (< kr. *phylē* hõim, sugukond + *genees*), loom- ja taimorganismide ning nende liikide ajaloolist arenemist käsitlev teadus

fülogenees, loom- ja taimorganismide ajalooline arenemine

fülogeneetiline, *fülogeeniale* omane, suguvõsalooline

füsaalis = *füüsal*

füsharmoonium (sks. *Fisharmonium*), harmooniumitaoline muusikariist

füsiaatria = *füsioteraapia*

füsileerima (pr. *fusiller* maha laskma), surmaotsust mahalaskmise teel täide viima

füsiljee (pr. *fusilier*), püssiga varustatud ratsarügemendi sõdur vanemal ajal Prantsusmaal

füsiognoomia (< kr. *physis* loodus + *gnōmōn* teadja), ilmelaad; näojooned ja -ilme

füsiognoomika, õpetus iseloomu määramisest näojoonte põhjal

füsiokraat, *füsiokratismi* pooldaja

füsiokraatlik, *füsiokratismile* omane

füsiokratism (< kr. *physis* loodus + *kratos* võim), XVIII s. prantsuse majandusteaduses vool, mis vastandlikult *merkantilismile* nõudis vabamajandust ja -kaubandust; hoolimata positiivseist seisukohtadest osutus f. edutuks, sest ta eelistas põllumajandust ajal, kui küpses tööstuslik murrang

füsioloog, *füsioloogiaga* tegelev uurija

füsioloogia (< kr. *physis* loodus + *logos* mõiste, käsitlus), teadus organismi ja selle elundite ja rakkude talitlusest

füsioloogiline, *füsioloogiasse* puutuv, selle abil käsitletav

füsionoomia (< kr. *physis* loodus + *nomos* tava, seadus) 1) õpetus loodusseadustest; 2) = *füsiognoomia*

füsioteraapia (. . . *teraapia*), ravi füüsikaliste vahenditega (valgus, soolus, vesi, õhk, elekter, mehhaanilised vahendid jne.)

füsioterapeut [-*eu'*-], eriteadlane *füsioteraapia* alal

füsioterapeutiline [-*eu'*-], *füsioteraapiale* omane

füsostigmiin vt. *eseriin*

fütiin (< kr. *phyton* taim), fosfori orgaaniline ühend, sisaldub paljudes taimedes; ka ravimpreparaat

füto- (< kr. *phyton*), taime-

fütobentos (. . . *bentos*), *bot.* veekogu põhja taimne elustik

fütobioloogia (. . . *bioloogia*), taimebioloogia

fütofaag (. . . kr. *phagos* neelav), taimesööja, taimedest toituv loom

fütogeenne (. . . kr. *genos* sugu, teke), taimetekkeline, taimse päritoluga

fütogeograafia, taimegeograafia, õpetus taimede ja taimeliikide levikust

fütohormoon (. . . *hormoon*), kasvuregulaator, taimede kasvu, ainevahetust jm. protsesse reguleeriv suure aktiivsusega aine

fütontsiid (. . . ld. *caedere* tapma), taimedest eralduv antibiootilise toimega lenduv aine

fütopaleontoloogia (. . . *paleontoloogia*), taimepaleontoloogia, botaanika haru, mis uurib taimede kivistunud jäänuseid

fütoparasiit (. . . *parasiit*), *biol.* taimenugiline

fütopatoloogia (. . . *patoloogia*), taimepatoloogia, teadus taimehaigustest ja nende vastu võitlemisest

fütoplankton (. . . *plankton*), *bot.* taimhõljum, vees hõljuvate taimsete organismide kogum

fütotron (. . .(elek)*tron*), kliimakamber, laboratoorium taimede uurimiseks reguleeritavas keskkonnas

fütotsönoloogia (< kr. *phyton* taim + *koinos* ühine + *logos* mõiste, käsitlus), taimekooslusi uuriv botaanika haru

fütotsönoloogiline, *fütotsönoloogiale* omane, taimekooslusi uuriv

fütotsönoos (kr. *phyton* taim + *koinos* ühine), taimekooslus; taimede rühm looduses vastavalt koostisele vm., näit. mets, stepp v. veelgi täpsemalt kuuse-, männi-, kasemets jne.

füül (kr. *phylē*), Vana-Kreeka rahvajaotus suguharude ja sõjaväelise org-i alusena

füürer (sks. *Führer*), isehakanud agressiivsete kalduvustega (riigi)juht

füüsal (< kr. *physalis* mull, vull), rahvakeeles juudikirss, jaapani latern, taim maavitsaliste suguk-st, kasvab metsikult Am-s, Kagu-Eur-s, Aasias; kasvatatakse aedades ilutaimena, kultuursorte köögiviljana

füüsik, eriteadlane *füüsika* alal

füüsika (kr. *physikē*), teadus elutu mateeria (aatomite, molekulide, kristallide, vedelike, gaaside jne.) kõige üldisemaist omadustest, ehitusest ja nende liikumise peamistest vormidest

füüsikaline, *füüsikasse* puutuv

füüsiline (kr. *physikos*), meeltega tajutav, kehaline, looduslik. Vast. *psüühiline*

G

g, *grammi* tähis; *muus.* alusastmiku 5. heli tähtnimetus, silpnimetus *sol*

G, *giga-* tähis

Ga, *galliumi* sümbol

gaas I (pr. *gaz*, XVII s. keemik J. B. van Helmonti loodud sõna, arvat. < kr. *chaos* kaos), aine, milles molekulid liiguvad peaaegu vabalt, täites ühtlaselt iga ruumala (näit. hapnik, vesinik, lämmastik); nn.

i d e a a l s e t e g-de kohta on täielikult kehtivad Boyle'i-Mariotte'i seadus (jääval temperatuuril on g-i ruumala pöördvõrdeline g-i rõhuga) ja Gay-Lussaci seadus (jääva rõhumise puhul on g-i ruumala muutumine võrdeline temperatuuri muutumisega) vastandina r e a a l s e i l e g-dele, mille suhtes see kehtivus on ligikaudne

gaas II (pr. *gaze*, Palestiina linna Gaza nime järgi), hõre võrgutaoline linane, siid- vm. riie

gaasbensiin vt. *gasoliin*

gaasbetoon, urbne betoon, sisaldab gaasi tekitavate lisandite abil saadud õhuaugukesi, mis teevad betooni hästi soojapidavaks

gaasflegmoon (*gaas* I + *flegmoon*) = *gaasgangreen*

gaasgangreen (< *gaas* I + *gangreen*), haril. mullas asuvate g-ibatsillide tekitatud haigus, mille puhul roiskuvaisse kudedesse ilmuvad gaasimullid

gaasianalüsaator (< *gaas* I + *analüsaator*), seade gaasisegu (näit. suitsugaaside) koostisosade sisalduse määramiseks

gaasiarvesti, gaasimõõtur, riist läbivoolava gaasi hulga mõõtmiseks

gaasiballoonauto, auto, mille mootori kütuseks on kokkusurutud v. veelgaas

gaasidünaamika, *aerodünaamika* haru, uurib probleeme, mille puhul on oluline arvestada gaasi kokkusurutavust

gaasigeneraator (< *gaas* I + *generaator*), gaasitekiti, seade gaasi valmistamiseks (turbast, puidust, saepurust, koksist, söest jne.) tehniliseks otstarbeks, eriti gaasimootorite kütteks

gaasikaitse, abinõude kogum vägede ja elanikkonna kaitsmiseks vastase gaasirünnakute eest; on keemiakaitse osa

gaasikonstant [-*a'n*-], tähis R, universaalne füüsikaline konstant, mis võrdub 1 kilogramm-molekuli ideaalse gaasi paisumistööga isobaarilisel soojendamisel 1 deg võrra

gaasimootor, gaaskütust tarvitav sisepõlemismootor

gaasipipett [-*e'*-], klaasseadis gaasiproovide võtmiseks, säilitamiseks ja teisaldamiseks

gaasirünnak, keemilise ründeaine tarvitamine vastase vägede ja elanikkonna hävitamiseks v. kahjustamiseks

gaasistama, *gaasiks* (I) muutma

gaasisüsi, kivisüsi, mille gaasistamisel saab rohkesti lenduvaid aineid

gaasitama, (mürk)*gaasiga* (I) üle ujutama; gaasiga töötlema

gaasivahetus, *biol*. gaaside vahetus taim- ja loomorganismide ja väliskeskkonna vahel

gaaskeevitus = *autogeenne keevitus*

gaaslahendus, elektrivool gaasis

gaasödeem (*gaas* I + *ödeem*) = *gaasgangreen*

gaavial (< India k.), krokodillitaoline loom, elab India jõgedes (kuni 5—6 m pikk)

gabardiin (pr. *gabardine*), toimne villane, poolvillane v. puuvillane ülikonna- ja mantliriie

gabariit (pr. *gabarit*), eseme (masina, silla, vaguni jne.) suuruse piirjooned, välised mõõtmed; kujutletav piirjoonestik, mis määrab sõiduki (näit. raudteel rongide) takistamatuks läbipääsemiseks vajaliku vaba ruumi; g - v ä r a v, seadis raudteejaamades jne., mille alt läbi sõitmisega kontrollitakse, kas vaguneile v. autodele laaditud kaubad ei ületa lubatud piirjooni

gabelle [-*be'l*] (pr. < ar.), soolamaks Prantsusmaal 1790. a-ni, oli rängemaid feodaalkoormisi

gabioon (pr. *gabion* < it.), kividega täidetud kastikujuline konstruktsioon; kasutusel kaldakindlustustes, paisudes jm.

gabro (Gabbro maakoha järgi Põhja-Itaalias), tume, tihe ja kõva täiskristalliline tardkivim, koosneb *plagioklassist*, *pürokseenist* ja *magist*; tarvit. sammasteks, seinakatteks jm.

gadoliinium (soome keemiku J. Gadolini järgi), sümbol Gd, element, järjenr. 64, aatomm. 157,25; haruldane muldmetall, sisaldub mõnedes mineraalides

gagaat (Gagai linna järgi Väike-Aasias), pigimust läikiv poleeritav pruunsüsi, tekkinud meresetteisse mattunud puidust; tarvit. iluasjakeste valmistamiseks

gagliarda [*galja'*-] (it.) = *galjarda*

gaid (ingl. *girl-guide*), kodanlikes maades: tüdruk-skaut

gajaal (< India k.), kodustatud metsveis (*gaur*) Indias

gal I, *galloni* tähis

gal II (G. Galilei järgi), tähis Gl, mittesüsteemne kiirendusühik; 1 Gl = = 0,01 m/s²

gala (hsp. < ar.), pidu-, õukonnariietus; XVII—XVIII s. õukonnapidu; ühenduses teise nimisõnaga: pidulik, pidu- (näit. g-etendus, g-dinee)

galaago (ld. *galago*), väike tiheda karvaga poolahviline, elab Aafrika troopilistes metsades

galaktikad [-*la'*-] (< kr. *galaktikos* piima-), väljaspool Galaktikat (Linnutee, tähesüsteem, millesse kuulub Päike) asetsevad, temaga sarnased tähesüsteemid

galakto- [-*la'*-] (< kr. *gala* piim), piima-

galaktomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist piima rasvasisalduse mõõtmiseks

galaktoos, *keem*. lihtsuhkur, piimasuhkru (*laktoosi*) koostisosa, tarvit. meditsiinis

galaktorröa [-*öa'*] (< kr. *gala* piim + *rheō* voolan), piimavoolus, mis jätkub naisel pärast imetamise lõpetamist

galaktostaas (...kr. *stasis* seismine, paigalseis), piimapais, piima kogunemine naise piimanäärmeis äravoolu takistumise tõttu

galaliit (...kr. *lithos* kivi), kunstsarv, kaseiinist valmistatav plastmass; tarvit. nööpide, kammide, iluasjade valmistamiseks

galanterii (pr. *galanterie*), galantsus, üliviisakus, aupaklikkus (eriti naissoo vastu); lipitsemine; g. e. g - k a u b a d, pudukaubad, ehtekaubad (paelad, pitsid, nööbid, nõelad, kindad, kaelasidemed, lehvikud, ripatsid, helmed jne.)

galantiin (pr. *galantine*), külmtoit hakktäidisega linnu- v. vasikalihast

galantne [-*la'*-] (pr. *galant*), üliviisakas (eriti naissoo vastu), aupaklik; lipitsev

galban (ld. *galbanum* < hbr.), kummivaik, mida saadakse sarikaliste taimesuguk-a Aasias ja Aafrikas kasvavate liikide mahlast

galeass [-*a'*-] (it. *galeazza*), 1) suurem galeer; 2) kaljas, 2- v. rohkemamastiline rannasõidupurjekas

galeeniline (II s. vanakr. arsti Galenose järgi); g - d p r e p a r a a d i d, apteegis taimseist ja loomseist tooraineist valmistatavad ravivahendid (siirupid, tinktuurid, ekstraktid, mikstuurid, salvid, plaastrid jne.), sisaldavad samu toimeaineid kui lähteained; g. f a r m a a t s i a, *drooge* ja neist valmistatavaid preparaate käsitlev farmaatsia haru

galeer (it. *galera*), 16—25 paari aerudega ja purjedega 2-mastiline sõjalaev, oli kasutusel keskajal kuni XVIII s. 2. pooleni, peam. Vahemere riikides (XVIII s. ka Venemaal); g - i o r i, sõudja galeeril (haril. ori, sunnitööline v. sõjavang)

galeniit (< kr. *galēnē* plii), pliiläik, tinahall metalse läikega mineraal, pliisulfiid; tähtsaim *pliimaak*

galeoon = *galioon* (2)

galeott [-*o'*-] = *galiott*

galerii (pr. *galerie*), pikk kitsas, haril. ühepoolse valgustusega ruum hoones; ehitist piirav käikruum; odavahinnaliste kohtadega ülemine rõdu teatris; **ruum** v. **ehitis** kunsti-, eriti maalikogu jaoks (m a a l i g.); *pikk rida, rodu (näit. tüüpide g.); m i i n i g., sõjas maa-alune käik vaenlase kindlustuste v. positsioonide all nende purustamiseks plahvatuse teel; g - m e t s a d, ribametsad, savanni- ja rohtla-aladel (eriti Aafrikas) jõgede ääres ribadena esinevad igihaljad v. heitlehised metsad

galett [-*e'*-] (pr. *galette*), suhkurdatud väike ümmargune kook v. küpsis; otseselt (nisujahu)taignast valmistatud kuivik (sõjaväe tarbeks leiva asemel rännaku ajal v. piiratud kindluses, samuti laevameeskonna tarbeks merel viibimise ajal jne.; teise koostisega ka koerte ja hobuste jaoks)

galimatiaa (pr. *galimatias*), segane jutt, mõttetu loba

galioon (hsp. *galeón*), 1) purjeka pukspriiti toetav väljaehitis laeval (sageli kuju v. vapiga); 2) kõrge tekiga 3—5 mastiga, raapurjedega suur sõjalaev, oli XVI—XVIII s. kasutusel Hispaanias ja Portugalis

galiott [-*o'*-] (hsp. *galeota*), 1) nn. poolgaleer, väike kerge galeer; 2) laiaotsaline holl. rannasõidupurjekas

galjarda [-*ja'*-] (it. *galiarda*, pr. *gaillarde*), vana itaalia tants lõbusas laadis, 3/4-taktis

gall (ld. *galla* tindipähkel, sappõun), pahk, mügarjad, kerajad jt. väärmoodustised, mida tekitavad taimedel seened v. loomad, peam. putu-

kad; tarvit. parkimisel, värvimisel, tindi valmistamisel jm.

gallert (sks. *Gallert*), kaller, tarrend, sültjas mass

gallifee = *kalifee*

gallikanism (< ld. *gallicānus* Galliast pärinev), kirikupoliitiline vool Prantsusmaal XIII—XVIII s., taotles Prantsuse kuningavõimu ja vaimulikkonna huvides paavstivõimu piiramist Prantsusmaa kat. kiriku (g a l l i k a a n i k i r i k u) suhtes ja õigust riigivõimule vahele segada kiriku asjadesse

gallitsism (Prantsusmaa ld.-keelse nimetuse Gallia järgi), keeleline prantsuspärasus, pr. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes muus keeles

gallium (Prantsusmaa ld.-keelse nimetuse Gallia järgi), sümbol Ga, element, järjenr. 31, aatomm. 69,72, sulamistemperatuur 29,8 °C; pehme sitke sinakasvalge metall

galloflaviin (< ld. *galla* tindipähkel + *flāvus* kollane), peitsiv kollane värvaine; tarvit. villa värvimiseks

gallofiil (< *Gallia*, Prantsusmaa vanaaja ld.-keelne nimi + kr. *philos* sõber) = *frankofiil*

gallofoob = *frankofoob*

gallofoobia (< *Gallia*, Prantsusmaa vanaaja ld.-keelne nimi + kr. *phobos* hirm, kartus) = *frankofoobia*

gallomaan = *frankomaan*

gallomaania (< Gallia, Prantsusmaa vanaaja ld.-keelne nimi + *maania*) = *frankomaania*

gallon (ingl.), tähis gal, vedelike ja puistainete mõõtühik Inglismaal (= 4,546 l) ja P.-Am-s (vedelikel 3,785 l, puistaineil 4,405 l)

gallotsüaniin (< ld. *galla* tindipähkel + kr. *kyanos* lasuurkivi), peitsiv sinine värvaine; tarvit. villase ja puuvillase riide värvimisel ja trükkimisel

gallushape (< ld. *galla* tindipähkel), keevas vees lahustuv kristalne aine, esineb tindipähkleis, tees ja parkhappeis; tarvit. ravimite, värvainete, musta tindi valmistamiseks jm.

galmei [-ei'] (sks. *Galmei* < keskld. *calamina*), *kalamiini* ja *smitsoniidi* ühine nimetus

galoneerima (pr. *galonner*), *galoone* peale õmblema, nendega varustama

galoon (pr. *galon*), kardpael, kuld- v. hõbepael (pealeõmblemiseks livreele, mundrile jne.)

galopeerima e. **galoppima** [-o'-] (pr. *galoper*), kappama, nelja jooksma v. ratsutama

galopp [-o'-] (pr. *galop*), 1) kapak, kiirratsutus, tuhatneljasõit; 2) kiire ringtants 2/4-taktis, oli levinud XIX s. lõpul

galoppiv tiisikus [-o'-], kiiresti arenev ning surmale viiv kopsutiisikus

galopprütm [-o'-], teatav haiguslikult muutunud südametegevuse rütm

galtoonia (ingl. teadlase Fr. Galtoni järgi), hiidhüatsint, kõrge valgeõieline aiailutaim liiliaťiste suguk-st

galvaanielement [-me'-] (XVIII s. it. füsioloogi L. Galvani järgi), elektrielement, elektrivoolu allikas, põhineb keemilise energia muundumisel elektrienergiaks; koosneb kahest elektroodist ja elektrolüüdist; mitut liiki g-e tarvit. peam. kaasaskantavas raadio- ja mõõteaparatuuris, eriti aga rakettides ja tehiskaaslastes

galvaaniline, keemilise energia elektrienergiaks muundumisel põhinev

galvaanipatarei, mitmest omavahel ühendatud galvaanielemendist koosnev elektrivoolu allikas

galvaanivool, keemiliste reaktsioonide varal tekitatav elektrivool

galvaano e. **galvanostereotüüp** (*galvano-* + *stereotüüp*), galvanoplastilisel teel (vt. *galvanoplastika*) valmistatud kõrgtrükiplaat

galvanisatsioon, madalpingelise alalisvoolu kasutamine ravi v. tehnilisel otstarbel

galvaniseerima, alalisvoolu kasutama ravi v. tehnilisel otstarbel; metallitama (vt. *galvanosteegia*); *kunstlikult elustama

galvanism, galvaanielekter, elekter, mis tekib metalli ja elektrolüüdi kokkupuutel

galvano- (XVIII s. it. füsioloogi L. Galvani järgi), galvaanivoolusse puutuv, sellega seoses olev

galvanokaustika [-au'-] (*galvano-* + kr. *kaustikos* põletav, sööbiv), joonistuse söövitus metallile galvaanivoolu varal; *med.* kudede, kasvajate, haavandite jm. põletamine (hävitamine) galvanokautri abil

galvanokauter [-au'-] (...kr. *kautērion* põletusraud), helendumiseni kuumendatud traat haigete kudede jm. põletamiseks (hävitamiseks)

galvanomagnetilised nähtused (...*magnetiline*), nähtused, mis tekivad magnetvälja toimel metallis v. pooljuhis, mida läbib elektrivool

galvanomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist nõrga elektrivoolu mõõtmiseks

galvanoplastika (...*plastika*), menetlus esemeist (vahakujudest, putukaist, puulehtedest jne.) täpsete metalljäljendite saamiseks elektrolüüsi teel; samasugune menetlus trükivormidelt jäljendite saamiseks

galvanoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist elektrivoolu olemasolu v. selle suuna määramiseks

galvanosteegia (...*stegē* kate), metallitamine, menetlus elektrivoolu abil metallesemete katmiseks üliõhukese muu metalli kihiga (kuldamiseks, hõbetamiseks, nikeldamiseks) nende ilustamiseks v. keemilistele mõjudele vastupidavuse tõstmiseks

galvanostereotüüp vt. *galvaano*

galvanotaksis [-ta'-] (*galvano-* + *taksis*), vabalt liikuvate alamate taim- ja loomorganismide suundliikumine vees seda läbiva elektrivoolu mõjul

galvanotehnika [-e'-], menetlus esemete katmiseks metallikihiga elektrolüüsi teel; g. liigitub *galvanoplastikaks* ja *galvanosteegiaks*

galvanoteraapia, ravi *galvaanivooluga*

galvanotropism (< *galvano-* + *tropism*), taimeosade reageerimine (näit. juurte kõverdumine) ümbritsevat vedelikku läbivale elektrivoolule

galvanotüüpia (...kr. *typos* jäljend) = *galvaano*

gamba (it., «jalg», «säär»), algselt *viola da gamba* [-o'-], 1) mahedakõlaline poogenpill XVI—XVIII s. (hoiti mängimisel põlvede vahel), tšello eelkäija; 2) teatav oreliregister

gambiir (< malai k.), ühe Malai saarestikus, Sumatral ja Tseilonil kasvava ronipõõsa lehtede ja võrsete ekstrakt; tarvit. parkainena ja arstiteaduses kootava vahendina

gambiit (pr. *gambit* < it. *dare il gambetto* jalge ette panema), kahimäng, males avang, milles ohverdatakse (kahitakse) ettur (v. kerge malend), et saavutada parem seis pealetungiks

game [*geim*] (ingl.) = *geim*

gameet (< kr. *gametēs* abikaasa), *biol.* sugurakk, rakk, mis liitudes (kopulatsioonil) teise g-ga paneb *sügoodi* näol aluse uuele isendile; ainuraksetel organismidel on g-ks terve isend

gamelan (< malai k.), Jaava, Bali ja Madura saare rahvapilliorkester, koosneb löökpillidest, flöödi- ja viiulitaolistest pillidest

gametangium [-ta'-] (< *gameet* + kr. *angeion* anum, soon), eostaimede ühe- v. mitmerakuline sugulise paljunemise organ (*anteriid* v. *arhegoon*)

gametofüüt (...kr. *phyton* taim), *bot.* sugulises, gameete moodustavas elujärgus taim. Vrd. *sporofüüt*

gametogenees (...*genees*), *gameetide* kujunemise protsess

gamin [-mä'] (pr.), tänavapoiss

gamma (kr.), kr. tähestiku 3. täht (Γ, γ), vastab g-le; *muus.* heliredel, astmeliselt üles v. alla kulgev helirida oktaavi piires (vt. *diatooniline heliredel*, *kromaatiline heliredel*); *fot.* kontrastsusarv; *värvitoonide suhete iseloom maaliteosel (näit. hele g., soe g.); g - d e f e k t o s k o o p i a, meetod defektide avastamiseks metallesemetes ja nende keevisõmblustes g-kiirguse abil; g - g l o b u l i i n e. γ - g l o b u l i i n, immuunglobuliin, vereseerumi valgu koostisaine, mis täidab antikeha ülesannet immuunseerumis; g - k i i r g u s e. γ - k i i r g u s, gammakvantide voog; kitsamas tähenduses röntgenikiirgusest väiksema lainepikkusega elektromagnetkiirgus; g - k v a n t = *footon*; g - r a u d e. γ - r a u d, üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 906—1401°; g - r a v i, g-kiirguse rakendamine raviks; g - s p e k t r o s k o o p i a, tuumafüüsika haru, uurib ergastatud aatomituumade g-kiirguse energeetilist (spektraalset) koostist

gammatsism, kidakeelsus, võimetus hääldada häälikuid *g* ja *k* v. nende väärhääldus, hääldamine *t*-na ja *d*-na (nn. paragammatsism)

ganglion (kr.), 1) tänk, närvisõlm, närvirakkude sõlmjas kogum; 2) kooljaluu, sültja massiga täidetud põisjas moodustis, eriti käel ja jalapöia seljal (tundub puudutamisel luuna)

gangreen (kr. *gangraina*), (roisk-) kärbus, elusas organismis kudede v.

kehaosade roiskumine (mädanemine), näit. vigastuste puhul (m ä r g g.); k u i v g - i puhul toimub kärbus (kudede ja rakkude surm elusas kehas) ilma roiskumiseta. Vt. *gaasgangreen*

gangrenoosne, *gangreenist* tabatud; gangreeni iseloomuga

gangster (ingl.), bandiit, kurjategijate jõugu liige (Am. Ühendriikides)

ganoidid [-*oi'*-] (< kr. *ganos* läige), vaapkalad, rühm luukalu, elasid keskaegkonnas; nüüdisaegseist g-dest on tuntuimad vaaphaug ja tuurlased

ganoidsoomus [-*oi'*-] (. . .), väljastpoolt kõva läikiva emailitaolise kihiga kaetud soomus vaapkaladel

garaaž (pr. *garage*), autokuur, ruum autode ja mootorrataste hoidmiseks, mootorikütusega varustamiseks ja jooksvaks remondiks

garant [-*ra'*-] (pr.), tagaja, käemees; riik, asutus v. isik, kes esineb *garantii* andjana

garanteerima (pr. *garantir*), tagama, käendama

garantii (pr. *garantie*), tagatis, kindlustus; tootja, hankija, töövõtja vastutus üleantud asja, toote, kauba v. töö kvaliteedi eest teatud aja (g-aja) jooksul; rahasumma (g-summa) v. materiaalsed väärtused (g-varu), mis panditakse tingimusel, et kui üks pooltest (g-andja) ei täida oma kohustusi, siis jääb tagatiseks olev summa, materjal v. kaup täielikult v. osaliselt teisele lepinguosalisele (g-võtjale); k o n s t i t u t s i o o n i l i s e d g - d, kodanikele konstitutsiooniga tagatud põhiõigused (sõna- ja trükivabadus, valimisõigus jt.); p r o t s e s s u a a l s e d g - d, kohtuprotsessi osaliste õiguste ja huvide tagamise vahendid (süüaluse õigus kaitsele, kohtuliku asjaarutuse avalikkus, õigus nõuda tunnistaja, prokuröri, kohtuniku taandamist, edasikaebamise õigus jt.); r a h v u s v a h e l i s e d g - d, tagatised rahvusvahelise õiguse normidest ja lepingutest kinnipidamise kohta

garçon [-*ssǫ'*] (pr.), poiss; jooksupoiss; poissmees; kelner; ***en g.*** [*ą*], poissmehe harjumustega v. eluviisidega

garçonne [-*sso'n*] (pr.), poisitar, emantsipeerunud neiu

gardeenia (ingl. arsti A. Gardeni järgi), troopiline ja subtroopiline taimeperek. madaraliste suguk-st, peam. põõsad; mõned eriti suurte ja lõhnavate õitega liigid on ilu- ja toataimed; Inglismaal nööpaugulill

gardemariin (pr. *garde-marine*, merekaardivägi), revolutsioonieelsel Venemaal mereväe kadetikorpuse vanema klassi kasvandik; a. 1716—1917 aukraad (*mitšmanist* madalam) Vene sõjalaevastikus (g-deks ülendati mereväe kadetikorpuse lõpetajad)

garden party [*garden parti*] (ingl.), aiapidu

garderoob (pr. *garde-robe*), riided; ühe isiku kogu riidevarustus; näitlejate riietumisruum teatris; riidehoiuruum, rõivistu

gardez [-*de'*] (pr., «tähelepanu!»), males hoiatussõna vastase lipu tulistamisel

gardist (< pr. *garde* kaardivägi), kaardiväelane

garibaldiinid, 1) vabatahtlikud, kes a. 1840—60 patrioodi ning demokraadi G. Garibaldi juhtimisel võitlesid Itaalia vabastamise eest Austria ikkest ja taotlesid Itaalia rahvuslikku ühinemist; 2) Garibaldi-nimelise it. vabatahtlike brigaadi liikmed, kes a. 1936—38 võitlesid Hispaania vabariigi eest

gariig (pr. *garigue*), Vahemeremaade kaljupinnase madal võsa (igi- ja suvehaljad põõsad)

garneel (holl. *garnaal*) = *krevett*

garneerima (pr. *garnir*), (millegagi) varustama; veeristama, ääristama; lisanditega kaunistama

garneering, lisandkaunistus (toitudel, riietusesemeil); (aedviljast) lisand liha- v. kalatoidule

garnieriit (pr. geoloogi J. Garnier' järgi), nikkelmagneesiumsilikaat, tähtis niklimaak

garnison (pr.), asulas v. väljaspool seda püsivalt v. ajutiselt asuvad sõjaväeosad ja -asutused tervikuna; kindluse v. kaitseehitise väeosa

garnituur (pr. *garniture*), ühtekuuluvate esemete terviklik kogu (näit. mööblig.), mingi suurema eseme juurde kuuluv varustus; kaunistused (näit. rõivastel); trükitehnikas: kogum mitmes kirjakraadis trükitähti, mis oma pildilt on ühtlased (näit. harilik, poolpaks, paks, kursiivkiri eri suuruskraadides)

garrott [-*o'*-] (hsp. *garrote*), kägistusraud, kaelaraud surmanuhtluse täideviimiseks kägistuse teel; oli kasutusel keskajal

gaseel (ar.), lüüriline luuletus idamaade kirjanduses, koosneb 5—12 *beidist*

gaseerima (< *gaas* I), gaasiga (eriti süsihappegaasiga) küllastama (näit. veine, karastavaid jooke)

gasell [-*e'*-] (ar.), sihvakas kiirejalgne loom antilooplaste suguk-st Aafrikas ja Aasias; u. 20 liiki

gasifikatsioon (< *gaas* I + ld. *facere* tegema) = *gasifitseerimine*

gasifitseerimine, gaasistamine, tahke kütuse (kivisöe, turba, puidu, põlevkivi) muundamine põlevgaasiks; tööstuse, põllumajanduse, kommunaalettevõtete ja elamute varustamine põlevgaasiga, nende üleviimine gaasküttele (tarvit. maagaasi ja tehisgaase)

gaskonaad (pr. *gasconnade* Gascogne'i maakonna järgi, mille elanikke peeti kiitlejaiks), hooplemine, suurustlemine, kelkimine

gasoliin (< *gaas* I + ld. *oleum* õli) e. **gaasbensiin** (< *gaas* I + *bensiin*), kergeim bensiinifraktsioon

gasomeeter (< *gaas* I + kr. *metreō* mõõdan), seade gaasi kogumiseks ja säilitamiseks ning selle mahu mõõtmiseks

gasool (. . . ld. *oleum* õli), maaõli (nafta) destilleerimise vahesaadus, liik vedelkütust diislite jaoks

gasotron (. . . (*elek*)*tron*), kahe elektroodiga mittetüüritav ioonseadis vahelduvvoolu alaldamiseks

gastraalne (< kr. *gastēr* magu), maosse puutuv v. kuuluv, maopoolne

gastralgia [-*ra'*-] (. . . kr. *algos* valu), mao-, kõhuvalu, maokramp, «südamealune valu»

gastrektaasia (. . . kr. *ektasis* laienemine), mao laienemine

gastrektoomia (. . . kr. *ektomē* väljalõige), mao väljalõikus

gastriin, mao limaskestas tekkiv seedenõrede, peam. soolhappe eritumist ergutav hormoonitaoline aine

gastriit, maokatarr, mao limaskesta põletik

gastriline, maosse puutuv, mao-

gastro- (< kr. *gastēr* magu), mao-

gastroenteriit (. . . kr. *enteron* sool), mao ja peensoole katarr, mao ja peensoole põletik

gastroenteroloogia (. . . *entero-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), meditsiini haru, käsitleb seedeelundite haiguste diagnoosimist, ravi ja profülaktikat

gastroenterostoomia (. . . kr. *stoma* ava, suue), mao ja peensoole ühendamine operatiivsel teel, kui väljapääsutee maost kaksteistsõrmikusse on ahenenud v. umbunud

gastroleerima (vn. *гастролировать* < sks. *Gastrolle* külalisosa), võõrus-e. külalisetendusi andma (mujalt saabunud näitleja, näitlejatrupi, ka helikunstniku, tantsija jm. kohta)

gastroliit (< *gastro-* + kr. *lithos* kivi), maos tekkiv kivi

gastrolöör (vn. *гастролёр*), külalisesineja (näitleja jm.); *mingit ülesannet ajutiselt, juhuslikult, pealiskaudselt täitev isik

gastromalaatsia (< *gastro-* + kr. *malakia* pehmus, nõrkus), maopehmumus, mao pehmeks muutumine ning hävimine eneseseedimise tõttu

gastronoom (pr. *gastronome* < *gastro-* + kr. *nomos* seadus), asjatundja peentoitude alal; peenemaitseliste toitude harrastaja, maiasmokk; NSV Liidus: suur toiduainete kauplus

gastronoomia (pr. *gastronomie*), kokakunst, oskus valmistada häid, valitud toite; peentoitude harrastus, maiustlemine; kõrgeväärtuslikult valmistatud toidukaubad tervikuna

gastropoodid (< *gastro-* + kr. *pus* jalg), kõhtjalgsed e. teod, limuste klass (enamasti spiraalselt keerdunud lubikojaga, nn. teokarbiga, ja lihasterikka jalaga)

gastroptoos (. . . kr. *ptōsis* langemine, kukkumine), maovaje, mao allapoole vajumine kõhuõõnes

gastrorraagia (. . . kr. *rhagē* rebend, lõhe), maoverejooks, verejooks makku (maohaavandi, vähi vm. tõttu)

gastroskoop (. . . kr. *skopeō* vaatan), maopeegel, torukujuline aparaat peegliga ja elektrivalgustusseadisega mao sisemuse vaatlemiseks

gastroskoopia, mao peegelvaatlus, mao sisemuse vaatlus gastroskoobi abil, mis juhitakse läbi suu ja söögitoru makku

gastrostoomia (< *gastro-* + kr. *stoma* ava, suue), operatiivne avause tegemine mao seinasse haige kunstlikuks toitmiseks (kui toit ei pääse söögitoru kaudu makku)

gastrotoomia (. . . kr. *tomē* lõige), mao operatiivne avamine

gastrula (ld. < kr. *gastra* (nõu-)mõhk), karikloode, *blastulale* järgnev hulkraksete loomade varajane arenemisjärk, omab kahekihilise seinaga (ekto- ja entodermisega) karika kuju; g. õõnt nimetatakse ürgsooleks (gastrotsööliks) ja avaust väljapoole ürgsuuks (blastopooriks)

gastrulatsioon, põislootest (*blastulast*) karikloote (*gastrula*) moodustumine

gaudeamus [*-aa'm-*] (ld., «rõõmutsegem»), vana ld.-keelse üliõpilaslaulu algussõna

gaur (India k.), India suur tumepruun metsveis

gauss (sks. XIX s. matemaatiku K. Fr. Gaussi järgi), tähis Gs, magnetilise induktsiooni ühik CGS-süsteemis; 1 Gs = 10^{-4} teslat

gautšo (hsp. *gaucho* < ind.), algselt hsp.-indiaani segarahva liige, hiljem ratsakarjane Lõuna-Ameerikas

gaviaal = *gaavial*

gavott [*-o'-*] (pr. *gavotte*), vana pr. rahvatants 4/4- v. 2/2-taktis mõõdukas tempos; kujunes XVII ja XVIII s. õukonnatantsuks

Gb, *gilberti* tähis

Gd, *gadoliiniumi* sümbol

G-duur = *Sol-mažoor*

Ge, *germaaniumi* sümbol

gedistid, Prantsuse töölisliikumise tegelase J. Guesde'i (1845—1922) pooldajad, asutasid 1901 koos *blankistidega* Prantsusmaa Sotsialistliku Partei

geel (< ld. *gelāre* külmutama), tarre, kolloidlahusest saadav sültjas, tardunud mass

geen (< kr. *genos* sünd, teke), *biol.* pärilikkustegur, *kromosoomi* lõik, mis määrab kindlaks mingi polüpeptiidahela v. valgumolekuli (seega ka fermendi) ehituse (aminohapete järjestuse) ja talitluse ning selle kaudu organismi ühe v. mitme tunnuse kujunemise; ehituselt on g. *desoksüribonukleiinhappe* molekuli osa; g - i n i h e, juhuslik, loodusliku valiku toimest sõltumatu kõikumine populatsiooni geenide v. alleelide sageduses, mis põhjustab erinevuste tekkimist eri populatsioonide, rasside ja liikide tunnustes

geenius (ld. *genius*), loova andekuse kõrgeim aste; üliandekas inimene, suurvaim. Vrd. *genius*

geenus (ld. *genus*), sugupool; sugukond; taime- ja loomasüstemaatikas: perekond, ühtekuuluvaist liikidest moodustatav rühm; *lgv.* sugu; tegumood (verbil). Vrd. *genus*

geest (< holl. *geest* viljatu), liivik, viljatu ja kuiv liivade ala Põhjamere rannikul Saksamaal ja Hollandis

geim (ingl. *game* mäng), tennisemängujärk, millal üks pool on saanud 50 (võidu)punkti; kasutusel ka võrkpallis (15 punkti), lauatennises (21 punkti), bridžis (100 punkti)

geiser (islandi k. *geysir*), perioodiliselt vett ja auru purskav kuumaveeallikas vulkaanilisel alal, eriti Islandil, Kamtšatkal, ka Uus-Meremaal ja P.-Am-s

geiseriit, räninõrg, peam. opaalist koosnev kivim, sadestub *geisrite* veest nende suudmete ümbruses

geison (kr.), pärgsimss, eenduv äär vanakr. templi katust kandvais osades

geiša (< jaap.), tantsijatar ning lauljatar Jaapani teemajades ja pidustustel

geko (< malai k.), sisalik, kes varvaste erilise ehituse tõttu võib liikuda mis tahes asendis oleval siledal pinnal; gekolaste suguk-da kuulub u. 350 troopikas, subtroopikas ja ka parasvöötmes levinud liiki

geminaat (ld. *gemināta* kahendatud), kaksikkonsonant, pikk konsonant, mis hääldamisel jaguneb kahte silpi (näit. *tal-lab, kuk-kus*)

geminatsioon (ld. *geminātio*), *lgv.* lühikese konsonandi kahendumine (näit. *isand* > *issand*)

gemineerima (ld. *gemināre*), kahendama

gemineeruma, kahenduma, kahekordseks muutuma

gemm (ld. *gemma*), nikerkivi, lõikekujudega v. -joontega kaunistatud vääris- v. poolvääriskivi (süvendkujutistega *g.* on *intaljo*, kõrgkujutistega — *kamee*); g-de valmistamine saavutas juba antiikajal kõrge taseme; *bot.* alamail seentel tekkiv plasmamoodustis

gemmoglüptika [*-ü'-*] (...*glüptika*), gemmilõikekunst

gemmul (ld. *gemmula*), sisepung (magevee-, ka üksikuil merekäsnadel)

genealoog, *genealoogiaga* tegelev teadlane, päritolu-, suguvõsauurija

genealoogia (kr. *genealogia*), sugukonnateadus, ajaloo abiteadus, mis uurib pere- ja sugukondade ning üksikisikute põlvnemislugu ja sugulussuhteid; suguvõsalugu; suguvõsanimestik, sugu(võsa)puu; päritolu, põlvnemine

genealoogiline, *genealoogiasse* puutuv, suguvõsalooline; g. k l a s s i f i k a t s i o o n, *lgv.* maailma keelte liigitus nende suguluse (ühisest algkeelest põlvnemise) järgi keelkondadeks ning keelerühmadeks

genees (kr. *genesis*), teke, tärkamine; tekkelugu; *kirj.* teose, eriti ilukirjandusliku teose saamislugu

geneetika (< kr. *genētikos* sünnisse v. tekkesse puutuv), *bioloogia* haru, pärilikkusõpetus, teadus, mis uurib organismide pärilikkuse, muutlikkuse ja arenemise nähtusi

geneetiline, *geneesisse* puutuv, tekkeline, tekkimuslik; geneetikasse puutuv, pärilikkusest tingitud v. sõltuv; g. i n f o r m a t s i o o n, rakutuumas asuva desoksüribonukleiinhappe, viirustes ka ribonukleiinhappe molekulides salvestunud informatsioon, mis on organismi pärilike tunnuste kujunemise aluseks; g. k o o d, seaduspärasuste kogum, mille kohaselt nukleotiidide kindel järjestus desoksüribonukleiinhappe molekulis dešifreeritakse informatsiooni-ribonukleiinhappe ja transpordi-ribonukleiinhappe abil aminohapete kindlaks järjestuseks valgumolekulides; g. p s ü h h o l o o g i a, psühholoogia haru, käsitleb loomade ja inimeste psüühika tekkimise ja arenemise seaduspärasusi nii bioloogilises evolutsioonis (fülogeneesis) kui ka inimkonna ajaloolises ja inimese individuaalses arengus (ontogeneesis)

generaal- (ld. *generālis*), pea-, ülem-, üld-, kindral-

generaalbass (it. *basso continuo* pidev bass, sks. *Generalbass*), lüh. b.c., *muus.* nummerdatud bass, instrumentaalsaate bassihääl, mille iga noot on märgitud teatavat akordi tähendavate numbritega; oli tarvit. XVII—XVIII s.

generaalne, üldine, peamine

generaalpaus, *muus.* lüh. G.P., üldpaus, paus koosmängus, eriti orkestri partituuris paus, millal kõik pillid vaikivad

generaalplaan, üld-, põhiplaan; linna, tööstus- v. maa-asula perspektiivne üldplaan

generaalstaadid, 1) Prantsusmaal a. 1302—1614 vaimulike, aadli ja linnakodanluse esindajaist koosnenud riigiseisuste kogu (pr. *États généraux*); a. 1789 kokkukutsutud g-d kuulutasid end asutavaks koguks ja alustasid sellega revolutsiooni; 2) Madalmaades a. 1465—1796 provintside seisuste (staatide), s. o. vaimulike, aadli ja linnakodanluse poolt valitud esinduskogu (holl. *Staten-Generaal*); a-st 1814 Hollandi parlamendi nimetus

generaator (< ld. *generātor* tekitaja, sigitaja), seade mingi aine (auru, gaasi, jää) tootmiseks v. üht liiki energia muundamiseks teist liiki energiaks (elektriga, ultraheliga); e l e k t r i g., seade, mis muundab mehaanilist, soojus-, tuuma-, keemilist v. valgusenergiat elektrienergiaks (vt. *turbogeneraator, hüdrogeneraator*); g - i g a a s, gaasigeneraatoreis tahkest kütusest (kivisöest, koksist, turbast, põlevkivist, puidust) õhu, veeauru, õhu ja veeauru v. hapniku ja veeauru läbipuhumisel saadav gaas, tarvit. metallurgias, energeetikas, keemiatööstuses jm.

generalisatsioon (< ld. *generālis* üldine), üldistus, üldistamine, üksikjuhtumite selgitamise varal üldreegli tuletamine; haigusprotsessi levimine algsest piiratud haiguskoldest kogu organismi; geograafilise kaardi mõõtkava vähendamisest tingitud sisu valik ja üldistamine; loogikas: antud mõistest laiema mahuga mõiste leidmine

generaliseerima, *generalisatsiooni* teostama, üldistama

generaliseeruma, *med.* organismis levima (haigusliku protsessi v. nakkuse kohta)

generalissimus [*-li'-*] (< ld. *generalissimus* kõige peamisem v. ülem), varemini kõrgeim kindraliaste; vägede ülemjuhataja; NSV Liidus 1945. a-st kõrgeim sõjaväeline aunimetus, mis antakse eriti väljapaistvate teenete eest riigi kõigi relvastatud jõudude juhtimisel sõja ajal

generaliteet (sks. *Generalität* < ld. *generālis* üldine, peamine), kindralid, kindralkond

generatiivne (< ld. *generāre* sigitama, tekitama), sigimisse puutuv; sigitav, suguline; g. g r a m m a t i k a,

1950.—60. a-il Am. Ühendriikides loodud lingvistiline teooria; selle teooria vaimus kirjutatud konkreetse keele grammatika; peab lingvistika peamiseks uurimisobjektiks inimese võimet produtseerida ja mõista lõpmata paljusid lauseid, ka niisuguseid, mis pole veel kordagi esinenud; g. organ, sugulise paljunemise elund; g. paljunemine, suguline (seksuaalne) paljunemine (vrd. vegetatiivne); g-d rakud, sugurakud

generatsioon (< ld. *generātio* sigitamine), sugupõlv, põlvkond, üksteisega sigimissidemeis seisvate elusolendite reas iga üksik lüli (näit. vanemad, lapsed, lastelapsed); g-ivaheldus, põlvkondade vaheldus, mõnedel loomadel ja taimedel esinev, korrapäraselt toimuv erilaadsete põlvkondade vaheldumine

genereerima (ld. *generāre*), tekitama, esile kutsuma (näit. elektrivõnkumist)

generoosne (ld. *generōsus*), suuremeelne, üllas; helde

geniaalitsema, ennast geeniuseks pidama, geeniusena käituma

geniaalne (ld. *geniālis*), geeniuse andekusega, suurvaimule omane; loomeandeline; erakordselt vaimukas

genitaalid (ld. pl. *genitālia*), suguelundid, sigitid

genitaalsfäär (...*sfäär*), sugutundeid tajuv peaaju-ala

genitiiv [*ge'*-] (ld. *genitīvus*), *lgv.* omastav kääne (näit. *selle mehe*)

genius (ld.), rooma usundis inimese saatja ja kaitsevaim kogu elu kestel; ka perekondadel, kogukondadel, riikidel jm. olid oma g-d; *g. loci* [*-tsi*], mingis paigas toimiv «hea vaim». Vrd. *geenius*

genofond (< *geen* + *fond*), *biol.* geenifond, populatsiooni geenide kogum

genoom (ingl. *genome* < kr. *genos* sünd, teke), *biol.* rakutuuma haploidne kromosoomigarnituur selles paiknevate geenidega

genotsiid (< kr. *genos* sugu + ld. *caedere* tapma), rahvastiku osaline v. täielik hävitamine rassilistel ja rahvuslikel (ka usulistel) põhjustel

genotüüp (...kr. *typos* jäljend, kuju), *biol.* organismi kõigis kromosoomides paiknevate *geenide* kogum; laiemas mõttes organismi kõigi, sealhulgas kromosoomiväliste pärilikkustegurite kogum

genre [*žar*] (pr.) = *žanr*

genro (jaap., «vanimad»), Jaapani keisri lähimate eluaegsete nõunike tiitel XIX—XX s. (kuni a. 1940); selle tiitli kandjad etendasid tähtsat osa Jaapani poliitilises elus

gentiilne (ld. *gentīlis*), mingist soost pärit, sugukondlik

gentleman [*džentlmen*] (ingl.) = *džentelmen*

gentleman's agreement [*džentlmänz ögrii'ment*] (ingl., «aumehekokkulepe»), riikidevaheline lepe, mis sõlmitakse riikide valitsuste v. nende esindajate vahel suuliselt ilma kindlama välise vormita

gentry [*džentri*] (ingl.) = *džentri*

gentsiaan (ld. *gentiāna*), emajuur, taim emajuureliste suguk-st; mõned liigid on ilutaimed, mõnede juuri tarvit. ravimite valmistamiseks

genuiinne (ld. *genuīnus*), sünnipärane, kaasasündinud; ehtne

genus (ld.), sugu, liik, klass; *g. proximum* [*-o'ksi-*] (ld., «lähim sugu(kond)»), loogikas (lähim) soomõiste, laiem esemete v. nähtuste klass, millesse mingi teine mõiste vahetult kuulub ühe liigina. Vrd. *geenus*

geo- (< kr. *gē* maa), maa-

geoantiklinaal (...*antiklinaal*), suurkohr, suuremõõtmeline lame kohr maakoores *geosünklinaali* piirides

geobotaanik, eriteadlane *geobotaanika* alal

geobotaanika (< *geo-* + *botaanika*), teadus Maa taimkattest ja seda moodustavaist taimekooslustest, nende tekkest, arengust, liigilisest koostisest, ehitusest ja seostest keskkonnaga; laiemas, Lääne-Euroopas kasutatavas tähenduses hõlmab g. taimegeograafia, botaanilise geograafia, taimeökoloogia ja fütotsönoloogia

geobotaaniline, *geobotaanikasse* puutuv, sellel põhinev; g. rajoneerimine, territooriumi liigestamine selle taimkatte iseärasuste alusel

geodeesia (< *geo-* + kr. *daiomai* jagan osadeks), teadus, mis tegeleb Maa kui terviku ja selle pinna osade kuju ja suuruse määramisega (kõrgem g.) kui ka väiksemate alade mõõtmise ja kaardistamisega (alam g.); g. eriharudeks on topograafia, insenerig., markšeiderlus, aerog., raadiog.

geodeet, eriteadlane *geodeesia*, geodeetiliste kaardistuste ja mõõtmiste alal

geodeetiline, *geodeesiasse* puutuv; g. astronoomia, rakendusastronoomia haru, mis käsitleb geodeetilistel töödel tehtavaid astronoomilisi välismõõtmisi; g. joon, sirgjoone analoog kõverpinnal; joon, mis on lühim oma kahe teineteisele küllalt lähedase punkti vahel; g. punkt, punkt Maa pinnal, mille koordinaadid on määratud geodeetiliste mõõtmistega; g-d koordinaadid, geodeetiliste mõõtmistega määratud geograafilised koordinaadid

geofaag (< *geo-* + kr. *phagein* sööma, õgima), mullasööja

geofon (...kr. *phōnē* hääl, heli), aparaat maakoores levivate helilainete registreerimiseks, *seismograafi* eriliik

geofüüsik, *geofüüsikaga* tegelev teadlane

geofüüsika (< *geo-* + *füüsika*), Maa füüsika, teadus, mis käsitleb Maa koore (litosfääri), ta pinnal asetsevate veekogude (hüdrosfääri) ja Maad ümbritseva õhkkonna (atmosfääri) füüsikalisi omadusi ja nähtusi

geofüüsikaline, *geofüüsikasse* puutuv; g. rakett, rakett geofüüsikalise vaatlusaparatuuri viimiseks atmosfääri ülakihtidesse

geofüüt (< *geo-* + kr. *phyton* taim), mullataim, mitmeaastane rohttaim maa-aluste talvitumispungade ja säilituselunditega

geogeenia e. **geogoonia** (< *geo-* + kr. *genos* e. *gonē* sünd, teke), geoloogia osa, mis uurib maakera tekkimist

geograaf, maateadlane, *geograafia* eriteadlane

geograafia (kr. *geographia* maa kirjeldus < *geo-* + *kr. graphō* kirjutan), maateadus, jaguneb omavahel tihedalt seotud füüsiliseks ja majandusg-ks; füüsiline g. on loodusteadus, mis uurib inimühiskonda ümbritsevaid looduslikke olusid, s.o. geograafilist ümbrust, mis koosneb maakoorest, troposfäärist, vetest, pinnakattest, taime- ja loomariigist; majandusg. on ühiskonnateadus, mis uurib tootmise paiknemist, selle arenemise tingimusi ja eriomadusi eri maades ja piirkondades

geograafiline, *geograafiasse* puutuv, maateaduslik; g. determinism, suund sotsioloogias, mis ebaõigesti käsitab geograafilist keskkonda v. selle elemente (kliima, maastik jt.) ühiskonna arenemist määrava tegurina; g. laius, nurk geoidi ja ekvaatori tasandi vahel; seda mõõdetakse nurgaühikutes ekvaatorist põhja (90 põhjalaiuskraadi) ja lõuna (90 lõunalaiuskraadi) suunas; g. pikkus, kahetahuline nurk algmeridiaani (mis läbib end. Greenwichi observatooriumi Inglismaal) ja antud punkti meridiaani tasandi vahel; seda mõõdetakse nurga- v. ajaühikutes algmeridiaanist ida ja lääne suunas (idapikkus ja läänepikkus) 0—180 kraadi v. 0—12 tundi; g. tsükkel, täpsemalt geomorfoloogiline tsükkel, arenemistsükkel, mille läbib pinnamood tektooniliste liikumiste ja teatava geoloogilise välisjõu toimel; g-d koordinaadid, maapealse punkti nurkkoordinaadid, g. pikkus ja laius Maal

geograafilis-ajalooline meetod, ka soome meetod, rahvaluule uurimise menetlus, mis taotleb variantide võrdlemisega kindlaks teha rahvalaulu, -jutu vm. tekkimiskohta ja -aega, algkuju, lokaalseid eriarendeid ning sel viisil kaudselt ka rahvaste suhtlemis- ja kultuuriteid

geoid [*-oi'd*] (< kr. *gē* maa + *eidos* kuju, välimus), geomeetriline keha, mis kõige täpsemini vastab Maa tõelisele kujule; g-i pind on kõikjal risti loodjoonega ning ühtib merede ja ookeanide häirimata veepinnaga

geokeemia (< *geo-* + *keemia*), maakeemia, teadus Maa keemilisest ehitusest

geokraatne periood (...kr. *kratos* jõud), ajavahemik Maa geoloogilises arenguloos, millal mandrite kerkimise ja merede pindala kahanemise tõttu valitsesid üldiselt maismaatingimused; suurimaid g. p-e oli triiase ajastu

geokronoloogia (...*kronoloogia*), geoloogiline ajajaotus (vt. *geoloogiline*)

geokrüoloogia (...kr. *kryos* külm, jää + *logos* mõiste, käsitlus), teadus külmunud pinnasest, selle omadustest ja koostisest

geoloog, eriteadlane *geoloogia* alal

geoloogia (< *geo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus Maa ehitu-

sest, mineraalsest koosseisust, arenemise seaduspärasustest ja ajaloost; uurib sette- ja tardkivimite ning maavarade leiukohtade tekkimist ajalises järjestuses, füüsikalis-geograafiliste olude vaheldust ja orgaanilise elu arenemist maakeral

geoloogiline, *geoloogiasse* puutuv v. kuuluv, Maa ehitust ja ajalugu käsitlev; g. ajajaotus, eri vanusega kivimite tekkimisprotsesside aeg ja järjestikkus; kõik maakoore kivimid ja kihid jaotatakse 5 suurde ladekonda (gruppi), mis liigestuvad ladestuiks (süsteemideks), need ladestikeks, ladejärkudeks, lademeiks (etaažideks) ja vöödeks (tsoonideks); vastavad ajaühikud samas järjekorras on: aegkond (eera), ajastu (periood), ajastik (epohh), ajajärk, iga ja välde (hemeera); eristatakse suhtelist (relatiivset) g. ajajaotust, mis näitab kivimite suhtelist vanust, ja absoluutset g. ajajaotust, mis määrab g-te ajajärkude absoluutset kestust (miljoneis aastais) Maa g-s minevikus; g. profiil, aluspõhja v. pinnakatte läbilõige, milles on kirjalikult v. joonisena märgitud kihid v. kivimid; g-d sisejõud, Maa sisemuses mõjuvad jõud, mille põhjustavad peam. maasisene soojusenergia ja raskusjõud; g-d välisjõud, Maa pinnal ja litosfääri ülemises osas mõjuvad jõud, mida põhjustavad raskusjõud ja päikeseenergia (vooluvesi, merelainetus, põhjavesi, liustikujää, tuul, elusolendid jm.)

geomagnetism, maamagnetism (vt. *magnetism*)

geomeeter (kr. *geōmetrēs* maamõõtja; matemaatik), *geomeetria* eriteadlane

geomeetria (< kr. *geōmetria* maamõõtmine), matemaatika haru, käsitleb ruumiliste kujundite (punkti, joone, pinna, keha) vorme ja vahekordi, samuti nende üldistusi; analüütiline g. uurib jooni, pindu, nende omadusi ja teisendusi algebra vahenditega, kasutades koordinaatide meetodit; diferentsiaalg. uurib geomeetrilisi objekte diferentsiaalarvutuse abil; elementaarg. uurib lihtsaimate kujundite (sirgjoone, nurga, hulknurkade, ringi, hulktahukate, pöördkehade) lihtsamaid omadusi; jaguneb *planimeetriaks* ja *stereomeetriaks*; kujutav g. esitab ruumilisi kujundeid graafiliselt tasandil; projektiivne g. käsitleb kujundite omadusi, mis säilivad sirget sirgeks teisendavate teisenduste (näit. tsentraalprojektsiooni) korral; eukleidiline g. [-ei'-], kr. matemaatiku Eukleidese (III saj. e. m. a.) aksioomidele tuginev g.; mitte-eukleidiline g. [-ei'-], põhineb aksioomide süsteemil, milles paralleelide aksioom erineb harilikust (eukleidilise) g. omast; esimese mitte-eukleidilise g. loojaks on vn. matemaatik N. Lobatševski (1792—1856)

geomeetriline, *geomeetriasse* puutuv, selle seadustel põhinev; g. jada e. g. progressioon, arvude järjestatud hulk, milles iga arv on saadud temale eelnevast arvust selle korrutamisel kindla teguriga (näit. 3, 6, 12, 24, 48); g. keskmine e. g. võrdeline, ruutjuur kahe positiivse arvu korrutisest; g. koht, antud tingimusi rahuldavate punktide (mõnikord joonte) hulk (näit. on ring sääraste punktide g. koht, mis kõik asetsevad võrdsel kaugusel antud punktist; g. optika, kiirteoptika, optika haru, mis uurib valguse levimist läbipaistvates keskkondades tingimustel, mille puhul võib jätta arvestamata difraktsiooni; g. rida, avaldis, mis on esitatud lõpmatu g. jada elementide summana; g. stiil, vanakr. kunstis, peam. vaasimaalides X—VIII s. e. m. a. esindatud stiil, mida iseloomustab lineaarne ornament (sirgeid, kolmnurki, malelauamustreid ja meandreid moodustavad jooned vaheldumisi sõõrjate v. lainjate joontega)

geomorfoloogia (⊲ *geo-* + *morfoloogia*), teadus maakoore pinnavormide (mandrite, mägede, orgude jne.) väliskujust ja tegureist, mis neid on tekitanud ja kujundanud

geood (⊲ kr. *geōdēs* maa-) e. **žeood** (pr. *géode*), geol. kivimis olnud õõnt täielikult v. osaliselt täitev mineraalne täidis; g-i keskele võib jääda õõs, mille seintel tihti leidub kristalle (vt. *druus*)

geopoliitika, imperialismi ajajärgul tekkinud ebateaduslik kodanlik teooria, väidab, et sotsiaalmajanduslikke suhteid ja riigi arenemist määravad täielikult geograafilised tegurid

georgiin (teadlase J. G. Georgi' järgi) = *daalia*

georgikon [-*o'r*-] (< kr. *geōrgikos* põllutöö-), põlluharimist ülistav õpetlik luuletus antiikkirjanduses

geosfäärid (⊲ *geo-* + *sfäär*), kontsentrilised kihid (*barüsfäär*, vahekest, *litosfäär*, *hüdrosfäär* ja *atmosfäär*), milledest koosneb maakera

geosünklinaal (. . . kr. *synkliniai* kokkupuutuvate mägede nõlvad), maakoore piirkond, kus tektoonilised liikumised ja magmalised protsessid ilmnevad eriti intensiivselt; g-i iseloomustavad setete kuhjumine paksude (kuni 15 km) kihtidena, elav vulkanism, intensiivsed kurrutused ja murrangud; muutudes kurrulisteks aladeks, moodustavad g-d kõrgeid mäestikke

geotehnika, teadus, mis hõlmab aluste ja vundamentide arvutamiseks vajalikke ehitusgeoloogia ja pinnasemehhaanika osi

geotektoonika (< *geo-* + *tektoonika*), *geoloogia* haru, uurib Maa ja maakoore struktuuri arenemise ajalugu ja maakoore liikumiste põhjusi ning seaduspärasusi

geotermia e. **geotermika** [-*te'*-] (. . . kr. *thermē* soojus), *geofüüsika* haru, mis uurib maakera ja maakoore osade soojusrežiimi

geotermiline [-*te'*-], *geotermikasse* puutuv v. kuuluv; g. aste, sügavus, mille võrra peab maasse tungima, et temperatuur tõuseks 1 °C võrra (maapinna lähedal on see aste 30—35 m); g. gradient, suurus, mis näitab maakoore temperatuuri tõusu iga 100 m kohta (keskmiselt 3 °C)

geotroopiline, *geotropismi* puutuv, selle põhjustatud

geotropism (⊲ *geo-* + *tropism*), raskusjõust põhjustatav taimede kasvuliikumine; näit. kasvavad juured allapoole (positiivne g.), taimevars ülespoole (negatiivne g.), idulehed kõrvale (transversaalne g.)

geotsentriline [-*e'n*-] (*tsenter*), maakerakeskene, Maa keskpunktist vaadeldud; g. maailmasüsteem, Ptolemaiose (II s.) jt. õpetus, pidas Maad universumi liikumatuks keskuseks, mille ümber liiguvad Päike ja kõik teised taevakehad; püsis XVI s-ni, hüljati teaduses pärast M. Koperniku heliotsentrilise maailmasüsteemi ilmumist; g-d koordinaadid, taevakoordinaadid, mis määravad taevakehade asukohta Maa keskme suhtes

geotsentrism = *geotsentriline maailmasüsteem*

gepard [-*a'*-] (pr. *guepard*), Aafrikas ja Aasias esinev kõrgejalgne kiire jooksuga kaslane; kasutatakse kodustatult jahiloomade jälitamiseks

geraanium (< kr. *geranos* kurg), aianduses kurereha v. pelargooni ebatäpne nimetus

geraniool (< *geraanium* + ld. *oleum* õli), eeterlikest õlidest saadav roosilõhnaline vedelik; tarvit. parfümeerias

gerbera (< p.-n.), korvõieliste suguk-da kuuluv troopiline taimeperek. Aafrikast ja Aasiast, mõned liigid kultiveeritud, peam. lõikelilledeks

geriaatria (< kr. *geraios* rauk + *iatreia* ravi), õpetus raugaea haigustest ja nende ravist

gerilja [-*i'*-] (hsp. *guerilla*), partisani-, sissisõda (eriti partisanisõda Hispaanias Napoleon I vastu a. 1808—14)

germaanium (Saksamaa ld.-keelse nimetuse Germānia järgi), sümbol Ge, haruldane element, järjenr. 32, aatomm. 72,59; rabe metall; tarvit. elektrotehnikas

germanisatsioon, saksastamine; saksastumine

germaniseerima, saksastama

germanism, keeleline saksapärasus, sks. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mingis muus keeles

germanist, germaani keelte (sks., rts., taani, norra, islandi, holl., flaami jt.) v. germaani rahvaste kultuuri ja kirjanduse uurija

germanistika [-*i's*-], germaani filoloogia, germaani rahvaste keeli (kitsamalt sks. keelt), kirjandust ja kultuuri käsitlev teadus

germanofiil (< *Germānia*, Saksamaa ld.-keelne nimi + kr. *philos* sõber), saksasõber, saksahuviline

germanofoob (. . . kr. *phobos* hirm, kartus), saksavaenlane, kõige saksapärase vihkaja

germinal [*že*- -*a'l*] (pr.), Pr. revolutsioonikalendri 7. kuu; kestis 21. (22.) märtsist 18. (19.) aprillini

germinatiivne (⊲ ld. *germināre* idanema, võrsuma), idanemisse puutuv, idu-

germinatsioon, kõrgemate taimede idanemisperiood

geront [-*o'*-] (kr. *gerōn* õieti: vana-

mees), vanematekogu (*geruusia*) liige Vana-Kreeka riikides, eriti Spartas

gerontoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), *bioloogia* haru, mis uurib organismide, eeskätt inimese vananemisega seoses olevaid püsivaid muutusi

gerundiiv (ld. *gerundivum*), ld. grammatikas partitsipiaalne omadussõna *ndus*-lõpuga, väljendab tarvidust v. paratamatust; des-g-ks nimetatakse vahel ka eesti des-infinitiivi

gerundium [-*ru'*-] (ld.), liik tegusõna käändelisi vorme ld., ingl. ja mõnes teises keeles

geruusia (kr. *gerusia*), *gerontide* nõukogu, vanematekogu Vana-Kreeka riikides; oli Sparta kõrgeimaks poliitiliseks organiks

ges = *sol-bemoll*

gesenk [-*e'nk*] (sks. *Gesenk*), mäetöödes: püstloodis käik v. kaeveõõs ilma vahetu väljapääsuta maapinnale

gesneeria (šveitsi XVI s. looduseuurija K. Gesneri järgi), troopikast pärinev erepunaste õitega toa-ilutaim gesneerialiste suguk-st

gestaapo (sks. **Gestapo** lüh. sks. nimetusest *Geheime Staatspolizei* salajane riigipolitsei), poliitiline salapolitsei hitlerlikul Saksamaal, asut. 1933, likvideeriti a. 1945, pärast hitlerliku Saksamaa purustamist; **Rahvusvaheline** Sõjatribunal tunnistas oma otsusega a. 1946 g. kuritegelikuks org-iks

geštaltpsühholoogia (< sks. *Gestalt* kuju), kujupsühholoogia, lähtub seisukohast, et psüühilistele nähtustele on algusest peale omane terviklikkus, kuju e. vorm, mida ei saa nagu elavat organismigi kokku panna lihtsalt osi liites

getinaks, kihiline elektriisoleermaterjal, valmistatakse sünteesvaikudega immutatud paberilehtede pressimise teel

geto (it. *ghetto* < hbr.), linnaosa, kus sunniviisiliselt elab teatav rassiliselt, kutsetöö v. usundi alusel ühtekuuluv elanikkonna rühm; g-d esinesid Euroopa linnades ja Idamaades peam. juutide elamisrajoonidena

ghasavat (< ar.), nn. püha sõda «uskmatute», s. o. mittemuhameedlaste vastu islami vägivaldseks levitamiseks

ghasi (< ar.), *ghasavatis* eriti silma paistnud isikuile antav aunimetus muhameedlastel; end. Türgi valitsejate ja väepealikute tiitel

gibelliinid (it. *ghibellini*), Saksa keisrite pooldajad (peam. feodaalsest ülemkihist) Itaalias XIII—XV saj., pidasid visa võitlust paavsti pooldajatega (*gvelfidega*)

giberelliinid (< ld. *gibber* küürakas, kühmuline), *biol.* rühm *fütohormoone*, mis reguleerivad rakkude ja võrsete kasvu

gibon (ingl. *gibbon*), perek. eriti pikakäelisi sabatuid ahve, näit. *huulok* (Bengaalias ja Indo-Hiinas), laar (Indo-Hiinas)

gidžakk [-*a'*-], usbeki, turkmeeni ja tadžiki rahvapill, haril. 2—3 keelega, mängitakse peam. poognaga

gig (ingl.) = *gikk*

giga- (< kr. *gigas* hiiglane), tähis G, eesliitena mõõtühikute nimetustes märgib põhiühikust 10^9 (s. o. miljard) korda suuremat ühikut; näit. g-o o m, lüh. $G\Omega = 10^9$ oomi

gigant [-*a'*-] (kr. *gigas*), hiiglane; g-d, kr. mütoloogias hiiglased, maajumalatar Gaia pojad, astusid võitlusse Olümpose jumalatega, said aga lüüa

gigantism, hiidsus, tunduvalt üle harilike mõõtmete ulatuv kehakasv, mille puhul keha pikkus ületab 2 m

gigantne [-*a'*-], hiiglaslik, hiiglasuur, tohutu

gigantomaania (< *gigant* + *maania*), liialeminev hiiglaslike mõõtmete ja suurejoonelisuse harrastus

gigantomahhia [-*a'hh*-] (kr. *gigantomachia*), gigantide võitlus Olümpose jumalatega kr. mütoloogias

gigantopiteekus (< *gigant* + kr. *pithēkos* ahv), hiidahv, Lõuna-Hiina aladel keskpleistotseenis elanud inimahv (arvat. kuni 2 m pikk)

gigantosaurus [-*au'*-] (...kr. *sauros* sisalik), hiiglasuur (kuni 35 m pikk) väljasurnud roomaja dinosauruste rühmast

gigolo [*dži'*-] (it.), palgaline kavalertantsitaja; kerglane armunu

gigot [*žigo'*] (pr., «lambakints»), õla poole kotina avarduv varrukas naiseriietuses XIX—XX s.

gigue [*žiig*] (pr.) = *džiig*

giid (pr. *guide*), võõraste juht, turistide juht; reisijuht-käsiraamat

gikk (ingl. *gig*), kerge laevapaat; sportlaste teravaotsaline kiirsõudepaat; kaheistmeline kinnisaisadega ühehobusekaarik

gilbert (ingl. füüsiku W. Gilberti järgi), tähis Gb, *füüs.* magnetomotoorjõu ühik CGS-süsteemis

gildid (sks. sg. *Gilde*), 1) keskaja linnades (ka Baltimaades) kaupmeeste, käsitööliste, sellide jm. seisuslikud ühingud, mis kaitsesid oma liikmete õigusi ja eesõigusi; suurgildi kuulusid kaupmehed, väikegildi käsitöölised; väikegildi meistrid kuulusid oma käsitöö-alale vastavalt *tsunftidesse*; 2) tsaariaegsel Venemaal kaupmeeste seisuslikud ühingud; kapitali suuruse järgi kuulusid kaupmehed 1., 2. ning 3. gildi

gildisotsialism, *reformismi* teisend Inglise töölisliikumises, tekkis XX s. algul, propageeris tööliste, tehnikute ja intelligentide ühinemist liitudeks (gildideks), mis peavad hõlmama terved tootmisharud ja valitsema neid üheskoos riigiga; viimast käsitatakse kui mingit klassivälist tarbijate esindajat

giljošš [-*o'*-] (pr. *guillochis*), keerukas, lõikuvaist v. põimuvaist joontest moodustatud võrk rahamärkidel, väärtpabereil jm. võltsimise ärahoidmiseks

giljošeerima e. **giljoššima**, *giljošiga* katma

giljotiin (pr. *guillotine*, ekslikult leiutajaks peetud Pariisi arsti J. I. Guillotini nime järgi), langekirves, tapamasin, Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal a. 1792 tarvitusele tulnud hukkamisriist hukatava pea maharaiumiseks suurelt kõrguselt langetatava kirvetaolise tera abil; g-k ä ä r i d, tööpink lehtmetalli, paberipakkide vm. sirglõikeliseks tükeldamiseks

giljotineerima e. **giljotiinima** (pr. *guillotiner*), *giljotiini* abil hukkama

gingivaal (< ld. *gingiva* ige) e. **prealveolaar** (< *pre-* + *alveolaar*), konsonant, mille hääldamisel keele tipp v. ülaserv läheneb ülemise igeme servale v. puudutab seda (näit. mõnes keeles *d*, *t*, *n*, *l*)

gingiviit (< ld. *gingiva* ige), igemepõletik

gini (ingl. *guinea*), vanemaaegne (a. 1663—1816 münditud) Ingl. kuldmünt, võrdus 21 šillingiga

ginko (< hiina k.), hõlmikpuu, Hiinast pärinev reliktne paljasseemnetaim lehvikroodsete lehtedega; esineb Euroopas parkides

ginseng (< hiina k.) = *ženšenn*

giocoso [*džoko'so*] (it.), *muus.* naljatlevalt, lõbusalt

gipüür (pr. *guipure*), pits, milles rikkalik kiri vaheldub suurte aukudega

girandola [*džira'*-] (it.) e. *girandole* [*žirando'l*] (pr.), tuleratas ilutulestikus; mitmeharuline küünlajalg

girl [*görl*] (ingl.) = *görl*

girland [-*a'*-] (pr. *guirlande*), lilledest v. lehtedest vanik; kunstis vastav ornament peam. ruumi ja fassaadi kaunistamiseks

giro [*dži*-] (it.) = *žiiro*

gis = *sol-diees*

giuoco piano [*džuo'ko pia'*-] (it., «vaikne mäng»), it. avang malemängus

giusto [*džu*-] (it.), *muus.* õiges tempos, parajalt, täpselt

gjaur (< ar.), «uskmatu», kõigi mittemuhameedlaste kohta tarvitatav halvustav nimetus islamiusulistel

Gl, *gali* tähis

gladiaatorid (ld. pl. *gladiatōres* < *gladius* mõõk), Vana-Roomas amfiteatris kutselised omavahel v. metsloomadega elu ja surma peale võitlejad, peam. selleks väljaõpetatud orjad ja sõjavangid; relvadeks olid kilp (v. võrk) ja lühike mõõk (v. hang ja pistoda)

gladiool (< ld. *gladiolus* mõõgake), kuremõõk, värviküllaste õitega aialill võhumõõgaliste suguk-st

glagoolitsa (vn. *глаголица*), üks kahest vanaslaavi tähestikust X—XI s., tõenäoliselt vanem *kirillitsast*; nüüdisajal kasutusel ainult kohati horvaatidel

glandula (ld.), nääre

glandulaarne, näärmeline, näärmeisse puutuv, näärmetaoline

glans (ld., «tõru»), *anat.* lukk (omast. luki); *g. penis*, sugutilukk

glaseerima (pr. *glacer*) = *glasuurima* (< *glasuur* 2)

glassee (pr. *glacé*), õhuke läikiv siidriie; g-n a h k e. laika, valgeks pargitud läikiv kitse- v. tallenahk (sõrmkinnaste, voodrite jm. valmistamiseks)

glassii (pr. *glacis*), madal, lameda välislänguga muldvall kindluse väliskraavi ees

glasuur (sks. *Glasur*), 1) vaap,

õhuke klaasjas kiht, millega kaetakse savinõusid ja portselanesemeid; 2) õhuke sulatatud suhkru- vm. kiht kookidel, puuviljadel jm.

glasuurima, *glasuuriga* katma, vaapama

glatsiaal e. **glatsiaalaeg** (⋖ ld. *glaciālis* jäine), *geol.* jääaeg, ajastik (kestusega 1 000 000—650 000 a.), millal suur osa Põhja-Euroopa, P.-Am. ja Aasia mandrist oli kaetud mandrijääga; selle aja kestel levis jää korduvalt (jäätumised) ja taganes sulamise tõttu, andes maad jäävaheaegadele (*interg*-dele)

glatsiaalne (ld. *glaciālis*), jääaegne; jäätekkeline; liustikuline; g-d pinnavormid, liustikulised pinnavormid, mandrijää v. mäeliustike kujundatud pinnavormid (otsamoreenid, künklik moreenreljeef, voored, ruhiorud, orvandid jt.)

glatsiaalrelikt [-*li'*-] (...*relikt*), *biol.* hilisjääaja jäänuk

glatsifluviaalne = *fluvioglatsiaalne*

glatsioloogia (⋖ ld. *glacies* jää + kr. *logos* mõiste, käsitlus), liustikuteadus, jääliustikke, jäätumisnähtusi ja nende toimet käsitlev teadusharu

glaubrisool (sks. XVII s-i keemiku J. R. Glauberi järgi) e. **naatriumsulfaat**, leidub mineraalvetes ja soolalademeis; tarvit. arstiteaduses lahtistina, klaasi-, tselluloosi-, sooda- jm. tootmises

glaukofaan (⋖ kr. *glaukos* hallikassinine + *phanos* helkiv, läikiv), hallikassinine mineraal, esineb koostismineraalina kristalseis kiltkivides

glaukoniit (⋖ kr. *glaukos* hallikassinine), rohekas mineraal, kaaliumi, magneesiumi ja raua silikaat; esineb liiva- ja lubjakivikihtides, Eesti NSV-s näit. g-liivas ja g-lubjakivis; tarvit. mineraalvärvina, väetisena jm.; g-liiv, hulgaliselt g-i teri sisaldav kivim

glaukoom (kr. *glaukōma* ⋖ *glaukos* hallikassinine), roheline kae, raske silmahaigus, silma siserõhu suurenemine; võib põhjustada pimedaksjäämist

gleditsia [-*di'*-] e. **glediitšia** (sks. botaaniku J. G. Gleditschi järgi), P.-Am-st pärinev puu liblikõielistele lähedasest tsesalpiiniaiste suguk-st, kasvatatakse NSV Liidus lõunapoolseil aladel ilupuuna ja põõsastarana; annab kõva tarbepuitu

glei (ingl. *gley*), sügav hele mullakiht, mis tekib anaeroobsete bakterite elutegevuse mõjul

gleistuma, gleihorisondiks v. gleimullaks (gleihorisonti omavaks märjaks mullaks) muutuma

gletšer (sks. *Gletscher*), liustik, kõrgmägedes ja polaarmaades esinev, firniväljadelt v. mandrijääst algav jõelaadiline aeglane jäävool

gliia (⋖ kr.) = *neurogliia*

glint = *klint*

glioblastoom (⋖ *gliia* + *blastoom*), närvitugikoest (*gliiast*) arenev pahaloomuline suurajukasvaja

glioom (⋖ kr.), närvitugikoest (*gliiast*) lähtuvate kasvajate üldnimetus; g-e esineb pea- v. seljaajus ja silmas

glissaad (pr. *glissade*), liugsamm, libistav tantsusamm; lennuki lauglennu v. sirgjoonelise tõusu trajektoor

glissando [-*a'*-] (it.), *muus.* liuglevalt, libisevalt (mängimisel sõrme kiire libistamine mööda klaveriklahvistikku, üle harfi-, viiuli- jne. keelte; hääle liuglemine laulus ühest helist teise mitme heliastme kaudu)

glisser (⋖ pr. *glisser* libisema), lameda põhjaga veesõiduk, libiseb kiirel liikumisel põhjaga mööda veepinda

globaalne (pr. *global* < ld. *globus* kera), kogu Maad hõlmav, maa-; tervikuna võetud, üldine, kogu-

globaalrakett [-*e'*-], mandritevaheline *ballistiline* rakett, mille lennuulatus ületab poole maakera ümbermõõdust

globe-trotter [*globtro*-] (ingl., «maakeratallaja»), pealiskaudne maailmarändur, laiadel aladel tõtlikult rändav huvireisija

globigeriinid (⋖ ld. *globus* kera + *gerere* kandma), keraslased, *pelaagilised* ainuraksed kambriliste seltsist; nende lubikoda koosneb mitmest kerajast kambrist; surnud g-de lubikojad moodustavad ookeanide põhjas setteid (nn. globigeriinhiiba)

globiin (< ld. *globus* kera), *albumiinide* rühma kuuluv valk

globoid [-*oi'd*], *aleurooniterades* sisalduvad valguterakesed

globoskoop (⋖ ld. *globus* kera + kr. *skopeō* vaatan), poolkerajas *episkoobi* tüüp

globulaarne (pr. *globulaire* ⋖ ld. *globulus* kerake), kerajas, kerataoline

globuliinid (< ld. *globulus* kerake), rühm vees lahustumatuid lihtvalke; esinevad veres, lihastes, piimas, kaunviljades jm.

gloire [*glua'r*] (pr.), kuulsus

gloksiinia (XVIII s. arsti P. Gloxini järgi) = *sinningia*

glomerulonefriit (< ld. *glomerulus* neerupäsmake + *nefriit*), mõlemas neerus korraga esinev, neerupäsmakestes algav neerupõletik

gloobul (< ld. *globulus* kerake), ravimkuulike, kerakujuline ravimitera

gloobus (⋖ ld. *globus* kera), Maa (maag.) v. taevaskera (taevag.) kerajas, haril. oma telje ümber pöörlev mudel; annab (vastandina kaardile) õigepindse, õigenurkse ja õigepikkuste vahemikkudega kujutise

glooria (ld. *glōria*), kuulsus, au; valgussõõr, aupaiste, pühaduspaiste

glorifikatsioon (pr. *glorification* < ld.), ülistus

glorifitseerima (⋖ ld. *glōria* kuulsus, au + *facere* tegema), ülistama

gloriool (ld. *gloriola*), särapärg, aupaiste; pühaduspaiste

gloss (⋖ kr. *glōssa* keel; vananenud sõna), selgusetu sõna, selle (varemini eriti mõne kr. v. ld. teksti) seletus v. tõlge teksti ridade vahel, serval v. all; (pilkav) märkus, ääremärkus, tõlgendav märkus; teatav keskaegne neljast 10-realisest stroofist koosnev luuletus; ääremärkus *corpus juris civilis*'e juurde

glossaar (< ld. *glossārium* glosside kogu), vananenud v. haruldasi sõnu selgitav sõnastik mingi (peam. vanaaegse) teksti juurde

glossaator (keskld. *glossator*), sõnaseletaja, mingis vanaaja (peam. juriidilises) teoses esinevate vanade ja haruldaste sõnade tõlgendaja; g-d, juristid XI—XIII s. algselt Bolognas (Itaalias), kes tõlgendasid Rooma õigust, varustades *corpus juris civilis*'t glossidega

glosseem (⋖ kr.), lingvistilise väljendi vähim üksus, mis mingit tähendust edasi annab

glosseerima, (pilkavate) ääremärkustega varustama; ääremärkuste varal selgitama (eriti *corpus juris civilis*'t)

glossemaatika, 1930. a-il Kopenhaagenis rajatud keeleteaduse koolkond (strukturaalses lingvistikas), käsitab keelt *semiootilise* süsteemi erijuhuna; g-le on iseloomulik sisu lahushoidmine väljendusest

glossiit (⋖ kr. *glōssa* keel), keelepõletik

glossodüüniа (...kr. *odynē* valu), keelevalu, närvilised valud keeles

glossograafia (...kr. *graphō* kirjutan), vananenud v. haruldaste sõnade seletamine vanaaja Kreekas ja Roomas

glossolaalia (< kr. *glōssa* selgusetu sõna + *laleō* lobisen, kõnelen), mõnedes usulahkudes usulise harduse v. hullustuse mõjul mõttetute sõnade karjumine, sisutu häälitsus; rahvaluules (lausumistes, lastelauludes jne.): tundetoonilised sisutud häälikväljendid

glotis (kr. *glōttis*), *anat.* kõri, häälеaparaat (häälepilu ja häälekurrud); *lgv.* häälepilu (kõris)

glotogoonia (⋖ kr. *glōtta* keel + *gonos* teke, sünd), keeleteke; õpetus keele tekkimisest ja arenemisest

glotokronoloogia, leksikostatistiline meetod sugulaskeelte algkeele lahknemisaja arvutamiseks

glotolaalia = *glossolaalia*

glutamiin (⋖ ld. *glūten* liim + *amiin*), glutamiinhappe amiid, sisaldub rohkesti taimsetes ja loomsetes valkudes; g-hape, kahealuseline monoaminohape, sisaldub paljudes valkudes, seob ainevahetuses vabanevat ammoniaaki

gluteen (< ld. *glūten* liim), lüvi, vees lahustumatu, küpsetamisel kalgenduv valk (sisaldub rukki- ja nisujahus); g-jahu, maisi-, riisi- v. nisuterade tärkliseks töötlemise jäätmena saadav pihkainejahu, valgurikas loomasööt

gluteliinid, rühm lihtvalke, sisalduvad teravilja seemne endospermis, nisu- ja rukkiterise liimvalgu koostisosa

glutiin (< ld. *glūtinum* liim), liimaine, liimi ja želatiini peaosis

glüftaal (< *glü(tseriin)* + *ftaal(hape)*), glütseriini kondenseerimisel ftaalhappega saadav vaik

Glühwein [*glüüv*-] (sks.), hõõgvein, kuumutatud vein suhkru, nelgi jt. vürtside lisandusega

glük-, glüko- (⋖ kr. *glykys* magus), magus-, magusa-

glükagoon (...kr. *gonos* sünd,

teke), 29 aminohappest koosnev polü*peptiid, pankrease* hormoone; soodustab suhkru omastamist kudedes

glükeemia (...kr. *haima* veri) suhkurveresus, vere normaalne suhkrusisaldus

glükogeen (...kr. *genos* sugu), loomne tärklis, maksas, lihastes jt. kudedes varuainena sisalduv *polüsahhariid*; esineb ka seentes

glükokoll [*-o'll*] (...kr. *kolla* liim) = *glütsiin*

glükolüüs (...kr. *lysis* lahustus), *glükoosi* lõhustumine organismis fermentide toimel

glükool (< kr. *glykys* magus), 1) kahe hüdroksüülrühmaga alkohol; 2) etüleenglükool, *glütseriini* aseaine, tarvit. vee külmumistemperatuuri madaldajana, lahustina jm.

glükoos, viinamarjasuhkur, süsivesik lihtsuhkrute rühmast, sisaldub imetajate veres, magusais puuviljades, mees jm., saadakse tärklise keetmisel hapetega; tarvit. ravivahendina jm.

glükoproteiidid (< kr. *glykys* magus + *proteiid*) e. **mukoproteiidid** (< ld. *mūcus* lima + *proteiid*), liitvalgud, mille koosseisu kuuluvad valk ja süsivesik (haril. polüsahhariid)

glükosiidid, taimsed ja loomsed orgaanilised ühendid, lõhustuvad keetmisel lahjendatud hapetega v. fermentide toimel, andes ms. suhkrut (haril. glükoosi); tarvit. meditsiinis

glükosuuria (< kr. *glykys* magus + *uron* kusi), suhkurkusesus, viinamarjasuhkru eritumine uriiniga

glükuroonhape, looduses laialdaselt leiduv kristalne aine, tekib ainevahetuses *glükoosi* oksüdeerumisel, eritub uriiniga

glüpt (< kr. *glyptos* väljalõigatud), lõigatud v. graveeritud kivi

glüptika (< kr. *glyptikē* < *glyphō* lõikan välja), kivi- (ka luu- ja metalli-)lõikekunst, kõrg- v. süvendkujundite lõikamise kunst, ka raidkunst üldse

glüptoteek (< kr. *glyptos* väljalõigatud + *thēkē* mahuti, kast), kivilõiketööde v. skulptuuride kogu; ruum v. hoone selliste kogude jaoks

glütseriidid (< kr. *glykeros* magus + *eidos* välimus, kuju), *glütseriini* ja orgaaniliste hapete estrid, loomsete ja taimsete rasvade peakoostisosa

glütseriin (< kr. *glykeros* magus), kolme hüdroksüülrühmaga alkohol, veega segunev magusamaitseline siirupitaoline vedelik, saadakse rasvade seebistamisel; tarvit. tekstiili-, naha- jt. tööstustes, nitrog-i, salvide, seebi, maitseainete valmistamisel jm.

glütserool (...ld. *oleum* õli) = *glütseriin*

glütsiin (< kr. *glykys* magus), magusamaitseline vees kergesti lahustuv aine, paljude valkude koostisse kuuluv aminohape, sisaldub suurel hulgal želatiinis

glütsiinia, Hiinast pärinev siniste õitega väänd- ja ronipõõsas v. -puu liblikõieliste suguk-st; mõned liigid on ilupuud

gmina (poola k.), Poola väikseim haldusüksus

g-moll = *sol-minoor*

gneetum (< malai k.), vastaklehik, peam. troopilise Aasia taimeperek. samanimelisest suguk-st, puud, põõsad ja ronitaimed; mõne liigi lehed ja seemned on söödavad

gneiss (sks. *Gneis*), moondekivim, koosneb oluliselt samadest mineraalidest mis *graniit*, kuid on kihiline; *med.* imikuil esinev peakärn

gnoom I (sks. *Gnom* < kr.), kääbuslik mäe- v. maavaim Lääne-Euroopa muinasjuttudes; *kääbus

gnoom II (< kr. *gnōmē* arvamus), lühike elutarkust sisaldav mõttetera, mõttesalm (eriti Vana-Kreekas)

gnoomik, *gnoomide* (II) autor, mõtterade kirjutaja

gnoomon (kr. *gnōmōn*), päikesevarras, -kell, vanaajal sammas v. varras, mille varju pikkuse järgi arvutati päikese kõrgust aja määramiseks

gnoseoloogia (< *gnōsis* teadmine, tunnetus + *logos* mõiste, käsitlus), tunnetusteooria, filosoofiline õpetus reaalse maailma tunnetamisest inimese poolt, tunnetuse tekkimisest ja arenemisest, selle meetodist ja toimumisvormidest, tunnetuse alusest, tõest ja selle usaldatavusest; m a r k s i s t l i k - l e n i n l i k g. on ühtlasi dialektika ja dialektiline loogika, ainus teaduslik meetod, mille varal mõistete ning kategooriate abil ja ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel avastatakse looduse, ühiskonna ja mõtlemise liikumise ning arenemise seaduspärasused

gnoseoloogiline, tunnetusteoreetiline, *gnoseoloogiasse* puutuv

gnostik, *gnostitsismi* pooldaja v. esindaja

gnostitsism (< kr. *gnōsis* teadmine, tunnetus), varakristlik usufilosoofiline vool, kujutas endast ristiusu dogmade segu kr. idealistliku filosoofiaga ja idamaiste usunditega

gnothi seauton [*-o'n*] (kr.), «tunneta iseennast» (Apolloni templi pealiskiri Delfis Vana-Kreekas)

gnotobioos (< kr. *gnōtos* tuntud + *bios* elu), organismi elu bakterivabas (aseptilises, steriilses) keskkonnas

gnuu (< hotentoti k.), pühvelhobu, Aafrika antiloobiperek., meenutab veise pea ning sõrgadega hobust

go (< jaap.), jaapani lauamäng, mängitakse kahekesi 19 × 19 (v. 13 × 13) ristuva joonega nelinurksel laual

goal [*gool*] (ingl.), värav jalgpallimängus ja hokis

goalkeeper [*goolkiiper*] (ingl.), väravavaht jalgpallimängus ja hokis

gobelään (pr. *gobelin* < p.-n.), kunstipärane kootud piltvaip v. pilttapeet, mille muster valmistatakse haril. kunstnike maalide järgi põimimistehnikas; g-de valmistamise õitseaeg oli XVII—XVIII s.

godeetsia (Šveitsi botaaniku C. H. Godet' nime järgi), sametlill, Am-s levinud taimeperek. pajulilleliste suguk-st, mõned liigd on aia-suvelilled

godet [*-de'*] (pr.), seelikule juurdelõigatud kiilukujuline osa

gofreerima (pr. *gaufrer*), lintidele, riidele, plekile jm. materjalile lainetaolisi kurde v. kõrgmustrit valtsidega sisse pressima

golf (ingl.), Inglismaal levinud, looduslikul väljakul mängitav pallimäng, milles g-ipalli eriliste g-ikeppide löökidega aetakse läbi 9 v. 18 üksteisest kaugel asetseva augu; g - i p ü k s i d, laiad, põlve all kokkuhoidva mansetiga lõppevad püksid

goljaar (pr. *goliard*), rändlaulik keskaja Prantsusmaal

gonaad (< kr. *gonē* seeme), sugunääre, elund, milles kujunevad loomade sugurakud; isaste g. on raig, emaste — munasari

gonadotroopne (...kr. *tropos* pööre, suund), sugunäärmesse toimiv; g - d h o r m o o n i d e. g o n a d o t r o p i i - n i d, sugunäärmete talitlust ergutavad hormoonid

gondel (it. *gondola*), **sale**, terava püstise ahtri ning vööriga üheaeruline paat Veneetsias sõiduks kanaleil ja laguunides; aerostaadi v. dirižaabli kesta külge kinnitatud korv v. kabiin meeskonna, mehhanismide ja varustuse jaoks

gondoljeer (it. *gondoliere*), gondlisõudja, paadimees

gondoljeera (it. *gondoliera*), Veneetsia gondoljeeride laul

gondool, isetühjenduv poolvagun raudteel

gonfaloniere [*-nje'-*] (it., «lipukandja»), sõjapealik ja võimukandja Itaalia keskaegseis linnvabariikides

gong (< malai k.), kettakujuline metallist löökpill kaua kumiseva heliga; kasut. ka märguandmiseks

gongorism (hsp. XVII s. luuletaja L. de Góngora y Argote järgi) e. **kultism** e. **kulteranism** (< hsp. *estilo culto*), pedantlik kunstlikkus keeles ja stiilis (barokkstiili hsp. variant)

goniatiidid (< kr.), *ammoniitide* vanim ja lihtsaim perek.

goniidid (ld. *gonidium* < kr. *gonoeidēs* seemnetaoline), seentega sümbioosis elavad vetikad samblikkudes; mõnede sinivetikate, limaseente ja niitbakterite paljunemisrakud

gonilt (< kr. *gony* põlv), põlveliigesepõletik

goniomeeter (< kr. *gōnia* nurk + *metreō* mõõdan), riist pindade kaldenurkade määramiseks prismadel, kristallidel jm.

goniomeetria, *trigonomeetria* sissejuhatav osa, tegeleb nurkade mõõtmisega ja trigonomeetriliste funktsioonide määramise ning omadustega

gonohorism (< kr. *gonos* seeme + *chōris* eraldatud, lahutatud), lahksoolisus, munasarjade ja raigade esinemine eri indiviidide (emaste ja isaste) kehas. Vast. *hermafroditism*

gonohoristid, lahksoolised loomad (näit. selgroogsed ja enamik lülijalgseist)

gonokokk [*-ko'-*] (< kr. *gonos* seeme + *kokkos* tera), tripperit tekitav bakter

gonorroiline [*-oi'-*], *gonorröasse* puutuv, sellest tingitud

gonorröa vt. *tripper*

good bye! [*gudbai'*] (ingl.), «hüvasti!»

goolt (ingl. *gault*), *geol.* kriidiajastu

gootika e. **gooti stiil** (idagermaani rahva gootide järgi), *romaani* stiilile järgnenud stiiliperiood keskajal, kujunes XII s. Põhja-Prantsusmaal, levis kogu Lääne-Euroopas, asendus XV s. aegamööda renessanss-stiiliga; g-t iseloomustavad ehituskunstis teravkaared, roietele toetuvad ristvõlvid, skulptuurkaunistused, värvilised aknad, suunitlus kõrgusse

gooti kiri, XI—XIII s. arenenud kiri, kitsaste kõrgete teravatipuliste tähtedega

gooti stiil vt. *gootika*

gorbuuša (vn. *горбуша*), liik lõhesid Kaug-Ida meredes

gorgod (kr. *gorgō*), kr. mütoloogias hirmuäratavad naisolendid; kolmest õest oli surelik ainult Medusa, kelle pilk muutis inimese kiviks

gorilla [*-i'-*] (< aafr.), troopilise Aafrika ürgmetsades elav nüüdisaja suurim inimahvlane (isane üle 2 m pikk)

gorodištše [*-i'-*] (vn. *городище*), *arheol.* linnus-asula

GOST, lüh. sõnadest государственный общесоюзный стандарт üleliiduline riiklik standard

gotlandium [*-a'-*] (Gotlandi saare järgi), *van. geol.* ülemsilur (kui geokronoloogilises skaalas ei võetud *ordoviitsiumi* veel omaette ajastuna, vaid *siluri* osana, alamsilurina)

gourmand [*gurma'*] (pr.) = *gurmaan*

G.P. lüh. sõnast *generaalpaus*

graaf (< kr.), *mat.* hulk, milles on määratud vähemalt üks binaarne vahekord; geomeetriliselt võib g-i kujutada punktihulgana, kus osa punkte on ühendatud joontega

graafik (< kr. *graphikos* joonistuslik), 1) joonis, mis näitlikult väljendab mitmesuguste nähtuste ja nendega seotud protsesside kvantitatiivset sõltuvust (näit. kõver, mis kujutab tootmisplaani täitmist protsentides kuude järgi); üksikasjalik tööde teostamise kalenderplaan (käitistes jm.); raudteel: eriline rongide sõiduplaani kujutav joonis; 2) graafika alal tegutsev kunstnik

graafika (< kr. *graphikē* maalikunst), joonistus-, kirja- ja joonestuskunst; kunst kirja v. pilti trükkimise abil paljundada; kitsamas mõttes käsijoonistuse ja selle paljundamistehnikate (vt. *graafilised tehnikad*) kogumõiste; ka graafilises tehnikas valmistatud kunstiteos

graafiline (kr. *graphikos*), *graafikasse* puutuv, joonistuslik, joonisena, graafikuna v. joonistusena kujutatud; paljundavas tehnikas esinev; g. e k s p e r t i i s, kirjaekspertiis, dokumentide kui asitõendite ekspertiis, mille ülesandeks on kirjutatud teksti autori identifitseerimine käekirja üld- ja eritunnuste põhjal; g. l e h t, kunstiteos graafilises tehnikas; g. m e e t o d, suuruste uurimise, arvutamise v. näitliku kujutamise viis joonise abil; isekirjutavate riistade rakendamine mitmesuguste nähtuste registreerimiseks (näit. arstiteaduses); g-d t e h n i k a d, kunstiteoste, (trüki)kirja jm. paljundamisviisid (puulõige, *linoollõige, gravüür, ofort, akvatinta, litograafia, monotüüpia, ofsettrükk* jm.)

graal (< ld.), keskaja legendis imejõuline karikas, mida valvavad Montsalvage'i mäel g-irüütlid

graamota (vn. < kr.), feodaalõiguslik akt, kirjutatud puidule, pärgamendile, kasetohule v. paberile

graan (< ld. *grānum* tera; pr., ingl. *grain*), vanem apteegimõõt, ka väärismetallide kaaluühik (u. 0,06 g)

graanul (ld. *grānulum* terake), terake, kuulike, mis tekib granuleerimisel; *anat.* sõmer; *farm.* glasuuritud ravimiterake (raskus 0,05 g)

graatis (ld. *grāti(i)s*), hinnata, tasuta, muidu

graatsia (ld. *grātia*), siredus, nõtkus, armsus (eriti hoiakus ja liigutustes); g-d, vanarooma ilu- ja rõõmujumalatarid, arvult kolm (Aglaia, Euphrosyne ja Thalia); vastavad vanakr. *kariitidele*

graatsiline, sire, sihvakas, nõtke

graavis (ld. *accentus gravis*) e. **graavisaktsent**, rõhu märk `

grad, *gradiendi* tähis

gradatsioon (ld. *gradātio*), astendus, astmeline tõus (ja langus), järgustamine; *kirj.* = *kliimaks, antikliimaks*

gradeerima (sks. *gradieren* < ld. *gradi* sammuma, astuma), väärtuslikumaks, kangemaks tegema (näit. soolalahust); kraadima

gradeerimisseade, vanemal ajal seade soola saamiseks aurutamise teel; seade vee jahutamiseks käitises

gradient [*-e'-*] (< ld. *gradiens* sammuv), tähis grad, langus-, muutusaste; *vektor*, mis näitab matemaatilise v. füüsikalise suuruse muutusi pikkusühiku kohta; õhuelektri potentsiaali, õhurõhu, temperatuuri langus v. tõus ühikuks võetud pikkuse kohta

gradiir (sks.), veejahutusseade, milles vee jahtumist põhjustab osaline aurustumine ja otsene soojusülekanne õhku

graduaalne (< ld. *gradus* samm, aste), astmeline

gradueerima, mõõdu v. mõõteriista astmikku kujundama vahemikeks (kraadideks) jaotamisega; astmiku jaotistele vastavaid mõõdetava suuruse väärtusi kindlaks tegema; teaduslikku kraadi andma

gradus (ld.) = *kraad*

grafeem (< kr. *graphē* kirjutatu), *lgv.* täht, tähe abimärk, täheühend vm. kirjamärk mingi foneetilise nähtuse tähistajana

grafeerima, lahterdama, rubriikidesse jaotama; joonima

graffiti [*-i'ti*] (it., pl.), vanaajal hoonete seintele, nõudele jne. kritseldatud kirjad ja joonistused; tuntud on vanakr. ja vanarooma, samuti vanavn. g. (X—XII s-st)

grafiit (< kr. *graphō* kirjutan), must kuni terashall mineraal, süsiniku teisend; tarvit. sulatustiiglite, määrdeainete, pliiatsite jm. valmistamiseks

grafiplast (< kr.), peam. fenoolformaldehüüdvaigust ja grafiidist valmistatud plastmass, hea elektri- ja soojusjuht

grafo- (< kr. *graphō* kirjutan), kirjutamis-, joonistamis-, joonestamis-

grafoloog, *grafoloogiaga* tegelev isik, käekirjauurija

grafoloogia (< *grafo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus inimese iseloomu, kalduvuste ja füüsiliste omaduste seosest inimese käekirjaga, käekirja uurimine sellelt seisukohalt

grafomaan, *grafomaaniale* andunud isik

grafomaania (< *grafo-* + *maania*), kirjutamishullus, haiglane kalduvus palju kirjutada

grafospasm [*-a'sm*] (... *spasm*), kirjutuskramp, kramp, mille puhul tõmbuvad kokku kirjutamisel tegevuses olevad lihased

grafostaatika, *staatika* ülesannete lahendamise graafiline menetlus (s. o. joonestusel sirkli, joonlaua, mõõdu jne. abil)

gramitsidiin (taani bakterioloogi H. Ch. J. Grami järgi), tugevatoimeline antibiootikum, tarvit. vesi- v. alkohollahusena nahamädanike, mädaste haavade, lamatiste jm. raviks

gramm (kr. *gramma* (väike kaaluühik)), tähis g, massiühik, CGS-süsteemi põhiühikuid; 1 g = 0,001 kg; g-a a t o m, elemendi kogus, mille mass g-des arvuliselt võrdub elemendi aatommassiga; g-e k v i v a l e n t e. v a a l, aine kogus, mille mass g-des arvuliselt võrdub aine keemilise ekvivalendiga; g-m o l e k u l e. m o o l, aine kogus, mille mass g-des arvuliselt võrdub aine molekulmassiga

grammatik [*-ma'-*], *grammatika* tundja v. õpetaja; keelemees, uurija

grammatika [*-ma'-*] (kr. *grammatikē*), keeleõpetus, mingi keele ehituse süstemaatiline käsitlus; koosneb häälikuõpetusest (*foneetika*), vormi- (*morfoloogia*), tuletus- (*derivatsioon*) ja lauseõpetusest (*süntaks*); keele grammatiline ehitus; keeleteaduse haru, mis uurib keele grammatilist ehitust

grammatiline [*-ma'-*], *grammatikasse* kuuluv, keeleõpetuslik; g. k a t e g o o r i a, üksteisele lähedase funktsiooniga üksteist välistavate muuteelementide klass (näit. eesti k-s tegumoe-, kõneviisi-, aja-, isiku-, arvu- ja käändekategooria); ka sõnaklass (näit. pöördsõnakategooria); g. t õ l g e n d a m i n e, *jur.* õigusakti teksti mõtte selgitamine grammatilise analüüsi abil

grammatist (kr.), algõpetuse andja Vana-Kreekas

grammofon (kr. *gramma* kirjutus + *phōnē* hääl, heli), aparaat hääle (laulu, kõne, muusika jne.) kuuldavaks tegemiseks sellekohaselt heliplaadilt

gramreaktiivsus (taani bakterioloogi H. Ch. Grami järgi), teatud värvainetega värvitud bakterirakkude värvuse püsivus etüülalkoholis; g-e alusel eristatakse g r a m p o s i t i i v s e i d (säiliva värvusega) ja g r a m n e g a t i i v s e i d (kaduva värvusega)

baktereid; g. näitab mitmeid tähtsaid füsioloogilisi ja biokeemilisi omadusi

granaat (< ld. *granātus* teraline), 1) mitmesuguse värvusega (punane, roheline jm.) vahelduva koostisega kõva silikaatmineraal; g-i ilusaid kristalle kasutatakse poolvääriskividena, kõvaduse tõttu ka ihumisainena; 2) eriti tugeva lõhkejõuga suurtükimürsk; fugassg. purustab lõhkemisel plahvatusjõuga, brisantg. lõhkeb õhus; käsig. on lähivõitluses käe jõul visatav lõhkeainega täidetud metallkest; g-iheitja, reaktiivmürskudega tulistav tankivastane jalaväerelv; 3) kergejõustikus viskeese kaugusheiteks v. märgi tabamiseks; g-ipuu, igihaljas puu v. põõsas sarlakpunaste õitega, esineb metsikult Lõuna-Euroopast Ida-Aasiani; g-õun, g-ipuu söödav õunasarnane vili

granadill [-i'-] (hsp. *granadilla*) = *grenadill*

grand [*gra̤*] (pr.), suur

grand (hsp. *grande* suursugune mees, suurnik), Hispaania kõrgaadlik

grande armée [*gra̤d -me'*] (pr., «suur armee»), Napoleon I armee sõjas Venemaa vastu (1812)

grande dame [*gra̤d dam*] (pr., «suur daam»), naine aristokraatlike kommete ja välimusega

grandezza [*-e'tsa*], (hsp.) *grandi* tiitel; pidulik, jäik väärikus; ülevus

grandioosne (it. *grandioso*), suurepärane, ülev, mõõtmeilt v. võimsuselt hämmastav

grandioso [*-o'-*] (it.), *muus.* suurejooneliselt, ülevalt

grandissimo [*-di'-*] (it., «suurim»), kaardimängus (preferansis) trumbita mäng

grand old man [*gränd ould män*] (ingl., «suur vana mees»), mingi ala vanim, auväärseim esindaja

grand ouvert [*gra̤ duvää'r*] (pr.), lahtine (avatud kaartidega) suurmäng mõnedes kaardimängudes

grand prix [*gra̤ pri*] (pr., «suur auhind»), kõrgeim auhind (näitusel, konkursil vm.)

graneerima (< ld. *grānum* tera), sõmerdama; pinda krobeliseks muutma

graniit (it. *granito* < ld. *grānum* tera), rahvapäraselt raudkivi, levinuim tardkivim, koosneb peam. kvartsist, päeva- ja vilgukivist; tarvit. ehitusmaterjalina, monumentide valmistamiseks, tänavasillutiseks jm.

graniitne, *graniidist* koosnev

granitool (< ld.), liik naha aseainet, saadakse nitrotselluloosimassi pressimisel riidele

granosaan, puhtimisvahend, milles on toimeainena 2—2,5% etüülelavhõbe(I)kloriidi; toimeaine on väga mürgine

granulaarne (pr. *granulaire* < ld.), sõmerjas, teraline

granulatsioon (< ld. *grānulum* terake), sõmerus; *med.* haava pinnal selle kinnikasvamisel tekkiv sõmerjas noor sidekude, sõmerkude; *astr.* Päikese helenduva pinna sõmerus; g-kude, noor vohav, vigastatud kude asendav sidekude, armkoe eelkäija

granuleerima, sõmerdama, teraliseks muutma; metalli, klaasi jt. materjale teraliseks (graanuliteks) muutma nende üleminekul sulast olekust tahkesse; väetisi (superfosfaati, salpeetrit jt.) teraliseks muutma

granuliit (< ld. *grānulum* terake), *gneisi*taoline moondekivim

granulomeetriline koostis (< *graanul* + kr. *metreō* mõõdan), lõimis, erineva terasuurusega osakeste (fraktsioonide) sisaldus kivimis, väljendatuna massiprotsentides

granuloom, granulatsioonkoest koosnev kasvajataoline sõlmjas vohand

granuloosne, sõmerarikas, sõmerjas

granulotsütopeenia (< *graanul* + kr. *kytos* rakk + *penia* puudus) = *agranulotsütoos*

granulotsüüdid (...kr. *kytos* rakk), valged verelibled sõmerarikka plasmaga

granulum (ld.) = *graanul*

grapefruit [*greipfruut*] (ingl.) = *greipfruut*

graptoliidid (< kr. *graptos* kirjutatud + *lithos* kivi), väljasurnud, kolooniatena elanud mereloomad vanaaegkonna algupoolel; nende kivististe jälgi on säilinud õrnade, nagu joonestatud kirjadena kivimipindadel

grasseerima I (pr. *grasseyer*), häälikut r ebaselgelt (kurgunibuga) põristades hääldama

grasseerima II (sks. *grassieren* < ld.), levima, möllama (haril. taudi kohta)

grazioso [*-tsio'-*] (*it.*), *muus.* õrn-kergelt, peenelt, mänglevalt

gratifikatsioon (ld. *gratificātio*), ergutusraha, lisatasu, autasu kapitalistlikes ettevõtteis

gratifitseerima (ld. *gratificāri* lahkust v. teenet osutama), *gratifikatsiooni* andma

gratineerima (pr. *gratiner*), keedetud v. hautatud liha-, kala- v. aedviljarooga kuni pruunika koorikuga kattumiseni ahjus üle küpsetama

gratis (ld.) = *graatis*

gratsilisatsioon (< ld. *gracilis* sale, sihvakas), aastatuhandete-pikkune protsess, mille kestel inimese luud on muutunud peenemaks, kehakuju saledamaks, pea pikemaks

gratsioosne (ld. *gratiōsus*) = *graatsiline*

gratulant [*-a'nt*] (ld. *gratulans*), õnnitleja, õnnesoovija

gratulatsioon (ld. *gratulātio*), õnnitlus, õnnesoov

gratuleerima (ld. *gratulāri*), õnnitlema, õnne soovima

gratään (pr. *gratin*), gratineeritud roog

grauvakk (sks. *Grauwacke*), savikate hallide vanaaegkonna liivakivide nimetus

gravatsioon (< ld. *gravāre* raskeks tegema, koormama), raskendus, koormamine

grave (it.), *muus.* tõsiselt, raskelt ning aeglaselt

graveerima I (pr. *graver* < sks.), uurendama, metallisse, kivisse, puusse, klaasisse jne. joonistust v. kirja sisse uuristama (uuritsa, graveerimisnõela, freesi, meisli vm. varal); graveeritakse käsitsi v. graveerimispingil (graveerimismasinal)

graveerima II (ld. *gravāre*), raskendama, koormama

graviidne (ld. *gravida*), rase

graviidsus, rasedus

gravimeeter (< ld. *gravis* raske + kr. *metreō* mõõdan), seade raskuskiirenduse suhteliseks mõõtmiseks

gravimeetria, *geofüüsika* haru, mis uurib Maa raskusvälja ning selle seost geoidi kuju ja Maa siseehitusega

gravitatsioon (< ld. *gravitas* raskus), raskusjõud, kogumaailmne masside tõmbumine, kõigile kehadele omane tung üksteist vastastikku külge tõmmata; g-iseadus (sõnastatud a. 1687 ingl. teadlase I. Newtoni poolt): kahe keha vaheline tõmbetung on võrdeline nende massidega ja pöördvõrdeline nende kauguse ruuduga; g-ivesi, vaba vesi, maakoores kivimite lõhedes, poorides jt. õõntes leiduv tilkvesi, mis võib liikuda raskusjõu mõjul

gravitatsiooniline kollaps [*-a'ps*], taevakeha katastroofiline kokkuvarisemine tema enda tekitatud gravitatsioonijõu mõjul

graviteerima, raskusjõu mõjul mingi punkti poole tõmbuma; suurema külgetõmbejõu suunda kalduma

graviteetne (< ld. *gravitas* raskus), väärikas; tõsine, tähtis

graviton (< ld. *gravitas* raskus), *füüs.* gravitatsioonivälja kvant, mille spinn on 2 ja mass 0; senini eksperimentaalselt avastamata

gravöör (pr. *graveur*), graveerija, kunstnik v. meister, kes uurendab kujutisi puule, metallile, kivile, linoleumile jm.

gravüür (pr. *gravure*), uurend, uurendpilt, graafiline kunstitoode, mille valmistamisel joonistus graveeritakse siledasse (metallist, puust, kivist jm.) plaati, süvendatud osad täidetakse värviga ja kujutis kantakse trükipressi abil paberile

greemium (ld. *gremium* süli, rüpp), kogu, koondis, kolleegium

greež (pr. *grège*), toorsiid niidina

gregariinid (< ld. *gregārius* karjas elav, karja-), karieoselised, eosloomade (eoste abil paljunevate sisenugiliste) selts, nugivad eeskätt usside ja lülijalgsete sooltorus

greider (ingl. *grader*), mullakaevamis- ja tasandamismasin maantee muldkeha tasandamiseks, mullavallide laialiajamiseks jm.

greif (kr. *gryps*), antiikaja mütoloogias loom kotka peaga ja tiivulise lõvi kehaga

greifer (sks. *Greifer* haaraja), haardkopp, lastihaardeseade puistmaterjali (kivisöe, killustiku, maagi, pinnase) teisaldamiseks

greipfruut [*-ei'-*] (ingl. *grapefruit*) e. **pompelmuus** [*-o'-*] (holl. *pompelmoes*), apelsinitaoline mõrkjasmagusa maitsega puuvili, kasvatatakse Am. Ühendriikide lõunaosas, Lääne-Indias, Kaukaasias

grekomaania (< ld. *Graecus* kreeka- + *maania*), vanakr. kultuuri liialdatud austamine; kõige kreekapärase eelistamine

grenader (pr. *grenadier*), XVI—XIX s. käsigranaate heitma õpetatud sõdur; hiljemini mitmes riigis eliitjalaväeosa sõdur

grenadill [*-i'-*] (pr. *grenadille*), troopilises Am-s kasvava kannatuslille söödav, granaatõunaga sarnanev vili

grenadillipuit [*-di'-*], liik punast väärispuitu; tarvit. treimistöödeks, eriti puhkpillide valmistamiseks

gretsiseerima (< ld. *Graecus* kreeka), kreekapärastama, kr. eeskujudel moodustama; vanaaja kreeklasi matkima

gretsism, vanakr. keeleline omapärasus; vanakr. keelele omane väljendusvorm matkituna mõnes muus keeles

gretsist e. **hellenist** (< kr. *hellēn* kreeklane), vanakr. keele ja kultuuri uurija v. tundja, kr. filoloog

grifoon (pr. *griffon*), karedakarvaline pr. linnukoeratõug

griljaaž (pr. *grillage* röstimine), röstitud ja suhkruga ülepuistatud pähklid; ka neid sisaldav šokolaad

grill (ingl.), röst, võre, millel pruunistatakse toiduaineid hõõguvail sütel

grillima, röstima

grimass [*-a'-*] (pr. *grimace*), lõust, irve, näomoonutis

grimassitama [*-ma'-*], *grimasse* tegema, lõustlema

grimeerima (< pr. *grimer* nägu värvima), värvide (ka paruka, võltshabeme jm.) abil nägu teisendama, välimust muutma (peam. näitlejail)

grimm (pr. *grime*), näoteisendus (värvide jm. abil) näitleja osale vastavas iseloomus; grimeerimisvahend

gripoosne, gripitaoline; gripiga seotud

gripp (pr. *grippe*), taudina kiiresti leviv äge nakkushaigus mitmesuguste tunnustega, haigusnähtudega hingamiselundeis, närvisüsteemis jm.; tekitajaks on filtreeruv viirus

grisaille [*-za'i*] (pr.), maalimine hallides toonides

griseofulviin (< ld. *griseus* hall + *fulvus* punakaskollane), naha seenhaiguste vastane antibiootikum

grisett [*-e'-*] (pr. *grisette*), vabade elukommetega noore linnaneiu (õmbleja, müüjanna jne.) tüüp pr. kodanlikus kirjanduses

grisli (ingl. *grizzly*), suur hall P.-Am. karu

grivna (vn. *гривна*), Vana-Vene kaalu-, raha- ja arvestusühik; arvestusühikuna jagunes XII—XIII s. 20 nogaataks, 50 kuunaks e. reesanaks

grogi (ingl. *groggy*), poksivõistlusel tabava löögiga uimastatud; üliväsinud, nõrk, oimetu

grokk (ingl. *grog*), jook rummist (v. konjakist), kuumast veest ja suhkrust

groom [*gruum*] (ingl.) = gruum

groot (holl.), suurpuri, alumine raapuri teises nn. suur- e. g-mastis; kahvelpuri (nelinurkne alumine puri kaljasel ja jahil) g-mastis

gross (sks. *Gros*), 12 tosinat (= 144 tükki); varem kasutusel olnud peam. galanteriikaupade ja pliiatsite arvestusühikuna

grossist (sks. *Grossist* < *gross* suur), suurkaupmees, hulgimüüja kodanlikes maades

grosso modo (ld.), ligilähedalt, üldjoontes

grossulaar (< ld.), kollakasroheline mineraal, *granaadi* teisend

grotesk [*-e'-*] (it. *grottesca* < *grotta* koobas), 1) põimitud taim-, loom- jm. ornament, mis tekkis renessansiajal, jäljendades Vana-Rooma ehitiste varemeis (mida rahvas nimetas grottideks) avastatud eeskujusid; 2) kunstis, kirjanduses, näitekunstis inimeste v. esemete kujutis veidralt liialdatud, moonutatud ning jämekoomilises käsitluses; 3) ühtlaste põhi- ning sidekriipsudega trükikiri

groteskne [*-te'-*] (it. *grottesco*), veider, kentsakas, kummaline

grott (it. *grotta*), looduslik v. kunstlikult moodustatud võlvkoobas

gruber (ingl. *grubber*), käppkultivaator, riist mulla kobestamiseks

grupeerima (pr. *grouper*), rühmitama, ühtekuuluvaiks rühmadeks korraldama

grupeto [*-e'-*] (it. *grupetto* väike grupp), *muus.* ilustus meloodias, koosneb haril. 4 v. 5 noodist (peahelist vaheldumisi naaber-abihelidega); tähistatakse märgiga ~ noodi kohal v. nootide vahel

grupp (pr. *groupe*), rühm

gruum (ingl. *groom*), tallipoiss, teener, kes ratsa saadab ratsanikku v. sõidab sõiduki pukis v. tagaistmel; ka teenerpoiss

gründertum (sks. *Gründertum* asutamisõhin), uute kapitalistlike ettevõtete, aktsiaühingute jne., nende seas ka ülespuhutud, kindlama aluseta ettevõtete erakordselt hoogus asutamine spekulatiivsel eesmärgil; on haril. ühenduses kapitalistliku tootmise ja kaubanduse tõusuperioodiga

grüps (kr. *gryps*) = *greif*

Gs, *gausi* tähis

guaano (hsp. *guano*), 1) merelindude sõnniku kuivanud kihid, mida leidub lademeina Lõuna-Am., ka Aafrika kuivadel rannikutel; on lämmastiku- ja fosforirikas väetis; 2) kalajäätmeist, krabidest jm. valmistatav väetis

guajaav e. **guaav** (< ind.), troopilise Am. põõsas v. väike puu mürdiliste suguk-st; selle söödav vili

guajakk e. **guajakipuu** [*-ja'-*] (< ind.), troopilise Am. puu seigleheliste suguk-st, mille raskest ja väga kõvast puidust valmistatakse veeremängukuule, hammasrattaid, laevaosi jm.; lülipuit sisaldab g u a j a k i v a i k u, mille lahust alkoholis, nn. guajakitinktuuri, tarvit. veresisalduse tõestamiseks kuses ja roojas

guajakool (...ld. *oleum* õli), *pürokatehhiini* metüülester, magusamaitseline kristalne aine, valmistatakse puutõrvast (sisaldub ms. guajaki tõrvas) v. sünteetiliselt, tarvit. ravivahendina hingamisteede- ja kopsuhaiguste puhul

guanako (hsp. *guanaco* < ind.), üks laama liike L.-Am. mägedes; annab väärtuslikku villa

guaranii (hsp. *guarani*), Paraguai rahaühik, = 100 sentimot

guašš [*-a'-*] (pr. *gouache*, it. *guazzo*), maalimine vesivärvidega, mis katavad pinda läbipaistmatu kihina; selliste värvidega maalitud teos

gubaa (vn. губа), kohtu- ja halduspiirkond Venemaal XVI—XVII s.

gudokk [*-o'-*] (vn. гудок), vanavn. vibupill 3 keelega

gudronaator (< *gudroon*), masin bituumeni kandmiseks teekattele

gudroneerima e. **gudroonima**, *gudrooniga* katma

gudroon (pr. *goudron* < ar.), must tõrvataoline mass, nafta vaakuumdestillatsiooni jääk; tarvit. ehitiste kaitseks niiskuse vastu (g - p a p i n a), teede ehitamisel, määrdeainena

guelfid = *gvelfid*

guerilla [*geri'lja*] (hsp.) = *gerilja*

guide [*gid*] (pr.) = *giid*

guinea [*gini*] (ingl.) = *gini*

guiro (hsp. *güiro*), Ladina-Am. rahvapill, valmistatakse pudelkõrvitsast v. bambusest, millesse lõigatakse põiksälgud v. ümbritsetakse nöörvõrguga

gulaamid e. **guljamid** (ar. *ghulām* teener, ori), Abbassiidide kalifaadis (750—1258) kaliifi ratsakaardivägi; keskaja Türgis feodaalse maakaitseväe lihtliikmed

guljanje [*a'-*] (vn. *гулянье*), vene rahvalik vabaõhupidustus

guljašš (ung. *gulyás*), ung. rahvustoit hautatud veise-, sea- v. kanalihast, sibulast ning aedviljast paprika jm. vürtsidega

gumma (< ld. *gummi* < kr. *kommi* kummi), süüfilise puhul esinev *granuloom*

gummeerima e. **kummeerima**, kleepainega v. kummilahusega katma, kummilahusega immutama (näit. riiet)

gummi (kr.-ld.) = *kummi*; *g. arabicum* [*-a'bik-*] (ld.) = *kummiaraabik*; *g. elasticum* [*-a'stik-*] = *kautšuk*; *g. resinae* [*-ii'nä*] = kummivaik

gummigutt (< *gummi* + malai k.), mõnedelt troopikapuudelt saadav kummivaik; tarvit. tehnikas, maalikunstis, ka lahtistamisvahendina

gummoos (< ld. *gummi* kummi), kummivoolus taimedel, eriti viljapuudel (näit. kirsi- ja ploomipuudel) haigusliku nähtusena

gummoosne, kummiline, kummitaoline; *gumma*taoline, gumma tekkimisega iseloomustuv

guohua (hiina k., «rahvuslik maal»), koolkond hiina maalikunstis XIX s. lõpul ja XX s., tõi traditsioonilisse maalimisviisi maalimise looduse järgi

gupi (ingl. *guppy*), mageveekala hammaskarbiliste seltsist, hävitab hallasääse ja moskiitode vastseid

gurkhad (Gurkha vürstkonna järgi), rühm Nepaali rahvaid, kujuneva nepaali rahva tuumik; XIX s. Nepaalist Briti India koloniaalarmeesse värvatud palgasõdurid

gurmaan (pr. *gourmand*), peenemaitseliste toitude harrastaja ja tundja, maiasmokk

guru (sanskr.), india usundeis vaimne juht, õpetaja; *sikhide* juht

gusli (vn. *гусли*), vanavn. sõrmkeelpill, mida mängitakse nagu kannelt, seda põlvedel hoides

gusteerima (ld. *gustāre*) = guteerima

gutapertš [-*e*'-] (ingl. *guttapercha* < malai k.), mõnede Kagu-Aasia puude (peam. g-ipuude) kalgendunud piimmahl (toodetakse ka NSV Liidus), omadustelt lähedane kautšukile; ta peamine koostisosa on süsivesinik guta; tarvit. isoleerainena elektrikaableis, masinarihmade, kingataldade, kleepainete jm. valmistamiseks

gutatsioon (< ld. *gutta* tilk), taimelehtedel esinev tilkvee eritumine, kui lehtede kaudu aurub vähem vett kui juured ammutavad

guteerima (pr. *goûter*), maitsma, (maitsmisest) mõnu tundma; heaks kiitma

gutta cavat lapidem [*ka*-] (ld.), «(kestvalt langev) veetilk õõnestab kivi», s. o. ka väga väike jõud võib visadusega võita tugeva vastupanu (Ovidius)

gutturaal (< ld. *guttur* kurk) = *velaar*

guvernant [-*a*'-] (pr. *gouvernante*), palgaline lastekasvatajanna v. koduõpetajanna aadli- v. kodanlikus perekonnas

guvernöör (pr. *gouverneur*), palgaline lastekasvataja v. koduõpetaja aadli- v. kodanlikus perekonnas

gvelfid (it. *guelfi*), paavsti pooldajad (peam. kaupmeeste ja käsitööliste kiht) Itaalias XIII—XV s., võitlesid Saksa keisrite ja nende pooldajate (gibelliinide) vastu

görl (ingl. *girl*), tüdruk; rühmatantsijatar (varietees, revüüs)

götiit (nimetatud sks. kirjaniku J. W. v. Goethe auks), raudhüdroksiid, pruunrauakivi peamine koostismineraal

gööpel (sks. Göpel), veovärk, inimeste v. loomade jõul töötav seadis viljapeksumasinate jm. käitamiseks

göösid (< pr. *gueux* kerjused), Madalmaade aadlikud, kes võitlesid Hispaania kuninga Felipe II türannia vastu Madalmaade kodanliku revolutsiooni ajal XVI s.; sai kõigi sellest revolutsioonist osavõtjate hüüdnimeks

gümnaasium (< kr. *gymnasion* Vana-Kreekas kehaliste harjutuste koht, hiljemini ka filosoofide ja teadlaste kogunemiskoht), keskkool (ld., ka kr. keele õpetamisega) mõnedes välisriikides ja revolutsioonieelsel Venemaal, ka kodanlikus Eestis

gümnasiast [-*a*'*st*] e. **gümnasist**, *gümnaasiumi*õpilane

gümnast [-*a*'-] (kr. *gymnastēs* gümnastika õpetaja), *gümnastikas* osav v. sellega tegelev isik

gümnastika [-*na*'-] (kr. *gymnastikē*), võimlemine, inimese organismi vastupidavuse ja võimete arendamine kehaliste harjutuste (vabaharjutuste ja riistvõimlemise) varal; antiikajal: igasugune sportlik tegevus (ka kergejõustik ja maadlus)

gümnastiline [-*a*'-], *gümnastikasse* kuuluv, võimlemis-

gümno- (< kr. *gymnos*), alasti, katmata, paljas

gümnospermid [-*e*'-] (. . . kr. *sperma* seeme), paljasseemnetaimed, puitunud tüvega õistaimed, mille seemned asetsevad lahtiselt viljalehel (viimaste kogu nimetatakse käbiks); siia kuuluvad rahupalmid, ginko, okaspuud jm. Vast. *angiospermid*

gün-, güne-, güneko- (< kr. *gynē* naine), naise-, naiste-

günander [-*a*'*n*-] (< kr. *gynē* naine + *anēr* mees), mees, kelle teisesed sugutunnused (v. ka psüühika) on naiselikud. Vast. *androgüün*

güneko- vt. *gün-*

günekokraatia (. . . kr. *kratos* jõud, võim), naistevalitsus

günekoloog, *günekoloogia* eriteadlane, naistearst

günekoloogia (< *güneko-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus naise organismi iseärasustest, naistehaigustest ja nende ravist

günekomastia [-*ma*'-] (. . . kr. *mastos* rinnanibu), naiserinnalisus, naiserindade tekkimine mehel

günetseum [-*eu*'*m*] (< kr. *gynaikeios* nais-), *bot.* emakkond, viljaleht v. viljalehtede kogu, mis moodustavad ühe v. mitu emakat

güpsoliit (kr.), kipskivi

güroauto (< kr. *gyros* ring), elektrisõiduk, mille mootor saab elektrienergiat suure hooratta võlliga ühendatud generaatorilt

gürokompass, vurrkompass, kompass, mis põhineb *güroskoobi* printsiibil

güroroolija, automaatroolija, elektromehhaaniline seade laeva automaatseks juhtimiseks gürokompassi abil

güroskoop (< kr. *gyros* ring + *skopeō* vaatan), vurr, riist vurri liikumisseaduste demonstreerimiseks; ka = *gürostaat*

gürostaat (. . . kr. *statos* seisev), vurr, mida kasutatakse tasakaalustajana (näit. laeva õõtsumise kaotamiseks, lennuki automaatjuhtimisel, ühel rööpal liikuvate vagunite tasakaalus hoidmiseks jne.)

gürsa, mürkmadu rästiklaste sugu-k-st, kuni 1,5 m pikk, levinud Põhja-Aafrikast Indiani, samuti Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias

gyttja [*jütja*] (rts.) = *jütja*

H

h, 1) (lüh. ld. sõnast *hora*), tund (näit. $7^h = 7$ tundi); 2) *hekto-* tähis; 3) *muus.* alusastmiku 7. heli tähtnimetus, silpnimetus *si*

H, 1) vesiniku (ld. *hydrogenium*) sümbol; 2) *henri* tähis

ha, *hektari* tähis

haabitus (ld. *habitus*), välislaad; kehaehituse tüüp

haalama (holl. *halen*), laeva kai v. teise laeva suhtes käsitsi ümber paigutama, ka reidil poil oleva laeva asukohta muutma

haam (sks. Hamen), kahv, kotikujuline raami ja varrega võrk kalade ammutamiseks, ka püügiks

haarem (< ar. *haram* keelatud), naistele määratud, võõrastele meestele suletud ruumid rikaste muhameedlaste majades islamimaadel, kus oli v. on mitmenaisepidamine; ka h-i elanikkond

habaneera (hsp. *habanera*, Kuuba pealinna Habana järgi), Kuubalt pärinev hsp. tants paaristaktis mõõdukas tempos; tantsitakse laulu saatel

habeas corpus [*ko*-] (ld., «sa pead omama keha»), keskaegse vangistuskäsu algussõnad, seadus kodanike kaitseks omavolilise vangistamise eest, mille võttis vastu Inglise parlament a. 1679

habeat sibi (ld.), «saagu ta oma tahtmine», «minugi poolest» (meelepaha väljendus)

habent sua fata libelli [*faa- libe*'-] (ld.), «raamatuil on oma saatused»

habiilne (ld. *habilis*), vilunud, osav; kõlblik, sobiv

habilitatsioon (ld. *habilitātio* < *habilitas* kõlblikkus, sobivus), esitatud teadusliku uurimuse (h-i t ö ö) ja avaliku prooviloengu alusel õiguse omandamine ülikoolis loenguid pidada (kodanlikes maades); h-i sooritanu kannab tiitlit *dr. habil.* (= *doctor habilitatus*)

habiliteeruma, ülikoolis loengute pidamise õigust omandama (kodanlikes maades)

habituaalne (pr. *habituel* < ld.), harjumuslik, harjumuspärane

habitué [*abitüe*'] (pr.), alatine külastaja

hacienda [*asje*'-] (hsp., «omand, vara»), suurmaavaldus, mõis mitmel Ladina-Am. maal, eriti Mehhikos

hadž (< ar.), muhameedlase palverännak Mekasse kaaba juurde

hadži (< ar.), palverännaku Mekasse sooritanud isik

haff (sks. *Haff*), säärlõugas, liivase maasääre abil merest peaaegu täielikult eraldatud madal järvlaht

hafnium (Kopenhaageni ld.-keelse nime Hafnia järgi), sümbol Hf, element, järjenr. 72, aatomm. 178,49; hõbevalge metall, esineb koos *tsirkooniumiga*

hagiograafia (< kr. *hagios* püha + *graphō* kirjutan), *kirikl.* pühakute elulugude kirjeldamine

hai (holl. *haai*), meres elav söölas röövkala hailaste seltsist (liike: peni-, vasar-, raith. jt.)

haidamakid [-*ma*'-] (< trg.), 1) XVIII s. ülestõusnud kasakad ja talupojad Paremkalda-Ukrainas, võitlesid poola šlahta rõhumise vastu; 2) kodusõja ajal a. 1918—19 kontrrevolutsioonilise Ukraina Keskraada väed, samuti Petljura ja Skoropadski kontrrevolutsioonilised jõugud, kes purustati Punaarmee poolt

haidukk [-*u*'-] (poola k. *hajduk* < ung. *hajdú*), lõunaslaavlastel, moldaavlastel, valahhidel, samuti ungarlastel XVII—XIX s. partisan, vabadusvõitleja Türgi anastajate vastu; hiljemini: ungari jalaväelane; h-i riietust kandev teener

haiku e. **haikai** e. **hokku**, jaap. luulevorm; tekkis XV s., koosneb 17 silbist,

mis tõlgetes haril. paigutatakse kolme ritta (5—7—5)

haimoriit (ingl. arsti N. Highmore'i järgi), ülalõuaurke põletik

halatt [-a'tt] (vn. *халат*), öökuub, hommikukuub; arstikuub, kittel

halfa e. **halfahein** (< ar.) e. **esparto** (hsp.), stepirohu liik Vahemeremaadel, tarvit. mitmesuguste esemete punumiseks, tselluloosi ja paberi valmistamiseks; h-p a b e r, paks, kuid kerge kõrgtrükipaber

halfbäkk (ingl. *halfback*), jalgpallimängus: poolkaitsja

haliit (kr. *hals* sool), teraline v. sõmerjas kivisool, mineraal

halisterees (...kr. *sterēsis* kaotus), mineraalsoolade hulga vähenemine (näit luukoes)

hall (ingl. *hall*, kr. *stoa*, ld. *porticus*), vanakr. ja -rooma ehituskunstis, samuti keskajal kodaehitis (pikisein selle ees asetsevate sammaste ja katusega), ruum vabas õhus (kuid vilus) viibimiseks; nüüdisajal suurem ruum mingiks otstarbeks (näit. müügisaal, ooteruum võõrastemajas, raudteejaamas, kinos, teatris); kodasaal, maja suurem oote- ja eluruum trepistiku ja rõdudega

halleluuja (< hbr., «kiitke issandat»), kiiduhüüd jumalale kristlikus jumalateenistuses; h-t l a u l m a, *üleliia kiitma, lipitsema

halling (norra k.), norra rahvatants 2/4-taktis, meeste üksiktants; Rootsis levinud paaristantsuna

hallo (ingl.), hüüe tähelepanu äratamiseks (telefonis, raadios jm.)

hallutsinatoorne, viirastuslik, *hallutsinatsioonidest* esilekutsutud

hallutsinatsioon (< ld. *hallucinātio* sonimine), viirastus, ilma vastava välisärrituseta tekkiv, peam. nägemis- ja kuulmis- (ka haistmis-, maitsmis- ja kompimis-) pettekujutlus, mis omab reaalse nähtuse iseloomu; esineb eriti vaimuhaiguste puhul

hallutsineerima, viirastuma, *hallutsinatsioonina* esinema

hallutsinogeen (< ld. *hallucinātio* sonimine + kr. *genos* sugu, teke), *hallutsinatsioone* tekitav aine; kitsamas tähenduses vt. *lüsergiinhape*.

hallutsinoos, psühhoos, elavate (peam. kuulmis-) hallutsinatsioonide esinemine selge teadvuse ja säilinud orientatsiooni puhul

halma (kr., «hüpe»), kabelaadne lauamäng 17 × 17 ruuduga laual

halo (< kr. *halōs* ring), optilised nähtused, mis tekivad päikese v. kuu ümber valguskiirte peegeldumisel ja murdumisel jääkristallides (heledad rõngad 22° ja 46° raadiusega, päikesesapp, kuusapp, s. o. kõrvalpäike, -kuu jm.)

halo- (< kr. *hals* sool; meri), soola-

halobiont (...kr. *biōn* elav), soolarikkas keskkonnas elav organism

halofiilne (...kr. *phileō* armastan), soolalembene

halofüüdid (...kr. *phyton* taim), soolakutaimed, soolarikkail aladel kasvavad taimed (Eesti NSV-s soolarohi, soolahein, rannikas jt.)

halogeenid (...kr. *genos* sugu, päritolu), elemendid (*fluor*, *kloor*, *broom*, *jood*, *astaat*), mis hapniku osavõtuta ühinevad otseselt kõigi metallidega, moodustades soolasid

halogeenima, *halogeeni* aatomit orgaanilise ühendi molekuli viima

halogenoalkaanid, *alkaanide* derivaadid, mille molekulides sisaldub üks v. mitu *halogeeni* aatomit; tarvit. lahustitena jm.

halomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist keedusoola koguse määramiseks lahuses

halss (holl. *hals*), nöör, mis hoiab kinni purje alumist, vastu taaki v. masti olevat nurka; kurss tuule suhtes: laev liigub vasakul (v. paremal) h-l, kui tuul puhub laevale vasakult (v. paremalt) poolt

halssima, purjelaeva allatuult teisele halsile pöörama

halteerid (kr. pl. *haltēres*), vanaaja kreeklastel hoo-, hüppepommid; *zool.* sumistid, taandarenenud trumminuiataolised eestiivad (lehviktiivalistel) v. tagatiivad (kahetiivalistel, näit. sääskedel, kihulastel, kärblastel), on tasakaalu säilitamise elundeiks

haltuura (vn. *халтура*), rahateenimise otstarbel tehtav kõrvaltöö; lohakas, ülepeakaela tehtav, haril. oskamatu töö; sellise töö toode, vusserdis

halvaa (< ar.), suhkrust, siirupist, õlitaimede seemneist, pähkleist ja jahust valmistatud kondiitritoode

hammaada (< ar., «viljatu»), kivikõrb (Saharas jm.), terava kivipuruga kaetud v. palja kaljuse pinnaga kõrbeala

hampelmann (sks. *Hampelmann*), hüpiknukk

hamsaa e. **hamsee** (ar.), viiest poeemist koosnev luuletsükkel keskaegses idamaade, ka iraani, usbeki ja aserbaidžaani kirjanduses

hamsin (ar., «viiskümmend»), kuum ja kuiv lõunatuul Kirde-Aafrikas, puhub kevadisele pööripäevale järgneval 50-päevasel ajavahemikul

hamster (sks. *Hamster*), näriline hamsterlaste suguk-st, põllukahjur, levinud peam. Kesk-Euroopas, ka Nõukogude Liidu Euroopa-osas

handicap [händikäp] (ingl.) = *händikäp*

Hannibal ad (v. *ante*) *portas* (ld.), «Hannibal (on) väravate ees», s. o. hädaoht on lähedal

hansa I (sks. *Hanse*), Põhja-Saksa linnade keskaegsete kaupmeeste koondiste nimetus

hansa II (vn. *ханжа*), puskar, puhastamata piiritus

hanseaat (sks. *Hanseat*), Hansa Liidu (Põhja-Saksa linnade liit XIV—XVII s.) liige; hansalinna elanik

hansvurst (sks. *Hanswurst* sõnasõnalt: Hans-vorst), juhmi kometitegija, narri kuju sks. rahvalikes jantides alates XVI s.

hantel (sks. *Hantel*), käsik, võimlemispomm kätehoo suurendamiseks

hapax legomenon [-aks -o'm-] (kr., «üks kord öeldud»), ainult üks kord kirjanduses (v. mingis tekstis) esinev sõna

haplo- (< kr. *haploos* lihtne), lihtne, üksik

haploid (< kr.), organism v. rakk, mille rakutuumas on ühekordne (haploidne) homoloogiline kromosoomigarnituur

haploloogia (< *haplo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), sõnas v. lauses kahest v. mitmest üksteisele järgnevast sarnanevast häälikust v. silbist ühe väljalangus (näit. *tragikokoomiline* > *tragikoomiline*)

happy end [häpi] (ingl.), «õnnelik lõpp», raskuste ja konfliktide ilustatult õnnelik lahendus romaanis, näidendis jm.

hapteer (< kr. *haptō* haaran), haardelund, moodustis, mille abil vetikad ja samblikud kinnituvad kõvale ja siledale pinnale

haptiline (kr. *haptikos*), kompimismeelesse puutuv; haaramis-

haptotropism (< kr. *haptō* haaran + *tropism*), taimeelundi kõverdumine puutumisärrituse mõjul (esineb näit. roni- ja vääntaimedel)

haradž [-ra'-] (< ar.), algselt ristiusuliste alamate andam Türgi sultanile; maamaks mittemuhameedlastelt islami maades

harakiri (jaap.), jaap. samuraidel enesetapmisviis, seisneb noaga oma kõhuõõne avamises

hardangertikand (Hardangeri fjordi järgi Norras), Norrast pärinev võrkpilutikand

harf (sks. *Harfe* < vanagerm. *arpa*), püstkannel, vanimaid sõrmkeelpille, püstraam sellele tõmmatud keeltega; on täiuslikumal kujul (topeltpedaalh-na) ka orkestripill

harfist, harfimängija

harlekiin = *arlekiin*

harmala (< ar.), mürgine taim, kasvab Vahemeremail, Aasias, Mehhikos, NSV Liidu lõunaosades; seemneid tarvit. värvide valmistamiseks ja arstiteaduses

harmattan [-ma'-] (< aafr.), Lääne-Aafrikas novembrist märtsini puhuv kuiv kirdetuul, toob Saharast kaasa punast tolmu

harmoneerima (vt. *harmoonia*), (millegagi) kooskõlas olema; kokku kõlama; kokku sobima

harmoniseerima, kooskõlla viima; meloodiale akordide abil kokkukõlalist saadet looma

harmoonia (< kr. *harmonia* side, (mõõdu)kooskõla), kokkukõla, sobimine, üksmeel; osade meeldiv, õige suhe ühtlases tervikus; ehitus- ja kujutavas kunstis: kunstiteose kõigi üksikosade ja -elementide kooskõlaline ja mõõdupärane ühtlus; *muus.* akordi kooskõla, s. o. sugulashelide üheaegne kõlamine; h-õ p e t u s, kooskõlaõpetus, õpetus akordide ehitusest, nende kasutamisest ja ühendamisest muusikalise viisi (meloodia) kokkukõlastamisel

harmoonik, helilooja kui *harmooniate* kujundaja; harmooniaõpetuse käsitleja

harmoonika, 1) kokkukõlaline (akordiline) element muusikas; muusikalise kõlakujundamise kunst; 2) lõõtspill, lõõtsa ja nupustikuga käsipill, haril.

diatoonilise heliastmikuga, leiutatud XIX s. alguses

harmooniline (< kr. *harmonikos*), kooskõlaline; h. analüüs, kõrgema matemaatika osa, käsitleb küsimust funktsioonide avaldamisest trigonomeetriliste ridadena; h. keskmine, kahe arvu kahekordse korrutise jagatis nende summaga $\left(\frac{2ab}{a+b}\right)$; h. rida, lõpmatu arvude rida $1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\ldots+\frac{1}{n}+\ldots$; h. võnkumine, lihtsaim perioodilise liikumise liik (näit. pendli võnkumine); h-d pinnavormid, pinnamoodustised, mille teke on kooskõlas nüüdisajal maapinnal toimivate geoloogiliste jõududega antud kohas (näit. luited, tavalised jõeorud)

harmoonium (sks. *Harmonium* < kr.), orelitaoline, kuid väiksem klaviatuurmänguriist püstasendis kõlakastiga; selles asetsevad metallkeeled pannakse võnkuma õhuvooluga lõõtsast, mida mängija käitab pedaalide abil; leiutatud XIX s. alguses

harpuneerima e. **harpuunima**, *harpuuniga* püüdma v. tabama

harpuun (holl. *harpoen*), ka hülgeraud, pika nööri otsas olev kiskudega raudviskoda mereloomade, eriti vaalade püüdmiseks

harpüiad [-*ü'*-] (kr. *harpyia*), 1) kreeka mütoloogias tuulevaimud, pool naistena, pool röövlindudena kujutatud õudsed inimesi haaravad olendid; 2) suured L.-Am. röövlinnud (kotkad); 3) liik nahkhiiri Indias ja Malai saarestikus

harta (ld. *charta* < kr. *chartēs* paber), ajalooliselt tähtis dokument, ürik

haruspeks [-*u'*-] (ld. *haruspex*), Vana-Roomas preester, kes ohvriloomade sisikonna jm. põhjal ennustas tulevikku

hasart [-*sa'*-] (pr. *hasard* juhus, risk < ar.), uhk, õhin, hoog, ägedus; h-mängud, õnnemängud (kaardimängud, rulett), kus õnn oleneb peam. juhusest; mängitakse raha peale

hasarteeruma e. **hasartima** [-*sa'*-], *hoogu v. õhinasse sattuma; kõike mängu panema, riskima

haskala (hbr., «valgustus»), XIX s. Ida-Euroopas levinud juudi valgustusliikumine, propageeris ilmalikku kooli ja lähenemist teiste rahvaste kultuurile

haspel (sks. *Haspel*), riist lõnga vihti kerimiseks ja pasmastesse lugemiseks; *agr.* kombaini osa

hassidism (< hbr.), usulis-müstiline vool juudi usundis, tekkis XVIII s. Poolas ja Ukrainas; on säilitanud mõju kapitalistlike maade juudi kogudustes

hašee (pr. *haché*), toit hakitud lihast, haril. hakkliha kastmes

hašiš (ar., «rohi») e. **marihuaana** (< hsp.), kanepivaik, india kanepi lehtedest v. õisikuist valmistatav uimasti; tarvit. suitsetamiseks, närimiseks v. joogina, tekitab kuulmis- ja nägemishallutsinatsioone

hateeria e. **tuataara**, Uus-Meremaal esinev sisalikutaoline loom, kuni 75 cm pikk, ürgpärasemaid nüüdisaja roomajaid

haubits (sks. *Haubitze* < tšehhi k.), mürsu järsu lennujoonega, kahurist lühema rauaga ja vähema laskekiirusega suurtükk

hauptman (sks. *Hauptmann*), ohvitseri auaste Saksa Demokraatlikus ja Saksa Föderatiivses Vabariigis, vastab kapteni auastmele

hausmanniit (sks. mineraloogi L. Hausmanni järgi), pruunikasmust mineraal, mangaanimaak

hausse [*oss*] (pr.), väärtpaberite kursi tõus börsil. Vast. *baisse*

haustor (ld. *haustor* ammutaja, jooja), *bot.* imijätke, imemisnäsa nugiseentel, nugivetikail jt. nugitaimedel

haut-relief [*o rölje'f*] (pr.), kõrgreljeef, skulptuurteos, kus kujutised tõusevad pinnalt tunduva kõrgendina esile. Vrd. *bareljeef*

havelok (< ingl. p.-n.), küünarnukkideni ulatuva peleriiniga pikk varrukateta meestemantel

h. c. vt. *honoris causa*

H-duur = *Si-mažoor*

He, *heeliumi* sümbol

h. e. vt. *hoc est*

hebefreenia (< kr. *hēbē* nooriga + *phrēn* mõistus), varane nõdrameelsus (võib esineda noortel varsti pärast suguküpseks saamist)

hebertistid (jakobiin J. R. Hébert'i järgi), pahempoolsed *jakobiinid*, kaitsesid Pariisi kehvikute huve, nõudsid

kontrrevolutsiooni halastamatut mahasurumist, kõigi «kahtlaste» vangistamist, agarat võitlust toiduainetega hangeldamise vastu jne.; suur osa h-e giljotineeriti 1794. a. kevadel

hebraism (< kr. *hebraios* juut), heebreapärasus keeles, hbr. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes teises keeles

hedebotikand, taani rahvuslik tikand, milles riidest väljalõigatud mustriosad täidetakse pitsiga

hedonism (< kr. *hēdonē* mõnu, nauding), algselt *kürenaikute* filosoofilise koolkonna (IV s. e.m.a.) arendatud eetiline õpetus, pidas elu eesmärgiks ja kõrgeimaks hüveks naudingut, väljendas orjandusliku aristokraatia ideoloogiat; revolutsioonilise kodanluse (pr. materialistide) filosoofias XVIII s. oli h. suunatud feodaalse ideoloogia ja selle usundilis-askeetliku moraali vastu

hedžra e. **hidžra** (< ar.), Muhamedi Mekast Mediinasse siirdumise päev (16. VII 622 m.a.j.); on muhameedlaste ajaarvamise alguspäevaks

heeder (ingl. *header*), *kombaini* viljakoristusseade, platvorm lõikevikatiga, transpordilindiga ja kaldelevaatoriga

heegellane = *hegeliaan*

heegellus = *hegelianism*

heelion (< kr.) = *alfaosake*

heelium (< kr. *hēlios* päike), sümbol He, element, järjenr. 2, aatomm. 4,0026, värvusetu kerge mittepõlev inertgaas; avastati a. 1868 päikesel selle spektraaljoonte kaudu, hiljemini mineraal kleveiidis; oli tarvit. dirižaablite kestade täitmiseks, tarvit. suurte elektrigeneraatorite jahutussüsteemides

heerold (sks. *Herold* < keskld. *heraldus*), Lääne-Euroopas keskajal valitsejate ja suurnike eriline käskjalg, rahvale ametlike teadete väljakuulutaja; korraldaja rüütlite turniiridel

heeros (kr. *hērōs*), kr. mütoloogias pooljumal, jumala ja inimese ühendusest sündinud v. pärast surma kõrgema olendina austatud isik; kangelane, sangar

heftima (sks. *heften*), raamatuköitmisel murtud poognaid kokku õmblema

hegeliaan, Hegeli filosoofia (vt. *hegelianism*) pooldaja

hegelianism, sks. filosoofi G. W. Fr. Hegeli (1770—1831) idealistlik õpetus, mis peab kõige oleleva aluseks mitte mateeriat, vaid «absoluutset ideed», s. o. vaimu; ka Hegeli filosoofia alusel 1830—40-ndail a-il tekkinud idealistlike filosoofiliste voolude üldnimetus; marksismi-leninismi klassikud eristavad Hegeli filosoofias kaht külge: dialektilist meetodit — õpetust arenemisest, ja konservatiivset ning metafüüsilist dogmaatilist süsteemi, mis on teravas vastuolus dialektilise meetodiga

hegemoon (< kr. *hēgemōn* juht), juhtija, *hegemoonia* kandja

hegemoonia (< kr. *hēgemonia* ülevõim, esikoht), ülekaal, juhtimine, esivõim; mingi klassi v. riigi juhtiv osa teiste klasside v. riikide suhtes; proletariaadi h., linna ja maa töötavate masside juhtimine proletariaadi poolt revolutsioonilises võitluses kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimise eest, proletariaadi diktatuuri rajamise ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest; töölisklassi h. kõrgeimaks vormiks on proletariaadi diktatuur

heik vt. *merluus*

heister (sks.), istutuspuu, 2—3 m kõrge istutamiskõlblik puu (näit. pappel)

hekatomb [-*o'*-] (kr. *hekatombē* < *hekaton* sada + *būs* veis), Vana-Kreekas pidulik loomade ohverdamine, millel ohverdati 100 veist v. üldse suurem arv loomi korraga; *hulga inimeste massiline tapmine v. üheaegne hukk

hekelfon (konstrueerija, sks. pillimeistri W. Heckeli järgi), kahekordse lesthuulikuga puupuhkpill (baritonoboe)

hekk I (sks. *Heck*) = ahter; h-tuli, järelsõitvaid laevu hoiatav valge tuli laevapäras

hekk II (sks. *Hecke*), elavtara, tihe (põetav) põõsaste v. puude rida mingi ala piiramiseks, kaitsmiseks v. kaunistamiseks

heks-, **heksa-** (< kr. *hex* kuus), kuus-, kuuik-

heksaan, küllastunud süsivesinik kuue süsinikuaatomiga

heksaandihape = *adipiinhape*

heksaanhape e. **kapronhape**, õlitao-

line vedelik, esineb estritena paljude taimede lehtedes ja viljades

heksadekaanhape e. **palmitiinhape**, värvuseta kristalne aine, esineb paljudes rasvades ja taimeõlides (näit. palmiõlis)

heksadekanool e. **tsetüülalkohol**, valge kristalne aine, tarvit. tekstiili- ja toiduainetetööstuses ja kosmeetikas

heksaeeder (< *heksa-* + kr. *hedra* iste, alus), kuustahukas; korrapärane h. on kuup

heksagonaalne (... kr. *gōnia* nurk), kuusnurkne, kuuik-

heksagonaalsüsteem, kuuiksüsteem, kristallograafias süsteem, mida iseloomustavad 3 horisontaalpinnas asetsevat ühepikkust omavahel 60°-se nurga all lõikuvat telge; selles süsteemis kristalliseerub u. 200 mineraalainet (berüll, apatiit, jää jt.)

heksagoon (< *heksa-* + kr. *gōnia* nurk), kuusnurk

heksagramm [-a'mm] (... kr. *gramma* kiri, joonis), kuusnurkne kujund kahest võrdkülgsest kolmnurgast

heksahord [-o'-] (< kr. *hexachordos* kuuekeeleline), *muus.* 6-astmeline heliredel

heksakloraan (< *heksa-* + *kloor*), teatav orgaaniline ühend, vahend taimekahjurite tõrjeks

heksaklorotsükloheksaan (< kr.) = *heksakloraan*

heksameeter (< *heksa-* + kr. *metron* mõõt), vanakr. ja -rooma luules 6-jalgne värss, koosneb viiest *daktülist*, kuna kuues värsijalg on kahesilbiline; neljaks esimeseks värsijalaks võib daktüli asemel olla ka *spondeus*; *tsesuur* on haril. 3. värsijalas pärast *arsist*; h-eis on koostatud Homerose eeposed «Ilias» ja «Odüsseia» jm.

heksametüleentetramiin (< kr.) = *urotropiin*

heksapoodid (< *heksa-* + kr. *pus* jalg), putukad

hekslid (sks. *Häcksel*), tükkideks lõigatud (hekseldatud) kõrs- (õled, heinad) v. haljassööt

heksogeen, *urotropiinist* ja lämmastikhappest valmistatav *brisantlõhkeaine*, tarvit. sõjanduses ja tööstuses

heksood (< *heks-* + (*elektr*)*ood*), kuue elektroodiga (katoodi, anoodi ja nelja võrega) elektronlamp; kasut. raadiovastuvõtjais

heksoosid, *keem.* liik suhkruid, mille molekulis esineb 6 süsinikuaatomit (näit. *glükoos, fruktoos*)

hektar (pr. *hectare* < kr. *hekaton* sada + *aar*), tähis ha, mittesüsteemne pindalaühik; 1 ha = 100 aari = = 10 000 m²

hektiline (kr. *hektikos*), kestev, krooniline; h. p a l a v i k, visa, kurnav palavik, eriti tiisikushaigeil

hekto- (< kr. *hekaton* sada), tähis h, eesliitena märgib põhiühikust sada korda suuremat ühikut

hektograaf (... kr. *graphō* kirjutan), teksti ja illustratsioonide paljundamise aparaat, madal kast, mis on täidetud ühetasase sültja massiga (glütseriini, želatiini ja vee seguga); massi pinnale imbub pealepandud paberilt käsitsi eritindiga v. kirjutusmasinal kirjutatud tekst; vajutades paberilehti vastu massi pinda võib saada kuni 100 tõmmist

hektografeerima e. **hektograafima**, *hektograafiga* paljundama

hektogramm, tähis hg, 100 *grammi*

hektoliiter, tähis hl, 100 *liitrit*

hektomeeter, tähis hm, 100 *meetrit*

hektosteer, tähis hs, 100 *steeri* (= 100 m³)

hektovatt, tähis hW, 100 *vatti*

heleenium (< kr. *hēlios* päike), säralill, Am. taimeperek. korvõieliste suguk-st

heliaakiline (kr. *hēliakos*), Päikesesse puutuv, päikese-

heliaia [-ai'-] (kr. *hēliaia*), vannutatud meeste kohus vanaaja Ateenas; koosnes 6000 mehest, jagunes 10 osaks

heliast [-a'-] (kr. *hēliastēs*), vannutatud kohtunik, *heliaia* liige

helikoid [-oi'd] (< kr. *helix* keerutatud + *eidos* välimus, kuju), *mat.* kruvipind, moodustatud sirgjoonest, mis ühetaseselt pöörleb liikumatu telje ümber ja samaaegselt nihkub edasi piki sama telge

helikon (< kr. *helix* keerutatud, koolutatud), suur kaelaskantav metallpuhkpill; kuulub bassirühma

helikopter [-o'-] (< kr. *helix* keere, spiraal + *pteron* tiib; lend), lennuaparaat, mis püstteljel pöörleva tiiviku abil võib tõusta ja maanduda püstloodselt v. ka õhus kohal püsida

helio- (< kr. *hēlios* päike), päikese-

heliobioloogia (... *bioloogia*), tea-

dusharu, mis uurib Päikese aktiivsuse mõju taimedele ja loomadele

heliofiilsus (... kr. *phileō* armastan), valguslembesus, rohke valguse vajadus arenemiseks

heliofüüsika, astrofüüsika osa, käsitleb Päikese pinna nähtusi

heliograaf (< *helio-* + kr. *graphō* kirjutan), päikesekiirte peegeldamise põhimõttel töötanud valgussignaalide aparaat (kasut. XIX s.); päikesepaiste päevase kestuse isemärkija aparaat; riist Päikese pildistamiseks

heliograafia (...) = *heliogravüür*

heliogravüür (... *gravüür*) e. **fotogravüür**, sügavtrükimenetluses trükitoode vaskklišeelt, mis on saadud pärast pildistuse ülekandmist ühelt aluselt teisele ja pärast söövitust raudkloriidis

heliolaatria (... kr. *latreia* kummardamine), päikesekummardamine

heliolitoidid [-oi'-] (< kr.), paleosoiliste koolonialiste korallide alamklass; Eestis leidub h-e rikkalikult ülemordoviitsiumi kihtides

heliomeeter (< *helio-* + kr. *metreō* mõõdan), varem kasutusel olnud astronoomiline riist väikeste nurkade (mitte üle 1°) täpseks mõõtmiseks

helioskoop (... kr. *skopeō* vaatan), päikesepikksilm, heledust vähendav riist Päikese vaatlemiseks

heliostaat (... kr. *statos* seisev), riist, mis võimaldab peegli abil (koos liikumapaneva mehhanismiga) juhtida Päikese kiiri püsivalt ühes ja samas suunas; kasut. astronoomilistel vaatlustel

heliotaksis [-a'-] = *fototaksis*

heliotehnika (< *helio-* + *tehnika*), tehnika haru, mis tegeleb Päikese kiirgusenergia kasutamisega tööstuslikuks ja elutarbeliseks otstarbeks

helioteraapia (... *teraapia*), päikeseravi, päikesekiirguse kasutamine raviks

heliotroop (< kr. *hēliotropion* päikese poole pööratud), geodeesias kasutatav päikesepeegel signaalide edasiandmiseks ühest triangulatsioonipunktist teise; *bot.* taim kareleheliste suguk-st, näit. aedilutaimed k ä n n a s h. ja siniste kuni lillade, vanillilõhnaliste õitega p e r u u h. (mille õitest varem valmistati eeterlikku õli); *miner.* rohekas läbikumav mineraal, kaltsedoni teisend, poolvääriskivi; *tehn.* pulberriide värvimiseks sinililla

heliotropism = *fototropism*

heliotsentriline [-e'n-], Päikest keskusena (tsentrumina) käsitlev; h. m a a i l m a s ü s t e e m, M. Koperniku (1473—1543) õpetus, mille kohaselt Päike asetseb planeetide süsteemi keskuses; tõrjus kõrvale geotsentrilise maailmasüsteemi, mis ekslikult väitis, et universumi keskuseks on Maa

hellebard [-a'-] (sks. *Hellebarde*), odakirves, nokaga sõjakirves pika varre otsas, keskaegne (kuni XV s.) relv torkamiseks ja raiumiseks

hellen (kr. *hellēn*), vana- kui ka nüüdisaja kreeklase nimetus

helleniseerima, kreekastama, kreekapäraseks tegema

hellenism (< kr.), XIX s. loodud nimetus, millega haril. tähistatakse antiikaja ajaloo- ja kultuuriperioodi alates a-st 323 e.m.a. (Makedoonia Aleksandri surmast) kuni a-ni 30 e.m.a. (Egiptuse langemiseni Rooma võimu alla); perioodi iseloomustab kr., Väike-Aasia ning Egiptuse kultuurielementide segunemine ja Ida-Vahemeremaade ning Ees-Aasia orjandusliku ühiskonna kõrgem arenemistase kr. polisesüsteemiga võrreldes

hellenist vt. *gretsist*

hellenistlik [-ni'-], *hellenismile* omane, sellesse kuuluv

heller (sks. *Heller*, tšehhi k. *haléř*), vanemaaegne münt Lõuna-Saksamaal, a. 1892—1924 Austrias; Tšehhoslovakkia väikemünt (1/100 krooni)

helmint [-i'-] (kr. *helmins*), ussnugiline, inimese v. looma kehas (eriti sooltorus) v. taimedes parasiteeriv uss

helmintiaas = *helmintoos*

helmintoloogia (kr. *helmins* nugiuss + *logos* mõiste, käsitlus), teadus inimese, loomade ja taimede parasiitussidest ning nende põhjustatud haigustest

helmintoosid (< kr. *helmins* nugiuss), usstõved, helmintide tekitatud haigused inimesel, loomadel v. taimedel

helofüüt (< kr. *helos* soo + *phyton* taim), magevee sootaim

heloot (kr. *heilōtes*), riigiori vanaaja Spartas; *õigusteta isik

hem- (< kr.) = *hemo-*

hemaglutinatsioon (< kr. *haima*

veri + *aglutinatsioon*), punaste vereliblede kokkuliimumine (kämpumine)

hemangioom (. . . *angioom*), *med.* veresoonkasvaja, esineb sageli näol ja maksas

hemapofüüs (. . . *apofüüs*), *zool.* verikaar, selgroolüli ülakaarele vastav kaarjas jätke lülikere alapinnal

hemartroos (. . . kr. *arthron* liiges), verevalum liigeseõõnde

hematiin (< kr. *haima* veri), rauda sisaldav osa hemoglobiinis; h - k l o r i i d vt. *hemiin*

hematiit, 1) punase rauamaagi liike, koostiselt raudoksiid; tarvit. rauamaagina, peenestatult poleerimispulbrina, punase mineraalvärvina jm.; 2) kvaliteetne valumalm, sisaldab fosforit mitte üle 0,1%

hematinoon = astraliit (I)

hemato- (kr.) = *hemo-*

hematogeen (< *hemato-* + kr. *genos* sugu, teke), veiste fibriinivabast verest valmistatav preparaat; tarvit. kehvveresuse puhul

hematogeenne, verest v. vere kaudu tekkiv

hematoidiin (< *hemato-* + kr. *eidos* kuju, välimus), vere väljumise järel veresoontest verevärvnikust tekkiv punane värvaine

hematoksüliin (. . . kr. *xylon* puit), *kampešipuust* saadav punane värvaine; tarvit. peam. mikroskoopias rakutuumade värvimiseks

hematoloogia (. . . kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus vere ja vereloomeelundite ehitusest, talitlusest ning haigustest

hematoom, verimuhk, suur verekogum nahaaluses koes v. teistes kehaosades

hematopoees (< *hemato-* + kr. *poiēsis* valmistamine, tegemine), vereloome, uute vereliblede moodustumine vereloome-elundeis

hematopoeetiline, vereloomesse puutuv, vereloomega seotud; h - d e l u n d i d, vereloome-elundid (lümfinäärmed, põrn ja luuüdi)

hematorröa [-*öa'*] (< *hemato-* + kr. *rheō* voolan), äkiline tugev verejooks

hematosoonid, ka hematosoad [-*so'*-] (. . . kr. *zōon* loom) = *hemoparasiidid*

hematotseele (< *hemato-* + kr. *kēlē* song), verisong, hüübinud vere kogunemus kõhuõõnde

hematuuria (. . . kr. *uron* kusi), verikusesus, rohke vere punaliblede sisaldus kuses

hemeraloopia (< kr. *hēmera* päev + *alaos* pime + *opsis* nägemine), kanapimedus, võimetus õhtul ja öösi näha, kuigi päeval on nägemine normaalne

hemerofiil (< kr. *hēmeros* kodustatud, inimese kasvatatud + *phileō* armastan), inimesekaasleja, kultuurilembene taim (näit. antropohoorid, apofüüdid). Vast. *hemerofoob*

hemerofoob (. . . kr. *phobos* hirm, kartus), kultuuripageja taim. Vast. *hemerofiil*

hemi- (< kr. *hēmi-*), pool-

hemianesteesia (. . . *anesteesia*), keha ühepoolne tundetus

hemianopsia [-o'-] (. . . *anopsia*), poolnägevus, nägemishäire, mille puhul puudub pool nägemisvälja

hemiatroofia, keha v. elundi ühepoolne *atroofia*

hemieedria (< *hemi-* + kr. *hedra* iste, alus), pooltahksus (nähtus, millal kristalli tasapindade arv on poole vähem, kui oleks võimalik sümmeetria põhjal)

hemiin (< kr. *haima* veri) e. **hematiinkloriid**, soolhappe toimel *hemoglobiinist* saadav aine; tarvit. kohtupraktikas vereplekkide uurimiseks riidel

hemikraania (< *hemi-* + kr. *kranion* kolju) = *migreen*

hemikrüptofüüt (. . . *krüptofüüt*), taim, mis ebasoodsa aastaaja elab üle vahetult maapinna lähedal asetsevate pungade varal

hemimorfiit (. . . kr. *morphē* kuju) = *kalamiin*

hemiparees (. . . *parees*), ühe kehapoole osaline halvatus

hemipelaagiline (. . . kr. *pelagos* meri), madalmereline (rannalähedase mere kohta)

hemipleegia (. . . kr. *plēgē* löök), ühe kehapoole täielik halvatus

hemipteerid (. . . kr. *pteron* tiib), nokalised, putukate selts (peam. lamedad putukad erinevate ees- ja tagatiibadega)

hemisfäär (kr. *hēmisphaira*), poolkera; *anat.* suuraju pool

hemitselluloos (< *hemi-* + *tselluloos*), tselluloositaoline aine, taime rakuseintes sisalduv orgaaniline ühend

hemitsükliline [-*ü'*-] (. . . kr. *kyklos* ring), poolringikujuline

hemo-, hemato-, vokaalide ees **hem-, hemat-** (< kr. *haima* veri), verega seotud, vere-

hemodünamomeeter (. . . *dünamomeeter*), riist vererõhu mõõtmiseks

hemofiilia (. . . kr. *phileō* armastan), veritsustõbi, meestel esinev pärilik haiguslik kalduvus verejooksude tekkimiseks ja mittetõkestumiseks; põhineb vere puudulikul hüübimisel

hemoglobiin (. . . ld. *globus* kera), verevärvnik, vere punalibledes sisalduv aine, millest oleneb vere punane värvus; koosneb valgulisest *globiinist* ja rauda sisaldavast *hematiinist*

hemoglobinomeeter = *hemomeeter*

hemoglobinuuria (< kr. *haima* veri + *uron* kusi), verevärvnikkusesus, verevärvniku ilmumine kuses

hemogramm (. . . kr. *graphō* kirjutan), vere koosseisu üleskirjutis (teatud standardvormi järgi)

hemolüsiinid, ained, mis põhjustavad punaste vereliblede lagunemist (näit. *saponiin*)

hemolüüs (< kr. *haima* veri + *lysis* lahutamine, lahustamine), punaste vereliblede lagunemine koos verevärvniku väljumisega neist vereleemesse; tekib mõnede haigestumiste ja mürgistuste puhul

hemolüütiline, *hemolüüsi* põhjustav, sellega kaasnev

hemomeeter (< kr. *haima* veri + *metreō* mõõdan), riist vere hemoglobiinisisalduse mõõtmiseks

hemoparasiidid (. . . *parasiidid*), verenugilised

hemoperikard [-*a'*-] (. . . *perikard*), verisüdamepaun, vere kogunemus südamepauna õõnde

hemopoees = *hematopoees*

hemorraagia (< kr. *haima* veri + *rhagē* läbimurre), verejooks, vere väljumine veresoontest (kudedesse ja kehaõõntesse)

hemorraagiline, *hemorraagiaga* iseloomustuv, sellega seotud; h. d i a t e e s, haiguslik kalduvus verejooksuks

hemorroidaalne, *hemorroididesse* puutuv, neist põhjustatud

hemorroidid [-*oi'*-] (< kr. *haimorrois* verejooks), veenikomud, päraku veenide (kuni kirsisuurused) sõlmjad laiendid, asetsevad pärasoole alumises osas v. ulatuvad pärakust välja; tekivad kõhukinnisuse, raseduse, püsiva istumise jm. puhul

hemosideriin (< kr. *haima* veri + *sidēros* raud), *hemoglobiini* rauda sisaldav laguprodukt

hemosporidioos (. . . kr. *sporos* külv, seeme), vere punaliblede parasiitide (ainuraksete vereeoseliste) tekitatud loomahaigus

hemostaas (. . . kr. *stasis* seismine), verejooksu tõkestus

hemostaatikum, verejooksu tõkestav vahend

hemoteraapia (< kr. *haima* veri + *teraapia*), veriravi, vere v. verepreparaatide tarvitamine ravimiseks

hemotooraks (. . . *tooraks*), verirind, vere kogunemine rindkere- v. kopsukelmeõõnde

hemotsüaniin (. . . *tsüaniin*), veresini, vaske sisaldav sinine värvaine mõnede peajalgsete, kõhtjalgsete ja vähkide veres

hemotsütoblastid (. . . kr. *kytos* nõu, rakk + *blastos* idu, võrse), rakud inimese ja selgroogsete loomade vereloome-elundeis, vereliblede puna- ja valgevereliblededeks diferentseerumata vormid

hemotsüüdid (. . . kr. *kytos* nõu, rakk), verelibled

hendekasüllabus [-*ü'*-] (< kr. *hendeka* üksteist + *syllabē* silp), 11-silbiline värss

hendiadyoin [-*düoi'n*] (kr., «üks kahe kaudu»), ühe mõiste v. kujutluse väljendamine sidesõnaga «ja» ühendatud kahe nimisõna kaudu

henna (< ar.), Idamail küünte, juuste, habeme, naha värvimiseks tarvitatav ruugepunane värvaine, saadakse Aasias, Aafrikas ja Austraalias kasvava h-põõsa (kukesabaliste sugu-k-st) lehtedest; vastav juuksevärv

henoteism (< kr. *hen* üks + *theos* jumal), liik *polüteismi*, mitme jumala hulgast ühe eelistatud jumala kummardamine

henri (ameerika füüsiku J. Henry järgi), tähis H, elektri induktiivsuse praktiline ühik (on juhtmel, milles voolutugevuse muutus 1 ampri võrra 1 sek. kestel tekitab elektromotoorjõu 1 voldi suuruses)

hepaatiline (< kr. *hēpar* maks), maksasse puutuv v. kuuluv

hepariin, kudedes tekkiv vere hüübi-

mist takistav ühend; tarvit. tromboosi ärahoidmiseks ja raviks

hepatiit, maksapõletik

hepatisatsioon, kopsu muutumine maksataoliseks alveoolide eksudaadiga täitumisest kopsupõletiku puhul

hepatogeenne (< kr. *hēpar* maks + *genos* sugu, teke), maksast lähtuv

hepta- (< kr. *hepta* seitse), seitse-, seitsme-

heptaan, küllastunud süsivesinik, vees lahustumatu värvusetu vedelik, mida leidub naftas, sünteetilises bensiinis jm.; h-h a p e e. ö n a n t h a p e, värvusetu õlitaoline vedelik; saadakse sünteetiliselt, on polüamiidkiudaine õnandi tootmise lähteaine

heptagoon (...kr. *gōnia* nurk), seitsenurk

heptahord [-o'-] (...kr. *chordē* pillikeel), 7-astmeline heliredel; 7-keeleline lüüra

heptameeter (kr. *heptametros*), 7-jalgne värss

heptood (< *hepta-*), seitsme elektroodiga (katoodi, anoodi ja viie võrega) elektronlamp

heraldik [-a'-], *heraldikaga* tegelev isik, vapindusetundja

heraldika [-ra'-] (< keskld. *heraldus* heerold), vapindus, ajaloo abiteadus, mis uurib dünastiate, aadlisuguvõsade, riikide, linnade jm. vappide teket, kasutamist, sümboolikat ja kujundust

herba (ld., «rohi»), ürt, ravimina kasutatav taime kuivatatud maapealne osa

herbaareksemplar, *herbaariumi* jaoks kuivatatud ja pressitud taim

herbaarium (< ld. *herbārius* rohu-, roht-), kuivatatud ning pressitud, ülevaatlikult korrastatud (enamasti paberilehtedele kinnitatud) taimede teaduslik v. õppekogu; asutus v. ruum, kus taimekogusid säilitatakse ja uuritakse

herbariseerima, taimi koguma ja kuivatama *herbaariumi* koostamiseks

herbitsiid (< ld. *herba* rohi + *caedere* tapma), keemiline umbrohutõrjevahend, taimi hävitav mürk

herbivoor (...ld. *vorāre* õgima), rohusööja (toiduks pehmeid rohtjaid taimi tarvitav) loom

herdelsõit (sks. *Hürdenrennen*), ratsaspordis kiirussõit teel, millele on asetatud tehispõõsaist takistused

hereditaarne (ld. *hereditārius*), päritud, pärilik

hereesia (kr. *hairesis*) = *ketserlus*

hereetik = *ketser*

hereetiline (kr. *hairetikos*) = *ketserlik*

heres I (ld.), pärija

heres II (Hispaania kohanime Jerez de la Frontera järgi) e. **šerri** (ingl. *sherry* < hsp.), kange vähemagus viinamarja-dessertvein

herkogaamia (< kr. *herkos* kaitse, tara + *gamos* abielu), *bot.* isetolmlemise võimatus õie erilisest ehitusest tingituna

herkulo, pressitud kaeratangud, kaerahelbed

herm vt. *hermid*

hermafrodiit (kr. *Hermaphroditos*), sookaksiklane, *hermafroditismiga* isik (kr. mütoloogias jumal Hermese ja jumalatar Aphrodite poeg)

hermafrodiitne, mõlemasooline

hermafroditism, mõlemasoolisus, sookaksiklus, isas- ja emas-suguelundite esinemine sama looma v. inimese kehas. Vast. *gonohorism*

hermandaad (hsp. *hermandad* vennaskond), Hispaanias keskajal linnade ja maakogukondade liit aadli omavoli vastu võitlemiseks

hermeetiline (hiliskr. jumala Hermes Trismegistose järgi), gaasi- v. veetihe, täiesti suletud

hermeliin (sks. *Hermelin* < it.), kärp, lahits (annab väärtuslikku karusnahka); kärbinahk

hermeneutika [-eu'-] (kr. *hermēneutikē* < *hermēneia* seletus, tõlgendus), vanade kirjanduslike teoste, käsikirjade jne. teksti, kunstiteoste jm. tõlgendamise ja selgitamise õpetus

hermetiseerima, *hermeetiliseks* tegema, vedeliku- või gaasitihedaks tegema

hermetism (< kr.), 1920-ndail a-il tekkinud suund it. luules; seda iseloomustab eraldumine subjektiivsete elamuste maailma ja tahtlikult hämarate elamuspiltide viljelemine

hermid (kr. pl. *hermai*), nelinurksed tulbad, mille ülaosa kujutas vanakr. jumala Hermese, ka mõne teise jumala v. inimese pead; h-e püstitati Vana-Kreekas tänavaile, majade ette jne.

hernhutism e. **hernhuutlus** (Herrnhuti asunduse järgi Saksamaal), nn. vennastekoguduse usuline liikumine

Saksamaal, Baltimaadel jm. XVIII—XX s.

hernia (ld.), *med.* song

herniotoomia (...kr. *tomē* lõikus), songalõikus (songa tekkimise võimaluste eemaldamiseks)

heroiin (kr. *hērōinē*), 1) naiskangelane; naiskangelasosa kehastav näitlejatar; 2) diatsetüülmorfiin, uimasti, tekitab kõrgendatud enesetunde, mistõttu kujuneb kergesti ravimsõltuvus (heroinism)

heroiline [-oi'-] (kr. *hērōikos*), kangelaslik, sangarlik; h. m a a s t i k u m a a l, maal, milles loodust kujutatakse idealiseeritult ja haril. kasutatakse antiikmütoloogia-ainelist *stafaaži*, sageli koos antiiksete varemetega

heroiseerima, kangelastama, kangelaseks tõstma; ülistama

heroism, kangelaslikkus, kangelasmeel

herpes (< kr. *herpō* rooman), ohatis, nahahaigus (eriti huulel), mille puhul tekivad rühmitised villikesed

herpetoloogia (< kr. *herpeton* roomav loom), roomajaid käsitlev zooloogia haru; *med.* ohatiseõpetus

herts (sks. füüsiku H. R. Hertzi järgi), tähis Hz, võnkesageduse ühik; võnkesagedus on 1 Hz, kui 1 sek-s toimub 1 täisvõnge

hertsog (sks. *Herzog*), vanaaja germaanlastel sõja ajaks valitud väepealik; varasel keskajal Saksamaal suguharu-hertsogkonna päritava võimuga valitseja, hiljemini suurfeodaal; üks kõrgaadli tiitleid

hertsogkond, hertsogiriik, *hertsogi* võimu alla kuuluv valdkond

hesperiidid (kr. *hesperides* < *hespera* lääs), kr. mütoloogias jumalikud naisolendid, Atlase 4 tütart, valvasid äärmises läänes imepuud kuldõuntega

hesperornis [-o'-] (< kr. *hespera* õhtu, lääs + *ornis* lind), lääslind, kriidiajastu lõpul P.-Am-s elanud suur lennuvõimetu sukellind

hetairiad [-ai'-] (kr. *hetairia* sõpruskond), poliitilised ühingud Vana-Kreekas (peam. aadli keskkonnas võitluseks demokraatlike voolude vastu); kr. salaühingud XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses, millede eesmärgiks oli Kreeka vabastamine Türgi ikkest

hetero- (< kr. *heteros* teine, muu), eri-, lahk-, muu-

heteroauksiin (...kr. *auxanō* kasvan), kõige levinum *auksiin*, taimedes esinev, taimekasvu virgutav aine; toodetakse ka sünteetiliselt

heterodüün (...kr. *dynamis* jõud), väikese võimsusega kõrgsagedusgeneraator; tarvit. raadio mõõtetehnikas ja vastuvõtuseadmeis

heterofaasia e. **heterofraasis** (...kr. *phasis* kõne, *phrasis* väljendusviis), kõnehäire, mille puhul ühtesid sõnu v. häälikuid kasutatakse teiste asemel

heterofoonia (...kr. *phōnē* heli), *muus.* viisi v. teema esitamine üheaegselt mitme ettekandja poolt, kusjuures see kõlab nii põhikujul kui ka mõningate kõrvalekaldumiste v. kaunistustega

heterofüllia [-ü'-] (...kr. *phyllon* leht), erilehisus, erikujuliste lehtede arenemine ühel ja samal taimel

heterogaamia (...kr. *gamos* abielu), suuruselt ja kujult erinevate sugurakkude liitumine

heterogeenne (...kr. *genos* sugu, teke), erinev, koostiselt v. tekkelt ebaühtlane, segaaineline; eritekkeline. Vast. *homogeenne*; h. r e a k t s i o o n, keemiline muundumine tahke keha v. vedeliku pinnal; h. s ü s t e e m, *füüs.* süsteem, mis koosneb mitmest erisugusest ainest v. ainest mitmes agregaatolekus (näit. aur, vesi, jää)

heterogenees (...kr. *genesis* teke, sünd), vanemate vormidest järsult erinevate isendite äkiline ilmumine; selle põhjal loodud liikide tekkimise teooria

heterogoonia (...kr. *gonē* sünd), suguliselt ja *partenogeenselt* paljunevate põlvkondade (reeglipärane) vaheldus selgrootuil

heterogramm [-a'-] (...kr. *gramma* kiri, kirjatäht), käibelt kadunud keelest võetud kirjamärk

heterokarpia [-ka'-] (...kr. *karpos* vili), mõnede taimede (näit. saialille) omadus erinevaid vilju moodustada

heterokliisia (...kr. *klisis* käänamine), *lgv.* nimisõna käänete moodustamine eri tüvedest

heterokroonia (...kr. *chronos* aeg), mitteõigeaegsus, kõrvalekaldumus ajas

heteromorfne [-mo'-] (...kr. *morphē* kuju), eri-, teisekujuline

heteromorfoos, *biol.* võõrkujunemine, elundite v. kehaosade kujunemine eba-

tavalisele kohale (näit. tekib vähil tundla asemele silm); esineb *modifikatsioonina*, pärilikult v. *regeneratsiooni* puhul

heteromorfsus [*-mo'-*], erikujulisus; *keem.* ühe ning sama aine omadus moodustada erisuguseid kristallivorme, milledel ka füüsikalised omadused (erikaal, kõvadus, sulamispunkt) erinevad

heteronoomia (< *hetero-* + kr. *nomos* seadus), võõrseaduslikkus, sõltumine võõraist (mitte omadest) seadustest; Kanti idealistlikus eetikas (vt. *kantianism*) kõlbluse tingitus objektiivseist seadustest, väliseist põhjustest ja meelelistest ajendeist; seda tingitust eitades vastandab Kant sellele kõlbelise autonoomia

heteroos (< kr. *heteroiosis* moendus, muundus), taime- ja loomahübriidide esimese põlvkonna lopsakam kasv ja suurem viljakus, võrreldes vanematega

heteroplastika [*-a's-*] (< *hetero-* + *plastika*), *med.* hävinud kehakoe v. elundi asendamine võõrliigi organismilt võetud koe v. elundiga (näit. looma elundi siirdamine inimesele)

heteropolaarne (... *polaarne*), vastandmärgiliste elektrilaengutega

heteroseksuaalne (... *seksuaalne*), teisesoo-ihar, (normaalse) sugutungiga vastassoo suhtes

heterospooria (... kr. *sporos* külv, seeme), *biol.* erieoselisus, erineva suuruse ja geneetiliste omadustega eoste esinemine mõningatel eostaimedel (näit. selaginellil)

heterostüülia (... kr. *stylos* sammas, tugi), erikaelsus, ühe ning sama taimeliigi kahesooliste õite erinevus emakasuudme ja tolmukate paigutuselt (ilmneb eriti emakakaela pikkuses); kohastumus võõrtolmlemiseks

heterosügoot (... kr. *zygōtos* kokkurakendatud), rakk v. organism, mis on tekkinud erinevate pärilike omadustega sugurakkude ühinemisel. Vast. *homosügoot*

heterosügootsus, organismi pärilikkuse eriomadused oma pärilikkuselt erinevaist vanematest põlvnemise tulemusena

heterotoopia (< *hetero-* + kr. *topos* koht), organismi kudede v. elundiosade tekkimine ebaharilikul kohal kehas (näit. luuüdi tekkimine kõhunäärmes, hammaste tekkimine suulaes)

heterotroofsed organismid (... kr. *trophē* toit), organismid, mis toituvad valmis orgaanilistest ainetest; siia kuuluvad kõik loomad ja inimene, ka klorofüllivabad taimed (seened, enamik baktereid ja üksikud kõrgemad taimed). Vast. *autotroofsed organismid*

heterotsükliline [*-ü'-*] (... kr. *kyklos* ring), eriringiline (õie kohta, mille õiekatte lehtede arv üksikuis männaseis pole võrdne); h - d ü h e n d i d, *keem.* orgaanilised ühendid, mille molekulis ringi moodustamisest võtavad osa mitte ainult süsiniku, vaid ka teiste elementide (lämmastiku, hapniku, väävli jm.) aatomid

hetman (poola k. *hetman* väejuht), XVI–XVIII s. Poola-Leedu riigi vägede ülemjuhataja, kelle määras ametisse kuningas; XVI s. lõpust Ukrainas Zaporožje kasakate valitav väejuht, seejärel XVII s. keskpaigast a-ni 1764 Ukraina valitseja; 1918. a. omastas Ukraina h-i tiitli tsaariaegne kindral Skoropadski, Saksa imperialismi ja Ukraina kontrrevolutsiooni käsilane

hetäär (kr. *hetaira* sõbratar, armuke), lõbutüdruk, Vana-Kreekas vaba eluviisiga vallaline naine, kes ahvatles mehi oma hariduse ja kunstiliste võimetega (flöödimänguga, tantsuga jne.)

hetääriad = hetairiad

heureka (kr. *heurēka* olen leidnud), kr. matemaatikule Archimedesele (287—212 e.m.a.) omistatud hüüatus hüdrostaatika põhiseaduse avastamisel; *rõõmuhüüatus mingi avastuse v. äkki tärganud uue mõtte puhul

heuristika [*-ri'-*] (< kr. *heuriskō* leian), «(tõdede) avastamiskunst», teoreetilise uurimistöö loogiliste võtete ja metoodiliste juhiste kogum

heuristiline [*-ri'-*], leiutlev avastav, *heuristikasse* puutuv; h. m e e t o d, õppeviis, mis küsimuste ja juhendamise varal suunab õpilast võimalikult iseseisvale teadmiste hankimisele; h. p r o g r a m m e e r i m i n e, programmeerimismeetod, mis seisneb end töö kestel ise täiustavate programmide koostamises

hevea (port.), perek. troopilise L.-Am. igihaljaid suuri lehtpuid piimalilleliste suguk-st; h-te piimmahl (lateks) sisaldab kuni 50% kautšukit

Hf, *hafniumi* sümbol

hg, *hektogrammi* tähis

Hg, elavhõbeda (ld. *hydrargyrum*) sümbol

hiaatus (ld. *hiātus* pärani avatud suu, irevilolek), lõhe, ava; *lgv.* kahe vokaali kõrvuti sattumine kahes teineteisele järgnevas silbis; eelneva sõna lõppvokaali ja järgneva sõna algusvokaali kõrvuti sattumine; *anat.* lahi

hibernaakel (< ld. *hibernāculum* talvetuba), talipung (veetaimedel)

hibernatsioon (< ld. *hibernāre* talvituma), *biol.* talvitumine, talvepuhkus taimedel; loomade talveuni; *med.* organismi elutegevuse aeglustumine

hibisk [*-bi'-*] (ld. *hibiscum*), perek. suurte õitega troopilisi rohttaimi, põõsaid v. puid kassinaeriliste suguk-st; üks liik on põhjamaadel toalill (hiina roos, toakask)

hic jacet [*hiik jats-*] (ld.), «siin puhkab» (hauakirjade algus)

hic requiescit in pace [*hiik -kvie'sts-paatse*] (ld.), «siin puhkab rahus» (hauakirjade algus)

hic Rhodus, hic salta [*hiik*] (ld.), «siin (on) Rhodos, siin hüppa», s. o. mida sa mujal oled teinud, pead sa ka siin suutma teha, et sind usutaks (vanakr. valmikirjutaja Aisopose jutustuse järgi palju reisinud kiitlejast, kes ms. hoobelnud haruldaste hüpetega, millega ta Rhodosel toime tulnud; üks kuulajaist soovitanud tal seda kohe näidata)

hidalgo [*-a'-*] (hsp.), Hispaania alamaadlik

hidradeniit (< kr. *hidrōs* higi + *adēn* nääre), higinäärmepõletik, esineb enamasti kaenlaaugus (nn. hundinisa)

hidžra vt. *hedžra*

hieraatiline (< kr. *hieratikos*), püha, preestrile omane; h. k i r i, vanaaja Egiptuse preestrite kiri, mida kasutati papüürusele kirjutamisel lihtsustatud hieroglüüfidega

hierarhia [*-ra'-*] (kr. *hierarchia* < *hieros* püha + *archē* valitsus, võim), astendik, ametiredel, ametite rida alluvuse ja alamalt kõrgemale siirdumise korras; *kirikl.* kat. vaimuliku seisuse ametiliigitus; vaimulikkond kirikuvõimu kandjana

hieroduul (< kr. *hierodulos*), templiori v. -orjatar vanaajal

hieroglüüfid (< kr. *hieroglyphoi* pühad kirjad), piltkirja märgid (peam. vanaaja Egiptuses), tuntud IV aastatuhandest e.m.a. alates; tähistasid sõnu ja mõisteid, silpe ja häälikuid (algselt ainult konsonante); nüüdisajal kasutatakse nimetust h-d üldse *ideograafia* (näit. hiina kirja) märkide kohta; *mitteloetavad, raskesti loetavad, mõistatuslikud kirjamärgid; «h - d e t e o o r i a» e. «s ü m b o l i t e t e o o r i a», agnostiline (vt. *agnostitsism*) tunnetusteooria, mille kohaselt inimese aistingud ja kujutlused pole tõeliste asjade ja looduse protsesside peegeldus, vaid ainult tingmärgid (sümbolid, h-d) «mittetunnetatavate» asjade tähistamiseks

hieroglüüfika, *hieroglüüfi*teadus

hieroglüüfiline, *hieroglüüfidena*, piltkirjas esinev; tume, mõistatuslik, raskesti loetav

high life [*hai laif*] (ingl., «kõrge elu»), nn. kõrgem seltskond, ülikud

hii, kr. tähestiku 22. täht (X, χ), vastab tugevale h-le

hiilus (ld. *hīlus*), värat, nõgusus (kopsul, põrnal, neerul, munasarjal), kust väljuvad ja kuhu sisenevad veresooned, närvid v. vastavad juhad

hiinakoor vt. *kiinakoor*

hikkoripuu, perek. P.-Am. ja Kagu-Aasia kõrgeid heitlehiseid lehtpuid pähklipuuliste suguk-st

himation [*-a'-*] (kr.), vanakr. meeste ja naiste üleriie (nelinurkne riidetükk)

hinajaana (sanskr., «väike sõiduk»), ainuisikulist *nirvaanat* pooldavate budistlike koolkondade üldnimetus

hinc illae lacrimae [*hink illä la'krimä*] (ld.), «sealt need pisarad», s. o. see ongi kurva tõsiasja õige põhjus (Terentius)

hinduism (< sanskr.), *brahmanismi* nüüdisaegne kuju, valitsev usund Indias

hiniin (< ind.), *kiinakoorest* saadav mõru alkaloid, malaariaravim; tarvit. ka mitmete teiste haiguste puhul; toodetakse a-st 1946 ka sünteetiliselt

hiniinipuu vt. *kiinapuu*

hipid (ingl. *hippies* < *hep* teadlik), alates 1960-ndaist a-ist Am. Ühendriikides jt. kapitalistlikes maades esinevast noorsoo stiihilisest liikumisest osavõtjad; h-d otsivad eeskujusid idamaisest ja varakristlikust müstikast,

püüavad narkootikumide abil saavutada erilist õndsusseisundit, taotlevad lihtsust, siirust ja loomulikkust koos täieliku seksuaalse vabadusega, hülgavad tavalise eluviisi ja rõivastuse

hipo- (< kr. *hippos* hobune), hobu-, hobuse-

hipodroom (kr. *hippodromos* < *hippos* hobune + *dromos* jooks), hobuste võidusõidu ja ratsavõistluste ringtee v. väljak koos vaatajate tribüüniga

hipokraatiline näoilme (ld. *facies Hippocratica*, selle kirjeldaja, vanakr. arsti Hippokratese järgi), surija näoilme (silmad aukus, ninaots teravam jne.)

hipokratism, vanakr. arsti Hippokratese (u. 460 — u. 377 e.m.a.) õpetus, mis peab haiguste tekkimise põhjuseks kehavedelike ebaõiget segunemist

hipoloog, asjatundja hobuste alal, hobuseteadlane

hipoloogia (< kr. *hippos* hobune + *logos* mõiste, käsitlus), hobuseteadus, käsitleb hobuse anatoomiat ja füsioloogiat, hobusekasvatust, hobuste liike ja tõuge jne.

hipopotamus [-*po't*-] (kr. *hippopotamos*), jõehobu, Aafrika jõgedes elav sõraline

hipuurhape (< kr. *hippos* hobune + *uron* kusi) e. **bensoüülglükokoll**, üks taimesööjate loomade neerudes tekkivaid ainevahetuse lõpp-produkte

hiromant [-*a'*-] (kr.), käetark, *hiromantiaga* tegeleja

hiromantia [-*a'n*-] (< kr. *cheir* käsi + *manteia* ennustus), käejoonte järgi ennustamine

hirsutism (< ld. *hirsūtus* sasine), ülemäärane karvakasv inimesel, eriti naisel

hirudiin (< ld. *hirūdo* kaan), apteegikaani süljenäärmeis sisalduv vere hüübimist takistav aine

his = *si-diees*

histamiin (< kr. *histos* kude + *amiin*), histidiinist tekkiv paljudes elundeis ja kudedes sisalduv bioaktiivne *amiin*; toimib veresooni laiendavalt, alandab vererõhku, soodustab soolhappe eritumist maos

histidiin, paljudes (eriti vere-) valkudes sisalduv asendamatu aminohape

histiotsüüt (...kr. *kytos* rakk), inimese ja selgroogsete organismi sidekoe rändrakk

histo- (< kr. *histos* kude), koe-, kude-

histogenees (...kr. *genesis* sünd, teke), organismis koe tekkimine rakkudest

histogeenne (...kr. *genos* sugu, teke), *anat.* koeline, koest tekkiv

histoloog, *histoloogia* eriteadlane

histoloogia (< *histo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), koeõpetus, teadus hulkraksete loomade ja inimese kudedest, uurib kudede ehitust, arenemist ja talitlust

histoloogiline, *histoloogiasse* puutuv v. kuuluv

histolüüs (< *histo-* + kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), kudede hävimine valku lagundavate *fermentide* toimel (näit. kullese saba kadumine)

histoonid, rühm vees lahustuvaid lihtvalke, sisalduvad peam. rakutuumas, verelibledes ja spermas

histopatoloogia, patoloogilise anatoomia osa, uurib haiguste puhul kudedes toimuvaid mikroskoopilisi muutusi

historiograaf, *historiograafia* eriteadlane; *van.* mõne valitseja v. asutuse teenistuses seisev ajalooürija

historiograafia (< kr. *historia* ajalugu + *graphō* kirjutan), 1) ajalooteaduse ajalugu, teadus, mis uurib inimühiskonna arenemise kohta käivate teadmiste kogunemise ja ajaloo uurimise meetodite täiustumise ajalugu, mitmesuguste voolude ajalugu klassivõitlust kajastavate ühiskondlike nähtuste tõlgendamise alal, ajaloolise arenemise seaduste avastamise ajalugu; 2) ajalookirjandus, kogum ajalooalaseid töid, mis on ilmunud ühel v. teisel ajajärgul v. käsitlevad mõnd ajajärku v. ajalooprobleemi

historism (< kr. *historia* ajalugu), dialektiline printsiip, mille kohaselt iga asja v. nähtust tuleb uurida ja hinnata selle tekkimises ja arenemises, selle konkreetsuses ja vastastikuses seoses teiste nähtustega; *lgv.* sõna, mis on käibelt kadunud vastava eseme v. nähtuse kadumise tõttu

historitsism (< kr.), ajalooliste stiilide kopeerimine XIX s. 2. poole arhitektuuris

histrioon (ld. *histrio*), näitleja Vana-Roomas ja keskajal

hl, *hektoliitri* tähis

hlõstid (vn. *хлысты*), vn. usulahu liikmed XVII—XIX s., uskusid Kris-

tuse igavest «taassündi» ja «ümberkehastumist»

hm, *hektomeetri* tähis

h-moll = *si-minoor*

Ho, *holmiumi* sümbol

hobby [*hobi*] (ingl.) = *hobi*

hobi (ingl. *hobby*), lemmikharrastus

hoc est [*hok*] (ld.), lüh. h.e., see on, see tähendab

hockey [*hoki*] (ingl.) = *hoki*

hodegees = *hodegeetika*

hodegeetika (< kr. *hodēgēsis* teenäitamine), sissejuhatus mingi teadusharu v. tööala tundmaõppimisele

hodograaf (< kr. *hodos* tee + *graphō* kirjutan), *mat.* kõver, mille punktidesse kindlast alguspunktist viivad *vektorid* kujutavad muutuva füüsikalise vektorsuuruse väärtusi

hodomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist läbikäidud teeosa mõõtmiseks; sammulugeja

hodža (< pärs., «isand»), feodalismiaegne õukondlase v. suurkaupmehe tiitel Lähis- ja Kesk-Ida islamimaadel

hoki (ingl. *hockey*), maahoki, spordimäng kahe 11-mehelise meeskonna vahel, kellest kumbki püüab kõveraotsalise h-kepiga lüüa v. veeretada väikest palli vastase väravasse; jääh., eelmisega analoogiline mäng jääl kahe 6-liikmelise meeskonna vahel; palli asemel mängitakse kummikettaga (nn. litriga)

hokku vt. *haiku*

holarktiline ala [-*a'r*-] (< kr. *holos* terve, kogu + *arktiline*), looma- ja taimegeograafiline ala maakeral, hõlmab põhjapoolkera põhjapöörijoonest (23,5° kaugusel ekvaatorist) Arktikani

hold (ung.), ung. pinnaühik, 4316 v. (katastrih.) 5755 m²

holding company [*houlding kampöni*] (ingl., «hoiuühing»), kapitalistlik ühing, mis tagab endale teiste kompaniide aktsiate kontrollpaki omandamisega vm. viisil kontrolli võõra kapitali üle

holism (ingl. *holism* < kr. *holos* terve, kogu), idealistlik õpetus nüüdisaegses kodanlikus filosoofias; väidab, et maailm koosneb tõusujoones arenenud jagamatuist tervikuist, mida ühendab seesmine mittemateriaalne faktor

hollender (< sks. *Holländer* hollandlane), 1) masin tselluloosi- ja paberitööstuses kiudainete peenestamiseks; 2) masin odraterade kroovimiseks (kestadest puhastamiseks); 3) *van.* piimarentnik, meier

holmium (Stokholmi ld.-keelse nime Holmia järgi), sümbol Ho, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 67, aatomm. 164,93; moodustab rea kollaseid sooli

holo- (< kr. *holos* terve, kogu), täis-

holoeedria (...kr. *hedra* iste, alus), täistahksus (nähtus, kus kristalli tasapindade arv on suurim)

holograafia (< kr. *holos* terve, kogu + *graphō* kirjutan, kujutan), kaheastmeline fotograafiline meetod ruumiliste kujutiste saamiseks

holokristalne [-*a'*-], täiskristalne

holopp [-*lo'*-] (vn. *холоп*), Vana-Venes ori; pärisori, teener-pärisori

holotseen (< kr. *holos* terve, kogu + *kainos* uus), Maa geoloogilise ajaloo noorima ajastu *kvaternaari* viimane ajalõik, jätkub nüüdisajal

holotuurid (kr. *holothurion* < *holo-* + *thurios* tormiline, metsik), meripurad, klass okasnahkseid, ruljad v. kurgikujulised selgrootud mereloomad; mõned liigid on söödavad

homaar (pr. *homard*), suur (kuni 75 cm pikk ja 15 kg raske) merivähk kümnejalaliste seltsist, elab Atlandi ookeanis; hinnatud maitsva liha tõttu

homeeriline naer (kr. legendaarse luuletaja Homerose järgi, kes kirjeldab sellisena jumalate naeru), südame põhjast tulev, kestev, kajav naer

home-rule [*houmruul*] (ingl.), omavalitsus, loosung Iiri kauaaegses võitluses (kuni 1920) autonoomia eest

hominiidid (< ld. *homo* inimene + kr. *eidos* välimus, kuju), inimlased, ahviliste kõrgeima arengutasemega suguk., kuhu kuuluvad ahvinimene ja inimene

homo- (< kr. *homos* võrdne, ühesugune), sama-, ühesugune, võrd-

homofoonia (< kr. *homophōnia* kokkukõla), mitmehäälsus, kus ühel häälel on iseseisev meloodia, millele teised hääled moodustavad harmoonilise saate

homofooniline, *homofooniaga* iseloomustuv

homogaamia (< *homo-* + kr. *gamos* abielu), *bot.* tolmukate ja ema-

kate üheaegne suguküpseks saamine kahesoolistes õites

homogeenne (kr. *homogenēs*), ühtlik, ühtlane, ühtlaste omadustega; ühtlase tekkega. Vast. *heterogeenne*; h. reaktsioon, keemiline muundumine, mille puhul lähteained ja saadused on samas faasis, milles toimub reaktsioon; h. süsteem, makroskoopiliselt ühtlik süsteem, mille mis tahes osadel on ühesugune keemiline koostis ja ühesugused füüsikalised omadused

homogeniseerima, *homogeenseks* tegema, ühtlaseks muutma, heterogeense süsteemi osi peenestama; piimatööstuses piimarasvatilgakesi peenestama

homo homini lupus est (ld.), «inimene on inimesele hunt» (Plautus)

homoloog, homoloogilise rea liige (vt. *homoloogiline*)

homoloogia (< kr. *homologia* kokkulepe, üksmeel), sarnasus, vastavus; *biol.* samandilisus, sama ehituse ja algupäraga, kuid eri talitlusega elundite sarnasus eri loomadel (vt. *homoloogilised elundid*); *mat.* geomeetriliste põhikujundite perspektiivne vastavus

homoloogiline e. **homoloogne**, samalaadne, vastav; h. rida, *keem.* rühm orgaanilisi ühendeid, mis keemilistelt omadustelt on sarnased ja erinevad üksteisest ainult ühe v. mitme CH_2-rühma võrra; h-d elundid, põhiliselt sama ehituse ja algupäraga, kuid eri talitlusega elundid eri loomadel (näit. inimese käsi ja linnu tiib, kala ujupõis ja imetaja kops)

homomorfism (< *homo-* + kr. *morphē* vorm), *mat.* mingi algebralise süsteemi (näit. rühma) ühene kujutamine sama tüüpi süsteemiks, kusjuures säilivad kõik algebralised operatsioonid ja seosed

homo novus (ld., «uus inimene»), uustulnukas; omal jõul tuntuks saanud isik, tõusik

homonüümia (< *homo-* + kr. *onyma* nimi), samakujulisus v. -kõlalisus, *homonüümide* esinemine

homonüümid, samakujulised eritähenduslikud sõnad (näit. *kapp*, gen. *kapa* ja *kapp*, gen. *kapi*)

homonüümika, õpetus *homonüümidest*; mingi keele homonüümid

homonüümne, samakujuline v. -kõlaline

homoplastika [-*a'*-] (< *homo-* + *plastika*), puuduva kehakoe v. elundi asendamine samasse liiki kuuluvalt organismilt võetud koe v. elundiga (näit. naha siirdamine ühelt inimeselt teisele). Vrd. *heteroplastika*

homorgaanne (...kr. *organon* tööriist), *lgv.* sama kõneelundiga hääldatav (hääliku kohta teise häälikuga võrrelduna), näit. *p, b, m*

Homo sapiens (ld., «tark inimene»), nüüdisaegne inimene ja ta arenemisloolisel samaliigilised eellasvormid (alates vanemast kiviajast); kõnekäänuna: *homo sapiens* — inimene kui mõtlev olend

homoseist [-*ei'*-] (< *homo-* + kr. *seistos* raputatud), *geol.* samavärinajoon, maavärina puhul kaardil tähistatav kõver, mis ühendab kõik samaaegselt kõikuvad kohad

homoseksuaalne, omasooihar

homoseksualism (< *homo-* + ld. *sexuālis* suguline, sugu-), omasooiharus, loomuvastane seksuaalne kiindumus samast soost isikusse

homo sum, humani nil a me alienum puto [-*maa'*- -*liee'*-] (ld.), «olen inimene, midagi inimlikku ei pea ma endale võõraks» (Terentius)

homosügoot (< *homo-* + *zygōtos* kokku rakendatud), rakk v. organism, mis on tekkinud ühesuguste pärilike omadustega sugurakkude ühinemisel. Vast. *heterosügoot*

homosügootsus, organismi pärilikkuse eriomadused oma pärilikkuselt sarnastest vanematest põlvnemise tulemusena

homoteetilised kujundid (< *homo-* + kr. *thetos* asetatud), *mat.* sarnased ja sarnaselt asetsevad kujundid (mille vastavaid punkte ühendavad sirgjooned lõikuvad ühes punktis ja vastavad sirglõigud on paralleelsed)

homotsentriline [-*tse'*-] (...*tsenter*), sama-, ühiskeskmeline, ühist keskpunkti omav

homotüüpia (...kr. *typos* jälg), sümmeetriliste elundite (näit. parema ja vasaku käe) sarnasus

homunkulus [-*mu'*-] (ld. *homunculus* inimeseke), kunstlikult loodud inimene, keskaja alkeemikute fantastiline kujutlus

homöo- (< kr. *homoios* taoline, sarnane), sarnane

homöopaat, ravimisel *homöopaatiat* rakendav arst

homöopaatia (< *homöo-* + kr. *pathos* kannatus), ravimisviis põhimõttel «sarnast sarnasega»: haigusi ravitakse sääraste ravimite üliväikeste annustega, mis suurtes annustes kutsuvad esile ravitavaile haigustele omaseid haigusnähte (näit. kõhulahtisuse puhul antakse üliväikestes annustes lahtistavat vahendit)

homöopaatiline, *homöopaatiasse* puutuv, seda rakendav

homöostaas (< *homöo-* + kr. *stasis* seismine), eluks vajalike tingimuste (osmootne rõhk, temperatuur, vesinikioonkontsentratsioon) püsivus organismis

homöotermne [-*te'*-] (< homöo- + kr. *thermē* soojus), püsisoojane, püsiva kehasoojusega (looma kohta). Vast. *poikilotermne*

honni (ordenil: ***honi***) ***soit qui mal y pense*** [*oni' sua' ki mal i pas*] (pr.), «häbi olgu sel, kes seejuures pahasti mõtleb!» (Ingl. Sukapaelaordeni deviis)

honorar (< ld. *honorārium* autasu), autoritasu, töötasu lepingu alusel kirjanduse, kunsti jm. alal töötajaile

honoreerima (< ld. *honorāre* autaaustama), honorari maksma v. määrama

honoris causa [-*noo'*- *ka*-] (ld., «au pärast»), lüh. h.c., austuseks; *dr. h.c.*, audoktor (ülikoolide poolt antav aunimetus teenete eest teaduse vm. alal)

honveed [-*o'*-] (ung. *honvéd* isamaakaitsja), Ungari revolutsioonilise armee sõdur 1848.—49. a.; end. Austria-Ungaris: maakaitseväelane, sõdur mitte üldriiklikule, vaid Ungari sõjaministeeriumile alluvates väeosades

honöörid (pr. *honneurs*), bridžis jt. kaardimängudes 4—5 kõrgemat mastikaarti ühest mastist ühe mängija käes

hookuspookus (< *holl.*), taskukunst; taskukunsttükk

hoonimine (⊲ ingl. *honing*), *tehn.* eelnevalt töödeldud silinderpinna (näit. mootori silindri sisepinna) viimistlemine

hoorid (kr. *hōrai*), vanakr. usundis kolm aastaaegade (kevade, suve, sügise) jumalatari, Zeusi ja Themise tütred, lillede ja viljadega ehitud naisolendid (Thallo, Auxo ja Karpo)

hopakk [-*a'*-] (ukr. *хопак*), hoogne ukr. rahvatants 2/4-taktis

hopliit (kr. *hoplitēs*), raskerelvastuses jalaväelane Vana-Kreekas

hora (lad.), lüh. h, tund

hora, rumeenia ringtants 6/8- v. 2/4-taktis

hord (⊲ trg.), türgi-mongoli rändrahvail sõjalis-adm. ühendus, siis laager, hiljem khaani asukoht; mitme hõimu liit ühise khaani võimu all (näit. Kuldh.); *korratu arvukas jõuk

horisont [-*o'nt*] (< kr. *horizōn* piirav, lahutav), vaatepiir, silmaring, näiv piirjoon maapinna (v. veepinna) ja taevaskera vahel, esineb lagedal väljal v. merel teravasti piiratud ringjoonena (näiv h.); tasapind, mis antud kohas on risti vertikaalsuunaga, v. ka selle tasapinna lõikejoon taevaskeraga (tõeline h.); h-d, *tulevikuväljavaated

horisontaal, rõhtjoon; h-d = *isohüpsid*

horisontaalne, rõhtne, rõht-, vesiloodis, risti maakera raskusjõu suunaga

hormonaalne, *hormoonidesse* puutuv, nendega iseloomustuv

hormonoidid (< *hormoon* + kr. *eidos* välimus, kuju), rühm *hormoone* ja hormoonitaolisi aineid, millel puudub osa tüüpilise hormooni tunnuseid

hormoonid (< kr. *hormōn* liikumapanev) e. **inkreedid** (⊲ ld. *incrētus* sõelutud, segatud), sisenõred, sisesekretsioonil tekkivad ained, mis levivad kehas verega, ergutavad teatavaid elundeid v. kudesid v. pärsivad nende tegevust (näit. *adrenaliin*, *insuliin*)

hormoonpreparaadid, looduslikud hormoonid v. nende poolsünteetilised ja sünteetilised analoogid, millel on samasugune füsioloogiline toime kui hormoonidel

horniito (hsp.), laavakorsten, räbukorsten, laavavoolust aurude survel üleskerkiv kuhik

hornist (sks. *Hornist*), sõjaväeosa, pioneerimaleva, -salga v. -laagri sarvepuhuja, signalist

horoskoop (kr. *hōroskopos* aega jälgiv), taevakehade (eeskätt planeetide) seisu teatud ajapunktil (kellegi sünnimomendil v. mingi sündmuse ajal) kujutav skeem, mille järgi *astroloogid* ennustasid inimese saatust v. sündmuse lõppu

horoskoopia, ennustamine horoskoobi põhjal

horribile dictu [-ri'- dik-] (ld.), «hirmus ütelda»

horribile visu [-ri'-] (ld.), «hirmus vaadata»

horror (ld.), hirm, jubedus-, jälestustunne; *h. vacui* [vak-], tühikukartus, tühjusekartus

hors concours [oor-kokuu'r] (pr.), väljaspool võistlust

hors d'oeuvre [oordöö'vr] (pr.), eeltoidud (kerged toidud lihast, kalast, aedviljast jne.)

horst (sks. *Horst*), ülang, kahe v. enama murrangu vahel ümbritsevaist kihtidest kõrgemale jäänud maakoore osa

hortensia [-e'-] (< p.-n.), Ida-Aasia ja Am. taimeperek. kivirikuliste sugu-k-st, suurte valgete, roosade v. siniste õisikutega

hortoloog, *hortoloogia* eriteadlane, aiandusteadlane

hortoloogia (< ld. *hortus* aed + kr. *logos* mõiste, käsitlus), aiandusteadus

horunži [-u'-] (vn. *хорунжий*), esimene ohvitseri auaste tsaristliku Venemaa kasakaväeosades; vastas *kornetile* ratsaväes; tänapäeval ohvitseri madalaim auaste Poola RV sõjaväes

hosianna [-ia'-] (hbr., «päästa!»), palve- ja tervitushüüd juutide ja kristlaste jumalateenistuses

hospidal (< ld. *hospitāle*), (sõjaväe)haigla

hospiits (< ld. *hospitium* külalislahkus), varjupaik, kristlike org-de v. munkade ülalpeetav võõrastemaja (kodanlikes maades)

hospitaalne, haiglaga (hospidaliga) seoses olev, haiglas toimuv

hospitaliidid (< ld. *hospitālis* külalislahke), vaeste ja haigete hoolekandega tegelevad mungad, ilmikvennad ja vaimulike ordude liikmed (vt. *johanniidid*) kat. kirikus

hospitaliseerima, haiglasse (hospidali) ravile paigutama

hospitant [-a'-] (< ld. *hospitans* külaline), külastaja, õpetust koolis pealtkuulajana jälgiv isik (näit. õpetajakutse taotleja)

hospiteerima (ld. *hospitāri* külastama), *hospitandina* külastama, (õpetust) pealt kuulama

hospodar (< slaavi k., «isand»), Valahhia ja Moldova (nüüdisaegse Rumeenia osade) valitsejate tiitel XIV—XIX s.

hosta (Austria botaaniku N. Th. Hosti järgi) e. **funkia** (H. Chr. Funki järgi), dekoratiivsete lehtedega taimede perek. liilialiste suguk-st

hota (hsp. *jota*), kiire tempo ja terava rütmiga hsp. rahvatants 3/4- v. 3/8-taktis, tantsitakse laulu, kitarri, mandoliini ja kastanjettide saatel

hotell [-e'-] (pr. *hôtel*), võõrastemaja; palee, ametiasutuse hoone (Prantsusmaal); *hôtel garni* [e'l -ni'] (pr.), võõrastemaja ilma restoranita; *hôtel de ville* [dö vil] (pr.), raekoda

hovanštšina [-va'-] (vn.), peam. streletside ja soldatite ülestõus Moskvas 1682, mille eesotsas seisis vürst J. Hovanski

HP, lüh. sõnast *horse-power* [horspauer] (ingl.), hobujõud (mittesüsteemne võimsusühik, = 75 kGm/sek = = 735,5 W, Suurbritannias ja Am. Ühendriikides = 746,5 W)

hs, *hektosteeri* tähis

Hz, *hertsi* tähis

hugenotid [-o'-] (pr. pl. *huguenots* < sks. *Eidgenossen* vandeseltslased), *kalvinismi* pooldajad Prantsusmaal XVI—XVIII s.; olid kuni Prantsuse kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul jälitatavad kat. kiriku ja valitsuse poolt

huligaan (ingl. *hooligan*), avaliku korra tahtlik rikkuja

hulman (< India k.) e. **langur**, Ida-Indias elutsev kohaliku rahva poolt pühaks peetav ahv pärdiklaste sugu-k-st

humaadid (< ld. *humus* maa, muld), huumuses esinevad orgaanilised ühendid

humaanmeditsiin (< ld. *humānus* inimese- + *medītsīn*), (inimest käsitleva) arstiteaduse nimetus vastandina loomaarstiteadusele (veterinaarmeditsiinile)

humaanne (ld. *humānus*), inimlik, inimesesõbralik; inimese olemusele vastav

humaansus (ld. *humānitas*), inimsus, inimesesõbralikkus, inimväärikuse austamine

humaniseerima, humaanseks v. humaansemaks muutma, harima

humanism (< ld. *humānus* inimlik), 1) maailmavaade, mida iseloomustab inimlikkus, hool inimeste heaolu, arenemise ja selleks tingimuste loomise eest, inimväärikuse ja isikuvabaduse austus; 2) Lääne-Euroopa renessansiajastu varakodanlik progressiivne ühiskondlik ja kirjanduslik liikumine, mis vastandas feodaalsele ja kiriklikule ideoloogiale inimese isiksuse vaba arenemise põhimõtte; tekkis XIV s. Itaalias ja levis XV s. teistes Euroopa maades

humanist, *humanismi* pooldaja, esindaja, selle eest võitleja; humaanne inimene

humanistlik [-ni'-], *humanismi* maailmavaatel põhinev, seda esindav; humanismi kuuluv

humanitaarharidus, haridus, mille põhisisu moodustavad humanitaarteadused

humanitaarne (pr. *humanitaire*), ühiskonnateadustesse kuuluv, inimest ja ta kultuuri käsitlev

humanitaarteadused, ühiskonnateadused (ajalugu, filoloogia, filosoofia jne.) vastandina *reaalteadustele*

humifikatsioon (< ld. *humus* maa, muld + *facere* tegema), *huumuse* tekkimine orgaanilise aine (peam. taimede) lagunemise (kõdunemise, turvastumise, mädanemise) teel

humifitseeruma, *huumust* moodustama, huumuseks muutuma

humiidid (< ld. *humus* pinnas + kr. *eidos* välimus, kuju), kõrgemate taimede jäänustest ja nende lagusaadustest moodustunud põlevad maavarad (turvas, ligniit, pruunsüsi, huumussöed, antratsiit)

humiidne (ld. *(h)ūmidus*), niiske, sademeterikas

humiin (< ld. *humus* maa, muld), humiinhapete laguprodukt; h - h a p e, mullas lagunenud taimedest moodustuv orgaaniline hape

humisool, ravimuda *humiinhapete* fraktsioonide 0,01%-line lahus keedusoola isotoonilises lahuses; kasutatakse mitmesuguste (krooniliste) põletike raviks

humoorikas, *huumori*rikas

humoosne (< ld. *humus* maa, muld), *huumus*rikas

humoraalne (< ld. *hūmor* niiskus), organismi vedelikega (verega, lümfiga) seoses olev; h. r e g u l a t s i o o n, elundite v. elundkondade talitluse mõjustamine peam. hormoonidega

humoresk [-e'-] (< ld. *hūmor* niiskus), naljatlev, *huumori*rikas lühijutt; rõõmsaloomuline, *humoristliku* ilmega väike helitöö

humorist (ingl. < ld.), *humoristlike* teoste autor, lõbusatoonilise mahlaka käsitluslaadiga kirjanik; naljataja, huumoriga isik

humoristlik [-ri'-] *huumoriga* käsitletud, naljakasisuline

hungveiping (hiina k., «punavalvur»), õpilasnoortest moodustatud terroristliku org-i liige Hiina RV-s; org. asutati 1966, 60-ndate lõpul saadeti laiali

hunhuusid (< hiina k.), relvastatud röövlijõukude liikmed endisaegses Põhja-Hiinas, eriti Mandžuurias; neid kasutasid tihti oma huvides mitmesugused poliitilised klikid

hunta (hsp. *junta* ühendus, kogu), ühiskondlik-poliitiliste koondiste (riiklik v. rahvakomitee, liit, ühendus vm.) nimetus Hispaanias ja Ladina-Am-s

huraal (< mongoli k.), töötajate kõrgema ja kohaliku võimu organite nimetus Mongoolia Rahvavabariigis

hurmaa (pärs.) = *diospüür*

hurraa (< kas keskülemsks. *hurren* kiiresti liikuma v. trg.), ergutus-, elagu-, lahinguhüüd; h - p a t r i o t i s m, liialdav-äge, põhjendamatult kiitlev, rohkem sõnades kui tegudes avalduv patriotism

hurrikan (ingl. *hurricane* < ind.), *orkaani* nimetus P.-Am-s ja Lääne-India saarestikus

husaarid (ung. *huszár*), liik kergeratsaväge (end. Ungaris, Poolas, Austrias, Venemaal jm.)

hussiidid, tšehhi reformaatori ja iseseisvusvõitleja Jan Husi (põletati Konstanzis tuleriidal a. 1415) pooldajad; h-de liikumises moodustasid põhimassi talupojad ja linnakäsitöölised (liitusid ka jõukad linlased ja osa feodaale, kes olid huvitatud kirikumaade *sekulariseerimisest* ja sks. feodaalide mõisate ümberjagamisest); h-de liikumine kujutas endast ühtlasi tšehhi rahva vabadusliikumist sakslaste ülevõimu ja roomakat. kiriku võimutsemise vastu Tšehhis

hutuhtu [-tu'h-] (mongoli k., «püha, pühadus»), *lamaistlike* vaimulike tiitel, mida andsid Hiina keisrid a-st 1644

huulok, Indias elunev ahv *gibonite* perek-st

huumor (< ld. *hūmor* niiskus), rõõmsameelne elukäsitlus, heatujulisus; heatahtlik nali; sündmuste v. inimeste puuduste ja nõrkuste heatahtlik naeruvääristamine; liik sellesisulisi kirjandusteoseid

huumus (ld. *humus* maa, muld), mulla ülemises kihis esinev organismide, peam. taimede lagunemisel tekkiv tume, kohati must orgaaniline aine; on mulla viljakuses suure tähtsusega

huurid (< ar.), igavesti noored ja ilusad neitsid islamiusuliste paradiisis

huutor (vn. *хутор*), talu, talund

hW, *hektovati* tähis

hvostism (vn. *хвостизм* < *хвост* saba), sabassörkimine, töölisliikumises proletariaadi revolutsioonilise partei juhtiva osa eitamine

händikäp (ingl. *handicap*), ede, nõrgemaile võistlejaile antav soodustus (näit. jooksudes lühem maa, mängudes punkte) võimete tasakaalustamiseks

hüaliin (< kr. *hyalos* klaas), klaasjas valkaine, esineb organismi kudedes mõnede haiguslike nähtuste puhul

hüaliinne, klaasjas, läbipaistev

hüaliit (< kr. *hyalos* klaas + *lithos* kivi), klaasjas opaal, opaali teisend

hüaloplasma (. . . *plasma*), klaasplasma, looma- ja taimerakkude *tsütoplasma* osa, mis ei sisalda mikroskoobiga nähtavaid struktuure

hüatsint [-i'-] (kr. mütoloogias esineva noormehe Hyakinthose järgi, kes muundati lilleks), 1) healõhnaline, värvitore sibultaim liiliaste suguk-st, eelistatud toa- ja aialill; 2) punakaslilla vääriskivi, *tsirkooni* teisend

hübridisatsioon, värdamine, *hübriidide* saamine; on suure tähtsusega uute taimeliikide ja loomatõugude aretamisel

hübridiseerima, ristama, värdama, hübridisatsiooni teostama

hübriid (< kr. *hybris* veresegamine), ristand, värd, bastard, ristsugutis, geneetiliselt erisuguste vanemate järglane

hübriidne, värdne, kahesuguse päritoluga; h. s õ n a, liitsõna, mille koostisosad on keeleliselt erisuguse päritoluga (näit. *automobiil* < kr. + ld.)

hüdatiid (< kr. *hydōr*, gen. *hydatos* vesi), vesipõisik, põiekujuline, vedelikku sisaldav ripats isaste imetajate suguelundis

hüdatofüüt (. . . kr. *phyton* taim), üleni v. suurema osaga vees kasvav taim

hüdatood (. . . kr. *hodos* tee, rada), veelõhe, mikroskoopiline avaus paljude rohttaimede lehetippudel v. -hammastel

hüdr- (< kr. *hydōr* vesi), vesi-, vee-

hüdra (kr. mütoloogias esineva üheksa peaga veemao Hydra järgi), mageveepolüüp

hüdraat (< kr. *hydōr* vesi), keemiline ühend, mis sisaldab oma molekulis teatud arvu keemiliselt seotud vee molekule

hüdraloomad, valdavalt meres eluteevate, tervikliku gastraalõõnega ainuõõssete klass (*meduusid* ja *polüübid*)

hüdrant [-a'-], seadis vee võtmiseks välisveevõrgust (tulekahju kustutamisel, tänava kastmisel); *zool.* polüüploomik

hüdrargilliit (< *hüdr-* + kr. *argillos* valge savi), rohkesti alumiiniumoksiidi sisaldav mineraal, alumiiniumimaak

hüdrargüriidaas e. **hüdrargüroos** (< kr. *hydrargyros* elavhõbe), elavhõbedamürgistus

hüdrartroos (< *hüdr-* + kr. *arthron* liiges), liigese-vesitõbi, vesiliiges

hüdrasiin (. . . *asiin*), *ammoniaagist* saadav mürgine suitsev vedelik; tarvit. keemias taandajana

hüdrasoühendid, kahe alifaatse v. aromaatse radikaaliga seotud hüdrasorühma —NH—NH— sisaldavad orgaanilised ühendid

hüdratatsioon, vee osakeste (molekulide) viimine keemilisse ühendisse ilma viimase lagunemiseta

hüdratiseerima e. **hüdrateerima**, *hüdratatsiooni* teostama

hüdraulika [-au'-] (< kr. *hydraulikos* vee-, vesi-), *hüdromehhaanika* haru, mis käsitleb vedelike tasakaalu ja liikumise seaduste tegelikku rakendamist

hüdrauliline [-au'-] vedeliku rõhu v. liikumise mõjul toimiv; h. h ü p e, voolu hüpe, voolu sügavuse järsk suurenemine; h. l ö ö k = h. tõuge; h. m a s i n, seade, milles mehhaaniline energia muundatakse vedeliku energiaks

(pump) v. vedeliku energia mehhaaniliseks energiaks (hüdroturbiin); h. m ö r t, müürisegu, mis kivistub nii õhus kui ka vees (näit. segu tsemendist, liivast ja veest); h. p r e s s, suruvedelikuga töötav masin pressimistöödeks; h. t õ u g e, toru mööda voolava vedeliku rõhu järsk tõus vedeliku äkilisel peatamisel (näit. kraani sulgemise teel)

hüdreemia (< kr. *hydōr* vesi + *haima* veri), vesiveresus, vereleeme muutumine vesisemaks; põhjustab vesitõbe

hüdreerima (< kr. *hydōr* vesi) = *hüdrogeenima*

hüdria (< kr. *hydria* veenõu), vanakr. vaas v. veenõu kahe külg- ja kolmanda suurema kaelasangaga; mõnikord kunstipäraselt maalitud

hüdriidid, vesiniku ühendid teiste keemiliste elementidega (kitsamas tähenduses: metallidega)

hüdro- (< kr. *hydōr* vesi), vesi-, vee-

hüdroaerodroom (. . . *aerodroom*), *aerodroom* vesilennukite jaoks merelahel, järvel v. jõel

hüdroajam, seade mehhanismide ja masinate käitamiseks rõhu all oleva vedeliku (haril. mineraalõli) vahendusel

hüdroakumulaator (< *hüdro-* + *akumulaator*), seade vee- v. õlivaru hoidmiseks rõhu all, koosneb silindrist, kolvist ja vasturaskusest

hüdroakustika [-u'-] (. . . *akustika*), *akustika* osa, mis tegeleb veealuste helide uurimisega, peam. looduslikes veekogudes (meredes, järvedes jne.)

hüdroautomaat (. . . *automaat*), automaatselt töötav hüdrauliline seade

hüdrobioloogia (. . . *bioloogia*), *bioloogia* osa, mis käsitleb bioloogilisi protsesse veekogudes, veeorganismide elu, nende suhteid keskkonnaga

hüdrobiont [-o'nt-] (< kr.), veeorganism, vees elav organism (loom, taim, bakter)

hüdrobios (< *hüdro-* + *bios*), *biol.* vee-eluriik

hüdrodünaamika (. . . *dünaamika*), *hüdromehhaanika* osa, mis uurib vedelike liikumist väliste jõudude toimel ja vastastikust mehhaanilist mõjutust vedeliku ja sellega kokkupuutuvate kehade vahel nende suhtelises liikumises

hüdrodünaamiline, *hüdrodünaamikasse* puutuv, vedeliku liikumisel põhinev; h. r õ h k, liikuva vedeliku rõhk

hüdroelekter [-le'-] (< *hüdro-* + *elekter*), veejõul toodetav elektrienergia

hüdroelektrijaam [-le'-], veejõuelektrijaam (muundab langeva v. kiiresti voolava vee energia elektrienergiaks)

hüdroelektriline kümblus [-le'-] = *elektrikümblus*

hüdroelevaator (< *hüdro-* + *elevaator*), veejugapump keskküttesüsteemis kuuma ja külma vee segamiseks

hüdroenergeetika (. . . *energeetika*), tehnika haru, mis kasutab veekogude vee-energiat peam. elektrienergia tootmiseks hüdroelektrijaamades; teadusala, mis uurib vee-energia kasutamist ülalmärgitud otstarbeks

hüdroenergia [-ne'-] (. . . energia), veejõud, vee-energia

hüdrofiilia (. . . kr. *phileō* armastan), veelembesus, püüd vett ligi v. endasse tõmmata; mõnede veetaimede võime tolmelda vee all; organismi kudede omadus vett siduda, kinni pidada, selle eritumist takistada

hüdrofiilne, veelembene; vees kasvav (taime kohta)

hüdrofon (< *hüdro-* + kr. *phōnē* heli), riist veealuste helide vastuvõtmiseks

hüdrofoobia (. . . kr. *phobos* hirm, kartus), veepelgus; marutõbi (nakkushaigus, mille puhul ilmneb hirm vee neelamise vastu)

hüdrofoobne, vees mitte lahustuv v. märguv, vett eemaletõrjuv

hüdrofoor (< *hüdro-* + kr. *phoros* kandev), reguleeriv veemahuti; liikuv prits tuletõrjepritsi varustamiseks suurema veehulgaga voolikute kaudu

hüdrofüüt (. . . kr. *phyton* taim), veetaim, alumise osaga vees kasvav taim; vrd. *hüdatofüüt*

hüdrogeel, vesihüüve, kolloidsest vesilahusest (hüdrosoolist) väljalangenud *geel*

hüdrogeenima (< ld. *hydrogenium* vesinik), vesinikku katalüsaatorite osavõtul küllastumata orgaanilistele ühenditele liitma

hüdrogeneraator (< *hüdro-* + *generaator*), *hüdroturbiiniga* käitatav generaator elektrienergia tootmiseks

hüdrogeokeemia (. . . *geo(loogia)* + *keemia*), *hüdrogeoloogia* ja *geokeemia*

piirteadus, uurib põhjavee keemilist koostist ning kivimite ja põhjavee vastastikust mõju

hüdrogeoloogia (< *hüdro-* + *geoloogia*), põhjavete geoloogia, uurib põhjavete teket, liikumist ja omadusi

hüdrograaf, 1) *hüdrograafia* eriteadlane; 2) jõe veeseisu graafik, mis koostatakse igapäevase keskmise vooluhulga põhjal

hüdrograafia (< *hüdro-* + kr. *graphō* kirjutan), veteteadus, füüsikalise geograafia haru, mis tegeleb veekogude (merede, jõgede, järvede) uurimise ja kirjeldamisega

hüdrohooria (...kr. *chōra* koht, ruum), vesilevi, taimeseemnete levimine vee abil

hüdroisolatsioon (...*isolatsioon*), kiht, mis kaitseb mingit konstruktsiooni, ehitist v. selle osa vee kahjustava toime ja läbijooksu eest

hüdrojaam = *hüdroelektrijaam*

hüdrokaevandamine, maavarade kaevandamise viis, mille puhul kaevise ammutamiseks kasutatakse pinnasepumpa v. toimub kivimi purustamine ja transportimine veejoa abil

hüdrokeemia (< *hüdro-* + *keemia*), loodusliku vee koostist ja selle muutumist käsitlev teadusharu

hüdrokefaalia (...kr. *kephalē* pea) = *hüdrotsefaalia*

hüdrokinoon (...*kinoon*), *aniliinist* valmistatav valge kristalne aine; tarvit. peam. fotograafias ilmutina

hüdroksiid (...kr *oxys* hapu), anorgaaniline ühend, mis sisaldab ühevalentset hüdroksüülrühma (—OH)

hüdroksühapped, üheaegselt *hüdroksüül-* ja *karboksüülrühmi* sisaldavad orgaanilised ühendid, esinevad paljudes taimedes

hüdroksüülamiin, ammoniaagi lõhnaga värvusetu kristalne aine

hüdroksüül(rühm), ühevalentne aatomirühm —OH

hüdrokultuur = *hüdropoonika*

hüdrolaasid (< kr.), *fermendid*, mis lagundavad substraate hüdrolüütiliselt (s. o. reaktsioonist võtab osa vee molekul)

hüdrolokatsioon (< *hüdro-* + ld. *locus* koht), vees oleva keha asukoha (suuna, kauguse) määramine helisignaalide abil

hüdroloog, *hüdroloogia* eriteadlane, veeteadlane, veteuurija

hüdroloogia (< *hüdro-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus Maa *hüdrosfäärist* ja selles toimuvatest protsessidest

hüdrolüüs (...kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), keemilise ühendi lagunemine vee toimel; kasut. piirituse ja siirupi tootmisel, etüülpiirituse saamisel puidust jm.; h - i t ö ö s t u s, tööstusharu, mis toodab toiduks sobimatust taimsest toorainest piiritust, söödapärmi, furfurooli, kristallsuhkrut, tehnilist ligniini jm.

hüdrolüütiline, *hüdrolüüsisse* puutuv v. kuuluv

hüdromeeter, riist vedeliku liikumiskiiruse mõõtmiseks

hüdromeetria (< *hüdro-* + kr. *metreō* mõõdan), *hüdroloogia* osa, mis tegeleb vooluvete omadusi iseloomustavate suuruste (kiiruse, sügavuse, hulga jne.) mõõtmise metoodikaga; h - j a a m, punkt, kus teostatakse jõevee kõrguse, voolukiiruse, vooluhulga jm. süstemaatilisi mõõtmisi

hüdromehhaanika (...*mehhaanika*), vedelike mehhaanika, käsitleb vedelike tasakaalu (*hüdrostaatika*) ja liikumise seadusi (*hüdrodünaamika*)

hüdromelioratsioon (...*melioratsioon*), veeolude reguleerimine maa parandamiseks

hüdrometallurgia (...*metallurgia*), metallide saamine maakidest v. tehasejäätmeist mitmesuguste keemiliste ainete vesilahuste abil

hüdrometeoorid (...kr. *meteōros* kõrgel, õhus viibiv), sademed, eriti veeaurust moodustuvad sademed maapinnal ja esemetel (jäide, kaste, hall, härm)

hüdrometeoroloogia (...*meteoroloogia*), teadus, mis uurib vee ringvoolu õhkkonnas

hüdromonitor [-*mo*'-] (...ld. *monitor* hoiataja), võimsat veejuga andev aparaat; kasut. mäetöödel, tuletõrjes jm.

hüdromootor [...*mootor*], seade, mis muundab vedeliku rõhuenergia kolvivarre, võlli vm. mehhaaniliseks energiaks

hüdronefroos (...kr. *nephros* neer), kottneer, neeruvaagna ja -karikate tunduv laienemine kuse äravoolu tõkestuse tagajärjel

hüdropaatia (...kr. *pathos* kannatus, valu) = *hüdroteraapia*

hüdroperikard [-*a*'-] (...*perikard*), vesisüdamepaun, südamepauna-vesitõbi

hüdroplaan (...*(aero)plaan*), vesilennuk (võib laskuda veepinnale ja sellelt õhku tõusta)

hüdropoonika (...kr. *ponos* töö, tegevus), *bot.*, *agr.* vesikultuur, taimede (juurvilja, lillede jm.) kasvatamine vedelatel toitesegudel

hüdrops (kr. *hydrōps*), vesitõbi, vedeliku kogunemus kudedesse v. kehaõõntesse

hüdropult [-*u*'-] (< *hüdro-* + *(kata)pult*), ämberprits, lihtne käsiprits veeanumaga; kasut. väikeste tulepesade kustutamiseks, tänavate ja aedade kastmiseks, kahjurite hävitamiseks, värvimiseks jm.

hüdrosfäär (...kr. *sphaira* kera), maakeral esinevate vete kogunimetus

hüdrosool (...*sool*), *kolloidne* vesilahus

hüdrostaatika (...*staatika*), *hüdromehhaanika* osa, käsitleb vedelike tasakaalu kui ka vedelikku asetatud tahkete kehade tasakaalu; h. p r i n t s i i p (avastajaks peetakse vanakr. matemaatikut Archimedest): iga keha, asetatuna vedelikku v. gaasi, kaotab oma kaalust nii palju, kui palju kaalub keha poolt väljatõrjutud vee- v. gaasihulk

hüdrostaatiline, *hüdrostaatikasse* puutuv, liikumatu vedeliku rõhul põhinev; h. p a r a d o k s, näiliselt vastuoluline tõsiasi, et vedeliku rõhk anuma põhjale ei sõltu anuma kujust (s. o. pole üldiselt võrdne anumas oleva vedeliku kaaluga); on seletatav sellega, et rõhk vedelikes (h. r õ h k) kandub edasi ühtlaselt igas suunas; h - d k a a l u d, riist vedelike ja tahkete kehade tiheduse määramiseks

hüdrosõlm, hüdrotehniliste ehitiste kogum

hüdrožiiro (< *hüdro-* + *(auto)žiiro*), pontoonidega varustatud *autožiiro*, võib veepinnale laskuda ja sellelt õhku tõusta

hüdrotaksis [-*a*'-] (...*taksis*), *biol.* vabalt liikuvate organismide v. rakkude suundliikumine niiskuse toimel

hüdrotehnik, *hüdrotehnika* eriteadlane

hüdrotehnika (< *hüdro-* + *tehnika*), vesiehitusteadus, teadus, mis käsitleb veekogude ärakasutamist ühiskonna vajadusteks ja võitlust vete kahjuliku tegevuse vastu vesiehitiste abil; vastav tehnikaharu nende ülesannete teostamiseks

hüdroteraapia (...*teraapia*), vesiravi, vee kasutamine haiguste raviks v. nende ärahoidmiseks

hüdrotermaalne protsess (...kr. *thermos* kuum, soe), mineraalide teke kõrgetemperatuurilistest magmalistest vesilahustest ühendite sadestumise teel kivimite lõhedes v. õõntes

hüdrotooraks (...*tooraks*), vesirind, rinnavesitõbi

hüdrotransformaator e. **hüdrotrafo** (...*transformaator*), hüdroülekande liike

hüdrotransport (...*transport*), voolava vedelikuga segatud väikesetükilise v. pulbermaterjali transportimine torudes v. rennides, toimub pumpade abil v. raskusjõu mõjul

hüdrotropism (< *hüdro-* + kr. *tropos* pööre, suunamine), taimeosade (eriti juurte) kasvuliikumine, põhjustatud niiskuse vahest keskkonnas

hüdrotseele (...kr. *kēlē* song), vesisong, munandikoti v. seemneväädi vesitõbi

hüdrotsefaalia e. **hüdrotseefalus** (...kr. *kephalē* pea), vesipea, ajuvesitõbi, haigus, mida põhjustab ajuvedeliku koguse suurenemine koljuõõnes

hüdrotsüklon (...*tsüklon*), seade peeneteraliste materjalide eraldamiseks vedelikest, nende liigitamiseks v. rikastamiseks

hüdroturbiin (...*turbiin*), veeturbiin, rattakujuline jõumasin vee-energia muundamiseks pöörleva võlli mehhaaniliseks energiaks

hüdroturvas, hüdrauliliselt toodetud kütteturvas

hüdroülekanne, *tehn.* muundurist (pump) ja sekundaarsest jõumasinast (hüdromootor) koosnev seade, mis sisendvõlli kaudu antava mehhaanilise töö arvel tõstab töövedeliku potentsiaalset ja kineetilist energiat ning muundab selle hüdromootoreis uuesti mehhaaniliseks tööks

hügieen (< kr. *hygieinos* tervislik), tervishoid, profülaktilise arstiteaduse osa, mis käsitleb inimese tervist mõjustavaid tegureid ja abinõusid haiguste ärahoidmiseks ning tervise säilitamist soodustavate olude loomiseks

hügieenik, tervishoiu eriteadlane

hügieeniline, tervishoiuline; hügieeninõuetele vastav

hügienist = *hügieenik*

hügro- (< kr. *hygros* niiske), niiskus-, niiskuse-

hügrofiilne (...kr. *phileō* armastan), niiskuslembene, niisket kasvukohta eelistav (taime kohta). Vast. *kserofiilne*

hügrofüüt (...kr. *phyton* taim), niiskustaim, väga niiske kasvukohaga kohastunud maismaataim (näit. kuukress, lemmmalts, enamik sõnajalgu). Vast. *kserofüüt*

hügrograaf (...kr. *graphō* kirjutan), niiskuse-isemärkija, isekirjutav *hügromeeter*

hügromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), niiskusmõõtur, riist õhuniiskuse mõõtmiseks

hügromeetria, õpetus õhuniiskuse mõõtmise meetoditest

hügroom, *med.* vesimuhk, tugev turse vesise vedeliku kogunemisest kõõlusetuppedesse ja limapaunadesse

hügroskoop (< *hügro-* + kr. *skopeō* vaatan), riist, mis näitab õhuniiskuse suurenemist v. vähenemist

hügroskoopiline e. **hügroskoopne,** rõskuv, niiskuv, niiskust imav; h. vatt, rasvast jm. puhastatud vatt arstlikuks otstarbeks

hügroskoopsus, mõnede ainete (kaltsiumkloriidi, väävelhappe, ka puidu, tärklisjahu jne.) omadus õhust (v. gaasist) endasse niiskust imada

hülea (< kr. *hylē* mets), igihaljas troopiline vihmamets, eriti Amasoonias. Vrd. *selva*

hülosoism (< kr. *hylē* aine + *zōē* elu), natuurfilosoofiline õpetus, mille kohaselt mateeria kõigis selle vormides on hingestatud, omab psüühikat (aistimist, tajumist, mõtlemist)

hülss (sks. *Hülse*), kest, tupp (näit. paberossil, padrunil)

hümeenium (< kr. *hymēn* nahk, kile), eoslava, kott- ning kandseente ja samblike viljakeha osa, milles valmivad eosed

hümenaios [-*ai*'-] (kr., pulmajumal Hymenaiose järgi) = *epitalaamion*

hümenofoor (< kr. *hymēn* nahk, kile + *phoros* kandev), eoslavakandja, kandseene viljakeha osa, mis kannab *hümeeniumi*

hümenopteerid (< kr. *hymēn* nahk, kile + *pterōn* tiib), kiletiivalised, putukate selts (siia kuuluvad mesilased, herilased, sipelglased jt.)

hümn (kr. *hymnos*), 1) Vana-Kreekas pidulik kiituslaul jumalate v. kangelaste auks; vaimulik kiituslaul; pidulikult sisuga lüüriline luuletus; 2) pidulik laul, mis on tunnustatud riikliku (riigih.) v. klassiühtsuse sümbolina; 3) helitöö ülevpidulikus laadis

hüostsüamiin (< kr. *hyoskyamos* koerapöörirohi), koerapöörirohus, karumustikas, okasõunas sisalduv alkaloid, ravivahend

hüper- (< kr. *hyper* üle, teisel pool), üli-, üle-, liig-

hüperalgeesia (...kr. *algēsis* valu), suurenenud valutundlikkus

hüperatsiidsus (...ld. *acidus* hapu), ülihappesus, soolhappe liigsisaldus maomahlas

hüperbaas e. **hüperbaton** [-*e*'-] (< kr. *hyperbasis* e. *hyperbaton* üleastumine), stiilivõte, seisneb ühe v. mitme sõna paigutuses lauses harilikust erinevasse kohta

hüperboliseerima, liialdama, liialdusi (*hüperboole*) kõnelema

hüperboloid [-*oi'd*] (< *hüperbool* + kr. *eidos* välimus, kuju), *mat.* pind, mis moodustub *hüperbooli* pöörlemisel ühe oma telje ümber; üldisemalt pind, mis saadakse selle pöördh-i kokkusurumisel tasapinna poole, mis läbib pöörlemistelge

hüperbool (< kr. *hyperbolē* üleminek, ülekaal; liialdus), *mat.* üks kolmest koonuslõike pealiigist, kahest harust koosnev tasapinnaline kõver, mille iga punkti kauguste vahe kahest kindlast punktist (fookustest) on jääv; *kirj.* liialdus, kirjeldatava asja iseloomulike joonte võimatuseni suurendamine (näit. *ääretu meri*)

hüperboolne, *hüperbooli*kujuline; liialdav, liialduslik; h. geomeetria, vn. matemaatiku N. Lobatševski (1792—1856) loodud mitte-eukleidiline geomeetria (vt. *geomeetria*)

hüperboreiline [-*ei*'-] (< kr., vana-kr. pärimuses esineva kauge põhjamaa muinasjutulise rahva järgi), kauge põhjamaine

hüpereemia (< *hüper-* + kr. *haima* veri), liigveresus, liigne vere kogunemine mingis elundis v. kehaosas

hüperesteesia (...kr. *aisthēsis* taju, tunne), liigtundlikkus, meeleelundite (eriti naha) kõrgenenud ärrituvus

hüperfunktsioon (...*funktsioon*), elundi liigtalitlus

hüperglükeemia (...*glükeemia*), liigne suhkrusisaldus veres (näit. suhkurtõve puhul)

hüperkatalektiline värss [-*le*'-] (...*katalektiline*), liigsilbiline värss (lõpeb ühe liigse silbiga)

hüperkeratoos (...kr. *keras* sarv), liigsarvestus, naha sarvkihi liigne paksenemine (näit. konnasilmad)

hüperkriitiline (...*kriitiline*), liiga ettevaatlikult otsustav v. liiga rangelt arvustav

hüpermetamorfoos (...*metamorfoos*), ülimoone, keerukas moonde liik, eriti villimardiklaste suguk-da kuuluvail mardikail

hüpermetroopia (...kr. *metron* mõõt, pikkus + *ōps* silm), kaugelenägevus

hüpernefroom (...kr. *nephros* neer), neerupealisekasvaja (võib olla hea- ja pahaloomuline)

hüperon (kr., «nui»), *barüonide* hulka kuuluv mittestabiilne elementaarosake, millel on suurem mass kui *nukleonil*

hüperoksiidid vt. *peroksiidid*

hüperostoos (< *hüper-* + kr. *osteon* luu), luukoe vohamine luuväljakasvete v. luu paksenemise näol

hüperplaasia (...kr. *plasis* moodustis), koevohamine, looma v. taime elundi haiguslik suurenemine rakkude rohkenemisest

hüpersekretsioon (...*sekretsioon*), liignõristus, suurenenud nõreeritus mõnes näärmes

hüpersorptsioon (...*sorptsioon*), adsorberis toimuv selektiivne gaasisegude *adsorptsioon*, mille puhul adsorbent ja gaas liiguvad teineteisele vastu

hüpersteen (...kr. *sthenos* jõud, tugevus), mineraal pürokseenide rühmast

hüpertermia [-*te*'-] (...kr. *thermē* soojus), liigsoojumus, ülekuumenemine, kehatemperatuuri tõus kõrge välistemperatuuri mõjul, kui soojuse äraandmine organismist on takistatud

hüpertoonia (...kr. *tonos* pinge), kõrgrõhuhaigus, eriti arteriaalse vererõhu kõrgenemus (tuiksoonte lubjastuse, neeruhaiguste puhul ja iseseisva h-tõvena)

hüpertoonik, vererõhu kõrgenemust põdev isik

hüpertrihhoos (< *hüper-* + kr. *trichōsis* karvakasv), liigkarvasus, karvade kasvamine kehaosadel, kus neid inimesel (arvestades ka sugu ja iga) normaalselt ei ole

hüpertrofeeruma, (haiglaselt) suurenema

hüpertroofia (< *hüper-* + kr. *trophē* toit), liigkasvamine, mingi elundi v. selle osa ülemäärane suurenemine ta rakkude suurenemise v. rohkenemise tagajärjel; *haiglane liialdus

hüpertüreoos (...kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme liigtalitlus

hüpertuum, *füüs.* mittestabiilne aatomituum, millesse kuulub peale *prootonite* ja *neutronite* veel *hüperon*

hüpervitaminoos (...*vitamiin*), organismi liiga rohkest vitamiinidega varustamisest tekkiv tervisehäire

hüpesteesia (< *hüpo-* + kr. *aisthēsis* taju, tunne), vähetundlikkus, meeleelundite (eriti naha) tundevõime vähenemine

hüpnoos (< kr. *hypnos* uni), *med. psühhoteraapia* menetlus: sõnalise mõjutamise ning monotoonsete ärritajatega esile kutsutav osaline uni, mille jooksul hüpnotiseeritav võtab vastu sisendusi hüpnotiseerijalt; kasutatakse mõnede haiguste ravimisel

hüpnootikum, uinuti, uinutamisvahend

hüpnootiline (< kr. *hypnotikos* uinutav), *hüpnoosisse* kuuluv v. seda tekitav; uinutav

hüpnopeedia (< kr. *hypnos* uni + *paideia* kasvatus, õpetus), unes õppimine (magama jäävale v. pinnalises unes viibivale isikule esitatakse kuuldeliselt õppematerjali)

hüpnoteraapia (...*teraapia*), hüpnoosravi, ravi hüpnoosi abil

hüpnotiseerima e. hüpnoosima, *hüpnoosi* tekitama, *hüpnoosile* allutama; *vähehaaval, märkamatult mõjule alistama

hüpnotism, õpetus *hüpnoosist* ja selle rakendamisest; hüpnoosiga seotud nähtuste kogum

hüpnotisöör (pr. *hypnotiseur* < kr.), hüpnotiseerija

hüpo- (< kr. *hypo* all), all-, ala-, vaeg-

hüpoderm (...kr. *derma* nahk), *bot.* marrasknahaalune koekiht taimedel;

zool. lülijalgseil õhuke epiteelikiht kitiinkooriku all

hüpodermaatiline, nahaalune

hüpodermatoos, kiinimuhktõbi, veiste parasitaarhaigus, mida tekitavad kahetiivaliste seltsi kuuluvate endoparasiitide noorvormid

hüpodünaamia (< *hüpo-* + kr. *dynamis* jõud), liikumisvaegus

hüpofunktsioon (...*funktsioon*), elundi vaegtalitlus

hüpofüsaarne, *hüpofüüsisse* puutuv, sellega seoses olev

hüpofüüs (< *hüpo-* + kr. *physis* moodustus, teke), ajuripats, peaaju alumiselt pinnalt rippuv, kolmest eri hormoone valmistavast sagarast koosnev sisesekretoorne nääre

hüpogastrium [*-a'-*] (...kr. *gastēr* kõht), alakõht, kõhu alumine ala

hüpoglükeemia (...*glükeemia*), vähene suhkrusisaldus veres

hüpogüünne (...kr. *gynē* naine), *bot.* emakast madalamal asetsev, ülemise sigimikuga (õie kohta)

hüpohondria [*-ho'-*] (kr. *hypochondria*), raskemeelsus, haiguslikult rõhutud meeleolu, kujutletav haigustunne; võib tekkida ülitundlikkusest jm.

hüpohondrik [*-ho'-*], *hüpohondriat* põdev isik

hüpokaust (kr.), *arhit.* antiikaja õhkküttesüsteem selle peal asetsevate ruumide soojendamiseks

hüpokloritid, hüpokloorishappe soolad; kasut. pleegitamiseks ja desinfitseerimiseks

hüpokotüül (< *hüpo-* + kr. *kotylē* õõs, kausike), taime varreosa idulehtedest allpool

hüpoksia [*-o'-*] (...kr. *oxys* hapu), hapnikuvaegus kudedes, tekib õhuhapniku vähesuse, vereringehäirete, kehvveresuse jm. puhul

hüpoplaasia (...kr. *plasis* moodustis), elundi v. koe puudulik areng rakkude vähesuse tagajärjel

hüpostaas (...kr. *hypostasis* alus, sade), põhialus, -aines; venoosne verepais (näit. lamavatel haigetel kopsude seljapoolses osas) südamenõrkuse puhul; geneetikas ühe geeni talitluse pärssumine teise, mittealleelse geeni toimel; pärsitavat geeni nimetatakse hüpostaatiliseks

hüpostaseerima, idealistlikus filosoofias: abstraktseile mõisteile omaette olelust omistada püüdma

hüpostüül (< kr. *hypostylos* sambaile tuginev), katusega kaetud sammaskäik v. saal vanaaja arhitektuuris

hüpotaks [*-a'-*] (< *hüpo-* + kr. *taxis* kord, järjestus), *lgv.* põimlause, lausete liitmine sääraselt, et üks lause (kõrvallause) sõltub teisest (pealausest), alistub teisele. Vast. *parataks*

hüpotaktiline, *lgv.* alistuslik, alistussuhtes olev

hüpoteegipank, kapitalistlikes maades pank, mis annab pikaajalisi laene kinnisvara (maa, hoonete) kindlustamisel. Vt. *hüpoteek*

hüpoteek (< kr. *hypothēkē* õpetus, manitsus; pant), 1) kapitalistlikes maades kinnisvara (maa, hoonete) kindlustamisel (pantimisel) saadav laen, kusjuures kinnisvara ise jääb võlglase valdusse; sääraselt panditud varale pannakse keeld, mis märgitakse nn. kinnistusraamatusse; 2) kinnispant, sellise laenu kindlustuseks panditud kinnisvara

hüpotees (< kr. *hypothesis* alus; oletus), oletus, mis on esitatud mõne nähtuse seletamiseks ja mis nõuab kontrollimist ja tõestamist faktide varal, et muutuda usaldatavaks teaduslikuks teooriaks

hüpoteetiline, *hüpoteesil* põhinev, oletuslik; h. (e. t i n g i v) o t s u s t u s, loogikas otsustus kujul: «Kui A on B, siis C on D». Vrd. *implikatsioon*

hüpotenuus (< kr. *hypoteinusa* millegi all kulgev), *mat.* täisnurkse kolmnurga pikim külg

hüpotermia [*-e'-*] (< *hüpo-* + kr. *thermē* soojus), vaegsoojumus, kehatemperatuuri langemine normaalsest allapoole; püsisoojase organismi kunstliku jahutamisega saavutatud alatemperatuur

hüpotoonia (...kr. *tonos* pinge), normaalsest madalam arteriaalne vererõhk südamenõrkuse v. kehvveresuse puhul; kudede ja elundite alanenud pingus, vaegpingus

hüpotroofia (...kr. *trophē* toit), vaegtoitumus, lapse (imiku) haiguslik kõhnus toidu ühekülgsuse jm. tagajärjel, *atroofia* kerge vorm

hüpotsenter (...*tsenter*), maavärina kolle, koht Maa sisemuses, kus tekib maavärin

hüpotsükloid [*-oi'd*] (...*tsükloid*), *mat.* tasapinnaline kõver, mille kujutab ringjoone punkt, kui see ringjoon

veereb teist (suuremat) ringjoont mööda, olles viimase sees

hüpotüreoos (...kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme vaegtalitlus

hüpovitaminoos (...*vitamiin*), vitamiinide vähesusest põhjustatud häired organismis

hüpso- (< kr. *hypsos* kõrgus), kõrgus-

hüpsograafiline kõver (...kr. *graphō* kirjutan, kujutan), graafik, mis kujutab erinevais kõrgusvahemikes asuvate maismaa osade ja erinevais sügavusvahemikes asuvate merepõhja osade levimust maakeral

hüpsomeeter = *hüpsotermomeeter*

hüpsomeetria (< *hüpso-* + kr. *metreō* mõõdan), kõrgusemõõtmine, maapinna kõrguste mõõtmine

hüpsotermomeeter (...*termomeeter*), kõrgusmõõtja, riist koha kõrguse mõõtmiseks (merepinnalt arvatuna) vee keemistemperatuuri muutumise järgi

hürakoteerium = *eohippus*

hüsteeria (< kr. *hystera* emakas; XIX s. algul pidas arstiteadus h. põhjuseks emakahaigust), neuroos ilma nähtavate muutusteta peaajus v. teistes elundites; h. puhul ilmnevad hooti liigutus- ja tundlikkushäired, halvatused ja krambid, soonenärvide ja näärmete tegevuse häired jm.; h. on sagedam naistel

hüsteerik, *hüsteeria* all kannataja

hüsteeriline, *hüsteeria* all kannatav; *hüsteeriasse* puutuv

hüsteralgia [*-ra'-*] (< kr. *hystera* emakas + *algos* valu), emakavalu, emakast lähtuv närviline valu

hüsterees (< kr. *hysterēsis* hilinemine), tagajärje mahajäämine selle tekitanud põhjusest; varemini olnud tingimuste kestev järeltoime; *füüs.* välismõjule alluva keha seisundi sõltuvus eelmistest seisunditest

hüsteroloogia e. **hüsteron-proteron** (< kr. *hysteron* hilisem + *logos* mõiste, käsitlus, *proteron* varasem), stiilivõte v. loogikaviga, milles sõna v. lause, mis ajajärjekorras peaks järgnema teisele, asetatakse selle ette

hüsterotoomia (< kr. *hystera* emakas + *tomē* lõikus), emaka avamislõikus

hüään (kr. *hyaina*), koerataoline loom kiskjaliste seltsist, toitub peam. loomalaipadest; elab Taga-Kaukaasias, Turkestanis, Indias, Aafrikas; h - k o e r, kõrgejalgne kiire jooksuga koerlane, elutseb Aafrika steppides

hüüf (kr. *hyphē* kude), seeneniit, seene kasvuelund

hüümen (< kr. *hymēn* nahk, kile), neitsinahk, neitsitel tupesissekäiku pooleldi sulgev limaskestavolt, mis esimesel suguühtel rebeneb

hydrargyros [*-a'r-*] (kr., ld. *hydrargyrum*), elavhõbe

hydrogenium [*-e'-*] (kr.-ld.), vesinik

I

I, *joodi* sümbol

i, imaginaarühiku tähis (vt. *imaginaararv*)

iatrogeenne (< kr. *iatros* arst + *genos* sünd, teke), arsti ettevaatamatust tegevusest põhjustatud (näit. i. haigus)

iatrokeemia (...*keemia*), suund XVI—XVII s. arstiteaduses, pidas haiguste põhjuseks keemilisi muutusi organismis, eriti väävli, elavhõbeda v. soola liigsust v. vaegust

ib. e. **ibd.** e. **ibid.**, lüh. ld. sõnast *ibidem* [*-bii'-*], «sealsamas», s.o. samas raamatus, samal leheküljel

iberis (Pürenee poolsaare ld.-keelse nimetuse Iberia järgi), aia-ilutaim ristõieliste suguk-st

iblis [*-i's*] (ar. < kr. *diabolos* kurat) e. šaitaan (trg.), islamis taevast väljaheidetud langenud ingel, vastab ristiusu kuradile

ibn (ar.), poeg (isanime ees ar. isikunimedes)

ictus [*ik-*] (ld., «löök») = *iktus*

id., lüh. sõnast *idem*

ideaal (pr. *idéal* < kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), ülim täiuslikkus, taotluste kõrgeim eesmärk, millegi täiuslik kehastus

ideaalne, täiuslik, eeskujulik, ideaalile vastav; kujutletav, mõtteline, tegelikult mitteolelev; ideedesse, mõtlemistegevusse puutuv; i. g a a s vt. *gaas*

idealiseerima (pr. *idéaliser* < kr.), midagi (v. kedagi) paremana, kaunimana nägema v. kujutlema, kui see tegelikult on; täiuslikuna, ideaalina ku-

jutlema v. kujutama; *filos.* absoluutsete omadustega, tegelikkuses olematut objekti looma

idealism (pr. *idéalisme* < kr.), suund filosoofias, mis mõtlemise ja olemise vahekorra lahendamisel peab ideed, teadvust, vaimu primaarseks, loodust, olemist, mateeriat sekundaarseks; s u b j e k t i i v n e i. (*barkliaanlus, mahhism* jt.), hoolimata kõigist teaduse ja ühiskondliku praktika andmeist, eitab materiaalse maailma objektiivset olelust, tunnistades ainsaks reaalsuseks individuaalset teadvust (v. mitteisiklikku, transtsendentaalset teadvust), subjektiivseid aistinguid, tajusid; o b j e k t i i v n e i. (*hegelianism* jt.) väidab, et kõige oleleva aluseks on absoluutne idee, maailma vaim, lõppkokkuvõttes jumal; idealistliku filosoofia nüüdisaegsed vormid (*pragmatism, neohegelianism, eksistentsialism* jt.) on imperialismi ideoloogia filosoofiliseks aluseks

idealist (pr. *idéaliste* < kr.), idealismi pooldaja, materialismi vastane; **van.* õilishing, omakasupüüdmatu ning ebapraktiline inimene, tegelikkuse idealiseerija, unistaja

idealistlik, *idealismisse* puutuv, sellele omane v. sellel põhinev; i. a j a l o o k ä s i t u s, vaated, mille kohaselt määrav osa ühiskonna arenemises kuulub vaimsele tegurile

idee (< kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), 1) nähtuse v. eseme üldmõiste; idealistlikus filosoofias eraldatakse i. reaalsest esemest ja kujutatakse teda iseseisvana, sõltumatuna; materialism käsitab i-id kui inimese mõtlemise saadust, kusjuures mõtlemine peegeldab objektiivselt materiaalset maailma; i-de arenemist määrab ühiskondliku olemise arenemine; iganenud i-d ja teooriad teenivad oma aja üleelanud ühiskondlike jõudude huve ja pidurdavad ühiskonna arenemist; 2) kunstilise, teadusliku v. poliitilise teose peamine, kandev mõte; *kavatsus, mõte, plaan

idée fixe [*fiks*] (pr.), kinnismõte, lakkamatult püsiv mõte v. kujutlus, eriti vaimuhaigeil

ideeline, ideesse puutuv; oma tegevuses mingit ideed teadlikult järgiv; *isiklike huvidega mitteseotud, omakasupüüdmatu

idem (ld.), lüh. id., seesama; *i. per i.*, «seesama sellesama kaudu», vt. *ka circulus vitiosus*

identifitseerima (keskld. *identificāre*), (midagi millegagi) samastama, samasust konstateerima v. kindlaks tegema; *jur.* kriminalistikas ja kohtumeditsiinis objekti tunnuseid võrdlema ja selle põhjal samasuse esinemist v. puudumist järeldama

identne [*-de'-*] (keskld. *identicus*), (millegagi) samane, ühesugune

ideo- (< kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), mõiste-

ideograafia (. . . kr. *graphō* kirjutan), mõistekiri, kiri, milles üks märk tähistab tervet mõistet (näit. hiina kiri, egiptuse hieroglüüfid, numbrid ja matemaatilised märgid)

ideogramm [*-a'-*] (. . . kr. *gramma* üleskirjutis), *lgv.* mõistemärk, tinglik kirjamärk, mis (vastandina kirjatähele) tähistab mitte mõne keele häälikut, vaid tervet mõistet (näit. number)

ideoloog, teatava klassi v. ühiskondliku rühma *ideoloogia* väljendaja ning kaitsja

ideoloogia (< *ideo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ideede, kujutluste, mõistete süsteem, mis on väljendatud ühiskondliku teadvuse eri vormides (filosoofias, poliitilistes vaadetes, moraalis, kunstis, usundis); i-t määravad lõppkokkuvõttes ühiskonna materiaalse elu tingimused, ta on ühiskondliku olemise peegeldus inimeste teadvuses ja, olles kord tekkinud, mõjutab aktiivselt ühiskonna arenemist seda soodustades (p r o g r e s s i i v n e i.) v. tõkestades (r e a k t s i o o n i l i n e i.); klassiühiskonnas on i. alati klassiiseloomuga; valitsev i. väljendab ning kaitseb antud ühiskonna valitseva klassi huve

ideoloogiline, *ideoloogiasse* puutuv, seda väljendav

id est (ld.), lüh. i. e., see on, see tähendab

idio- (< kr. *idios* oma, era), enda-, oma-, ise-

idioblastid [*-a'-*] (. . . kr. *blastos* idu, võrse), üksikud erineva ehitusega rakud teist laadi rakkudest koosnevais taimekudedes

idiofonid (. . . kr. *phōnē* hääl, heli), «isehelisejad», muusikariistad, mis löömisel, näpitsemisel jne. ise helisevad (taldrikud, gong, kastanjetid, triangel jt.)

idiogaamia (. . . kr. *gamos* abielu), *bot.* isetolmlemine (tolmlemine sama õie õietolmu abil)

idiolekt [*-e'-*] (. . . kr. *lektos* väljendatav), ühele isikule omane keeletarvitus

idiomaatika, mingi keele *idioomide* (1) kogum; õpetus teatava keele idioomidest. Vrd. *fraseoloogia*

idiomaatiline, mingile keelele, murdele, argoole eriomane

idiomatism = *idioom* (1)

idiomorfne (< *idio-* + kr. *morphē* kuju), *min.* omakujuline (mineraalile tüüpilise kristallivormi kohta)

idioom (< kr. *idiōma* iseärasus, omapärasus), 1) liik fraseologisme, keeles juurdunud omapärane, sõnasõnalt teise keelde mittetõlgitav kõnekäänd v. keeleline omapärasus; 2) mingile kõnelejaskonnale omane keel v. kõnemaneer

idioot (< kr. *idiōtēs* oskamatu isik, võhik), nõrgamõistuslik, totter isik (kes on kas hoopis arenematu v. parimal juhul võib omandada vaimse taseme, mis vastab u. 3-aastase lapse omale)

idiootia e. **idiootsus** (< kr. *idiōteia* teadmatus, rumalus), totrus, kaasasündinud v. varasemas lapseeas tekkinud nõrgamõistuslikkuse raskeim aste

idiopaatiline haigus (< *idio-* + kr. *pathos* kannatus), iseseisev, teistest haigustest sõltumatult tekkinud haigus

idioplasma (. . . *plasma*), *biol.* iduplasma, pärilikkusaine, pärilike omaduste kandja

idiosünkraasia (. . . kr. *synkrasis* segamine), haiglane ülitundlikkus, organismi omadus reageerida haiguslike nähtudega teatavaile ainetele v. mõjutustele (toitudele, ravimeile, lõhnadele), näit. nõgeselööbe tekkimine maasikate söömisel; *tugev, kuni haiglane vastikus millegi suhtes

idiosünkraatiline, *idiosünkraasiasse* puutuv; tugevat vastikust tekitav

idiotism, 1) = *idioom* (1); 2) = *idiootia*

idiotüüp, isendi pärilike tegurite kogum, *genotüüp* laiemas tähenduses

ido (esperanto k. *ido* järglane), 1908. a. loodud rahvusvaheline abikeel, *esperanto* teisend

Idus [*ii-*] (ld.) = *iidid*

idüll [*-ü'-*] (< kr. *eidyllion* pildike, väike karjaseluuletus), lüürilis-eepilise luule liik, milles idealiseerivas laadis kujutatakse lihtsate inimeste (põllumeeste, kalurite, karjaste) rahulikku elu maal looduse rüpes; tekkis III s. e.m.a. Vana-Kreekas, leidis viljelemist renessansi ajajärgul ja XVIII s.; *vaikelupildike, vaikne, õnnelik olelemine; kooskõlaline, häirimatu perekonnaelu v. sõprus

idüllik [*-ü'-*], *idüllide* autor

idülliline [*-ü'-*], *idülli* laadis, looduslähedane, rahulik-lihtne

idülliseerima, *idüllilisena* kujutama

idüllitsema [*-ü'-*], *idüllilist* vaikelu nautima

i. e. vt. *id est*

iglu (< eskimo k.), ümmargune lumionn eskimotel

igni et ferro [*iig-*] (ld.), tule ja mõõgaga

ignitron (< ld. *ignis* tuli + *(elek)tron*), *tehn.* elavhõbeventiil, mille katoodil perioodiliselt tekitatakse elektrone emiteeriv katoodtäpp

ignoramus et ignorabimus [*-raa'-*] (ld.), «meie ei tea (seda) ega saagi teadma» (sks. füsioloogi E. Du Bois-Reymondi lause loodusteadusliku tunnetuse piiratuse kohta)

ignorant [*-a'-*] (< ld. *ignōrans* mitteteadev), võhik, mitteteadja, asjatundmatu isik

ignorantne [*-a'-*], võhiklik, mitteteadev, asjatundmatu

ignoratio elenchi [*-raatsio -enhi*] (ld.), «vastuväite mitteteadmine», loogiline viga: see, mis tuleb tõestada, jäetakse tähele panemata, tõestatakse aga midagi muud

ignoreerima (< ld. *ignorāre* mitte teadma, mitte tunnustama), teadlikult tähele panemata jätma, mitte arvestama, eimiskiks panema

igrek (< pr. *i grec* kreeka i), pr. y-tähe (vt. *üpsilon*) nimi

iguaan (hsp. *iguana* < kariibi k.), suur pikasabaline sisalik Kesk- ja Lõuna-Am-s

iguaanodon (< hsp. *iguana* sisalik + kr. *odus* hammas), perek. kriidiajastul elanud *dinosaurusi*; i-d olid kuni 10 m pikad hiidsisalikud, käisid kahel jalal

iguumen (vn. *игумен* < kr. *hēgu-*

menos juhtija), kloostriülem kreeka-kat. kirikus

ihhoor (< kr. *ichōr* jumalate veri), haavadest erituv vedelik

ihneumon [*-eu'-*] (kr. *ichneumōn*) e. **vaaraorott**, Põhja-Aafrikas ja Väike-Aasias elutsev kiskjaline kärpkaslaste suguk-st; hävitab madusid

ihtüo-, vokaalide ees **ihtü-** (< kr. *ichthys* kala), kala-

ihtüofaag (kr. *ichthyophagos*), kalasööja, peam. kaladest toituja

ihtüokoll (*ihtüo-* + kr. *kolla* liim), kalaliim, kalanahast, -luudest ja tuurlaste ujupõiest saadav aine; tarvit. droogina, ka tehnikas

ihtüoloog, *ihtüoloogia* eriteadlane, kalateadlane

ihtüoloogia (< *ihtüo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), kalateadus, kalu ja kalalaadseid uuriv zooloogia haru

ihtüool (...ld. *oleum* õli), punakaspruun siirupitaoline väävlit sisaldav vedelik, saadakse kivimeist (eriti põlevkivist), mis sisaldavad kivistunud kalade jt. mereloomade jäänuseid; toimib desinfitseerivalt, põletikuvastaselt ja valuvaigistavalt; tarvit. peam. salvide ja lahuste näol

ihtüoos (< *ihtüo-*), (kala)soomustõbi, kalanahksus, mittenakkav (pärilik) nahahaigus, mida iseloomustavad naha sarvkihi paksenemine jt. muutused nahas, mis on kuiv, kõva, lõhenev (nagu kalasoomustega kaetud)

ihtüornis [*-o'-*] (...kr. *ornis* lind), kalalind, väljasurnud tuvisuurune hea lennuvõimega lind; jäänuseid on leitud P.-Am. kriidiajastu kihtidest

ihtüosaurused (...kr. *sauros* sisalik), kalasisalikud, kuni 10 m pikkused keskaegkonna meredes elanud väljasurnud kalataolised roomajad

ihtüosteega (...kr. *stegē* katus, peavari), vanimaid tuntud kahepaikseid, elas hilisdevonis Ida-Gröönimaal

iibis (kr. *ibis* < egiptuse k.), lind karklinnuliste seltsist, elutseb Kesk-Aafrika metsades; oli vanaaja egiptlaste püha lind

iidid (ld. pl. *Idus*), vanarooma kalendris iga kuu 13. (märtsis, mais, juulis ja oktoobris 15.) päev

iidol (< kr. *eidōlon* kuju, kujutis), puuslik, inimese v. looma kuju, mida kummardatakse nagu jumalat; *austamise v. jumaldamise ese, ebajumal

iileks (< ld. *ilex* igihaljas tamm), astelpõõsas, peam. troopilises Am-s ja Aasias levinud kõrge igihaljas ilupõõsas nahkjate läikivate lehtede ja punaste marjadega

iileus (< kr. *eileos* sooltekeerd), *med.* soolesulgus, soole valendiku sulgumine, nii et soolesisaldis ei pääse enam edasi

iinia (ld. *inia*), jõedelfiin, elutseb Lõuna-Am. jõgedes

iiris (< kr. *iris* vikerkaar), 1) vikerkest, silma osa; 2) võhumõõk, taim võhumõõgaliste suguk-st, suurte õitega püsik; paljud liigid on aia-ilutaimed; mõnede liikide juurikast saadakse meeldiva lõhnaga droogi; 3) piimast, suhkrust ja siirupist valmistatav helepruun kompvek; i - d i a f r a g m a [*-a'g-*] vt. diafragma; i - p a b e r, küütpaber, kirjumustriline paber

iisop (kr. *hyssopos* < hbr.), sinise-, ka valge- v. roosaõieline ilu- ja ravimtaim huulõieliste suguk-st; kasvab Kesk-Aasias, NSV Liidu lõunarajoonides ja Vahemeremaades

ikaarlased (olematu maa Ikaaria nimetuse järgi), pr. utopisti Étienne Cabet' (1788—1856) teoses «Teekond Ikaariasse» (1840) esitatud utopistliku sotsiaalse teooria pooldajad, püüdsid tagajärjetult teostada kommunistlikke ideaale kodanlikus ühiskonnas rahulikul teel, ilma revolutsioonita ja proletariaadi diktatuurita, kommuunide asutamise kaudu

ikaristlikud mängud [*-i's-*] e. **Ikarose mängud** (kr. müüdikangelase Ikarose järgi), tsirkuses harrastatav akrobaatika ala (lamavad akrobaadid sooritavad jalgadega žongleerides trikke esemete ja inimestega)

ikebana (jaap.), jaap. lilleseadmiskunst, põhineb kindlate proportsioonide arvestamisel ja sümboolikal; lillekompositsioon

ikonoduulid (< kr. *eikōn* kuju, pilt + *dulos* ori), pühapiltide kummardajad Bütsantsis VIII—IX s. toimunud nn. pilditülis

ikonograafia (...kr. *graphō* kirjutan), mingi isiku v. süžee (keskaegses kunstis usuteemaliste) kujutuste sisu, mõtte, sümboolika ja atribuutide kirjeldamine, uurimine ja tõlgendamine; teatud isiku v. süžee kujutamise reeglid, mida kunstnik peab rangelt järgima

ikonoklastid [*-a'-*] (...kr. *klaō* teen katki, purustan), pildipurustajad, pildirüüstajad, Bütsantsis VIII—IX s. kloostrite ja nende maavalduse vastu suunatud laialdasest liikumisest osavõtjad; i-de liikumise loosungiks oli võitlus pühapiltide kummardamise vastu

ikonoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), kunstiteaduse haru, mis tegeleb *ikonograafia* probleemidega

ikonomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), raampildiotsija, fotoaparaadi osa, millega määratakse kindlaks pildistatava piirid

ikonoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), liik kujutiste ülekande aparaate televisioonis

ikonostaas (...kr. *stasis* seis, seismiskoht), pildisein, *ikoonidega* kaunistatud vahesein, mis kr.-kat. kirikus eraldab altariruumi kogudusele määratud ruumist

ikoon (< kr. *eikōn* kuju, pilt), pühapilt, jumaluse v. pühaku reljeefne v. maalitud kujutis usulise austamise esemena

ikosaeeder (< kr. *eikosi* kakskümmend + *hedra* iste, alus), korrapärane kakskümmendtahukas

iks, ld. x-tähe nimetus; i - j a l a d e. x - j a l a d, räsasjalad, jalad sissepoole kaardunud põlvedega; i - k i i r e d e. x - k i i r e d = *röntgenikiired*

iksia (ld. *Ixia*), Lõuna-Aafrikas kasvav taim võhumõõgaliste suguk-st; mõned liigid on ilutaimed

iktaa (ar., «jaosmaa»), *aj.* lään Lähis- ja Kesk-Ida maadel keskajal

ikteeriline (< kr. *ikteros* kollatõbi), kollatõvega seotud, sellele omane

ikterus (kr.), kollatõbi

iktidosaurused (< kr. *iktis* kärp + *sauros* sisalik), triiase lõpul elanud, *teriodontide* alamseltsi kuulunud väikeste roomajate suguk.

iktus vt. *arsis*

il-, eesliitena l-i ees (näit. *illegaalne*) = *in-*

ilang-ilang [*-a'- -a'-*] (< malai k.), Kagu-Aasias kasvav puu, mille õitest saadakse lõhnaõlide valmistamiseks tarvitatavat i-õli

ileiit (< ld. *ileum* niudesool), niudesoolepõletik

ileum [*ii-*] (ld.), niudesool

illatiiv [*i'-*] (ld. *illativus*), lgv. sisseütlev kääne (eesti k. näit. *puusse, torru, juurde, kotta, auku*)

illegaalne (< *in-* mitte + *legaalne*), mitteseaduslik, seadusevastane; kehtiva riigikorra vastu suunatud, põrandaalune. Vast. *legaalne*

illegitiimne (...*legitiimne*), ebaseaduspärane, ebaõiguslik; mitteabieluline, seaduslikult registreerimata abielust põlvnev. Vast. *legitiimne*

illiit (Am. Ühendriikide Illinoisi osariigi järgi), leelisene savimineraal

illikviidne (< *in-* mitte + *likviidne*), sularahaks muutmatu, «külmunud». Vast. *likviidne*

illiteraat (< ld. *illiterātus* õpetamatu; ebateaduslik), 1) teadusliku hariduseta isik; 2) vilet, korinat, ohet, nuukset jne. väljendav ebaselge häälik, mida ei saa edasi anda tähtede varal

illojaalne (< *in-* mitte + *lojaalne*), ebalojaalne, riiklikult ebaustav, ebausaldatav. Vast. *lojaalne*

illoogiline (...*loogiline*), ebaloogiline, loogikale vastukäiv, ühtesobimatu

illuminaadid (< ld. *illuminātus* valgustatud), mitme usulispoliitilise salaühingu liikmed Euroopas XVI—XVIII s., eriti Baieris a-il 1776—85; võitlesid jesuiitide vastu

illuminaator (< ld. *illuminare* valgustama, kaunistama), 1) ilutulestaja, *illuminatsiooni* (1) korraldaja; 2) raamatumaalija, kunstnik, kes valmistab raamatute jaoks värvilisi pilte; meister, kes katab värvidega kaarte, plaane, jooniseid; 3) optiliste riistade valgustusseadis; 4) laevakajuti väike, haril. ümmargune aken

illuminatsioon (< keskld. *illuminātio* valgustamine, kaunistamine), 1) ilutulestik, hoonete ja tänavate ere valgustus (värviliste tulede ja mitmesuguste valgusefektide rakendamisega) mõne piduliku sündmuse puhul; 2) kaartide, plaanide, jooniste, initsiaalide jne. katmine värvidega

illumineerima (< ld. *illumināre* valgustama, kaunistama), ilutuledega valgustama; (pilte, jooniseid jne.) värviliseks maalima

illusionism (pr. *illusionnisme* < ld.), 1) filosoofiline õpetus, äärmuslik subjektiivne idealism, mille järgi välismaailm on ainult näilikkus, meeltepete (illusioon); 2) *illusionisti* kunst

illusionist (pr. *illusionniste*), tsirku-

seartist, kes tekitab näilikke imesid (inimeste ja esemete kadumist ja jälleilmumist jne.), kasutades erilisi seadiseid

illusionistlik [-*ni'*-], *illusioonil* põhinev, pettekujutuslik

illusioon (< ld. *illūsio* eksitus), meeltepete, tajueksimus, pettekujutlus; *psühh.* objektide teisiti tajumine, kui need on tõeliselt; *alusetu lootus, täitumatu unistus

illusoorne (keskld. *illusōrius*), ainult illusioonina esinev, ebatõeline, petlik, näiv, endapetteline; meelepetteline

illustraator (< ld. *illustrātor* selgitaja, kujutaja), kunstnik, kes valmistab *illustratsioone* raamatu, ajakirja v. ajalehe teksti juurde

illustratiivne, *illustratsioonisse* puutuv, kaunistuslik, piltlikult selgitav

illustratsioon (< ld. *illustrātio* selgitamine, kujutamine), joonis, pilt vm. kujutis raamatus, ajakirjas v. ajalehes selle teksti selgitamiseks v. kaunistamiseks; millegi näitlik selgitus, näide kirjutises, kõnes jne.

illustreerima (< ld. *illustrāre* selgitama, kujutama), mingit teksti *illustratsioonidega* varustama; oma mõtte selgitamiseks v. tõestamiseks näiteid esitama

illuuvium e. **illuviaalhorisont** (< ld. *illuere* niisutama, uhtma), sisseuhtekiht, pinnasest sügavamale mullasse nõrgunud mineraal- ja orgaaniline aine

illürism (vanaajal Aadria mere kirderannikul asunud maa Illüüria järgi), rahvuslik, ühiskondlik-poliitiline ja kultuuriline liikumine Horvaatias 1830.—40-ndail a-il, milles kajastus horvaadi kodanliku rahvuse kujunemise protsess

ilmeniit (Ilmeni mägede järgi Uraalis), titaanimaak, raudmust mineraal

im-, eesliitena b, m, p ees (näit. *impotentne*) = *in-*

imaago (< ld. *imāgo* pilt, kujutis), *zool.* valmik, putukate arenemise lõppjärk, valmiskujuline, suguküps putukas (mardikas, liblikas, kärbes, mesilane jne.)

imaam (< ar.), islamiusuliste vaimulik valitseja (seda nimetust kandsid araablastel kaliifid, türklastel sultanid jne.); mošeevaimulik, kelle ülesandeks on eespalve jm.; sunniitide teoloogiakoolkonna rajaja; **šiiitide kõrgem vaimulik**

imaginaararv (< ld. *imaginārius* näilik, kujutletud), *mat.* arv, mille teine aste on negatiivne; esitatakse haril. reaalarvu ja imaginaarühiku $i\ (=\sqrt{-1})$ korrutisena (puhti.)

imažinism (< pr. *image* pilt, kujutis), *imažismile* vastav kirjandussuund Venemaal, esines a-il 1919—27 väikesearvulise rühmituse näol

imažism (< ingl. *image* pilt, kujund), kodanlik kirjandussuund Am. Ühendriikides ja Inglismaal 1909—17; taotles teemade ja luulevormide valiku täielikku vabadust, pidas eriti tähtsaks eredat luulekujundit

imbetsilne [-*i'l*-] (< ld. *imbecillitas* nõrkus), kaasasündinud nõrgamõistuslikkuse keskmine aste (imbetsilne isik suudab saavutada 6- kuni 12-aastase lapse vaimse arengu)

imbetsill, *imbetsilne* isik

imbibitsioon (< ld. *imbibere* sisse imema), imbumine; kudede läbiimbumine vedelikega

imiinid, 1) orgaanilised ühendid, milles iminorühm —NH **on seotud ühe** süsinikuaatomiga; 2) tsüklilised sekundaarsed *amiinid*

imitaator (ld. *imitātor*), matkija, jäljendaja

imitatiivne, matkiv, jäljendav

imitatsioon (ld. *imitātio*), matkimine, jäljendamine, jäljendus; jäljend, matkis; järeletehtud ese; *muus.* motiivi v. teema jäljendamine helitöö häältes.

imiteerima (ld. *imitāri*), järele aimama, matkima, jäljendama

immaculata [-*kulaa'*-] (ld.), puutumatu, puhas (neitsi Maarja austav nimetus)

immanentne [-*ne'n*-] (< ld. *immanens* omane), seesolev, mingile nähtusele seesmiselt omane, selle loomusest tingitud

immanentsusfilosoofia, subjektiividealistlik vool filosoofias (XIX—XX s. vahetusel), väidab, et olemine on vaid teadvuse sisu, eitab objektiivse maailma olelust väljaspool teadvust; on mahhismi teisend

immateriaalne (< *in-* mitte + *materiaalne*), mittemateriaalne, ainetu

immaterialism (... *materialism*), mateeria oleluse reaalsuse eitamine ja

ainult vaimu oleluse tunnustamine, sama mis *idealism, spiritualism*

immatrikulatsioon (< *in-* sisse + ld. *matricula* nimistu), *matriklisse* kandmine; üliõpilaseks vastuvõtmine. Vast. *eksmatrikulatsioon*

immatrikuleerima, *matriklisse* kandma; üliõpilaseks vastu võtma

immediaatne (< keskld. *immediate* vahetult), vahetu, otseses seoses olev; *aj.* otse alluv, vahetult kõrgeimale instantsile alluv (eriti Saksamaal keskajal vürstide kui otseselt riigile alluvate vasallide kohta)

immediatiseerima, *aj. immediaatseks*, otse alluvaks tegema

immersioon (ld. *immersio*), sukeldamine, kastutamine, sissekastmine; sukeldumine; *astr.* taevakeha kadumine teise taevakeha taha v. varju; *füüs.* mikroskoobi objektiivi ja katteklaasi vahe täitmine vedelikuga (haril. seedriõli tilgaga) mikroskoobi suurema lahutusvõime saavutamiseks

immigrant [-*a'*-] (ld. *immigrans*), sisserändaja, välismaalane, kes asub mingile maale alatiselt v. pikemaks ajaks elama. Vast. *emigrant*

immigratsioon (< ld. *immigrāre* sisse rändama), sisseränne, välismaalaste alatiselt v. pikemaks ajaks elama asumine mingile maale; kapitali i., väliskapitali juurdevool mingile maale

immigreerima (ld. *immigrāre*), sisse rändama

immissioon (ld. *immissio*), *aj.* feodalismiajal maaomandi, pärandi vm. ajutine üleandmine omanikult kellegi teise valdusse

immobiil (< ld. *immōbilis* liikumatu), kinnisvara (maatükk, hoone jne.)

immobiilne (ld. *immōbilis*), liikumatu; kinnis- (vara kohta)

immobilisatsioon (< ld. *immōbilis* liikumatu), *med.* (kehaosa, liigese) liikumatusse asendisse kinnitamine (vigastuste ja haigustuste puhul); *ök.* vallasvara muutmine kinnisvaraks; kapitali i., aktsiaühingu kapitali muutmine üksikettevõtjate kapitaliks; käibevahendite mahutamine väheliikuvaisse väärtustesse (börsil mittenoteeritavaisse väärtpabereisse jne.)

immobiliseerima, *immobilisatsiooni* teostama; vallasvara kinnisvaraks muutma

immoraalne (pr. *immoral*), ebamoraalne, kõlblusetu

immoralism, *moraali* eitamine

immortell [-*e'*-] (< pr. *immortel* surematu), õlglill, kuivlill, paberisarnaste kroonlehtedega taim, mille kuivatatud õied püsivad muutumatuna ka talvel (näit. aed-käokuld)

immunisatsioon (< ld. *immūnis* vaba millestki), organismi *immuunseks* tegemine

immuniseerima, *immuunseks* tegema, nakkusohutust tekitama

immuniteet (< ld. *immūnitas* vabastamine millestki), *biol.* tõvekindlus, nakkusohutus, organismi loomulik v. omandatud mittevastuvõtlikkus haigusetekitajate (ka mürkide) suhtes; *aj.* keskajal teatud maa-alal mitmete riiklike õiguste (kohtumõistmise, maksude kogumise jm.) annetamine feodaalile ühes ta vabastamisega mõningaist riiklikest kohustustest (näit. maksude maksmisest); *jur.* riigis eriseisundit omavate isikute vabastamine mõningaile seadustele allumisest; deputaadi i., seadusandliku asutuse liikme isikupuutumatus: teda ei saa vahistada ega kohtulikule vastutusele võtta ilma seadusandliku asutuse nõusolekuta; diplomaatiline i., diplomaatilise esindaja isiku- ja korteripuutumatus; riigi i., riigi allumatus välismaisele õigusmõistmisele

immunoloogia (< ld. *immūnis* vaba millestki + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus inimeste, loomade ja taimede haiguskindlusest, nakkusohutusest, organismi kaitsereaktsioonidest, vastuvõtmatusest haigusetekitajate suhtes

immunoteraapia (... *teraapia*), nakkushaiguste ravimine haige organismi vaktsiinide v. raviseerumite sisseviimise abil

immuunne (< ld. *immūnis* vaba millestki), *med.* tõvekindel, nakkusest ohustumatu; *jur. immuniteeti* kasutav, puutumatu

immuunseerum, teatud haigusetekitaja vastaseid antikehasid sisaldav seerum

impasto [-*a'*-] (it., «segu»), maalikunstis lõuendi katmine paksu värvikorraga

impeachment [*impiitš*-] (ingl., «süüdistus»), anglosaksi maadel eriline presidendi, ministrite jt. kõrgemate

ametiisikute üle kohtumõistmise kord

impedants [-*a'*-] (ingl. *impedance*, sks. *Impedanz* < ld. *impedire* takistama), vahelduvvoolust läbitava juhi näiv- e. kogutakistus

impeerium (ld. *imperium* võim), 1) Vana-Roomas kõrgema magistraadi käsklusvõim; 2) Rooma keisririigi (*Imperium Romanum*), hiljemini suurte monarhistlike riikide (keisririikide) nimetus; ka mõne suure kodanliku koloniaalriigi nimetus (näit. Briti i.)

imperaator (ld. *imperātor* käskija, väejuht, ülemjuhataja), Vana-Roomas impeeriumi (1) kandja, eriti väepealikule pärast võitu sõjaväe v. senati poolt antud tiitel; Rooma keisrite esimene tiitel; hiljemini = *keiser*

imperatiiv (< ld. *imperativus* käskiv), käsk, tungiv nõue; *lgv.* käskiv kõneviis, pöördsõna moodus, mis väljendab käsku, keeldu, soovi (näit. *võtke, laulgem*); k a t e g o o r i l i n e i., Kanti idealistlikus ja metafüüsilises eetikas (vt. *kantianism*) kõlbluse tingimatu nõue, mis olevat moraali aluseks, ürgselt omane mõistusele, igavene ja muutumatu; Kanti kategooriline i. on kokkusobimatu kõlbluse sotsiaalse päritolu ning ajaloolise arenemise teadusliku käsitusega ja kõlbluse osaga klassivõitluses

imperatiivne (ld. *imperativus*), käskiv; i. m a n d a a t, juhend, mida valitud isik v. organ peab rangelt järgima

imperfekt (ld. *imperfectum* lõpetamatu), *lgv.* lihtminevik, pöördsõna ajavorm, mis väljendab minevikus toimunud lõpetamata, kestvat v. korduvat tegevust v. sündmust (näit. eesti k. *tegin* tööd, *olime* tööl)

imperfektiiv (< ld. *imperfectus* lõpetamatu) = *duratiiv*

imperfektiivne aspekt [-*pe'*-], *lgv.* pöördsõna laad, milles tegevust väljendatakse kestvana v. korduvana. Vast. *perfektiivne aspekt*

imperiaal (< ld. *imperiālis* imperaatorlik, keiserlik), 1) end. Vene kuldmünt, võrdus 10 rublaga, pärast 1897. a. rahareformi 15 rublaga; 2) istmetega katus, korrus reisijate jaoks diližanssides, omnibussides jne.

imperialism (< ld. *imperium* võim), kapitalismi kõrgeim ja viimne staadium, mis kujunes XIX s. lõpul ja XX s. alguses. I. on monopolistlik kapitalism, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. V. I. Lenin on andnud i-i viis põhitunnust: 1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis arenes nii kõrge astmeni, et lõi majanduselus otsustavat osa etendavad monopolid; 2) panga- ja tööstuskapitali liitumine ja selle finantskapitali baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, omandab erinevalt kaupade väljaveost eriti suure tähtsuse; 4) moodustuvad kapitalistide monopolistlikud liidud, kes jaotavad maailma; 5) on lõppenud maailma territoriaalne jaotus suurimate kapitalistlike riikide vahel

imperialist, suurkapitalist, monopolistliku kapitali esindaja, kes arendab imperialismi- ja agressioonipoliitikat

imperialistlik [-*li'*-], *imperialismisse* puutuv, sellele omane

impersonaal (< ld. *impersonālis* mitteisikuline), *lgv.* impersonaalne pöördsõna; impersonaalne tegumood

impersonaalne (ld. *impersonālis*), umbisikuline, isikuta, mitteisikuline; i. l a u s e, lause, milles alus puudub (näit. *sajab, küll aga tormab!*); i. t e g u m o o d, tegumood, milles aluse isik jääb määramata; i. p ö ö r d s õ n a, sõna, mida kasutatakse ainult ühes pöördes ja arvuvormis (näit. eesti k. *sajab, koidab, peab* (minema))

impertinentne [-*ne'n*-] (ld. *impertinens*), jultunud, häbematu

impetiigo (ld. *impetigo*), äge pindmine põletikuline nahahaigus, mille puhul tekivad mädavillid, kihelemine jm.

impetuoso [-*o'so*] (it.), *muus.* tormiliselt, maruliselt

implantatsioon (< *in*- sisse + ld. *plantāre* istutama), 1) inimese ja kõrgemate imetajate viljastatud munaraku sisestumine emaka limaskesta; 2) sisseistutus, kudede v. elundite tükkide siirdamine nii, et need jäävad uuel kohal ümbrusega kokkukasvamisel talitlevaks

implanteerima, *implantatsiooni* teostama, kudesid siirdama

implicite [-*i'tsi*-] (ld., «keerukalt», «segaselt»), kaasa arvatud, kuid mitte selgesti öeldud. Vast. *explicite*

implikatsioon (ld. *implicātio*), teatud loogiline tehe matemaatilises loogikas, väljendi «kui . . ., siis . . .» teatud täpsustus

implosiiv (< *in*- mitte + ld. *plōsus* plaksatus), *lgv.* sulghäälik, mille hääldamine piirdub algusjärguga (implosiooniga), ilma et järsku avanemist kohe järgneks (näit. *p* ja *t* sõnades *hopp! kõtt!*)

implosioon, *lgv.* sulghääliku hääldamise algusfaas

imponderabiilid (ld. pl. *imponderabilia* kaalumatud asjad), ebamäärase toimega mõjud v. asjaolud, mida pole võimalik arvestada

imponeerima (< ld. *impōnere* peale panema, omistama), lugupidamist, aukartust, meeldumust äratama, tugevat muljet jätma

import (ingl. *import* < ld. *importāre* sisse vedama), kaupade sissevedu välismaalt; välismaalt sisseveetud kaupade hulk ja väärtus. Vast. *eksport*

importima [-*o'*-] (< ld. *importāre* sisse vedama), *importi* teostama, kaupa välismaalt sisse vedama. Vast. *eksportima*

importuunne (ld. *importūnus*), ebasobiv, ebakohane; raske, tülikas. Vast. *opportuunne*

importöör (< ingl. *importer* < ld.), asutus v. isik, kes tegeleb kaupade sisseveoga välismaalt. Vast. *eksportöör*

imposantne [-*a'*-] (pr. *imposant* < ld.), tugevat muljet avaldav, aukartust äratav, imponeeriv

impotentne [-*te'*-] (ld. *impotens*), võimetu; suguvõimetu (mehe kohta)

impotentsus [-*e'n*-] (ld. *impotentia* jõuetus), võimetus, suutmatus; (mehe) suguvõimetus

impr., lüh. sõnast *imprimatur*

impregnatsioon (< ld. *impraegnāre* täitma), immutamine; imbumine

impregneerima, (riiet, puitu jm. eriliste lahuste v. emulsioonidega) immutama

impressaario (it. *impresario*), kodanlikes maades ettevõtja teatrietenduste alal v. kutseline agent, kes organiseerib kontserte jm.

impressiivne (pr. *impressif* < ld.), muljet tekitav, mõju avaldav

impressionism (< pr. *impression* mulje < ld.), 1860.—70-ndail a-il prantsuse maalikunstis tekkinud vool, mis asetas rõhu kunstniku põgusate muljete, hetkemeeleolude, -elamuste ja -tunnete jäädvustamisele; mõjutas peatselt teisigi kujutava kunsti liike, muusikat ja kirjandust

impressionist (pr. *impressionniste*), *impressionismi* esindaja v. pooldaja (kunstnik, helilooja, kirjanik)

impressionistlik [-*ni'*-], *impressionismi* stiilivahendeid rakendav, sellele omane

impressioon (ld. *impressio*), mulje

impressum [-*e'*-] (ld., «trükitu»), trükiandmed (andmed trükkimisaja, tiraaži, kirjastuse, trükikoja jne. kohta) raamatu lõpus v. tiitellehe pöördel

imprimatur [-*aa'*-] (ld.), lüh. imp. e. impr., «trükitagu», «võib trükkida», trükiluba autorilt korrektuurile v. korrektorilt revisjonipoognale

impromptu [*äprotü'*] (pr.), ettevalmistamatult, hetkevaimustuses loodud ja esitatud luuletus v. muusikapala; äkki tärganud vaimukas mõte, uid

improvisaator (it. *improvvisatore* < ld.), ettevalmistamatult, hetkevaimustuse mõjul kõne v. luuletuse, muusikapala jne. looja ja esitaja

improvisatsioon (it. *improvvisazione* < ld.), ettevalmistamatult millegi tegemine v. korraldamine; sel viisil tekkinu; hetkevaimustuses luuletuse, muusikapala, kõne jm. loomine selle ettekandmise ajal; selliselt loodud luuletus, muusikapala, kõne jm.

improviseerima (it. *improvvisare* < *improvviso* ettenägematu, äkiline), ettevalmistamatult, hetkelise mõttesähvatuse ajel midagi tegema, ettevalmistuseta esinema, ettekandmisel (luuletust, muusikapala, kõnet jm.) looma

impulsiivne (< ld. *impulsus* tõuge, aje), *impulssidest* mõjustatav, hetkelise otsuse ajel elavalt ning kiiresti toimiv; hoogne, erk, elavalt õhutav

impulsimoment [-*u'*- -*e'nt*] (ld.), *füüs.* pöördeimpulss, üks liikumist (eeskätt pöörlemist) iseloomustavaid dünaamilisi suurusi

impulsitehnika [-*u'*-], elektrotehnika haru, mis hõlmab elektriimpulsside saamise, neile vajaliku kuju andmise, nende eraldamise ning mõõtmise meetodeid ja vahendeid

impulss [-*u'*-] (ld. *impulsus*), (äkiline) aje, tõuge; mõjur, mõjuv põhjus; hetkeline otsus; *füüs.* liikumishulk, liikumist iseloomustav suurus, mis punktmassi puhul võrdub massi ja kiiruse korrutisega; e l e k t r i - i., lühiajaline elektrivoolu tõuge; i - l a m p, lühiajalisi tugevaid valgusimpulsse tekitav gaaslahenduslamp

in, *inch*'i tähis

In, *indiumi* sümbol

in- (ld.), sarnastuse tagajärjel l-i ees **il-** (näit. *illegaalne*), b, m, p ees **im-** (näit. *impotentne*), r-i ees **ir-** (näit *irregulaarne*), eesliitena: 1) sisse-, -sse; sees; 2) mitte-, eba-

in absentia [-e'ntsia] (ld.), puududes, äraolekul

in abstracto [-a'k-] (ld.), üldiselt, mõisteliselt. Vast. *in concreto*

inadekvaatne (< *in-* mitte + *adekvaatne*), ebavõrdne, mittevastav

in aeternum [äte'r-] (ld.), «igaveseks (ajaks)»

inaktiivne (< *in-* mitte + *aktiivne*), toimetu, tegevusetu

inaktiveerima, *inaktiivseks* tegema; erru laskma

inanitsioon (< ld. *inānis* tühi, õõnes), nälgus, näljaseisund (toidupuuduse tagajärjel)

inartikuleeritud (< *in-* mitte + *artikuleerima*), liigendamata; ebaselgelt hääldatud

inauguratsioon (< ld. *inaugurāre* auguri kaastegevusel pühitsema), pidulik ametisse v. auastmesse seadmine

in brevi (ld.), lühidalt; peatselt

inbriiding (ingl. *inbreeding*), põllumajandusloomade lähissugulusaretus

Inc., lüh. sõnast *incorporated*

in casu [kaa-] (ld.), juhul, juhtumil

in casum [kaa-] (ld.), juhuks, puhuks

inch [intš] (ingl.), tähis in, toll, ingl. pikkusühik (= 2,54 cm)

incipit [ints-] (ld., «algab»), keskaja käsikirjade ja trükiste algussõna

inclusive [-klusii'-] (ld.), lüh. *incl.*, (viimane) kaasa arvatud, ühesarvatult. Vast. *exclusive*

incognito [-ko'-] (it.) = *inkognito*

in concreto [konkree'-] (ld.), konkreetselt, teataval üksikjuhul. Vast. *in abstracto*

in contumaciam [-aa'ts-] süüdi mõistma (< ld. *contumācia* tõrksus, kangekaelsus), kohtualust arutamistähtaja möödalaskmise põhjal tagaselja süüdi mõistma

incorporated [inko'rpõreitid] (ingl., «ühinenud, liitunud»), lüh. Inc., liitunud suurettevõtete organisatsioonilise vormi (aktsiaseltsi) nimetus Am-s

in corpore [ko'-] (ld., «kehas»), täies koosseisus, kõik

incredibile dictu [-kredi'- dik-] (ld.), «uskumatu öelda» (s. o. ebatõenäoline)

indantreenvärvid (< *ind(igo)* + kr. *anthrax* süsi), valguse-, õhu- ja pesukindlad *antrakinoonist* tuletatud värvained (näit. indantreensinine)

indefiniitne (ld. *indefinītus*), umbmäärane, määramatu; piiramatu; **i. p r o n o o m e n**, umbmäärane asesõna (eesti k. näit. *keegi, emb-kumb*)

inde irae [iirä] (ld.), «sealt viha», s. o. säärane on vaenu põhjus (Juvenalis)

indeklinaabel (ld. *indeclīnābile*), *lgv.* mittekäänatav, käändumatu (sõna kohta)

indeks (ld. *index*), register, nimestik, (nimede märksõnade jne.) loend; sisukord, -näitaja; raamatukogunduses: liiginumber; *mat.* mingile üldisele arvule sellest madalamale (v. ka kõrgemale) väikekirjas lisandatav arv- v. tähtmärk (näit. a_1, v_t); *ök.* suhtarv, arvuline näitaja, mis väljendab protsentides mingi majandusliku nähtuse järjekindlat muutumist; *tehn.* mõõteriistadel osuti v. kriips, mille järgi loetakse nurki, pikkusi jm. vastaval astmikul; *antropoloogias*: suhe kahe mõõdusuuruse vahel, väiksema mõõdu protsent suuremast; *anat.* nimetissõrm, esimene sõrm; **i - i t e o o r i a**, indeksite tuletamise ja tõlgendamisega seotud tunnetusliik; loogilisi, matemaatilisi jm. probleeme käsitlev osa statistika üldteooriast

indemniteet (< keskld. *indemnitas* < *indemnis* kahjustamata), kahjutasu; karistamatus; parlamendi aktiga ministrite tagantjärele vabastamine vastutusest nende poolt toimepandud konstitutsioonirikkumiste eest (näit. Inglismaal); riigiõiguses põhimõte, mille kohaselt parlamendi liige ei kanna vastutust oma avalduste ja väljenduste eest parlamendis

independendid [-de'n-] (< ingl. *independent* sõltumatu < ld.), Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s. keskkihtide huve kaitsva puritaanide usulahu (asut. XVI s. lõpul) liikmed, propageerisid koguduste täielikku sõltumatust riigi- ja kirikuvõimust

indeterminism (< *in-* mitte + *determinism*), *determinismi* eitamine, idealistlik filosoofiline teooria, eitab nähtuste üldist seaduspärasust ja põhjuslikku sõltumust looduses ja ühiskonnas, tunnustab inimese tahte absoluutset «vabadust», s. o. eitab selle põhjuslikku tingitust

indeterminist, *indeterminismi* pooldaja

indetsentne [-e'n-] (ld. *indecens*), ebasünnis, ebaviisakas. Vast. *detsentne*

index librorum prohibitorum [indeks -oo'r- -too'r-] (ld., «keelatud raamatute nimestik»), kat. kiriku poolt usklikele keelatud raamatute nimistu (peeti alates 1559. a-st, tunnistati 1966 kehtetuks)

indiferentism (< ld. *indifferens* ükskõikne), ükskõiksus, loidus; loobumine seisukohavõtust vaadete, arvamuste, sündmuste suhtes

indiferentne [-re'-] (ld. *indifferens*), ükskõikne, loid; keemilisest reaktsioonist mitte osavõttev

indigeenne (ld. *indigena*), pärismaine, päriskodune

indigenaat, pärismaisus, sünnipära-, kodanikuõigus; iga riigi kodanike õigus saada rahvusvahelise õiguse alusel kaitset ka väljaspool oma kodumaad

indigestioon (< ld. *indigestus* korratu), seedehäire

indignatsioon (ld. *indignātio*), (õigustatud) meelepaha, pahameel, põlastus

indigneerima, meelepaha, põlastust tekitama

indigneeritud, äärmiselt pahane

indigo (hsp. *indigo* < ld. *indicus* india), vanaajast tuntud sinine kahjavärvaine, saadi mitmesugustest liblikõieliste suguk-da kuuluvate i-taimede liikidest, valmistatakse XIX s. lõpust alates sünteetiliselt; **i - k a r m i i n**, sinine sünteesvärvaine, tarvit. akvarellvärvi ja sine tootmiseks

indiits (ld. *indicium*), kaudne tõend kohtuprotsessis

indikaan (< ld. *indicus* india), 1) taimedes (indigotaimedes jt.) sisalduv *glükosiid*, annab *indigot*; 2) valkude lagunemisel sooltes moodustuv aine

indikaator (ld., «näitaja»), vahend mingi nähtuse olemasolu kindlakstegemiseks v. mingi suuruse ligikaudseks mõõtmiseks; *keem.* aine, mille kergesti jälgitava muutuva tunnuse (värvus, fluorestsents) järgi on võimalik kindlaks teha keemilise reaktsiooni lõppu mahtanalüüsis v. määrata keskkonna mingit füüsikalis-keemilist näitajat; *tehn.* seade i-diagrammi saamiseks; **i - d i a g r a m m**, i-i abil saadav diagramm, näitab rõhu muutumist sõltuvalt kolvi asendist sisepõlemismootori, aurumasina v. kolbmasina silindris; **i - l a m p**, elektrovaakuumseadis elektrisignaali nähtavaks tegemiseks; **i - t a i m**, taim, mille kasvukoht, keemiline koostis ja välisilme viitavad mingeile pinnase eriomadustele

indikatiiv (ld. *indicatīvus*), *lgv.* kindel kõneviis, pöördsõna *moodus*, väljendab tõeliselt toimuvat v. toimunud tegevust (näit. eesti k. ma *näen, nägin*)

indikatriss [-i'ss] (pr. *indicatrice* näitaja < ld.), *mat.* joon v. pind, mis näitlikult esitab mingi sihist sõltuva suuruse muutumise seaduspärasust

indikatsioon (ld. *indicātio*), avaldus, osutamine; tunnus; *med.* näidustus, haige olukorra osutamine sellele, missugune ravimenetlus on otstarbekohane

indiktsioon (ld. *indictio* kuulutus), hilisemas Rooma riigis 15-aastane ajavahemik, mida IV s-st m.a.j. rakendati ajaarvamisel

indirektne [-re'-] (< *in-* mitte + *direktne*), kaudne

indiskreetne (. . . *diskreetne*), ebasobivalt avameelne, lobisev; taktitu

indisponeeritud (. . . *disponeerima*), mitte kohases meeleolus olev, tujutu

inditseerima (ld. *indicāre*), avaldama, osutama; *med.* näidustama (vrd. *indikatsioon*)

indium (< *indigo*), sümbol In, element, järjenr. 49, aatomm. 114,82; pehme hõbevalge haruldane metall, sulab 155 °C temperatuuril

individuaalehitus, elamu, majandus- ja kõrvalhoonete ehitamine ehitaja ja tema perekonna isiklikuks kasutamiseks

individuaalitsema (< *individuaalne*), omapäratsema

individuaalne (< ld. *individuus* lahutamatu, mittejaotatav), üksikolendile omane, isikupärane; omapärane, iseladne, (puht)isiklik; üksik, eraldatud; **i. a r e n g**, ontogeneetiline areng = *ontogenees*

individuaalsus, isikupärasus, see, mis iga *indiviidi* eraldab teistest; isiksus, olend kui ainult temale omaste omaduste kandja

individualisatsioon, ühe *indiviidi* esiletõstmine ning arvestamine talle omaste erijoonte järgi; esemete v. nähtuste kogumi uurimisel iga üksiku erijoonte arvestamine

individualiseerima, üksikisiku, -eseme v. -nähtuse erijooni esile tõstma v. arvestama; omapäraste erijoontega varustama: erijuhtumi omapära silmas pidama

individualism, kodanlik vaade, mis vastandab üksikisiku huvid ühiskonna huvidele, seab isiklikud, omakasupüüdlikud huvid kõrgemale ühiskondlikest; sotsioloogiline ja eetiline õpetus, mille järgi isiksus on vaba ja ühiskonnast sõltumatu; on nüüdisajal kodanliku ideoloogia põhiprintsiipe

individualist, *individualismi* pooldaja; sihilikult eralduv, kollektiivi vajadusi mittearvestav, ebaühiskondlik isik

individualistlik, *individualismile* omane; sellest läbiimbunud

individualiteet, isikupärasus, omapärasus, isikupäraste joonte kogum

indiviid (< ld. *individuum* mittejaotatav), isend, üksikolend; inimene kui üksikisik teiste inimeste seas

indoksüül (< *ind(ikaan)* + kr. *oxys* hapu), helekollane kristalne aine, *indikaani* (1) lagunemise saadus

indoloog, *indoloogiaga* tegelev teadlane

indoloogia (< kr. *logos* mõiste, käsitlus), India keelte, ajaloo, kirjanduse ja kultuuri uurimisega tegelev teadus

indool, *indigole* lähedane orgaaniline ühend, esineb jasmiiniõite õlis jm., puhastatult lillelõhnaline, tarvit. parfümeerias

indossaat (sks. *Indossat* < it.), veksli vastuvõtja siirmispealdise alusel

indossament [-e'-] (sks. *Indossament* < it. *dosso* selg), siirmispealdis, edasiandepealdis veksli pöördel, tõendab veksli siirdumist teisele isikule. Vrd. *žiiro*

indossant [-a'-] (sks. *Indossant* < it.), veksli edasiandja (kes kirjutab veksli pöördele siirmispealdise). Vrd. *žirant*

indosseerima, vekslit edasi andma *indossamendi* teel

indri, Madagaskaril elutsev pärismaalaste poolt pühaks peetav lühisabaline poolahv

indrikoteerium, *oligotseenis* ja *miotseenis* elanud sarvetu ninasarvik, suurim maismaaimetaja (kuni 8 m pikk, üle 5 m kõrge)

in dubio pro reo (ld., «kahtluse korral süüdistatava kasuks»), kriminaalprotsessi põhimõte, mille kohaselt kohus kahtluse korral otsustab asja kohtualuse kasuks

induktants [-a'-] (ingl. *inductance* < ld.), induktiivtakistus, induktiivsusest tingitud takistus vahelduvvoolu vooluringis

induktiivne, 1) loogilisel induktsioonil põhinev, induktsiooni teel saadud; 2) elektri-induktsiooni läbi tekkiv; i. m e e t o d, uurimis- v. käsitlemisviis, mille varal üksikute tõsiasjade ja nähtuste täheldamiselt siirdutakse üldiste juhiste ja seaduste kindlaksmääramisele

induktiivpool, elektriahela lüli, mida iseloomustab induktiivsus v. induktiivtakistus (näit. drossel, reaktor)

induktiivsus, *elektr.* juhtme v. mähise omadustegur, mis näitab, kui suur elektromotoorne jõud indutseeritakse juhtmes v. mähises, kui voolutegevus selles muutub teatava kiirusega; i-e ühikuks on *henri*

induktor [-u'-] (ld. *inductor* ergutaja, tekitaja), 1) käsitsi käitatav väike vahelduvvoolugeneraator (käsitelefoniaparaatides); 2) alalisvoolu- v. sünkroonmasina osa, mille ergutusmähiseid läbiv vool v. püsimagnetid tekitavad masina töötamiseks vajaliku magnetvoo; 3) induktsioonaparaat, aparaat kõrgemapingelise vahelduva induktsioonivoolu tekitamiseks madalapingelise (peam. alalis-)voolu abil; tänapäeval harva kasutatav

induktsioon (< ld. *inductio* sissejuhtimine; ergutamine), loogiline järeldamine üksikult v. vähem üldiselt üldisemale, üksikjuhtudest v. -faktidest üldistuste ja seaduspärasuste tuletamine; teaduslikus tunnetuses on i. lahutamatult seotud *deduktsiooniga*; *füsiol.* närvikeskuste talitlust koordineeriv mehhanism, seisneb erutuse ja pidurduse vastastikuses soodustamises; *mat.* täielik matemaatiline i., tõestamise meetod, seisneb selles, et kontrollitakse väite kehtivust arvu 1 korral, oletatakse väite õigsust mingi kindla vabalt valitud naturaalarvu *n* puhul ja tõestatakse siis sama väite kehtivust *n* + 1 puhul; *füüs.* vt. *elektromagnetiline*, *elektrostaatiline*; i - i p e r i o o d, 1) ajavahemik keemiliseks reaktsiooniks vajalike tingimuste tekkimisest reaktsiooni tegeliku alguseni; 2) ajavahemik, mille möödumisel algab autoklaavis hapniku keskkonnas temperatuuril 100 °C hoitava bensiini oksüdeerumine; i - m o o t o r vt. *asünkroonmootor*; i - r e g u l a a t o r, pöördtrafo, sujuvalt muudetava väljundpingega autotrafo

indulgents [-e'-] (< ld. *indulgentia* leebus, arm), patukustutus; patuandestuskiri, mida andis paavsti nimel roomakat. kirik raha eest v. kirikule osutatud teenete eest; i-dega hangeldamine oli keskajal üheks kat. vaimulikkonna rikastumise allikaks

induliinid (< *ind(igo)* + *(ani)liin*), sinakasmustad värvained

indult [-u'-] (< ld. *indultum* arm), *jur.* mingi kohustuse täitmiseks määratud tähtaeg; vaenlasriigi kaubalaevade õigus sõja puhkemisel veel sadamaist lahkuda

induratsioon (< ld. *indurāre* kõvaks tegema), (kudede v. elundite) kõvenemine, tihkenemine, kalestumine

industar, neljast läätsest koosnev *anastigmaat*, levinumaid fotoobjektiivi tüüpe

industriaalne (< ld. *industria* hoolas tegevus, virkus), tööstuslik

industrialisatsioon, riigi muutmine tööstusmaaks, tööstuse arendamine, masinalise tehnika juurutamine maa rahvamajanduses; s o t s i a l i s t l i k i. NSV Liidus seisneb eeskätt rasketööstuse (tootmisvahendite tootmise) arendamises, kõigi rahvamajanduse harude üleviimises nüüdisaja eesrindlikule tehnikale; i. on NSV Liidus teostatud omade vahendite, sisemiste säästude, sotsialistliku akumulatsiooni arvel

industrialiseerima, tööstuslikuks muutma

indutseerima (< ld. *indūcere* sisse juhtima, ergutama), 1) üksikult üldisele järeldama; 2) *induktsiooni* teel elektrivoolu tekitama

indutseeritud kiirgus, stimuleeritud kiirgus, ergastatud aatomite v. molekulide kiirgus, mille kutsub esile (indutseerib) väline elektromagnetväli

inertgaasid [-e'-], väärisgaasid (*heelium, neoon, argoon, krüptoon, ksenoon, radoon*); on keemiliselt inertsed

inertne [-e'r-] (ld. *iners*), omahoota, tegevuseta; loid, aktiivsuseta

inerts [-e'-] (< ld. *inertia* loidus), *füüs.* kehade põhiomadus, mis väljendub selles, et iga keha kas püsib paigal v. liigub ühtlaselt ja sirgjooneliselt seni, kuni seda olekut ei muuda mõni väline põhjus; i - i m o m e n t, *füüs.* suurus, mis iseloomustab massi jaotust kehas ja on pöörleva keha inertsi mõõduks

inertsus [-e'-], tegevusetus, liikumatus, loidus

inessiiv [i'n-] (< ld. *inesse* sees olema), *lgv.* seesütlev kääne (eesti k. lõpuga -s, näit. *külas*)

in extenso [ekstee'-] (ld.), üksikasjalikult, täies ulatuses; pikaleminevalt, pikalt ja laialt

infaamia (ld. *infāmia*), autus, alatus

in facto [fak-] (ld.), faktiliselt, tegelikult

infalliiblus (< ld.), eksimatus, vääramatus

infant [-a'-] (hsp. *infante* < ld. *infans* väikelaps), printside tiitel Hispaanias ja Portugalis monarhistliku riigikorra ajal

infanteeria (hsp. *infanteria*), *van.* jalavägi

infanterist, *van.* jalaväelane

infantiilne (ld. *infantilis* lapselik), lapsik, arenematu

infantilism, täiskasvanu lapsepäraseks jäämine, vaimselt v. kehaliselt lapse arenemisastmel püsimine

infarkt [-a'-] (< ld. *infarctus* täistopitud, täidetud), *med.* arteri umbumisest tekkiv elundi v. selle osa kärbus

infektsioon (< ld. *inficere* mürgitama, nakatama), nakkus, bakterite jt. haigusetekitajate tungimine kehha; i - h a i g u s, nakkushaigus

infektsioosne, nakatav, nakkuslik

inferioorne (< ld. *inferior* alamal olev), alaväärtuslik

infernaalne (< ld. *infernus* allmaailmas olev), põrgulik, saatanlik

infiks (< ld. *infixus* sissepistetud), *lgv.* siseliide, sõna sisse kiilutav afiks

infiltraat (< *in-* sisse + keskld. *filtrum* kurn), *med.* *infiltratsiooni* puhul koesse kogunenud vedelikud ja rakud

infiltratsioon (< *in-* sisse + keskld. *filtrātio* kurnamine), *med.* immitsemine, läbinõrgumine; rakkude (verelib-

led, kasvajarakud), vereplasma, lümfi v. mitmesuguste keemiliste ainete imbumine organismi kudedesse

infiltreeruma, immitsema, läbi nõrguma; organismi koepiludesse tungima

infiniitne vorm (ld. *infinitus* lõpmatu, umbmäärane), *lgv.* pöördsõna käändeline vorm (eesti k. infinitiivid ja partitsiibid)

infiniitsus (ld. *infinitas*), lõpmatus

infinitesimaalarvutus (< ld.), matemaatilise analüüsi osa, hõlmab *diferentsiaal-* ja *integraalarvutust*

infinitiiv [*i'n*-] (ld. *infinitivus*), *lgv.* tegevusnimi, pöördsõna nimisõnaline vorm (näit. eesti k. *mängima, mängida*)

infitseerima (ld. *inficere*), nakatama

infitseeruma, nakatuma

in flagranti [*-ra'*-] (ld., «põleval (teol)»), süüteolt (tabama)

inflammatsioon (ld. *inflammātio*), *med.* põletik

inflatsioon (< ld. *inflātio* ülespuhumine), paberraha väärtuse langemine selle väljalaskmise tõttu kaubakäibe vajadusi ületaval hulgal; i-ga kaasneb kaupade hindade tõus ja reaalpalga langemine

influents [*-e'*-] (< ld. *influens* sissevoolav), mõju, toime; e l e k t r o s t a a t i l i n e i. vt. *elektrostaatiline*; i - m a s i n, elektrostaatiline generaator, vt. *elektrostaatiline*

influentsa [*-e'*-] (it. *influenza*) = *gripp*

in folio (ld., «lehel»), fooliokaustas

informaatika (< ld. *informāre* kujundama, selgitama), teadusliku *informatsiooni* teooria, teadusharu, mis uurib teaduses, tehnikas v. praktilises tegevuses saadud informatsiooni loogilisi ja semantilisi vahekordi, informatsiooni hankimise, töötlemise ja esitamise seaduspärasusi, metoodikat, organiseerimist ja ajalugu

informaator, *informatsiooni* andev isik, teadustaja, informeerija; koduõpetaja (vanemal ajal)

informalism (< ld. *infōrmis* vormitu, kujutu), 1940-ndail a-il Lääne-Euroopas ja Am-s tekkinud maalikunsti suund, mida iseloomustab kindla vormi ja teadliku kompositsiooni hülgamine, püüd spontaanselt luua dünaamilisena mõjuvat maalipinda

informatiivne e. **informatoorne** (< ld.), teadustav, teateid andev; selgitav, asjasse pühendav

informatsioon (< ld. *informātio* kujutus, seletus), teadete andmine, teadustus; teade, teated; *biol.* g e n e e t i l i n e i., vt. *geneetiline*; *filos.* peegeldus- ja regulatsiooniprotsessides esinev, ajas ja ruumis edasikanduv struktuursus v. mitmekesisus; *küberneetikas*: arvulised v. mõnel muul kujul esitatud andmed, teatmed jm.; i-i ühikuks on *bitt*; i - a g e n t u u r, teadete agentuur, telegraafiagentuur, asutus, mis varustab ajakirjandust, raadiot ja televisiooni i-ga; i - i t e h n i k a, tehnikaharu, mis tegeleb i-i muundamise ja esitamise vahendite (peam. elektronseadmete) loomise ja rakendamisega; i - i t e o o r i a, küberneetika haru, mis uurib i-i edastamise ja muundamise üldisi seaduspärasusi ning tegeleb i-i mõõtmise probleemidega

informeerima (< ld. *informāre* kujutama, selgitama), teateid andma, teadustama; selgitama, asjasse pühendama

infra- (ld.), all-

infrahelid (< *infra-*), helid, mille võnkesagedus on allpool inimese alumist kuulmispiiri (s. o. alla 16 hertsi)

infraktsioon (ld. *infrāctio*), *med.* luu mõramurd (mille puhul luus on tekkinud vaid mõra)

infrapunased kiired e. **ultrapunased kiired** (vt. *infra-, ultra-*), kiired, mis moodustavad nähtamatu spektriosa, alates äärmistest punastest kiirtest pikemalainelise ala poole; i. k-i saadavad välja peam. kuumad kehad

infundeerima (ld. *infundere* sisse valama), *med.* suuremat vedelikuhulka inimese kehha süstima

infusioon (< keskld. *infūsio* sisse-, ülevalamine), *med.* suurema vedelikuhulga manustamine naha alla, veeni v. pärasoolde

infusoorid (ld. pl. *infusoria* < *infūsus* sisse-, ülevalatud), ripsloomad, leotisloomad, peam. magevees elavate ainüraksete klass

infuus (ld. *infūsum*), *farm.* leotis, droogide vesiväljatõmmatis

in genere (ld.), üldiselt, üldse

ingenioosne (ld. *ingeniōsus*), vaimukas, teravmeelne, leidlik

ingénue [*ãženü'*] (pr.), näitlejatar noore lihtsameelse loomulik-süütu neiu osas

ingredient [*-e'nt*] (< ld. *ingrediens* sisseminev), *farm.*, *keem.* lisand, segu koostisosa

ingressioon (< ld. *ingressio* sisseastumine), *geol.* mere edasitung sisemaa suunas

in grosso (it.) = *angroo*

ingver (sks. *Ingwer* < sanskr.), troopiline ja lähistroopiline üheiduleheline taim aromaatse risoomiga, mida tarvit. maitseainena (jookide ja maiustuste valmistamisel), ka ravimina

ingvinaalne (ld. *inguinālis*), kubemesse puutuv, kubeme-

inhalatoorium, ruum *inhalatsiooni* jaoks

inhalatsioon (< ld. *inhalāre* sisse hingama), *med.* ravimite sissehingamine auruna, gaasina v. aerosoolina

inhaleerima (ld. *inhalāre*), ravimit sisse hingama

inhibeerima (ld. *inhibēre*), takistama, pärssima; keelama

inhibiitor, keemilise reaktsiooni kulgu v. bioloogilist protsessi aeglustav v. katkestav aine

inhibitsioon (ld. *inhibitio*), takistamine, pärssimine; keeld

inhoatiiv e. **inhoatiivverb** (< ld. *inchoāre* algama, alustama), *lgv.* tulevuspöördsõna, mis väljendab oma põhitüvega tähendatud tegevuse v. olukorra algamist v. edasiarenemist

in infinitum [*-nii'*-] (ld.) = *ad infinitum*

initsiaal (< ld. *initiālis* algus-), (nime) eestäht; ilustatud suur algustäht vanema aja käsikirjades ja trükistes

initsiaator (< ld. *initiāre* algama), algataja

initsiaatorlik, *initsiaatorisse* puutuv, temale omane

initsiatiiv (pr. *initiative* < ld. *initiāre* algama), algatus; algatusvõime, ettevõtlikkus; s e a d u s a n d l i k i., õigus esitada seaduseelnõusid arutamiseks ja otsustamiseks seadusandlikule organile

initsiatiivne, algatav; algatusvõimeline, ettevõtlik

initsiatsioon (< ld. *initiātio* sissepühitsemine), ürgaegses ühiskonnas, ka nüüdisajal loodusrahvastel esinev komme sugaküpseks saanud noori pidulikult (eelneva katseajaga) täiskasvanud meeste hulka vastu võtta

injektor [*-e'*-] (< ld. *injicere* sisse heitma), suruv jugapump

injektsioon (< ld. *injectio* sisseheitmine), *med.* süste, süstimine; *geol.* magma sissetung kivimeisse

injitseerima (< ld. *injicere* sisse heitma), süstima

injunktiiv (< ld. *injungere* lisama, peale panema), *lgv.* vana indoeuroopa pöördsõna kõneviise, tähenduselt lähedane imperatiivile

injuria [*-uu'*-] (ld.), *jur.* ülekohus, õigusvastane tegu; kitsamas tähenduses isikuvastane rünne (teoga v. sõnaga)

inka (hsp. *inca* < ind.), algselt indiaanlashõim Peruus (Lõuna-Am-s); valitsev kiht selle hõimu rajatud orjanduslikus riigis (XV—XVI s.); selle riigi valitseja nimetus; i - l u u, *anat.* kuklaluu ülaosast ristõmblusega eraldatud luu (leidub peruulaste ja inkade koljudel)

inkapsulatsioon (< *in-* sisse + ld. *capsula* karbike), kapseldumine, kestaga kattumine

inkarnaatne (...ld. *caro* liha), lihavärvi, lihapunane

inkarnatsioon (ld. *incarnātio* lihakssaamine), paljudes usundeis jumaliku olendi kehastumine inimeseks v. mõneks muuks elusolendiks

inkartseratsioon (< *in-* sisse + ld. *carcer* vangla), *med.* pitsumine, kitsas kohas kinnijäämine (näit. songa sisu kinnijäämine songakaelas)

inkassaator (< it. *incassare* kasti panema), summade sissekasseerija; ametiisik, kes tegeleb raha vastuvõtu ja väljaandmisega (peam. väljaspool asutust)

inkasseerima (it. *incassare*), summasid sisse kasseerima; esitatud maksudokumendi järgi raha vastu võtma

inkasso [*-a'*-] (it. *incasso*), raha sissenõue, kliendil saada oleva summa sissenõudmine panga poolt veksli vm. dokumendi järgi ja selle summa kliendi pangaarvele kandmine

inklinaator e. **inklinatoorium** (< ld. *inclināre* kallutama), kaldenäitaja, riist Maa magnetilise *inklinatsiooni* mõõtmiseks

inklinatsioon (ld. *inclinātio*), kalle, kaldumine, kallakus; *füüs.* nurk rõhttasandi ja Maa magnetvälja jõujoonte

suuna vahel; *astr.* nurk taevakeha tee tasandi ja Maa tee tasandi vahel (ulatusega 0°—180°)

inklusiivne (< *inclusive*), kaasa-, ühesarvatav

inkognito [-*ko'*-] (it. *incognito* < ld. *incōgnitus* tundmatu), tundmatult, salaja, teise nime all; oma tõelist nime varjav, tundmatuks jääda sooviv isik

inkoherentne [-*re'*-] (< *in-* mitte + *koherentne*), mitteseostatud, sidestumatu, seostamata

inkommensuraabel (. . . *kommensuraabel*), ühismõõdutu; mittevõrreldav; i-d s u u r u s e d, *mat.* ühismõõdutud suurused, suurused, mille jaoks ei leidu ühikut, mis mahuks neist igaühesse täisarv kordi (näit. ruudu külg ja diagonaal)

inkomparaabel (ld. *incomparābilis*), võrreldamatu; võrratu, suurepärane; *lgv.* võrdeid mittemoodustav

inkompatiiblus (pr. *incompatibilité* < ld.), kodanlike maade riigiõiguses keeld pidada kahte v. rohkem riigi- v. omavalitsusametit

inkompetentne [-*te'*-] (< *in-* mitte + *kompetentne*), asjatundmatu; ebapädev; mitte-võimkondne

inkongruentne [-*e'n*-] (. . . *kongruentne*), ühtimatu, kattumatu; mitteühilduv

inkonsekventne [-*ve'*-] (. . . *konsekventne*), järjekindlusetu, ebajärjekindel; vasturääkiv; kõikuv

inkontinentsus (ld. *incontinentia* ebamõõdukus), *med.* pidamatus, võimetus tagasi hoida (näit. kuse ja rooja väljatulemist)

inkorporatsioon (ld. *incorporātio*), sisseliitmine, (maa-ala vm.) oma koosseisu lülitamine; *jur.* mingi õigusala seaduste süstematiseerimine ühes kogus ilma seaduste sisu muutmata; *lgv.* keele elementide grammatiline ühendamisviis, kus juured liituvad grammatiliste elementide raamis tervikuks, mis on nii sõna kui ka lause

inkorporeerima (ld. *incorporāre*), sisse liitma, oma koosseisu lülitama (näit. maa-ala)

inkorporeerivad keeled e. **polüsünteetilised keeled** (< *polü-* + *sünteetiline*), lausete moodustamisel *inkorporatsiooni* kasutavad keeled

inkorrektne (< *in-* mitte + *korrektne*), (keeleliselt) ebatäpne, ebaõige, vigane; ebakorralik, ebaviisakas (käitumises)

inkreedid vt. *hormoonid*

inkrement [-*me'*-] (ld. *incrementum*), juurdekasv; *mat.* juurdekasv e. muut, muutuva suuruse kahe eriväärtuse vahe

inkretoorne, sisenõristuslik, sisesekretoorne

inkretsioon (< ld), sisenõristus, sisesekretsioon, otse verre pääseva nõre valmistus eriliste sisesekretsiooninäärmete (kilpnäärme, ajuripatsi, käbinäärme, neerupealise jt.) poolt

inkrimineerima (< *in-* sisse + ld. *crīmen* süüdistus; süü; roim), (kellelegi midagi) süüks panema, süüdistama

inkrustatsioon (ld. *incrustātio* < *crusta* koor, koorik), panustehnika, mille puhul eseme pinnasse paigutatakse teisest materjalist (luust, puust, klaasist, pärlmutrist, kivist jm.) killud mitmevärvilise mustri saamiseks; selles tehnikas kaunistus; valgetikandi kaunistamine sisseõmmeldavate pitsmotiivide ja vahepitside abil; *miner.* mineraalse kooriku tekkimine, ka selline koorik ise

inkrusteerima, inkrustatsioonitehnikas kaunistama

inkubaator (< ld. *incubāre* hauduma), haudeaparaat, milles soojuse (38—40 °C) abil ilma emalinnuta hautakse kodulindude munadest poegi

inkubatoorium, hoone *inkubaatorite* jaoks

inkubatsioon (ld. *incubātio*), 1) Vana-Kreekas ja -Roomas magamine templis selleks, et saada jumalailt ilmutust v. tervistust; 2) kodulindude poegade hautamine *inkubaatoris*; 3) lõimetus, sama mis inkubatsiooniperiood; i-i p e r i o o d, lõimetusaeg, peiteaeg, nakkushaiguste esimene järk, aeg tõvestavate mikroobide toime algusest esimeste haigustunnuste ilmumiseni

inkubeerima (ld. *incubāre*), hautama

inkunaabel (< ld. pl. *incunābula* häll; varane lapseiga), esitrükis, hällitrükis, trükikunsti leiutamisest kuni 1500. a-ni trükitud teoste (arvult u. 40 000) nimetus

inkviliin (ld. *inquilinus* üürnik), *biol.* üürik, pahkvaablane, kes muneb teiste pahkvaablaste tekitatud pesadesse

inkvisiitor (< ld. *inquisitor* uurija, juurdleja), *inkvisitsiooni*kohtunik; kohtunik *inkvisitsiooni*protsessis; *julm inimene, piinaja

inkvisiitorlik, *inkvisiitorisse* puutuv; inkvisiitoritaoline, eriti julm, äärmiselt karm

inkvisitsioon (< ld. *inquisitio* uurimine, juurdlemine), kat. kiriku kohtu- ja politseiorg., asut. XII s. lõpul (a-st 1231 olid kohtunikeks dominiiklased) võitluseks ketserluse vastu linlaste ja talupoegade hulgas, kes astusid välja kat. kiriku feodaalse ekspluateerimise ja rõhumise vastu; **i-i** otsused olid äärmiselt julmad (sageli tulesurm, vt. *autodafee*); i. kaotati XIX s.; i - i - p r o t s e s s, Euroopa kat. riikides kriminaalprotsessi vorm, milles juurdlus, süüaluse süüdistamine, kaitsmine ja kohtumõistmine on ühe ja sama kohtuorgani ülesandeks; kaotati formaalselt XIX s. I. poolel

in loco [*loko*] (ld.), kohal, (kellegi) asemel

in majorem Dei gloriam [-*joo'*- *gloo*-] (ld.) = *ad majorem Dei gloriam*

in medias res [*rees*] (ld.), «asjade keskele», otsekohe asja juurde (Horatius)

in memoriam [-*mo'*-] (ld.), mälestuseks, meelespidamiseks

in natura [-*tuu'*-] (ld.), esemeis, natuuras

innervatsioon (< *in-* sees + ld. *nervus* närv), *anat.* lihaste ja elundite varustus närvidega, närvirakkude ja kiududega

innerveerima, *anat.* närvidega varustama

in nomine (ld.), «nimel», (kellegi) ülesandel

in octavo [*oktaa'*-] (ld.), kaheksandikkaustas. Vrd. *oktaav* (3)

inofitsiaalne (< *in-* mitte + ld. *officiālis* ametlik), mitteametlik

inokulatsioon (ld. *inoculātio*), kaitsepookimine; elusate mikroorganismide sisseviimine toitvasse keskkonda (mulda, looma- v. taimeorganismi); kasvajarakkude v. *transplantaatide* viimine katselooma kehasse

inokuleerima, *inokulatsiooni* teostama, külge pookima

inoperaabel (uusld. *inoperābilis*), operatsiooni abil mitte (enam) ravitav

in optima forma [*foo*-] (ld.), «parimal kujul», nagu kord ja kohus

inosiit (< kr. *ines* lihased), *keem.* lihasesuhkur, suhkrutaoline ühend, esineb loomseis ja taimseis kudedes

inostrantseevia (vn. geoloogi A. Inostrantsevi järgi), imetajalaadse välimusega, kiskja eluviisiga roomaja, elas permi lõpul Vene platvormi põhjaosas

in persona [-*oo'*-] (ld.), isiklikult, ise

in petto (it., «rinnas», «südames»), mõttes, kavatsusel

in pleno [-*ee'*-] (ld., «täielikult») = *in corpore*

in praxi [-*ksi*] (ld.), praktikas, tegelikus elus

in puncto [*punk*-] (ld.), (millegi) suhtes

in (puris) naturalibus [*puu*- -*raa'*-] (ld.), «(puht)loomulikus olekus», s. o. ihualasti

in quarto [*kva*-] (ld.), neljandikkaustas. Vrd. *kvart*

in saecula saeculorum [*sää'k*- *säkuloo'*-] (ld., «sajandite sajanditeks»), igaveseks, igavesti

insaid (ingl. *inside*), sisemine edurivimängija jalgpallis

insania [-*saa'*-] (ld.), hullumeelsus

insekt [-*e'*-] (ld. *insectum*), putukas

insektaarium, klaasist ja traatvõrgust mahuti v. puur, ka ruum putukate pidamiseks, kasvatamiseks ja nende elu jälgimiseks

insektitsiid (< ld. *insectum* putukas + *caedere* tapma), putukamürk, mürgine keemiline preparaat kahjulike putukate hävitamiseks

insektivoorid (ld. *insectivora*), putuktoidulised, imetajate selts (siia kuuluvad mutt, siillased jt.)

insektofungitsiid (< ld. *insectum* putukas + *fungitsiid*), kahjulikke putukaid ja seenhaigusi hävitav mürk

insektoloogia (< ld. *insectum* putukas + kr. *logos* mõiste, käsitlus), *van.* = *entomoloogia*

insener (pr. *ingénieur* < ld. *ingenium* võime, vaimuanne), isik, kes on omandanud kõrgema tehnilise hariduse teatud erialal; i - i v ä g i, väeliik, mille ülesandeks on koostöös teiste väeliikidega sõjalised ehitustööd (tõkete rajamine ja kõrvaldamine, teede ja sildade ehitamine jm.)

insertsioon (< ld. *insertus* sissepandud), lihaste kinnituskoht; kahe taimeosa kinnituskoht
inside [*insaid*] (ingl.) = *insaid*
insiigniad (ld. pl. *insignia*), võimu v. au tunnused (näit. valitsejal kroon ja valitsuskepp, piiskopil mitra ja karjasekepp jne.)
insinuant [-*a'*-] (< ld. *insinuans* sissetungiv), kaudselt vihjaja, laimaja, insinueerija
insinuatsioon (< ld. *insinuātio* sissetung), kaval sissepoetamine, kaudne halvustav v. laimav vihjamine, insinueerimine; laim
insinueerima (< ld. *insinuāre* sisse tungima), kavalalt sisse poetama, kaudselt halvustavalt v. laimavalt vihjama, halba varju heitma; laimama
in situ (ld.), (õiges, algses) asendis
inskriptsioon (ld. *inscriptio*), sisse- v. pealekirjutus, sissekanne (nimistusse); raidkiri (kivile v. metallile raiutud tekst)
insolatsioon (ld. *insolātio*), kiiritamine, maapinna valgustus päikesekiirtest; *med.* päikesekiiritus, päikeseravi, ravi päikesekiirgusega; päikesepiste
insoleerima, päikesekiirte kätte seadma
in spe (ld., «lootuses»), tulevikus (millegi loodetava v. oodatava kohta)
inspekteerima (< ld. *inspectāre* üle v. järele vaatama, silmitsema, vaatlema) e. **inspitseerima** (< ld. *inspicere* vaatlema, üle vaatama), üle v. järele vaatama, ülevaatust toimetama; tegevuse õigsust kontrollima
inspektor [-*e'*-] (ld. *inspector* ülevaataja), järelevalvaja, kontrollija, mingil alal seaduste täitmise ja toimimise õigsuse järelevalvet teostav ametiisik; koolide järelevalvesse v. kooli administratsiooni kuuluv isik (koolijuhataja abi, piirkonna koolide järelevalvaja ning juhendaja jm.)
inspektriss [-*i'*-] (pr. *inspectrice* < ld.), naisinspektor, koolijuhataja naisabi (kodanlikus Eestis jm.)
inspektsioon (ld. *inspectio* ülevaatus), järelevalve; mitmesuguste asutuste, ettevõtete jm. tegevuse õigsuse ja nende poolt juhiste ja määruste täitmise järelevalve ühes abinõude tarvitamisega määruste rikkujate vastu ja puuduste kõrvaldamiseks; järelevalveasutus (näit. sanitaari., kaubandusi.)
inspektuur, *inspektori*amet; *inspektorite* kogu; järelevalveasutus
inspiraator (ld. *inspirātor*), sisendaja, innustaja, virgutaja
inspiratoorne (< ld. *inspirāre* sisse v. peale puhuma), sissehingamisel tekkiv, sellesse puutuv
inspiratsioon (< ld. *inspirātio* sissepuhumine; sisendamine), sisendus, (loominguline) innustus, virgutus; äkiline mõttesähvatus; *med.* sissehingamine
inspireerima (< ld. *inspirāre* sisse v. peale puhuma), sisendama, innustama, virgutama, inspiratsiooni andma; *med.* sisse hingama
inspitseerima vt. *inspekteerima*
inspitsient [-*e'*-] (< ld. *inspiciens* ülevaatav), teatris lavatehniline korraldaja, lavaefektide ja näitlejate õigeaegse esinemise eest hoolitseja
installaator (< ld.), seadmestaja, installatsioonitöödega (vee-, gaasi- ja elektrijuhtmete, -seadmete ja -aparaatide sisseseadmis- ja parandustöödega) tegelev oskustööline
installatsioon (< *in-* sisse + keskld. *stallus* koht < germ.), sisseseadmine; ametisse seadmine; *tehn.* seadmestus, vee-, gaasi-, elektriseadmete (ka masinate vm.) paigaleasetamine
installeerima, seadmestama, sisse v. paigale seadma, *installatsiooni* teostama
instants [-*a'*-] (< ld. *instans* eelseisev, tungiv), ametiasutuse aste, iga üksik aste üksteisele alluvate haldus-, kohtu-, ka partei- ja ametiühinguorganite süsteemis; asjaomane asutus
in statu nascendi [-*stse'*-] (ld.), tekkeseisundis
in statu quo [*kvo*] (ld.), endises, senises seisundis v. olukorras
instillatsioon (ld. *instillātio*), sissetilgutamine (näit. ravimi tilgutamine silma)
*instinkt [-*ti'*-] (< ld. *instinctus* aje), loomusund, vaist, antud loomorganismide liigile omane pärilik käitumisvorm, mis kindlustab talle võimaluse kohaneda elamistingimustega; on eriline keerukas tingimatu refleks; *ebamäärane aje, aimdus
instinktiivne, *instinktil* põhinev, loomusunniline, vaistlik
institueerima (ld. *instituere*), sisse seadma, asutama; korraldama; juhendama
institutsionalism (< ld.), suund Am. poliitilises ökonoomias imperialismi ja kapitalismi üldkriisi ajajärgul, eitab kapitalismi objektiivsete majandusseaduste olemasolu, õigustab nn. majandava subjekti e. institutsiooni (perekond, korporatsioon, aktsiaselts, monopol ja ka riik) kasusaamist majanduse peamise eesmärgi ja sisuna
institutsioon (< ld. *institūtio* tava; õpetus), asutus, (väljakujunenud) ühiskondlik korraldus, tava, organiseering; i-d (ld. *Institutiones*), *corpus juris civilis*'e sissejuhatav õpperaamatuline osa
instituut (< ld. *institūtum* korraldus, kindlaksmääratu), 1) kogum õigusnorme, mis puudutavad ühte ühiskondlike suhete ala ja on sisemiselt omavahel seotud (näit. abielu i.); 2) teaduslike ühingute, teadusliku uurimise asutuste, ka kõrgemate eriõppeasutuste nimetus; 3) tütarlaste privilegeeritud kinnine keskõppeasutus tsaariaegsel Venemaal
instrueerima (ld. *instruere*), õpetama, juhatama, eeskirju v. juhatusi andma
instruktaaž, juhatuste andmine, instrueerimine
instruktiiv (ld. *instructivus*), *lgv.* viisiütlev kääne, vastab küsimustele: kuidas?, mille abil? (esineb eesti k. ainult rudimentaarselt, näit. *pikisilmi*, *üksi*, *lehvivi hõlmu*)
instruktiivne (pr. *instructif* < ld.), õpetlik, juhendav, juhendeid sisaldav, kogemusi jm. edasiandev
instruktor [-*u'*-], *instruktsioone* andev isik, juhendaja, nõuandja, mingi erioskuse õpetaja
instruktsioon (< ld. *instrūctio* korraldus, õpetus), juhend, eeskiri, juhtnöör; mõne ala juhiste kogu
instrument (< ld. *instrumentum* riist), uurimis-, tööriist; muusikariist, pill
instrumentaal (ld. *instrumentālis*), *lgv.* vahendit väljendav kääne (säilinud slaavi keeltes; eesti k. võib selle käände funktsioonis esineda *komitatiiv*, harvemini *instruktiiv*)
instrumentaalmuusika, pillimuusika (orkestrimuusika, mäng orelil, klaveril, viiulil jne.)
instrumentaalne (ld. *instrumentālis*), *instrumendisse* puutuv, instrumentidega varustatud, nende abil tehtud, tööriistana v. vahendina kasutatav; mänguriistaline, muusikariista(de)l esitatav
instrumentaarium, riistastik, teatavaks otstarbeks tarvitatav *instrumentide* kogu
instrumentalism, *pragmatismi* idealistliku filosoofia teisend Am. Ühendriikides (tähtsaim esindaja J. Dewey), käsitab ideid ja mõisteid mitte objektiivse reaalsuse peegeldusena, vaid vahenditena (instrumentidena) subjektiivse «kogemuse» korrastamiseks
instrumentalist, 1) muusikariistal mängija; 2) *instrumentalismi* esindaja v. pooldaja
instrumentatsioon = *orkestratsioon*
instrumenteerima = *orkestreerima*
instseneerima (< *in-* peal + ld. *scaena* näitelava), lavastama; (jutustavat teost) näidendiks kujundama, dramatiseerima
insubordinatsioon (< *in-* mitte + *subordinatsioon*), sõnakuulmatus, tõrkumine (ülemuse suhtes)
insufitsientsus (< *in-* mitte + keskld. *sufficientia* jätkumine, piisamine), puudulikkus, mitteküllaldasus; *med.* mingi elundi puudulik talitlusvõime; s ü d a m e i., südameklappide puudulik sulgumisvõime
insulaarne (< ld. *insula* saar), saareline
insuliin (ld. *insulinum*), kõhunäärmes moodustuv *hormoon*, korraldab süsivesikute ainevahetust; saadakse loomade kõhunäärmeist; tarvit. suhkurtõve raviks; i - š o k k, i-i üledoseerimisest tingitud hüpoglükeemiaseisund, millega kaasnevad teadvuse häired
insult [-*u'*-] (< ld. *insultāre* hüppama), solvang, (raske) teotus; *med.* äkiline haigushoog (eriti ajurabandus)
in summa (ld.), kogusummas; ühe sõnaga, lühidalt
insurgent [-*e'*-] (< ld. *insurgens* ülestõusev), ülestõusnu, ülestõusust osavõtja
insurrektsioon (< ld.), relvastatud vastuhakk, ülestõus
inžektor [-*e'*-] (pr. *injecteur*) = *injektor*
intaktne [-*a'*-] (ld. *intāctus*), puutumatu; veatu

intaljo [-*a'*-] (it. *intaglio* nikerdus), süvendkujutistega *gemm.* Vast. *kamee*

intarsia [-*a'*-] (it. *intarsio*), puumosaiik, panustehnika, mille puhul mööbli- jm. esemete puupinnasse lõigatud süvendeisse paigutatakse mitmevärvilistest puukildudest ornament; selles tehnikas kaunistus

integer vitae scelerisque purus [*viitä stseleri'skve puu*-] (ld.), «elukombeilt laitmatu ja kurjast puhas» (Horatius)

integraaf (< *inte(graal)* + kr. *graphō* kirjutan), *mat.* aparaat, mis graafiliselt esitatud funktsioonile esitab ta integraali samuti graafiliselt

integraal (< ld. *integer* terve, puutumatu), *mat.* mõiste, mida kasutatakse nende suuruste avaldamiseks, mis esinevad lõpmatult paljude lõpmatult väikeste osakeste summana (märk $\int$); i - a r v u t u s, matemaatilise analüüsi osa, mis tegeleb i-de omaduste ja arvutamisviiside uurimise ja rakendamisega

integraalne, tervikut moodustav, terviklik, omaette olev

integraalvõrrand, *mat.* võrrand, mis seob tundmatu funktsiooni tuntutega *integraali* abil

integraator, *mat.* aparaat *integreerimiseks*

integratsioon (< ld. *integrātio* taastamine, täiendamine < *integer* terviklik), osade ühendamine tervikuks; ühendamine; ühtlustamine; *ök.* samasse sotsiaal-maj. süsteemi kuuluvate riikide koondise loomine nende majanduslike ja poliitiliste eesmärkide kooskõlastamiseks; *mat.* integreerimine; *lgv.* mitme algselt iseseisva keele kokkukasvamine üheks keeleks

integreerima (< ld. *integrāre* taastama, täiendama), tervikuks ühendama; ühtlustama; *mat.* antud funktsioonist lähtudes selle *integraali* arvutama

integreeruv, tervikusse tingimata kuuluv, oluline

integriteet (< ld. *integritas*), terviklus; puutumatus

integument [-*me'*-] (ld. *integumentum*), *anat.* väliskate, nahkkate; *bot.* kotikujuline kate seemnealgme südamikul

intellekt [-*e'kt*] (ld. *intellēctus*), mõistus, aru, mõtlemisvõime; *psühh.* inimesele omane võime maailma tunnetada; kõrgemate loomade võime uues olukorras otstarbekalt käituda

intellektuaal (< ld.), sama mis *intelligent* (kui ei rõhutata isiku haridustaset v. elukutset, vaid ta kalduvust eriti kõrgelt hinnata vaimseid väärtusi ja mõistuse osatähtsust)

intellektuaalne (< keskld. *intellectuālis*), *intellektil* põhinev, mõistuslik, (ühekülgselt) mõistuspärane, vaimne, mõtlemisega seoses olev

intellektualism, *intellekti* osa rõhutamine ja esiplaanile tõstmine; *filos.* seisukoht tunnetusteoorias, mis absolutiseerib mõistuse osa tõe tunnetamises

intellektualist, *intellektualismi* pooldaja v. esindaja

intellektualistlik [-*li's*-], *intellektualismisse* puutuv; mõistuspärast liialt rõhutav

Intelligence Service [*inte'lidžens sörvis*], Inglise luure- ja vastuluureteenistus keskusega Londonis

intelligent [-*ge'*-], (< ld. *intellegens* mõistev, arukas), haritlane

intelligentne [-*ge'*-], arenenud mõistusega, arukas, taibukas; haritud

intelligents [-*e'*-], haritlaskond, ühiskondlik kiht, mis koosneb vaimsel alal töötajaist (teaduse ja kunsti alal töötajad, insenerid, õpetajad, arstid, riigiaparaadi töötajad jne.)

intelligentsus (ld. *intellegentia*), arukus, taibukus, vaimselt arenenud seisund, ettevalmistatus teoreetiliste küsimuste käsitamiseks ja teadmiste omandamiseks

intelligiibel (ld. *intellegibilis* arusaadav), *filos.* mõtteline, ainult mõistuse (intellekti) abil tunnetatav

intendant [-*a'*-] (pr. *intendant*), kõrgem ülevaataja, üldjuht (näit. Saksa teatreis); Prantsusmaal kuni kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul laiade võimupiiridega provintsivalitseja, kelle võimkonda kuulusid politsei, kohus ja maksundus; *sõj.* varustusülem, väeosade ja sõjaväeasutuste toitlus-, rõivastus- jm. varustuse küsimustega tegelev ohvitser

intendantuur, sõjaväe-ametkonna varustusasutus

intensiiv (pr. *intensif*), *lgv.* põhitüve tähendust eriti rõhutav väljend (näit. eesti k. *võhivõõras, uhiuus*)

intensiivistama, *intensiivseks*, pingeliseks muutma, tugevdama

intensiivne (pr. *intensif* < ld. *intēnsio* pingutus), pingeline, tõhus; tugev; elav, ere (värvi kohta); i. p õ l - m a j a n d u s, põllumajanduslik tootmine, mis on rajatud suhteliselt suurtele kapitalimahutustele kasutatava maa pinnaühiku kohta

intensiivsus, pingelisus, tõhusus; tugevus; *füüs.* kiirguse v. heli i. on energiahulk, mis ajaühikus langeb kiirguse v. heli levimise suunaga risti olevale pinnaühikule

intensimeeter (< *intensi(ivne)* + kr. *metreō* mõõdan), aparaat kiirituse (eriti röntgenikiirte) tugevuse mõõtmiseks ja doseerimiseks

intensioon (ld. *intēnsio*), pinge

intentsioon (ld. *intentio*), kavatsus; püüe, püürgimus; eesmärk

inter- (ld.), vahel, seas, hulgas

interaktsioon (ld.), *füüs.* vastastikune mõju, nähtus, mis kutsub esile elementaarosakeste protsesse ja määrab nende intensiivsuse, samuti osakeste vahel mõjuva jõu suuruse ja iseloomu; avaldub seosena osakestele vastavate väljade vahel

inter arma silent leges [*lee*-] (ld.), «keset relvi (s. o. sõja ajal) seadused vaikivad» (Cicero)

interdentaalne (< *inter-* + *dentaalne*), hammastevaheline

interdikt [-*i'*-] (< ld. *interdictum* keeld), Rooma õiguses preetori käsk, mis antud vahetult protsessivaile poolele, sisaldas kas mingi tegevuse keeldu v. käsku välja anda vara v. esitada mõni ese; keskajal paavsti keeld teatud kohtades v. teatud isikuile kiriklikke talitusi pidada

interess [-*re'*-] (< ld. *interesse* tähtis olema), huvi

interesseerima, huvi tekitama, huvitama

interessent [-*e'nt*], huviosaline, osavõtja

interferents [-*re'*-] (< *inter-* + ld. *ferens* kandev), *füüs.* kohtuvate lainete vastastikune toime (tugevnemine v. nõrgenemine), esineb vee-, valgus-, hääle-, elektri- jt. lainete puhul

interferomeeter (< *interfer(ents)* + kr. *metreō* mõõdan), valguse interferentsil põhinev riist valguse lainepikkuse ja murdumisnäitajate täpseks määramiseks; *astr.* riist väga väikeste nurkade mõõtmiseks

interfolieerima (< *inter-* + ld. *folium* leht), raamatusse puhtaid lehti vahele köitma

interglatsiaal (...*glatsiaal*), jääaja vaheaeg (kahe jääaja vaheline ajalõik)

interglatsiaalne (...*glatsiaalne*), jääaegade-vaheline

interim (ld., «esialgu»), esialgne, ajutine kokkulepe (nagu neid sõlmiti reformatsiooniajal usutülide lõpetamiseks katoliiklaste ja protestantide vahel)

interimistlik [-*mi'*-] (< *interim*), esialgne, ajutine

interindividuaalne (< *inter-* + *individuaalne*), interpersonaalne, intersubjektiivne, isikutevaheline, paljude indiviididega tegelev; i. lähenemisviis on omane näit. sotsioloogiale ja sotsiaalpsühholoogiale. Vast. *intraindividuaalne*

interjektsioon (< ld. *interjectio* vahelelisamine), *lgv.* hüüdsõna, liik muutumatuid sõnu mingi tunde v. tahte väljendamiseks (näit. *hõissa! hei!*)

interjöör (pr. *interieur*), sisemik, siseruum; siseruumi kujundus (mööbliga v. ilma); (toa, maja, kiriku jne.) sisevaadet kujutav maaliteos; *agr.* loomade seesmine (anatoomiline ja histoloogiline) ehitus

interkonfessionaalne (< *inter-* + *konfessionaalne*), usutunnistuste-vaheline

interkontinentaalne (...*kontinentaalne*), maailmajagude-vaheline

interkostaalne (< *inter-* + ld. *costa* roie), roietevaheline

interkurrentne haigus [-*re'*-] (< ld. *intercurrens* vahelejooksev, vahelesegav), mingi teise haiguse puhul tekkiv haigus

interlineaarne (< *inter-* + ld. *linea* joon), ridadevaheline

interlingva [-*li'*-] (... ld. *lingua* keel), 1) it. matemaatiku G. Peano 1903 loodud, ld. keelele tuginev rahvusvaheline abikeel; 2) Am. Ühendriikides Rahvusvahelise Abikeele Assotsiatsiooni (asut. 1934) loodud rahvusvaheline abikeel

interlingvistika [-*i's*-] (...*lingvistika*), keeleteaduse haru, mis algselt tegeles rahvusvaheliste abikeelte loomise printsiipide uurimisega, nüüdisajal uurib tehiskeelte probleeme üldse

interluudium (... ld. *lūdus* mäng), vahemäng kahe muusikalise numbri (näit. oreli i. koraali kahe salmi) vahel; väike janditaoline näidend keskajal

intermediaarne (< ld.), vahepealne; i. ainevahetus, toiduainete keemilised muutused organismis imendumisest kuni täieliku lõhustumiseni

intermeedium (< ld. *intermedius* keskel v. vahel asetsev), koomiline stseen tõsise iseloomuga näidendi vaatuste vahel (XVI—XVII s.); lõbus vahemäng muusikaga tõsise draama v. ooperi vaatuste vahel (XVII—XVIII s.), millest kasvas välja *opera buffa*; vahemäng fuuga osade v. teemade vahel

intermetso [-*me'*-] (it. *intermezzo*), XVII—XVIII s. lõbus vahemuusika (*intermeedium*); väike meeleolupala klaverile v. orkestrile; *(lõbus) vahejuhtum

intermiteeruv (ld. *intermittens*), *med.* vahelduv, vaheaegadega esinev

internaat (< ld. *internus* sisemine) ühiselamu õpilaste jaoks õppeasutuse juures; i-kool, õppeasutus, kus õpilased elavad ja õpivad kasvatajate alatise järelevalve all

internatsionaal (< *inter-* + ld. *nātio* rahvas, rahvus), 1) rahvusvaheline ühendus. Esimene I., rahvusvaheline töölisühing (1864—76); Teine I., sotsialistlike parteide rahvusvaheline ühendus (1889—1914); Kolmas I., vt. *Kommunistlik Internatsionaal*; Sotsialistlik Töölisi., sotsiaaldemokraatlike parteide loodud rahvusvaheline org. (1923—39); Sotsialistlik I., parempoolsete sotsialistide loodud org. (asut. 1951); 2) «Internatsionaal», proletariaadi rahvusvaheline revolutsiooniline hümn («Nüüd üles, keda needus rõhub»), loodud a. 1871 tööliste E. Pottier' (tekst) ja A. Degeyter'i (viis) poolt; on NLKP ja teiste maade kommunistlike parteide hümniks

internatsionaalne, rahvusvaheline

internatsionalisatsioon, *internatsionaalseks* tunnistamine; kõigile riikidele võrdseil alustel mingi territooriumi, jõe, väina vm. kasutamiseks lubamine

internatsionaliseerima, *internatsionaalseks* tunnistama v. muutma; *internatsionalismi* ideid juurutama

internatsionalism, suhtumine kõigisse rahvastesse kui võrdseisse väärtustesse, kusjuures rahvaid ühendav moodustab kõrgema väärtuse kui neid eraldav; proletaarne i., töötajate rahvusvaheline klassiühtsus, selle ideoloogia ja poliitika; *lgv.* rahvusvaheliselt tarvitatav sõna (näit. auto, raadio)

internatsionalist, *internatsionalismi* pooldaja, selle eest võitleja

internatsionalistlik, *internatsionalismil* põhinev, sellele omane

interneerima (pr. *interner* < ld. *internus* sisemine), kellegi vabadust piirates valve alla elama paigutama; neutraalse riigi territooriumile sattunud sõdiva riigi sõjaväelasi kinni pidama ja neilt relvi ära võtma; sõdiva riigi territooriumil elavaid vaenlasriigi kodanikke vahistama ja sõja lõpuni kinni pidama

internist, sisehaiguste arst

internne [-*te'*-] (ld. *internus*), sisemine, seespoolne

interpellatsioon (< ld. *interpellātio* kõne katkestamine; kohtulik kaebus), parlamendi saadiku(te) arupärimine valitsuselt v. selle liikmetelt teatavas küsimuses v. valitsuse poliitika kohta üldse

interpelleerima (ld. *interpellere*), *interpellatsiooni* teostama, aru pärima

interplanetaarne (< *inter-* + *planeet*), planeetidevaheline

inter pocula [*pook*-] (ld.), «peekrite vahel», s. o. joomingul

interpolatsioon (< ld. *interpolātio* uuendus, muudatus), kiilosa, vahelelüke, algupärasesse teksti hiljem (ümberkirjutamisel v. täiendamiseks, ka võltsimiseks) vahele paigutatud sõnad v. laused; *folkl.* rahvalaulu (v. -juttu) mõnest teisest laulust (v. jutust) toodud lisandus; *mat.* tabelis antud funktsiooni väärtuste hulga tihendamine vahelmistele, tabelis mitte esinevatele argumendi väärtustele vastavate funktsiooni väärtustega

interpoleerima (< ld. *interpolāre* uuendama, muutma), vahele lükkima, *interpolatsiooni* tegema

interpreet (ld. *interpres* vahendaja, seletaja, tõlk), tõlgendaja; ettekandekunstis: loov, tõlgendav esitaja

interpretatsioon (ld. *interpretātio*), (kirjandusliku teose, helitöö, seaduse vm.) tõlgendus, lahtimõtestus; (teksti) seletus; ettekandekunstis: mingi kunstiteose loov, iseseisval tõlgendusel põhinev ettekandmine

interpreteerima (ld. *interpretāri*), tõlgendama, seletama, *interpretatsiooni* teostama

interpunktsioon (ld. *interpūnctio*), kirjavahemärkide kasutamine

interreegnum (ld.), ajavahemik ilma seadusliku valitsuseta

interrogatiiv e. **interrogatiivpronoomen** (< ld. *interrogāre* küsima), *lgv.* küsiv asesõna (eesti k. näit. *kes?, kumb?*)

interseks [-*se'*-] (< *inter-* + ld. *sexus* sugu), *biol.* isase ja emase vahevorm

interseksuaalsus, isas- ja emasloomа vaheliste sootunnuste esinemine, *hermafroditismi* erivorm

interstadiaal (< *inter-* + *staadium*), *geol.* mõnisada v. tuhandeid aastaid kestnud ajavahemik mandrijää ajutise taandumise ja uue pealetungi vahel

interstadiaalne, staadiumidevaheline

interstellaarne (< *inter-* + ld. *stēlla* täht), tähtedevaheline

interstitsiaalne (< ld. *interstitium* vahemik), vahemikus asetsev, seda täitev; i. kude, sidekude elundi pärisrakkude vahel

intertaip (ingl. *intertype*), terveid ridu valav kirjaladumismasin

intertsellulaarne (< *inter-* + *tsellulaarne*), rakkudevaheline; i. ruum, rakuvaheruum (õõned ja kanalid taimekudedes)

intertsessioon (ld. *intercessio* vaheleastumine), Vana-Roomas kõrgemate ametiisikute (eriti rahvatribuunide) õigus seistada teiste ametiisikute otsuseid ja toiminguid; tsiviilõiguses: juriidiline vaheleastumine võõra võla ülevõtmise, käendajaks hakkamise jm. teel

intervall [-*a'*-] (ld. *intervallum*), (ruumi-, aja)vahemik; *füüs.* suurus, mis väljendab kahe sündmuse (punkthetke) vastastikust eraldatust ajas ja ruumis; *muus.* helisuhe, kahe kooskõlava (harmooniline i.) v. teineteisele järgneva (meloodiline i.) heli kõrguse vahe (vt. *priim, sekund, terts, kvart, kvint, sekst, septim, oktaav, noon, deetsim, undeetsim, duodeetsim*); i-inimetused näitavad helide omavahelist kaugust noodijoonestikul; *mat.* vahemik, kõigi nende arvude (v. punktide) hulk, mis asetsevad kahe antud arvu (v. punkti) *a* ja *b* vahel; *sõj.* sõjaväelaste, alljaotiste v. väeosade vahemaa üksteisest rinnetpidi; *med.* nähtudevaba vaheaeg haiguse puhul

interveneerima (ld. *intervenire*), sekkuma, vahele astuma, *interventsiooni* teostama

intervent [-*ve'*-], *interventsiooni* organiseerija v. sellest osavõtja

interventsioon (< ld. *interventus* vahelesegamine; vahendus), sekkus; ühe v. mitme riigi vägivaldne vahelesegamine teise riigi siseasjadesse revolutsiooni mahasurumise, territooriumi anastamise, oma ülevõimu rajamise, eriliste eesõiguste saamise vm. eesmärgil; majanduslik i., riigi v. riikide rühma vägivaldne vahelesegamine teise riigi majandusellu; majandusliku i-i vormideks on dumping, orjastavad laenud, diskriminatsioon kaubanduse v. valuuta suhtes jm.

intervjueerima (ingl. *interview*), (poliitika-, ühiskonna- vm. tegelast) usutlema, küsitlema (saadud vastuste ajakirjanduses vm. avaldamiseks)

intervjuu (ingl. *interview*), usutlus, küsitlus, ajakirjaniku v. reporteri vestlus mõne (tuntud) isikuga (ajakirjanduses, raadios v. televisioonis avaldamiseks)

intervokaalne (< *inter-* + ld. *vocālis* täishäälik), täishäälikutevaheline

intestinaalne (< ld. *intestīnum* sool), *anat.* soolesse puutuv, soole-

intiimne (pr. *intime* < ld. *intimus* sisim, sügavaim), väga lähedane, usalduslik; mugav-rahulik; puhtisiklik, eraeluline, (võõraste eest) varjatud

intoksikatsioon (< *in-* sisse + kr. *toxikon* mürk), mürgistus

intolerantne [-*ra'*-] (< ld. *intolerans* võimetu taluma; talumatu), sallimatu (teisitimõtlejate vastu)

intonatsioon (< ld. *intonāre* valjusti hääldama), häälekõrgus, helirõhk, hääle heliaste (kõrge, keskmine, madal), ka kõrgusastmete vaheldus ja heliliikumisviis (ühtlane, langev, tõusev, langev-tõusev, tõusev-langev) kõnelemisel; *muus.* helisuhete täpsus helitöö esitamisel (lauldes); õige helivärvingu saavutamine (muusikariistal)

intoneerima (ld. *intonāre*), *intonatsiooni* rakendama; helitöö esitamisel õigeid helisuhteid saavutama; häält andma (koorile), häälestama

intonograaf (...kr. *graphō* kirjutan), aparaat helisignaali, eeskätt

kõne ja laulu meloodia ning üldintensiivsuse dünaamika automaatseks mõõtmiseks ja registreerimiseks

intra- (ld.), sees-, sise-

intraabdominaalne (... *abdominaalne*), kõhuõõnesisene

intraindividuaalne (... *individuaalne*), ka intrapersonaalne, intrasubjektiivne, isiku minast lähtuv; i. lähenemisviis on omane näit. psühholoogiale. Vast. *interindividuaalne*

intrakraniaalne (... kr. *kranion* kolju), koljusisene

intramolekulaarne, *molekuli*sisene

intra muros (ld.), «müüride vahel», s. o. mitteavalikult, salaja

intramuskulaarne (< *intra-* + *muskulaarne*), lihasesisene

intransitiiv e. **intransitiivne verb** (ld. *intransitivum*), *lgv.* sihitu pöördsõna (millega väljendatud tegevus v. olukord ei ole otseselt suunatud mingile sihitisena antud mõistele, näit. *surema, langema*)

intratorakaalne (< *intra-* + *torakaalne*), rindkeresisene

intratsellulaarne (... *tsellulaarne*), rakusisene, raku sees olev

intrauteriinne (... *uteriinne*), emakasisene

intravenoosne (... *venoosne*), veenie. tõmbsoonesisene

intress (< *interess*), *van.* kasuprotsendid (näit. hoiuselt)

intrigaan e. **intrigant** [-*a'*-] (pr. *intrigant*), *intriigide* sepitseja

intrigeerima (pr. *intriguer* < ld. *intricāre* kimbatusse viima), *intriige* sepitsema, salasepitsema, tagaselja kellegi vastu tegutsema

intriig (pr. *intrigue* < ld.), salasepitsus; *kirj.* kirjandusteose (peam. näidendi) tegevuskäik, mida iseloomustab tegelaste pinev võitlus ja süžee keerukus

intro- (ld. *intro*), sisse-

introduktiivne (< ld. *introdūcere* sisse juhtima), sissejuhatav

introduktsioon (ld. *introductio* sissejuhatus), *muus.* suurema helitöö lühike eelmäng; *biol.* mingi taime- v. loomaliigi (ka sordi, tõu) sissetoomine aklimatiseerimiseks alale, kus seda varem polnud

introdutseerima (ld. *introdūcere*), sisse juhatama; *biol.* *introduktsiooni* teostama

introrsne [-*o'*-] (< ld. *intrōrsum* sissepoole), sissepoole pööratud

introspektiivne, *introspektsioonil* põhinev; i. **meetod**, psühhiliste protsesside uurimine omaenda teadvuse nähtuste subjektiivse vaatlemise alusel; on idealistliku psühholoogia põhimeetodiks

introspektsioon (< ld. *introspectāre* sisse vaatama), sisemine enesevaatlus, omaenda teadvuse olekute vahetu vaatlemine

introvertne [-*e'*-] (< *intro-* + ld. *vertere* pöörama), enesesse (sissepoole) pöördunud. Vast. *ekstravertne*; i. **tüüp**, *psühh.* inimtüüp, kelle tähelepanu on suunatud rohkem oma mõtteile ja tundmustele kui välismaailmale

intrusiiv = *intrusioon* (2)

intrusiiv e. **intrusiivne kivim**, süva- v. poolsüvakivim, sügaval maakoores magmast tekkinud tardkivim (näit. gabro, graniit, dioriit, süeniit). Vast. *efusiiv*; vahel kasut. i-i ka tähenduses *intrusioon* (2)

intrusioon (< keskld. *intrūsio* peale-, sissesurumine), 1) vedela magma tungimine maakooresse; 2) vedela magma tardumisel maakoores tekkinud tardkivimi keha (näit. lakoliit)

intsest [-*e'*-] (ld. *incestum* kõlvatus), verepilastus, suguline vahekord lähedaste sugulaste vahel

intsident [-*e'*-] (< ld. *incidens* juhtuv), vahejuhtum

intsisioon (ld. *incisio*), *med.* sisse-, lahtilõikus

intubatsioon (< *in-* sisse + ld. *tuba* toru), *med.* sondi v. toru viimine mõnda elundisse haige seisundi kergendamiseks v. diagnoosimiseks

intuitiivne, *intuitsioonil* põhinev; i. **mõtlemine**, vastandina *diskursiivsele* mõtlemisele intuitsioonile tuginev mõtlemine

intuitivism (< ld.), idealistlik filosoofiline kontseptsioon, mille kohaselt asjade loomust tunnetatakse *intuitsiooni* kaudu, mitte mõistuse vahendusel

intuitsionism (< ld.), intuitsionistlikul e. konstruktiivsel loogikal ja mõttekäikude intuitiivse selguse printsiibil põhinev suund matemaatikas; intuitiivse selguse printsiibi ebamäärasuse tõttu pole i. eriti levinud

intuitsioon (< ld. *intuitus* vaade, pilk), 1) loomingulise mõtlemise mo-

ment, mis avaldub tõe tabamises vahetul, loogilist arutelu ennetaval viisil, idee v. lahenduse ootamatu leidmisena; i. põhineb varasemate kogemuste teadvustamata läbitöötamisel; 2) tunnetuse vahetu, loogilisele arutlusele vastandatav külg

intumestsents [-*e'n*-] (< ld. *intumēscens* punduv), *med.* elundi v. selle osa suuremakspaisumine

intussustseptsioon (< ld. *intus* sisse + *susceptio* vastuvõtt), sisestumine; *med.* = *invaginatsioon*; *bot.* vaheleladestumine, rakukestade kasvamine sel teel, et uued osakesed ladestuvad vanemate osade vahele

inuliin (< ld. *inula* vaak), tärklisesarnane *polüsahhariid*, sisaldub daaliate, vaagi, takja juurtes; tarvit. *fruktoosi* valmistamiseks

inundatsioon (ld. *inundātio*), üleujutus, liigvesi

in usu [*uu*-] (ld.), tarvitusel

in usum delphini [*uus- -elfii'*-] (ld.) = *ad usum delphini*

inv., lüh. ld. sõnast *invenit* [-*ee'*-], «on leiutanud» (graafilistel kunstiteostel kunstniku nime järel)

invaginatsioon (< *in-* sisse + ld. *vagina* tupp), tuppumine, elundi kihi v. osa tungimine teise sisse (näit. ühe sooleosa tungimine teise sisse)

invaliid (pr. *invalide* < ld. *invalidus* jõuetu), (sõjas) vigastatu; tervisliku seisundi v. saadud vigastuse tõttu osaliselt v. täielikult töövõime kaotanu

invaliidsus, *invaliidi*seisund, töötaja töövõime osaline v. täielik kaotus

invar e. **invarmetall** (< ld. *invar(iābilis)* muutumatu), terase (64%) ja nikli (36%) sulam, ei paisu peaaegu sugugi soojenemisel; tarvit. täppisinstrumentide valmistamisel

invariaabel (ld. *invariābilis*), muutumatu

invariant [-*a'nt*] (pr. *invariant* mittemuutuv), muutumatu suurus, seos, element vm.; *mat.* teatava teisenduste rühma puhul muutumatuks jääv suurus v. seos

invariantsus [-*a'n*-] (pr. *invariance*), suuruste, seoste, elementide vm. muutumatus teatud teisenduste v. muutuvate tingimuste puhul

invasioon (< keskld. *invāsio* rünnak), sissetung, vägivaldne sissetung võõrale maa-alale; *biol.* paiksete loomade (peam. lindude) mingi aja tagant korduv hulgaline rändamine alale, kus neid haril. pole; *med.* organismi nakatus loomparasiitidega; i-**ihaigus**, loomparasiitide tekitatud haigus (näit. malaaria, kõik helmintoosid); nakkushaiguse algus

invektiiv (< ld. *invectiva orātio* sõimukõne), terav, solvav avaldus kellegi vastu, laimukõne, -kiri

inventar (< ld. *inventārium* nimekiri, loend), asutuse, ettevõtte v. majandi vara, eriti vallasvara (**elus** i., töö- ja produktiivloomad; **eluta** i., tööriistad, masinad, mitmesugused esemed, veovahendid)

inventariseerima e. **inventeerima**, asutuse v. ettevõtte varaesemete ja kohustuste loendit koostama, varaloendisse kandma

inventsioon (ld. *inventio* leiutus), *muus.* vabavormiline instrumentaalpala

inventuur, varaloendi koostamine, inventariseerimine

in verba magistri jurare [-*gi'*- -*raa'*-] (ld.) = *jurare in verba magistri*

inversioon (ld. *inversio* ümberpööramine, -tõstmine), *biol.* kromosoomisisene struktuurimuutus, mille puhul kromosoomisegment pöördub 180° võrra; *füüs.* füüsikalise nähtuse märgi v. tüübi muutumine kindlatel tingimustel; *lgv.* ümberpööre, ümberasetus, ebatavaline sõnade järjestus lauses; *keem.* roosuhkru lõhustumine lihtsüsivesikuiks hapete ja fermentide toimel; *mat.* kombinatoorikas kahe elemendi normaalse järjekorra vahetamine (näit. on permutatsioonis 3. 5. 1. 4. 2 i-deks 1 ja 3 ning 2 ja 5); *meteor.* õhkkonna temperatuuri tõus kõrgusega (normaalse languse asemel)

invertaas vt. *sahharaas*

invertebraat (< *in-* + *vertebraat*) = *evertebraat*

inverteerima (ld. *invertere*), ümber pöörama, *inversiooni* teostama; *elektr.* vaheldama

inverter [-*ve'*-] (< ld. *invertere* ümber pöörama), *elektr.* vaheldi, seade alalisvoolu muundamiseks ühe- v. mitmefaasiliseks vahelduvvooluks

invertsuhkur [-*e'*-], puuviljades leiduv v. roosuhkrust inversioonil saadav *fruktoosi* ja *glükoosi* segu

investeerima (ingl. *invest* < ld.), ametisse seadma; *õk.* kapitali ettevõttesse mahutama

investeerimisühing, panga tüüpi ühing kapitalistlikes riikides, mis laseb välja aktsiaid ja paigutab nende müümisest saadud kapitali tulukate ettevõtete väärtpaberitesse

investitsioon (sks. *Investition* < ld. *investire* rõivastama), investeering, kapitali pikaajaline mahutamine ettevõtteisse v. riigilaenuobligatsioonidesse; imperialismiajajärgul toimub i. peam. väärtpaberite (*aktsiate* ja *obligatsioonide*) ostmise kujul

investituur (< keskld. *investitūra* rõivastamine, ametisse määramine), Lääne-Euroopas feodalismiajastul: läänistamine, vasallile maatüki pidulik lääniks andmine; piiskopi ametisse seadmine, kusjuures talle anti valitsemiseks kirikumaad koos elanikkonna ja kohtumõistmisõigusega selle suhtes; i-tüli, võitlus XI—XII s. paavsti ja ilmalike valitsejate vahel piiskoppide nimetamise ja läänistamise pärast

in vino veritas [*vii- vee-*] (ld.), «viinas on tõde», s. o. joobnu ei varja tõtt

in vitro (ld.), «klaasis», s. o. katseklaasis (katse teostamise kohta kunstlikult loodud tingimustes)

in vivo [*vii-*] (ld.), «elusas» (elusal inimesel, loomal v. taimel korraldatud vaatluse kohta)

involutsioon (< ld. *involūtio* käänak, keerd), *mat.* sirge, tasandi v. ruumi teisendus, mille kahekordne järjestikune sooritamine annab ühiktei-senduse; *med.* taandareng, suurenenud elundi endisesse seisundisse tagasiminek (näit. emaka i. pärast sünnitamist)

Io, *iooniumi* sümbol

ioniit, ioonivaheti, vees jt. lahustites praktiliselt lahustumatu tahke aine, mis sisaldab ionogeenseid rühmi ja elektrolüütide lahustega kokku puutudes on suuteline vahetama oma ioone elektrolüütide ioonidega; **i-piim**, kationiidiga töödeldud lehmapiim, millele sageli on lisatud suhkruid ja vitamiine

ionisaator, *ionisatsiooni* põhjustav tegur; aparaat *ioonide* tekitamiseks

ionisatsioon, elektronide eraldumine neutraalsetest aatomitest v. molekulidest, mille tagajärjel tekivad *ioonid* ja vabad elektronid; i-i põhjustavad elektronide põrkumine aatomite v. molekulidega, aatomite v. molekulide omavaheline põrkumine, ultraviolett-, röntgeni-, gamma-, alfa- ja beetakiirgus jm.; **i-energia**, *füüs.* vähim energia, mis kulub ühe elektroni eraldamiseks põhiseisundis olevast aatomist, molekulist v. ioonist; **i-potentsiaal**, *füüs.* potentsiaal, mille korrutis elementaarlaenguga võrdub i-ienergiaga

ioniseerima, *ioone* tekitama, *ionisatsiooni* teostama

ionogeenne (< *ioon* + kr. *genos* sünd, teke), *iooni* kujul olev v. esinev

ionosfäär, *atmosfääri* kiht 100—400 km kõrguseni merepinnast, koosneb mitmest kihist, millede suur elektrijuhtivus on tingitud neisse suurel hulgal koondunud *ioonidest* ja vabadest elektronidest

ionoteraapia, ioonravi; tuntumaid menetlusi on *iontoforees*

iontoforees (< *ioon* + *phoros* kandev) e. **ionoforees**, *med.* ravimi-ioonide viimine kehasse naha v. limanaha kaudu alalisvoolu abil

ioon (kr. iōn minev), elektriliselt laetud aatom v. aatomirühm; positiivne i. (*katioon*) tekib neutraalsest osakesest, kui see kaotab ühe v. mitu elektroni, negatiivne i. (*anioon*) — elektroni liitumisest teise neutraalse osakesega; **i-reaktsioon**, erimärgiliste ioonide vaheline reaktsioon elektrolüütide lahuses; **i-vaheti** = *ioniit*; **i-mikroskoop**, mikroskoop, milles kujutis tekib objekti läbinud v. objektilt peegeldunud ja elektronoptiliste läätsede süsteemiga koondatud ioonide mõjul; **i-seadis**, gaaslahendusseadis, elektrovaakuumseadis, mille töö põhineb gaaslahendusel

ioonium, sümbol Io, *tooriumi* radioaktiivne isotoop

joota (kr.), kr. tähestiku 9. täht (I, ι); vastab ld. *i*-tähele

ipekakuanja [*-a'n-*] (port. *ipecacuanhã* < ind.), L.-Am-s ja Lõuna-Aasias kasvav taim madaraliste suguk-st, mille juurt (oksejuurt) tarvit. okseleajava ja köharavimina

ipriit (Ypres'i linna järgi Belgias, mille juures 1917. a. sakslased seda esmakordselt tarvitasid), tähtsamaid ründeaineid, tekitab raskesti paranevaid haavandeid ja organismi üldmürgistust

ipso facto [*fak-*] (ld.), fakti enese tõttu

ipso jure [*juu-*] (ld.), õiguse enese põhjal

Ir, *iriidiumi* sümbol

ir- vt. *in-*

irbis (vn. *ирбис* < mongoli k.), lumeleopard, kiskja kaslaste suguk-st, elab Kesk-Aasia mägedes

iridektoomia (< kr. *iris*, gen. *iridos* vikerkaar, vikerkest + *ektemnō* lõikan välja), *med.* vikerkestalõikus

iridotsükliit (...kr. *kyklos* ring; silm), silma vikerkesta ja ripskeha põletik

iriidium (< kr. *iris* vikerkaar), sümbol Ir, element, järjenr. 77, aatomm. 192,2, plaatinametall; tarvit. tiiglite, elektriahjude detailide jm. valmistamiseks ja sulameis

iriit, *med.* vikerkestapõletik

iriseerima, vikerkaarevärvides helkima

ironiseerima, kellessegi v. millessegi irooniliselt suhtuma; varjatult, peenelt pilkama, tõeliselt mõeldule vastupidises mõttes (kuid eesmärki varjamata) kõnelema, tönkama, nöökama

iroonia (kr. *eirōneia*), peen varjatud pilge; väljendusviis, kus teesklevalt väidetakse vastupidist sellele, mida tõeliselt mõeldakse, ning sõna kasutatakse vastupidises tähenduses

irooniline, pilkav, *iroonia* laadis v. mõttes

irradiatsioon (< ld. *irradiātio* kiirgus), *füsiol.* erutuse v. pidurduse levimine kesknärvisüsteemis tekkekohast (koldest) kaugemale; *füüs.* nähtus, et heledad esemed tumedal taustal näivad suuremaina kui sama suured tumedad esemed heledal taustal; *med.* valude kiirgumine haige koha ümbrusse (näit. valu vasakus käes rinnavoolmete puhul)

irratsionaalarv, *mat.* arv, mis avaldub lõpmatu mitteperioodilise kümnendmurruna (näit. $\sqrt{2}$, π (vt. *pii*))

irratsionaalne (ld. *irrationālis*), idealistlikus filosoofias: mõistusega mittehaaratav, loogiliselt mittepiiritletav

irratsionalism, *filos.* laiemas mõttes: ratsionaalse tunnetuse võimaluste piiramine, täiendamine v. asendamine intuitsiooni, tunnete, elamuste, instinktidega; kitsamas mõttes: mitme filosoofiakoolkonna ja kontseptsiooni ühine nimetus; i-i järgi valitsevad inimese tunnetust ja tegevust ning isegi kogu maailma müstilised, stiihilised, mõistusele võõrad jõud (maailmatahe, alateadvus, elujõud jm.)

irreaalne (ld. *irreālis*), ebatõeline, mittereaalne

irredentism (< it. *irredenta* vabastamata (maa)), natsionalistlik liikumine Itaalias XIX s. lõpul ja XX s. algul, taotles Itaalia ühendamisel teiste riikide alla jäänud, kuid osaliselt itaallastega asustatud alade (Lõuna-Tirooli, Trieste, Fiume, Nizza jt.) liitmist Itaaliaga; pärast Lõuna-Tirooli ja Trieste ühendamist Itaaliaga (1919—20) lakkas i. olemast poliitiline vool

irregulaarne (keskld. *irregulāris*), korrapäratu, reeglipäratu

irregulaarväed, väeosad, millel puudub püsiv korrapärane org., kindel komplekteerimis-, teenistus- ja väljaõppekord

irrelevantne [*-a'-*] (< *in-* mitte + ld. *relevans* toetav), väheoluline, tähtsusetu

irreponiibel (...*reponiibel*), *med.* mittepaigaldatav

irrigaator (< ld. *irrigāre* niisutama), uhtekann; klistiirikann

irrigatsioon (ld. *irrigātio*), (maade kunstlik) niisutamine; *med.* (haavade vm.) loputamine

irritaabel (ld. *irritābilis*), ärritatav, (kergesti) ärrituv

irritatsioon (ld. *irritātio*), ärritamine, vihastamine

irriteerima (ld. *irritāre*), ärritama, vihastama

isafett [*-e'-*] (ar.), substantiivse atribuudi ja põhisõna seostumise viis peam. ar., pärs. ja trg.-tat. keeltes

isallobaar (< *is(o)-* + kr. *allos* teine + *baros* raskus), *meteor.* rõhu samapõikejoon (ühendab kaardil ühesuuruse õhurõhumuutusega paiku)

isalloterm [*-e'-*] (...kr. *thermē* soojus), *meteor.* temperatuuri samapõikejoon (ühendab kaardil teatavas ajavahemikus toimunud ühesuuruse õhutemperatuuri muutusega paiku)

isanemoon (...kr. *anemos* tuul), *meteor.* tuule samajõujoon (ühendab kaardil ühesuguse tuuletugevusega paiku)

isanomaal (...kr. *anōmalos* ebatasane, erisugune), *meteor.* samapõike-

joon (ühendab kaardil paiku ühesuuruste kõrvalekalletega keskmisest temperatuurist, õhurõhust jne.)

isheemia [*is-h-*] (< kr. *ischō* pean kinni + *haima* veri), *med.* *trombist*, *embolist* vms. põhjustatud paikne väheveresus

ishias [*i's-h-*] (kr. *ischias* < *ischion* puus), ishialgia, puusavalu, istmikunärvivalu

islam (< ar.), ar. pärimuse järgi prohvet Muhamedi poolt VII s. rajatud usund, mille õpetuse alused sisalduvad *koraanis*; levis eriti Aasias ja Põhja-Aafrikas

ismailiidid, šiiitliku islami usulahu liikmed, kes tunnistavad kaliif Ali järglastena ainult seitset imaami (neist viimane Ismail)

iso- (< kr. *isos* sama, võrdne), sama-, võrd-

isoatm (...kr. *atmos* aur, vine), samaauramisjoon (ühendab kaardil punkte, kus auramine maapinnalt on ühesugune)

isobaar (...kr. *baros* raskus, kaal), *meteor.* samarõhujoon (ühendab kaardil ühesuuruse õhurõhuga paiku); *füüs.* joon, mis olekudiagrammil kujutab jääval rõhul kulgevat protsessi; i-d, eri keemilise iseloomuga ja ühesuguse massiarvuga aatomid, mis erinevad prootonite arvult

isobaas (...kr. *basis* samm, käik), *geol.* samamuutusjoon (ühendab kaardil Maa koore ühesuguse sekulaarse liikumiskiirusega punkte)

isobaat (...kr. *bathos* sügavus), *geogr.* samasügavusjoon (ühendab kaardil mere vm. veekogu ühesuuruse sügavusega punkte)

isobront [*-o'nt*] (...kr. *brontē* kõu), *meteor.* joon, mis ühendab kaardil neid paiku, kus ühel ajal kuuldub äikese müristamine

isodünaam (...kr. *dynamis* jõud), *füüs.* samatugevusjoon (ühendab kaardil Maa magnetvälja ühesuguse tugevuse paiku)

isoensüümid e. **isofermendid** [*-e'n-*], üht ja sama keemilist reaktsiooni katalüüsivad ühenimelised, kuid üksteisest mõningate omaduste poolest erinevad fermendid

isogaamia (< *iso-* + kr. *gamos* abielu), ainurakseil ja alamail taimedel sigimisvorm, mille puhul liituvad *gameedid* on väliselt ühesugused

isogeoterm [*-te'-*] (... kr. *gē* maa + *thermē* soojus), *geogr.* samasoojusjoon (ühendab kaardil ühesuguse maapinnasoojusega paiku)

isogloss [*-o'ss*] (...kr. *glōssa* keel, kõne), *lgv.* mingi samasuguse keelelise nähtuse ulatusala kaardil piirav joon

isogonaalne (kr. *isogōnios*), *mat.* võrdnurkne

isogoon (< *iso-* + kr. *gōnia* nurk), *geogr.* magneti samakäändejoon (ühendab kaardil ühesuuruse magnetilise deklinatsiooniga paiku); joon, mis kaardil ühendab ühesuguse tuulesuunaga paiku

isohimeen (...kr. *cheima* talv), *meteor.* samatalvejoon (ühendab kaardil ühesuguse keskmise talvetemperatuuriga paiku)

isohoor (...kr. *chōra* ruumala), *füüs.* kõver, mis olekudiagrammil kujutab antud protsessi kulgu jääval ruumalal

isohüeet (...kr. *hyetos* vihm), *meteor.* samasajujoon (ühendab kaardil ühesuuruste sademehulkadega paiku)

isohüps [*-ü'-*] (...kr. *hypsos* kõrgus), *geogr.* samakõrgusjoon (ühendab kaardil samal absoluutsel kõrgusel asetsevaid punkte maapinnal)

isokliin (...kr. *klinō* kallutan), *füüs.* magneti samakaldejoon (ühendab kaardil ühesuuruse magnetilise *inklinatsiooniga* paiku)

isoklinaalne, samakaldeline

isokoor = *isohoor*

isokroonne (< *iso-* + kr. *chronos* aeg), samaajaline, -vältuseline

isolaarplaat (< pr.), valgustarata fotoplaat

isolaator (it. *isolatore*), isoleerainest keha, millele kinnitatakse elektrijuhe, et seda elektriliselt eraldada teistest esemetest; *med.* isolatsiooniruum (eraldatud ruum diagnoosimata haigusega isikute v. nakkushaigete ajutiseks paigutamiseks)

isolatsionism (< pr. ja ingl. *isolation* eraldumine), eraldumist pooldav suund välispoliitikas; XIX s. Am. Ühendriikides tekkinud poliitiline vool, mis ei pooldanud Ühendriikide osavõttu konfliktidest Euroopa riikide vahel; II maailmasõja (1939—45) eel püüdsid Ameerika kodanluse kõige reaktsioonilisemad ringkonnad i-i lipu kirja all takistada sõtta astumist, hil-

jem fašismivastase koalitsiooni loomist ja esinesid sõja ajal teise rinde loomise vastu Euroopas

isolatsionist, *isolatsionismi* esindaja v. pooldaja

isolatsioon (pr. *isolation* < it.), eraldamine; eraldumine; eraldumus; vabadusekaotusega seotud eraldamine ümbrusest; ümbrusele ohtlike haigete eraldamine (vastavaisse haiglatesse v. ruumidesse); *biol.* isoleeritus, liikide v. liigisiseste rühmituste vahelise ristumise püsiv v. pikemaajaline puudumine; *tehn.* isoleervahend, kaitsevahend õhu, heli, soojuse, niiskuse, vee, elektri jm. soovimatu juurde- v. äravoolu vastu

isoleerima (it. *isolare*), (ümbrusest) eraldama, *isolatsiooni* teostama

isoleerivad keeled, tüvikeeled (näit. hiina k.), mis väljendavad sõnade grammatilisi vahekordi mitte eri lõppude, vaid esmajoones sõnade järjekorra kaudu lauses, abisõnade kaudu jne.

isoleutsiin, vees lahustuv kristalne aine, asendamatu *aminohape*

isoliin (< *iso-* + *liin*), samajoon (ühendab kaardil v. graafikul ühesuguste arvuliste (rõhu-, temperatuuri-, niiskuse- jm.) näitajatega punkte)

isomeer, *isomeerne* aine

isomeeria e. **isomeersus** (< *iso-* + kr. *meros* osa, jagu), *keem.* nähtus, et ühesuguse keemilise koostisega orgaanilised ühendid osutavad erinevaid keemilisi v. füüsikalisi omadusi; *füüs.* nähtus, et sama struktuuriga aatomituumad erinevad üksteisest omaduselt

isomeerne, võrdjagune; *isomeeriat* omav

isomeetria (< *iso-* + kr. *metreō* mõõdan), võrd-, samamõõdulisus

isomerisatsioon, orgaanilise ühendi muundumine v. muundamine sama molekulmassi ja koostisega, kuid teistsuguste omaduste ja struktuuriga ühendiks

isomorfism (< *iso-* + kr. *morphē* kuju), samakujulisus; *filos.* kahe objekti üksühene struktuurne vastavus, kus peale struktuurikomponentide arvestatakse ka nendevahelisi seoseid; *füüs.*, *geol.* keemilistelt omadustelt ja struktuurilt lähedaste ainete võime anda segakristalle e. tahkeid lahuseid; *mat.* mõiste, mis väljendab kahe matemaatilise süsteemi struktuurset samaväärsust

isomorfne [*-mo'-*], samakujuline, samase kristallikujuga

isoneef (< *iso-* + kr. *nephos* pilv), *meteor.* samapilvisusjoon (ühendab kaardil ühesuuruse pilvisusega paiku)

isopaag (...kr. *pagos* jää), veekogude jääkatte ühepikkuse kestusega kohti kaardil ühendav joon

isopaatia (...kr. *pathos* kannatus), ravimenetlus põhimõttel «sama samaga»: teatavate haiguste produkte kasutatakse samade haiguste raviks (näit. tuberkuloosihaige röga tuberkuloosi raviks)

isoperimeetriline (...*perimeeter*), sama ümbermõõduga (pindade kohta), sama pealispinnaga (kehade kohta)

isopleet (...kr. *plethos* hulk), joon, mis diagrammil näitab mingi meteoroloogilise elemendi sõltuvust kahest muutujast (näit. ajast ja kõrgusest)

isopreen (< kr.), vedel süsivesinik; tarvit. sünteeskautšuki valmistamiseks

isoprotsess, *füüs.* termodünaamiline protsess, mille puhul üks olekuparameeter jääb konstantseks; rõhu jäävuse puhul nimetatakse protsessi isobaariliseks, temperatuuri v. ruumala jäävuse puhul vastavalt isotermiliseks v. isohooriliseks

isoseist [*-i'st*] (< *iso-* + kr. *seistos* võnkuv), *geol.* samavärinajoon (ühendab kaardil maapinna punkte, mis maavärina puhul kõiguvad sama tugevusega)

isosmootne vt. *isotooniline*

isospinn (...*spinn*), *füüs.* isobaariline spinn, isotoopiline spinn, suurus, mis määrab tugevale interaktsioonile alluvate osakeste arvu laengulises multipletis

isostaasia (...kr. *stasis* seis, seisund), Maa koore kivimimasside ligikaudne gravitatsiooniline tasakaal; XIX s. esitatud hüpoteesi kohaselt on Maa koor tasakaalus, «ujudes» alumistel kihtidel

isosteeria (...*stereo-*), elektronide konfiguratsiooni ühtelangevus ühesuguse aatomite ja elektronide koguarvuga molekulides v. ioonides

isoteer (...kr. *theros* suvi), *meteor.* samasuvejoon (ühendab kaardil ühekõrguse suvetemperatuuriga paiku)

isoterm [*-e'-*] (...kr. *thermē* soojus), *meteor.* samatemperatuurijoon (ühen-

dab kaardil ühekõrguse keskmise temperatuuriga paiku); *füüs.* joon, mis olekudiagrammil kujutab jääval temperatuuril kulgevat protsessi

isotermiline [-*te*'-], samatemperatuuriline; i. p r o t s e s s vt. *isoprotsess*

isotooniline (< *iso-* + kr. *tonos* pinge) e. **isosmootne** (< *iso-* + *osmootne*), ühesugust osmootset rõhku omav; i-d l a h u s e d, ühesuguse temperatuuriga lahused, mille võrdsetes ruumalades sisaldub ühesugune arv lahustunud aine molekule ja millel on seetõttu ühesugune osmootne rõhk

isotoop (...kr. *topos* koht), keemilise elemendi teisend, millel on erinev aatommass ja mille aatomituumades on ühesugune arv prootoneid, kuid erisugune arv neutroneid

isotoopne, *isotoobi* omadustega

isotroopia e. **isotroopsus** (< *iso-* + kr. *tropos* eluviis, iseloom), *füüs.* keha (nn. isotroopse keha, näit. vee, gaasi) füüsikaliste omaduste (nagu soojusjuhtivuse, elektrijuhtivuse, elastsuse, valguse levimiskiiruse) ühesugusus igas suunas selle keha sees. Vast. *anisotroopia*

ispravnik [-*a*'-] (vn. *исправник*), maakonnapolitsei ülem tsaristlikul Venemaal

it., lüh. sõnast *item*

itatsism, vanakr. hääliku η (eeta) hääldamine pika *i*-na

item (ld.), lüh. **it.**, «samuti»

iteratiiv vt. *frekventatiiv*

iteratiivne vt. *frekventatiivne*

iteratsioonimeetodid (< ld. *iterātio* kordamine + *meetod*), *mat.* järkjärgulise lähendamise meetodid, meetodid võrrandite, ekstreemumülesannete jm. ligikaudseks lahendamiseks

itineraar (ld. *itinerārium* < *iter*, gen. *itineris* tee, teekond), vanemail aegadel matkajuht, teos andmetega teatava teekonna jaoks; *geogr.* rändplaanistus, ala läbimisel koostatud lihtne kaardivisand

ius [*iuus*] (ld.) = *jus*

ivriit, uusheebrea keel (a-st 1948 Iisraeli riigikeel)

J

J, džauli tähis

jaaguar (hsp. *jaguar* < ind.), kiskja kaslaste suguk-st, kuni 2 m pikk, peam. punakaskollane, tumedate tähnidega; elab L.-Am-s ja Mehhikos

jaanuar (ld. *Januārius*, arvat. rooma jumala Januse järgi), näärikuu, kalendri 1. kuu, algselt 29, alates Caesari kalendrireformist (46 e.m.a.) 31 päeva pikk; Vana-Roomas a-ni 154 e.m.a. 11. kuu

jaarl e. **jarl** (rts. ja norra k. *jarl*), vanaskandinaavia pealik, väejuht; asehaldur keskajal Norras ja Rootsis

jacquerie [*žaköri*'] (pr.) = *žakerii*

jadeiit (< hsp. *jade* jaspis) e. **žadeiit** (pr. *jadeite*), *pürokseenide* rühma kuuluv tihe ja kõva väärismineraal; tarvit. nagu *nefriiti*

jahvism (< *Jahve*) = *judaism*

jaila [-*a*'] (< trg., «suvikarjamaa»), Järsakutevaheline metsatu lubjakiviplatoo Krimmi mägedes

jakk (< tiibeti k.), Sise-Aasias kodu- ja metsloomana elutsev suur veislane; Mongoolias ja Tiibetis kasutusel kandeloomana

jako, hall papagoi, Aafrika papagoiliste liik

jakobiidid (ingl. sg. *jacobite*), 1) Inglismaalt a. 1688 pagendatud kuningas James II-se ja temast põlvnevate Stuartite soo trooninõudlejate poolehoidjad Inglis- ja Šotimaal XVII—XVIII s.; 2) Süüria monofüsiitliku kiriku liikmed (nimetuse saanud Edessa piiskopi Jakob Baradai (surn. 378) järgi)

jakobiinid (pr. pl. *jacobins*, dominiiklaste Püha Jakobi kloostri järgi Pariisis, mis oli j-de klubi asukohaks), revolutsionäärid-demokraadid, ühe Pariisi poliitilise klubi liikmed Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul, tol ajal revolutsioonilise, monarhistide ja feodaalide vastu võitleva kodanluse kõige radikaalsemad esindajad; 31. V—2. VI 1793 rajatud j-de diktatuur kukutati kontrrevolutsioonilise suurkodanluse poolt 27. VII 1794

jamb (kr. *iambos*), lühikesest (rõhutust) ja pikast (rõhulisest) silbist koosnev värsijalg (◡—); j - d, vanakr. luules pilkelise ning paljastava iseloomuga luuleteos

jambiline, *jambisse* puutuv; jambidest koosnev

jamss (ingl. pl. *yams*), Lõuna- ja Kesk-Aasia ning Lõuna- ja Kesk-Am. taimeperek. jamsiliste suguk-st, enamasti ronitaimed suurte juurmugulatega, mida tarvit. toiduks

janitšarid (< trg.), eesõigustatud jalavägi Sultani-Türgis, etendas suurt osa türgi absolutismi tööriistana; kaotati a. 1826; *metsikud karistajad, timukad, rahva vabaduse lämmatajad

jansenism (holl. XVII s. kat. teoloogi C. Janseniuse järgi), *kalvinismile* lähedane uuendusliikumine kat. kirikus Prantsusmaal ja Madalmaadel XVII—XVIII s.

jaranga [-*ra*'-] (< tšuktši k.), rändtšuktšide ja -korjakkide üleviidav ümarelamu

jard (ingl. *yard*), ingl. pikkusühik (= 0,9144 m)

jarl vt. *jaarl*

jarlõkk [*õ*'-] (vn. *ярлык* < trg.), *aj.* mongoli khaani käskkiri; mongoli ülemvõimu ajal Venemaal: Kuldhordi khaani kinnitusürik Vene vürstidele

jarovisatsioon (vn. *яровизация* < *яровое* suvivili), vegetatsiooniperioodi lühendav agrotehniline menetlus (seemnevilja niisutamine ja jahedas hoidmine), mille puhul taimed läbivad arenemise esimese staadiumi (j-i-staadium) enne külvi

jaroviseerima (vn. *яровизировать*), *jarovisatsiooni* teostama

jasmiin (pärs.), peam. troopika ja lähistroopika heitlehiste v. igihaljaste põõsaste ja puitunud ronitaimede perek. õlipuuliste suguk-st; mõnede liikide lõhnavaist õitest saadakse eeterlikku õli; e b a j., heitlehiste põõsaste perek. kivirikuliste suguk-st

jaspis (kr. *iaspis*), tihe, enamasti viiruline mitmesuguses värvuses ränikivim; tarvit. iluasjakeste valmistamiseks

jassakk [-*a*'*kk*] (vn. *ясак* < trg.), naturaalandam mongoli khaanidele; naturaalandam (peam. hinnaliste karusnahkade näol), mida maksid Siberi ja Volgamaa rahvad riigile XVII—XVIII s.

jazz [*džäz*] (ingl.) = *džäss*

jatagan (< trg.), sissepoole kõvera teraga mõõk Kesk- ja Lähis-Ida rahvastel

javantropus [-*a*'*n*-] (< *Jaava* (saar) + kr. *anthropos* inimene), pleistotseeni lõpul elanud hominiid

jeen, Jaapani rahaühik, = 100 *seeni*

jefreitor [-*ei*'-] (sks. *Gefreiter*), reamehe ja allohvitseri vaheline sõduri teenistusaste revolutsioonieelses Vene sõjaväes; sõduri teine teenistusaste Nõukogude armees (a-st 1940)

jeremiaad (piiblis leiduva prohvet Jeremia nutulaulude järgi Jeruusalemma hävitamisest), kaebelugu, nutulaul, halisemine

jessaul (vn. *есаул* < trg.), ohvitseri auaste tsaristliku Venemaa kasakaväeosades, vastas rittmeistrile ratsaväes

jesuiit, «Jeesuse Seltsi» (ld. *Societas Jesu*), võimsa kat. vaimuliku org-i («ordu») liige; j-de org-i asutas a. 1534 Ignatius Loyola; see oli Rooma paavstidel ja feodaalsel aristokraatial tähtsaks vahendiks võitluses tekkiva kodanluse reformatsioonilis-poliitilise liikumise ja rahvamasside revolutsioonilise liikumise vastu; oma eesmärkide taotlemisel ei põlanud j-d pettust, silmakirjatsemist, salakuulamist, tapmist, kasutasid *inkvisitsiooni* neile ebameeldivate isikute vastu; *silmakirjatseja, salakaval, kahekeelne isik

jesuiitlik, *jesuiidi*taoline, silmakirjalik, salakaval

jesuitism, silmakirjalikkus, kahekeelsus

jeunesse doree [*zöne'ss dore*'] (pr., «kuldne noorus»), Pariisi lõbutsemishimuline reaktsiooniline noorsugu, kes pärast 9. termidoori pööret (1794) terroriseeris kõiki demokraate; *rikkad noored logelejad pr. kodanluse ringkondades

jidiš, juudi keel (keskülemsaksa keelest tekkinud, romaani, slaavi ja hbr. elementidega segunenud keel)

jodaat, joodhappe sool

jodiid, vesinikjodiidhappe sool

jodeerima (< sks.), *med.* (operatsioonivälja) haigusidutuks tegemiseks joodiga määrima

jodism, *joodi*mürgistus

jodoform (pr. *iodoforme* < *iode* jood + (*acide*) *form*(*ique*) sipelghape), orgaaniline joodiühend, sidrunkollane kristalne pulber; tarvit. väiksemate haavade raviks

jodomeetria (< *jood* + kr. *metreō* mõõdan), *keem.* mahtanalüüsis rakendatav meetod, põhineb *joodi* oksüdeerival ja jodiid-iooni redutseerival toimel

joga = *jooga*

jogurt [-*u'*-] (trg.), bulgaaria hapupiim, pastöriseeritud v. keedetud piimast termofiilsete bakterite toimel (temperatuuril 40—45 °C) saadud hapupiim

johanniidid (Ristija Johannese haigla järgi Jeruusalemmas), *hospitaliitidest* võrsunud vaimulik rüütliordu Palestiinas, asut. XII s. algul I ristisõja järel; j-d andsid abielutuse, vaesuse jm. tõotusi, tegelikult kasutas j-e aga sõjakas katolitsism riisumiseks ja uute maade anastamiseks; siirdunud XVI s. Malta saarele, olid nad siitpeale tuntud Malta rüütlite nimetuse all

joig (lapi k. *juoigos*), laplaste primitiivne laululiik 1—2 taktist koosneva meloodiaga ja mõnesõnalise korratava tekstiga

joll (sks. *Jolle* < holl.), väike ühemastiline spordipurjekas; laia põhjaga, enamasti purjedega laevapaat

jonoon (< kr. *ion* kannike), kannikese lõhnaga õlitaoline vedelik, on vitamiinide A ja E ning karotiini tootmise lähteaine, tarvit. parfümeerias

jood (< kr. *iōdēs* sinililla), sümbol I, *halogeenide* hulka kuuluv element, järjenr. 53, aatomm. 126,9044, mustjashallid metalliläikega kristallid; saadakse peam. merevetikaist; tarvit. arstiteaduses, tehnikas jm.

joodeldama (sks. *jodeln*), tekstita laulma (sagedase üleminekuga rinnahäälelt peahäälele), huilutama (Alpimail sks. asulate piirkonnas)

joodimine, *joodi* aatomi viimine orgaanilise ühendi molekulisse

joodler (sks. *Jodler*), joodeldus (Alpimail); joodeldaja

jooga (sanskr., «ike, side»), india filosoofias inimese sisemine kohustus rakendada teatavaid käitumisnorme v. harjutuskomplekse kõrgeima seisundi (*nirvaana*, absoluudiga ühinemine jm.) saavutamiseks; india psühholoogilis-filosoofiline süsteem

joogi, *jooga* harrastaja

joota = *ioota*

jorjen (teadlase J. G. Georgi' järgi) vt. *daalia*

jorkšir (Yorkshire'i krahvkonna järgi Põhja-Inglismaal), Inglismaal aretatud varavalmiv suurekaaluline hästi sigiv seatõug

jott (< kr.), j-tähe nimetus

jour fixe [*žurfi'ks*] (pr., «kindel päev»), ette kindlaksmääratud nädalapäev külaliste vastuvõtuks

joviaalne (pr. *jovial* < ld. *joviālis* Jupiterile omane), heasoovlik, heatujuline, rõõmsameelne

jr., lüh. sõnast *juunior*

judaism, peam. juutide hulgas levinud monoteistlik usund, mis tugineb Vanale Testamendile, eriti viiele Moosese rmt-le ning *talmudile*

judofoob (< ld. *jud(aicus)* juudi- + kr. *phobos* kartus), juutide vihkaja, antisemiit

juka (< ind.), palm- e. tääkliilia, teravate nahkjate lehtedega taim agaaviliste suguk-st

julla (sks. *Jolle*), väike lai paat, laevapaat

jun., lüh. sõnast *juunior*

junga (sks. *Junge*), õpipoiss laeval, laevapoiss; mereväeõpilane

junktuur (ld. *junctūra* ühend, liide), *lgv.* *foneemide* spetsiifiline, harilikust erinev hääldamine morfoloogilis-süntaktiliste üksuste piiril

junkur (sk. *Junker*), 1) noor aadlik; aadlik-suurmaaomanik end. Preisis; 2) sõjakooli õpilane Tsaari-Venemaal (1864—1917)

junta [*hu*-] (hsp.) = *hunta*

jurare in verba magistri [-*raa'*- -*gi'*-] (ld., «õpetaja sõnu vandega kinnitama»), kellegi arvamust pimesi järele kordama

juriidiline (< ld. *juridicus* kohtulik), õiguslik, õigusteaduslik; j. a k t, j-st fakti fikseeriv ametlik dokument, ka toiming, mille eesmärgiks on teatud juriidilise tagajärje saavutamine; j. f a k t, asjaolu (sündmus v. tegu), mille esinemisega õigusnormid seostavad õigussuhete tekkimise, muutumise v. lõppemise; j. i s i k, asutus, ettevõte v. org., mis oma ülesannete täitmisel, eriti varaliste tehingute sõlmimisel esineb enda nimel õiguste ja kohustuste kandjana

jurisdiktsioon (< ld. *jurisdictio* kohtupidamine), õigusemõistmine, kohtumõistmine; kohtualluvus

juriskonsult [-*o'*-] (< ld. *jurisconsultus* õigusteadlane), õigusnõuandja, asutuse alatine nõuandja praktilistes juriidilistes küsimustes; selle asutuse huvide kaitsja kohtu- jm. instantsides

jurisprudents [-*e'*-] (ld. *jurisprudentia*), õigusteadus

jurist (sks. *Jurist* < ld. *jūs* õigus), õigusteadlane, juriidilise haridusega isik; õiguse alal tegelev v. seda uuriv isik

jurta (< trg.), ümmargune vildist v. nahast telkelamu Sise- ja Kesk-Aasia rahvail

jury [ingl. *džüöri*, pr. *žüri'*] = *žürii*

jus [*juus*] (ld.), õigus; *j. canonicum* [*kanoo'nik*-], kanooniline õigus (vt. *kanon*); *j. civile* [*tsivii'*-], tsiviilõigus; *j. divinum* [*divii'*-], Vana-Roomas jumalik õigus, ka loodusõigus; *j. gentium* [*gentsium*] («rahvaste õigus»), 1) rooma õiguse osa, mis reguleeris Vana-Rooma kodanike suhteid riigis elunevate välismaalastega ja viimaste omavahelisi suhteid; 2) rahvusvaheline õigus; *j. naturale* [-*raa'*-], loodusõigus; *j. primae noctis* [*priimä nok*-] («esimese öö õigus»), feodalismi ajal (ka Baltimail) mõisahärra õigus oma pärisorja abiellumisel selle noorikuga pulmaöö veeta; *j. privatum* [-*vaa'*-], eraõigus; *j. publicum* [*puublik*-], avalik õigus; *j. sanguinis* [-*ngvi*-] («vereõigus»), vastsündinu riikkondsuse määramine vanemate (isa) riikkondsuse järgi; *j. scriptum* [*skrii*-], kirjutatud õigus (vastandina tavaõigusele)

justeerima (< sks. *justieren* õkvama, täpselt reguleerima, kohaldama < ld. *justus* õiglane, õige), täpsustama, seadist v. mehhanismi täpselt reguleerima; tootele täpset jämedust ja kõrgust andma, trükilaos kirja v. klišee asendit täpsustama

justiits (< ld. *justitia* õiglus, seaduslikkus), õigusemõistmine; kohtuasutuste süsteem, kohtuametkond

jute [*džuut*] (ingl.) = *džuut*

juubel (keskld. *jubilaeum*), isiku v. asutuse tegevuse v. mingi sündmuse tähtpäeva pidulik tähistamine, haril. ümmarguse aastatearvu (10, 25, 50, 100 a.) möödumisel; j - i a a s t a, 1) ka joobeliaasta, Vana Testamendi järgi iga 50. aasta, mil võlakohustused pidi tühistatama ja iisraellastest orjad vabaks lastama; 2) kat. kirikus ka püha aasta, a-st 1300 iga 50., 33. v. 25. aasta, mil võimaldatakse erilisi patukustutusi; 3) mõne suure juubeli üldrahvalik tähistamisaasta

juubeldama (< ld. *jubilāre*), hõiskama, rõõmutsema, vaimustuses olema; *juubeli*pidu pidama

juubilar, isik v. asutus, kelle juubelit parajasti pühitsetakse

juugendstiil (sks. *Jugendstil*, Münchenis väljaantud ajakirja «Die Jugend» («Noorus») järgi), XIX s. lõpul ja XX s. algul Euroopa kunstis (eriti arhitektuuris, tarbekunstis ja sisekujunduses) levinud, dekoratiivseid taimemotiive rakendav stiil

juuger (ld. *jūgerum*), vanarooma pinnamõõduühik (= u. 2500 m²)

juuli (ld. *Jūlius*, nimetatud G. Julius Caesari auks a. 44 e.m.a., varem *Quintilis* viies), heinakuu, kalendri 7. kuu, 31 päeva pikk; Vana-Roomas kuni 154 e.m.a. 5. kuu

juuni (ld. *Jūnius*), jaanikuu, kalendri 6. kuu, algselt 29, alates Caesari kalendrireformist (46 e.m.a.) 30 päeva pikk; Vana-Roomas kuni 154 e.m.a. 4. kuu

juunior (ld. *jūnior*), lüh. *jun.*, *jr.*, noorem

juura I (< ld. pl. *jūra* õigused), õigusteadus

juura II (Juura mäestiku järgi Šveitsis), *geol.* keskaegkonna ajastu ja ladestu, järgnes *triiasele*

juveel (sks. *Juwel* < pr.), lihvitud kalliskivi; väärismetallist ehe kalliskivide ja pärlitega; väärisese

juveliir (sks. *Juwelier* < pr.), kullassepp, kalliskividest ja väärismetallidest esemeid valmistav meister; nende esemetega kaupleja

juveniil (ld. *juvenilis* nooruslik), *biol.* noortaim v. -loom eas, millal pole veel kujunenud kõik liigi v. soo tunnused

juveniilne, nooruslik, ebaküps; *med.* murde- ja nooruseas esinev; j. v e s i, *geol.* magmast haril. suures sügavuses eraldunud aurudest v. dissotsieerunud vesiniku ja hapniku aatomeist tekkinud vesi

jänki (ingl. *yankee*), põhja-ameeriklase pilkenimetus Euroopas

jüaan, Hiina RV rahaühik; 1 j. = 10 tsjaod = 100 fööni

jütja (rts. *gyttja*), järvemuda, peam. orgaanilistest osistest koosnev hall kuni must peeneteraline sete

jüüt (holl.), laeva ahtris paiknev tekiehitis, kus asuvad laevatarvete- ja roolimasina-, sageli ka eluruumid

K

K, *kaaliumi* sümbol

kaabel (holl. *kabel* ankruköis < pr. *cable* köis), hermeetiliselt isoleeritud elektrijuhe; tarvit. maa- ja veealusteks telegraafi- v. telefoniliinideks ja elektrienergia juhtimiseks; jäme terasköis v. tross

kaabeltau (holl. *kabeltouw*), *mer.* pikkusühik, = 0,1 meremiili = 185,2 m; eriliselt punutud jäme kaneptross

kaader I (pr. *cadres*), mingi asutuse v. käitise, ametialase v. parteilise org-i jne. töötajate põhikoosseis; mingi tööala ettevalmistatud töötajaskond; väeosade alaline koosseis

kaader II (pr. *cadre*), üksikvõte kinofilmil; kaamerat seiskamata võetud filmilõik

kaadi (ar.), islami vaimulik, kes täidab kohtuniku ülesandeid

kaadmium (< kr. *kadmeia gē* Kadmose maa), sümbol Cd, element, järjenr. 48, aatomm. 112,40; tsingitaoline valge pehme metall; tarvit. tööstuses ja arstiteaduses

kaadmiumsulfiid e. **kaadmiumkollane**, kaadmiumi sool, tarvit. maalrivärvina

kaali (ar., «sooda»), 1) *kaaliumoksiid*; 2) = *kaalisool*

kaalisool, väetisena kasutatav kaaliumisool

kaalium (ld. *kalium* < ar., vt. *kaali*), sümbol K, leelismetallide hulka kuuluv element, järjenr. 19, aatomm. 39,102; esineb looduses vaid ühenditena; vees lahustuvaid k-iühendeid tarvit. kunstväetisena

kaaliumhüdroksiid, söövbe*kaalium*, värvusetu kristalne aine; tarvit. seebi- ja värvitööstuses, keemialaboratooriumides jm.

kaaliumkarbonaat vt. *potas*

kaaliumkloraat, värvusetu kristalne aine; tarvit. lõhkeainete, tuletikkude jne. valmistamisel, tuntud ka Berthollet' soola nimetuse all

kaaliumkloriid e. **kloorkaalium**, tähtsamaid *kaaliumi*soolasid; esineb mitmes kaaliväetises

kaaliumnitraat vt. *salpeeter*

kaaliumoksiid, kaaliumhapend, *kaaliumi* ja hapniku ühend; veega ühinedes annab *kaaliumhüdroksiidi*

kaaliumpermanganaat (vt. *permanganaat*), purpurlilla kristalne aine; tarvit. oksüdeerijana keemias, arstiteaduses ja desinfektsiooniks

kaaliväetised, mineraalväetised mulla rikastamiseks *kaaliumiga*

kaamera (ld. *camera* võlv, kamber < kr.), foto- v. filmimisaparaat; televisiooni-saateaparaat; vrd. *camera obscura*

kaanon (kr. *kanōn*), 1) juhtnöör; kiriklik normistik; pühaks tunnustatud kirjade kogumik; tunnustatud kunstivõtete v. -reeglite kogumik; normidele vastav eeskuju; 2) ahellaul, mitmehäälne helitöö, milles avahääle meloodiat kordavad teised hääled

kaaper (< holl. *kapen* kinni haarama, röövima), *kaaperdamisega* tegelev isik; meréröövel; sõja ajal vastase kaubalaevu rööviv eralaev; röövlaev

kaaperdama, sõja ajal vastase kaubalaevu röövima; mereröövlina tegutsema

kaardivägi e. **kaart** (< pr. *garde* valve), riigipea v. väepealiku ihukaitsevägi; valikväeosad; mitmesuguste eriliste väeüksuste nimetus; pärast Veebruarirevolutsiooni ja Nõukogude riigi algpäevil oli revolutsioonilistest töölistest koosnev **p u n a k a a r t** tulevase Nõukogude armee aluseks; Suure Isamaasõja ajal (1941—1945) anti kaardiväe nimetus mitmele lahinguis silmapaistnud väeüksusele; mingi ühiskondliku rühma v. org-i valitud paremik, näit. «vana k.»

kaaries (ld. *caries* mädasus, mäda), luusööbija, krooniliselt kulgev põletikuline luuolluse hävimine; hambasööbija

kaart vt. *kaardivägi*

kaasi = *kaadi*

kaasuar (pr. *casoar* < malai k.), lennuvõimetu jaanalinnutaoline lind; esineb P.-Austraalias ja Uus-Gineas

kaasus (ld. *cāsus* kukkumine, juhus, juhtum), 1) üksikjuhtum; haigusjuhtum; juhtum, juhus; 2) juhusest tekkinud kahju, kus tegu ei sisalda süüelementi. Vrd. *casus belli*; 3) *lgv.* kääne

kaater I (sks. *Gatter*), sirgete saagidega saagimismasin, millega saetakse palke laudadeks

kaater II (vn. *катер* < holl. *kotter* < ingl. *cutter*), väike (peam. sadamais kasutatav) mootor- v. aurulaev; väike eriotstarbeline sõjalaev

kaater III (sks. *Kater* < *Katarrh*), pohmelus, «kassiahastus»

kaatet (kr. *kathetos* püstlood), *mat.* täisnurga lähisküljg täisnurkses kolmnurgas

kaaviar (trg.), kalamari, eriti tuurlaste (**m u s t** k.) v. lõhilaste (**p u n a n e** k.) mari; tarvit. toiduna

kabala (hbr.), ebausuga läbipõimunud juudi usulis-müstiline õpetus, tugineb «Vana testamendi» tõlgendamisele

kabalist, *kabala* harrastaja

kabalistika [-*li'*-], *kabalal* põhinev õpetus ning tavad; *ebateaduslikud ja juhuslikult ning kunstlikult valitud faktide põhjal tehtavad järeldused; midagi salapärast, arusaamatut ja segast

kabaree (pr. *cabaret*), esialgselt Prantsusmaal kunstnike kõrts, kus autorid esitasid oma loomingut (laule, kupleesid, näitestseene); hiljem segaettekannetega kohvik v. restoran

kabarett (sks. *Kabarett* < pr. *cabaret* kabaree, kõrts), mitmeosaline (pöörlev) nõu salatite, suupistete vms. lauale andmiseks

kabargaa (altai k.) vt. *muskushirv*

kabatšokk [-*o'kk*] (vn. *кабачок*), melonkõrvits, puhmikkõrvits, munakujuline kõrvitsateisend

kabeljoo (holl. *kabeljauw*), atlandi tursk

kabiin (pr. *cabine*), väike suletud ruum; juhi- v. reisijateruum lennukis; telefoni kõnekapp; juhiruum veoautol, traktoril, kraanal jne.; riietuskapp supelasutuses, rõivakaupluses; elamis- ning magamisruum laeval, kajut

kabinet (pr. *cabinet*), 1) kirjutus-, töö- v. vastuvõtutuba (arstil, teadlasel, ametiisikul); eriotstarbeline vastava sisseseadega ruum; kunstiteoste v. teiste vaatamisväärsete esemete kogu; 2) kunstipärane paljude sahtlitega kapp; 3) ministrite kogu nimetus mitmes riigis

kabinetkaust, varemini laialt levinud päevapildiformaat 10 × 14 cm

kablogramm, (ülemere)*kaabli* kaudu lähetatud *telegramm*

kabotaaž (pr. *cabotage*), rannasõit, rannalaevandus (sama riigi rannavetes)

kabriolett [-*e'*-] (pr. *cabriolet*), kerge kaherattaline ühehobusesõiduk (enamasti allalastava kattega); allalastava kattega sõiduauto

kabuki (jaap.), jaapani rahvalik lavakunst, kus näitemängupalad vahelduvad laulu ja tantsuga; **k - t e a t e r** tekkis XVI s. lõpul ja ta õitseng oli XVIII ja XIX s.

kabuur (trg.), vööl kantav nahast püstolitasku; üks kahest moonataskust ratsaväelase sadula küljes

kadaaver (ld. *cadāver*), laip, korjus, (looma) raibe

kadaster vt. *kataster*

kadaveriin (vt. *kadaaver*), *med.* koolnumürk, loomsete valkainete lagunemisel tekkiv mürgine aine

kadents [-*e'*-] (it. *cadenza*), harmooniline käik, mis tähistab muusikalise lause lõppu v. peatust; kontserthelitöös esinev virtuoosne soolopala (saateorkestri vaikides) enne otsustavat lõppkäiku

kadetid [-*e'*-] Konstitutsiooniliste Demokraatide Partei, Venemaa peamise liberaal-monarhistliku kodanluse partei liikmed (algustähtede *k.d.* järgi)

kadetikorpus, revolutsioonieelsel Venemaal jm. kinnine sõjaväeline õppeasutus, mis andis oma kasvandikele keskhariduse ühes sõjaväelise kasvatusega

kadett [-*e'*-] (pr. *cadet*), sõjaväelise õppeasutuse (eriti *kadetikorpuse*) õpilane

kadmeerima, roostetamise vältimiseks *kaadmiumi*kihiga katma

kadmium = *kaadmium*

kadreerima (vt. *kaader* II), *kaadri* kompositsiooni kujundama; kaadrisse objekte valima

kadrill [-*i'*-] (pr. *quadrille*), pr. seltskonnatants, tantsitakse tantsupaaride asetsedes nelinurkselt vastastikku

kafeteeria (hsp. *cafeteria*), kohvikrestoran, sööklaa

kafir (ar.), uskmatu, Muhamedi ning koraani mittetunnustaja

kaftan (trg.), vanaaegne pikk meeste pealiskuub

kagaan (trg.), valitseja, vürst türgi-tatari rahvastel varasel keskajal

kaganaat, türgi-tatari rahvaste riik varasel keskajal

kagulaarid (pr. *cagoulards* < *cagoule* mungamantel), imperialistliku pr. kodanluse fašistliku org-i liikmed, kes 1930. a-il sooritasid sageli terro-

riakte revolutsioonilisest liikumisest osavõtjate vastu

kahaal (hbr.), *aj.* juudi kogukond ja selle vanematekogu Vana-Poolas

kahheksia [-*e'*-] (kr. *kachexia*), organismi üldine tugev kõhnumine mingi raske haiguse tagajärjel

kahhektiline [-*e'k*-], haiglaselt kõhnunud

kahhel e. **kahvel** I (sks. *Kachel* < keskld. *cachus*), valge v. värviline glasuuriga kaetud plaat põletatud sauest; tarvit. ahjude, seinte ja põrandate katmiseks

kahoor (< pr. *Cahors*, p.-n.), liik magusat punast veini

kahvel I, vt. *kahhel*

kahvel II (holl. *gaffel*), põigitine ümar puu, mille külge kinnitatakse purje ülemine serv

kai (sks. < pr. *quai*), sadamasild, sadamas laevade randumiseks ja kinnitamiseks määratud kaldaehitis; kaldamüür

kaiik (trg.), kerge ning pikk türgi sõude- (harvemini purje)laev

kaimakk [-*ma'*-] (trg.), paks ahjus kuumutatud piimakoor

kaiman (hsp. *caiman* < kariibi k.), Kesk- ja L.-Ameerikas elav loom krokodilliliste seltsist

kainiit (< kr. *kainos* uus), valge kuni punane mineraal; tarvit. keemiatööstuses ja kaaliväetisena

kainosoikum [-*oi'*-] (kr. *kainos* uus + *zōē* elu) e. **kainosoiline aegkond**, *geol.* uusaegkond, *tertsiaari* ja *kvaternaari* hõlmav aegkond

kajakk [-*a'kk*] (eskimo k.), nahksüst eskimotel ja teistel polaarmerede rannikuil elavail rändrahvail

kajeputipuu (malai k. «valge puu»), täpsemini **kajeputimelaleuka** (...kr. *melas* must + *leukos* valge), Malai saarestikus ja Austraalias kasvav väike puu mürdiliste suguk-st; selle lehtedest destilleeritav eeterlik õli on kasutatav ravimina

kajukk [-*u'*-] (trg.), väike lamedapõhjaline jõepaat; kaetud koormaveolodi

kajur (neenetsi k.), siberi süstsaanide (*nartade*) ette rakendatud koerte v. põhjapõtrade ajaja

kajut (holl. *kajuit*), elamisruum laevas juhtkonnaliikmete v. reisijate jaoks

kakaduu (malai k.), lind papagoilaste suguk-st, sageli peetav puurilinnuna

kakao (hsp. *cacao* < ind.), teat. maitse- ning toiduaine; sellest valmistatud jook; k - p u u, troopikapuu, mille seemned, nn. k - o a d, annavad pressimisel k - v õ i d e. k - õ l i; pressitud k-ubade jahvatamisel saadav k - p u l b e r e. k - j a h u on šokolaadi peaosis

kakemono (jaap.), siidile v. siidpaberile maalitud, puukepikesele rullitav pilt seinale riputamiseks

kako- (< kr. *kakos* halb), paha-, kuri-

kakodüül (...kr. *ozō* lõhnan + *hylē* aine), väga halvalõhnaline mürgine õhus süttiv vedelik

kakofoonia (kr. *kakophōnia*), ebakõla, kõrvale ebameeldiv kõla; vast. *eufoonia*

kakograafia (...kr. *graphō* kirjutan), 1) sihilik valesti kirjutamine, õpilastele parandamiseks antav vigases õigekirjas kirjutus; 2) vigane õigekiri, vast. *ortograafia*; 3) halb käekiri, vast. *kalligraafia*

kaktused (ld. *Cactus* < kr. *kaktos*), peam. troopilisest Ameerikast pärinevad kuivalembesed taimed lihaka varre ja astlaiks muundunud lehtedega, kasvatatakse meil toalilledena; mõnede liikide viljad on söödavad

kala-azar (India k-d, «musttõbi»), siseelundite *leišmanioos*, kulgeb palavikuhoogudega, maksa ja põrna suurenemisega, kehvveresusega

kalam (< kr. *kalamos* pilliroog), pilliroókepike, mida Idamail kasutatakse sule asemel kirjutamiseks

kalamburist, *kalambuuride* tegija, kalambuurimeister

kalambuur (pr. *calembour*), sõnamäng, sõnamänguline nali, mis põhineb erisisuliste sõnade kõlalisel samasusel või sarnasusel; k - r i i m on eritähenduslikest, kuid samakujulistest sõnadest moodustuv riim, näit. «(ta) tuli — (põleb) tuli»

kalamiidid (< kr. *kalamos* pilliroog), väljasurnud puukujulised kivisöeajastu taimed, lähedased praegustele osjadele

kalamiin (keskld. *calamina* < kr.), mineraal, tsingimaak; sisaldab kuni 67,5% tsinkoksiidi

kalamiteet (ld. *calamitas*), häda, viletsus, õnnetus; kahjurite massiline

paljunemine ja sellega seotud kahjurituuste

kalander [-*la'*-] e. **kalandermasin** (pr. *calandre*), hulga valtsidega masin paberi, kudumite, naha jne. pinna silestamiseks, läikima rullimiseks, mustri sissepressimiseks jne.

kalandreerima e. **kalandrima**, *kalandriga* töötlema

kalatš [-*la'*-] (vn. *калач*), teatavat liiki palmiksai

kaldeera (hsp. *caldera* katel), *geol.* hiidkraater, ümmargune v. ovaalne sulglohk, end. vulkaani lõõri ülaosa

kalebass [-*ba'*-] (pr. *calebasse* < hsp. *calabaza*), *bot.* pudelkõrvits; pudelkõrvitsa v. *kalebassipuu* vilja kuivatatud koor (jooginõuna, piibupeana jms.)

kalebassipuu, troopilises Ameerikas kasvav väike puu suurte kõrvitsasarnaste viljadega

kaleidoskoop (< kr. *kalos* ilus + *eidos* kuju, välimus + *skopeō* vaatan), optikariist v. mänguasi, koosneb torusse paigutatud peegleist ja mitmevärvilisist klaasi- v. kivitükikesist; *kirju vaheldus, lõpmatult vahelduv rida pilte v. mitmekesiseid muljeid

kaleidoskoopiline, kirev ning pidevalt vahelduv

kalendaarium (ld. *calendārium* võlaregister), kuupäevade järgi korraldatud tähtpäevade nimistu v. tabel

kalender [-*le'*-], 1) korraldatud ajaarvamissüsteem; 2) kuude ja päevade jaotus ühes aastas; aasta kõigi päevade loetelu, kus on märgitud ka pühkepäevad, tähtsamate sündmuste mälestuspäevad jne.

kalendid [-*e'*-] (ld. *Kalendae*, *Calendae*), esimene kuupäev vanarooma kalendris, lüh. Cal. e. Kal. Vrd. *ad Calendas Graecas*

kaless [-*e'*-] (sks. *Kalesche* < slaavi k.), kerge neljarattaline nelja istmega hobusõiduk

kalfaaterdama (it. *calafatare*), puulaeva külgi takkude ja pigiga tihtima

kalfaktor (keskld. *calefactor* kütja), teener-ahjukütja, näit. koolis

kalganijuurikas (ld. *Rhizoma Galangae* < ar. < *hiina* k.), isujuur, *kalganirohu* aromaatne, eeterlikke õlisid sisaldav maa-alune vars; tarvit. vürtsina ja ravimina

kalganirohi, südamevalurohi, Kagu-Aasiast pärinev taim, annab *kalganijuurikat*

kalibreerima e. **kaliibrima**, *kalibreerimist* teostama

kalibreerimine e. **kaliibrimine** (vt. *kaliiber*), täpse mõõdu (ja sileda pinna) andmine, näit. torudele; mõõteriista kontrollimine ja paranduste määramine võrdlusel normaalse mõõteriistaga; tulirelva rauaõõne läbimõõdu määramine

kalibromeeter (< pr. *calibre* kaliiber + kr. *metreō* mõõdan) e. **kaliibrimõõtur**, riist kaliibri määramiseks, eriti traadi jämeduse v. pleki paksuse mõõtmiseks

kalifaat (vt. *kaliif*), kaliifiriik, riik, kus nii ilmalik kui ka vaimulik võim kuulus *kaliifile*

kalifeed (p.-n.), liik kitsaid, ülalpool põlvi järsult laienevaid pükse

kalifornium [-*o'*-] (ld. *californium* Am. Ühendriikide osariigi Kalifornia järgi), sümbol Cf, *transuraanide* hulka kuuluv element, järjenr. 98

kaliiber (pr. *calibre*), tulirelva rauaõõne, kuuli, mürsu, traadi vm. läbimõõt; skaalata ja liikuvate osadeta mõõteriist puuraukude, keermete, võllide jms. mõõtmiseks v. mõõtmete, kuju, osade vastastikuse asetuse kontrollimiseks; valtside sisselõigetest moodustuv ava; *suurus, mõõtmed, ulatus

kaliif (ar., «järglane»), muhameedlaste vaimuliku juhi kui Muhamedi järglase tiitel; k-dele kuulus nii ilmalik kui ka vaimulik võim esimestes pärast Muhamedi surma rajatud riikides; hiljem kandsid k-i tiitlit Egiptuse ja siis Türgi sultanid

kaljaan (pärs.), puuvarrega ja kookospähklist veenõuga pärsia vesipiip; (üldse) vesipiip

kalk (pr. *calque*) = *kalka* (2)

kalka (vn. *калька* < pr. *calque*), 1) kvaliteetne läbipaistev paber (*pauspaber*) v. peen puuvillriie (*pauslõuend*); tarvit. joonestustest koopiate tegemiseks; 2) tõlkelaen, sõna v. väljend, mis on koostatud täpselt võõrkeele eeskujul

kalkeerima (pr. *calquer*), *kalka* abil kopeerima; *mehhaaniliselt jäljendama

kalkograafia (kr. *chalkos* vask + *graphō* kirjutan), vaselõikekunst

kalkopüriit (...kr. *pyritēs* tulekivi), vaskrähk, üks tähtsamaid vasemaake

kalkosiin e. kalkosiit, vasklāik, klaasja läikega vasemaak

kalkulaator (ld. *calculātor*), *kalkulatsioonidega* tegelev ametnik

kalkulatsioon (ld. *calculātio*), arvutus, arvestus; toodangu v. kauba omahinna ja müügihinna arvestus; mingi perioodi kaubakäibele langevate kulude kindlaksmääramine; *kaalutlus

kalkuleerima (ld. *calculāre* < *calculus* kivike), arvutama, arvutlema, omahinda ja kauba müügihinda arvutama; *kaalutlema

kalküül (pr. *calcule* < ld.), arvutus, arvestus; *kaalutlus

kalla (kunstl. ld. *calla* < kr.), toavõhk, L.-Aafrikast pärinev iluřaim

kalligraaf, *kalligraafia* meister, ilukirjutaja; *van.* ilukirja õpetaja

kalligraafia (kr. *kalligraphia* ilus käekiri), ilukiri, oskus kirjutada ühtlaste ning kaunikujuliste tähtedega

kallus (ld. *callus* mõhn), *bot.* taime haavakude, haavapuit; *med.* luumõhn, luuarm, luukude, mille abil murdunud luu otsad kokku kasvavad; nahamõhn, sarvestunud nahapaksend

kalmaar (pr. *calmar*), söödav meremimune (*mollusk*) peajalgsete klassist

kalomel (kr. *kalos* ilus + *melas* must), elavhõbekloriid, valge pulber, mis tumeneb valguse toimel; tarvit. kõhulahtistina ja tööstuses

kalong (jaava k.), *zool.* indoneesia lendkoer, puuviljast toituv loom käsitiivaliste seltsist

kaloorika, *füüs.* soojusõpetus

kalor (ld. *calor* soojus), tähis cal, soojushulga ühik; 1 cal (= v ä i k e k. e. g r a m m - k.) soojushulk, vajalik 1 g vee soojendamiseks 1 °C võrra; s u u r k. e. k i l o - k. (tähis kcal) = = 1000 cal. s. o. soojushulk, vajalik 1 kg vee soojendamiseks 1 °C võrra; tänapäevase definitsiooni järgi on 1 cal ekvivalentne tööga 4,1868 džauli

kalorestsents, *füüs.* keha hõõgumine nähtamatute soojuskiirte toimel

kalori-, soojus-, sooja-

kalorifeer (pr. *calorifère* < ld. *calor* soojus + *fero* kannan), õhkkütte- ja ventilatsioonisüsteemides, samuti kuivatites kasutatav õhusoojendi; keskaegne õhkküttesüsteem

kalorimeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist soojushulkade mõõtmiseks, mida keha endast eritab v. endasse neelab

kalorimeetria, füüsika haru, mis tegeleb soojushulkade mõõtmisega

kalorisaator, mootori hõõgpea

kalorsus, kütteaine põlemisväärtus, (kilo)kaloreis väljendatav soojushulk, mida annab täielikul põlemisel 1 kg (gaasidel 1 m³) kütteainet; toiduaine (kilo)kaloreis väljendatav energiahulk

kaloss [-o'-] (pr. *galoche*), kummist pealisjalats

kalott [-o'-] (pr. *calotte*), ümmargune mütsike; *mat.* tasapinnaga äralõigatud kerapinna osa

kalpakk [-pa'-] (trg.), kõrge tatari müts

kaltsedon (kr. *chalkēdōn*), kvartsi e. ränikivi teisend, mitmes värvusvarjundis poolvääriskivi

kaltseks (kunstl. ld. *calcex*), külmetushaiguste ja gripi ravim

kaltsiferool (< ld. *calx* lubi + *ferre* kandma), D_2-vitamiin, reguleerib kaltsiumi ja fosforiühendite ainevahetust ning sisenäärmete tegevust, soodustab kasvu

kaltsifiilne (. . . kr. *phileō* armastan), lubjalembene, kasvukohana lubjarikast mulda eelistav

kaltsifoobne (. . . kr. *phobos* kartus), lubjarikast mulda kasvukohana vältiv

kaltsiit, läbipaistev, valge v. värvusetu mineraal, mineraalne *kaltsiumkarbonaat*

kaltsinatsioon (< keskld. *calcināre* lubjaks muutma), vee ja süsinikdioksiidi väljatõrjumine soodast, sooladest jm. kuumutamise teel

kaltsineerima, *kaltsinatsiooni* teostama

kaltsium (< ld. *calx* lubi), sümbol Ca, element, järjenr. 20, aatomm. 40,08; hõbevalge leelismuldmetall

kaltsiumhüdroksiid, kustutatud lubi

kaltsiumkarbiid vt. *karbiid*

kaltsiumkarbonaat, pae, marmori, kriidi, kaltsiidi jt. peaosis

kaltsiumoksiid, kustutamata lubi

kaltsiumtsüaniid, kasvuhoonete gaasitamisel tarvitatav mürk

kaltsiumvesinikarsenaat, tähtsamaid taimekaitsevahendeid

kalvinism (J. Calvini (1509—64) nime järgi), üks *protestantismi* liike, tekkinud Šveitsis

kalõmm [-õ'-] (trg.), lunaraha mõrsja eest; oli tavaks mõnedel türgi rahvastel jt.

kalüpso [-ü'-] vt. *calypso*

kamaarinskaja (vn. *камаринская*), vn. rahvalaul ja sellele vastav elavaloomuline rahvatants 2/4-taktis

kamambäär (pr. *camembert*), pehme pr. juust

kamarilja [-ri'l-] (hsp. *camarilla*), monarhiais mõjukas õuekildkond, kes oma intriigidega isiklikes huvides mõjustab riigiasju

kamassid [-ma'-] (pr. *gamaches*), pöörideta saapad, kummiriidest kiiludega külgedel; kedrid, säärekatted

kambium (keskld. *cambium* vahetus), *bot.* mähk, jagunemisvõimelistest rakkudest koosnev kude niine ja puidu vahel

kambrium (< p.-n. *Cambria* = Wales), *geol.* vanaaegkonna vanim ajastu ja sellele vastav ladestu

kambüüs (holl. *kombuis*), laevaköök

kamee (pr. *camée* < it. *cameo*), kõrgkujutistega *gemm*; vast. *intaljo*

kameeleon (kr. *chamaileōn*), haardsabaga sisalik, kiiresti nahavärvust muutev puuloom; *oma veendumusi sageli muutev isik

kameelia (< p.-n.), teepõõsaga sugulane, Jaapanist pärinev kasvuhoone- ja toataim

kameenid (ld. *Camēnae*), vanarooma mütoloogias teaduse ning kunsti kaitsejumalannad, samastatud kr. *muusadega*

kameraad = *kamraad*

kameraalarvepidamine (vt. *kaamera*), lihtraamatupidamise liike, ilma kahekordsete sissekanneteta

kameraalteadused vt. *kameralistika*

kameraaltööd, sisetööd, välistöödel kogutud materjalide teaduslik läbitöötamine laboratooriumides, kabinettides jm.

kameralistika [-i's-] e. **kameraalteadused**, *van.* sari haldusalaseid, rahvamajanduslikke, rahanduslikke jt. teadmisi, mida peeti vajalikeks eriti XVII ja XVIII s. vürstide «varakambrite» haldusel olevate varanduste valitsemisega tegelevate ametnike jaoks

kamisaarid (pr. *camisards* < keskpr. *camise* särk), *aj.* talupojad-hugenotid, kes XVIII s. algul Lõuna-Prantsusmaal tõusid üles feodaalkorra vastu

kamloo (pr. *camelot*), tänavakaupmees v. ajalehemüüja Prantsusmaal

kamlott [-o'-] (pr. *camelot* < kr.

v. ar.), liik tihedat villast v. poolvillast riiet

kammer- (sks. *Kammer* kamber), kambri-, koja-, toa-, sise-

kammerhärra (sks. *Kammerherr*), *aj.* esindusülesannetega õukonnaametnik; ka õukonnatiitel tsaristlikul Venemaal

kammerjunkur (sks. *Kammerjunker*), *aj.* madalaim õukonnatiitel tsaristlikul Venemaal

kammermuusika, vähestele pillidele (v. vähestele lauljatele) määratud muusika

kammerpreili (sks. *Kammerfräulein*), *aj.* tsaristlikul Venemaal õukonnatiitel, mis andis õiguse osa võtta õukonna vastuvõttudest

kammerteater, väike teater, kus lavastatakse kõrge kunstiväärtusega näidendeid viimistletud ettekandes

kammerteener (sks. *Kammerdiener*), teener aadliku v. rikka suurkodanlase isiklikuks teenindamiseks

kammerton (sks. *Kammerton*), muusikas tarvitatav normaalkõrgusega helihark

kamorra [-o'-] (it. *camorra*), salaühing Lõuna-Itaalias XVI—XIX s., tegeles salamõrvadega, bandiitlusega jne.

kampaania (pr. *campagne* < it. *campagna* väli), sõjakäik, -retk, võitlusretk, -tegevus; hoogtegevus, -töö, näit. v a l i m i s k.

kampanіil (it. *campanile*), kirikuhoonest lahus seisev kellatorn

kamper (keskld. *camphora* < ar.), terava omapärase lõhnaga valkjas kristalne aine; tarvit. ravimina ja tehnikas

kampešipuu [-e'-] (pr. *campêche*, Mehhiko osariigi Campeche järgi), õigemini kampetše veripuu, troopilises Kesk-Ameerikas kasvav värvipuu

kampod (port. *campos*), kuivad rohtlad ja võsamaad Brasiilia mägismaa siseosas

kampol e. **kolofoonium** (< vn. *канифоль* < kr. *Kolophōnia rhētinē* Kolofoni vaik), männivaigu destilleerimisel saadav kollakaspunane kõva vaik; tarvit. tööstuses ja vibupillide poognajõhvi vaigutamiseks

kamraad (hsp. *camarada* toakaaslane), kaaslane, seltsimees, sõber

kamuflaaž (pr. *camouflage*), *sõj.* maskeering, kaitsevärvuse abil varjamine

kamuflett [-*e'*-] (vn. *камуфлет* < pr. *camouflet*), mürsu, miini, lõhkelaengu maa-alune plahvatus, mille purustav toime ei ulatu maapinnani

kanal (ld. *canālis* toru, renn, kraav), 1) kunstlik, kaevatud nõva laevasõiduks; suur kraav; 2) torutaoline õõs milleski, näit. s e e d e k.; 3) *elektr.* raadio- v. televisioonisaate sagedusriba; *informatsioonitee

kanalisatsioon, kanalite, torude jm. vahendite võrk heitvee eemaldamiseks ning puhastamiseks

kanaliseerima, jõge laevasõiduks kohandama, seda (nagu astmelist *kanalit*) paisude abil erineva veetasemega osadeks jagades

kanapee (pr. *canapé*), lamamisdiivan, väike kõrgendatud peatsiga diivan; väike võileib

kanaster [-*na'*-] (hsp. *canastro*), *van.* sort kanget suitsetamistubakat

kandeerima (pr. *candir* < ar.), suhkurdama, suhkruga üle riputama

kandela (ld. *candēla* vahaküünal), *füüs.* rahvusvaheliselt tarvitatav valgustugevuse mõõtühik (tähis cd), endise nimetusega normaalküünal

kandelaaber (pr. *candélabre* < ld. *candelābrum*), suur mitmeharuline küünlajalg v. küünlakujuliste elektrilampide alus

kandidaat (ld. *candidātus*, valgesse riietatu; Vana-Roomas riietusid riigiameti taotlejad valgesse toogasse), 1) isik, kes on esitatud mingile kohale valimiseks v. määramiseks, mingi org-i liikmete hulka vastuvõtmiseks jne.; 2) esimene teaduslik kraad NSV Liidus, antakse pärast vastava väitekirja kaitsmist

kandidatuur, *kandidaadiks* olemine; kandidaadiks esitamine

kandideerima, *kandidaadiks* olema; kohta taotlema

kandidiaas e. **kandidoos**, seentõbi, mida tekitab seen *Candida*; kahjustuvad nahk, limaskestad v. siseelundid

kaneel (pr. *cannelle* < ld. *canna* pilliroog), Tseilonilt pärineva k-ipuu kuivatatud koor, tarvit. maitseainena ja ravimina

kanister [-*i'*-] (ld. *canistrum* korv), neljakandiline plekk- v. plastmassnõu, peam. õli, bensiini jne. jaoks

kanjon (hsp. *cañon* toru), sügav kitsas maasse uuristunud jõeorg

kankaan (pr. *cancan*), kõrgete jalavibutustega pikantne pr. kabareetants

kankroid [-*oi'd*] (< ld. *cancer* vähk + kr. *eidos* kuju, välimus), *med.* teatava nahavähivormi van. nimetus

kanna I (kr., «pilliroog»), õisroog, suur L.-Ameerikast pärinev rohttaim erepunaste õitega; kasvatatakse ilutaimena

kanna II (aafr.), suurim Aafrika antiloop

kannabis (kr., «kanep»), *farm.* (india) emakanepi kuivatatud õietõlvikud (narkootikumina); mitmesuguste nimede all kodanlikus maailmas levinud uimastusmürk; vrd. *hašiš, marihuaana*

kanneleerima (pr. *canneler*), *arhit.* rihvama, *kannelüüridega* varustama

kannelüür (pr. *cannelure*), *arhit.* rihv, püstloodis ehisvaoke sambal v. piilaril

kannibal (pr. *cannibale* < hsp. *canibal*), inimesesööja; *julmur, toores ning verejanuline inimene

kannibalism, inimesesöömine; *zool.* enesetaoliste loomade (liigikaaslaste) söömine; *julmus, verejanuline metsikus

kanonaad (pr. *canonnade* < it. *cannone* suurtükk), kestev ning sage tulistamine paljudest suurtükkidest

kanoniir (pr. *canonnier*), reameessuurtükiväelane mõne riigi sõjaväes, ka tsaristlikul Venemaal

kanonisatsioon e. **kanoniseerimine** (keskld. *canonisatio* < kr. *kanōn* juhtnöör), pühakskuulutamine, pidulik vastuvõtmine pühakute nimekirja; *eksimatuks v. väljaspool arvustust seisvaks tunnistamine

kanoniseerima, *kanonisatsiooni* teostama

kanoonik (keskld. *canonicus*, vrd. *kaanon*), piiskopliku peakiriku juurde määratud ning seal normeeritud ühiselu elav vaimulik; toomkapiitli liige (ka tiitlina)

kanooniline, *kaanonist* määratud, kiriklikele juhtnööridele vastav; *eeskujuks võetav, juhtnöörina v. normina kehtiv

kantaat (it. *cantata* < ld. *cantāre* laulma), mitmeosaline muusikateos koorile (ja solistidele), haril. oreli, klaveri v. orkestri saatel; pidulik lüüriline v. lüroeepiline luuletus

kantaluup (it. kohanime Cantalupo järgi), laperguse voldilise viljaga melonisort

kantarell [-*e'*-] (< keskld. *cantharellus* peekrike < kr.), kukeseen

kantaridiin, *kantariidis* sisalduv mürgine aine

kantariid (kr. *kantharis* villimardikas), hispaania kärbes (liik villimardiklasi)

kanter e. **kantor** (ld. *cantor* laulja), köster, koguduse laulu juhataja ettelaulmisega; köster-kooliõpetaja endisel Saksamaal

kantiaan e. **kantlane**, *kantianismi* pooldaja

kantianism e. **kantlus**, sks. filosoofi Immanuel Kanti (1724—1804) ja ta järelkäijate idealistlik filosoofia. Kanti filosoofia on kahesuslik ning poolik (vt. *dualism*); tunnustades küll asjade olemasolu väljaspool meie teadvust («asi iseeneses»), kuulutab Kant nad mittetunnetatavaiks (vt. *agnostitsism*); ruum, aeg, põhjuslikkus ja seaduspärasus on tema arvates mitte asjade eneste olemasolu objektiivsed vormid, vaid meie teadvuse algolemuslikud vormid (vt. *aprioorne*)

kantiin (pr. *cantine* < it. *cantina* veinikelder), pood ning einetamisruum kasarmus, tööstusettevõttes jm.

kantileen (ld. *cantilēna* laul, leelutus), keskaegne pr. lüürilis-eepiline rahvalaul; *muus.* laulev, meloodiline osa instrumentaalhelitöös

kantill (pr. *cannetille*), peen spiraalne metall-lõng, kuld- v. hõbekarrast kruvitaoliselt kokkukeeratud poort

kantlus vt. *kantianism*

kanton (pr. *canton* < provanssaali k., «nurk, kant»), osariik (Šveitsis); maa-ringkond; väiksem haldusüksus Prantsusmaal jm.

kantonaalne, *kantonile* omane, kantonisse puutuv

kantonistid, *aj.* Preisis XVIII s. sõjaväekohustuslased, kinnistatud väeteenistuseks oma ringkonna rügemendi juurde; pärisorjuslikus Venes (kuni 1856. a.) soldatite pojad, kes sündimisest peale kuulusid sõjaväeametkonna käsutusse

kantselei (< ld. *cancelli* võre, piire), asutuse asjaajamist toimetav isikkond; ametiruum, büroo

kantserogeenne (< ld. *cancer* vähk + kr. *genos* sünd), vähki tekitav, kasvajate teket põhjustav (mingi välisteguri kohta)

kantsler (sks. *Kanzler* < ld. *cancellarius*), keskajal kuningliku kantselei ja arhiivi ülem, riiklike dokumentide koostaja ja pitsatihoidja; tsaristlikul Venemaal kõrgeim kodanlik auaste; kodanlikes riikides kõrgemate riigiametnike nimetus, näit. Inglismaal l o r d k., lordide koja esimees, v a r a - a m e t i k., rahaminister; r i i g i k., kodanlikul Saksamaal (1871—1945) riigivalitsuse juht; l i i d u k., Šveitsi kantonite nõukogu kantseleiülem, Austrias ja Saksa Föderatiivses Vabariigis riigivalitsuse juht

kantsonett (it. *canzonetta* lauluke), väike *kantsoon*

kantsoon (it. *canzone* laul), liik lüürilisi luuletusi; *muus.* lihtne instrumentaalsaatega laul, ka laulustiilis instrumentaalpala

kantus (ld. *cantus*), (üliõpilaste žargoonis) laul

kanuu (ingl. *canoe* < ind.), loodusrahvaste (eriti indiaanlaste) puust õõnestatud pikk kitsas sõudepaat; sõudespordis kerge ühelabalise aeruga paat

kanvaa (pr. *canevas*), (tikkimisel tarvitatav) hõreda labase koega tärgeldatud riie

kanüül (pr. *canule*), *med.* peen toru v. jäme õõnesnõel peam. õhu, aga ka vedelike mingisse kehaõõnde viimiseks v. sealt väljajuhtimiseks; süstla suurem õõnesnõel

kaoliin (hiina k.), valge savi, portselanisavi; tarvit. portselani, elektriisolaatorite jne. valmistamiseks ja täitematerjaliks paberi-, keemiatööstuses jm.

kaootiline, *kaosele* omane, korratuses olev

kaos (kr. *chaos*), vanakr. mütoloogias põhjatu sügavik, täidetud udu ning pimedusega, mis olevat eksisteerinud enne maailma «loomist»; vormitu ning korraldamata ürgaine; *segiolek, korratus

kap (pr. *cap*, ingl. *cape*), neeme ots, esiletungiv maatipp (tarvit. kohanimedes)

kapa, kr. tähestiku 10. täht (Κ, ϰ), vastab ld. *k*-le

kapatsiteet (ld. *capācitas*), maht, mahutavus; võime, suutelisus; (vaimsed) võimed

kapell I [-*e'*-] (it. *capella*), algselt kiriku laulukoor, hiljem üldse koor (vrd. *a cappella*); nüüd ka (puhkpillide) orkester v. instrumentaalansambel. Vrd. *kapellmeister*
kapell II [-*e'*-] = *kupell*
kapellima = *kupellima*
kapellmeister [-*e'*-] (vt. *kapell* I), koori- v. orkestrijuht
kapibaara (hsp. *capibara* < ind.), *zool.* veesiga, suur näriline merisigalaste suguk-st; elab L.-Am. jõgede ja järvede ääres
kapiitel (ld. *capitulum*), 1) peatükk; 2) kloostris munkade igapäevane koosolek v. koosolekusaal; vrd. *toomkapiitel*; 3) tsaristlikul Venemaal ordenite määramise ning väljaandmisega tegelnud asutus (o r d e n i k.)
kapiitlisaal, kloostrisaal v. toomkiriku vaimulike koosolekusaal
kapillaar (ld. *capillāris* juus-, jõhv-), juussoon, peenim vere- v. lümfisoon
kapillaarne, juus- v. jõhvpeen; juussooneline; kapillaarsusse v. kapillaartorudesse puutuv
kapillaarsus, *füüs.* nähtus, et jõhvpeenes torus tõuseb märgav vedelik kõrgemale toru ümbritseva vedeliku tasemest ja mittemärgava vedeliku tase torus on ümbritsevast vedelikust madalamal
kapitaalkiri, ainult suurtähti kasutav kiri
kapitaalne (ld. *capitālis* peamine), põhjalik, põhjapanev; peamine, väljapaistev
kapitaalremont, (ehitise v. masina) põhjalik remont
kapital (pr., ingl. *capital* < ld. *capitālis* peamine), väärtus, mis loob lisaväärtust, tekib palgatööliste ekspluateerimisel; *kõnek.* protsenti andev rahasumma v. üldse rahasumma; *põhivara, tagavara, varu
kapitalisatsioon e. **kapitaliseerimine**, lisaväärtuse *kapitaliks* muutmine; omandi rahakapitaliks tegemine; omandi väärtuse määramine sellest saadava kasumi järgi
kapitaliseerima, *kapitalisatsiooni* teostama
kapitalism, ühiskonnakord, mis põhineb palgatööliste ekspluateerimisel tootmisvahendite kuuludes väheseile üksikisikuile; XX s. lävel astus k. oma viimsesse, kõrgeimasse arenemisjärku — *imperialismi*

kapitalist, *kapitali* omaja, tootmisvahendite omanik, palgatööliste ekspluateerija
kapitalistlik, *kapitalismile* v. *kapitalistidele* omane
kapiteel (ld. *capitellum* peake), samba pea, ülemine laienev osa, mis asetseb samba tüve ja talastiku v. võlvi vahel
kapiteeltähed, trükitähed, mis on kujult suurtähtedesarnased, kuid väiketähtedega ühekõrgused
kapitulaarid (ld. *capitulāria*), (Frangi) kuninga käskkirjana antud seadused varajasel feodaalajastul
kapitulant, alistuja, kapituleeruja, kapituleerumisele kalduja; *raskuste ees taganeja
kapitulatsioon (keskld. *capitulātio*), allaandmine, (sõjaline) alistumine; alistumisleping; ebavõrdne leping, mille on peale sundinud kapitalistlik riik mingile poolkoloniaalsele, sõltuvale riigile, tagades enesele mitmesugused eesõigused
kapituleeruma (keskld. *capitulāre* teatavais punktides kokku leppima), sõjaliselt alistuma, vastase poolt esitatud tingimustel alla andma; *vastaspoolele vaidluses alistuma; raskuste ees taganema
kaplan (sks. *Kaplan* < keskld. *capellānus*), katoliku preester, kes teenindab kabelit, abikirikut v. lossikirikut; abipreester; Inglismaal kodukiriku v. mingi asutuse kiriku vaimulik
kapok (malai k.), taimevill, teatavate troopikapuude (eriti k - i p u u) seemnekarvadest saadav kerge villataoline aine; tarvit. patjade, madratsite jne. täitmiseks; k - i õ l i, k-ipuu seemneist saadav õli, tarvit. seebitööstuses
kaponiir (vn. *капонир* < pr. *capon(n)ière* < hsp. *caponera*), *sõj.* kaitseehitis kindluse vallikraavi v. fortidevahelise maa-ala tulistamiseks piki rinnet; kindluse *kasematt*
kapoteerima (pr. *capoter*), üle otsa (mootori) kummuli paiskuma (auto v. lennuki kohta)
kapott (pr. *capot* ja *capote*), mootori (eriti automootori) kate; masinakate; naiste kodune kittel v. vihmamantel; pr. sõduri mantel
kappar (keskkr. *kapparis* < ar.), Vahemeremaade taim, k - i p õ õ s a s,

kasvab ka Kaukaasias ja Kesk-Aasias; k-ipõõsa puhkemata õiepungi, k - i - p u n g i, tarvit. maitseainena
kapral (pr. *caporal*), reamehele järgnev sõduri auaste mõne riigi sõjaväes, ka Venemaal XVII s. ja XVIII s. algul
kapriinhape vt. *dekaanhape*
kapriis (pr. *caprice*), ootamatu, isemeelne tuju, uid
kapriisitsema, tujutsema, isemeelitsema
kapriisne, tujukas, isemeelne
kapriool (it. *capriola* kitseke, kitsehüpe), tantsija v. ratsahobuse õhuhüpe
kapritšo (it. *capriccio*), tujukalt-naljatlevas meelelaadis vabavormiline muusikapala
kaprolaktaam (< ld. *caper* kits + *lakt(o)-* + *amiinid*), *keem.* orgaaniline ühend; tarvit. lähteainena mitme sünteetilise kiudaine (näit. kapron, perlon, nailon) valmistamisel
kapron (vn. *капрон*), NSV Liidus valmistatav sünteetiline kiudaine, mille lähteaineks on *kaprolaktaam*; k-ist tehakse sukki, muid kudumeid, riiet, nööri, köisi jms.
kapronhape vt. *heksaanhape*
kaprüülhape vt. *oktaanhape*
kaptaal (sks. *Kaptal* < *ld. capitālis* peamine), köitmisel raamatuselja otstesse kleebitav (värviline) pael
kaptaaž (pr. *captage* haaramine, kinnipüüdmine), joogivee- v. mineraalveeallika, ka maagaasi sulgemine hoidlasse ning torudesse; niisutusvee torustamine; seade allika kohal selle vee torustamiseks; püüdeseade purskava naftaallika v. maagaasiallika kohal
kapteerima (pr. *capter* < ld. *captāre* haarama, kinni püüdma), allikavett, naftat v. maagaasi erilise seadme abil torustama
kapten (pr. *capitaine* < ld. *caput* pea), NSV Liidu maa- ja lennuväes vanemleitnandile järgnev ohvitseri teenistusaste; ka enamiku teiste riikide vastavate ohvitseride auaste; merevães on k-i auaste kõrgem: 3. j ä r g u k. vastab maaväe *majorile*, 2. j ä r g u k. vastab *alampolkovnikule* ja 1. j ä r g u k. — *polkovnikule*; kaubalaeval — kõrgeim laeva juhtiv isik; *sport* meeskonnavanem ning esindaja

kaptenarmus [-*ar'*-] (vn. *каптенармус* < pr. *capitaine d'armes* relvapealik), varahoidja, ametiisik, kelle kohustuseks on väeosa ladudes hoida ja oma roodus välja jagada relvi, varustust ning riietust
kaptenleitnant, mereväes ohvitseri auaste, vastab maa- ja lennuväe *kaptenile*
kaputsiin (it. *capuccino*), 1) teatava kat. kerjusmungaordu liige, nimetuse saanud orduliikmete teravaotsalise kapuutsi järgi; 2) kotikujulise mungapeakattega mantel maskeraadiülikonnana
kaputt [-*u'*-] (sks. < pr. *capot* ilma tihita kaardimängus), (asi on) otsas, «mokas», katki
kapuuts (keskld. *caputium*), kotikujuline mantli külge kinnitatud mungapeakate; mantli külge õmmeldud tagasilükatav peakate
kapuutsahv, perekond L.-Ameerika laianinalisi haardsabalisi ahve, kelle pealagi on kaetud musta *kapuutsi*taolise karvastikuga
kapuutslane = *kaputsiin* (1)
karaat (it. *carato*), kalliskivide kaaluühik; 1 k. = 0,2 g; väärismetallisisalduse mõõt, 1/24 kogumassist
karabiin (pr. *carabine*), kergekaaluline lühirauaga vintpüss, algul ratsaja suurtükiväelaste püss; lühirauaga jahipüss
karabiinhaak, sissepoole vetruva sulguriga haak, tarvit. rihmadel, kettidel, langevarjudel jm.
karabinjeerid (pr. *carabiniers*), *karabiinidega* relvastatud ratsaväelasedtäpsuslaskurid mõnes Lääne-Euroopa riigis varemal ajal; Itaalias politseiväed, sandarmid
karagatš [-*ga'*-] (trg.), põldjalakas
karahvin (pr. *carafe, carafon*), suuremõhaline klaaspunniga pudel jookide serveerimiseks
karakal (trg.), kõrbeilves, Aafrika ja Aasia steppides ja kõrbetes esinev kollakashall kiskja kaslaste suguk-st
karakteerne, iseloomulik, omapärane
karakter [-*ra'*-] (kr. *charaktēr* joon, märk), iseloom; iseloomutüüp
karakteriseerima, iseloomustama
karakteristik [-*ri'*-], iseloomustav tunnus; tunnusjoon; *mat.* kümnendlogaritmi täisarvuline osa
karakteristika [-*ri'*-], iseloomustus

karakteristikum [*-ri'-*], iseloomustav tunnus

karakteroloogia (...kr. *logos* mõiste), iseloomuteadus, *psühholoogia* osa, mis käsitleb inimese iseloomu, iseloomutüüpe jne.

karakull (trg.), erilist tõugu lamba (k-i l a m b a) tallede säbrulise villaga nahk

karakurt [*-ku'-*] (trg., «must putukas»), mürgine Aafrika ja Euraasia stepi- ja kõrbeämblik

karambolaaž (pr. *carambolage*), kokkupõrge; piljardimängus kahe palli tabamine ühe löögiga

karambool (pr. *carambole*), piljardimängus kahe palli tabamine ühe löögiga; piljardimäng kolme palliga; punane piljardipall

karamell (pr. *caramel* < hsp. *caramelo*), kuumutamisega pruunistatud suhkrumass (s u h k r u k.); pruunistatud suhkrust, siirupist ja lisandeist kompvek; pruunistatud linnased (l i n n a s e k.), tarvit. õllele pruuni värvuse andmiseks

karantiin (pr. *quarantaine* nelikümmend, nelikümmend päeva), sanitaarsed abinõud nakkushaiguste (ka taimekahjustajate) leviku tõkestamiseks, haigestunud ja nakkuskahtlaste isikute, loomade ja kaupade teatavaks ajaks eraldamine; selliseks kinnipidamiseks loodud asutus; sanitaarpunkt

karate (jaap., «tühi käsi»), liik relvata enesekaitset, harrastatav ka spordina

karaul (vn. *караул* < trg.), vahtkond

karavan (pärs.), killavoor, reisijate v. kaubavoor, peam. kaameleil, muuladel v. eeslitel, enam. kõrbes; *pikk liikuv rodu, näit. laevakaravan

karavanserai [*-ai'*] (pärs.), idamaine avar sissesõiduhoov ning ööbimiskoht karavanide liikumisteel, sageli võõrastemaja ning kaubaladudega

karavell [*-e'-*] (pr. *caravelle* < hsp. *carabela* < kr. *karabos* laev), keskaegne kolme- v. neljamastiline kiire merepurjekas

karbamiid (< ld. *carbo* süsi + *amiid*) e. **uurea** (< kr. *uron* kusi), kusiaine, valguainevahetuse lõpp-produkt

karbiid (< ld. *carbo* süsi + kr. *eidos* kuju), süsiniku ühend metalli, räni v. booriga, enamasti ülikõva ning raskesti sulav aine (k a l t s i u m k - i tarvit. *atsetüleeni* saamiseks jm.; r a u d k. e. *tsementiit* suurendab terase ja malmi kõvadust; r ä n i k. on tuntud *karborundi* nimetuse all)

karbinool, *keem.* puupiirituse (*metüülalkoholi*) vähem tarvitatav nimetus

karbo-, karbon- (< ld. *carbo* süsi), süsi-, söe-

karbogeen (...ld. *oxygenium* hapnik), segu 5—7% süsihappegaasist ja 95—93% hapnikust, tarvit. hingamise ergutamiseks

karboksüül (...kr. *oxys* hapu) e. **karboksüülrühm**, k a r b o k s ü ü l h a p e t e s e. orgaanilistes hapetes (äädikhappes, võihappes, bensoehappes jm.) esinev aatomirühmitus COOH

karbol (...ld. *oleum* õli) e. **karbolhape** e. **fenool** (< kr. *phainō* paistan + ld. *oleum*), kristalne antiseptiline aine; tarvit. ka mitmete värvainete, arstimite ja plastmasside sünteesimisel

karboliit (*karbo-* + kr. *lithos* kivi), formaliinist ja karbolhappest valmistatav *plastmass*

karbolineum [*-eu'-*], tume kivisöetõrva destilleerimise saadus; tarvit. puidu konserveerimiseks ja taimekahjurite vastu

karbon, *geol.* kivisöeajastu, vanaaegkonna eelviimane ajastu ja sellele vastav ladestu

karbonaad (pr. *carbonnade* sütel praetud liha), praetud seljaliha ühes ribikondiga, ka selleks valmislõigatud tükk

karbonaado (hsp. *carbonado*), peeneteraline must teemant

karbonaarid (it. *carbonari* söepõletajad), Itaalias XIX s. algul asutatud poliitilise salaühingu liikmed, võitlesid võõramaise rõhumise vastu ja Itaalia ühendamise poolt

karbonaat (< ld. *carbo* süsi), süsihappe sool v. ester; paljud k-d moodustavad looduses laialt levinud mineraale, näit. *kaaliumk.*, *kaltsiumk.*, *naatriumk.*

karbonisatsioon e. **karboniseerimine**, 1) sõestamine, söeks muutmine, eriti puu pealispinna sõestamine kaitseks kõdunemise vastu; õ l i k., reostunud õli puhastamine kurnamisega läbi puusöe; 2) villmaterjali töötlemine hapete abil taimeolluste kõrvaldamiseks; 3) süsihappegaasi lisamine jookidele vm. vedelikele

karboniseerima, *karbonisatsiooni* teostama

karbonüülrühm (< ld. *carbo* süsi + kr. *hylē* aine), *keem.* mõnedes orgaanilistes ühendites (*ketoonides*) esinev kahevalentne aatomirühm —CO

karbool = *karbol*

karborund(um) [*-ru'-*] (< *karbo* + *korund*), ränikarbiid, räni ühend süsinikuga, mustad, peaaegu teemantkõvad kristallid; tarvit. käiade, luiskude, lihvimisketaste jne. valmistamiseks

karbunkul [*-u'-*] (ld. *carbunculus* söeke), 1) *med.* verikoeranael, sügavama ning laiema mädapõletikuna esinev koeranael; 2) *min.* punane granaatkivi

karburaator (pr. *carburateur*), sisepõlemismootori osa kütteõlide karbureerimiseks

karburatsioon, karbureerimine, sisepõlemismootoris vedelkütusest ja õhust gaasitaolise küttesegu moodustamine

karbureerima, *karburatsiooni* teostama

kardaan (it. matemaatiku G. Cardano (1501—76) nime järgi), vt. *kardaanseade*. Vrd. *kardaanliigend* ja *kardaanvõll*

kardaanliigend, liigend jõu ülekandmiseks kahe nurgi asetseva võlli vahel, kusjuures võllidevaheline nurk võib muutuda

kardaanseade e. **kardaan**, seade, mis võimaldab esemel püsida ühes ja samas suunas, kuigi liigub alus, millele seade on kinnitatud

kardaanvõll, võll *kardaanliigendiga* ühes v. mõlemas otsas

kardamom = *kardemon*

kardemon (kr. *kardamōmon*), peam. Indias ja Sunda saartel kasvatatav vürtstaim; selle taime seemned ja viljad maitseainena

kardiaalne (< kr. *kardia* süda), südame-; maolävise-

kardiit, südamepõletik

kardinaalarv (< ld. *cardinālis* peamine), põhiarv

kardinaalne, peamine, pea-, tähtsaim; põhjalik

kardinaalpunktid, ilmakaarte nelja põhisuuna (põhja, ida, lõuna ja lääne) lõikumispunktid vaatepiiriga

kardinal, 1) kõrgeim kat. kiriku ametikandja paavsti järel (k-id on paavsti lähimad abilised; *konklaavis* nad valivad endi seast paavsti); 2) P.-Am. lõunaosas levinud helepunase sulestikuga laululind vintlaste suguk-st

kardio- (< kr. *kardia* süda), südame-, süda-

kardiograaf, *kardiograafias* tarvitatav aparaat

kardiograafia (...kr. *graphō* kirjutan), erilise aparaadi abil südametegevuse graafiline registreerimine, mille varal võib selgitada südamehaigusi

kardiogramm (...kr. *gramma* kiri), südametegevuse graafiline kujutis, saadud *kardiograafi* abil

kardioid [*-oi'd*] (...kr. *eidos* kuju), *mat.* südajoon, südame kontuure meenutav kõverjoon

kardioloogia (...kr. *logos* mõiste), meditsiini haru, mis käsitleb südame ja veresoonkonna ehitust ja talitlust

kardioskleroos (...kr. *sklēros* kuiv, kõva), südamelihase ja südame veresoonte haiguslik kõvastumine

kardiospasm (...*spasm*), maolävisekramp, ei lase toidul makku pääseda

kardiovaskulaarne (...ld. *vāsculum* väike soon), südamesse ja veresoontesse puutuv

kargo (hsp. *cargo*), last, (laeva) laadung, koorem; k - k i n d l u s t u s, koorma kindlustus veol tekkivate kahjude vastu

karibuu (ind.), kodustamata põhjapõdra nimetus P.-Am-s

kariidid (kr. *Charites*), ilu- ja rõõmujumalannad vanakr. mütoloogias, arvult kolm; vastavad vanarooma *graatsiaile*

karikaturist, *karikatuuride* joonistaja

karikatuur (it. *caricatura*), pilkepilt, kujutatava mingit omadust v. tunnust liialdav ning naeruvääristav joonis v. gravüür; *millegi moonutis, naeruväärne koopia

karikeerima, *karikatuurina* kujutama, pilkepildiks tegema, sihilikult moonutama, naeruvääristama

kariljon (pr. *carillon* kellamäng), täpselt häälestatud kelladekogu, mis vastava seadeldise abil mängib teatavat muusikapala

kariooka (port. *carioca* < ind.), hoogne Brasiilia päritoluga seltskonnatants

karioosne (ld. *cariōsus* pehkinud, mädanenud), luu- v. hambasööbijast rikutud

karitatiivne (< ld. *cāritas* halastavus), heategevuslik, (eraalgatuslikul) heategevusel põhinev

karitiiv (< ld. *caritūrus* ilmaolev < *careo* olen ilma), *lgv.* ilmaütlev kääne; k-adjektiiv ilmaolekut v. eitust märkiv omadussõna, näit. «ilutu»

karjerism, *karjääri*taotlus, isikliku edu, eriti teenistustõusu hoolimatu püüdlus

karjerist, ainult oma karjääri eest hoolitseja, teenistustõusu taotleja

karjäär I (pr. *carrière* < it. *carriera* jooks), 1) edukas teenistuskäik, kiire teenistuslik tõus; 2) hobuse tuhatneliajooks, kiirgalopp

karjäär II (pr. *carrière* kivimurd), maavara pealmaakaevandamise koht; ka pealmaakaevandamist rakendav ettevõte

karkass [-*a*'*ss*] (pr. *carcasse* luustik, toes), (hoone, laeva) sõrestik, tugiraamistik; mingi eseme (traat)toestik; *sõj.* vanaaegne süütepomm, raudvitstega kinnitatud kott

karling (ingl. *carline, carling*), *mer.* laevateki all *piimidega* risti asetsev tugitala

karlistid, *aj.* reaktsioonilise absolutistliku ning klerikaalse suuna pooldajad Hispaania poliitikas, kes toetasid kahes kodusõjas (1834—40 ja 1872—76) trooninõudlejat Carlost ja selle kaht samanimelist järglast; need nn. k-e sõjad lõppesid trooninõudleja-te lüüasaamisega

karma e. **karman** (sanskr., «tegu»), peen ollus, mis säilivat hinges ning minevat edasi järgmisse ellu hingede rändamisel (brahmanismi õpetuse järgi); endiste tegude tulemus (budistliku õpetuse järgi)

karmanjool (pr. *carmagnole* < p.-n.), 1) pr. revolutsiooniline rahvalaul, pärit a. 1792; selle laulu saatel tantsitav tants; 2) lühikeste hõlmadega kuub, jakobiinide riietus

karmeliidid, ristisõdade ajal a. 1156 Karmeli mäel (Palestiinas) asutatud kat. mungaordu

karmiin (it. *carminio* < ar.), erepunane v. tulipunane värvaine, saadakse košenillitäidest

karmuasiin, tumepunane kunstlikult valmistatav (asovärvide hulka kuuluv) värvaine

karnalliit (< p.-n.), värvusetu v. punakas mineraal; tarvit. kaaliumväetiste valmistamiseks, magneesiumi tootmiseks jm.

karnatsioon (< ld. *caro* liha), ihutoon, -värv maalikunstis

karneool (it. *corniola* < ld. *corneolus* sarvjas), poolvääriskivi, kollakas, punakas v. pruunikas kaltsedoni teisend

karneval (it. *carnevale* < *carnelevale* lihajätt), vastlapidu, paastueelne lõbustuste, rongkäikude ja maskipidude aeg, eriti Itaalias; lõbus maskipidu

karniis (< kr.-ld. *corōnis* ehiskeerd), loogelise (S-kujulise) profiiliga liistusarnane ehitise osa; rõhtne ehisliist

karnivoor (ld. *carnivorus*), lihasööja, lihast toituv loom (v. taim)

karnotiit (< p.-n.), radioaktiivne mineraal, uraani- ja vanaadiumimaak

karootis (ld. *artēria carōtis* < kr.), unearter, kaela kaudu pähe siirduv tuiksoon, *aordi* haru

kaross [-*o*'-] (pr. *carrosse*), kinnine tõld

karosserii (pr. *carrosserie*), auto kere

karotaaž (pr. *carottage*), maapõue geofüüsikaline uurimine puurauku lastavate eriaparaatide abil

karotiin (< ld. *carōta* porgand), kollakasruuge pigment, leidub taimede lehtedes, õites, viljades jm., *provitamiin karotinoidide* rühmast

karotinoidid (... kr. *eidos* kuju), rühm taimepigmente, millede hulka kuuluvad *karotiin, ksantofüll* ja mõned teised keemiliselt lähedased pigmendid

karott [-*o*'-] (pr. *carotte* < ld.), suviporgand

karpoidid [-*oi*'-] (< kr. *karpos* vili + *eidos* kuju), klass väljasurnud okasnahkseid mereloomi; nende kivistisi leidub mitmeis vanaaegkonna lademeis (ka Eestis)

karpoloogia (< kr. *karpos* vili + *logos* mõiste), botaanika haru, mis käsitleb taimede vilju

karrageen (< iiri kohanimi *Carragheen*), nn. «iiri sammal», eriline punavetika liik; tarvit. toiduainena, köharavimina ja liimi valmistamiseks

karree (pr. *carré* ruut), ruudukujuline lahingurivistus rindega neljale küljele; mitme tantsu algfiguur, kus tantsijad seisavad ridades nelinurgi vastamisi; neljakandiline kondiga seljatükk, haril. lamba- v. sealihast

karrid (sks. *Karren* < *Kar* kivine lohk mäejalamil), *geol.* vooluvee toimel tekkinud kitsaste vahemikega lahutatud uurded ja praod lubjakivi- v. dolomiidinõlvadel

karriool (pr. *carriole*), kerge kaherattaline hobusõiduk

karst (< p.-n.) e. **karstimaa**, omapärane maapinnavorm, kus vooluvesi on kivimeid lahustanud ning on tekkinud maa-alused koopad ja jõed, maapinna sisselangemised jne.

kart (< ingl. *cart* kaarik, käru), kere ja vedrudeta väike võidusõiduauto, kääbusvõidusõiduauto

kartell [-*e*'-] (pr. *cartel* < it. *cartello* kaardike), 1) kapitalistliku monopoli põhivorme, mingi tööstusharu ettevõtjate omavaheline kokkulepe turu monopoliseerimiseks ja maksimaalse kasumi saamiseks; *pol.* kodanlike parteide liit mingi ühise eesmärgi taotlemiseks; kokkulepe riikide vahel vangistatute v. sõjavangide vahetamiseks; 2) algselt — rüütlivõistluste korraldus keskaegseil turniiridel; hiljem — kirjalik väljakutse kahevõitlusele

kartellima, (tööstusettevõtteid kapitalistlikes maades) *kartellideks* ühendama

karter (vn. *картер* < pr. *carter* < ingl. *cart* kaarik), sisepõlemismootori alumine kaitsekast; metallümbris, milles asetseb mingi mehhanism

kartesiaanid, *kartesianismi* pooldajad

kartesianism e. **kartesiaanlus**, pr. filosoofi René Descartes'i (ladinakeelse nimega Renatus Cartesius, 1596—1650) ja ta koolkonna õpetus, katse ühendada idealismi ja mehhanistlikku materialismi; vrd. *dualism*

kartetš [-*e*'-] (sks. *Kartätsche* < it. *cartoccia*), kuulidega täidetud väikese laskekaugusega mürsk; jäme jahipüssihaavel

karting (vt. *kart*), *sport* võidusõitmine kääbusautodel

karto- (< ld. *charta* paberileht, kaart), kaardi-, kaart-

kartodroom (< ingl. *cart* kaarik + kr. *dromos* tee), ringrada *kartide* võidusõiduks

kartograaf, *kartograafia* eriteadlane

kartograafia (< *karto-* + kr. *graphō* kirjutan), geograafiliste kaartide koostamine; õpetus kaartide koostamisest

kartogramm (... kr. *gramma* kiri, joonis), geograafiline kaart mingisuguste statistiliste andmete näitlikuks esitamiseks (erineva viirutuse, punkteerimise v. värvitooni abil)

kartomeeter vt. *kurvimeeter*

kartomeetria (... kr. *metreō* mõõdan), pikkuste, pindalade, kõrguste vms. mõõtmine kaardilt; sellega tegelev kartograafia osa

kartonaaž (pr. *cartonnage*), papptooted, *kartongist* esemed

kartoneerima, (raamatut) *kartongi* köitma

kartong [-*o*'-] (pr. *carton*), paks ning kõva paber v. kerge papp; papp- v. vineerkarp

kartoon, ettevalmistav joonistus suurema seinamaali v. muus tehnikas pildi jaoks

kartoteek (< *karto-* + kr. *thēkē* hoidla, kast), süstematiseeritud kaartsedelite kogu, peam. tähestikulises järjekorras

kartser (ld. *carcer*), arestiruum; vangistusruum distsiplinaarkaristuse kandmiseks

kartsinoloogia (< kr. *karkinos* vähk + *logos* mõiste), vähiteadus, koorikloomi käsitlev zooloogia haru; vähkkasvajaid käsitlev arstiteaduse haru

kartsinoom, *med.* vähk, pahaloomuline kasvaja

kartušš [-*u*'-] (pr. *cartouche*), ehisraam rull-äärtega kilbi v. pooleldi lahtikeeratud paberirulli kujul

kartuusid e. **kartuuslased**, Prantsuse Alpides asetsevas Chartreuse'i (ld. *Cartusia*) orus XI s. asutatud mungaordu; praegune keskus Itaalias

karunkul [-*ru*'-] (ld. *caruncula* lihatükike), *anat., zool.* lihake, lihajas kõrgend v. nibuke; *bot.* seemne lihakas väljakasv

karussell (pr. *carrousel*), 1) keskaegne rüütlite ratsavõistlusmäng odaheitmisega sõõrikujulisel väljakul; 2) pöördkiik lõbustuspaikades, laatadel vm.; istmeiks on puuhobused, paadid, tõllad jne.; 3) *tehn.* püsttelje ümber pöörlev seade

karvakrool (< ld. *Carum carvi* köömen + *acer* terav + *oleum* õli),

keem., farm. köömnes, piparmündis, tüümianis jm. sisalduv (vedel) fenool; tarvit. antiseptikumina

karüatiid (< kr. *karyatides* Karüa neitsid, linna nime järgi), marmorist naisekuju katust kandva sambana vanakr. templis; naisekujuline sammas v. piilar

karüo- (< kr. *karyon* pähklituum), rakutuuma-, tuum-

karüogaamia (... kr. *gamos* abielu), *biol.* rakutuumade ühtesulamine viljastumisel

karüokinees (... kr. *kinēsis* liikumine) = *mitoos*

karüoloogia (... kr. *logos* mõiste), *biol.* rakutuuma käsitlev rakuteaduse haru

karüoplasma, *biol.* tuumaplasma, rakutuuma *protoplasma*; vrd. *tsütoplasma*

karüotüüp (... kr. *typos* kuju), rakule, isendile v. liigile iseloomulik kromosoomide kogum (erinevused kromosoomide arvus, kujus, ehituses jm.)

kasakiin (vn. *казакин* < trg.), pikk taljesse töödeldud jakk

kasatšokk [-o'-] (vn. *казачок* kasakake), ukraina v. vene rahvatants üha kiirenevas tempos

kaseiin (< ld. *cāseus* juust), piimas leiduv valk, sadestub piima hapendumisel, moodustab kohupiima peaosa

kasematt [-ma'-] (pr. *casemate* < it. *casamatta*), pommikindel ruum kaitseehitises; terassoomusega kaitstud kahuriruum sõjalaeval; tsaristlikul Venemaal poliitiliste vangide jaoks määratud üksikkamber kindluses

kaseoosne (< ld. *cāseus* juust), juustutaoline, juustundiline (eriti kopsukoe kohta)

kasiik (hsp. *cacique* < ind.), indiaanlaspealik; suurmaaomanik mõnes Ladina-Am. riigis

kasiino (it. *casino* majake), hasartmängudeks v. lõbustusteks määratud maja kapitalistlikes maades; kinnise seltskonna (näit. ohvitseride) klubiruumid; kahekesi v. neljakesi mängitav kaardimäng

kask (pr. *casque* < hsp. *casco* kolju, raudkübar), kiiver, raudkübar, metallist peakate

kaskaad (pr. *cascade* < it. *cascata*), joastik, astmeliselt langev (vee)juga; joastikuna langev ilutulestik; *tehn.* astmeliselt v. järkude kaupa toimuv menetlus; seade astmeliseks menetluseks v. astmeliselt järjestatud seadmed

kaskarakoor (< hsp. *cascara sagrada* püha (puu)koor), *farm.* kalifornia paakspuu koor

kaskarillikoor [-ri'-], likööri ja tubaka valmistamisel tarvitatav mõruollust sisaldav *kaskarillipuu* koor

kaskarillipuu (< hsp. *cascarilla* (puu)kooreke), *bot.* põõsastaim piimalilleliste suguk-st, *krootoni* perek-st; kasvab peam. Bahama saartel

kaskett [-e'-] (pr. *casquette*), suure sirmiga pr. sõjaväelase- v. autojuhimüts

kaskokindlustus (< hsp. *casco* vaat, laevakere), veovahendi (laeva, auto jne.) kindlustus veol tekkivate õnnetuste vastu

kassa (it. *cassa* kastike, laegas), laegas sularaha ja väärtpaberite säilitamiseks; asutuse v. ettevõtte sularahaseis; ruum, kus toimetatakse sularahalisi makseid; mõne krediidiasutuste liigi nimetus (h o i u k., l a e n u k.)

kassaava vt. *maniokk*

kassatsioon (< ld. *cassāre* tühistama), kohtuotsuse läbivaatamine kõrgemas kohtuastmes, kus võidakse alama astme kohtu otsus tühistada ja sellele uueks otsustamiseks saata; valimiste tühistamine konstitutsiooni v. valimisseaduse rikkumise pärast

kassatsioonkaebus, edasikaebus kõrgemasse kohtusse palvega tehtud otsus *kassatsiooni* korras tühistada

kasseerima I, *kassatsiooni* teostama, tühistama

kasseerima II (vt. *kassa*), sularaha sisse nõudma

kassett (pr. *cassette* < it. *caššetta* kastike), *fot.* mahuti plaatide v. filmi asetamiseks fotoaparaati v. filmikaamerasse; kartongist kaitsekarbike raamatute, kirjapaberi vms. jaoks; *sõj.* kest mõnda tüüpi kuulipilduja padrunite jaoks; seadis lennukilt seeriaviisi pommide heitmiseks; *arhit.* laesüvend talastiku v. võlviroodude vahel; kassettmagnetofoni lindimahuti

kassiir (it. *cassiere*), kassapidaja, laekur

kassiopeium vt. *luteetsium*

kassiteriit (< kr. *kassiteros* tina), tinakivi, tähtsaim tinamaak

kassoon (it. *cassone* kirst, suur laegas), (eriti renessansiaegne) suur it. kirst, 'sageli dekoreeritud nikerdiste või maalidega

kast (port. *casta* < *casto* puhas), eriti Indias esinev kinnine ühiskonnakiht, mida ühendab teatav päritav elukutse ja ühised käitumisnormid; k - i - s ü s t e e m jagab inimesi «kõrgemaiks» ja «madalamaiks» k-deks, annab õigustuse klassivahedele; tänapäeva Indias on k-isüsteem lagunemas; *ühiskondlik rühmitus, mis rangelt kaitseb oma suletud ringkonna eesõigusi

kastanjetid [-e'-] (< hsp. *castañeta* kastan), puuliistudest koosnev riist, mida tantsija lõgistab peos hoides rütmi rõhutamiseks

kasteet (pr. *casse-tête* peapurustaja), 1) *al.* sõjanui; 2) raske tinanupuga kepp; metallist sõrmenukkide- v. rusikakaitse (külmrelvana)

kastell [-e'-] (ld. *castellum* kindlus), suurema kindluse v. linnuse ees asetsev väike kindlustus; linnus v. kindlustatud loss

kastellaan (ld. *castellānus*), linnuseülem, kindluse v. lossi valveametnik; keskaegne sõjaväelist ja kohtuvõimu omav kuningaametnik; lossi v. mingi ühiskondliku hoone ülevaataja v. valvur; kirikuteener

kastigatsioon (ld. *castigātio*), karistus; ihunuhtlus, vitsahirm, piitsutus

kastooreum (< kr. *kastōr* kobras), kopranõre, kopra eriliste näärmete eritis, mida kuivatatult tarvit. droogina

kastooröli vt. *riitsinusõli*

kastor, 1) kopra ja ondatra karvadest tehtav kübaravilt; 2) liik tugevasti vanutatud villast palituriiet

kastraat (ld. *castrātus*), kohitsetu, kohimees; (k-e kasutati varemini kirikukoorides sopranilauljaina)

kastratsioon (ld. *castrātio*), kohitsemine, ruunamine, sugunäärmete kõrvaldamine operatsiooni teel

kastreerima (ld. *castrāre*), kohitsema, ruunama, *kastratsiooni* teostama

kasuaalne (ld. *casuālis*), juhuslik

kasuariin (kunstl. ld. *casuarina* < *kaasuar*), *bot.* Austraalias, Sunda saartel jm. kasvav pärislehtedeta puu, mille raske ning kõva puit on kasutatav mööblitööstuses ja mille koor sisaldab *tanniini*

kasuist, *kasuistika* harrastaja; osav ning riukaline vaidleja

kasuistika (< ld. *cāsus* juhus, juhtum), 1) *jur.* üksikküsimuste, *kaasuste* vaatlemine seisukohast, kuidas neid lahendada vastavalt seadusnormidele; 2) keskaegses teoloogias ja õigusteaduses üldiste dogmaatiliste põhilausete rakendamine üksikjuhtumite lahendamiseks; *osav ning kaval kahtlaste tõendite kasutamine, sõnakeerutused, mõtteväänamised; 3) *med.* haigusjuhtumite kirjeldus

kasuistiline, *kasuistikasse* puutuv; *med.* haiguse üksikjuhtumeisse puutuv

kasuistlik, *kasuistile* omane, riukaline, mõtteid väänav

kašelott [-o'-] (pr. *cachalot*), võidisvaal, hammasvaal ülisuure kandilise peaga, milles leidub väärtuslikku ainet spermatseeti

kašimäng = *kašš*

kašmiir (< *Kašmir,* maa India loodeosas), kašmiiri kitse ülipeenest villast kootud sall v. mõni muu ese; õhuke kammvill-lõngast pehme riie; üldse tervelt värvitud v. trükimustriline toimse sidusega kerge riie

kašnee (pr. *cache-nez* «peida nina»), kaelarätt, -sall

kašš e. **kašimäng** (pr. *cache* peide, peitmine), mõnes kaardimängus esinev kahimäng (mängija ei soovi ühtki tihi võtta)

kašuu vt. *katehhu*

kata- (< kr. *kata* alla, maha), alla-, maha-

katabolism (< kr. *katabolē* allaviskamine), *biol.* = *dissimilatsioon.* Vast. *anabolism*

katafalk [-fa'-] (pr. *catafalque* < it. *catafalco*), kaunistatud lava surnukirstu asetamiseks matusetalitusel; pidulik surnuvanker

kataforees (< kr. *kataphora* allakandmine), kolloidosakeste liikumine elektrivälja toimel katoodile

katakláss [-kla'-] (vt. *kata-* + *klastiline*), *geol.* kivimite mineraaliterakeste purunemine maakoores toimuvate liikumiste toimel

kataklüsm [-ü'-] (kr. *kataklysmos*), veeuputus; suur loodusõnnetus; vapustav muutus

katakombid [-o'-] (keskld. *catacumba* < kr.), ulatuslikud maa-alused käigud ühes laiemate ruumidega, kuhu varasema aja kristlased matsid surnuid ning kogunesid palvekoosolekuiks; *maa-alused käigud ning koopad

katakrees (kr. *katachrēsis* väärtarvitus), sõna tarvitamine vastukäivalt ta tõelisele tähendusele, vastastikku sobimatute mõistete ühendamine, näit. «hirmus ilus»
katalaas (< kr. *katallassō* vahetan), vesinikülihapendit veeks ja inertseks hapnikuks lagundav ferment
katalektiline värss [*-le'-*] (kr. *katalēktikos* lakkav), puudusilbilise värsijalaga lõppev värss. Vast. *akatalektiline värss*
katalepsia [*-e'-*] (kr. *katalēpsis* haare, haarak), tardumusseisund, lihaste kangestus; esineb hüsteeria, hüpnoosi ja mõnede vaimuhaiguste puhul
katalogiseerima e. **kataloogima**, *kataloogi* sisse kandma
kataloog (kr. *katalogos* nimistu), loend, nimestik, eri raamatute, piltide, käsikirjade jne. korrastatud nimekiri ühes tarvilike viidetega eseme leidmiseks
katalüsaatorid, ained, mille juuresolu kutsub esile *katalüüsi*
katalüüs (kr. *katalysis* lahustamine), keemilise protsessi kiirenemine v. aeglustumine, mida põhjustab mõne aine juuresolek
katalüütiline, *katalüüsisse* puutuv, katalüüsiga seotud
katamaraan (ingl. *catamaran* < tamili k.), kitsas (bambus)parv mõnedel loodusrahvail (liigub aerude v. purje abil); kahest kõrvuti kokkukinnitatud kitsast paadist v. parvest koosnev veesõiduk, üldse kahekereline laev
kataplasma [*-pla'-*] (kunstl. ld. *cataplasma* < kr. *kataplassein* üle määrima), *med.* puderhautis
katapult (ld. *catapulta* < kr. *katapeltēs*), antiik- ja keskaegne viskemasin (tarvitati eriti piiramisel); lennule stardil lisakiirenduse andmise seade (laevalt startimisel); väljapaiskeseade (näit. lennuki avarii korral)
katarakt [*-ra'-*] (< kr. *katarrhaktēs* kosk), kosk, juga; *med.* läätsekae, hall kae
katarid (< kr. *katharos* puhas), kirikuvaenuline usulahk, levinud peam. Põhja-Itaalias ja Prantsusmaal XI—XIII s.; nende õpetuses väljendus rahvamasside protest feodaalse korra vastu; nende nimest on tuletatud sõna *ketser*
katarr [*-a'rr*] (< kr. *katarrhos* allavool, nohu), kerge limaskestapõletik ninas, kõhus, kurgus jne.
katarraalne e. **katarriline** [*-a'rri-*], *katarrile* omane, põletikuline
katarsis (kr. *katharsis* puhastus), kirjandusteooria termin, mille all tavaliselt mõistetakse kirgedest puhastumist elamuste läbi, mida pealtvaatajas äratab tragöödia; *med.* soolte puhastus, kõhulahtisus
kataster e. **kadaster** [*-a's-*] (pr. *cadastre* < keskld.), ametlik kinnisvarade, eriti maaomandite väärtuse v. tulukuse register; v e e k. ametlik kokkuvõtlik andmestik veevarude kohta riikliku veekasutusplaani koostamiseks
katastrofaalne = *katastroofiline*
katastrofism, katastroofide teooria, *geol.* pr. teadlase G. Cuvier' poolt a. 1812 esitatud ekslik teooria, mille järgi Maa minevikus olevat toimunud rida katastroofe, mis olevat iga kord hävitanud elusa looduse vähemalt osaliselt
katastroof (kr. *katastrophē* pööre), äkiline õnnetus, hukatus, hävinguline sündmus
katastroofiline, hävinguline, hukatuslik
katatermomeeter, *katatermomeetria* jaoks kohandatud termomeeter
katatermomeetria (< *kata-* + *termomeetria*), jahtumise mõõtmine, eriti inimese kehasoojusele mõjuva jõu jahutava toime mõõtmine
katatoonia (...kr. *tonos* pinge), tahtlike liigutuste häiretes ja kangestuskrampides ilmnev närvihaigus, skisofreenia vorm
katedraal (keskld. *cathedrālis* < kr.), piiskopikirik, peakirik, toomkirik
kateeder (kr. *kathedra* iste, tool), antiikaegne kõnetool; õppetool; kõrgkoolis eri teadusharu v. ühise administratsiooniga rühm lähedasi teadusharusid; k - i s o t s i a l i s t i d, irooniline nimetus rühma sks. kodanlike majandusteadlaste kohta, kes 1870. a-il ülikoolide kateedreilt jutlustasid sotsialismi sildi all kodanlik-liberaalset reformismi
kateeter (kr. *kathetēr* allalastu), õõnessond, kehaõõnde (peam. kusepõide) viidav peenike toru vedeliku eemaldamiseks, ravimi manustamiseks v. diagnoosimise otstarbel
kateeterdama vt. *kateteriseerima*

kategooria (kr. *katēgoria* avalikult öeldu, väidetu), 1) mingi teadusala, eriti loogika ja filosoofia põhimõiste, peegeldab olulisemaid seoseid ja suhteid (näit. filosoofias mateeria, aeg, ruum, liikumine, põhjuslikkus); 2) liikkond, liik, rühm
kategooriline (kr. *katēgorikos*), kindlasti väitev, tingimata kehtiv, otsustav; k. o t s u s t u s, otsustus, kus suhe subjekti ja predikaadi vahel on väljendatud täiesti kindla väitena (mitte sõltuvana mingist tingimusest), näit. «Moskva on NSV Liidu pealinn»; k. i m p e r a t i i v vt. *imperatiiv*
kategoriseerima, *kategooriaisse* jaotama, liigitama
katehhees (kr. *katēchēsis*), suuline õpetus (eriti usuõpetus) küsimuste ja vastuste varal
katehheetiline, suuliste küsimuste ning vastuste kaudu toimuv (õppeviisi kohta), *erotemaatiline*
katehhu [*-te'-*] (kunstl. ld. *Acacia catechu* < malai k.) e. **kašuu** (pr. *cachou* < malai k.), mõnest Ida-Aasia taimest saadav ekstrakt (tarvit. ravimina ja värvimis- ning parkimisainena)
katekismus (< kr. *katēchismos* õpetus), lühike usuõpetuse käsiraamat küsimuste ning vastuste kujul
katenoid [*-oi'd*] (< ld. *catēna* ahel + kr. *eidos* kuju), *mat.* ahelpind, pöördpind, mis tekib aheljoone pöördumisel oma alussirge ümber
kateteriseerima e. **kateeterdama**, kateetrit kehaõõnde viima
katetomeeter (< *kaatet* + kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist kahe punkti vahelise vertikaalse kauguse täpseks mõõtmiseks
kat' exochen [*-eksohhee'n*] (kr.), eriti, eeskätt, silmapaistvalt
katgut = *kätgut*
katioon (< kr. *kata* alla + *iōn* minev), *füüs.*, *keem.* positiivse laenguga *ioon*, liigub elektrolüüsi puhul *katoodi* suunas
katjuuša (< vn. *Катюша* (hellitusnimi) Katjakene), Suure Isamaasõja ajal Nõukogude armees esmakordselt tarvitusele võetud kaardiväe-reaktiivmiinipilduja nimetus (sõdurite žargoonis)
katoliiklane, *katolikuusuline*
katoliiklik (kr. *katholikos* üldine, kõikne), *katoliku*, roomakatoliku kirikule v. *katolitsismile* omane
katolikoss [*-o'ss*], armeenia ja gruusia õigeuskliku rahvuskiriku patriarhi nimetus
katoliku, roomakatoliku kirikule omane, vt. *katolitsism*; k. k i r i k (täpsemalt: r o o m a k. k i r i k), paavstile alluv ja ennast «ainuõndsakstegevaks» kuulutav kristlik kirik
katolitsism e. **katoliiklus**, üks kristliku kiriku usutunnistusi, tunnustab paavsti oma vaimuliku peana; formeerus lõplikult a. 1054, mil kristlus lõhenes roomakatoliku ja kreekakatoliku kirikuks
katood (kr. *kathodos* tee alla), vooluallika negatiivne poolus v. klemm; negatiivse poolusega ühendatud *elektrood*; elektrone väljasaatev elektrood; vast. *anood*; k - k i i r e d, katoodilt lähtuv elektronide voog elektrovaakuumseadises; k - t o r u, katoodkiirte tekitamiseks tarvitatav elektrovaakuumseadis
katoptrika [*-o'-*] (kr. *katoptrikē*), peegeldusõpetus, valguse peegeldumist käsitleva optika osa vananenud nimetus
katrään (pr. *quatrain*), värsinelik, neljarealine salm
katsiik = *kasiik*
katšutša = *cachucha*
katuun (ar.), labane puuvillane riie
kauboi (ingl. *cowboy* lehmapoiss), ratsalehmakarjus Ameerikas
kaudaalne (< ld. *cauda* saba), *anat.* sabamine, sabapoolne, saba-
kaulifloorla (< ld. *caulis* tüvi, vars < kr. *kaulos* + ld. *flōs* (*flōris*) õis), *bot.* tüveõiesus, õite tekkimine tüvel ja vanadel okstel; esineb eriti troopikataimedel, näit. kakaopuudel
kauper (leiutaja E. A. Cowperi järgi), kõrgahju põlemisõhu eelsoojendi
kauri e. **kauritigu** (India k.), valkja portselanitaolisest ainest karbiga meretigu; k - k a r p e on paljudel maadel kantud helmestena kaelas ja tarvitatud ka vahetusrahana
kauripuu, Malai saarestikus kasvav okaspuu araukaarialiste sugukonnast, annab *kopaalvaiku*
kausaalne (ld. *causālis* < *causa* põhjus), põhjuslik, põhjus(e)-, *lgv.* põhjust väljendav; *med.* põhjust kõrvaldav

kausaalsus, põhjuslikkus, põhjuse ja toime seos

kausalgia [-a'-] (< kr. *kausis* põletus + *algos* valu), alatine kõrvetav valu, mis suureneb külgepuutel v. soojenemisel (esineb perifeersete närvide vigastuste tagajärjel)

kausatiiv (ld. *causativus* põhjustav < *causa* põhjus), *lgv.* tuletatud verb, mis väljendab tegevuse põhjustamist (näit. «kukutama» = «kukkumist põhjustama»)

kaustikum (< kr. *kaustikos* põletav), *keem.* söövitti, söövitav aine

kaustiline, söövitav, sööbiv, sööbe-, leeliseline; salvav, terav

kaustobioliidid, *geol.* põletatavad *bioliidid*, orgaanilist päritolu põlevad maavarad, näit. kivisüsi, põlevkivi, turvas, nafta, maagaas jt.

kautsjon (ld. *cautio* ettevaatus), tagatis, kindlustus; tagatisraha

kautskism, marksismi-leninismi vastu suunatud vool Teises Internatsionaalis, eitas proletaarset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri; selle voolu peateoreetikuks oli sks. sotsiaaldemokraat Karl Kautsky (1854—1938)

kautšuk (pr. *caoutchouc* < ind.), kummiaine, mida saadakse mõnede troopikapuude piimmahlast (l o o d u s l i k k.) või valmistatakse kunstlikult (s ü n t e e t i l i n e e. s ü n t e e s k.)

kava (maoori k.), Okeaanias k a v a p i p r a juurtest valmistatav joovastav jook

kavaleeria (pr. *cavalerie*), ratsavägi

kavalergardid (< pr. *cavalier* ratsanik + *garde* valve), Venemaal pidulikel juhtumeil tsaari perekonnaliikmete auvalveohvitserid; ratsakaardiväe polgu sõdurid; valitud kaardiväelased kõrgema aadli hulgast

kavalerist, ratsaväelane

kavaljeer (it. *cavaliere*), tee v. kraavi rajamisel väljakaevatud mulla vall

kavaljeero (hsp. *caballero*), rüütel, aadlik, härra (Hispaanias)

kavalkaad (pr. *cavalcade* < it. *cavalcata*), ratsasalk; pidulik ratsanike rongkäik

kavatiin (it. *cavatina*), väike lüüriline laulupala ooperis

kaveerima (ld. *cavēre*), valvel olema; käendama, võlgade eest vastutama

kavent [-e'-], käendaja, vastutaja

kavern [-e'-] (ld. *caverna* koobas), tühik, õõs (tekib näit. kopsus tuberkuloosi tagajärjel)

kavernoosne (ld. *cavernōsus*), täis *kaverne*, tühikuline, urkaline; korkaline, korgas-

kavitatsioon (< ld. *cavitas* süvend, õõs), tühikute tekkimine voolavas vedelikus vedeliku kiirel voolamisel

kcal, *kilokalori* tähis

kebratšo [-a'-] (hsp. *quebracho*), k e b r a t š o p u u jm. L.-Am. puude ülikõva puit, millest saadakse parkimisel ja ravimina tarvitatavat ekstrakti

kediiv (pärs.), Egiptuse asevalitseja tiitel Türgi ülemvalitsuse kestel (1867—1914)

kedrid (pr. *quêtres*), labajala- v. säärekatted

keefir vt. *kefiir*

keegel (sks. *Kegel*), 1) kirjakraad, trükitähe ulatus tähepildi kõrguse suunas (arvestatakse punktides); 2) veeremängu kurikas

keeglimäng, veeremäng, sportlik mäng, milles erilist kuuli heidetakse vastavale veereteele, et selle teise otsa püstiasetatud kurikaid (*keegleid*) ümber paisata

keeks (ingl. *cake* kook), rosinaid, sukaadi, pähkleid vms. sisaldav pehme kook; kuiv küpsis

keelim e. **keelimvaip** (trg.), mõlemalt poolt ühesuguse suure geomeetrilise mustriga idamaine (seina)vaip

keemia (keskld. *alchemia* < *ar.* < kr. *chēmeia*), ainete koostist, ehitust ja omadusi ning muundumise seadusi käsitlev teadus

keemik, *keemia* eriteadlane

keemiline, *keemiasse* puutuv, keemia-; k. s ü m b o l, tingmärk k-se elemendi tähistamiseks, näit. H — vesinik, O — hapnik, Au — kuld; k. r e a k t s i o o n, aine muutumine mingiks teiseks aineks, millega käib kaasas energia eraldumine v. tarvitamine

keen (jaap.), jaapani pikkusmõõt, = 1,8 m; ringkond, haldusüksus Jaapanis

keep (ingl. *cape*), varrukateta mantel

keerub (hbr.), teatavat liiki ingel (piiblis); inimese peaga ning looma kehaga tiivuline olend Vana-Idamaade mütoloogias; tiivulise lapsepea kujutis kunstis

kefaal (< ld. *mugil cephalus* < kr.

p.-n. *Kephalos*), *zool.* meriärn, perek. kalu kefaallaste suguk-st

kefalo- (< kr. *kephalē* pea), pea-

kefalopoodid (. . . kr. *pus* jalg), *zool.* peajalgsed, klass limuseid

kefalotooraks (. . . kr. *thōrax* rind), *zool.* pearindmik (eesmine, lülistumata kehaosa kooriklooomil ja ämblikulaadseil)

kefiir e. **keefir** (trg.), eriliste seeneste (k - i s e e n t e) abil piimast valmistatud hapu jook

kellu (sks. *Kelle*), müürsepa- v. pottsepalabidake

keloid [-oi'd] (< kr. *chēlē* sõrg, küünis + *eidos* kuju), *med.* (iseenesest v. armistumisel tekkiv) kasvajataoline nahapaksend

kelp (ingl.), suur merevetikas; selle tuhk, millest saadakse joodi ja kaaliumisooli

kelt (ld. *celtis* peitel), *arheol.* pronksiaegne silmata metallkirves, kinnitatav konksutaolise varre otsa; ka kiviaegne peitli- v. silmata kirve taoline riist

keltium = *hafnium*

kemalism, türgi kodanlik-natsionalistlik liikumine, tekkinud a. 1919; nimetatud selle juhi Mustafa Kemal Atatürki (1880—1938) nime järgi

kemikaalid (< *keemia*), keemiliselt koosseisult (suhteliselt) puhtad ained laboratoorseks v. tööstuslikuks tarbeks

kemiseerima, *keemia* saavutusi mitmekülgselt rakendama tehnikas, tööstuses, põllumajanduses, jm.

kemism, *keemiliste* reaktsioonide kulgemine, keemilise energia kogutoime reaktsioonides, ka taimedes ja loomades; mingi nähtuse v. protsessi keemiline olemus

kemo-, keemia-, keemiline

kemoluminestsents (. . . *luminestsents*), keemilisel reaktsioonil vabaneva energia tekitatud luminestsents

kemoretseptor (. . . *retseptor*), *biol.* *keemilisi* ärritusi vastuvõttev meeleelund v. -rakk

kemosüntees (. . . *süntees*), *biol.* keemilise energia kasutamine orgaaniliste ainete sünteesiks

kemotaksis (. . . kr. *taxis* korrastamine), *biol.* vabalt liikuvate organismide v. rakkude suundliikumine keemiliste ärrituste mõjul

kemoteraapia (. . . *teraapia*), keemiline ravi: organismi viidav keemiline vahend peab hävitama haigust tekitavad pisikud v. häirima kasvaja arengut, kahjustamata organismi ennast

kemotropism (. . . kr. *tropos* suund, pööre), *bot.* keemiline suundus, taime kasvu suundus keemiliste ärrituste toimel

kenaff [-a'-] (trg.), taim kassinaeriliste suguk-st, kanep*hibisk*; sellest taimest saadav tugev kiudaine, millest tehakse jämedat kangast, köisi, kalapüügivõrke jne.

kendõrr (trg.), siberi koerakool, taim koerakooluliste suguk-st; annab kiudu, kuid vähese tulukuse pärast tegelikult ei kultiveerita

kennel (ingl., «koerakuut»), koerakasvandus

kenozoikum = *kainosoikum*

kenotaaf (< kr. *kenos* tühi + *taphos* haud), haud isikule, kes on maetud mujale v. kelle matusepaik teadmata

kenotron (. . . *elektron*), kahe elektroodiga elektronlamp, mida tarvit. alaldajalambina

kentaur (kr. *Kentauros*), vanakr. mütoloogias pooleldi inimese, pooleldi hobuse kehaga olend

keraamik, töötaja või kunstnik *keraamika* alal

keraamika (kr. *keramikos* savi-), savitöö, savitöökunst; savitooted, -nõud, -esemed

keramiit (< kr. *keramis* tellis), paakumiseni põletatud tellis; tarvit. teede sillutamiseks

keramsiit (< kr. *keramos* savi), *tehn.* mullilise struktuuriga põletatud savi, tarvit. ehitustel täitematerjalina

kerargüriit (< kr. *keras* sarv + *argyros* hõbe), hõbekloriid, sarvetaoliste koorikutena esinev hõbedamaak

keratiin, sarvaine e. sarvis, sarvede (ka küünte, sulgede, juuste, karvade) peakoostisaine, lahustumatu kiuline valk

keratiit, sarvkestapõletik (silmahaigus)

keratoos, naha sarvkihi haiguslik paksenemine

keratoplastika (< kr. *keras* sarv + *plastika*), silma sarvkesta asendamine operatsiooni abil

kerogaas (vn. *керогаз* < *керосин* petrooleum + *газ* gaas), teatavat liiki tähita *priimus* (keeduaparaat)

kerogeen (<∢ *kero(ssiin)* + kr. *genos* teke), põlevkivi orgaaniline aine, tekkinud väljasurnud organismide jäänustest

kerossiin (vn. *керосин*, ingl. *kerosene, -sine* < kr. *kēros* vaha), *petrooleumi* nimetus vene ja (eriti ameerika) inglise keeles

kessoon (pr. *caisson*), suur alt lahtine veetihe kast (tarvit. veealustel ehitustöödel, kus ülevalt pumbatava suruõhuga eemaldatakse k-st vesi, et saada tööruumi); õõsseintega kast metallisulatusahjudes; õõsseinaline aeroplaani kere külgtala

kessoontõbi, haigusnähud, mis tekivad liiga kiirel siirdumisel tunduvalt madalama õhurõhuga keskkonda

keta (nanai k.), siberi lõhilane, tähtis toidukala

ketmeen (vn. *кетмень* <∢ trg.), suur vanaaegne kõblas, oli tarvitusel Kesk-Aasia rahvastel

ketoonid (< *atsetoon*), *keem.* orgaanilised ühendid, sisaldavad *karbonüülrühma* seotult kahe süsivesinikuradikaaliga

ketoos, ketoonsuhkur, *ketoonide* rühma kuuluv lihtsuhkur

ketser (sks. *Ketzer* <∢ kr., vt. *katarid*), väärusuline, valitsevast usust v. üldisest arvamusest kõrvalekalduja

ketserlik, *ketserile* omane, väärusuline; üldisest arvamusest kõrvalekalduv

ketserlus, väärõpetusse kaldumine, üldtunnustatud dogmade v. üldiselt kehtivate arvamuste eitamine

ketš (ingl. *ketch*), väike kahemastiline rannasõidupurjekas

kg, *kilogrammi* tähis

kgm e. **kG·m**, *kilogramm-meetri* tähis

khaan (pärs. < tat.), kuningas v. vürst türgi ja mongoli, hiljem ka teistel muhamediusulistel rahvastel; Pärsias üldse suursuguse isiku tiitel

khaki (hindi k. < pärs.), rohekaskollane kaitsevärvi riie

khii = *hii*

kHz, *kilohertsi* tähis

kiasm [-*a'*-] (kr. *chiasmos*, X-tähe viisi ristamisi asetus), *anat.* ristmik, närvide (eriti nägemisnärvide) ristumiskoht; *biol.* ristuv ühendus v. sellise ühenduse koht kromatiididel *meioosis*; *lgv.* kahe järjestikku asetseva lause pealiikmete ristamisi paigutamine

kibitka [-*bi'*-] (vn. *кибитка* <∢ trg.-tat.), talvine kaetud sõidutõld v. (varemini) kaetud vanker; kaasasveetav ümmargune kirgiisi telk

kii (poola k. *kij* < pr.) e. köö (pr. *queue*), piljardikepp

kiil (holl. *kiel*, ingl. *keel*), emapuu e. andur, laeva põhipalk v. põhiosa, millele kinnitub raamistik

kiilhaalama (holl. *kielhalen*), laeva tugevasti ühele küljele kallutama (veealuse osa parandamiseks, puhastamiseks v. värvimiseks)

kiilplokk (ingl. *keelblock*), alus, millel laev asetseb ehitamisel v. remontimisel

kiilson (ingl. *keelson*), laeva põhja seespool pikuti üle laeva ulatuv kiiluga rööbitine tugev sidepuu, teraslatt v. plaat

kiinakoor e. **hiinakoor** (< peruu k.) *kiinapuu* koor; tarvit. ravimina palaviku, eriti malaaria vastu

kiinapuu e. **hiiniinipuu**, troopilises Ameerikas ja ka mujal kasvav puu, mille koorest saadakse *hiniini*

kiindrus (< sk. *Kienruss* (männi)nõgi; tahm), musta värvainena kasutatav (õli-, petrooleumi- v. vaigu) tahm

kiiselguur (sks. *Kieselgur*) e. **diatomiit** (< kr. *diatomē* läbilõikamine), *geol.* peam. ränivetikate kestadest koosnev kerge kriiditaoline sete

kiivi e. **kiivi-kiivi** (ingl. *kiwi* < maoori k.), kanasuurune lennuvõimetu lind Uus-Meremaal

kiks (sks. *Kicks* < ingl. *kick* löök), piljardimängus ebaõnnestunud löök (mängukepp puudutab palli vaid libistades)

kikstarter (ingl. *kickstarter*), seadis mootorratta käitamiseks pedaali jalaga tõugates

kilee (trg.), türgi õõnesmõõt, = = 35,27 l

kiliasm [-*a'*-] (kr. *chiliasmos* < *chilioi* tuhat) e. **millenarianism** (< ld. *millenārius* tuhandeline), kristluses usk Kristuse peatsesse taastulemisse ja maapealsesse tuhandeaastasse rahuriiki enne oodatavat maailma lõppu

kill (trg.), vanutussavi liik, sisaldab suuremal määral leelisi; vahutab merevees

kilo, lüh. sõnast *kilogramm*

kilo- (pr. *kilo* <∢ kr. *chilioi* tuhat), eesliitena mõõtude nimetustes märgib põhiühikust 1000 korda suuremat ühikut

kilogramm, kaalu- ja massiühik, tähis kg; 1 kg = 1000 *grammi*

kilogramm-meeter, tähis kgm, kG·m, tööhulga ühik; tööhulk, mis on vajalik ühe kilogrammi tõstmiseks ühe meetri kõrgusele

kiloherts, kõrgsagedustehnikas kasutatav võnkesageduste mõõtühik, tähis kHz; 1 kHz = 1000 *hertsi*

kilokalor vt. *kalor*

kilomeeter, pikkusühik meetermõõdustikus, tähis km; 1 km = 1000 *meetrit*

kiloparsek, *astr.* tähtede vahemaa mõõtmisühik, = 1000 *parsekit*

kilopond, *füüs.*, *tehn.* mõnes riigis jõukilogrammi tähenduses kasutatav jõuühik, tähis kp; 1 kp = 1000 *pondi*

kilovatt, *elektr.* praktiline võimsusühik, tähis kW; 1 kW = 1000 *vatti*

kilovatt-tund, praktiline energiaühik, tähis kWh, energiahulk, mis võrdub tööga, mida sooritab 1-kilovatise võimsusega masin ühe tunni jooksul

kilovolt, *elektr.* pingeühik, tähis kV; 1 kV = 1000 *volti*

kimono (jaap.), mantlitaoline jaapani mehe- v. naiseriie, laiade varrukatega; levinud ka Euroopas naiste kodumantlina

kimäär (kr. *Chimaira*), vanakr. mütoloogias koletis lõvi pea, kitse kehaosa ja mao sabaosaga; *metsik fantaasiakuju, ebatõeline pettekuju, teostamatu unistus; *biol.* kahe erineva genotüübiga rakkudest v. kudedest koosnev organism, näit. pookvärd, s. o. ühe liigi organismi osade teise liigi organismile külgepookimisel saadud värd

kimäärne, fantastiline, pettekujutuslik, ebatõeline

kinaasid (<∢ kr. *kinēma* liikumine), *biol.* ained, mis muudavad (inaktiivse) *profermendi* aktiivseks *fermendiks*

kinaver e. **tsinnoober** (< kr. *kinnabari* liik punast värvi), tähtsaim elavhõbedamaak, punane muldjas aine (tarvit. ka maalrivärvina)

kindral (< ld. *generālis* üldine, üld-, ülem-), kõrgemate sõjaväeliste auastmete liik; enamikus mais eristatakse kindralitel neli astet (madalamalt kõrgemale): k.-m a j o r, k.-l e i t n a n t, k.-p o l k o v n i k (e. k.-k o l o n e l) ja a r m e e k., harilikult lisades ka vastava väeliigi nimetuse

kindral- e. **generaal-**, üld-, ülem-, pea-

kindralkuberner, tsaristlikul Venemaal kõrgeim võimukandja maa-alal, kus olid kehtivad eriseadused v. kus oli välja kuulutatud eriseisukord; Briti dominioonides — kuningliku võimu esindaja; kõrgeim riigiametnik tähtsamais Prantsuse kolooniais

kindralleitnant, kindralmajor, kindralpolkovnik, vt. *kindral*

kindralstaap, peastaap, riigikaitse organiseerimise kõrgeim organ, mis valmistab rahuajal igakülgselt ette riigikaitset ja juhib sõjaajal operatsioone

kindral-superintendent (< *kindral-* + ld. *superintendere* üle vaatama), luteri usu kiriku teat. ringkonna vaimuliku juhi endine nimetus (vastab piiskopile)

kineast [-*a'st*] (pr. *cinéaste*), *kinofilmi* stsenarist või režissöör; *kinematografist*

kineetika (<∢ kr. *kinētikos* liikumis-), mehhaanika osa, mis uurib kehade liikumist ja tasakaalu ning jõudude mõju kehadele

kineetiline, liikumis-; k. e n e r g i a, liikumisenergia, hoog

kinemaatika (< kr. *kinēma* liigutus, liikumine), geomeetriline õpetus liikumisest, *mehhaanika* osa, käsitleb liikumist puht-geomeetrilisest vaatepunktist, sõltumatult liikumist põhjustavaist jõududest ja keha massist

kinematograaf (... kr. *graphō* kirjutan), aparaat liikuvate e. «elavate» piltide tekitamiseks; *kino*

kinematograafia, kinokunst, *kinofilmide* valmistamisega seotud kunst ja tööstusharu

kinematografist [-*fi'st*], töötaja *kinematograafia* alal, kinofilmide valmistamise alal kutseline töötaja; vrd. *kineast*

kineskoop (< kr. *kinēma* liigutus + *skopeō* vaatan), *televiisori* vastuvõtutoru, suur (pildi) vastuvõtulamp koos ekraaniga

kinesteetiline (<∢ kr. *kinēma* liigutus + *aisthēsis* taju), liikumistajumuslik, lihaste liikumise tajumisse puutuv

kingston e. **kingston-kraan** (<∢ p.-n.), kraan laeva veealuses osas, tarviduse korral vee sisselaskmiseks

kinidiin, *kiinakoores* (peale *hiniini*) leiduv kõrvaline alkaloid

kiniin = *hiniin*

kino (lüh. sõnast *kinematograaf*), hoone v. hoone osa filmide esitamiseks

kinofikatsioon e. **kinofitseerimine**, kinode rajamine, kinoetenduste korraldamine ja kinode varustamine filmidega

kinofilm, filmikunsti toode, kinos näitamiseks määratud *film*

kinoliin (< *hiniin* e. *kiniin*), värvitu v. helekollane õlitaoline terava lõhnaga mõru vedelik

kinoon, aniliinist saadav kuldkollane kristalne aine

kinosool (< *kinoliin* + *sulfasool*), *farm.* teatav antiseptikum ning desinfektsioonivahend

kinžall [-*a*'-] (vn. *кинжал*), pist- v. põueoda

kiosk (trg. < pärs.), aiamajake; müügimajake, -putka

kipper (holl. *schipper*, ingl. *skipper* laevnik), väikese veolaeva juhi v. kaubalaeva kapteni van. nimetus; tüürimees; sõjalaeva pardavarustuse ülem

kippreegel (sks. *Kippregel*), kaardistusriist kaldenurkade ja kauguste mõõtmiseks

kips (kr. *gypsos*), kristallisatsioonivett sisaldav kaltsiumsulfaat, puhtal kujul värvusetu ja läbipaistev mineraal (kuumutatud ning peeneksjahvatatud k-i tarvit. ehitusmaterjalina, voolimisel, vormimistöödeks jne.)

kipu (peruu k.), muistsete peruulaste sõlmkiri

kirilliitsa e. **kürilliitsa** [-*ri*'-] (vn. *кириллица* slaavlaste apostli Kyrillose järgi), vana kirikuslaavi tähestik, pärit IX s.

kirmas e. **kirmes** (alamsks. *Kirmes* < sks. *Kirchmesse*), kirikupühaga seotud laat ning rahvapidu; suvine maapidu noorte laulu ja tantsuga

kiro- (< kr. *cheir* käsi), käe-, käsi-

kiromant = *hiromant*

kiromantia [-*a*'*n*-] = *hiromantia*

kiropoodia (...kr. *pus* jalg), käte ja jalgade ravi v. nende eest hoolitsemine

kirsa (vn. *кирза* < ingl. *kersey* tugev kalev), veekindlaks immutatud presentriie, naha aseaine (eriti saapapealseteks)

kirurg [-*u*'-], eriarst v. eriteadlane *kirurgia* alal, haavaarst

kirurgia [-*u*'-] (< kr. *cheirurgia* käsitöö, haige lõikus), haavaarstiteadus, arstiteaduse ala, mis ravib haigusi ja vigastusi peam. operatsioonide abil

kirurgiline [-*u*'-], *kirurgiasse* puutuv haavaarsti-, haavaravi-, haava-

kisiil e. **kisill** [-*i*'*ll*] (trg.), kirsskontpuu, punaste söödavate marjadega puu v. põõsas kontpuuliste suguk-st

kismet (trg. < ar.), vääramatu saatus (muhameedlaste uskumuse järgi)

kissell [-*e*'-] (vn. *кисель*), sültjas magustoit mahlast, marja- v. puuviljapüreest, piimast jms., keedetud suhkru ning tärklisega

kišlakk [-*a*'-] (trg.), küla, asula (Kesk-Aasias)

kišmišš [-*i*'*šš*] (trg. < pärs.), peenike seemneteta viinamarjasort; sellest tehtud rosinad; *aktiniidia* marjad (eriti kuivatatult)

kitara e. **kitaara** (kr. *kithara*), vanakreeka (kandletaoline) keelpill, mis erines *lüürast* sellega, et tal oli puust kõlakast; vrd. *tsitter*

kitarood (kr. *kitharõidos*), vanakreeka kandlemängija-laulik

kitarr [-*a*'-] (hsp. *guitarra*), tavaliselt 6—7 keelega keelpill, mida mängitakse näpeldes

kitarrist, *kitarri*mängija

kitiin (< *kitoon*), *biol.* orgaaniline aine, esineb paljude selgrootute (vähid, putukad jt.) väliskestas

kitoon (kr. *chitõn*), vanakr. linane v. villane rõivas, kanti sageli pealisriiete all

kitš (sks. *Kitsch* < holl.), alaväärtuslik ning maitselage kunstiteos, läägе soperdis

kiwi [*kiivi*] (ingl.) = *kiivi*

klaarima (sks. *klären* < ld. *clārus* selge), selgitama; selitama; laeva sadamas sisse v. välja kirjutama

klade (sks. *Kladde* < holl.), kaustik, märkuste vihik

kladood (< kr. *klados* oks, võrse), lehetaoline vars mõnel lehitul põuase ala taimel, täidab lehe ülesannet assimilatsiooniorganina

kladoonia (kunstl. ld. *cladonia* < kr. *klados* oks), *bot.* samblike perekond, põdrasamblik

klakk (pr. *claque*), palgatud plaksutajaskond kodanlike maade teatreis

klaköör (pr. *claqueur*), palgatud plaksutaja kodanlike maade teatreis;

vastavalt palkaja juhenditele k-id avaldavad kas «vaimustatult» kiitust või segavad ettekannet vile ja muu käraga

klann (ingl. *clan* < keldi k.), šotlaste v. iirlaste sugukond, kes elab organiseeritud kogukonnana

klarkia (nimetatud Ameerika maadeuurija W. Clarki auks), *bot.* rohttaim pajulilleliste suguk-st; e l e g a n t n e ja k a u n i s k. on tuntud aialilled

klarnet (it. *clarinetto*), avara heliulatusega puupuhkpill

klarnetist, *klarneti*mängija

klass I (ld. *classis* rühmkond, liik), ühiste tunnustega esemete rühm, suurus- v. väärtusrühm; *zool.*, *bot.* hõimkonna ja seltsi vaheline süstemaatilise liigituse pearühm; *mat.* detsimaalsüsteemis kolmest ühikujärgust koosnev ühik; kaubalaevade liigitamise rühmkond; sama õppeaasta õpilaste ühendus; kooliruum, -tuba

klass II (< *klass I*), ühiskondlik põhirühmitus. Orjanduslikus ühiskonnas on põhik-deks orjapidajad ja orjad, feodaalühiskonnas — mõisnikud ja pärisorjad, kapitalistlikus ühiskonnas — kapitalistid ja proletaarlased. NSV Liidus on likvideeritud kõik ekspluateerivad k-d, ühiskond koosneb kahest sõbralikust k-st: töölistest ja talupoegadest, kellega seltsib eriline vahekiht — nõukogude intelligents

klassifikaator, 1) liigitaja, klassifitseerija, liigitustabel v. -seade; 2) *mäend.* seade mineraaliterade sorteerimiseks nende suuruse järgi

klassifikatsioon, 1) liigitus v. rühmitamine vastavalt mingile jagamise aluseks võetud tunnusele; *zool.*, *bot.* süstemaatiline rühmitamine liikide, perek-de, suguk-de jne. järgi; 2) *mäend.* mineraaliterade sorteerimine nende suuruse järgi

klassifitseerima (< ld. *classis* rühmkond, liik + *facere* tegema), rühmitama, liigitama, klassidesse jagama

klassik (< ld. *classicus* esmaklassiline), üldtunnustatud kirjanik v. kunstnik; põhjapanevaid saavutusi omav teaduse v. filosoofia suurmees, kelle teosed on jäädava väärtusega; m a r k s i s m i k - d, Marx, Engels, Lenin; *klassikalise* haridusega v. *klassikat* harrastav isik, vanakr. ja ld. k. ning kirjanduse eriteadlane

klassika, antiikne kreeka-rooma kunst ja kultuur, mida renessansi ajal peeti Lääne-Euroopas kultuuri kõrgeimaks normiks; klassitsismil põhinev arenemisjärk Euroopa kunsti ajaloos; mingi rahva kunsti v. kultuuri arengu kõrgpunkt

klassikaline, 1) *klassikasse* puutuv v. kuuluv, klassikale v. *klassikuile* omane; k. f i l o l o o g i a, antiikse kreeka-rooma kultuuriga, eriti kr. ja ladina keele ning kirjandusega tegelev teadus; 2) eeskujulikult täiuslik, väärtuslik, suurmeistreile omane

klassiline, klassi-, *klassile* (II) omane, klassipärane, klassisse v. klassidesse puutuv

klassitsism, vool kunstis ja kirjanduses Lääne-Euroopas XVII—XVIII s., pidas eeskujuks *klassikalist* antiikaegset kunsti, nimetatakse ka *pseudoklassikaks*; samal ajal valitsenud arhitektuuristiil, mis jälgis osalt antiikkunsti, osalt renessansi eeskujusid

klaster (ingl. *cluster* kobar), *muus.* kobarkooskõla, piiramatust arvust terve- ja pooltoonide vahekorras olevaist helidest koosnev kõlakompleks

klastiline (kr. *klastos* tükkideks murtud), *geol.* purdne, purd-, vanemate kivimite murenemise saadustest koosnev; k. k i v i m, purdkivim

klatš (sks. *Klatsch* plaksutus, keelepeks), keelepeks, tühijutt

klatšima (sks. *klatschen*), keelt peksma, tühja juttu ajama

klaun vt. *kloun*

klausel (ld. *clausula* lõpposa), lepingu eripunkt, üksik punkt; eritingimus, piirav v. lisatingimus; kõne retooriline lõpposa; värsirea lõppsilbid

klaustrofoobia (< ld. *claustrum* suletud koht + kr. *phobos* kartus), haiguslik kinnise ruumi kartus

klausuur (keskld. *clausūra* suletus), suletud olek, viibimine kinnises ruumis; eraldatus välismaailmast (eriti kloostris); võõrastele suletud osa kloostrist

klavessiin (pr. *clavecin*), vanaaegne klaviatuuriga keelpill, klaveri eelkäija

klaviatuur (sks. *Klaviatur* < ld. *clāvis* võti), klahvistik, mänguriista, kirjutusmasina jne. klahvide kogu

klaviir (< sks. *Klavierauszug* klaverisobitus), klaverikoondis, orkestripala, ooperi vms. sobitus klaverile

klavikord (it. *clavicordo*), vanaaegne klaviatuuriga keelpill, kus iga keele kohta tuli mitu klahvi ja vastava tooni tekitamiseks eraldati vajalik osa keelest

kleerik (ld. *clēricus* < kr.), vaimulik, preester, *kleeruse* liige; *van.* kirjaoskaja, haritlane

kleerus (kr. *klēros*), vaimulikkond, preesterkond (eriti kat. kirikus)

kleftid (uuskr. *klephtēs*), Põhja-Kreeka ja Makedoonia vabad mäestikuelanikud Türgi ülemvõimu ajal Kreekas; pidasid võitlust vallutajate vastu

kleistogaamia e. **kleistogaamsus** (< kr. *kleistos* suletud + *gamos* abielu), umbsigisus, kahesugulise õie tolmlemine sama õie tolmu läbi kinnises õies

klemm (sks. *Klemme*), näpits v. kruviga varustatud pesa (näit. elektrijuhtme kinnitamiseks)

klepsüdra [-*ü'*-] (kr. *klepsydra*), vanakr. veekell, ajanäitaja, kus ühest anumast teise tilkuva veehulga abil määrati möödunud aega

kleptomaan, *kleptomaaniat* põdev isik, varastamishaige

kleptomaania (< kr. *kleptō* varastan + *maania*), varastamishaigus, vaimuhaiguslik kalduvus varastada

klerikaal, kiriku võimu pooldaja, kiriklane, *klerikalismi* pooldaja, *klerikaalse* erakonna liige

klerikaalne (keskld. *clericālis* < kr.), kirikumeelne, klerikaalidele v. klerikalismile omane

klerikalism, poliitiline kirikumeelsus (eriti kat. maades), paavstimeelsus, reaktsiooniline poliitiline suund kapitalistlikes maades

kleruuhia (kr. *klēruchia* loosiga maajagamine), *aj.* poolsõjaväeline koloonia muistse Ateena poolt vallutatud maal; k-id asutati eriti rohkesti V s. e.m.a. emamaast üsna kaugetes meretagustes maades

kleveiit (< p.-n.), liik *uraniiti*, mis peale uraani ja raadiumi sisaldab ka muid haruldasi muldmetalle

klient (ld. *cliens* kaitsealune), 1) Vana-Roomas mõne võimsa isiku sõltlane, *patrooni* kaitsealune, 2) alaline tellija, ostja, tarbija, panga kasutaja jne.; advokaadi v. notari juriidilise abi tarvitaja

klienteel (ld. *clientēla*), sõltlaskond, klientide ring; klientide sõltuvus *patroonist*, sõltlaslikkus

klientuur, alatine tellijaskond, ostjaskond, tarbijaskond; advokaadi v. notari klientide ring

kliff (ingl. *cliff*), rannajärsak

kliima (kr. *klima*), ilmastu, ilmastiku põhiolud, õhkkonna keskmine seisund teataval maa-alal, kujuneb sõltuvalt geograafilistest tingimustest, päikesekiirgusest, tuultest, sademeist jne.

kliimaks (kr. *klimax* redel), 1) astmeline tõus, järjest tugevneva jõuga sõnad v. väljendid; kõrgeim aste, haripunkt; ka sama mis *klimakteerium*; 2) *biol.* antud *kliima* tingimustes stabiliseerunud taimekooslus

kliinik (< kr. *klinikos* voodis lamav), haigla, eriti selline, kus toimub uurimistöö ning arstiteaduse õpetamine

kliinika, arstiteaduse õpetamine haigevoodi juures

kliiniline, *kliinikasse* puutuv; *kliinikus* toimuv

kliirens (ingl. *clearance*), *tehn.* vaba liikumisruum, transpordivahendi šassii väikseim kaugus tee pinnast

kliiring (ingl. *clearing* klaarimine), vastastikune võlakohustuste tasaarvestus, arveteõiendamine pankade vahendusel (ka rahvusvahelises ulatuses)

kliitor (kr. *kleitoris*), *anat.* kõdisti

kliiver e. **kliiverpuri** (holl. *kluiver*), kolmnurkne puri laeva vööris

kliiverpoom (holl. *kluiverboom*), laeva ninast väljaulatuv palk, mille külge on kinnitatud *kliiver*

klikk (pr. *clique*), kildkond, omakasupüüdlik ühehuviliste rühmitus

klikuuša (vn. *кликуша* < *кликать* huikama, karjuma), kisendamishoogude all kannatav hüsteeriline naine

klimaatiline, kliimaline, kliimasse puutuv, ilmastuline

klimakteeriline, *klimakteeriumisse* puutuv, sellest tingitud

klimakteerium (< kr. *klimaktērikos* astmeline < *klimax* redel), naise sigivuse lõppemise ajajärk (46—54 eluaasta paiku)

klimatograafia (< *kliima* + kr. *graphō* kirjutan), ilmastukirjeldus, klimatoloogia kirjeldav osa

klimatoloogia (... kr. *logos* mõiste), ilmastuteadus, õpetus kliimast ja seda määravaist tegureist

klimatoteraapia (...*teraapia*), kliimaolude kasutamine raviks, kliimaravi

kliinitsist, *kliinikus* töötav ja seal teaduslikke vaatlusi ning uuringuid teostav arst

klinker (holl.), kõrgpõletustellis, kokkusulamiseni põletatud savikivi; kokkusulamiseni põletatud toorainete segu tsemendivalmistamisel

klinomeeter (< kr. *klinō* kallutan + *metreō* mõõdan), kalde-, langumõõteriist

klint (taani k.), murrutusranna järsak, rannikumadalikku paelavast eraldav astang

klintš (ingl. *clinch*), sülitsi kinniolek, kinnihoidmine (keelatud võte poksis)

klintšima, *sport.* vastase külge klammerduma, *klintši* kasutama

klipper (ingl. *clipper*), eriline kitsas ja pikk kiire merepurjekas

klips e. **klipp** (ingl. *clip*, pl. *clips* klamber, näpits), klamberkinniti; klamberkinnitiga ese, näit. kõrvarõngas

klistiir (kr. *klystēr* < *klyzō* loputan) e. **klüsma** (kr. *klysma* loputus), vedeliku valamine pärasoolde v. kaugemale jämesoolde; toimub soole tühjendamiseks, mõnikord ka ravimite v. toiduainete juhtimiseks kehha

klišee (pr. *cliché*), joonise, pildi v. kirjalao teisend metall- v. plastmassplaadil, mille abil pilte jne. trükitehniliselt paljundatakse; *kulunud, palju tarvitatud väljend

klišeerima, *klišeed* valmistama

klivaaž (pr. *clivage*), *geol.* kivimite lõhenevus nurgeti kihistumissuunaga

kloaak (ld. *cloāca*), maa-alune reoveekanal Vana-Roomas; sooltoru lõpposa kahepaikseil, lindudel jt., kui sinna suubuvad kuse- ja sugujuhad; reomülgas, rüvetuskoht

klokee (pr. *cloqué*), kublalise pinnaga riie

kloon (kr. *klōn* oks, võsu), *biol.* üksiku taim- v. alama loomorganismi sugutul paljunemisel, näit. vegetatiivsel teel tekkinud järglaskond

klooniline (< *kloonus*), *med.* vaplev, vaplus-

kloonima (< *kloon*), *agr.* vegetatiivselt (s.o. võsude, pistikute, mugulate, sibulate jms. abil) paljundama

kloonus (kr. *klonos* tõmblus, tunglus), *med.* vapluskramp, kiiresti üksteisele järgnevate lihaste kokkutõmmete ja lõtvumistega kramp

kloor (< kr. *chlōros* rohekas), sümbol Cl, *halogeenide* hulka kuuluv element, järjenr. 17, aatomm. 35,453; kollakasroheline lämmatav gaas, esineb looduses ühendeina; tarvit. pleegitamiseks, klooriühendite tootmiseks, samuti ka mürkainete valmistamisel

klooramiinid (vt. *amiinid*), mitmed aktiivset kloori sisaldavad ained, haril. ammoniaagi v. amiinide derivaadid; tarvit. vesilahusena desinfektsiooniks ja mõnede sõjagaaside kahjutuks tegemisel

kloorima, *kloori* abil töötlema, näit. desinfitseerima (joogi- v. reovett jm.); kloori ühendisse sisse viima

kloorivesi, *kloori* vesilahus

kloorlubi, pleeklubi, kustutatud lubja kloorimisel saadav aine; tarvit. pleegitamiseks ja desinfektsiooniks

kloorpikriin (< *kloor* + kr. *pikros* mõru), lämmatava lõhnaga vedelik; tarvit. mürkainena kahjuritõrjes

kloortetratsükliin (... *tetra-* + *tsükkel*) = *aureomütsiin*

kloortsüaan (... *tsüaan*), pisargaaside hulka kuuluv sõjagaas

kloorvesinik, vesinikkloriid, *kloori* ühend vesinikuga, värvusetu teravalõhnaline gaas; vees lahustudes annab k-h a p p e e. v e s i n i k k l o r i i d - h a p p e e. soolhappe

klooster (ld. *claustrum* suletud paik), ühiselt elavate munkade v. nunnade välismaailmast eraldatud asula

klopfer (sks. «koputaja»), ilma kirjutusseadiseta telegraafi-vastuvõtuaparaat, kuulmise teel morse tähestiku vastuvõtuks kohandatud aparaat

klops (sks. < ingl. *collop*), pruunistatud lihalõigud, ka hakklihapallid kastmes

kloraal, alkoholist *kloori* toimel valmistatud värvusetu teravalõhnaline vedelik

kloraalhüdraat, *kloraali* ühend veega, kristalne aine; tarvit. unerohuna

kloraat, kloorhappe sool

klorella (< kr. *chlōros* rohekas), orgaanilist ainet väga kiiresti sünteesiv rohevetikate perekond

kloriid, metalli (v. mittemetalli) ja *kloori* ühend, näit. *naatriumk.*, keedusool

kloriin (< *kloor*), tugev sünteetiline

kiudaine kaitseröivastuse, purjeriide, ravipesu jm. valmistamiseks

kloriit (< kr. *chlōros* rohekas), rohekas kuni must vilgukivile lähedane mineraal

klorinatsioon, kloormenetlus, kulla tootmine maakidest *kloori* abil

klorobutadieen vt. *kloropreen*

kloroform (< *kloor* + ld. (*acidum*) *formicum* sipelg(hape)), lenduv uimastava lõhnaga värvusetu vedelik; tarvit. sissehingamisuimastina

kloroformima, *kloroformiga* uimastama

klorofüll (< kr. *chlōros* rohekas + *phyllon* leht), leheroheline, taimede roheline pigment, muundab *fotosünteesis* valgusenergia orgaaniliste ainete keemiliseks energiaks

kloroos, kahvatustõbi, naistel esinev kehvveresuse liik; roheliste taimede klorofüllivaegus, tekib valguse v. mõne toitesoola puudusel v. viirushaiguse tõttu

kloroplastid (< *chlōros* rohekas + kr. *plastos* kujundatud), erilised kehakesed taimerakus, sisaldavad *klorofülli*

kloropreen (< *kloor* + *isopreen*) e. **klorobutadieen** (... *butadieen*), *atsetüleenist* ja *kloorvesinik*happest saadav vedel aine, millest valmistatakse sünteetilist kautšukit

klosett [-e'-] (ingl. *closet* suletud kamber), käimla

klostriid (kunstl. ld. *clostridium* < kr. *klōstēr* kedervars), liik anaeroobseid batsille, näit. *botulismi* v. *teetanuse* tekitaja batsill; (ka) igasugune kedervarrekujuline batsill

klošš (pr. *cloche* kell), kellukesetaoliselt laienev riide- (eriti seeliku-)osa

klou (holl. *klauw* küünis, hark), vastu masti toetuv *kahvli* ots

kloun e. **klaun** (ingl. *clown*), 1) kohtlase välimusega kavalpea, koomiline mühakas v. maamats inglise XVI s. draamas; 2) tsirkusekoomik; veiderdaja

kluaater (pr. *cloître*), küljelt lahtine galerii kloostri siseõue ümber

klubi (ingl. *club*), 1) kapitalistlikes maades — kinnine ühing ühise ajaveetmise, kutseliste v. poliitiliste harrastuste alusel; 2) NSV Liidus — kultuurhariduslik asutus, taotleb poliitilise arendamise, kommunistliku kasvatuse, kehakultuuri jne. eesmärke, ühtlasi pakkudes võimalust puhkeaja kultuurseks veetmiseks; 3) *aj.* Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul poliitiliste erakondade nimetus

klump (vn. *клумба* < ingl. *clump* puudesalk), (ümmargune) lillepeenar

klupp (sks. *Kluppe*), riist poltide ja torude otstele käsitsi keermete lõikamiseks; riist puutüvede läbimõõdu mõõtmiseks

klusiil (ld. *clūsilis* suletav), *lgv.* sulghäälik, hääldusorganis täielikku sulu ja selle järel pahvatusega taasavamise abil moodustatav häälik

klöppelpits (sks. *Klöppel* nuiake, varras), niplis, eriliste pulkade (nipliite) ja padja abil valmistatav pits

klüsma vt. *klistiir*

klüstron (< kr. *klystēr* loputaja + *elektron*), *elektronlamp* ülikõrgsagedusvoolu tekitamiseks

klüüs (sks. *Klüse*), ahela-auk, ümar avaus laevakehas ankruketi v. trossi läbitõmbamiseks

km, *kilomeetri* tähis; *km*² — ruutkilomeeter

knell (pr. *quenelle*), kala- v. hakklihapallike

knight [*nait*] (ingl.), rüütel, inglise alamaadli madalam aste

knock-out vt. *nokaut*

knopka (vn. *кнопка* < holl. *knoop* nööp, sõlm), rõhknael

knopp (holl. *knoop*), *mer.* lahtiharutatud punemeist põimitud kerakujuline sõlm köie otsas

ko-, kom-, kon- (< ld. *cum* koos, kaasas), kaas-, ühis-, koos-

Ko., lüh. sõnast *kompanii*

koaagul (ld. *coāgulum*), hüüve, kalgend

koaala (austraalia k.), Ida-Austraalia kukkurkaru

koaanid (kunstl. ld. *choānae* < kr. *choanos* lehter), *anat.* nina taga- e. sisesõõrmed, suulaes olevad ninaavad

koaati (ind.), ninakaru, pika ninamikuga L.-Am. pesukaru

koadjuutor (ld. *coadjūtor*), *kat.* piiskopi v. muu vaimuliku abiline

koagulaat (ld. *coagulātum*), *koagulatsiooni* saadusena moodustunud sade

koagulant [-*a'nt*], keemiline aine, mis põhjustab *koagulatsiooni*; tarvit. näit. vee puhastamisel settimise kiirendamiseks

koagulatsioon (ld. *coagulātio*), kolloidosakeste liitumine, hüübimine, kalgendumine; helvestumine

koaksiaalne (< *ko-* + ld. *axis* telg), *mat.*, *tehn.* ühistelgne

koaleeruma, *koalitsiooniks* ühinema, liituma

koalitsioon (< ld. *coalitus* kokkukasvanud), liitumine, vabatahtlik ühinemine ühiste eesmärkide saavutamiseks; mitme erakonna ajutine liitumine v. kokkulepe ühiseks osavõtuks valitsusest; mitme riigi liit mingi teise riigi v. riikide rühma vastu; k-i v a l i t s u s, mitme erakonna k-i poolt moodustatud valitsus parlamentaarses riigis; k - i s õ d a, riikide k-i poolt ühe v. mitme vastase vastu peetav sõda; k - i õ i g u s, õigus ühineda oma kutsealaste ja majanduslike huvide kaitseks

koatservaadid (< ld. *coacervātus* kokkukuhjunud), ümbritsevast lahusest tihedamad kolloidi kuhjumid *kolloid*lahuses

kobaltiin, koobaltläik, valkjas v. hall mineraal

kobold (sks.), kääbus(vaim), maja- v. mäevaim

kobra (port. *cobra*), prillmadu, Lõuna- ja Kagu-Aasias esinev väga mürgine madu

kobsa (trg.), vanaaegne (Ukrainas levinud) keelpill

kobsaar, kobsamängija, *kobsa* saatel laulev ukraina rahvalaulik

kodeerima, *koodi* tarvitama, tingmärkidesse ümber seadma

kodeiin (< kr. *kōdeia* mooninupp), oopiumis leiduv alkaloid (tarvit. peam. köhavaigistina)

kodifikatsioon (ld. *codificātio*) e. **kodifitseerimine**, üksikute seaduste ning normide üheks kooskõlastatud *koodeksiks* ühendamine ning süstematiseerimine

kodifitseerima (ld. *codificāre*), *kodifikatsiooni* teostama, kooskõlastatud seadustekoguks ühendama

koditsill [-*i'll*] (ld. *codicillus*), testamendilisand, testamendile hiljem tehtud lisand, mis testamendi mõnes üksikasjas muudab

koedukatsioon (< *ko-* + ld. *educātio* kasvatus), poeg- ja tütarlaste ühiskasvatus

koefitsient (... ld. *efficiens* esiletoov), *mat.* kordaja, üksliikme konstantne tegur; suhtarvude nimetuse koostisosa

koeksisteerima (... ld. *existere* olelema), samaaegselt v. kõrvu *eksisteerima*

koeksistents [-*e'n*-] (... ld. *existentia* olelu), kaaseksistents, samaaegne kõrvuolelu

koensüüm, vt. *koferment*

koertsitiivjõud e. **koertsitiivsus** (< ld. *coërcitio* kinnipidamine), *füüs.* magnetvälja tugevus, mis on vajalik selleks, et keha muuta täielikult mittemagnetiliseks

kofeiin (< holl. *koffie* < ar.) e. **teiin** (< hiina k.), kohviubades, hiina tee lehtedes ja mõnes teises taimes sisalduv alkaloid, kesknärvisüsteemi erguti

koferdam (ingl. *cofferdam*), laeva allveeosade parandamiseks kasutatav suur veekindel kast, mil üks külg puudub; veetihe eraldatud ruum piki sõjalaeva soomustamata väliskülge; kitsas veekindel osa laevaruumist, eraldab kütteõliruumi muust laevaruumist ja veega täidetuna takistab õligaaside läbiimbumist

koferment [-*me'*-] (< *ko-* + *ferment*) e. **koensüüm** (... *ensüüm*), kahest komponendist koosneva fermendi mittevalguline osa, toimerühm. Vrd. *apoferment*

koge e. **kogi** (sks. *Kogge*, *Kocke* < vanapr. *coque* lootsik), lai tugev 1—3 mastiga XIII—XV s. purjekas kõrge platvormiga ninas ja päras

kognaadid (ld. *cognāti*), naisliinis sugulased, emapoolsed sugulased, üldse veresugulased

kognoomen (ld. *cognōmen*), lisanimi, liignimi (Vana-Roomas)

kohabitatsioon (ld. *cohabitātio* kooselamine), (abieluline) kooselu, vabaabielu

koheerer (ingl. *coherer* < ld.), raadiotehnika algaastail tarvitatud detektortoru (sisaldas metallipuru kahe elektroodi vahel)

koherentne [-*re'*-] (ld. *cohaerens*), tihedalt seostatud, kokkukuuluv

koherentsus [-*re'*-] (ld. *cohaerentia*), tihe seostatus, kokkukuuluvus; *füüs.* võnkeprotsesside faaside vahe muutumatus

kohesioon (< ld. *cohaesum* kokkukuuluv), *füüs.* seos sama keha molekulide vahel

kohort [-*ho'*-] (ld. *cohors*), Vana-Rooma sõjaväeüksus, *leegioni* $^1/_{10}$ osa
koiir (India k.), kookoskiud, kookospähkli viljakestast saadav kiudaine
koinee (kr. *koinē* (*dialektos*) ühine kõne v. keel < *koinos* ühine), *lgv.* hellenistlikul ajastul (alates IV s. e.m.a.) kogu antiikmaailmas levinud kr. ühiskeel; (üldistatult) mingil laiemal maa-alal levinud ja kohalike murrete kõrval tarvitusel olev ühiskeel
kointsidents [-*de'*-] (< *ko-* + *intsident*), (juhtumuste, sündmuste) kokkusattumus, ühtelangemine
koiott [-*o'tt*] (ind.), preeriahunt, P.-Am. rohtlaante hundilaadne röövloom
koka e. **kokapõõsas** e. **koka-punapuu** (hsp. *coca* < peruu k.), L.-Am-st pärinev troopikapõõsas, mille lehed sisaldavad *kokaiini* ja teisi alkaloide
kokaiin (hsp. *cocaina* < peruu k.), paikse *anesteetikumina* ja valuvaigistava vahendina kasutatav alkaloid, *narkootiline* aine
kokaiinipõõsas = *kokapõõsas*
kokainism, haiguslik kalduvus *kokaiini* tarvitamiseks
kokakoola, *koola*pähklis leiduvat kofeiini sisaldav karastusjook, Am-s jm. laialt reklaamitav
kokapõõsas, vt. *koka*
kokard [-*a'*-] (pr. *cocarde*), (metallist) vormimütsimärk, peam. sõjaväelastel
koketeerima (pr. *coqueter*), edvistama, edvistlema
koketeril (pr. *coquetterie*), koketeerimine, edvistus, edvistlus
koketne [-*ke'*-], edvistav, edvistlev
kokett [-*ke'*-] (pr. *coquette*), edvistaja, edvistleja (naine)
kokid (< kr. *kokkos* tera), kerapisikud, kerakujulised *bakterid*
kokill [-*i'*-] (pr. *coquille* merikarp), *tehn.* paksuseinaline metallist valuvorm
kokni (ingl. *cockney*), Londoni põliselaniku halvustav nimetus; Londoni lihtrahva murraku nimetus
kokošnik [-*o'š*-] (vn. *кокошник*), vene naiste vanemaaegne peaehe; fassaadi-ilustus vene stiili majadel
kokott [-*o'tt*] (pr. *cocotte*), lõbunaine, end müüv naine kodanlikes mais
kokpit (ingl. *cockpit*), süvend purjepaadi tekis, tüürija istekoht; lahtine lendurikabiin, lenduriruum lennuki keres
koks (ingl. *coke*), kivisöe, turba vm. kütuse kuivdestilleerimise kõva süsinikurikas jääk
koksagõss [-*õ'*-] (trg.), *kautšukit* sisaldavate juurtega taim võilille perekonnast
kokseerima, koksistama, kivisütt, turvast jne. *koksiks* muutma
koksiit (< ld. *coxa* puus), puusaliigesepõletik
koksikeemia (< *koks*), koksistussaaduste keemiline töötlemine
kokteil (< ingl. *cocktail*), segajook, haril. mitmesuguseist alkohoolseist jookidest
koktsidioos, *koktsiidide* põhjustatud haigestumine loomadel, lindudel ja kaladel
koktsiidid (ld. *Coccidae* < kr., vt. *kokid*), kerajad eosloomad, paljude loomade rakuparasiidid, tekitavad *koktsidioose*
kolb (sks. *Kolben*), 1) keemilistel töödel tarvitatav pudeljas klaasnõu; 2) kann, mootori, pumba vm. seadme silindris edasi-tagasi liikuv osa; j o o t e k., tõlvik, varre otsa asetatud metallkeha (metallide) jootmiseks
koldkreem (ingl. *cold cream* külm kreem), pehmendav, jahutav salv valgest vahast, mandliõlist ja roosiveest
koleemia (< kr. *cholē* sapp + *haima* veri), sappveresus, verre tunginud sapiosistest tingitud veremürgitus
koleerik (ld. *cholēricus* < kr. *cholē* sapp), kergesti ärrituv, äge, kuumavereline isik
koleeriline, kergesti ärrituv, äge, kuumavereline
koleoptiil (< kr. *koleos* tupp + *ptilon* udusulg), *bot.* singas, esimene tupekujuline leht kõrrelistel
kolesteriin e. **kolesterool** (kr. *cholē* sapp + *stereos* kõva), loomorganismis, eriti ajus, neerupealistes, sapis jm. leiduv aine, küllastumata alkohol
koletsüstiit (...kr. *kystis* põis), sapipõiepõletik
kolett = *kollett*
kolhitsiin (< ld. *colchicum* sügislill, kr. kohanime Kolchise järgi), sügislille seemneis sisalduv mürgine alkaloid
kolhoos (vn. *коллективное хозяйство* = *коллективное хозяйство* kollektiivne majand), sotsialistlik ühismajand, põllumajanduslik artell
kolhoosnik, *kolhoosi* liige

kolibakter (< kr. *kolon* soolikas + *bakter*), *biol.* soolekepike, jämesooles normaalne, mujal haigusnähte tekitav väike bakter
kolienteriit (...*enteriit*), *kolibakterite* tekitatud peensoolepõletik väikelastel
koliin (< kr. *cholē* sapp), orgaaniline alus, paljude rasvade koostisosa
koliit (< kr. *kolon* soolikas), jämesoolepõletik
koljee (pr. *collier*), kaelakee
kolkotaar (ar.), pruunpunane värvaine, punane ebapuhas raudoksiid
kollaaž (pr. *collage* kleebing), eri stiilide ja väljendusvahendite põiming; kujutavas kunstis mitmesuguste materjalide pinnale kleepimine (värvide kõrval); (ka) lavateos või estraadiettekanne mitmesugustest (laenatud) paladest
kollabeeruma (ld. *collābi*), korditumа, kokku langema; (omaenda gravitatsioonijõu mõjul) kokku varisema
kollaboraator (< ld. *collaborāre* kaasa töötama), kaasatöötaja, kaastööline
kollaboratsionist, kodumaa vaenlastega (eriti fašistlike saksa röövvallutajatega) kaasatöötaja
kollaboratsioon, kaasatöötamine, eriti kodumaa vaenlastega kaasaminek
kollaboreerima, kaasa töötama; kodumaa vaenlastega kaasa minema, vaenlaste käsilaseks olema
kollageen (< kr. *kolla* liim + *genos* teke), liimaine, valkude hulka kuuluv sidekoe põhiollus; sisaldub luudes, kõhres, nahas jm.
kollaps (ld. *collapsus* kokkulangemine, -varisemine), vere vähenemisest tingitud äge vereringe puudulikkus; (kopsu) korditumine e. kokkulangemine; g r a v i t a t s i o o n i l i n e k., taevakeha kokkuvarisemine tema enda tekitatud *gravitatsiooni*jõu mõjul
kollargool (< kr. *kolla* liim + *argyros* hõbe) e. **kolloidhõbe**, antiseptikumina tarvitatav hõbedaühend
kollateraalne (ld. *collaterālis*), külgmine, külg-, külis- (näit. sugulase kohta); kõrvu jooksev, kõrvalteed kaudu kulgev; kõrvuti asetsev
kollatsioneerima, *kollatsiooni* teostama
kollatsioon (ld. *collātio* kokkuviimine, kõrvutamine), kõrvutamine, kõrvutav võrdlemine, näit. tekstikriitikas, ärakirja tegemisel
kolledž (ingl. *college*), Inglismaal — mitmesuguste kesk- ja kõrgemate õppeasutuste nimetus, eriti ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste ühiselamuga asutus; internaatkeskkool; Am. Ühendriikides — eriaineline kõrgem õppeasutus
kolleeg (ld. *collēga*), ametivend, kutsekaaslane
kolleegium (ld. *collēgium*), administratiivne v. nõuandev organ, mille liikmed otsustavad arutusel olevaid asju ühiselt; *aj.* ühise ameti v. elukutsega seotud isikute kogu Vana-Roomas; k-id, Venemaal Peeter I rajatud asutused, mis a. 1802 asendati ministeeriumidega; mõnede internaadiga õppeasutuste nimetus (näit. jesuiitide k.)
kollegiaalne, ametivennalik, *kolleegile* omane; mitmeisikuline, *kolleegiumile* omane, kolleegiumis tehtav v. otsustatav
kollekt [-*e'*-] (ld. *collēctus*), 1) korjandus (eriti kiriklik) heategevaks otstarbeks; 2) liturgiline palve, laulpalve
kollektiiv (< ld. *collectīvus* kogutud, kogu-), ühel eesmärgil tervikuna tegutsev isikute kogu, koostöötav töötajaskond; k - s u b s t a n t i i v *lgv.* kogunimi, hulka samalaadseid kokkukuuluvaid üksusi tähistav nimisõna (näit. lepik, meeskond)
kollektiivne, *kollektiivile* omane, ühine, ühis-
kollektivisatsioon, *kollektiviseerimine*
kollektiviseerima, ühistama, *kollektiiviks* v. *kollektiivseks* muutma, eriti sotsialistlikul alusel ühendama
kollektiviseerimine, *kollektiivseks* v. *kollektiiviks* muutmine; sotsialistlikul alusel ühendamine v. ühinemine, eriti väikeste ning vähe tootvate põllumajanduslike eramajandite vabatahtlik ühinemine suurteks sotsialistlikeks ühismajanditeks, põllumajanduslikeks artellideks, *kolhoosideks*
kollektivism, töö, valduse ning kasutamise ühisus; varaühisus; ühiskonnahuvide eelistamine, vastastikune koostöö ning abistamine, ühiskondlik huviühisus. Vast. *individualism*
kollektor (ld. *collēctor* koguja), millegi koguv v. koondav osa, koguja; raamatuid v. muid esemeid koguv ning plaanipäraselt jaotav asutus; ki-

vimite kogu koguv, korraldav, katalogiseeriv ja säilitav isik; elektronide v. ioonide voolu vastuvõttev elektrood elektrontorus; jämedam kanalisatsioonitoru, kuhu suubuvad teised äravoolutorud; tunnelitaoline maa-alune käik mitmesuguste kaablite, juhtmete, torude paigutamiseks suurlinna tänavate alla

kollektsioneerima, *kollektsiooni* jaoks esemeid koguma, kollektsiooni koostama

kollektsionäär, esemete koguja *kollektsiooni* jaoks

kollektsioon (ld. *collēctio* kogu), teatavat üht liiki esemete kogu

kollenhüüm e. **kollenhüümkude** (< kr. *kolla* liim + *en* sees + *chymos* mahl), *bot.* rohttaimede v. noorte võrsete tugikude, koosneb pikkadest, kohati paksenenud seintega rakkudest

kollerveski (< sks. *kollern* rulluma, (kolisedes) veerema), *tehn.* peenestusmasin, milles rasked valtsid pöörlevad jahvatusplaadil; tarvit. kivide, maakide, koksi jm. jahvatamiseks

kollett [-*e'*-] (pr. *collet* kaelus), *aj.* keskaegne lai krae; mõnede ratsaväeosade lühike valge üleriie

kolli (ingl. *collie* < keldi k.), šoti lambakoer, enamasti pika punakaspruuni karvaga

kollideeruma (ld. *collīdere*), kokku põrkama, kollisiooni sattuma

kollimaator (< kunstl. ld. *collimāre* < ld. *collineāre* sihtima), riist paralleelsete kiirte kimbu saamiseks; *astr.* väike, mikromeetriga varustatud pikksilm kindlal alusel

kollisioon (ld. *collīsio*), kokkupõrge; kokkusattumus

kolloidhõbe vt. *kollargool*

kolloid [-*oi'*-] (< kr. *kolla* liim + *eidos* kuju), *keem.* aine pihustatuna teises aines, nii et osakeste läbimõõt on 10^{-5} kuni 10^{-7} cm; vedelas keskkonnas ei tungi läbi poolläbilaskva kile

kolloidkeemia [-*oi'*-], *kolloide* käsitlev füüsikalise *keemia* haru

kolloidvähk [-*oi'*-], *med.* limavähk

kollokatsioon (ld. *collocātio*), järjekord, järjestus, suhteline paigutus

kolloksüliin (< kr. *kolla* liim + *xylon* puu), tselluloosi osalisel nitreerimisel saadav aine, lahustub alkoholi ja eetri segus

kollokvium [-*lo'*-] (ld. *colloquium* vestlus), õppejõu vestlus üliõpilastega nende teadmiste selgitamise eesmärgil; lihtsustatud eksamivorm

kolloodium (< kr. *kollōdēs* liimjas), *kolloksüliini* lahus alkoholi ja eetri segus

kollotüüpia (< kr. *kolla* liim + *typos* jäljend), fotomehhaaniline menetlus lametrükis, kus trükivormiks kasutatakse želatiinikihiga kaetud klaasplaati

kolludeerima (ld. *collūdere* kokku mängima), salajases kokkuleppes olema seaduses keelatud toimingu suhtes

kollusioon (ld. *collūsio* kokkumäng), omavaheline kokkulepe kohtualuse ja tunnistajate v. tunnistajate endi vahel tõe varjamiseks

kolluvium (kunstl. ld. *colluvium* < ld. *colluvio* kokku-uhetu, uhtmed), *geol.* nõlva allotsa kokkukuhjunud purdmaterjal

kolmataaž (pr. *colmatage* < it. *colmata*) e. **kolmatsioon**, maapinna tõus v. tõstmine pealelastava vee kantud uhtsetetega

kolo (slaavi k., «ring»), lõunaslaavlaste rahvuslik ringmäng tantsu ning lauluga; *aj.* poola rahvuslik erakondade esindajate ühendus Venemaa Riigiduumas ning keiserliku Saksa ja Austria-Ungari parlamendis

kolofoon (kr. *kolophōn*), varajaste trükiste ornamentaalne lõppmärk ühes märkustega raamatu trükkija, trükikoha ja -aja kohta, ka käsikirjade lõpus esitatud andmed kirjutaja, kirjutamisaja jms. kohta

kolofoonium vt. *kampol*

kolokvint [-*i'*-] (kr. *kolokynthē* kõrvits), Põhja-Aafrika liivakõrbeis jm. kasvav taim kõrvitsaliste suguk-st, arbuusi liike; selle taime mõrumaigulised mariviljad, mida tarvit. lahtistina

kolombiin (it. *colombina*), lõbusa koketse teenijatüdruku tüüp it. *commedia dell'arte's*

kolonaat (ld. *colonātus*), *aj.* peaaegu orjusega võrduv maa külge kinnistatud väikemaaharijate (*koloonide*) seisund hilisemas Rooma keisririigis

kolonel (pr. *colonel*), 1) polkovnikule vastav ohvitseriauaste paljude riikide sõjaväes; 2) liik väikest trükikirja (7 punkti, u. 2,6 mm); k-leitnant, alampolkovnikule vastav ohvitseriauaste paljude riikide sõjaväes

koloniaalkaubad (vt. *koloonia*), peam. toidu- ja maitseained, mida varemini saadi Euroopa riikide troopilisist asumaist (tee, kohv, riis, kakao, vürtsained)

koloniaalmaa, asumaa, koloonia

koloniaalne, *kolooniaga* seotud v. sellesse puutuv, asumaa-, asumaade-; *biol.* *kolooniatena* esinev, seltsinguline

koloniaalpoliitika, vähem arenenud maade anastamise, nende ekspluateerimise ja sõltuvuses hoidmise poliitika

koloniaalrevolutsioonid, revolutsioonid koloniaal-, poolkoloniaal- ja sõltuvaia maades

koloniaalriik, asumaid omav ja neid ekspluateeriv riik

kolonialism, imperialistliku *koloniaalpoliitika* süsteem

kolonisaator, asundaja, koloniseerija; imperialistliku *kolonisatsiooni* teostaja

kolonisatsioon, 1) koloniseerimine, asundamine, asumaade rajamine; uute põllumajanduslike majandite asutamine ning rahvastamine; 2) vägivaldne ekspluateeritavaks asumaaks muutmine

koloniseerima, 1) asundama, asumaid rajama; tühje maa-alasid rahvastama; 2) imperialistlikku *koloniaalpoliitikat* teostama

kolonist, asunik, uuele asumisalale siirdunu; kolooniasse elama asunu; koloonia elanik

kolonn (pr. *colonne* < ld. *columna*), 1) sammas; 2) rivi, mille sügavus on suurem kui laius, eriti sõjaväelaste v. teiste reas liikuvate isikute rännakrivistusrühm; v i i e s k., (pealetungiva) vaenlase salajane toetajaskond; 3) *tehn.* sambakujuline destilleerimis- vm. aparaat

kolonnaad (pr. *colonnade*), sammastik, sammaste rida v. sammaskäik

koloon I (ld. *colōnus*), 1) hilisemas Rooma keisririigis esialgu vaba, kuid hiljem ühes oma perega maa külge kinnistatud väikerentnik; 2) Ladina-Am. maades pool-pärisorjast rentnik, pooleteramees v. sulane

koloon II (hsp. *colón* Kolumbuse hsp. nime järgi), Kostariika ja Salvadori rahaühik

koloonia (ld. *colōnia*), 1) antiikmaailmas — võidetud maa-alale rajatud asundus v. asumaa; kapitalismiajastul —, asumaa, vägivaldselt haaratud ja imperialistide poolt ekspluateeritav ning rõhutav maa; 2) rühm ühest rahvusest isikuid, kes elavad välismaal; 3) asundus, uuele asumisalale siirdunute asula; eriülesandeline asutus-asula, näit. l a s t e s u v e k., t ö ö k. jne.; 4) *biol.* kännis, loomaseltsing hulgast ühte liiki kuuluvaist ning kokkukasvanud indiviididest (näit. käsnad, korallid); seltsivalt koos elavate loomade asund (näit. kajakate p e s i t s u s k.); pisikute paljunemisest moodustunud pesake tahkel söötmel

koloratuur (< it. *coloratura* värving < ld.), ehishelide kasutamine laulus meloodilise käigu ilustamiseks kiiretempolise helidereaga samal silbil; k - s o p r a n, kõrge naishääl, mis eriti sobib k-i laulmiseks

koloreerima (ld. *colorāre*), värvima, värvidega kaunistama, värvilises tehnikas käsitlema

koloriit (it. *colorito*), värving, värvitoonistik, värvikäsitlus; *põhivärving, iseloomustavad põhiomadused

kolorimeeter (< ld. *color* värv + kr. *metreō* mõõdan), aparaat värvuste spektraalkoostise, samuti lahuse värvuse ja selle järgi lahuse kontsentratsiooni määramiseks

kolorimeetria, värvuste spektraalkoostise, samuti lahuse kontsentratsiooni määramine selle värvuse järgi

kolorindeks (< ld. *color* värv + *indeks*), *astr.* taevakehade värvuse näitaja; taevakeha fotograafilise ja silmale nähtava suuruse erinevuse näitaja

kolorist (pr. *coloriste* < ld. *color* värv), värvikunstnik, meister värvitoonide käsitlemise alal; koloreerija; riidevärvimise eriteadlane v. oskustööline sel alal

koloss [-*lo'*-] (kr. *kolossos*), hiiglaslik raidkuju; hiiglaslik ese, midagi hiiglaslikku

kolossaalne (pr. *colossal*), hiiglaslik, hiigla-, tohutu

kolostrum (ld. *colostrum*), ternes(piim), piim esimestel päevadel pärast sünnitamist

kolotsünt [-*ü'*-] = *kolokvint*

kolpakk = *kalpakk*

kolpiit (< kr. *kolpos* üsk), *med.* tupepõletik, *vaginiit*

kolportaaž (pr. *colportage*), kandekaubandus, rändkaubandus, (eriti raa-

matute) majast majja käies müütamine

kolporteerima (pr. *colporter*), kandekaubitsema, *kolportöörina* toimima

kolportöör (pr. *colporteur*), kandekaubitseja, rändkaubitseja, majast majja käiv müütaja

kolposkoop (< kr. *kolpos* üsk + *skopeō* vaatan), 10—30 korda suurendav optiline riist tupe ja emaka tupe-osa uurimiseks

kolt (< p.-n.), teatavat tüüpi püstol v. kuulipilduja

kolumbaarium (ld. *columbārium*), vanarooma hauakamber seintes leiduvate tühemetega tuhaurnide jaoks; tuhaurnide jaoks määratud ruum krematooriumis

kolumbium [-*lu*'-] (< Columbia, osariik Am. Ühendriikides) = *nioobium*

kom- vt. *ko-*

koma (kr. *komma* lõik), 1) kirjavahemärk (,); 2) *muus.* akustiline lahutus kahe ligikaudu ühekõrguse heli vahel; noodikirjas tarvitatav märk laulja hingamiskoha v. muu muusikalise liigestuskoha märkimiseks

komabatsill [-*i*'-], *koolerat* tekitava mikroobi, kooler*avibriooni* vananenud nimetus

komandama (pr. *commander* < ld. *commandāre*), käsklema, käsklusi andma

komandant (pr. *commandant*), kindluseülem; eriülesannetega ohvitser linnas v. laagris asuvate sõjavägede valveteenistuse korraldamiseks ja distsipliini järele valvamiseks; sõjaväe vedusid v. veetõkke ületamist korraldav ohvitser; mingile asutusele kuuluva maja valitseja

komandantuur, *komandandi* ametiasutus

komandeerima, lähetama, ametiülesandel saatma; *komandörina* juhtima

komandeering, ühekordne lähetus; komandeerimistunnistus

komando [-*a*'-] (it. *comando*), 1) käsklus, käsklussõna; 2) ühe komandöri käsutuses olev allüksus eriülesannete täitmiseks; eriülesandelise laeva v. paadi meeskond; k - p u n k t, juhtimiskoht lahingutegevuses; k - s i l d, laeva juhisild

komandör (pr. *commandeur*), väeüksuse ülem; eriülesandelise salga ülem; sõjalaeva ülem

komatoosne, *med.* *koomaga* (I) iseloomustuv, oimetu

kombain [-*ai'n*] (ingl. *combine*), kombineeritud masin, liitmasin, eriti kombineeritud niidu- ja peksumasin

kombainer [-*ai'*-], kombainijuht

kombatant [-*a'nt*] (pr. *combattant*), võitleja, sõdija, võitlev v. sõdiv pool

kombinaat (ld. *combinātus* ühendatud), mitut, haril. omavahel seotud tootmisala ühendav ettevõte v. keskasutus; kohalike väiketööstusettevõtete v. töökodade koondis kodanike ühiseks teenindamiseks; eri õppeasutuste koondis

kombinatoorika, matemaatika osa, mis käsitleb elementide paiknemist hulkades

kombinatsioon (ld. *combinātio*), ühesesinemine; mingite elementide teat. viisil korrastatud rühm; osahulk, mis erineb teistest vähemalt ühe elemendi poolest; kooskõlastatud osadest koosnev plaan; males v. mõnes teises mängus plaanipärane käikude järjestus seatud eesmärgi saavutamiseks; *kaval plaan, riukaline toimimisvõtete kogu

kombinee (pr. *combiné*), algselt naiste särkpüks, nüüd kleidi all kantav pesuese, aluskleit (mida on käsitletud aluspihiku ja alusseeliku kombinatsioonina)

kombineerima (ld. *combināre*), ühitama, kokku sobitama; *kombinatsiooni* looma

kombinesoon (pr. *combinaison*), türp, pluusiga kokkukuuluvaist pükstest koosnev lendurite, traktoristide, kaevurite jt. tööülikond

komedoon (ld. *comedo*), *med.* rasupunn, rasunäärmeis kõvastunud nõre, mille väline ots muutub mustaks

komeet (kr. *komētēs* pikajuukseline), sabatäht, aeg-ajalt taevavõlvile ilmuv taevakeha, milles võib mõnikord eristada pead ja pikka Päikesest eemale-pööratud saba

komfort [-*fo*'-] (ingl. *comfort* < pr. *confort*), mugavus, mugav ning mõnus kodune olustik v. sisseseade

komfortaabel (ingl. *comfortable* < pr. *confortable*), mugav, mõnus

komiitsid (ld. *comitia*), Vana-Rooma rahvakoosolekud, eriti magistraatide valimiseks; k-dest võtsid osa ainult vabad kodanikud

Komintern vt. *Kommunistlik Internatsionaal*

komisjon (< ld. *commissio* volitamine), 1) suurema kollektiivse organi poolt volitatud vähem rühm isikuid mingi eriülesande täitmiseks v. suuremas organis otsustamisele tulevate küsimuste ettevalmistamiseks; 2) mingi erilise tehingu toimetamise volitamine ühe isiku poolt teisele isikule; 3) tasu sellise tehingu eest

komisjonikaubandus, kaubandus, kus üks isik (k o m i s j o n ä r) ostab ja müüb oma nimel, kuid teise isiku (*komitendi*) ülesandel ja arvel, saades selle eest kokkulepitud tasu (*komisjoni*)

komism = *koomika*

komissar (pr. *commissaire* < keskld. *commissārius* volinik), erinevate ülesannetega ametnik, enamasti valitsuselt erilised v. erakordsed volitused saanud isik; NSV Liidus veel: 1) sõjakomissariaadi ülem (s õ j a k.); 2) 1917—46 ministrile vastav kõrgema ametkonna (rahvakomissariaadi) juht (r a h v a k.); 3) P u n a a r m e e k. — (1918—42) partei ja valitsuse poolt volitatud isik, kes väeosa ülemaga võrdselt oli vastutav väeosa võitlusvõime, poliitilise ja majandusliku seisukorra eest; 4) praegustele kõrgematele ohvitseriauastmetele vastav sõjaväe poliittöötajate auaste a. 1935—42; 5) m i i l i t s a k., miilitsaorganite kõrgemasse juhtkonda kuuluvate isikute auaste

komissariaat (pr. *commisariat*), komissari ametiasutus; r a h v a k., NSV Liidus a. 1917—46 praegusele ministeeriumile vastav kõrgem riiklik ametkond; s õ j a k., kohalik sõjaväeametkonna organ, mille peaülesandeks on sõjaväekohustuslaste arvelevõtmine ja teenistusse kutsumine

komitaat (keskld. *comitātus*), krahvkond, suurim haldusüksus Ungaris

komitatiiv (ld. *comitatīvus*), *lgv.* kaasaütlev kääne (eesti k. lõpp -*ga*)

komitee (pr. *comité* < ld. *committere* volitama), mitmest isikust moodustatud organ mingi eluala v. töölõigu juhtimiseks; valitav juhtimisorgan

komitent [-*e'*-] (ld. *committens* volitaja), isik, kes teeb teisele isikule ülesandeks komisjonitoiminguid teha

kommandiitühing (< pr. *commandite*), usaldusaktsiaühing, liik kapitalistlike maade äriühinguid, kus ühed osanikest kannavad ettevõtte riisikot kogu oma varandusega, kuna teised (k o m m a n d i i t o r i d e. k o m m a n d i t i s t i d) vastutavad ainult oma sissemakstud kapitali ulatuses

kommendatsioon (ld. *commendātio* kätteusaldamine), *aj.* keskaegne sümboolne toiming, millega vasall sai oma lääniisandalt maavalduse, vandudes talle ustavust, või millega kinnitati talupoja sõltuvust maaomanikust-feodaalist

kommensaalid (ld. *commensāles* lauakaaslased, ühislaudsed), *bot.* teatavas taimekoosluses samal aluspinnal juurduvad taimeliigid; *zool.* *kommensalismi* osalised

kommensalism, *biol.* kahe eri liiki kuuluva organismi kooselu, mis on kasulik ühele osalisele, kes seejuures ei ole teisele kahjulik

kommensuraabel (< *ko-* + ld. *mensūra* mõõt), *mat.* ühismõõduline

kommentaar (ld. *commentārius*), seletav märkus mingi teksti v. raamatu juurde; märkus mingi sündmuse, kellegi sõnavõtu jne. puhul

kommentaator, seletaja, seletavate märkuste koostaja, kommenteerija

kommenteerima (ld. *commentāre*), seletama, seletavaid märkusi tegema

kommersant (pr. *commerçant* < ld. *commercium* kaubandus), kaubandustegelane, erakaubandusega tegeleja, suurkaupmees

kommerss [-*e'*-] (pr. *commerce* < ld.), üliõpilaskorporatsioonide suurem jooming-koosviibimine (endisel Saksamaal ja saksa üliõpilaskombeid jäljendavais maades)

kommerts [-*e'*-] (ld. *commercium*), kaubandus

kommertsgümnaasium [-*e'*-], kaubandustegelastele vajalikke õppeaineid rõhutav keskkoolitüüp kodanlikes maades

kommertsiaalne, kaubanduslik

kommertskaubandus [-*e'*-], kaubandus ilma kaardisüsteemita v. kõrgendatud hindadega (kaardisüsteemi kehtimisel)

kommertspank [-*e'*-], peam. kaubandust finantseeriv erapank kodanlikes maades

kommissuur (ld. *commissūra* ühendus), *anat.* nide, *ganglione* ühendav närvikiukimp

kommodoor (ingl. *commodore*), admiraliauastet mitteomav laevakoondise juhataja; mõnes riigis auaste mereväekapteni ja admirali vahel; jahtklubi esimees

kommoner (ingl. *commoner*), Inglise alamkoja liige

kommunaalmajandus, kogukondlik majandus linnades ja teistes asustatud punktides, allub kohalikele võimuorganeile

kommunaalne (pr. *communal* < ld. *commūnālis*), kogukondlik, linnaomavalitsuse võimkonda kuuluv, linna poolt majandatav

kommunaalteenused, *kommunaalmajanduse* poolt pakutavad elutarbelised teenused v. mugavused, näit. kanalisatsioon, veevärk, elektrienergia, gaas jt.

kommunaar (pr. *communard*), 1) Pariisi Kommuunist (a. 1871) osavõtnu; 2) mingi *kommuuni* liige

kommunaliseerima, *kommunaalmajandusele*, kogukondlikule majandusele võtma

kommunikaat (ld. *communicātum* < *communicāre* teadustama), ametiasutuse ametlik kiri teisele

kommunikant, *kirikl.* armulaualine, *kommuniooni* osaline

kommunikatiivne, *kommunikatsioonisse* puutuv, kommunikatsiooni võimaldav, ühendus-, side-, suhtlemis-

kommunikatsioon (ld. *commūnicātio*), ühendus, side, liiklus, liiklustee, suhtlemine; teadustus, *informatsiooni* edasiandmine ja vastuvõtmine

kommunioon (ld. *commūnio*), *kirikl.* osadus, osasaamine (eriti armulauast); armulaud, püha õhtusöömaaeg

kommunism (pr. *communisme* < ld. *commūnis* ühine), kõrgeim ühiskondlik-majanduslik arenemisaste inimsoo ajaloos, *sotsialismi* kõrgeim faas. Täielikus kommunistlikus ühiskonnas ei ole inimeste vahel enam mingisuguseid klassierinevusi, ühiskondliku elu juhtivaks printsiibiks saab «igaühelt ta võimete järgi, igaühele ta tarviduste järgi»; t e a d u s l i k k., sama, mis *marksism-leninism*, kitsamas mõttes marksismi-leninismi osa, mis käsitleb kapitalismi paratamatut asendumist k-ga ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamist; s õ j a k., kodusõja ajal 1918—20 kehtestatud erakordne ajutine kord; nõukogude võim võttis oma kontrolli alla peale suurtööstuse ka kesk- ja väiketööstuse, seadis sisse toiduainete väljajagamise, keelas eraviisilise kauplemise teraviljaga ja kehtestas üldise töökohustuse; u t o o p i l i n e k., eelmarksistlik ebateaduslik k., jutlustas täielikku varaühisust ja eraomandi kaotamist. Vrd. *utoopiline sotsialism*

kommunist, 1) *kommunistliku partei* liige; 2) *kommunismi* pooldaja

kommunistlik, *kommunismile* v. *kommunistidele* omane, kommunismi puutuv

Kommunistlik Internatsionaal e. **Komintern**, Kolmas Internatsionaal, kogu maailma kommunistlike parteide ja kommunistlike org-de rahvusvaheline revolutsiooniline org., rajati Lenini algatusel 4. III 1919 ja likvideeriti K. I-i täitevkomitee otsusega 15. V 1943

kommunistlik partei, «proletaarlaste klassiühingu kõrgeim vorm» (Lenin), juhtiv jõud töölisklassi võitluses, mille eesmärgiks on kukutada kapitalistlik kord, ehitada sotsialistlik ühiskond, võidule viia *kommunism*. K. p. juhindub marksismi-leninismi eesrindlikust teooriast ja on tihedalt seotud töötavate klassidega.

kommuniteet (ld. *commūnitas* ühisus), varaühisus, ühisvara, -omand

kommutaator (< ld. *commutāre* muutma, vahetama), elektrimasina pöörlev osa, mille abil toimub voolu suuna muutmine; seadis v. aparaat läbiva elektrivoolu suuna muutmiseks; seade vooluahelate ümberlülitamiseks, näit. telefoni v. telegraafi lülitusseade, mis võimaldab aparaate omavahel ühendada, kodukeskjaam

kommutatiivne, vahetuv

kommutatiivsusseadus, *mat.* vahetuvusseadus, liitmise ja korrutamise kohta kehtiv seadus, mille järgi summa v. korrutis on sõltumatu liidetavate v. tegurite järjekorrast (näit. $a + b = b + a$; $ab = ba$)

kommutatsioon (ld. *commutātio*), vahetamine, muutmine; elektrivoolu suuna v. lülitusskeemi muutmine; *tehn.* arvutusmasina ümberseadmine teatava uue ülesande lahendamiseks; *lgv.* mingi keelelise väljenduselemendi muutmine ühes plaanis (näit. hääldamises), millega kaasneb vastav muutus teises plaanis (näit. sõnatähenduses); asendusvahekord; *aj.* naturaalkohustuste v. teoorjuse muutmine raharendiks keskaja lõpul, eriti Inglismaal

kommuteerima, muutma, vahetama, elektrivoolu suunda muutma

kommuun (pr. *commune* < ld. *commūnis* ühine), *aj.* keskajal feodaalkohustustest vabanenud linna- v. külakogukond; kodanliku Pr. revolutsiooni ajal — linna, eriti Pariisi, omavalitsus; praegusel Prantsusmaal ja Belgias — kohaliku omavalitsuse väikseim territoriaalne üksus; Nõukogude riigi algpäevil — mõne autonoomse rahvusriigi nimetuse osa; P a r i i s i K., Pariisi töölisklassi poolt moodustatud revolutsiooniline valitsus 18. märtsist kuni 28. maini 1871; p õ l l u m a j a n d u s l i k k., põllumajanduslik ühismajand, kus on ühistatud kõik tootmisvahendid, inventar, loomad jne., liikmeil ei ole oma isiklikku abimajandit, nende tarbed rahuldab ühismajand

kommünikee (pr. *communiqué*), ametlik teadaanne

kompaktne [*-a'-*] (ld. *compāctus*), tihke, kokkusurutud

kompanii (pr. *compagnie*, ingl. *company*), kodanlikes maades kapitalistlik kaubandus- v. tööstusettevõte, seltsing, selts, lüh. *Ko.* e. *Co.*; mõnedes maades roodule vastav sõjaväeüksus

kompanjon (pr. *compagnon*), äriosanik (kapitalistlikes maades); seltsiline, kaaslane

kompanjonaaž (pr. *compagnonnage*), *aj.* vastastikuseks abistamiseks ja oma peremeeste ekspluateerimise vastu võitlemiseks ühinenud sellidekäsitööliste salaühingute nimetus Prantsusmaal XVI—XVIII s.

komparaator (ld. *comparātor* võrdleja), täppisaparaat pikkuste mõõtmiseks ja vastavate mõõduriistade kontrollimiseks; täpse mõõtmisskaalaga mikroskoop; riist elektromagnetilise välja pinge mõõtmiseks; riist värviliste lahuste värvuse võrdlemiseks; *astr.* riist asendi- v. heledusmuutlike objektide avastamiseks neist tehtud fotode võrdlemise abil

komparatiiv (ld. *comparativus*), *lgv.* keskvõrre, omadussõna v. määrsõnaga väljendatu suhtelist enamolu tähistav vorm (näit. «suurem»)

komparatiivne, võrdlev; *lgv.* keskvõrdes olev

komparativism, võrdlevat meetodit rakendav suund keele- ja kirjandusteaduses

komparativistika [*-vi'-*], võrdlev keeleteadus

komparatsioon (ld. *comparātio*), võrdlemine teatava omaduse suhtes; *lgv.* võrrete moodustamine

kompareerima (ld. *comparāre*), võrdlema, võrdeid moodustama

kompars [*-a'-*] (it. *comparsa*), tummnäitleja, tumm kõrvalkuju mingis massistseenis

kompass (it. *compasso* < keskld. *compassus* ring, sirkel), riist ilmakaarte määramiseks; m a g n e t k - i magnetnõel näitab maamagnetismi toimel meridiaani suunda, sellega tegelikult pöördudes ühe otsaga põhja ja teisega lõuna poole; v u r r k. vt. *güro-kompass*

kompatrioot (pr. *compatriote*), kaasmaalane

kompaund (ingl. *compound* segu), eriline asfaldist ja parafiinõlidest, vaikudest vms. koosnev isoleermaterjal; (ka) = *kompaundmasin*

kompaundima, *tehn.* kaht või mitut õli, vedelkütust jne. segama eriomadustega segu saamiseks; *kompaundiga* immutama

kompaundmasin (< ingl. *compound* liit-), kahesilindriline kahe paisumisega aurumasin, mille vändad on paigutatud 90° nurgi; liitergutusmasin, kombineeritud jada- ja rööpergutusega elektrimasin

kompendium [*-e'-*] (ld. *compendium*), mingi teadusala kokkuvõtlik esitis; kokkuvõtlik käsiraamat

kompensaator (< ld. *compensāre* tasakaalustama, tasuma), tasakaalustaja, tasakaalustus- v. tasandusseadis mitmesuguseil aparaatidel, masinaosadel jne., ka iseseisev tasakaalustusseade

kompensatoorne, tasakaalustav; tasuv, hüvitav

kompensatsioon (ld. *compensātio*), tasakaalustus, tasandus; hüvitus, tasu; *jur.* tasu saamata puhkuse, tööriistade kulu jne. arvel; *med.* mingi elundi talitluse häire tasakaalustamine vastavate muutustega organismis

kompenseerima, tasakaalustama; tasuma, hüvitama

kompetentne [*-te'-*] (ld. *competens* kokkusobiv), pädev, asjatundlik; õiguspädev, võimkondlik

kompetents [-*te'*-] (ld. *competentia*), võimkond, õigus- v. võimupädevus, võimupiirid

kompetentsus [-*te'*-], pädevus, asjatundlikkus

kompilaator, *kompilatsiooni* teostaja, teiste autorite ainestiku ilma läbitöötuseta kokkupõimija

kompilatiivne, *kompilatsiooni* teel saadud, kompilatsiooni laadi

kompilatsioon (ld. *compilātio* < *compilāre* kokku röövima), teiste autorite töödest kokkulapitud, ainestikku iseseisvalt läbi töötamata koostatud teos

kompileerima, *kompilatsiooni* teostama, teistelt laenatud materjalidest kokku lappima

kompleetne (ld. *complētus*), täielik; vrd. *komplektne*

kompleks [-*e'*-] (ld. *complexus* kokku põimitud), kogum, esemete, nähtuste, omaduste läbipõimunud, omaette tervikuks kujunenud kogu; *psühh.* mingi eseme v. sündmusega seotud ning tundmustega ühendatud kujutluste kogumik (mis sageli on alateadlik, kuid häirib hingeelu)

kompleksarv [-*e'*-], *mat.* reaalarvu üldistus, käsitletav reaal- ja *imaginaararvu* summana

kompleksne [-*le'*-], läbipõimunud osadest koosnev, liidetud, liit-, põim-

komplekssüsteem e. **kompleksmeetod** [-*le'*-], õppemetoodiline võte, mille järgi kogu õppematerjal jagatakse õppeaineid eraldamata teatavaiks liitüksusteks, kompleksideks

kompleksühend [-*e'*-], *keem.* keemiline ühend, mille kristallivõres v. lahuses esinevad liitosakesed

komplekt [-*e'*-] (vn. *комплект* < ld. *complector* haaran ümber, hõlman + ld. *complētus* täielik), kogumik, terviklik v. täielik kogu ühtekuuluvaid esemeid; täielik arv koosseisus ettenähtud isikuid

komplekteerima, terviklikuks kogumikuks ühendama; poolikut kogumikku täiendama ettenähtud määrani; sõjaväge täiendama vajalike inimeste, veokite ja liiklusvahenditega

komplektne, täielik, *komplekti* moodustav

komplement (ld. *complementum*), täiend, täiendus; *füsiol.* teatavate kaitsekehade tegevust võimaldav valkude kompleks vereseerumis

komplementaarne, täiendav, täiendus-

komplementaarvärvused, *füüs.* täiendvärvused, kaks värvust, mis liitumisel annavad valge värvuse (näit. punane ja sinakasroheline)

komplikatsioon (ld. *complicātio*), keerustus, tüsistus; olukorra raskendus; haiguse raskenemine teise haiguse juurdetuleku tõttu; lisanduv haigus v. haiguslik nähtus

kompliment (pr. *compliment*), meelitusväljend, -sõna; viisakusavaldus

komplimenteerima (pr. *complimenter*), meelitusi v. viisakusi ütlema

komplitseerima (< ld. *complicāre* kokku keerama), keerustama, tüsistama

komplitseeritud, keerukas, tüsilik

komplott [-*lo'*-] (pr. *complot*), salasepitsus, -plaan, (kuritegelik) vandenõu

komponeerima (ld. *componere*), koostama, kokku seadma; heliteost looma

komponent (ld. *componens* koostav), osis, koostisosa

komponist (vt. *komponeerima*), helilooja

kompoositum (ld. *compositum* koostatud), *lgv.* liitsõna

komposiit-ehitus, segaehitus; segaehitusega laev, mille raamistik on rauast, küljed ja tekk puust

kompositsioon (ld. *compositio* koostamine), kokkuseade, ülesehitus; kirjandusteose ülesehitus v. muu kunstiteose osade jaotus tervikliku üldmulje saavutamiseks, ka keerukama ehitusega kunstiteos; *muus.* helitöö, helind, ka selle ülesehitus; *kompositsiooniõpetus*

kompositsiooniõpetus, helitööde loomise õpetus

kompost [-*po'*-] (ld. *compostum*, *compositum* koostatud), väetismuld, orgaaniline väetis, saadakse mitmesuguste taime- ja loomariigi jäätmete kõdunemisel koos mullaga

komposteerima, *kompostriga* läbi lööma, piletile (aukkirjas) märkust tegema

komposter [-*po'*-] (pr. *composteur*), piletimulgustusraud, aukkirjas märkuste löömise riist

kompostima [-*po'*-], *komposti* valmistama

kompott [-*po'*-] (pr. *compote*), kuivatatud segapuuvili ja sellest keedetud magustoit; marjad v. puuvili nõrgas suhkrusiirupis

kompradoor (hsp. *comprador* ostja), ülesostja, vaheltkaupleja, kapitalistvahetalitaja välismaise kapitali ja kohaliku turu vahel koloniaal- ja sõltuvais maades

kompress (ld. *compressus* kokkusurutud), niiske mähis

kompressiiblus, *füüs.* kokkusurutavus

kompressioon (ld. *compressio*), kokkusurumine, kokkusurutus

kompressladu, tiheladu, kitsa reavahega trükiladu

kompressor [-*e'*-] (ld. *compressor*), masin gaaside (õhu, auru) kokkusurumiseks

komprimeerima (ld. *comprimere*), kokku suruma, kompressori abil tihendama

kompromiss [-*i'*-] (ld. *compromissum*), vastastikuste järeleandmiste teel saavutatud kokkulepe; rooma õiguses kokkulepe vahekohtu otsusele alistuda

kompromiteerima (ld. *compromittere*), kellegi au v. head kuulsust ohustama, häbisse saatma, ettevaatamatu teoga kellelegi halba varju heitma

komptomeeter (< pr. *compter* arvutlema + kr. *metreō* mõõdan), arvutusmasin

kompulsiivne, sunduslik, sund-

kompulsioon (ld. *compulsio*), sund, sundus

kompuuter (ingl. *computer*), *tehn.* arvuti, arvutusmasin; (eriti) elektronarvuti, raal

komsomol (vn. *комсомол* < *коммунистический союз молодёжи*, täisnimega *Всесоюзный Ленинский коммунистический союз молодёжи*) kommunistlik noorsooühing, täisnimega Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, mitteparteiline massiorganisatsioon, moodustab kommunistliku partei usaldusväärse reservi; asutatud I. ülevenemaalisel noorsoo kongressil 29. okt.—4. nov. 1918

komtess [-*e'*-] (pr. *comtesse*), krahvipreili

komtuur (sks. *Komtur* < ld. *commendātor* käskija), vaimuliku rüütliordu kõrgeim piirkondlik võimukandja keskajal

komödiant [-*a'*-] (it. *commediante* < kr.), näitleja (enamasti halvustavalt); jantleja, veiderdaja, kometimängija

komödiograaf (...kr. *grahphō* kirjutan), (antiikaegne) komöödiate autor

komöödia (ld. *comoedia* < kr. *kōmōidia*), Vana-Kreekas viinajumala Dionysose auks toimunud lõbusaist rongkäikudest arenenud olustikuline ja poliitiline pilkemäng; uuemal ajal naljamäng, lõbusa konfliktilahendusega näidend; *naljakas v. jantlik lugu; kometimängimine

kon- vt. *ko-*

konakk [-*a'*-] (trg.), riiklik hoone, ametihoone v. kõrgema valitsusametniku asula Türgis v. mõnel teisel maal

kondensaat (ld. *condensātum* tihendatud), *kondensatsiooni* teel saadud vedelik

kondensaator, aparaat elektrilaengute kogumiseks, koosneb tavaliselt kahest metallplaatide süsteemist, mis teineteisest isoleeriva vahekihiga eraldatud; seade auru veeldamiseks (jahutuse teel), eriti aurumasina osa, kus heitaur uuesti veeldatakse

kondensatsioon (ld. *condensātio*), tihendus, tihenemine, tihendamine; aine üleminek gaasilisest olekust vedelasse (v. tahkesse); liitumisreaktsioon, millega kaasneb mõne lihtsa aine (näit. vee) eraldumine

kondenseerima (ld. *condensāre*), tihendama; ainet gaasilisest olekust vedelasse (v. tahkesse) olekusse viima

kondenseeritud piim e. **kondenspiim** [-*e'*-], vee väljaaurutamise teel tihendatud piim

kondenseeruma, gaasilisest olekust vedelasse (v. tahkesse) üle minema; mingi lihtsa aine eraldumisel liituma

kondensor [-*e'*-] (< ld. *condēnso* tihendan), *füüs.* lääts, läätsede süsteem, nõguspeegel v. nõguspeegli ja läätsede kombinatsioon valguskiirte koondamiseks teatavale esemele

kondiiter (ld. *conditor* maitsestaja, vürtsija), kondiitritoodete (tortide, kookide, küpsiste jm.) valmistaja

konditsionaal (ld. *conditionālis*), *lgv.* tingiv kõneviis

konditsionaalne, tingiv, *konditsionaalis* olev, konditsionaalile omane; *konditsioonile* vastav

konditsioneerima, normaaltingimustele kohaldama (näit. kaupu); õ h k u

k., tööruumides tervishoiunõudeile vastavaid õhu-, puhtuse-, niiskuse- ja temperatuuritingimusi looma; lennuki kabiinis normaalsurvega õhku looma; teravilja enne jahvatamist niisutama ja soojendama

konditsioon (ld. *conditio*), tingimus; seisund, olukord

kondoleerima (ld. *condolēre*), kaastundmust avaldama

kondolents [-*e'*-], kaastundeavaldus

kondominium (ld. *condominium*) e. **kondominaat**, ühisvaldus, ühisomand; mitme riigi üheaegne võim teatava maa-ala üle; säärases ühisvalduses olev maa-ala

kondoom (p.-n.), kotikujuline kummist v. soolest *preservatiiv*

kondor (hsp. *condor* < ind.), L.-Am. kõrgmäestiku hiiglasuur raipeist toituv kulliline; mõne L.-Am. maa mitte enam käibelolev kuldmünt

kondotjeer (it. *condottiere*), kutseliste palgasõdurisalkade juht Itaalias XIV—XV s.

kondriin (< kr. *chondros* terake; kõhr), kõhrollus, kõhrest saadav liimollus

kondriit, *med.* kõhrepõletik; *miner.* teralise struktuuriga *meteoriit*

kondriosoomid vt. *mitokondrid*

kondroom, *med.* kõhrkasvaja, kõhrkoest koosnev healoomuline kasvaja

konduktor [-*u'*-] (ld. *conductor* juhtija), piletikontrollija ning -müüja bussis, rongis, trammis; *füüs.* isoleeriva jalaga metallkeha, kasut. elektrilaengu hoidjana; elektrijuht; *tehn.* puurpingi seadis puuride juhtimiseks; *mäend.* puurauku lastavate torude esimene järk, mis annab puuraugule õige suuna; ehitusalal seadis monteeritava elemendi ajutiseks kinnitamiseks ja rihtimiseks

kondüloom (kr. *kondylōma*), tüügasjas moodustis peam. suguelundite v. nende ümbruse nahal v. limaskestal

konfidentsiaalne (< ld. *confidentia*, vestlus), luiskejutt, eriti vaimuhaigete väljamõeldud luiskelugu

konfederatka [-*ra'*-] (poola k.), kõrge nelinurkse põhjaga poola rahvuslik müts

konfektsioon (< ld. *confectio* valmistus), riidetööstus ja -kaubandus, rõivaste massiline tootmine

konfektsionäär, rõivaste valmistaja ning nendega kaupleja

konferansjee (pr. *conférencier*), estraadiettekannete teadustaja ning (sageli humoristlikus toonis) sissejuhatavate seletuste andja; kontserdi v. loengu korraldav juht

konfereerima (pr. *conférer* < ld. *conferre*), 1) ühiselt nõu pidama; 2) teadustama, *konferansjeena* toimima

konfessionaalne (ld. *confessionālis*), usutunnistuslik, usutunnistusega v. kirikuga seotud

konfessioon (ld. *confessio*), usutunnistus; pihtimus

konfetid [-*e'*-] (it. *confetti*), mitmevärvilised paberhelbed maskipidudel v. muudel lõbustustel üksteisele pildumiseks

konfidentsiaalne (< ld. *confidentia* usaldus), usalduslik; salajane

konfiguratsioon (ld. *configurātio*), kujukond; osade suhteline paigutus (mingi kujundina); *astr.* taevakehade näiv asetus Päikese suhtes; *lgv.* strukturiline kuju

konfirmatsioon (ld. *confirmātio*), otsuse, ametisse kinnitus; *kirikl.* leer, ristimise kinnitus

konfirmeerima (ld. *confirmāre*), kinnitama; leeritama

konfiskatsioon (ld. *confiscātio* riigilaekasse võtmine), eraisiku vara täielik v. osaline riigi kasuks äravõtmine; trükiteose käibelt kõrvaldamine

konfiskeerima (ld. *confiscāre*), *konfiskatsiooni* teostama

konfitüür (pr. *confiture*), sama mis *džemm*; maiustused puuviljast ja suhkrust

konflikt [-*i'*-] (ld. *conflīctus*), kokkupõrge, vastakuti-minek; tüli

konflueerima (ld. *confluere* kokku voolama), laatuma, kokku valguma

konfokaalne (< *kon-* + *fookus*), *füüs.*, *mat.* ühisfookuseline, ühise fookusega

konformism, muganemus, ühiskonnas levinud standardite järgimine

konformist (ingl. *conformist*), ühiskonnas üldkehtivate uskumuste v. tavade pooldaja; eriti inglise riigikirikuga ühinenud *protestant*; vrd. *nonkonformist*

konformne (ld. *confōrmis*), samakujuline, ühtiv; *mat.* samanurkne

konfrontatsioon (vt. *konfronteerima*), *jur.* vastastamine, silm silma vastu seadmine; (poliitikas) kahe v.

enama riigi vastastikune vaenutsemine

konfronteerima (pr. *confronter* < ld. *frons* laup, nägu), vastastama, pooli v. tunnistajaid silm silma vastu seadma

konfundeerima (ld. *confundere*), segama, segi ajama v. paiskama; segadusse viima, hämmeldama

konfusioon (ld. *confūsio*), segadus, segipaisatus, korratus; hämmeldus

konfutsianism, usund ja moraaliõpetus, mille rajajaks oli hiina filosoof Kong Fuzi (ld. Confucius) a. 551—479 e.m.a., rõhutab peam. inimsust, perekonna- ning riigielu kindlustavat voorust ja vanemate kultust

konfuusne (vt. *konfusioon*), segane; hämmeldunud

konföderaadid, *konföderatsiooni* liikmed, sellest osavõtjad

konföderatsioon (ld. *confoederātio*), riikide liit, lepingu alusel kestvalt liitunud, kuid suveräänsuse säilitanud riikide liit; mingisuguste org-de liit; *ajal.* aadlirühmade liit feodaalses Poolas teatavate poliitiliste eesmärkide saavutamiseks

konfödereeruma (ld. *confoederāre*), liituma, *konföderatsiooniks* ühinema

kongeniaalne (< *kon-* + ld. *genius* vaim), vaimusugulane, loomult vastav, vaimuannetelt vastav

kongenitaalne (...ld. *genitālis* sünniline, sünni-), kaasasündinud, sünnipärane

kongestioon (ld. *congestio* kuhjumine), veretung, tugev verevool mingisse kehaossa

konglomeraat (ld. *conglomerātus* kokkurullunud), kokkukämpunud segu, segakuhjatis, eri osiste mehhaaniline ühend; *geol.* ümaraist munakaist, kruusast ja liivast koosnev purdkivim; *med.* kägarik, kokkukämpunu (eriti liitunud näärmete kohta)

konglomeratsioon (ld. *conglomerātio*), kokkukuhjumine; kokkukämpumine

konglomereeruma (ld. *conglomerāri*), kokku kuhjuma; kokku kämpuma, kägarikuks muutuma

kongregatsionalistid, vaimulike *kongregatsioonide* liikmed; üksikkoguduste iseseisvust pooldavad ingl. lahkusulised

kongregatsioon (ld. *congregātio* kogumus, kogu), kogu, liit, vennaskond; inglise ülikooli õppejõudude kogu; ühe ning sama kloostrikorraga kat. kloostrite liit; kardinalide kolleegiumi erialane komisjon; vabakiriku üksikkogudus (Inglismaal v. Am-s)

kongresmen (ingl. *congressman*), Am. Ühendriikide kongressi liige

kongress (ld. *congressus* kokkutulek), esindajate suureulatuslik, sageli rahvusvaheline kokkutulek nõupidamiseks ja otsuste tegemiseks; kahekojalise seadusandliku kogu nimetus mitmel maal, eriti Am. Ühendriikides

kongrueeruma (ld. *congruere* kokku sattuma), ühtima, ühilduma

kongruentne [-*e'*-], *mat.* kujult ja suuruselt ühesugune, paiknemise poolest erinev; *lgv.* ühilduv

kongruents [-*e'*-] (ld. *congruentia*), *lgv.* ühildumine, lauses süntaktiliselt seotud sõnade esinemine samas arvus, soos, isikus v. käändes

kongruentsus [-*e'*-], *mat.* erinemine ainult paiknemise poolest

konh (ld. *concha* < kr. *konchē* konna- e. merikarp), altariruumi poolümmargust lõpposa kattev konnakarbitaoline võlv keskaja kirikuis

konhioliin, limuste kodade ja karpide orgaaniline aine

konhoid [-*oi'd*] (kr. *konchoeidēs* teokarbikujuline), *mat.* neljandat järku joon, mille joonistavad lõigu otspunktid, kui selle lõigu keskkoht liigub mööda kindlat sirgjoont ja lõigu pikendus läbib kindla punkti

konhülioloogia (< kr. *konchylion* konnakarbike + *logos* mõiste), konnakarbiteadus, limuste kodasid käsitlev zooloogia osa

konhüül, *zool.* limuste koda (konnakarp, meri-, jõekarp; teokarp)

koniid (< kr. *konia* tolm + *eidos* kuju), *bot.* lülieos, alamate taimede (peamiselt seente) suguta sigimisel hulgaliselt tekkiv paljunemiskeha

konjak (pr. *cognac* < p.-n.), viinamarjaveini destilleerimisel saadav kange alkohoolne jook

konjektuur (ld. *conjectūra*), oletus; oletusel põhinev tekstiparandus

konjugatsioon (ld. *conjugātio* ühendamine, paaritamine), *lgv.* pööramine, verbi vormiline muutmine; pöördkond; *biol.* rakuühe; sugurakkude ühinemine viljastumisel; kahe ainurakse ajutine üheliitumine, mille jooksul toimub

tuumaaine vahetus; homoloogiliste kromosoomide paardumine

konjugeerima (ld. *conjugāre*), ühendama, paaritama; *lgv.* pöörama, verbi muutma

konjugeeruma, *lgv.* pöörduma, pöördevormide järgi muutuma; *biol.* ühinema (kahe raku kohta)

konjunktiiv I (ld. *modus conjunctīvus* seotud kõneviis) e. **subjunktiiv** (ld. *modus subjunctīvus* alistatud kõneviis), *lgv.* asjaoludest olenevat kaheldavat v. tingimuslikku tegevust väljendav kõneviis

konjunktiiv II (ld. *membrāna conjunctīva*), *anat.* silma sidekest

konjunktiviit, silma sidekesta põletik

konjunktsioon (ld. *conjūnctio* ühendus), *lgv.* sidesõna; matemaatilises loogikas tehe, millele harilikus keeles vastab sidesõna «ja»; *astr.* ühendus, päikesesüsteemi taevakehade seis, kus neil on võrdne otsetõus

konjunktuur (< ld. *conjungere* ühendama), asjaolude seos v. seisund; *ök.* kapitalistliku majanduselu v. turutingimuste üldseisund

konkaavne (ld. *concāvus*), nõgus, sissepoole painutatud. Vast. *konveksne*

konkista [-*i'*-] (hsp. *conquista* vallutus), hispaanlaste ja portugallaste vallutuste ajastu XV s. lõpul ja XVI s. algul

konkistadoor (hsp. *conquistador* vallutaja), hsp. ja port. seiklejad, kes XVI s. oma koduriikide nimel vallutasid suured maa-alad Kesk- ja L.-Am-s, sealjuures julmalt hävitades ja orjastades pärismaalasi

konklaav (ld. *conclāve* suletud ruum), ruum Vatikani lossis (Roomas), kus toimetatakse paavsti valimisi; kardinalide nõukogu, kes peab seal valimiskoosolekut

konklusiivne, järeldav; lõppjärelduslik, lõpetav, otsustav

konklusioon (ld. *conclūsio* lõpetus, järeldus), lõpetus, lõpp; lõppjäreldus, järeldus; *kirj.* probleemi ja konflikti lõpplahendus

konkordaat (< ld. *concordāre* kokku sobima), leping paavsti ja mõne riigi vahel asjas, mis puutub kat. kiriku ja asjaomase riigi vahekordadesse

konkordantne [-*a'*-], ühtesobiv, kooskõlaline; *geol.* rööpne (kihistuste kohta). Vast. *diskordantne*

konkordants [-*a'*-], varemal ajal raamatu lehekülje äärel tehtav viitemärkus samade sõnade v. mõtete kordumise puhul samas raamatus teisal; tähestikuline sõnaregister (koos esinemisviidetega) mõne teose või mõne autori koguteoste kohta

konkordantsus [-*a'*-], ühtesobivus, kooskõla; *geol.* (kihistuste) rööpsus

konkreetne (ld. *concrētus* tahke), tõsiasjaline, esemeline, kindlakujuline; kaemuslik, meeleline; üksikjuhuline, mitteüldistatud. Vast. *abstraktne*; k. a r v, nimega arv (näit. 4 meetrit, 10 õuna jms.)

konkreetnoomenid (ld. *nomina concrēta*), *lgv.* meelelisi mõisteid tähistavad nimisõnad, näit. *laud, mets, kass*

konkrement [-*me'*-] (ld. *concrementum* kokkukasve), *med.* kivi (näit. sapi-, neeru- v. põiekivi)

konkretiseerima, *konkreetseks* tegema, konkreetselt väljendama, täpsustama, kindlakujulise näite varal ilmestama

konkretsioon (ld. *concrētio* kokkukasve), *geol.* settekivimeis esinev mügar v. üksikkristall, tekib settimisel mingi kindla keskkoha ümber

konkubiin (ld. *concubina*), vabaabielus elav naine

konkubinaat (ld. *concubinātus*), vabaabielu, seadustamata abieluline kooselu

konkureerima (ld. *concurrere* kooskooksma), võistlema, *konkurentsi* tegema

konkurent, võistleja

konkurents, võistlus; *ök.* kapitalistlikus ühiskonnas valitsev pidev majanduslik võitlus suurema kasumi, turgude, toorainete jne. pärast

konkursitomp (vt. *konkurss*), maksujõuetuks tunnistatud võlgniku vara, mis on antud *konkursivalitsuse* korraldusse

konkursivalitsus, võlausaldajate üldkoosolekul valitud kolmeliikmeline valitsus, selgitab konkursitompu kuuluva vara, sellest rahuldamisele tulevaid nõudeid ja koostab nende nõuete rahuldamise kava

konkurss (ld. *concursus* kokkujooks, -tulek), 1) *jur.* kodanlikus õiguses ettenähtud kohtulik menetlus (ld. *concursus creditorum*), mille eesmärgiks on rahuldada ühtlaselt kõigi kreeditoride nõudmisi maksujõuetuks tunnistatud võlgniku varast eriliste selleks moodustatavate organite kaudu; 2) võistlus mingi koha, auhinna, tasu jne. saamiseks v. õppeasutusse astumiseks

konneks [-*e'*-] (ld. *connexus*), ühendus, nide, seos

konnektiiv (< ld. *connecto* seon), *bot.* tolmukapea poolmeid ühendav kude; *zool.* pikinide, tänke (*ganglione*) pikisuunas ühendav närvikiudude kimp; *lgv.* ühendav lauseliige (sidesõna, siduv adverb v. partikkel)

konnetaabel (pr. *connétable* < keskld. *comes stabuli* talliülem), Frangi kuningakoja tallmeister; vägede ülemjuhataja Prantsusmaal XIII—XVII s.

konodont [-*o'nt*] (< kr. *kōnos* käbi + *odus* hammas), väike hambataoline kivistis mitmekesiseis settekivimikihtides

konossement [-*me'*-] (pr. *connaissement*), lasti-, veokiri, laeva kapteni v. laevaomaniku agendi poolt kaubasaatjale väljaantav tõend laeval vedamiseks vastuvõetud kaupade kohta

konsekratsioon (ld. *consecrātio*), pühitsemine, pühastamine

konsekutiivne (< ld. *consecūtio* järg), järgnev; järjestikune; järelduslik, järeldus-, tagajärje-

konsekventne [-*ve'*-] (ld. *consequens* järgnev), järjekindel

konsekvents [-*ve'*-] (ld. *consequentia*), järeldus, tagajärg

konsekventsus [-*ve'*-], järjekindlus

konserv [-*e'*-] (pr. *conserve* < ld. *conservāre* säilitama), alalhoidmiseks steriliseeritud toiduaine, enamasti õhukindlas pakendis (plekk-karbis, klaas- v. plastmassnõus)

konservaator (ld. *conservātor* säilitaja), muuseumiesemete säilimise eest hoolitsev töötaja, teaduslike kogude eest hoolitsev ametnik

konservant [-*a'*-], konserveerimisaine, toiduainete konserveerimisel kasutatav *antiseptikum*

konservatiiv (ld. *conservatīvus* säilitav, alalhoidev), alalhoidlike v. vanameelsete vaadetega isik, uuenduste vastane; konservatiivse partei liige v. pooldaja, eriti Inglismaal

konservatiivne, 1) alalhoidlik, vanameelne, uuendustevaenulik; konservatiivile omane; 2) säilitav, säilitus-, alalhoiu-; k. r a v i, säilitusravi, vigastatud kehaliikme ravi mitteoperatiivsel teel

konservatism, **konservatiivsus**, alalhoidlus, vanameelsus, vaenulikkus uuenduste vastu, eriti ühiskondlik-poliitilises elus

konservatoorium (it. *conservatorio*), kõrgem muusikaõppeasutus, muusikaülikool

konservatsioon (ld. *conservātio*), säilitus, alalhoid

konserveerima e. **konservima** [-*e'*-] (ld. *conservāre*), säilitama, alal hoidma; riknemise, mädanemise v. roostetamise eest eriliste abinõudega kaitsma; *konserviks* tegema; teat. ajaks seisma panema (näit. ehitusobjekti, ettevõtet)

konsignataar, kauba saaja ülemerekaubanduses

konsignant [-*a'*-], kauba saatja ülemerekaubanduses

konsignatsioon (ld. *consignātio* pitseriga varustatud kiri), 1) allkirja v. pitseriga varustamine tõendamise otstarbel; 2) *ök.* kapitalistlikes maades k - i k a u b a n d u s, ülemerekaubanduse müügikomisjon, kus kauba saatja (*konsignant*) lähetab ülemeremaa komisjonärile (k o n s i g n a t a a r i l e) kauba komisjonimüügiks

konsigneerima, 1) allkirja v. pitseriga varustama, vormilise dokumendiga tõendama; 2) *konsignatsiooni* teostama, kaupa edasimüügiks saatma

konsiilium (ld. *consilium*), nõupidamine, eriti arstide nõupidamine haige seisukorra selgitamiseks ja raviviisi määramiseks

konsistents [-*e'*-] (ld. *consistere* koos seisma, koosnema), aineosakeste kokkuhoidvusaste, eriti vedelate v. poolvedelate ainete tihedusaste; *anat.* koe v. elundi tihedus

konsistomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist poolvedelate ainete *konsistentsi* määramiseks

konsistoorium (ld. *consistōrium* koosolekukoht), kirikuvalitsemisorgan paljudes maades ja kirikutes

konskriptsioon (ld. *conscriptio* üleskirjutus), sunduslikku väeteenistusse võtmine, enne üldkohustuslikku väeteenistust kehtinud süsteem, kus kutsealusel oli võimalus end ka vabaks osta v. endale asendaja leida

konskribeerima, *konskriptsiooni* teostama

konsolidatsioon (ld. *consolidātio*), kindlustamine, püsivaks muutmine; *ök.* lühiajalise riigivõla kindla kustutusplaani järgi likvideeritavaks pikaajaliseks võlaks muutmine; *med.* luumurru tugev kokkukasvamine

konsolideerima (ld. *consolidāre*), kindlustama, püsivaks muutma; *konsolidatsiooni* teostama

konsom(m)ee (pr. *consommé*), poolpüdel rammuleem

konsonant (ld. *consonans*), kaashäälik, suuõõne mingis osas kujundatava sulu v. ahtuse abil tekitatav häälik; silpi mittemoodustav häälik. Vast. *sonant*

konsonantism, teatava keele konsonantide süsteem

konsonantne, kaashäälikuline

konsonants [-*a'*-] (ld. *consonantia*), helide harmoneeriv, ühtesulav kooskõla. Vast. *dissonants*

konsool (pr. *console*), toend, seinapinnast eenduv ehitise tugiosa, näit. rõdu tugiosa v. skulptuuri alusena tarvitatav seinaosa; üht otsa pidi jäigalt kinnitatud varras, sõrestik vm.

konsoolid (ingl. *consols* < *consolidated annuities*), *konsolideeritud* riigilaenupaberid Inglismaal

konsort [-*so'*-] (ld. *cōnsors*), saatuse- v. elukaaslane; *konsortsiumi* liige

konsortsium [-*so'*-] (ld. *consortium* kaaslus, kooslus), *ök.* pankade v. suurkapitalistide koondis mingi rahalise operatsiooni ühiseks läbiviimiseks, kapitalistliku monopoli vorm; *biol.* kooslus (*biotsönoosis*) elav autotroofsest taimeliigist sõltuv organismide kogu

konspekt [-*e'*-] (ld. *conspectus* ülevaade), lühike sisukokkuvõte

konspekteerima e. **konspektima** [-*e'*-], sisu lühidalt kokku võtma, *konspekti* valmistama

konspektiivne, kokkuvõtlik, ülevaatlik

konspiraator, *konspiratsiooni* osaline v. teostaja, salasepitseja, vandeseltslane

konspiratiivne, *konspiratsioonile* omane, salasepitsuslik, vandeseltslik, põrandaalune, salajane

konspiratsioon (ld. *conspirātio* kokkulepe, salasepitsus), põrandaaluse organisatsiooni tegevuse salajas hoidmine; tegevussaladuse säilitamine; salasepitsus, vandenõu

konspireerima, *konspiratsiooni* teostama, põrandaalust tegevust arendama

konstaabel (ingl. *constable* < keskld. *comes stabuli* talliülem), politseiametniku auaste (Inglismaal ja Am. Ühendriikides); *aj.* kõrge õukonnaametnik keskaegsel Inglismaal; lossi- v. kindlusekomandant

konstant [-*a'*-] (ld. *cōnstans* püsiv), *mat., füüs.* jääv, muutumatu suurus

konstantaan, vase (58%), nikli (41%) ja mangaani (1%) sulam; kõrge ning temperatuurist sõltumatu elektritakistuse tõttu tarvitatav elektrotehnikas

konstantne, püsikestev, jääv, püsikindel, muutumatu

konstateerima (pr. *constater* < ld. *constāre* püsivalt seisma), nentima, sedastama, tõsiasjana kinnitama

konstellatsioon (ld. *constellātio*), tähtkuju; taevakehade näiv omavaheline asetus teataval hetkel; olude suhe, asjaolude kokkusattumus

konsterneerima (ld. *consternāre*), jahmatama panema, kohkumiseni hämmastama

konstipatsioon (ld. *constipātio*), kõhukinnisus

konstitueerima (ld. *constituere* rajama), rajama, asutama; sätestama, määrama

konstitutiivne, rajav, asutav, määrav; olemuslik, koostisse kuuluv

konstitutsionaalne, põhiloomuline, kehalisele põhilaadile (vt. *konstitutsioon* II) vastav; *konstitutsiooniline*

konstitutsionalism, vool kodanlikus poliitikas ja riigiõiguses, peab parimaks riigivormiks *konstitutsioonilist monarhiat*

konstitutsioon I (ld. *constitūtio* rajamine, rakendus), põhiseadus, määrab riikliku korralduse põhialused, riigivõimu- ja riigivalitsemisorganite ehituse, valimissüsteemi, kodanike õigused ning kohustused jne.

konstitutsioon II (ld. *constitūtio* püsiv seisukord), *biol., med.* kehaehituse ning -talitluste põhilaad, inimese v. looma kehaline loomus

konstitutsioonihaigus, mingi kehalise talitluse kõrvalekaldumine normist sedavõrd, et tagajärjeks on haigus (näit. rasvtõbi)

konstitutsiooniline, põhiseaduslik; *konstitutsioonile* (I) rajatud; k. m o -

n a r h i a, riigivorm, kus monarhi võimu piirab rahvaesinduse võim; k. v a b a r i i k, kodanlik riigivorm, kus seadusandlik ja kohtuvõim on täidesaatvast võimust eraldatud

konstriktor [-*i'*-] (< ld. *constringere* kokku nöörima), *anat.* sulgurlihas

konstriktsioon (ld. *constrictio*), kokkunöörimine, -tõmbamine, -pigistus

konstrueerima (ld. *construere*), kokku seadma, ehitama, tarindama

konstruktiivne, ülesehituslik, ülesehitav; *konstruktsioonisse* puutuv; uusi lahendusvõimalusi pakkuv

konstruktivism, 1) pärast Esimest maailmasõda tekkinud kunstisuund peam. arhitektuuris ja skulptuuris, eelistas lihtsaid geomeetrilisi vorme; samalaadne suund kirjanduses ja muusikas; 2) vene kirjanduses a. 1922—30 avaldunud formalistlik suund, rõhutas liialdatult sotsialistliku ülesehitustöö tehnilist külge, ignoreerides ideelist sisu

konstruktor [-*u'*-], masinate, aparaatide jne. konstrueerija, uute mehhanismide v. seadmete looja, nende kavandite v. mudelite koostaja

konstruktsioon (ld. *constructio*), (üles)ehitus, kokkusead, tarind; kokkupandu; *mat.* mingi mõiste, aksioomide süsteemi jne. järkjärguline ülesehitus; geomeetriline joonis, mille kaudu jõutakse ettemääratud omadustega kujundi juurde; *lgv.* sõnade ühend lauses, tarind

konsul (ld. *cōnsul*), 1) Vana-Roomas vabariigi ajal kõrgeim riigiametnik, valiti (arvult kaks) üheks aastaks; keisririigi ajal ainult tiitel; 2) Prantsusmaal kolme isiku nimetus, kellele 1799—1804 kollektiivselt kuulus riigis täidesaatev võim; tegelikult kuulus kogu võim esimesele konsulile Napoléon Bonaparte'ile, kes enda 1804. a. kuulutas keisriks; 3) tänapäeval ametnik, kelle ülesandeks on peam. oma riigi majanduslike huvide ja selle kodanike õiguste kaitsmine välisriigis (haril. selle teatavas piirkonnas)

konsulaarne (ld. *consulāris*), konsuli-, konsulisse puutuv v. konsulile omane

konsulaat (ld. *consulātus*), konsuliamet, -au; konsuli ametiruumid v. konsuli juhitav asutus; *aj.* Vana-Roomas konsuli ameti kestus; Prantsusmaal riigikorraldus (a. 1799—1804), kus riigi eesotsas seisis 3 konsulit

konsulent (ld. *cōnsulens*), nõuandja, kodanlikus Eestis, Soomes jm. põllumajandusliku koolitusega nõuandja

konsultant (ld. *cōnsultans*), spetsialist-nõuandja

konsultatiivne, nõuandev

konsultatiivpakt e. **konsultatiivleping**, rahvusvaheline kokkulepe, millega mõlemad pooled kohustuvad neid ühiselt puudutavais küsimustes nõu pidama

konsultatsioon (ld. *consultātio*), nõupidamine, eriti spetsialistide, näit. arstide nõupidamine mingi küsimuse lahendamiseks; eriteadlase nõuanne; õppetöö vorm, kus õppejõud ühisel arutlusel õpilastega selgitab läbivõetud ainestiku raskemaid küsimusi

konsulteerima (ld. *consultāre*), nõu küsima; nõu pidama

konsumeerima (ld. *consumere*), tarbima, (ära) tarvitama

konsument [-*e'*-], tarbija

kontaagium (ld. *contāgium*), nakatis, nakatusaine, tõvestava pisiku vananenud nimetus

kontagioosne (ld. *contagiōsus*), nakatav, nakatuslik, nakkushaigust edasikandev

kontakt [-*a'*-] (ld. *contāctus*), kokkupuude, puude; puutekoht; elektrivoolu lülitusseadme osa, kus ühendatakse v. katkestatakse vooluring; *kokkupuude, tihe ühendus

kontakthari [-*ta'*-], elektrimasina kommutaatori v. kontaktrõnga külge surutav retordisöest v. grafiidist klots

kontaktinfektsioon [-*a'*-] (vt. *infektsioon*), *med.* puutenakkus

kontaktrõngas, elektrimasina võllile asetatud isoleeritud vask- v. terasrõngas, mille vastu on surutud *kontakthari*

kontaminatsioon (ld. *contaminātio* kokkupuutel rüvetamine), reostamine, saastamine; kokkusulatus; mitme sündmuse segiajamine jutustuses v. mitme kirjandus- v. rahvaluuleteose ühtesulatamine; *lgv.* kokkusulatuse teel tekkinud sõna v. väljend

kontamineerima (ld. *contamināre*), reostama, rüvetama; kokku sulatama

konteerima (sks. *kontieren* < it. *conto* arve), *kontot* määrama v. dokumendile märkima, millisesse kontosse seda kirjendada

konteiner [-*el'*-] (ingl. *container*), mahuti, paak, nõu; korduvalt kasutatav transportimisnõu v. -kast

kontekst [-*e'*-] (ld. *contextus* tihe kude, seos), kaastekst, kirjutise mõtteseos; keeleüksuse (eriti sõna) ümbrus, s. t. vahetus naabruses olevad teised üksused

kontemplatiivne, *kontemplatsioonile* omane, (seesmiselt) vaatlev, mõtisklev

kontemplatsioon (ld. *contemplātio*), (seesmine) vaatlus, mõtisklus, mõtisklev süvenemine; sisevaatlusele andumine

konterbandist e. **kontrabandist** (hsp. *contrabandista*), salakaubavedaja

konterbant e. **kontraband** (hsp. *contrabando*), salakaubavedu, seadusevastane salajane kaupade toimetamine üle tollipiiride; salakaup; *salaja v. keeluvastaselt sissetoodu

kontiinuum [-*u-u*-] (ld. *continuum*), miski täiesti pidev ning ühtlane; *mat., füüs.* punktide v. arvude pidevalt jätkuv kogu, ühe või mitme dimensiooni täiesti pidev elementide agregaat; *biol.* pidevalt (teravate piirideta) üksteiseks üleminevad taimekooslused

kontinent (ld. *continens* kokkukuuluv), mander, mannermaa

kontinentaalblokaad e. **kontinentaalsüsteem**, a. 1806—14 Napoleon I survel kaubandussuhete katkestamine Euroopa mandri ja Inglismaa vahel

kontinentaalne, mandriline, mandri-

kontingent (ld. *contingens* asjasse puutuv), määrosa, kohusosa, määratud kogus v. arv; *ök.* teatava kauba sisse- v. väljaveoks lubatav hulk; kapitalistlikes maades ka kokkulepitud toodete maksimaalhulk teatava kartelli liikme kohta

kontinueerima (ld. *continuāre*), jätkama

kontinuiteet (ld. *continuitas*), pidevus, järjekestvus

konto (it. *conto*), arve (raamatupidamises)

kontokorrent [-*e'*-] (it. *conto corrente*), jooksev arve, arvestusmenetlus ärielus (eriti panganduses) vastastikuste nõudmiste ja kohustuste tähistamiseks ning arvutamiseks

kontor (pr. *comptoir*), asutuse, ettevõtte, ärimehe, vabakutselise v. muu isiku asjaajamis- ning arvepidamisruum; side-, transpordi- jms. asutus

kontorist, kontoriametnik

kontr-, kontra- (< ld. *contra* vastu), vastu-, vastas-, vastane

kontra, sõna, millega teatatakse, et vastaspoole pakkumine pole väljamängitav (bridžis jt. kaardimängudes); teeb mängu väärtuse kahekordseks

kontra-alt (it. *contralto*), harilikust madalam althääl, madalaim naishääl

kontraarne (ld. *contrārius*), vastupidine; k-d m õ i s t e d, loogikas sama soomõiste äärmised liigimõisted, näit. «must — valge»; k-d o t s u s t u s e d, vastupidised otsustused, mis ei saa mõlemad korraga õiged olla, küll aga võivad olla mõlemad väärad

kontraband vt. *konterbant*

kontrabandist vt. *konterbandist*

kontrabass (it. *contrabasso*), suurim viiulite peresse kuuluv keelpill

kontradiktoorne (ld. *contradictōrius*), vasturääkiv; k-d m õ i s t e d, loogikas mõisted, milledest üks eitab teist, näit. «must — mittemust»;

kontradiktsioon (ld. *contradictio*), vasturääkivus

kontradmiral (pr. *contre-amiral*), madalaim admiralide auaste, vastab kindralmajorile maaväes

kontrafagott [-*go'*-] (it. *contrafagotto*), sümfooniaorkestris tarvitatav puupuhkpill, hääleulatuselt oktaavi võrra madalam kui *fagott*

kontrafaktsioon (pr. *contrefaction* < ld. *contra* vastu + *facere* tegema), võõra teose omavoliline kasutamine; eriti röövtrükk, teose trükkimine v. paljundamine autori loata

kontraforss (vn. *контр(а)форс* < pr. *contrefort* < ld. *contra* vastu + *fortis* tugev), *arhit.* tugipiilar, tugipiit

kontraheerima (ld. *contrahere* kokku tõmbama), koondama, kokku tõmbama; *jur.* kontrahti tegema, lepingut, eriti varumis-, hankimislepingut sõlmima

kontrahent [-*e'*-] (ld. *contrahens*), kontrahi sõlmija, lepinglane, lepinguosaline

kontraht (ld. *contractus*), leping

kontraindikatsioon (vt. *kontra* + *indikatsioon*), *med.* vastunäidustus, asjaolu, mis ei luba antud juhul teatavaid, muidu selle haiguse korral kasutatavaid ravimeid v. ravivõtteid rakendada

kontraktiilsus (vt. *kontraktsioon*), kokkutõmbumisvõime (näit lihaseil)

kontraktsioon (ld. *contractio*), kokkutõmbumine; *füüs.* keha kokkutõmbumine, vast. *dilatatsioon*; *keem.* mahu vähenemine kahe vedeliku segunemisel; *lgv.* kahte naabrussilpi kuuluvate vokaalide liitumine pikaks vokaaliks v. diftongiks

kontraktuur (ld. *contractūra*), *med.* kõnksus, liigese liikumisulatuse piiratus lihaste lühenemisest kehakudede vigastuse puhul vm. koemuutuste tõttu

kontramanööver (pr. *contre-manoeuvre*), vastumanööver

kontramark (pr. *contremarque*), pääsme ärarebitav osa; pääset asendav märk v. sedel maksuta sissepääsuks teatrisse

kontramarss (pr. *contremarche*), vastumarss, vaenlase marssmanöövrile vastuseks tehtav marssmanööver

kontrapost (it. *contraposto* vastandlikkus < ld.), harmoonia (seisva) inimese vastandlikes asendeis olevate kehaosade, eriti tugijala ja nõjajala kujutamises

kontrapunkt (keskld. *contrapunctum*), õpetus mitmehäälsest muusikastiilist, kus kaks v. rohkem iseseisvat meloodiat moodustavad ühe kooskõlastatud terviku

kontrarööbas, raudteerööbastiku pöörmeil pearööpaga kõrvuti asetsev rööbas, mille ülesandeks on hoida ratta libisemist rööpalt

kontrasignatuur (< *kontra-* + ld. *signatūra* allkiri), kaasallkiri; parlamentaarse valitsemiskorraga kodanlikus riigis vastava ministri allkiri riigipea poolt allakirjutatud aktil; k. annab aktile seadusjõu, kusjuures poliitiline kui ka juriidiline vastutus langeb kaasallkirja andnud ministrile

kontrast [-*a'*-] (pr. *contraste* < it. *contrasto*), vastand, vastandlikkus, vastandini ulatuv teistsugusus, terav erinevus

kontrasteerima, millelegi kontrastiks olema; kontrastina esinema

kontrastne [-*a'*-], vastandlik, teravalt erinev

kontrastaine [-*ra'*-], *med.* organismi viidav aine, mis röntgeniga läbivalgustamisel paistab ümbritsevaist kudedest kas heledamana v. tumedamana; teeb koed selgemini nähtavaks

kontratakk [-*ta'*-] (pr. *contre-attaque*), vasturünnak

kontratseptsioon (< *kontra-* + *kontseptsioon*), rasestumise (vastavate vahenditega) vältimine

kontreerima (sks. *kontrieren* < ld.), vastulööki andma; (bridžimängus, skatis) *kontrat* ütlema

kontreskarp [-*a'*-] (pr. *contre-escarpe*), *sõj.* vallikraavi väline müür v. kaldanõlv; kõrgendiku vastasnõlvale kaevatav tankitõrjekraav

kontributsioon (ld. *contribūtio*), sõja korral vallutatud maa-ala elanikelt võetav sundmaks; võidetud riigilt võitjale makstav hüvitusmaks

kontroll [-*ro'*-] (pr. *contrôle*), kavakindel toimuste v. seadmete järelevalve vigade vältimiseks v. tehtud vigade avastamiseks; järelevalveasutus v. järelevalvet teostav isik

kontrollassistent [-*ro'*-] (vt. *assistent*), kodanlikus Eestis karja tootlikkuskontrolli ametnik

kontroller [-*ro'*-] (ingl. *controller* kontrollija), *tehn.* elektrisõiduki v. -tõstuki lülitusseade, mis võimaldab käitada mootorit, muuta liikumissuunda ja reguleerida liikumiskiirust; ka üldse lülitusaparaat seadme juhtimiseks kindla programmi järgi

kontrollima [-*ro'*-] (pr. *contrôler*), kontrolli teostama

kontrollkassa [-*ro'*-] e. **automaatkassa**, kaubandusettevõttes kasutatav aparaat läbimüügi automaatseks registreerimiseks ja ostjale ostusumma näitamiseks

kontrolör (pr. *contrôleur*), kontrollija, *kontrolli* teostaja

kontrovers [-*e'*-] (pr. *controverse* < ld. *controversia*), lahkarvamus, avalik vaidlus; vaidlusküsimus

kontrrevolutsionäär (pr. *contre-révolutionnaire*), kontrrevolutsioonist osavõtja, selle pooldaja

kontrrevolutsioon (pr. *contre-révolution*), võitlus revolutsioonieelse korra taastamiseks; reaktsiooniliste klasside võitlus kasvava revolutsioonilise liikumise vastu omal maal ja võidule pääsenud revolutsiooni vastu teisel maal

kontrrevolutsiooniline, revolutsioonivastane, *kontrrevolutsioonile* omane

kontsedent [-*e'nt*] (< ld. *concēdo* astun kõrvale, möönan), *kontsessiooni* andja

kontsenter vt. *kontsentrid*

kontsentraat, *kontsentratsiooni* saadus, mingi aine tihendatud v. rikastatud kujul, näit. lahus, millest osa vett on välja aurutatud, kuiv pressitud valmis toiduaine, jõusööt, rikastatud maak jne.

kontsentratsioon (< *kon-* + ld. *centrum* kese), keskustus, koondamine, koondumus; tihendus, tihendusaste; mingi koostisosa suhteline sisaldus aineseguses v. lahuses; *tehn.* lahuse v. maagi rikastamine; *ök.* k a p i t a l i k., kasvav tootmisvahendite koondumine kapitalistlikes maades üha väheneva arvu kapitalistide kätte; t o o t m i s e k., tootmise keskendumine üha suurematesse (tööstus)ettevõtetesse

kontsentratsioonilaager, koonduslaager, natside sunnitöö- ja hävituslaager 1933—1945

kontsentreerima, keskendama, keskustama, koondama; tihendama, (lahust) küllastama, aurutamise teel rikastama; (maaki) rikastama, väärtuslikku osa edasiseks töötlemiseks eraldama; *ök. kontsentratsiooni* teostama

kontsentreeritud, keskendatud, tihendatud, (peaaegu) küllastatud; k. l a h u s, aurutamise teel tihendatud lahus, kange lahus; k. s ö ö d a d, jõusöödad, võrdlemisi vähe vett ja kaaluühiku kohta rohkesti toitaineid sisaldavad loomasöödad

kontsentrid [-*e'*-], ühise keskmega ringid; ühise keskme ümber koondatud ainestik (õpetamises)

kontsentriline [-*e'*-], ühise keskmega, ühise keskme ümber koondatud; k - d r i n g i d, *mat.* ühise keskmega, kuid erinevate raadiustega ringid; k. õ p e t a m i n e, õppematerjali selline korraldus, et sama õppeaine võetakse läbi mitu korda, kuid iga kord laiendatud ning täiendatud kujul

kontsept [-*e'*-] (ld. *conceptus* haaramine, mõte, kujutlus), 1) üldmõiste; 2) kavand, mustand

kontseptpaber [-*e'*-], lihtsam kirjutuspaber, mustandipaber

kontseptsioon (ld. *conceptio*), 1) vaatlus- v. käsitusviis, vaadete süsteem; üldkujutlus, plaan; 2) tärganud mõte v. idee; 3) *biol.* viljastumine, eostumine, rasestumine

kontseptualism (vt. *kontsept*), suund keskaegses skolastilises filosoofias, mille järgi üldmõisted ei eksisteeri omaette, lahus üksikesemeist (nagu väitis skolastiline «realism») ega ole ainult tühjad sõnad (vt. *nominalism*), vaid eksisteerivad mõistuses üldiste mõistetena, mis haaravad asjade üldist olemust

kontsern [-*e'*-] (ingl. *concern*), liik kapitalistlikke monopole, kus ühinenud ettevõtted jäävad vormiliselt iseseisvaks, kuid majanduslikult muutuvad sõltuvaks koondises valitsevaist monopolistidest

kontsert [-*e'*-] (it. *concerto*), 1) avalik muusikaettekanne; orkestrisaatega suurem helitöö soolomänguriistale, kus solist saab näidata oma virtuooslikkust; 2) E u r o o p a k., suurriikide poliitiline koostöö pärast Viini kongressi a. 1815

kontsertant [-*a'*-], *kontserdil* esinev helikunstnik

kontserteerima, *kontserdiga* esinema

kontsertiina (ingl. *concertina* < it.), kuuekandiline lõõtspill

kontsertiino (it. *concertino* vähendussõna sõnast *concerto*), kontserdi laadi vähema ulatusega helitöö

kontsertmeister, 1) esimene viiuldaja, esineb ka solistina ja asendas varemal ajal tarbe korral orkestrijuhti; suures sümfooniaorkestris iga keelpillirühma esimängija; 2) pianist, kes abistab solisti osa õppimisel

kontsessiivne (ld. *concessivus*), *lgv.* mööndev; k - d k o n j u n k t s i o o n i d, möönvad sidesõnad

kontsessionäär, *kontsessiooni* saaja

kontsessioon (ld. *concessio*), mööndus, järeleandmine, nõustumine, *ök.* lepinguline luba ekspluateerida riigile kuuluvaid varasid v. sooritada riigile suuremat tööd kokkulepitud tingimustel; sellise lepingu alusel töötav ettevõte

kontsiil (ld. *concilium* kokkutulek), nõupidav kogu, koosolek, eriti kirikukogu

kontsiisne (ld. *concisus*), kokkusurutud, lühike ning täpne

kontsipeerima (ld. *concipere*), 1) üldjoontes kujundama, (kirjutist) kavandama; 2) *biol.* eostuma, rasestuma

kontusioon (ld. *contūsio*), põrutus, muljutus, välise märgita kehavigastus

kontuur (pr. *contour*), piirjoon

kontuurjoonis, piirjoonte visandjoonis

kontuurkaart, mitmesugustel kartograafilistel töödel aluseks olev valmistrükitud kaart, kus on kujutatud vaid olulisemad piirjooned, rand, suuremad jõed jne.

konulariidid (kunstl. ld. *Conulariidae*, ka *Conularia*, *Conulata*; vt. *koonus*), väljasurnud alamklass kariklooMi; tuntakse ainult nende kuhikukujulisi kodasid, mida leidub ka Eesti lademeis

konung (vanaskand. *konungr*), vanaskand. hõimupealik; hiljem kuningas

konurbatsioon (< *kon-* + ld. *urbs* linn), linnastu, rühm lähestikku asetsevaid linnu (kas suurlinn oma eeslinnadega või mitme linna ühendamisel moodustatud liitlinn)

konvalestsents [-*tse'*-] (ld. *convalescentia*), tervistumine, haigusest kosumine

konveier [-*ei'*-] (ingl. *conveyer* edasitoimetaja), *tehn.* lastiteisaldusmasin, mis peale- ja mahalaadimiseks ei peatu ning võib lasti teisaldada pideva voolusena; liikuv töölint, «jooksev lint», pidevalt liikuv transpordiseade töödeldava materjali v. kokkuseatavate masinaosade edasitoimetamiseks ühe töölise juurest teise juurde

konveieriseerima, *tehn.* (tööprotsessi) *konveieri*süsteemile üle viima

konveksne [-*ve'*-] (ld. *convexus*), kumer. Vast. *konkaavne*

konvektor [-*e'*-], *konvektsiooni* põhimõttel töötav kütte- v. ventilatsiooniseade

konvektsioon (ld. *convectio* kokkuvedu), *füüs.* vedeliku v. gaasi osakeste liikumine raskusjõu toimel ja erinevuste tõttu nende tiheduses; s o o j u s e k., soojuse levimine liikuvate aineosakeste kaudu, näit. õhu, auru v. vee liikumise kaudu

konvektsioonivool, *füüs.* elektrivool, mis tekib elektriliselt laetud kehade liikumisel

konvenients [-*ie'nts*] (ld. *convenientia*), seltskondlikus suhtlemises sündsaks peetu, siivsus

konvent (ld. *conventus* kokkutulek), ühishuviliste koosolek; mõnede org-de (näit. üliõpilasorg-de) nimetus kodanlikes maades; *aj.* mõnel maal põhiseaduse koostamiseks v. muutmiseks kokkutulnud seadusandlik organ, kamuu haldusorgan

konventsionaalne (ld. *conventionālis*), kokkuleppele vastav, harjumuslik, tavapärane, seltskondlikel kombeil põhinev

konventsionalism, 1) konventsionaalsus, konventsioonidest kinnipidamine, tavapärasus; 2) idealistlik õpetus filosoofias, mis peab teaduslikke mõisteid ja teooriaid vaid tinglikeks kokkulepeteks, *konventsioonideks*

konventsioon (ld. *conventio*), sobimus, kokkulepe, eriti rahvusvaheline leping poliitiliste, majanduslike vm. vahekordade korraldamiseks; majanduskokkulepe mitmesuguste ettevõtete v. org-de vahel

konverents (keskld. *conferentia* < ld. *conferre* kokku tooma), nõupidamine; riikide, ühiskondlike, parteiliste, teaduslike jne. org-de esindajate koosolek v. koosolekud teatavate küsimuste arutamiseks ning otsustamiseks

konvergeeruma (lg. *convergere* kokku laduma), üksteisele lähenema, koonduma

konvergendid [-*ge'*-], *lgv.* varemini erinenud, kuid keele arenemise protsessis kokkulangenud häälikud

konvergents [-*ge'*-], üksteisele lähenemine, koonduvus; *biol.* eri päritoluga elundite v. organismide sarnasus (v. sarnasemaks muutumine) ehituses v. talitlustes, mis on tingitud kohastumisest sarnaste olelustingimustega; *füsiol.* silmade seisund, kus lähedate esemete vaatlemisel vaatesuunad lõikuvad fikseeritavas punktis; *mat.* koonduvus, lõpmatu rea omadus, mis seisneb selles, et tema *n* esimese liikme summa liidetava arvu *n* piiramatul kasvamisel läheneb piiramatult teatavale kindlale lõplikule arvule

konversatsioon (ld. *conversātio* suhtlemine), vestlemine, vestlus, keskustelu, jutlemine

konversatsioonileksikon (... *leksikon*), tähestikuliselt järjestatud, kõiki teadusalasid käsitlev teatmeteos

konversioon (ld. *conversio*), ümberpööramine, muutmine, muundus; loogikas: otsustuste ümberpööramine; *lgv.* sõna (tüve) esinemine eri sõnaliikide muutevormidega; *ök.* võlatingimuste muutmine võlgniku huvides, eriti riigivõla ümberkorraldamine protsendimäära vähendamise v. võla kustutus-

tähtaja pikendamise teel; *kirikl.* ühest usust teise siirdumine

konverteerima (ld. *convertere*), ümber pöörama, muutma, muundama, konversiooni teostama; *konverteris* töötlema

konverter [*-ve'-*] (ingl. *converter* < ld.), *tehn.* pöördsulatusanum, näit. bessemeerimisel tarvitatav terasevalamisnõu; *elektr.* seadis ühe sagedusala muundamiseks teiseks; (ka) ühte liiki elektrivoolu muundaja teiseks (= *umformer*); k-reaktor, *tuumatehnikas* seade ühe lõhustuva aine muundamiseks teiseks

konvertiit, ühest usust teise siirdunu

konvertoplaan (ingl. *convertiplane, convertaplane* < *convertible (aero)-plane* muudetav aeroplaan < ld. *convertere* pöörama, muutma + *plānum* pind), õhusõiduk, mille propelleri pöörlemistelg on muudetav; lendab lennukina, ent tõuseb õhku ja maandub nagu helikopter

konvikt [*-i'-*] (ld. *convictus* ühes-elamine), üliõpilaste ühiselamu

konvoeerima (pr. *convoyer*), *konvoina* v. konvoi koosseisu kuuluvana vange v. laevu saatma

konvoi [*-oi'*] (pr. *convoi*), relvastatud vangisaatesalk; relvastatud kaitsesalk mõne võimukandja saatjana; sõja ajal kauba- ja transpordilaevu saatvad sõjalaevad ja lennukid

konvoluut (ld. *convolūtus* kokkurullitud), rull, kokkurullitud ning kinniköidetud ürikute, arhivaalide v. kirjade kimp; (ka) mitme eri trükiteose v. käsikirja kokkuköitmisel saadud köide

konvulsiivne (< ld. *convulsus*), vapluskrambiline, kramplik, tõmblev

konvulsioon (ld. *convulsio* < *convellere* tõmblema), vapluskramp, kramp, tõmblus

koobalt (kunstl. ld. *cobaltum* < sks. *Kobold* mäevaim), sümbol Co, element, järjenr. 27, aatomm. 58,93; magnetiliste omadustega hõbehall metall; tarvit. k-terase tootmisel; esineb looduses vaid ühendeis, mida tarvit. klaasivärvimisel ja värvide tootmiseks

koobold = *kobold*

kood (pr. *code*), tähte, sõna vm. teksti üksust asendav kokkuleppeline sümbol, ka lühendite ning leppemärkide süsteem v. kogu; kasut. salajaste teadete edasiandmisel, ka teksti lühendamiseks vm.; leppemärkide süsteemi võti

kooda (it. *coda* < ld. *cauda* saba), *muus.* heliteose v. selle üksiku osa (eelnenust tunduvalt erinev) lõpposa

koodeks (ld. *cōdex*), 1) seaduste kogu, süstemaatiline seadustik; 2) vanaaegne köidetud käsikiri

koodon (< pr. *code* kood), geneetilise informatsiooni koodiüksus, millest sõltub aminohappe süntees valgu molekulis

kooka = *koka*

kooka-koola = *kokakoola*

kookon (pr. *cocon*), *zool.* tupp, siidniitidest v. nahkjas eritiskest, mis ümbritseb paljude putukate nukke v. katab ämblike, limuste, kaanide jt. mune; siidiussi k-eist saadakse toorsiidi

kookospalm (hsp. *coco*), pikkade lehtedega kuni 30 m kõrge palm, tähtsamaid troopilisi kultuurtaimi

kookospähkel, *kookospalmi* peasuurune kõva koorega vili, sisaldab magusat kookospiima; k-i väljakujunemata seemnete õlirohkest sisust *koprast*, saadakse kookosõli e. kookosrasva; k-i jahvatatud tuuma, kookosjahu, tarvit. kondiitritööstuses, k-i kiulist viljakesta *koiiri* tarvit. nööride, mattide jne. valmistamiseks

koola e. **koolapähklipuu** (aafr.), troopilises Aafrikas kasvavate põõsastaimede v. puude perek.; mõnede liikide vilju, k-pähkleid tarvitavad pärismaalased närimisvahendina; k-pähkel sisaldab mitmesuguseid ergutavaid alkaloide, nagu kofeiini, teobromiini jt.

koolera (ld. *cholera* < kr. *cholē* sapp), 1) pärisk., ka aasia k. e. epideemiline k., raske taudina kiiresti leviv nakkushaigus, tekitajaks on k-batsill e. k-*vibrioon*; 2) kodumaak., eriti kuumal suvisel ajal esinev äge oksendus-kõhulahtisus, lastel nn. lastek., 3) kanak., kodulindude äge kõhulahtisus

koolhape (< kr. *cholē* sapp), *keem.* sapis sisalduv orgaaniline hape, üks sapphappeid

koolibri (hsp. *colibri* < ind.), värviküllase sulestikuga lind arvukast, peam. troopilises Ameerikas esinevast

koolibrilaste suguk-st; k-d on väikseimad linnud, mõned liigid vaid kimalasesuurused

koolik e. **koolikud** (ld. *colica* < kr. *kolon* käärsool), voolmed, tugevad lõikavad valuhood mao- v. soolepiirkonnas; tiirud, kõhuõõneelundite haigusseisunditest tingitud ägedad valud hobustel

koolon I (kr. *kōlon* liige, jäse; osa, jagu), kaksikpunkt, kirjavahemärk (:)

koolon II (kr. *kolon* soolikas, vorst), *anat.* käärsool

koolrabi (sks. *Kohlrabi*), nuikapsas

kooma I (kr. *kōma* sügav uni), uimestus, meelemärkuseta olek ajurabanduse, suhkruhaiguse jne. puhul

kooma II (kr. *komē* juuksed), 1) *astr.* juuksetaoline *komeedi* peaosa; 2) *bot.* karvatutt; 3) *füüs.* optikariista viga (*aberratsioon*), kus punkti kujutiseks on pikergune laiguke

koomik (< kr. *kōmikos*), koomilisi osi mängiv näitleja

koomika (< kr. *kōmos* lõbutsemine), naljatunnet v. lustlikkust sisendav, veidrana tunduv olukord, naerule ajav asjaolu v. omadus, *koomilise* olemus

koomiksid (ingl. *comics* < kr.), jutustav pildisari ajalehe huumorinurgas v. eraldi lehtedel; (eriti Ameerikas) jubedad ning sageli moraalitagedad seiklussarjad piltides, äärmiselt lühikese tekstiga

koomiline, naljakas, veider, naerule ajav

kooming (ingl. *coaming*), laevaluuke ümbritsev kõrgem serv vee sissevoolu takistuseks

kooniline, kuhikjas, koonusetaoline, -kujuline

koonus (ld. *cōnus* < kr. *kōnos* käbi), kuhik, keha, mis moodustub, kui ühendada sirgjoonte abil ringjoone punktid ühe kindla, väljaspool ringi asetseva punktiga

koonuseline, *koonusele* omane, koonusega seotud

kooperaator [*ko-o-*], tegelane *kooperatsiooni* alal, ühistegelane

kooperatiiv [*ko-o-*], ühistu, ühistegevuslik ettevõte; ühistukauplus

kooperatiivne [*ko-o-*], ühistegevuslik, *kooperatsioonil* põhinev

kooperatsioon [*ko-o-*] (ld. *cooperātio* ühestöötamine), ühistegevus, ühistöö, koostöö, koostoimimine; massiline kollektiivideks ühinemine tootmise ja töösaaduste vahetamise otstarbel

koopereerima [*ko-o-*], 1) koos toimima, ühes töötama, kaasa töötama; 2) *kooperatiivseil* alustel ühendama

koopia (ld. *cōpia* hulk), ärakiri; jäljend, täpselt järeletehtu

kooptatsioon [*ko-o-*] (ld. *cooptātio* täiendusvalimine), valitud organi enesetäiendamine uute liikmete juurdekutsumise teel

koopteerima [*ko-o-*], juurdekutsumise teel koosseisu täiendama

koopula (ld. *cōpula* side), *lgv.* köide (köitme), liitöeldises alust ja öeldistäidet siduv verb (näit. verbi «olema» vorm)

koor (kr. *choros*), 1) koondis kollektiivseks esinemiseks laulus, muusikas (pasunak.); 2) kirikuhoone osa, kus asetseb peaaltar; 3) rahvapärases tarvituses — kiriku altarivastases osas ja külgedel asetsev rõdu, väär, *empoor*

koordinaadid [*ko-o-*] (< *ko-* + ld. *ordinātus* korraldatud), *mat.* arvud, mis määravad punkti asendi ruumis, pinnal v. joonel

koordinaadistik [*ko-o-*], *mat.* geomeetriline kujund, mille najal määratakse punkti koordinaate

koordinatograaf [*ko-o-*] (< *koordinaadid* + kr. *graphō* kirjutan), riist punktide mehhaaniliseks leidmiseks nende *koordinaatide* järgi; tarvit. plaanide ja kaartide koostamisel

koordinatsioon [*ko-o*] (< *ko-* + ld. *ordinātio* korrastus), kooskõlastus; kooskõlastatud koostoimimine; *lgv.* lausete rinnastus

koordineerima [*ko-o-*], kooskõlastama, *koordinatsiooni* teostama

koorion (kr. *chorion*), *zool.* kõldkest, inimese jpt. selgroogsete välimine lootekest; rakutu munakate (näit. putukamunadel)

koorium (ld. *corium*), *anat.* pärisnahk, *derma*

koort = *kord*

koosekanss (< *ko-* + ld. *secans* lõikav), *mat.*, tähis cosec, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga hüpotenuusi suhe teravnurga vastaskaatetisse

koosinus (...ld. *sinus* looge), *mat.*, tähis cos, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga terav-

nurga lähiskaateti suhe hüpotenuusisse

kootangens (...ld. *tangens* puutuv), *mat.*, tähis cot e. ctg, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga teravnurga lähiskaateti suhe teisesse kaatetisse

kopaal e. **kopaalvaik** (hsp. *copal*), merevaigusarnane väljakaevatav kõvastunud puuvaik, tarvitatav lakitööstuses; (ka) = *dammara(vaik)*

kopaiivapalsam (hsp. *copaiba* < ind.), eeterlikke õlisid sisaldav *kopaiivapuu* vaik

kopaiivapuu, troopilises Am-s ja Aafrikas kasvav taimeperek.

kopeerima (keskld. *copiāre* < ld. *cōpia* hulk), ära kirjutama; ärakirju (mehhaaniliselt) valmistama, koopiaid tegema; fotograafilisi ratõmbeid tegema; paljundama; jäljendama, matkima

kopeerimispaber, valgustundlik paber fotograafilisteks äratõmmeteks; jäljenduspaber, kalkeerimispaber

kopeerpaber, söepaber, õhuke paber ärakirjade valmistamiseks, eriti masinakirjatöödel

kopeerpliiats, tindipliiats, aniliinvärvi sisaldava südamikuga pliiats, mille kirjast on võimalik saada jäljendeid

kopiholder (ingl. *copyholder* koopia omanik), põline maarentnik feodaalsel Inglismaal, suurmaaomanikuga sõlmitud erilepingu alusel

kopioosne (ld. *copiōsus*), külluslik, rikkalik, ohter

kopist, kopeerija, *koopiate* valmistaja; kantseleiametnik-ärakirjutaja

kopolümeer (< *ko-* + *polümeer*), mitme lähteaine ühisel polümeriseerimisel saadav aine

kopra (malai k.), *kookospähkli* väljakujunemata seemnete kuivatatud sisu, tarvit. kookosõli e. kookosrasva tootmiseks

kopreemia (< *kopro-* + kr. *haima* veri), *med.* roeveresus, mürgistus roojaosiste verre imendumisest (pikaajalise kõhukinnisuse puhul)

kopro- (< kr. *kopros* roe), roe-, rooja-

koprofaag (...kr. *phagein* sööma), roojasööja, teiste loomade roojast toituv loom

koprofaagia, *med.* roojasöömine (mõnede vaimuhaiguste puhul esinev nähtus)

koproliit (< *kopro-* + kr. *lithos* kivi), roojakivistis, väljasurnud loomade kivistunud väljaheide; *med.* roekivi, sooles tekkinud kivijas moodustis

kopter = *helikopter*

kopulatiivne (ld. *copulatīvus*), siduv, ühendav; k. **konjunktsioon**, ühendav sidesõna

kopulatsioon (ld. *copulātio*), suguühe, sugutus; *biol.* seigumine, sugurakkude v. kahe ainurakse indiviidi liitumine ning ühtesulamine sigimisel; *aiand.* jätkamine, vääristamine, kus alus ja niisama jäme vääristusoks asetatakse kogu lõikepinnaga vastakuti

kopuleerima (ld. *copulāre*), siduma, ühendama, *kopulatsiooni* teostama

koraal (keskld. *chorālis* < kr. *choros* koor), usuline laul, algselt katoliku kiriku ühehäälne laul, nüüd tavaliselt protestantliku koguduse ühehäälne ühislaul

koraan (ar.), muhameedlaste püha raamat, mitmesuguste legendide ja müütide kogu; sisaldab määrusi usuelu, kõlbluse ja eraelu korraldamise kohta, samuti õiguslikke norme, mis on saanud muhameedlaste seadustiku aluseks

korallid [-a'-] (< kr. *korallion*), mitmesugused suurte kolooniatena elavad ainuõõssed loomad, ka nende loomade skeletid; eriti **v ä ä r i s k.**, troopiliste merede põhjas elavad õisloomad, kelle valgest kuni veripunasest lubiskeletist tehakse ehte- ja iluasju

kord (ingl. *cord*, pr. *corde* nöör < ld. *chorda* < kr. *chordē*), 1) jämedate reljeefsete pikitriipudega riie; 2) *tehn.* tugev kiudainest niit, millest tehakse **k - n ö ö r i** või **k - r i i e t**

korda (ld. *chorda* < kr. *chordē* pillikeel), *zool.* keelik, keeljas moodustis, eriti seljakeelik, keelikloomade pikk jäikjas tugiväät

kordaadid, *zool.* keelikloomad

kordeballett (pr. *corps de ballet*), balletirühm, rühma- ja massiosi etendavad tantsijad

kordeljeed (pr. *cordeliers* < *corde* nöör), *aj.* prantsuse frantsiskaanide nimetus; Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal a. 1790 asutatud demokraatliku poliitilise klubi «Inimese- ja

kodanikuõiguste sõprade seltsi» liikmed

kordiit (ingl. *cordite* < *cord* nöör), ingl. suitsuta püssirohi, nitroglütseriin, püroksüliinpüssirohi

kording (ingl. *cording*), nöör, millega raapuri tõmmatakse vastu raad

kordomeeter (< kr. *chordē* pillikeel + *metreō* mõõdan), riist pillikeelte jämeduse mõõtmiseks

kordon (pr. *cordon*), 1) piirivalvepunkt; piirivalveahelik, -salk; teevalveahelik, vägede paigutus üksikute valvesalkadena; 2) lai ordenipael; 3) nöörpuu, oksteta tüvena kasvatatav vormpuu

korea [-ea'] (kr. *choreia* kooritants), tantstõbi, lihaste tõmblustega iseloomustuv närvihaigus

koreeg (kr. *chorēgos*), 1) koorijuht vanakreeka draamas; 2) Vana-Kreekas jõukas kodanik, kes aukohustusena organiseeris omal kulul koore esinemiseks riiklikel pidustustel, eriti draamaetendustel

koreograafia (< kr. *choreia* kooritants + *graphō* kirjutan), tantsusammude ja -asendite kujutamine märkide abil; tantsukunst, eriti tantsude ja balletietenduste loomise kunst

koreoloogia (...kr. *logos* mõiste), tantsuteadus, -õpetus

koreopsis [-o'-] (< kr. *koris* lutikas + *opsis* väljanägemine), eredavärviline lill korvõieliste suguk-st

koreus [-e'-] vt. *trohheus*

koriander [-a'-] (kr. *koriandron* < *koris* lutikas), taim sarikaliste suguk-st; viljad sisaldavad eeterlikku õli; tarvit. vürtsina ja lõhnaõlitööstuses

koridor (it. *corridore*), kitsas pikk vahekoda v. -käik; kitsas maariba, mis ühendab mõnd riiki merega, näit. end. **P o o l a k.**

korijamb [-a'-] (kr. *choriambos*), *trohheusest* ja *jambist* koosnev värsijalg (—◡◡—́) antiikses värsikunstis

korindid [-ri'-] (< Korintose linna järgi Kreekas), väikesed seemneteta rosinad

kormofüüdid (< *kormus* + kr. *phyton* taim), kõrgemal arenemisastmel seisvad taimed lehistunud telje ja pärisjuurega

kormoran (pr. *cormoran* < ld. *corvus marinus* merekaaren), kaladest toituv sõudjalaline lind

kormus (kr. *kormos* puutüvi), *bot.* tüvend, kõrgemate taimede juureks, varreks ja lehtedeks eristunud keha, vast-na alamate taimede vähe diferentseerunud kehale, *tallusele*; (antropoloogias) tüvi, kere koos peaga

korner (ingl. *corner* nurk), 1) *ök.* mingi kauba kogu tagavara ülesostmine börsil hinna tõstmiseks; 2) nurgalöök jalgpallis

kornet I (pr. *cornette* < hsp. *corneta*), algul ratsaväelipp, siis selle lipu kandja; nooremleitnandile vastav ratsaväeohvitseri auaste (ka tsaristlikul Venemaal)

kornet II (it. *cornetto* sarveke), väikseim ja helilt kõrgeim ventiilidega vaskpuhkpill; vaskpilli meenutava tämbriga oreliregister

kornetist, kornetimängija

kornimine (< sks. *körnen* < *Korn* tera), karestamine, trükiplaadi pinna teraliseks muutmine enne selle katmist valgustundliku kihiga *ofsettrükis*

kornišoon (pr. *cornichon*), väike noor marineeritud kurk

korntangid (sks. *Kornzange*), *med.* karestatud haardepinnaga kirurgitangid

korno (it. *corno* sarv), *muus.* metsasarv

korollaar (ld. *corollārium* pärjake), lisand, tuletuslause; järeldus, juba tõestatud lauseist ilma uue tõestuseta järelduv väide

koroloogia (< kr. *chōros* maa-ala + *logos* mõiste), *biol.* levimisõpetus, organismide levimist käsitlev teadusharu

koronaararter (< ld. *corōna* pärg + kr. *artēria*), pärgarter, südant toitev arter

koroner (ingl. *coroner*), Inglismaal ja Am. Ühendriikides vägivaldsete surmajuhtumite ametlik uurija, surmajuhtumite uurimiskohtunik

koronograaf, *astr.* riist Päikese krooni (*koroona*) vaatlemiseks ning pildistamiseks (ka ilma päikesevarjutuseta)

koroona I (ld. *corōna* pärg, kroon), *astr.* Päikese kroon, kiirgava pärjana paistvad Päikese atmosfääri ülemised kihid; *elektr.* kõrgepingevoolu energiakadu kiirgumise tagajärjel, sageli nähtav kiirtepärjana juhtme ümber

koroona II, piljarditaoline (ketastega mängitav) lauamäng

korporant, üliõpilas*korporatsiooni* liige

korporatiivne, *korporatsioonile* omane v. iseloomulik

korporatsioon (keskld. *corporātio* keham, ühing), 1) ühiste kutsealaste huvidega isikute koondis kodanlikes maades, erahuviline kutseühing; 2) *aj.* reaktsiooniline kinnine üliõpilasorganisatsioon mõnedes kodanlikes maades

korpulentne [-*le*'-] (ld. *corpulentus*), kehakas, lihav, tüse

korpulentsus [-*le*'-] (ld. *corpulentia*), kehakus, lihavus, tüsedus

korpus (ld. *corpus* keha), 1) kere; 2) teatavasse majade rühma kuuluv hoone; 3) ühiste ülesannete v. ühise kutsega seotud isikute kogu, näit. diplomaatide k., ohvitseride k.; 4) 2—3 diviisist, ka suurtüki-, lennu-, soomus- v. ratsaväe eriüksustest koosnev väekoondis; 5) tsaristlikul Venemaal mõnede sõjaväeliste õppeasutuste nimetus, näit. kadettide k., paažide k.; 6) õiguse- v. seadustekogu (ld. *corpus juris*); 7) liik trükikirja, mille suurus 10 punkti (u. 3,76 mm)

korpuskul [-*pu*'-], ka **korpuskel** (ld. *corpusculum* kehake), *füüs.* aineosake (molekuli, aatomi, elektroni jne. üldnimetus)

korpuskulaarkiirgus, liikuvaist aineosakesist koosnev kiirgus

korpuskulaarne, *korpuskulitesse* puutuv, neile omane, neist koosnev

korpuskulaarteooria, füüsikalisi nähtusi *korpuskulite* liikumistega seletav teooria, eriti valgusekiirte loomust *korpuskulaarkiirgusena* seletav teooria

korrasioon (< ld. *corrāsus* kokku-, mahakaabitud), *geol.* tuuleihe, kivimipindade ihumises ja hõõrutamises avalduv tuulekulutus

korreferent (< *ko-*, *kon-* + *referent*), kaas*referent*, kaasrefereerija

korrektiiv (pr. *correctif* < ld. *corrēctio* õiendus), parandus, õiend, täpsustus

korrektiivne, parandav, õiendav

korrektne [-*re*'-] (ld. *corrēctus* õgvendatud), õige, veatu; laitmatu, korralik, viisakas

korrektor [-*e*'-] (ld. *corrēctor*), trükivigade parandaja, *korrektuuri* tegija; korrigeerimisseadis

korrektsioon (ld. *corrēctio*), õiendus, parandus

korrektuur, trükivigade parandamine v. parand; parandatav v. parandatud äratõmme

korrelaadid (vt. *korrelatsioon*), suhtepaarikud, teineteisega vastastikuses seoses olevad, teineteist paratamatult eeldavad mõisted v. sõnad (näit. «vanemad — lapsed»)

korrelatiivne, vastastikuses seoses, *korrelatsioonis* olev

korrelativism, *filos.* idealistlik vaatepunkt tunnetusteoorias, mille järgi subjekt ja objekt on lahutamatud *korrelaadid*

korrelatsioon (keskld. *correlātio*), suhteseos, vastastikune seotus, *korrelaatide* vahekord; *biol.* organismi üksikute osade vastastikune struktuuri- v. toimesuhe

korrepetiitor (vt. *ko-*, *kon-* + *repetiitor*), mõnel maal kasutatav nimetus *kontsertmeistri* (2) kohta

korrespondeerima (...ld. *respondēre* vastama), vastavuses olema, vastama; kirjavahetust pidama

korrespondent [-*de*'-], ajalehe kirjasaatja; kirjavahetaja; kirjavahetuse alal töötav kontoriametnik; ettevõttega (eriti pangaga) alatises asjaajamisühenduses olev ja selle ülesandel tehinguid sooritav isik v. käitis

korrespondents [-*de*'-], 1) kirjavahetus, eriti kujunenud vormidele vastav ametlik kirjavahetus; ajalehele saadetavad kirjad v. sõnumid; 2) vastavus

korrigeerima (ld. *corrigere* õiendama), vigu parandama v. õiendama, korrektuuri v. korrektiive tegema

korrigendid e. **korrigensid** [-*e*'-], ravimite v. toiduainete maitset parandavad ained

korroboratsioon (ld. *corroborātio*), kinnitus; õiguste kinnistamine kinnisvarale

korroboreerima (ld. *corroborāre*), kinnitama; õigusi kinnistama

korrodeerima (ld. *corrōdere* puruks närima), söövitama, sööbivalt mõjuma

korrodeeruma, sööbima; roostetama; *korrosiooni* tõttu lagunema

korrosioon (ld. *corrosio* puruksnärimine), söövitus, sööbimine, sööve; roostetus; *med.* kudede purunemine sööbivate ainete, põletike, kasvajate vms. toimel; *tehn.* metalli, kõrgpolümeerse aine v. mineraalse ehitusmaterjali lagunemine keskkonna toimel; *geol.* kivimite lagunemine õhu ja vee toimel

korrumpeerima (ld. *corrumpere* rikkuma), kõlbeliselt laostama, *korruptsiooni* tekitama

korruptiivne, *korruptsioonile* omane, korruptsiooni soodustav

korruptne, rikutud, kõlbeliselt laostunud, paheline, ebaaus, äraostetav

korruptsioon (ld. *corruptio*), rikutus, raiskumus, kõlbeline laostumus; kapitalistlike maade ühiskondlike ja poliitiliste tegelaste äraostetavus, müüdavus

korsaar (it. *corsaro*), mereröövel; *van.* röövlaev

korsaaž (pr. *corsage*), pihik, naiste kleidi pihaosa; seeliku vööosa; pihikul (eriti vööosas) kantav lillekimp

korsak (vn. *корсак* < trg.-tat.), *zool.* väike stepirebane

korsett [-*e*'-] (pr. *corset*), nöörpihik, keha vormiv ja toetav aluspesuese; *med.* selgroovigastuste puhul kantav paindumatu kaitseside kogu ülakeha jaoks

korso (it. *corso* jooks, sõit), 1) sõit rongkäigus läbi linna lilledega ehitud sõidukis; 2) peatänav ning jalutuspaik Itaalia linnades

korteež (pr. *cortège*), saatjaskond, ausaade; pidulik rongkäik

kortes e. **cortes** (hsp. ja port.), Hispaania ja (kuni a. 1911) Portugali parlament

kortiin (< ld. *cortex* koor), *füsiol.* üks neerupealiste koore hormoone; *farm.* sellest valmistatud preparaat, tarvit. eriti pronkstõve puhul

kortik (vn. *кортик*), pistodataoline külmrelv ohvitseril

kortikaalne (< ld. *cortex* koor), *anat.* koore-, ajukoore-; (ka) neerupealise koore- (täpsema nimetusega adrenokortikaalne; vrd. *adrenaliin*)

kortikosteroon (< ld. *cortex* koor + kr. *stereos* jäik, kõva), üks neerupealiste *hormoone*

kortikotropiin vt. *adrenokortikotroopne hormoon*

kortisoon, neerupealiste koores sisalduv (ka sünteetiliselt valmistatav) aine, üks neerupealiste *hormoone*, kasutatav ravimina eriti reuma puhul

koruna (tšehhi k., «kroon»), Tšehhoslovakkia rahaühik, jaguneb 100 haléř'iks

korund [-*u*'-] (India k.), kõvaduselt teemandi järgmine mineraal, koostiselt alumiiniumoksiid; mõned k-i teisendid on tuntud kalliskividena, näit. rubiin, safiir; smirgel on ebapuhas k., mida tarvit. teritus- ja lihvimisvahendina

korvett [-*e*'-] (pr. *corvette*), keskmise suurusega purjesõjalaev; väiksem luure- ja sidelaev tänapäeva sõjalaevastikus

korübandid [-*a*'-] (kr. *korybantes*), antiikaegse viljakusjumalanna Kybele saatjad ning preestrid, kes metsiku tantsu ning lauluga jumalannat teenisid

korüfee (kr. *koryphaios* pealik, juht), 1) koorijuht vanakreeka tragöödias; balletirühma juht; 2) väljapaistev v. juhtiv tegelane teaduse, kunsti jne. alal

koserii = *causerie*

kosmeetika (kr. *kosmētikē* kaunistuskunst), iluravi

kosmeetikum, *kosmeetiline* vahend, iluravivahend

kosmeetiline, *kosmeetikale* omane, iluraviline

kosmiline (kr. *kosmikos*), *kosmosesse* puutuv, maailmaruumiline, maailmaruumi-; k. kiirgus, maailmaruumist Maale sattuv äärmiselt suure läbitungimisvõimega kiirgus, koosneb elektriliselt laetud osakestest; k. tolm, kinnistähtede ja planeetide vahelises ruumis leiduvad aineosakesed; esimene k. kiirus, Maa tehiskaaslase orbiidile jõudmiseks vajalik minimaalkiirus; teine k. kiirus, tehisplaneedi orbiidile jõudmiseks vajalik minimaalkiirus

kosmo- (< kr. *kosmos* maailm), maailma-

kosmobioloogia e. **kosmosebioloogia**, bioloogia (eriti füsioloogia) haru, mis tegeleb *kosmose*lennu puhul (inim)organismis esinevate nähtudega; maaväliseid eluvorme ning -tingimusi uuriv teadus

kosmodroom (...kr. *dromos* jooks, jooksurada), vastavate seadmete ja ehitistega varustatud väljak *kosmose*laevade v. -rakettide monteerimiseks, väljasaatmiseks, nende lennu juhtimiseks jne.

kosmogoonia (kr. *kosmogonia* maa-

ilma tekkimine), astronoomia haru, mis käsitleb taevakehade ja nende süsteemide tekkimist ning arenemist

kosmogooniline, *kosmogooniasse* puutuv; k-sed müüdid, rahvaluule v. usundi valdkonda kuuluvad lood maailma v. selle üksikosade ja -nähtuste tekkimisest v. «loomisest»

kosmograafia (< *kosmo-* + kr. *graphō* kirjutan), maailmaruumi ja taevakehade kirjeldamine, *astronoomia* kirjeldav osa

kosmoloogia (...kr. *logos* mõiste), astronoomia haru, mis käsitleb universumi kui terviku ehitust ning universumis valitsevaid seaduspärasusi

kosmonaut (...kr. *nautēs* laevur, laevamees) e. **astronaut** (< kr. *astron* (taeva)täht), *kosmose*lendur, erilise ettevalmistusega isik lendude sooritamiseks maailmaruumis

kosmonautika (...kr. *nautikē* laevandus), maailmaruumilennundus, *kosmose*lennu probleeme käsitlev teadusharu; kosmoselendude sooritamise ja kosmoserakettide väljasaatmisega tegelev tehnikaharu

kosmopoliit (kr. *kosmopolitēs* maailmakodanik), oma maast ja rahvast irdunud isik, *kosmopolitismi* pooldaja; *biol.* üldlevinud, kogu maakeral v. selle suuremal osal levinud loom v. taim

kosmopoliitiline, *kosmopoliidile* v. *kosmopolitismile* omane

kosmopoliitne, maakeral üldlevinud (looma v. taime kohta)

kosmopolitism, reaktsiooniline lahtiütlemine patriotismist ja oma rahvuslikust omapärasusest võltsi «maailmakodanluse» loosungi all; k. on vastuolus proletaarse *internatsionalismiga*

kosmos (kr., «kord, maailmakord, maailm»), maailm, maailmaruum koos taevakehadega, tihti Maa välja arvatud; k-e l a e v, lennuaparaat, mis on suuteline sooritama lende maailmaruumis; k-e l e n d u r = *kosmonaut*; k-e r a k e t t, *rakett*, mis on suuteline lendama väljapoole maakera atmosfääri, eriti kaugemasse planeetidevahelisse maailmaruumi

kostaalne (< ld. *costa* roie, ribi), roidesse v. roietesse puutuv, neist lähtuv, roide-

kostümeerima, teatri- v. maskikostüümi riietama

kostüüm (pr. *costume*), teatavale ajale v. kohale omane riietus; teatri- v. maskeraadiriietus; jakist ja seelikust koosnev naisteriietus

košenill [-*i'*-] (pr. *cochenille*), kuivatatud *košenillitäid* (droogina) v. košenillitäidest saadav helepunane värv *karmiin*

košenillitäi [-*ni'*-], kaktustel elav kilptäilaste hulka kuuluv putukas, millest saadakse punast värvainet

košmaar (pr. *cauchemar*), painaja, painajalik uni v. nägemus

košš (vn. *кош* < trg.), *aj.* kasakate laager; sõjavendlus Zaporožjes

koššer (hbr.), puhas, sobiv, sünnis; (juudiusulistel) toiduks lubatud

kožimiit (vn. *кожимит* < *кожа* nahk + *имитация* imitatsioon), *tehn.* liik kunstnahka

kotedž (ingl. *cottage*), väike maamaja, suvila

koteerima (pr. *coter*), väärtpaberit kursi määramiseks börsile lubama; hinda määrama, noteerima

koterii (pr. *coterie*), kildkond, kamp

kotik (vn. *котик* kassike), merikaru, loivaline karusnahaloom kõrvikhülglaste suguk-st; merikarunahk

kotiljon (pr. *cotillon*), endisaegne seltskonnatants paljude tuuride, naljade ning üllatustega

kotinga [-*i'*-] (port. *cotinga* < ind.), troopilise levilaga värvuliste perek.; isaslinnud on õige värvikirevad

kotlet (pr. *côtelette*), ribitükk, karbonaad; hakklihakook

kotoniin (pr. *cotonnine*), *kotonisatsioonil* saadav puuvillataoline aine

kotonisatsioon (< pr. *coton* puuvill), lina-, kanepi- jt. taimsete kiudude töötlemine puuvillataoliseks aineks

kotšinid (< p.-n.), suured hiina tõugu lihakanad

koturn [-*u'*-] (ld. *cothurnus* < kr. *kothornos*), näitleja kõrge tallaga jalats vanakreeka ja vanarooma tragöödiaetendustel; üleva traagilise stiili sümbol

kotüledoon (kr. *kotylēdōn* nõgu), *bot.* iduleht, idul arenev leht v. üks esimesest kahest lehest; *anat.* hatik, hattude kogumik emakoogi emakapoolsel pinnal

kotülosaurus (< kr. *kotylē* kausike + *sauros* sisalik), vanaaegkonna lõpul ja keskaegkonna algul elanud roomajaid

kouss (sks. *Kausche* < pr. *cosse*), mer. metallrõngas aasa moodustamiseks köie otsas v. avause säilitamiseks purjes

koverkot (ingl. *covert-coat*), tihe villane mantliriie; kerge (meeste) suvemantel

kp, *kilopondi* tähis

Kr, *krüptooni* sümbol

kraad (ld. *gradus* samm, aste), 1) astmiku jaotis, pügal; eriti termomeetri astmiku osa, temperatuuri mõõtühik; aste, järk; 2) *mat.* nurga ja kaare mõõduühik, 1/90 täisnurgast v. sellele vastav k a a r e k., 1/360 terve ringjoonest; 3) alkoholi kanguse mõõduühik. Vrd. *gradueerima*

kraal (holl.), Kagu-Aafrika pärismaalaste sõõrikujuline kindlustatud küla, keskel asetseb karjatarandik

kraan (holl.), vahend vedelike, gaaside v. auru juurde-, läbi- ja äravoolu reguleerimiseks

kraana (sks. *Kran* < keskalks. *krane* kurg), tõstemasin; k-d on väga mitmesuguse ehitusega ja käitamisviisiga masinad, hiiglak-de kandejõud ulatub mitmesaja tonnini

kraanium (kunstl. ld. *cranium* < kr. *kranion*), kolju, kolp, pealuu

kraanpalk (holl. *kraanbalk*), lühike põikpalk laeva vööris kummalgi pardal; k-dele tõstetakse ankur

kraat (sks. *Grat* terav kant või serv), *tehn.* detaili või töödeldud metalli pinnast väljaulatuv äär või kisk (mis hiljem kõrvaldatakse)

kraater (kr. *kratēr* veinisegamisnõu), tulemäe avaus, mille põhjas asetseb purskeava; kausi- v. peekritaoline plahvatusest, ka meteoriidi löögist tekkinud lohk; *astr.* (Kuu, Marsi) rõngasmägi

krabi (sks. *Krabbe*), kümnejalaline vähk lühikese, pearindmiku alla paindunud tagakehaga

krahh (sks. *Krach*), järsk kokkuvarisemine, pankrotistumine, täielik nurjumine

krahv (sks. *Graf*), varasel keskajal kuninga poolt nimetatud kõrgem ametnik, kohtunik ning väepealik; hiljem aadlitiitel

krai (vn. *край* maa), suur maa-alaline haldusüksus NSV Liidus

krakelüür (pr. *craquelure*), praod portselani glasuuris v. maali värvipinnas

krakkima, krakkimist teostama

krakkimine (ingl. *cracking* < *crack* lõhustama), naftasaaduste ja teiste raskõlide (näit. põlevkivi-tooröli) kõrgel temperatuuril töötlemine (vahel kõrget rõhku v. katalüsaatoreid rakendades), mille tagajärjel toimub õlide lõhustumine kergemaiks õlideks ja gaasideks

kraklee (pr. *craquelé* praguline), glasuuri pinnalt peene pragude võrguga ilustatud portselantoode v. keraamikaese; peenepraolise pinnaga õlimaal

krakovjakk [-*ja'*-] (Krakovi linna järgi Poolas), elav poola rahvustants 2/4-taktis

kraniaalne (kunstl. ld. *craniālis* < kr. *kranion* kolju), kolju-, pealuu-; koljupoolne. Vast. *kaudaalne*

kranio- (< kunstl. ld. *cranium*, kr. *kranion*), kolju-

kraniofoor (...kr. *phoros* kandev), koljuhoidja, riist kolju kinnitamiseks mitmesuguseil mõõtmistel

kranioloogia (...kr. *logos* mõiste), koljuteadus, *antropoloogia* ja *zooloogia* osa, tegeleb inimeste v. loomade koljude uurimisega

kraniomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), koljumõõtmine

kraniotaabes (...ld. *tābes* sulamine), koljupehmumine, eriti kuklaluu pehmumine (imiku rahhiidi esimesi sümptoome)

krapp (holl. *krap*), punavärvik, madaraliste suguk-a kuuluv Vahemeremail jm. kasvav taim, mille juured sisaldavad punast värvainet

krateer (kr. *kratēr*), antiikaegne suur nõu veini segamiseks veega

kravall [-*va'*-] (keskld. *charavallium*), segadus, rahutus

kravatt [-*va'*-] (pr. *cravate*), kaelaside

kreatiin (< kr. *kreas* liha), inimese ja looma organismis ainevahetusel valkudest tekkiv ühend lihaseis, ajus ja veres

kreatuur (ld. *creatūra* loodu), loodud olend; käsik, käsilane, kuulekas tööriist

krediit (ld. *crēditum* usaldatu, võlguantu), kaupade v. raha võlguandmine, laen; võlguandmisel tekkiv

majanduslik suhe; eelarve järgi määratud summa, mille piirides rahuldatakse kulutused teatavaks otstarbeks; *usaldus

krediteerima, 1) *krediiti* andma; 2) *kreeditisse* kandma

krediitiv = *akreditiiv*

kreditoorne võlgnevus, võlgade summa, mis on ettevõttel, asutusel v. org-il maksta teistele ettevõtetele, asutustele, org-dele v. isikutele

kreedit (< ld. *crēdit* ta usaldab), raamatupidamises konto e. arve parem pool, kuhu kantakse summad, millele on õigus isikul v. asutusel, kelle nimele on avatud arve. Vast. *deebet*

kreeditor (ld. *crēditor* usaldaja), võlausaldaja, *krediidi* andja

kreedo (ld. *crēdo* usun), usutunnistus; usk, tõekspidamine

kreem (pr. *crème* piimakoor), 1) naharaviks tarvitatav pehme salv; kingamääre; 2) vahustatud kooretoit; vahustatud segu tortide ja kookide kaunistamiseks; siirupjas puuviljaliköör; 3) helekollakas värvus; helekollakas

kreen (vn. *крен* < holl. *krengen* [paati] küljele kallutama < pr. *carène* [laeva] kiil), *mer.* külgkalle, (laeva) kalle pikitasandi suhtes

kreis (sks.), haldusüksus Saksamaal; *aj.* maakonna tsaariaegne nimetus Baltimail

kremaljeer (pr. *crémaillère*), sakk, etteulatuv nurk välisseinas; sakmeline serv; *tehn.* hammaslatt, -rööbas; k-rinne, *sõj.* sakmeline kindlusmüür v. kindlustuse rinne

krematoorium (kunstl. ld.), koolnupõletamisasutus ning -hoone

krematsioon (ld. *cremātio* põletamine, tuhastamine), laipade tuhastamine erilises ahjus

kreml (vn. *кремль*), tugevate müüride ja tornidega südakindlus vanades vn. linnades

kremoon (pr. *crémone*, it. linna Cremona järgi), (laialt tarvitusel olev) liik aknasuluseid, kus ühe käepideme pööramisega suletakse v. avatakse aknariivid ülal ja all

kremortartar (kunstl. ld. *cremor tartari*), puhastatud viinakivi, koos söögisoodaga koogitaigna kergitamiseks tarvitatav valge pulber

kreneleerima (pr. *créneler*), sakmestama, kindlusemüüri sakmete ja laskepiludega varustama

kreodondid (< kr. *kreas* liha + *odus* hammas), *tertsiaaris* elanud ürgsed kiskjalised, nüüdsete kiskjaliste eellased

kreoliin, *farm.* mustjaspruun desinfitseeriv vedelik, *kresooli* vesiemulsioon mõnede teiste lisanditega

kreool (pr. *créole* < hsp. *criollo*), Ladina-Am-sse sisserännanud euroopa laste, eriti hsp. v. port. kolonisaatorite järeltulija, kuulub eesõigustatud klassi

kreosoot (< kr. *kreas* liha + *sōtēr* päästja), õlitaoline läbitungiva lõhnaga kollakas vedelik; tarvit. desinfektsiooniks, puidu immutamiseks ja ravimina; saadakse pöökpuu- v. kasetõrvast

krepdešiin (pr. *crêpe de Chine* hiina krepp), peen siidkrepp

krepitatsioon (ld. *crepitātio*), rigin, rigisev kahin, eriti kopsus v. luumurdude ja liigeste pindade karestumise puhul

krepiteerima (ld. *crepitāre*), rigisema, rigisevalt kahisema

krepoon (pr. *crépon*), lainelise mustriga paksem kreppriie

kreposteerima (< vn. *крепость* kinnistusürik), kinnistama, kinnistusraamatusse sisse kandma

krepp (pr. *crêpe*), õhuke krobelise pinnaga riie; must k., leinaloor; k-paber, peenekrookeline õhuke ilupaber

kreppžoržett (pr. *crêpe Georgette*), läbipaistev kreppsiidriie

kresoolid (< *kreosoot* + ld. *oleum* õli), kivisöe-, puu- ja turbatõrvas esinevad orgaanilised ained; tarvit. desinfektsiooniks, tehisvaikude ja värvainete valmistamiseks, puidu immutamiseks jne.

kress (sks. *Kresse*), taimeperek. ristõieliste suguk-st; salatk-i kasvatatakse salatitaimena; meil kutsutakse k-ks vahel ka mungalille

krestomaatia (kr. *chrēstomatheia* < *chrēstos* kasulik + *mathein* õppima), lugemik, valimik katkendeid parimate kirjanike teoseist ja eeskujulikke lugemispalasid

kretiin (pr. *crétin*), *kretinismi* all kannatav isik; *idioot, juhmard

kretinism (pr. *crétinisme*), tõbi,

mida iseloomustab kääbuslik kehakasv, juhm näoilme, vaimne kängumine ja hõõtsiku esinemine; *nürimeelsus, juhmus

kretong [-o'-] (pr. *crétonne*), labane puuvillane riie

krevett [-ve'-] (pr. *crevette*), ujuhännaliste e. krevetiliste alamseltsi kuuluv vähkide perekond

kriik (ingl. *creek*), ajutiselt ärakuivav jõgi, eriti Austraalias v. P.-Am-s

kriis (kr. *krisis* lahutus, otsustus), 1) murrang, otsustav seisund v. pööre; *med.* palaviku kiire kadumine haiguse pöördel paranemisele; vast. *lüüs* II; äge haigushoog, atakk; 2) *ök.* kapitalistlikus majanduses perioodiliselt korduv järsk majanduslik häire, millele sageli järgneb pikemaajaline surutis; kapitalismi üldk. üldine ning mitmekülgne ummik, millesse on sattunud niihästi ülemaailmne kapitalistlik majandus kui ka poliitika ning ideoloogia; valitsusk., parlamentaarse valitsemiskorraga kodanlikes riikides olukord, kus valitsus peab parlamendi umbusaldusavalduse tõttu ametist tagasi astuma

kriitika (kr. *kritikē*), arvustus; mingi eseme, nähtuse, teo, õpetuse, raamatu, kunstiteose jne. hindav arutlus; k. ja enesek., üks leninliku meetodi põhinõudeid, NLKP ja teiste maade kommunistlike parteide ja töölisparteide põhiline töömeetod, puuduste ning vigade avastamise ja õigeaegse kõrvaldamise vahend

kriitiline I, arvustav, arvustuslik, hindavalt arutlev v. valiv; *kriitikale* omane v. kriitikal põhinev; k. filosoofia vt. *kritsitsism*

kriitiline II, otsustav, pöördeline, murranguline, ohtlik, *kriisi* seisukorras olev, kriisile omane; k. iga, pöördeline järk kehalises arenemises, kliimakteerium; k. mass, tuumade lõhustumise ahelreaktsiooniks minimaalselt küllaldane lõhustuva aine mass; k. olek, *füüs.* aine olek, mille puhul aine veeldumine ja aurumine toimub ilma ruumala muutuseta; seda olekut iseloomustab teatav erirõhk (k. rõhk), eritemperatuur (k. temperatuur) ja eriruumala (k. ruumala)

kriket (ingl. *cricket*), sportlik pallimäng kahele 11-mehelisele meeskonnale tasasel väljakul

kriminaalasi (vt. *kriminaalne*), *jur.* kuriteona jälitatav asi, tegu

kriminaalkohus, *kriminaalasju* arutav kohus, kaelakohus

kriminaalne (ld. *crīminālis* < *crimen* süütegu, roim), kuriteoline; roimarlik, roimlik, kuritegelik

kriminaalõigus, riigis kehtivate kuritegevuse vastu suunatud seaduste kogum; vastav õigusteaduse haru

kriminalist, *kriminaalasjade, kriminalistika* v. *kriminaalõiguse* spetsialist

kriminalistika, teadus kuritegude uurimise meetoditest, kuritegevuse avastamise, kurjategijate jälitamise ja tabamise viisidest ning vahenditest

kriminoloogia (< ld. *crimen* roim + kr. *logos* mõiste), teadus kuritegevusest, selle põhjustest ja selle vastu võitlemise abinõudest; roimade ja roimarite teaduslik uurimine

krimpleen (< ingl. *crimple* säbardama), erimenetluste abil kähardatud ning seega kohevaks ja venivaks tehtud *terüleen*kiudlõng ning -riie

krinoid (< kr. *krinon* liilia + *eidos* kuju), meriliilia, karikakujuline süvamereloom, kinnitub haril. varre abil merepõhja

krinoliin (pr. *crinoline*), kellukakujuliselt kohevil hoiduv (alus)seelik XIX s.

krisma (kr. *chrisma* võie), *kirikl.* pühitsetud võidmisõli

kriss (malai k.), malailaste lookleva teraga pistoda

kristall [-a'-] (ld. *cristallus, crystallus* < kr. *krystallos* jää), 1) reeglipärase ehitusega, loomulikest tasapindadest piiratud mineraalkeha; looduses tekivad k-d paljude ainete ülemineku vedelast v. gaasilisest olekust tahkesse olekusse; 2) suure valgusmurdevõimega klaasisort, eriti pliiklaas; sellisest klaasist nõu

kristalldetektor [-a'- -te'-], looduslikku pooljuhi kristallist ja abiseadisest koosnev endisaegne raadio*detektor*

kristalliit, väljakujunemata pisikristall

kristalliline, kristallidest koosnev, kristallidena esinev

kristallisatsioon, *kristallide* tekkimine, üleminek kristallilisse olekusse

kristalliseerima e. **kristallima** [-a'-], *kristallideks* muutma

kristalliseeruma e. **kristalluma** [-a'-],

kristallideks muutuma; *selget kuju omandama, selguma

kristallograafia (< *kristall* + kr. *graphō* kirjutan), kristalliteadus

kristalloidid [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju), kristalliseeruvate ainete vananenud nimetus. Vast. *kolloidid*

kristalloluminestsents [-*tse'*-] (...*luminestsents*), *füüs.* mõnede ainete kristalliseerumisel täheldatav nõrk helendamine

kristallooptika [-*o'p*-], teadus kristallide optilistest omadustest

kristalne [-*a'*-], *kristallist*; kristallile omane; kristallselge; kristallilise ehitusega

kristianiseerima (< ld. *Christiānus* kristlane < kr. *christos* võitu), kristlustama, ristiusku pöörama

kristianism, kristlus, ristiusk

kristoloogia (kr. *logos* mõiste), *kirikl.* õpetus Kristuse isiku olemusest ristiusu *dogmaatikas*

kriteerium (kr. *kritērion*), 1) eristamise alus, tunnus, otsustamisvahend; t õ e k., objektiivset tõetunnetust kindlustav tunnus, tunnetuse tõepärasuse mõõdupuu; 2) mõnede spordivõistluste kohta kasutatud nimetus

kritikaan (vn. *критикан* < kr.), väiklane ning noriv *kriitik*; *norija, iriseja

kritiseerima, *kriitikat* tegema, arvustama, hindavalt arutlema; *vigu ning puudusi leidma, laitma

krititsism (vt. *kriitiline* I), nimetus, mille I. Kant (vt. *kantiaanlus*) andis oma tunnetusteooriale, seades selle peaeesmärgiks inimese tunnetusvõime, s. o. tunnetuse eelduste, põhiprintsiipide, piiride ja eesmärkide üldise *kriitika*; k-ks e. «kriitiliseks filosoofiaks» nimetatakse ka teisi subjektiivse idealismi voole, mis eitavad objektiivse maailma tunnetamise võimalikkust

kroitser (sks. *Kreuzer*), varemini Saksamaal, Austrias ja Poolas käibel olnud väikemünt

krokeerima I (pr. *croquer*), *kroketi*mängus vastase palli oma palliga tabama, vastase palli ära lööma

krokeerima II, visandama, *krokiid* joonistama

kroket (pr. *croquet*), tasasel väljakul mängitav pallimäng, kus mängijad puuvasaratega veeretavad puupalle läbi traatväravakeste

krokett [-*e'*-] (pr. *croquette*), rasvas praetud liha-, kala- kartuli- vm. pall

krokii (pr. *croquis*), silmamõõdulisel visandatud maakohaplaan, kuhu on märgitud antud ülesande täitmiseks olulised esemed; ilma joonestusriistade abita käsitsi tehtud joonis masinast v. masinaosast; üldjooneline joonistus, skits

krokodill (kr. *krokodilos* sisalik), suur (kuni 8 m pikk) sisalikukujuline röövloom roomajate klassist; k-i p i s a r a d, *teeskluspisarad

kromaat (< *kroom*), (oletatava) kroomhappe sool

kromaatika (< kr. *chrōma* värvus), värvideõpetus; *muus.* *kromatism*

kromaatiline (kr. *chrōmatikos*), värvuseline, värviline, värvus-; *muus.* helistiku põhihelist poole tooni võrra kõrgendatud v. madaldatud (heli kohta); k. h e l i r e d e l, pooltoonide kaupa tõusev v. langev heliredel. Vrd. *diatooniline*

kromatiid, *biol.* *kromosoomi* niitjas pikipoole

kromatiin, *biol.* rakutuuma hõlpsasti värvuv osa. Vrd. *akromatiin*

kromatism, värvilisus; *muus.* kromaatiliste helide kasutamine, helide pooltooniline järgnevus

kromatofoor (< kr. *chrōma* värvus + *phoros* kandev), *anat.* pigmendirakk, pigmendirohke rakk, eriti looma v. inimese nahas; *bot.* pigmente sisaldav kehake (*plastiid*) taimeraku protoplasmas

kromatograafia (...kr. *graphō* kirjutan), ainete erineval neeldumisel põhinev segude lahutamise v. analüüsimise meetod

kromiit, *kroom*rauakivi, tähtsaim kroomimaak; kroomrauakivist valmistatav tulekindel materjal

kromlehh (ingl. *cromlech* < keldi k.), nooremast kiviajast pärinev suurtest kiviplaatidest kultus- v. kalmehitis, eriti Briti saartel

kromo- (< kr. *chrōma* värvus), värvi-, värvuse-

kromofoorid (...kr. *phoros* kandev), *keem.* aatomirühmitused, mille esinemise korral molekulis on aine värviline

kromofotograafia, värviline *fotograafia*

kromofototüüpia (< *kromo-* + *fototüüpia*), värviline valgustrükk

kromogeenid (...kr. *genos* teke), värvusetud orgaanilised ühendid, mis reaktsioonis muutuvad värviliseks

kromolitograafia (...*litograafia*), värviline kivitrükk; värviline kivitrükipilt

kromoplast (...*plastiid*), *biol.* kollakat v. punast pigmenti sisaldav *plastiid*

kromoproteiidid, *biol.* pigmenti sisaldavad *proteiidid*, näit. hemoglobiin, nägemispurpur jt.

kromosfäär (< *kromo-* + *sfäär*), *astr.* Päikese krooni ja ta helendava pinna vahel asetsev värviliselt helkiv kiht

kromosoom (...kr. *sōma* keha), *biol.* hõlpsasti värvuv osa rakutuumast, kujuneb raku pooldumiselloogakese-, pulgakese- v. täpikesekujuliseks kehakeseks; k-de arv on igal looma- v. taimeliigil konstantne. K-id on peamisiks pärilikkuse kandjaiks rakus

kromotüüpia (...kr. *typos* jäljend), mitmevärvitrükk; kõrgtrükiplaadilt valmistatud mitmevärviline trükitoode

kronaksia [-*a'k*-] (< kr. *chronos* aeg + *axia* väärtus), *füsiol.* minimaalne aeg, mis on nõutav loomse organismi reageeringuks, kui ärritada kudesid alalisvooluga, mille pinge kahekordselt ületab lävipinge

kronist vt. *kroonik*

krono- (< kr. *chronos* aeg), aja-

kronograaf (...kr. *graphō* kirjutan), riist lühemate ajavahemikkude täpseks märkimiseks ja mõõtmiseks; ajamomendid märgitakse tavaliselt liikuvale paberilindile

kronograafia, vana- ja keskaegne abiteaduslik üldise ajaloo esitus *kronoloogilises* järjekorras, alates «maailma loomisest» ja muudest piiblilistest legendidest

kronogramm (< *krono-* + kr. *gramma* üleskirjutis), 1) *kronograafi* abil tehtud üleskirjutis; lühikeste, üksteisele järgnevate v. korduvate sündmuste ajagraafik; 2) fraas, milles on varjatud kujul antud mingi aastaarv (tavaliselt rooma numbrites, mis on suurtähekujulised); 3) mingi nähtuse arengut ajas kujutav *diagramm*

kronoloogia (kr. *logos* mõiste), õpetus ajamõõtmisest ja -jaotusest; ajaloo abidistsipliin, mis tegeleb sündmuste ja dokumentide täpse aja määramisega; sündmuste ajaline järjestus v. ajalises järjestuses antud sündmuste loend

kronoloogiline, ajalises järjestuses olev, aja-; *kronoloogiasse* puutuv

kronomeeter (< *krono-* + kr. *metreō* mõõdan), ajamõõtja, eriti täpne kantav kell, näit. laeva k.; täpse käiguga taskukell

kronomeetria, ajamõõtmine

kronometraaž, töövõtete kestuse ja tööaja kadude mõõtmine täpsete töönormide määramiseks

kronoskoop (< *krono-* + kr. *skopeō* vaatan), üliväikeste ajavahemike (kuni 0,001 sek.) täpseks mõõtmiseks tarvitatav aparaat

kronstein (vn. < sks. *Kragstein*), seinapukk, laagri toeks seina külge kinnitatud pukk; *arhit.* toend, konsool

krookus (ld. *crocus* < kr. *krokos*), 1) taimeperek. võhumõõgaliste sugu-k-st; mõned liigid on ilutaimed; s a f r a n i k - e emakasuudmeist saadakse *safrani*-nimelist vürtsainet; 2) kristalne teraline muldjaspunane rauakivi (tarvit. klaasi, kalliskivide ja metallide poleerimiseks)

krool (ingl. *crawl* roomamine), kiireim ujumisstiil, milles käed vaheldumisi peast ette vette pistetakse, kuni reieni tõmmatakse, siis poolkaares uueks tõmbeks ette viiakse

kroolima, *krooli* ujuma

kroom (ld. *chromium* < kr. *chrōma* värvus), sümbol Cr, element, järjenr. 24, aatomm. 52; väga kõva terashall metall, ei oksüdeeru õhus ega vees; tarvit. teiste metallide pinna katmiseks, s. o. k r o o m i m i s e k s, legeerimiseks ning sulamite (k r o o m n i k k e l, k r o o m t e r a s, *nikroom* jt.) koostisosana jm.

kroomkollane, *kroomi* sooli sisaldav kollane maalrivärv

kroommaarjas, riidevärvimistööstuses, nahaparkimisel, valgustrükitehnikas jm. tarvitatav mineraal

kroomnahk, *kroomparkimise* teel saadud nahk

kroomparkimine e. **kroompark**, naha parkimine kroomisoolade, eriti *kroommaarja* abil

kroomželatiin, valgustrükitehnikas kasutatav kroomisoolasid sisaldav želatiin, muutub valguse toimel vees lahustumatuks

kroon (ld. *corōna* pärg), pärjatao-

line peakate, haril. kullast ja kalliskividega kaunistatud, riigivalitseja võimu sümbol; varemini mitmesuguses väärtuses kuld- v. hõbemünt, nüüd mündi- ja rahaühiku nimetus mitmel maal (oli seda ka kodanlikus Eestis 1928—1940; *vrd. sent*); *astr.* Päikese väline kiht, ulatub sakilise pärjana ümbritsevasse ruumi; *bot.* õiekatte värvilised lehed; võra, puu okstest moodustuv osa; hamba ülemine osa

kroonik I e. **kronist**, *kroonika*kirjutaja

kroonik II, *krooniline* haige

kroonika (< kr. *chronikos* ,ajaline, aja-), ajaraamat, ajaloolisi sündmusi *kronoloogilises* järjekorras esitav jutustav teos, eriti keskaegse ajalookirjanduse peamine vorm; päevasündmusi registreeriv ajalehe teadeteosa v. päevasündmusi kujutav film

krooniline, pikaajaline, pikaldane, kauemat aega kestev (eriti haiguse kohta)

kroonklaas (sks. *Kronglas*, ingl. *crown glass*), väikese murdumisnäitajaga kerge klaas, tarvit. eriti optiliste riistade valmistamisel

kroonlühter (sks. *Kronleuchter*), suurem mitmeharuline ripplühter

kroonprints (sks. *Kronprinz*), *aj.* troonipärija tiitel mitmel maal, kui troonipärija on valitseva monarhi poeg v. pojapoeg

kroonvärk (sks. *Kronwerk*), *sõj.* eelkindlustus kindluse peavalli bastioni ees

krooton (ld. *Croton* < kr. *krotōn* lest), soojade maade taim piimalilleliste suguk-st; paljud liigid on mürgised; ühe liigi (tiglipuu) seemneist saadakse k-i õ l i, mis on tugev lahtisti

kross I (sks. *Groschen* < keskld. *grossus* paks), endine hõbe-, hiljemini vahetusmünt mitmel maal

kross II (ingl. *cross-country race*), murdmaajooks, -sõit

krossing (ingl. *crossing*), rajatis kaevanduse tuulutamisel õhu jaotamiseks

krossingover (ingl. *crossing-over*), *biol. meioosis* kromosoomipaari kromatiidide osade vahetus

krupjee (pr. *croupier*), pangapidaja abiline hasartmängulauas, kaotatud rahasummade kokkukoguja ja võitude väljamaksja

krupoon (pr. *croupon*), (pargitud) veisenaha seljaosa

krupoosne, *krupiga* iseloomustuv, krupile omane

krupp (ingl. *croup*), difteeria ja muude põletike puhul kurgus, kõris ning hingamisteedel tekkiv pindmine kile, takistab hingamist ja võib põhjustada lämbumist; säärase kilega põletik, eriti kõridifteeria

kruseiro [-*ei'*-] (port. *cruzeiro*), Brasiilia rahaühik, võrdub 100 *sentaavoga*

krutoonid (pr. *croutons* < *crouton* leivakoorik), (kuubikuliseks lõigutud) pruunistatud saiapalakesed, näit. suppi v. puljongi sisse poetamiseks

krutsifiks (ld. *crucifixus* ristilöödu), rist ühes ristilöödud Kristuse kujutisega

kröösus (< kr. *Kroisos*, legendaarse rikkuse poolest kuulus Lüüdia kuningas), põhjatult rikas mees

krüo- (< kr. *kryos* külm, jää), külma-, jää-

krüogeen (. . . kr. *genos* teke), külma tekitav aine, külmutussegu

krüogeenika, madalatel temperatuuridel toimuvaid nähtusi uuriv *füüsika* haru; madalate temperatuuride tehnoloogia

krüogeenne, külma tekitav, külmutus-; külmatekkeline, madalal temperatuuril tekkinud

krüofoor (< *krüo-* + kr. *phoros* kandev), *füüs.* aparaat vedelike jahtumise näitamiseks aurumisel, eriti aparaat vee jääkskülmutamiseks aurumise teel õhutühjas ruumis

krüohüdraat (. . . kr. *hydōr* vesi), mingi soola vesilahuse külmutamisel saadav püsiva koosseisuga kristalne aine, mis sulamisel annab püsiva madala temperatuuri; külmutussegune on tuntuim k. lume ja keedusoola (30%) segu, mis annab temperatuuri kuni —21,2 °C

krüoliit (. . . kr. *lithos* kivi), valge v. värviline kergesti sulav mineraal, naatrium- ja alumiiniumfluoriid; tarvit. alumiiniumi tootmiseks, emailide ja piimklaasi valmistamiseks

krüoloogia (. . . kr. *logos* mõiste), madalate temperatuuride uurimisega tegelev *füüsika* haru

krüoskoopia (. . . kr. *skopeō* vaatan), aine molekulmassi määramise meetod, põhineb selle aine lahuse külmumis-

temperatuuri alanemisel, võrreldes lahusti külmumistemperatuuriga

krüostaat, *termostaat* madala temperatuuri säilitamiseks

krüotron (< *krüo-* + *elektron*), seadis, mille töö aluseks on madalal temperatuuril tekkiva ülijuhtivuse kadumine teatava tugevusega magnetvälja toimel

krüpt (kr. *kryptē*), maa-alune koobaskäik antiikajal; kiriku maa-alune võlvkäik, maa-alune kabel v. matusepaik; *anat.* peidik

krüptiline (kr. *kryptikos*), salajane, varjatud, peidetud

krüpto- (< kr. *kryptos* peidetud), peit-, sala-

krüptofüüt (. . . kr. *phyton* taim), peittaim, mitmeaastane rohttaim, mis talvitub v. elab kuiva perioodi üle maa sees v. vees peituvate pungade abil

krüptogaamid (. . . kr. *gamos* abielu), eostaimed, õieta taimed, ei moodusta seemneid, vaid paljunevad eoste abil. Vast. *fanerogaamid*

krüptograaf, *krüptograafia* alal töötaja

krüptograafia (< *krüpto-* + *graphō* kirjutan), salakiri, salatähendusega sõnu, tähti, numbreid v. erimärke tarvitav kiri

krüptogramm (. . . kr. *gramma* kiri), salakirjas koostatud tekst; eriti näiliselt kõigile arusaadavasse luuleteksti peidetud sõnad

krüptomeeria (. . . kr. *meros* jagu), Kaug-Ida okaspuu sooküpressiliste suguk-st, nn. jaapani seeder

krüptoon, sümbol Kr, inertgaaside hulka kuuluv haruldane element, järjenr. 36, aatomm. 83,8

krüptorhism (< *krüpto-* + kr. *orchis* munand), *med.* peitmunandilisus, nähtus, kus üks v. kumbki munand ei asu munandikotis

krüsaniliin (< *krüso-* + *aniliin*), kuldkollane värvaine

krüsanteem (ld. *Chrysanthemum* < kr. *chrysos* kuld + *anthemon* lill), jaanikakar, taimeperek. korvõieliste suguk-st, meil ilutaim

krüso- (< kr. *chrysos* kuld), kuld-, kulla-

krüsoberüll [-*ü'*-] (. . . *berüll*), rohekas mineraal; puhtad teisendid on vääriskivid

krüsoliit (. . . kr. *lithos* kivi), roheline vääriskivi, *oliviini* teisend

krüsopraas (. . . kr. *prason* lauk), roheline poolvääriskivi, *kaltsedoni* teisend

krüšoon (pr. *cruchon* kruusike), puuviljalõikudega segatud jook valgest lauaveinist konjaki v. rummi lisandusega; (ka) mahlajook, millesse on lisatud punast veini

krüüsalis (ld. *chrysallis* < kr.), *zool.* (mõne päevaliblika) kuldnukk; (laiemas mõttes) nukk (putuka arenemisvorm)

ksantipe [-*i'*-] (< kr. *Xanthippē*, filosoof Sokratese naise nimi), õel abielunaine

ksantofüll [-*ü'*-] (< kr. *xanthos* kollane + *phyllon* leht), lehekollane, kollane taimepigment, leidub *plastiidides*

ksantopsia [-*o'*-] (. . . kr. *opsis* nägemine), kollanägemine, kollatõve ja mõnede mürgistuste puhul esinev nägemishäire, kus heledad asjad paistavad kollaseina

kseeniad I (< kr. *xenia* külalislahkus, võõrustus), antiikajal külalistele antavad kingid; epigrammi- v. aforismitaolised lühiluuletused, eriti ootamatu satiirilise lõpuga

kseeniad II (< kr. *xenos* võõras), *biol.* risttolmlemise tagajärjel tekkinud muutused taime eos, seemnes v. viljas

ksenogaamia (. . . kr. *gamos* abielu), *biol.* risttolmlemine, tolmlemine sama liigi teiselt taimelt pärineva tolmu abil

ksenoliit (. . . kr. *lithos* kivi), *geol.* mineraloogiliselt koostiselt erineva kivimi tükk mingis purskekivimis, näit. paetükk graniidis

ksenoon (< kr. *xenos* võõras), sümbol Xe, inertgaaside hulka kuuluv haruldane element, järjenr. 54, aatomm. 131,3

ksero- (< kr. *xeros* kuiv), kuiv-, kuivus-

kserofiilne (. . . kr. *phileō* armastan), *bot.* kuivalembene, kuivas kohas elamiseks kohastunud; vrd. *hügrofiilne*

kseroform (. . . kunstl. ld. *acidum formicum* sipelghape < ld. *formica* sipelgas), kollane pulber nõrga karbolhapet meenutava lõhnaga (tarvit. haavade ja sammaspoolte raviks)

kserofüüt (. . . kr. *phyton* taim),

kuivalembene taim, kuivadel asukohtadel eluvõimeline taim

kserograafia (...kr. *graphō* kirjutan), mõnede pooljuhtide valgustundlikkusel põhinev kopeerimismenetlus, mida kasut. tekstide ja jooniste paljundamisel jm.

kseroos, *med.* silma v. naha ebanormaalne kuivus

ksii, kr. tähestiku 14. täht (Ξ, ξ), vastab *ks*-ile

ksjonds, (poola k. *ksiądz*), kat. preester Poolas

ksüleem (< kr. *xylon* puu), taime juhtkimbu puitosa; vrd. *floeem*

ksüleen vt. *ksülool*

ksülenool = *dimetüülfenool*

ksülo- (< kr. *xylon* puu), puu-, puit-

ksülofon (...kr. *phōnē* heli), löökpill, koosneb kromaatilise heliredelina häälestatud puuplaadikestest, mängitakse neid plaadikesi puupulkadega lüües

ksülograaf, puulõike-, puugraveerimiskunstnik, kunstnik *ksülograafia* alal

ksülograafia (< *ksülo-* + kr. *graphō* kirjutan), 1) puulõikekunst; puugraveerimine; 2) puulõige; puugravüür

ksüloliit (...kr. *lithos* kivi), puitkivi, kunstpuit, saepuru ja magnesiaalsideaine segu, mis kokkusurutuna kuivab kivikõvaks; tarvit. põrandate, aknalaudade, trepiastmete jm. valmistamiseks

ksülomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), aparaat puidu massi täpseks määramiseks

ksülool (...ld. *oleum* õli) e. **ksüleen**, kivisöetõrvas esinev vedelik

kšaatri(j)a (sanskr.), vanas orjanduslikus Indias brahmiinidele järgnev teine *kast*, millesse kuulusid vürstid ja sõjaväeline aadel; selle kasti liige

ktenofoorid (< kr. *kteis* hari + *phoros* kandev), kammloomad, meres elavad ainuõõssed

ktooniline (kr. *chthonios* maine, maa-), maa-alune, allmaa-

Ku, *kurtšatooviumi* sümbol

kuafööг (pr. *coiffeur*), soengutegija, juuksur

kuafüür (pr. *coiffure*), soeng, eriti uhke daamisoeng

kubatuur (< ld. *cubus* < kr. *kybos* vürfel), keha maht v. ruumala kuupmõõtudes; *mat.* ruumala määramine v. kehaga ruumvõrdse kuubi konstrueerimine

kubermang (pr. *gouvernement* valitsus), suurim haldusüksus paljudes riikides, ka end. Venemaal

kuberner (pr. *gouverneur*), tsaristlikul Venemaal *kubermangu* eesotsas seisev haldusametnik; ka mingi muu suurema haldusüksuse (provintsi, osariigi vm.) kõrgeim ametiisik

kubism (< ld. *cubus* < kr. *kybos* vürfel), kunstivool, tekkinud Prantsusmaal 1907—1910. Lahutades reaalseid esemeid geomeetrilisteks algvormideks (kuupideks, keradeks jne.), deformeerisid kubistid tegelikkust. K. on mitme tänapäevase formalistliku kunstivoolu eelkäija

kubrik (holl. *koebrug*), laeva madalaim tekk, *orlopdekk*, meeskonna eluruum

kuesta [-e′-] (hsp. *cuesta* mäenõlv), *geol.* kulumisastang, ebasümmeetriliste nõlvadega küngas, seljak v. mäeahelik, mille üks nõlv on järsk ja teine (vastassuunas) lauge

kukermiit (< eesti kohanimi Kukruse), põlevkivituhk-sideaine, põlevkivituhast jahvatamise teel saadav sideaine

kukersiit, põlevkivi, Eesti NSV-s ja Leningradi oblastis esinev õlikiviliik

kukuruus (trg.) vt. *mais*

kulaan (vn. *кулан* < trg.) e. **džigetai** [-ai′] (mong.), Kesk-Aasia steppides elav punakaskollane metseesel

kulaaž (pr. *coulage* ärajooks), vedelate kaupade kaaluvähend veol v. laosseismisel; hinnaalandus vedelate kaupade kaaluvähenemise hüvituseks

kulebjaaka (vn. *кулебяка*), pikergune liha- v. kalapirukas

kuli (India k.), madalapalgalise lihttöölise nimetus Ida- ja Kagu-Aasias

kulinaar, asjatundja *kulinaaria* alal

kulinaaria (< ld. *culinārius* < *culīna* köök), kokandus, kokakunst, keedukunst

kulinaarne, kokakunsti-, keedukunsti-, köögi-

kuliss [-l′-] (pr. *coulisse* lükand), näitesein, kohalt nihutatav, haril. lõuendile maalitud lavaehitise osa; *k-de taga, mitte avalikult, salajas, intriigide kaudu toimides; *tehn.* libisev lükandmehhanism, eriti aurujaotus-seadis, võimaldab masina väntvõlli pöörlemissuuna muutmist ja sisselastava auruhulga reguleerimist; *muus.* pikemaks ja lühemaks tõmmatav toruosa tromboonil; *mets.* raiel allesjäetav metsariba

kulitš [-i′-] (vn. *кулич*), suur silindrikujuline magus sai; (algselt) vene lihavõttesai

kuller e. **kurjeer** (pr. *courier*), kiirkäskjalg

kulminatsioon (< ld. *culmen* tipp), *astr.* taevakeha kõrgeim (ü l e m i n e k.) või madalaim (a l u m i n e k.) seis vaatleja asukoha taevameridiaani läbimisel; *haripunkt, kõrgpunkt

kulminatsioonipunkt, haripunkt, kõrgpunkt

kulmineerima (ld. *culmināre* tipustama), haripunktil olema, haripunkti saavutama

kulon (pr. füüsiku Ch. A. de Coulomb'i (1736—1806) nime järgi), ampersekund, elektrilaengu ühik (tähis C), võrdub elektrilaenguga, mille annab 1-amprine vool 1 sek. jooksul

kulteranism vt. *gongorism*

kultism vt. *gongorism*

kultivaator (vt. *kultiveerima*), maaharimisriist peam. mulla kobestamiseks ja umbrohu kõrvaldamiseks

kultivatsioon, kultiveerimine; maa harimine *kultivaatoriga*

kultiveerima (keskld. *cultivāre* < ld. *cultus* viljelus), viljelema, (maad) kasutamiskõlblikuks tegema; harima, peenendama

kulturism vt. *atleetvõimlemine*

kultus (ld. *cultus* viljelus; austus), jumaldav austamine, aukartlik harrastamine; jumalate, esivanemate vm. austamine ja sellega seotud kombed; *austamine, kummardamine

kultuur (ld. *cultūra* viljelus), 1) inimkonna loodud materiaalsete ja vaimsete väärtuste kogum, inimese füüsilise ja vaimse töö vili vastandatuna loodusnähtustele; kitsamas mõttes — ühiskonna vaimse elu vormide kogum, mis avaldub ta hariduses ning kasvatuses, teaduses, filosoofias, kunstis, kõlbelistes ning ühiskondliku suhtlemise tavades ja vastavais asutustes; 2) mingil tegevusalal saavutatud tase, näit. t ö ö k., k õ n e k. jne.; 3) *agr.* viljelus, harimine; viljeldav taimeliik; 4) külvi v. istutamise teel asutatud noor mets; 5) uurimise otstarbel kunstsöötmel bakterite v. muude organismide kasvatamine v. selliselt kasvatatud organismid; k o e k., looma- v. taimekudede kasvatamine kunstsöötmel; nii kasvatatavad koetükid

kultuuriline, kultuuri-, kultuurisse puutuv, kultuurialane, hariduslik

kultuurne, kõrgel kultuuritasemel olev, kõrge kultuuriga ühiskonnale v. kultuurinimesele omane, haritud

kultuurirevolutsioon, kultuuriline pööre, algas pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni NSV Liidus

kultuurtreeger (sks. *Kulturträger* kultuurikandja), irooniline nimetus imperialistlike kolonisaatorite kohta, kes oma röövvallutuslike eesmärkide varjamiseks kasutavad silmakirjalikku kultuurilevitamise lipukirja

kuluaarid (pr. *couloirs*), kõrvalruumid v. koridorid, eriti parlamendihoones; *parlamendiliikmetele lähedased ringkonnad

kulöör (pr. *couleur*), 1) värv, värvus; 2) kõrvetatud suhkrumass; tarvit. toitudele, õllele, veinile jne. värvuse andmiseks

kumariin (pr. *coumarine* < ind.), meeldiva värske lõhnaga värvusetu kristalne aine, sisaldub mitmes taimes, annab värskele heinale iseloomuliku lõhna; tarvit. tubaka lõhnastamiseks, parfümeerias ja kondiitritööstuses

kumatš [-a′-] (vn. *кумач* < ar.), helepunane puuvillriie

kummeerima vt. *gummeerima*

kummi (ld. *gummi* e. *cummi* < kr. *kommi*), paljude troopiliste taimede kiiresti hanguvast mahlast saadav vetruv aine; kitsamas mõttes — vulkaniseeritud *kautšuk*

kummiaraabik (ld. *gummi arabicum*), araabia kummi, mitmesuguseist akaatsiaist saadav kummi; tarvit. droogina ja kleepainena

kumulatiivne, kuhjuv, kuhjunud

kumulatsioon (ld. *cumulātio*), kuhjamine, kuhjumine; *med.* lühema aja jooksul korduvalt tarvitatud ravimite v. mürkide kuhjumine kehas; sagedasti kordunud ärrituste mõju kuhjumine; *jur.* mitme hagi ühendamine üheks hagitaotluseks; mitme kindlustusriisiko kokkulangemine; *sõj.* mürsu lõhketoime koondamine ühte suunda

kumuleerima (ld. *cumulāre*), kuhjama, kumulatsiooni teostama

kumuleeruma, kuhjuma

kumõss [-õ'-] (tat.), peam. märapiimast valmistatav käärinud jook

kunakk [-a'-] (trg.), sõber, seltsimees, külaline, eriti Kaukaasia mägilaste juures

kunžuut (vn. кунжут < pärs.) = *seesam* II

kupaaž (pr. *coupage*), mitme (viinamarja)veini, mahla vms. segu v. segamine; joogi valmistamisel segu, millele vee lisamisel saame soovitud joogi

kupee (pr. *coupé*), eraldatud osa vagunist; kinnine kaheistmeline tõld; kerge kinnise sõiduauto isteruum

kupeerima (pr. *couper*), 1) lõikama, kärpima, maha raiuma; 2) *kupaaži* teostama

kupell [-e'-] (ld. *cupella* vaagnake), *tehn.* pressitud luutuhast tehtud väike sulatustiigel

kupellima [-e'-], väärismetalle sulameist v. maakidest eraldama neid oksüdeeriva leegi abil sulatades *kupellis*, mille massi imbuvad lisandid, kuna väärismetall jääb tiiglisse

kuplee (pr. *couplet* riimipaar), nalja- v. pilkevärss; k-d on koomilise v. satiirilise sisuga salmid, mida lauldakse omal viisil ning tavaliselt lõpevad naljaka kordusriimiga

kupletist, *kupleede* koostaja v. ettekandja

kupong [-o'-] (pr. *coupon* lõik), väärtpaberi äralõigatav osa, mille põhjal makstakse intressi v. dividendi; mingi muu kaardi v. pileti äralõigatav osa; millekski valmislõigatud tükk kangast

kupri- (< ld. *cuprum* vask), *keem.* vask-; kasutati varem kahevalentsete vaseühendite nimetustes

kupriit, punane vasemaak

kuprism, *med.* vasemürgistus, mürgistus vaseühenditega

kupro-, *keem.* vask-; kasutati varem ühevalentsete vaseühendite nimetustes

kupüür (pr. *coupure* lõige), 1) lõige, kärbe; tekstikärpimine, osade väljajätt; 2) paberraha, obligatsiooni v. mõne muu väärtpaberi suurusliik, paberrahal v. väärtpaberil märgitud nimiväärtus

kuraare (ind.), mitmete strühniinipuu liikide koorest valmistatav indiaanlaste noolemürk; tarvit. ka arstiteaduses ja eksperimentaalfüsioloogias

kuraas (pr. *courage* julgus), ärplev v. tehtud julgus, uhkeldav südikus

kuraator (ld. *curātor*), hooldaja; tsaristlikul Venemaal mõnede asutuste juhataja, eriti õpperingkonna ülem; kõrgem järelevalveametnik mõne maa ülikoolis; arstiteaduse üliõpilane, kelle ülesandeks on kliinikus lamava haige haiguskäiku jälgida

kuragaa (vn. курага < trg.), pooleks lõigatud ning kividest puhastatud kuivatatud aprikoosid; tarvit. kompotiks

kuramaaž (< pr. *cour* meeldimispüüdlus), kurameerimine

kurameerima, kellegagi tõsisemalt flirtima

kurandid [-a'-] (vn. куранты < pr., vt. *kurant*), muusikaga torni- v. seinakell

kurant [-a'-] (pr. *courante*), vanapr. seltskonnatants 3/4-taktis, keskmises v. elavas tempos

kurateel (keskld. *curatēla*), hooldus, hoolekanne

kuratoorium (vt. *kuraator*), hoolekogu, koliegiaalne järelevalve- v. hoolekandeasutus

kurbel (sks.), vänt

kurbett [-e'-] (pr. *courbette*), ratsahobuse kaarhüpe

kureerima (ld. *curāre*), ravima

kurenn [-e'-] (vn. курень), *aj.* teatav väeüksus v. selle väeüksuse laager Zaporožje kasakail

kurgaan (vn. курган < trg.), kääbas, kalme, küngas

kuriaal (ld. *curiālis*), Rooma keisririigi ajal eesõigustatud linnakodanik, provintsi senati liige; paavsti õukonda (*kuuriasse*) kuuluv isik

kuriaalne, *kuuriasse* puutuv, kuuriale omane

kuriaalsüsteem, valimissüsteem, kus esindajad valitakse *kuuriate* järgi, piirates sellega töötava rahva valimisõigusi ning kindlustades enamuse mõisnikele ja kapitalistidele

kurioosne (ld. *curiōsus* hoolas, teaduhimuline), veider, imelik, kentsakas

kurioosum e. **kuriositeet**, midagi veidrat, haruldast v. imelikku

kurjeer vt. *kuller*

kurkum (ar.), Lõuna-Aasias kasvav mugulja juurikaga taim ingveriliste sugukonnast; k-i juurikat tarvit. värvitööstuses ja vürtsina

kurortoloogia (< *kuurort* + kr. *logos* mõiste), kuurortideõpetus, arstiteaduse haru, mis tegeleb looduslike tegurite mõjuga organismile, eesmärgiga ratsionaalselt kasutada kuurorte haiguste raviks

kursant [-a'-], kursuslane, *kursusest* v. kursustest osavõtja; sõja- v. merekooli õpilane

kurseerima (< ld. *cursus* jooks), liikvel olema, reeglipäraselt liiklema (määratud sihtpunktide vahel); käibel olema

kursiiv e. **kursiivkiri** (keskld. *cursiva littera* kiirkiri), kaldtähtedega trükikirjaliik

kursograaf (< *kurss* + kr. *graphō* kirjutan), laeva kurssi automaatselt registreeriv aparaat

kursoorne (ld. *cursōrius* kiiresti jooksev), kiiresti edasiminev, pidevalt jätkuv; põgus, pealiskaudne; k. lugemine, õppeteksti lugemine ilma üksikasjalise arutuseta

kurss (ld. *cursus* jooks), koos, vee- v. õhusõiduki liikumissuund; poliitika, toimimise vm. suund; *ök.* raha, väärtpaberi v. kaupade päevahind börsil

kursus, õppeaine terviklik järk; kõrgema v. eriõppeasutuse õppeaste; aida loenguid mingilt alalt; mingi loengusarja kuulajaskond; k-ed, lühiaegne, ajutine õppeasutus

kurtaaž (pr. *courtage*), vahendustasu, näit. tasu maaklerile mingi tehingu sobitamise eest

kurtiin (pr. *courtine*), keskvall, vanemais kindlustes kaht bastioni ühendav vall

kurtisaan (pr. *courtisane*), feodaalajal kõrgemas seltskonnas, eriti õukonnas liikuv kergemeelne naine; kodanlikes maades seltskondliku positsiooniga armuke, «poolmaailmadaam»

kurtjee (pr. *courtier*), vahendusagent, maakler

kurtšatoovium (vn. füüsiku Igor Kurtšatovi nime järgi), sümbol Ku, tehislikult saadud radioaktiivne keemiline element, järjenr. 104

kurtuaasne (pr. *courtois*), õukondlik, peenekombeline, viisakas; k. kirjandus, keskaegne Lääne-Euroopa õukonnaluule, vastandina rahvaluulele

kurultai [-ai'] (vn. курултай < trg.), *aj.* rahvaesindajate kogu mõnel Kesk-Aasia rahval

kuruulsed ametnikud, Vana-Roomas kõrgemad riigiametnikud, kelle väliseks austusmärgiks oli peale purpurse servaga *tooga* eriline elevandiluust iste (ld. *sella curulis*)

kurvatuur (ld. *curvatūra*), kõverik, koold

kurvimeeter (< ld. *curvus* kõver + kr. *metreō* mõõdan) e. **kartomeeter** (vt. *karto-*), riist kõverjoonte pikkuse mõõtmiseks kaardil

kuskus (kunstl. ld. *cuscus* < Moluki saarte pärismaalaste k.), *zool.* loom kuskuslaste suguk-st, elab Kagu-Aasia ja Austraalia vahel asetsevate saarte metsades

kustos (ld. *custos* valvur), 1) siirdeviit, vanades käsikirjades v. trükistes lehekülje lõpul eraldi real antud järgmise lehekülje esimene silp v. sõna; 2) raamatukogu- v. muuseumiametnik mõnel maal

kušett [-e'-] (pr. *couchette*), väike lamamisdiivan

kutiikul e. **kutiikula** (ld. *cuticula* kooreke), *anat.* õhuke naha- v. kooretaoline väliskiht; *zool.* epiteeli välispinda kattev kiht; *bot.* *epidermise* välisseina pealiskiht

kutter (ingl. *cutter*), väike purjekas; (sõjalaeva) juurdeveo- v. sidepaat

kuuguar vt. *puuma*

kuunar (ingl. *schooner*), kahvelpurjedega kahe- v. rohkemamastiline purjekas; k-park vt. *barkantiin*

kuur (ld. *cūra* hool), süstemaatiliselt teostatav ravijärk, ravimenetluse pikemaajaline rakendus

kuurhaus (sks. *Kurhaus* ravihoone), seltskondliku koosviibimise jaoks määratud ruumid *kuurordis*, haril. koos võõrastemajaga

kuuria (ld. *cūria*), 1) üks vanimaid rahvajaotusrühmi Vana-Roomas, 1/10 *triibusest*; 2) Rooma senatihoone v. senat; ka omavalitsusega linna senat; 3) paavsti õukond; 4) keskaegne tähtsamaist vasallidest koosnev nõukogu feodaali juures v. feodaali poolt kokkukutsutud talupoegade koosolek; 5) seisusliku kuuluvuse v. varalise seisundi järgi määratud valijate liik mõnes kodanlikus riigis

(ka tsaristlikul Venemaal), kes saadab parlamenti oma esindajaid. Vrd. *kuriaalsüsteem*

kuurium (ld. *curium*, pr. füüsikute P. ja M. Curie' järgi), sümbol Cm, tehislikult saadud radioaktiivne element, järjenr. 96

kuurort (sks. *Kurort* ravikoht), tervistuskoht, soodsate looduslike tingimustega paik, kus tervistuseks kasutatakse klimaatilisi tingimusi, mere-, järve- v. jõevees suplust, mineraalveeallikaid, mudavanne jne.

kuursaal (sks. *Kursaal* ravisaal), kontserdi- ja koosviibimissaal *kuurordis*

kuurvürst (sks. *Kurfürst*), *aj.* valijavürst, üks ilmalikest v. vaimulikest vürstidest, kelle ainuõiguseks oli osa võtta Saksi kuninga (hiljem keisri) valimisest

kuvelaaž = *küvelaaž*

kuväär (pr. *couvert* kate), katmik, ühele isikule määratud lauanõud; kirjaümbrik

kuvöös (pr. *couveuse*), 1) hauduja, haudekana; 2) haudeaparaat, *inkubaator*

kV, *kilovoldi* tähis

kW, *kilovati* tähis

kvaader (< keskld. *quadrus* nelinurkne), täisnurkselt tahutud ehituskivi

kvaasi- (< ld. *quasi* just nagu), peaaegu-, pool-, eba-, näit. k-õpetlane

kvaasiosakesed, mõnede füüsikute termin *elementaarosakeste* jaoks, millel puudub seisumass; näit. kiirgusenergia ühik *footon*

kvadraat (< ld. *quadrātus* nelinurkne), *mat.* ruut, võrdsete külgedega täisnurkne nelinurk; arvu teine aste; mõõtühik trükinduses, 1 k. = 48 punkti = 18 mm

kvadraatne, *kvadraadi*-kujuline, ruudukujuline; *mat.* ruut-

kvadrangulaarne (keskld. *quadrangulāris*), nelinurkne

kvadrant (ld. *quadrans* veerand), *mat.* risti olevate raadiustega eraldatud ringi veerand (ringik.) v. ristsirgetega eraldatud tasandi veerand (tasandi k.); *astr.* varemini tarvitusel olnud riist nurkade mõõtmiseks 90° piirides; *sõj.* seade sihtimisel tõste andmiseks suurtükile, miini- v. kuulipildujale

kvadratuur (< ld. *quadratūra*), ruutimine, tasapinnalise kujundi pindala määramine; ringi k., ülesanne konstrueerida sirkli ja joonlaua abil antud ringiga võrdpindne ruut, on põhimõtteliselt lahendamatu; *teostamatu ülesanne; *astr.* Päikese, Maa ja mingi teise planeedi (v. Kuu) asendite selline vahekord, et Maa ja Päikese keskpunkte ühendav sirge moodustab Maa ja vastava planeedi (v. Kuu) keskpunkte ühendava sirgega täisnurga

kvadreerima, *kvadraatseks* tegema; kvadrantideks jagama; ruutima; *kvadratuuri* teostama

kvadriiga (ld. *quadriga*), vanarooma neljahobuserakend, haril. triumfivanker

kvadriivium (ld. *quadrivium*), hilisantiik- ja keskajal vabale mehele vajalikuks peetud teadmiste ja oskuste (nn. «vabade kunstide») ülemaste: aritmeetika, geomeetria, astronoomia ja muusika; vrd. *triivium*

kvadriljon (pr. < kunstl. ld.), NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal 10^{15}, s. o. arv üks viieteistkümne nulliga, Inglismaal ja Saksamaal miljoni neljas aste, s. o. arv, mida kirjutatakse arvu ühe ja sellele järgneva 24 nulliga, 10^{24}

kvadrupleks (< ld. *quadruplex* neljakordne), samaaegselt ühe liini kaudu nelja erinevat telefoniühendust v. nelja telegrammi saatmist võimaldav sidesüsteem

kvaga (bantu k.), varemini Lõuna-Aafrikas tavaline, nüüd väljasurnud sebrataoline hobuslane

kvalifikatsioon (keskld. *qualificātio* < ld. *quālis* missugune), omaduste määrang v. hinnang; kohasuse v. ettevalmistuse aste mingiks elukutseks v. tööks; erialane ettevalmistus

kvalifitseerima (keskld. *qualificāre*), omadusi määrama v. hindama; kohasuse v. ettevalmistuse astet määrama; kohasuse v. kõlblikkuse järgi liigitama; *kvalifikatsiooni* andma

kvalifitseeritud, teatavat *kvalifikatsiooni* omav, millekski kohane, ettevalmistatud, võimeline, kõlblik; teatavate tingimustega piiratud; k. enamus, häälteenamus valimistel v. otsuse tegemisel, mis ei tohi olla allpool kindlaksmääratud normi; k. töö, eri-

alast ettevalmistust nõudev töö; k. tööline, erialase ettevalmistusega tööline

kvalitatiivne (keskld. *qualitativus*), omaduslik, *kvaliteedisse* puutuv v. seda määrav

kvaliteet (ld. *quālitas*), omadus, laad; väärtus, headus

kvant (vt. *kvantum*), füüsikalise suuruse üliväike, kuid definiitne ning jagamatu osake; eriti kiirgusenergia *elementaarosake*, näit. on *footon* valgusenergia k.; k-ide teooria = *kvantteooria*

kvantgeneraator (... ld. *generātor* sigitaja, tekitaja), elektromagnetilist kiirgust tekitav aparaat; vrd. *maser* ja *laser*

kvantifikatsioon (kunstl. ld.), koguse ja hulga mõõtmine statistilises menetluses; *filos.* asjade omaduste taandamine *kvantitatiivseile* (seega täpselt mõõdetavaile) erinevustele

kvantifitseerima, *kvantifikatsiooni* teostama

kvantitatiivne (keskld. *quantitativus*), koguseline, suurusesse ja hulgasse puutuv; *lgv.* vältuslik

kvantiteet (keskld. *quantitas*), kogus, hulk; *mat.* suurus; *lgv.* vältus, (hääliku, silbi) pikkusjärk

kvantmehhaanika, teoreetiline *mehhaanika*, mis eeldab energia koosnemist *kvantidest* ja tegeleb kiirgusenergia liikumisega, ka *elementaarosakeste* liikumisega aatomis

kvantteooria (< *kvant* + *teooria*), füüsikaline teooria, mis käsitleb aatomiehitust, kiirgusenergiat, eriti valguskiirte olemust; rajatud sks. füüsiku M. Plancki poolt a. 1900 ja hiljem teiste poolt edasi arendatud; k. põhialuseks on eeldus, et kiirgusenergia ei ole pidev katkematu vool, vaid koosneb eraldatud (*diskreetsetest*) pisiosakestest, *kvantidest*; k-l on suur tähtsus kaasaegse aatomiteooria, elektroonika ja teiste füüsikalis-matemaatiliste teaduste arenemises

kvantum (ld. *quantum* kui palju), hulk, määr, kogus

kvart (< ld. *quārtus* neljas; *quārta pars* neljandik), neljandik; neljandikkaust (= *k-formaat*); ingl. õõnesmõõduühik, 1/4 *gallonit* = 1,14 l; *muus.* diatoonilise helireduli 4. aste; intervall, mis laiuselt vastab suhtele 1. ja 4. astme vahel; üks vehklemisasendeid

kvartaar = *kvaternaar*

kvartal (keskld. *quartālis* < ld. *quārtus*), veerandaasta, arvatud 1. jaan., 1. apr., 1. juul. ja 1. okt. alates; linnajagu, eriti ristuvate tänavatega piiratud linnaosa; ristuvate sihtidega piiratud metsaosa

kvarter (ingl. *quarter* veerand), ingl. viljamõõt, = 8 buššelit = 291 l; ingl. kaaluühik, = 12,7 kg

kvarterdekk (ingl. *quarter-deck*), tagumine kõrgem laevatekk; sõjalaeval ohvitseridele määratud laevaosa

kvarteroon (hsp. *cuarterón*), veerandneeger, valge ja mulati järglane

kvartett [-*e*'-] (it. *quartetto*), neljale soolohäälele v. mänguriistale määratud muusikapala; neljast solistist koosnev laulu- v. pilliansambel

kvartformaat e. kvartkaust, neljandikkaust, neljaks murtud paberipoogna kaust

kvartool, *muus.* neljast võrdse vältusega helist koosnev rütmikujund, mis asendab kolme sama koguvältusega heli. Vrd. *triool*

kvarts (sks. *Quarz*), ränikivi, kõikjal levinud kõva mineraal, koostiselt ränioksiid; on oluliseks osiseks graniidis, gneisis jt.; liiv ja liivakivi on peaaegu puhas k.

kvartsiit, peam. *kvartsist* koosnev kiltkivi, harilikult liivakivi moonde saadus

kvartsklaas, *kvartsist* sulatatud klaas, temperatuuri kõikumiste ja hapete kindel; tarvit. *kvartslampide* valmistamiseks

kvartslamp, kvartsklaasist toruga elavhõbedaauru-lamp, annab elektrivoolu läbimisel tugeva ultraviolettkiirguse; tarvit. kunstliku kõrgustikupäikesena

kvasar (ingl. *quasar* < *quasi-star* kvaasitäht), *astr.* «ülitäht», mingi (seni seletamatu) tähesarnane objekt, võimsa raadiokiirguse allikas, nende olemasolu avastati a. 1963

kvassia e. kvassiapuu (< p.-n.), mõrupuu, troopilisest Am-st pärinev põõsaspuu; puidu mõru ekstrakt on tarvitatav seedimist soodustava ravimina ja taimekahjurite tõrjevahendina

kvaternaar (< ld. *quaternārius* neljast koosnev), *geol.* uusaegkonna

uusim (viimane) ajastu ja sellele vastav ladestu

kvaternioonid (< ld. *quaterni* neljakaupa), *mat.* analoogiliselt *kompleksarvudele* loodud veelgi üldisem arvude mõiste, kus arvud koosnevad neljast põhiühikust

kvatrotšento [-e'-] = *quattrocento*

kveekerid (ingl. *quakers* värisejad), protestantliku usulahu liikmed, tekkis Inglismaal XVII s.; levinud ka Am. Ühendriikides

kveeršlaag (sks. *Querschlag* põikraie), kaevanduskäik, mis läbib horisontaalselt aherkivimite kihte, ühendades kaevandatava kivimi kihte pidi kulgevaid käike omavahel ja šahtiga

kverulant [-a'-] (< ld. *querulus* kaeblev), hageleja, haiglase protsessimiskirega isik

kvesta = *kuesta*

kvestor (ld. *quaestor*), 1) Vana-Rooma riigiametnik, kelle halduses oli riigikassa ja riigiarhiiv, provintsis oli k-i kohuseks ka maavalitseja asendamine ta kohtuniku- ja väejuhitegevuses; 2) politsei ametiaste Itaalias

kvestuur (ld. *quaestūra*), 1) *kvestori* amet v. ametikohused; 2) politseiametkond Itaalias

kWh, *kilovatt-tunni* tähis

kvietism (< ld. *quiētus* vaikne), 1) reaktsiooniline müstiline liikumine kat. kirikus XVI—XVII s., jutlustas vagurust, vaikset hingerahu, sisevaatlust ja alistumist; 2) vaikne alistumus, ükskõikne rahu

kviitung (sks. *Quittung*), tähik, kirjalik tõend raha v. eseme vastuvõtu kohta

kvint (< ld. *quintus* viies), *muus.* diatoonilise heliredeli 5. aste; intervall, mis laiuselt vastab suhtele 1. ja 5. astme vahel; üks vehklemisasendeid

kvintaal (pr. *quintal* < ar.), end. kaubakaalu-ühik, 100 naela; meetermõõdustikus = 100 kg. Vrd. *tsentner*

kvintessents [-e'n-] (< ld. *quinta essentia* viies olemus), antiikses filosoofias «viies element», «eeter», mida vastandati tavalisele neljale maisele elemendile (vesi, maa, õhk ja tuli) kui taevakehade elementi; keskaegses filosoofias oletatav peen element, millest pidi koosnema asjade olemus; *millegi puhtaim v. olulisim tuum, peatuum

kvintett [-e'-] (it. *quintetto*), viiele soolohäälele v. mänguriistale määratud muusikapala; viiest solistist koosnev laulu- v. pilliansambel

kvintiljon (pr. < kunstl. ld.), NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal 10^{18}, s.o. arv üks kaheksateistkümne nulliga, Inglismaal ja Saksamaal miljoni viies aste, s.o. arv, mida kirjutatakse arvu ühe ja sellele järgneva 30 nulliga, 10^{30}

kviriidid (ld. *Quirītes*), Vana-Rooma riigi täieõiguslike kodanike tavaline nimetus, arvatavasti roomlaste vanim nimetus

kvisling (norra fašistide juhi V. Quislingi järgi, kes 1945. a. kodumaa reetjana hukati), vaenlaste käsilane, rahvareetur, kollaboratsionist

kviteerima, vastava rahasumma kättesaamist *kviitungiga* tõendama; vastu võtma, millegi saamisele reageerima

kvitt (keskld. *quittus*, *quitus* < ld. *quiētus* rahulik), vaba, tasa (maksukohustuse kohta)

kvoodimaa (vt. *kvoot*), *aj.* Liivimaal 1849. a. talurahvaseadusega talumaast mõisnike käsutusse eraldatud osa, umbes 20%

kvoorum (< ld. *quōrum praesentia sufficit* kelle kohalolekust piisab), seaduse v. põhikirjaga ettenähtud liikmete kohaloleku alammäär, mis on nõutav mingi koosoleku, istungi vms. toimumiseks ja otsuste kehtivuseks

kvoot (< ld. *quota pars* milline osa), määrosa; maksustamisel iga maksustusühiku pealt tulev osa; arveõiendamisel iga üksiku kohta tulev osa; terviku (näit. pärandi) murdosa; tööstusliku toodangu v. kaubandusliku turustamise määrosa, *kontingent*

käb (ingl. *cab*), varemalt ühehobuseline voorimehetroska, nüüd taksoauto (*taxi-cab*) Inglismaal

kämping (ingl. *camping* < *camp* laager), *sport.* telklaagris asumine; telklaager

känguru (ingl. *kangaroo* < austraalia k-d), peam. Austraalias elav taimtoiduline kukkurloom

kännelsüsi (ingl. *cannel*, *cannel-coal*), kõva õli- ja gaasirikas kivisüsi; põleb heleda leegiga

kätgut (ingl. *catgut* soolkeel), lamba- v. kitsesoolest tehtud niit haavade õmblemiseks

kökkenmödding [*kögen-*] (taani k. «köögijätiste hunnik»), mererannikuil paiknevad kalur- ja küttrahva asulate jäänused-kuhjatised, kus koos toidujäänustega leidub ka mitmesuguseid kivist v. luust tarberiistu

köö vt. *kil*

küaniit (< kr. *kyanos* sinikivi < *kyaneos* tumesinine) e. **disteen** (< kr. *dis* kaks korda + *sthenos* jõud), *min.* sinine kristallikilt, koostiselt alumiiniumsilikaat

küberneetika (< kr. *kybernētikē* (*technē*) tüürimehekunst < *kybernētēs* tüürimees, juht), juhtimiskunst, -õpetus; teadus, mis uurib juhtimis- ning kontrolliprotsesse organismides ja mehhanismides, samuti automatiseeritud juhtimisseadmete rakendamist tehnikas jm.

küdoonia (ld. *Cydonia* < kr.) e. **aivaa** (trg.), õunataolise viljaga puu v. põõsas roosõieliste suguk-st (kultuursortide viljad on söödavad, mõned liigid on ilupõõsad)

küfoos (< kr. *kyphos* kõver), küürselgsus, lülisamba kõverdus tahapoole. Vrd. *lordoos*

kükloobid (< kr. *kyklōps* ümarsilmne), vanakreeka mütoloogias hiiglaslendid ühe silmaga lauba keskel

kükloopia vt. *tsükloopia*

küklos (kr. *kyklos* ratas, sõõr), vanakreeka kirjanduses rida Homerose eepose mõjul VIII—VI s. e.m.a. tekkinud eepilisi poeeme, säilinud vaid väheseis katkendeis. Vrd. *tsükkel*

külott [-o'-] (pr. *culotte*), kintspüksid, põlvpüksid, mida kandsid pr. aadlikud kuni XIX s. alguseni. Vrd. *sankülotid*

kümbal (kr. *kymbalon*), vanakr. ja rooma löökpill (vasktaldrikud). Vrd. *simbel*

kümograaf (< kr. *kyma* voog, laine + *graphō* kirjutan), aparaat hingus-, vereringvoolu-, heli- jt. võngete märkimiseks pöörleval silindril asetsevale paberile

kümosiin (< kr. *chymos* mahl) e. **renniin** (< ingl. *rennet* laap) e. **laapferment** (< sks. *Lab* + *ferment*), vasikate seedemahlas (vrd. *küümus*) sisalduv piima kalgendav *ferment*

küünism (kr. *kynismos* < *kyōn* koer), *küünikute* maailmavaade ja filosoofia; häbitus, jõhkrus, jultumus; vt. ka *küüniline*

künoloogia (... *logos* mõiste), koerateadus, õpetus koertest, nende tõugudest ja kasvatamisest

küpress [-e'-] (kr. *kyparissos*), lõunamaine, mitut eri liiki okaspuu; annab väärtuslikku, väga vastupidavat puitu

kürass [-a'-] (pr. *cuirasse*), rinnaturvis, metallplaatidest rüü ülakeha kaitseks külmrelva-ajastul, mõnel maal ka hiljem tarvitusel olnud, eriti raskeratsaväe paraadvormina

kürassiirid (pr. *cuirassiers*), *aj.* *kürassiga* varustatud raskeratsaväelased; ka pärast kürassist loobumist mõne maa raskeratsaväelaste nimetus

küree (pr. *curé*), kat. vaimuliku, eriti külavaimuliku nimetus Prantsusmaal, Belgias jm.

küreenaikud [-a'-], vanakreeka filosoofiline koolkond, rajatud *Küreene* linnast pärineva Aristippos'e poolt Ateenas IV s. e.m.a.; k. pidasid ülimaks hüveks meelelist lõbu, elunaudingut

kürett [-e'-] (pr. *curette*), *med.* kaapenuga

küriï (pr. füüsikute P. ja M. Curie' nime järgi), radioaktiivsuse mõõtühik, tähis Ci; 1 Ci = sellise aine radioaktiivsus, milles ühe sekundi jooksul toimub $3{,}7 \times 10^{10}$ tuumalagunemist

kürillitsa vt. *kirillitsa*

küvelaaž (pr. *cuvelage*), metallrõngastest koosnev veekindel raketis v. vooderdis kaevandusel v. šahtil

küvett [-e'-] (pr. *cuvette* vann), 1) leotus-, värvimis- v. loputusvannike; 2) teeäärne kraav; veega täidetud kindlustusmüüri-äärne kraav

küülus (< kr. *chylos* mahl), piimand, soolte lümfisoontes ja rinnajuhas sisalduv piimjana paistev rasvarikas lümf

küümus (< kr. *chymos* mahl), toitkört, seedimisel maos tekkiv körtjas mass

küünik (kr. *kynikos* koerataoline < *kyōn* koer), 1) vt. *küünikud*; 2) häbitu, mitte midagi pühaks pidav, kõigesse väljakutsuvalt ning põlglikult suhtuv, kõige üle irvitav isik

küünikud, IV s. e.m.a. Antisthenese poolt Ateenas rajatud filosoofiakoolkond; k. hülgasid ühiskonna konventsioone ja tavalisi kõlblusnorme, loobusid elumugavustest, kutsusid tagasi «loomuliku eluviisi» juurde

küüniline, *küünikuile* v. *künismile* omane; häbitu, mitte midagi pühaks pidav, kõige üle irvitav; rõhutatult jõhker

küüp (sks. *Küpe* värvimistõrs, -vann, -pott; värvimisvedelik < ld.), kahjamistõrs, -vann, -pott; (ka) kahjavärvi lahus; k-värvained e. kahjavärvained on valgus- ja pesukindlad värvained

küürie eleison [-ei'-] (kr. *kyrie eleison*), *kirikl.* issand, halasta!

L

l, *liitri* tähis

L, 1) rooma arvumärgina = 50; 2) lüh. sõnast *liir*; 3) £, naelsterlingi märk

la, *muus.* alusastmiku 6. heli silpnimetus, tähtnimetus *a*

La, *lantaani* sümbol

l.a., lüh. sõnust *lege artis*

laama I (hsp. *llama* < peruu k.), L.-Am-s elav loom kaamellaste suguk-st; on kodustatud, kasut. veoloomana, annab väärtuslikku villa

laama II (tiibeti k.), tiibeti munkpreester. Vt. *lamaism*

laapferment vt. *kümosiin*

laapis (ld. *lapis* kivi), põrgukivi, hõbenitraat. Vt. *lapis*

laarid (ld. *lares*), vanarooma usundis esivanemate vaimud kodukolde kaitsejumalustena

laatsaret (it. *lazzaretto* < p.-n.), haigla, eriti sõjaväehaigla lühiajalisemaks kohalraviks; v ä l i l., haavatute sidumis- ja esialgne abistamiskoht rindel

laava I (it. *lava*), tulemägedest väljavoolav tulikuum kivimite sulam

laava II (vn. *лава* < poola k. *lawa* pink, lava; kiht, viirg, rivi), 1) *sõj.* ratsaväelahingukord, kus vaenlast rünnatakse hulga väikeste rühmadega igast suunast korraga; 2) *mäend.* pika pideva koristuseega kaeveõõs (sõe, põlevkivi vm. kaevandamisel)

la-bemoll, *muus.* pooltooni võrra madaldatud *la*; tähtnimetus *as*

La-bemoll-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille 1. astmeks on la-bemoll ja võtmemärgistikus 4 bemolli

la-bemoll-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille 1. astmeks on la-bemoll ja võtmemärgistikus 7 bemolli

labiaal (< ld. *labium* huul), huulhäälik, häälik, mille moodustamisel huuled lähenevad teineteisele v. puudutavad teineteist (b i l a b i a a l, näit. *p*, *b*, *m*) või alahuul puudutab esimesi ülahambaid (l a b i o d e n t a a l, näit. *f*, *v*)

labiaalne, huule-, huul-

labialisatsioon, *lgv.* huulte ümardus mõne täishääliku hääldamisel, eriti kui see täishäälik tavaliselt hääldub ilma huulte ümarduseta

labialiseerima, *labialisatsiooni* teostama

labiilne (ld. *lābilis*), kõikuv, püsitu, ebapüsiv

labiodentaal e. **dentilabiaal** (< ld. *labium* huul + *dēns* hammas), huulhammashäälik, näit. *f*, *v*. Vrd. *labiaal*

laborant (ld. *labōrans* töötav), laboratooriumi, ka üldse õppe- v. uurimisasutuse abistav tööjõud

laboratoorium (keskld. *laboratōrium* < ld. *labōrāre* töötama), erisisseseadega asutus v. ruum teaduslike v. õppekatsete sooritamiseks, tehnoloogiliste protsesside v. materjalide proovimiseks, analüüsideks v. preparaatide valmistamiseks

laboratoorne, *laboratooriumis* tehtav

laboreerima, vaevaga töötama, asjatult pingutama, asjatuid katseid tegema

labrador (< p.-n.), mineraal *plagioklasside* rühmast, sinakasroheliselt helklev poolvääriskivi

labradoriit, must v. hall jämedakristalliline kivim, koosneb peam. *labradorist* (l-ga on vooderdatud V. Lenini mausoleumi seinad)

labürint [-i'-] (kr. *labyrinthos*), 1) paljude eksitavate keerdkäikudega hoone antiikajal, eriti legendaarne hiiglahoone Kreeta saarel; keerdkäikudega ruum; *aiand.* kõrgete hekkide abil eraldatud keerdkäiguliste teedega aed; 2) *rägastik; väljapääsmatu olukord; 3) *anat.* sisekõrva põhiosad: esikust, kolmest poolringkanalist ja teost koosnev luulabürint ning tigujuhast, poolringjuhadest, mõigust ja kotikesest koosnev kilelabürint

labürintiit, *med.* sisekõrvapõletik

labürintkalad [-i'-], erilise neelu-õõnes leiduva õhuhingamist võimaldava labürintelundiga mageveekalad; võivad seetõttu pikemat aega kuival viibida

labürintlik [-ri'-], keerdkäiguline, rägastikuline, eksitavalt keerukas

labürintodondid [-do'-] (< kr. *labyrinthos* labürint + *odus* hammas), rühm *stegokefaalide* hulka kuuluvaid iidseid kahepaikseid

la-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *la*; tähtnimetus *ais*

la-diees-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille 1. astmeks on la-diees ja võtmemärgistikus 7 dieesi

lafett [-e'-] (pr. *lafette*), suurtükialus

lagrits (sks. *Lakritze* < keskld. *Liquiritsia* < kr. *glykyrrhiza* magus juur), liblikõieliste suguk-a kuuluvast magusjuurest e. l-a p õ õ s a s t valmistatav magus aine; tarvit. köharavimina ja maitseainena

lagting (norra k.), Norra parlamendi (*stortingi*) ülemkoda

laguun (it. *laguna*), maasääre, leetseljaku v. korallrahuga merest eraldatud madal laht v. rannalõugas; *atolli* keskel asetsev veekogu

laika I (vn. *лайка* < itelmeeni k.), jahikoeratõug, kasutatav polaar- ja laiavöötmes jahi- ning veokoerana

laika II (vn. *лайка*), *glassee*nahk

lainer I (ingl. *liner* < *line* liin), liinilaev v. liinilennuk, kindlaksmääratud reisiliinidel ja aegadel sõitev kiire reisilaev v. -lennuk

lainer II (ingl. *liner* vooderdaja < *line* vooder, vooderdama) e. **leiner** (vn. *лейнер* < ingl.), *sõj.* vintlõikelise õõnega õhuke terastoru, moodustab mõnd süsteemi suurtükkidel ärakulumise puhul vahetatava osa suurtükitorust

lainotaip vt. *linotüüp*

laissez faire, laissez passer! [*lessé fäär — passé*] (pr.), «laske valmistada, laske käibidal», füsiokraatide majanduspoliitka põhimõte, et riigivõim peab majanduselul laskma kujuneda segamatult, nagu ta iseenesest areneb

lakeerima (sks. *lackieren* < pärs. < India keeled), lakiga katma, lakkima; *ilusamana paista laskma, ilustama

lakei [-ei'] (pr. *laquais*), livreesteener; *orjameelne isik, tallalakkuja

lakh (India k.), sada tuhat *ruupiat*

lakmoid [-oi'd] (*lakmus* + kr. *eidos* kuju, välimus), *lakmuse*taoline (indikaatorina tarvitatav) sünteesvärvaine

lakmus (holl. *lakmoes*), mitmest samblikuliigist saadav värvaine, on happelises keskkonnas punane, aluselises sinine; l-p a b e r, l-ga immutatud paber; tarvit. keskkonna leelisuse v. happesuse määramiseks; vt. *indikaator* (2)

lakoliit (< kr. *lakkos* nõgu + *lithos* kivi), *geol.* settekivimite vahele tunginud sageli seenjas v. kuplikujuline tardkivimimass

lakonism (kr. *lakōnismos* < *Lakōn* lakoonlane, spartalane), tabav väheсõnalisus, kokkusurutud väljendusviis

lakooniline, tabavalt napisõnaline, sõnaaher, lühike ning tabav

lakrimaatorid (< ld. *lacrimatōrius* pisaraid tekitav), pisargaasid, pisaraid tekitavad mürkained

laksatiiv, **laksatiivne vahend** (ld. *laxatīvus* lõdvendav), kõhulahtisti, vahend soolte tühjendumise soodustamiseks

lakt-, **lakto-** (< ld. *lac*, *lactis* piim), piima-, piim-

laktaam (... *aminohapped*), *keem.* aminohappe *anhüdriid*

laktaas, *keem.*, *biol.* ferment, mis lõhustab *laktoosi galaktoosiks* ja *glükoosiks*

laktaat, *keem.* piimhappe sool v. ester

laktatsioon (< ld. *lactāre* piima eritama), piima eritamine; imetamine

lakto- vt. *lakt-*

laktobatsill [-i'-] (< *lakto-* + *batsill*), *biol.* piimhappebakter; l-e on mitut liiki; nende toimel tekib käärimine, mille tagajärjel piimasuhkur muutub osalt piimhappeks, osalt alkoholiks

laktobatsilliin, kaht eri liiki piimhappebakterite **kultuur**, vn. bioloogi I. Metšnikovi (1845—1916) poolt soovitatud tervisjoogina tarvitatava hapupiima juuretis; selle juuretise abil valmistatud hapupiim, nn. bulgaaria hapupiim e. jogurt

laktoflaviin (< *lakto-* + ld. *flāvus* kollane) = *riboflaviin*

laktomeeter (...kr. *metreō* mõõ-

dan) e. **laktodensimeeter** (...ld. *dēnsitas* tihedus), piima erikaalu ja seega piima veesisaldust määrav riist

laktoos, piimasuhkur, piimas leiduv *disahhariid*

laktoskoop (< *lakto-* + kr. *skopeō* vaatan), riist piima rasvaprotsendi määramiseks piima läbipaistvuse järgi

lakunaarne (vt. *lakuun*), lünklik, tühikuline; *anat.* lakuunidesse puutuv; kurgumandlite l. põletik, põletik, mille puhul kurgumandlite lakuunidesse koguneb mäda

lakustriline [-*u'*-] (< ld. *lacus* järv), järve-, järvesse v. järvedesse puutuv

lakuun (ld. *lacūna* süvend), lünk, tühik; *anat.* laugas, mingi elundi (näit. kurgumandli) pindmisel osal olev süvend

lakuunar (ld. *lacūnar*), *arhit.* laesüvend, kassett

lamaiidid, *lamaismi* järgijad ning pooldajad

lamaism (< *laama* II), budismi vorm, tekkinud VII s. Tiibetis, levinud XVI—XVIII s. ka Kesk-Aasia põhjaosas elavate mongoli rahvaste hulgas; l-i ametlikuks kirikupeaks on *dalai-laama*

lamantiin (pr. *lamantin*) e. **manaat(i)** (kunstl. ld. *manatus* < hsp. *manatí* < kariibi k.), kuni 6 m pikk troopilise Am. ja Aafrika rannikuil elutsev rohusööja veeloom meriveiseliste seltsist

lamarkism, esimene materialistlik evolutsiooniteooria, rajatud pr. loodusteadlase J. B. Lamarcki (1774—1829) poolt. Evolutsiooni olulisimaks põhjuseks pidas l. organismidele omast sisemist täiustumis- ning kohastumisvõimet

La-mažoor (it.), *muus.* A-duur, mažoorhelistik, mille 1. astmeks on la ja võtmemärgistikus kolm dieesi

lambda, kr. tähestiku 11. täht (*Λ*, *λ*), vastab ld. *l*-ile

lambdatsism, *lgv.* *l*-hääliku väär hääldamine; (eriti lastel esinev) *r*-hääliku hääldamine *l*-häälikuna, näit. «äla läägi» (= ära räägi)

lamblia (arst V. Lambli (1824—93) järgi), viburloomade hulka kuuluv ainurakne (esineb nugilisena ning põletiku tekitajana inimese sooles ja sapiteedes)

lamblioos, *lambliate* tekitatud soolepõletik

lambrekään (pr. *lambrequin*), narmaste v. lõigetega ilukardin ukse v. akna kohal; selliselt kaunistatud baldahhiini-, eesriideääris

lamee (pr. *lamé* kihiline), ühelt poolt krobeline, teiselt poolt läikiv, vahel metall-lõngadega läbikootud atlass-sidusega (siid)riie õhtukleitideks v. teatrikostüümideks

lamell [-*e'*-] (ld. *lamella*), õhik, liistak, õhuke leht

lamentabile [-*ta'*-] e. *lamentoso* [-*to'*-] (it.), *muus.* kaeblikult

lamentatsioon (ld. *lamentātio*), kurtmine, hädaldamine, halisemine

lamenteerima (ld. *lamentāre*), kurtma, hädaldama, halisema

laminaarid (ld. *Laminaria* < *lāmina* leheke), *bot.* lehtadrud, merede ja ookeanide rannikuvetes kasvavad suured plaatja lehesarnase rakisega pruunvetikad

laminaarne, lehtjas, lame, kihiline; l. voolamine, *füüs.* vedeliku voolamine paralleelsete kihtidena. Vrd. *turbulentne*

laminariin (vt. *laminaarid*), *farm.* teatavat liiki pruunvetikast saadav polüsahhariid

la-minoor (it.), *muus.* minoorhelistik, mille 1. astmeks on *la*, võtmemärke pole

lamoor (pr. *l'amour* armastus), *marjase*mängus peale trumbitegemiseks vajaliku kuninga ning emanda veel samast mastist äss ja kümme

lampassid [-*pa'*-] (pr. *lampas*), laiad pealeõmmeldud pikiribad pükste välisküljedel, peam. sõjaväelaste vormipükstel

lampioon (pr. *lampion*), ilutulestusel tarvitatav värviline paber- v. maalitud klaaslatern

lamprofüür (< kr. *lampros* hiilgav + *porfüür*), *diabaasi*sarnane (mõnikord ka *biotiite* sisaldav) tumerohekas tardkivim

landauer vt. *landoo*

landesveer (sks. *Landeswehr* maakaitse), Läti pinnal 1918—19 tegutsenud okupatsioonivägede riismeist, Saksamaal värvatud palgasõdureist ja läti valgekaartlastest koosnev kontrrevolutsiooniline väekoondis

landid (pr. *landes*), madalad lii-

vatasandikud Edela-Prantsusmaal piki Biskaia lahe rannikut

landlord vt. *ländlord*

landoo (pr. *landau* < p.-n.) e. **landauer** (sks.), allalastava kattega neljaistmeline tõld

landsknehť (sks. *Landsknecht*), keskaegne sks. palgasõdur-jalaväelane

landraat [-*la'*-] (sks. *Landrat*), *aj.* maanõunik, Baltimaal rüütelkonna poolt eluajaks valitav kõrgeima täidesaatva organi (l-idekolleegiumi) liige

landsmål [-*mool*] (norra k., «maakeel»), rahvamurretel põhinev Norra teise riigikeele, uusnorra van. nimetus. Vrd. *riksmål*

landsting (taani ja rts. k.), 1) Taani parlamendi ülemkoda; 2) maakonnapäev (kohalik omavalitsusorgan) Rootsis; 3) kohalik rahvaesinduskoda Ahvenamaa saartel

landsturm (sks.), Saksamaal (kuni 1945) ja Šveitsis kolmanda järgu tagavaraväelased

Landtag (sks.), maapäev, keskajast pärinevate vabade seisuste ühisesinduse nimetus; rahvaesindus mõnes riigis, eriti valitud rahvaesinduste nimetus Saksamaa ja Austria-Ungari endistes üksikmaades

landveer (sks. *Landwehr* maakaitse), *aj.* maakaitsevägi, eriti Preisi maakaitsevägi võitluses Napoleoni vastu; teise järgu tagavaraväelased end. Saksamaal ja Šveitsis

langett [-*e'*-] (pr. *languette* keeleke), praad keelekujulisest veisefileest

langšan (< p.-n.), Põhja-Hiinast pärinev lihakanatõug

langur vt. *hulman*

langust [-*u'*-] (pr. *langouste*), suur söödav sõrgadeta merevähk, elab Vahemeres ja Eur. Atlandi rannikul

lanoliin (< ld. *lāna* vill + *oleum* õli), villarasv, lambavilla pesemisel saadav kollakas omapärase lõhnaga aine

lansjee (pr. *lancier*), vanaaegne viiest tuurist koosnev pr. seltskonnatants

lansseerima (pr. *lancer*), liikvele laskma, käiku panema

lantaan (< kr. *lanthanō* peitun), sümbol La, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 57, aatomm. 138,91

lantaniidid e. **lantanoidid**, *keem.* elementide perioodilisuse süsteemis kolmandasse rühma kuuluvad *lantaanile* lähedased haruldased muldmetallid, järjenr-d 58—71

lantopiin (< kr. *lanthanō* peitun + *opion* magunamahl), *keem.* üks oopiumis leiduvaid *alkaloide*

lantsett [-*e'*-] (pr. *lancette* < ld. *lancea* oda), väike kaheteralise otsaga arstinuga

lantsettkala [-*e'*-], süstikkala, kujult süstjas, u. 5 cm pikk poolläbipaistev keelikloom koljutute alamhõimkonnast

lantš (ingl. *lunch*), keskpäevaeine

lanuugo (ld. *lanūgo* villkate), *anat.* lootevill e. looteudemed

laparotoomia (< kr. *lapara* pehme kube + *tomē* lõikus), *med.* kõhuõõne avamine operatsiooni teostamiseks, vahel ka haiguse kindlakstegemiseks

lapidaarne (ld. *lapidārius* < *lapis* kivi), 1) kivisse raiutud, raidkirjaline, raidkirja-; 2) lühisõnaline, kokkusurutult väljendusrikas

lapillid [-*pi'*-] (it. *lapilli* kivikesed), vulkaanist paiskuvad kivikesed, väiksemad laavaheidised

lapis (ld.), kivi; l. causticus [k- -kus], sulatatud kaaliumhüdroksiidi pulgake, l. infernalis [-*naa'*-], põrgukivi, hõbenitraat; l. lazuli vt. *lasuurkivi*

l'appétit vient en mangeant (*lapetí' vjät a mažá'*) (pr.), isu tuleb süües, s. o. süües kasvab söögiisu

lapsus (ld.), vääratus, komistus, eksitus; *l. calami* [*k*-], suleväääratus, kogemata juhtunud eksimus kirjutamisel; *l. linguae* [-*gvä*], keelevääratus, eksimus kõnelemisel

lapšaa (vn. *лапша*), peened lintnuudlid; nuudlisupp

larghetto [-*ge'*-] (it.), *muus.* natuke kiiremas tempos kui *largo*

largo (it., «laialt»), *muus.* väga aeglaselt, kõige pikaldasem tempo muusikas; väga aeglases tempos muusikapala v. helitöö osa

l'art pour l'art [*laar pur laar*] (pr.), kunst kunsti pärast, nn. puhta kunsti pooldajate juhtlause

larv (ld. *larva*), 1) näokate; 2) *zool.* vastne, moondega areneva looma ebaküps arenemisaste (röövik, tõuk, kulles jt.); 3) vt. *larvid*

larvaalne, *zool.* vastseline, vastsejärgus olev; *larvisse* puutuv

larvid (ld. *larvae*), vanarooma usundis surnud kurjade inimeste vaimud, kodukäijad

larüngaal (< kr. *larynx* kõri), *lgv.* kõrihäälik

larüngiit, *med.* kõripõletik

larüngo-, kõri-, kurgu-

larüngoloogia (...kr. *logos* mõiste), kõrihaigusi käsitlev arstiteaduse osa

larüngoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), kõripeegel, pika peene varre otsas nurgi asetsev peeglike kõri vaatlemiseks

larüngoskoopia, kõri vaatlemine *larüngoskoobi* abil

lasciate ogni speranza voi ch'entrate [*laša'te onji -ra'ntsa kentra'-*] (it.), «jätke kõik lootus, teie, kes sisse astute», Dante Alighieri «Jumalikus komöödias» raidkiri põrgu värava kohal

laseerima (sks. *lasieren*), õhukese läbipaistva *lasuurvärvi* korraga katma

laser (ingl. lühendsõna < *light amplification by stimulated emission of radiation* valguse võimendus stimuleeritud kiirguse abil), *tehn.* optiline *kvantgeneraator*, aparaat väga intensiivsete ja kitsaste valgusvihkude tekitamiseks; vrd. *maser*

lassallism, sks. väikekodanliku sotsialisti F. Lassalle'i (1825—64) järgi nimetatud sotsiaaldemokraatlik reformism, mille vastu Marx ja Engels võitlesid kui töölisliikumisele kahjuliku oportunismi vastu

lasso (hsp. *lazo*), ratsakarjuste 10—15 m pikkune jooksva silmusega viskerihm v. -nöör poolmetsikute kariloomade püüdmiseks

last ball [*laast bool*] (ingl.), viimane pall, mängu seisund tennises, kus ühel poolel puudub vaid üks punkt seti v. võistu võitmiseks

lastima (sks. *Last* koorem), veetavat kaupa (l a s t i) laevale peale võtma. Vast. *lossima*

lasting (ingl.) e. **prunell** [*-e'-*] (pr. *prunelle*), atlass-sidusega tihe riie voodriks, kingadeks jm.

last, not least [*laast not liist*] (ingl.), viimane, mitte vähim, s. o. viimasena mainitav, kuid mitte tähtsusetu asjaolu

lasuliit (vt. *lasuur* + kr. *lithos* kivi), *türkiisile* lähedane taevassinine mineraal

lasuriit vt. *lasuurkivi*

lasuur (keskld. *lazulum, lazurium* < pärs.), läbipaistev sinine värvus; taevasina

lasuurkivi (ld. *lapis lazuli*) e. **lasuriit**, taevassinine poolvääriskivi, koostiselt *silikaat*

lasuurne, taevassinine, *asuurne*

lasuurvärv, algtähenduses läbipaistva taevassinise, nüüd igasuguse läbipaistva värvi nimetus (l. katab aluspinda läbipaistva kihina)

lateks (ld. *latex* vedelik), *bot.* piimmahl (paljudes taimedes sisalduv piimataoline mahl); *tehn.* kautšukitaime piimmahl; (ka) sünteetilise kautšuki v. mõne teise polümeeri vesiemulsioon (tarvit. värvina v. liimina)

latentne [*-te'-*] (ld. *latens*), varjatud, peidus olev, peit-; l. s o o j u s, *füüs.* varjatud soojus; l. s t a a d i u m, *med.* haiguse peitejärk, ilmsete nähtudeta järk haiguse arenemises; l. v i i r u s, organismi rakkudes varjatuna, haigusnähtusid mittetekitavana esinev viirus

latentsus [*-e'-*], peidetus, varjatus

lateraal (ld. *laterālis* < *latus* külg), *lgv.* külghäälik, häälik, mille moodustamisel õhuvool väljub kahelt poolt keelt, kusjuures selle ots moodustab sulu vastu igemeid v. suulage; harilikumaid l-e on *l*-häälik

lateraalne, külgmine, külg-, külis-

lateraalpärija, *jur.* pärija külgjoones

lateriit (< ld. *later* plonn, põletamata tellis), telliskivipunane v. pruun raud- ja alumiiniumoksiidist koosnev kivim; esineb sademerikkas troopilises kliimavööndis

laterna magica [*-e'- -ka*] (ld.), «nõialatern», «udupildiaparaat», *projektsiooniaparaadi* algeline vorm; teatri- ja filmikunsti vahendeid ühendav kunstiliik

latifundium [*-fu'-*] (ld.), suurmaaomand, ühele isikule kuuluv põllumajanduslik suurkäitis, suurmõis

latiiv (< ld. *lātus* kantud), *lgv.* tegevuse suunda väljendav kääne (vastab küsimusele: kuhu poole?)

latimeeria (< p.-n.), ainus nüüdisajal elav vihtuimne kala

latiniseerima, ladinapärastama, ladina keelde mugandama (näit. nime)

latinism, ladinapärasus, ld. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mingis muus keeles

latinist, ladina keele tundja v. harrastaja, õpetlane ld. filoloogia alal

latiniteet, kellelegi autorile v. mingile ajastule iseloomustav ld. keele tarvitamisviis v. stiil

latriin (ld. *latrina*), roojaauk, käimla, väljakäigukoht (eriti laagris)

latsaroone (it. *lazzarone*), deklasseerunud päevatööline, pätistunud kerjustööline, eriti Napolis

latseratsioon (ld. *lacerātio*), *med.* lõhend, rebimis-, käristushaav

laudatur [*-daa'-*] (ld.), «kiidetakse», «kiiduväärt», mõne maa ülikoolides tarvitatav hindamismärkus (vastab «väga heale») v. õppeaine ülemastme nimetus

laura vt. *lavra*

laureaat (ld. *laureātus* loorberiga krooonitud), 1) Vana-Roomas loorberipärjaga autasustatud isik, võitja võistlustel; 2) ametlikult auhinnatud kirjanik, kunstnik, teadlane v. ühiskonnategelane

laurentsium vt. *lavrentsium*

lauriinhape vt. *dodekaanhape*

lauriülalkohol vt. *dodekanool*

lauto (sks. *Laute* < it. *liuto* < ar.), mandoliinitaolise kõlakehaga vanaaegne ar. päritoluga keelpill

lavatoorium (keskld. *lavatorium*), *arhit.* pesemisruum v. -nõu, eriti kivist v. metallist keskaegne valamu

laveerima (holl. *laveren*), mitte otseselt eesmärgi poole püüdma; põiklema, otsesest vastutusest kõrvale hoiduma

lavendel [*-ve'-*] (sks. *Lavendel* < keskld. *lavandula*), põõsastaim huulõieliste suguk-st; õitest saadakse parfümeerias kasutatavat õli

laviin (sks. *Lawine* < ld. *labina* lihe, veere), lumeveere, mäestikus nõlvalt allalibisev lumemass; *midagi tõkestamatult voolavat, uputus

lavra e. **laura** (kr. *laura* tänav), suurklooster, suurem ühiseluklooster õigeusu (kr.-katoliku) kirikus, eriti tsaristlikul Venemaal

lavrentsium [*-e'n-*] e. **laurentsium** (kunstl. ld. *lawrencium*, Am. füüsiku E. O. Lawrence'i järgi), sümbol Lr, tehislikult saadud ebapüsiv radioaktiivne element; järjenr. 103, poolestusaeg ainult 8 sek.

lavsaan (vn. *лавсан*, kunstl. sõna), *tehn.* naftaproduktide keemilise töötlemise teel valmistatav kõrgeväärtuslik tehiskiud; tuntud ka ingl. nimetuse *terüleen* (terylene) ja Ameerika kaubamärgi *dakron* (dacron) all.

lawn tennis [*loon*] (ingl.), põetud murul mängitav *tennise*mängu liik

lb. (< ld. *libra* nael), ingl. naela (kaaluühiku) lühend

l.c. vt. *loco citato*

ledeburiit (< p.-n.), raua ja süsiniku sulam, valgemalmi koostisosa, sisaldab 4,3% süsinikku

lederiin (sks. *Leder* nahk), raamatuköitmiseks tarvitatav kunstnahk, erilise lakiga kaetud puuvillane riie

leedi (ingl. *lady*), ingl. aadlike abikaasade tiitel; üldine daami nimetus kodanlikus ingl. ühiskonnas

leegion (ld. *legio*), 1) vanarooma väeüksus, tavaliselt 3000—6000 jalaväelasest; 2) mitmesuguste teiste väeüksuste nimetus uuemal ajal; v õ õ r l., eriti Prantsuse ja Hispaania palgasõdurite väeüksus deklasseerunud välismaalastest (tarvit. peam. teenistuseks koloniaalmaades); 3) A u l., Napoleon I asutatud pr. ordu, mille ordenit võidakse anda nii sõjaväelastele kui ka tsiviilisikuile; *määratu suur hulk

leegionär (pr. *légionnaire* < ld. *legionārius*), *leegioni* kuuluv sõdur, leegioni liige

leeguan (port. *leguana* < kariibi k.), tähnilise *iguaani*, suure puusisaliku kohalik nimetus Brasiilias

leemur (< ld. *lemures* kodukäijad), 1) Madagaskaril elutsev poolahviliste perekond; 2) vt. *leemurid*

leemurid, vanarooma usundis kodukäijad, hulkuvad surnute hinged; nendest olid *larvid* kurjad kodukäijad, kuna *laarid* olid heatahtlikud

leenis (ld. *lēnis* pehme), *lgv.* nõrgema õhusurvega ja kõneorganite vähema pingsusega hääldatav konsonant (näit. *b, d, g*). Vast. *fortis*

leepra (kr. *lepra*), pidalitõbi

leetopiss (vn. *летопись*), *aj.* vene kroonika

leev e. **lev** (bulgaaria k., «lõvi»), Bulgaaria Rahvavabariigi rahaühik, = 100 stotinkat

legaalne (ld. *legālis*), seaduslik, seaduspärane, seaduse poolt tunnustatud v. lubatud, l. m a r k s i s m, marksismi kodanlik moonutis, tekkinud 1890. a-il vn. kodanliku intelligentsi ridades (P. Struve, Tugan-Baranovski,

Berdjajev jt.), eitas kapitalismi hukkumise paratamatust ja heitis Marxi õpetusest välja kõige olulisema — õpetuse proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist

legaat I (ld. *legātus* saadetu), 1) Vana-Roomas saadik, riikliku ülesandega lähetatu; väeülemale senati poolt määratud abiline, keisririigi ajal *leegioni* ülemjuht; provintsi asevalitseja endiste magistraatide hulgast; 2) kat. kirikus paavsti volinik välisriigis, eriti mõne üksikülesande lahendamiseks määratud isik

legaat II (ld. *legātum* testamendi korraldus), annak, pärandaja tahteavaldusega mõnele kõrvalisele isikule, mittepärijale (*legataarile*) jäetud rahasumma v. ese

legalisatsioon (vt. *legaalne*), seadustus, seaduslikuks muutmine v. tunnistamine

legaliseerima, seadustama, seaduslikustama, seaduslikuks muutma v. tunnistama

legataar (vt. *legaat* II), annaku e. legaadi saaja

legatissimo [-*ti'*-] (it.), *muus.* õige seotult, üliseotult

legato [-*a'*-] (it.), *muus.* seotult, voolavas seoses. Vast. *staccato*

legatsioon (ld. *legātio*), *paavsti* diplomaatiline saatkond v. esindus

lege artis [*lee*-] (ld.), lüh. l. a., kunstinõuetele vastavalt, (arstikunsti) kõigi reeglite kohaselt

legeerima I (ld. *legāre*), 1) *legaadina* (I) e. saadikuna läkitama; 2) *legaadina* (II) e. annakuna pärandama

legeerima II (< ld. *ligāre* siduma, ühendama), metalli teisega kokku sulatama; vrd. *ligatuur*; supile v. kastmele muna v. jahu lisaks segama

legend [-*ge'*-] (ld. *legenda*, pl. < *legendum* lugemiseks määratu), 1) rahvapärimuslik jutt kellegi elust v. mingist sündmusest; muistend mingist erakorralisest sündmusest; usuline muistend, vagajutt; *ebausutav jutt, väljamõeldis; 2) mündi v. medali pealiskiri; kaardi v. diagrammi seletuskiri, kaardimärkide seletus

legendaarne, *legendi*pärane, legendile omane; muinasjutuline, ebaharilik, enneolematu, imepärane

leghorn (< ingl. *Leghorn* = it. *Livorno*, linna nimi), Itaaliast pärinev Ameerikas aretatud (valge) munakanatõug

Légion d'honneur [*ležjo' donöör*] (pr.), Auleegion; vt. *leegion*

legislatiiv (pr. *assemblée législative* seadusandlik kogu), seadusandlik võim v. kogu; eriti 1791—92 ja 1849—51 tegutsenud Prantsuse rahvaesinduste nimetus

legislatiivne e. **legislatoorne**, seadusandlik

legislatuur e. **legislatsioon** (ld. *legislātio*), seadusandlus; seadusandlik kogu, rahvaesindus

legism (< ld. *lēx* seadus), range seadusetähest kinnipidamine

legistid (keskld. *legistae*), keskaegsed õigusteadlased, rooma õiguse harrastajad; esindasid linnakodanluse huve ja toetasid kuningavõimu võitluses feodaalidega

legitiimne (ld. *legitimus*), seaduspärane, seadusel põhinev, õiguspärane, õiguslik; seaduslikust abielust põlvnev; õigustatud, põhjendatud (nõudluse kohta)

legitimatsioon, 1) õiguslikuks v. õiguspäraseks tunnistamine, seadustamine; kodanlikus perekonnaõiguses vallaslapse seadustamine selle isa poolt; 2) isikut tõendav tunnistus, isikutunnistus; volikiri

legitimeerima, seadustama, õiguspärastama, õiguspärastama; *legitimatsiooni* teostama

legitimistid [-*mi'*-], monarhistidreaktsionäärid, kaitsevad revolutsiooni läbi kukutatud riigivalitseja v. trooninõudleja nn. «legitiimseid õigusi»; eriti Bourbonide dünastia «õigusi» pooldav monarhistlik partei Prantsusmaal Juulirevolutsiooni (1830) järel

legumiin (< ld. *legūmen* kaunvili), *biol.* kaunviljades esinev lihtvalk *globuliinide* rühmast

lei I vt. *leu*

lei II (ingl. *lee* < ühisgerm.), *mer.* alltuulepool liikuva laeva suhtes

leib- (< sks. *Leib* ihu), ihu-, näit. l - k o m p a n i i, kellegi kroonitud isiku v. printsi šefluse all olev kompanii (rood); l - m e e d i k, ihuarst

leiboristid (ingl. *labourites* < *labour* töö), nn. tööerakonna liikmed Inglismaal ja mõnel teisel maal; ingl. l. on parempoolsed sotsialistid; l-e partei (*Labour Party*) tekkis 1900—1906 ingl. tööliste esindajate ja ametiühingute ühise komitee loomisega Inglise parlamendis

leiner vt. *lainer* II

leiomüoom (< kr. *leios* sile + *müoom*), *med.* silelihaskasvaja

leišmaania (inglise arsti W. Leishmani (1865—1926) järgi), üherakuline parasiit, mis tekitab *leišmanioosi*

leišmanioos, troopikamail esinev raske nakkushaigus, mis esineb kas nahahaigusena (haavandina) v. sisehaigusena, vt. *kala-azar*; nahahaigusena esinevat l-i kirjeldas esimesena vn. arst P. Borovski a. 1898

leitmotiiv (sks. *Leitmotiv*), juhtmotiiv; *muus.* helitöös (peam. ooperis) korduv meloodiline motiiv mõne tegelase v. olukorra märkimiseks; *korduvalt ning toonitatult esinev põhimõte

leitnant (pr. *lieutenant* asendaja), paljude riikide sõjaväes üks nooremaid ohvitseriauastmeid; Nõukogude sõjaväes on n o o r e m l., l e i t n a n t ja v a n e m l. ohvitseri esimesed auastmed; k i n d r a l l. vt. *kindral*; vt. ka *kaptenleitnant*

lek, Albaania Rahvavabariigi rahaühik, = 100 kintarit

lekaal (vn. *лекало*), kõverjoonelise servaga joonlaud

lekaaž (sks. *Leckage* < ingl. *leakage*), vedelate kaupade vähenemine veol v. laos hoidmisel; kaaluhüvitus sellise vähenemise eest. Vrd. *kulaaž*

lekk (sks. *Leck* < ingl. *leak*), pragu v. auk, millest immitseb vett laeva v. vedelikku anumast välja

lekkima, vett laevaruumi sisse laskma v. vedelikku anumast välja laskma, sisse v. välja immitsema

lekseem (< kr. *lexis* kõne, sõna), *lgv.* sõnavaraline üksus, eriti sõna kui muutevormide kogum

leksika (< kr. *lexikos* sõnaline), sõnavara

leksikaalne, sõnavaraline

leksikograaf, eriteadlane v. töötaja *leksikograafia* alal, sõnaraamatute koostaja

leksikograafia (< kr. *lexikon* sõnaraamat + *graphō* kirjutan), sõnaraamatute koostamine; sõnaraamatute koostamise õpetus

leksikoloogia (...kr. *logos* mõiste), sõnavarateadus, -õpetus, *leksikat* käsitlev keeleteaduse haru

leksikon (kr. *lexikon*), sõnaraamat, sõnastik, eriti seletussõnaraamat v. entsüklopeedia; sõnavara

lektoorium (vt. *lektor*), 1) õppejõudude tuba kõrgemas õppeasutuses; 2) avalikke loenguid korraldav asutus; ruum avalike loengute jaoks

lektor (ld. *lēctor* lugeja), loengupidaja; õpetaja lühiajalistel kursustel; mõnedes ülikoolides praktiliste alade õpetaja

lektoraat, lektoriamet

lektriss [-*i'*-] (pr. *lectrice* lugejanna), ettelugejanna

lektsioon (ld. *lēctio* lugemine), 1) loeng; 2) õppetund, õppepala

lektüür (pr. *lecture*), lugemine; lugemismaterjal, lugemisaine

lemma (kr. *lēmma* aluseks võetu, eeldatu), abiteoreem, matemaatiline lause, mis hõlbustab mõne tähtsama *teoreemi* tõestamist

lemming (norra k.), *zool.* põldhiiretaoline näriline, levinud Euroopa ja Ameerika põhjapoolseis piirkondades; sageli rändab suurte parvedena

lemniskaat (ld. *lemniscāta* paelakujuline < kr. *lēmniskos* pael), *mat.* neljanda järgu algebraline kõver, on geomeetriliseks kohaks punktidele, mille kaugused kahest kindlast punktist annavad konstantse korrutise

lemuurid = *leemurid*

lendliis (ingl. *lend-lease* laenutamine-rentimine), *aj.* abiandmissüsteem, mida Am. Ühendriigid rakendasid Teises maailmasõjas oma liitlaste suhtes (liitlastele relvastuse ja muu varustuse laenuks või rendile andmine)

leniniaana, Lenini elule ja tegevusele pühendatud kirjandus- ja kunstiteoste kogum

leninism, V. Lenini (1870—1924) poolt loovalt edasiarendatud *marksism*, imperialismi ja proletaarse revolutsiooni ajastu marksism. Vrd. *marksism-leninism*

lensman (rts. *länsman*), nimismees, politsei-rajooniülem Rootsis v. Soomes

lentando (it.), *muus.* aeglustudes, viivitades

lento (it.), *muus.* pikalt, aeglaselt; aeglases tempos muusikapala v. helitöö osa

leoniidid (< ld. *leo* lõvi), iga aasta novembri keskel Lõvi tähtkujus asetsevast *radiandist* ilmuvad *meteoriid*

leopard (ld. *leopardus* < kr. *leopardalos*), Aafrika ja Lõuna-Aasia metsades elav suur kaslane, enamasti tähnilise karvaga

lepidodendron (< kr. *lepis* soomus + *dendron* puu), väljasurnud puukujuline hiiglataim sõnajalgtaimede hõimkonnast, oli levinud kivisöeajastul; tähtsamaid kivisöe moodustajaid

lepidoliit (... kr. *lithos* kivi), roosakaslilla soomusetaolistest kihtidest koosnev vilgukivi

lepidosireen (... *sireen*), kopskalaliste ülemseltsi kuuluv kuni 1 m pikk mageveekala, esineb L.-Ameerika jõgedes

leproosne (ld. *leprōsus*), pidalitõbine; vt. *leepra*

leprosoorium, pidalitõbiste isoleerimis- ja raviasutus, pidalitõbiste kodu

leptiit (< kr. *leptos* peen, väike), peeneteraline hall v. punakas gneisitaoline kivim

lepton I (kr.), vanakreeka väikemünt; praeguse Kreeka vääringu allühik (0,01 drahmi) ja väikemünt

lepton II, *füüs.* üldnimetus nn. kergete elementaarosakeste (näit. *elektron, neutriino*) jaoks

leptospiroos (< kr. *leptos* peen, väike + *speira* keere), äge palavikuhaigus, näit. nakkuslik kollatõbi, mille tekitajaks on eri liiki *spiroheet*

lesginka (vn. *лезгинка* lesgiinitar), Kaukaasia rahvatants 3/4-taktis

lesto (it.), *muus.* nobedalt, kiiresti

le style c'est l'homme [*lõ stii'l se lo'm*] (pr.), «stiil on inimene», s. o. stiilist tuntakse inimest; pr. loodusteadlase Buffoni (1707—88) lause

letaalne (ld. *letālis*), surmav; surmaga lõppev

letaalsus, surmavus (teat. haiguse puhul), surnute suhtarv haigestunute suhtes, haril. protsentides

letargia [*-a'r-*] (kr. *lēthargia* unarlikkus), unitõbi, haiguslik uni; varjusurm; *vaimne lõtvus, tuimus, tardumus

letargiline [*-a'-*], unitõveline; unine, tuim, tardunud

l'Etat c'est moi [*leta' se mua'*] (pr.), «riik olen mina», Pr. kuningale Louis XIV omistatav lause, äärmuseni viidud absolutismi põhimõte

le ton fait la musique [*lõ to' fe la müzi'k*] (pr.), «toon moodustab muusika», s. o. toon annab sõnadele õige mõtte

letsitiinid (< kr. *lekithos* munarebu), *lipiidid* fosfatiidide rühmast, esinevad munarebus, inimese ja loomade rakumahlades ja paljude taimede seemneis

letsitinaasid, *letsitiine* lagundavad fermendid

lettres [*letr*] (pr., «kirjandus»), humanitaarteaduste üldine nimetus Prantsusmaal. Vrd. *sciences*

leu (rum., «lõvi»), Rumeenia Sotsialistliku Vabariigi rahaühik, = 100 bani

leukeemia (< kr. *leukos* valge + *haima* veri) e. **leukoos**, valgeveresus, valgeliblede noorvormide ülirohkusega iseloomustuv verehaigus

leuko- (< kr. *leukos* valge), valge-

leukoblast [*-a'-*] (... kr. *blastē* võrse), *füsiol.* valgeliblemoodustaja, rakk, millest moodustub vere valgelible

leukoom (kr. *leukōma* valge tahvel), *med.* sarvkestaarmlaik, valge arm silma sarvkestal, valge kae

leukoos vt. *leukeemia*

leukopeenia (< *leuko-* + kr. *penia* vaesus), vere valgeliblede vähesus, leukotsüütide puudus

leukoplast [*-a'-*] (... kr. *plastos* kujundatud), 1) riidest ning sellele kantud valgest kautšukist sisaldavast massist koosnev kleepplaaster; 2) l e u k o p l a s t i d *bot.* värvusetud kehakesed taimeraku protoplasmas; valguse käes võivad l-d muutuda *kloroplastideks*

leukorröa (... kr. *rheō* voolan), valgevoolus (emakast)

leukotsüütoos (... kr. *kytos* rakk), *med.* valgeliblede, *leukotsüütide* rohkus veres

leukotsüüdid, valgeliblėd, ühe v. mitme tuumaga ning ilma verevärvnikuta vererakud

leutsiin (< kr. *leukos* valge), üks aminohappeid, looduslikes valkudes ja valkude laguproduktides esinev aine

leutsiit, hele mineraal, kaalium-alumiiniumsilikaat; esineb laavas, murdneb kiiresti ja on kasutatav väetusainena v. alumiiniumi saamiseks

lev vt. *leev*

Levant [*-a'-*] (it. *levante* ida), varemini tarvit. üldnimetus Vahemere idapoolsete rannikumaade kohta

levantiin, Vahemere idaranniku elanik

levellerid (ingl. *levellers* tasastajad), *aj.* demokraatlik-radikaalne väikekodanlik suund Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s.; taotlesid vabariigi kehtestamist, laiemat valimisõigust ja mõningaid sotsiaalseid reforme

leviaatan (hbr.), mingisugune piiblis mainitav merekoletis; *midagi koletislikku, suurt, mingi hiiglamasin v. hiiglasuur laev

leviraat (< ld. *lēvir* mehevend), mõnel rahval komme, et abielumehe surma puhul peab ta vend abielluma lesega, kui sel ei ole lapsi; l - a b i e l u s t sündinud esimene poeg loetakse surnu pojaks ning pärijaks

levisiit = *ljuisiit*

levkoi [*-oi'*] (< kr. *leukos* valge), meeldiva lõhnaga ilutaim ristõieliste suguk-st

levrett [*-re'-*] (pr. *levrette* emahurt), väike pr. toakoeratõug

levuloos vt. *fruktoos*

lex [*leeks*] (ld.), seadus

l'hombre (hsp.) = *lomber*

Li, *liitiumi* sümbol

liaanid (pr. *lianes* < *lier* siduma), ronitaimed, eriti troopilistes vihmametsades esinevad tugeva puitunud tüvega ronitaimed

liaison [*ljezo̤'*] (pr.) = *liesoon*

libatsioon (ld. *libātio*), vanade roomlaste jookohver; *joomine, jooming

libell I [*-e'-*] (ld. *libella* lood), *zool.* kiil (putukas); *tehn.* vaaderpass, vesilood, eriti vesiloodi ning teiste rõhttasandi määramiseks kasutatavate riistade põhiosa, vedelikuga täidetud klaastoru, milles on gaasimull

libell II [*-e'-*] (ld. *libellus* raamatuke), laimukiri, kirjalikult levitatav laim

liberaal (< ld. *liberālis* vabaduse-, vaba-), liberalismi v. liberaalide partei pooldaja; vabameelne inimene; l-deks nimetavad end mitmesugused «vabameelsuse» lipukirja all tegutsevad kodanlikud parteid; vt. *liberalism*

liberaalitsema, «vabameelitsema», *liberalismi* üles näitama, õigustamatult leplik ning salliv olema

liberaalne, 1) vabameelne, salliv; 2) *liberalismile* v. *liberaalidele* omane

liberalism, XIX s. algul tekkinud suund majanduses, poliitikas ja ideoloogias, kaitses kodanluse huve võitluses absoluutse monarhia ja feodalismi vastu ja kodanlik-demokraatlikke vabadusi. Taotledes konstitutsioonilist õigusriiki, etendas l. algul progressiivset osa; imperialismi ja proletaarse revolutsiooni ajastul on l. põhiliselt reaktsiooniline suund

libertas [*-e'-*] (ld.), vabadus

Liberté, Egalité, Fraternité [*-te' -te' -te'*] (pr.), «vabadus, võrdsus, vendlus», Prantsuse kodanliku revolutsiooni juhtlause (XVIII s. lõpul)

libertiin (ld. *libertinus*), 1) *aj.* vabastatud ori, eriti poolvabasse seisusse kuuluv endine ori Vana-Roomas; 2) liiderlik mees

libertinism, liiderlikkus, kõlblusnormide mittetunnustamine

liberum arbitrium [*lii'- -bi'-*] (ld.), «vaba otsustus», «vaba tahe», skolastilise filosoofia idealistlik mõiste põhjuslikkusest mittetingitud, absoluutselt «vabast» inimtahtest. Vt. *indeterminism*

liberum veto [*lii'-*] (ld.), «vaba veto», kuni 1791 kehtinud Poola seimi iga liikme *veto*õigus

libiido (ld. *libido*), suguiharus

libratsioon (< ld. *librāre* kõikuma), *astr.* Kuu ketta näiv ühele v. teisele poole pöördumine Maal asetseva vaatleja suhtes, mistõttu on vahel pisut rohkem näha ta paremast, vahel vasakust küljest

libretist, *libreto* koostaja

libreto [*-e'-*] (it. *libretto* raamatuke), ooperi, opereti v. mõne muu suurema vokaalhelitöö tekst v. tekstiraamat; balleti v. pantomiimi lühike sisukokkuvõte. Vrd. *stsenaarium*

licentia poëtica [*-tse'ntsia -ee'tika*] (ld.), «luuleline vabadus», kirjanikule lubatav kõrvalekaldumus tavalisest keelenormist v. täpseist tõsiasjadest

licet [*-ts-*] (ld.), on lubatud, võib

lidiit vt. *lüdiit*

liesoon (pr. *liaison* seostus, side), *lgv.* kahe sõna vahepausita hääldamise puhul eelsõna lõppkonsonandi (mis muidu jääks hääldamata) liitmine järgsõna algusvokaaliga, näit. pr. keeles *mes amis* [*mezami'*] mu sõbrad (vrd. *mes livres* [*melii'vr*] mu raamatud)

lift (ingl.), tõstuk, haril. elektrimootori abil käitatav tõsteseade ini-

meste v. esemete edasitoimetamiseks püstsuunas, eriti ühelt majakorruselt teisele

ligament [-*e*'-] (ld. *ligamentum*), *anat.* side, sidekoeline kõõlusetaoline väät luude ja kõhrede üksteisega ühendamiseks v. liigesekihnude tugevdamiseks

ligatuur (ld. *ligatūra* < *ligāre* siduma), 1) *tehn.* lisametall, lisasulam metalli v. sulami omaduste muutmiseks, näit. väärismetalli kõvaduse suurendamiseks; 2) *med.* veresoonekõide, niit veresoone kinnisidumiseks; 3) liittäht, kahe kirjatähe ühend mõnes keeles v. ühele jalale valatud tähtede ühend trükitehnikas; 4) *muus.* sidekaar kahe (v. enama) noodi vahel

ligniin (< ld. *lignum* puit), 1) puitaine, taimeraku kestades sisalduv aine, mis põhjustab rakkude puitumise; 2) okaspuude puidust valmistatav vatti asendav paberitaoline mass

ligniit, liik pruunsütt, milles on veel nähtav puidu toim

lignofool (< ld. *lignum* puit + *folium* leht), mitmekihilisest kasevineerist bakeliitvaiguga immutamise ja kuumalt pressimise teel valmistatav plaat

lignostoon (...ingl. *stone* kivi), immutatud puidust kõrge rõhu all kuumutatult pressides saadav plastmass

ligroiin (< kr.), «raske bensiin», «lakibensiin», petrooleumist kergem ja bensiinist raskem naftasaadus (tarvit. mootorikütuseks ja lahustina lakkide ning õlivärvide valmistamisel)

liguster [-*u*'-] (ld. *ligustrum*), hekipõõsana kasvatatav taim õlipuuliste suguk-st

lihheniin (< kr. *leichēn* samblik), *keem.* samblikutärklis, paljudes samblikes esinev sültjas *polüsahhariid*

lihhenoloogia (...kr. *logos* mõiste), samblikuteadus, samblikke käsitlev botaanika haru

lihter (holl. *lichter*), *mer.* laia põhjaga, haril. tekita alus kaubaveoks sadama piirkonnas

lii (hiina k.), hiina pikkusühik, = 576 m; ka pindala- (= 6,67 m²) ja massiühik (= 31,25 mg)

liider (ingl. *leader* juht), poliitilise erakonna v. mingi muu org-i juht; *sport* «vedaja», võistlustel esikohal olija

liiga (pr. *ligue*), ühiskondlik-poliitiline liit

liik (holl. *lijk*) e. **liiktross**, purjeäärele õmmeldud tross

liikvidad (vt. *likviidne*), *lgv.* vanemais grammatikais tarvitatav heliliste konsonantide *l* ja *r* nimetus

liikvor (ld. *liquor* vedelik), *füsiol.* ajuvedelik, täisnimega *tserebrospinaalne* l. (ld. *liquor cerebrospinalis*)

liimes (ld. *limes* piir), *mat.* piir e. piirväärtus, arv, millele läheneb mingi muutuv suurus nii, et vahe selle arvu ja muutuva suuruse vahel kujuneb püsivalt vähemaks igast etteantud meelevaldselt väikesest arvust

liineal (< *lineālis* joone-), joonlaud, vahend sirgete joonte tõmbamiseks

liir e. **liira** (it. *lira* < ld. *libra* nael), Itaalia rahaühik, = 100 *tšenteesimot*

liisholderid (ingl. *leaseholders* < *lease* rendileping + *holder* pidaja), lühiajalise rendilepingu alusel maarentijad Inglismaal; vrd. *kopiholder*

liiter (pr. *litre* < kr. *litra* nael), lüh. *l*, vedelike ja puistainete mõõtühik meetermõõdustikus; 1 l = 1 dm³ = 1000 cm³

liitium (< kr. *lithos* kivi), sümbol Li, element, järjenr. 3, aatomm. 6,94; hõbevalge leelismetall, sisaldub vähesel hulgal mõnedes mineraalvetes ja mineraalides

liktor (ld. *lictor*), Vana-Rooma kõrgema magistraadi saatja teener-auvalvur; l-d kandsid magistraadi võimuembleemi, milleks oli *fasces*

likvatsioon (ld. *liquātio* vedeldumine), *tehn.* metallisulami jahtumisel hiljem tarduvate osade kogunemine ühtekokku; sulami ebaühtlasel tardumisel tekkiv metalli ebaühtlus; *geol.* magma jaotumine kaheks mittesegunevaks osaks

likvidaator (vt. *likviidne*), likvideerija, *likvidatsiooni* teostaja; *likvidaatorluse* pooldaja

likvidaatorlus, menševistlik-oportunistlik vool Venemaa Sotsiaaldemokraatlikus Töölisparteis 1908—12. Selle pooldajad, likvidaatorid, nõudsid illegaalse proletaarse partei likvideerimist ja kodanliku «töölispartei» loomist. VSDTP VI kongressil 1912. a. heideti likvidaatorid kui kodanluse agendid parteist välja

likvidatsioon, 1) *likviidseks* muutmine; 2) likvideerimine, äritegevuse lõpetamine; millelegi lõpu tegemine

likvideerima, 1) *likviidseks* muutma; 2) äri- v. org-i tegevust lõpetama; millelegi soovimatule lõppu tegema

likviidne (ld. *liquidus* veeldunud, sula), sularahaline, kergesti sularahaks muudetav; l-d v a h e n d i d, maksevahendeiks, eriti sularahaks muudetavad väärtpaberid

likviidsus, varade võime muutuda maksevahendeiks, eriti sularahaks; kapitalistlikus maailmas äri maksevalmidus, võime tähtajaliselt täita maksekohustusi

liköör (pr. *liqueur*), rohkesti suhkrut sisaldav kange alkohoolne jook, maitsestatud mahlade, ekstraktide v. muuga

liliput (fantastilise kääbustemaa Liliputi nime järgi ingl. kirjaniku J. Swifti raamatus «Gulliveri reisid»), kääbus, pöialpoiss

lim, lühend sõnast *limes*

limaan (kr. *limēn* sadam, merelaht), suudmelaht, eraldatud merelaht jõesuudmes, eriti Musta mere põhjarannikul; suudmejärv

limb (ld. *limbus* äär, palistus), kraadijaotusega ring nurgamõõduriistadel

limes (ld.) = *liimes*

limiit (< ld. *līmes*, *limitis*), määratud piir, piirnorm

limitatsioon (ld. *limitātio*), piiristus, piiristamine, *limiidi* määramine

limiteerima (ld. *limitāre*), piiristama, piirama, kitsendama; limiiti määrama

limnigraaf e. **limnograaf** (< kr. *limnē* järv + *graphō* **kirjutan**) e. **mareograaf** (< ld. *mare* meri), aparaat (mere, järve, jõe) veekõrguse kõikumiste registreerimiseks

limnoloogia (...kr. *logos* mõiste), järveteadus, kõiki magevesi käsitlev teadus, *hüdroloogia* osa

limonaad (pr. *limonade* < *limon* sidrun), algselt sidrunimahlast valmistatud, nüüd eriretsepti järgi valmistatud karastusjook

limoniit (< kr. *leimōn* luht), pruunrauakivi, soorauakivina, ookrina ja nõrgkivina esinev rauamaak

limoteraapia (< kr. *limos* nälg + *teraapia*), *med.* näljakuur, näljutusravi, ravimine näljutamisega v. äärmiselt range dieediga

limusiin (pr. *limousine* < p.-n.), kinnine tõldauto

lineaalne (ld. *lineālis* < *linea* joon), joonjas, joonetaoline; otsejooneline, otsene (põlvnemise kohta)

lineaarne (ld. *lineāris* < *linea*), joon-; sirgjooneline, pikiulatuseline; l i n e a a r v õ r r a n d, *mat.* esimese astme võrrand

lineerima (ld. *lineāre*), joonima, jooni tõmbama, joontega varustama

lingua [-*gva*] (ld.), keel; *l. franca* [-*ka*], itaalia keele alusel kujunenud segakeel; tarvit. abikeelena Vahemere ida- ja lõunapoolseis sadamalinnades

lingvaal, *lgv.* keelehäälik (näit. meil tavaline *r*-häälik, vast. *uvulaar*, kurgunibu-*r*)

lingvafon (< ld. *lingua* keel + kr. *phōnē* heli), heliplaatidel antud võõrkeelekursus koos vastava õpikuga

lingvist, keeleteadlane

lingvistika [-*vi*'-], keeleteadus

lingvistiline [-*vi*'-], keeleteaduslik, *lingvistikasse* puutuv; keele-

liniin (< ld. *linum* lina), *biol.* rakutuuma osa, = *akromatiin*

liniment [-*e*'-] (ld. *linimentum* võie), poolvedel ravimsalv sissehõõrumiseks

linkrust [-*u*'-] (< ld. *linum* lina, lõuend + *crusta* koorik), pressitud reljeefse mustriga linoleumitaolise pealispinnaga seinakattepapp

linogravüür = *linoollõige*

linoleaat (< ld. *linum* lina + *oleum* õli), linaseemneõli keetmisel saadav *sikatiiv*

linoleum, põrandate, laudade, tahvlite jne. katteks ja linoollõigeteks tarvitatav erikoostisega materjal

linoolhape, *keem.* linaseemneõlis jm. taimeõlides leiduv küllastumata rasvhape

linoollõige, graafiline kunstiteos, mille saamiseks lõigatakse *linoleumitükil* joonise valgeks jäävad osad sügavamale, ülejäänud pind kaetakse trükivärviga

linoon (pr. *linon* lõuend), peen pr. lõuend; liik labast puuvillast riiet

linotüüp (vn. *линотип* < ingl.) e. (*otse ingl. k-st*) **lainotaip** (ingl. *linotype* < ld. *linea* joon, rida + kr.

typos jäljend), tervete ridade viisi trükiladu valav ladumismasin

linter (ingl.), 1) masin puuvillaseemnete kiududest puhastamiseks; 2) puuvillaseemnete puhastamisel saadav jäätmevatt

lintšikohus (< p.-n.), metsik seadusvastane omakohus, reaktsiooniliste elementide arveteõiendamine peam. neegritega Am. Ühendriikides ilma mingisuguse kohtupidamiseta

lintšima (ingl. *lynch* < p.-n.), omakohtu teel ilma kohtupidamiseta hukkama, *lintšikohut* pidama

lipaas (< kr. *lipos* rasv), *biol.* rasvu glütseriiniks ja rasvhappeiks lõhustav *ferment*

lipariit (< Lipari saared Vahemeres), *miner.* hele läikiv *porfüüri*taolise struktuuriga tardkivim

lipeemia (< kr. *lipos* rasv + *haima* veri), rasvveresus, verehaigus, mida iseloomustab vere liigne rasvasisaldus

lipiidid (< kr. *lipos* rasv), *biol.* üldnimetus rasvadele, õlidele, vahadele jt. taolistele ainetele organismis. Vrd. *lipoidid*

lipofustsiin (...ld. *fuscus* tõmmu), paljudes elundites leiduv pruun pigment, eriti sagedasti esinev vanaduse ja kurnavate haiguste puhul

lipoidid [-oi'-] (...kr. *eidos* kuju), taim- ja loomorganismides esinevad elutähtsad rasvataolised ühendid

lipokaiin (...kr. *kaiō* põletan), *füsiol.* kõhunäärme *hormoon*, mis reguleerib maksas toimuvat rasvhapete ainevahetust

lipomatoos, rasvtõbi, lihavus, liigne rasva kogunemine kehasse

lipoom, rasvkudekasvaja, rasvkoest koosnev healoomuline kasvaja

lipsi (< *Lipsia*, Leipzigi ld. nimetus), teatav Leipzigis tekkinud seltskonnatants 3/4-taktis

liseen (sks. *Lisene* < pr. *lisière* ääris), *arhit.* pilastrisarnane kitsas vertikaalne riba müüri elustamiseks

litaania (kr. *litaneia*), koguduspalve, eespaluva vaimuliku sõnu kooris kordav koguduse ühispalve; *pikk igav jorutus, pikk kurtmislugu

litaur [-au'r] = *timpan*

litera (ld. *littera* täht), kirjatäht; trükitüüp; kirjatäht väärtpaberi, dokumendi, teksti alajaotuse jms. märgina; teksti alajaotus; tõend tasuta sõiduks raudteel

literaalne (ld. *litterālis*), kirjatäheline, kirjatähe-; tähttäheline, sõnasõnaline

literaarne (ld. *litterārius*), kirjanduslik, kirjandusele v. kirjakeelele omane

literaat (ld. *litterātor* kirjameister), kirjamees, kirjandusliku tööga tegeleja, elukutseline kirjanduseharrastaja

literatuur (ld. *litteratūra*), kirjandus; laiemas mõttes teatava rahva v. ajastu v. kogu inimkonna vaimulooming kirjapanduna v. trükituna; kitsamas mõttes ilukirjandus, kunstiline sõnalooming; teatavat ainet v. probleemi käsitlevate teoste kogumik v. loend

literatuurne, kirjanduslik, *literatuurisse* puutuv, literatuurile omane

litiaas (< kr. *lithos* kivi), 1) *med.* kivitõbi, keha õõntes tekkivate kivide põhjustatud tõbi; 2) pirnide kivinemistõbi

lito- (< kr. *lithos* kivi), *kivi-*

litofaania (...kr. *phanos* helenday, läbipaistev), dekoratiivne reljeefkujutis glasuurimata portselanplaadil, kus pilt vastu valgust vaadates nähtavale tuleb

litofüüdid (...kr. *phyton* taim), kaljutaimed, väga kuival kaljusel pinnasel kasvavad taimed

litogenees (...kr. *genesis* teke), settekivimite teke

litoglüptika [-ü'-] (...kr. *glyptikē* < *glyphō* uurendan), kiviuurendus, graveerimine kivile

litograaf (...kr. *graphō* kirjutan), kivitrükkija, litograafia spetsialist; kivitrükikoja tööline

litograafia, 1) kivitrükk, trükkimine litograafiakivilt, millele on paljundatav kujutis joonistatud erilise rasvase tušiga, ka pliiatsi v. kriidiga, mis teeb vastavad kohad trükivärvi külgevõtvaks, kuna muu osa kivist on niiske ega võta värvi külge; 2) kivitrükipilt; l-**kivi**, peeneteraline ühtlane puhas lubjakivi, mida kasutatakse litograafias

litografeerima, kivitrükitehnikas trükkima, litograafiakivile joonistama ning sellelt trükkima

litoloogia (< kr. *lithos* kivi + *logos* mõiste), kivimiteadus, eriti settekivimeid käsitlev *petrograafia* haru

litootes (kr. *litotēs* lihtsus), 1) vähendus, hüperboolile vastandlik kõnefiguur, näit. «pähklikooresuurune laev»; 2) eitusjaatamine, näit. «pole viga» = «üsna hea»

litopoon (< kr. *lithos* kivi + *ponos* vaev, töö), baariumsulfaadi ja tsinkvalge segu, valge värv

litoraalfauna (vt. *litoraalne* + *fauna*), rannavööndit asustav loomastik, rannaloomastik

litoraalne (ld. *litorālis* < *litus* rand), ranna-, rannasse puutuv, rannavööndis esinev

litosfäär (< kr. *lithos* kivi + *sphaira* kera), kivimitest koosnev maakoor, Maa kõva väline kest, 15—70 km paks

litotoomia (...kr. *tomē* lõikus), *med.* (põie)kivide kõrvaldamine lõikuse teel

litraaž (pr. *litrage*), millegi maht *liitrites*; jõumasina silindrite töömaht liitrites

litsents [-e'-] (ld. *licentia* luba, voli), valitsusasutuse luba kauba sisse- v. väljaveoks; patendivaldaja luba leiutist, tööstusnäidist v. kaubamärki kasutada

litsentsiaat (keskld. *licentiātus* loaga varustatu), mõnede maade ülikoolides magistri ja doktori vahelmine akadeemiline kraad

littera scripta manet [*skrii*-] (ld.), «kirjatäht püsib», kirjapandu on jääv

liturgia [-u'-] (kr. *leiturgia* avalik teenistus), 1) *kirikl.* mõnedes kristlikes kirikutes altari-jumalateenistus, kus vaimulik ja kogudus vastamisi lauldes v. palveid lugedes tegutsevad; 2) *aj.* Vana-Kreekas rikkamailt kodanikelt nõutud kohustused riigi heaks rahas v. teenustes

liturgiline [-u'-], *liturgiale* omane; l. **jumalateenistus**, peamiselt koguduse- ning koorilauludest ja palvelugemisest koosnev ilma jutluseta jumalateenistus

livr (pr. *livre* < ld. *lībra* nael), 1) endine pr. hõbemünt ja arvestusmünt, asendati XVIII s. lõpul sellele ligikaudu vastava frangiga; 2) end. pr. kaaluühik, u. 490 g

livree (pr. *livrée*), uksehoidja v. teenri vormiülikond

llaano (hsp. *llano* tasandik), troopikarohtla L.-Am-s, mõlemal pool Orinoco jõge

ljuisiit (ingl. *lewisite* < p.-n.), vänge lõhnaga ründeaine, nahal haavandeid tekitav värvusetu vedelik

ljöö (pr. *lieue*), end. pr. pikkusmõõt, maal u. 4,5 km ja merel u. 5,5 km, tänapäevases tarvituses u. 4 km

lm, *luumeni* tähis

lob (ingl.), küünalpall, kõrgelt üle vastase mängitud pall tennisemängus

lobaarne (< keskld. *lobus* < kr. *lobos* kaun), sagaraline, sagara-, (kopsu)sagarasse puutuv

lobby (ingl., «eeskoda»), 1) Ingl. parlamendi eeskoda, kuluaarid; 2) Am. Ühendriikides tagatrepipoliitika abil seadusandluse mõjustajad, palgalised suurkapitali agendid kongressi ringkondades, poliitilise korruptsiooni kasutajad

lobeelia (ld. *Lobelia* < p.-n.), rohkete liikidega taim lobeelialiste sugu-k-st; mõned liigid on aia-ilutaimed

lobeliin, ühest P.-Am-s kasvavast *lobeelia* liigist saadav alkaloid, valmistatakse ka sünteetiliselt; tarvit. hingamiskeskuse ergutamiseks

loci communes vt. *locus communis*

loco citato [-*ko tsitaa'*-] (ld.), lüh. *l. c.*, mainitud kohas

locus [-*kus*] (ld.), koht; *l. communis* [*kommuu'*-], pl. *loci communes* [*lotsi kommuu'*-], üldkoht, üldtuntud tõsiasi

lodža (it. *loggia*), ühest v. mitmest küljest lahtine sammas- v. kaarkoda, haril. mingi lossi osana; vähemalt osaliselt maja välisseina pinnast seespool asuv lahtine rõdu

logaritm [-i'-] (< kr. *logos* suhe + *arithmos* arv), lüh. log; *mat.* astmenäitaja, millega tuleb astendada mingit arvu, nn. l-i **alust**, et saada antud arvu; tavaliste **kümnend-l-de** aluseks on arv 10 (näit. $\log 100 = 2$, sest $100 = 10^2$); **naturaall-de** e. **loomulike logaritmide** aluseks on arv $e = 2{,}71828\ldots$

logaritmiline [-ri'-], *logaritmidesse* puutuv, logaritmide abil arvutatav, logaritmidel põhinev; l. **lineaal**, arvutuslükati, logaritmiliste astmikega joonlauast ja lükatist koosnev riist, võimaldab hõlpsasti korrutada, jagada, juurida ja lihtsamaid algebralisi võrrandeid lahendada

logaritmima [-ri'-], antud arvu v. algebralise avaldise *logaritmi* leidma

loggia = *lodža*

logi (ingl. *log*), laeva sõidukiiruse ja läbisõidetud vahemaa määramise riist; käsil., koosneb puulauakesest, mis üle parda visatuna jääb vees paigale ja veab laeva edasiliikumisel nööri endale järele, kusjuures teatava ajavahemiku kestel üle parda jooksnud l liini pikkuse järgi määratakse laeva kiirus

logiraamat, laevapäevik, laevale kohustuslik kindlavormiline raamat, kuhu kantakse andmed kursi, kiiruse, tuule jne. kohta, samuti kõik olulised sündmused laeva elus

logistika [-*gi'*-] (< kr. *logistikos* arvutlus-), matemaatiline *loogika*, formaalse loogika tänapäevane kuju; eelmise väljaarendanud suund matemaatika aluste uurimisel; *sisutud targutused, tühi targutlus

logograafia (vt. *logograafid*), varasem kreeka ajalookirjandus

logograafid (kr. *logographoi*), vanemad kreeka ajaloolased, ebakriitilised rahvamuistendite, müütide, ajalooliste legendide jne. proosas jutustajad; isikud, kes vanaaja Ateenas koostasid kõnesid teiste jaoks

logogramm (< kr. *logos* sõna + *gramma* kirjutus), märk v. täht, mis tähistab sõna, näit. t° = *temperatuur*

logogriif (...kr. *griphos* võrk, mõistatus), sõna- v. tähtmõistatus, kus sõna omandab uue tähenduse tähe v. tähtede lisandamise, kõrvaldamise v. ümberpaigutuse teel

logopaatia (...kr. *pathos* kannatus, haigus), kõnepuue

logopeedia (...kr. *paideia* kasvatus), kõnepuuete uurimine ning ravi

logos (kr.), 1) sõna, kõne; mõiste; mõistus; 2) vanakreeka filosoofias: materialistidel — üldine seaduspärasus, idealistidel — vaimne ürgolemus, jumalik mõistus; 3) kristlikus teoloogias — lihaks saanud «sõna», samastatav jumala isikuga

logoteet (keskkr. *logothetēs* arvemääraja), Bütsantsi riigi varaameti juhataja, varakantsler; Konstantinoopoli patriarhi pitsatihoidja

logotüübid (< kr. *logos* sõna + *typos* jäljend), trükilaos tarvitatavad silp- v. sõnatüübid

lohhiad (< kr. *locheios* sünnituslik < *locheia* sünnitus), *med.* voolus emakast pärast sünnitust

lojaalne (pr. *loyal*), 1) seaduslikkuse piirides püsiv; 2) riigitruu; 3) truu, ustav, usaldatav

lojaalsus, riigitruudus; ustavus, usaldatavus

lokaal (< ld. *locālis* kohalik < *locus* koht), joomakoht, restoran, kõrts

lokaalanesteesia (...*anesteesia*), *med.* paikne tuimastus, üksiku kehaosa tuimastamine valuta operatsiooniks

lokaalkoloriit (...*koloriit*) e. **lokaalvärving**, mingile kohale v. ajastule iseloomulikud jooned, mida kasutatakse jutustuses tõetruuduse mulje rõhutamiseks

lokaalne, kohalik, paiklik, paikne, koha-

lokaalpatriotism, kolkaisamaalus, oma kodukoha kitsarinnaline parimaks pidamine v. liialdatud eelistamine

lokaator = *raadiolokaator*

lokalisatsioon (< ld. *locālis* kohalik), paigustus, sulgemine teatava koha piiridesse; kohalikustumine, piirdumine teatava kohaga (näit. haiguse kohta)

lokaliseerima, paigustama, teatava koha piiridesse sulgema, *lokalisatsiooni* teostama, lokaalseks muutma

lokatiiv (< ld. *locātio* asetus), *lgv.* kohakääne (kääne, mis väljendab paika v. aega, milles tegevus toimub)

lokaut [-*au't*] (ingl. *lock-out* väljalukustus), käitiste sulgemine koos tööliste massilise vallandamisega, haril. vastuseks streigile

lokomobiil (< ld. *loco* kohalt + *mōbilis* liikuv), veetav, iseliikuv v. paigalseisev aurukatla ja aurumasina ühend

lokomotiiv (...ld. *mōtio* liikumine), vedur

lokomotoorne, kohalt liigutav, liigutamis-, kulgemis-, liikumis-

lokomotsioon, kulgemine, (ühest kohast teise) liikumine

loksodroom (< kr. *loxos* kõver + *dromos* tee), joon, mis lõikab kõiki meridiaane sama nurga all

lollardid (ingl. *lollards* < holl.), *al* «vaesed vennad», keskaegne usulahk, mis taotles ühiskondlikku võrdsust; kitsamas mõttes J. Wiclifi õpetuse pooldajad ja Wat Tyleri ülestõusust osavõtjad Inglismaal a. 1381

lombard [-*a'*-] (< P.-Itaalia maakond Lombardia), pandimaja, asipandi tagatisel laenu andev laenukassa

lomber (hsp. *l'hombre* mees), kombinatsioonirikas kaardimäng, hispaanlaste rahvusmäng

longitudinaalne (< ld. *longitūdo* pikkus), pikutine, piki-, pikkus-

lonžeroon (pr. *longeron*), lennuki kere külgtala; lennuki tiiva tugitala; auto raamistiku külgtala

lood I (holl., «tina»), abinõu püst- ja rõhtsihtide kindlaksmääramiseks; vahend veekogu sügavuse mõõtmiseks; käsil., tinaraskus meetritesse jagatud nööri otsas; mehhaaniline l., mitmesuguse erikonstruktsiooniga riist meresügavuse mõõtmiseks; kajal., pinnavees tekitatud heli (plahvatuse) ja sama heli veepõhjast peegelduva kaja saabumisaja vahemiku järgi veekogu sügavust määrav riist

lood II (sks. *Lot*, holl. *lood*), end. kaaluühik, = 1/32 naela = 12,8 g

loogik, *loogika* eriteadlane

loogika (kr. *logikē technē* mõtlemiskunst < *logos*), 1) teadus õige mõtlemise seadustest ja vormidest; vrd. *dialektika*; 2) järjekindlus, sisemine seaduspärasus

loogikaline, *loogikasse* puutuv

loogiline, *loogika* seadustele vastav, järelduslikult õige; järjekindel, mõistuspärane, mõistlik

lookotehing (< it. *loco* kohal), kaubandustehing, mille täitmine toimub tehingu sõlmimise kohal kehtivate hindade alusel ja tehingu päeval

lookus (ld. *locus* koht, paik), geeni asupaik kromosoomis

loorber (sks. *Lorbeer* < ld. *laurus*), Vahemeremail kasvav igihaljas puu; selle kuivatatud lehed vürtsainena; l-ipärg oli antiikajast peale võidupärjana tarvitusel; *l-eid lõikama, võite saavutama; *l-eil puhkama, pärast saavutatud võite tegevusetusele anduma

loori I (ingl. *lory* < malai k.), Austraalias ja Malai saartel elav eredavärviline papagoilane

loori II (pr. *loris* < malai k.), Tseiloni saarel elav väike poolahviline, suurte silmadega sabata v. lühikese sabaga ööloom

looro-konto (it. *loro conto* nende v. teie arve), korrespondendiarve, konto, mida pank peab oma korrespondendi tehingute kohta

loosung (sks. *Losung*), 1) tabav üleskutseline lause, juhtlause v. lipukiri; 2) varemalt: leppesõna, parool

loož (pr. *loge*), 1) eraldatud mõneistmeline vaateruum teatris, kinos vm.; 2) mingi salaühingu, eriti vabamüürlaste organisatsiooni osakond v. koosolekukoht

lootos (kr. *lōtos*), mitut eri liiki kauniõieline taim lootoseliste suguk-st; esineb sageli egiptuse, kreeka ja india kunstis stiliseeritult ja sümboolse tähendusega

loots (holl. *loods, loodsman*), spetsialist, kes on kaptenile abiks sõidul rannavetes, eriti sadamasse sissesõidul

lootsima (holl. *loodsen*), laeva rannavetes v. sadamasse sissesõidul juhtima

lootskala e. **pilootkala** (vt. *piloot*), kuni 70 cm pikk vöödiline troopika- ja subtroopikamerede kala; l-d saadavad laevu, samuti ujuvad koos haidega ja toituvad nende toidupudemeist

loovima (holl. *loeven*), siksakiliselt vastu tuult purjetama

lopoliit (< kr. *lopos* kaun + *lithos* kivi), *geol.* kihtkivimite vahele tunginud tardkivimimassiiv, mille ääred on kõrgemad ja keskpaik nõgus. Vrd. *lakoliit*

lord (ingl., «isand»), 1) keskaegsel Inglismaal suurfeodaal, suurmaaomanik; praegu inglise kõrgaadli tiitel; 2) mõne kõrge ametiisiku tiitli osa, näit. l-kantsler, Inglise ülemkoja eesistuja ning kohtuminister; admiraliteedi esimene l., Inglise mereminister; varaameti esimene l., üks Inglise peaministri tiitleid; l-meer, Londoni v. mõne muu Inglise suurlinna ülemlinnapea

lordoos (< kr. *lordos* kooldunud), nõgusselgsus, lülisamba kõverdus kumerusega ettepoole. Vrd. *küfoos*

lorett [-*e'*-] (pr. *lorette*), kergete elukommetega Pariisi tüdruk, kokott

lornjett [-*e'*-] (pr. *lorgnette*), varrega prillid, mis tõstetakse vaatamisel silmade ette

lossima (holl. *lossen*), kaupa laevalt maha võtma, välja laadima. Vast. *lastima*

ložeerima (pr. *loger*), majutuma, korteris asuma; majutama, korterisse paigutama (eriti sõdureid)

ložement [-*me'*-] (pr. *logement* kor-

ter). *sõj.* väiksema kaeviku nimetus end. kindlussõjas

loterii (pr. *loterie* < *lot* loos), õnnemäng, kus teatava loosi, pileti v. numbri saamisel võidetakse mingi ese v. rahasumma

loterii-allegri [-*e*'-] (...it. *allegri* lõbus), ühenduses lõbustuste ja võitude väljapanekutega korraldatav kiirloterii

loto (it. *lotto*), 1) õnnemäng, kus kaardil tuleb katta trükitud numbreid neile vastavate nummerdatud mängukivikestega, mida huupi tõmmatakse selleks määratud kukrust; p i l d i l - l on numbrite asemel pildid; 2) s p o r d i l o t o, *loterii*, kus püütakse ära arvata loosimisel selguv võitev arvukombinatsioon

lotofaagid (kr. *lōtophagoi* lootosesööjad), Homerose «Odüsseias» esinev muinasjutuline rahvas, kes toitus isesugusest *lootos*lillest, mille tagajärjel inimene unustas oma kodumaa; *unistustemaal viibijad, elust võõrdunud nautlejad

Lr, *lavrentsiumi* sümbol

LSD [*ell ess dee'*], *keem.*, *farm.* lüsergiinhappe dietüülamiidi tinglik lühendnimetus; see on tugev *narkootikum*, mis võib esile kutsuda hallutsinatsioone

Lu, *luteetsiumi* sümbol

lubrikaator (< ld. *lubricāre* libestama), libesti, masina liikuvate osade vahel õhukese kihina tarvitatav määre hõõrdumise vähendamiseks; libestusseade, määrde jaotamise seade masinal

ludiidid (ingl. *luddites* < p.-n.), stiihilistest töölisrahutustest osavõtjad Inglismaal XVIII s. lõpul ja XIX s. algul, püüdsid hävitada tekstiilitööstuse masinaid

lueetik (< ld. *lues* taud, katk) = *süfiliitik*

lufa (ar.), käsnkõrvits, lähistroopika taim kõrvitsaliste suguk-st; käsnkõrvitsa kiududest saunakäsn

lui e. **luidoor** (pr. *louis d'or* kuldlui < p.-n.), esmakordselt Louis XIII valitsuse ajal a. 1640 löödud pr. kuldmünt, mis 1803. a. asendati 20-frangise kuldmündiga

luisiit = *ljuisiit*

lukratiivne (ld. *lucrativus*), tulus, kasutoov, hästi tasuv

luks (< ld. *lūx* valgus), tähis lx, *füüs.* valgustatuse mõõtühik, luumen ruutmeetri kohta, võrdub valgustusega, mille annab 1 *kandela* (rahvusvaheline küünal) valgel pinnal 1 m kaugusel

luksatsioon (ld. *luxātio*), *med.* nihestus

luksmeeter (ld. *lūx* valgus + kr. *metreō* mõõdan), riist valgustatuse mõõtmiseks *luksides*

luksurioosne (ld. *luxuriōsus*), luksuslik; mõnulev, toretsev, vohav, lokkav

luksus (ld. *luxus*), toredus; üle mõistliku elustandardi ulatuv kulutus, toretsemine, pillavus

luksuslik, tore, toreduslik

lukulluslik [-*ku'*-] (toretseva eluviisi poolest tuntud Vana-Rooma väepealiku Luculluse nime järgi), äärmiselt tore ning rikkalik (söömingu kohta)

lumbaago (ld. *lumbāgo*), lendva, ägedad valud selja nimmeosas, tekivad lihaste, selgroo vm. haigestumise tagajärjel

lumbaalne (< ld. *lumbus* nimme), nimme-, niude-, ristluualasse puutuv

lumbaalpunktsioon, *med.* nimmepiirkonnas lülisambakanalisse tehtav *punktsioon*

luminaal (< ld. *lūmen* valgus), uinutina ja rahustina tarvitatav valge mõru kristalne pulber

luminestseerima, (harilikul temperatuuril) valgust kiirgama

luminestsents [-*tse'*-], paljude ainete v. kehade võime välise ergutuse (elekter, keemiline energia, valguskiired) mõjul ise valgust kiirata harilikul v. pisut kõrgendatud temperatuuril

luminofoorid (< ld. *lūmen* valgus + kr. *phoros* kandev), helendavad värvid, ained, mis *luminestsentsi* tõttu helendavad ja seega teevad nendega kaetud esemed pimedas nähtavaks

lumpenproletariaat (sks. *Lumpenproletariat* < *Lumpen* kalts), kaltsakproletariaat, deklasseerunud kiht kapitalistlikes maades (pätid, kerjused jne.), «vana ühiskonna põhjakihi kõdunemise passiivne saadus» (Marx ja Engels)

lunaatik (ld. *lunāticus* < *lūna* kuu), kuutõbine; vrd. *somnambulist*

lunatism, kuutõbi; vrd. *somnambulism*

lunch (ingl.) = *lantš*

lunoid [-*oi'd*] (< ld. *lūna* kuu + kr. *eidos* kuju), kunstlik kuu, Maa tehiskaaslane

lupaanar (ld. *lupānar* < *lupa* emahunt; prostituut), lõbumaja, avalik maja (Vana-Roomas)

luperkaalid (ld. *Lupercālia*), Vana-Roomas kevadpüha põldude ja karjade kaitsejumala Lupercuse e. Faunuse auks

lupiin (ld. *Lupinus* < *lupus* hunt), hundiuba, taim liblikõieliste suguk-st

lupuliin (< ld. *Humulus lupulus* humal), humalakäbides sisalduv mõruaine

lupus (ld.), hunt; vrd. *luupus*; *l. in fabula*, (nagu) hunt valmis, s.o. kus hundist räägitakse, seal hunt on

lustratsioon (ld. *lustrātio*), Vana-Roomas perioodiliselt peetud ohvritoiming, pidulik puhastus- ja lepitustoiming

lustriin e. **lüstriin** (pr. *lustrine*), läikiv kammvill-, siid- v. puuvillane riie

luteetsium (Pariisi antiikaegse nime Lutetia järgi), sümbol Lu, end. kassiopeium (< Kassiopeia, Varda- e. Vastlatähed), sümbol Cp, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 71, aatomm. 174,97

luteri, *luterlusele* omane või sellesse puutuv

luterlane, *luterluse* pooldaja, luteri kiriku liige

luterlus, üks *protestantismi* liike, tekkinud Saksamaal XVI s. reformatsiooni tagajärjel, rajaja Martin Luther (1483—1546)

lutsern [-*e'*-] (sks. *Luzerne* < pr. *luzerne*), taim liblikõieliste suguk-st; siniste õitega harilik l. on suure toiteväärtusega põldhein

lutsiferiin (< ld. *lūcifer* valgusekandja), *biol.* eriline *pigment*, mis esineb peaaegu kõigis *luminestseerivates* organismides

lues (ld. *lues* taud, katk), süüfilis

luumen (ld. *lūmen* valgus), *füüs.* valgusvoo ühik, tähis lm; 1 lm on valgusvoog, mida saadab üks *kandela* (rahvusvaheline küünal) ühte ühikruuminurka

luup I (pr. *loupe*), suurendusklaas, raamistatud kumerlääts v. läätsede süsteem väikeste esemete vaatlemiseks

luup II (holl. *sloep*), suurem sõudepaat, laevapaat; ühemastiline purjekas

luupus (ld. *lupus* hunt), söötraig, nahatuberkuloosi vorm, esineb sageli näol

lux [*luuks*] (ld.), valgus; vrd. *luks*

ländlord (ingl. *landlord*), suurmaaomanik, maa rendile andja Inglismaal

lään I (sks. *Lehen*, *Lehn*, rts. *län* < ühisgerm.) = *feood*

lään II (rts. *län*), haldusüksus (maakond) Rootsis ja Soomes

löss (sks. *Löß*), kollakas ülipeentest saviterakestest, liivast ja lubjast koosnev pude kivim; moodustab suuri lademeid Hiinas, Kesk-Aasias, Am-s jm., on väga viljarikas muld

lüdiit e. (*õigemini*) **lidiit** (ingl. *lyddite* < (kohanimi) *Lydd*), lõhkeaine, koostiselt peam. *pikriinhape*; vrd. *meliniit*

lükopiin I e. **lükopeen** (kunstl. ld. < kr. *lykos* hunt), tomatis leiduv taimepigment

lükopiin II, parkheina (ld. *Lycopus* < kr.) tinktuurist sademena saadav kosutav ning rahustav droog

lükopoodium (kunstl. ld. *Lycopodium* kold < kr. *lykos* hunt + *pus* jalg), karukollatolm, karukolla eostest koosnev kollakas peen tolm

lümf (ld. *lympha* allikavesi), koemahl, värvusetu v. natuke kollakas vedelik, sisaldub lümfisoontes

lümfaatiline, 1) koemahla-, lümfisse puutuv, lümfi-; 2) lõtv, loid; l. k o n s t i t u t s i o o n, kehaseisund, mida iseloomustab tursunud ning kahvatu nahk, suurenenud lümfisõlmed ja kalduvus põletikele

lümfadeniit (< ld. *lympha* allikavesi + *adeniit*), *lümfisõlmede* põletik

lümfangiit (...kr. *angeion* anum), *lümfisoonte* põletik

lümfisooned, kudedevahelistest piludest algavad sooned *lümfi* juhtimiseks kudedest veresoonkonda

lümfisõlmed, lümfisoonte teedel rohkearvulised näärmetaolised moodustised, kus tekivad *lümfotsüüdid*

lümfogranulomatoos (...*graanul*), krooniline vereloomehaigus, kulgeb *lümfisõlmede* suurenemisega

lümfotsüüdid (...kr. *kytos* rakk), liik *leukotsüüte*, tekivad lümfisõlmedes

lünett [-*e'*-] (pr. *lunette*), 1) *van.* poolkuukujuline välikindlustus; 2) poolsõõrikujuline kaarega piiratud osa seinas ukse v. akna kohal v. avaus

võlvkaare all; 3) treipingi seadis treitava pika eseme toetamiseks

lüofiilne (< kr. *lyō* lahustan + *phileō* armastan), hõlpsasti lahustuv (tarvit. eriti kolloidide kohta); hästi märguv

lüofoobne (...kr. *phobos* pelgus), raskesti lahustuv; halvasti märguv

lürism (vt. *lüürika*), tundeelamuslikkus, tundmuslike elementide esiletung kunstiteoses, meeleoluline elevus; kalduvus *lüürikasse*

lüroeepiline, *lüürilist* ja *eepilist* laadi ühendav, lüürilis-eepiline

lüs-, lüsi-, lüso- (< kr. *lysis* lahutus, lahustus), lahus-, lahustus-, lagunemis-, lagu-

lüsaadid, *biol.* rakkude lagunemise saadused, tekivad mitmesuguste fermentide toimel

lüsergiinhape (< *lüs-* + pr. *ergot* tungaltera), tungaltera alkaloidide koostisosa; l. d i e t ü ü l a m i i d vt. *LSD*

lüsigeenne (...kr. *genos* teke), *bot.* rakkude lagunemise teel tekkinud

lüsiinid, orgaanilised rakulahustid, (aluselised) *aminohapped*, eriti vereseerumis tekkivad ained, milledel on võime lagundada kehale võõraid valke

lüsimeeter (< *lüs-* + kr. *metreō* mõõdan), seade maapinnast vee läbinõrgumise sügavuse ja läbinõrgunud veehulga määramiseks

lüsoform [-o'-], *formaliini* ja kaaliumseebi piirituslahus (tarvit. desinfitseerimiseks)

lüsool (< *lüs-* + ld. *oleum õli*), kresooli lahus kaaliumseebis (tarvit. desinfitseerimiseks)

lüster (pr. *lustre*), 1) säravate klaasripatsitega kroonlühter; 2) küütleva pinnaga klaas v. portselan; 3) küütleva pealispinnaga labane riie puuvillase lõime ja kammvillase koega

lüstriin vt. *lustriin*

lütseist, *lütseumi* kasvandik

lütseum (< ld. *Lycēum* < kr. *Lykeion*, muistse Ateena läheduses asetsenud võimla, kus õpetas Aristoteles), keskkooli nimetus mõnel maal; tsaaristlikul Venemaal üksikute eesõigustatud kesk- ja kõrgemate õppeasutuste nimetus

lüüger (vn. *люгер* < ingl. *lugger* v. holl. *logger*), vanemat tüüpi rannasõidupurjekas v. kalapüügilaev

lüüra (kr. *lyra*), 1) vanakreeka keelpill; 2) XV—XVII s. tarvitusel olnud vibupill

lüürasaba, kanasuurune Austraalia lind värvuliste seltsist; isasel on suur lüürakujuline saba

lüürik, *lüüriline* luuletaja

lüürika (kr. *lyrikos* lüüra saatel lauldav, tundeküllane), tundeluule, üks ilukirjanduse kolmest põhiliigist *eepika* ja *dramaatika* kõrval; kajastab elu mitmekesiste inimeses tekkivate elamuste kaudu; l. iseloomustavaks tunnuseks on tavaliselt värsivorm ja tuntumaid liike on laul, sonett, hümn, ood, eleegia, ballaad, idüll, lüüriline poeem

lüüriline, tundeluuleline, *lüürikale* omane; tundeelamuslik, tundeküllane; *tundevalanguile kalduv, meeleolutsev, ilutsev

lüüs I (alamsks. *slüse* v. holl. *sluis* < pr. *écluse* < keskld. *exclusa*), 1) vesiväravate abil suletavate avadega ehitis jõel v. kanalil veesõidukite viimiseks erineva veetasemega veekogusse v. selle osasse; 2) mitmeks erineval tasemel asetsevaks kastiks jagatud lai kaldasendis kullauhtmisküna

lüüs II (kr. *lysis* lahustus), 1) *med.* laugvaib, palaviku pikaldane e. *lüütiline* vaibumine; vast. *kriis*; 2) *biol.* orgaaniliste struktuuride lagunemine mitmesuguste fermentide vm. ainete toimel. Vrd. *lüsaadid, lüsiinid*

lüüsima, (laeva) läbi *lüüsi* (I) laskma; (maaki) läbi lüüsi uhtma

lüütiline, *lüüsile* (II) omane, pikaldaselt vaibuv (palaviku kohta)

lx, *luksi* tähis

M

m, *meetri* tähis; *m^2*, ruutmeeter; *m^3*, kuupmeeter

m., *lgv.* lüh. sõnast *maskuliin*

M, rooma arvmärgina = 1000

M., lüh. (nime ees) sõnast *monsieur*

mA, *milliampri* tähis

Ma, *masuuriumi* sümbol

M. A., lüh. sõnust *magister artium*

maadia (ind.), Am-st pärinev üheaastane taim korvõieliste suguk-st; õ l i m - t kultiveeritakse ka Eur-s

maag (kr. *magos* < pärs.), vanapärsia, meedia v. kaldea preester ning tähetark; tark, nõid, võlur

maagia (kr. *mageia* < *magos*), nõiakunst, nõidus, kujutletav kunst saavutada erakordseid tagajärgi mingisuguse nõiaväe, surnute vaimude v. üleloomulike olendite abil

maagiline, *maagiaga* seotud, nõiakunstiline, nõidusväeline, -jõuline; nõia-, nõidus-; m. r u u t, ruut numbrite v. tähtedega, mille kõik read vertikaalselt, horisontaalselt ja diagonaalselt annavad sama summa v. sõna

maaja (sanskr.), (*vedanta* usulis-filosoofilise õpetuse järgi) meelelise maailma petlikkus, illusoorsus, kirevalt mitmekesiste nähtumuste loor, mis varjab maailma olemuse tõelist palet ning ühtsust

maaki (pr. *maki* < Kagu-Aasia saarte pärismaalaste k.), perekond poolahviliste alamseltsist, *leemur* (1)

maakler (sks. *Makler* < holl. *makelaar*), vahendaja lepingute, eriti kaubandustehingute sõlmimisel

maania (kr. *mania* hullus), *med.* haiguslik erutusseisund kujutelmade kiire möödumisega ja ebaharilikult kõrgenenud meeleolu ning tegutsemistungiga; hullus, voom, kirglik kalduvus v. harrastus

maanid (ld. *mānes*), vanarooma usundis jumalustena austatud esivanemate hinged, heatahtlikud manalajumalused

maar (sks. *Maar*), kraaternõgu, vulkaanilise plahvatuslõõri kohal tekkinud nõgu (enamasti väike sõõrjas järv)

maasvärk (sks. *Maßwerk*), *arhit.* ehisraamistik, eriti gooti stiilis akna raidkivist raamistik

maater vt. *matriits*

maatriks (ld. *mātrix* emakas), *mat.* suuruste (arvude) kahemõõtmeliselt korraldatud kogu, laseb end paigutada ristkülikulisse skeemi, kus nii üksikuil ridadel kui ka veergudel on kindel matemaatiline mõte, mida võib vastavalt teatavaile reegleile välja arvutada

madame [*-da'm*] (pr.), nime ees lüh. Mme; pl. *mesdames* [*meda'm*], proua, pr. abielunaiste ja vanemate daamide kõnetlussõna

madapolaam e. **madepolaam** (linna nime järgi Indias), labane puuvillriie (tarvit. pesuks v. kleidiriideks)

made [*meid*] ***in***... (ingl., «tehtud, valmistatud — s»), kaupadele märgitav tempel nende päritolu kohta, näit. *M. in U.S.S.R.* valmistatud NSV Liidus, *M. in England* valmistatud Inglismaal

madeira [*-ei'-*] (Lääne-Aafrika ranna lähedal asetseva saare järgi), erilist sorti magusatest valgetest viinamarjadest valmistatav vein

mademoiselle [*madmuaze'l*] (pr.), nime ees lüh. Mlle, preili, neiu kõnetlussõna

madonna [*-o'-*] (it.), 1) «mu emand», end. daami kõnetlussõna Itaalias; 2) jumalaema nimetus Itaalias jt. katoliiklikes maades, ka tema kuju v. pilt

madrassaa = *medressee*

madrepoor (it. *madrepora*), *zool.* kivikorall; troopilistes meredes suurte kolooniatena elunev korall, mille kodadest tekivad korallrahud

madrigal (it. *madrigale*), naljatooniline karjuselaul, lühike armastuslaul; *muus.* mitmehäälne ilmalik vokaalpala, eriti XVI saj.

maestoso [*-to'-*] (it.), *muus.* majesteetlikult, ülevalt, pidulikult

maestro [*-e'-*] (it.), «õpetaja», «meister», helikunstniku v. mõne muu kunstniku austav nimetus

maffia (it.), roimarlik salaühing Sitsiilias, omandas XIX s. suure mõju; kuigi m. enne Teist maailmasõda hajutati, on m. terroristlik tegevus jälle elavnenud, olles suunatud progressiivsete tegelaste ja org-de vastu; sama nime all tegutsevad mõnes kodanlikus riigis (eriti Am. Ühendriikides) raha väljapressijate, narkootikumidega hangeldajate ja mängupõrgute omanike salaühingud

mag., lüh. sõnast *magister*

magasin (ar.), 1) varaait, ladu; kaubamaja, suur kauplus; 2) tulirelva salv; 3) pildiajakirja nimetus mitmes keeles

magister [*-i'-*] (ld., «ülem», «õpetaja»), 1) Vana-Roomas mõnede kõrgemate ametnike nimetus; 2) keskajal õpetaja nimetus ja akadeemiline kraad; 3) end. Eestis ja praegusel ajal

mõnedes riikides doktorikraadist madalam teaduslik kraad, lüh. mag.

magister artium [*-gi'- artsi-*] (ld.), lüh. M.A., doktorikraadist madalam akadeemiline kraad humanitaarteaduste alal mitmel maal (= *ingl. Master of Arts*)

magister dixit [*-gi'- diiksit*] (ld.), «õpetaja on (nii) ütelnud», skolastikute viide Aristotelesele kui vääramatule autoriteedile; *viide mingile vastuvaidlematule autoriteedile

magistraal (< ld. *magistrālis* peamine), pealiin, -tee, -tänav, -toru, -juhe v. -kraav

magistraat (ld. *magistrātus*), 1) Vana-Rooma riigiamet v. kõrgem riigiametnik (konsul, preetor, tsensor, rahvatribuun jt.); 2) tsaristlikul Venemaal alates Peeter I ajast kuni 1864—85 ja mitmes riigis veel praegugi — linnavalitsus; 3) Inglismaal ja Prantsusmaal rahukohtunik v. politseikohtunik

magistrand [*-a'nd*], vastava eksami õiendanud, kuid väitekirja veel mitte kaitsnud *magistri*kraadi taotleja tsaristlikul Venemaal

magistratuur, *magistraatide* kogu; magistraadi-au, -amet; mõnes kodanlikus riigis kohtunikkond v. kohtunikuamet

magistreerima, *magistrikraadi* omandama

magma (kr., «tainas»), tulikuum veniv-vedel kivimite sulam Maa sisemuses, maakoore alumistes kihtides; tulemägedest voolab m. maapinnale laavana

magmatiit, tardkivim, tardunud magma

magnaalium, *alumiiniumi* ja *magneesiumi* sulam

magnaat (keskld. *magnas* < ld. *māgnus* suur), suurnik, suurfeodaal, eriti kõrgaadli liige end. Ungaris v. Poolas; *mõjurikas rahandus- v. tööstustegelane kapitalistlikul maal, rahandus- v. tööstustuus

Magna Charta Libertatum [*harta -taa'-*] (ld.), «suur vabaduste ürik», Inglise põhikorra akt a-st 1215

magneesia (keskld. *magnesia* < kr. kohanimi), magneesiumoksiid, kerge valge pulber; tarvit. arstiteaduses vastumürgina happeliste mürgistuste puhul

magneesium, sümbol Mg, element, järjenr. 12, aatomm. 24,31; läikiv hõbevalge leelismuldmetall; esineb looduses vaid ühendeina, saadakse puhtal kujul elektrolüüsi teel; põleb heleda valgusega (tarvit. fotograafias m-i valguse allikana; tarvit. ka mitmesugustes sulameis; m-i ühendid on tarvitatavad arstiteaduses, tehnikas ja põlluväetisena)

magneetima vt. *magnetiseerima*

magneeto (lüh. sõnust *magnetoelektriline* masin), väike püsimagnetiga *generaator*; tarvit. plahvatusmootorite süüteseadmena

magnesiit, magneesiumkarbonaat, värvusetu, hall v. kollakasvalge mineraal; tarvit. peam. tulekindlate ehitusmaterjalide valmistamiseks

magnesüün (< *magnet* + *sünkrooniline*), elektriseade mõõduriista näitude edasiandmiseks ja mehhanismi kaugjuhtimiseks

magnet (kr. *magnētis lithos* Magneesia kivi, kr. kohanime järgi), keha, mis tõmbab külge rauda; l o o m u l i k m., magnetrauamaak, magnetiit; k u n s t l i k m., erilisest terasest valmistatud m., mis on magnetiseeritud kas teise m-i v. elektrivoolu abil

magnetiit, magnetrauamaak, tugevasti magnetiline must rauamaak, sisaldab 72,4% rauda

magnetiline, *magneti* omadustega, magnetisse v. magnetismisse puutuv; *külgetõmbav; m. a n o m a a l i a, kohalik kõrvalekaldumus maamagnetismi elementide üldisest jaotumisest; m. d e k l i n a t s i o o n, nurk m-se meridiaani ja geograafilise meridiaani vahel; m. i n k l i n a t s i o o n, nurk, mille moodustab vabalt rippuv magnetnõel rõhtpinnaga; m. m o m e n t, põhiline aine magnetilisi omadusi iseloomustav suurus; m. p e r m e a a b l u s e. m. l ä b i t a v u s, aine omadus eneses tihendada magnetväljajõude; m. m e r i d i a a n vt. *meridiaan*; m. t o r m, äkki tervel Maal korraga tekkiv korrapäratu mööduv häire maamagnetismis, eriti tugev polaarpiirkondades

magnetiseerima e. **magneetima**, 1) *magneti* omadusi tekitama, *magnetiliseks* tegema; 2) *van.* hüpnotiseerima, *mesmeriseerima*

magnetism, 1) magneti omadus rauda külge tõmmata; kõigi magnetiliste

nähtuste kogunimetus; e l e k t r o m., elektrivoolu abil tekitatud magnetilised nähtused; m a a m., kogu Maa magnetiliste nähtuste üldnimetus; Maa toimib suure magnetina, mille üks poolus asetseb (geograafilise) põhjapoolus lähedusel, teine lõunanaba läheduses; 2) *külgetõmbavus; 3) a n i m a a l n e e. l o o m n e m. vt. *mesmerism*

magneto- (vt. *magnet*), magneti-, magnetilis-

magnetofon (...kr. *phōnē* heli), seade heli vm. informatsiooni magnetiliseks salvestamiseks (ja taasesitamiseks)

magnetomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist magnetvälja mõõtmiseks, eriti maamagnetismi intensiivsuse määramiseks (tarvit. ka magnetiliste rauamaakide otsingul)

magneton, *füüs.* vähim ühik *elementaarosakeste* magnetilise momendi mõõtmiseks

magnetoola, *magnetofon* ja *radioola* ühisesse kasti monteeritud aparaadina

magnetron, elektronlamp, milles elektronide liikumist juhitakse ristuvate elektrivälja ja magnetvälja abil; tarvit. ultralühilainete tekitamiseks, on *radari* tähtsaim osa

magnetväli, *füüs.* iga *magnetit* ümbritsev piirkond, kus mõjuvad magnetjõud

magnoolia (pr. botaaniku P. Magnoli (1638—1715) nime järgi), suurte valgete kuni punaste lõhnavate õitega igihaljas puu v. põõsas; levinud Ida-Aasias ja P.-Am-s, kasvatatakse pargipuuna ka Musta mere rannikul

magnum opus [*maa-*] (ld.), suurteos, peateos

magot (pr. *magot*), ainus Eur-s (Gibraltari kaljudel) elav ahviliik makaakide perek-st

mahaatma = *mahatma*

mahagon e. **mahagonipuit** (ind.), mitmesuguseist troopilises Am-s ja Aafrikas kasvavaist puuliikidest saadav punane v. pruun väärispuit

mahajaana (sanskr., «suursõiduk»), *budismi* põhisuundi, levinud peam. Tiibetis, Hiinas ja Jaapanis

maharadža [*-ra'-*] (sanskr., «suurkuningas»), kõrgem vürstitiitel Indias

mahatma [*-ha'-*] (sanskr., «suurhing»), 1) hindude mütoloogias üleloomuliku vaimukõrgusega isik, jumalik üliinimene; 2) eriti austatava isiku tiitel tänapäeva Indias

mahdi (ar., «õigesti juhitu»), muhameedlaste poolt oodatav messias, kes pidavat Muhamedi töö lõpule viima; selle nime on endale võtnud mõned rahvuslik-usulise ülestõusu juhid

mahdistid, Egiptuse valitsuse ja inglise imperialistide vastu suunatud rahvuslikust vabastusvõitlusest osavõtjad Ida-Sudaanis 1881—98

mahh (Austria füüsiku E. Machi nime järgi), *füüs.*, *tehn.* suhtarv liikuva keha kiiruse ja heli kiiruse vahel ümbritsevas keskkonnas (eriti atmosfääris)

mahhairoodus (< kr. *machaira* mõõk + *odus* hammas), mõõkhammastiiger, väljasurnud kiskjaline kaslaste suguk-st, pikkade, suust väljaulatuvate kihvadega

mahhinatsioon (ld. *machinātio*), sepitsus, riugas

mahhineerima (ld. *machinārī*), sepitsema, riukaid tarvitama

mahhism vt. *empiriokrititsism*

mahoonia (Am. botaaniku M'Mahoni (1775—1816) nime järgi), P.-Am-st pärinev madal igihaljas kollaste õite ja siniste marjadega ilupõõsas

mahorka [*-o'-*] (vn. *махорка*), liik odavat suitsetamistubakat

mai (ld. *Maius*), lehekuu, meil praegu kehtiva kalendri 5. kuu

maidaan (trg.), väljak, eriti turuväljak NSV Liidu lõuna- ja kaguosas

maika (vn. *майка* < *май* maikuu), särgik, sportlik käisteta trikoosärk

mailer (ingl. *miler* < *mile* miil), *sport* ühemiilisest (= 1609 m) jooksust osavõtja sportlane; samadistantsilisest võidusõidust osavõtja hobune; keskmaajooksja

mais (hsp. *maiz* < ind.) e. **kukuruus** (trg.), nn. türgi nisu, troopilisest Am-st pärinev kõrreline, tähtis kultuurtaim

maître [*meetr*] (pr.), meister, õpetaja (tarvit. ka silmapaistva õpetlase, kirjaniku v. kunstniku austava nimetusena); m. d'h ô t e l [*dote'l*], ülemkelner, restorani v. söökla peakorraldaja

maîtresse [*metre'ss*] (pr.) = *metress*

majesteet (ld. *majestas* suurus, ülevus), keisrite ja kuningate aunimetus monarhistlikes Eur. riikides

majesteetlik, (kuninglikult) suursugune, ülev

majonees (pr. *mayonnaise*), külm kaste söögiõlist, munarebust, sidrunimahlast jm.; sellise kastmega ülevalatud külmtoit, eriti linnulihast v. kalast

majoolika (it. *maiolica* < Mallorca saare nime järgi), maalingutega kaunistatud ja glasuuritud fajanssnõud, eriti XV—XVI s. it. ja hsp. kunstkeraamika

major (< ld. *mājor* suurem, ülem), ohvitseri auaste Nõukogude armees, kaptenist kõrgem ja alampolkovnikust madalam

majoraan (vanapr. *majorane* < keskld. *majorana* < kr. *amarakon*) e. **meiran** (sks. < ld.), vorstirohi, Põhja-Aafrikast pärinev vürtsitaim huulõieliste suguk-st

majoraat (ld. *majorātus* < *mājor*), mõnel maal veel säilinud feodaalne pärimiskord, mille järgi sugukonnamõis läheb jagamatu pärandina vanimale pojale perekonnas v. vanimale isikule ühtviisi õigustatud pärijate hulgast; m-mõis, sugukonnamõis, m-i alusel pärandatav mõis

majordoomus (< ld. *mājor* suurem, ülem + *domus* maja), 1) *aj.* kuningliku majapidamise juhataja ja kuninga sõjalise kaaskonna ülem varasel keskajal Frangi riigis; 2) majaülem, (mõisa v. lossi) ülemteener

majoriseerima, häälteenamusega oma otsust peale sundima

majoritaarne, enamuslik, enamuse otsusel põhinev; m. valimissüsteem, valimisviis kodanlikes maades: igast ringkonnast valitakse häälteenamusega kindel arv rahvaesindajaid, vähemusse jäänud kandidaatidele antud hääled lähevad kaotsi

majoriteet (keskld. *majoritas* < ld. *mājor*), enamus, eriti häälteenamus

majuskel [-*u'*-] (ld. *majusculus* suurevõitu) e. **versaal** (< ld. *versus* rida, värss), suurtäht, suur kirja- v. trükitäht. Vast. *minuskel*

makaak (port. *macaco*), loom pärdiklaste suguk-st, esineb hulga liikidena peam. Lõuna- ja Kagu-Aasias

makadam (šoti teedeehitaja J. Mc-Adami (1756—1836) nime järgi), killustiktee, kokkurullitud kivikillustikust ja kruusast ehitatud maanteesõidutee; kivikillustik teekattematerjalina

makao (< p.-n.), eredavärvuseline pikasabaline papagoi *aara* perek-st

makaronid (it. *maccheroni*), nisujahust valmistatud, enamasti pikad peened toru kujuline kuivatatud toiduaine

makaronistiil e. **makaronism**, koomiliselt segakeelne kirjandusstiil, emakeelsete ning võõrkeelsete sõnade ja vormide läbisegi tarvitamine, eriti piltkejantlikus luuletuses

maketeerima e. **makettima**, *maketti* koostama v. valmistama, trükiteost maketina välja andma

makett [-*e'*-] (pr. *maquette*), 1) näidismudel, hoonete, masinate, toasisustuse jne. kujutis vähendatud mõõtmeis; 2) mingi toiduaine mudel vaateakna dekoratsiooniks; 3) trükiteose prooviekse mplar

make-up [*meik-ap*] (ingl.), näo ilujumestus

makii (pr. *maquis*), 1) = *makja*; 2) pr. partisanide nimetus Teise maailmasõja ajal

makja (it. *machhia*), Vahemeremaal enamasti igihaljaist okkalistest põõsastest ja põõsaspuudest moodustuv sageli peaaegu läbipääsmatu tihnik (eriti Korsikal), kus varemini tihti leidsid varju tagaotsitavad. Vrd. *makii*

makjavellism (it. poliitiku, ajaloolase ja kirjaniku Niccolò Machiavelli (1469—1527) nime järgi), mitte mingeid moraalikitsendusi tunnustav ja oma eesmärkide saavutamiseks kõiki vahendeid lubatavaks pidav poliitika, mis ei põrka tagasi pettuse, sõnamurdmise, reetmise ega mõrva eest

mako (< p.-n.), liik läikiva kiuga egiptuse puuvilla; sellest valmistatud *trikoo*tooted

makramee (pr. *macramé* < (ar.), pitsitaoliselt sõlmitud narmastik; mitmekeermeline puuvill-lõng

makrell [-*e'll*] (pr. *maquereau* < vanapr. *makerel*) e. **skumbria** (vn. *скумбрия* < ld. *scomber* < kr. *skombros*), *zool.* Euroopa ja Aafrika rannavete kala ahvenaliste seltsist

makro- (< kr. *makros* pikk, suur), suur-, hiid-

makroblast (...kr. *blastos* idu, võrse), vere punalible suur tuumaga eelaste

makroelemendid, organismi elutegevuseks suuremal hulgal vajalikud elemendid. Vrd. *mikroelemendid*

makrofaag (...kr. *phagos* õgiv), suurõgirakk e. *fagotsüüt*

makrofloora (...*floora*), teat. ala makroskoopiline taimestik, palja silmaga nähtav taimestik

makrokefaalsus (...kr. *kephalē* pea), suurepealisus, pea ülemäärane suurus

makrokliima (...*kliima*), suurema geograafilise ala, haril. maastikulise vööndi kliima; ka välised kliimaolud, vastandatuna piiratud ruumi (näit. hoone) mikrokliimale

makrokosmos [-*ko'*-] (...*kosmos*), «suur maailm», kõiksus, universum. Vast. *mikrokosmos*

makromeer (...kr. *meros* jagu), *biol.* suurlõigustusrakk, muna lõigustumisel kujunev suur reburikas rakk. Vrd. *mikromeer*

makromolekul (...*molekul*), *biol.* tuhandetest v. miljonitest aatomitest koosnev hiigelmolekul

makropood (...kr. *pus* jalg), suuruimlane, liik labürintkalu; kuldroheline m. on sagedane akvaariumis peetav ilukala

makroseismiline (...*seismiline*), otseselt tuntav, ilma *seismograafi* abita registreeritav (maavärina kohta)

makroskoopiline (...kr. *skopeō* vaatlen), palja silmaga nähtav. Vast. *mikroskoopiline*

makrospoorid e. **megaspoorid**, *bot.* suureosed, erieoseliste taimede suuremad *spoorid*. Vast. *mikrospoorid*

makrostruktuur, kõva aine, eriti metalli, sulami v. kivimi sisemine struktuur, mida võib vaadelda palja silmaga v. luubi abil. Vrd. *mikrostruktuur*

maksiim (pr. *maxime* < ld. *maxima sententia*), tarkussõna, elutarkus v. käitumisreegel

maksill [-*i'*-] (ld. *maxilla* lõualuu), *anat.*, *zool.* ülalõug (selgroogseil); m-d, lülijalgsete alalõuad, suiste teine ning kolmas paar

maksimaalne (< ld. *maximus* suurim), suurim võimalikest, ülemmäärane. Vast. *minimaalne*

maksimalism, äärmuslus, nõuete v. põhimõtete äärmuseni viimine; *aj.* väikekodanlik poolanarhistlik terroristlik vool, mille esindajad (maksimalistid) eraldusid sotsialistidest-revolutsionääridest a. 1904; likvideerus a. 1920

maksimum (ld. *maximum*), ülemmäär, suurim võimalik suurus, ulatus v. hulk. Vast. *miinimum*; m-termomeeter, kahe vaatluse vahel esinenud kõrgeimat temperatuuri märkiv termomeeter (tarvit. ühendatult *miinimumtermomeetriga*)

maksvell (ingl. füüsiku J. C. Maxwelli (1831—79) nime järgi), tähis Mx, *füüs.* magnetvoo mõõtühik CGS-süsteemis

makulatuur (< ld. *macula* määrdeplekk), praaktrükk; pakkimispaberiks v. ümbertöötamiseks minevad trükised, vanapaber; *väärtusetu kirjandus, kirjanduslik praak

malaaria (< it. *mal'aria* halb õhk), halltõbi, eriti troopilistes maades, aga ka mujal soistel aladel levinud haigus, mida iseloomustab kõrge hooti puhkev palavik; m-t põhjustavad inimese vere punaliblede nugivad eosloomad *plasmoodiumid*; edasikandjaks on hallasääsk

mala fide (ld.), «pahas usus», ebaausalt. Vast. *bona fide*

malahhiit (pr. *malachite* < kr. *malachē* malva, kassinaeris), mineraal, roheline vasemaak (tarvit. ka poolvääriskivina iluasjade valmistamiseks); m-roheline, heleroheline tehisvärvaine puuvilla ja siidi värvimiseks

malakoloogia e. **malakozooloogia** (< kr. *malakos* pehme), limuseteadus, molluskeid käsitlev zooloogia haru

mal à propos [-*po'*] (pr.), ebasobival ajal

maleiinhape (< ld. *mālum* õun), orgaaniline hape (tarvit. mitmesuguste keemiliste ühendite sünteesiks)

malheur [*malöör*] (*pr.*), halb õnn; häda, õnnetus. Vast. *bonheur*

malleiin, tatitaudi (*malleuse*) batsillide kultuurist valmistatud ekstrakt (tarvit. selle taudi diagnoosimiseks hobustel)

malleus (ld., «vasar; ohvrilooma tapmisvasar; loomataud»), 1) *vet.* tatitaud (ohtlik hobuste nakkushaigus); 2) *anat.* vasar (üks kolmest kuulmeluukesest)

malspiik (sks. *Marlspieker* < holl. *marlijn* kahekeermeline köis + *spijker* ora, nael), *mer.* terava otsaga puu- v. raudpulk pleissimiseks

maltaas (< ingl. *malt* linnased), õllepärmis ja mujal leiduv ferment, mille toimel linnasesuhkur laguneb viinamarjasuhkruks, *glükoosiks*

maltoos, linnasesuhkur, seemnete idanemisel tärklisest tekkiv suhkruliik

maltreteerima (pr. *maltraiter*), halvasti v. julmalt kohtlema

maltusiaan e. **maltuslane**, *maltusianismi* pooldaja

maltusianism e. **maltuslus**, reaktsiooniline kodanlik teooria, mis püüab tõestada, et töötajate viletsus kapitalismi tingimustes on absoluutse ülerahvastuse tagajärg. Selle teooria rajaja inglane Th. R. Malthus (1766—1834) väitis, et rahvastik tõkestuse puudusel kasvab märksa kiiremini elatusvahendeist, ja seepärast ülemäärane rahvastiku juurdekasv tekitab paratamatult viletsust

malvaasia viinamari (< p.-n.), sort Kreeka saartel, Sitsiilias, Sardiinias jm. kasvavaid magusaid valgeid viinamarju, millest tehakse malvaasia veini ja *madeirat*

malöör = *malheur*

mamelukid [-*u'*-] (ar.), türgi ja kaukaasia päritoluga orjadest ihukaitseväelased Egiptuse sultanite teenistuses alates XII s. lõpust; saavutasid hiljem riigis poliitilise võimu; hävitati a. 1811

mammaalid (ld. *Mammalia* < *mamma* nisa), imetajad, klass kõrgeimalt arenenud selgroogseid

mammaloloogia e. **mammaloogia** e. **terioloogia** (< kr. *thērion* (mets)-loom), *mammaale* käsitlev *zooloogia* haru

mammon (kr. *mamōnas* rikkus < aramea k.), maine vara, rikkus

mammut (jakuudi k.), jääajal väljasurnud loom londiliste seltsist

mammutipuu, P.-Am-s kasvav reliktne väikeste soomusjate okastega väga pikaealine hiiglaokaspuu

mana (polüneeslaste v. melaneeslaste k.), *folkl.* Okeaania pärismaalaste ja ka mõnede teiste rahvaste uskumuse järgi mingi salapärane jõud v. toimimisvõime, mis on omane mõnedele erakordseile isikuile, loomadele v. isegi esemeile; erakordne autoriteet v. mõjuvõim

manaat(i) vt. *lamantiin*

mandaat (ld. *mandātum*), käsk, käsund; volitus, volikiri; R a h v a s t e l i i d u m., pärast Esimest maailmasõda võitnud riikidele Rahvasteliidu poolt antud volitus teatavaid maid, nn. m - m a i d e. m - k o n d i valitseda eestkostmise põhimõtte alusel; m - k o m i s j o n, komisjon rahvasaadikute kongressist osavõtjate jne. volitus kontrollimiseks

mandant [-*a'nt*], volitaja, *mandaadi* andja

mandariin I (port. *mandarin* < sanskr.), vana feodaalse Hiina kõrgemate ametnike nimetus Euroopa keeltes

mandariin II (pr. *mandarine*), tsitruste hulka kuuluva, Kagu-Hiinast pärineva m - i p u u punakaskollane apelsinist väiksem vili

mandataar, volitatu, *mandaadi* saaja

mandel (keskld. *amandula* < kr. *amygdalē*), 1) *mandlipuu* seeme; 2) k u r g u m. vt. *mandlid*

mandiibul (ld. *mandibula*), *zool.* alalõug (selgroogseil); m - i d, lülijalgsete ülalõuad, suiste ülemised osad

mandlid e. **tonsillid** (ld. *tonsillae*), mandlikujulised elundid kurgus, suulaes ja keelepäras

mandlipiim, mandliõlist valmistatav piimataoline emulsioon (tarvit. farmaatsias ja kosmeetikas)

mandlipuu, roosõieliste suguk-da kuuluv taim, mille viljakivi (m a n d l i p ä h k e l) sisaldab söödavat tuuma (seemet), mandlit; m-pähkleid kasutatakse pagaritööstuses ja m a n d l i - õ l i saamiseks, mida tarvit. kosmeetikas ja farmaatsias

mandoliin (it. *mandolino*), nelja keeltepaariga keelpill, mängitakse erilise lipitsaga, *plektroniga*

mandoola (it. *mandola*), mandoliinisarnane, kuid sellest suurem ja oktaavi võrra madalamalt häälestatav keelpill

mandragora [-*dra'*-] (ld.) = *alraun*

mandrill [-*i'*-] (hsp. *mandril*), *zool.* metstont, suure pea ja kõntsabaga ahv; nina on punane, põsed sinised, tuharamõhnad osalt punased, osalt sinised; elab Lääne-Aafrikas

maneer (pr. *manière*), 1) käitumisviis, komme, harjunud toimimisviis; 2) vormikäsitlusviis, omapäraste stiilivõtete kogum

maneeritsema, maneerlikult käituma, käitumises edvistlema; kunstlikku laadi harrastama

maneerlik, tehtult-kunstlik, edvistlev

maneež (pr. *manège* < it. *maneggio*), ratsutamisrada; väljak v. hoone ratsutamise õpetamiseks

manerism (vt. *maneer*), 1) stiiliperiood kujutavas kunstis renessansi ja barokkstiili vahel; 2) maneerlikkus, teatavate *maneeride* harrastamine; liialdavalt peenutsev kunstistiil

mangaan (pr. *manganèse* < keskld. *magnesia* < kr.), sümbol Mn, element, järjenr. 25, aatomm. 54,94, läikivhall rabe metall, esineb looduses vaid ühendeina

manganiin, vase, *mangaani* ja nikli (vahel ka raua) sulam; tarvit. elektrotehnikas mõõteriistade valmistamiseks

manganiit, mineraal, *mangaan*hüdroksiid, tähtis mangaanimaak

manglipuud (< pr. *manglier* < malai k.), karkjuurtega puud madalail troopilistel rannikuil, kus nad mettana rannamudas kasvades moodustavad mangroovsoid; juba emapuul rippudes areneb m-e käävjast viljast pikk idand, mis mudasse langenuna hakkab kiiresti kasvama; puuvõrast rippuvad alla pikad õhujuured

mango (malai k.), *mangopuu* vili

mangold (sks.), lehtpeet

mangopuu, troopilises Aasias kasvav suur puu magusate kollakate õunasuuruste viljadega, nn. m a n g o - p l o o m i d e g a

mangroov (ingl. *mangrove* < malai k.), 1) troopiliste maade madalaile rannikuile iseloomulik tihe soomets, nn. m - s o o; 2) = *manglipuu*

mangust [-*u'*-] (pr. *mangouste* < India k.), kärpkaslaste suguk-st kiskja; hävitab madusid; elab Lõuna-Aasias ja Põhja-Aafrikas, kus teda tuntakse *ihneumoni* e. vaaraoroti nime all. Vrd. *mungo*

maniakaalne, *maaniale* omane; maania all kannatav, hullumeelne, pööraне; maniakile omane

maniakk [-*a'kk*], *maania* all kannatav isik, hull

manifest (< ld. *manifēstus* avalik), riigivalitsuse pidulik kirjalik pöördumine elanikkonna poole, teadaanne kavatsetavaist sammudest; partei v. mõne muu org-i v. rühmitise programmilise sisuga avalik teadaanne

manifestant [-*a'nt*], manifestatsiooinist osavõtja, meeleavaldaja

manifestatsioon (ld. *manifestātio*), 1) massimeeleavaldus, rongkäik; 2) avalikuks tegemine, ilmutus, avaldus

manifesteerima (ld. *manifestāre* avalikustama), avalikult teatavaks tegema, kuulutama, ilmutama; *manifestatsioonist* osa võtma

manifestne [-*fe'*-], ilmne, silmanähtav

manihheism (legendaarse pärsia jutlustaja Mani nime järgi), osalt kristlik, osalt vanapärsia usundist *masdaismist* võrsunud õpetus, levinud Rooma keisririigis alates III s.; m-i põhidogmaks oli võitlus hea ja kurja, valguse ja pimeduse riigi vahel kogu maailmas; m-i pooldajad on tuntud *manilaste* nime all

manihott [-*o'tt*] vt. *maniokk*

manilovlus (vn. kirjaniku N. Gogoli teose «Surnud hinged» tegelase Manilovi nime järgi), teovõimetu unistamine, eluvõõraste heatahtlike plaanide sepitsemine

manipul (ld. *manipulus* peotäis), Vana-Rooma leegioni alajaotus, 1/3 *kohorti*

maniküür (pr. *manicure* < ld. *manus* käsi + *cura* hooldus), käte, eriti küünte eest hoolitsemine, käte iluravi

manilased, *manihheismi* pooldajad

manilla e. **manillakanep** (< Manila linna järgi), kiubanaani lehetupekiududest saadav väga vastupidav materjal; kasut. eriti köite valmistamiseks

maniokk [-*o'*-] (hsp. *manioca* < ind.) e. **manihott** [-*o'tt*] e. kassaava (kariibi k.), troopilisest L.-Am-st pärinev põõsastaim piimalilleliste suguk-st, tähtis troopikamaade kultuurtaim, kasvatatakse suurte tärkliserikaste mugulate pärast, millest saadakse *tapiokki*

manipulaator (< pr. *manipulateur* < ld. *manipulus* peotäis), käsitseja, menetleja, *manipulatsioonide* teostaja; *tehn.* seade millegi (kaug)käsitsemiseks

manipulatsioon, käsitsus, menetlus; keerukas võte; kaval võte

manipuleerima (pr. *manipuler*), käsitsema, menetlema; *manipulatsioone* teostama

mankeerima (pr. *manquer*), (põhjuseta) puuduma, ära jääma; hooletusse jätma

manko (it. *manco*), puudus, puudujääk

manna (hbr.), 1) piiblis mainitud

taevast sadanud imetoit (t a e v a m.); 2) mõnede taimede teradeks kuivav magus eritis (millest saadakse *manniiti*); 3) peeneteralised nisu- v. maisitangud

mannekeen (pr. *mannequin* < flaami k. *mannekin* mehike), 1) inimesekujuline proovimis- ja demonstreerimismudel; riietust, soenguid jms. demonstreeriv inimene; *iseseisvusetu, iseloomutu v. tahtejõuetu isik

manniit e. **mannitool** (< *manna* 2.), *biol.* valge kristalne aine, alkoholide rühma kuuluv pisut magus ühend, sisaldub mitmetes taimedes; oksüdeerumisel muutub *mannoosiks*

mannoos, *manniidi* oksüdeerumisel saadav *monosahhariid*, nn. mannasuhkur

manomeeter (< kr. *manos* hõre + *metreō* mõõdan), gaaside v. vedelike rõhumõõtur

mansard [-*sa'*-] (pr. *mansarde* < p.-n.), katusekorrus, mansardkatusega piiratud ruumis asetsev korrus; m - k a t u s, murdpinnaline katus, mis võimaldab suuremat katusealust ruumi, kus võib asetseda katusekorrus v. katusekamber

mansett [-*e'*-] (pr. *manchette* < *manche* käis), kätis, randmekate

mantel (ld. *mantellum*), avar üleriie; *zool.* limustel seljapoolel esinev nahakurd, mis moodustab lõpuskoopa välisseina; *mantelloomade* kehakate; *tehn.* üleulatuv, kattev osa, kate, kest, ümbris

mantelloomad e. **tunikaadid** (< ld. *tunicātus* kesta v. mantliga varustatud), *zool.* alamhõimkond keelikloomi: mereloomad tartelja v. kõhretaolise kehakattega — mantliga

mantika (kr. *mantikē*), oletatav kunst tulevikku mõistatada ja «jumalate» v. «saatuse» otsust teada saada

mantilja [-*i'*-] (hsp. *mantilla*), pitsist peasall hispaanlannadel; lühike peleriin

mantiss [-*i'*-] (ld. *mantissa* lisand), *logaritmi* murdarvuline osa

mantoo (pr. *manteau*), lai naistemantel

mantra (sanskr.), vanaindia võlusalm v. ohvritalitusel öeldav lausung; sügava tähendusega mõttesalm, aforism

mantsipatsioon (ld. *mancipātio*), Rooma õiguses vormiline võõrandamistehing tunnistajate juuresolekul

manuaal (< ld. *manuālis* käe-, käsi-), 1) käsiraamat; 2) oreli käsiklahvistik, kätega v. sõrmedega mängitav klahvistik, vastandina *pedaalile*

manuaalne, käeline, käe-, käsi-; m. t e g e v u s, käeline tegevus õppetöös, õppetegevus käsitöö alal

manufaktuur (keskld. *manufactūra* < ld. *manus* käsi + *facere* tegema), 1) tekstiilitööstus; tekstiilkaup; 2) *aj.* varakapitalistlik tootmisvorm, kus tootmine toimus käsitsi; m. eelnes masinaid kasutavale vabrikutööstusele, eriti ketramis- ja kudumistööstuse alal, kusjuures suured hulgad töölisi olid koondatud ühistesse tööruumidesse

manul (mongoli k.), *zool.* stepikass, väike loom kassi perek-st, esineb Siberis, Mongoolias, Kesk-Aasias, Tiibetis jm.

manu militari [-*taa'*-] (ld.), «sõjalise käega», relvastatud jõuga

manu propria (ld.), oma käega

manuskript [-*i'*-] (keskld. *manuscriptum* käega kirjutatu), käsikiri

manus manum lavat (ld.), käsi peseb kätt

manööver (pr. *manoeuvre*), sõjaväeosade, ka laevade ja lennukite plaanipärane ümberpaigutus soodsama positsiooni saavutamiseks; rahuaegne, taktikaline väeharjutus sõjaolukorraga võimalikult sarnanevais tingimustes; transpordivahendi (näit. rongi) ümberpaigutus; *kaval toimimisviis, osav võte

manööverdama, *manöövreid* tegema; sõidukiga mitmesugustes suunas liikuma vajaliku asendi v. suuna saavutamiseks, eriti vedureid ning vaguneid pea- ja kõrvalteedel ümber paigutama; *osavalt toimima, kavalaid käike tegema

maraanid (hsp. *marranos* sead), Hispaanias ja Portugalis XIV—XV s. sunniviisil ristitud juudid, kes salaja pidasid kinni oma endise usu kommetest, kannatasid inkvisitsiooni julma jälitamist

marabu (ar.), liik karklinnulisi, troopilises Aafrikas elav raisasööja lind hiiglasuure nokaga ja puguja kotiga kaelal

marabutt [-*u'*-] (ar.), islami erakmunk Põhja-Aafrikas; sellise erakmunga pühaks peetav haud

maral (trg.), Siberis elav hirve alamliik

maraskiino (it. *maraschino*), it. kirsiliköör

marasm [-*ra'*-] (kr. *marasmos* kurtumus), närtsimus, kehalise ning vaimse jõu langus; **moraalne* jõuetus, mandumine

maraton e. **maratonijooks**, ülipikamaajooks (42 km 195 m), nimetatud u. 30 km Ateenast kirdes asetseva Marathoni lagendiku järgi, kus a. 490 e. m. a. kreeklased saavutasid võidu pärslaste üle; teate võidust tõi käskjalg Ateenasse joostes ja suri kohale jõudes ülepingutusest

marcato [-*ka'*-] (it.), *muus.* rõhutades

marchesa [-*ke'za*] (it.) = *markiis*

marchese [-*ke'ze*] (it.) = *markii*

maremm [-*e'*-] (it. *maremma* mererannik), ebatervislik sooala Itaalia läänerannikul

marengo [-*e'*-] (< Marengo küla Loode-Itaalias), kalevitaoline must valgete kiududega riie meeste ülikondadeks v. mantliteks

mareograaf vt. *limnigraaf*

margariin (< kr. *margaron* pärl), mitmesugustest loomseist v. taimseist rasvadest valmistatav või aseaine

marginaal (< ld. *margo* äär), märkus raamatu valgel äärel, ääremärkus; m - i d, «ääremärkustena» antud lühikirjutised, mõttekillud

marihuaana vt. *hašiš*

mariin (pr. *marine*), meremaal, mere-, ranna- v. sadamavaateid kujutav maal

mariinne (ld. *marinus* < *mare* meri), mere-

marimba [-*i'*-] (hsp. < bantu k.), *muus.* Lõuna-Aafrika ja Kesk-Ameerika neegrite *ksülofoni*taoline väreleva heliga löökpill; orkestri- v. kontsertpillina on metallplaatidega m. mõnel maal tuntud ka **marimbafoni** [-*i'm*-] (...kr. *phōnē* hääl, heli) nime all

marinaad (pr. *marinade*), vürtsitatud äädikavedelik marineerimiseks; marineerimise saadus, marineeritud toiduaine

marineerima (pr. *mariner*), äädika ja vürtsainetega kulinaarselt töötlema v. hoidistama

marinism I (< pr. *marine* merevägi), imperialistlike riikide püüdlus saavutada ülevõimu merel sõjalaevastiku ülekaalu kaudu

marinism II, otsitult keeruline stiil XVII s. it. kirjanduses, algatatud G. Marino (1569—1625) poolt

marinist I, meremaalija. Vt. *mariin*

marinist II, *marinismi* (II) esindaja kirjanduses

marionett [-*e'*-] (pr. *marionette* < p.-n.), näitenukk, nukuteatris tarvitatav nukk; *teiste poolt juhitav tahtejõuetu isik; m - v a l i t s u s, «nukuvalitsus», mingi imperialistliku suurriigi kuuleka tööriistana toimiv riigivalitsus

marjas (pr. *mariage* abielu), kaardimäng 2 v. 4 isikule, kusjuures 4 mängija puhul vastasistujad mängivad kokku

mark I (germ., «märk»), 1) postimaksu (p o s t m.) v. tempelmaksu (t e m p e l m.) tasumise märk; 2) vabriku v. ärifirma märk kaubal; 3) (tuntud firmamärgiga seotud) kauba liik v. kvaliteediline omapärasus

mark II (germ.), rahaühik (varemini ka kaaluühik) paljudes Euroopa maades; m. (= 100 *penni*) oli rahaühikuks ka kodanlikus Eestis enne 1928. aastat, millal kehtestati uue rahaühikuna *kroon* (väärtuses 100 tolleaegset m-a), ja m. langes väärtuselt kokku (uue) *sendiga*

mark III (germ., «piir»), 1) talupoegade kogukond keskaegsel Saksamaal; 2) varafeodaalses Frangi riigis ja hiljemini Saksamaal piiriäärne riigiosa, mille eesotsas oli *markkrahv*

markantne [-*ka'*-] (pr. *marquant* < germ.), eriti silmapaistev, teravasti esiletungiv, ilmekas

markasiit (keskld. *marcasita* < ar.), hall v. valkjas rauamaak, sama koostisega kui *püriit*

markeerima (pr. *marquer* < germ.), märkima, tähistama; tugevasti rõhutama

marketrii (pr. *marqueterie*), mööblipinna ilustamine ornamentidega üksteise kõrvale asetatud värvilistest puu-, pärlmutri- jne. tükikestest; säärane mööbliornament. Vrd. *inkrustatsioon*

markii (pr. *marquis*), krahvist kõrgem ja hertsogist madalam kõrgaadli tiitel Prantsusmaal, Inglismaal, Itaalias jm.

markiis (pr. *marquise*), 1) *markii* abikaasa; 2) kinni- ja lahtirullitav väline riidest akna-päikesevari

markisett [-*e'*-] (pr. *marquisette*), õhuke kerge siid- v. puuvillriie

markitant [-*ta'*-] (sks. *Marketender* < it. *mercatante* kaubitseja), vanemal ajal sõjaväega kaasas käinud toidu- ja tarbeainete müüja

markkrahv (sks. *Markgraf*), keskaegses feodaalses Lääne-Eur-s piiriäärse riigiosa valitseja, vt. *mark III*; X—XII s. sai enamik m-e Saksamaal riigivürstideks

marksism, K. Marxi ja Fr. Engelsi rajatud esimene teaduslik sotsialistlik õpetus; hiljemini loovalt edasi arendatud V. Lenini poolt. Vt. *marksism-leninism*

marksism-leninism, terviklik filosoofiline maailmavaade, niihästi teaduslik teooria kui ka praktiline juhtnöör kogu maailma proletariaadile võitluses uue, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisel, teadus kommunistliku ühiskonna ehitusest

marksist, *marksismi* pooldaja, marksistliku maailmavaatega isik

marksistlik, *marksismile* omane

markšeider (sks. *Markscheider*), insener v. tehnik, kes toimetab täpseid mõõtmisi kaevandustes, sidudes neid mõõtmistega maapinnal

marköör (pr. *marqueur* märkija), 1) punktideluegeja ning -märkija piljardimängus; 2) *tehn.* märkur, märgisti, jäljemärkija (põllutööriist v. selle osa)

marmelaad (port. *marmelada*), puuvilja- v. marjapüreest suhkru (ja *agar*ainete) lisandusega valmistatud hoidis v. maiustus

marmor (ld. < kr. *marmaros*), peam. *kaltsiidist* koosnev kristallteraline valge v. mitmekesise värvusega lubjakivi, väärtuslik materjal skulptuuris, ehitustehnikas jm.; sageli nimetatakse m-ks ka muid hästi lihvitavaid lubjakiviliike

marmoreerima, pinda marmoritaoliseks töötlema, marmoripinnale iseloomulike laikude ning viirudega varustama

marmorpaber, *marmorit*aoliste laikude ja viirudega ilupaber

marodeerima (pr. *marauder*), röövides ümber hulkuma; *marodöörina* toimima

marodöör (pr. *maraudeur*), lahingu väljale jäänud surnuilt ning haavatuilt väärtesemeid rööviv isik; sõja ajal tagalas rööviv väejooksik; *liigkasuvõtja, hangeldaja

marokään (pr. *maroquin*, kohanime Maroko järgi) = *safian*; m - p a b e r, m-i meenutav ilupaber (tarvit. raamatuköitmisel)

marott (pr. *marotte* narrikepp), veidruseni ulatuv eriharrastus; erinõrkus, narrus

marrism (nõukogude keeleteadlase N. Marri (1865—1934) nime järgi), vulgaarmarksistlik üldkeeleteaduslik teooria, 1950. a. tunnistati ekslikuks

marsruut (pr. *marcheroute*), marsikava, rännakuks määratud tee v. suund; reisikava

marss I (pr. *marche*), liikumine korrapärasel taktsammul; sõjavägede rännakliikumine; paaristaktiline muusikateos marssimise toetamiseks v. sellele vastavas meeleolus

marss II (holl. *mars* korv), mastikorv, poolümmargune platvorm masti alumise osa lõpul, kust algab marssteng

marssal (pr. *maréchal*), 1) kõrgeim sõjaväeline auaste mõnede riikide sõjaväes; NSV Liidus antakse m-i auaste Ülemnõukogu Presiidiumi otsusel eriti silmapaistvaile isikuile sõjaväe kõrgemast juhtkonnast; 2) mõnel maal mitmesuguste kõrgemate õukonna-ametnike nimetus

marsspuri (< *marss* II), *mer.* *marssraa* küljes olev puri

marssraa (< *marss* II + *raa*), *mer.* teine v. kolmas raa (alt lugedes)

marssteng (< *marss* II + *teng*), *mer.* masti esimene pikend

marš (sks. *Marsch*), padur, madal rannikumaa Põhjamere ääres, eriti Loode-Saksamaal ja Hollandis

maršalliseerima (am. poliitiku G. Marshalli nime järgi), Am. Ühendriikidest majanduslikult sõltuvaks tegema, nn. Marshalli plaani (1948) alusel am. imperialismi huvidele allutama

maršimaa = *marš*

martensiit (< p.-n.), liik raua-süsiniku sulamit, annab karastatud terasele erilise kõvaduse

marter = märter

martingaal (pr. *martingale*), rihm,

mis takistab ratsahobusel pead selga ajamast

martsiaalne (ld. *martiālis* < Mars vanarooma sõjajumal), sõjakas, võitlushimuline

martsipan (it. *marzapane*), sõmeraline tahke tainataoline maiustus riivitud mandleist, suhkrust ja meest v. siirupist

martäänahi (< p.-n.), regeneratiivleekahi, võimaldab igasuguste malmide ja vanaraua töötlemist kõrgekvaliteediliseks rauaks v. teraseks

martäänteras, *martäänahjus* toodetud teras

martüroloogium (< *marter* + kr. *logos* kõne), *kirikl.* märtrite loend tähtpäevade järgi ühes mõnede andmetega nende elust

martüürium (ld. *martyrium* < kr. *martyrion* tunnistus), *märtri* kannatus ning surm; * kannatus, vaev, piin

masculinum [-*ti'*-] (ld.) = *maskuliin*

masdaism, vanapärslaste usund, mille põhiõpetuseks oli võitlus valgusjumala Ahuramazda e. Ormuzdi ja pimedusriigi valitseja Ahrimani vahel; selle usundi noorem haru on tuntud *parsismi* nime all

masdakism, rahvaliikumine feodaalide ja kõrgema vaimulikkonna vastu V—VI s. Pärsias; kandis usulist iseloomu ja selle juhiks oli manilaste preester Mazdak, kes jutlustas varandusliku ebavõrdsuse kaotamist, naise olukorra kergendamist jne.

maser (ingl. lühendsõna < *microwave amplification by stimulated emission of radiation* mikrolainete võimendus kiirguse ergutatud väljasaatmise teel), *tehn.* seade väga intensiivsete ning kitsaste kiirguskimpude tekitamiseks, ülilühilainete *kvantgeneraator*. Vrd. *laser* ja *kvantgeneraator*

mask (pr. *masque* < keskld. *masca*), 1) näokate v. seda kandev isik; antiikaja teatris tarvitusel olnud traagilise v. koomilise ilmega õõnes lahtine näokate; karnevalil v. rahvapidustustel jne. näo ees kantav inimese v. looma näo kujutis; 2) näokaitse, näit. gaasitõrjeks; *teeseldud ilme; 3) s u r i m., surnu näolt võetud kips- v. vahajäljend

maskaroon (it. *mascarone*), stiliseeritud inimesenägu ehitusornamendina

maskeerima (pr. *masquer*), *maskiga* katma; varjama, peitma; *sõj.* moondama, kaitsevärvi abil v. muude vahenditega vaenlasele raskesti nähtavaks muutma

maskeraad (pr. *mascarade* < it. *mascherata*), maskipidu, maskeeritute pidustus tantsudega, rongkäikudega jne.; *tembutus, teesklus

maskott [-*o'*-] (pr. *mascotte*), õnnetoojaks peetav ese (näit. ripats v. nukk), ka loom v. isik; ehiskujuke auto radiaatoril

maskuliin (ld. *masculinum*), *lgv.* meessugu; meessoost sõna

maskuliinne (ld. *masculinus* < *mās* mees, isane), meessoost, meessugu; mehelik, mehelikult tugev

maskulinisatsioon, *biol.* mehestumine, naissoost isikul v. emasloomal meessoole omaste tunnuste tekkimine

masohhism (austria romaanikirjaniku L. v. Sacher-Masochi (1835—95) nime järgi), loomuvastane iharuslik tung ennast piinata lasta

masohhist, iharuslik endapiinaja, piinast loomuvastase lõbu tundja

mass (ld. *māssa* kämp, tomp < kr. *maza* käkk), kogu, hulk, aine; vormitu aine, püdel v. poolsula aine; suur hulk; terviklikuks üksuseks liitunud rahvahulk; kodanlikus keelepruugis sageli põlglikus tähenduses: üksikule arenenud isikule vastandatav rahvahulk; *füüs.* kehas sisalduva aine hulk

massaaž (pr. *massage*), mitmesugused mehhaanilised võtted (kehaosade hõõrumine, mudimine, kloppimine jne. kätega v. sellekohaste riistade abil) nahaaluste kudede, vereringe, ainevahetuse jm. mõjustamiseks

massakreerima (pr. *massacrer*), hulgaliselt maha nottima, maha tapma, veresauna korraldama

masseerima (pr. *masser*), *massaaži* teostama; *visa pealekäimisega mõjutada püüdma

massiarv, *füüs.* aatomituuma *prootonite* ja *neutronite* koguarv

massiiv (pr. *massif*), ulatuslik kompaktne, vähese liigestusega mäestikuala; ühtlane ulatuslik kogum, laam, näit. m e t s a m., p õ l l u m.

massiivne, suur ning kaalukas; raskepärane; läbini samast ainest, tühemeita

massikoo (pr. *massicot*), kollakaspunane pulbriline seatinaoksiid (tarvit.

värvainena, värnitsate valmistamisel jm.)

massiline, *massina* esinev, hulgaline, rohke

massispektrograaf (vt. *spektrograaf*), eriti *aatomi*füüsikas kasutatav aparaat elemendi üksikute *isotoopide* eristamiseks ja nende täpse kaalu mõõtmiseks, selleks et siis määrata elemendi *massiarvu*

massoon (pr. *maçon*), vabamüürlane, kinnise ordutaolise usulis-müstilise salaühingu liige; m-de org. tekkis XVIII s. Inglismaal ja selle allorg-e, nn. *loože*, leidub paljudes maades; m-d suhtuvad revolutsioonilisse töölisliikumisse vaenulikult

mast I (germ.), tugev kõrge puu- v. raudpost, mille külge laeval kinnitatakse purjed ja igasugune muu taglas; selletaoline post raadioantenni v. muude seadmete kinnitamiseks

mast II (vn. *масть*), sama eraldusmärgiga kaardid mängukaardipakis; on olemas neli m-i: risti, poti e. pada, ärtu ja ruutu

mastaap (sks. *Maßstab*), mõõtkava, kaardimõõt, joonmõõt; *mõõt, ulatus

mastaba (ar., «kivipink»), haudehitis vanaaja Egiptuses

Master of Arts [*maaster ov aats*] (ingl.) vt. *magister artium*

mastif (ingl. *mastiff*), tugeva kehaehitusega hall ingl. koeratõug

mastiit (< kr. *mastos* nisa, nibu), piimanäärmepõletik; (loomade) udarapõletik

mastikatsioon (ld. *masticātio*), mälumine

mastiks (kr. *mastichē* vaik), 1) mastiksipistaatsia vaik; 2) bituumenist ja mitmesuguseist mineraalaineist kokkusulatatud segu põrandate ja kõnniteede katmiseks, pragude kinnikittimiseks jne.; m-ipistaatsia, Vahemere rannikuil kasvav igihaljas põõsaspuu, mille kõvaks tarduvat vaiku tarvitatakse lakitööstuses, hambaravis jm.

mastodon (< kr. *mastos* nisa, nibu + *odus* hammas), väljasurnud londiline, elas *tertsiaari* lõpul

mastoidiit (... kr. *eidos* kuju), nibujätkepõletik, oimuluu nibujätkerakkudele levinud keskkõrvapõletik

masturbatsioon vt. *onanism*

masurka [-*u'*-] (poola k. *mazurek*, poola hõimu masuuride järgi nimetatud), hoogne poola rahvatants 3/4-taktis; muusikapala selle tantsuviisi vormis

masuurium, sümbol Ma, *tehneetsiumi* end. nimetus

masuut (vn. *мазут* < trg.), nafta destilleerimise jääk (tarvit. kütte- ja määrdeõlina)

mašikulii (pr. *machecoulis*, *mâchicoulis*), *arhit.* keskaegse kindluse v. lossi tornide v. seinte ülaosas eenduv laskeavadega rinnatis, mis välisküljel toetus konsoolkaarestikule; hiljem esineb arhitektuuris ehismotiivina

mažoor (it. *maggiore* suurem) e. **duur** (ld. *dūrus* kõva), rõõmsakõlaline helilaad, mille I ja III astme suhe on suur *terts*. Vast. *minoor*

mažoorkolmkõla, suurkolmkõla, põhitoonist, suurest tertsist ja puhtast kvindist koosnev kolmkõla

mažoorne, *mažooris*, mažoorisse puutuv v. sellele omane; *rõõmsailmeline, lõbusas meeleolus

matadoor (hsp. *matador* < *matar* tapma), härjavõitleja, kes annab härjale surmava hoobi

mate vt. *matepõõsas*, *matetee*

mateeria (ld. *materia* aine), filosoofia kategooria: teadvusest sõltumatult eksisteeriv objektiivne reaalsus; varem samastati ainega

mateerima (vt. *matt* II), tuhmiks v. läiketuks tegema, matistama

matelote [*matlo't*] (pr.) = *matlott*

matemaatik, eriteadlane *matemaatika* alal

matemaatika (kr. *mathēmatikē* < *mathēma* õpitu, teadus), arvuteadus, teadus reaalse maailma arvulistest v. hulgalistest suhetest ja ruumilistest kujunditest. Tinglikult eristatakse elementaarm-t (aritmeetika, algebra, geomeetria, trigonomeetria), kõrgemat m-t ja rakendus-m-t

matemaatiline, *matemaatikasse* puutuv, matemaatikale omane, matemaatika meetodeid kasutav

matepõõsas (hsp. *mate* < ind.), Lõuna-Brasiilias ja Paraguais kasvav astelpõõsas v. -puu, mille lehtedest saadakse *mateteed*

materiaalne (keskld. *materiālis* < ld. *materia* aine), 1) *mateeriale* omane; 2) aineline, rahaline, varanduslik, elatusvahendiline, ainelistesse vahenditesse puutuv

materialisatsioon, ainestumine, kehastumine, *materiaalseks* muutumine

materialiseerima, ainestama, *materiaalseks* muutma

materialism, ainus teaduslik ning progressiivne maailmavaade. Vast. *idealism*. M. tunnistab *mateeria* primaarseks ja teadvuse, mõtlemise sekundaarseks, väites, et maailm on olemuselt *materiaalne*, et mateeria eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumatult. Marksismieelne m. ei jõudnud aga välja metafüüsilise m-i raamidest, mateeria liikumise *mehhanistlikust* mõistmisest. Marx ja Engels lõid m-i kõrgeima kuju — *dialektilise m-i*; avardades m-i ühiskonna tunnetamisele, lõid nad ajaloolise m-i; dialektiline ja ajalooline m., edasi arendatud Lenini töödes, on *marksismi-leninismi* filosoofiline põhialus ja kommunistliku partei maailmavaade

materialist, 1) *materialismi* poolda-ja, maailmavaatelt materialismi alusel seisja; 2) *kõnek.* ainelisi huve taotlev, isiklikke materiaalseid kasusid esiplaanile asetav isik

materialistlik, *materialismile* v. *materialistile* omane; m. ajalookäsitus, ajaloolisele materialismile omane ajalookäsitus; m. dialektika vt. *dialektika*, *dialektiline materialism*

materia medica [-*te'*- -*ka*] (ld. «arstimmaterjal»), arstirohud, droogid; droogi- e. rohuteadus

materjal (< ld. *materiālis* aineline), aines, ehitus-, töö- v. töötlemisaine; (uurimise) ainestik

materniteet (< ld. *maternus* emalik), emadus, emakssaamine ja -olemine

matetee, paraguai tee, *matepõõsa* kuivatatud ja peenestatud lehed (tarvit. teena, eriti L-Am-s)

matinee (pr. *matinée* hommikupoolik), 1) ennelõunane v. üldse päevane teatrietendus v. kontsert; 2) hommikukleit

matlott (pr. *matelote* < *matelot* madrus), 1) hollandi madrusetants; 2) veinis hautatud kalaroog sibulatega

matriarhaalne, *matriarhaadisse* puutuv v. sellele omane; emajärgne (sugukonna kohta)

matriarhaat (< kr. *mētēr*, *matēr* ema + *archē* valitsus), emavalitsus, emavõim, emajärgus, periood ürgkogukondliku korra arengus, mida iseloomustab naise juhtiv osa perekonnas ja majanduslikus elus. Vast. *patriarhaat*

matriits (ld. *mātrix* emakas) e. **maater** (ld. *māter* ema), 1) stantsimisel tarvitatav vajutusvorm; 2) ladumismasinas tarvitatav valuvorm v. valmis trükilaolt pappmassisse pressitud jäljend, millesse valatakse sula trükitina *stereotüübi* saamiseks.

matrikkel [-*i'*-] (ld. *matrīcula* avalik nimistu), ametlik nimestik, eriti ülikooli vastuvõetud üliõpilaste nimestik; ka nimestikku kandmise tunnistus; kogudusem., koguduse liikmete nimistu ja perekonnaseisuraamat, eriti katoliiklikes maades

matrimoniaalne (< ld. *matrimōnium* abielu), abieluline, abielu-

matroon (ld. *matrōna*), Vana-Roomas auväärne abielunaine; maja- v. pereemand

matsa (hbr.) e. **matske**, juutide paasaaegne õhuke kuiv nisupüülist tehtud hapendamata leib

matseratsioon (ld. *macerātio*), leotus, pehmitus, taimsete v. loomsete kudede lagundus leotamise teel (tarvit. taimede töötlemisel, loomse luustiku saamiseks jne.)

matsereerima (ld. *macerāre*), leotama, pehmitama, *matseratsiooni* teostama

matš (ingl. *match*), sportlik v. mänguvõistlus, partii v. teatav arv partiisid kahe vastase v. kahe võistkonna vahel

matt I (ar.), otsustav lõpp malemängus, kus kuningale on kuulutatud tuli («šahh») ja teda ei ole võimalik päästa

matt II (sks. < ar.), tuhm, läiketu

mauser (< p.-n.), liik automaatpüstoleid; m-püss, teatavat tüüpi sõjaväepüss

mausoleum [-*le'*-] (vana-aja Kaaria kuninga Mausolose nime järgi), võimas suuremõõtmeline haudehitis; Lenini m., monumentaalne kiviehitis Punasel väljakul Moskvas, on ühtlasi pidulikuks tribüüniks

mbar, *millibaari* tähis

Md, *mendeleeviumi* sümbol

Mdyn, *megadüüni* tähis

mea culpa [*kul*-] (ld.), minu süü, minu süü läbi

meander [-*a'*-] (< kr. Maiandros, jõgi Väike-Aasias), looga- v. ringi-

kujuline jõekäär; *arhit.* paelornament lainjaist v. täisnurgi murtud joontest

meandriline [-*a'*-], loogeline, kiirakääraline

medal (pr. *médaille*), mälestusmünt, -raha; auraha

medaljon (pr. *médaillon*), 1) kapslike mälestusesemega, tavaliselt kaelas kantav; 2) ümmargune v. ovaalne pildike v. reljeefkujutis; suur mälestusraha

mediaalne (ld. *mediālis* < *medius* keskkoht), keskmine, keskel esinev, kesk-

mediaan (ld. *mediāna*), 1) *mat.* küljepoolitaja, kolmnurga tippu selle tipu vastaskülje keskkohaga ühendav sirge; 2) statistikas: keskmine väärtus v. suurus

mediaanne, *mediaanisse* puutuv; keskmine, keskmise suurusega; *anat.* keskpidine, keskel asetsev

mediaatne (keskld. *mediātus* poolitatud), kaudne, mitteotsene, kaudselt alluv. Vast. *immediaatne*

mediant [-*a'*-] (ld. *medians* poolitav), *muus.* helistiku toonika ja dominandi vaheline heli, s. o. helistiku kolmas aste (= ü l e m i n e m.); a l u m i n e m., helistiku kuues aste

mediatiseerima, *mediaatseks* tegema; mõne valduse *immediaatset* seisundit kõrvaldama

mediatsioon (keskld. *mediātio*), vahendus, eriti ühe riigi vahendus teiste riikide tüliküsimuse lahendamisel

medievaal (pr. *médiéval* keskaegne < ld.), *antiikvale* lähedane trükikirja liik (pärineb renessansiajastust)

medievaalne (< ld. *medium aevum* keskaeg), keskaegne

medievist, keskaja ajaloo eriteadlane

medievistika [-*i's*-] (< ld. *medium aevum* keskaeg), Lääne-Euroopa keskaja ajalugu, laiemalt kõigi feodaalühiskondade ajalugu käsitlev ajalooteaduse haru

medikament [-*e'nt*] (ld. *medicamentum*), ravim, arstim, arstirohi

meditatiivne (ld. *meditativus*), mõtisklev, mõlgutav, meelisklev; m. l ü ü r i k a, mõttelüürika, mõtisklusluule

meditatsioon (ld. *meditātio*), mõtisklus, mõlgutlus, meelisklus; hardumus

mediteerima (ld. *meditāri*), mõtisklema, mõlgutlema, meelisklema

mediterraanne (ld. *mediterrāneus* maadevaheline), Vahemere-

meditsiin (ld. *medicīna*), arstiteadus; arstimiskunst

medressee (ar.), muhameedlaste kõrgeim usuteaduslik ning juriidiline õppeasutus

medžlis (ar., «nõukogu»), parlament Türgis ja Iraanis

medulla [-*u'*-] (ld.), üdi, säsi; *m. oblongata* [-*gaa'*-], piklik aju; *m. spinalis* [-*aa'*-], seljaaju

medullaarne (ld. *medullāris*), üdi-, säsi-, aju-; ajutaoline

meduus (< kr. Medusa, mütoloogiline naiskoletis), *zool.* millimallikas e. nõlk, kausi- v. kellakujuline sültjas ainuõõsne mereloom. Vrd. *polüüp*

meedia (< ld. *media littera* keskmine täht), *lgv.* nn. keskmine (*tenuise* ja *spirandi* vaheline) sulghäälik, näit. eesti *b, d, g*

meedik (ld. *medicus*), arst, arstiteadlane

meedium (ld. *medium* keskkoht), 1) vahelüli; vahend; 2) keskkond; 3) mõnes indoeur. keeles esinev verbi kolmas tegumood (*aktiivi* ja *passiivi* kõrval), mis väljendab subjekti isiklikku huvitumist tegevusest; 4) lauluhääle keskmine register; 5) spiritistide kujutluse järgi isik, kel olevat eriline võime esineda vahetalitajana «vaimude maailma» ja inimeste vahel

meelika (vt. *meelos*), vanakreeka luuletused, mida kanti ette lauldes keelpilli kithara saatel

meelos (kr. *melos* laul, viis), helitöö viisiline külg, *meloodia* ülekaal

meer (pr. *maire*, ingl. *mayor* < ld. *mājor* suurem, vanem), linnapea, linna- v. asulaomavalitsuse eesotsas seisev isik Prantsusmaal, Inglismaal, Am. Ühendriikides

meeter (pr. *mètre* < kr. *metron* mõõt), tähis m, meetermõõdustiku aluseks olev pikkusühik; ligikaudu 1/40 000 000 Pariisi meridiaanist

meetermõõdustik e. **meetrisüsteem**, rahvusvaheline mõõtude süsteem, kus põhiliseks pikkusühikuks on *meeter*; sellest tuletatakse teised pikkus-, pinna- ja ruumimõõdud ja õõnesmõõduühik *liiter*; ka massiühikud (*gramm*, *kilogramm* jt.) on tuletatud samast põhiühikust

meetod (kr. *methodos* jälgimistee), sihikindlalt teostatav uurimisviis, plaanipärane töötamisviis v. menetlus teaduslikuks tunnetamiseks; otstarbekohane ning kavakindel toimimisviis mingi eesmärgi saavutamiseks; m a r k s i s t l i k d i a l e k t i l i n e m., ainuõige järjekindel teaduslik m. maailma tunnetamiseks ja selle revolutsiooniliseks ümberkujundamiseks

meetrika (kr. *metrikē* < *metron* mõõt), värsiõpetus, õpetus värsimõõdust, rütmist, riimist, värsivormidest ja -liikidest; *muus.* taktiõpetus, õpetus heliteose rõhutatud ja rõhutamata osade reeglipärase vahelduse rütmist ja selle liikidest

meetrikaraamat (poola k. *metryka* < ld. *matrīcula*), varemini igas koguduses peetud sünni-, abielu- ja surmajuhtude registreerimise raamat

meetriline, 1) *meetrisse* puutuv; meetripikkune, meetrine; 2) *meetrikasse* v. *meetrumisse* puutuv; m. v ä r s s, vanakreeka ja -rooma luules tarvitusel olnud pika ja lühikese silbi vaheldusel põhinev värss

meetrine, meetripikkune

meetrum (ld. *metrum* < kr. *metron* mõõt), 1) värsimõõt; 2) *muus.* takti rõhutatud ja rõhutamata osade jaotus

mega- (< kr. *megas* suur), suur-, hiigla-, hiid-; eesliitena füüsikaliste suuruste nimetustes tähistab põhiühikust 1 miljon korda suuremat ühikut, tähis *M*

megadžaul, = 1 miljon *džauli*, tähis MJ

megadüün, = 1 miljon *düüni* (vt. *düün* II), tähis Mdyn

megaerg, = 1 miljon *ergi*, tähis Merg

megafon (...kr. *phōnē* heli), 1) kõnetoru e. ruupor; 2) häälekõvendajaga telefon

megaherts, = 1 miljon *hertsi*, tähis MHz

megaliit (...kr. *lithos* kivi), 1) suur kiviplaat; 2) = *megaliitkalme*

megaliitkalme, *arheol.* suurtest kiviplaatidest ehitatud kiviaja kalme; m-id leidub eriti Lääne-Eur-s, kuid ka Kaukaasias, Krimmis ja Siberis

megalo- (< kr. *megas*, fem. *megalē* suur), suur-, hiigla-

megalomaania (...*maania*), suurusluul, suurushullustus

megalosaurus (...kr. *sauros* sisalik), väljasurnud hiiglaroomaja *dinosauruste* rühmast

meganjuuton, = 1 miljon *njuutonit*, tähis MN

megaoom = *megoom*

megaparsek, = 1 miljon *parsekit*, tähis *M*pc

megaron (kr. «suurkoda, saal»), *arhit.* vanimat tüüpi muinaskreeka maja suur (harilikult nelinurkne) siseruum ümmarguse koldega keskel

megaskoop (< *mega-* + kr. *skopeō* vaatan), riist väikeste kalliskivide vaatlemiseks; tugeva suurendusega projektsiooniaparaat läbipaistmatute esemete vaatlemiseks

megaspoorid vt. *makrospoorid*

megateerium (...kr. *thērion* loom), väljasurnud hiiglaloom laisiklaste sugukonnast, elas L.-Am-s

megatonn, = 1 miljon *tonni*, tähis Mt; tuumarelva võimsuse tingühik, = 1 miljoni *trotüüli* lõhkevõimega

megavatt, = 1 miljon *vatti*, tähis MW

meger vt. *megoommeeter*

megoom (< *mega-* + *oom*), = 1 milj. oomi, tähis MΩ

megoommeeter e. **meger** (ingl. lühendsõna *megger* < *megohmmeter*), *tehn.* kastis kantav riist suurte elektritakistuste (kuni 10 tuhat megoomi) mõõtmiseks, kasut. elektriisolatsiooni kontrollimisel

megäär (< kr. Megaira, üks kättemaksujumalannadest vanakreeka mütoloogias), tige ning raevutsev naine

mehhaanik, 1) eriteadlane *mehhaanika* alal; 2) aparaatide, masina- v. üldse metallseadiste valmistaja; 3) masina- ja lukksepatöödega tegelev tööline

mehhaanika (kr. *mēchanikē* < *mēchanē* masin), 1) teadus, mis käsitleb kehade liikumist ning paigalpüsi ruumis, samuti kehade liikumise muutust neile mõjuva jõu toimel; t e o r e e t i l i s e e. a n a l ü ü t i l i s e m. kõrval, mis moodustab osa füüsikast, on olemas r a k e n d u s l i k e. t e h n i l i n e m., mis rakendab m. seadusi praktiliste ülesannete lahendamiseks, masinate ning mehhanismide ehitamiseks, ehitusmaterjalide ning -konstruktsioonide tugevuse arvestamiseks (e h i t u s m.) jne.; 2) mingi seadme sisemine ehitus v. talitlusviis

mehhaaniline, 1) *mehhaanikasse* v. *mehhanismisse* puutuv, mehhanismile omane, mehhanismi abil toimiv; 2) masinlik, ilma tahte v. teadvuse kaastegevuseta

mehhanisaator, mehhaniseerija, mehhaniseerimise (2) teostaja tööstuses v. põllumajanduses

mehhaniseerima, 1) *mehhaaniliseks* muutma; 2) *mehhanisme* ning masinaid rakendama, eriti lihasejõudu asendama masinatega tööstuses v. põllumajanduses; 3) sõjaväge masinatega varustama (tankidega, soomusautodega, lennukitega). Vrd. *motoriseerima*

mehhanism, 1) masinavärk, masina põhimõtteil, *mehhaaniliselt* toimiv seade; 2) mingi füüsikalise, keemilise vm. protsessi v. protsesside ahela loodusseaduslikult kindel kulg

mehhanistid, *mehhanistliku materialismi* pooldajad

mehhanistlik, *filos.* kõike mehhanismina v. masinana käsitlev; m. m a t e r i a l i s m, materialistliku filosoofia arenemisastmeid, metafüüsiline materialism, mis ei näinud arengut, püüdis keerukamaid liikumisvorme taandada mehhaanilisele liikumisele, ühiskonnaelus pidas primaarseks mittemateriaalseid tegureid

mehhanitsism, *metafüüsika* erikujusid, eitab mateeria liikumise vormide kvalitatiivset omapära

mehhanolamarkism (< *mehhaaniline* + *lamarkism*), *biol.* üks *neolamarkismi* kahest peavoolust. Vrd. *psühholamarkism*

mehhanoteraapia (...*teraapia*), ravimine *mehhaaniliste* võtetega, nagu tervisvõimlemine eriliste riistade abil, massaaž, ortopeedia jm.

meidži (jaap., «valgustatud valitsus»), *aj.* keiser Mutsohito valitsusaeg Jaapanis (1867—1912), millal riigis viidi läbi rida põhjalikke reforme. Jaapan kujunes moodsaks kapitalistlikuks suurriigiks ja asus peagi imperialistliku ekspansiooni teele

meioos (kr. *meiōsis* vähendus), 1) *biol.* reduktsioonjagunemine e. taandusjagunemine, küpsevate sugurakkude kahekordne jagunemine, kusjuures tuumade kromosoomide arv väheneb poole võrra; 2) *kirj.* vähendus kõnefiguurina. Vast. *hüperbool*; 3) *kirj.* stiilivõte: *iroonia* saavutamiseks näiliselt tähtsustades madaldatakse, kiites laidetakse

meiran vt. *majoraan*

meistersingerid (sks. *Meistersinger* meisterlaulikud), sks. luuletajad-käsitöölised, kes XIV—XVI s. moodustasid vastavaid kutseorg-e, laulukoole, kus harrastati luulekunsti

mekoonium (< kr. *mēkōn* magun, moon), lootepigi, (vastsündinud lapse) esiroe

melamiin (sks. keemiku J. Liebigi loodud nimetus), *keem.* valge kristalne alus (*tsüaanamiidi* trimeer); kasutatakse m - v a i k u d e valmistamiseks, mis on tehnikas mitmete liimide ja plastmasside lähteaineks

melanhoolia (ld.-kr. *melancholia* < kr. *melas* must + *cholē* sapp), raskemeelsus, kurvameelsus; *med.* raskemeelsustõbi, masendustunde ja hirmukujutelmadega iseloomustuv vaimuhäire

melanhoolik, raskemeelne, kurvameelne isik; *melanhooliat* põdev isik

melanhoolne, raskemeelne, kurvameelne

melaniin (< kr. *melas* must), *biol.* koerakkudes tekkiv tumepruun v. must pigment

melaniit, must granaatkivi

melanism, *biol.* musta v. üldse tumeda pigmendi ülekaal

melanoos (< kr. *melas* must), *med.* haiguslik *melaniini* ladestumine nahas v. limanahkadel

melanž [-a'-] (pr. *mélange*), segu; m - l õ n g, mitmest eri värvi värvitud villa, puuvilla v. tehiskiudaine segust kedratud lõng

melass [-a'-] (pr. *mélasse*), suhkru valmistamisel järelejääv mustjaspruun siirup, tarvit. peam. loomasöödana

melhior (sks. *Melchior* < pr. *maillechort* < p.-n.), uushõbe e. nikkelpronks, vase ja nikli sulam, sageli teiste metallide lisandusega

meliniit (< kr. *melinos* õunkollakas), lõhkeaine (koostiselt peam. *pikriinhape*)

melioraator, töötaja *melioratsiooni* alal, maaparandaja

melioratsioon (ld. *meliorātio* parendus), maaparandus, põhjalik looduslike olude muutmine (soode kuivendamise, kuivade alade niisutamise jne. abil) maa tootlikkuse ja seega maa väärtuse tõstmiseks

meliorism (< ld. *melior* parem), *filos.* ebateaduslik kodanlik õpetus inimühiskonna olukorra järkjärgulisest parandamisest ilma proletaarse revolutsioonita

meliss [-i'-] (< kr. *melissa* mesilane), rohttaim huulõieliste suguk-st; tuntuim liik on harilik e. s i d r u n m., kõrge karvane maitse- ja ravimtaim

melo- (< kr. *melos* laul, viis), heli-, muusika-

melodeklamatsioon, *deklamatsioon* muusika saatel

melodraama (< *melo-* + *draama*), 1) liialdatud tundeefektidega, ebareaalsete kangelastega ja põneva sündmustikuga näidend, milles on vastandatud õilsad kangelased ja nurjatud kelmid, kusjuures õnnelikus lõpplahenduses voorus tingimata saavutab võidu; 2) varemas tarvituses — draama v. dramaatiline deklamatsioon muusika saatel, eriti deklamatsioon (laulu asemel) ooperi osana

melodramaatiline, *melodraamale* omane, liialdatult tundlev, tehtult teatraalne

melomaan, *melomaaniale* andunud isik, kirglik muusikaharrastaja

melomaania (< *melo-* + *maania*), muusikahullus, kirglik muusika-, eriti ooperiharrastus

melon (< kr. *melon* õun), taimeperek. kõrvitsaliste suguk-st, tuntuim liik on harilik m.; selle söödav vili

meloodia (kr. *melōdia* laulmine, laul), viis, kaunikõlaline helide järjestus, mis sisulises seoses olevaist helidest moodustab terviku

meloodika, õpetus *meloodia* moodustamise põhimõtetest ja seadustest

meloodiline, viisirikas, hästi kõlav, kaunikõlaline, *meloodiale* v. *meloodikale* omane

melotüüpia (< *melo-* + kr. *typos* jäljend), nootide trükkimine laotud vormilt

membraan (ld. *membrāna*), 1) kile, kelme, kõld, õhuke nahk; 2) helivõnkeid edasiandev õhuke painduv plaadike

memento [-e'n-] (ld., «mäleta»), meeldetuletus, hoiatus; *m. mori* «mäleta surma», surma meeldetuletus

memo, kõnekeelne lühend sõnast *memorandum* (1)

memoraat (ld. *memorātus* meenutus, jutustus), *folkl.* rahvauskumustega seostuv jutustus enda v. kellegi teise üleloomulikust kogemusest v. elamusest

memorabiilid (ld. *memorabilia* mälestusväärsed), mälestusväärsused, mainimis- v. tähelepanuväärsused; eriti (kirjalikud) mälestused kellestki silmapaistvast isikust

memorandum [-ra'-] (ld., «meenutatav»), 1) märkus; märkmeleht v. -raamat meelespidamiseks; 2) diplomaatiline märgukiri ilma pitseri ning allkirjata, kus lähemalt põhjendatakse asjaolusid, mida on lühidalt puudutatud vormilises *noodis*; 3) kirjalik meeldetuletus äriasjas

memoreerima (ld. *memorāre*), meelde kinnitama, pähe õppima

memoriaal (ld. *memoriāle* mälestuskiri), 1) märkmik, meelespea; 2) *ök.* raamat kõigi äritehingute igapäevaseks sissekandmiseks ajalises järjestuses; 3) *sport* mälestusvõistlused

memoriaaltahvel, mälestustahvel

memuaarid (pr. *mémoirs*), üleskirjutatud mälestused autori enda v. talle lähedaste isikute elust ja minevikusündmustest

menaad (kr. *mainas* raevutseja), vanakreeka mütoloogias viinajumal Dionysose preestritar, sama mis rooma *bakhant*

menaaž (pr. *ménage* majapidamine), mitmest ülestikku asetatud anumast koosnev toidukandmisseadis; omavahel ühendatud lauavürtsinõude komplekt; kõrge jala ümber ülestikku paiknevatest alustest koosnev serveerimisnõu

menažerii (pr. *ménagerie*), loomaaed-näitus, rändloomaaed

mendeleevium (vn. keemiku D. Mendelejevi (1834—1907) nime järgi), sümbol Md, tehislikult saadud radioaktiivne element, järjenr. 101

mendelism, (Austria looduseuurija J. Mendeli (1822—1884) nime järgi), vool *geneetikas*, mis peab pärilikkustegureid kandjaiks teatavaid pärilikkustegureid, mis on püsivad, kuid annavad põlvkondade kestel ristumise tulemusena statistiliselt kalkuleeritava arvu võimalikke kombinatsioone. M-l on hinnatav osa pärilikkuse uurimise teoorias ja praktiline tähtsus rakendusbioloogias

menestrel (pr. *ménestrel*) e. **minstrel** (ingl.), rändav laulja v. muusikant keskaegsel Prantsusmaal ja Inglismaal

menhir (keldi k., «pikk kivi»), pronksiajal püstitatud kõrge, obeliski meenutav vertikaalne kivi; m-eid lei-

dub Lääne-Eur-s, Saksamaal, Skandinaavias, ka mujal, näit. Siberis ja Kaukaasias

meningiit (< kr. *mēninx* kelme), ajukelmepõletik

meningokokk (... kr. *kokkos* tera), *meningiiti* põhjustav pisik

menisk [-*i'*-] (kr. *mēniskos* kuusirp), vedeliku kumer v. nõgus ülemine pind kapillaartorus; nõguskumer v. kumernõgus optiline lääts, mingi muu nõguskumer v. kuusirbitaoline ese; *anat.* kõhrplaadike põlveliigeses

mennik (sks. *Mennig* < ld. *minium*), 1) p l i i m., punakas pliioksiid (tarvit. maalrivärvina); 2) r a u a m., raudoksiidi sisaldav punane maalrivärv

mennoniidid, holl. preestri Menno Simonsi (1496—1561) järgi nimetatud *anabaptistidest* lahkulöönud rühmkond; erinevalt anabaptistidest on m. ükskõiksed sotsiaalsete küsimuste ja klassivõitluse vastu

menopaus [-*au's*] (< kr. *mēn* kuu + *pausis* lakkamine), kuupuhastuste lõplik kadumine

menorraagia (... kr. *rhēgnymai* sööstan esile), vererohke kuupuhastus

menorröa [-*öa'*] (< kr. *mēn* kuu + *rheō* voolan) = *menstruatsioon*

mensa (ld., «laud»), *arhit.* altarilaud

mens sana in corpore sano [*meesaa- kor- saa*-] (ld.), terve vaim terves kehas

menstruaalne (ld. *menstruālis* igakuune), *menstruatsioonisse* puutuv, kuupuhastuslik

menstruatsioon (< ld. *menstruus* kuu-, igakuune), kuupuhastus, suguküpsel naisel 4 nädala tagant toimuv verejooks emakast

mensul (ld. *mēnsula* lauake), plaanistuslaud, kaardistustöödel kasutatav kolmejalgsele alusele kinnitatud ruudukujuline lauake

mensuraalnoodid (vt. *mensuur*), keskaegsed noodimärgid, mis üsna keeruka süsteemi abil näitasid juba ka helide kestust; asendati u. 1600 praeguste lihtsamate noodimärkidega

mensuur (ld. *mensūra* mõõtmine, mõõt), 1) noodiväätuste suhted; 2) pikkuse ja laiuse suhe oreli ja puhkpillide torudes; vibupillide keelte pikkusmõõt; 3) = *mensuurklaas*; 4) rapiiridega kahevõitlus isikliku auhaavamise puhul üliõpilaskorporatsioonides

mensuurklaas, mõõteklaas, ruumala järgi mõõdukriipsudega varustatud klaasnõu vähemate vedelikuhulkade mõõtmiseks

menševik (vn. *меньшевик* < *меньше* vähem), *menševismi* pooldaja

menševism (vn. *меньшевизм*), Venemaa sotsiaaldemokraatia oportunistlik vool; üks rahvusvahelise oportunismi suundi m. kujunes vormiliselt VSDTP II kongressil a. 1903, kus partei lõhestus bolševikeks («enamlasteks») ja menševikeks («vähemlasteks»)

menševistlik, *menševismile* ja *menševikele* omane

mentaalne (keskld. *mentalis* < ld. *mēns* mõte, vaim), vaimne, hingeline

mentaliteet, vaimulaad, vaimne omapära, meelsus

mentavaal (< ld. *mentha* münt + *validus* tugev) = *validool*

mentool (< ld. *mentha* münt + *oleum* õli), piparmündikamper, piparmündiõlis sisalduv antiseptiline, valuvaigistav ja ergutav kristalne aine (valmistatakse ka sünteetiliselt)

mentor (< kr. *Mentōr*, Homerose «Odüsseias» Odysseuse sõber ja ta poja Telemachose kasvataja), õpetaja, kasvataja, mõistlik nõuandja; m - i - m e e t o d, I. Mitšurini väljatöötatud sordiparandamismeetod, lähtub aluse ja pookoksa vastastikusest mõjust

mentorlik, *mentorile* omane, õpetajalik, kasvatajalik, moraalitsev

menü [-*nü'*] (pr.), = *menüü*

menuett [-*e'tt*] (pr. *menuet*), vana pr. tants mõõdukas 3/4-taktis; vastavas vormis muusikapala, ka sonaadi ja sümfoonia osana

menüü (pr. *menu*), söögikaart, roogade järjekorra loend pidusöömingul v. toidu valikukaart sööklas; roogade valik

merci! [*merssi'*] (pr.), tänan!

Merg, *megaergi* tähis

mergel (sks. < keskld. *margila*), peam. *kaltsiidist* ja savist koosnev hall v. kollakas settekivim; tarvit. põllumulla omaduste parandamiseks ja tsemendi valmistamiseks

meridiaan (< ld. *meridiānus* keskpäevane), kujutletav joon maakera pinnal, mis saadakse, lõigates maakera ta mõlemat poolust läbiva tasapinnaga; m. on ühest poolusest teiseni ulatuv poolring; m a g n e t i l i n e m., Maa magnetilisi pooluseid ühendav poolring; t a e v a m., taevaskera suurring, mis läbib taeva pooluse ja antud koha seniidi; kui Päike asetseb taevam-l, on täpne keskpäev

meridiaanring, astronoomiline riist taevakehade otsetõusu ja deklinatsiooni määramiseks

meridionaalne (ld. *meridionālis*), keskpäevane, lõunane; põhjast lõunasse kulgev

meriino (hsp. *merino*), 1) peene sälbrulise villaga lambatõug (m. l a m m a s); 2) meriino villast lõng v. riie

meristeem (< kr. *meristēs* jagaja), *bot.* algkude, jagunemisvõimelistest rakkudest koosnev kude, millest moodustuvad muud taimekoed

merkantiilne (pr. *mercantile* < keskld. *mercantia* kaubandus), kaubanduslik; kaupmehelik, kaubitsejalik

merkantilism, majanduspoliitiline suund (XVI—XVIII s.) ja seda suunda õigustav majandusteaduslik õpetus; m-i pooldajad samastasid rikkust rahaga ja väitsid, et riigi heaolu sõltub võimalikult suurtest kulla- ja hõbedatagavaradest; nad taotlesid oma maa kaupade väljaveo soodustamist ja sisseveo tõkestamist kõrgete kaitsetollide kaudu

merkaptaanid (< keskld. *mercurium captans* elavhõbedat haarav), *keem.* *tio*alkoholid, enamasti vastikult lõhnavad vedelikud; tarvit. keemilisteks sünteesideks

merkuriaalne (< ld. *Mercurius* jumalate käskjalg vanarooma mütoloogias; elavhõbeda nimetus vanemas keem. terminoloogias), elavhõbedat sisaldav, elavhõbeda-

merkurialism, *med.* elavhõbedamürgitus

merkuriühendid, *keem.* *van.* kahevalentsed elavhõbedaühendid

merkuroühendid, *keem.* *van.* ühevalentsed elavhõbedaühendid

merlang (vn. *мерланг* < pr. *merlan*), merekala tursklaste suguk-st

merluška (vn. *мерлушка*), karmikarvalise villaga tallenahk

merluus (vn. *мерлуза* < kunstl. ld. *Merluccius*) e. **heik** (ingl. *hake*), *zool.* tursklaste hulka kuuluv merekalade perek.; meil tuntuim liik on h õ b e m e r l u u s e. h õ b e h e i k

merostoomid (< kr. *meros* osa + *stoma* suu), klass vanaaegkonnas elanud suuri lülijalgseid veeloomi, kellede kitiinkoorikuid leidub settekivimites

merseriseerima (< p.-n.), puuvilla kanges seebikivilahuses leotama, mille tagajärjel kiud muutuvad vastupidavamaks, omandavad siidja läike ja võtavad paremini värvaineid külge

mesallianss [-*a'n*-] (pr. *mésalliance* väärliidus), feodaalses ja kodanlikus ühiskonnas seisuslikult v. varanduslikult ebavõrdne abielu

mesdames vt. *madame*

mesenhüüm (< kr. *mesos* vahelmine + *enchyma* sissevalatu), loote vahekude, tugikoe looteline algvorm, embrüonaalne sidekude

mesenteerium (... kr. *enteron* sisikond), *anat.* peensoolekinnis, kõhukelme volt, mille abil peensool kinnitub selgmisele kõhuseinale

meskaliin (< hsp. *mezcal* < ind.), teatavat liiki kaktuse ja agaavi mahlas sisalduv narkootiline alkaloid, mis kutsub inimesel esile värvilisi hallutsinatsioone

mesmerism, Austria arsti Fr. A. Mesmeri (1734—1815) poolt raviks rakendatud hüpnotism, mida ekslikult seletati mingi salapärase jõuga, nn. animaalse magnetismiga

mesmeriseerima, *van.* oletatava animaalse magnetismi abil hüpnotiseerima

meso- (< kr. *mesos* vahelmine, keskmine), kesk-, vahe-

mesoderm [-*de'*-] (... kr. *derma* nahk), keskleht, *ektodermi* ja *endotermi* vahel asetsev looteleht, looterakkude keskmine kiht

mesofüll [-*ü'*-] (... kr. *phyllon* leht), *bot.* lehe põhikude, lehe pealmise ja alumise marraskmaha vahel asetsev kude

mesofüüdid (... kr. *phyton* taim), keskmise niiskusega kohtades kasvavad maismaataimed

mesokefaalia e. **mesokefaalsus** (... kr. *kephalē* pea), keskpealisus (*brahhükefaalia* ja *dolihhokefaalia* vahepealne inimese peavorm)

mesokefaalne, keskpealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % selle pikkusest on 76—80,9)

mesoliitikum (< *meso-* + kr. *lithos*

kivi), keskmine kiviaeg, *paleoliitikumi* ja *neoliitikumi* vaheline ajastu

meson (...*elektron*), *füüs.* nullist erineva seisumassi ja täisarvulise spinniga ebastabiilne elementaarosake

mesosfäär (...*sfäär*), õhkkonna kiht *stratosfääri* ja *ionosfääri* vahel

mesosoiline aegkond e. **mesosoikum** [-*oi'*-] (...kr. *zōē* elu), keskaegkond Maa minevikus, järgneb *paleosoilisele* ja eelneb *kainosoilisele* aegkonnale

mesoteel (...kr. *thēlē* nisa), inimese ja imetajate kehaõõsi kattev ühest rakukihist koosnev epiteel

mesotoorium, *tooriumi* radioaktiivsel lagunemisel tekkiv aine, tarvit. raadiumi asendajana

mesotroofne (... kr. *trophē* toit), toitaineilt keskmiselt rikas (veekogu v. pinnase kohta)

mess I (sks. *Messe* < keskld. *missa*), 1) laat, eriti tööstuslik v. suurkaubanduslik näituslaat; 2) vt. *missa*

mess II (ingl.), ohvitseride ühine laudkond, ühissöök v. vastav ruum laeval

messaliina (Rooma keisri Claudiuse kõlvatu abikaasa Messalina nime järgi), kõlvatute elukommetega naine

messianism, 1) müstiline usk ja sõge lootus mingisuguse *messia* tulekusse, kes lõpetavat kõik hädad; 2) šovinistlik õpetus mõne rahva erilisest kutsumusest inimkonna ajaloos

messias (aramea k., «võitud, salvitud»), vanaaja Iisraelis oodatud salapärane «lunastaja», kes pidi tooma maa peale «jumalariigi»; kristlaste kujutluses: Kristus

messidoor (pr. *messidor* < ld. *messis* lõikus + kr. *dōron* and), lõikuskuu, Prantsuse revolutsioonikalendri kümnes kuu, 19. (20.) juunist 18. (19.) juulini

messieurs [*mesjö'*] vt. *monsieur*

messing (sks.), valgevask, vase ja tsingi sulam

mestiits (hsp. *mestizo*), segavereline, valge ja indiaanlase segavereline järglane

mestnitšestvo (vn. *местничество* < *место* koht), *aj.* kohajärgus, vanas Vene riigis XV—XVII s. kehtinud kord, mille järgi Moskva suurvürst (hiljem tsaar) määras riigiametisse bojaare sõltuvalt nende päritolust ja nende esivanemate teenetest

mesto (it.), *muus.* kurvalt, tõsiselt

mešš (ingl. *mesh* võrgusilm), *tehn.* (traat)võrgu v. sõela tiheduse mõõt, avauste arv ühe (lineaarse) tolli (= 2,54 cm) peale

mezzanino [-*dzani'*-] (it.), *arhit.* poolkorrus, madalam majakord kahe kõrgema korruse vahel v. ühe kõrgema korruse peal

mezza voce [-*dza -tše*] (it.), *muus.* poolel häälel

mezzo forte [-*dzo*] (it.), *muus.* lüh. mf, keskmise tugevusega, poolvaljult

mezzo piano [-*dzo -a'no*] (it.) *muus.* lüh. mp, kaunis tasa

mezzotinto [-*dzoti'*] = *metsotinto*

meta- (< kr. *meta* vahel, järel, koos, ümber), kaas-, järel-, taga-, vahel-, ümber-; analoogia põhjal sõnaga *metafüüsika* on uuemal ajal loodud teisi nimetusi eriti teadusharude jaoks, mis püüavad teha ulatuslikumaid üldistusi ja kriitiliselt ning filosoofiliselt vaadelda vastava ala põhiprobleeme: *metalingvistika*, *metaloogika*, *metamatemaatika* jms.

metaan (< kr. *methy* vein), süsivesinik (CH_4), värvitu ja peaaegu lõhnatu põlev gaas, sisaldub soogaasis, gaasiallikais, kaevandus- ja valgustusgaasis; m - h a p e, sipelghape, m - p ü r i d i i n = *pikoliin*

metabaas (kr. *metabasis* üleminek), tõestusviga loogikas v. tahtlik sofistlik kõrvalekaldumine tõestamisalusest ja selle asendamine teisega

metaboliidid, organismis *metabolismi* tagajärjel tekkinud ained

metabolism (< *metabolē* muutus), ainevahetus organismides

metaboolne, muutuslik, kuju muutev; m-d p u t u k a d, täis- v. vaegmoondega arenevad putukad

metafaas (*meta-* + *faas*), *biol.* rakutuuma jagunemise teine aste

metafoonia (... kr. *phōnē* heli) e. **umlaut** (sks.), *lgv.* tüvevokaali muutumine järgneva silbi vokaali mõjul, näit. sks. *Hand — Hände*, *Sohn — Söhne*, *Stuhl — Stühle*; m. põhjustajaks germ. k-tes oli kunagine i-häälik järgnevas silbis; ka soome-ugri keeltes esineb m-t, näit. liivi keeles *läpš* < **lapsi* (nom.), *laps* (gen.)

metafoor (kr. *metaphora* ülekanne), *kirj.* kõnekujund: ülekanne, ühe asja v. nähtuse tähenduse teisele ülekandmine sarnasuse alusel (näit. *elukevad*, sõnu *kaaluma*)

metafooriline, *metafoore* sisaldav, rohkete metafooridega

metafoorne, *metafoorina* esinev, piltlik, ülekantud tähenduses

metafraas (kr. *metaphrasis* ümbersõnastus), kirjandusliku teksti täpne teiste sõnadega edasiandmine, eriti luuletuse ümbersõnastus proosasse

metafüüsik, *metafüüsikaga* tegeleja, metafüüsika pooldaja

metafüüsika (< kr. *ta meta ta physika*, «loodusõpetusele järgnev», Aristotelese teose nimetus, mis oli paigutatud ta teoste kogus «Füüsika» järele), 1) ebateaduslik, *dialektikale* vastandlik mõtlemismeetod, käsitleb nähtusi väljaspool nende seost, arenemist ning muutumist; 2) filosoofia osa, mis taotleb selgitada kogu olemise põhialuseid ning algupära ja reaalse kogemuse piire ületavaid probleeme (jumal, hing, tahtevabadus jne.); *abstraktsed targutused, ebareaalne teoretiseerimine

metafüüsiline, *metafüüsikasse* puutuv, sellele omane; dialektikavastane, ebateaduslik

metagalaktika [-*la'*-] (< *meta-* + *galaktika*), *astr.* astronoomiainstrumentide abil vaadeldav *universumi*osa

metagenees (...kr. *genesis* teke), *biol.* põlvkondade vaheldus teatavail organismidel, kus sugulisel teel sigivale põlvkonnale järgneb üks v. mitu mittesuguliselt sigivat põlvkonda

metakriitika, vastukriitika, vastuarvustus, kriitika kriitika

metall [-*a'*-] (ld. *metallum* < kr. *metallon* kaevandus, kivimurd), keemiline element suure hulga vabade elektronidega, hea elektri- ja soojusjuht; enamik m-e on tahked, taotavad, venitatavad ning sitked kehad erilise läikega; kõnekeeles nimetatakse m-deks ka sulameid; v ä ä r i s m-d (kuld, hõbe, plaatina) ei oksüdeeru õhus ega lahustu harilikes happeis

metalliline, *metalli* kujul esinev

metallism, *ök.* rahaõpetus v. rahasüsteem, kus raha väärtuse aluseks on metall (kuld v. hõbe)

metallitama, eset pihustatud sulametalliga katma

metallkeraamika (< *metall* + *keraamika*), *pulbermetallurgia* meetodil valmistatud materjalid ja tooted

metallo-, metalli-, metall-

metallofon [-*a'*-] (...kr. *phōnē* heli), vasarakestega mängitav löökpill, koosneb heliredelina häälestatud metallplaatidest v. -torudest

metallogeenia (...kr. *genos* teke), õpetus metalle sisaldavate kivimite tekkest, metallimaakide tekkimise geoloogilistest tingimustest ja metallide levikust maakoores

metallograafia (...kr. *graphō* kirjutan), 1) õpetus metallide ja sulamite sisemisest ehitusest ja nende uurimismeetodeist; 2) metalltrükk, trükkimine graveeritud v. söövitatud metallplaatidelt

metalloidid [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju, välimus), mittemetallide vananenud ning ebatäpne nimetus; elementide liigitus metallideks ja m-eks ei ole täpne, sest leidub elemente, mil on nii metallide kui ka m-e omadusi

metallorgaaniline; m - d ü h e n d i d, *keem.* orgaanilised ühendid, mille molekulis süsiniku aatom on vahetult seotud metalli aatomitega

metallurg [-*u'*-], *metallurgia* eriteadlane v. metallurgia alal töötaja

metallurgia [-*u'*-] (< kr. *ergon* töö), tehnika- ja tööstusharu, mis tegeleb maakidest metallide ja metallisulamite saamisega ning nendest pooltoodete valmistamisega

metalne, *metallist* koosnev; metallitaoline, metalli meenutav

metameer (< *meta-* + kr. *meros* osa), *zool.* lüli, segment (näit. rõngussil)

metameeria 1) *zool.* lülistus, *segmentatsioon*; 2) *keem.* *isomeeria* liik, kus sama keemilise koostisega ained erinevad nendes sisalduvate radikaalide paigutuse poolest

metamorfiit, *geol.* moondekivim

metamorfism, *geol.* kivimite ümberkujunemise protsess, moone

metamorfoos (kr. *metamorphōsis*), ümberkujundus, muundus, muutus; *zool.* moone, kaudne arenemine, mil munast kooruv noorloom (vastne) tunduvalt erineb täisealisest (esineb putukail, konnalistel jt.); *bot.* muudend, m-i läbiteinud, s. o. uue talitluse ja kuju omandanud organ (näit. kaktuse astel on lehe m.)

metanaal vt. *formaldehüüd*

metanool (< *metaan*) = *metüülalkohol*

metaplaasia (< *meta-* + kr. *plasis* moodustis), koe kvalitatiivne muutu-

mine, näit. kõhrkoe muutumine luukoeks

metaplasma (. . . *(proto)plasma*), *biol.* rakuliigiti erinev rakuaine, protoplasma tuletis. Vrd. *organoid*

metapsühholoogia vt. *parapsühholoogia*

metastaas (kr. *metastasis* ümberasetus), *med.* siire, haigusetekitaja laialikandumine keha teistesse osadesse; uus haiguskolle

metastaatiline (kr. *metastatikos*), siirdeline, siirde-

metastabiilne (< *meta-* + *stabiilne*), *füüs.*, *keem.* äärmiselt vähe stabiilses olekus olev, vähima välise mõjutuse puhul üleminev uude, stabiilsemasse olekusse (näit. ülekülmutatud vee, ülekuumutatud vedeliku, üleküllastatud lahuse jms. kohta)

metatees (kr. *metathesis* ümberpaigutus), *lgv.* häälikute v. häälikuühendite kohavahetus sõnas v. sõnaühendis, näit. *praegu* > *paergu*

metatsenter [*-tse'-*] (< *meta-* + ld. *centrum* kese, keskkoht), laeva stabiilsust määrav punkt, asetseb laeva kallakuse puhul laeva poolt väljasurutava vee raskuskeset läbiva püstjoone ja laeva diametraalpinna joone lõikumispunktis

metempsühhoos (kr. *metempsychosis* < *meta-* + *en* sees, sisse + *psychē* hing), hingede rändamine, usulis-müstiline õpetus sellest, et pärast surma saab hing uude ihusse

meteoor (< kr. *meteōros* ülestõstetud, lendlev), lendtäht, planeetidevahelisest ruumist Maa õhkkonda sattuv ja suure kiiruse tõttu kiirgama hakkav ja kiiresti häviv aineosa; *lendtähena möödasähvatav asi v. nähtus

meteoriit, meteoorkeha, maailmaruumist Maa pinnale langenud meteoorkeha; suuruselt on m-e grammi murdosadest kuni paarikümne tonnini

meteoriitika, meteoriite uuriv teadusharu

meteorism (kr. *meteōrismos* puhitus), *med.* kõhupuhitus, ohter gaaside kogunemine sooltesse

meteoro-, ilmastiku-

meteorograaf (< *meteoro-* + kr. *graphō* kirjutan), isekirjutaja aparaat õhurõhu, -temperatuuri, -niiskuse ja tuule tugevuse pidevaks märkimiseks

meteoroloog, *meteoroloogia* eriteadlane

meteoroloogia (. . . kr. *logos* mõiste), ilmastikuteadus, geofüüsika osa, mis uurib Maa õhkkonnas toimuvaid nähtusi; m-j a a m, ilmajaam, asutus pidevate ilmastikuvaatluste toimetamiseks; m-o b s e r v a t o o r i u m, lüh. metobs, esimese järgu m-jaam ühes teadusliku asutusega õhkkonna, ilmastiku ja kliima vaatlemiseks ning uurimiseks

meteoroloogiline, *meteoroloogiasse* puutuv, ilmastikuline, ilmastiku-

methemoglobiin (< *meta-* + *hemoglobiin*), *biol.* pruunikas verevärvnik, hemoglobiini ja hapniku väga püsiv ühend; normaalsetes tingimustes m-i veres ei leidu, kuid seda võib tekkida mõningate mürgistuste puhul

metioniin (< *metüül* + kr. *theion* väävel), *biol.* tähtsamaid *aminohappeid*

metiss (pr. *métis* < hsp. *mestizo* segavereline), 1) erinevate inimtõugude segatõugu järglane; vrd. *mestiits*; 2) ristand, *metissatsiooni* tulemusena saadud koduloom

metissatsioon (vt. *metiss*), eri tõugu koduloomade (sama liigi piirides) ristamine tõuomaduste parendamiseks

metisseerima, *metissatsiooni* teostama

metlahhid e. **metlahh-plaadid** (< p.-n.), peenestatud savist tehtud (mustrilise pinnaga) kõrgpõletustelliskiviplaadid (tarvit. seinte ja põrandate katteks)

metobs, lüh. sõnast meteoroloogiaobservatoorium. Vt. *meteoroloogia*

metodism, *metodistide* usulahu õpetus

metodistid (ingl. *Methodists*), protestantlik usulahk, eriti levinud Inglismaal ja Am. Ühendriikides; eraldusid ingl. riigikirikust XVIII s. algul; taotlevad täpset «meetodipärast» usklikkust ja ranget eluviisi

metodoloogia (< *meetod* + kr. *logos* mõiste), õpetus teadusliku uurimise meetodeist (*loogika* osa); eri teadustes kasutatavate meetodite süstemaatiline ülevaade

metodoloogiline, *metodoloogiasse* puutuv, metodoloogiale omane

metoik [*-oi'k*] (kr. *metoikos* kaaselanik), Vana-Kreekas, eriti Ateenas võõramaalasena elav ja kodanikuõigusi mitteomav maksumaksja isik

metonüümia (kr. *metōnymia*), ümbernimetus, kõnekujund, kus tavaline nimetus stiilivõttena asendatakse ebatavalisega suhte alusel, näit. «hallid juuksed» = «vanadus»

metoodik, *metoodika* eriteadlane, spetsialist mingi aine õpetamise alal

metoodika (kr. *methodikē*), 1) meetodite õpetus, mingi töö teostamise otstarbekohaste meetodite kogum; 2) aine õpetamise õpetus, kasvatusteaduse osa, mis käsitleb üksikute ainete õppeviise

metoodiline, *meetodile* omane; meetodipärane, kavakindel

metool (< *met(üül)* + *(fen)ool*), valge kristalne pulber (tarvit. fotograafias ilmutina)

metoop (kr. *metōpon* silmade vahe), *arhit.* dooria friisil kahe *triglüüfi* vahel asetsev reljeefkaunistustega marmorplaat

metraaž (pr. *métrage*), pikkus (näit. kinofilmi pikkus) meetrites

metress [*-re'-*] (pr. *maîtresse* emand), armuke, eriti kõrgemast soost isiku sohinaine

metriit (< kr. *mētra* emakas), emakapõletik

metroloogia (< kr. *metron* mõõt + *logos* mõiste), õpetus mõõtmistest ja mõõdusüsteemidest

metronoom (. . . kr. *nomos* seadus), riist muusikas, võimlemisharjutustel jm. ajamõõdu täpseks määramiseks; koosneb koputusseadisega varustatud pendlist, mille võnkesagedust saab soovikohaselt muuta

metroo (pr. *métro* < *chemin de fer métropolitain* pealinna raudtee), allmaaraudtee; Pariisis ka õhu- e. kõrgraudtee

metropol (kr. *mētropolis* emalinn), 1) Vana-Kreekas emalinnriik, vastandina tema poolt asutatud kolooniale; 2) imperialistlik riik oma kolooniate suhtes; 3) pea- v. suurlinn

metropoliit (kr. *mētropolitēs*), algselt *metropoli* piiskop, hiljem ülempiiskop; apostliku õigeusu peapiiskop

metrorraagia (< kr. *mētra* emakas + *(hemo)rragia*), *med.* verejooks emakast (eriti kuupuhastuste vaheajal)

metseen (roomlase Maecenase järgi, kes I s. e.m.a. oli kuulus kirjanduse toetajana), rikas teaduse v. kunstide toetaja, avakäeline kunstisõber

metsosopran (it. *mezzosoprano*), madal *sopran*, soprani ja aldi vahepealne naishääl

metsotinto [*-ti'-*] (it. *mezzotinto*), graafiline tehnika, mille puhul vaskplaat tehakse üleni karedaks ja kohad, mis peavad jääma heledaks, kraabitakse hiljem välja

metüleen (< *metüül*), *keem.* kahevalentne radikaal (—CH_2), süsivesinik, esineb ainult ühendeis; m - s i n i n e, tähtsamaid sünteesvärvaineid (tarvitusel ka ravimina ja keemilise reaktiivina)

metüül (< kr. *methy* vein), *keem.* ühevalentne radikaal (—CH_3), süsivesinik, esineb ainult ühendeis; m - a l k o h o l, puupiiritus, piiritusetaoline mürgine vedelik, puidu destilleerimise saadusi; m - a m i i n, lihtsaim *amiin*, ammoniaagi lõhnaga, kergesti vees lahustuv gaas, esineb heeringasoolvees jm.; m - v i o l e t t [*-e'tt*], aluseline violetne sünteesvärvaine; tarvit. värvimiseks, tindi, keemiliste pliiatsite, templivärvide jm. valmistamiseks

metüülima, (keemilise *sünteesi* teel) *metüül*ühendeid moodustama

mf, *muus.* lüh. sõnust *mezzo forte*

mg, *milligrammi* tähis

Mg, *magneesiumi* sümbol

mH, *millihenri* tähis

MHz, *megahertsi* tähis

mi, *muus.* alusastmiku 3. heli silpnimetus, tähtnimetus *e*

miasm [*-a'-*] (kr. *miasma* rüvetus), vanema arstiteaduse kujutluse järgi õhus, vees jm. leiduv nakatis, haiguste põhjustaja, mürgine sooõhk, mädanikuaure

mi-bemoll [*-o'-*], *muus.* alusastmiku madaldatud 3. heli, tähtnimetus *es*

Mi-bemoll-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille I astmeks on mi-bemoll, võtmemärkideks kolm bemolli

mi-bemoll-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille I astmeks on mi-bemoll, võtmemärkideks kuus bemolli

mi-diees, *muus.* alusastmiku kõrgendatud 3. heli, tähtnimetus *eis*

midinett [*-e'-*] (pr. *midinette*), töölisneiu v. äriteenijanna (eriti moeäriteenijanna) Pariisis

midshipman [*-šip-*] (ingl.) vt. *mitšman*

migmatiit (< kr. *migma*, *meigma* segu), *geol.* *magma* kivimisse sissetungi toimel kujunenud moondeki-

vim, esineb suurtes sügavates graniidi- ja gneisimassiivides

migratsioon (ld. *migrātio*), rändamine, ränne; *biol.* loomaliikide (perioodiline) asukohamuutus; *ök.* rahvastiku ümberasumine omal maal v. ühelt maalt teisele; k a p i t a l i m., kapitali siirdumine ühest kapitalistlikust riigist teise v. ühest tööstusharust teise võimalikult suure kasumimäära otsingul; *füüs.*, *keem.* aatomite v. aatomirühmade siirdumine molekulis ühelt kohalt teisele

migreen (pr. *migraine* < kr. *hēmikrania* poolkolju), hooti ilmuv tugev ühepoolne peavalu; m - i p u l k, mentoolipulgake otsmiku v. oimukohtade hõõrumiseks m-i puhul

migreerima (ld. *migrāre*), rändama, teisale siirduma

migreniin, ravim *migreeni* vastu

miidel (vn. *мидель* < holl. *middel*), *mer.* laeva keskkaart läbiv mõtteline püsttasand, kõige laiem lõige, mis jagab laeva vööri- ja ahtriosaks

miider (sks. *Mieder* pihik), seelikuvärvel

miil (< ld. *milia*, *pl.* sõnast *mille* tuhat, s. o. tuhat sammu), mitmesuguse suurusega teepikkusühik; rahvusvaheliselt on tuntud m e r e m. = 1,852 km, b r i t i m. = 1,609 km, g e o g r a a f i l i n e e. s a k s a m. = 7,42 km; endine v e n e m. e. p e n i k o o r e m oli 7 versta = 7,467 km

miilits (< ld. *militia* väeteenistus), 1) mõnel maal kaadriväe asemel kasutatav sõjaväesüsteem, kus kodanikud saavad lühiajalist sõjaväelist õpetust oma kodukohas ja sõja puhul koondavad väeüksusteks; 2) NSV Liidus Siseministeeriumi koosseisu kuuluv administratiiv-täidesaatev korravalve organ

miim (kr. *mimos*), antiikajal rahvapärane etendus, olustikustseen laulude ning tantsudega; miiminäitleja

miimika (< kr. *mimikos* miimile omane), siseelamuste väljendamine näoilme ning kehaliigutuste abil; näo väljendusliigutused, näoilme

miimiline, *miimisse* puutuv, miimile omane; *miimikasse* puutuv, näoliigutuse-, näoilme-

miin I (pr. *mine* kaevandus), 1) *sõj.* lõhkeainelaeng kaevikute, sildade jm. õhkulaskmiseks, tankitõrjeks, sõidukite v. jalaväe edasiliikumise takistuseks jne.; lõhkemürsk lähemale distantsile laskmiseks; ujuv v. veepinna alla ankurdatud tugevajõulise lõhkeainega täidetud kerakujuline mürsk otsasõitnud laevade purustamiseks; 2) *biol.* kaevand, putukavastse poolt kaevatud õõnsus taimekoes

miin II (ld. *mina* < kr. *mna*), 1) Vana-Idamaa ja Vana-Kreeka kaalu- ning rahaühik; a t i k a m. (kaaluühikuna) = 436 g, (rahaühikuna) = 100 drahmi; 2) kaasaegses Kreekas kaaluühik, = 1,5 kg

miinimum (ld. *minimum* vähim), alammäär, vähim võimalik suurus, ulatus v. hulk; vast. *maksimum*; *mat.* alamväärtus, funktsiooni väärtus, mis on vähem, võrreldes otse tema naabruses olevate väärtustega; m - t e r m o m e e t e r, kahe vaatluse vahel esinenud madalaimat temperatuuri märkiv termomeeter

miinipilduja, mitmesuguse konstruktsiooniga tulirelv *miini* (I) laskmiseks lähemaile distantsidele

miiniristleja, torpeedoaparaatide, suurtükkide ja reaktiivrelvadega varustatud sõjalaev võitluseks vastase laevade ja lennukitega, kaitse- ja valveteenistuseks jne.

miinitraaler, traalidega varustatud sõjalaev miinitõkete hävitamiseks, miinide panemiseks ja valveteenistuseks

miinitõke, vette v. maasse asetatud miinidest tõke vaenlase liikumise takistamiseks

miiniväli, miinide abil ohtlikuks tehtud rajoon, eriti meres

miinus (ld. *minus* vähem), matemaatiline märk (—) lahutamise ja negatiivsete suuruste esitamiseks; vast. *pluss*; *puudus, omadust v. väärtust vähendav tegur

miiting (ingl. *meeting* kohtumine), rahvakoosolek peam. ühiskondlik-poliitiliste küsimuste arutamiseks

mikaado (jaap., «kõrge värav»), Jaapani keisri nimetus eurooplaste (mitte jaapanlaste endi) keelepruugis

mikafoolium (< ld. *mica* ivake, raasuke; hilisld. «vilgukivi» + *folium* leht) e. **mikaleks** (...ld. *lēctum* kogutud) e. **mikaniit**, elektrotehnikas ja raadiotehnikas kasutatavate vilgukivist ja mõnesuguseist sideaineist koosnevate isolatsioonimaterjalide nimetused

mikro- (< kr. *mikros* väike), väike-, pisi-; eesliitena füüsikaliste suuruste nimetustes tähistab põhiühikust 10^6 korda väiksemat ühikut, üht miljondikku põhiühikust, tähis μ. Vrd. *makro-*

mikroamper, miljondik *amprit*, tähis μA

mikrobioloogia, *bioloogia* haru, tegeleb *mikroorganismide* uurimisega

mikroelemendid, mullas, vees ja organismides väga väikestes hulkades leiduvad, kuid organismi eluks vajalikud keemilised elemendid

mikroevolutsioon, *biol.* liigisisene *evolutsioon*

mikrofaag (*mikro-* + kr. *phagos* õgiv), väike õgirakk

mikrofarad, tähis μF, miljondik *faradit*, tavaline raadiotehnikas tarvitatav elektrimahtuvusühik

mikrofilm, kitsasfilmile tugeva vähendusega lehekülgede kaupa fotograafiliselt kopeeritud trükitoode, mida saab hiljem lugeda vastava suurendusaparaadi abil

mikrofloora (< *mikro-* + *floora*), teatava ala *mikroskoopiline* taimestik, paljale silmale nähtamatu taimestik; bakterite ja mikroseente kogum mullas vm.; ka inimkehas (näit. suus, sooltes) elavad mikroobid

mikrofon (...kr. *phōnē* heli), aparaat, mille abil helivõnkumised muudetakse elektrilisteks võnkumisteks, nii et neid võib võimendada ja traadi teel edasi anda

mikrofotograafia, mikroskooppildistus, mikroskoopiliste esemete fotografeerimine erilise mikroskoobi ja fotokaamera abil

mikrohenri, miljondik *henrit*, tähis μH

mikrokeemia, väikeste ainehulkade *keemia*

mikrokefaalsus (< *mikro-* + kr. *kephalē* pea), pisipealisus, pea ebanormaalne väiksus

mikrokliima (...*kliima*), suhteliselt ühtlaste maastikukomponentidega väiksema ala (faatsiese) kliima iseärasused; õhuniiskuse, temperatuuri jm. olud piiratud ruumis (toas, tootmishoones jm.)

mikrokliin (...kr. *klinō* kallutan), *ortoklassiga* keemiliselt sarnane, kuid erineva kristallsüsteemiga päevakivi liik

mikrokokid [-*ko*'-] (...*kokid*), liik *kerapisikuid*

mikrokosmos [-*ko*'-] (kr. *mikroskosmos* < *mikros kosmos* pisimaailm), 1) keskaegses filosoofias «väike maailm», eeskätt inimene, vastandina maailma-kõiksusele, *makrokosmosele*; 2) praeguses tarvituses eelkõige aatomite ja elementaarosakeste maailm, vastandina astronoomiliste mõõtmetega maailmale

mikroliit (*mikro-* + kr. *lithos* kivi), 1) *arheol.* pisike tulekiviese (nooleots, kõõvits jms.) keskmisest ja nooremast kiviajast; 2) *miner.* väljakujunenud struktuuritunnustega pisikristall

mikromeer (...kr. *meros* jagu), pisilõigustusrakk, muna lõigustumisel kujunev väike rebuvaene rakk

mikromeeter I (...kr. *metreō* mõõdan), kruvik, riist täppismõõtmisteks täpsusega kuni 0,01 mm; o k u l a a r - m., okulaarkruvik, teleskoobi v. mikroskoobi lisaseade joonlõikude v. nurkade mõõtmiseks vaateväljas

mikromeeter II (...*meeter*), miljondik *meetrit*, tähis μm

mikromeetria, täppismõõtmine

mikromeson (< *mikro-* + *meson*) e. **müümeson**, *füüs.* tähis μ-meson, üks nn. kergeid elementaarosakesi

mikron (kr., «väike»), tähis μ, süsteemiväline pikkusühik, = miljondik meetrit

mikroobid (< *mikro-* + kr. *bios* elu) e. **mikroorganismid**, pisiolendid, ainult mikroskoobi abil nähtavad loomsed v. taimsed *organismid*

mikropoorne, üliväikeste *pooridega* (näit. kummi)

mikroprint (< *mikro-* + ingl. *print* trükk), fotograafiliselt valmistatud, tugevasti vähendatud koopia mingist pildist, graafilisest kujutusest jms. Vrd. *mikrofilm*

mikropüül (...kr. *pylē* värav), *zool.* urbvärik, avaus muna *koorionis* seemnerakkude läbilaskmiseks; *bot.* seemnealgme südamiku katte otsmine avaus, mille kaudu toimub seemnealgme viljastamine

mikroreljeef (...*reljeef*), *geol.* maapinna väikesed ebatasasused

mikroseismid (...kr. *seismos* maavärin), äärmiselt väikese võnkeulatusega ja ainult tundlike seismograafide abil registreeritavad maapinna värinad

mikroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), optiline riist üliväikeste esemete suurendatud kujul vaatlemiseks

mikroskoopia, *mikroskoobi* kasutamine ja mikroskoopiliste preparaatide valmistamine

mikroskoopiline, *mikroskoobi* abil tajutav, palja silmaga mittenähtav, üliväike; mikroskoobi abil tehtav v. mikroskoobi jaoks määratud, mikroskoobi-; m. p r e p a r a a t, uuritavast esemest erilise menetluse abil valmistatud preparaat mikroskoobi all vaatlemiseks

mikroskoopima, esemeid *mikroskoobis* vaatlema

mikrosoomid (< *mikro-* + kr. *sōma* keha), peened terakesed rakkude protoplasmas

mikrospooria (vt. *mikrospoorid*), *med.* nakkuslik naha seenhaigus (peam. lastel), tabab eriti juustega kaetud peanaha osi

mikrospoorid (< *mikro-* + *spoorid*), *bot.* pisieosed, teatavate kõrgemate eostaimede väiksemad spoorid, millest arenevad *anteriidiumid.* Vast. *makrospoorid*

mikrosporoos, *vet.* *mikrospooria* loomade nahaseenhaigusena

mikrostruktuur, kõva aine, eriti metalli, sulami v. kivimi sisemine *struktuur*, nähtav vaid *mikroskoobis*; *biol.* organismi *mikroskoopiline* struktuur

mikrotelefon, tavaline telefonitoru, kus *mikrofon* ja kuuldetoru on monteeritud ühisele käepidemele

mikrotoom (< *mikro-* + kr. *tomē* lõige), riist, mille abil valmistatakse looma- v. taimekudedest üliõhukesi lõike mikroskoobi all vaatlemiseks

mikrotron (...*(elek)tron*), *füüs.* teatavat tüüpi seade elementaarosakeste kiirendamiseks. Vrd. *tsüklotron*

mikrovatt, miljondik *vatti*, tähis μW

mikrovolt, tähis μV, miljondik volti

mikroväetis, *mikroelemente* sisaldav väetis

mikser (ingl. *mixer*), segaja, baarimees; köögimasin vahustamiseks, püreede ja kokteilide valmistamiseks; *tehn.* segisti, segamismasin, eriti betoonisegur v. seade sulamalmi segamiseks v. kummisegude valmistamiseks; *elektr.* tasemeregulaator

mikstuur (ld. *mixtūra* segu), mitme aine segust koosnev vedel ravim seespidiseks tarvitamiseks; *muus.* teat. register orelil

milanees (pr. *milanaise* < Milano linn Itaalias), tehissiidist trikoorile (tarvit. pesuks ja kleidiriideks)

mileedi (ingl. *my lady* mu leedi), varem Euroopa mandril tarvitusel olnud nimetus ingl. *leedi*, ka üldse iga rikka inglanna kohta. Vrd. *milord*

miliaarne (ld. *miliārius* < *milium* hirss), *med.* hirsjas, hirsitaoline, paljude pisikolletega iseloomustuv (eriti tuberkuloosikollete kohta)

militaarne (ld. *militāris*), sõjaväeline

militariseerima (< ld. *militāris* sõdurlik, sõjaväeline < *miles* sõdur), sõjaväeliselt korraldama, sõjaväelist korda ja sõjaväes kehtivaid organiseerimismeetodeid tsiviilelanikkonnale üle kandma; *militarismi* teostama, rahu ajal ühiskondlikku elu sõja ettevalmistamise huvides korraldama

militarism, reaktsiooniline relvastumispoliitika ning sõdadeks ettevalmistumine, mida teostavad imperialistlikud riigid; sõjaka kliki ülekaal poliitilises ning ühiskondlikus elus, kogu maa majandusliku ning vaimse elu sihilik suunamine vallutussõdade ettevalmistuseks

militarist, sõjard, *militarismi* pooldaja v. teostaja

militaristlik, *militarismile* v. militaristidele omane; sõjakas

militsionäär, *miilitsa* liige, miilitsaväkke kuuluv v. miilitsateenistuses olev isik

miljard (pr. *milliard*), tuhat miljonit (1 000 000 000), 10^9

miljardär (pr. *milliardaire*), *miljarditesse* ulatuva varanduse omanik

miljon (pr. *million*), tuhat korda tuhat (1 000 000), 10^6

miljonär (pr. *millionaire*), *miljoneisse* ulatuva varanduse omanik

miljöö (pr. *milieu*), keskkond, kogum väliseid elutingimusi, milles asub ühiskonnaliige v. elab mingi organism ja mis teda otseselt v. kaudselt mõjutavad

millenarianism vt. *kiliasm*

millennium [-*e'*-] (keskld.), aastatuhat; tuhandeaastane riik, vt. *kiliasm*

milli- (< ld. *mille* tuhat), tuhandik-; eesliitena füüsikaliste suuruste nimetustes tähistab põhiühikust tuhat korda väiksemat ühikut, tähis *m*

milliamper, tähis mA, tuhandik *ampri*

millibaar, tähis mbar, tuhandik *baari*

milligramm, tähis mg, tuhandik *grammi*

millihenri, tähis mH, tuhandik *henri*

milliliiter, tähis ml, tuhandik *liitrit*

millimeeter, tähis mm, tuhandik *meetrit*

millivatt, tähis mW, tuhandik *vatti*

millivolt, tähis mV, tuhandik *volti*

milord [-*o'*-] (ingl. *my lord* kõrgaadliku v. kohtuniku kõnetlusvorm Inglismaal), varem Eur. mandril tarvitusel olnud nimetus inglise lordi, ka üldse iga rikka inglase kohta. Vrd. *mileedi*

milreis (port., «tuhat reaali»), end. Portugali ja Brasiilia münt ning arvestusühik, asendatud Portugalis (1911) *eskuudoga* ja Brasiilias (1942) *kruseiroga*

Mi-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille I aste on *mi* ja võtmemärkideks neli *dieesi*

mimeograaf (< kr. *mimeomai* jäljendan + *graphō* kirjutan), paljundusseadis, kus erilisele vahapaberile kirjutatud tekst paljundatakse vahapaberil kirjatähtede kohal tekkinud pisikeste aukude läbi trükivärvi pressides

mimetism (< kr. *mimētēs* jäljendaja, järeleaimaja), *biol.* kaitsekohastumus, mis seisneb sarnanemises millegagi, mis ei paku vaenlastele huvi

mimikri (ingl. *mimicry* järeleaimamine < kr.), *biol.* *mimetismi* vorm, kaitsevahenditeta looma sarnanemine mõne häid kaitsevahendeid omava või söödamatu loomaga

mi-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille I aste on *mi* ja võtmemärgiks üks *diees*

mimodraama = *pantomiim*

mimoos (kunstl. ld. *Mimosa* < ld. *mimus* vt. *miim*), taim liblikõieliste sugukonnast; tuntuim liik h ä b e l i k m. on sulgjate lehtedega ilutaim, mis puudutamisel tõmbab lehed kokku; *liiga tundlik v. pirtsakalt hell inimene

minarett [-*e'*-] (ar.), *mošee* torn, millelt *muezzin* hüüab muhameedlasi palvele

mineerima (pr. *miner*), kuhugi *miine* (I) paigutama, õhkulaskmise otstarbel miiniga varustama, miinidega tõkestama

mineraal (pr. *minéral* < kunstl. ld. *minerālis*), looduslik maakoores leiduv keemiliselt ühtlane anorgaaniline element v. ühend; m-d esinevad paljude kivimite koostisosadena; on olemas ka (tavalise temperatuuri juures) vedelaid m-e, näit. vesi ja elavhõbe; m-a l l i k a s, tervistusallikas, rohkesti lahustunud sooli v. gaase sisaldav allikas (kasutatakse sageli ravimiseks); m-h a p p e d, anorgaanilised happed, nagu väävel-, lämmastik-, soolhape jt.; m-v e s i, tervistusvesi, m-allikate v. kunstlikult valmistatud vesi (tarvit. tervisliku joogina v. kümbluseks); m-v i l l e. m-v a t t, mõnede sulatatud kivimite töötlemisel saadav peenekiuline kohev mass (tarvit. soojusisolatsioonimaterjalina); m-õ l i d, kiviõlid, naftast, kivisöest, põlevkivist jm. saadavad õlitaolised ained, vastandina taimsetele v. loomsetele õlidele

mineralisaatorid, *geol.* lahustunud gaasid (fluor, kloor jt.) ja aurud *magmas*, mis soodustavad tardkivimite kristalliseerumist

mineraliseeruma e. **mineraalistuma**, *biol.* lihtsamaiks anorgaanilisiks ühendeiks lagunema, peam. õhuhapniku ja mikroobide toimel

mineraloog, *mineraloogia* eriteadlane

mineraloogia (< *mineraal* + kr. *logos* mõiste), teadus, mis käsitleb *mineraale*, nende liike, omadusi, koostist, esinemist looduses ja kasutamist rahvamajanduses

minerogeenne (< *mineraal* + kr. *genos* teke), mineraalset päritolu (näit. sete)

miniaturist, *miniatuure* maaliv kunstnik; miniatuurpalade autor

miniatuur (it. *miniatura* < ld. *miniāre* mennikuga värvima), 1) keskaegses käsikirjas teksti kaunistav pilt v. joonistus; 2) pisiformaadis ja peenelt väljatöötatud uhkesti raamitud pilt, eriti näopilt (= m-m a a l); 3) pisijutustus, -näidend vm. lühipala; m-s, pisimõõtmeis

miniatuurne, pisimõõtmeline, väike

minimaalne (< ld. *minimus* vähim), vähim, pisim (võimalikest), alammääraline; üliväike, ülipisike. Vast. *maksimaalne*

minimeeter (...kr. *metreō* mõõ-

dan), täppismõõteriist esemete lineaarmõõtmete kontrollimiseks, näitab normist kõrvalekaldumist kuni 0,001 mm

ministeerium (ld. *ministerium* teenistus), riigivalitsemise keskorgan mingi valitsusala jaoks, eesotsas *ministriga*; NSV Liidus võeti m-i nimetus end. rahvakomissariaadi asemel tarvitusele 1946. a.

minister [*-ni'-*] (ld., «teenija»), kõrgem riigiametnik, kes juhib *ministeeriumi* ning on valitsuse liige; kodanlikes riikides on olemas ka **portfellita m-eid**, kes kuuluvad valitsuse koosseisu ilma ühegi ministeeriumi juhiks olemata; ka osa välissaadikuid on m-i ametiastmes

ministeriaalid (ld. *ministeriāles*), keskajal liik mittevabu kõrgemaid teenijaid kuningate v. suurfeodaalide õukondades; sulasid hiljem kokku alamaadliga

minjoon (pr. *mignon* lemmik), 1) endisaegne seltskonnatants; 2) 7-punktise trükikirja (*kolonel*) vananenud nimetus

minnesingerid (sks. *Minnesinger* lembelaulikud), rüütlisoost õuelaulikud XII—XIII s. Saksamaal, ülistasid feodaalsuhteid, rüütliseisust ja rüütellikku armastust südamedaami vastu

minoor (it. *minore* vähem) e. **moll** (< ld. *mollis* pehme), kurvakõlaline helilaad, mille I ja III astme suhe on väike *terts*. Vast. *mažoor*

minoorkolmkõla, väikekolmkõla, põhitoonist, väikesest tertsist ja puhtast kvindist koosnev kolmkõla

minoorne, *minooris*, minoorisse puutuv, minoorile omane; *kurvailmeline, kurvas meeleolus

minoriit vt. *frantsisklane*

minoriteet (keskld. *minoritas* < ld. *minor* vähem), vähemus, eriti häälte vähemus valimisel v. hääletamisel. Vast. *majoriteet*

ministrel vt. *menestrel*

minuskel [*-u'-*] (ld. *minusculus* väikesevõitu), väiketäht, väike kirja- v. trükitäht. Vast. *majuskel*

minut (< ld. *minūtus* üsna väike, pisike), 1) ajamõõduna 1/60 tunnist = 60 sekundit; 2) kaare v. nurga mõõtühikuna 1/60 kraadist

minöör (pr. *mineur*), 1) mineerija, spetsialist miinide v. mineerimise, ka miiniotsimise alal; 2) miinilaeval teeniv ja miinisõjaks eriettevalmistuse saanud mereväelane; 3) *mäend.* lõhkaja

mioos (kr. *meiōsis* vähendus), *med.* silmaava ahendus

miotseen (< kr. *mios* keskmine + *kainos* uus), *geol.* *neogeeni* varasem ajastik ning sellele vastav ladestik, eelneb *pliotseenile*

miraakel (ld. *mirāculum*), 1) ime, imetegu; 2) liik keskaegseid draamasid mingi pühaku elu käsitleva sisuga, kus esinevad imeteod

miraaž (pr. *mirage*), õhupeegeldus, kangastus; *pettepilt

mirabell [*-e'-*] (pr. *mirabelle*), väike ümmargune kollane v. punakas ploomisort

mirabile dictu [*-aa'- dik-*] (ld.), imelik ütelda

mirabiliit (< ld. *mirābilis* imelik, imeline), *glaubrisoola* nimetus mineraloogias

mirr = *mürr*

mirsaa (pärs.), mõnedel Lähis-Ida rahvastel tiitel, mis nime järel tähendab «vürst»; nime ees õpetlase v. tsiviilametniku austav nimetus

mirt = *mürt*

misandria [*-a'n-*] (< kr. *miseō* vihkan + *anēr* mees), meestepõlgus, meestevihkamine

misanstseen (pr. *mise en scène*), lavastus; näitlejate paigutus ja liikumine laval üksikutes stseenides

misantroop (kr. *misanthrōpos* < *miseō* vihkan + *anthrōpos* inimene), inimeste vihkaja, inimesepõlgur. Vrd. *filantroop*

misantroopia (kr. *misanthrōpia*), inimeste vihkamine, inimesepõlgus

misce [*-stse*] (ld.), sega (tarvit. retseptides)

miscellanea [*-stsellaa'-*] (ld.), kogu mitmesuguse sisuga kirjutisi, seda ja teist

mise en scène [*mizase'n*] (pr.) = *misanstseen*

miseraabel (pr. *misérable*), haletsusväärne, vilets, armetu

misjon (ld. *missio* lähetus), 1) ristiusu (ka mõne muu usu) levitamine muu-usuliste seas; 2) kiriklik «äratustöö» kirikust võõrdunute seas

misjonär (pr. *missionaire* < ld.), *misjoni* teenistuses seisev v. misjoniga tegelev isik, usulise propaganda tegija muu-usuliste seas

miss (ingl.), preili; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega

missa (ld. *missa*), 1) kat. jumalateenistus altarisakramendiga; 2) sellega seotud muusika; mitmeosaline usulise sisuga heliteos koorile orkestri v. oreli saatel

missaal (keskld. *liber missālis* missaraamat), kat. kiriku missaraamat; kat. palveraamat

missiiv (kunstl. ld. *missivus*), läkitus, (kiriklik) ringkiri

missioon (ld. *missio* lähetus), 1) välisriiki lähetatud eriülesannetega esindajate kogum; 2) vähem diplomaatiline saatkond, esindus; 3) vastutusrikas ülesanne; eluülesanne, kutsumus

missis (ingl. *mistress*), emand, proua; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega ja kirjutatakse nime ees ainult lühendina Mrs. (loetakse: *missis*)

mister (ingl.), isand, härra; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega ja kirjutatakse nime ees ainult lühendina Mr.

mistraal (pr. *mistral*), külm tugev põhja- v. loodetuul Prantsuse Vahemere rannikul

mistress = *missis*

mitkal (ar.), labase koega puuvillane pesu- ja põlleriie

mitokondrid [*-ko'-*] (< kr. *mitos* niit + *chondros* terake) e. **kondriosoomid** (...kr. *sōma* keha), *biol.* rakus leiduvad fermentiderikkad kehakesed (*organoidid*), milledes toimub ainete lagundamine keemilise energia saamiseks

mitoos (< kr. *mitos* niit), raku jagunemise peamine viis, kusjuures kromosoomid pikuti lõhenevad ning jagunevad tütarrakkude vahel

mitra (kr., «side»), piiskopi kõrge peakate, muudele vaimulikele austusavaldusena antav jumalateenistusel kantav peakate

mitraalklapp (< *mitra*), *anat.* vasakus südamepooles asetsev kahehõlmaline klapp vatsakese ja koja vahel

mitraism, esimestel sajanditel Rooma keisririigis väga levinud kultus, mille austusobjektiks oli vanairaani ja india valgusjumal Mithra

mitraljöös (pr. *mitrailleuse*), a. 1860—70 tarvitusel olnud mitmeraudne kiirtulirelv

mitsell (uusld. *micella* < ld. *mica* ivake, terake), *keem.*, *biol.* polümeerse molekuli struktuuriühik, eriti kolloidides esinev kokkukuuluv molekulide v. ioonide rühm

mitšman (ingl. *midshipman*), NSV Liidu mereväes vanema spetsialisti (mitte ohvitseri) auaste; tsaristliku Venemaa ja mõne teise riigi mereväes esimene ohvitseri auaste

mitšuurinlane, nõukogude bioloogi I. Mitšurini (1855—1935) teaduslike meetodite pooldaja ja rakendaja, eriti kultuurtaimede aretamise alal

mittel (sks., «keskmine»), *tsiitserost* suurem, *tertsiast* väiksem 14-punktiline trükikiri

mixed [*mikst*] (ingl., «segatud»), tennises segapaarismäng, s. o. mees- ja naismängijaist koosnevate paaride vastasmäng

MJ, *megadžauli* tähis

ml, *milliliitri* tähis

Mlle, lüh. sõnast *mademoiselle*

MM, lüh. sõnast *messieurs*. Vt. *monsieur*

mm, *millimeetri* tähis; *mm*^{2}, ruutmillimeeter; *mm*^{3}, kuupmillimeeter

Mme, lüh. sõnast *madame*

MN, *meganjuutoni* tähis

Mn, *mangaani* sümbol

mnemoonika e. **mnemotehnika** (kr. *mnēmonikē technē*), mälutehnika, mitmesugused reeglid ja võtted teadmiste meelespidamise v. meeldetuletamise hõlbustamiseks

mnemooniline e. **mnemotehniline**, mälutehniline

Mo, *molübdeeni* sümbol

moa (maoori k.), lennuvõimetu lind jaanalinnulistele lähedasest seltsist, elas varemalt Uus-Meremaa saartel (nüüd hävinud)

mobiilne (ld. *mōbilis* liikuv), liikuv; liikumisvalmis, sõjavalmis (sõjaväe kohta); vallas- (vara kohta)

mobiliaar (pr. *mobiliaire*), vallasvara, majakraam

mobilisatsioon (pr. *mobilisation* < ld. *mōbilis*), 1) riigi relvajõudude, tsiviilkaitse ja rahvamajanduse rahuaegsest seisukorrast sõjaaegsesse üleviimine ja lahingutegevuseks valmisseadmine; sõjaväekohustuslaste tagavaraväest tegevväkke kutsumine; 2) töötava rahva masside v. mingi rahvamajandusharu jõudude kaasatõmbamine mingi ülesande täitmiseks

mobiliseerima, *mobilisatsiooni* teostama, *mobiilseks* tegema; tegevusse rakendama

modaalne (keskld. *modālis* < ld. *modus*), *moodusesse* puutuv, moodust väljendav; *modaalsusse* puutuv

modaalsus, 1) *filos.* olemise v. mõeldavuse viis; 2) *loog.* otsustuste erinevus nende kehtivuse järgi, kuuluvus kas *apodiktiliste, assertooriliste* v. *problemaatiliste* otsustuste liiki; 3) *lgv.* grammatiline kategooria, mis väljendab rääkija suhet tegelikkusse, eriti verbi kõneviiside (*mooduste*) abil

modaliteet (pr. *modalité* < ld. *modus*) = *modaalsus* (2)

modell (it. *modello*), kunstnikule maalimisel v. skulptuuri valmistamisel poseeriv (palgaline) isik

modelleerima, mudelit tegema v. koostama; voolima, vormima; mingist materjalist välja töötama; graafikas valguse ning varju efektidega kolmemõõtmelise eseme illusiooni looma

modellism, mudelisport. Vrd. *aviomodellism*

modellist, mudelisportlane, mudelispordi harrastaja

modellöör (pr. *modeleur*), mudelite valmistaja, eriti tööstuslike esemete uute mudelite looja

moderaator (ld. *moderātor* taltsutaja), masina käiku aeglustav seadis; muusikariista heli reguleerija, mahendaja

moderato [-*a'*-] (it.), *muus.* mõõdukalt, parajas tempos

moderatsioon (ld. *moderātio* taltsutus), mõõdukus, parajus

modereerima (ld. *moderāri* taltsutama), mõõdukamaks tegema; aeglustama, mahendama

moderniseerima (pr. *moderniser*), moodsaks v. uuemoeliseks tegema, uuendama, uuendusi sisse tooma

modernism, 1) uuenduslikkust rõhutav v. moodsust taotlev suund mingil kultuurialal, eriti kodanlikus kunstis XIX s. lõpul ja XX s. valitsenud vool; 2) XIX s. lõpul tekkinud usulise filosoofia voole, taotleb uuendada katoliiklust, lepitades seda imperialismiajastule omase kodanliku filosoofiaga

modernne [-*de'*-] (keskld. *modernus* < ld. *modo* (just) praegu), nüüdisaegne, uudne, moodne

modestne [-*de'*-] (ld. *modestus* mõõdukas), vähenõudlik, tagasihoidlik, kombekas, malbe

modifikaator (ld. *modificātor*), teisendaja, muutja; *tehn.* masina tööd muutev seadis; lisand sulametallile selle kvaliteedi tõstmiseks

modifikatsioon (ld. *modificātio*), teisendus; teisend, erikuju; *lgv.* piiritlus; *biol.* mittepärilik muutlikkus, *fenotüübi* muutus vastava muutuseta *genotüübis*

modifitseerima (ld. *modificāre*), teisendama, muutma; *lgv.* piiritlema

modiljon (it. *modiglione*), *arhit.* karniisi S-kujulise profiiliga toend

modist [-*i'*-] (pr. *modiste*), naiste moeartiklite, eriti kübarate tegija

modius (ld.), vanarooma viljamõõt, = u. 9 l

modulaator, seade *modulatsiooni* teostamiseks, eriti elektromagnetiliste võngete v. lainete moduleerimise seade

modulatsioon (ld. *modulātio* paras mõõt), *muus.* siirdumine ühest helistikust teise; *füüs.* elektromagnetiliste võngete v. lainete amplituudi v. sageduse muutmine, kõrgsagedusvõngete kohaldamine nende kaudu edasiantavaile madalsagedusvõngetele raadiosaateis, heliülesvõtteis jm.

moduleerima (ld. *modulāri* laulma, mängima taktikohaselt), *muus.* ühest helistikust teise siirduma; *füüs.* *modulatsiooni* teostama

modus (ld., «viis, laad»), 1) vt. *moodus*; 2) *m. vivendi* [-*e'*-] «elamisviis», vastastikuselt salliv kooselamisviis ilma tõeliselt püsiva kokkuleppeta

mofett [-*e'*-] (pr. *mofette* < it. *mofeta* kaevandusgaas), süsihappegaasi allikas vulkaanilistel aladel

mohar e. **mohaar** (ar.), kukeleiva perek-da kuuluv söödataim, nn. itaalia hirss e. nuihirss

mohikaanlased, väljasurnud indiaani hõim; *v i i m a s e d m - d, mingi tüübi viimased esindajad

mohäär (ingl. *mohair* < ar.), angoora kitse vill; angoora villast lõng v. riie

moirad (kr.), vanakreeka mütoloogias kolm saatusejumalannat. Vrd. *parkad*

moiva (vn. *мойва* < soome *maiva, maima* maim, kalapoeg), peam. arktilistes meredes elav kala meritintlaste sugukond

moka (Moka linna järgi Araabias), parim ar. kohvisort

mokassiinid (ingl. *moccasin* < ind.), P.-Am. indiaanlaste pastlad v. saapad toorest hirvenahast

molaarid (< ld. *molāris* veskikivi-), purihambad

molaarne (< ld. *moles* kogu, hulk), 1) *füüs.* keha kogusse v. tervikhulgasse puutuv, keha kogule v. tervikhulgale omane; m. l i i k u m i n e, kogu keha liikumine; 2) *keem.* gramm molekulisse puutuv (vt. *mool* 1), grammmolekuli peale arvestatud (lahuse kohta)

molaarsus, *keem.* lahuse *kontsentratsiooni* väljendav suurus, näitab lahustunud aine moolide arvu ühes liitris lahuses

molbert (vn. *мольберт* < sks. *Malbrett*), maalimispukk, maalitava pildi tugiraam

molekul (< ld. *moles* kogu, hulk), aine vähim osake, mis säilitab sama aine keemilised omadused; m. koosneb aatomeist

molekulaar-, (paljude liitsõnade esiosana) *molekulaarne,* molekul-, molekulide-

molekulaarfüüsika, *molekulide* ehitust, molekulaarjõude ja kehade struktuuri käsitlev füüsika osa

molekulaarjõud, *molekulide* vahel mõjuvad tõmbe- ja tõukejõud

molekulaarmass e. **molekulmass,** *molekulis* sisalduvate aatomite masside summa

molekulaarne, molekulisse puutuv, molekulile v. molekulidele omane

moleskiin (vn. *молескин* < ingl.) e. **moolskin** (ingl. *moleskin* mutinahk), tondinahk, tihe paks puuvillriie töörõivaiks, raamatuköiteks jne.

molisatsioon, *füüs. keem.* ioonide ühinemine molekulideks

moll vt. *minoor*

molluskid (< ld.), *zool.* limused, pehmed lülistuseta loomad, selgrootute hõimkond

molto allegro = *allegro molto*

molübdeen (< kr. *molybdos* plii), sümbol Mo, element, järjenr. 42, aatomm. 95,94; hõbedaläikeline väga raskesti sulav kõva metall; tarvit. eriti väärtusliku m-t e r a s e valmistamiseks

molübdeniit, pehme tinahall mineraal, peamine molübdeenimaak

moment [-*e'*-] (ld. *momentum* liigutus, hetk), 1) hetk, silmapilk, viiv; 2) oluline punkt, kaaluv asjaolu; 3) *füüs.* mingit toimet määrav kahe suuruse korrutis; i n e r t s i m. vt. *inerts;* p ö ö r d e m. e. i m p u l s i m., jõu korrutis jõu kaugusega pöörlemisteljest v. -punktist, mis moodustab jõu s t a a t i l i s e m-i

momentaan = *momentaanverb*

momentaanne (ld. *momentāneus*), hetkeline, viivuline, kohe mööduv

momentaanverb, *lgv.* liite abil tuletatud verb, mis väljendab tegevuse hetkelist iseloomu, näit. *hüüatama*

monaad (kr. *monas* ühik), vanakreeka filosoofias jagamatu ühik; idealistlikus filosoofias, eriti G. Leibnitzi (1646—1716) õpetuse järgi on m-d vähimad vaimsed algelemendid, milledest pidavat koosnema maailm

monadoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), idealistlik metafüüsiline suund, mille järgi *monaadid* olevat kõige oleva algpõhjaks

monandria (< kr. *monos* ainus + *anēr* mees), ühemehepidamine. Vast. *polüandria*

monarh [-*a'*-] (kr. *monarchos*), ainuvalitseja, enamasti päriliku võimuga riigipea (keiser, kuningas jne.)

monarhia [-*na'*-] (kr. *monarchia*), ainuvalitsus, riigi- ning valitsemisvorm, kus riigi eesotsas seisab üks isik, kelle võim on eluaegne ning tavaliselt päritav; eristatakse piiramatut e. absoluutset m-t ja piiratud e. konstitutsioonilist m-t

monarhism, *monarhiat* pooldav reaktsiooniline poliitiline suund

monarhist, *monarhia* pooldaja

monarhomahhid [-*ma'*-] (< *monarh* + kr. *machē* võitlus), «monarhide vastu võitlejad», XVI—XVII s. Prantsusmaal absolutismi vastu võidelnud kirjanikud-publitsistid; mõned neist olid *hugenotid*

monatsiit (sks. *Monazit* < kr. *monazō* viibin üksi), haruldasi muldmetalle sisaldav punakaspruun mineraal, *tooriumi-* ja *tseesiumi*maak

mondäänne (pr. *mondain*), suurilmalik, suurmaailma-, nn. kõrgemale v. paremale seltskonnale omane

moneer (kr. *monērēs* lihtne), *biol.* sks. teadlase E. Haeckeli (1834—1919) esitatud nimetus tuumata protoplas-

mast koosneva lihtsaima organismi kohta (praegu pole enam kasutusel)

monelmetall (< p.-n.), roostevaba sulam niklist ja vasest mõnede teiste metallide lisandusega

monetaarsüsteem (< ld. *monēta* münt), varajane *merkantilism*, mis nägi riigi pearikkust võimalikult suurtes kuld- ja hõberaha varudes

mongolfjäär (pr. *montgolfière* < pr. leiutajate vendade Montgolfier' nime järgi), soojendatud õhuga täidetud õhupall, mis esimese kõlbliku aerostaadina tõusis õhku Prantsusmaal a. 1783

mongoliidid, üks inimkonna kolmest põhirassist

mongoliidne, *mongoliide* iseloomustav, mongoliididele omane

mongolist, eriteadlane mõnel *mongolistika* alal

mongolistika [-*is'*-], mongoli keelte ja kultuuri uurimine

monism (< kr. *monos* ainus), filosoofiline õpetus, mis tunnistab kõigi nähtuste alusena üht põhiprintsiipi; on olemas m a t e r i a l i s t l i k m. ja i d e a l i s t l i k m.; materialistid peavad kõige oleva aluseks mateeriat, idealistid vaimu; m. on vastandiks *dualismile* ja *pluralismile*. Kõige järjekindlamaks materialistliku m-i teaduslikuks vormiks on *dialektiline materialism*

monist, *monismi* pooldaja

monistlik, *monismisse* puutuv, monismile omane

monitor (ld., «hoiataja», «nõuandja»), 1) madal pöörlevate kahuritornidega soomuslaev rannakaitseks ja jõgedel opereerimiseks; 2) klassi järele valvav õpilane ingl. koolides; 3) *tehn.* (mitut liiki) kontroll- v. reguleerimisaparaat (näit. raadio- v. televisioonisaatejaamas), ka pidevat kontrolli teostav töötaja-spetsialist; 4) *mäend.* = *hüdromonitor*

mono- (< kr. *monos* ainus), ainu-, ühe-, üksik-

monodraama, ainult ühe kõneleva tegelasega näidend

monoftong (< *mono-* + kr. *phthongos* kõla, hääl), *lgv.* üksikvokaal vastandina *diftongile*, *triftongile*

monofüsiidid (...kr. *physis* loomus), kristlased, kes tunnustavad Kristuse ainsat (nimelt jumalikku) loomust (näit. abessiinia, armeenia ja kopti kiriku liikmed)

monofüülia (...kr. *phylē* hõim, suguvõsa) e. **monofüleetiline põlvnemine**, ühistüveline põlvnemine, kujutlus v. õpetus organismide rühma v. rühmade põlvnemisest ainsast tüvivormist

monogaamia (...kr. *gamos* abielu), 1) ainuabielu, ühe mehe ja ühe naise vaheline abielu; 2) ühe isaslooma paaritumine ja paari moodustamine ainult ühe emasloomaga (ühe v. mitme paaritusperioodi kestel). Vrd. *polügaamia*

monogaamne, ainuabieluline, *monogaamiale* omane

monogenees (< *mono-* + kr. *genesis* teke), õpetus kõigi organismide ühtsest tekkimisest; õpetus kõigi keelte ühtsest tekkimisest. Vrd. *polügenees*

monogenism, õpetus kõigi inimrasside tekkimisest ühest ning samast inimahvi liigist ja inimesest kui bioloogiliselt ühtsest liigist; nõukogude antropoloogia asub m-i alusel. Vrd. *polügenism*

monograafia (< *mono-* + kr. *graphō* kirjutan), mingit üksikküsimust käsitlev teaduslik uurimus

monogramm (...kr. *gramma* kirjatäht), nime algustähtede põimik

monogüünia (... kr. *gynē* naine), ühenaisepidamine. Vast. *polügüünia*

monohord [-*ho'*-] (...kr. *chordē* pillikeel), vanaaegne ühekeeleline keelpill; *füüs.* riist keelte võnkumiste uurimiseks ja demonstreerimiseks, koosneb kõlakastile pinetatud keelest, mille pikkust saab hõlpsasti muuta

monokarpne (...kr. *karpos* vili), *bot.* üks kord viljuv, pärast ühekordset viljakandmist surev (näit. bambus v. mõned palmiliigid)

monokkel [-*no'*-] (pr. *monocle* < *mono-* + ld. *oculus* silm), prilliklaas ainult ühe silma jaoks

monokliinne süsteem (< *mono-* + kr. *klinō* kallutan), üks kristallisüsteemidest, kus kristalli koordinaattelgedest kaks lõikuvad täisnurgi, üks on kallakas ja kõik teljed on eripikkused

monokotüledoonid (...*kotüledoon*), *bot.* üheiduleheised taimed

monokromaatiline (...*kromaatiline*), ühevärviline

monokulaar (...*okulaar*), ühe silma jaoks määratud optiline riist, näit. pikksilm

monokulaarne nägemine, *füsiol.* ühesilminägemine, nägemine ühe silma abil

monokultuur (< *mono-* + *kultuur*), mingi ühe kultuurtaimeliigi pidev kasvatamine ühel ja samal põllul rea aastate jooksul; mõjub kahjulikult mullaviljakusele ja soodustab taimehaiguste ning kahjurite levimist

monoliit (kr. *monolithos* ühest kivist), terviklik kivimürakas; ühest kivitombust valmistatud skulptuur v. sammas; *midagi terviklikku, ühtset

monoliitne, ühest kivitombust valmistatud; *terviklik, ühtne

monoloog (kr. *monologos*), ühekõne, kõne iseendaga (näidendis). Vast. *dialoog*

monomaania (< *mono-* + *maania*), hullus teatava ühe kujutelma suhtes; mingi kujutelma v. huviala haiguslik ainuvalitsus

monomeerid (...kr. *meros* osa), *keem.* polümeriseerumisvõimelised madalmolekulaarsed (väikese molekulmassiga) ühendid. Vrd. *polümeerid*

monometallism, ühemetallisüsteem, rahasüsteem, milles vääringu aluseks on üks metall, haril. kuld, harvemini (näit. Idamaades) hõbe. Vrd. *bimetallism*

monomineraalne, ühest mineraalist koosnev (kivimi kohta)

monoodia (kr. *monōdia*), *muus.* ühehäälne laul; ühehäälsus

monoom (< *mono-* + kr. *nomos* säte), *mat.* üksliige, algebraline avaldis, milles viimane tehe pole liitmine ega lahutamine

monoosid vt. *monosahhariidid*

monoplaan (pr. *monoplan* < *mono-* + ld. *plānum* pind), ühe kandepinnaga lennuk

monopol (< *mono-* + kr. *pōleō* müün), ainuõigus, eriti mingi kaubaartikli ainumüügi- v. ainutootmisõigus, mis võib kuuluda riigile, üksikisikule v. isikute rühmale

monopoliseerima, mingi toote valmistamise v. müügi suhtes *monopoli* kehtestama, ainuõigust maksma panema v. võtma; *ainuüksi endale kiskuma

monopolism, monopolistlik, monopolidega iseloomustuv kapitalismi arenemisjärk

monopolist, 1) *monopoli* omaja; 2) suurkapitalist

monopolistlik, *monopolistidele* omane, monopolistidesse puutuv

monopoolne, ainuõiguslik, *monopolile* omane, monopoli-

monorelss (< *mono-* + *relss*), 1) üherööpalisest rippteest ja sellel sõitvast vagonetist koosnev transpordiseade; 2) üherööpaline elektriraudtee

monoriim (...pr. *rime* riim), üheriimiline, ühe ja sama riimiga luuletus

monosahhariidid (...kr. *sakcharon* suhkur + *eidos* kuju) e. **monoosid**, *keem.* lihtsuhkrud, lihtsüsivesikud. Vast. *polüsahhariidid*

monoseemia (...kr. *sēma* märk), *lgv.* (sõna) ühetähenduslikkus. Vast. *polüseemia*

monosüllaabiline (...kr. *syllabē* silp), ühesilbiline; m-d k e e l e d, põhiliselt ühesilbilistest sõnadest koosnevad keeled (näit. hiina keel)

monosüllabism, *lgv.* sõnade ühesilbilisus

monotaip vt. *monotüüp*

monoteism (< *mono-* + kr. *theos* jumal), ainult üht jumalat tunnustav usund. Vast. *polüteism*

monoteist, *monoteismi* pooldaja, ainujumala kummardaja

monotoonne (kr. *monotonos*), ühetooniline; üksluine, igav; *mat.* ainult ühes suunas muutuv, s. o. kogu aeg kas ainult kasvav v. kahanev (funktsiooni kohta)

monotsüüdid (< *mono-* + kr. *kytos* rakk), suured ühe tuumaga leukotsüüdid

monotüüp (...kr. *typos* jäljend) e. **monotaip** (ingl. vabrikumärgi *Monotype* järgi), üksikute tähtede viisi trükiladu valav ladumismasin. Vrd. *linotüüp*

monotüüpia, graafiline tehnika, kus metallplaadile maalitakse õlivärvidega pilt ja trükitakse sealt paberile ainult ühes eksemplaris

monpansjee (< p.-n.), liik klaas- v. täidisega kompvekke

monseigneur [*mosenjöö'r*] (pr., «mu isand»), keskajast säilinud pr. tiitel ja viisakussõna kõrgemate kat. vaimulike (varem ka vürstlike isikute) kõnetamiseks

monsieur [*mösjö'* e. *msjö'*] (pr.),

lüh. M., härra; pl. *messieurs* [*mesjö'*], lüh. MM., härrad

monsignore [*-sinjo'-*] (it.), kõrgema kat. vaimuliku tiitel Itaalias

monstera (kunstl. ld. *Monstera*), *bot.* troopilisest Ameerikast pärinev taim võhaliste suguk-st; meil toalillena tuntud *filodendri* nime all

monstrants [*-a'-*] (< ld. *monstrāre* näitama), *kirikl.* leivaastja, riist *hostia* näitamiseks

monstroosne (ld. *monstrōsus*), koletislik, soerdlik

monstrum (ld.), koletis, peletis, soerd

monsuun (holl. *monsoen* < ar.) = *mussoon*

montaanne (ld. *montānus*), mäe-, mägi-; mäetööstuslik

montaanvaha e. **montaniit**, vahataoline mustpruun bituumen, pruunsöe töötlemisel saadav kõva ja vähe plastiline mass; tarvit. elektrijuhtmete isoleerimiseks, saapakreemide valmistamiseks jm.

montaaž (pr. *montage*), monteerimine, (masinate, aparaatide v. tervete käitiste) üksikosadest kokku-, kohale- v. ülesseadmine; eri osade ühendamine kunstiliseks tervikuks (näit. raadiosaadetes, filmis jne.)

montaniit vt. *montaanvaha*

montanjaarid (pr. *montagnards* mägilased), Prantsuse Rahvuskonvendi vasakpoolseim rühm a. 1792—95 (nimetuse saanud koosolekute saali kõrgemas osas asetsevate istekohtade järgi); m. olid kodanluse demokraatliku osa esindajad, kes toetusid Pariisi revolutsioonilistele rahvamassidele

monteerima (pr. *monter*), (masinaid jm.) rakestama, kokku, kohale v. üles seadma; eri osi kunstiliseks tervikuks ühendama

montekristo [*-i'-*] (< p.-n.), liik väikesekaliibrilisi püsse ja püstoleid

montmorilloniit (< pr. p.-n.), *miner.* savide koostises esinev vett sisaldav silikaatmineraal

montöör (pr. *monteur*), monteerija, *montaaži* teostaja, masinate kokku- v. ülesseadja, elektriliinide, torustike jne. kutsetööline

monument (ld. *monumentum*), mälestus- v. ausammas, mälestusehitis

monumentaalkunst, arhitektuuriga tihedalt seotud kunstivormid (monument, fresko, pannoo, vitraaž, mosaiik jm.)

monumentaalne, *monumendile* omane, monumenti meenutav; suuremõõtmeline, -jooneline, võimas; põhjalik

moodul (ld. *modulus* mõõt), 1) täppisteadustes mitmesuguseid eri tähendusega koefitsiente, suurustevahelisi suhteid v. leppeühikuid tähistav termin; h a m b u m i s m., *tehn.* hammasratta alglābimõõdu suhe hammaste arvusse; 2) *arhit.* lähtemõõt, mille kordsed peavad olema kõik ehitise mõõtmed; 3) seadme v. aparaadi terviklik, omaette ülesandega osa; näit. k u u m., kosmoselaevaga ühendatud, kuid sellest eraldatav osa Kuul maandumiseks ja kosmoselaevale tagasipöördumiseks

moodus (ld. *modus* mõõt, määr, viis), viis, laad; *filos.* olemise laad, mööduv omadus vastandina alalisele omadusele, atribuudile; eriti XVI—XVIII s. filosoofias: üksikasi kui muutumatu substantsi avaldus; *mat.* sagedaim suurus, teatavas arvude reas kõige sagedamini esinev arv; *lgv.* kõneviis, näitab kõneleja suhet öeldavasse ja öeldava suhet tegelikkusega. Vt. *indikatiiv*, *konditsionaal*, *imperatiiv*, *konjunktiiv*, *optatiiv*, *potentsiaal*

mool I vt. *gramm-molekul*

mool II (pr. *môle* < ld. *mola*), *med.* väärastunud loode

moolok (vanaaja Kaanani jumaluse Mooloki järgi, kellele olevat inimesi, eriti lapsi ohvriks toodud), 1) julm ebajumal, kellele tuuakse raskeid ohvreid; 2) ogaline austraalia sisalik

moolskin vt. *moleskiin*

moora (ld. *mora*), 1) viivitus, seadusevastane hilinemine võlakohustuse täitmisel; vrd. *moratoorium*; 2) antiikses värsiõpetuses: lühikese silbi hääldamiseks kuluv aeg

moorion (sks. *Morion* < ld. *mormorion* < kr.), *miner.* kvartsi tumepruun kuni must, peaaegu läbipaistmatu teisend

moorula (keskld. *mōrula* mooruspuu mari < ld. *mōrum*), *biol.* kobarloode, loote arenemisjärk, mis eelneb põislootele e. *blastulale*

mooruspuu (ld. *mōrus*), parasvöötmes ja troopikamäestikes kasvav laiade lehtede ja söödavate vabarnataoliste marjadega puu; Hiinast pärineva

v a l g e m. lehed on tähtsad siidiussIde toiduna

mootor (ld. *mōtor* liigutaja), liik jõumasinaid, näit. t u u l e m., e l e k t r i m., p l a h v a t u s- e. s i s e p õ l e m i s m. jt.; m - g e n e r a a t o r, kaksikmasin elektrienergia muundamiseks, koosneb tavaliselt ühendatud vahelduvvoolum-st ja alalisvoolugeneraatorist e. dünamost; m - i s p o r t vt. *motosport*

mopeed (sks. lühendsõna *Moped* < *Motorpedalfahrzeug* mootorpedaalsõiduk), kerge mootorratas, millega saab ka (nagu tavalisel jalgrattal) pedaale sõtkudes sõita

mops (sks.), väike tömbi ninamiku ja rõngassabaga koeratõug

mora = *moora*

moraal (pr. *morale* < ld. *morālis* kombeline, kombe-), 1) kõlblus, käitumisnormid, mis määravad inimese suhtumise ühiskonnasse ja kaasinimestesse; 2) teatavast loost, juhtumusest v. valmist tuletatav kõlbeline õpetus; 3) mingi kollektiivi kõlbeline seisund, (sõjaväe, kooli jne.) vaim, distsipliin

moraalne, kõlbeline; m. k u l u m i n e, *ök.* töövahendi väärtuse vähenemine tehniliselt täiuslikumate, suuremat tööviljakust võimaldavate töövahendite kasutuselevõtmise tagajärjel

moraliseerima (pr. *moraliser*), moraali üle targutama, kõlblust jutlustama

moralist, moraalijutlustaja, (range) kõlbluseõpetaja

moraliteе (pr. *moralité*), XV ja XVI saj. eriti Prantsusmaal ja Inglismaal levinud moraliseeriva sisuga näidend, kus tegelastena esinesid isikustatud abstraktsed mõisted ning omadused, voorused ja pahed

moratoorium (< ld. *moratōrius* viivitav), võlakohustuste tasumise seismapanek määratud ajaks valitsuse aktiga mingisuguse erakordse olukorra (sõja, loodusõnnetuse jne.) tõttu

morbiditeet (< ld. *morbidus* haiglane), haigestumus; haigestunute arv keskmise elanikkude arvu suhtes

morbiidne, haiglane, ebaterve; haiglaselt kalduv süngetele meeleoludele; ebatervete (kunsti)maitsetega

mordent [*-e'-*] (it. *mordente*), *muus.* ehishelirühm, milles noodiga märgitud heli ja sellest aste all- v. ülalpool asetsev kõrvalheli kiiresti vahelduvad

moreen (pr. *moraine*), *geol.* jääliustike kantud v. mandrijää sulamisel sellesulavete kuhjatud purdmaterjal (rühksavi, kruus ja liiv segatult muude kivimitega)

more majorum [*moo-*, *-joo'-*] (ld.), esivanemate tavade järgi

morendo [*-e'-*] (it.), *muus.* vaibudes, hääbudes

morfeem (< kr. *morphē* vorm), *lgv.* väikseim tähenduslik keeleüksus (näit. juur, liide, tunnus, muutelõpp)

morfiin e. **morfium** (vanakr. unenägude jumala Morpheuse järgi), oopiumis sisalduv uimastav alkaloid; väikestes annustes toimib valuvaigistavalt; sage tarvitamine tekitab *morfinismi*

morfinism, haiguslik harjumus *morfiini* tarvitada, viib kehaliste ja vaimsete võimete langusele

morfinist, *morfinismi* all kannataja

morfium vt. *morfiin*

morfogeenia, *morfogeneesi* uuriv teadusharu

morfogenees (< kr. *morphē* vorm + *genesis* teke), vormiteke, eriti *biol.* organismide vormi v. kuju tekkelugu. Vrd. *organogenees*

morfogeneetiline, vormitekkeline, *morfogeneesisse* puutuv, sellega seotud

morfoloogia (...kr. *logos* mõiste), kujuõpetus, vormiõpetus, välislaadi ja -ehitusega tegelev botaanika, zooloogia, anatoomia, geoloogia, lingvistika vm. teaduse haru

morfoloogiline, *morfoloogiasse* puutuv, sellele omane, kuju- e. vormiõpetuslik

morg I (pr. *morgue*), surnukamber (eriti õnnetusjuhtumeil hukkunud inimeste laipade jaoks)

morg II = *morgen*

morganaatiline abielu (keskld. *matrimonium ad morganaticam* < vanaülemsks. *morgengeba* hommikukink), feodaalse õiguse järgi valitsevast soost isiku seisusevastane abielu

morganism, Am. bioloogi Th. H. Morgani (1866—1945) pärilikkusteooria, mille järgi pärilikkuse materiaalseks aluseks on kromosoomides sisalduvad erilised pärilikkuse kandjad, *geenid*

morgen (sks.), varemini Saksamaal jm. tarvitusel olnud pinnamõõduühik,

Eestis tarvitusel olnud m. = 25,5 aari, mujal 50—97 aari

morituri te salutant vt. *ave Caesar*

mormoonid, «viimsepäevapühakud», 1830. a. Ameerikas tekkinud usulahu liikmed, kelle pühakirjaks on Joseph Smithi poolt väljaantud «Mormooni raamat», kus sellenimelisele väljamõeldud prohvetile omistatakse uue usu ilmutus, mis lubab ka mitmenaisepidamist; alates a. 1896 on m. ametlikult mitmenaisepidamisest loobunud

morse, 1) isekirjutav elektromagnetiline telegraafiaparaat (leiutatud a. 1837 Am. leiduri S. Morse'i (1791—1872) poolt; 2) punktidest ning kriipsudest koosnev märkkiri, m-t ä h e s t i k (tarvit. telegrafeerimisel ja signaliseerimisel)

mortaliteet (ld. *mortālitas*), suremus, surmajuhtumite ja vaadeldava ala rahvastiku v. selle soolise, vanuselise, sotsiaalse vm. rühma üldarvu suhe

mortiir (pr. *mortier* < ld. *mortārium* uhmer, müüser), mürsu järsu lennujoonega lühiraualine suurtükk

mosaiik (pr. *mosaïque* < it. *mosaico*), erivärvilistest klaasi-, kivi-, puu- jm. (läbipaistmatutest) tükikestest koostatud pilt v. ornament; *mitmelaadsetest osakestest koosnev (kunstiline) tervik, näit. m-romaan

mosaist e. **mosaikist**, *mosaiik*töö alal töötav kunstnik v. oskustööline

moskiito (hsp. *mosquito*), (soojamaine) väike sääsk; mõned m-de liigid on haiguste edasikandjad; m - l a e v a s t i k, suurte rühmadena tegutsevad vähemad sõjalaevad; eriti torpeedopaadid

moslem (ar.) = *musulman*

mosso (it.), *muus.* liikuvalt, elavalt

mošee (ar.), islami pühakoda

motell (ingl. *motel* < *moto-* + *hotell*), hotell mootorsõidukitel matkajatele, eriti autoturistidele

motett [-*e'*-] (keskld. *motetum*), mitmehäälse kirikliku koorilaulu vorme keskajal; m-i eri häältel oli sageli eri tekst

motiiv (pr. *motif* < ld. *motivus* liikumis-), ajend, põhjus; juhtmõte, kunstiteose osatervik, väljendusüksus; *muus.* viisiüksus

motivatsioon, põhjendamine, põhjendus

motiveerima (pr. *motiver*), põhjendama

moto (it. *motto*), juhtsõna, juhtlause, eriti teose alguses antav lühike juhtmõtteline lause

moto- (< ld. *mōtor* liigutaja), mootor-, mootori-

motodroom (< ...kr. *dromos* jooks, jooksurada), mootorrataste võidusõidutee, mootorispordi staadion

motokross (...*kross* II), *sport* murdmaasõit mootorratastel

motoorne (< ld. *mōtor* liigutaja), liigutav, liigutamis-

motoriseerimine, looma- v. inimjõu asendamine mootorijõuga; sõjavägede varustamine mootorveokitega; mootorväeosade moodustamine

motoriseerima, looma- v. inimjõudu mootorijõuga asendama; sõjavägesid mootorveokitega varustama; mootorväeosi moodustama

motorist, *mootorit* teenindav tööline; mootorsõidukil sõitja

motoroller [-*ro'*-] (sks. *Motorroller* mootor-veereja), kerge mootorratas väikeste kaetud ratastega

motosport e. **mootorisport**, *mootor*ratta- ja autosport

mototeraapia (< ld. *mōtus* liikumine + kr. *therapeia* ravi), liikumisravi, tervisvõimlemine

mototsikkel [-*i*-] (< *moto-* + *tsikkel*), mootorratas, sisepõlemismootoriga varustatud tugev jalgratas

motovelosport (...pr. *vélocipède* jalgratas + *sport*), mootorratta- ning jalgrattasport

motsioon (ld. *mōtio* liikumine), kehaline liikumine, eriti jalutuskäik tervise edendamiseks

motu proprio [*moo*-] (ld.), omal algatusel

mp vt. *mezzo piano*

Mr., lüh. sõnast *mister*

Mrs., lüh. sõnast *missis*

MS e. **MS.**, lüh. sõnast *manuskript* (*pl.* MSS)

muaree (pr. *moiré* < ar.), 1) veeläikelise lainelise mustriga siid- v. angooravillane riie; 2) autotüüpklišeega trükkimisel kahe võrgu väärasendi tõttu tekkiv rike; 3) hapetega peitsimise teel mustriliseks tehtud tsinkplekk

muareerima (pr. *moirer*), *muaree*mustriliseks tegema

muezzin e. **muetsin** [-*e'*-] (ar., «kuulutaja, hõikaja»), *mošee* vaimulik, kes vastava lauluga minaretilt hüüab muhameedlasi palvele

muflon (pr. *mouflon*), Aasias (paljude alamliikidena) ja Euroopas elav uluklammas, kodulamba arvatav tüvivorm

mufti (ar.), seadusetundja, teoloog-jurist islamimail

muhameedlane (islami rajaja Muhamedi, u. 570—632, nime järgi), *islami* pooldaja, islamiusuline

muhameedlus = *islam*

muhv (sks. *Muff*, *Muffe* < keskld. *muffula*), 1) naiste käesoojendaja karusnahast v. vateeritud riidest; 2) *tehn.* kruvikeermega varustatud torutükk kahe toru v. võlli ühendamiseks

muhvelahi (sks. *Muffel* kuumutuskast), ahi väljastpoolt köetavate tulekindlast savist põletuskestadega; võimaldab vältida kuumutatavate esemete kokkupuudet leegiga

mukoiidid (< ld. *mūcus* lima + kr. *eidos* kuju), *biol.* liitvalkude hulka kuuluvad *polüsahhariididega* keemiliselt seotud ained, sisalduvad mitmetes loomsetes kudedes ja organites

mukoproteiidid vt. *glükoproteiidid*

mulaaž (pr. *moulage* < *mouler* kujundama, vormima), vahast, kipsist jm. valmistatud ja loomutruudes värvides värvitud täpne jäljend mingist esemest, näit. puuviljast, kehaosast, normaalsest v. patoloogilisest organist jne.

mulatt [-*a'*-] (hsp. *mulato*), neegri ja valge segavereline järglane

mulinee I (pr. *moulinet* < *moulin* veski), vehklemisvõte ringi- v. poolringikujulise liigutusega vastase mõõga vältimiseks

mulinee II (< pr. *mouliner* keerutama), peenike värviline korrutatud käsitöölõng

muljeerima (pr. *mouiller* vesistama, pehmendama) = *palataliseerima*

mulla (ar.), islami vaimulik v. õpetlane

mullit (Soti saare Mulli nime järgi), sulatatud ränikivist valmistatud tule- ja happekindel materjal (tarvit. auto süüteküünalde jm. valmistamiseks)

multa paucis [-*tsis*] (ld.), palju väheste sõnadega

multi- (< ld. *multus* palju, mitu), mitme-, palju-

multifilm = *multiplikatsioonfilm*

multiipel (pr. *multiple* mitmekordne), liik telefonikommutaatoreid

multimiljonär (pr. *multimillionnaire*), mitmekordne miljonär

multiplikaator (ld. *multiplicātor*), paljundaja, paljundusseadis v. aparaat; *mat.* korrutaja; *tehn.*, *füüs.* kordisti, aparaat v. seade mingi efekti intensiivistamiseks v. mitmekordistamiseks

multiplikatsioon (ld. *multiplicātio*), paljundus, mitmekordistus; *mat.* korrutamine; *tehn.* kinematograafia liik, mis võimaldab luua liikumatute esemete v. kujutiste liikumise illusiooni; m - f i l m, m-i teel valmistatud film

multiplitseerima (ld. *multiplicāre*), paljundama, mitmekordistama, *multiplikatsiooni* teostama; *mat.* korrutama

multitsüklon (< *multi-* + *tsüklon*), mitmesilindriline tsentrifugaaljõul töötav aparaat õhu v. gaaside puhastamiseks tolmust

multivibraator (...*vibraator*), raadiotehnikas tarvitatav kahelambiline võnkegeneraator

multš (ingl. *mulch*), pehkinud õled v. puulehed, turbamuld v. saepuru jms. mullapinna kattena mulla niiskuse säilitamiseks ja umbrohutõrjeks

multšima, *multšiga* katma

multum, non multa [*noon*] (ld.), «palju sisult, mitte hulgalt», s. o. mitte palju, vaid põhjalikult

mulüür (pr. *moulure*), *arhit.* simss, seinasimsistik

mumifikatsioon, 1) surnukeha *muumiaks* muutmine v. muutumine; 2) *med.* kuivgangreen

mumifitseerima (< *muumia* + ld. *facere* tegema), surnukeha *muumiaks* muutma

mumps (ingl.), epideemiline kõrvasüljenäärmepõletik, *parotiit*

mungo I (India k.), Ees-Indias ja Tseilonil elav loom kärpkaslaste sugu-k-st, hävitab madusid

mungo II (ingl.), kaltsuvill, kalevikaltsudest saadav kunstvilla liik

munifitsents [-*e'*-] (ld. *munificentia*), heldus, heldekäelisus

munitsiipium (ld. *municipium*), omavalitsusõigusega linn (välja arvatud Rooma) Vana-Rooma riigis

munitsioon (ld. *munitio* kindlustus), sõjamoon, laskemoon

munitsipaalne, linna-, linnaomavalitsuse; *munitsipaliteedisse* puutuv v. sellele omane

munitsipalisatsioon, munitsipaliseerimine

munitsipaliseerima, linna- v. külakogukonna kätte koondama, eravaldust *munitsipaliteedi* valdusse üle võtma

munitsipaliteet (< ld. *municipium*), omavalitsusõigusega kogukond; linna- v. külaomavalitsus mõnedes kodanlikes riikides

munsterdama (holl. *monsteren*), munsterrollisse sisse kandma

munsterroll (holl. *monsterrol*), *mer. van.* laeva meeskonna ametlik nimestik

muntsmetall (< Muntz, p.-n.), vase ja tsingi sulam seatinalisandiga (tarvit. ühendustorude, liistakute jm. valmistamiseks)

murmel (sks. *Murmeltier* < ld. *marmota*), *zool.* ümiseja e. koopaorav, taimetoiduline loom oravlaste suguk-st

mursaa (tat. < pärs.), *aj.* tatari aadlik, kesk- v. väikefeodaal

musette (pr.) = *müsett*

musical [*mjuuzikal*] (*ingl.*) = *muusikal*

music-hall [*mjuuzikhool*] (ingl.), varieteeteater

musikaalne (keskld. *musicalis* < kr.), muusikaandeline

musikoloog, muusikateadlane, *musikoloogia* eriteadlane

musikoloogia (< kr. *musikē* muusade kunst + *logos* mõiste), muusikateadus

musitseerima (sks. *musizieren* < kr.), muusikat tegema, helitööd ette kandma

muskaat (pr. *muscat*), 1) = *muskaatviinamari;* 2) = *muskaatvein;* 3) muskaatpähkli-maitseline kunstlikult valmistatav vürts

muskaatpähklipuu, troopikamail kasvav igihaljas puu, mille seemneid (muskaatpähkleid) ja seemnerüüd (muskaatõit) tarvit. vürtsina (neist saadakse eeterlikku muskaatõli ja rasvainet, nn. muskaatvõid)

muskaatvein, *muskaatviinamarjadest* valmistatav vein

muskaatviinamari, Lõuna-Eur-s kasvav healõhnaline magus viinamarjasort

muskariin (ld. *musca* kärbes), kärbseseenes sisalduv mürgine alkaloid

muskatell (pr. *moscatelle*), *muskuslill; muskaatvein;* muskaatviinamari

muskel (ld. *mūsculus* hiireke; lihas), lihas

musket (pr. *mousquet*), tahi abil süüdatav suur püss, mis XVI—XVII s. oli tähtsaim jalaväe tulirelv

musketär (pr. *mousquetaire*), *aj.* musketiga relvastatud sõdur

muskoviit (< vanapr. *Moscovie* Venemaa), kaaliumvilgukivi, vilkkiltades, graniidis ja gneisis esinev värvitute lehekestena lõhestuv mineraal; kasutatakse isolatsioonimaterjalina ja klaasi asemel

muskulaarne, lihase-, *musklitesse* puutuv

muskulatuur, lihaskond, lihastik, *musklite* kogum

muskuloosne (ld. *musculōsus*), lihaserikas, lihaseline; tugev

muskus (ld. *muscus* < kr. *moschos* < sanskr.) e. **biisam** (keskld. *bisamum* < hbr.), *muskushirve* isaslooma kõhualuste näärmete tugevasti lõhnav eritis (tarvit. farmaatsias ja parfümeerias); mõni teine selletaoline tugevasti lõhnav loomse v. taimse päritoluga aine

muskushirv e. **kabargaa** (altai k.), väheldane loom hirvlaste suguk-st; isaseil on kõhu all *muskust* eritav nääre; elab Lõuna- ja Ida-Siberi mägitaigas ja Kesk-Aasias

muskuslill, vara õitsev nõrga muskuslõhnaga rohekate õitega väike püsiktaim; esineb ka Eestis

muskusveis, osalt veise, osalt lamba laadi kuni 1,2 m kõrge mäletseja; esineb P.-Am. põhjapoolses osas ja Gröönimaal

musliin (pr. *mousseline*, Iraagi linna Mosuli järgi), peenest lauglõngast kootud labane pehme riie

mussavatistid (ar.), *aj.* kontrrevolutsiooniline kodanlik-natsionalistlik partei Aserbaidžaanis; tuginedes välismaiste interventide abile, olid m-d võimul 1918. a. juunist kuni 1920. a. aprillini; Bakuu tööliste ja Aserbaidžaani talupoegade ühisel jõupingutusel ja Punaarmee toetusel kukutati

m-de valitsus ja likvideeriti nende partei

mussoon (pr. *mousson* < ar.), püsiv tuul, muudab perioodiliselt oma suunda koos aastaaegadega; omane mandrite troopilistele rannikualadele

mustang [-*a*'-] (ingl. < vanahsp. *mestengo*), varemalt Am. rohtlais karjadena elanud metsistunud hobune, tänapäeval täiesti hävitatud

musulman (pärs. < ar.), islamiusuline, muhameedlane

mužikk [-*i*'-] (vn. *мужик*), talupoja halvustav nimetus revolutsioonieelsel Venemaal

mutageen (< ld. *mutāre* muutma + kr. *genos* teke), *mutatsiooni* esilekutsuv tegur

mutageenne, *mutatsiooni* tekitav

mutant [-*a*'-] (ld. *mūtans* muutuv), *biol.* tüvivormist ootamatult kõrvale kalduv indiviid, mutatsiooni(de)ga isend

mutatis mutandis [-*taa*'- -*ta*'*n*-] (ld.), «muutes, mis vaja muuta», tehes vastavad muudatused, vajalike muudatustega

mutatsioon (ld. *mutātio*), muutus, teisenemine; tüvivormist kõrvalekalle; *biol.* kromosoomide struktuuri v. arvu muutumisest tulenev pärilikkuse muutus; *med.* häälemurre, hääle sügavamaks muutumine puberteedi ajal

muteeruma, *mutatsiooni* läbi tegema

mutilatsioon (ld. *mutilātio*), köndistus, sandistus, vigastus

mutileerima (ld. *mutilāre*), köndistama, sandistama, vigastama

muton, *biol.* muteerumisühik, väikseim *geeni* osa, mille muutumise tagajärjeks on *mutatsioon*

mutsiin (< ld. *mūcus* lima), *biol.* limaollus, limaskesta eritises sisalduv *proteiin*

mutuaalne (< ld. *mūtuus*), vastastikune, mõlemapoolne

mutualism, *biol.* eri liiki organismide kooselu vorme, mis toob mõlemale organismile kasu, eriti kahe loomaliigi vastastikku tulus kooselu; *filos.* Proudhoni utoopiline õpetus (vt. *prudonism*), kus jutlustatakse ühiskonna rahulikku ümberkujundamist vastastikuse ühistegeliku abistamise, tasuta krediidi jm. teel

mutualistid, *mutualismi* pooldajad rahvamajanduses; *aj.* Lyonis (Prantsusmaal) 1831. ja 1834. a. tööliste ülestõusudes suurt osa etendanud siidikangrute org-i liikmed

muu (hiina k.), hiina pinnamõõduühik, = 0,06 ha

muul I (pr. *môle* < ld. *moles*), kivist sadamatamm v. kaitsesein sadama suudmes

muul II (ld. *mūlus*), eeslitäku ja hobusemära ristand

muumia I (ar. < pärs.), vastava menetluse (vt. *balsameerima*) v. kuivatamise teel kõdunemise vastu kaitstud surnukeha; tuntuimad on Vana-Egiptuse m-d

muumia II (ar.), pruunikaspunane mineraalvärv, saadakse peam. rauamenniku kuumutamisel

muusa (kr. *Musa*), vanakreeka mütoloogias üks üheksast jumalannast, keda peeti mitmesuguste teaduste ning kunstide kaitsjaiks; *luulevaimustuse allikas

muuseum (ld. *musaeum* < kr. *museion* muusade tempel), asutus, mis kogub, säilitab ja korraldab üldsusele vaatamiseks kunstiväärtusega v. mitmesugustesse teadustesse ja praktilistesse tegevusaladesse puutuvaid esemeid ning materjale

muusik, *muusikaga* kutseliselt v. asjaarmastajana tegelev isik

muusika (kr. *musikē* muusade kunst), helikunst

muusikal (ingl. *musical*), moodne muusikaline lavateos opereti, revüü ja laulumängu sugemetega

muusikant, muusikariistal mängija, pillimees

MW, *megavati* tähis

mänedžer (ingl. *manager*), elukutselise sportlase esindaja ja tema võistluste korraldaja; *õk.* asjaajaja-direktor, majandusjuht (kapitalistlikes maades)

märter (kr. *martyr* < *martys* tunnistaja), veretunnistaja, usukannataja, oma veendumuste eest kannataja

märts (sks. *März* < ld. *Martius*, vanarooma sõjajumala Marsi nime järgi), paastukuu, praegu kehtiva kalendri kolmas kuu

möbleerima (pr. *meubler*), mööbliga varustama, (tuba) sisustama

möriteerium (< Moeris, järv Egiptuses + kr. *thērion* loom), väljasurnud imetaja londiliste seltsist, elas *triiase* esimesel poolel

mört (sks. *Mörtel* < ld. *mortārium*), müürisegu, müüritöödel tarvitatav lubja ja liiva segu

müalgia [-a'-] (< kr. *mys* lihas + *algos* valu), lihasevalu (eriti lihasereumatismi puhul)

müasteenia (...kr. *astheneia* nõrkus), krooniliselt arenev kesknärvisüsteemi haigestus, mille peam. tunnuseks on lihaste kiire väsimine

müeliin (< kr. *myelos* luuüdi), närvide säsitupes esinev lipoididest ja valkudest koosnev rasvataoline ollus

müeliit, seljaajupõletik

müelotsüüdid (< kr. *myelos* luuüdi + kr. *kytos* rakk), üdirakud, valgeliblede eelrakud luuüdis

mükoloog, *mükoloogia* eriteadlane, seeneteadlane

mükoloogia (< kr. *mykēs* seen + *logos* mõiste), seeneteadus, seeni käsitlev botaanika osa

mükoosid, seentõved inimesel ja loomadel; seenhaigused taimedel

mükoriisa (< kr. *mykēs* seen + *rhiza* juur), seenepõimik, *sümbioos* kõrgemate taimede juurte ja teatavate seente vahel; seen saab peremeestaimelt süsivesikuid ja varustab peremeestaime õhust ammutatud lämmastiku ja mõnede mineraalainetega

mükotroofne (...kr. *trophē* toit), *mükoriisa* kaasabil toituv

müksiinid (< kr. *myxinos* mudakala), *zool.* pihklased, suguk. kalataolisi madujaid mereloomi sõõrsuude klassist

müksobakterid (< kr. *myxa* lima), rühm erilise arengutsükliga baktereid, mis kasvavad limase massina mullas, sõnnikus jm.; lagundavad tselluloosi

müksomütseedid (...kr. *mykēs* seen), limaseened, hõimkond klorofüllita taimorganisme, mille keha koosneb mitme rakutuumaga kestata protoplasmast

müksoom, *med.* limakudekasvaja

müksödeem (< kr. *myxa* lima + *oidēma* turse), *med.* limaturse, kilpnäärme puudulikust talitlusest tekkiv tõbi, iseloomustub eriti näo ja kaela tursumisega

müo- (< kr. *mys* lihas), lihase-, lihas-

müofibrillid (...*fibrill*), lihaskiududes sisalduvad peenikesed kiukesed, omavad kokkutõmbevõimet

müoglobiin (...*globiin*), *biol.* lihasevärvnik, *hemoglobiini*sarnane lihastes sisalduv liitvalk

müokard [-a'-] (...kr. *kardia* süda), südamelihas e. lihaskest, südameseina peamine osa

müokardiit, südamelihasepõletik

müoloogia (< *müo-* + kr. *logos* mõiste), lihaseõpetus, lihaseid käsitlev anatoomia osa

müoom, lihaskasvaja, lihaskoest koosnev healoomuline kasvaja

müoopia (< kr. *myōps* lühinägelik), lühinägevus

müosiin (< kr. *mys* lihas), teat. valkaine, lihaskiudude (*müofibrillide*) peakoostisaine

müosiit, lihasepõletik

müriaad (< kr.), 1) kümme tuhat; 2) musttuhat, määratu hulk

müriapood (< kr. *myrias* kümme tuhat + *pus* jalg), *zool.* hulkjalgne

müridism (< *müriid*), reaktsiooniline ning äärmiselt sõjakas islami vool, tekkinud XIV s.; nõudis tõrkumatut sõnakuulmist *imaamide* ja *šeikide* vastu, kasvatas lepitamatut viha teiseusuliste vastu ja jutlustas «püha sõda». Kaukaasia rahvaste seas äsjitas m. eriti 1840. a-il koos Inglise ja Türgi agentidega võitlust Venemaa vastu

müriid (ar.), islami müstilis-askeetlike vaimulike õpilane, keda kasvatatakse fanaatilises vihas teiseusuliste vastu. Vrd. *müridism*

mürmekofiilid (< kr. *myrmēx* sipelgas + *phileō* armastan), sipelgamanulased e. sipelgakülalised, sipelgapesades elavad putukaliigid

mürmekohooria (...kr. *chōreō* kulgen), sipelglevi, taimeseemnete levimine sipelgate vahendusel

mürmekoloogia (...kr. *logos* mõiste), sipelgateadus, sipelgaid käsitlev *zooloogia* haru

mürr (kr. *myrrha*), teatavate Aafrika ja Lõuna-Araabia puude healõhnaline kummivaik

mürt (kr. *myrtos*), Vahemere rannikul kasvav igihaljas põõsas, kasvatatakse ka toalillena

müsett [-e'-] (pr. musette), 1) pr. torupill, 2) lõbus pr. karjasetants

müstagoog (kr. *mystagōgos*), vanakreeka salakultuse toimingute (*müsteeriumide*) pühendaja-juht

müsteerium (ld. *mystērium* < kr. *mystērion* saladus), 1) Vana-Kreekas ja -Roomas salajane usukultus, millest võisid osa võtta ainult pühendatud; 2) salapärane toiming, saladus; salaõpetus; 3) liik keskaegseid vaimulikke näidendeid Lääne-Eur-s; m-e etendati esmalt kirikuis ladina keeles, hiljemini linnaväljakuil rahvakeeles, kusjuures esialgset piiblist võetud teksti täiendati muude legendide, naljade ja jantlike stseenidega

müsterioosne (pr. *mystérieux* < kr.), salapärane, saladuslik, mõistatuslik

müstifikaator, *müstifikatsiooni* teostaja, petis

müstifikatsioon (< kr. *mystēs* saladusse pühendatu + ld. *facere* tegemina), salapäratsev pettus, eksitusse viimine

müstifitseerima, salapärasuse katte all petma, eksitusse viima

müstik (< kr. *mystikos* saladusse pühendatule omane), *müstika* pooldaja, arendaja v. harrastaja, salakultuse v. salaõpetuse harrastaja; üleloomulikkusesse uskuja, ebausklik inimene

müstika (kr. *ta mystika*, salapärased asjad, salapärasused), 1) paljudes usundeis ja mõnes filosoofilises õpetuses esinev taotlus «jumalusega» juba maises elus ühineda, eriti ekstaasi v. mingisuguste kunstlike abinõude kaudu; 2) = *müstitsism*

müstiline, *müstikale* omane; salapärane, saladuslik

müstitsism, *müstika* harrastus, usk üleloomulikesse salapärastesse jõududesse, milledega inimene võivat ühendusse astuda

mütoloogia (kr. *mythologia*), ühe rahva *müütide* kogum; müütides väljenduv maailmavaade, mis on aluseks ka ürgsetele usundlikele kujutlustele, samuti pärimustele muistsetest vägimeestest v. kangelastest; õpetus v. teadus müütidest

mütseel (< kr. *mykēs* seen), *bot.* seeneniidistik, *hüüfidest* koosnev seente kasvuelund

müü, kreeka tähestiku 12. täht (*M*, *μ*), vastab ld. *m*-ile

müümeson vt. *mikromeson*

müü-metall, *tehn.* kõrge magnetilise läbitavusega (vt. *permeaablus*) sulam, mis sisaldab kuni 78% niklit, lisaks rauda, vaske ja mangaani

müüon = *müümeson*

müüser (sks. *Mörser* < ld. *mortārium*), 1) uhmer, nõu ainete peenestamiseks uhmrinuia abil; 2) = *mortiir*

müüt (kr. *mythos* sõna, jutt), muistend, mis käsitleb üleloomulikku maailma, maailma tekkimist, jumalaid ja muinasloolisi kangelasi; *väljamõeldis

müütiline, *müüdile* omane, muinasslooline, müüditaoliselt ebatõeline; *väljamõeldud

Mx, *maksvelli* tähis

my lady [milei'di] (ingl.), *leedi* kõnetlusvorm Inglismaal

my lord [milo'rd] (ingl.), lordi kõnetlusvorm Inglismaal

N

N, 1) lüh. sks. sõnast *Nord* ja ingl. sõnast *north*, põhi, põhjakaar; 2) lämmastiku (ld. *nitrogenium*) sümbol; 3) *njuutoni* tähis

n., *lgv.* lühend sõnast *neutrum*

Na, *naatriumi* sümbol

naabob e. **navab** (India k. < ar.), India vürst, eriti provintsivalitseja Põhja-Indias XVIII s.; 2) Indiast rikkana tagasitulnud eurooplane; *väga rikas inimene

naagel (sks. *Nagel* nael), tugev raud- v. puupulk laeva reelingus, mille külge kinnitatakse taglasest allajooksvad trossid; ühenduspulk v. -plaadike (ehituses)

naatrium (keskld. *natrium* < ar. < kr.), sümbol Na, element, järjenr. 11, aatomm. 22,99; hõbevalge pehme leelismetall; esineb looduses vaid ühendeina

naatriumbromiid, «ehmatuspulber», soolase maitsega valge kristalne pulber; tarvit. rahustina

naatriumhüdroksiid, seebikivi, seebikeetmisel jm. tarvitatav söövitava toimega kange leelis

naatriumkarbonaat, pesusooda; tarvit. vee pehmendamiseks, seebi-, klaasitööstuses jm.

naatriumkloriid, keedusool, looduses kõige enam levinud sool

naatriumnitraat, naatriumsalpeeter, tšiili salpeeter. Vt. *salpeeter*

naatriumsilikaat, vesiklaas

naatriumtetraboraat = *booraks*

naatriumsulfaat vt. *glaubrisool*

naatriumvesinikkarbonaat, söögisooda; tarvit. küpsiste ja limonaadi valmistamisel, ravimina jm.

nadiir (ar.), *astr.* meile nähtamatu taevapoolkera keskpunkt. Vast. *seniit*

nafta (kr. *naphtha*), maaõli e. toorpetrooleum; väärtuslik kütteaine ja keem. tooraine, millest saadakse petrooleumi, bensiini, vaseliini jm.

naftaleen e. **naftaliin**, kivisöetõrvast saadav tugevalõhnaline valge kristalne aine; tarvit. koide peletamiseks, värv- ja lõhkeainete valmistamisel jm.

nafteenid, *naftas* esinevad tsüklilised küllastunud süsivesinikud

naftoolid, *naftaleenist* saadavad kristalsed keem. ühendid

nagaan (belgia relvameistri Nagant'i nime järgi), suurekaliibriline sõjaväerevolver, oli tarvitusel Vene sõjaväes alates XIX s. lõpust ja ka Nõukogude armees kuni Suure Isamaasõjani

naiivne (pr. *naif*), lihtsameelne, lapselik, lapsik

nailon (ingl. tehissõna *nylon*), väga vastupidav sünteeskiudaine, koostiselt polümeerne amiid

naja (singali k.), prillmadu, *kobra*

najaad (kr. *naias*), vanakreeka mütoloogias allika-, jõe- v. järvenümf

nalivka [-*i*'-] (vn. *наливка*), marja v. puuviljaliköör

namaas (ar.), muhameedlaste palve, mida sooritatakse 5 korda päevas

nandu (ind.), jaanalinnutaoline kiire jooksuga lennuvõimetu lind L.-Am. rohtlais

nanism (< ld. *nānus* < kr. *nannos* kääbus), kääbuskasv, mingi looma- v. taimeliigi v. inimese ebanormaalne kängumine

nanking (Nankingi linna järgi), kollakas puuvillane riie

nano- (< kr. *nannos* kääbus), kääbus-, pisi-; eesliitena mõõtühikute nimetustes tähistab üht miljardikku (10^{-9}) põhiühikust, tähis n; n - s e k u n d = 0,000 000 001 sek.; n - m e e t e r = 0,000 000 001 m

nansuk (vn. *нансук* < pr. *nansouk* < India k.), lõuendit meenutav peen puuvillane pesuriie

napalm (< *nafteen* + *palmitaat* palmitiinhappe ester), suure hävitusvõimega süüteaine, alumiiniumisoolade abil sültjaks muudetud bensiin (tarvit. süütepommides ja leegiheitjates)

napoleondoor (pr. *napoléon d'or* kuld-napoleon), 20-frangine kuldmünt, münditi Prantsusmaal Napoleon I ja Napoleon III ajal

nard (kr. *nardos* < hbr.), Himaalaja mägedes kasvav healõhnaline taim palderjani perek-st; selle taime juurikast saadav lõhnaõli (n-iõli)

nargilee (pärs.), pärsia vesipiip

narkolepsia (< kr. *narkē* kangestus + *katalepsia*), *med.* lühikeste sööstudena esinev unitõbi

narkoloogia (... kr. *logos* mõiste), *narkootikume* ja *narkotismi* probleeme käsitlev teadusharu

narkomaan, *narkomaania* all kannataja, *narkootik*

narkomaania (< *narkoos* + *maania*), haiguslik kihu *narkootikumide* tarvitamise järele

narkoos (kr. *narkōsis* < *narkē* kangestus), kunstlikult esilekutsutav unetaoline seisund, valutundlikke ajukeskusi halvava vahendiga; tarvit. peam. operatsioonide puhul valu vältimiseks

narkoosima, *narkoosi* tekitama

narkootik (< kr. *narkōtikos* uimastav), 1) uimastusvahendite harjumuslik tarvitaja; 2) = *narkootikum*

narkootikum, uimasti, uimastusvahend; kitsamas mõttes: *narkoosi* tekitav vahend

narkootiline, uimastav, uimastus-, *narkoosi* tekitav

narkotiseerima, *narkootikumiga* uimastama

narkotism, *narkootikumide* tarvitamise tagajärjel tekkinud haiglane seisund

narodnik [-*o*'-] (vn. *народник* < *народ* rahvas), *narodnikluse* pooldaja

narodniklus (vn. *народничество*), XIX s. teisel poolel Venemaal väikekodanliku intelligentsi hulgas levinud ühiskondlik-poliitiline vool, mis idealiseeris külakogukonda ja talupoegkonda, nähes selles suurimat revolutsioonilist jõudu; n. suhtus vaenulikult marksismisse ja eitas töölisklassi juhtivat osa revolutsioonilises liikumises

narsaan, liik süsihapet sisaldavat mineraalvett, nimetatud Kislovodski linnas asetseva allika järgi

narta (vn. *нарта*), siberi süstsaan, mille ette rakendatakse koerad v. põhjapõdrad

narteks (kr. *narthēx* kastike), *arhit.* lahtine avar eeskoda peam. bütsantsi kirikute peasissekäigu ees. Vrd. *portikus*

nartsiss [-*i*'-] (ld. *Narcissus* < kr. *Narkissos*, iseennast imetlev ilus noormees vanakr. mütoloogias), sibultaim amarülliliste suguk-st

nartsissism, haiglane eneseimetlus

narval (rts. ja taani k. *narhval*), valge v. kollakasvalge 4—6 m pikk vaalaline

nasaal (keskld. *nasālis* < ld. *nāsus* nina), *lgv.* ninahäälik, häälik, mille hääldamisel õhuvool pääseb välja nina kaudu, näit. *m*, *n*

nasaalne, nina-

nasaleerima, (häälikut) läbi nina, ninakõlaga hääldama

nasalisatsioon, nasaleerimine, läbi nina hääldamine

nasarlased vt. *nasiirid*

nascuntur poëtae, fiunt oratores [-*ku*'- -*ee*'*tä* -*too*'-] (ld.), luuletajaiks sünnitakse, kõnemeesteks saadakse (õppides)

nasiirid (hbr., «eraldatud, pühitsetud») e. **nasarlased** e. **nasariidid**, *aj.* vana-iisraeli askeedid, kes olid andnud erilise tõotuse, mille märgiks nad ei lõiganud juukseid ega joonud viina

nastiad e. **nastid** (< kr. *nastos* kokkusurutud), *bot.* taimeosade (näit. lehtede, kroonlehtede) liikumised mingi ruumiliselt hajusa, kindla suunata mõjuva välisteguri toimel

nastoika [-*oi*'-] (vn. *настойка*), marjadel v. puuviljal seisnud viin, näit. k i r s i n.; eriliselt valmistatud puuvilja- v. marjamahladega maitsestatud alkohoolne jook

natiivne (ld. *nativus*), kaasasündinud, sünnipärane, loomulik

nativism, *filos.* idealistlik õpetus, mille järgi mõned ideed, kujutlused, tajud (näit. ruumitaju) olevat sünnipärased, inimteadvuses ürgselt antud, kogemustest mittetuletatavad

nativiteet (ld. *nativitas*), sündimus; astroloogias: sünni*horoskoop*

natroliit (sks. *Natrolith* < *naatrium* + kr. *lithos* kivi), *miner.* (vett sisaldav) naatrium-alumiiniumsilikaat

natsareenid (< Naatsaret, kohanimi Palestiinas), 1) esimeste kristlaste, hiljemini juutide-kristlaste ja mõnede kristlike usulahkude nimetus; 2) romantilise sks. maalikunstnike rühma liikmed XIX s. alguses Roomas; taotlesid usulise kunsti taassündi

natsid vt. *natsionaalsotsialistid*

natsionaalgalerii, rahvuslik kunstigalerii, suurem rahvuslik kunstikogu

natsionaalliberaalid, «rahvusvabameelsed», mitme reaktsioonilise suurkodanluse partei nimetus

natsionaalne (< ld. *nātio* rahvus), rahvuslik, rahvus-

natsionaalsotsialistid e. **natsid**, rahvussotsialistid, saksa *fašistid*, hitlerlased; saksa monopolistliku kapitali huvides 1919. a. loodud imperialistlik partei, mis a. 1933—45 teostas Saksamaal oma julma diktatuuri

natsionaliseerima, riigistama, eraisikute omandiõigust tootmisvahendite suhtes riigile üle võtma; natsionaliseerimine viidi NSV Liidus läbi pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu. Kodanlikes maades tähendab natsionaliseerimine mõnede rahvamajandusharude, maaomandite jne. väljaostmist riigi poolt eraomanike käest

natsionalism, reaktsiooniline kodanlik ideoloogia ja poliitika, mis on suunatud rahvusliku vaenu õhutamisele üksikute rahvuste vahel

natsionalist, *natsionalismi* pooldaja

natsioon (ld. *nātio*), rahvus, inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv keele, territooriumi, majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psüühilise laadi ühtsus

naturaalid (< ld. *naturālis* looduslik), looduskehad (mineraalid, kivistised, taimed jne.) võimalikult muutmatul kujul

naturaallogaritmid, *logaritmid*, mille aluseks on $e = 2{,}71828\ldots$

naturaalmajandus, majandus, mis rahuldab kõik oma tarbed ise, vastandiks rahamajandusele, kus kaupu toodetakse müügiks v. teiste kaupade vastu vahetamiseks; laiemas mõttes: rahatu majandus, tarbeainete ning kaupade vahetusega majandus

naturaalne (ld. *naturālis*), loomulik; looduslik, loodus-

naturaaltasu, töötasu *natuuras*

naturalia non sunt turpia [-*raa*'-] (ld.), «loomulikud asjad pole häbiväärsed», s. o. pole vaja häbeneda seda, mis on loomulik

naturalisatsioon, naturaliseerimine, naturaliseerumine

naturaliseerima, 1) välismaalast riikkondsusse vastu võtma; 2) (võõrpäritoluga looma, taime, sõna) kodustama, koduseks tegema, (uue elupaigaga jne.) kohandama

naturalism, Prantsusmaal XIX s. teisel poolel tekkinud kirjandus- ja kunstivool, mis on kodanliku realismi languse algus; n. samastas ühiskonnaseadusi loodusseadustega, kopeeris tõsielu välist külge, nägemata kujutatava tüüpilist ning iseloomulikku olemust

naturalist, 1) *naturalismi* esindaja v. pooldaja kirjanduses v. kunstis; 2) loodusuurija, loodusteadlane; loodusteadusega asjaarmastajana tegeleja

nature morte [*natüürmort*] (pr.) = *natüürmort*

natuur (ld. *natūra*), loodus; loomus, loom (-u), (asja) olemus

natuuras, loodussaadustes, tarbeaineis, mitte rahas

natuurfilosoofia, loodusfilosoofia, marksismieelne filosoofiline õpetus loodusteaduse põhiprintsiipidest

natüürmort (pr. *nature morte* surnud loodus), elutuid esemeid (lilli, puuvilju, jahisaaki jne.) kunstipärases asetuses kujutav maal

nauarh [*-a'rh*] (kr. *nauarchos*), laevastiku ülem Vana-Kreekas

nauplius (ld. < kr. *nauplios* laeval sõitja), *zool.* vähik, paljudel koorikloomadel esinev vastsevorm

nautika (kr. *nautikē technē* meresõidukunst), laevasõiduteadus, laevasõidukunst, merendus

nautiline (kr. *nautikos*), laevasõidu-, merenduslik

nautilus (kr. *nautilos*), *zool.* laevuke, spiraalse hulgakambrilise kojaga peajalgne, elab Vaikses ja India ookeanis

nautofon (< kr. *nautēs* meremees + *phōnē* heli), elektromagnetiline heliaparaat, liik udusireene (tarvit. peamiselt tuletornides)

navaaga (vn. *навага*), *zool.* kala turskiaste suguk-st; esineb Valges meres, Siberi põhjaranniku vetes ja põhjapoolses Vaikses ookeanis

navaalne (ld. *navālis* laeva-), merenduslik, laevastiku-; meresõjanduslik

navab vt. *naabob*

navahha [*-va'-*] (hsp. *navaja*), käänispcaga hsp. pussnuga

navigatsioon (ld. *navigātio*), 1) laevasõit, laevandus, meresõit; 2) laevasõiduteadus, eriti laeva v. lennuki täpse asukoha kindlakstegemise ja kursi määramise õpetus

Nb, *nioobiumi* sümbol

NB, lüh. sõnust *nota bene*

Nd, *neodüümi* sümbol

Ne, *neooni* sümbol

NE (lüh. ingl. sõnust *north-east*), kirre, põhjaida

nearktiline (< *neo-* + *arktiline*) **valdkond**, taime- ja loomageograafiline valdkond, haarab Gröönimaa ja Põhja-Ameerika Mehhiko kiltmaast alates

nebulaarhüpotees (< ld. *nebula* udu + *hüpotees*), Kanti-Laplace'i hüpotees, mille järgi Päike ja planeedid olevat tekkinud ühisest hõõguvast udukogust

nebulaarne (< ld. *nebula* udu), *astr.* udusse v. udukogusse puutuv

nebuloosne (ld. *nebulōsus*), udune, hägune, hämar

nec plus ultra [*nek pluus*] = *non plus ultra*

neegus (etioopia k.), Etioopia keisri tiitel (täielikult: n e e g u s n e g e s t i, «kuningate kuningas»)

neenia (ld. *nēnia, naenia* leinalaul), Vana-Roomas palgatud nutunaiste itk matusel; leina- e. kaebelaul

neeper (šoti matemaatiku J. Napieri (latiniseeritult Neper, 1550—1617) nime järgi), *füüs.* intensiivsuse nivoo mõõtühik, tähis Np

nefeliin (< kr. *nephelē* pilv), *silikaatide* rühma kuuluv mineraal, alumiiniumimaak

nefelomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), aparaat pilvede tiheduse v. vedelike hägususe mõõtmiseks

neff (vanapr. *nef* laev), *aj.* Prantsusmaa lääneerannikult pärinev keskaegne purjekas, *koge* eelkäija

nefoskoop (< kr. *nephos* pilv + *skopeō* vaatan), aparaat pilvede liikumise suuna ja kiiruse määramiseks

nefrektoomia (< kr. *nephros* neer + *ektomē* väljalõikus), neeru kirurgiline kõrvaldamine

nefriidid, *zool.* toruneerud, alamate loomade eritusorganid, mis vastavad kõrgemate loomade neerudele

nefriit (< kr. *nephros* neer), *med.* neerupõletik; *miner.* *aktinoliidi* peitkristalliline rohelistes v. valkjates toonides teisend, tarvit. iluasjadeks ja

ehtekiviks; vanal ajal usuti omavat neeruhaigusi ravivat toimet (sellest ka nimetus)

nefrolitiaas (< *nephros* neer + *lithos* kivi), neerukivitõbi

nefron, *anat.* neerukehake koos sellest lähtuva neerutorukesega

nefroos, neeruhaigus, mida iseloomustab neerutorukeste epiteeli väärastus

nefroskleroos (< kr. *nephros* neer + *skleroos*), *med.* neeru kõvastumine

nefrotsirroos (. . . *tsirroos*), *med.* neerude kortsumine

negatiiv (ld. *negatīvus* eitav), vastupidiste heledus- v. värvussuhetega fotograafiline kujutis; fotoplaat v. film sellise kujutisega

negatiivne, eitav; vast. *positiivne*; (fotograafias) negatiivile omane; n. a r v, *mat.* harilike (positiivsete) arvude saadus juhtumil, kui lahutatav on suurem vähendatavast; n-seid arve tähistatakse nende ette asetatava miinusega, näit. 7 — 9 = —2

negativism, *psühh.* haiglaselt eitav suhtumine igasugustesse tehtud korraldustesse ning nende mittetäitmine v. otse vastupidise tegemine

negatsioon (ld. *negātio*), eitamine, eitus; eitussõna v. eitav väljend

negeerima (ld. *negāre*), eitama

negentroopia (< *negatiivne* + *entroopia*), *füüs.*, *mat.* negatiivne, vastandmärgiline *entroopia*; üldisemalt n. iseloomustab süsteemi korrastatuse, korrapärasuse, tasakaalu astet

negligents [*-ge'-*] (ld. *negligentia*), hooletus, lohakus; ettevaatamatus

negližee (pr. *négligé* hooletu), kodune (hommiku)riietus

negližeerima (pr. *négliger* < ld.), hooletusse v. unarusse jätma; tegemata v. kasutamata jätma

negotsiant [*-a'-*] (ld. *negōtians* äritsev), ärimees, suurkaupmees, suurärimees

negriidid, üks inimkonna kolmest põhirassist

negriidne (sks. *negrid* < ld. *niger* must), *negriide* iseloomustav, negriididele omane

negroidne (pr. *négroide*), neegrisarnane, -taoline (kuid tõelisele neegrirassile mitte iseloomulik)

nekk (ingl. *neck* kael), *geol.* tardunud laavaga täitunud vulkaani lõõr v. silindrikujuline magma *intrusioon* maakoorde

nekrobioos (< kr. *nekros* surnud + *bios* elu), aeglane rakkude v. kudede kärbumine

nekrofoobia (. . . kr. *phobos* kartus), surnupelgus, haiglane kartus v. vastumeelsus surnute vastu

nekrolaatria (. . . kr. *latreia* teenistus, palvus), surnute kummardamine v. jumaldamine

nekroloog (. . . kr. *logos* sõna), mälestuskirjutis äsja surnud isikust

nekromant [*-a'-*] (. . . kr. *mantis* ennustaja), surnutemanaja, ennustaja «väljakutsutavate» surnute abil

nekromantia [*-ma'-*] (. . . kr. *manteia* ennustus), ennustamine «väljakutsutavate surnute vaimude» abil

nekroos (kr. *nekrōsis*), kärbus, rakkude v. kudede surm elavas organismis

nekropol (kr. *nekropolis* surnute linn), suurem vanaaegne v. esiajalooline matusepaik, eriti vanaaja linnade läheduses

nekrotiseeruma (< kr. *nekrōsis*), kärbuma

neksus (ld. *nexus* side, seos), *lgv.* süntaktiline seos kahe lauseliikme vahel

nektaarium (kunstl. ld. *nectarium* < *nektar*), *bot.* nektarinääre, mesinestet eritav näärе

nektar (kr.), vanakreeka mütoloogias jumalate jook, mis pidi tegema surematuks; *bot.* mesineste e. õiemahl

nektariin (< *nektar*), virsikusort väikese siledakoorelise viljaga, mille liha kergesti luust eraldub

nekton (kr., «ujuv»), *biol.* ujum, vabas vees elavate aktiivselt ujuvate loomade kogum

nelgipuu, troopikamail kasvav puu mürdiliste suguk-st; tema puhkemata õiepungi tarvitatakse kuivatatult vürtsina

nelgiõli, *nelgipuu* õiepungadest saadav eeterlik õli

nelk (sks. *Nelke*), 1) näälike, mitut erinevat liiki liil, eriti lõhnav roosakaspunane a e d n.; 2) *nelgipuu* kuivatatud õiepungadest vürts

nelma (vn. *нельма*), kala lõhilaste sugukonnast, levila Põhja-Jäämere basseinis

nelson (< p.-n.), üks maadlusvõtteid

nel tempo (it.), *muus.* (määratud) tempos, taktis

nematoodid (< kr. *nēma* niit), *zool.* ümarussid, liigirikas klass selgrootuid

nematotsüstid (... kr. *kystis* rakk), *zool.* kõrverakud, ainuõõssete kaitse- ja saagipüüdmisrakud, kust ärritusel paiskub välja pikk niidike ja mürgist vedelikku

nemertiinid (< *Nēmertēs*, ühe nereiidi nimi), *zool.* kärssussid, klass lameloomi, rannikulähedases merevees elavad ussikujulised loomad

nemo (ld.), ei keegi

neo- (< kr. *neos* noor, uus), uus-, uudis-

neodarvinism e. **veismannism** (sks. bioloogi A. Weismanni (1834—1914) nime järgi), suund bioloogias, eitab elu jooksul omandatud tunnuste pärimise võimalikkust

neodüüm (< *neo-* + kr. *didymos* kaksik), sümbol Nd, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 60, aatomm. 144,24

neofašistid, uusfašistid, taasärkavate fašistlike rühmituste liikmed Itaalias, Lääne-Saksamaal jm.

neofoobia (< *neo-* + kr. *phobos* kartus), uuenduste kartus

neofüüt (kr. *neophytos* vast-istutatu), mingi usu (v. õpetuse) uus poolehoidja, vastristitu; *bot.* hiljuti sissetulnud taimeliik (eriti umbrohi)

neogeen (< *neo-* + kr. *genos* teke), *geol.* *kainosoikumi* teine ajastu, jaguneb *miotseeniks* ja *pliotseeniks*

neogrammatikud [-*ma'*-] e. **noorgrammatikud** (sks. *Junggrammatiker*), peamiselt Saksamaal XIX s. lõpul ja XX s. algul levinud suund keeleteaduses, uuris keeltes toimunud häälikulisi muutusi; sealjuures väitsid n., et need muutused toimuvad range mehhaanilise seaduspärasusega, mis ei luba mingeid erandeid

neohegelianism, uushegelianism, reaktsiooniline vool imperialismiajastu kodanlikus filosoofias, oli fašismi ideoloogia eelkäija

neoimpressionism, uusimpressionism, vool Lääne-Eur. maalikunstis XIX ja XX s. vahetusel

neokantianism, uuskantianism, kodanlikus filosoofias XIX s. teisel poolel valitsenud vool, mille loosungiks oli «tagasi Kanti juurde»

neokolonialism, imperialistlike riikide poliitika, mis püüab säilitada ja laiendada oma kontrolli arengumaade üle

neolamarkism, uuslamarkism, XIX ja XX s. vahetusel tekkinud suund evolutsiooniõpetuses, peab määravaks väliskeskkonna otsest mõju pärilikkusele; lõhenes *mehhanolamarkismiks* ja *psühholamarkismiks*. Vast. *neodarvinism*

neoliitikum (< *neo-* + kr. *lithos* kivi), noorim kiviaja järk, u. 5000—2000 e. m. a.

neologism (... kr. *logos* sõna), uudiskeelend, uus sõna, sõnavorm v. konstruktsioon keeles

neomütsiinid (< ... kr. *mykēs* seen), kompleks *antibiootikume*

neoon (< kr. *neos* uus), sümbol Ne, inertgaaside hulka kuuluv element, järjenr. 10, aatomm. 20,183; leidub õhus vähesel hulgal

neoonlamp, *neooniga* täidetud huumlamp, s. o. elektrilamp, kus hõrendatud gaasikiht elektroodide vahel helendab; tarvit. signaliseerimiseks, reklaamiks jm.

neoplasma (< *neo-* + *plasma*), *med.* uudismoodustis, kasvaja

neoplatonism, uusplatonism, müstiline filosoofiline koolkond, tekkinud III s. antiikaja filosoofia lagunemise protsessis; üks varase kristluse filosoofia allikaid

neoplatoonik, *neoplatonismi* esindaja v. pooldaja

neopositivism (< *neo-* + *positivism*), mitmesuguste subjektiiv-idealistlikke ja agnostilisi seisukohti edasiarendavate suundade kogum XX s. kodanlikus filosoofias

neopreen (... *isopreen*), *kloropreenist* valmistatav (hästi õlikindel) sünteetiline kautšuk

neorealism, 1) vool kaasaegses anglo-am. kodanlikus filosoofias, lähedane *mahhismile*; maskeeritud subjektiivse idealismi vorm; 2) uusrealism, 1950-ndate a-te kirjandus- ning kunstisuundi Itaalias

neoteenia (< kr. *neos* noor + *teinō* pingutan), *biol.* mõnede taim- ja loomorganismide võime saavutada suguküpsust ning paljuneda juba varajasel arenemisastmel, kusjuures loomadel pikeneb vastsejärk

neotomism (*neo-* + *tomism*), uusskolastika, objektiivse idealismi erikuju, kat. kiriku ametlik filosoofia, kus taaselustatakse keskaegse kristliku skolastiku Aquino Thomase (1225—74) õpetust, kohandades ning rakendades seda võitluseks progressiivsete ideede vastu

neotroopiline (... *troopiline*), **valdkond** Neotroopis, taime- ja loomageograafiline ala, mis haarab Kesk- ja L.-Ameerika, Mehhiko lauskmaa ja Lääne-India saarestiku

nepotism (< ld. *nepos* lapselaps, venna- v. õepoeg), onupojapoliitika, sugulaste soosimine ametikohtade jagamisel jne.

neptunism (< merejumal Neptunuse järgi vanarooma mütoloogias), XVIII s. lõpu ja XIX s alguse geoloogias levinud (hiljem ekslikuks osutunud) õpetus, nagu oleksid kõik kivimid tekkinud vees sadestudes

neptuunium, sümbol Np, *uraanist* tehislikult saadav radioaktiivne element, järjenr. 93; radioaktiivselt lagunedes muutub *plutooniumiks*

ne quid nimis [*kvid*] (ld.), «(ärgu olgu) mitte midagi liigset», ära milleski liialda

nereiidid (< kr. *Nērēides*, merejumal Nereuse tütred), 1) vanakreeka mütoloogias merenümfid, kes meremehi abistasid; 2) *zool.* suguk. rõngusse; 3) *bot.* kaljusele aluspinnale kinnituvad veetaimed

neriitiline (< kr. *nēritēs* merikarp), rannalähedasele madalmerele omane, sinna kuuluv

neriitvöönd, *geol.* rannalähedane madalmerevöönd, maailmamere loom- ja taimorganismide poolest rikas kuni 200 m sügavune rannalähedane ala

nerka (vn. *нерка*), liik lõhilasi, esineb Vaikse ookeani põhjaosas ja kudeajal Kamtšatka jõgedes

nerts (sks. *Nerz* naarits < slaavi k.), naaritsanahk

nervatsioon (< ld. *nervus* soon, künnap, närv), *bot.* (lehe-, õie-, vilja-) roodude asetus; roodumus

nervism (< ld. *nervus* soon, künnap, närv), närvisüsteemi tähtsust rõhutav suund füsioloogias

nervus rerum [*ree*-] (ld.), «asjade künnap», kõiki «rattaid käima panev» vahend, raha

nessessäär (pr. *nécessaire* vajalik), kotike v. laekake kaasaskantavate tualettarvete jm. pisiesemete jaoks

nestor (< kr. p.-n. *Nestōr*, Homerose «Iliases» raugaealine Pylose kuningas, tark nõuandja), vanim ja auväärseim liige mingis rühmas, eriti kõrgesse ikka jõudnud teadlane (oma kolleegide hulgas)

nestoriaanid, Konstantinoopoli patriarhi Nestoriose (surnud ca a. 450) õpetuse pooldajad v. tema nime kandva kristliku usulahu liikmed

ne sutor supra crepidam [*kre*-] (ld.), «ärgu kingsepp saapast kõrgemale (tõusku, otsustagu)», kingsepp jäägu oma liistude juurde; ära kipu võhikuna arvustama

neto (it. *netto* puhas), puhtal kujul, pärast pakendi kaalu, kulu vm. mahaarvamist; (hinna kohta) hinnaalanduseta

neumad (keskld. *neuma* < kr. *neuma* viibe, märguanne või kr. *pneuma* hingus), varasel keskajal tarvitatud noodijoonteta noodikiri

neur-, neuri-, neuro- (< kr. *neuron* soon, närv), närvi-, ergu-

neuralgia [-*a'l*-] (... kr. *algos* valu), närvivalu

neurasteenia (... kr. *astheneia* nõrkus), närvinõrkus, *neurooside* hulka kuuluv närvisüsteemi funktsionaalne häire

neurasteenik, *neurasteenia*haige

neuriit, *med.* närvipõletik; *anat.* *akson*

neuro- vt. *neur-*

neuroblast (< *neuro-* + kr. *blastos* idu, võrse), närviraku noorvorm

neurofibrillid [-*ri'*-] (... *fibrill*), närvikiukesed, närvi telgsilindris leiduvad kiukesed, mis annavad erutust edasi

neurogeenne (... kr. *genos* sünd, teke), närvitalitluse alusel tekkiv, närvitalitlusest lähtuv

neurogliia (... kr. *glia* liim), närvitugikude, väga õrn sidekude, mis ühendab närvirakke närvikoeks

neurokirurgia (... *kirurgia*), närvisüsteemi haiguste ja vigastuste kirurgiline ravi

neurolemma (... kr. *eilyma* mähis), närvikiudu kattev tupp

neuroloogia (... kr. *logos* mõiste), närviteadus, õpetus närvisüsteemi ehitusest, talitlusest ja haigustest

neuron (kr.) e. **neurotsüüt** (< *neu*-

ro- + kr. *kytos* rakk), närvirakk koos oma jätketega

neuroom, *med.* närvkasvaja, peam. närvikoest koosnev kasvaja

neuroos, närvisüsteemi psüühilise talitluse häire, mille puhul ilmnevad tunde- ja tahteelu muutused, tekib tavaliselt organismi reageeringuna mitmesuguseile psüühilistele vapustustele

neurootik, *neuroosi* all kannataja

neuropaat, *neuropaatia* all kannataja

neuropaatia (< *neuro-* + kr. *pathos* kannatus), kalduvus närvitalitlusest lähtuvatele (*neurogeensetele*) tervisehäiretele

neuropatoloog, eriarst v. eriteadlane *neuropatoloogia* alal, närviarst

neuropatoloogia (< *neuro-* + kr. *pathos* valu + *logos* mõiste), närvihaigusi käsitlev neuroloogia haru

neurotoomia (...kr. *tomē* lõikus), närvilõikus, närvi läbilõikamine

neurotroopne (...kr. *tropos* pööre, suund), närvidesse, närvisüsteemisse toimiv

neurotsüüt vt. *neuron*

neuston (kr. *neusteon* ujuv), seisvate veekogude pinnal v. pinnalähedases vees elavad taim- v. loomorganismid

neutraal, *elektr.* laengut mitteomav juhe v. *positiivse* ja *negatiivse* laengu vahelmine punkt elektriseadmes

neutraalne (ld. *neutrālis* < *neuter* ei kumbki), 1) erapooletu, tülist v. võitlusest mitte-osavõttev; n. v ö ö n d, erapooletu maariba, riikide kokkuleppel loodud piiriäärne maa-ala, milles kumbki riik ei tohi pidada sõjaväge; 2) *keem.* happe ja leelise omadusteta; 3) elektrilaenguta

neutralisatsioon, neutraliseerimine, neutraliseerumine

neutraliseerima, 1) erapooletuks, *neutraalseks* tegema v. muutma; 2) *keem.* happelist v. leelisest lahust neutraalseks tegema vastava hulga aluse v. happe lisandamisega; 3) mingit mürki v. kahjulikku mõju vastumõjutusega kahjutuks tegema

neutraliteet, erapooletus, mittevahelesegamine, eriti eemalejäämine teiste riikide vahel toimuvast sõjast

neutriino, *füüs.* elektriliselt neutraalne *elementaarosake*, mille mass on väga väike

neutrodüün (< *neutro-* + kr. *dynamis* jõud), vananenud raadiovastuvõtjatüüp, kus raadiolampide sisemahtuvuse mõju neutraliseeritakse väikese lisakondensaatori abil

neutron, *füüs.* aatomituuma koostisse kuuluv elektriliselt neutraalne *elementaarosake*, mille mass on suuruselt lähedane *prootoni* massile

neutrum (ld., «ei kumbki»), lüh. n., *lgv.* sookategooria sõnade jaoks, mis pole mees- ega naissugu; kesksoost sõna

Ni, *nikli* sümbol

niatsiin vt. *nikotiinhape*

niello [-*e'*-] (it. < keskld. *nigellus* mustjas), hõbedast (harvemini kullast) esemete kaunistamine erilise musta sulatisega, millega täidetakse esemele graveeritud süvendid

nife, *geol.* lühendsõna Maa oletatava raudnikkelsüdamiku tähistamiseks (nikli (Ni) ja raua (Fe, ld. *ferrum*) sümbolite järgi)

nigrool (< ld. *niger* must), määrdeõlina tarvitatav must naftapuhastuse jääk

nigrosiin, mustjassinine sünteesvärvaine

nihil (ld.), ei miski, ei midagi

nihilism, täielik skeptitsism; igasuguste olemasolevate normide, väärtuste, põhimõtete ja seaduste mittetunnustamine

nihilist, *nihilismi* pooldaja; eriti tuttavaks on saanud n-i nimetus I. Turgenevi romaani «Isad ja pojad» peategelase Bazarovi kaudu, kes end ise nimetab n-ks

nikeldama, *nikli*korraga katma

nikeliin, 1) elektrotehnikas tarvitatav vase, nikli ja tsingi v. mangaani sulam; 2) punane mineraal, niklimaak

nikkel (sks. *Nickel* < rts. < p.-n. *Nikolaus*), sümbol Ni, element, järjenr. 28, aatomm. 58,71; raskesti sulav ja atmosfäärimõjudele vastupidav hõbevalge metall; tarvit. sulameiks ja nikeldamiseks

nikol, ingl. füüsiku W. Nicoli (1768—1851) leiutatud prisma, kus islandi paole omast kaksikmurdumist kasutatakse valguse polariseerimiseks

nikotiin (pr. diplomaadi Nicot' nime järgi, kes XVI s. esimesena tõi tubaka Prantsusmaale), tubakataimes sisalduv alkaloid; tarvit. taimekahjurite hävitamiseks

nikotiinhape e. **niatsiin** (< *nikotiin* + ld. *acidus* hapu), *biol.* üks B-rühma *vitamiinidest*, nn. PP-vitamiin, sisaldub pärmis, loomade maksas, neerudes jm.; selle puudus toidus tekitab *pellagrat*

nikroom, elektrotehnikas kasutatav nikli (raua, mangaani) ja kroomi sulam

nil admirari [*niil -raa'*-] (ld.), «(ei tule) mitte millegi üle imestada», s. o. tuleb alati säilitada rahulikku meelt

nimbus (ld.), särapärg, aupaiste pühaku pea ümber (kristlikus ja budistlikus kunstis); *meteor.* vihma-, sajupilv

nioobium (< kr. *Niobē*, igavesti pisaraid valav naine vanakreeka mütoloogias), sümbol Nb, haruldaste metallide hulka kuuluv element, järjenr. 41, aatomm. 92,91; tarvit. elektrotehnikas erisulamite valmistamiseks

nippel (ingl. *nipple* nibu), nibukujuline näpits v. klamber, lühike sidetoruke keermega mõlemas otsas

nirvaana (sanskr., «kustumine»), budistlikus õpetuses kõrgeim hinge arenemisaste, mida võivat saavutada isikliku tahte ning tundmuste täieliku hülgamisega, isiksuse «ühtesulamisel» jumalusega; *absoluutne rahu, mitteolemine

nisaam (hindi k., «valitseja» < ar.), *aj.* Haidarabadi vürstiriigi valitsejate päritav tiitel a. 1713—1950

nišš (pr. *niche*), orv, seina- v. müürisüvend

nitoon (< ld. *niteo* läigin, hiilgan), *radooni* van. nimetus

nitraat (< kr. *nitron* sooda, salpeeter), lämmastikhappe sool v. ester; n - s i i d = *nitrosiid*; n - v ä e t i s, mineraalne lämmastikväetis, looduslik v. sünteetiline n-e sisaldav väetis

nitragiin, mügarbakterite kunstlik kultuur; tarvit. väetispreparaadina liblikõieliste taimede idutamiseks õhulämmastikku siduvate bakteritega

nitratsioon, nitreerimine, *nitroühendite* valmistamine

nitreerima, 1) nitroühendeid valmistama lämmastikhappe v. lämmastikhappe ja väävelhappe segu toimel teistesse ainetesse; nitreerimist kasutatakse tselluloosi, puuvilla, glütseriini jt. töötlemisel, mille tulemusena saadakse tööstuslikult tähtsaid aineid, eriti lõhkeaineid; 2) terastoodete pinda lämmastikuga küllastama, sellega neile suuremat kõvadust andes

nitrifikandid e. **nitrobakterid**, *bakterid*, mille toimel teostub *nitrifikatsioon*

nitrifikatsioon (< kr. *nitron* sooda, salpeeter + ld. *facere* tegema), *biol.* ammoniaagi muundumine bakterite toimel *nitraatideks*; toimub mullas, on suure tähtsusega põlluviljeluses

nitriid (< kr. *nitron* sooda, salpeeter + kr. *eidos* kuju), lämmastiku ühend metalliga

nitrit, lämmastikushappe sool v. ester

nitro- (< kr. *nitron* sooda, salpeeter), lämmastik-, salpeeter-

nitrobakterid vt. *nitrifikandid*

nitrobenseen e. **nitrobensool**, *benseeni* nitreerimisel saadav aine; n-e on kolme eri liiki; m o n o n. on mürgine vedelik, d i n. ja t r i n. on lõhkeained

nitrofiilne (< *nitro-* + kr. *phileō* armastan), lämmastikulembene, lämmastikurikast pinnast eelistav (taime kohta)

nitrofoska [-*fo'*-], kunstlik mineraalväetis, sisaldab lämmastikku, fosforit ja kaaliumi

nitrogenium [-*e'*-] (ld. < kr.), lämmastik

nitroglütseriin, *glütseriini* nitreerimisel saadav õlitaoline mürgine vedelik, väga kergesti plahvatav tugevajõuline lõhkeaine; kasutatakse ka arstiteaduses

nitrolakid, *nitrotselluloosi* alusel valmistatud lakid (tarvit. metalli, puidu jms. katmiseks ilmastikukindla kihiga)

nitroos, lämmastikoksiide sisaldav kange väävelhape

nitrosiid, tselluloosist lämmastikhappe abil valmistatud tehissiid

nitroželatiin, *nitrotselluloosi* lahus *nitroglütseriinis*; tarvit. lõhkeainena

nitrotselluloos, *tselluloosi* nitreerimisel saadav aine; n. on süttiv ning plahvatav aine, millest valmistatakse *tselluloidi*, *nitrolakke*, mitmeid lõhkeaineid jms.

nitroühendid, *keem.* orgaanilised ühendid, mis sisaldavad nitrorühma $—NO_2$; paljud n. on plahvatavad ained

nitšeaanlus, reaktsiooniline maailmavaade, mille loojaks oli sks. filosoof

Fr. Nietzsche (1844—1900); n-t iseloomustab äärmine individualism, «üliinimese» kultus, põlgus ning viha rahvamasside ja demokraatia vastu ja agressiooni ohjeldamatu ülistamine

nitt (< ld. *niteo* helendan, hiilgan), *füüs.* heledusühik, üks *kandela* ühe ruutmeetri suurusele pinnale perpendikulaarsuunas, tähis nt

nivaalne (ld. *nivālis* < *nix* (*nivis*) lumi), lume-; n. d e n u d a t s i o o n, kulumine lume toimel; n. v ö ö n d, igilume vöönd (polaarmaades v. kõrgmäestikus)

nivelleerima (pr. *niveler*), 1) loodima, maapinna kõrgusvahesid määrama; 2) tasandama, erinevusi kaotama

nivelliir, riist nivelleerimistöödeks; koosneb väikesest pikksilmast, sellega ühendatud vesiloodist ja kolmjalgsest alusest

nivoo (pr. *niveau*), tase, kõrgustase; rõhtpind

nivoos (pr. *nivôse* < ld. *nivōsus* lumine), lumekuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 4. kuu, 21. (23.) dets. kuni 19. (21.) jaan.

njuufaundlandi koer (ingl. *Newfoundland dog*), suur tugeva kehaehituse ja pika musta karvaga koeratõug

njuuton (ingl. füüsiku I. Newtoni (1643—1727) nime järgi), *füüs.* jõuühik absoluutses mõõtude süsteemis: jõud, mis kehale massiga 1 kg annab kiirenduse 1 m/s²; tähis N

N.N. (< ld. *nomen nescio* nimi teadmata või *nomen nominandum* nimi nimetada), 1) tundmatu isik; 2) see ja see teatav nimi

No, *nobeeliumi* sümbol

no (jaap.) = *no-teater*

NO (lüh. sks. sõnast *Nordost*), kirre, põhjaida

No. (lüh. it. *numero* < ld. *numerus*), number

nobeelium (rts. töösturi A. Nobeli (1833—1896) nime järgi), sümbol No, kunstlikult saadud radioaktiivne element, järjenr. 102

nobiliteet (< ld. *nobilitas* suursugusus), aadel, mõnel kodanlikul maal eriti ametiaadel; Inglismaal kõrgaadel; *aj.* Vana-Roomas suletud, valitsev seisus, mille hulgast valiti *magistraadid* ja täiendati *senatit*

nobless [-*e*'-] (pr. *noblesse*), suursugusus, ülimuslikkus; aadel

noblesse oblige [-*e*'*ss* -*ii*'*ž*] (pr.), «suursugusus kohustab», silmapaistev seisund kohustab

noeetika (< kr. *noētikos* mõistetav, mõeldav, mõttes tunnetatav), *filos.* mõtlemisõpetus, mõistuspärane tunnetusõpetus

nokaut (ingl. *knock-out* väljalöömine), poksis löök, mis teeb vastase vähemalt 10 sekundiks võitlusvõimetuks

nokdaun (ingl. *knock-down* maha, põrandale löömine), poksis löök, mis teeb vastase võitlusvõimetuks vähem kui 10 sekundiks

noktambulism (< ld. *nox* öö + *ambulāre* rändama) = *somnambulism*

nokturn [-*u*'-] (pr. *nocturne* < ld. *nocturnus* öine), 1) *muus.* ööpala, öist meeleolu kajastav helitöö; 2) öömaal, öist maastikku kujutav maal

nolens volens [*noo*-] (ld.), tahtmata või tahtes, tahes-tahtmata

noli me tangere [*noo*- *mee*] (ld.), ära puuduta mind

nomaadid (kr. *nomas* rändkarjus), rändrahvad, karjusrahvad

nomadiseerima, *nomaadina* elama, rändlema

nomenklatuur (ld. *nomenclatūra* nimestik), teaduslik nimestik, teatava ala nimetuste kogum; mingisse alasse puutuv kindlaksmääratud nimestik

nomenklatuurne, *nomenklatuuris* esinev, nomenklatuuri kuuluv

nomen nescio [*noo*- -*stsio*] (ld.) = N. N. (1)

nomen proprium [*noo*-] (ld.), pärisnimi

nominaalhind (< ld. *nominālis* nimeline), nimihind, kauba märgitud hind

nominaalne, nimeline, nimi-; ainult nime poolest olemasolev, ebatõeline; *lgv.* nimisõnaline

nominaalpalk, rahasummas väljendatud palk. Vast. *reaalpalk*

nominaalväärtus, nimiväärtus, pangatähele, väärtpaberile jne. märgitud väärtus

nominalism, suund keskaegses filosoofias, mille järgi üldmõisted on vaid nimed, millele midagi ei vasta objektiivses tõelisuses. Asjade primaarsust ja mõistete sekundaarsust tunnustades oli n. «materialismi esimeseks väljenduseks» (Marx) keskajal, kuid n. ei suutnud õigesti seletada

vahekorda asja ning mõiste, üksiku ning üldise vahel

nomina sunt odiosa [*noo*- -*oo*'*sa*] (ld.), «nimed on vihatavad», s. t. parem nimesid mitte nimetada

nominatiiv (ld. *cāsus nominativus*), *lgv.* nimetav (kääne)

nomineerima (ld. *nomināre*), nimetama, määrama

nomograafia (< kr. *nomos* seadus + *graphō* kirjutan), rakendusmatemaatika osa, milles käsitletakse mitme sõltumatu muutuja funktsioonide esitamist eriliste arvjooniste, nomogrammide abil

nomokaanon (... kr. *kanōn* juhis), õigeusu kiriku seaduste, määruste ja juhiste kogu

nomos e. **noom** (kr. *nomos*), maakonna nimetus Kreekas ja muistses Egiptuses

nomoteetiline (kr. *nomothetikos*), seadusandlik, *legislatiivne*

non bis in idem [*noon iid*-] (ld.), «mitte kaks korda sama eest», s. o. mitte korduvalt karistada ühe ning sama süüteo eest

nonett [-*e*'-] (it. *nonetto*), üheksale mänguriistale määratud muusikapala; üheksast mängijast koosnev ansambel

nonkonformist (ingl. *nonconformist*), riigikirikusse mittekuuluv protestant (Inglismaal), *dissenter*; (usuline) teisitimõtleja

non liquet [*noon -kvet*] (ld.), «ei ole selge» (tarvit. otsustamata jäetud kohtuasja puhul)

non multa, sed multum [*noon*] = *multum, non multa*

non olet [*noon*] (ld.), «(raha) ei haise»

nonparell [-*e*'-] (pr. *nonpareille*), trükikiri, mille suurus 6 punkti

non plus ultra [*noon pluus*] (ld.), «mitte enam kaugemale», s. o. taotluse, omaduse jne. äärmine piir

non possumus [*noon*] (ld.), «(me) ei või», s. o. keeldume kategooriliselt

nonsenss (ingl. *nonsense* < ld.), mõttetus, rumalus, lollus

non-stop (*ingl.*), mittepeatuv, ilma (vahepealsete) peatusteta (eriti etenduse, kontserdi jms. kohta)

non sufficit [*noon -tsit*] (ld.), «ei piisa», mitterahuldav (eksamihindena)

nonšalanss [-*la*'-] (pr. *nonchalance*), hooletus, muretus, (loid) külmaverelisus

noobel (pr. *noble* < ld *nōbilis*), suursugune; elegantne, peen

noobil (ld., pl. *nōbiles*), *aj.* Vana-Roomas *nobiliteedi* hulka kuuluv isik

noom vt. *nomos*

nooma (kr. *nomē* sööbimine), *med.* vesivähk, suunurkade ja põskede roiskkärbus

noomen (ld. *nōmen* nimi), *lgv.* käändsõna, käänatav (nimi-, omadus-, arv-, ase-) sõna

noon (< ld. *nōnus* üheksas), *muus.* üheksas aste teatavast põhihelist arvates; intervall, mis laiuselt vastab suhtele 1. ja 9. astme vahel, s. o. mis koosneb *oktaavist* ja *sekundist*

noonid (ld. *Nōnae*), vanarooma kalendris märtsi, mai, juuli ja oktoobri 7. päev, teistel kuudel 5. päev

noonius vt. *vernjee*

noot (ld. *nota* märk, märge), 1) *muus.* märk heli kõrguse ja vältuse tähistamiseks; 2) ühe riigi ametlik teatekiri teisele riigile

nootabene = *nota bene*

noova (< ld. *nova* (*stella*) uus (täht)), *astr.* muutlik kinnistäht, mille heledus äkki suureneb mitmetuhandekordseks (7—14 tähesuurust) ja siis aeglaselt langeb

nor- (eesliitena tarvit. lühend), *farm.* = *normaal-*, *normi*kohane (näit. nor*adrenaliin*, nor*leutsiin* jms.)

Nord (sks. *Nord*), lüh. N, põhi, põhjakaar

norm (ld. *nōrma* nurkmõõt, õige mõõt), 1) juhtnöör, ettekirjutus; (tavaline) määr, määrane mõõt, hulk v. tase; 2) eeskujuks peetav keeletarvitus; 3) = normtiitel

normaal (< ld. *normālis* < *nōrma*), *mat.* ristjoon, antud joone v. pinnaga risti olev sirge

normaal-, (eesliitena) *normi*kohane, normiks olev, ametlikuks eeskujuks, määrühikuks v. täpsusmõõtmisel võrdlemisaluseks olev; n - a e g, teataval territooriumil üldiselt kehtiv kellaaeg; n-e l e m e n t, galvaanielement püsiva elektromotoorjõuga; n-k o o l, õpetajaid ettevalmistav õppeasutus Prantsusmaal jm.; n-k ü ü n a l, van. *kandela*; n-l a h u s, *keem.* lahus, mille kangus on väljendatud grammekvivalentides ühe liitri kohta

normaalne, *normi*kohane, normile vastav; tavaline, loomulik

normalisatsioon, normaliseerimine, normaliseerumine

normaliseerima, normikohastama, ühtsele normile vastavaks muutma; tööstussaadusi tüüpvormi järgi ühtlustama; *tehn.* vähese süsinikusisaldusega terast erilise kuumutamis-jahutamismenetluse abil peeneteraliseks ning sitkemaks muutma

normatiiv (< ld. *normātio* nurkmõõdu järgi määramine), määrav reegel v. eeskiri; tööstuslik juhismäär toodangu hulga, tööaja, materjali tarvitamise jne. suhtes antud ühiku peale

normatiivne, kindlaid *norme* v. reegleid andev; normina esinev, juhislik, (tarvitust) määrav

normeerima e. **normima**, *norme* andma v. määrama, normiks seadma

normtiitel, poognaviit, autori nimi v. raamatu (lühendatud) pealkiri iga trükipoogna 1. leheküljel teksti all

nornid (skand.), saatusehaldjatarid vanaskand. mütoloogias

norsulfasool (< *normaal-* + *sulfasool*), *farm.* põletikuvastane ravim, kuulub *sulfoonamiidide* rühma

nosce te ipsum [*nostse tee*] (ld.), tunne iseennast

nosematoos (< kr. *nosēma* haigestus), mesilaste nakkav kõhutõbi

nosograafia (< kr. *nosos* haigus + *graphō* kirjutan), haiguste kirjeldus

nosoloogia (...kr. *logos* mõiste), haiguste õpetus, üksikhaigusi käsitlev patoloogia osa

nostalgia [-*a'l*-] (< kr. *nostos* kojutulek + *algos* valu), igatsusvalu, kojuigatsus; minevikuigatsus, igatsus (idealiseeritud) mineviku kauni aja järele

nostrifikatsioon (ld. *noster* meie + *facere* tegema), välismaa doktori- ja kandidaadidiplomite võrdsustamine meie vastavate teaduslike kraadidega

nostro-konto (it. *nostro conto* meie arve), panga ülesandel korrespondentide poolt sooritatud tehingute kontod panga raamatupidamises

notaablid (pr. *notables*), «väljapaistvad isikud» eesõigustatud klasside hulgast feodaalse absolutismi ajastul Prantsusmaal, keda mõnikord kutsuti kuninga poolt kokku nõupidamisteks; varemini mõnedes Prantsuse asumaades koloniaalvõimude poolt nõupidamisteks kutsutavad kohaliku elanikkonna «esindajad»; *tähtsamad isikud teatavas kohas

nota bene! (ld.), lüh. NB!, pane hästi tähele!

notar (ld. *notārius* kirjutaja), juriidilisi akte vormistav ning kinnitav, dokumentide ehtsust ja nende ärakirju tõestav ametiisik

notariaalakt, *notari* kaasabil koostatud, tema aktiraamatusse registreeritud ja tema poolt kinnitatud dokument

notariaalkontor, *notari* ametikontor

notariaalne, *notari* kinnitatud, notari koostatud

notariaat, *notari*amet, notariaalkontorite süsteem riikliku asutusena

notatsioon (ld. *notātio* märge), ülesmärkimissüsteem; märgistik, märgisüsteem

no-teater (< jaap. *no* «andekus, talent»), klassikaline jaapani laulumäng pidulikü tantsuga flöödi ja kahe käsitrummi saatel; tekst on mütoloogilise, muinasjutulise v. ajaloolise sisuga

noteerima (ld. *notāre*), märkima, üles tähendama; kaupade hinda v. väärtpaberite kurssi börsil määrama

notifikatsioon, notifitseerimine, teadustus, avalik teadaanne

notifitseerima (ld. *notificāre*), teadustama, kirjalikult teatama; mingit rahvusvahelise tähtsusega otsust teistele riikidele teatama; veksli väljaandjale veksli protestimisest kirjalikult teatama

notiits (ld. *notitia*), 1) märkus, ülestähendus; 2) teadaanne, kirjalik teade

notoorne (keskld. *notōrius* tuntud), üldtuntud, (kõigile) teatud; kurikuulus

nototeek (< ld. *nota* noot + kr. *thēkē* hoiukoht, panipaik), noodikogu v. -hoidla

notsioon (ld. *nōtio*), mõiste

noumenon [*no-u'*-] (kr., «mõttes tajutav»). I. Kanti idealistlikus filosoofias (vt. *kantiaanlus*) tähtsat osa etendav mõiste, nn. «asi iseendas», mis olevat printsipiaalselt tunnetamatu. Vast. *fenomen*

nouveau riche [*nuvo' riš*] (pr., «uus rikas»), vastrikastunu, uusrikas, rikas tõusik, kapitalistlikes maades eriti sõjaaegsete hangeldustega rikastunud spekulant

novaator (ld. *novātor*), uuendaja, uuenduste sissetooja

novatsioon (ld. *novātio* uuendus), *jur.* võlakohustuse uuendus uue kokkuleppe alusel, millega tühistatakse endine võlavahekord

novell I [-*e'*-] (it. *novella*), uudis-, lühijutt

novell II [-*e'*-] (ld. *novella* (*lex*) uus seadus), *jur.* seniseid seadusi muutev v. täiendav seadus

novellett [-*e'tt*] (it. *novelletta*), 1) väike *novell*, lühijutt; 2) *muus.* lüürilis-eepilist laadi vabas vormis lühike muusikapala (sarja osana)

novellist, *novelli*kirjanik, lühijuttude autor

november [-*ve'*-] (ld. *November* (vanade roomlaste) üheksas kuu < *novem* üheksa), talvekuu, praegu kehtivas kalendris 11. kuu

noviits (ld. *novicius* < *novus* uus), munga- v. nunnaordusse astuda sooviv katsealune

novitsiaat, *noviitsiks* olek, katseaeg, ettevalmistusaeg

novokaiin (< ld. *novus* + *kokaiin*), sünteetiliselt valmistatav (*kokaiini*sarnase toimega) kohalik tuimasti; tarvit. ka lihasesisesi süstimiseks mõnede haiguste puhul

Np, *neptuuniumi* sümbol; *neeperi* tähis

nt, *niti* tähis

nudist (< ld. *nudus* alasti), «alastikultuuri» harrastaja

nuditeet (ld. *nuditas*), alastiolek, alastus; alasti keha (kunstis)

nukleaarne (< ld. *nucleus* tuum), tuuma-, rakutuuma-, aatomituuma-

nukleaasid, *biol.* nukleiinhapet lagundavad fermendid; nukleiinhappe lagundamise produktid

nuklein, *biol.* peamiselt rakutuumas leiduv füsioloogiliselt väga oluline valkude hulka kuuluv fosforit sisaldav orgaaniline aine

nukleiinhapped, *biol.* valkude moodustamist juhtivad kõrgmolekulaarsed ühendid; seni on tuntud kaks tüüpi: *ribonukleiinhape* ja *desoksüribonukleiinhape*, mis mõlemad esinevad elavas rakus

nukleon (< ld. *nucleus* tuum), *füüs.* aatomituuma elementaarosakeste *prootoni* ja *neutroni* ühine nimetus

nukleoproteiidid, *biol.* rakutuuma koosseisu kuuluvad komplekssed valkude ja *nukleiinhappe* ühendid

nulla dies sine linea (ld.), «ei ükski päev ilma kriipsukeseta», s. o. mitte ühtki päeva ilma töötamata

nullifikatsioon (ld. *nullificātio*), tühistamine, kehtetuks tunnistamine

nullifitseerima, tühistama, kehtetuks tunnistama

numeraal (ld. *nomen numerāle*), *lgv.* arvsõna, arvu tähistav käändsõna

numeraator (ld. *numerātor* loendaja), automaatselt numbrite järjekorda vahetav nummerdamisriist v. -seadis

numeratsioon (ld. *numerātio* loendus), 1) nummerdus, numbriline järjestus; 2) arvusüsteemi käsitlev aritmeetika osa

numereerima (ld. *numerāre* loendama), nummerdama, järjekorranumbritega märkima

numerus (ld., «arv»), 1) *lgv.* arv, sõna ainsus v. mitmus; 2) vt. *nuumerus*

numismaatik, eriteadlane v. harrastaja *numismaatika* alal, münditeadlane

numismaatika (< ld. *numisma* < kr. *nomisma* münt), mündindus, teadus (vanaaegsetest) müntidest ja medalitest

nummuliidid (< *ld. nummulus* mündike), kettakujulise lubikojaga kambrilised mere-ainuraksed (hiidvormide läbimõõt kuni 5—6 cm), moodustavad kriidiajastu kihtides lademeid

nunatak (eskimo k.), *geol.* jääliustikust väljaulatuv kalju v. mäetipp

nuntsius (ld. *nūntius* teataja), paavsti saadik välisriigis

nuraag (it., sardiinia murdesõna *nuragh(e)*), *arheol.* pronksiaegne kivitorn

nutatsioon (ld. *nutātio* vankumine, noogutus), *astr.* perioodiline Maa telje võnkumine maailmaruumis peam. Kuu mõjul; *füüs.* pöörleva keha telje võnkumine; *med.* tahtmatu peanoogutus, noogutusliigutustega värihalvatus; *bot.* taimeorganite kõverdusliigutused nende osade ebaühtlase kasvu tõttu

nutria (hsp., «saarmas»), kobrasrott, L.-Am-st pärinev näriline väärtusliku karusnahaga

nutsell (uusld. *nucellus* < ld. *nu*-

cella pähklike < *nux* pähkel), *bot.* seemnealgme südamik

nutš e. **nutšfilter** (sks. *Nutsche* < *nutschen* nutsima, lutsima, imema), *tehn.* imi*filter*, õhu väljaimemise varal töötav kurnamisseadis

nuumerus (ld. *numerus* arv), *mat.* logaritmimiseks võetud arv, *antilogaritm*

NW (lüh. ingl. sõnust *north-west* ja sks. *Nord-West*), loe (loode), põhjalääs

närveerima, erutuma, ärrituma; erutama, ärritama

nüanss [-*a*'-] (pr. *nuance*), varjund, väike erinevus (värvides, toonis jne.)

nüansseerima (pr. *nuancer*), varjundama, väikesi erinevusi esile tooma

nüktaloopia (< kr. *nyx* öö + *alaos* pime, mittenägev + *opsis* nägemine), *med.* 1) päevapimedus, võimetus päevavalgel näha (nii tarvit. Euroopa mandri autoritel); 2) kanapimedus, videvikupimedus, võimetus õhtul ja öösel näha (nii tarvit. anglo-ameerika autoritel). Vrd. *hemeraloopia*

nüktofoobia (< kr. *nyx* öö + *phobos* kartus), öökartus, haiguslik hirm ööpimeduse ees

nümf (kr. *nymphē* neitsi, mõrsja), 1) vanakreeka mütoloogias ilusa neitsina kujutletav haldjas v. loodusvaim; 2) *zool.* neidis, putuka vastne, millest kujuneb tiivuline valmik

nümfolepsia (< kr. *nympholeptos* nümfidest haaratud, hullumeelne), (meeste) igatsusjoovastus, haiglane igatsus millegi kättesaamatu järele

nümfomaan, *nümfomaania* all kannataja, mehehull naine

nümfomaania (<*nümf* + *maania*) e. **andromaania** (kr. *anēr* mees), mehehullus, naisindiviidi haiglane sugukihu, haiguslik mõtete koondumine abiellumisele v. suguühtele

nüstagm [-*a*'-] (kr. *nystagmos* unisus), *med.* tukslemine, silmavärin, silmamunade v. -laugude tahtmatud väriliigutused

nüü, kreeka tähestiku 13. täht (*N*, *ν*), vastab ld. *n*-ile

O

O, 1) hapniku (ld. *oxygenium*) sümbol; 2) lüh. sks. sõnast *Ost*, ida

oaas (kr. *oasis* < egiptuse k.), kõrbesaar, koht kõrbes, kus allikad v. kokkuvoolanud põhjavesi võimaldavad taimekasvu ja kuhu koondub ka kõrbe asustus

obduktsioon (ld. *obductio* kinnikatmine), *med.* lahang, lahkamine

obedients [-*e*'*n*-] (ld. *oboedientia*), kuulekus, sõnakuulmine

obelisk [-*i*'-] (kr. *obeliskos*), ülalt ahenev neljakandiline püramiidtipuga kivisammas; o-d esinesid eriti Vana-Egiptuses mälestussambaina

objekt [-*e*'-] (ld. *objectum*), ese, asi; *filos.* subjektist sõltumatult eksisteeriv väline ese, millele on suunatud subjekti tegevus v. tunnetus; *lgv.* sihitis, lauseliige, mis näitab, millele v. kellele on sihitud pöördsõna tegevus

objektiiv (pr. *objectif* < ld.), optikariista esemepoolne lääts v. läätsede v. peeglite süsteem

objektiivne (keskld. *objectivus*), 1) *filos.* esemeline, objektile omane, väljaspool inimlikku teadvust ning sellest sõltumatult eksisteeriv, vast. *subjektiivne*; o. tõde, meie teadvuses eksisteerivate kujutluste selline sisu, mis peegeldab õigesti tegelikkust, objektiivset maailma; 2) asjalik, ebaisiklik, erapooletu

objektiivsus, 1) esemelisus, teadvusest sõltumatu eksisteerimine, objektiivne tõelisus; 2) asjalikkus, ebaisiklikkus, erapooletus

objektiveerima, esendama, *objektikš* muutma, objektina käsitama

objektivism, näilik objektiivsus, ühiskondlike nähtuste klassianalüüsist loobumine. Marksistlik-leninlik tõeliselt teaduslik *objektiivsus* nõuab aktiivset suhtumist tegelikkusesse ja revolutsioonilist võitlust kõige reaktsioonilise vastu

objektivistlik, *objektivismile* omane, võltsilt «parteitu», näilikult erapooletu

oblaat (< ld. *oblātum* ohvrikstoodu), 1) *kirikl.* armulaualeib; 2) paberiliibuke kirjade kinnikleepimiseks; 3) lame kapsel sissevõetava ravimi ümber

oblast (vn. *область*), suurem maa-alane haldusüksus NSV Liidus

obligaatne vt. *obligatoorne*

obligato [-*a*'-] (it.), *muus.* oluline saatehääl (haril. instrumentaalosa), mida sooloettekandel ei tohi ära jätta

obligatoorne e. **obligaatne** (ld. *obligatōrius*), kohustuslik, sunduslik, tingimata tarvilik

obligatsioon (ld. *obligātio* kohustus), riigilaenupilet; kapitalistlikes maades ka kinnisvara pantkiri, hüpoteekkiri

obliikvakäänded (<ld. *obliquus* viltune, kaudne), *lgv.* kaudsed käänded, käänded peale nominatiivi ja vokatiivi

obliteratsioon (ld. *oblitterātio*), läbikriipsutus, (mälestusest) kustutus, unustus; *med.* umbumine, mingi loomuliku kehaõõne (näit. veresoone) haiguslik umbekasvamine

oblitereerima (ld. *oblitterāre*), läbi kriipsutama, (mälestusest) kustutama, unustama; *med.* ummistama, (kehaõõnt) umbseks täitma

obloomovlus (vn. kirjaniku I. Gontšarovi (1812—1891) romaani «Oblomov» peategelase järgi), tahtejõuetus, tegevuseta elutsemine, laisklemine

oboe [-*o*'*e*] (pr. *hautbois*), ninakõlalise heliga puupuhkpill

obolos e. **obool** (< kr. *obolos*), Vana-Kreeka hõbe-, hiljem vaskmünt, $^1/_6$ drahmi

obolus = *oobolus*

obool vt. *obolos*

obrok (vn. *оброк*), *aj.* aastamaks rahas v. natuuras, mida vanal Venemaal talupojad-pärisorjad maksid mõisnikule; kruntrent, iga-aastane maamaks määramata ajaks kasutamisele antud maatüki eest

observaator (ld. *observātor*), vaatleja

observants [-*a*'-] (ld. *observantia*), kujunenud pruuk, komme, tava; kloostrireeglite täpne järgimine

observatoorium (<ld. *observāre* vaatlema), teaduslik asutus astronoomiliste (tähetorn), meteoroloogiliste (ilmajaam) jm. vaatluste teostamiseks

observatsioon (ld. *observātio*), (teaduslik) vaatlus, täheldus

obsidiaan (ld. *obsidiānus* < p.-n.), vulkaaniline klaas, kiirel tardumisel klaasjaks muutunud tume laava

obskurant [-*a*'-] (ld. *obscūrans* pimendav), pimedusjünger, kultuuri vaenlane

obskurantism e. **obskurantlus** [-*a*'-], vaimusõgedus, kultuurivaenulikkus

obskuurne (ld. *obscūrus* pime, valgusetu), tume, selgusetu; tundmatu, silmapaistvusetu

obsoleetne (ld. *obsolētus* ärakantud, kulunud), vananenud, tarvituselt kadunud

obsteetrika (< ld. *obstetrix* ämmamoor), sünnitusabiõpetus

obstinaatne (ld. *obstinātus*), kangekaelne, nõnge, jonnakas

obstipatsioon (keskld. *obstipātio* kokkusurumine), kõhukinnisus

obstruktsioon (ld. *obstrūctio* sulustus, ummistus), 1) tõke, takistus; 2) sihilik töötakistus, eriti parlamentaarse riigikorraga kodanlikes maades tarvitatav võitlusvahend

obstsöönne (ld. *obscoenus*), nilbe, rõve, ropp

obturaator (< ld. *obturāre* topistama), *med.* hundikurgu puhul tarvitatav tehissuulagi; *sõj.* suurtükiluku tihend plahvatusgaaside tagasitungimise takistamiseks; filmitehnikas seadis objektiivi kinnikatmiseks filmi nihutamise ajaks

obturatsioon, *med.* toppumine, mingi toruja moodustise sulgumine sinna sattunud esemega

odalisk [-*i*'-] (trg.), orjatar v. naisteenija haaremis; haaremitantsijatar; palgaline türgi tantsijatar

odeion [-*ei*'-] (kr.), antiikajal ümmargune hoone muusika- ja lauluettekandeiks; uuemal ajal nimetus kontserdihoonete v. teatrihoonete jaoks

odekolonn [-*lo*'-] (pr. *eau de Cologne*), kölni vesi, lõhnavesi, eeterlike õlide lahus alkoholis

odelsting [*uud*-] (norra k.), Norra rahvaesinduse (*storting*) alamkoda

odioosne (ld. *odiōsus*), vihatav, mittesallitav, vastik

odograaf = *hodograaf*

odontalgia (< kr. *odus* hammas + *algos* valu), hambavalu

odontiit, hambapõletik

odontoliit (< kr. *odus* hammas + *lithos* kivi), 1) hambakivi, hambail tekkiv kivitaoline moodustis; 2) mõne

väljasurnud looma kivistunud hammas v. kihv

odontoloog, *odontoloogia* eriteadlane

odontoloogia (< kr. *odus* hammas + *logos* mõiste), õpetus hambahaigustest, hambaid käsitlev *stomatoloogia* osa

odontoom, hamba-, hambaluukasvaja

odorant (< ld. *odorāre* lõhnavaks tegema), (tugev) lõhnaaine

odoreerima, lõhnastama; g a a s i o d o r e e r i m i n e, gaasile teravalõhnalise aine lisamine, et hõlpsamini võiks avastada gaasi lekkimist

odorimeetria (< ld. *odor* lõhn + kr. *metreō* mõõdan), lõhnamõõtmine, lõhnavate ainete lõhnavustugevuse määramine

odöör (pr. *odeur* lõhn), hea lõhn; lõhnaõli, lõhnaaine

odüsseia (Homerose eepose «Odüsseia» järgi, mille kangelasele sai pärast Trooja sõda osaks palju eksisõite), pikk ning vintsutavate seiklustega rännak

Oe, *örstedi* tähis

ofensiiv (pr. *offensive* < ld. *offēnsa* vastupõrge, kokkupõrge), pealetung. Vast. *defensiiv*

ofert [-e'-] (pr. *offerte* < ld. *offerre* pakkuma), (kaubanduslik) pakkumine; pakutud hind (eriti börsil)

off side [said] (ingl.) = *ofsaid*

ofiolaatria (< kr. *ophis* madu + *latreia* teenistus), madudekultus

ofitsiaalne (ld. *officiālis* teenistuslik), ametlik

ofitsiant [-a'] (keskld. *officians* teenistuja), 1) alam ametnik; 2) toitude ettekandja söökias v. restoranis

ofitsiin (ld. *officina* töökoda), 1) trükikoda; 2) apteek

ofitsinaalne, apteegi-, ametlikku *farmakopöasse* võetud (ravimi kohta)

ofitsioosne (ld. *officiōsus* teenistusvalmis, vastutulelik), poolametlik, (vormiliselt mitteametlik, kuid) ametlikele ringkondadele lähedane

ofort [-fo'-] (pr. *eau-forte* «kõva vesi», lämmastikhape), söövitustrükk, söövitava happe abil metallplaadile graveerimine ja sellelt plaadilt trükkimine; söövitustrüki pilt

ofortist, *oforti* kasutav kunstnik, ofordi alal töötaja

ofsaid (ingl. *off side*), suluseis, (jalgpallis) mängija reeglivastaselt palli ja vastase värava vahel asumine

ofsettrükk (ingl. *offset printing*), kummitrükk, fotomehhaaniline trükimenetlus, kus äratõmme kliŝeest tehakse esmalt silindrile tõmmatud kummilindile ja sellelt paberile

oftalmia [-ta'-] (< kr. *ophthalmos* silm), silmapõletik

oftalmoloog, *oftalmoloogia* eriteadlane, silmaarst

oftalmoloogia (< kr. *ophthalmos* silm + *logos* mõiste), silmaarstiteadus, õpetus silmadest ja silmahaigustest

oftalmoskoop (. . . kr. *skopeō* vaatlen), silmapeegel, ümmargune nõguspeegel silma sisemuse vaatlemiseks

oftalmoskoopia, silma sisemuse vaatlemine *oftalmoskoobi* abil

ogivaalne (pr. *ogival*), teravakaareline

ohlokraatia (< kr. *ochlos* jõuk + *kratos* võim), masside valitsus, kodanlike ajaloolaste termin võimu haaranud rahvamasside valitsuse kohta, kes organiseerimatuse tõttu ei suuda võimu enese käes pidada

ohranka (vn. *охранка*), *aj* poliitiline politsei tsaristlikul Venemaal

oiidid (< ld. *oidium* < kr. *ōon* muna), *bot.* mõnede seente pikergused eosed, tekivad seeneniidistiku nöördumisel ning osadeks lagunemisel

oikoloogia = *ökoloogia*

oikumeen e. **ökumeen** (< kr. *oikumenē* asustatud maa), *geogr.* elamisala, inimese alatist äraelamist võimaldav osa Maa pinnast

oikumeeniline e. **ökumeeniline**, ülemaailmne; üldine; o. p a t r i a r h, Konstantinoopoli patriarh; o - d k i r i k u k o g u d, üldised kirikukogud

O. K. = *okei*

okaapi (aafr.), Sise-Aafrikas elav loom, kaelkirjaklaste suguk-st

okariin (it. *ocarina* haneke), savist, portselanist v. kipsist tehtud väike flöödikõlaline puhkpill

okasionaalne (vt. *okasioon*), juhuslik

okasionalism, *filos.* XVII s. loodud metafüüsiline teooria, mille järgi ei olevat otsest sidet hingeliste ja kehaliste nähtuste vahel, kuid igal üksikul juhtumil kutsuvat jumal esile kehalisele nähtusele vastava hingelise nähtuse ja vastuoksa

okasioon (ld. *occāsio* juhus, juhtum), (soodus) juhus

okeanograafia (< *ookean* + kr. *graphō* kirjutan) e. **okeanoloogia** (. . . kr. *logos* mõiste), mereteadus, *geofüüsika* osa, mis tegeleb merede omaduste igakülgse uurimise ja kirjeldamisega

okei [-ei'] (am. ingl. *okay*), tavaliselt kirjutatakse **O. K.**, korras, hästi, hea küll

oklusioon (ld. *occlūsio*), sulgus, sulgumine, eriti soolte sulgus; hammaste sulgus; *füüs.* gaasi neeldumine tahkes aines; *meteor.* sooja õhu ülestõrjumine tsüklonis juurdevoolava külma õhu poolt; *lgv.* sulghääliku hääldamise sulufaas

okroška [-ro'-] (vn. *окрошка*), külm supp kaljast ja peentest liha- v. kalatükikestest mitmesuguste lisanditega

oksaalhape (< kr. *oxalis* jänesekapsas) = *etaandihape*

oksalaat = *etaandiaat*

oksiid (< kr. *oxys* hapu + tuletuslõpp *-iid*), *keem.* elemendi (v. radikaali) ühend hapnikuga, (vanema nimetusega) hapend

oksjon (ld. *auctio* suurendus), enampakkumine, müük enampakkumise teel

oksool (< kr. *oxys* hapu + ld. *oleum* õli), värnitsa aseaine, oksüdeeritud taimeõli lahus lakibensiinis vm. lahustis, sikatiivide lisandusega

oksüdaasid (< kr. *oxys* hapu), hapnikku ülekandvad fermendid rakkudes

oksüdatsioon, oksüdeerumine; oksüdeerimine

oksüdeerima, ühendisse hapnikku ainesse viima v. ühendist vesinikku eraldama, valentselektrone kõrvaldama

oksühemoglobiin, hingamisel kopsudes moodustuv ebapüsiv hapniku ühend *hemoglobiiniga*, vere kaudu laialikantuna etendab tähtsat osa kehakudede varustamisel hapnikuga

oksüliikviit (kunst. ld. *oxygenium* hapnik + *liquidus* vedel), veeldatud hapnikust ja süsinikku sisaldavatest urbsetest ainetest (söetolmust, turba- v. saepurust) koosnev lõhkeaine

oksütotsiin (< kr. *oxys* terav, kiire + *tokos* sünnitus), üks ajuripatsi hormoone, stimuleerib siseelundite (peam. emaka) silelihaste kokkutõmbumist ja piimanäärme talitlust

oksüüd (*van.*) = *oksiid*

oksüümoron (kr. *oxymōron* teravmeelne rumalus < *oxys* terav + *mōros* juhm, rumal), vastandlike mõistete ühendamine stiilivõttena (näit. «helisev vaikus»)

oktaan (< kr. *oktō* kaheksa), naftas sisalduv süsivesinik, mille molekul sisaldab 8 süsiniku- ja 18 vesinikuaatomit; o - a r v on vedelkütuse (eriti bensiini) kvaliteedi näitajaks *detonatsiooni* (I) suhtes

oktaanhape e. **kaprüülhape** (< ld. *caper* kits + kr. *hylē* aine), mõnedes taimeõlides sisalduv värvuseta vedelik; tarvit. lahustite ja plastifikaatorite valmistamisel

oktaav (< ld. *octāvus* kaheksas), 1) *muus.* diatoonilise heliredeli 8. aste; 1. ja 8. astme vahele vastav intervall; 2) kaheksast värsireast koosnev stroof, eriti väljakujunenud tüüpi riimide paigutuse ja värsimõõduga; 3) kaheksandikkaust (8°), *formaat*, kus paberipoogen on murtud kaheksaks ja moodustab 16 lehekülge, kõige tavalisem raamatukaust

oktaeeder (< kr. *oktō* kaheksa + *hedra* alus, külg, tahk), kaheksatahukas, haril. kaheksa kongruentse kolmnurgaga piiratud ruumiosa

oktagoon e. **oktogoon** (. . kr. *gōnia* nurk), kaheksanurk; kaheksanurkse põhiplaaniga hoone

oktanool, *oktaanist* saadav *alkohol*

oktant (ld. *octans* kaheksaks jagav), 1) üks kaheksast osast, milleks jaotavad ruumi kolm vastastikku perpendikulaarset koordinaattasapinda; 2) $^1/_8$ täispöördest; 3) riist nurkade mõõtmiseks kaare ulatuses, mis haarab $^1/_8$ ringjoonest

oktett [-e'-] (it. *ottetto* < ld. *octo* kaheksa), 1) *muus.* helitöö kaheksale mänguriistale v. lauljale; kaheksast ettekandjast koosnev ansambel; 2) *keem.*, *füüs.* kaheksaelektroniline püsiv aatomi väliskiht

okto- (< kr. *oktō*, ld. *octo* kaheksa), kaheksa-

oktobristid, *aj.* suurkodanluse ja mõisnike huve kaitsev partei Venemaal, toetasid keiser Nikolai II poolt 17. oktoobril 1905 avaldatud manifesti seisukohti

oktodeets (ld. *octōdecim* kaheksateistkümmend), kaheksateistkümnendikkaust

oktogoon vt. *oktagoon*

oktogramm (< *okto-* + kr. *gramma* kriips, joon), korrapärane tähtkaheksanurk

oktoober (ld. *October* (*mensis*) kaheksas (kuu)), viinakuu, praegu kehtiva Gregoriuse kalendri 10. kuu

oktood, kaheksaelektroodiline elektronlamp

oktopoodid (< *okto-* + kr. *pus* jalg), kaheksahaarmelised, peajalgsete limuste selts

oktruajeerima (pr. *octroyer*), (kuningliku võimu poolt) annetama, loovutama; o k t r u a j e e r i t u d   p õ h i s e a d u s, monarhi kehtestatud põhiseaduslik akt, haril. kodanluse ja absoluutse monarhia kokkuleppe tulemus, sihitud töölisklassi vastu

Oktsident (< ld. *occidens* loojuv), Lääs, Läänemaad. Vast. *Orient*

oktsidentaal (*Occidental*) romaani keelte alusel (Eestimaalt päritoleva aadliku E. von Wahli poolt 1922. a. loodud ning propageeritud) rahvusvaheline abikeel, mis pärast I maailmasõda oli *esperanto* kõrval märgatavalt levinud

oktsipitaalne (< ld. *occiput* kukal), *anat.* kukla-

okulaar (< ld. *ocularis* silma-), silmapoolne lääts v. läätsede süsteem optikariistal

okuleerima (< ld. *oculus* silm), silmastama, noore lehekaenlas asetseva punga abil vääristama

okulist, silmaarst

okultism (< ld. *occultus* varjatud, salajane), üldnimetus ebateaduslike õpetuste kohta, mis tegelevad nn. salajaste nähtustega ning arvatavate üleloomulike jõududega, uurides selgeltnägemist, vaimude ilmutusi jne.

okultne [*-u'-*], varjatud, salajane

okupant [*-a'-*], *okupatsiooni* teostaja

okupatsioon (ld. *occupātio* hõivamine, valdusse võtmine), võõra maaala enese alla haaramine, sõjalisse valdusse võtmine

okupeerima (ld. *occupāre* hõivama), oma valdusse võtma, *okupatsiooni* teostama

oldermann (alamsks.), *aj.* vana, vanem, näit. gildivanem

oleaat (< ld. *oleum* õli), oleiinhappe sool v. ester

oleander [*-a'-*] (pr. *oléandre*), nahksete lehtede ja valgete v. roosade õitega igihaljas põõsas koerakoolu-liste suguk-st

olefiinid (< pr. *gaz oléfiant* «õli-moodustav gaas» = *etüleen*), *keem.* = *alkeenid*

oleiin (< ld. *oleum* õli), 1) *oleiinhappe* glütseriinester; 2) rasvhapete vedel segu, mille peaosiseks on oleiinhape

oleiinhape, küllastumata rasvhape, esineb ühendeina taimseis ja loomseis õlides; saadakse *steariini* valmistamisel

oleo- (< ld. *oleum* õli), õli-

oleograafia (...kr. *graphō* kirjutan), õlivärvitrükk, liik *kromolitograafiat*; õlivärvitrükis pilt

oleomargariin, *margariini* valmistamiseks kasutatav loomarasv

oleum (ld.), õli; vrd. *ooleum*

olfaktomeetria (< ld. *olfactus* haistmine + kr. *metreō* mõõdan), haistmismeele teravuse mõõtmine

oligarhia [*-ga'-*] (kr. *oligarchia* väheste valitsus), ekspluataatorliku klassi (orjapidajate, mõisnike, kapitalistide) väikesearvulise kildkonna valitsus, nende poliitiline v. majanduslik ülevõim; riik säärase valitsusega v. säärane valitsev ladvik

oligo- (< kr. *oligos* vähe, väike), vähe-

oligofreenia (...kr. *phrēn* mõistus), nõrgamõistuslikkus, kaasasündinud v. varase lapseea ajukahjustusest tingitud mahajäämus vaimses arengus

oligoheedid (...kr. *chaitē* pikk karv), *zool.* väheharjasussid, klass harjasusse, kuhu kuulub ka vihmauss. Vrd. *polüheedid*

oligoklass [*-a'ss*] (...kr. *klasis* murdumine), *plagioklasside* hulka kuuluv päevakivi

oligotroofne (...kr. *trophē* toit), toidukehv; (veekogu kohta) vähese toitainesisalduse ja selge veega; (pinnase kohta) huumusvaene

oligotseen (...kr. *kainos* uus), *tertsiaari* ajastik *eotseeni* ja *miotseeni* vahel, paleogeeni noorim ajastik; sellele ajastikule vastav ladestik

oliguuria (...kr. *uron* kusi), *med.* vähekusesus, neerude poolt eritatava kuse vähesus

oliiv (ld. *oliva*), oliivipuu ploomilaadiline kollakasroheline söödav luuvili; o - i p u u, õlipuu, Väike-Aasiast põlvnev igihaljas põõsaspuu söödavate luuviljadega; o - i õ l i, o-ipuu viljast pressimisel saadav söögiõli

oliviin, tüüpiliselt oliivroheline mineraal silikaatide klassist; mõned teisendid on vääriskivid, näit. läbipaistev roheline *krüsoliit*

olümpiaad (kr. *Olympias*), 1) Vana-Kreekas olümpiamängude vaheaja põhjal kujunenud 4-aastane ajaarvamisühik; 2) NSV Liidus suured avalikud kunstilise isetegevuse ettekandepidustused ja spordivõistlused; ka võistlused mingil teadmisalal

olümpiamängud, 1) Vana-Kreekas alates a. 776 e.m.a. Olümpia linna lähedal iga 4 a. järel peetud võistlusmängud, millede järgi kujunes kreeka ajaarvamine (vt. *olümpiaad*); 2) praegusel ajal (alates a. 1896) iga 4 a. järel vaheldumisi eri maades peetavad rahvusvahelised ülemaailmsed spordivõistlused

olümpiline, *olümpiasele* omane, jumalikult ülev, majesteetlik

olümplane, vanakreeka mütoloogias Olümpose mäel asetsev jumalus, eriti Zeus; *majesteetlikult rahulik ning kõigest üle olev isik

ombrograaf (< kr. *ombros* vihm + *graphō* kirjutan) e. **pluviograaf** (< ld. *pluvia* vihm), sademete isemärkija, aparaat sademete hulga automaatseks registreerimiseks

ombromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), sadememõõtja, riist sademete hulga kindlakstegemiseks

omentum [*-e'-*] (ld.), rasvik, kõhukelme volt

omikron (kr. *o mikron* väike o), kreeka tähestiku 15. täht (*O, o*), vastab lühikesele *o*-le

omlett [*-e'tt*] (pr. *omelette*), munapannkook, munakook

ommatiidid (< kr. *omma* silm + *eidos* kuju), *zool.* osasilmakesed, liitsilma osised

omnia mea mecum porto [*meekum*] (ld.), «kannan kõike oma vara endaga», kreeka mõttetarga Biase (VI s. e.m.a.) välise varanduse vastu ükskõiksust väljendava lause ladinakeelne vaste

omnibuss (ld. *omnibus* «kõigile»), paljuistmeline sõiduk inimeste veoks kindlaksmääratud liinil; oli varemalt hobusõiduk, nüüdisajal sama mis *autobuss*

omnipotentne [*-e'-*] (ld. *omnipotens*), kõikvõimas, kõigeks võimeline

omnium consensu [*-konsee'n-*] (ld.), kõigi nõusolekul

omnivoor (ld. *omnivorus*), kõigesööja loom

omnivoorne, kõigesööja, niihästi loom- kui taimtoitu tarvitav; täitmatu isuga

onager (ld. < kr. *onagros* < *onos* eesel + *agros* põld), (Pärsias ja Ees-Indias esinev) metseesli liik

onaneerima, *onanismile* anduma, käsikiimlema

onanism (< p.-n.) e. **masturbatsioon** (< ld. *masturbāri*), käsikiimlus, enesepilastus

on call [*kool*] (ingl., «nõudeni»), kapitalistlikes maades panga poolt avatud jooksev arve panka deponeeritud väärtpaberite vastu

ondatra [*-da'-*] (ind.), kopra eluviisiga loom hiirlaste suguk-st P.-Am-s, sisse toodud Euroopasse; annab väärtuslikku karusnahka

ondulaator (pr. *ondulateur* < *onde* laine), telegraafiaparaat, mis võtab signaale vastu pideva lainelise joonena

ondulatsioon, onduleerimine

onduleerima (pr. *onduler*), juukseid laineliseks muutma, lainelisi lokke tegema

oneiromantia [*-ma'-*] (< kr. *oneiros* unenägu + *manteia* ennustus), unenäoseletus, ebausklik unenägude «tähenduse» tõlgendus tulevikuennustusena

one-step [*uan*] (ingl., «üks samm»), eriti XX s. teisel ja kolmandal kümnendil populaarne olnud fokstrotitaoline seltskonnatants

ongström (rts. füüsiku A. J. Ångströmi (1814—74) järgi), pikkusühik, = üks sajamiljondik sentimeetrit (10^{-8} cm); tarvit. eriti valguslainete mõõtmiseks

onkoloogia (< kr. *onkos* kühm + *logos* mõiste), kasvajaid käsitlev arstiteaduse haru

onkoloogiline, *onkoloogiasse* puutuv

onomastika [*-a'-*] e. **onomatoloogia** (< kr. *onoma* nimi + *logos* mõiste), pärisnimede õpetus, pärisnimesid käsitlev *leksikoloogia* osa; vt. *onomastikon*

onomastikon e. **onomastika** [-*a'*-] (kr.), mingi keele v. piirkonna pärisnimed

onomatopoeetiline (vt. *onomatopöa*), *lgv.* loodushääli jäljendav

onomatopöa [-*ö'*-] (kr. *onomatopoieia* < *onoma* nimi + *poiein* tegema, looma), *lgv.* kõlamaaling, loodushäälte jäljendamine sõna moodustamisel (näit. *peoleo, plaksatama*)

ontogenees (< kr. *on* (*ontos*) olev + *genesis* teke), *biol.* üksiku organismi individuaalne arenemine alates viljastatud munast kuni loomuliku surmani. Vrd. *fülogenees*

ontoloogia (...kr. *logos* mõiste), olemisõpetus, marksismieelses filosoofias ja nüüdki kodanlikus filosoofias õpetus olemisest kui sellisest, haril. spekulatiivset laadi; marksistlikus filosoofias vahel olemise arenemise kõige üldisemate seaduste teooria tähenduses

ontoloogiline, *ontoloogiasse* puutuv; o. j u m a l a t õ e s t u s, keskaegse skolastiku Anselmi (Canterburyst) poolt esitatud pettetõestus, mille järgi mõiste jumalast kui kõige täiuslikumast olendist juba iseeneses sisaldavat tõestust tema reaalse olemasolu kohta

onühhia [-*ü'*-] (< kr. *onyx* küüs), küünealumiku põletik

oo- [*o-o*] (kr. *ōon* muna), muna-

oober (sks. *Ober* = *Oberkelner* ülemkelner), *van.* kelner, ettekandja restoranis

oober- (sks. *ober-*), ülem-

ooberst (sks. *Oberst*), polkovnikule vastav auaste Saksa sõjaväes

oobolus (ld. *obolus* < kr. *obolos*), väljasurnud käsijalgsete perek.; o-te kaltsiumfosfaadist koosnevad söörjad kaaned meenutavad väikest raha (vt. *obolos*) ja nende settekihid moodustavad o - l i i v a k i v i; selles esinevatest o-karpidest toodetakse *fosforiiti*

ood (kr. *ōdē*), Vana-Kreekas koorilauluks sobiv luuletus; Vana-Rooma igasugune lüüriline luuletus; uuemal ajal: pidulikult ülev luuletus, ülistus- v. kiidulaul, tähtsa sündmuse mälestuslaul

ooforiit [*o-of-*] (kr. *ōophoron* munasari), munasarjapõletik

oogaamia [*o-og-*] (< kr. *ōon* muna + *gamos* abielu), *biol.* paljunemisviis, kus suure liikumatu munarakuga ühineb väike isassugurakk (haril. ainuraksete ja alamate taimede kohta)

oogenees [*o-og-*] vt. *ovogenees*

oogoon e. **oogoonium** [*o-og-*] (kr. *ōon* muna + *gonos* sünd), *bot.* mõnede vetikate ja seente emassuguorgan, kus tekivad munarakud; *zool.* algmunarakk, kujuneva munaraku algaste

ookean (< kr. Okeanos, mütoloogiline ääretu meri), maailmameri, Maad katva vesikonna suurem osa

ooker (< kr. *ōchros* kollakas), kollakas kuni punane värvimuld

ooleum (ld. *oleum* õli), *keem.* vääveltrioksiidiga küllastunud väävelhape, nn. suitsev väävelhape

ooliit [*o-ol-*] (< kr. *ōon* muna + *lithos* kivi), helmeskivi, peeni ümmargusi v. läätsjaid terakesi (ooide) sisaldav lubjakivi v. rauamaak

ooloogia [*o-ol-*] (...kr. *logos* mõiste), munateadus, linnumune käsitlev ornitoloogia osa

oom (sks. füüsiku G. S. Ohmi (1787—1854) järgi), elektritakistuse ühik

oomega (kr. *o mega* suur o), kreeka tähestiku viimane (24.) täht (*Ω*, *ω*), vastab pikale *o*-le; a l f a j a o o m e g a, a ja o, algus ja lõpp

oomen (ld. *omen*), enne, ettetähendus, mingi eelseisva sündmuse märgiks peetav nähtus

oommeeter (< *oom* + kr. *metreō* mõõdan), riist elektritakistuse mõõtmiseks *oomides*

oonüks (kr. *onyx* küüs), kontrastse värvusega kihtidest koosnev kaltsedon

ooper (it. *opera* < ld.), muusikaline draama, kus lavaline tegevus ja sõnastus moodustab orgaanilise terviku vokaal- ja instrumentaalmuusikaga

oopium (ld. *opium* < kr. *opion* magunamahl), unimaguna ebaküpsete sigimike kuivatatud piimmahl, tumepruun uimastava lõhnaga mürgine mass; sisaldab rohkesti alkaloide; tarvit. valuvaigistava vahendina ja ravimite valmistamiseks

oopus vt. *opus*

oos (taani-norra *aas*, rts. *ås*), *geol.* vallseljak, jääajal mandrijää servaalal tekkinud pikk kitsas seljak

oospoor [*o-os-*] (< kr. *ōon* muna + *spora* külvis, seeme), mõnede vetikate ja seente sugulisel sigimisel tekkinud eos (*spoor*)

op., lüh. sõnast *opus*

opakk (pr. *opaque* < ld. *opācus* läbipaistmatu), liik valget savi; sellest savist nõud, liik *fajanssi*

opaakne (ld. *opācus*), tuunjas, läbipaistmatu

opaal (ld. *opalus* < kr. < sanskr.), piimjas v. kollakasvalge küütlev mineraal, ränikivi teisend, eriti v ä ä r i s o., kalliskivi; o - k l a a s, piimklaas, eriti valgust ebatäielikult hajutav piimklaas; o - l o o m, perek. *infusoore*, kes tavaliselt elavad nugilisena kahepaiksete soolторus

opalestsents [-*e'nts*] e. **opaalsus**, küütlemine, siramine; *füüs.* valguse hajumisest tingitud häguse keskkonna helendus

opaliseerima, (*opaali*taoliselt) küütlema, sirama

opalograaf (< *opaal* + kr. *graphō* kirjutan), paljundusaparaat, koosneb piimvalgest mattklaasplaadist, mille vastu surutakse erilise tušiga kirjutatud tekst, millest võib trükivärvi abil teha äratõmbeid

op. cit., lüh. ladinakeelseist sõnust *opus citatum* [-*tsitaa'*-], «mainitud teos», v. *opere citato*, «mainitud teoses»

operaator (ld. *operātor* toimija), opereerija, operatsiooni teostaja; (masina) käitaja, (masinal) töötaja; kinofilmija, filmiülesvõtete tegija; filmide näitaja; teatav sümbol v. sümbolite kombinatsioon loogikas ja matemaatikas

opera buffa (it.), koomiline v. jantlik *ooper*, pilkeooper

operatiivgrupp, mingi erilise *operatsiooni* sooritamiseks määratud, mitmest väeosast koosnev ajutine väekoondis; mingi kiireloomulise ülesande täitmiseks määratud ajutine inimeste rühm (haril. sõjaolukorras)

operatiivne, *operatsioonisse* puutuv, operatsiooniga seotud; lõikuslik; sõjalisele operatsioonile omane, jalamaid täidetav; *kiiresti ning kindlalt tegutsev

operatiivplaan, erilise (sõjalise v. majandusliku) *operatsiooni* sooritamiseks koostatud plaan, lühemaajaline konkreetsete ülesannetega plaan

operatsioon (ld. *operatio*), 1) tegevus, tehing, toiming; mingi tööprotsessi omaette, lõpetatud lõik; 2) ravivõttena tehtav lõikus; 3) ühtlustatud plaanipärane sõjaline tegevus teatava eesmärgi saavutamiseks; 4) rahanduslik v. äriline tehing; 5) *mat.* tehe; o - i b a a s, *sõj.* punkt v. maa-ala, kust sõjaväed ammutavad täiendust elavjõu, materjali ja varustuse näol

opereerima (ld. *operāri*), tegutsema, toimima; *operatsiooni* teostama

operett [-*e'tt*] (it. *operetta*), lõbusasisuline helinäidend, milles laulmine vaheldub tavalise kõnelusega

operment [-*e'nt*] (sks. < ld.) = *auripigment*

opiaadid, *oopiumi* v. oopiumialkaloide sisaldavad ravimid (uinutid, rahustid)

opodeldok [-*e'*-] (kunstl. < kr. *opos* taimemahl), kamprit sisaldav vedelik v. salv sissehõõrumiseks külmetuse ja reuma puhul

oponeerima (ld. *oppōnere* vastu seadma), vastu väitma, (avalikus vaidluses, eriti teaduslikule väitekirjale) vastuväiteid esitama

oponent (ld. *oppōnens* vastuseadja), oponeerija, vastuväitja, vastuväidete esitaja

opooka (vn. *опока*), *geol.* amorfse ning peeneteralise struktuuriga setteline ränikivim, kõvem kui *treepel*

opopaanaks (kr. *opopanax* < *opos* mahl + *panax* «igatõverohi»), mürriga sarnanev kummivaik (tarvit. parfümeerias, varem ka rahvaravimina)

oportunism (< ld. *opportūnus* sobiv, mugav), 1) olupoliitika, põhimõttelise järjekindluse puudus; vast. *printsipiaalsus*; 2) töölisklassi huve reetev ja kodanlusega kokkulepet taotlev poliitika töölisliikumises

oportunist, 1) olupoliitik; 2) töölisklassi huvide reetja, kodanluse agent töölisliikumises

oportunistlik [-*i'*-], *oportunismile* v. *oportunistile* omane

oportuunne, sobiv, kohane, soodus, õigeaegne. Vast. *importuunne*

opositne (ld. *oppositus* vastuasetatud), vastas olev, vastas asetsev, vastas-

opositsionäär, *opositsiooni* kuuluv isik, vastasrindlane

opositsioon (ld. *oppositio* vastuasetamine), 1) vastuolek, vastutöötamine; 2) vastasrindlus, vastasrind; kodanlikes maades erakond, mis töötab vastu valitsevale erakonnale v. keeldub teda parlamendis toetamast; endised o - d

ÜK(b)P-s, parteivastased oportunistlikud rühmitused, mis töötasid vastu partei peajoonele; 3) *astr.* kahe taevakeha vastasseis, s. o. asetus teineteisest 180° eemal, ka mingi planeedi vastasseis Päikesega; *lgv.* vastandus, (kahe v. enama keeleelemendi) eristusvõimel põhinev vastandamine

opositsiooniline, *opositsioonis* olev, vastuolev, vastutöötav, vastasrindlik*

opossum [-*po'*-] (ind.), P.-Am-s esinev rotitaoline kukruline karusloom

opritšnik [-*ri'*-] (vn. опричник), *aj.* tsaar Ivan IV ihukaitseväelane v. tsaari reformide läbiviimiseks moodustatud eriväe liige; *julm tsaarisulane

opritšnina [-*ri'*-] (vn. опричнина eraldatud vürstlik jaosmaa), *aj.* tsaar Ivan IV ajal a. 1565—72 kehtinud erakordne riigivalitsemiskord; taotledes bojaaride opositsiooni mahasurumist, eraldas tsaar osa riigi territooriumist enda otsesesse käsutusse; see eraldatud maa; opritšnikutest politsei- ja ihukaitsevägi

opsoniinid (< kr. *opson* leivakõrvane, maitseaine), vereseerumis sisalduvad ained, muudavad baktereid nii, et *fagotsüütidel* on kergem neid hävitada

optant [-*a'*-] (ld. *optans* väljavaliv, taotlev), opteerija, soovikohaselt kodakondsuse valija, kodumaale tagasitulija

optatiiv (ld. *modus optativus*), *lgv.* verbi kõneviis, mis tegevust v. sündmust väljendab soovina

opteerima (ld. *optāre* välja valima, taotlema), soovikohaselt kodakondsust valima, kodumaale tagasi siirduma, *optsiooni* teostama

optik, *optikaala* asjatundja; optikariistade valmistaja

optika (kr. *optikē* < *opsis* nägemine), valgusõpetus, valgust käsitlev füüsika haru; g e o m e e t r i l i n e o., valguse levimist, peegeldumist ja murdumist käsitlev o. osa, jätab arvesse võtmata valguse laineolemuse; o - r i i s t a d, igasugused silma nägemisvõimet tõstvad ning täiendavad v. silma puudusi kõrvaldavad riistad

optiline, *optikasse* puutuv; valgusse ja nägemisse puutuv, valgus-, nägemis-, silma-; o. g e n e r a a t o r = o. *kvantgeneraator*, *laser*; o-d p e t t e d, nägemismeele petted, mõnede esemete teisiti nägemine, kui nad on tõeliselt

optimaadid (ld. *optimātes* «parimla sed»), Vana-Roomas aristokraatliku ülemkihi, *nobiliteedi* klassihuve esindav erakond

optimaalne (< ld. *optimus* parim), soodsaim

optimeerima, *optimaalseks* tegema, antud tingimustes parimat lahendust leidma, nii soodsaks kujundama kui võimalik

optimeeter (< *optiline* + kr. *metreō* mõõdan), optiline mõõduriist ülitäpseiks mõõtmisteks

optimism (< ld. *optimus* parim), julge ning rõõmus ellusuhtumine, elujaatav maailmakäsitus. Vast. *pessimism*

optimist, *optimismi* filosoofiline pooldaja; optimismist täidetud, julge ning elurõõmus isik

optimistlik [-*mi'*-], *optimismile* v. *optimistile* omane; julge ning elurõõmus

optimum (ld., «parim»), soodsaim olukord

optomeeter (< kr. *opsis* nägemine + *metreō* mõõdan), riist silmanägevuse mõõtmiseks

optsioon (ld. *optio* valik), opteerimine, riikkondsuse valimine, eriti ühelt riigilt teisele siirduvate maa-alade elanikele tavaliselt antav võimalus teatava aja jooksul riikkondsust valida ja kodumaaks peetavale maale asuda; *ök.* õigus teatava aja jooksul lepingus ettenähtud tehingut lõplikult sooritada v. sellest loobuda

opulentne [-*le'*-] (ld. *opulentus*), rikas, küllane, ohter

opuntsia [-*u'*-] (ld. *Opuntia*, vanakr. linna *Opus* nime järgi), viigikaktus, lamedaist ovaalseist osadest koosnev söödavate viljadega kaktus; pärineb Kesk-Am-st, kasvatatakse ka toa-ilutaimena

opus e. oopus (ld. *opus* töö, teos, pl. *opera*), teos, eriti teaduslik teos; heliteos (lüh. op.), tavaliselt järjekorranumbriga märgitav komponisti teos

oraakel (ld. *orāculum* rääkimiskoht; ütlus), 1) vanakreeka ja vanarooma usundis preestri tõlgenduse kaudu antav teadaanne inimesele tema saatuse kohta; ennustus; ennustaja; 2) ennustuskoht Vana-Kreekas, kus küsitlejaile anti jumalate nimel vastuseid

oraal (< ld. *orālis* suu-), *lgv.* suuhäälik. Vast. *nasaal*

oraalne (ld. *orālis* < *ōs* suu), suu-, suuline, suusõnaline; *zool.* suumine, suupoolne

oraator (ld. *orātor* rääkija), kõneleja, kõnepidaja, kõnemees; kõnekunstnik

orangutang [-*ta'*-] (malai k.), Borneo ja Sumatra metsades elav u. 1,5 m kõrgune inimahv

oranž [-*a'*-] (pr. *orange* apelsin), punakaskollane, ruuge

oranžaad (pr. *orangeade*), apelsinijook, apelsinimahlast tehtav karastusjook

oratio [-*raa'tsio*] (ld.), kõne; *o. obliqua* [-*lii'kva*], *lgv.* kaudne kõne(viis); *o. recta* [*reek*-], *lgv.* otsene kõne(viis)

oratoorika (ld. *ars oratōria*), kõnekunst

oratoorium (ld. *oratōrium*), 1) suurem eepiline heliteos koorile, soololauljaile ja orkestrile; 2) kat. palvesaal, palvekoda

orbiit (ld. *orbita* rattarööbas), *astr.* tee, mida mööda taevakeha v. tehiskaaslane v. kosmoserakett maailmaruumis mingi teise keha ümber tiirleb; *füüs.* elektroni liikumistee aatomituuma ümber; *anat.* silmakoobas; *mõjuring

orbiitlema, *orbiidil* liikuma

orbis terrarum [-*aa'*-] (ld., «maade ring»), kogu maailm

orbitaaljaam, ettenähtud *orbiidil* ümber Maa tiirlev suuremõõtmeline tehiskaaslane, milles on piisavalt ruumi ning varustust kompleksseteks teaduslik-tehnilisteks uuringuteks ja mis tulevikus võib areneda uute kosmoselendude vahejaamaks

orbitaalne, orbiidi-, *orbiidisse* puutuv

ordaalid (keskld. *ordalia* < germ.), nn. jumalaotsused, keskaja kohtupidamises tarvitatud julmad menetlused, kus kaebealuse süü v. süütuse üle otsustati mitmesuguste piinavate proovide v. kohtuliku kahevõitluse järgi

orden (sks. < ld. *ordo*), aumärk, autäht; NSV Liidus on o-d kõrged autasud sõjaliste v. tööteenete eest

order (pr. *ordre* < ld. *ordo*), 1) kirjalik käsk, korraldus; maksekäsk; ostuluba; korterisse asumise õigust tõendav dokument; 2) ehitusstiil, eriti sambatüüp (klassikalises arhitektuuris)

ordinaal e. **ordinaalarv** (ld. *nōmen ordināle*), järgarv

ordinaarius (< ld. *ordinārius* korraline), korraline professor, kateedrijuhatajale vastav professor revolutsioonieelses Venes jm.; klassijuhataja mõnede maade koolides

ordinaarne, tavaline, harilik; korraline, määraline

ordinaat (< ld. *ordinātus* korrastatud), *mat.* üks kahest (kolmest) *koordinaadist*, mis määravad punkti asendi koordinaadistiku suhtes

ordinaator (ld. *ordinātor* korrastaja, korraldaja), meditsiiniasutuse raviarst (haigla palatiarst, polikliiniku jaoskonnaarst jne.)

ordinatsioon (ld. *ordinātio* korrastus, korraldus), 1) vaimuliku ametissepühitsemine; 2) arstlik ettekirjutus v. ravi määramine haigele

ordinatuur, arsti aspirantuur *ordinaatori* kutse saavutamiseks; ordinaatoriamet

ordineerima (ld. *ordināre* korrastama, korraldama), 1) vaimulikku ametisse pühitsema, *ordinatsiooni* teostama; 2) ravi v. ravimit määrama

ordo (ld.), kord; klass, seisus; *biol.* selts. Vrd. *ordu*

ordonnants [-*a'*-] (pr. *ordonnance*), kuninga korraldus, käsk (Prantsusmaal XVIII—XIX s.); *sõj.* käskjalg

ordoviitsium (vanakeldi hõimu ld. *Ordovices* järgi), *geol.* vanaaegkonna ajastu (ladestu), mis järgnes *kambriumile* ja millele järgnes *silur*

ordu (ld. *ordo* kord), 1) ühisele elukorrale alistatud munga- v. rüütlikoondis; m u n g a o - d on kat. kiriku tööriistaks ja paavstluse toeks; keskaegsete r ü ü t l i o - d e eesmärgiks oli võõraste maade vallutamine ning orjastamine; 2) mingi rüütliordutaolise organisatsiooniga ühing, eriti salaühing, näit. vabamüürlaste org.

oreaadid (kr. *Oreiades* < *oros* mägi), mäenümfid vanakreeka mütoloogias

oreiid (pr. *oréide* < pr. *or* kuld + kr. *eidos* kuju), kullakarva messing

oreljeef = *haut-relief*

oreool (pr. *auréole* < ld. *aureolus* kuldne), aupaiste, kiirte pärg; *fot.* valgustara

orfikud, müstitsismi kalduva usulise voolu pooldajad Vana-Kreekas, kes

pidasid oma kultuse algatajaks müütilist laulikut Orpheust

orgaaniline, 1) *organismile* omane, organismisarnane, suletud tervikust moodustuv; 2) organismides esinev v. neist põlvnev, taimne v. loomne; vast. *anorgaaniline*; o. a i n e v. o. ü h e n d, *keem.* süsinikku sisaldav ühend; o. k e e m i a, süsinikuühendeid käsitlev keemia haru; 3) organismi ehitusest v. mõne organi talitlusest tingitud; o. k o o l k o n d s o t s i o l o o g i a s, vool sotsioloogias (H. Spencer jt.), samastab ebaõigesti ühiskondlikke nähtusi bioloogilistega, käsitades ühiskonda mingi *organismina* ja ühiskonnaklasse *organitena*

organ (kr. *organon* tööriist), 1) elund, eluks vajalikku talitlust sooritav kehaosa, erilisteks talitlusteks määratud kudede kogum loomal v. taimel; 2) asutus, organisatsioon, mille kaudu ühiskond teostab kindlaksmääratud ülesandeid

organdii (pr. *organdi*), kerge läbipaistev ja jäik (puuvill)riie

organell (< *organ* + ld. vähenduslõpp *-ella*), *biol.* eri talitlusega rakuosa ainurakseil (näit. vibur, vakuool jms.). Vrd. *organoid*

organisaator (pr. *organisateur* < kr.), organiseerija, korraldaja, ühiste ürituste algataja ning juht

organisatoorne, *organisaatorile* omane, organiseeriv

organisatsioon (pr. *organisation* ⋖ kr.), korrastus, kooskõlastatud tervikuks koondamine v. koondumus; ühing, selts; *biol.* elusolendite kehaosade kujunemine vastavalt elutingimustele, nende organite ehitus, korraldus ning talitlus

organisatsiooniline, organisatsioonisse puutuv

organiseerima (pr. *organiser* < kr.), korrastama, korraldama, *organisatsiooniks* koondama, organisatsiooni looma; plaanipäraselt korraldama, korrapärastama

organism (keskld. *organismus* < kr. *organon* tööriist), elusolend, tervikut moodustav elav keha, loom v. taim

organist (keskld. *organista* ⋖ *organum* orel < kr. *organon*), orelimängija; orelikunstnik

organogeenid (⋖ *orgaaniline* + kr. *genos* teke), orgaanilistes ühendites sisalduvate elementide süsiniku, vesiniku, hapniku ja lämmastiku kohta varhel kasut. nimetus

organogeenne, 1) looma- v. taimetekkeline; 2) *orgaanilisi* ühendeid moodustav

organogenees (... kr. *genesis* tekkimine, loomine), *biol.* organite kujunemine loomse organismi lootelehtedest v. taimse organismi algkoest (*meristeemist*)

organoid [*-oi'd*] (< *organ* + kr. *eidos* kuju), *biol.* rakuorgan, teatud ehitusega ning talitlusega kehake rakus (näit. *kondriosoom*, *plastiid* jms.). Vrd. *organell*

organoleptiline [*-le'-*] (... kr. *lēptikos* võttev), meele*organiga* v. -organitega tajutav v. toimuv

organon (kr., «tööriist») e. **organum** (ld.), *filos.* tunnetuse tööriist, loogika; esineb eriti Aristotelese ja Baconi vastavate kirjutiste pealkirjana

organoplastika (< *organ* + *plastika*), *med.* hävinud v. moonutatud kehaosade (näit. nina) operatiivne ümberkujundamine elusate kudede varal

organoteraapia (... *teraapia*), elundiaineline ravi, ravimine looma organitest valmistatud preparaatidega

organum (ld. ⋖ kr.), 1) vt. *organon*; 2) vara-keskaegne kahehäälne helistiil; 3) muusikariist, eriti orel

orgasm [*-a'-*] (kr. *orgasmos* turdumus, ärritus), iharuse kõrgpunkt suguühte ajal

orgia (kr., «salatoiming»), Vana-Kreekas usuline pidu viinajumala Dionysose auks ekstaatilise tantsu ja muusikaga; *ohjeldamatu joomapidu, meeletu prassing

orgiastiline, *orgiale* omane, ohjeldamatu, meeletu

orhidee (pr. *orchidée* ⋖ kr. *orchis* munand), lill käpaliste suguk-st

orhiit (< kr. *orchis* munand), *med.* munandipõletik

Orient (⋖ ld. *oriens* tõusev päike, ida), Hommikumaad, Idamaad, kitsamas mõttes Lähis-Ida, laiemas mõttes ka Kaug-Ida maad. Vast. *Oktsident*

orientaalne (ld. *orientālis*), hommikumaine, idamaine

orientalist, Idamaade keelte ja kultuuri tundja v. uurija

orientalistika [*-i's-*], Idamaade keeli ja kultuuri uuriv teadus

orientatsioon (pr. *orientation* < ld. *oriens* ida), orienteerimine; **orienteerumine**; suund, kallak

orienteerima (pr. *orienter* ⋖ ld.), 1) ilmakaarte suhtes õigesse asendisse seadma, (kirikut) idastama; 2) õiget suunda, asukohta v. ülevaadet andma; juhtima

orienteeruma, 1) ilmakaari kindlaks määrama; 2) õiget suunda leidma; olukorrast õiget ülevaadet saama

orientiir, märk, ese vm., mille järgi orienteerutakse

oriflamm [*-a'-*] (pr. *oriflamme*, keskld. *auriflamma* kuldleek), *aj.* Vana-Prantsuse kuningate pühaks peetav lipp

originaal (⋖ ld. *originālis* algne, ürgne), 1) algupärand; 2) omapärane isik, veidrik

originaalne, 1) algupärane, ehtne; 2) omapärane, veider

originaalsus, 1) algupärasus, algupära; 2) omapärasus, omapära

originaarne (ld. *originārius*), *jur.* algne, ürgne

orkaan (holl. < kariibi k.), äge raju, eriti troopika- ja lähistroopikaaladel

orkester [*-ke'-*] (⋖ *orkestra*), 1) muusikakoor, ühtset tervikut moodustav rühm muusikariistadel mängijaid; 2) näitelava ja kuulajaskonna vahel asetsev muusikakooriruum

orkestra [*-ke'-*] (kr. *orchēstra*), Vana-Kreeka teatris pärislava ees asetsenud ümmargune ruum, kus oli altar ja asetses koor

orkestrant [*-a'-*], orkestri liige

orkestratsioon, orkestreerimine; orkestriseade

orkestreerima, heliteost orkestripillidele seadma

orkestrion [*-e'-*], kõlalt puhkpilliorkestrit meenutav mehhaaniline muusikariist

orlon (kunstl.), *polüakrüülnitriil*-*kiud*ainete kaubanimetus Am. Ühendriikides

orlopdekk (ingl. *orlop* ⋖ holl. *overloop*), *mer.* kubrik, laeva madalaim tekk

ornaat (ld. *ornātus* ehe, ehterõivas), pidulik ametirüü (vaimulikel)

ornament (ld. *ornamentum*), ilustus, kaunistus, ehis, kiri, eriti jooneline, värviline v. plastiline ilustus riideil, mööbleil, ehitusel jne., esineb ka maalis ja skulptuuris

ornamentaalne, *ornamendile* omane, sellena esinev, ilustuslik, kaunistuslik; puhtkaunistav

ornamentatsioon, *ornamentidega* varustamine, ilustamine, kaunistamine

ornamenteerima, *ornamentidega* varustama

ornamentika [*-e'-*], *ornamentidega* kaunistamise kunst, selle laad v. stiililine omapära; ornamentide kogum

orneerima (ld. *ornāre*), ehtima, kaunistama, ilustama

ornitiin (< kr. *ornis* lind), *biol.* üks *aminohappeid*, on katalüsaatoriks kusiaine tekkimisel (esmakordselt avastatud lindude väljaheiteis)

ornito- (< kr. *ornis* lind), linnu-

ornitofauna e. **avifauna** (< ld. *avis* lind), lindude *fauna*, linnustik

ornitofiilia e. **ornitofiilsus** (... kr. *phileō* armastan), *bot.* lindtolmlemine, mõnede troopikataimede tolmlemine lindude (eriti koolibrite) kaastegevusel

ornitoloog, *ornitoloogia* eriteadlane, linnuteadlane

ornitoloogia (... kr. *logos* mõiste), linnuteadus, linde käsitlev *zooloogia* haru

ornitoos, lindude nakkushaigus, kandub ka inimestele, meenutades ebatüüpilist kopsupõletikku. Vrd. *psitakoos*

ornitopter (... kr. *pteron* tiib), linnu tiibade liikumist järeleaimav lennuaparaat (üks praeguse lennuki eelkäijaid)

ornitorünhus [*-ü'-*] (... kr. *rhynchos* nokk), nokkloom, munev imetaja loom pardinokka meenutavate lõualuudega (esineb Kagu-Austraalias ja Tasmaanias)

oro- (< kr. *oros* mägi), mäe-, mägis-, mäestiku-

orogenees (... kr. *genesis* teke), mäeteke, Maa koore liikumine, mille tulemusena tekivad kurrud, murrangud ja mäed

orograafia (... kr. *graphō* kirjutan), maapinnavormide kirjelduse ja mõõtmisega tegelev *geograafia* osa

orpington (⋖ p.-n.), suur ingl. lihamunakanatõug

orsell [*-e'-*] (pr. *orseille*), mõnedes samblikuliikides sisalduv punakasvio-

letne värvaine; tarvit. siidi ja villase riide värvimiseks

oržaad (pr. *orgeat* < *orge* oder), mandlipiimast ja suhkrust valmistatud karastusjook

ort (sks. *Ort* koht), *mäend.* horisontaalne kaeveõõs, millel puudub vahetu väljapääs maapinnale; *streki* esi

ortiit (< kr. *orthos* sirge), haruldasi muldmetalle sisaldav mineraal, *tseeriumi-*, *ütriumi-* ja *lantaani*maak

ortikon (< kr. *orthos* sirge, õige + *ikonoskoop*), *elektr.* liik täiustatud *ikonoskoope*, tarvit. televisiooni ülesvõttekaamerana

orto- (< kr. *orthos* sirge), sirg-, püst-, õgu-, õige-

ortodoksia [*-do'-*] (kr. *orthodoxia* õige õpetus), õigeusklikkus; õigekspeetavate põhimõtete range järgimine

ortodoksne [*-do'-*], õigeusklik; ametlikult õigekspeetav

ortodontia (< *orto-* + kr. *odus* hammas), hambaõgvendus, hambaridade ja lõualuu ehituse vigade parandamisega tegelev *stomatoloogia* osa

ortodroom (...kr. *dromos* jooks), *astr.*, *geogr.* *sfääril* (eriti maakeral) kaht punkti ühendav suurringi kaar, seega lühim kaugus kerapinna kahe punkti vahel

ortoeepia (...kr. *epos* kõne), õpetus sõnade õigest hääldamisest; kirjakeeles eeskujulikuks tunnistatud hääldamine

ortofoonia (...kr. *phōnē* hääl, kõne), õige hääldamine, õiget hääldamist taotlev kõnekoolitus

ortogenees (...kr. *genesis* teke), idealistlik teooria, mis seletab orgaanilise maailma arenemist mingisuguse ürgse ettemääratud otstarbekohasusega looduses

ortognaatia e. **ortognaatsus** (...kr. *gnathos* lõualuu), sirglõugsus, näoprofiilis lõualuude mitte ettepoole ulatumine ajukolju suhtes. Vast. *prognaatia*

ortogonaalne (kr. *orthogonios*), täisnurkne, püst-, rist-

ortograafia (< *orto-* + kr. *graphō* kirjutan), õigekirjutus, õigekiri, (õige) kirjaviis, kirjutusviis

ortograafiline, *ortograafiasse* puutuv, õigekirja-

ortoklass [*-a'-*] (< *orto-* + kr. *klasis* murdumine), päevakivide e. põldpagude hulka kuuluv mineraal, kaaliumpäevakivi, esineb graniidi, gneisi jt. koostisosana

ortokromaatiline (...kr. *chrōma* värv, värvus), *fot.* (enamiku spektri värvuste suhtes, punane välja arvatud) õigesti värvustundlik

ortoloogia (...kr. *logos* sõna, kõne), õigekeelsus

ortomorfne (...kr. *morphē* kuju), õigekujuline, kuju mittemoonutav (tarvit. maapinna kujutiste kohta kaardil)

ortopeed, *ortopeedia* eriteadlane, eriarst ortopeedia alal

ortopeedia (< *orto-* + kr. *paideia* kasvatus), arstiteaduse osa, käsitleb lülisamba ja jäsemete vigu, nende vigade parandamist ja vältimist

ortopeediline, *ortopeediasse* puutuv, ortopeedias kasutatav

ortotsenter e. **ortotsentrum** [*-e'-*] (< *orto-* + ld. *centrum* kese), *mat.* kolmnurga kõrguste ristumispunkt

ortstein (sks.), *geol.* nõrgkivi, pruunpunane kivikõva kiht leete all

Os, *osmiumi* sümbol

O sancta simplicitas! [*sank- -li'tsi-*], «Oh püha lihtsameelsus!» (nii olevat Jan Hus hüüdnud tuleriidal, millel ta a. 1415 ketserina põletati, kui ta nägi kedagi vanaeidekest tuleriidale puid lisavat)

osmium (< kr. *osmē* lõhn), *keem.* sümbol Os, plaatinametallide hulka kuuluv element, järjenr. 76, aatomm. 190,2; tarvit. vastupidavate metallisulamite valmistamisel, katalüsaatorina jm.

osmoos (< kr. *ōsmos* tõuge), *füüs.* segunevate vedelike imbumine läbi poolläbilaskva vaheseina

osmootne, *osmoosi* puutuv, osmoosist tingitud

osokeriit (< kr. *ozō* lõhnan + *keros* vaha), maavaha, bituumenite rühma kuuluv kollakaspruun kuni must mineraal. Vrd. *tseresiin*

osonaator, aparaat *osooni* saamiseks elektrivoolu abil

osoneerima, *osooni* abil õhku v. vett puhastama

osoon (< kr. *ozōn* lõhnav), *keem.* omapärase lõhnaga gaas, hapniku teisend, mille molekulis on kolm aatomit; tekib elektrilaengute lahenemisel õhus (näit. äikese ajal), ultraviolettkiirte toimel hapnikusse jne.

osseiin (< ld. *os* luu), luukoe orgaaniline põhiollus, üks liitvalkudest

ossifikatsioon (...ld. *facere* tegema), luustumine, luuks muutumine

Ost (sks.), lüh. O, ida, hommikukaar

oste(o)- (< kr. *osteon* luu), luu-

osteoblastid (...kr. *blastē* võrse), *anat.* luumoodustusrakud

osteogenees (...kr. *genēsis* teke), *anat.* luuteke

osteoklast (...kr. *klaō* murran), *biol.* luukude hävitav rakk; *med.* luumurdmispihid

osteokondriit (...*kondriit*), *med.* luu- ning kõhrepõletik

osteokondroos (...kr. *chondros* kõhr), *med.* luu- ning kõhrolluse moondumine v. väärastumine (mingi vigastuse tagajärjel)

osteoloogia (...kr. *logos* mõiste), luuteadus, luid käsitlev *anatoomia* osa

osteomalaatsia (...kr. *malakia* pehmus), luupehmumus, eriti naistel pärast sünnitust esineda võiv haigus, mille puhul luudest kaob lubi

osteomüeliit (...kr. *myelos* üdi), luuüdipõletik

osteoom, luukasvaja; luukoest koosnev healoomuline kasvaja

osteoplastika (< *osteo-* + *plastika*), *med.* hävinud v. moonutatud luukudede operatiivne ümberkujundamine luukoe siirdistutuse varal

osteosüntees (...kr. *synthesis* kokkupanek, ühendamine), luumurru puhul murruotste paigaldamine ja operatiivne ühendamine

osteotoomia (...kr. *tomē* lõikus), luulõikus, operatsioon luumoonutuse kõrvaldamiseks

osteotsüüt (...kr. *kytos* rakk), luurakk

osteria [*-i'-*] (it.), kõrts (Itaalias)

ostiit (< kr. *osteon* luu), luupõletik

ostinato [*-a'-*] (it., «jonnakas»), *muus.* sama helimotiivi pidev kordumine (eriti bassis)

ostrakism (kr. *ostrakismos* < *ostrakon* savinõu kild), *aj.* killukohus, poliitiliselt kahtlaste kodanike pagendamine Vana-Kreekas salajase rahvahääletuse teel, kusjuures pagendatava nimi kirjutati savinõu killule

ostsillaator (< ld. *oscillāre* kiikuma, võnkuma), *füüs.* võnkeid tekitav aparaat v. seadis, eriti elektromagnetilisi laineid tekitav aparaat; igasugune võnkuv v. võnkumisvõimeline süsteem

ostsillatsioon (ld. *oscillātio*), ostsilleerimine, võnkumine; *mat.* kõikumine

ostsilleerima (ld. *oscillāre*), võnkuma, võnklema

ostsillograaf (...kr. *graphō* kirjutan), elektrivõnkeid registreeriv aparaat (tarvit. eriti eksperimentaalfoneetikas)

ostsilloskoop (...kr. *skopeō* vaatan), elektrivõnkeid valguskiirte abil nähtavaks tegev aparaat

o tempora, o mores! [*moo'-*] (ld.), «oh ajad, oh kombed!» (Cicero)

otalgia (< *oto-* + kr. *algos* valu), kõrvavalu

otiaater, *otiaatria* eriteadlane, kõrvaarst

otiaatria (< *oto-* + kr. *iatreia* arstimine), kõrvaarstimisõpetus

otiit, kõrvapõletik

otium reficit vires [*oots- -tsit vii'-*] (ld.), puhkus taastab jõudu

oto- (< kr. *us* (*otos*) kõrv), kõrva-

otofon (...kr. *phōnē* heli), kuulamistoru, riist kuulmistöntsi inimese kuulmisvõime suurendamiseks

otoliidid (...kr. *lithos* kivi), *zool.* kuulmekivikesed, selgrootute kuulmepõiekeses leiduvad kivikesed; *anat.* kuulmekivikesed, tasakaaluliiv (sisekõrva poolringkanaleis)

otoloog, *otoloogia* eriteadlane

otoloogia (< *oto-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus kõrva ehitusest, talitlustest ja haigustest

otoman (pr. *ottomane* < Othman e. Osman, Türgi riigi rajaja nimi), türgi diivan

otorinolarüngoloogia (< *oto-* + kr. *rhis* nina + *larynx* kurk + *logos* mõiste, käsitlus), arstiteaduse eriala, mis käsitleb kõrva-, nina- ja kurguhaigusi

otoskleroos, kõrvakõvastus, sisekõrva *skleroos*, kõrva labürindi seina kõvastumine, viib pikkamisi suurenevale kuulmistöntsusele

otoskoop (< *oto-* + kr. *skopeō* vaatan), kõrvapeegel, arstiriist kõrva vaatlemiseks

otsovism (vn. *отзовизм* < *отзывать* ära kutsuma), *aj.* oportunistlik vool vene töölisliikumises, kus osa sotsiaaldemokraatliku töölispartei liikmeid a. 1908 nõudis oma saadikute ärakutsu-

mist Riigiduumast ja keeldumist kaasa töötamast legaalseis töölisorg-des

otšerkist [-i'-] (vn. *очеркист* < *очерк* olustikukirjeldus), kirjanik v. ajakirjanik, kelle erialaks on lühikesed olustikulised jutustused, olukirjanik

ottava rima [-ta'-] (it., «riimitud oktaav»), kaheksast värsireast koosnev stroof (*oktaav*), harilikult riimide paigutusega *abababcc*

owenism, üks utoopilise sotsialismi teooriaid, nimetatud ingl. ühiskonnategelase R. Oweni (1771—1858) järgi, keda Engels nimetab «inglise sotsialismi isaks»

outbreeding [*autbriiding*] (ingl.) = *autbriiding*

outsider [*autsai-*] (ingl.) = *autsaider*

ovaal (pr. *ovale* < ld. *ōvum* muna), munakujuline kõverjoon

ovaalne, munakujuline, pikerguselt ümarik

ovaar e. **ovaarium** (kunstl. ld. *ovārium* < ld. *ōvum* muna), *anat.* munasari; *bot.* sigimik

ovariaalne, *ovaariumisse* puutuv, munasarja-

ovatsioon (ld. *ovātio* < *ovo* hõiskan), tormiline au- v. kiiduavaldus

overall [*-ool*] (ingl., «kõige üle»), kaitsemantel v. kaitseülikond tööl riiete kaitseks

overarm (ingl., «ülekäe-»), ülekäeujumisstiil; liik küliliujumist

ovidukt [-u'-] (< ld. *ōvum* muna + *ductus* juha), *anat.* munajuha

ovipaarne (...ld. *parere* sünnitama), *zool.* muneja

ovistid e. **ovulistid**, XVII ja XVIII s. loodusteadlased, kes ekslikult uskusid, et munas on täiskasvanud organism väikesel kujul juba ette kujundatud. Vrd. *preformatsiooniteooria*

ovogenees (< ld. *ōvum*) e. **oogenees** (< kr. *ōon* muna + *genesis* teke), *biol.* munaraku kujunemise protsess

ovoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), seadis muna sisemuse vaatlemiseks läbivalgustuse abil

ovotsüüt (...kr. *kytos* rakk), *biol.* muna-emarakk, *oogoonile* järgnev munaraku arenemisaste

ovraag (vn. *овраг*), jäärak, sügav ning pikk (enamasti vihmavee uuristusel tekkinud) nõgu

ovulatsioon (< ld. *ōvum* muna), *biol.* munanemine, munairdumine, munaraku väljumine munasarjast

ovulistid vt. *ovistid*

oxygenium [*oksüge'-*] (kunstl. ld. < kr. *oxys* hapu + *genos* teke), *keem.* hapnik

P

P, 1) *fosfori* (ld. *phosphorus*) sümbol; 2) *puaasi* tähis

p, 1) *muus.* lüh. sõnast *piano*; 2) *füüs.* *pondi* tähis; *piko-* tähis

p., lüh. sõnast *pagina*

Pa, *protaktiiniumi* sümbol

paa (pr. *pas* samm), tantsusamm

paak (holl. *baken*), tornitaoline laevasõidutee-märk maal; t u l e p., automaatse märktulega varustatud p.

paakjää (ingl. *pack, pack-ice*), *mer.* suurteks massideks kuhjuv ajujää, kokkukuhjunud jääpankade kogu

paal (holl., «vai, post»), post sadamasillas v. kalda lähedal meres laevade kinnitamiseks

paali (sanskr., «mõõt»), keskvanaindia kirjakeel, milles on kirjutatud lõunapoolsete budistide pühakiri

paanika (pr. *panique* < kr. *panikos*, vanakreeka metsade jumalusele Paanile omane), kabuhirm, meeltesegaduseni viiv hirmuhoog

paaniline, *paanikale* omane, paanikaga seotud; p. h i r m, kabuhirm, *paanika*

paanivile, paljudel loodusrahvail esinev mitmest eri pikkusega roovilest koosnev puhkpill

paapul (ld. *papula*), *med.* sõlmeke, nahapinnast esile kerkiv lööbetähnike

paaria (India k.), «puutumatu», Indias kõige alamasse ühiskonnakasti kuuluv, teiste kastide poolt roojaseks peetav õigusteta isik; *õigusteta ja teistest põlatud tõrjutud isik

paasapüha (hbr.), juutide kevadpüha nn. p a a s a t a l l e söömisega

paaž (pr. *page*), 1) daami saatja, austaja; keskajal rüütlikutseks valmistuv aadlinooruk, rüütliõpilane; 2) tsaristlikul Venemaal paažide korpuse õpilane; 3) teenriülikonnas jooksupoiss, hotellipoiss; p - d e k o r p u s, *aj.* Venemaal aadlike poegadele määratud kool kaardiväeohvitseride ettevalmistamiseks

paater I (ld. *pater* isa), roomakat. preester, eriti preestriks õnnistatud munk. Vrd. *pater*

paater II (< *paternoster*), palvehelmeid meenutav kaelaehe rahadest ja suurtest hõbedast helmeist

paatina (pr. *patine* < ld. *patina* vaagen, pann), sinakasroheline kiht vanal vasel v. pronksil; pronksi jäljendamiseks tarvitatav kipstoodete sinakasroheline värv

paatos (kr. *pathos* kannatus, läbielamus), kirglik tundehoogsus, vaimustatud pidulikkus; pidulik-hoogne, kõrgelennuline väljendus- v. esitusviis

paatoslik, täis *paatost*. Vrd. *pateetiline*

paavian (sks. *Pavian* < keskld. *papio*), Aafrikas ja Araabias elav ahviperek.

paavst (sks. *Papst* < ld. *pāpa* isa), roomakatoliku kiriku pea

padekaater = *pas de quatre*

padespann = *pas d'Espagne*

padišahh [*-a'hh*] (pärs., «suurkuningas»), endiste Türgi sultanite, Pärsia ja Afganistani kuningate tiitel. Vt. *šahh*

padre (hsp.), «isa», roomakatoliku preester

pagina (ld.), lüh. p., lehekülg

paginatsioon, raamatu v. käsikirja lehekülgede numeratsioon

pagineerima, lehekülgi nummerdama

pagood (port. *pagoda* < India k.), India, Jaapani v. Hiina tempel, haril. torn, mille igal korrusel on omaette katus

pahhüdermia [-e'-] (< kr. *pachys* paks + *derma* nahk), *med.* paksnahksus, naha v. limaskesta haiguslik paksenemine; k õ r i p., kroonilise põletiku tagajärjel tekkivad soolatüükataolised lameepiteeli paksendid häälekurdudel v. kõri tagumisel seinal

pahhüdermid [-e'-], *zool.* paksunahksed (loomad)

pahhüdermne [-e'-], paksnahkne

pahhümeningiit (< kr. *pachys* paks + *meningiit*), aju kõvakesta põletik

pahlevi vt. *pehlevi*

pahtel (sks *Spachtel*), 1) lapits v. labidake kittimiseks, värvide segamiseks, mingile pinnale kandmiseks v. sealt kõrvaldamiseks; 2) pahteldusmass, pahtelkitt

paiaan e. **peaan** (kr. *paian* aitaja, päästja), 1) vanakr. kiidulaul päikesejumala Apolloni auks; 2) hõiskav tänu- v. kiidulaul; 3) neljasilbiline antiikne värsijalg

paisa e. **paidza** (hiina k.), liik Kaug-Idas ja Indias kasvatatavat hirssi, nn. hiina e. jaapani hirss

paissa e. **paiss** (hindi k.; ingl. õigekirjas *pice*), endises Indias käibel olnud vahetusraha, 1/64 *ruupiat*; praeguses Pakistanis 1/100 ruupiat ja Indias (nn. u u s p.) samuti 1/100 ruupiat

pajats (it. *bajazzo, pagliaccio*), veiderdaja, (tsirkuse) tola

pakett [-e'-] (pr. *paquet*), pakike, väike pakk, pakksaadetis

pakpoord (holl. *backboord*), laeva vasakpoolne parras (tagant vaadatuna)

pakt (ld. *pactum* kokkulepe), (rahvusvaheline) kokkulepe, leping

paladiin (pr. *paladin* < keskld. *palatinus* õukondlane), keskajal vürsti õukonnas elav aadlik, kaaskondlane; *ustav rüütel

palagan (vn. *балаган* < pärs.), laadateater, veiderdajate teater

palankiin (port. *palanquin* < India k.), kaetud kandetool; tarvit. mõnedes Idamaades

palašš (poola *palasz* < ung.), pika sirge teraga mõõk

palat (vn. *палата* < ld. *palātium* palee, loss), 1) koda, mõnede kõrgemate ametiasutuste nimetus, näit. (end.) kohtup., kaubandusp.; 2) haigetetuba haiglas

palataal (< ld. *palātum* kõvasuulagi), *lgv.* lagihäälik, kaashäälik, mille moodustamisel keel tekitab sulu v. ahtuse vastu kõvasuulage

palataalne, (kõva)suulae-

palatalisatsioon, *lgv.* kaashääliku peenendus

palataliseerima, *palatalisatsiooni* teostama, kaashäälikut peenendama

palatiin (ld. *comes palatinus* pfaltskrahv), Ungaris a. 1485 loodud kõrgem riigiamet; p. oli kuninga asetäitja, ühtlasi ülemkohtunik ja vägede ülemjuhataja

palato- (< ld. *palātum* kõvasuulagi), suulae-

palatograafia (. . . kr. *graphō* kirjutan), artikulatsiooni uurimine keele puudutuse järgi suulael

palatogramm [-ra'-] (. . . kr. *gramma* kiri), *lgv.* (tehissuulae abil saadud) jäljend keele puudutusest vastu suulage

palatso [-la'-] (it. *palazzo*), palee, vürstlik elumaja; renessanss-stiilis loss

palderjan (sks. *Baldrian* < keskld. *Valeriāna*), 1) rohttaim, mille juur sisaldab eeterlikku p-i õ l i; 2) p-i-j u u r e leotis alkoholis, p-i t i n k t u u r, rahustav vahend

palearktiline ala (< kr. *palaios* vana + *arktiline*), Palearktis, taime- ja loomageograafiline alamvaldkond, mis hõlmab Euroopat, Aasiat Himaalaja mäestikust põhja poole, Põhja-Araabiat ja Aafrika põhjaosa Saharani; moodustab osa *holarktilisest* alast

palee (pr. *palais*), vürstlik loss; piduhoone, suurejooneline ehitis; p-r e v o l u t s i o o n, riigivalitseja kõrvaldamine ta õukonnas tekkinud vandeseltsi poolt

paleo- (< kr. *palaios* vana), vana-, muistne, iidne

paleoantropoloogia, *antropoloogia* haru, tegeleb muistsete väljasurnud inimtõugude uurimisega

paleogeen (. . . kr. *genos* teke), uusaegkonna esimene ajastu

paleogeograafia, *geoloogia* haru, mille ülesandeks on selgitada möödunud geoloogiliste ajastute *geograafilisi* tingimusi

paleograaf, *paleograafia* eriteadlane

paleograafia (< *paleo-* + kr. *graphō* kirjutan), käsikirjateadus, ajaloo ja arhiivinduse abiteadus, uurib vana- ja keskaja kirjaliikide arenemist, tarvitusel olnud lühendeid, vanade käsikirjade väliseid iseärasusi, kirjutusmaterjale jne.

paleoliitikum (. . . kr. *lithos* kivi), vanem kiviaeg, esiajaloo vanim järk, millal ürginimene valmistas oma tööriistu ainult raiumise teel, kuna lihvimine oli veel tundmatu

paleoliitiline, *paleoliitikumi* kuuluv, sealt pärinev

paleontoloog, eriteadlane *paleontoloogia* alal

paleontoloogia (< *paleo-* + kr. *on* (*ontos*) olev + *logos* mõiste), kivististe-teadus, möödunud geoloogilistel ajastutel elanud organismide (jäänuste (kivististe) uurimisega tegelev teadus

paleosoikum [-oi'-] (. . . kr. *zoē* elu), *geol.* vanaaegkond, kolmas aegkond Maa ajaloos, järgneb *proterosoilisele* aegkonnale

paleotroopiline ala (. . . *troopiline*), suurem taimegeograafiline ala, kuhu kuuluvad Aafrika ja Aasia troopilised ning lähistroopilised alad, India ja Vaikse ookeani saared ning saarestikud

paleotseen (. . . kr. *kainos* uus), *geol. paleogeeni* esimene (vanim) ajastik

paleotüüp (. . . kr. *typos* jäljend, kuju), Lääne-Euroopas a. 1501—1550 ilmunud raamat; vrd. *inkunaabel*

palestra [-e'-] (kr. *palaistra*), Vana-Kreekas maadlemis-, vehklemis- ja võimlemisharjutusteks määratud ruum, võimlemiskool

palett [-e'-] (pr. *palette* < it. *paletta*), maalikunstniku värvisegamislaud; *maalikunstniku värviskaala, väljendusvahendite kogumik

palimpsest [-e'-] (kr. *palimpsēston* uuesti kaabitud), pärgamentkäsikiri, millelt esialgne kiri on kõrvaldatud ja asendatud uuega; mõnede vana- v. keskaja p-ide algupärast teksti on õnnestunud uuesti loetavaks teha

palindroom (kr. *palindromos* tagasijooksev), sõna v. lause, mis tagurpidi loetuna annab sama sõna (näit. *udu*) v. mingi teise tähendusega sõna (näit. *lammas*)

palingenees (< kr. *palin* uuesti + *genesis* teke), 1) *biol.* kordusarenemine, suguvõsalooliselt (*fülogeneetiliselt*) vanemate olukordade kordumine isendi arenemisel; 2) *geol.* magma taastekkimine sette- v. purskekivimite uuesti sulamise läbi kohaliku muunde tagajärjel; 3) müstilistes õpetustes taassünd, maailma ja kõige olemasoleva taaskordumine

palinood (kr. *palinōdia* korduslaul, vastaslaul), luuletus, kus autor avalikult võtab tagasi oma endised väited

palisander [-sa'-] (ind.), peam. Brasiilias kasvavate troopiliste puude väärtuslik pruun, roosakas v. violetne puit

palissaad (pr. *palissade*), pihtaed; *sõj.* vanemaaegne tihe püstpalkidest tarakindlustus muldvallil

palkon (it. *balcone* < germ.), väike lahtine käsipuudega kaitstud rõdu hoone välisküljel; rõdu teatrisaalis

pall (pr. *balle* < germ.), 1) kaubapakk, -kimp, ka hulgimüügiühikuna; 2) tuule tugevuse aste, haril. 13 tugevuskraadiga astmiku järgi; 3) hindamisühik, näit. õpilaste teadmiste ja käitumise hindamiseks

palladion (kr. *Palladion*) e. **pallaadium** (ld. *Palladium* < kr.), vanakreeka mütoloogias Pallas Athena kui Trooja linna kaitsejumalanna kuju; kaitset tagav pühadus

pallaadium, sümbol Pd, plaatinametallide hulka kuuluv element, järjenr. 46, aatomm. 106,4 (tarvit. sulamites ja katalüsaatorina)

palliatiiv (< ld. *palliātus* mantliga kaetud < *pallium* mantel), ajutiselt kergendav ravim; poolik abinõu, ajutine abivahend

palliatiivne, ajutiselt kergendav, leevendav

pallium (ld.), antiikaegne valge mantlitaoline meesteriie; kat. peapiiskopi ametiriietusse kuuluv õlgadelt alla rippuv valge riideriba

palmeira [-ei'-] vt. *palmüürapuit*

palmett [-e'-] (pr. *palmette* palmike), palmilehesarnane ornamendimotiiv skulptuuris v. maalikunstis

palmiin, puhastatud kookosrasv

palmitiin, peaaegu kõigis looduslikes rasvades esinev ester

palmitiinhape vt. *heksadekaanhape*

palmüürapuit e. **palmeira**, mitmesuguste palmiliikide (eriti Palmeira linnast Brasiilias toodav) tihe kõva puit

paloolo e. **paloolo-uss** (polüneesia k.), Samoa ja Fidži saarte korallirahudel elav harjasuss; p-de suguküpsena eralduvad tagaosad ujuvad massiliselt vees ja on kohalikele elanikele maiusroaks

palpatsioon (ld. *palpātio*), palpeerimine, komplus

palpeerima (ld. *palpāre*), *med.* kompama, sõrmedega puutumise varal (eriti kõhuelundite seisundit) uurima

palsam (kr. *balsamon*), mitmesuguseist taimedest saadav eeterlike õlide ja vaikude segu; tarvit. lõhnaõlide ja ravimite valmistamisel

palsameerima e. **balsameerima**, laipa roiskumisvastaste vahenditega immutama kaitseks kõdunemise vastu

paltus (vn. *палтус*), hiidlest, lestlaste suguk-a kuuluv merekala

palünoloogia (< kr. *palynō* puistan < *palē* jahu + *logos* mõiste), õietolmu ja eoste uurimisega tegelev botaanika osa

pamfletist, *pamflettide* koostaja

pamflett [-e'-] (ingl. *pamphlet*), päevakajaline paljastavat ning naeruvääristavat laadi kirjutis, lendkiri v. brošüür

pampa (hsp. < peruu k.), L.-Am. rohtla

pampeero (hsp. < peruu k.), külm tormine lõuna- v. edelatuul, puhub *pampa*-aladelt

pan (poola k.), härra (kõnetlussõna Poolas); isand; mõisnik

pan- (< kr. *pan* kõik), kõik-, kogu-, üld-

panakeia [-e'-] = *panatsea*

panama (Kesk-Am. vabariigi Panama järgi), 1) p-r i i e, pisiruudulise koega riidesort; 2) p-k ü b a r e. p-k a a b u, palmilaadse põõsastaime noortest lehtedest punutud lai suvekübar; 3) *suur pettus, eriti kelmuslik aktsiaseltsi kokkuvarisemine (Panama kanali ehitamiseks loodud pr. aktsiaseltsi järgi, millega ühenduses oli Prantsusmaal 1892. a. suur poliitiline skandaal)

panamerikanism, «kõikameeriklus», reaktsiooniline poliitiline teooria kõigi Am. mandri riikide majanduslikust ning kultuurilisest ühtsusest

panariitsium (ld. *panaricium* < kr.), sõrme v. varba nahaalune mädapõletik; (koduloomadel) piirdesööbija, sõrgade ümbruse mädapõletik

panatsea [-e'a] (ld. *panacēa* < kr. *panakeia* kõike raviv), alkeemikutel kõiki haigusi raviv imerohi; nõiaväeline universaalrohi

panda (India k.), Himaalaja metsades elav peam. puuviljast toituv kassist pisut suurem kiskjaline

pandan (malai k.), kruvipuu, troopiliste rannikualade puu v. põõsas kõrgete tugijuurtega

pandeemia (< kr. *pandēmios* üldrahvalik), *med.* laustaud, üle laialdaste maa-alade levinud *epideemia*

panderoll (pr. *banderolle*), 1) ristpael, ristpaelsaadetis, erilise soodsa tariifi järgi saadetav postisaadetiste liik; 2) kleebik kaubapakendil *aktsiisi* tasumise kohta

pandit (hindi k. < sanskr., «õpetlane»), india õpetlastiitel

pandus (vn. *пандус* < pr. *pente douce* lauge kallak), kaldpind, mida mööda sõidetakse garaaži, sillale või hoone ühelt korruselt teisele; kasutatakse ka trepi asemel

paneel (< vanapr. *panel*), seinatahveldis, siseruumide seinte (puu)tahveldis; erineva viimistlusega alumine seinaosa; plaadikujuline ehitusdetail

paneerima (pr. *paner* < ld. *pānis* leib), riivitud leiva-, saia- v. juustupuruga v. jahuga enne praadimist katma

panegürist e. **panegüürik**, *panegüürika* koostaja v. harrastaja; *ülistaja

panegüürika (< kr. *panegyrikos* rahvapidu-, pidulik), pidulik kiidukõne, (liialdatud) ülistus

panegüüriline, *panegüürikale* omane, liialdavalt ülistav

panem et circenses [*paa- tsirtsee'-*], «leiba ja tsirkusmänge», Vana-Rooma linnaproletariaadi nõudlus riigivõimu vastu

pangermanism, «kõiksakslus», sks. kodanluse ja junkrute poolt XIX s. esilenihutatud marurahvuslik õpetus, hiljem sks. imperialistide püüdlus kehtestada sakslaste ülevõimu teiste rahvaste üle

pangoliin (< malai), soomus-sipelgakaru, imetaja soomusloomaliste seltsist

pani (poola k.), proua, emand; (ka mitte-abielus) daami kõnetlusvorm

panihhiida vt. *pannühhiid*

panislamism (< *pan-* + *islam*), kõigi islamiusuliste ühtsust taotlev ja *kalifaadi* taastamist propageeriv usulis-poliitiline liikumine

pank I (it. *banco* < germ.), 1) suur krediidiasutus, rahalisi kapitale koguv, hoiustav, valitsev ja laenutav asutus; 2) hasartmängudes sissemakstud panuste kogusumma, mängukorraldaja ees olev rahasumma

pank II (ingl. *bank* kallas, perv), paekallas, järsk rannik

pankiir (pr. *banquier*), pankur, pangaomanik, pangategelane (kapitalistlikes maades)

pankraation (kr. *pankration* < *pan* kõik + *kratos* jõud), vanakreeka maadlus koos rusikavõitlusega

pankreas (< kr. *pan* kõik + *kreas* liha), kõhunääre, kõhuõõnes mao taga asetsev piklik nääre

pankreatiin, looma kõhunäärmest valmistatav ravimpreparaat

pankreatiit, kõhunäärmepõletik

pankromaatiline (*pan-* + *kromaatiline*), *fot.* kõigi värvuste suhtes tundlik

pankrot (sks. *Bankrott* < it. *bancorotto*), kap. maades esinev varaline v. võlaline maksejõuetus, mille tagajärjel üksikud kapitalistid, firmad, aktsiaseltsid jne. ei saa oma *kreeditoride* nõudmisi rahuldada; *väljapääsmatu ummik, krahh

panlogism (< *pan* + *logos*), *filos.* idealistlik õpetus, mille järgi mõistus, mõtlemine (*logos*) olevat kogu maailma absoluutseks põhjuseks; p. on omane *hegelianismile*

panna (poola k.), preili

pannoo (pr. *panneau*), raamiga piiratud pind seinatahveldisel (vt. *paneel*) v. uksel; maaliteos, bareljeef v. ornament sellisel pinnal

pannühhiid (< kr. *pannychis* kogu öö kestev pidustus) e. **panihhiida** (vn. *панихида* < kr.), kreekakatoliku kiriku öine jumalateenistus, eriti hingepalvus

panoptikum [-*o'*-] (< *pan-* + kr. *optikos* nägemis-), haruldaste esemete, eriti vahakujude vaatekogu, süsteemitu «nägemisväärsuste» näitus

panoraam (...kr. *horama* vaade), 1) ringvaade; maastiku ülevaade kõrgelt kohalt; 2) ringmaal, suuremõõtmeline maal ümmarguse hoone siseseinal, annab hoone keskelt vaadatuna maastikulise ringvaate mulje; 3) *sõj.* nurgamõõtja, optiline riist suurtüki sihtimise hõlbustamiseks

panpsühhism (...kr. *psychē* hing), ebateaduslik õpetus, nagu oleksid kõik asjad maailmas mingil määral hingestatud; *animismi* igand

pansion (pr. *pension*), 1) korter ühes söögiga; 2) tsaristlikul Venemaal õppeasutus täie ülalpidamisega, internaatkool

pansionaat, korter ühes söögiga, *pansion*; võõrastekodu, pansioniga tubasid üüriv ettevõte

pansionär (pr. *pensionnaire*), *pansionaadis* elav isik

panslavism, kõikslaavlus, 1830. a-il Venemaal kujunenud reaktsiooniline poliitiline suund, mille taotluseks oli

kõigi slaavi rahvaste ühendamine tsaristliku Vene võimu alla

pansootia (< *pan-* + kr. *zōon* loom), *vet.* laustaud, laialdastel aladel levinud loomataud. Vrd. *pandeemia*

pantaloone (it. *pantalone*), koomiline vanamehekuju itaalia rahvakomöödias

pantaloonid (pr. *pantalons* < it.), pikad meestepüksid

panta rhei (kr.), «kõik voolab», s. t. pole midagi püsivat; vanakreeka filosoofi Herakleitose õpetuse põhilause

panteism (< *pan-* + kr. *theos* jumal), kõikjumalus, usulis-filosoofiline õpetus, mis peab loodust jumala kehastuseks. Varem etendas p. positiivset osa materialismi ja ateismi eelkäijana

panteist, *panteismi* pooldaja

panteon (kr. *panthe(i)on*), 1) antiikajal kõigi jumalate tempel; 2) mingi kultuse jumalad v. mingi ala suurkujud tervikuna; 3) rahvuslik auhoone, tähtsate isikute mälestusele pühendatud monumentaalhoone

panter (kr. *panthēr*), perek. suuri kaslasi; siia kuuluvad lõvi, tiiger, leopard, jaaguar, irbis

pantograaf (kr. *pan* (*pantos*) kõik + *graphō* kirjutan), seadis jooniste kopeerimiseks suurendatud v. vähendatud mõõdus, koosneb liikumata liigenditega ühendatud rööpkülikukujulisest raamistikust; seadis kivitrükijoonise ülekandmiseks suurendatud v. vähendatud mõõdus; liigenditega ühendatud raamistik elektri kontaktseadisel (elektriveduril jm.)

pantokriin (< evengi k. *pantu* noor põdrasarv + kr. *krinō* eritan), Kesk-Aasia ja Ida-Siberi tähnikhirve noortest pehmetest sarvedest saadav ergutav ravim

pantomiim (< kr. *pantomimos* kõikejäljendav), tummnäidend, antiikajast pärinev tervenisti liigutustel ning ilmemängul rajanev dramaatiline etendus

pantomiimika, pantomiimikunst

pantoteenhape (< kr. *pantothen* kõikjalt), paljudes taimseis ja loomseis kudedes ja toiduaineis sisalduv B-rühma vitamiin

pantser (sks. *Panzer*), *sõj.* soomus, soomuskate, soomusrüü, kaitsekate, turvistik; *zool.* rüü, kilprüü

pantšen-laama e. **pantšen-ertni** (tiibeti k. < hiina k.), usulis-poliitilisi juhte endises Tiibetis; kohaliku võimuorgani juhataja, *dalai-laama* asemik; praeguses Hiina Rahvavabariigis on *pantšen-ertni* Tiibeti piirkonna peaesindaja Ülehiinalises Rahvaesindajate Kogus

pantšing-pall (ingl. *punching-ball*), pirnpall, poksi harjutuspall

papaaha (vn. *папаха*), kõrge torujas karusnahkne meestemüts

papaalsüsteem e. **papalism** (< ld. *pāpa* paavst), kat. kiriku juhtimissüsteem, kus kogu kirikuvõim on koondatud paavsti kätte

papagoi (hsp. *papagáyo* < ar.), mitmesuguse suuruse ja värvusega troopikalind liigirohkest papagoilaste seltsist; mitmed liigid õpivad kergesti inimese sõnu matkima; *tühi lobiseja, teiste sõnade järeleääkija

papaveriin (< ld. *papāver* magun, moon), üks oopiumis sisalduvaid alkaloide; tarvit. valuvaigistava, krampe leevendava ja veresooni laiendava vahendina

papeterii (pr. *papeterie*), kirjatarbed; kirjapaberi ja -ümbrike eripakendis komplekt

papiljonipolka (< pr. *papillon* liblikas), seltskonnatants 2/4-taktis

papiljott [-*o'*-] (pr. *papillotte*), paberi-, riide-, naha- v. kummiriba, mille ümber keeratakse lokkimisel juuksed

papill [-*i'*-] (ld. *papilla* nisanibu), *anat.* näsa

papillaarkurrustik, sõrmeotste, peopesa, jalatalla ja varvaste nahal leiduvad ja igal inimesel isikupärase muutumatu mustri moodustavad kurrud; võimaldavad *daktüloskoopiat*

papilloom, *med.* näsakasvaja, nahal ja epiteelkoel esinev healoomuline kasvaja

papjeemašee (pr. *papier mâché* mälutud paber), tainaspaber, paberist, side- ning täiteainetest mass, millest pressitakse mitmesuguseid esemeid

pappus (kunstl. ld. < kr. *pappos* ude), *bot.* mõnede korvõieliste (näit. võilille) vilja küljes olev õietupp, mis on muundunud lennu- v. haakumisvahendiks

paprika (ung.), punapipar e. türgi pipar, L.-Am-st pärinev köögivilja- ja vürtsitaim

papuloosne, *paapulitena* esinev, paapulitega kaetud

papüroloogia (< *papüürus* + kr. *logos* mõiste), vanade papüürustele kirjutatud tekstide uurimise ja publitseerimisega tegelev teadusharu

papüürus (kr. *papyros*), Egiptuses Niiluse jõe suudmes ja mujal Põhja-Aafrika soistes kohtades kasvav lõikhein; selle lehtedest valmistatud kirjutusmaterjal, paberi eelkäija; vanaaegne rullkäsikiri, kirjutatud sellele materjalile

para-, par- (< kr. *para* kõrval, juures; vastu), kõrval-, kaas-, vastu-, vastas-, väär-

paraad (pr. *parade*), 1) vägede pidulik kogunemine koos väeosade möödamarssimisega kõrgemast juhtkonnast; sportlik ülevaatusmarss; 2) *uhkeldav esiletoomine; 3) pareerimine, kaitselöök, tõrje (vehklemisel jne.)

paraaf (pr. *paraphe* < kr.), kirjatähe ehiskeerd, (allkiri) «saba»; p-d, nimeinitsiaalid, lühendatud allkiri. Vrd. *parafeerima*

parabellum [*-e'-*] (< ld. *para bellum* valmistu sõjaks), liik automaatpüstoleid

parabioos (< *para* + kr. *biōsis* eluviis), 1) kahe kunstlikult kokkukasvatatud looma kooselu; 2) elava koe (näit. närvikoe) üleärrituse tõttu tekkinud ärritatavuse ja ärrituse edasiandmise pidurdus

paraboloid [*-oi'd*] (< *parabool* + kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* liik teise järgu pindu, mil pinna sümmeetriateljega paralleelne tasapind lõikab pinda *paraabooli* mööda

parabool (< kr. *parabolē* kõrvutus), 1) *mat.* koonuselõige, mille tasapind on paralleelne koonuse ühe moodustajaga; 2) mõistujutt, mõistulugu, tähendamissõna

paraboolne, 1) *parabooli*kujuline; 2) mõistujutuline, mõistukõneline

par accident [*aksida'*] (pr.), juhuslikult

par acclamation [*aklamasjo'*] (pr.), «heakskiiduhüüde kaudu», ühisel (suulisel) heakskiitmisel (ilma vormiliselt hääletamata)

paradeerima, *paraadil* esinema v. paraadina marssima; *uhkeldama, toretsema, paraaditsema

paradigma [*-i'-*] (kr. *paradeigma*), näidis, näide, näidiseeskuju; sõna muutevormistik süsteemina

paradigmaatiline, *paradigmasse* puutuv v. kuuluv, näidislik

paradiis (kr. *paradeisos* < vanapärs., «aed, park»), paljude rahvaste usulis-müstilises kujutluses esinev õnnemaa, õndsate asupaik

paradoks (kr. *paradoxon* midagi ootus- v. arvamusvastast), 1) tavalisele, üldtunnustatule vasturääkiv, näilikult mõistusvastane väide; 2) ootamatu v. ebatavaline nähtus, näilikult loodusseadustele vasturääkiv tõsiasi

paradoksaalne, *paradoksi*laadiline, tavalisele, üldtunnustatule vasturääkiv, näiliselt absurdne, mõistusvastane

parafeerima (pr. *parapher*), dokumenti (eriti rahvusvahelist lepingut) nimeinitsiaalidega varustama (vt. *paraaf*), esialgselt kinnitama (kuni dokumendi vormilise allakirjutamiseni)

parafiin (< ld. *parum* vähe + *affinis* sugulane), küllastatud süsivesinike valge, vahataoliselt tahke segu, esineb naftas ja kivisöe, puu, turba jne. kuivdestillatsiooni saadustes (tarvit. küünalde valmistamiseks, immutamiseks jm.); p - õ l i, õlitaoliselt vedel p.

parafiinima e. **parafineerima**, *parafiiniga* katma v. immutama

parafimoos (< *para-* + *fimoos*), lukitagune eesnahakitsus, «hispaania kaelus»

parafinoteraapia, *parafiini* kasutamine soojadeks mähisteks, soojenduskottide täitmiseks ja vannideks

parafoneerima (< *para-* + kr. *phōnē* heli, häälik), kõnelemisel v. laulmisel järsku *falsetti* üle minema, (eriti tahtmatult) «kiremishäält» tegema

parafraas (kr. *paraphrasis* ümberütlus), ümbersõnastus, teksti laiendav v. selgitav esitus teiste sõnadega; *muus.* helitöö vaba töötlus v. ümbersobitus

parafraasima e. **parafraseerima**, *parafraasi* koostama, ümber sõnastama

parafrastiline, ümbersõnastav, teiste sõnadega väljendav

paragrahv (kr. *paragraphē* kõrvalkiri), 1) lõik v. alljaotus tekstis, eriti seadustes ja määrustes üksikut eeskirja sisaldav alljaotus; 2) märk §

paragripp (*para-* + *gripp*), gripitaoliste nähtudega viirushaigus

parakautšukipuu (< Brasiilia osariigi nimi Pará + *kautšuk*) = *hevea*

parakleet (hiliskr. *paraklētos* appikutsutu, eestkostja), kristlikus teoloogias lohutaja, trööstija, püha vaim

paraldehüüd (< *para-* + *aldehüüd*), *farm.* selge värvitu vedelik omapärase lõhna ning kõrvetava maitsega; tarvit. une- ja rahustusvahendina

paralingvistika (...*lingvistika*), keeleteaduse haru, mis uurib antud keele kõne tähendussüsteemi-väliseid külgi (kõne valjus, pausid, värvingud jms.)

paralipomenon [*-po'-*] (kr., «väljajäetu, kõrvalejäetu»), lisand; täiend (teaduslikule tööle); tarvit. sagedamini pl. *paralipomena*. Vrd. *parergon*

parallaks [*-a'ks*] (kr. *parallaxis* muutus, hälve), nurk kahest erinevast kohast mingisse samasse punkti sihitud sirgjoonte (vaatekiirte) vahel; taevakeha a a s t a p., p., mille baasiks on Maa orbiidi raadius. Vrd. *parsek*

paralleel (< kr. *parallēlos* kõrvutine), *mat.* rööpsirge, rööbik, mingi teise sirge suhtes samas tasapinnas asetsev ja temaga mittelõikuv lõpmatu sirge; *geogr.* kujutletav ekvaatoriga rööpne ringjoon; *sõj.* kindlussõjas piiratava kindlustusega rööbiti jooksev ründaja poolt ehitatud kaevik; *muus.* helikäik kahe hääle samasuunalises liikumises, kus intervall nende vahel püsib samana; *kõrvutus, võrdlus

paralleel-epipeed (...kr. *epipedon* tasapind), *mat.* rööptahukas, kuue kahekaupa rööbiku tasapinnaga piiratud ruumiosa

paralleelne, 1) rööbitine, üksteisest samal kaugusel kulgev, *paralleelide* omadustega; 2) kõrvutine, kõrvutuseks v. võrdluseks toodav

parallelism (kr. *parallēlismos*), 1) paralleelsus, rööbikus, rööpsus; 2) kõrvuti kulgemine, 3) vastavus, võrdkujuks olemine; stiililise võttena ühe ning sama mõtte väljendamine teisendatud kujul mitu korda, mõtteriim; 4) kahe v. enama isiku v. asutuse poolt sama töö sooritamine ilma vastastikuse kooskõlastamiseta

parallelogramm [*-a'mm*] (kr. *parallēlogrammon*), *mat.* rööpkülik, paralleelsete vastaskülgedega nelinurk

paralogism (kr. *paralogismos*), eksijäreldus, ebaloogiline järeldus, mõtlemisvea tõttu tekkinud väär järeldus

paralüseerima e. **paralüüsima** (pr. *paralyser* < kr.), halvama; nõrgestama, takistama

paralüüs (kr. *paralysis* lõdvendus), *med.* täielik halvatus, võimetus lihaseid liigutada; *halvatus, teovõimetus

paralüütik (kr. *paralytikos*), halvatu, *paralüüsi* all kannataja

paralüütiline, *paralüüsile* omane, halvatuslik

paramagnetiline (< *para-* + *magnetiline*), *füüs.* magneti poolt nõrgalt külgetõmmatav; p-d k e h a d, nõrgalt magnetilised kehad (õhk; alumiinium, plaatina)

paramagnetism, paramagnetiliste kehade omadus magnetist külge tõmbuda. Vast. *diamagnetism*

parameeter (< *para-* + kr. *metron* mõõt), *mat.* abimuutuja, mille kaudu avaldatakse sõltumatu ja sõltuva muutuja kokkukuuluvaid väärtusi; mingi geomeetrilise kujundi kuju v. asendit iseloomustav arv; *tehn.* mingit seadet iseloomustav suurus

parametriit (...kr. *mētra* emakas), *med.* emaka kõrvalkoe põletik

paramneesia (...kr. *mnēsis* mäletamine), mäluhäire, mille puhul läbielatav tundub juba kunagi varemini olnuna

parandžaa (ar.), keha peast jalgadeni kattev rüü muhamediusulistel naistel Kesk-Aasias, oli kasutusel Oktoobrirevolutsioonini

paranefriit (< *para-* + kr. *nephros* neer), *med.* neeru kõrvalkoe (rasvkihnu) põletik

paranoia [*-oi'-*] (kr., «mõistusvastasus», «meeletus»), hullumeelsus, krooniline vaimuhaigus, mida iseloomustab sisemiselt loogiline terviklik luulusüsteem

paranoik [*-no'ik*], *med.* *paranoia* põdeja, hullumeelne

paranormaalne (< *para-* + *normaalne*), «kõrvalnormaalne», normaalsust ületav, senituntud loodusseadustega mitte seletatav. Vt. *parapsühholoogia*

parapett [*-e'-*] (it. *parapetto*), laskeavadega kivivall keskaegse kindluse müüril; katuse, silla v. palkoni kaitsevall, rinnatis

paraplasma (< *para-* + *plasma*), *protoplasmas* tilgakeste, terakeste vm.

kujul paiknevad rakuainevahetuse produktid; geneetikas: pärilikkusfunktsioone mitte omav plasma

parapleegia (. . . kr. *plēgē* löök), *med.* mõlemapoolne halvatus, mõlema käe v. mõlema jala halvatus

parapsühholoogia (. . . *psühholoogia*), psühholoogia haru, mis uurib tunnetust väljaspool meeleelundeid. Vrd. *telepaatia, psühhokineesia*

parapähklipuu (Brasiilia osariigi ja sadama Pará nime järgi), L.-Am. puu, mille kolmetahulised seemned on tuntud **b r a s i i l i a   p ä h k l i t e** e. **p a r a p ä h k l i t e** nime all

parasiit (kr. *parasitos* kõrvaltoitlustuja), nugiline, söödik, taim- v. loomorganism, kes elab teise organismi peal v. sees, toitudes selle kulul; teise isiku v. ühiskonna tööviljast elatuv isik

parasitaarne, parasiitlik, *parasiidile* v. *parasitismile* omane, nugiv, söödiklik; parasiitidest põhjustatud

parasiteerima, *parasiidina* elama, nugima

parasitism, *biol.* parasiitlus, nugilisus, söödiklus, parasiidile omane vahekord teise organismiga; teiste tööviljast elatumine, ekspluataatorlikele ühiskonnakihtidele iseloomulik olukord kapitalistlikes maades

parasitoloogia (< *parasiit* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), *parasiite* ja *parasitismi* käsitlev loodusteaduse osa

parasitoosid e. **parasitaarhaigused**, *parasiitidest* põhjustatud haiguste üldnimetus; üksikhaigusi nimet. tekitava parasiidi järgi

parasümpaatiline närvisüsteem, mõned pea- ja seljaajus leiduvad närvikeskused koos nendest lähtuvate närvidega, tihedalt seotud *sümpaatilise* närvisüsteemiga; *vegetatiivse* närvisüsteemi osa, mis reguleerib sisuse talitlusi, veresoonte laienemist ja ahenemist jne.

parašütism, *parašüti* käsitsemise teooria ning praktika, langevarjusport

parašütist, langevarjur

parašütt [-*ü'*-] (pr. *parachute*), 1) langevari, vihmavarjutaoliselt avanev seadis (suurtest kõrgustest langeva keha) liikumise aeglustamiseks; 2) seadis kaevanduses tõstuki v. lifti allakukkumise tõkestamiseks pideköie katkemise puhul

parataks [-*ta'*-] (kr. *parataxis* kõrvuasetus), *lgv.* rindlause; liitlause moodustamine osalausete rinnastusseoses e. koordinatsioonis liitmise teel. Vast. *hüpotaks*

parataktiline, *lgv.* rinnastuslik, rinnastussuhtes olev

parathormoon e. **paratüreoidiin**, *biol.* *paratüreoidnäärmete* hormoon, reguleerib kaltsiumi- ja fosforiainevahetust

paratsentees (< *para-* + kr. *kenteō* torkan), *med.* läbitorge, eriti kõrva trummikile läbitorkamine keskkõrvapõletiku puhul

paratüreoidnäärmed (. . . kr. *thyreos* kilp + *eidos* kuju), *anat.* kilpnäärmemanused näärmed e. *epiteelkehad*, kilpnäärme taga asetsevad sisenõristusnäärmed

paratüüfus (< *para-* + *tüüfus*), kõhutüüfusega sarnane, kuid kergema kuluga nakkushaigus

par avion [-*o'*] (pr.), lennukiga (märkus lennupostisaadetistel)

pardon [-*do'*] (pr.), «vabandust!»

parduunid (sks. *Pardunen* < holl.), *mer.* trossid, mis jooksevad tengi ülaotsast alla laeva mõlemale pardale

pareerima (pr. *parer*), vehklemisel v. poksis vastase lööki tagasi lööma; *kallaletungi v. vastase väiteid tagasi tõrjuma

parees (kr. *paresis* lõdvendus), *med.* kerge v. osaline halvatus

paregoorik (< kr. *parēgorikos* leevendav), valuvaigistina ja köharohuna tarvitatav bensoene oopiumitinktuur

parenhümatoosne, *parenhüümi* kuuluv; sellest lähtuv (näit. verejooks)

parenhüüm (< *para-* + kr. *enchyma* sissevalatu), *bot.* tülbkude, taime põhikoe pehme mass; koosneb põisjaist elusrakkudest; *anat.* elundi (näit. maksa, neeru, näärmete) eriomane, iseloomulik kude

parentaalgeneratsioon (ld. *parentālis* vanemate- + *generatsioon*), *biol.* vanemate põlvkond

parenteel (ld. *parentēla*), sugulaskond

parentees (kr. *parenthesis*), 1) sulgmärgid, sulud; 2) kiillause; vahelepõime

parenteraalne (< *para-* + *enteraalne*), *med.* mitte seedekanali kaudu, seedekanalist möödudes toimuv (eriti süste kohta)

parergon [-*e'*-] (kr.), kõrvaltöö, lisatöö; tarvit. sagedamini pl. *parerga*, lisatööd, vähemad kirjutised; lisa

paresteesia (< *para-* + kr. *aisthesis* aisting), välisärritustest põhjustamata haiguslik tundeaisting, näit. kirvendus, sipelgajooksutunne nahal jne.

par excellence [*ekselą'ss*] (pr.) eriti, iseäranis, sõna otseses mõttes

par exemple [*egzą'pl*] (pr.), näiteks

parfee (pr. *parfait* täiuslik, perfektne), mitmesuguste kulinaartoodete nimetus, näit. kohvijäätis, külmutatud vahukoor muna ja siirupiga, hanemaksapasteet jt.

par force [*forss*] (pr.), jõuga, vägisi

parforssjaht [-*o'*-], ratsaajujaht, jahipidamisviis, kus ratsahobuseil jahilised koertega jälitavad loomi

parfümeeria (pr. *parfumerie*), lõhnaainete tootmine; lõhna- ja muud iluravikaubad

parfümeerima (pr. *parfumer*) e. **parfüümima**, healõhnaliseks tegema, *parfüümiga* lõhnastama

parfüüm (pr. *parfum*), hea lõhn, lõhnaaine, lõhnaõli

pargas (holl. *barkas* < hsp. *barcaza*), suurem (lamedapõhjaline) paat. Vrd. *barkass*

parh (sks. *Barchent* < ar.), toimne (haril. pahupoolelt karvastatud) puuvillane riie

parheelion (< *para-* + kr. *hēlios* päike), *astr.* päikesesapp e. kõrvalpäike, valgustäpp päikese kõrval, mis vahel tekib päikese kiirte murdumisest atmosfääri jääkristallides

pari (it.), nimiväärtus; sama kursi ja nimiväärtusega

parietaalne (ld. *parietālis*), *anat.* seina-, seinapidine; kiiru-; *bot.* seinakülgne

pariteet (ld. *paritas*), üheõiguslikkus; ühe- v. samaväärsus, üheväärtuslikkus, eri maade vääringute võrdsus kullas

pariteetlik, üheõiguslik; üheväärtuslik

park (ingl. < vanapr. *parc* < germ.), 1) suur iluaed, jalutuspuiestik; 2) liiklusvahendite v. masinate seisu- ning remondikoht; liiklusvahendite kogum; 3) *sõj.* mitmesuguse lahinguvarustuse koondamiskoht koos masinate teenindus- ja remondimeeskondadega

parkad (ld. *Parcae*), vanarooma mütoloogias kolm saatusejumalannat (samastatud vanakreeka *moiradega*)

parkeriseerima (< p.-n.) = fosfaatima

parkett [-*e'*-] (pr. *parquet*), 1) tahvelpõrand, kindla geomeetrilise joonise kujuliselt laotud põrand puu-, kivi- jms. plaatidest; 2) teatris (esimesed) kohad parteris; mõnel maal kohtusaali v. börsiruumi eraldatud osa

parkima (vt. *park* 2), liiklemisvahendit (eriti autot) selleks lubatud kohale (tänaval, väljakul) seismiseks paigutama

parkinsonism (ingl. arsti James Parkinsoni (1755—1824) nime järgi), *med.* mõnede haiguste (eriti peaajupõletiku) järelhaigus, mille nähud sarnanevad värihalvatuse omadega; mõnikord samastatakse p-i tõelise värihalvatusega (mida nimetatakse Parkinsoni tõveks)

parklaev (ingl. *bark* < pr. *barque* < it. *barca*), teatavat tüüpi kolmemastiline purjekas

parkuur (pr. *parcours*), kindlas järjekorras läbitav takistustik ratsaspordis

parlament (ingl. *parliament*, pr. *parlement*), valitav seadusandlik kogu kodanlikes riikides, koosneb kahest v. ühest kojast; *aj.* keskaegsel Inglismaal (alates XIII s.) seisusi esindav asutus; Prantsusmaal kuni kodanliku revolutsioonini 1789. a. kõrgem kohtuorgan

parlamentaarne e. **parlamentlik**, *parlamentarismile* omane v. iseloomulik; *parlamendi* nõuete pärane

parlamentarism, kodanlik riigikord maades, kus konstitutsiooni järgi juhtiv osa riigi kõrgemate organite hulgas vormiliselt kuulub *parlamendile*

parlamenteerima (pr. *parlementer*), läbirääkimisi pidama, eriti vaenlasega

parlamentäär (pr. *parlementaire*), läbirääkija, ühe sõdiva poole volitatu teise poolega läbirääkimiste pidamiseks lahingutegevuse piirkonnas

parlando [-*la'*-] (it., «kõneldes»), *muus.* kõneldes; aaria v. laulu osa, mis esitatakse rütmiliselt kõneldes

parlatoorium (< ld. *parlāre*), vestlusruum kloostris

parlograaf (< pr. *parler* rääkima + *graphō* kirjutan), liik dikteerimismasinaid. Vt. *diktafon*

parlöör (pr. *parleur* rääkija), (raadio)teadustaja

parnaslased [*-na'-*], rühmkond prantsuse kodanlikke kirjanikke, kes ala-tes a. 1866 andsid välja albumit «Le Parnasse contemporaine» («Kaasaegne Parnass»); p. jutlustasid «kunsti kunsti pärast»

parnass [*-na'-*] (< kr. *Parnassos* mäestik Kesk-Kreekas, kus olevat asunud muusad), luulemaailm, luuletajad v. üldse kunstnikud kogumina mõeldud

parodeerima (< *paroodia*), pilkavalt järele aimama, *paroodiaks* muutma

parodist, *paroodiate* autor, parodeerija

parodontoos (<ᐊ *para-* + kr. *odus* hammas), hammast ümbritsevate kudede kõhetumine

parodos (kr.), koori alguslaul vana-kreeka tragöödias

parohhia [*-o'-*] (ld. *parochia* < kr. *paroikia* kõrvuti elamine, naabrus), kihelkond

paroksüsm [*-ü'-*] (kr. *paroxysmos* ärritus), äkiline äge haigus-, tundmus- vm. hoog

parole d'honneur [*-ro'l donöö'r*] (pr.), ausõna

paronomaasia (kr. *paronomasia*), sama- v. lähedakõlaliste sõnade kõrvutamine stiililise võttena, sõnamänguna

paronüümid (< *para-* + kr. *onyma* nimi), *lgv.* häälikuliselt lähedased, kuid erineva tähendusega sõnad, näit. *lehik, lehis; käsitama, käsitsema, käsitlema* jms.

paroodia (kr. *parōdia*), 1) mõnitav järeleahvimine, koomiline järeleaimamine, pilav moonutis; 2) vilets järeleaimamine, algkujust kaugele jääv järeletegemine

parool (pr. *parole* sõna, kõne), leppesõna, märgusõna, eriti kokkuleppeline märgusõna, mille kontrollimisega saab eraldada oma inimesi võõraist

parootis (< *para-* + kr. *us* (*otos*) kõrv), *anat.* kõrvasüljenääre

parotiit, kõrvasüljenäärmepõletik, (taudina) mumps

parsek (< *par*(*allaks*) + *sek*(*und*)), *astr.* kaugusühik, võrdub kaugusega, mille *aastaparallaks* on üks (nurga)sekund, s. o. 3,084 × 10^{13} km = 3,26 valgusaastat

parsid (< p.-n. Pärsia), *masdaismist* lähtunud usundi pooldajad, iraani (vanapärsia) pagulastest põlvnev väikerahvas Lääne-Indias, eriti Bombay linnas; nende emakeeleks on gudžarati keel

parsism, vanapärslaste usundi noorem haru. Vrd. *masdaism*

pars pro toto [*too'-*] (ld.), «osa terviku asemel», nähtus keelepruugis, kus tervikut tähendatakse selle osa abil, näit. «kümme pead» = «kümme inimest»

partei [*-ei'*] (sks. *Partei* < pr. *parti* < ld. *pars* osa), van. nimetus erakond, ühiskonnaklassi v. -kihi aktiivseim osa, ühendatud poliitiliseks organisatsiooniks, mille eesmärgiks on juhtida ühiskondlikku ja riiklikku elu teatava omaksvõetud tegevuskava alusel

partenogenees (< kr. *parthenos* neitsi + *genesis* teke), *biol.* ainusuguline sigimine, loote arenemine viljastamata munarakust; esineb paljudel selgrootutel loomadel ja mõnedel taimedel

partenokarpia [*-a'r-*] (... kr. *karpos* vili), *bot.* vilja arenemine viljastamata seemnealgmest (kusjuures vili ei sisalda seemneid)

parter (pr. *parterre* < *par terre* maa peal), 1) teatrisaali põrand v. selle istekohad; 2) avar lilleklumpidega jm. ilustatud muruplats aias v. pargis; 3) toengpõlvitus maadlusmatil

partie de plaisir [*parti' dö plezii'r*] (pr.), lõbustusseltskond, seltskondlik jalutuskäik v. lõbusõit

partii (pr. *partie* < ld. *pars* osa), 1) terviklik osa millestki; 2) (suurem) kaubasaadetis; 3) üks mäng (males, piljardi-, kaardi- jne. mängus); 4) ühele mänguriistale, lauljale v. häälerühmale ettenähtud osa mitmehäälses helitöös; moodustab osa *partituurist*; 5) materiaalseil kaalutlustel sõlmitud abielu kodanlikus ühiskonnas, (tulus) kosjakaup

partikkel [*-i'-*] (ld. *particula* osake), *lgv.* abisõna; p-d abistavad iseseisvaid sõnu lauseliikmete moodustamisel v. seovad lauseliikmeid ja lauseid; *füüs.* (aine)osake; e l e m e n t a a r - p - d = *elementaarosakesed*

partikulaarne (ld. *particulāris* osa-), ühte osasse puutuv, eraldine, eraldi esinev, era-, tsiviil-

partikularism, kodanliku riigi mõne osa püüdlus saavutada võimalikult sõltumatut seisundit üldriiklikus tervikus, säilitada kohalikke eesõigusi

partisan (pr. *partisan* < it. *partigiano*), relvastatud võitleja vaenlase või tagalas, kohalikust elanikkonnast koosneva vabatahtliku võitlussalga liige

partitiiv (ld. *partitivus* < *pars* osa), *lgv.* osastav kääne

partitiivne, osa tähendav, osastav; jaotav

partitsiip (ld. *participium*), *lgv.* kesksõna, käänd- ja pöördsõnade vaheline muutumatu v. käänduv, adjektiivi funktsioonis v. liitaegade moodustamisel kasutatav verbivorm

partitsipeerima (ld. *participāri*), osa võtma

partitsipiaalne (ld. *participiālis*), *lgv.* kesksõnaline, kesksõna-, partitsiipne

partituur (it. *partitura*), *muus.* helitöö noot, milles kõik instrumentaal- ja vokaal*partiid* on eraldi välja kirjutatud kohastikku asuvatele noodijoonestikele

partner (ingl.), kaaslane, kaasosaline; eriti ärikaaslane, osanik; tantsu- v. mängukaaslane, kaas- v. vastasmängija

partsell [*-e'-*] (keskld. *parcellus* osake), terviku osa; väikemaaomand, maalapike

partselleerima e. **partsellima**, (krunti) tükeldama, *partsellideks* jagama

partselltalund [*-e'-*], kääbustalund, pisitalund

partsiaalne (ld. *partiālis*), osaline, osa-

partsiaalobjekt (vt. *objekt*), *lgv.* osasihitis

partsiaalsubjekt (vt. *subjekt*), *lgv.* osaalus

parun (keskld. *baro* <ᐊ germ., «vaba mees»), aadlitiitel Lääne-Euroopas, ka tsaristlikul Venemaal; feodalismiajastul kuninga otsene *vasall*

parvenüü (pr. *parvenu*), tõusik, kodanlikus ühiskonnas eesõigustatute ning rikaste hulka tõusnud uustulnuk, kes püüab järele aimata «kõrgemat» seltskonda

paröömia (kr. *paroimia*), õpetussõna, tarkussõna

pas [*pa*] (pr.) = *paa*; *p. de deux* [*dö döö'*], «kahesamm», mees- ja naissolisti paarisesinemine klassikalises balletis; *p. de quatre* [*dö ka'tr*], «nelisamm», elavaloomuline seltskonnatants 4/4-taktis; *p. d'Espagne* [*despa'nj*], «hispaania samm», elavaloomuline Hispaaniast põlvnev seltskonnatants 3/4-taktis

pasha (vn. *пасха* lihavõtted <ᐊ hbr.), magustoit kohupiimast, võist, suhkrust ja rosinaist

pasigraafia (<ᐊ kr. *pas* kõik + *graphō* kirjutan), *lgv.* üldkiri, üldarusaadav kirjutussüsteem (näit. noodikiri, numbrid ja matemaatilised märgid jms.)

pasjanss [*-ja'-*] (pr. *patience* kannatus), kaardiladumine vastavalt teatavaile reeglitele, kaardimäng ühele isikule

paskvill [*-i'*] (it. *pasquillo* <ᐊ p.-n. *Pasquino*), teotav pilke- ning laimukirjutis

paskvillant [*-a'nt*], *paskvilli* kirjutaja, teotav laimaja

paskvinaad (it. *pasquinata*), pilkejant, narrijant

paso doble (hsp., «kaksiksamm»), seltskonnatants elavas 2/4-taktis

paspartuu (pr. *passe-partout*), 1) muukraud, kõiki uksi avav võti; 2) alaline pääsetäht (teatrisse, näitusele jne.); 3) lai klaasita pappraam piltide tarvis; raamatus v. ajakirjas paksemast paberist vaheleht pealekleebitava pildi jaoks

paspuaal (pr. *passepoil*), tiheda keeruga (ääris)nöör rõivaste kaunistamiseks; nööriga täidetud reljeefõmblus

pass I (it. *passo* <ᐊ ld. *passus* samm), isikutunnistus; aparaadi või tehnilise seadme jne. juurde kuuluv kirjeldav dokument

pass II (<ᐊ ld. *passus* samm), küliskäik, üks hobuse käiguviise

pass III (<ᐊ pr. *je passe* ma loobun), kaardimängus pakkumisest loobumine

pass IV (ingl.), sööt, sportmängus palli edasiandmine teisele mängijale

passaabel (pr. *passable*), 1) läbitav, läbikäidav; 2) vastuvõetav, enamvähem rahuldav

passaadid (holl. *passaat* <ᐊ hsp.), ekvaatorist põhja pool kirdest ja lõuna pool kagust puhuvad püsivad tuuled troopikameredel

passaaž (pr. *passage* läbikäik), 1) kauplustega ääristatud vahe- v. läbikäik; 2) kiiresti mängitav v. laul-

dav helirida meloodia kahe põhiheli vahel; 3) tekstist v. kõnest võetav üksikkoht, *passus*; p-iriist, *astr.* riist taevakehade vaatlemiseks meridiaani läbimise momendil (tarvit. kohaliku aja, geograafilise laiuse v. taevakeha otsetõusu määramiseks)

passaat vt. *passaadid*

passakalja [-*ka'*-] (it. *passacaglia*), vana it. tants pidulikult pikaldases kolmeosalises taktimõõdus; sellest tulenev muusikavorm, mida iseloomustab pidevalt korduv motiiv v. teema bassipartiis

passant [-*a'nt*] (pr.), möödamineja, läbireisija

passe (sks. < pr.), rõiva eraldi lõigatud sile ülaosa (kleidil, seelikul vm.)

passeerima (pr. *passer*), mööda v. läbi minema, mööda v. läbi reisima; läbi laskma, läbi nõristama

passeism (< pr. *passé* minevik), minevikuharrastus, vaen oleviku ja edu vastu, vanameelsus

passe-partout [*paspartu'*] (pr.) = *paspartuu*

passiiv (ld. *modus passivus*), *lgv.* tehtavik, verbi tegumood, mille puhul lause grammatiline alus väljendab seda, kellele v. millele on tegevus sihitud. Vast. *aktiiv*

passiivne (ld. *passivus* < *pati* kannatama), 1) mittetegev, loid; vast. *aktiivne*; p. sõnavara, lugemissõnavara, lugejale tähenduselt tuttav ema- v. võõrkeelne sõnavara; p. vastupanu, käskude ning korralduste mittetäitmises seisnev vastupanu; p. valimisõigus, õigus valitav olla; 2) *passivat* omav, bilansis passiva poolel ülekaalus olev; p. kaubandusbilanss, kaupade sisseveo ülekaal väljaveoga võrreldes

passim (ld.), kõikjal, mitmes kohas

passima I (pr. *passer*), kaardimängus pakkumisest loobuma (vt. pass III); midagi tegemast loobuma

passima II (ingl. *pass*), söötma, sportmängus palli teisele mängijale edasi andma (vt. *pass* IV)

passionato [-*na'*-] (it.), *muus.* kirglikult, tundehooga

passioon (< ld. *passio*), 1) kannatus; 2) kirg; kirglik harrastus v. armastus; 3) *muus.* kirikumuusika vorm: oratooriumilähedane helitöö Kristuse kannatusi kirjeldavale tekstile

passiva (ld.), *ök.* (asutuse) võlad ning kohustused, bilansi parem pool. Vast. *aktiva*

passiveerima (< ld. *passivus* tegevusetu), metallide pinda õhukese oksiidikorraga katma kaitseks söövituse vastu

passus (ld.), 1) samm, vanarooma pikkusmõõduna kaksiksamm, = 1,479 m; 2) mõttelõik, koht tekstis

pasta (it., «tainas»), 1) tainataoline mass, näit. hambap.; 2) kalliskivi, mündi v. medali jäljend erilisest tainataolisest massist

pasteet (sks. *Pastete* < keskld. *pastāta*), peenestatud lihast, maksast vm. valmistatud külmtoit v. pirukatäidis

pastell [-*e'*-] (it. *pastello*), 1) pastellpliiats, eriline värvipulk maalimiseks; 2) pastelljoonistus, pastellmaal, värvipulkadega joonistatud teos; 3) pastelltoonid, õrnad valgega mahendatud värvitoonid

pastelne [-*e'l*-], mahedavärviline, pastelltooni(de)s

pastilaa (vn. *пастила* < pr. *pastille* < ld. *pastillus* koogike), maiustus vahustatud puuvilja- v. marjapüreest, suhkrust ja munavalgest

pastill [-*i'*-] (ld. *pastillus*), ravimkoogike v. -kuulike

pastinaak (ld. *pastināca*), moorputk, magusamaitselise juurega sarikaline taim; aedp-i kasvatatakse köögiviljana

pastišš [-*i'*-] (pr. *pastiche* < it. *pasticcio*), kunstiteos, mis teadlikult imiteerib mõne teise ajastu, suuna v. autori stiili v. motiive

pastoosne (it. *pastoso* < keskld. *pastōsus*), tainataoline, tainjas; maalikunstis: paksult peale kantud (värvide kohta); *med.* pundunud, tursunud

pastor (ld., «karjane»), hingekarjane, (protestantlik) kirikuõpetaja

pastoraal (< ld. *pastorālis* karjase-), idülliline karjaselaul v. karjasemäng kirjandusliigina; maaelu (idülliliselt) romantiliselt kajastav muusikapala v. pilt

pastoraalne, karjase-; *pastoraalile* omane. Vrd. ***bukooliline***

pastoraat, *pastori* elamu, kirikla; kirikumõis

pastorell [-*e'*-] (provanssaali k. *pastorella*), vanapr. kirjanduses armastuslaul karjusneiust ja karjuspoisist

pastörisaator, *pastöriseerimis*aparaat

pastöriseerima (pr. teadlase L. Pasteuri (1822—95) nime järgi), orgaanilisi vedelaineid (näit. piima, konserve) kuumutama 60—100 °C temperatuuril, et hävitada neis leiduvaid mikroorganisme; pastöriseerimisega saavutatakse toiduainete parem säilivus nende maitset ja vitamiinisisaldust oluliselt kahjustamata

paša (trg.), kõrgemate sõjaväelaste ja tsiviilametnike tiitel sultaniaegses Türgis ja Egiptuses

pataljon (pr. *bataillon*), 3—4 roodust (kompaniist) koosnev väeosa, polgu (rügemendi) alljaotus

patarei (pr. *batterie*), suurtüki- ja raketiväe ning õhukaitsejõudude allüksus (vastab roodule); suurtükkide kindlustatud asukoht; mitmest galvaani elemendist v. akumulaatorist koosnev elektrivoolu allikas; mitmest ühesugusest aparaadist v. tehnilisest seadisest koosnev kogumik

pateetika (kr. *pathētikos*), paatoslikkus, pateetilisus, paatos

pateetiline (kr. *pathētikos*), paatoslik, täis *paatost*, kirglikult tundeküllane, pidulik-ülev

patefon (pr. firma *Pathé* nime järgi), kohvergrammofon

patel (hindi k. < sanskr.), India külavanem

patent [-*e'*-] (< ld. *patens* avalik), 1) leiutaja õigusi tõendav ametlik dokument, kapitalistlikes maades leiutise kasutamise ainuõigust kaitsev dokument; 2) äri- v. tööstustunnistus; 3) mingi muu ametlik tunnistus, näit. konsuli p., konsulile antud tõend ta volituste kohta; laeva sanitaarp., tõend välismaale sõitva laeva sanitaarseisundi kohta; 4) vanemal ajal riiklik eesõiguste v. aadlikiri

patenteerima e. **patentima**, *patenti* andma v. võtma, patendiga kaitsma

patentravim, ravim, mille valmistamise ainuõigus kuulub mõnele riigile v. firmale

pater (ld.), isa; katoliku preestri (vt. *paater*) v. kirikuisa nimetus; *p. familias* [-*mi'*-], pereisa, majaisand; *p. peccavi!* [-*kaa'vi*], olen patustanud, isa!

paterniteet (ld. *paternitas*), isadus

paternoster [-*o'*-] (ld. *pater noster* meie isa), meieisa-palve; keskajal tarvitusel olnud palvehelmed loetud «meieisade» arvu märkimiseks; p-seade, tõstemasin lõpmatul lindil pidevalt liikuvate tõstekorvidega

patineerima, *paatinaga* katma, vasele v. pronksile sinakasrohelist kihti tekitama

patisson (pr. *pâtisson*), taldrikkõrvits, väikese laperguse viljaga põõsaskõrvits, mille noori vilju kasutatakse toiduks, peamiselt konserveeritult

patogeenne (< kr. *pathos* kannatus + *genos* sünd), tõvestav; tõvetekkeline

patogenees (...kr. *genesis* teke), haiguse teke ja arenemine; *patoloogia* osa, mis käsitleb haiguse tekkimise põhjusi ja selle arenemist organismis

patognostiline (...kr. *gnostikos* tunnetuslik), teatavale tõvele tunnuseks olev

patois [-*tua'*] (pr.), kohalik murrak

patoloog, *patoloogia* eriteadlane

patoloogia (< kr. *pathos* kannatus + *logos* mõiste), haigusõpetus, õpetus haiguste põhjustest, tekkimisest, nähtudest ning haiguslikest muutustest organismis

patoloogiline, *patoloogiasse* puutuv; haiguslik

patriarh [-*a'rh*] (kr. *patriarchēs* sugukonna pea), 1) esiisa, esivanem; 2) kreekakatoliku v. mõne teise kristliku kiriku kõrgeim vaimulik

patriarhaalne, 1) *patriarhaadi*aegne, patriarhaadisse puutuv; isajärgne; 2) esiisade-aegne, esiisade-viisiline, vanatavaline, lihtne

patriarhaat, 1) isavalitsus, isajärgusel ja isaõigusel rajanev perekondlik ning ühiskondlik kord ürgkogukonna arenemises, järgnes *matriarhaadile*; 2) *patriarhi* (2) amet; patriarhi võimupiirkond

patriits I (ld. *patricius*), Vana-Roomas põline aristokraat, eesõigustatud ning rikka ülikute sugukonna liige, kelle valduses olid kogukonnamaad ja linnriigi juhtimine; vast. *plebei*; keskajal ja hiljem — mõjuka kaupmeeste aristokraatia liige, eriti Saksa vabalinnades

patriits II (< ld. *pater* isa), reljeefne pressimis- v. trükkimisvorm; metalltempel, millega lüüakse *matriitsid*

patrimoniaalne (ld. *patrimoniālis*), *patrimooniumisse* puutuv; isalt päritud, sugukondlik, päruslik

patrimoonium (ld. *patrimōnium*), isalt päritud vara, pärusvara

patrioot (kr. *patriōtēs* kaasmaalane), isamaalane, oma isamaad armastav ning oma rahva ja kodumaa heaks ohvriteks ning kangelastegudeks valmis olev isik

patriootiline, isamaaline, isamaa-armastust väljendav (näit. luule); *patriotismile* omane

patriootlik, *patrioodile* omane

patriotism, isamaa-armastus, kodumaa-armastus; tõeline p. on armastus oma kodumaa vastu, kuid ühtlasi lugupidamine teiste rahvaste, nende õiguste ning kultuuri vastu

patristika [*-ri'-*] (< kr. *patēr* isa), 1) nn. kirikuisade usuline filosoofia III—V s.; 2) kirikuisade elu ja õpetuse uurimine

patritsiaat (ld. *patriciātus*), *patriitside* seisus Vana-Roomas; keskaja linnades tähtsaimad ning rikkaimad kaupmeeste sood, kelle hulgast valiti linnavalitsuse liikmed (vt. *patriits* I)

patroloogia (< kr. *patēr* isa + *logos* mõiste), nn. kirikuisade elu ja teoseid käsitlev usuteaduse haru; ka kirikuisade teoste kogude nimetus

patronaaž (pr. *patronage*), hooldus, kaitse, eestkostmine; NSV Liidus arstlik järelevalve kodus viibivate haigete v. kasvatada antud väikelaste suhtes

patronaat (ld. *patronātus* hooldus, eestkostmine), 1) Vana-Roomas jõuka ning mõjuka kodaniku (*patrooni*) kaitse- ning hooldamisõigus kehvade ning mittetäieõiguslike isikute (*klientide*) suhtes; 2) keskajast pärinev ja end. ajal ka Eesti maa-alal kehtinud kord, mille kohaselt teataval isikul (haril. suurmaaomanikul) oli õigus koguduse kirikuõpetajat ametisse kutsuda ja kinnitamiseks esitada; 3) NSV Liidus vanemateta laste kasvatamine perekondades kasvataja ja riigiorgani vahelise lepingu alusel. Vrd. *patronaaž*

patroness [*-e'-*] (pr. *patronnesse*), kodanlikus ühiskonnas heategeva asutuse hooldajanna-seltskonnadaam, naispatroon

patroneerima (pr. *patronner*), *patrooniks* olema, hooldama, kaitsma, soosima

patronüümikon (kr. *patrōnymikon* < *patēr* isa + *onyma* nimi), esivanema, haril. isa nimest tuletatud pärisnimi

patroon (ld. *patrōnus*), 1) Vana-Roomas isik, kes omas teise suhtes kaitsja v. hooldaja õigusi, *kliendi* kaitseisand v. vabastatud orja endine omanik; kaitsja v. volinik kohtus; 2) *patronaadi*õiguse omaja kiriku suhtes; 3) kiriku kaitsepühak; 4) kõrge kaitsja, soosija, eestkostja

patrull [*-u'-*] (pr. *patrouille*), liikuv valvesalk

patrulleerima e. **patrullima** [*-u'-*] (pr. *patrouiller*), valvesalgana liikuma, valveringkäiku tegema

patsient [*-e'-*] (< ld. *patiens* kannatav), arstiabi tarvitaja, (ravitav) haige, ravialune

patsifikatsioon (ld. *pacificātio*), patsifitseerimine, rahustamine

patsifism (< ld. *pacificus* rahupüüdlik), kodanlik-liberaalne maailmavaade, mis mõistab põhimõtteliselt hukka igasuguseid sõdu, ka õiglasi revolutsioonilisi v. rahvuslikke vabastussõdu

patsifist, *patsifismi* pooldaja

patsifitseerima, rahustama, rahu looma; karistusvahenditega rahu jalule seadma, rahva ülestõusu relvade ning survevahenditega maha suruma

patšuli (tamili k.), Lõuna-Aasias kasvav huulõieliste suguk-a kuuluv poolpõõsas, mille lehtedest saadakse parfümeerias kasutatavat eeterlikku p-õli

patt (it. *patto*), «suits», olukord males, kus kuningas, olles sunnitud käima, ei saa kuhugi käia tulle sattumata, kuid veel ei ole tules; mäng loetakse viiki jäänuks

pauper (ld.), vaene, eriti vaeste hoolekande toetusel elav isik

pauperisatsioon e. **pauperiseerumine**, massiline vaesumine, rahvamasside vaesusse langemine (kapitalistlikes maades)

pauperism, töörahva (äärmine) vaesus ekspluateerimise ja tööpuuduse tagajärjel

paus (kr. *pausis* peatus), peatus, vaheaeg; vaikimisaeg; *muus.* määratud vältusega kõlakatkestus

pauseerima, *pausi* pidama, vaikima

pausima (sks. *pausen* < pr.) = *kalkeerima*

pauspaber (sks. *Pauspapier*) = *kalka*

pausaalne (sks. *pauschal*), kogusummas v. tervikuna võetud, kogusummana makstav

pavaana (hsp. ja it. *pavana*), vanaaegne tõsises ning väärikas laadis tantsitav hsp. ja it. tants 4/4-taktimõõdus

paviljon (pr. *pavillon*), väike kerge ehitusega hoone aias v. pargis; ehitis näituseväljakul väljapanekute jaoks; eriseadmetega varustatud hoone filmivõtete tegemiseks v. helisalvestamiseks; suure hoone ehituskompleksi võrdlemisi iseseisev osa

pavinool (< *pasta* + *vinüül*), *tehn.* liik tehisnahka (tugev riie, kaetud õhukese sünteetilise vaigu *polüvinüülkloriidi* kihiga)

pax [*-ks*] (ld.), rahu; *p. vobiscum* [*-bi'sk-*], rahu (olgu) teiega

Pb, plii (ld. *plumbum*) sümbol

p. Chr. n., lüh. sõnust *post Christum natum*

Pd, *pallaadiumi* sümbol

peaan vt. *paiaan*

pebriin (< provanssaali k. *pebrino* pipar), siidiussiside nakkav kõhutõbi, sama mis mesilaste *nosematoos*

pedaal (< ld. *pedālis* jala- < *pēs* jalg), sõtkelaud; jalaga käivitatav pidur, juhtkang jne.; *muus.* jalgadega mängitav oreliklahvistik; klaveri v. harfi tallalaud

pedagoog (kr. *paidagōgos* lastejuhtija), kasvataja; õpetaja; *pedagoogika* eriteadlane, kasvatusteadlane

pedagoogika (kr. *paidagōgikē*), kasvatusteadus, teadus noorsoo kasvatuse eesmärkidest, vormidest ning vahenditest; p-nõukogu, õppenõukogu (koolis)

pedagoogiline, *pedagoogikale* omane, *pedagoogika*-alane; kasvatuslik, kasvatus-, õpetus-

pedagoogium, algkooliõpetajaid ettevalmistav õppeasutus mõnes riigis

pedant [*-a'-*] (it. *pedante* kasvataja), väiklaselt täpne inimene, tähenärija, juuksekarvalõhestaja

pedantne [*-a'-*], väiklaselt täpne

pedell, [*-de'-*] (keskld. *pedellus, bedellus* < germ.), 1) kohtu- v. kirikuteener endisel ajal; 2) korravalveülesannetega kooli- v. ülikooliteener mõnel maal, ka tsaristlikul Venemaal

pederastia [*-a'-*] (kr. *paiderastia*, poistearmastus), poisipilastus, suguline vahekord kahe mehe vahel

pediaater, *pediaatria* eriteadlane, lastearst

pediaatria (< kr. *pais* laps + *iatreia* arstimine), lastehaigusi käsitlev arstiteaduse haru

pedikuloos (< ld. *pediculus* täi), täitõbi, täide rohke esinemine peas v. kehal

pediküür (pr. *pédicure* < ld. *pēs* jalg + *cūra* ravi), jalgade tervise- ja iluravi

pedogenees (< kr. *pais* laps + *genesis* teke), *biol.* mõnedel selgrootutel nende vastsejärgus esinev *partenogenees*

pedoloogia I (< kr. *pais* laps + *logos* mõiste), «lapseteadus», pedagoogika suund, mis taotles lapse arenemise käsitlemist psühholoogiliste, anatoomilis-füsioloogiliste, bioloogiliste ja sotsiaalsete uurimuste alusel

pedoloogia II (< kr. *pedon* maapind, muld + *logos* mõiste), mullateadus, mulla tekketingimuste ja omadustega tegelev teadusharu

pedomeeter (< ld. *pēs* jalg + kr. *metreō* mõõdan), sammulugeja, riist astutud sammude automaatseks loendamiseks

peekon (< ingl. *bacon* < vanapr.), noore sea tihe läbikasvanud (külje)-liha; peekonisiga

peel vt. *peil*

peenis (ld. *pēnis* [algtähenduses] saba; pintsel), *anat.* suguti; *zool.* kürb

peeri (pärs., «tiivuline»), pärsia mütoloogias hea haldjas, kaitseingel

peerid (pr. *pairs*, ingl. *peers* < ld. *pares* võrdsed), Prantsusmaal feodalismiajastul eriliste eesõigustega kõrgaadel, Inglismaal kõrgaadli liikmed, nn. lordid, kes alates XIV s. moodustavad parlamendi ülemkoja

peeso (hsp. *peso*), rahaühik mitmes Kesk- ja L.-Am. riigis ning Filipiinidel; end. Hispaania mündiühik, = 4 *peseetat*

pegasus (< kr. *Pēgasos*, vanakreeka mütoloogias tiivuline hobu, kelle kabjalöögist tekkinud allika vesi olevat luuletajale inspiratsiooni andnud), *luulehobu, luuletajate inspiratsiooni sümbol

pegmatiit (< kr. *pēgma* kindel side), suureteraline (haruldasi elemen-

te v. mineraale sisaldav) soonkivim lähedase mineraloogilise koostisega tardkivimis

pehlevi e. **pahlevi** (< p.-n.), kesk-vanapärsia kirjakeel (III—IX s.)

peil e. **peel** (holl. *peil, pegel*), *mer.* varras veekihi kõrguse kindlakstegemiseks laeva pilssides, tankides jne.

peilima (holl. *peilen*), 1) *peiliga* veekihi kõrgust mõõtma; 2) mingi eseme suunda määrama, näit. laevalt kompassinõela abil; elektromagnetiliste lainetega raadiosaatejaama asukohta v. helilainete suuna järgi heliallika asukohta kindlaks määrama

peiling, 1) *peilimise* abil leitud suund; 2) = *peilrivi*

peilingaator, 1) seadis laevakompassi kaanel suuna määramiseks, peilimiseks; 2) seadis raadio- v. helilainete suuna määramiseks

peilrivi, teatava nurga all üksteise taga sama kursiga sõitvate sõjalaevade v. lennukite rivi

peisaaž (pr. *paysage*), maastik; maastikumaal

peisažist (pr. *paysagiste*), maastikumaalija

peits (sks. *Beize*), söövitusvahend, happe, leelise, soola v. värvaine lahus; tarvit. metallide pinna roostekindlaks muutmiseks, puidu pinna värvimiseks v. kiudainete värvivastuvõtlikumaks muutmiseks ja külviseemne puhtimiseks

peitsima, metalli, puitu v. kiudainet *peitsiga* töötlema; külviseemet puhtima; (haavandit) söövitavate vahenditega mõjutama

pejoratiiv (< ld. *pejorāre* halvendama < *pejor* halvem), *lgv.* halvakspanu väljendav sõna

pejoratiivne, halvakspanev, halvustav

pekaari (ind.), nabasiga, Kesk- ja L.-Am-s esinev loom sigalaste sugukst

pekešš [-*ke'*-] (poola k. *bekiesza*), nööridega ilustatud pikk taljes kuub, Poola rahvuslik piduriie

pektiin (< kr. *pēktos* hüübinud), taime rakukestades, eriti puuviljades ja marjades sisalduv süsivesikutele väga lähedane kõrgmolekulaarne ühend (põhjustab keediste tarretumist)

pektiniidid (< ld. *pecten* kamm), *zool.* kammkarbid

pektoraalne (ld. *pectorālis* < *pectus* rind), *anat.* rinna-

pektussiin (< ld. *pectus* rind + *tussis* köha), *farm.* teatav köharohi

pekuniaarne (ld. *pecuniārius* < *pecūnia* varandus, raha), rahaline, raha-, aineline

pelaagiline (kr. *pelagikos*), mereline, mere-, meretekkeline; avaveeline, avameres esinev. Vast. *litoraalne*, *bentaalne*

pelagiaal (keskld. *pelagialis* < kr.), veekogu veekiht organismide elamisalana; avavee elustik

pelargoon e. **pelargoonium** (< kr. *pelargos* toonekurg), toalillena kasvatatav taim kurerehaliste sugukst; pärineb Lõuna-Aafrikast; ekslikult nimetatakse p-i ka *geraaniumiks*

pêle-mêle [*pee'lmee'l*] (pr.), läbisegi, segaduses; segadik, segu

peleriin (pr. *pelerine* palverändur), lühike keebitaoline õlakate iseseisvalt v. üleriide osana

peli (rts. *spel*) e. **pill** (vn. *шпиль*, sks. *Spill*), *mer.* laeva (püst)vinn ankru merepõhjast ülestõstmiseks, *pelimiseks*

peliidid (< kr. *pēlos* savi), *geol.* peeneteralised purdkivimid, peam. savid, mille osiste läbimõõt on alla 0,01 mm

pelikan (ld. *pelicānus* < kr. *pelekanos*), puguhani, suur soojamaine ujulind, kelle suure noka alumisel poolel on veniv nahkkott kalade püüdmiseks

pelima, *peli* abil ankrut üles tõstma

pellagra [-*a'g*-] (< it. *pelle* nahk + *agra* kare), karenahksus, nikotiinhappe ja mõnede B-kompleksi vitamiinide puudusest tekkiv krooniline haigus; haigusnähud on valuline nahalööve, seederikked, kehvveresus ja psüühilised häired

pelliikula (ld. *pellicula* nahake), *zool.* nahand, mõnede ainuraksete üliõhuke, vastupidav elastne väliskest

pelmeenid (vn. *пельмени*), hakklihatäidisega klimbid, väikesed keedupirukad

peloteraapia (< kr. *pēlos* savi + *teraapia*), mudaravi

peltsebul (hiliskr. *Beelzebul*, *Beelzebub* < hbr., üks muistsete vilistide jumalaid, «kärbeste isand»), kuri vaim, kurat

pemfigus (kr. *pemphix* vill), *med.*

villtõbi, villide tekkimisega iseloomustuv nahalööve

pemmikan (ind.), P.-Am. indiaanlaste lihakonserv kuivatatud, peenestatud ning rasvaga (ja hapu marjamahlaga) kokkupressitud lihast

penaadid (ld. *Penātes*), vanarooma kodu- ning koldejumalad, maja jõukuse kaitsjad

penalti (ingl. *penalty* karistus), karistus- e. trahvilöök (jalgpallis)

pence [*pens*] = *penny*

pendel (< ld. *pendulus* rippuv), vilpur, keha, mis võib võnkuda ühe punkti või joone suhtes (kasutatakse kella käigu reguleerimisel ja mitmesugustes aparaatides)

peneplaan (< ld. *paene* peaaegu + *plānum* tasandik), *geogr.* pigatasandik, peaaegu tasane, ainult pisut lainjas v. kühmlik maapind

penetrantne [-*a'*-] (ld. *penetrans*), läbitungiv, terav

penetratsioon (ld. *penetrātio*), penetreerimine, läbitungimine, sissetungimine

penetreerima (ld. *penetrāre*), läbi tungima, sisse tungima

pengö (ung.), Ungari end. rahaühik (asendatud a. 1946 *forindiga*)

penitsilliin (< kunstl. ld. *Penicillium* rohehallitus < ld. *penicillum* pintslike), *antibiootikumide* hulka kuuluv ravim, mida saadakse mõnede roheliste hallitusseente liikidest (tarvit. eriti septiliste haiguste puhul)

penn (soome *penni* < germ.), endine kodanliku Eesti väike rahaühik; praegune Soome rahaühik, = 1/100 marka

pennalism (< ld. *penna* sulg (sule)), vanemate üliõpilaste võimutsemine nooremate üle, eriti Saksamaa ülikoolides XVI—XVII s.; keelati ametlikult XVII s. keskel

penny [*peni*] (ingl. pl. *pence*), Inglise mündiühik ja vaskmünt, oli varemalt 1/12 šillingit = 1/240 naelsterlingit; üleminekuga kümnendsüsteemile (15. veebr. 1971) on uus inglise p. 1/100 naelsterlingit (s.o. £ = 100 p., kuna *šilling* üldse kadus käibelt)

pension (< ld. *pēnsio* maks), riiklik elatusraha kodanikele, kes on vanaduse v. invaliidsuse pärast teenistusest vabanenud v. kes on ülalpidaja kaotanud

pensioneerima (pr. *pensionner*), erustama, *pensionile* laskma, pensioni määrates teenistusest vabastama

pensionär (pr. *pensionnaire*), pensionisaaja

pensnee (pr. *pince-nez*), näpitsprillid

pensum (ld.), määratud tööülesanne, ülesantud õppetükk

pent(a)- (< kr. *pente* viis), viis-, viie-

pentaan, naftas sisalduv (*metaanile* keemiliselt lähedane) küllastunud süsivesinik, väga kergesti lenduv värvitu vedelik (tarvit. eriti külmutusmasinais ja külmatermomeetreis)

pentadaktüülia (< *penta-* + kr. *daktylos* sõrm), *zool.* viiesõrmelisus, viie sõrme (resp. varba) omamine kõrgemail selgroogseil

pentagonaalne, viisnurkne

pentagoon (kr. *pentagōnon*), *mat.* viisnurk

pentagramm (< *penta-* + kr. *gramma* kirjamärk; joonis, joon), korrapärane tähtviisnurk; oli vanal ajal täiuslikkuse sümbol, keskajal maagiline märk *amulettidel*

pentagrid (... ingl. *grid* võre), viievõreline elektronlamp

pentameeter (kr. *pentametros*), viisjalg, õieti kuuejalgne daktüliline, *tsesuuriga* poolitatud värss, milles kaks värsijalga on poolikud; esineb haril. koos *heksameetriga*, millega koos moodustab *distihhoni*

pentanool vt. *amüülalkohol*

pentateuh [-*eu'h*] (kr. *pentateuchos* «viisraamat»), nn. viis Moosese raamatut piiblis

pentatlon (kr. *pentathlon* < *pente* viis + *athlon* võitlus), viievõistlus Vana-Kreeka olümpiamängudel

pentatoonika (< *penta-* + *toonika*), ka p e n t a t o o n i l i n e a s t m i k, *muus.* viieheliline astmik (ilma pooltoonideta); on mitme rahva (hiina, tatari, šoti, neegri) rahvamuusika aluseks

penteen vt. *amüleen*

pentlandiit (iiri geoloogi J. Pentlandi (surn. 1873) järgi), pronkskaskollane mineraal, raudnikkelsulfiid, peamine niklimaak

pentobarbitaal, üks tähtsamaid *narkootikume* ja tõhusamaid uinuteid, eriti levinud USA-s, patenteeritud firmanime Nembutal all

pentood (< kr. *pente* viis), viie *elektroodiga* (kolme võrega) *elektronlamp*

pentoosid, *keem.* liik lihtsuhkruid, mille molekulis on viis süsinikuaatomit

pentosaanid, liitsuhkrud, mis hüdrolüüsil lagunduvad *pentoosideks*; esinevad paljudes taimedes

pentüülid, süsivesiniku radikaalid

penumbra [-*u'*-] (< ld. *paene* peaaegu + *umbra* vari), *astr.* poolvari (suuremate Päikese laikude ümber; kuuvarjutuse ajal)

peoon I (hsp. *peon* põllutööline), mõisniku poolt ekspluateeritav ja poolorja seisundis olev põllutööline L.-Am. riikides; teoorjana peetav võlglane v. põllutööliseks võetud sunnitööline

peoon II vt. *paiaan* (3)

peoonia vt. *pojeng*

peplos (kr.) e. **peplum** (ld.), vanakreeka (-rooma) naisterüü; (praegusel ajal) naiste käisteta ülerõivas (õhukesest riidest)

pepsiin (< kr. *pepsis* seedimine), maomahla *ferment*, lõhustab valke *albumoosideks* ja *peptoonideks* (tarvit. ka ravimina *düspepsia* puhul)

peptidaasid (⊲ kr. *peptos* keedetud, seeditud), *biol.* sooltes ja pärmis esinevad fermendid, mis *peptiide* edasi lagundavad

peptiidid, *biol.* valkude osalise lagunemise produktid, aminohapete ühendid, *proteiini* ja *peptoonide* vahelmised aminorühmad

peptisatsioon, *keem.* hüübe muutmine lahustuvaks kolloidsüsteemiks, näit. rasvade p. sapi toimel

peptoonid, valkude lagunemise produktid, tekivad pepsiini toimel maos; valmistatakse ka tehislikult

per aspera ad astra (ld.), raskuste kaudu tähtede poole

per capita [*kap*-] (ld.), peade järgi

pereat mundus, fiat justitia [-*ti'tsia*] (ld.), hukkugu (kas või) maailm, (kuid) õigusemõistmine peab toimuma

peredvižnikud [-*i'ž*-] (vn. *передвижники*), rühm progressiivseid vene maalikunstnikke-realiste, kes a. 1870—1923 korraldasid rändkunstinäitusi (*передвижные художественные выставки*) paljudes Venemaa linnades

peremptoorne e. **peremtoorne** (⊲ ld. *peremptōrius* hävitav), otsustav, lõplik, vastuvaidlematu

per fas et nefas [*faas*] (ld.), õiguse ja ülekohtu abil, s. o. lubatud ja lubamatute abinõudega

perfekt [-*fe'*-] (ld. *perfectum* lõpuleviidu), *lgv.* täisminevik, tegusõna ajavorm, väljendab minevikus lõpetatud tegevust

perfektiivne aspekt [-*e'*-], *lgv.* pöördsõna laad, mis väljendab tegevuse lõpetatust. Vast. *imperfektiivne aspekt*

perfektne [-*fe'*-], täielik, täiuslik

perfiidne (ld. *perfidus*), truudusetu, ebaustav, salakaval

perfo- (liitsõnades), *perforeeritud*, mulgustatud, pilustatud, sälgatud

perfokaart, sälkkaart, kartoteegikaart v. masinarvutusel tarvitatav kaart, millele on kantud vajalikud andmed vastava *perforatsiooni* abil

perfolint, *perfokaardiga* analoogiliselt kasutatav perforeeritud lint

perforaator (⊲ ld. *perforāre* mulgustama), 1) masin paberi, filmilindi jm. mulgustamiseks; 2) mäetööstuses puurmasin kivimeisse vähemate aukude tegemiseks, peam. lõhkelaengute jaoks

perforatsioon, mulgustamine, mulgustus, pilustus, sälgustus; mäetööstuses rea vähemate aukude puurimine kas lõhkelaengute jaoks v. kivimi kergemaks lahtikangutuseks; *med.* mulgustus, läbistus, mingi kehaõõne sein nasse mulgu tekkimine

perforeerima, mulgustama, läbistama, pilustama, sälkama, auke lööma v. puurima

pergamiin = *pärgamiin*

pergola (it.), lehtla; lehtlataoline juurdeehitis majal; lehtlataoliselt võrestikul kasvavad väänkasvud käigutee kohal aias

perhüdraat (⊲ ld. *per* üle + kr. *hydōr* vesi), *keem.* vesinik*peroksiid*, vesinikülihapend

perhüdrool, vesinikülihapendi 30%-line vesilahus

peri- (⊲ kr. *peri* ümber, lähedal, juures), ümber-, lähi-

periant [-*a'*-] (...kr. *anthos* õis), *bot.* õiekate (harilikult koosneb tupest ja kroonist)

periculum in mora [-*rii'k*-] (ld.), viivitamine on hädaohtlik

periderm [-*de'*-] (⊲ *peri-* + kr. *derma* nahk), *bot.* korkkude, *epidermist* asendav sekundaarne kattekude mitmeaastastel taimeosadel

perifeeria (kr. *periphereia* ringjoon), 1) *mat.* kõverjoonega piiratud pinna piirjoon; 2) piire, välisäär; piirala; ääremaa

perifeerne, *perifeerial* asetsev, perifeeriasse kuuluv, piirdeline, piirde-; p. närvisüsteem, piirdenärvisüsteem, pea- ja seljaajust väljuvad närvid koos nende lõpmetega elundeis ja kudedes

perifraas (kr. *periphrasis*), ümberütlus, teiste sõnadega väljendatu

perifraseerima, ümber ütlema, teiste sõnadega väljendama

perifrastiline, ümberütlev, teiste sõnadega väljendav, *perifraasi* kaudu avalduv

perigee (⊲ *peri-* + kr. *gē* maa), *astr.* punkt Kuu v. Maa tehiskaaslase teel, kus see asetseb Maale kõige lähemal. Vast. *apogee*

periglatsiaalne (...ld. *glaciālis* jäine, jää-), *geol.* mandrijää v. jääliustiku ümbruses asetsev v. esinev

periheel (...kr. *hēlios* päike), *astr.* punkt planeedi, komeedi v. tehiskaaslase teel, kus see asetseb Päikesele kõige lähemal. Vast. *afeel*

perikard [-*a'*-] (...kr. *kardia* süda), *anat.* südamepaun

perikardiit, südamepaunapõletik

perikarp [-*a'*-] (...kr. *karpos* vili), *bot.* viljakest

perikonder [-*o'*-] (...kr. *chondros* kõhr), *anat.* kõhreümbris

perilla (kunstl. ld. ⊲ hsp. *perilla* pirnike < *pera* pirn), Ida-Aasias kasvav taim huulõieliste suguk-st; tema seemneist pressitavat p-õli kasutatakse värnitsa, lakkide ja kiiresti kuivavate trükivärvide valmistamisel

perilümf (⊲ *peri-* + ld. *lympha* allikavesi), *anat.* läbipaistev vedelik sisekõrvas

perimeeter (kr. *perimetros*), *mat.* ümbermõõt, tasapinnal asetsevat kujundit piirav kinnine joon v. selle joone pikkus

perimetriit (⊲ *peri-* + kr. *mētra* emakas), emakakelmepõletik

periodiseerima, *perioodidesse* jagama, ajaloolisi protsesse põhiajajärkudeks liigendama

periodont (< *peri-* + kr. *odus* hammas), *anat.* hambajuure ümbris

periodontiit, hambajuure ümbrise põletik

perioigid [-*oi'*-] (kr. *perioikoi* naabrid), poliitiliselt õigusteta kodanikud Vana-Spartas, spartalaste poolt ääremaile tõrjutud endised maa pariselanikud. Vrd. *metoigid*

periood (kr. *periodos* ringkäik, ringjooks), ajajärk, teatavat kokkukuuluvat üksust moodustav piiratud tervik ajaloprotsessis; *geol.* ajastu, aegkonna (*eera*) alaosa; *astr.* aeg, mille kestel mingi astronoomiline nähtus kordub; *füüs.* võnkekestus; *mat.* korduv arvude rühm lõpmatus kümnendmurrus; *lgv.* lausestik, reast pea- ja kõrvallauseist koosnev lause; *muus.* tervik kahest sisuliselt kokkukuuluvast muusikalisest lausest

perioodika, perioodiliselt ilmuvad trükised (ajalehed, ajakirjad jm.)

perioodiline (kr. *periodikos*), korrapäraselt taasilmuv, reeglipäraselt korduv, perioode moodustav; p. murd, *mat.* kümnendmurd, milles üks arv v. arvude rühm lõpmatult kordub (0,333... 0,090909... 1,2345345...); p. trükitoode, kindlate ajavahemike järel ilmuv trükitoode, näit. ajaleht, ajakiri, aastaraamat

periost [-*o'*-] (⊲ *peri-* + kr. *osteon* luu), *anat.* luuümbris

periostiit, luuümbrisepõletik

peripateetik (⊲ kr. *peripatētikos* ümberjalutav), *peripateetilise* koolkonna liige v. pooldaja

peripateetiline koolkond, vanakreeka filosoofiline koolkond, mis arendas Aristotelese õpetust (Aristotelesel olnud tavaks jalutades õpetust jagada, millest tuletatud koolkonna nimi «jalutav»)

peripeetia (kr. *peripeteia*), äkiline elu- v. saatusemuutus; pööre süžee arengus

peripteer (kr. *peripteros* ⊲ *peri-* + *pteron* tiib), Vana-Kreeka hoone (eriti tempel), neljast küljest ümbritsetud sammaste reaga

periseleen (⊲ *peri-* + kr. *selēnē* Kuu), *astr.* Kuu tehiskaaslase orbiidi Kuule lähim punkt. Vast. *aposeleen*

periskoop (⊲ kr. *periskopeō* vaatan ringi), optikariist vaatlemiseks tõkke tagant; kasut. allveelaevadel, kaevikuis jm.

perisperm [-*e'rm*] (< *peri-* + kr. *sperma* seeme), *bot.* ümbristoitekude, seemne toitekoe väline kiht, mis on arenenud väljaspool lootekotti (kuna *endosperm* on tekkinud lootekotist)
peristaltika [-*ta'*-] e. **peristaltiline liikumine** (< kr. *peristaltikos* ümberhaarav, kokkutõmbav), mao, soolte ja mõnede teiste organite perioodilised lainelised liigutused, mistõttu nende organite sisaldis edasi nihkub
peristüül (kr. *peristylon* < *stylos* sammas), vanakreeka ja vanarooma maja sammastega ümbritsetud siseõu, kuhu avanesid maja üksikud toad
periteets e. **periteetsium** (kunstl. ld. *perithecium* < *peri-* + kr. *thēkē* kast, hoidla), *bot.* paljude kottseente (eriti jahukasteseente) ja kottsamblike sulgeosla
peritoneum [-*ne'*-] (ld. *peritonaeum* < kr. *peritonaion* ülepinguldatu), *anat.* kõhukelme
peritoniit, kõhukelmepõletik
perjodaat (< ld. *per* läbi, üle + *jodaat*), *keem.* perjoodhappe sool
perjoodhape, *keem.* kõrgeima hapnikusisaldusega *joodhape*
perkal (pr. *percale* < pärs.), peen puuvillane riie (sageli trükitud mustriga)
perkapund vt. *perkovets*
perkloorhape (< ld. *per* läbi, üle + *kloor*), *keem.* õhu käes suitsev hügroskoopne värvitu vedelik, tugevaim hape
perkloraat, *keem.* perkloorhappe sool
perkolaat, *keem.*, *farm.* kurnatis, *perkolatsiooni* saadus
perkolaator (< ld. *percolāre* läbi nõristama, kurnama), nõristaja, kurnaja, eriti apteegikurn, riist droogide ekstraheerimiseks
perkolatsioon (ld. *percolātio*), *keem.*, *farm.* läbinõristamine, kurnamine
perkovets e. **perkapund** (vn. *берковец*), end. vn. kaaluühik, 10 puuda = 163,8 kg
perkoleerima, *perkolatsiooni* teostama
perkussioon (ld. *percussio*), *med.* koputlus, sõrme v. vasarakese koputusel tekkiva heli varal kehaosa seisukorra uurimine
perkuteerima (ld. *percutere*), *med.* koputlema, *perkussiooni* teostama
perliit (< pr. *perle* pärl), 1) liik ühtlaselt peeneteralist raua-süsiniku sulamit (terase ja malmi koostisosa); 2) liik vulkaanilist klaasi
perlon (tehissõna), Saksa FV-s toodetav *polüamiid*kiudaine
perlustratsioon, perlustreerimine, (kirjade) läbivaatamine
perlustreerima (ld. *perlustrāre*), läbi vaatama, läbi uurima, põhjalikult vaatlema; eriti adressaadi teadmata kirju (avades või avamata, läbivalgustuse abil) läbi uurima
perm (Permi linna järgi NSVL- is) e. **düas** (< kr. *dyas* arv kaks), *geol.* vanaaegkonna (*paleosoikumi*) noorim ajastu ja sellele vastav ladestu
permalloi [-*oi'*] (ingl. *permalloy* < *permeaabel* + ingl. *alloy* ligatuur), *tehn.* nikli ja raua sulam mõnede lisanditega; omab suurt magnetilist läbitavust
permanentne [-*ne'*-] (ld. *permanens*), jääv, püsiv, kestev, katkestamatu; p. r e v o l u t s i o o n, pidevalt jätkuv revolutsioon; selle teooria püstitasid Marx ja Engels a. 1850, väites, et kodanlikust revolutsioonist osavõtnud proletariaat ei või rahulduda kodanlike reformidega, vaid peab muutma revolutsiooni pidevaks seni, kuni on kukutanud kõik ekspluataatorid ning kätte võitnud riikliku võimu. V. Lenin on seda ideed edasi arendades loonud õpetuse kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamisest sotsialistlikuks
permangaanhape (< ld. *per* läbi, üle + *mangaan*), *keem.* 7-valentse mangaani hape
permanganaat, *permangaanhappe* sool; tähtsaim p. on kaaliumpermanganaat
permeaabel (ld. *permeābilis*), läbitav, läbitungitav; läbilaskev
permeameeter (...kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist magnetilise läbitavuse mõõtmiseks
permissioon (ld. *permissio*), luba
permutatsioon (ld. *permutātio*), *mat.* vahetlus; mingite objektide, eriti arvude järjestuse muutmine; selle muutmise tulemus
permuteerima (ld. *permutāre*), vahetama, vahetlema, *permutatsiooni* teostama
permutiidid, tehis*tseoliidid*; kasut. veepehmendina

pernitsioosne (ld. *perniciōsus*), hukutav, hävitav; *med.* pahaloomuline; p. a n e e m i a, pahaloomuline kehvveresus
peroksidaas (...*oksidaas*), *biol.* *oksidaaside* hulka kuuluv *ferment*, esineb paljudes taimsetes organismides; kiirendab mitmete orgaaniliste ainete *oksüdeerumist*
peroksiidid (< ld. *per* läbi, üle + *oksiid*) e. **hüperoksiidid** (< *hüper-*), *keem.* ülihapendid, keemil. elemendi v. orgaaniliste radikaalide ja hapniku ühendid, mille molekulid sisaldavad omavahel seotud hapnikuaatomeid
peroraalne (< ld. *per* läbi, üle + *orālis* suuline), suu kaudu toimiv (arstimi manustamise kohta)
per os [*oos*] (ld.), suu kaudu
perpendikkel [-*i'*-] (ld. *perpendiculum* loodlood), kella pendel, tikats
perpendikulaar (ld. *perpendiculāris* ristloodis), ristjoon
perpendikulaarne, ristloodne, ristjoones, risti-, rist-
perpetuum mobile [-*pe'*- *moo'*-] (ld.), *füüs.* igiliikur, **kujutletav** masin v. seadis, mis igavesti töötab v. liigub iseenese jõul; *muus.* algusest lõpuni ühtlase (kiire) tempoga muusikapala
per procura [-*kuu'*-] (kunstl. ld.) e. ***per procurationem*** [-*tsioo'*-] (ld.), lüh. *p. p.*, volitusega, täievoliliselt
per rectum [-*eek*-] (ld.), pärasoole kaudu
perroon (pr. *perron*), 1) raudteejaama platvorm; 2) kiviplatvorm hoone välisukse ees
per se [*see*] (ld.), iseeneses, iseenesest; puhtal kujul
perseiidid, *astr.* lendtähed, mille *radiant* on Perseuse tähtkujus, ilmuvad 10. aug. paiku
persekutsioon (ld. *persecūtio*), 1) kohtulik jälitamine; 2) tagakiusamine
perseverantsus [-*a'*-] (ld. *persevērantia*), püsivus, visadus; pealekäivus
persik (< ld. (*malum*) *persicum* pärsia (õun)) e. **virsik** (sks. *Pfirsich* < ld.), toompuude perek-da kuuluva p e r s i k u p u u viltjaskarvase kattega maitsev luuvili
persisteerima (ld. *persistere*), püsima, säilima, kindlaks jääma
persistentsus [-*te'*-] (keskld. *persistentia*), püsivus, säilivus
persona [-*oo'*-] (ld.), isik; *p. grata* [*graa*-], vastuvõetav isik (eriti diplomaatilise esindajana), eelistatav v. soositav isik; *p. non grata* [*noon graa*-], vastuvõetamatu v. ebasoovitav isik
personaal (ld. *personālis* isiklik), *lgv.* isikuline tegumood
personaalne, isikuline; isiklik; isiku-
personaalpronoomen, *lgv.* isikuline asesõna
personaaž (pr. *personnage* < ld. *persōna* isik), tähtis isik; (jutu, näidendi) tegelane
personal (ld. *personālis*), isikkond, (asutuse v. käitise) isikkoosseis
personalia [-*na'*-] (ld., pl. sõnast *personāle* isiklik), isikusse puutuvad andmed; teatavate isikute elu ning tegevust käsitlevad trükised ning käsikirjad
personalism, *filos.* usulis-idealistlik vool kodanlikus filosoofias, väidab, et kogu maailm koosneb ainult lõpmatust hulgast vaimseist isiklikest üksustest, mida juhib «kõrgeim isiksus» — jumal
personifikatsioon, personifitseerimine, isikustamine, mingi elutu asja v. abstraktse mõiste kujutamine isikuna, sellele isiku (inimese) omaduste omistamine (eriti stiilivõttena)
personifitseerima (< ld. *persōna* isik + *facere* tegema), isikustama, isikuna kujutama, isiku omadusi omistama
persoon (ld. *persōna*), isik; *lgv.* pööre, verbi vormikategooria, mis tähistab, kelle poolt toimub tegevus
perspektiiv (pr. *perspective* < ld. *perspicere* läbi vaatama, vaatlema), 1) ruumi kujutamine tasapinnal selliselt, nagu ta paistab silmale ühest keskpunktist; esemete pildil kujutamine nii, et nad paistavad kolmemõõtmelistena; ruumilise kujundi ühest keskpunktist tasapinnalist projekteerimist käsitlev rakendusgeomeetria osa; 2) kaugusepilt, kaugusjoonis; 3) *väljavaade (tulevikule)
perspektiivne, *perspektiivisse* puutuv, sellele omane; (õiges) perspektiivis joonistatud; (heade) tulevikuväljavaadetega
perspektiivplaan, pikemaajaline tulevikunõudeid arvestav plaan, suunav tulevikuplaan

perspiratsioon (ld. *perspirātio*), *füsiol.* nahahingamine, vee nähtamatu aurumine ning gaaside väljumine läbi naha; (anglo-ameerika keelepruugis ka) higistamine

peršeron (pr. *percheron* < Lääne-Prantsusmaa maakonna Perche'i nime järgi), tõug suuri raskeveohobuseid

pertinaks (ld. *pertinax* vastupidav, visa, sitke), *elektr.* isoleerpapp, mis koosneb fenoplastiga immutatud ning ühtseks plaadiks kokkupressitud paberikihtidest

pertinents [-*ne'*-] (< ld. *pertinentia* juurdekuuluv), *jur.* päraldis, peaasjaga ruumilises seoses olev vallasasi, näit. masinad vabrikus

pertseptsioon (ld. *perceptio*), *psühh.* taju, objektiivse tegelikkuse peegeldumine teadvuses meelte kaudu

pertsipeerima (ld. *percipere*), *psühh.* tajuma, objektiivsest tegelikkusest meelte kaudu muljeid vastu võtma

perturbatsioon (ld. *perturbātio*), segadus, segipaiskamine, häire; *astr.* häire, planeedi kõrvalekaldumine oma korrapärasest teest mingi teise planeedi tõmbejõu mõjul

pertussiin, *farm.* leevendav köharavim

pertussis [-*u'*-] (kunstl. ld. < *tussis* köha), *med.* läkaköha

perversioon (ld. *perversio*) e. **perversiteet** (ld. *perversitas*), rikutus, loomuvastasus, pahelisus (tunde- ja eriti suguelu alal)

perversne [-*ve'*-] (ld. *perversus* pahupidi pööratud), rikutud, loomuvastane, paheline

per vias naturales [-*raa'*-] (ld.), loomulikke teid kaudu (näit. seedeelundkonna kaudu)

peseeta (hsp. *peseta*), Hispaania rahaühik, = 100 sentiimot

peso = *peeso*

pessaar (ld. *pessārium* < kr.), *med.* emakarõngas, rõngakujuline seadis kõrvalekaldunud emaka õiges asendis hoidmiseks; seadis emakasuudme sulgemiseks

pessimism (< ld. *pessimus* halvim), maailmakäsitus, mis peab kogu maailma, eriti elu ja inimesi lootusetult halvaks; kalduvus kõikjal halba näha ning eeldada, harjumuslik nukrus ning masendatus. Vast. *optimism*

pessimist, *pessimismile* kalduv, kõike halvana v. lootusetuna nägev inimene. Vast. *optimist*

pessimistlik [-*mi'*-], *pessimismile* omane, pessimismist täidetud; harjumuslikult nukker ning masendatud, sünge, lootusetu. Vast. *optimistlik*

pestilents [-*le'*-] (ld. *pestilentia*), katk

pestitsiid (< ld. *pestis* katk, nuhtlus, kahjur + *caedere* tapma), «kahjurite tapja», keemiline taimekaitsevahend. Vrd. *insektitsiid, fungitsiid*

petard [-*a'*-] (pr. *pétard*), 1) vanaaegne lõhkelaeng, püssirohuga täidetud plekktoos müüride, sildade jm. purustamiseks; 2) raudteeröõbastele asetatav pauksignaal rongi peatamiseks; 3) paukkonn, liik ilutulestikku

petehhia [-*te'*-] (kunstl. ld. < it. *petecchia* tähn, laik), *med.* täppverevalum

petii = *piii*

petitio principii [-*tii'tsio -tsi'p*-] (ld.), loogikas väärtõestus, kus tõestuse aluseks võetakse alles tõestamata väide

petit-maître [*pti'mee'tr*] (pr.), keigar, moenarr, eriti keigaritüüp XVIII s. kirjanduses

petit ouvert [*ptituvää'r*] (pr., «väike lahtine»), *preferansis* avatud kaartidega 9 kaardiga mäng, milles mängija ei tohi võtta ühtki tihi

petitsioon (ld. *petitio*), kollektiivne palvekiri, riigivõimudele esitatav kirjalik palve

petraševskilased [-*še'*-], *aj. vn.* utoopilise sotsialisti M. Petraševski (1824—1866) ümber 1845. a. Peterburis koondunud revolutsioonilise ringi liikmed

petrefakt [-*a'*-] (< kr. *petra* kalju, kivi + ld. *factum* tehtu), kivistis

petrifitseeruma, *med.* kivistuma, lubjasoolade ladestumisest kivitaoliseks muutuma (mingi elundi kohta)

petro- (< kr. *petra* kalju, kivi), kivi-, kivimi-

petroglüüf (...kr. *glyphē* uurendus), kaljujoonis, esiajaloolisel ajal kaljusse täkitud v. kriimustatud joonistus

petrograafia (...kr. *graphō* kirjutan) e. **petroloogia** (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), kivimiteadus, kivimite kirjeldamise, liigitamise, keemilise koosseisu ja tekkega tegelev teadus

petrol (ingl.), (auto- v. lennuki-) bensiin, gasoliin

petrolaatum, *keem.*, *farm.* tooröli e. nafta destilleerimisel mittelenduva jäägina saadav salvitaoline mass, (meil tavalisema nimetusega) *vaseliin*

petrooleeter (...*eeter*) = *gasoliin*

petrooleum (...ld. *oleum* õli), lambiõli, puhastatud naftasaadus

petruška (vn. *Петрушка* < *Петр* Peeter), varemini vn. rahvateatris koomiline tüüp; praegu nukuteatri peamine koomiline kuju

petuunia (ind.), L.-Am-st pärinev ilu- ja rõdulillena kasvatatav taim maavitsaliste suguk-st

pf, *muus.* lüh. it. sõnast *poco forte*, «pisut tugevalt» v. *più forte*, «tugevamini»

pfaltskrahv (sks. *Pfalzgraf*), varasel keskajal Frangi riigis kõrge õueametikandja, kuningakohtu eesistuja; hiljem kuurvürst Reini jõe keskjooksul asuva Pfalzi vürstkonnas

Pfennig (sks.), sks. väikemünt, 1/100 marka

pH, *keem.* vesinikueksponent, suurus, mis iseloomustab vesinikioonide kontsentratsiooni lahuses, seega lahuse happelisuse või leelisuse määra skaalal, mille arvud ulatuvad 0—14; mida lähemal nullile on pH, seda suurem on happelisus

piaal (vn. *пиала* < pärs.), lai kõrvata joogınõu, eriti teetass Kesk-Aasia rahvastel

pia desideria [-*de'*-] (ld.), vagad soovid

pia mater [*maa'*-] (ld., «hell ema»), *anat.* peaaju pehmekest

pianino (it. *pianino*), püstklaver

pianism (< *pianist*), *muus.* klaverimängukunst; klaverimängu kunstilised ja tehnilised iseärasused; klaverimängu tehnikat käsitlev teooria

pianissimo [*pjani'*-] (it.), *muus.*, lüh. pp, õige tasa

pianist (it. *pianista*), klaverikunstnik

piano [*pja'*-] (it.), *muus.*, lüh. p, tasa; *p. pianissimo*, lüh. ppp, äärmiselt tasa

pianoforte [-*fo'*-] (< it. *piano e forte*, tasa ja valjult), klaver

pianoola (ingl. *pianola* < it.), mehaaniliselt (suruõhu varal) mängiv klaver

piassaava (port. *piassaba* < ind.), teatava palmiliigi lehtedest saadav kiudaine (tarvit. punumistöödeks, luudadeks, köiteks jne.)

piaster [-*a'*-] (it. *piastra*), 1) väikemünt Türgis, Egiptuses, Süürias, Liibanonis, Sudaanis jm. 2) *peeso* end. nimetus

piazza [*pjatsa*] (it.), väljak, (turu)-plats

pidžaama (ingl. *pyjamas* < India k.), pükstest ning jakist koosnev ööriie v. rannakostüüm

pidžin-ingliš (ingl. *pidgin English*), moonutatud inglise keele sõnadest koosnev žargoon, hiina-inglise segakeel; tarvit. peam. Kaug-Ida sadamalinnades ja Okeaania rannikuil

pièce [*pjess*] (pr.), tükk, pala; lavatükk; *p. de résistance* [*dõ rezista'ss*], tähtsaim roog söömaajal; tähtsaim pala v. isik

piesoelekter [-*le'*-] (< kr. *piezō* rõhun), *füüs.* kristallides rõhu toimel tekkivad elektrilaengud

piesokvarts [-*ie'*-] (...*kvarts*), liik mäekristalli, mille piesoelektrilisi omadusi kasutatakse raadiotehnikas jm.

piesomeeter [-*ie'*-] (...kr. *metreō* mõõdan), 1) *füüs.* riist vedelike kokkusurutavuse mõõtmiseks; 2) riist naha rõhutundlikkuse mõõtmiseks

pieteet (ld. *pietas*), harras aukartus, sügav austus; hardus, vagadus

pietism, vagatsus; *aj.* XVII s. tekkinud usuline vool protestandi kirikus, taotles «südamevagadust» ja «maailmalõbude» hülgamist

pigment [-*e'*-] (ld. *pigmentum*), *biol.* värvis, organismides leiduv värviline ühend, annab rakkudele ja kudedele värvuse; *tehn.* lahustumatu värviline pulber värvide valmistamiseks ja mitmesugustele ainetele (kummi, plastmass jne.) värvuse andmiseks

pigmentatsioon (< ld. *pigmentātus* värvitud), *biol.* värvistus, *pigmendi* ladestus organismi kudedes; *med.* pigmendi liigne ladestus nahas laikudena (mingi haiguse puhul)

pigmenteeruma, värvistuma, *pigmenti* omandama

pii, kreeka tähestiku 16. täht (*Π*, *π*), vastab ld. *p*-le; *mat.* märk *π*, ringjoone pikkuse suhet ringi läbimõõduga tähistav irratsionaalne arv (3,14159...)

piiber (sks. *Biber*), kobras, näriliste

seltsi kuuluv väärtusliku karusnahaga loom

piidevint e. **beidevind** (holl. *bij-de-wind*), *mer.* tihttuul, tuul, mis puhub purjekale eestpoolt põiksihti nii, et laev saab siiski edasi liikuda

piik I (pr. *pique*), ratsaväelase pikk torkerelv

piik II (ingl. *peak*), *mer.* *kahvli* välisots

piilar (keskld. *pilare* < ld. *pila* sammas), *arhit.* lae v. võlvi mitteantiikstiilis kandesammas

piimid (ingl. *beams*), *mer.* teki all risti üle laeva ulatuvad puu- v. raudtalad

piinia (< ld. *pinea* < *pinus* mänd), itaalia mänd, Vahemeremail kasvav okaspuu söödavate seemnetega

piisam vt. *biisam, muskus*

piisang vt. *banaan*

piiskop (kr. *episkopos* ülevaataja), ülemvaimulik paljude kristlike kirikute organisatsioonides

piison (ld., kr. *bisōn*), varemini nii Eur-s kui ka P.-Am-s karjadena elanud loom veislaste sugukonnast; säilinud looduskaitsealadel

pikadoor (hsp. *picador*), piigiga relvastatud ratsa-härjavõitleja

pikantne [-*a'*-] (pr. *piquant*), kirbe, teravamaitseline, maitset ärritav; tundeid kõditav

pikap (ingl. *pick-up*), 1) elektrigrammofoni kõlakarp, *adapter*; 2) sõiduauto šassiile ehitatud (furgoon)veoauto

pikaresk [-*e'*-] e. **pikareskne romaan** (hsp. *picaresco* < *picaro* kelm), kelmiromaan, liik XVI s. Hispaanias tekkinud ja sealt mujale levinud seiklusromaane, kus peategelaseks on osav kelm v. vigurimees

pikee I (pr. *piqué*), tihe puuvillane riie reljeefse sissekootud mustriga

pikee II, (lennuki) pikeering

pikeerima (pr. *piquer* torkama), 1) järsult alla lendama, sööstlendu teostama (lennuki kohta); 2) riidetükki teisele riidele alla õmblema, nii et paremalt poolt õmbluspisteid näha ei ole; 3) = *pikkima* I

piketaaž (pr. *piquetage*) e. **pikettimine**, loodimistöödel v. sihi määramisel märkvaiade (*pikettide*) sisselöömine kindla vahemaa järele

piketeerima (pr. *piqueter*), valvetõkkeid (*pikette*) kohale paigutama, eriti streigi puhul tööliste valvesalku streigimurdjate vastu korraldama

pikett [-*e'*-] (pr. *piquet*), 1) väike vahisalk, valvetõke; 2) kapitalistlikes maades streikijate valvepost tööleminejate eemalehoidmiseks; 2) märkvai loodimistöödel; 4) vanaaegne pr. kaardimäng kahele inimesele

pikettimine vt. *piketaaž*

pikkima I e. **pikeerima** (pr. *piquer*), *aiand.* noori taimi idulehtede staadiumis ümber istutama

pikkima II (sks. *spicken*), pekkima, pekitükke tailihasse asetama

piklid (ingl. *pickles*), marineeritud aedvili

piknik (pr. *pique-nique*), seltskondlik väljasõit einestamisega vabas looduses

piko- (< it. *piccolo* väike), tähis p, eesliitena füüsikaliste suuruste nimetustes tähistab 10^{-12} põhiühikust, näit. piko*farad*, piko*gramm*, piko*kürii*

pikoliin (< ld. *pix, picis* pigi, vaik + *oleum* õli), *keem.* kivisöetõrvas sisalduv teravalõhnaline vedelik, lahusti ja lähteaine orgaanilisteks sünteesideks

pikolo (it. *piccolo* väike), 1) = *pikoloflööt*; 2) kelneriõpilane, kelneripoiss

pikoloflööt, väike flööt, tavalisest flöödist oktaavi võrra kõrgema heliregistriga

pikraadid, *pikriinhappe* soolad

pikriinhape (< kr. *pikros* terav, kibe), rohekaskollane kristalne aine; tarvit. kokkusulatatult lõhkeainena (*lüdiit, meliniit*), varem ka värvainena «miinikollase» nime all

piksa (vn. *пикша*), kilttursk, merekala tursklaste suguk-st

piktograafia (< ld. *pictus* maalitud + kr. *graphō* kirjutan), piltkiri, vanim kirjavorm joonistuste v. piltide näol

pilaff [-*a'*-] (trg. < pärs.), keedetud riisist ja pruunistatud ning hautatud lambalihast toit

pilaster [-*a'*-] (it. *pilastro*), seinapiilar, ühe küljega seina sees asetsev *piilar*, nelinurkne seinasammas

piljard (pr. *billard*), elevandiluust v. tehisainest kuulidega (p-i p a l l i d e g a) erilisel kaleviga kaetud laual mängitav toamäng

pill I (ld. *pilula* pallike), ravimkuulike

pill II vt. *peli*

pillerid (ingl. *pillars* tugisambad),

mer. laeva *piimide* all asetsevad püstloodsed tugipostid

piloot (it. *pilota*), 1) lennukijuht, lendur, õhusõiduki juht; 2) loots

pilotaaž (pr. *pilotage*), 1) lennukijuhtimiskunst; 2) lootsimine, lootsiasjandus

piloteerima, *piloodina* juhtima

pilss (ingl. *bilge*), laeva põhjas sise- ja väliskesta vahel asetsev renn (laevaruumi immitsenud vee kogumiseks)

piment [-*e'*-] (hsp. *pimienta*), vürts e. inglise pipar, peam. Jamaika saarel kasvava mürdiliste suguk-st puu poolvalmilt kuivatatud marjad

pimss (sks. *Bims* < ld. *pumex*) e. **pimsskivi**, urbne ning väga kerge hall kivim, tekkinud gaasirikka laava tardumisel (tarvit. lihvimis- ja puhastusvahendina)

pinakoid [-*oi'd*] (< kr. *pinax* tahvlike + *eidos* kuju), *miner.* kristallograafiline lihtvorm, koosneb kahest rööbitisest tahust, mis lõikavad üht kristallograafilist telge ning on rööbiti kahe teise teljega

pinakoteek (kr. *pinakothēkē* < *pinax* tahvlike, pilt + *thēkē* kast, hoidla), 1) vanakreeka ja vanarooma rikaste majades maalidega kaunistatud ruum; 2) maaligalerii, pildigalerii

pince-nez [*päsne'*] (pr.) = *pensnee*

pingpong (ingl.), lauatennis, laual tselluloidpallide ja puulapatsitega tennisetaoliselt mängitav toamäng

pingviin (pr. *pingouin* < ingl. *penguin*), lennuvõimetu ujulind, kasutab tiibu ujumiseks, kõnnib püstasendis; elab Lõunanabamaade rannikul

pinšer (sks. *Pinscher* < *ingl.*), puudlile ja terjerile lähedane koeratõug

pint [*paint*] (ingl.), ingl. v. am. vedelikumõõt, = $^1/_8$ *gallonit*, umbes pool liitrit

pintseerima (pr. *pincer*), *aiand.* näpistama, noore kasvava võrse latva kasvu takistamiseks sügisel maha lõikama

pintsett [-*e'*-] (pr. *pincette*), väike näpits, haaramisriist

pinxit [*pii'nksit*] (ld.), on maalinud (tarvit. märkusena kunstniku nime ees maalil), lüh. p., pinx.

pioneer (ingl. < pr.), 1) teerajaja, algataja; 2) vabatahtliku kommunistliku lasteorg-i liige NSV Liidus; 3) inseneriväe sõdur, *sapöör* mõnes riigis

pipa (kariibi k.), *zool.* loom konnaliste seltsist, nn. surinami kärnkonn

piperiin (< ld. *piper* pipar), *keem.* valge kristalne *alkaloid*, mis on pipra peamiseks toimeaineks

pipett [-*e'*-] (pr. *pipette*), imitõstel, klaastoruke väikeste vedelikuhulkade tõstmiseks ja täpseks mõõtmiseks v. tilgutamiseks

piraaja = *piranja*

piraat (ld. *pirāta* < kr. *peiratēs*), mereröövel

piranja [-*ra'*-] (port. *piranha* < ind.), L.-Am. jõgedes elav kuni 30 cm pikkune röövkala, kes parvedena kallale tungides on ohtlik isegi suurtele loomadele ja inimesele

piraruku [-*ru'*-] vt. *arapaima*

piroog (pr. *pirogue* < hsp. *piragua* < kariibi k.), ühest puutükist õõnestatud paat Kesk- ja L.-Am. indiaanlastel ja Vaikse ookeani saarte pärismaalastel

piroplasma (< ld. *pirum* pirn + kr. *plasma* moodustis), liik vere punalibledes nugivaid pirnjaid ainurakseid, tekitavad *piroplasmoosi*

piroplasmoos = *babesielloos*

piruett [-*e'*-] (pr. *pirouette*), kiire tantsupööre ühel jalal; ratsahobuse pööre tagajalgadel; kiire paigalpööre iluuisutamises

pis aller [*pizale'*] (pr.), hädavahend, hädaabinõu

pissuaar (pr. *pissoir*), nõu (käimlas) uriini äravooluks; meeste käimla

pistaatsia (ld. *pistacia* < kr. *pistakē*), Vahemeremail, Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias jm. kasvav põõsas v. madal puu, mille viljad on tuntud p i s t a a t s i a p ä h k l i t e e. roheliste pähklite nime all

pistong (pr. *piston* löögivarb), tong, sütik, vähest hulka tundlikku lõhkeainet sisaldav padruni osa, mille abil süüdatakse kogu laeng

pistool (pr. *pistole* < it. *pistola*), vanemal ajal Itaalias, Hispaanias, Portugalis, Prantsusmaal ja Brasiilias käibel olnud **kuldmünt**

pizzicato [*pitsika'to*] (it.), *muus.*, lüh. pizz., näppides, helide tekitamine poogenpillidel sõrmega tõmmates

pitekantropus [-*a'*-] e. **pitekantroop** (kunstl. ld. *Pithecanthropus* < kr. *pithēkos* ahv + *anthrōpos* inimene),

ahvinimene, vanim tuntud muistse inimese vorm, oli veel üsna lähedane inimahvile

pitekoidne [-oi'-] (...kr. *eidos* kuju, välimus), ahvitaoline

pitoreskne [-re'-] (it. *pittoresco*), maaliline, värvika pildina mõjuv, huviäratav

pitš (ingl. *pitch* kõrgus, aste, (kruvikäigu) tõus), *tehn.* ingl. tollil (*inch* = 2,54 cm) põhinev mõõtühik kruvikäigu sammu, (hammas)rataste hambumise jms. mõõtmiseks

pituitriin, *farm.* veiste ajuripatsi (ld. *glans pituitaria*) e. *hüpofüüsi* tagumise sagara ekstraktist valmistatav ravim

più [pju] (it.), *muus.* enam; *p. forte*, tugevamini; *p. lento*, aeglasemalt; *p. mosso*, liikuvamalt, kiiremini

pjedestaal (it. *piedestallo*), kuju v. mälestussamba alus

pjerroo (pr. *Pierrot* Peetrike), koomiline unistlev kuju pr. pantomiimis (esineb valgeis riideis); armunud tola tüüp

pl., lüh. sõnast *pluural*

plaan (< ld. *plānus* lame, tasane), 1) tasapind, tase; 2) tasapinnaline joonis kindla mõõtkava järgi (maja v. linna p.); 3) kavand, üldjoontes tehtud visand; 4) läbimõeldud ning kindlaksmääratud töö- v. tegevuskavand teatavaks ajaks. R a h v a m a j a n d u s p., tähtsaimaid sotsialistliku ülesehitustöö vahendeid; riikliku ja üldse rahvamajanduse planeerimine (p-i m a j a n d u s) on suurimaid sotsialistliku korra eeliseid võrreldes kapitalismiga, kus tootmise alal valitseb anarhia; 5) filmitud v. pildistatud objekti suhteline suurus võttekaadris

plaaner e. **planöör** (pr. *planeur*), purilennuk, mootorita lennuaparaat, mis stardist õhku veetuna laugleb tõusvate õhuvoolude abil

plaanima = *planeerima* I

plaanseib (sks. *Planscheibe*), *tehn.* treipingi tööspindli otsas asetsev kettakujuline seadis töödeldava eseme kinnitamiseks

plaaster (keskld. *plastrum* < kr. *emplastron*), ravimivorm, välispidiselt tarvitatav pealekleebitav kate väiksemate haavade, põletike jm. raviks

plaaž (pr. *plage* rannik), supelrand

plaat (< keskld. *plattus* lai < kr. *platys*), liistak, õhuke lame ese (tav. detailina, katte- v. viimistlusmaterjalina) mingist kõvast ainest (kivist, metallist, tehismaterjalist vm.)

plaatan (ld. *platanus* < kr. *platanos*), vahtrataoliste lehtedega kõrge ilupuu, annab väärtuslikku puitu

plaatina (< hsp. *platina* «hõbedake» < *plata* hõbe), sümbol Pt, väärismetallide hulka kuuluv element, järjenr. 78, aatomm. 195,09; tarvit. laialdaselt tehnikas

plaatinametallid [-ta'-], *plaatina* ja viis sellele keemilistelt omadustelt lähedast metalli: *iriidium*, *osmium*, *pallaadium*, *ruteenium* ja *roodium*

plafoon (pr. *plafond* lagi), *arhit.* kunstipäraselt kujundatud reljeefide v. maalidega kaunistatud lagi v. lae osa; lae- v. seinalambi lame kuppel

plagaalkadents [-e'-] e. plagaallõpp (< kr. *plagios* põik-, kõrval-), *muus.* muusikalise mõtte v. lause lõppkäik, milles eelviimane akord on 4. astme (*subdominandi*) harmoonias ning liigub 1. astmele (*toonikale*)

plagiaat (< ld. *plagium* inimese röövimine), loomevargus, näit. kirjanduslik vargus, võõraste teoste v. nende osade avaldamine omadena v. nende ulatuslik kasutamine allikat mainimata

plagiaator (ld. *plagiātor* inimeseröövija), *plagiaadi* teostaja

plagieerima, *plagiaati* teostama, teise loomingut varastama

plagioklassid [-kla'-] (< kr. *plagios* põik-, kõrval- + *klasis* murdumine), *miner.* rühm naatrium-kaltsiumpäevakive

plakat (holl. *plakkaat*, pr. *placard* < holl. *plakken* peale kleepima), 1) seinakuulutus, avalik (üleskleebitav) kirjalik teadaanne; 2) müürileht, üleskutse, pilt koos lühikese tabava tekstiga

plakeerima (pr. *plaquer* < holl. *plakken* peale kleepima), 1) õhukese väärismetalli korraga (metallesemeid) v. õhukeste vääris- v. värvilisest puidust plaatidega (puidutooteid) katma; 2) mulldkehi mätastega kattes kindlustama

plakett [-e'-] (pr. *plaquette*), metall-list vm. plaadike (enam. madalreljeefis kujutistega)

plakoidsoomus (< kr. *plax* plaat + *eidos* kuju), *zool.* (hailiste ja railiste) hammassoomus e. nahahammas

planatsioon (< ld. *plano* tasandan), *geol.* tasandamine, erosiooni toimel tasandikuks muutumine

planeerima I, 1) *plaani* v. plaane koostama; 2) maa-ala kruntideks mõõtma; 3) tasandama

planeerima II (pr. *planer*), lauglema, purilennukil v. lennukil seisatud mootoriga lendama. Vt. *plaaner*

planeet (ld. *planēta* < kr. (*astēr*) *planētes* ümberekslev täht), päikesesüsteemi keskse tähe ümber tiirlev taevakeha

planetaarium, 1) mudel planeetide, Kuu ja Päikese liikumise demonstreerimiseks; 2) optikaseadis, projitseerib kuplisarnasele ekraanile tähistaeva pildi, demonstreerides nähtavat tähistaeva liikumist ja Päikese, Kuu ja planeetide liikumist selle taustal; vastav demonstratsiooniruum

planetaarne, *planeedisse* v. planeetidesse puutuv, kogu *planeeti* hõlmav; planeedilik, planeeditaoline; *tehn.* planeeditaolise liikumisega lüli omav; p. u d u d, *astr.* kerakujulised seest hõredad udukogud, meenutavad pikksilmas planeedi ketast

planetoidid (...kr. *eidos* kuju), pisiplaneedid, *asteroidid*

planimeeter (< ld. *plānum* tasapind + kr. *metreō* mõõdan), riist tasapinnaliste kujundite pindala määramiseks, eriti plaanide v. kaartide järgi

planimeetria, tasapindade mõõtmine; tasapinnalisi kujundeid käsitlev *geomeetria* osa

planisfäär (< ld. *plānum* tasapind + kr. *sphaira* kera), maakera v. taevakera kaardiline kujutis ringjoone v. ellipsiga piiratud tasapinnal (kahe poolkerana)

plank (< pr. *blanc* valge, tühi) e. **blankett** [-e'-] (sks. *Blankett* < pr. *blanc*), ettevõtte v. firma nimega kirjapaber; osaliselt ettetrükitud tekstiga leht täitmiseks

plankton (kr.), *biol.* hõljum, vees hõljuvate (peam. üliväikeste) taim- ning loomorganismide kogum

planšett [-e'-] (pr. *planchette* lauake), 1) plaanistuslaua pealisplaat koos sellele kinnitatud paberiga plaani v. kaardi koostamiseks; 2) plaanide v. kaartide jaoks määratud lame kandetasku läbipaistvast materjalist välisküljega; 3) korseti kõvendusvarvake

plantaaž (pr. *plantage*), 1) istandus, *plantatsioon*; 2) maa sügavharimine, näit. viinamarja istutamiseks

plantaator (ld. *plantātor* istutaja), istanduseomanik, eriti troopilise kohvi-, tubaka- jne. suuristanduse omanik-kapitalist

plantatsioon (ld. *plantātio* istutamine), 1) kapitalistlikes maades suurkapitalistlik istandus, eriti kohvi-, tubaka-, puuvilla-, kautšuki- jne. istandus troopilistes koloniaalmaades; 2) sotsialistlikus kolhoosi- ja sovhoosimajanduses mingi erikultuuri (tee, puuvilla, tubaka jne.) suuristandus

planöör vt. *plaaner*

plasma (kr., «voolitu, moodustatu»), 1) v e r e p., vereleem, verelibledest vaba verevedelik; 2) rakkude elusaine, täpsemalt *protoplasma*; 3) *füüs.* aine tugevasti ioniseerunud olekus; 4) *miner.* roheline *kaltsedon*, poolvääriskivi

plasmodesmid (...kr. *desmos* side), *bot.* ülipeenikesed *protoplasma*niidikesed, ühendavad naaberrakke, ulatudes läbi rakukesta

plasmolüüs (...kr. *lysis* lahustus), *med.* plasma lagundamine bakterite poolt; *bot.* taimeraku *protoplasma* eemaldumine rakukestast ja kokkutõmbumine rakkude asetamisel rakumahlast vett äratõmbavasse lahusesse

plasmoodium (kunstl. ld. < kr. *plasma*), *bot.* limastik, rakukestata *protoplasma*mass, limaseente vormitu kogumik; *med.* malaariat tekitav ainurakne

plasmotsiid (< *plasmoodium* + ld. *caedere* tapma), malaariavastane ravimpreparaat

plast (< *plastiline*), *plastmass* (eriti liitsõna osana: vaht*plast*, poro*plast* jne.)

plastifikaatorid, *tehn.* ained, mida kasutatakse mingi massi plastilisuse suurendamiseks (vt. *plastifitseerima*), näit. värvide v. lakkide kattekihi paindlikkuse suurendamiseks, vaikudele vajaliku pehmuse andmiseks jne.

plastifitseerima (< *plastiline* + ld. *facere* tegema), *plastiliseks* (2) tegema

plastiidid (< kr. *plastos* voolitud, kujundatud), *bot.* taimeraku protoplasmas sisalduvad kehakesed, värvita *leukoplastid*, ruuged *kromoplastid* ja

rohelised *kloroplastid*; viimastes toimub *fotosüntees*

plastika (kr. *plastikē*), 1) voolimis-, kujuvalmistamiskunst, skulptuur; 2) vormide kujukus, teose vormikujundus; 3) tantsuvormis liikumiskunst, väljendusrikas tants, vabarütmiline isikupärane tantsukunst; 4) *med.* operatiivne kehakudede ümberkujundamine

plastikaat (< *plastiline*), plastifitseeritud *polüvinüülkloriid*

plastiliin (it. *plastilina* < kr.), mittekuivav tainjas savisegu (tarvit. väikeste kujude vormimiseks)

plastiline (< kr. *plastikos* voolimis-, kujundamis-), 1) *plastikasse* puutuv, painduv, ilmekas, kujukas; 2) voolitav, vormitav, kujundatav; p - d a i n e d, poolpehmed ained, mis säilitavad neile antud kuju (vt. *plastmassid*); 3) kehakujundav; p. - o p e r a t s i o o n, *med.* kujunduslõikus, moonutatud v. hävinud kehaosade ümberkujundamine v. asendamine mujalt võetud elusate kudede varal

plastmassid, *plastilised* massid, sünteetilistest v. looduslikest kõrgmolekulaarsetest ühenditest (ja mitmesugustest lisanditest) valmistatud tehismaterjalid, mis soojuse ja rõhu toimel muutuvad *plastiliseks* (2), nii et neid saab pressida, valtsida, stantsida jne.

plataan = *plaatan*

plateerima (sks. *plattieren* < *plaat*), kardama, metalli kuumvaltsides katma teise, haril. väärismetalliga; vrd. *plakeerima* (1)

platineerima, õhukese *plaatina*korraga katma

platiniit (< *plaatina*), hõõglampide tööstuses tarvitatav nikli ja raua sulam, mil on sama paisumiskoefitsient nagu plaatinal ja klaasil

platonism, vanakreeka filosoofi Platoni (427—347 e. m. a.) ja ta järelkäijate idealistlik õpetus, mille järgi aistitavate asjade maailma kõrval ja sellest kõrgemal eksisteerivat mingi «tõeline», mõistusega tabatavate «ideede» maailm, kuna asjad olevat vaid ideede varjud

platoo (pr. *plateau*), lavamaa, kõrglava, tasane kõrgendik

platoonik, *platonismi* esindaja v. pooldaja; *eluvõõras unistaja

platooniline, 1) *platonismisse* puutuv, sellele omane; 2) meelelisusest vaba, ainult hingeline (armastuse kohta); *ainult idees eksisteeriv, praktiliselt olematu v. teostamatu

platsdarm (vn. *плацдарм* < pr. *place d'armes* sõjaväeliste harjutuste v. paraadiväljak), sõjaline tugiala, kindlustatud koht v. rajoon vägede kogunemiseks enne lahingutegevuse algust; *agressiivse riigi poolt teisele riigile kallaletungimise ettevalmistuseks kasutatav maa-ala

platseerima (sks. *plazieren* < pr. *placer*), asetama, paigutama; eriti spordis palli täpselt määratud kohale suunama

platsenta [-*e'*-] (ld. *placenta* kook), 1) *anat.* emakook, imetajail (ka inimesel) raseduse ajal emakas kujunev elund, mille kaudu loode toitub ja hingab; 2) *bot.* seemnealgme kinnituskoht sigimikus

platsentaalid, *zool.* pärisimetajad

platskaart (sks. *Platzkarte*), tähendav pilet raudteevagunis nummerdatud iste- v. magamiskoha saamiseks

platvorm (pr. *plate-forme*), 1) kõrgendatud alus, lava; kõrgendatud peale- ja mahamineku v. -laadimise plats raudteejaamas; 2) lahtine seinteta ning katuseta raudteevagun v. suur lahtine veok; 3) vaguni lahtine otsmine osa; 4) *geol.* ulatuslik maakoore osa, mille kristalset aluskorda katavad horisontaalsed settekihid ja kus *tektoonilised* liikumised on aeglased ja nõrgad; 5) poliitilise partei v. rühmituse deklareeritud tegevuskava, kokkuvõtlik programm

platükefaalsus (< kr. *platys* lame + *kephalē* pea), lamedapealisus, eriti lame madalapealisuse liik

plausiibel (ld. *plausibilis* heakskiidetav), vastuvõetav, usutav, tõena paistev

plebei [-*ei'*] (ld. *plebējus*), Vana-Roomas lihtrahva, *pleebsi* liige; *alamrahva, mitte-eesõigustatud rahvakihi liige

plebeilik [-*ei'*-], *plebeidele* v. *pleebsile* omane, alamrahva-, lihtrahva-

plebistsiit (ld. *plebiscitum* < *plēbis scitum* rahva otsus), rahvahääletus, hääletus üldrahvalikule otsustamisele esitatud küsimuse kohta

pleebs (ld. *plēbs*), Vana-Rooma lihtrahvas, *plebeidest* koosnev rahvamass vastandina eesõigustatud *patriitsidele*, alamrahvas, lihtrahvas (keskajal ja hiljem)

pleed (ingl. *plaid*), šoti mägilaste mantlina kantav suur villane, ruudulise mustriga rätt; ruuduline v. triibuline reisivaip

pleenum (< ld. *plēnus* täis), täiskogu, mingi valitud riikliku, parteilise v. ühiskondliku organisatsiooni juhtiva organi koosolek täies koosseisus

plein-air [*plenää'r*] e. ***plein-air*-maalimine** (< pr. *en plein air* vabas õhus), vabaõhumaalimine, helemaalimine, eriti *impressionalismile* omane maalimislaad, mis taotleb looduslähedaste värvivarjundite ja valgusefektide edasiandmist

pleissima (sks. *spleissen*), *mer.* kahe köie v. trossi otsi enne keermeiks lahutama ja siis punumise teel ühendama

pleistoseist [-*sei'*-] (< kr. *pleistos* kõige enam + *seistos* värin), suurvärinajoon, maavärina suurima tugevusega mõju punkte kaardil ühendav joon

pleistotseen (. . . kr. *kainos* uus), *geol.* *kvaternaari* vanem osa, jääaeg e. *diluvium*

plejaad (< kr. *Pleiadēs* tähepariks muudetud seitse neitsit vanakreeka mütoloogias), rühm kokkukuuluvaid kaasaegseid silmapaistvaid tegelasi mingil alal; rühm mingi keemilise elemendi *isotoope*

pleksiklaas (sks. *Plexiglas* < ld. *plexus* põimitud), suure vastupidavusega läbipaistev plastmass, nn. orgaaniline klaas; tarvit. eriti lennuki- ja autotööstuses

plektron (kr. *plēktron* löömisriist), lipik, plaadike v. pulgake mõnel keelpillil mängimiseks

plenaaristung, täiskogu istung. Vt. *pleenum*

plenaarne (ld. *plenārius* < *plēnus* täis), täiskoguline, täiskogu-; täielik, täis

plenipotentne e. **plenipotentsiaarne** (keskld. *plenipotentiārius* < ld. *plenipotens* täievõimuline), täievoliline

plenäär e. **plenäärmaalimine** = *plein-air*

pleokroism (< kr. *pleōn* enam + *chrōa* värvus), mõnede kristallide omadus muuta värvust kristalli asendist sõltuvalt

pleonasm [-*a'*-] (kr. *pleonasmos* liigsus), liigsõnalisus, samatähenduslike sõnade tarbetu kuhjamine; liigne sõna v. väljend

pleonastiline [-*a'*-], (teatava mõtte väljenduseks) liigne, liigsõnaline (väljendi kohta)

pleroom (kr. *plērōma* täitmine, täius), *bot.* kasvukuhiku keskmine osa

plesiosaurus [-*au'*-] (< kr. *plēsios* lähedane + *sauros* sisalik), keskaegkonnas (mesosoikumis) elanud suur sisalikutaoline mereloom

plessimeeter (< kr. *plēssō* löön, peksan + *metreō* mõõdan), *med.* koputlusplaat, arstlikul koputlusel vastu ihu asetatav õhuke plaat

pletoora (kr. *plēthōrē* küllus, ohtrus), täisveresus, vere ülirohkus veresoonkonnas

pleura (kr., külg, ribid), *anat.* rinnakelme, rinnaõõnt ja kopsu kattev serooskest, mis moodustab suletud õõne

pleuriit, rinnakelmepõletik

pleuropneumoonia (< *pleura* + *pneumoonia*), samaaegne kopsu- ja rinnakelmepõletik

plii (keskülemsks. *blī*), van. nimetus seatina, sümbol Pb (ld. *plumbum*), element, järjenr. 82, aatomm. 207,19; pehme hall metall

plimutrokk (ingl. *Plymouth Rock*, kohanimi P.-Am-s), Ameerikast pärinev lihamunakanatõug

plinktuli (sks. *Blinkfeuer*), *mer.* vilktuli, märktuli korduvaist valgushelkidest

plintos (kr. *plinthos* telliskivi), nelinurkne kiviplaat samba alusena

pliotseen (< kr. *pleiōn* enam, rohkem + *kainos* uus), *geol.* *neogeeni* noorem ajastik ja ladestik, järgneb *miotseenile*

plissee (pr. *plissé*), pressitud peened voldid v. kurrud rõival

plisseerima (pr. *plisser*), *plisseed* valmistama

plokk (vt. *blokk*), ühtne risttahukakujuline tervik (näit. ehitusplokk); märkmik; hoonete rühm; *tehn.* ketas, mis võib pöörduda keskpunkti läbiva telje ümber (tarvit. tõstemehhanismi osana); l i i t p l o k k vt. *polüspast*; ümberpööratud trükitüüp; p - k a l e n d e r, ärarebitavaist paberilehtedest ploki kujul trükitud kalender; p - k o n -

d e n s a a t o r, *elektr.* plokikujuline kindla mahtuvusega *kondensaator*

plomb vt. *plomm*

plombeerima, hambale *plommi* panema

plombiir e. **plombjäär** (pr. *plombières*, Pr. kohanime järgi), koorejäätis suhkurdatud puuvilja, pähklite vm. lisanditega

plomm e. **plomb** (pr. *plomb* < ld. *plumbum* plii), 1) tinapitser, templiga varustatud metall-, peamiselt pliikettake, millega tolliasutus tõendab eseme tollist läbikäimist, vabrik kinnitab oma toodete päritolu v. millega ametiasutus varustab suletud uksi jm.; 2) hambatäidis

plommima, pliipitseriga varustama; *plombeerima*

plumbum (ld.), *plii*

plunžer (ingl. *plunger*), *tehn.* pikk (pumba)kann e. kolb

pluraalne (ld. *plurālis*), mitmuseline, mitmuslik; p. v o o t u m, mõnes kodanlikus riigis kehtiv ühe isiku õigus valida kas mitmes valimisringkonnas või omada valimisel mitut häält sõltuvalt varanduslikust, hariduslikust jm. tsensusest

plurale (mitmuses: *pluralia*) *tantum* [-*raa'*-] (ld., «ainult mitmus»), *lgv.* ainult mitmuslikus vormis esinev nimisõna (näit. *tangid*, *käärid*)

pluralis [-*raa'*-] (ld.), mitmus (vt. *pluural*); *p. majestatis* [-*taa'*-], «majesteedi mitmus», riigipea või asutuse juhi poolt ametlikes avaldustes enese kohta tarvitatav mitmusevorm («meie»); *p. modestiae* [-de'-], «tagasihoidlikkuse mitmus», kõneleja või kirjutaja poolt enese kohta tarvitatav mitmusevorm («meie»)

pluralism, *filos.* idealistlik õpetus, mille järgi kõige oleva põhialuseks olevat hulk sõltumatuid algolemusi

pluskvamperfekt (ld. *plusquamperfectum* < *plūs quam perfectum* enam kui lõpetatud), *lgv.* enneminevik, verbi ajavorm, väljendab enne mingit teist minevikusündmust toimunud tegevust (näit.: ma *olin* juba magama *läinud*, kui isa koju tuli)

pluss (< ld. *plūs* enam, rohkem), matemaatiline märk (+) liitmistehte ja positiivsete arvude märkimiseks; *paremus, hüve, omadust v. väärtust suurendav tegur. Vast. *miinus*

plutokraat, *plutokraatia* liige, miljonärist rahamees, poliitilist võimu omav suurkapitalist

plutokraatia (< kr. *plutos* rikkus + *kratos* võim), 1) rikaste valitsus, kapitalistlikes riikides (eriti Ameerika Ühendriikides) valitsev poliitiline kord, kus riigivõim tegelikult kuulub suurkapitalistidele ja maad valitsetakse rahameeste huvides; 2) rahameeste klass

plutoniidid e. **plutoonilised kivimid**, *geol.* süvakivimid, maakoore sügavuses tekkinud tardkivimid

plutonism (< kr. *Pluton*, manala jumal vanakr. mütoloogias), *geol.* õpetus, mille järgi kõik kivimid on tekkinud tulivedelast olekust tardumisel ja maakoore kujunemise tähtsaimaks teguriks on vulkaanilised jõud

plutoonium, sümbol Pu, radioaktiivne element, järjenr. 94, saadakse tehislikult teistest radioaktiivseist elementidest; omab erilist tähtsust aatomienergia tootmisel

pluural (ld. *plurālis*), *lgv.* mitmus, paljust väljendav käänd- ja pöördsõna vorm

pluviaalne (ld. *pluviālis* < *pluvia* vihm), *geol.* vihma-, vihmatekkeline

pluviograaf vt. *ombrograaf*

pluvioos (pr. *pluviôse* < ld. *pluviōsus* vihmane), vihmakuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 5. kuu, 20. (22.) jaan. kuni 18. (20.) veebr.

plöröösid (pr. *pleureuses* nutjannad, leinajannad), 1) pealeõmmeldavad leinapaelad riideil; leinaääris kirjaümbrikul; 2) jaanalinnusuled naiste kübarailustusena

plümaaž (pr. *plumage* sulestik), suletutid mõnede maade sõjaväelaste mütsiilustusena; sulgilustus naiste kübarail

plüüs e. **plüüš** (sks. *Plüsch* < pr. *peluche, pluche* < ld.), tiheda karvasega sametitaoline riie; tarvit. dekoratiivriidena, mantliteks, mänguasjadeks jne.

Pm, *promeetiumi* sümbol

p. m., lüh. ld. sõnust *post meridiem*, pärast lõunat

pneumaatik (< kr. *pneumatikos* < *pneuma* hingus, õhk, tuul; vaim), 1) suruõhuga töötav seadis oreli vilede ventiilide avamiseks; 2) *aj.* vanaaegse arstimiskooli liige, kes kõiki eluavaldusi seletas «eluõhuga»; varakristliku «vaimlaste» usulahu liige, «pühast vaimust haaratu»

pneumaatiline, hingamis-; õhu-, õhk-, suruõhu-; suruõhu abil töötav; p. a j a m, suruõhuajam; p. v a s a r, suruõhuvasar

pneumatolüüs (< kr. *pneuma* õhk + *lysis* lahustamine), *geol.* vulkaaniliste gaaside mõjul tardkivimeis toimuv moondumine

pneumatoodid (< kr. *pneuma* õhk + *odos* lävi; sissekäik), *bot.* õhulõhed

pneumo- (< kr. *pneuma* õhk), hingamis-; õhk-, õhu-; suruõhu-

pneumoajam = *pneumaatiline* ajam

pneumokokid [-*ko'*-] (< kr. *pneumōn* kops + *kokkos* tera), kerapisikud, mis tekitavad *pneumooniat*

pneumokonioos (...kr. *konia* tolm), *med.* kopsutolmumus, üldnimetus kopsu muutustele, mis on tekkinud mingi aine tolmukübemekeste ladestumise tagajärjel

pneumoonia, kopsupõletik

pneumotooraks (< *pneuma* õhk + *thorax* rind), *med.* õhkrind, õhu tungimine rinnakelmeõõnde, mille tagajärjel kops langeb kokku; k u n s t l i k p., õhu pumpamine rinnakelmeõõnde kopsutuberkuloosi ravimisel

Po, *polooniumi* sümbol

pobediit (< vn. *победа* võit), *tehn.* esimene NSV Liidus valmistatud (1929) metallkeraamiline kõvasulam volframkarbiidist ja koobaltist; praegu kasut. mõnikord metallkeraamiliste kõvasulamite üldnimetusena

poco [-*ko*] (it.), *muus.* natuke, pisut; *p. a p.*, aegamööda, vähehaaval

podagra [-*a'*- e. *po'd*-] (kr., «jalapüünis, jalavalu»), ainevahetushaigus, mille puhul kudedes, eriti liigestes ladestunud kusihappesoolad tekitavad ägedate valudega põletikke

podest [-*e'*-] (sks. *Podest* < kr. *podion* aste, alus + ld. tuletuslõpp *-estum*), trepimade, trepi vaheplatvorm; *teatr.* lavakõrgend

podestà [-*a'*] (it. < ld. *potestas* võim), keskajal keiserlik haldusametnik v. kõrgem võimukandja paljudes Itaalia linnades; kogukonnavanem v. linnapea kaasaegses Itaalias

poeem (kr. *poiēma* tehtu, teos, luuletus), pikem jutustav lüürilise koega värssteos; *muus.* programmiline lüürilist laadi vabas vormis instrumentaalpala

poeesia (kr. *poiēsis*), luule, luulekunst, loov kirjanduslik kunst; eriti värsivormiline, seotud kõnes luule; vast. *proosa*; *luulelisus, luuleline võlu

poeet (kr. *poiētēs*), luuletaja

poeetika (kr. *poiētikē*), luulekunstiõpetus, laiemas mõttes kirjandusteooria, õpetus luulekunsti olemusest, vormidest ja vahenditest

poeetiline, luuleline, *poeesiale* omane

poëta [-*ee'*-] (ld.), luuletaja, poeet; *p. laureatus* [-*aa'*-], «loorberiga kroonitud luuletaja», Inglismaal (ametlik) õuelaulik; eriti tunnustatud luuletajale antav riiklik tiitel

poëtae nascuntur... [-*ee'tä -sku'*-] vt. *nascuntur poëtae...*

poetess [-*te'*-] (pr. *poétesse* < kr.), naisluuletaja, luuletajanna

poetiseerima (pr. *poétiser* < kr.), luulendama, luules kujutama; poeetiliseks tegema, ilustama

pogost [-*go'*-] (vn. *погост*), *aj.* keskaegne vn. külakogukond (eriti Loode-Venes) ja selle keskus (tavaliselt kiriku ning kalmistu juures); külakalmistu

pogromm [-*ro'*-] (vn. *погром*), šovinistlik rüüsterünnak mõne vähemusrahva vastu

poi I (sks. *Boi* < pr. *bai(e)* kõrb, punakaspruun) = *baika*

poi II (holl. *boei* < vanapr. *boue, boe*), ujuv hoiatusmärk laevateel

poikilotermne [-*te'*-] (< kr. *poikilos* kirju, mitmekesine, vahelduv + *thermē* kuumus), *zool.* kõigusoojane; p. l o o m, kõigusoojane, «külmavereline» loom, loom ilma püsiva kehasoojuseta. Vast. *homöotermne*

point d'honneur [*puädonöör*] (pr.), auasi

pointe [*puät*] (pr.) = *puänt*

pointer (ingl., «näitaja»), lühikarvaline ingl. linnukoer

pojeng e. **peoonia** (ld. *paeonia* < kr.), aiailutaim, suureõieline mitmetijaguste lehtedega püsilill

pokaal (sks. *Pokal* < it. *boccale*), (suur) karikas

pokker (ingl. *poker*), liik hasartkaardimänge 3—8 mängijale

polaarekspeditsioon, polaarmaade uurimiseks ettevõetud *ekspeditsioon*

polaarfront, *meteor.* külm*front*, aktiivse külma õhumassi ja sooja õhumassi kokkupuute piirkond; tekitab järske ilmamuutusi

polaarjooned, *geogr.* Maa pooluseid 23,5° kaugusel ümbritsevad mõttelised paralleelringid

polaarmaad, *pooluse*lähedased maad

polaarne (keskld. *polāris*), *poolusesse* puutuv, pooluselähedane, põhja- v. lõunanaba-; vastaspoolusel asetsev, täiesti vastandlik

polaarsus, 1) *füüs.* keha omaduste v. jõudude vastand-olek vastassuunas, omaduste jagunemine vastastikku asetsevate *pooluste* vahel; 2) täielik vastandlikkus

polaarvalgus, virmalised, polaarpiirkonnas esinev valgusnähtus õhkkonnas

polarimeeter (< keskld. *polāris* polaarne + kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist valguse *polarisatsiooni* mõõtmiseks ja polarisatsioonipinna pöördenurga määramiseks optiliselt aktiivsetes lahustes

polarisaator, *füüs.* valgust polariseeriv seadis *polarisatsiooni*aparaadis

polarisatsioon, *füüs.* vastupidiste omaduste (*polaarsuse*) ilmnemine keha v. ruumi erinevais kohtades; *polaarsuse* andmine, polariseerimine; v a l g u s e p., nähtus, et murdunud v. peegeldunud valguse võnkumine omab teatavat kindlat suunda, kuna tavaline loomulik valgus võngub korrapäratult igas suunas risti valguskiirega; e l e k t r o k e e m i l i n e, g a l v a a n i l i n e p., galvaanielementides ja elektrolüüsil esinev nähtus, et antud voolule tekib vastupinge, nn. p - i - v o o l

polariseerima, *polaarsust* andma, *polaarseks* tegema; *polarisatsiooni* tekitama

polariskoop (< keskld. *polāris* polaarne + kr. *skopeō* vaatlen), *füüs.* optiline riist valguse *polarisatsiooni* vaatlemiseks

polaroid [-*oi'd*] (...kr. *eidos* kuju), valguskiiri *polariseeriv* materjal, eriti valgust polariseeriv klaas optilisteks riistadeks, polariseeriv valgusfilter

polder (holl.), mere, järve v. jõe üleujutuste eest tammidega kaitstud kuivendatud ala

poleemika (< kr. *polemikos* sõjakas), avalik vaidlus, väitlus, sulesõda

poleemiline, *poleemikale* omane, sellesse kuuluv, vastuväitlev

poleer (< *poleerima*), läige, lihv, häil

poleerima (ld. *polīre* siluma), lihvima, häilima, läikivaks hõõruma

polemiseerima, *poleemikat* pidama v. arendama, sulesõda pidama

polenta [-*e'*-] (it.), maisitangupuder (itaallaste rahvustoit)

polianiit (< kr. *polios* hall), terashall mineraal, hall mangaanimaak, *pürolusiidi* teisend

poliantes [-*a'*-] (< kr. *polios* hall, valkjas + *anthos* õis) e. **tuberoos** (< ld. *tuberosus* mugulaline), Mehhikost pärinev taim amarülliliste sugukonnast (täisnimega *Polianthes tuberosa*); kasvatatakse ilutaimena ja lõhnaainete saamiseks

poliis (pr. *police*), kindlustustunnistus, dokument kindlustuslepingu sõlmimise kohta

poliitbüroo (lühendsõna < *poliitiline büroo*), Kommunistliku Partei juhtiv organ, juhib partei tööd keskkomitee pleenumite vaheajal

poliitik, poliitikategelane, poliitikamees, *poliitikaga* tegelev isik

poliitika (kr. *politikē* linna- v. riigijuhtimiskunst < *polis* linn), 1) «osavõtt riigiasjadest, riigitegevuse vormide, ülesannete ja sisu määramine» (Lenin); p-s leiavad väljendamist klasside põhihuvid ja nende vastastikused suhted. Riigi s i s e p. kõrval on olemas v ä l i s p., mis määrab suhteid rahvuste ja riikide vahel; 2) üldiste ja avalike küsimuste kohta teadlik seisukohavõtt ja nendega aktiivne tegelemine; *tegutsemisviis, tegutsemistarkus, järelekaalutud toimimine

poliitiline, *poliitikasse* puutuv, sellega seotud; poliitikaga tegelev, riigi-

poliitiline ökonoomia, lüh. **poliitökonoomia**, teadus inimeste ökonoomilistest, s. o. ühiskondlik-majanduslikest suhteist mitmesuguseil inimühiskonna arenemisastmeil

polikliinik (< kr. *polis* linn + *kliinik*), suurem ambulatoorne raviasutus, kus antakse arstiabi mitme eriala spetsialistide poolt ja kust saadetakse arste ka haigete juurde koju; varemini tasuta linnakliinik vaesema elanikkonna jaoks

polioentsefaliit (< kr. *polios* hall + *entsefaliit*), peaaju hallaine põletik

poliomüeliit (...kr. *myelos* luuüdi), seljaaju hallaine põletik, eriti lastehalvatus, peam. lastel esinev nakkushaigus

polis (kr., «linn»), antiikaegne linn; linnriik

polismen [-*l's*-] (ingl. *policeman*), politseinik Inglismaal ja Am. Ühendriikides

polišinell [-*e'*-] vt. *pultšinell*

politesse [-*te's*] (pr.), viisakus, viisakuskombed

politikaan (vn. *политикан* < pr. < kr.), omakasupüüdlik kildkonnapoliitik, tegelinski

politiseerima, poliitiliseks tegema, poliitikaga siduma; *poliitikast* tühje sõnu tegema, poliitika üle targutama

politruk (vn. lühendsõna *политический руководитель* poliitiline juht), 1919—1942 NSV Liidu sõjaväes väeüksuste koosseisu kuulunud isik, kes oli komandöri abi ning asetäitja, eriti poliitilise töö alal

politsei (sks. *Polizei* < kr. *politeia* linnavalitsus, riigivalitsus), sisehaldusorgan, mille ülesandeks on valvata seaduste täitmise, avaliku korra ja julgeoleku üle, kapitalistlikes riikides ka maha suruda rahva rahulolematuse avaldusi

politseimeister (sks. *Polizeimeister*), *aj.* tsaristlikul Venemaal politseiülem nendes linnades, mis ei allunud maakonnapolitseile

politseinik, *politsei*teenistuja; alam politseiametnik

politseiriik, riik, mille valitsemine on omandanud sõjaväelis-politseilise iseloomu; p-s valitseb bürokratism, *politsei* omavoli ja kodanikuõigustest mittehoolimine

polituur (ld. *politūra* lihv), vedel lakk, šellakilahus piirituses vaha lisandiga (tarvit. mööblitööstuses poleerimisel); *lihv, väline läige

polje (slaavi k.), *karsti*aladel (eriti Jugoslaavias) esinev suuremõõtmeline umborg viljaka lammiga

polka (sks. < tšehhi k.), kiirerütmiline tants $^2/_4$-taktis

polkovnik [-*ko'*-] (vn. *полковник*), Nõukogude armees alampolkovnikule järgnev ja kindralmajorist madalam ohvitseri auaste; vastab enamikus teistes maades *kolonelile*

pollak (ingl. *pollack*, *-ock* > kunstl. ld. *Pollachius*), *zool.* Euroopa lääneosas elutsev röövkala tursklaste sugukonnast

pollar (ingl. *bollard*), lühike post laeva tekil (haril. 2 kõrvuti) trosside kinnitamiseks v. sadamasillal laevade kinnitamiseks

pollutsioon (ld. *pollūtio* rüvetus), iseeneslik seemnevoolus meestel, eriti magamise ajal

polo (ingl. < tiibeti k.), pallimäng kahe neljamehelise ratsameeskonna vahel; palli lüüakse pikavarreliste puuvasaratega

polonees (pr. *polonaise* poola), pidulik poola tants $^3/_4$-taktis; muusikateos selle tantsu vormis

poloonium (< keskld. *Polonia* Poola), sümbol Po, radioaktiivne element, järjenr. 84, esineb peam. uraanimaakides

polster (sks.), padjand, pehme täitematerjaliga mööblikate

polü- (< kr. *poly* palju), hulk-, hulga-, mitme-, palju-; *keem.* polümeerne

polüakrülaadid, *keem.* polüakrüülhappe estrid, polümeervaikude rühm; kasut. plastmassitööstuses

polüakrüülnitriilkiudained, *keem.* villataolised sünteeskiudained (*nitron*, *orlon*); kasut. üleriidekangaste, trikootoodete, tehiskarusnaha valmistamiseks

polüamiidid, *keem.* valged v. kollakad suure löögi-, painde- ja tõmbetugevusega *polümeerid*; kasut. kiudude (*kapron*, *nailon*, *dederon*, *perlon*, *silon*), kilede jm. valmistamiseks

polüandria [-*a'n*-] (< *polü-* + kr. *anēr* mees), mitmemehepidamine, ühe naise abielu samaaegselt mitme mehega; esineb mõne loodusrahva juures. Vast. *monandria*

polüartriit (...kr. *arthron* liiges), *med.* mitmene liigesepõletik, äge põletik mitmes liigeses korraga

polübasiit (...kr. *basis* alus), must läikiv mineraal, hõbeda, vase, antimoni ja väävli ühend; tähtis hõbedamaak

polüdaktüülia (...kr. *daktylos* sõrm), liigsõrmesus v. liigvarbasus, ülemääraste sõrmede v. varvaste omamine

polüdipsia [-*di'*-] (< kr. *polydipsios* paljujanunev), *med.* liigjanusus, haiguslikult suur janu

polüeeder (< *polü-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), *mat.* hulktahukas, hulknurkadega (tahkudega) piiratud ruumiosa

polüembrüoonia (...kr. *embrüon*), *biol.* mitme loote arenemine ühest munarakust v. seemnealgmest

polüestrid, *keem.* polümeervaikude rühm; kasut. villataoliste kiudainete (*elaan, dakron, lavsaan, terüleen*), kilede, lakkide, liimide jne. valmistamiseks

polüeteen e. **polüetüleen**, *keem. eteeni* (*etüleeni*) *polümerisatsiooni* teel valmistatav kõva valge tehisaine, üks tähtsamaid *plastikaate*; tarvit. elektrijuhtmete isolatsiooniks, toidunõude, piimapudelite jne. valmistamiseks

polüfaag (< *polü-* + *faag*), paljusid taime- v. loomaliike sööv loom

polüfaagia (...kr. *phagein* sööma), *med.* haiguslikult suur isu

polüfoonia (kr. *polyphonia*), *muus.* mitmehäälsus, milles hääled liiguvad võimalikult iseseisvate erinevate meloodiatena

polüfooniline, *muus.* mitmehäälne, *polüfooniale* omane

polüfüülia (< *polü-* + kr. *phylē* tüvi) e. **polüfüleetiline põlvnemine**, *biol.* teooria, mille järgi elu põlvneb mitmest põhivormist. Vast. *monofüülia*

polügaamia (...kr. *gamos* abielu), mitmikabielu, ühe isiku abielu mitme teisest sugupoolest isikuga; enamasti: mitmenaisepidamine; *zool.* ühe sugupoole suguline kooselu mitme vastassoost indiviidiga sama paaritumisaja jooksul. Vast. *monogaamia*

polügaamiline, *polügaamiale* omane, mitmikabieluline

polügeenia e. **polügeensus** (< *polü-* + *geen*), *biol.* tunnuse määratletus mitme erineva *geeni* poolt

polügenees (< *polü-* + kr. *genesis* teke), mitmest lähtest tekkimine; liigi, tüübi vm. tekkimine eri aegadel v. eri kohtades

polügeneetiline, mitmesuguse päritoluga, eri tekkega (näit. mitmesuguste kivimite purdmaterjalist koosneva sette kohta)

polügenism, *polügeneesi*teooriat pooldav suund mitmetes teadusharudes (antropoloogia, folkloristika jm.)

polüglott [-*o*'-] (kr. *polyglottos* paljukeelne), 1) palju keeli valdav isik; 2) sama sisu mitmes eri keeles kõrvuti pakkuv väljaanne

polügonaalne, *polügooni*kujuline, hulknurkne

polügoon (kr. *polygōnos* paljunurkne), *mat.* hulknurk; *sõj.*, *tehn.* maa-ala (v. mereosa) relvade, seadmete ja maastikul liikuvate v. töötavate masinate katsetamiseks ja neid kasutama õpetamiseks

polügraafia (kr. *polygraphia* paljukirjutamine), trükitööstus, trükindus, trükitoodete valmistamine

polügraafiline, *polügraafiasse* puutuv; trükitööstuslik, trükinduslik

polügrafist, *polügraafia*töötaja; polügraafia spetsialist

polügüünia (< *polü-* + kr. *gynē* naine), mitmenaisepidamine, ühe mehe abielu samaaegselt mitme naisega. Vast. *monogüünia*

polüheedid (...kr. *chaitē* pikk karv), *zool.* hulkharjasussid, klass rõngusse. Vrd. *oligoheedid*

polühistor [-*i*'-] (...kr. *histōr* teadja), rohkete ning mitmekülgsete teadmistega õpetlane

polükarpne [-*a*'-] (...kr. *karpos* vili), *bot.* elu jooksul korduvalt õitsev ja viljuv (taime kohta); mitmeemakaline (õie kohta)

polükloorvinüül, *keem.* *atsetüleenist* ja vesinikkloriidist saadud *polümeer*; kasut. plastmassitööstuses jm.

polükondensatsioon (...*kondensatsioon*), *keem.* *makro*molekulide moodustumine lähteainete lõhustumise ja funktsionaalsete rühmade paljukordse vahetumise teel; p. saaduste ja lähteainete elemendiline koostis ei ole sama. Vrd. *polümerisatsioon*

polükroomia (kr. *polychrōmos* mitmevärviline), 1) mitmevärvilisus maalikunstis, skulptuuris v. ehituskunstis; 2) mitmevärvitrükk

polükroomne, mitmevärviline, kirev

polümeeria e. **polümeersus** (kr. *polymerōs* mitmekordselt < *meros* osa), *keem.* nähtus, et erisugused ained omavad ühesugust elemendilist koostist, kuid erinevat molekulmassi, kusjuures ühe aine molekulmass on teise molekulmassi mitmekordne; *biol.* tunnuse sõltuvus mitmest ekvivalentsest geenist

polümeer, *polümerisatsiooni* teel saadud aine; sellise aine molekul

polümeerne, *polümeerile* v. *polümeeridele* omane

polümerisatsioon, *keem.* lähteaine molekulide liitumine suurteks makromolekulideks; tekib elemendiliselt koostiselt sama, kuid omadustelt ja molekulmassilt erinev ühend; eristatakse ahelp. ja astmelist. p.; kasutatakse näit. sünteetilise kummi ja paljude *plastmasside* valmistamisel

polümeriseerima e. **polümeerima**, *polümerisatsiooni* teostama

polümetalliline, *miner.* mitut metalli sisaldav (maagi kohta)

polümorfism (< kr. *polymorphos* mitmekujuline), mitmekujulisus, mitmel erineval teisendkujul esinemine; *biol.* sama looma- v. taimeliigi esinemine mitmel eri kujul; *miner.* aine omadus tahkes olekus esineda enam kui ühes kristallograafilises kujus

polümorfne [-*mo*'-], mitmekujuline

polüneuriit (< *polü-* + *neuriit*), mitmene närvipõletik, paljude närvide põletik korraga, sageli sümmeetriliselt mõlemal kehapoolel

polünoom (...kr. *nomos* osa, liige), *mat.* hulkliige, lõpliku summa näol esinev matemaatiline avaldis

polüploideerima, *polüploidsust* tehislikult esile kutsuma (näit. uute taimesortide loomise otstarbel)

polüploidia e. **polüploidsus** (< *polü-* + kr. *haploos* ühekordne + *eidos* kuju), *biol.* (rakutuuma) *kromosoomide* kogumiku mitmekordistumine võrreldes nende normaalse arvuga

polüploidne, *biol.* mitmekordistunud kromosoomide kogumikuga (rakutuuma kohta)

polüpropüleen, *keem.* polümeriseeritud *propüleen*, kõrgmolekulaarne ühend; tarvit. näit. torude, sanitaarseadmete jms. valmistamiseks

polüsahhariidid (< *polü-* + kr. *sakcharon* suhkur + *eidos* kuju, välimus), *keem.* liitsuhkrud, eriti suurema liitmolekuliga (mitmest *monosahhariidi* molekulist koosneva molekuliga) süsivesikud

polüseemia (...kr. *sēma* märk), *lgv.* sõna mitmetähenduslikkus. Vast. *monoseemia*

polüsemantiline (...kr. *sēmantikos* märkiv, tähendav), mitmetähenduslik

polüsomaatia (< *polü-* + kr. *sōma* keha), *biol.* erineva *kromosoomide* arvuga rakkude koosesinemine samas koes või organismis

polüspast [-*a*'-] (kr. *polyspaston* < *spaō* tõmban), tali e. liit*plokk*

polüspermia [-*e*'-] (< *polü-* + kr. *sperma* seeme), *biol.* viljastamisel mitme seemneraku tungimine munarakku

polüstüreen e. **polüstürool**, *keem.* väärtuslik klaasisarnane kõva plastmass, mida saadakse *stürooli* polümeriseerimisel; tarvit. isoleermaterjali, ehitusplaatide jpm. tootmiseks

polüsulfiidid, *keem.* väävli ühendid metallidega, mis sisaldavad rohkem väävlit kui *sulfiidid*

polüsündeton [-*sü*'-] (kr. *polysyndeton* paljuseotu), sidesõnade rohkus, sama sidesõna korduv tarvitamine samas lauses

polüsünteetilised keeled vt. *inkorporeeritvad keeled*

polüteen = *polüetüleen*

polütehnikum [-*e*'-] (sks. *Polytechnikum* < kr. *technē* käsitöö, kunst), kõrgem tehniline õppeasutus, tehnikaülikool; (mõnel maal) tehnikakeskkool, kõrgem tööstuskool

polütehniline, mitmesuguseid *tehnika* alasid haarav v. õpetav; p. haridus, haridussüsteem, kus õpilased tutvuvad nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt kaasaegsete tööstus-, põllundus- jm. tootmisprotsessidega

polüteism (< *polü-* + kr. *theos* jumal), mitme jumala kummardamine. Vast. *monoteism*

polüteist, mitme jumala kummardaja

polütonaalne, *muus.* mitmehelistikuline, mitmesse eri tonaalsusse kuuluvaid helisid samaaegselt kasutav (muusika kohta)

polütsüteemia (*polü-* + kr. *kytos* rakk + *haima* veri), *med.* vere punaliblede haiguslik rohkenemine

polüuretaanid (... *uretaan*), *keem.* omadustelt *polüamiidide* sarnased suure elastsusega plastmassid, milledest valmistatakse ka sünteeskautšukit, *porolooni*, lakke, kiudaineid (peam. harjased, jõhvid)

polüuuria (...kr. *uron* kusi), *med.* liigkusesus, haiguslikult rohke kuse eritumine

polüvinüülid, *keem.* polümeriseeritud *vinüül*ühendid, kasutatakse sün-

teeskautšuki, kilede, liimide, lakkide, kiudainete jm. tootmiseks

polüvitamiin (*polü-* + *vitamiin*), *farm.* mitut vitamiini sisaldav vitamiinipreparaat

polüüp (kr. *polypus* < *poly* palju + *pus* jalg), *zool.* ainuõõssete kinnistunud põlvkonna üldnimetus; mõnede kaheksahaarmeliste vananenud nimetus; *med.* liik naha- v. limaskestakasvajaid, näit. n i n a p.

pomerants (sks. *Pomeranze* < keskld. *pomerancia* < ld. *pōmum* puuvili + it. *arancia* apelsin), pomerantsipuu vili; p - i p u u, troopilisest Aasiast pärinev igihaljas viljapuu, mille väikestest apelsinitaolistest viljadest valmistatakse likööri ja marmelaadi, lehtedest, õitest ja viljakoorest õlisid ning ravimeid

pomestje [*-me-'*] (vn. *поместье*), *aj.* teenismõis, riigiteenistuse tasuks antud mõis feodaalsel Venemaal

pomoloogia (< ld. *pōmum* puuvili + kr. *logos* mõiste), teadus viljapuude ja -põõsaste sortidest

pomp (ld. *pompa*), (väline) toredus, hiilgus, pidulikkus

pompaduur (Prantsuse kuninga Luois XV armukese markiis Pompadouri nime järgi), 1) naiste kotikesekujuline käsitasku, käsitöökotike; 2) teatavat tüüpi riidemuster, soengustiil jm.; 3) vene kirjanduses: upsaka põikpäise ametniku-administraatori tüüp

pompelmuus [*po'-*] vt. *greipfruut*

pompoon (pr. *pompon*), ehistutt, ehisnupp (riideil, mütsil, toakingadel)

pompoosne (ld. *pompōsus*), (tehtult) tore, väliselt hiilgav, (ülespuhutult) pidulik

pomposo [*-po'so*] (it.), *muus.* säravalt, suurejooneliselt

pond (< ld. *pondus* kaal), *füüs.*, *tehn.* süsteemiväline jõuühik, tähis p; 1 p = 980,665 · 10^{-3} N

poneerima (ld. *ponere* panema, asetama), eeldusena võtma, oletama

poni (ingl. *pony*), tõug väikesekasvulisi hobuseid

ponsseerima (pr. *poncer* < *ponce* pimss), 1) joonistusi kopeerima söetolmu abil, mis tungib läbi pauspaberile originaali järgi tehtud augukeste; 2) pimsiga poleerima

ponssoo (pr. *ponceau* põldmagun, punane moon), tulipunane värvus v. riidevärv

pontifex [*-ks*] (ld.), preester Vana-Roomas, preestritekolleegiumi liige; hiljem: kristlik preester v. piiskop; *p. maximus* [*-ks-*], ülempreester Vana-Roomas; paavst

pontifikaat (ld. *pontificātus*), ülempreestriamet; paavstiamet ja ametiaeg

pontiline (< ld. *Pontus* < kr. *Pontos* (*Euxeinos*) Must meri, selle rannik), steppidega seotud, stepi-, eriti Musta mere äärsetele steppidele omane, sealt pärinev (taimeliikide kohta)

pontoon (pr. *ponton* < ld. *pōns* sild), ujuk, sillapaat v. silindrikujuline metallist ujuvvahend ujuksildade, ujuvkraanade jne. kandmiseks; vesilennuki telik veel libisemiseks; p - s i l d, ujuksild, p-idele ehitatud sild

pontšik (vn. *пончик* < poola *pączek*), ümmargune keedupirukas, sõõrik

pontšo (hsp. *poncho*), L.-Am. päritoluga üleriie nelinurksest riidetükist pea-auguga keskel

poodium (ld. *podium* < kr. *podion* aste, alus), kõrgendatud alus v. põrand; kõrgendatud lava

pool [*puul*] (ingl.) = *puul*

poolus (ld. *polus* < kr. *polos* pöördepunkt), 1) (taevakeha) naba, pöörlemistelje otspunkt; maakera põhja- v. lõunanaba; 2) kumbki kahest magnetiotsast, kus külgetõmbejõud on kõige suurem; 3) elektrivoolu-allika erinimelised (pluss- ja miinus-) otsklemmid, galvaanielemendi anood ja katood; * k a k s p - t, kaks äärmust, äärmised vastandid. Vt. *polaarne*

poonima (sks. *bohnen*), vahatama, (põrandat) vahaga läikivaks hõõruma

poor (kr. *poros* läbikäik, ava), 1) urve, väike vaheruum aines; 2) väike avaus nahas, näit. higiauk; 3) piiratud õhem koht taimeraku seinas, mille kaudu toimub hõlpsamini *osmoos*

poorne, urbne

poort (sks. *Borte, Borde*), äärispael, nöör, pael v. lint riiete v. mööbli ääristamiseks

poos (pr. *pose*), (keha) seisang; *tehtud hoiak v. mõju taotlev võlts esinemine

pootshaak (sks. *Bootshaken* paadihaak), pikavarreline ühe sirge ja ühe kõvera haruga raudhaak

pootsman (sks. *Bootsmann*), tekimeeskonna kõrgeim kutsejärk, laevatööde juhataja ning madruste väljaõpetaja

popeliin e. **popliin** (pr. *popeline*), tihe labane ripsriie siidist v. puuvillast lõimega

popmuusika (< ingl. žargoonlühend *pop* = *popular* populaarne, rahvapärane), laiadele massidele meelepärane kerge muusika, haarava rütmiga kaasaegne laulu- v. tantsumuusika

popularid (ld. *populāres*), Vana-Rooma vabariigis lihtrahvale toetuv poliitiline erakond

populaarne (ld. *populāris* rahvalik < *populus* rahvas), üldarusaadav, laiale rahvamassile määratud, üldtuntav, rahva seas tuntud ning poolduud

popularisaator, populariseerija, rahvalikustaja

popularisatsioon, populariseerimine, rahvalikustus

populariseerima, *populaarseks* tegema, rahvalikustama, üldarusaadavaks tegema, rahvamassidele tutvustama, levitama

populaarsus, üldarusaadavus, üldtuntus

populatsioon (ld. *populātio* < *populus* rahvas), rahvastamine, rahvastus; rahvastik, elanikkond; *biol.* asurkond, ühte looma- v. taimeliiki kuuluvate, omavahel ristuvate isendite kogum teataval pindalal; *mat.*, *astr.*, *statistika* arvutuse aluseks võetav üksikesemete (näit. taevatähtede) kogumik

popurrii (pr. *pot-pourri* segatoit), mitmesuguseist viisidest v. suurema helitöö katkendeist kokkuliidetud helitöö; *segu, pudi-padi

porfüriinid (< *porfüür*), *biol.* rühm orgaanilisi pigmente, metallivabad ühendid, peamiselt *hemoglobiini* ja *klorofülli* lagunemisproduktid

porfüür (< kr. *porphyra* purpur), purpurkivim, tardkivim, milles võib eristada peeneteralist põhimassi ja sellesse suletud suuremaid kristalle

poriomaania (< kr. *poreia* kõndimine, hulkumine + maania), med. hulkumismaania, haiguslik hulkumis- v. rändamistung

pornograafia (< kr. *pornē* hoor + *graphō* kirjutan), nilbe sisuga kirjandus v. kujutised; nilbus kirjanduses v. kunstis

pornograafiline, *pornograafiasse* puutuv, sellele omane, nilbe, kõlvatu

poroloon (tehissõna), tehisaine *polüuretaani* liik, pehme vahtpolüuretaan, mida kasutatakse pehme mööbli, sõidukite istmete, soojade rõivastusesemete jms. valmistamiseks

porru (ld. *porrum*) e. **porrulauk**, taim laugu perek-st, kasvatatakse köögiviljana

port (ld. *portus*), sadam, sadamalinn

portaal (keskld. *portāle* < ld. *porta* värav, uks), 1) (ehitise) arhitektuuriliselt kujundatud sissekäik v. värav; 2) portaalkraana tugipukid; p - k r a a n a, rööbastel liikuv pöördkraana, mille alt võib läbi sõita raudteerong

portamento [*-e'-*] (it.), *muus.* sujuv üleminek ühelt helilt teisele

portatiivne (pr. *portatif* < ld. *portāre* kandma), (hõlpsasti) kantav, kaasaskantav

porter (< ingl. *porter's ale* «pakikandja-õlu»), kange must ingl. õlu

portfell (pr. *portefeuille*), 1) aktikirjamapp, kirjatasku; 2) ministrimapp, ministri ametiala; 3) vekslite v. muude väärtpaberite hoiukoht v. nende tagavara pangas; toimetuse v. kirjastuse poolt vastuvõetud käsikirjade kogu

portikus (ld. *porticus*), sammaseeskoda, (sammas)hall

portjee (pr. *portier*), uksehoidja

portjäär (pr. *portière*), (raske) ukse-eesriie

portlandtsement [*-me'-*] (< ingl. kohanimi + *tsement*); tolmpeen sinakashall pulber, saadakse paakumiseni kuumutatud lubjakivi ja savi segust, seda pärast jahtumist peeneks jahvatades (tarvit. sideainena ehitustöödel jm.)

portmonee (pr. *porte-monnaie*), rahakott, rahatasku

porto (it.), postisaatemaks, eriti saajalt postikuludena sissenõutav juurdemaks

porto franco [*-ko*] (it.), vabasadam, mõnes kapitalistlikus riigis muust territooriumist tollipiiriga eraldatud sa-

dam kaupade tollivaba sisse- ja väljaveoga

portolaan vt. *portulaan*

portpleed (vn. *портплед* < pr. *porter* kandma + ingl. *plaid* pleed), kokkurullitav reisikott, peamiselt magamisriiete jaoks

portree (pr. *portrait*), teatava isiku kujutus maalis, skulptuuris v. fotograafias, ka kirjanduses; kitsamas mõttes: näopilt

portreteerima, (kellegi) *portreed* valmistama

portretist, *portree*maalija

portselan (it. *porcellana*), *kaoliini*, jahvatatud kvartsi ja päevakivi segu paakumiseni põletamisel saadav tihe poolläbipaistev mass, sellest materjalist peenkeraamikatooted

portsigar (pr. *porte-cigares* sigarikandja), sigari-, sigareti- v. paberossitoos

portsjon (pr. *portion* < ld. *portio*), määratud osa, annus

portulaan e. **portolaan** (pr. *portulan* < it. *portolano* tüürimees), keskaegne merekaart v. meresõidu-käsiraamat; ka (vanaaegne) kompasskaart, 32 rumbijoonega meresõidukaart

portulak (ld. *portulāca*), üheaastane lihav köögiviljataim, mille lehti kasutatakse salatina ja haljassupiks

portupee (< pr. *porte-épée*), ehisripatsiga mõõgarihm; p-junkur e. p-kadett, tsaristlikul Venemaal sõjakoolis õppija, kes oli jaoülema, rühmavanema v. veltveebli kohal

portvein (Portugali linna Porto e. Oporto nime järgi), liik tumepunast v. valget veini

posament [-e'-] (sks. < pr. *passement*) e. **posument**, riide pealislisand, pael, poort v. tutt

posaun [-au'n] vt. *tromboon*

poseerima (pr. *poser*), teatavat poosi võtma, seisangut v. hoiakut omandama, võetud asendis olema; *tehtult ning iseäratsevalt käituma

positiiv (ld. *positivus*), õigete valgusvahekordadega päevapilt, *negatiivilt* saadav äratõmme; *lgv.* algvõrre; *muus.* väike jalgklahvistikuta orel

positiivne, tegelikult antud, tõeline, tegelikkusel põhinev, kindel; p. filosoofia = *positivism*; jaatav; vast. *negatiivne*; *mat.* nullist suurem (arvu kohta); *elektr.* leppeliselt plussmärgiga tähistatav

positivism, idealistlik suund XIX ja XX s. kodanlikus filosoofias; p. peab «positiivseks» kogemuseks ainult eriteaduste andmeid ning eitab filosoofiat omaette teadmistevaldkonnana; p-i rajajaks peetakse pr. filosoofi Auguste Comte'i (1798—1857)

positron, *füüs.* positiivse laenguga elementaarosake, omab elektroni massi, kuid vastupidist laengut

positsioon (ld. *positio*), 1) asupaik, asetus, asend, seis; 2) eriti sõjaväe maa-ala v. asetsemiskoht lahingutegevuses v. selle eel; 3) jalgade (ja käte) asend tantsus v. põhiseis vehklemisel; 4) sõrmede asetus poognapillide mängimisel; 5) malendite v. kabendite asetus mängus; *seisukoht, vaatepunkt, arvamus; p-isõda, kaevikusõda, sõjapidamisviis, mil pooled on vastastikku tugevasti kindlustunud oma positsioonidele

posituur (ld. *positūra*), seisang, tahtlikult võetud asend

possaad (vn. *посад*), *aj.* Vana-Venes väljaspool linnamüüre olev äri-linnaosa

possaadnik (vn. *посадник*), *aj.* Kiievi-Venemaal vürsti asemik; XIV—XV s. Novgorodis ja Pihkvas kõrgeim rahvakoosolekul valitud ametnik

possessiivne (ld. *possessivus*), omastav, omastust v. kuulumist väljendav

possessiivpronoomen, *lgv.* omastav asesõna

possessiivsufiks, *lgv.* omastusliide, mis käändelõppude järel noomeni külge liitununa tähistab kuuluvust (*nääldasa* = oma näo poolest)

possessioon (ld. *possessio*), omamine, valdamine, (juriidiline) valdus

possessor [-e'-] (ld.), omanik, valdaja

possibilistid (< ld. *possibilis* võimalik), äärmiselt oportunistlik suund pr. sotsialistlikus liikumises XIX s. lõpul, väikekodanlik rühm, mis hiljem sulas kokku oportunistliku pr. sotsialistliku erakonnaga

post I (pr. *le poste*, it. posto < ld. *positum*), 1) määratud koht, ametikoht; 2) sõjaväeline vahi-, valve- v. seisukoht

post II (pr. *la poste*, it. *posta* < ld. *posita*), 1) sideasutus, riiklik asutus kirjade ja pakkide edasitoimetamiseks; 2) saadetavad v. saadavad kirjad ning pakid

post III (< ld. *postis*), tulp, sammas

post- (< ld. *post* pärast), pärast-, taga-, järel-

post Christum natum [*kr- naa-*] (ld.), lüh. *p. Chr. n.*, pärast Kristuse sündi (s. o. meie ajaarvamise järgi)

postament (kunstl. ld. *postamentum*), kõrge alus kujude, vaaside jne. asetamiseks

postdateerima (< *post-* + *dateerima*), hilisema kuupäevaga varustama

postdentaal (...*dentaal*), *lgv.* otse (ülemise) hammaste rea taga (keeleotsaga) moodustatav konsonant

postdentaalne (...*dentaalne*), *lgv.* otse (ülemise) hammaste rea taga moodustatav

postdorsaal (...*dorsaal*), *lgv.* keeleselja tagaosaga moodustatav häälik

postembrüonaalne (...*embrüo*), lootejärgne; p. arenemine, loomorganismi arenemine pärast sündimist v. munast koorumist

poste restante [*post resta't*] (pr.), «nõudmiseni», märge postisaadetisel, et see tuleb väljastada adressaadile postkontoris

post factum [*-fak-*] (ld.), pärast sündmust, pärast midagi juhtunut

postglatsiaalne (< *post-* + ld. *glaciālis* jäine, jää-), *geol.* jääajajärgne, pärastjääaegne

post hoc, ergo propter hoc [*hok*] (ld.), «pärast seda, järelikult seepärast», loogikaviga, kus ajalist järgnevust samastatakse põhjusliku seosega

post hominum memoriam [*-mo'-*] (ld.), igipõlisest ajast peale

postiljon (pr. *postillon* postipoiss, postimees), kirjakandja

postluudium (kunstl. ld. *postlūdium* < ld. *lūdus* mäng), järelmäng, teise helitööga liituv v. tervele kontserdiprogrammile järgnev orelihelitöö

post meridiem [*-rii'-*] (ld.) vt. *p. m.*

postmortaalne (< ld. *post mortem* pärast surma), surmajärgne, pärast surma tekkiv v. toimuv

postoperatiivne (< *post-* + *operatiivne*), *med.* lõikusejärgne

postpositiivne (ld. *postpositīvus*), *lgv.* järele asetatav, lõppu liidetav; p. artikkel, sõna lõppu liituv määrav artikkel (näit. rootsi, bulgaaria v. rumeenia keeles)

postpositsioon (kunstl. ld. *postpositio*), *lgv.* tagasõna, põhisõna järel tarvitatav kaassõna. Vrd. *prepositsioon*

postskriptum [-i'-] (ld. *post scriptum*), lüh. P. S., järelkiri kirja lõpus

postulaat (ld. *postulātum* nõutav), nõue, (nõutav) eeldus, kehtivana eeldatud alusväide, formaalselt tõestamata põhieeldus

postuleerima (ld. *postulāre* nõudma), alusväitena eeldama, tõestamatult kehtivaks lugema, paratamatuks nõudeks pidama

postuumne (ld. *postumus*), surmajärgne, pärast isa surma sündinud (lapse kohta); pärastsurmane (teose, kuulsuse jne. kohta)

posument vt. *posament*

posöör (pr. *poseur*), poseerija (vt. *poseerima*), ennast tähtsaks teeskleja

pošeerima (pr. *pocher*), koorest vabastatud muna keevasse vette langetades keetma

potamoloogia (< kr. *potamos* jõgi + *logos* mõiste), jõeteadus, vooluvesi käsitlev hüdroloogia osa

potas (holl. *potasschen*, sks. *Pottasche* potituhk) e. **kaaliumkarbonaat**, valge teraline aine, leidub taimede tuhas; tarvit. kaaliumisoolade valmistamisel, klaasitööstuses, värvimisel, fotograafias jm.

potassium [-a'-] (kunstl. ld. < *potas*), *kaaliumi* nimetus inglise ja prantsuse keem. terminoloogias

potentaat (ld. *potentātus* ülemvõim), võimur, võimukandja, valitseja

potentne [-te'-] (ld. *potens*), võimas; võimeline, eriti suguvõimeline. Vast. *impotentne*

potents [-e'-] (ld. *potentia*), võim, (toimimis-, jõudlus-)võime, eriti suguvõime; *mat.* aste

potentseerima, *mat.* astendama, arvu teatavasse astmesse tõstma; antud *logaritmi* järgi sellele vastavat arvu v. algebralist avaldist leidma

potentsiaal, (varjatud) toimimis- v. jõudlusvõime, varusolev jõud; *füüs.* (elektri, magneti, raskusjõu) jõuvälja tugevus mingis punktis; *lgv.* võimalikkuskõneviis, verbivorm, mis tegevust esitab võimalikuna

potentsiaalne, võimalik; varjatud kujul toimimisvõimeline, varuks olev; p. energia, energia, mida omab keha oma asendi tõttu (näit. ülestõstetud kehas peituv töövõime)

potentsiomeeter (< *potents* + kr. *metreō* mõõdan), teatav pingejagur; teatav elektromotoorjõu vm. sellest sõltuvate suuruste mõõteseade

potpourri [*popuri'*] (pr.) = *popurrii*

potsolaan e. **potsuolaan** vt. *putsolaan*

povidlo [-*i'*-] (vn. *повидло*), pehme marmelaad, suhkruga tihedaks keedetud puuvilja- v. marjapüree

P. P., lüh. sõnust *praemissis praemittendis*

PP-vitamiin = *nikotiinhape*

ppp, *muus.* lüh. sõnust *piano pianissimo*

Pr, *praseodüümi* sümbol

praaker (sks. *Bracker*), praakija, toodangu sortija, peamiselt metsatööstuses

praakrit (sanskr., «lihtlabane»), *sanskriti* kõrval kirjakeelena kasutatud keskindia rahvamurded

praam (sks. *Prahm*, holl. *praam* < slaavi k.), lame madalapõhjaline veesõiduk kraamiveoks

praampuri (< holl. *bramzeil*), trapetsikujuline puri raalaeva 4. raa v. 4. ja 5. raa (alt loetult), nn. p r a a m r a a küljes

praamteng (holl. *bramsteng*), teine teng raalaeval, s. o. kolmas mastiosa alt loetult

praemissis praemittendis [*prämi'*-*-te'*-] (ld.), «kui eelnevalt toodud, mis peab eelnema», s. o. eeldades kõiki vastavaid tiitleid (tarvit. haril. lühendina P.P. kirja alguses ütte v. tiitlite asemel)

pragmaatiline (kr. *pragmatikos*), tegelikkuslik, tegevuslik, asjalik; asjakäigusse puutuv; praktilist külge rõhutav; millegi praktiliseks vahendiks olev, praktiliselt rakendatav; (ajalookäsituse kohta) sündmuste põhjusi ning järeldusi selgitav; *pragmatismile* omane

pragmatism (< kr. *pragma* tegevus, tegu), 1) subjektiivse idealismi teisendeid kaasaegses kodanlikus filosoofias, levinud peam. Am-s (esindajad W. James ja J. Dewey); p. eitab tõe objektiivsust ja väidab, et teadusliku teooria väärtuse määrab ainuüksi tegelik kasu või tulu, mida see teooria toob antud konkreetsel juhtumil; oma lähtepunktidelt on p. lähedane *empiriokriitsismile*; 2) ajaloosündmusi nende seoses korrastav ning vaatlev vool, ei ava sügavamalt tõelise ajaloolise arenemise objektiivseid seaduspärasusi

praht (sks. *Fracht*, holl. *vracht*), veos, last, veetav kaup

prahtima, *mer.* kaubaveoks laeva rentima, kaupade laeval vedamiseks lepingut sõlmima

praksis (kr. *praxis*), tegelik kasutus, tegelus; (arsti, advokaadi) erialane tegevus v. tegevuspiirkond

praktik, *praktika* omaja, kogemusteinimene, tegelike kutsevilumustega isik. Vast. *teoreetik*

praktika (< kr. *praktikos* tegelik, asjalik), (erialane) tegevus, tegelik kasutus; vilumus, kogemused; m e n e t l u s p., t o o t m i s p., kutsealane ettevalmistus iseseisvaks tööks tegelikes töötingimustes

praktikant, tootmispraktikat omandav, õpitud oskusi praktiliselt rakendama harjutav isik

praktikum (kunstl. ld. < kr.), õppimine tegelike harjutuste ning katsete varal, praktilised harjutused mingi õppeaine omandamiseks (näit. ülikoolis)

praktiline, 1) tegelik, tegelikkust arvestav; rakendatav, otstarbekohane, asjalik; 2) *praktikale* omane, sellesse puutuv. Vast. *teoreetiline*

praktiseerima (keskld. *practicāre* < kr.), tegelema, tegelikult rakendama, erialal tegutsema; *praktikat* omandama v. *praktikal* olema

praktitsism, 1) praktilisus, teadmiste v. oskuste tegelik rakendamine, asjalikkus; 2) kitsas ning ühekülgne piirdumine praktilise tööga, jättes kõrvale teooria arendamise v. isegi eitades selle vajalikkust

pralinee (pr. *praline*, *praliné*), pruunistatud suhkruga kaetud mandel; liik mitmesuguse täidisega šokolaadikompvekke

praller e. **pralltriller** (sks. < *prallen* põrkama), *muus.* peanoodist ja ülemisest abinoodist koosnev lühike *triller*

praost (vanasks. *probast* < ld. *praepositus* eesseisja, ülem), *kirikl.* teatava ringkonna koguduste kõrgem vaimulik

praseodüüm (< kr. *prason* porrulauk + *didymos* kaksik), sümbol Pr, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 59, aatomm. 140,907

prass = *brass* II

prassima = *brassima*

pre- (< ld. *prae-*), enne-, ette-, esi-, eel-

prealveolaar vt. *gingivaal*

preambul [-*a'*-] (keskld. *praeambulum*), (rahvusvahelise lepingu vm. dokumendi) sissejuhatus, sissejuhatav osa

preanimism (< *pre-* + *animism*), loodusrahvaste primitiivne usundiliste uskumuste kogum, mis eelnes *animismile*

prebend [-*be'*-] (keskld. *praebenda*), mingi kirikuametiga seotud tulu

precipitoso [-*tšipito'*-] (it.), *muus.* tunglevalt, tõtlevalt

preciso [-*tši'*-] (it.), *muus.* täpselt

predella [-*de'*] (it., «pingike»), *arhit.* tiibaltari alus, millel seisab altari keskosa; tiibaltari alusele maalitud pilt

predestinatsioon (ld. *praedestinātio*), ettemääramine, (kristlikus teoloogias oletatav) inimese saatuse (eriti «õndsuse» v. «hukatuse») igavesest ajast ette kindlaksmääramine jumala poolt

predestineerima (ld. *praedestināre*), ette ära määrama, *predestinatsiooni* teostama

predikaat (ld. *praedicātum* «avalikult teatatu»), *lgv.* öeldis, *subjekti* tegevust v. olukorda väljendav lauseliige; loogikas otsustuse liige, mis sisaldab subjekti kohta öeldut

predikatiiv (ld. *praedicativum*), *lgv.* öeldistäide, predikaatverbi ja subjekti üheaegne laiend

predikatiivne, *predikaadile* omane, predikaadiloomuline; öeldistäiteline

predisponeerima, eelsoodustama, *predispositsiooni* looma

predispositsioon (< *pre-* + *dispositsioon*), eelsoodumus, eriline loomupärane kalduvus; *med.* eelsoodumus teatud haigusteks, *diatees*

predorsaal (< *pre-* + *dorsaal*), *lgv.* keeleselja esiosaga moodustatav häälik

preemia (< ld. *praemium* eelis, tasu), 1) autasu, auhind; 2) ergutusraha, lisatasu

preeria (pr. *prairie* heinamaa), suur puudeta rohtlatasandik P-Am-s.

preesens (ld. *praesens*), *lgv.* olevik, parajasti toimuvat tegevust väljendav verbivorm

preetor (ld. *praetor*), Vana-Roomas kõrgem ametnik õigusemõistmise alal; provintsi asehaldur

prefekt [-*fe'*-] (ld. *praefectus* ülem), Vana-Roomas kõrgem haldus- v. sõjaväeametnik; mõnes kodanlikus riigis maakonnaülem v. linnapolitsei ülem

prefektuur (ld. *praefectūra*), prefekti amet, ametipiirkond v. ametiasutus; territoriaalne haldusüksus mõnes riigis

preferanss [-*a'*-] (pr. *préférence* eelistus), kombinatsioonirikka pakkumis- ja arvestussüsteemiga kaardimäng 3 isiku vahel (kui mängivad 4 isikut, siis jääb üks mängija järjekorras vabaks)

preferents [-*re'n*-] (keskld. *praeferentia*), eelistus; eelis, eelisõigus

preferentsiaalne, eelistav; eelistuslik, eelistus-

prefiks (ld. *praefixum* ettekinnitatu), *lgv.* eesliide, sõna algusse liidetav tuletuselement

preformatsiooniteooria e. **preformism** (< *pre-* + *formatsioon*), XVII ja XVIII s. valitsenud metafüüsiline arenemisteooria, mille järgi elusolend olevat pisikesena täielikult valmis juba sugurakus (kas muna- v. seemnerakus). Vrd. *animalkulistid* ja *ovistid*

preglatsiaalne (... ld. *glaciālis* jäine, jää-), *geol.* jääajaeelne

pregnantne [-*a'*-] (ld. *praegnans* tiine, rase), sisutihe, lühike ning tähendusrikas, kaalukas

preiskurant [-*a'*-] (sks. *Preiskurant* < pr. *prix courant* jooksev hind), hinnakiri, kaubakataloog müügihindadega

prejuditsiaalküsimus (< ld. *praejudiciālis* < *praejudicium* eelmõist), eelmõistuküsimus, õiguslik küsimus, mille eelneva lahenduseta (kõrgemas instantsis) kohus ei saa otsustada antud küsimust

prekaarne (ld. *precārius* palve peale antud, tagasinõutav), ebakindel, kõikuv

prekludeerima (ld. *praeclūdere* ette ära sulgema), *jur.* tõkestama, takistama, ette võimatuks tegema v. ära hoidma

prelaat (< ld. *praelātus* eelistatu),

kõrgema vaimuliku nimetus, eelkõige katoliku ja anglikaani kirikus

preliminaarid (< *pre-* + ld. *limen* lävi), eelläbirääkimised; esialgsed otsused v. kokkulepped

preliminaarne, esialgne, eel-; sissejuhatav

preludeerima, *preluudiumiks* mängima, eelmänguna v. sissejuhatuseks mängima

preluudium (kunstl. ld. *praeludium*) e. **prelüüd** (pr. *prélude*), eelmäng, sissejuhatav heliteos; väiksem, tihti ühtsel motiivil rajanev instrumentaalhelitöö vabas vormis

premeerima, *preemiaga* autasustama, preemiat määrama

premiaalne, preemiaga seoses olev, preemia-

premissid [-*mi'*-] (ld. (*propositiones*) *praemissae*), loogikas (järelduse) eellaused, (lähte-)eeldused

premjee (pr. *premier* esimene), peaminister, ministrite kabineti esimees

premjäär (pr. *première*), esietendus

premolaarid (< *pre-* + *molaarid*), *anat.* eespurihambad

prepalataal (. . . *palataal*), *lgv.* kõvasuulae eesosas moodustuv häälik

preparaat (< ld. *praeparātus* valmistatud), 1) laboratoorselt v. tööstuslikult valmistatud keemiline aine v. ravim; 2) uurimiseks ettevalmistatud objekt: mingi aine, selle koostis- v. struktuuriosa; 3) erilisel menetlusel uurimiseks v. õppevahendiks töödeldud surnud organism v. organismi osa

preparaator, prepareerija, anatoomiliste *preparaatide* valmistaja, töötaja loodusteaduslike prepareerimistööde alal

preparatsioon (ld. *praeparātio*), ettevalmistus; ettevalmistamine, prepareerimine

prepareerima (ld. *praeparāre*), ette valmistama; *preparaate valmistama*

prepositsionaal, *lgv.* *prepositsiooni* kääne, ainult eessõnaga tarvitatav kääne (näit. vn. keeles *предложный падеж*)

prepositsionaalne, *lgv.* eessõnaline

prepositsioon (ld. *praepositio*), *lgv.* eessõna, põhisõna ees tarvitatav kaassõna

prerafaeliidid (ingl. *Pre-Raphaelites*), rühm ingl. kunstnikke XIX s. keskpaiku, kes seadsid endile eeskujuks itaalia vararenessansi kunsti enne Raffaeli (1483—1520)

preriaal (pr. *prairial*), «aasade-, heinakuu», Prantsuse revolutsioonikalendri 9. kuu 20. (21.) maist kuni 19. (20.) juunini

prerogatiiv (ld. *praerogativa* esivalimisõigus), eelisõigus, eriline eesõigus, kõrgema võimukandja eesõigus

***presbüoopia** (< kr. *presbys* vana + *öps* nägemine), vanaeanägevus, vanemas eas ilmnev kaugelenägevus

presbüteerium (vt. *presbüter*), kirikuvanemate kogu; *arhit.* preestrile v. preestrite kogule määratud ruum kirikus *apsiidis*

presbüter (kr. *presbyteros* vanem), koguduse vanem, kirikuvanem; preester

presbüterlased e. **presbüteriaanid**, Suurbritannias (eriti Šotimaal) ja P.-Am-s levinud kalvinistliku kiriku liikmed, kes tunnustavad koguduse elu juhtivaks organiks valitavat vanematekogu, kuhu kuulub ka ilmlikke liikmeid; p-d ei tunnusta piiskoppide võimu

present I [-*se'*-] (holl. *presenning*), veekindel purjeriie; veekindlast riidest vihmakate

present II [-*se'*-] (pr. *présent*), kink, kingitus

presentaabel (pr. *présentable*), esitamiskõlblik, esinduslik, väärikas

presentatsioon (kunstl. ld. *praesentatio*), presenteerimine; esitamine, ettenäitamine

presenteerima (ld. *praesentāre*), ette näitama, esitama; pakkuma, üle andma

presents [-*se'*-] (ld. *praesentia*), manulus, juuresolek; kohalolek

preserv [-*se'*-] (< *preserveerima*), kuumutamata hoidis, säilis (näit. kilu, vürtsiräim jms.)

preservatiiv (keskld. *praeservativus* < ld. *servāre* ära hoidma, kaitsma), takistus-, hoide- v. kaitsevahend; eriti eostust takistav vahend

preserveerima (keskld. *praeservāre*), (ette) ära hoidma, kaitsma; säilitama

presideerima (ld. *praesidēre*), eesistujaks olema, (koosolekut) juhtima, juhatama

president (ld. *praesidens* eesistuja), 1) valitav riigipea enamikus välismaistes vabariikides; 2) esimees,

ühingu, seltsi v. asutuse valitav juhataja

presiidium (ld. *praesidium*), juhatus, eestseisus koosoleku, org-i v. asutuse juhtiv organ

presjöös (pr. *précieuse*), liialdatult peenutsev v. peps naine; vrd. *pretsioosne* II

preskriptsioon (ld. *praescriptio*), eeskiri, ettekirjutus; *jur.* igamine, aegumine

prespan (sks. *Preßspan*), läikpapp, kõvaks ning peegelsiledaks pressitud õhuke papp

prespapjee (pr. *presse-papiers*), 1) paberivajutis, raske iluese kirjutuslaual paberite paigalhoidmiseks; 2) kirjapress, kuivatuspress

press (ld. *pressus* vajutus), 1) surumisseadis v. -masin; 2) trükindus, eriti ajakirjandus

pressibüroo (ingl. *press-bureau* < pr.), ajakirjandusbüroo, valitsuse v. mõne muu asutuse informatsioonibüroo ajakirjandusele jooksvate teadete andmiseks

pressikonverents (ingl. *press conference* < pr.), ajakirjanduskonverents, riigi- v. ühiskonnategelaste poolt ajakirjanduse esindajaile korraldatav informatsioonikoosolek

pressioon (ld. *pressio*), surve, rõhk, vajutus

prestiiž (pr. *prestige*), lugupeetavus, mõjukus

prestissimo [-*ti'*-] (it.), *muus.* ülikiiresti

presto (it.), *muus.* kiiresti

presumeerima (ld. *praesūmere*), eeldama

presumptiivne e. **presumtiivne** (ld. *praesumptivus*), eeldatav

presumptsioon e. **presumtsioon** (ld. *praesūmptio*), eeldus, tõenäolik oletus, mingi asjaolu tõeliseks arvamine (vastupidise mitte tõestatud olles)

preteeritum (ld. *praeteritum* möödunu), *lgv.* minevik, verbi minevikuvorm üldse

pretendeerima (ld. *praetendere*), nõudlema, endale taotlema, *pretensioone* esitama

pretendent, nõudleja, endale taotleja

pretensioon (keskld. *praetensio*), nõudlus, taotlus, oma õiguste rõhutamine millegi suhtes

pretensioonikas e. **pretensioosne** (pr. *prétentieux* < ld.), suuri *pretensioone* esitav, paljunõudlik; oma õigusi rõhutav, endast palju arvav

pretoorium (ld. *praetōrium*), Vana-Rooma provintsi asehalduri (preetori) ametiruum; väepealiku telk Vana-Rooma laagris, peakorter; Rooma keisri ihukaitsevägi

pretoriaanid (ld. *praetoriāni*), Vana-Roomas keisrite ihukaitseväelased, eesõigustatud sõdurid, kes sageli etendasid tähtsat osa paleerevolutsioonides; *võimukandjat toetavad palgasõdurid

pretsedent (ld. *praecēdens* eelnev), eeljuhtum, järgnevaile samalaadseile eeskujuks olev juhtum (eriti kohtupraktikas)

pretsessioon (ld. *praecessio* etteminek), *astr.* võrdpäevsuspunktide nihkumine piki ekliptikat vastassuunas Päikese näivale liikumisele; *füüs.* pöörleva keha (näit. vurri) telje nihkumine teatavas suunas

pretsiisne (ld. *praecisus* järsult raiutud), täpne, täpipealne

pretsioosne I (ld. *pretiōsus* hinnaline), kallihinnaline, väärtuslik

pretsioosne II (pr. *précieux* < ld.), (liialdatult) peenutsev, peps; vrd. *presjöös*

pretsipitaat (ld. *praecipitātus* allapaisatud), sade, sadestis, lahusest sadestunud tahke aine; liik fosforhappest lubja abil sadestatud kunstväetist

pretsipitatsioon (ld. *praecipitātio*), tahke aine eraldumine lahusest, sademe tekkimine, sadestus; *biol.* reaktsioon, milles osalevad *pretsipitiinid* ja vastavad *antigeenid*; rakendatakse vererühmade määramisel jm.

pretsipiteeruma, sadestuma, lahusest sademena välja langema

pretsipitiinid, *biol.* vereseerumis sisalduvad erilised valkained, põhjustavad kehavõõraste valkudega kokkupuutel sadestust

pretsiseerima (< *pretsiisne*), täpsustama, täpselt määrama

pretsisioon, täpsus, täpipealsus; täpsustus; p - a p a r a a t e. - r i i s t, suure täpsusega aparaat, täppisriist

prevaleerima (ld. *praevalēre*), ülekaalus v. valitsevas seisundis olema, valitsema

prevalentne [-*le'*-], ülekaalus olev, valitsev

preventiivne (< ld. *praeventus* ette-

jõudmine), (ette) ärahoidev, vältiv, tõkestav

preventsioon (keskld. *praeventio*), ärahoidmine, vältimine, tõkestus

priaapiline, (vanakreeka sigidusjumalale) Priaposele omane, Priapose kultusse puutuv; rõve

priapism, *med.* püsiv haiguslik erektsioon

priim (< ld. *prīma* esimene), *mat.* märk ′ ülemise indeksina (näit. a′); *muus.* heliredeli esimene aste; intervall helist sama helini v. selle kromaatilise teisendini

priima, parim, esmaklassiline; gümnaasiumi viimane, kõrgeim klass; esimene hääl v. mänguriist selle esitamiseks

priimabaleriin (it. *prima ballerina*), esitantsijatar, peaosades esinev balletitantsijanna

priimas (ld. *primas* esimene, ülem), 1) esipiiskop, esimene peapiiskop teataval maal (kat. ja anglikaani kirikus); 2) mustlaskapelli esiviiuldaja

priimaveksel, *ök.* esiveksel, käskveksli esimene eksemplar

priimaš (ung. *primás* < ld. *primas*) = *priimas* 2

priimula (keskld. *primula* < ld. *primus* esimene), nurmenukk, eriti aia-, toa- v. kasvuhoonelill nurmenuku perek-st

priimus (< ld. *primus* esimene), 1) esimene õpilane klassis; õpetaja poolt nimetatav klassivanem mõnel kodanlikul maal; 2) liik petrooleumküttega keeduaparaate

priis (pr. *prise*), (sõjaajal) merel äravõetud laev v. laevalaadung; p r i k o h u s, p-i hõivamise seaduspärasuse üle otsustav riiklik kohus; p - i - õ i g u s, vastavas riigis kehtiv mereõiguse haru, käsitleb p-i hõivamisega seotud õiguslikke probleeme

priit (sks. *Spriet*), *mer.* purje välisserva hoidev nurkjoones üle purje ulatuv puu

prikaas (vn. *приказ*), 1) käskkiri, määrus; 2) Venemaal XVI—XVII s. riiklik keskasutus

prikk e. **brikk** (ingl. *brig*), kahemastiline purjekas, millel on mõlemas mastis raad

primaadid (ld. *primātes*, pl. sõnast *primas* esimene), esikloomalised, imetajate selts, kuhu kuuluvad poolahvid, ahvid ja inimene

primaarne (ld. *primārius*), esmane, esimesena avalduv v. esinev, esma-, esmas-, esi-; alg-, pea-

primaat (ld. *primātus*), esimus, esikoht, esiau; *priimase* (1) au ning võim

primadonna [-*o′*-] (it., «esimene daam»), peaosa lauljatar ooperis v. operetis

primitiiv, midagi *primitiivset*, eriti primitiivses stiilis kunstiteos

primitiivne (ld. *primitīvus*), ürgeline, ürg-; algeline, lihtne, vähearenenud

primitivism, 1) primitiivsus, algelisus, arenenud kultuuri puudus; 2) loodusrahvastele omane kunstilihtsus; loodusrahvaste kunsti järeleaimamine

primo (it., «esimene»), *muus.* esimene (ülemine) osa neljakäelises klaveriseades; *tempo p.*, algtempos

primogenituur (keskld. *primogenitūra*), esisünd, esisünniõigus

primordiaalne (ld. *primordiālis*), ürgalguslik, ürgne, hakus-

primum mobile [-*ii*- *mo′*-] (ld.), «esiliikuv», kõige liikumise algallikas, liikumapanev ürgjõud, ürgajend; keskaegses metafüüsikas ja astroloogias kõrgeim iseliikuv taevasfäär, mis pani liikuma teised taevasfäärid

primus inter pares [-*ii*-] (ld.), esimene võrdsete seas

prints (sks. *Prinz* < pr. *prince* < ld. *princeps* esimene kodanik), monarhistlikes riikides valitsejaperekonna mittevalitseva meesliikme tiitel; kuningapoeg; Saksamaal ja Prantsusmaal kõrgaadlitiitel

printsess [-*e′*-] (pr. *princesse*), *printsile* vastav naisisiku tiitel; kuningatütar

printsiip (ld. *principium* algus, hakatus), põhialus, ürgalus; põhimõte, põhilause

printsipaal (ld. *principālis* peamine), 1) (ettevõtte, äri) peremees, omanik, juhataja; 2) oreli pearegister

printsipaalne, peamine, pea-, tähtsaim

printsipaat (ld. *principātus* esikoht), Vana-Rooma keisririigi esimene ajajärk (I—III s. m. a. j.), kus keiser (*imperaator*), olles tegelikult piiramatu ainuvalitseja, esines vormiliselt vaid «esimese kodanikuna» (*princeps*); keisriamet v. -au sel ajajärgul

printsipiaalne (ld. *principiālis*), *printsiipidesse* puutuv, põhimõtteline, põhimõttekindel

printsipiaalsus, põhimõttelisus, põhimõttekindlus, põhimõtete järjekindlus ning tegelik teostamine

prioorsus = *prioriteet*

prior (< ld. *prior* eelnev, esimene, tähtsam), mungakloostri eestseisja, kloostriülema (abti) abi v. harukloostri ülem

prioriteet (kunstl. ld. *prioritas* < ld. *prior*), esimus, eelolek v. eelnevus (näit. millegi avastamises v. leiutamises); eelisõigus

prisma (kr., «ärasaetu»), *mat.* hulktahukas, mille kaks tahku on omavahel rööbitised ühtivad hulknurgad ja teised tahud rööpkülikud; o p t i l i n e p., *füüs.* läbipaistev prisma, mille tahkudel valgus peegeldub v. murdub; kasut. valguse spektriks lahutamiseks, valguse suuna muutmiseks v. polariseeritud valguse saamiseks

prismaatiline, prismaline, *prismasse* puutuv; prismakujuline; prisma abil saadud

prismabinokkel [-*o′*-], täisnurksete klaasprismade abil kujutist otseks pöörav *binokkel*

prismatoid [-*oi′d*] (< *prisma* + kr. *eidos* kuju), *mat.* hulktahukas, mille kaks tahku on rööbitised hulknurgad ükskõik millise külgede arvuga, kuna teised tahud võivad olla kolmnurgad v. trapetsid

pristav (vn. *пристав*), *aj.* tsaristlikul Venemaal jaoskonna politseiülem; k o h t u p., kohtutäitur

privaatdotsent [-*e′*-] (sks. *Privatdozent* < ld. *privātim docens* eraviisil õpetaja), eradotsent, tsaristlikul Venemaal ja mõnedes kodanlikes riikides ülikoolis loengute pidamise õiguse omandanud isik, kes ei kuulunud ülikooli määralisse koosseisu

privaatne (ld. *privātus* riigist eraldatud), era-, eraviisiline, mitteametlik, mitteavalik

privatim [-*vaa′*-] (ld.), eraviisiliselt

privatissime [-*ti′*-] (ld.), «kõige eraviisilisemalt», eriti eraviisiliselt, salaja

privileeg (ld. *privilēgium*), eesõigus

privilegeerima, eesõigustama, *privileege* andma

prix fixe [*pri fiks*] (pr.), kindel hind

pro (ld.), eest, asemel; poolt; kohta

pro- (ld.), ees-, eel-, eest-, ette-; ase-, abi-

pro aris et focis [*aa′*- -*tsis*] (ld.), «altarite ning (kodu)kollete eest» (kodumaa eest peetava sõja kohta)

probaabel (ld. *probābilis*), tõenäoline

probaatne (ld. *probātus*), proovitud, tuntud, usaldatav, kindel

probabilism (< ld. *probābilis* tõenäoline), *filos.* idealistlik õpetus, mille järgi kindel teadmine on saavutamatu ning võimalik on ainult tõenäoline teadmine; moraaliõpetus, mis käsitleb tahtelist valikut moraalinormidega lubatud toimimisviiside vahel

problir (vn. *пробирка* < sks. *Probierglas* < ld. *probāre* proovima, katsuma), katseklaas, keemilistel töödel kasutatav ühest otsast kinnine õhuke klaastoru

probleem (kr. *problēma* etteasetatu, ülesanne), uurimisülesanne; lahendust nõudev küsimus, raskesti lahendatav küsimus v. ülesanne

problemaatika, probleemistik, *probleemide* kogum

problemaatiline (kr. *problematikos*), *probleemiks* olev, probleeme sisaldav; küsitav, kahtlane; p. o t s u s t u s, võimalik otsustus, otsustus, milles predikaat kehtib subjekti suhtes ainult võimalikult

prodekaan, asedekaan, *dekaani* asetäitja

pro domo sua (ld.), «oma maja eest», isiklikus asjas, iseenda kaitseks

prodroom (kr. *prodromos* eeljooksja, eelkäija), *med.* eele, haiguse arenemist kehas ennustav eelnäht

prodromaalne, eelnähuline, eelnähtudega

producer [-*djuu′ser*] (ingl.), uue kinofilmi valmistamise sisulist ning majanduslikku külge juhtiv isik, kinostuudio omanik v. selle esindaja

produkt [-*u′*-] (ld. *productus* esile toodud), toode, saadus; tulemus; *mat.* korrutis

produktiivne (ld. *productivus*), tootlik, viljakas, loov

produktsioon (ld. *productio* esiletoomine), tootmine, produtseerimine; toodang

produtseerima (ld. *prodūcere* esile tooma), tootma, valmistama, looma

produtsent [-*e′*-] (ld. *producens* esiletooja), produtseerija, tootja

proensüüm (< *pro-* + *ensüüm*) = *proferment*

pro et contra [*ko'*-] (ld.), poolt ja vastu

prof., lüh. sõnast *professor*

profaan (ld. *profānus* pühitsematu), asjasse pühendamata isik, võhik, mitte-asjatundja; p-a r h i t e k t u u r, ilmliku (s. o. mittekirikliku) otstarbega püstitatud hooned

profaanne, pühitsematu, ilmlik, mittekiriklik; asjasse pühendamatu, võhiklik, asjatundmatu; labane

profaas (kr. *prophasis* eelnäht), *biol.* eelaste, esimene järk raku kaudjagunemisel

profanatsioon (ld. *profanātio*), profaneerimine, pühaduse teotamine v. rüvetamine; labastus

profaneerima (ld. *profanāre*), pühamut v. pühadust teotama v. rüvetama; teotama, alavääristama; labastama

profašistlik, *fašismi* pooldav, seda soodustav

proferment (< *pro-* + *ferment*), *biol.* mõne *fermendi* keemiliselt *inaktiivne* eelaste

professionaal (ingl. *professional* < ld.), elukutseline, mingil alal kutseliselt tegelev isik, eriti elukutseline sportlane

professionaalne, elukutseline, kutseline, (elu)kutsealane, teatava *professiooniga* seotud v. sellele omane

professionalism, *lgv.* teatava *professiooniga* seotud (kitsalt kutsealane) sõna v. väljend

profession de foi [*profesjo' dö fua'*] (pr.), «usutunnistus», oma veendumuste kokkuvõtlik sõnastus

professioon (< ld. *professio* tunnistlus), elukutse, (alatine) amet

professor [*-e'-*] (ld., «avalik õpetaja»), lüh. prof., kõrgema õppeasutuse kvalifitseeritud õppejõu kõrgeim teaduslik kutsenimetus; mõnel maal ka keskkooliõpetaja nimetus

professuur, professoriamet; professorikoht

proff, *sport* žargoonlühend sõnast *professionaal*

profiil (pr. *profil* < it. *profilo*), 1) külgvaade; 2) külglõikejoonis, ristlõige, näit. maapinna lõikejoon ristloodis tasapinnaga; mingi ehitusosa, masinaosa jne. piirjoon; *põhiliste tüüpiliste joonte kogum; eriline omapärasus v. kitsam eriala; p-r a u d, p-t e r a s, *tehn.* erilise ristlõikekujuga valtsraud v. -teras, näit. raudteerööpad, T-raud, nurkraud jne.

profiit (pr. *profit*), kasum, ettevõttest v. tehingust saadav puhaskasu

profileerima (pr. *profiler*), *profiilis* joonistama; millelegi ettenähtud profiili andma

profiteerima, *profiiti* saama; kasu saama v. taotlema

pro forma (ld.) [*foo'*-], vormi pärast, vormi täiteks, moepärast

profundaal (< ld. *profundus* sügav), *biol.* süvaveevöönd, (eriti siseveekogude) süvavesi

profülaktika [*-la'-*] (< kr. *prophylaktikos* eelvalve-), (haiguse) ärahoidmine

profülaktikum [*-a'-*], vahend v. ravim haiguse ärahoidmiseks

profülaktiline [*-a'-*], (haigust) ärahoidev; *profülaktikasse* puutuv

profülaktoorium, 1) ravi- ja profülaktikaasutus tööl käivate haigete eest hoolitsemiseks (erilise dieedi ja muude ravivahendite abil); 2) ennetusremonditöökoda, töökoda autode ja muude masinate rikkiminekut ärahoidvaks remondiks

progesteroon (< *pro-* + ld. *gestātio* kandmine, rasedus), munasarja kollakeha hormoon

prognaatia e. **prognaatsus** (< kr. *pro-* ees + *gnathos* lõualuu), rihvalõugsus, lõualuude märgatavalt ettepoole ulatumine ajukolju suhtes (esineb ahvidel ja ürginimesel). Vast. *ortognaatia*

prognoos (< kr. *prognōsis* etteteadmine), kindlail andmeil rajanev (haiguskäigu, ilmastiku jne.) ennustus

prognoosima, *prognoosi* tegema

prognostika [*-no'-*] (kr. *prognōstikē*), prognoosimisteadus, oskus *prognoosi* teha

programm [*-a'-*] (kr. *programma* avalik kirjalik teadaanne), 1) eeskava; 2) tegevuskava, poliitilise partei juhtivate põhimõtete, ülesannete ning eesmärkide kokkuvõte; 3) õppekava; 4) *tehn.* elektronarvutile v. mõnele muule automaatseadmele sisseantud ülesande sooritamisplaan (*perfokaardil, perfolindil, magnetlindil* või mõnel teisel vahendil fikseeritult); p-m u u s i k a, instrumentaalmuusika, mis taotleb muusikaliste vahenditega mingit (vastavas kirjalikus p-s selgitatud) konkreetset kujutlust esile kutsuda v. välist sündmust meenutada

programmeerima, *tehn.* elektronarvuti v. mõne teise automaatseadme jaoks vajalikku *programmi* (4) koostama; tehtavate operatsioonide järjekorda planeerima

programmiline, *programmisse* (2) puutuv, sellega seotud

progress [*-e'-*] (ld. *progressus* edasiminek), edu, edusammud, tõus

progresseeruma, 1) edenema, arenema; 2) jõuduma, tugevnema, suurenema (näit. haiguse kohta)

progressiivne, 1) edenev, arenev; 2) *lgv.* edasihaarav, järgnevat häälikut puudutav (*assimilatsiooni* kohta); 3) edumeelne, edu taotlev, eesrindlik; 4) tugevnev, suurenev, tõusev; p. m a k s, maksumäär, mis maksustatava summa suurenedes kasvab protsentuaalses suhtes (vrd. *proportsionaalne maks*); p. p a r a l ü ü s, halvatuslik nõdrameelsus, nn. ajupehmumus, süfiliitilise ajuhaigestuse erivorm

progressioon (ld. *progressio* edasiliikumine), astmeline tõus; *mat.* arvude jada, milles iga järgmine arv on saadud eelmisest mingi kindla eeskirja järgi; a r i t m e e t i l i n e p., arvude jada, milles iga kahe kõrvuti seisva arvu vahe on üks ning seesama (näit. 3, 6, 9, 12...); g e o m e e t r i l i n e p., arvude jada, milles iga arv on temale eelneva arvu korrutis kindla teguriga (näit. 3, 6, 12, 24...)

progümnaasium (< *pro-* + *gümnaasium*), gümnaasiumi alamaste erikoolina; tsaristlikul Venemaal oli p. 4-klassiline, kodanlikus Eestis 5-aastane algkoolile järgnev mittetäieliku keskkooli tüüp

prohibitiivne (< ld. *prohibēre* takistama), takistav, tõkestav, keelav

prohibitsionism, alkoholi valmistamise ning müügi keeldu taotlev liikumine

prohibitsioon (ld. *prohibitio* takistus), (seaduslik) keeld; eriti alkoholikeeld, keeluseadus

prohvet (kr. *prophētēs*), usuliste kujutluste järgi: jumalate tahet v. ilmutusi kuulutav inimene; ennustaja, ettekuulutaja

projekt [*-e'-*] (< ld. *projectus* etteheidetud), kavand, plaan; eelnõu, mingi dokumendi (seaduse, määruse, lepingu jne.) kava

projekteerima, 1) *projekti* koostama, kavandama; 2) *projektsioonis* kujutama, tasapinnajoonisena esitama. Vrd. *projitseerima*

projektiivne geomeetria, ruumiliste kujundite *projektsioone* käsitlev geomeetria

projektima = *projekteerima*

projektor vt. *projektsiooniaparaat*

projektsioon (ld. *projectio* etteheitmine), ruumilise kujundi vm. objekti kõigi punktide kujutis tasapinnal, saadud neid punkte läbivate kiirte lõikumisel selle tasapinnaga

projektsiooniaparaat e. **projektor**, valguspildiaparaat, optiline aparaat jooniste, piltide v. esemete näitamiseks ekraanil valguskiirte abil

projitseerima (ld. *projicere* ette heitma), jooniseid v. pilte valguskiirte abil ekraanil suurendatud kujul näitama. Vrd. *projekteerima*

prokambium (< *pro-* + *kambium*), *bot.* esimähk, kasvukuhikus ja kasvuvöödes esinev jagunemisvõimelistest rakkudest kude, millest kujunevad primaarne juhtkude ja esialgne tugikude

proklamatsioon (ld. *proclamātio* hõige, hüüd), 1) üleskutse, lendleht; 2) väljakuulutus, avalik (pidulik) teadaanne

proklameerima (ld. *proclamāre* hõikama, hüüdma), üles kutsuma; välja kuulutama; avalikult teatama

prokliis (< kr. *proklinein* ettepoole nõjatuma), *lgv.* rõhutu sõna liitumine järgneva rõhulise sõnaga. Vast. *enkliis*

prokliitikon, *prokliisile* alluv rõhuta sõna

prokliitiline, *prokliisile* alluv v. omane

prokonsul [*-ko'-*] (ld. *procōnsul*), Vana-Roomas end. konsul provintsi asehaldurina

proksimaalne (< ld. *proximus* lähim), *anat.* lähimine, keha keskteljele lähim. Vast. *distaalne*

proktiit (< kr. *prōktos* pärak), pärasoolepõletik

proktor (< ld. *procurātor*), korravalveametnik ingl. ülikoolis

prokuraator (ld. *procurātor*), 1) Vana-Rooma keisririigis riigi varanduse-

valitseja, ülemametnik rahanduse alal; provintsi asehaldur; 2) = *prokurist*

prokuratsioon (ld. *procurātio* hoolitsemine), *prokuraatorina* toimimine, asjaajamine volituse põhjal

prokuratuur (vn. *прокуратура* < ld.), prokuröri-ametkond, riiklik organ seaduste täitmise järele valvamiseks, seaduserikkujate kohtulikule vastutusele võtmiseks ja kohtus riiklike huvide kaitsmiseks; prokurörkond; prokuröriamet

prokurist (< ld. *procurāre* hoolitsema), äri täisvolinik, ärijuht (kapitalistlikes riikides), *prokuura* alusel toimija

prokurör (pr. *procureur* < ld.), 1) *prokuratuuri* juhtiv ametnik; 2) riiklik süüdistaja kohtus

prokuura (it. *procura* < ld.), 1) *prokuristile* antav volitus äriasjade ajamiseks; 2) kaubandustehingute eest makstav tasu (kapitalistlikes riikides)

prolaan (< ld. *prōles* järelsugu), *füsiol.* teatav *gonadotroopne* hormoon, esineb rasedate veres ja uriinis

prolaktiin (< *pro-* + ld. *lāc* (*lactis*) piim), *füsiol.* ajuripatsi hormoon, reguleerib piimanäärmete ja munasarja kollakeha tegevust

prolaps [-a'-] (ld. *prolapsus*), *med.* väljalange, mingi siseelundi v. selle osa väljumine avause kaudu

prolatiiv (keskld. *prolativus* < ld. *prolātus* edasi kantud), *lgv.* kääne, mis väljendab liikumist midagi mööda (näit. eesti *meritsi*)

prolegomena [-go'-] (kr.), eelmärkused, sissejuhatus, eessõna, (mingi raskema aine) sissejuhatav käsitlus

proletaarlane (ld. *proletārius* Vana-Rooma vaesema rahvakihi liige), ekspluateeritav palgatööline kapitalistlikus ühiskonnas, *proletariaadi* liige

proletaarne, *proletariaadile* omane, sellega seotud; p. r e v o l u t s i o o n, kodanluse võimu kukutamine ning proletariaadi diktatuuri kehtestamine

proletariaat (pr. *prolétariat* < ld.), *proletaarlaste* klass, palgatööliste klass kapitalistlikus ühiskonnas, on sunnitud müüma oma tööjõudu tootmisvahendite omanikele *kapitalistidele*

proletariseerima, *proletaarlaseks* muutma

proletariseeruma, *proletaarlaseks* muutuma, kapitalistliku korra tingimusis vaesuma ning ekspluateeritavaks palgatööliseks muutuma

proliferatsioon e. **prolifereerumine** (< keskld. *prolifer* võsusid kandev, kiiresti siginev), *biol.* vohamine, üksikute koe-osiste kiire paljunemine

prolongatsioon e. **prolongeerimine** (< ld. *prolongāre* pikendama), pikendus, eriti makse v. mõne muu kohustuse tähtaja pikendus

proloog (kr. *prologos* eeskõne), vanakreeka tragöödia alguses tavaline pöördumine kuulajaskonna poole sisu selgitava sissejuhatusega; uuemal ajal teatrietenduse v. piduliku koosoleku avamiseks ettekantav luuletus; sissejuhatav kirjandusteose osa; avasõna v. avaluuletus

proluuvium (ld. *proluvium* < *proluo* uhan ära), *geol.* vihmade v. veevoolude poolt mägedelt uhutud purdmaterjal

promeetium (vanakreeka muinasloolise titaani Prometheuse nime järgi), sümbol Pm, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv (tehislikult saadud, looduses mitte esinev) element; järjenr. 61

pro memoria [-mo'-] (ld.), mälestuseks, meelespidamiseks; mälestuskirjutus; (raamatupidamises) = *memoriaal*

promenaad (pr. *promenade*), jalutuskäik; jalutustee

promeneerima (pr. *se promener*), jalutama

promill [-i'-] (< ld. *pro mille* tuhande pealt), märk ‰, tuhande pealt, tuhande eest, tuhandik

prominentne [-ne'-] (ld. *prominens* etteulatuv), silmapaistev, väljapaistev

promiskuiteet (< ld. *promiscuus* sega-), vahettegematu (juhuslik) suguline vahekord, oletatav segaabieluline ühiselamisvorm ürgühiskonnas

promotsioon (ld. *promōtio* edutamine), promoveerimine, pidulik teadusliku kraadi (eriti doktorikraadi) andmine

promoveerima (ld. *promovēre*), edutama, ülendama, kõrgendama; teaduslikku (eriti doktori-)kraadi andma

promoveeruma, *promotsiooni* korras

teaduslikku kraadi (eriti doktorikraadi) omandama

promovend [-e'-] (ld. *promovendus* edutatav), *promotsiooni* korras teadusliku kraadi taotleja

promptne (ld. *promptus*), teovalmis, kiire, viivitamatu, täpne

promulgatsioon (ld. *promulgātio*), mingi riikliku akti ametlik väljakuulutamine

promütseel (< *pro-* + *mütseel*), (nõgi- ja roosteseente) eelniidistik

pronatsioon (< ld. *prōnus* ettepoole kallak), sissepööre, küünarvarre pööramine pöidlapoolse servaga väljastpoolt keha keskjoone poole. Vast. *supinatsioon*

pronks (pr. *bronze* < it. *bronzo* < ld. *aes Brundisinum*), vase ja tina (ka vase ja mõne muu elemendi, näit. alumiiniumi, räni v. plii) sulam; p - i a e g, kiviajale järgnenud esiajalooline ajastu, millal p. oli töö- ning majariistade, relvade ja ehteasjade peamiseks materjaliks; p - t õ b i, neerupealiste puuduliku talitluse tõttu (enamasti tuberkuloosi tagajärjel) arenev kehanõrkus koos naha p-itaoliselt pruuniks muutumisega

pronominaalne (ld. *pronominālis*), *lgv.* asesõnaline

pronoomen (ld. *pronōmen*), *lgv.* asesõna, *noomeni* asemel tarvitatav sõna

pronto (it.), *muus.* kiiresti, viivitamatult

pronunciamiento [-nunsjamie'n-] (hisp.), sõjaväeline riigipööre, (sõjaväeline) mäss; mässuliste üleskutse (Hispaanias v. Ladina-Am. maades)

proopolis (kr. *propolis* eeslinn), taruvaik, tumepruun kititaoline aine, mida mesilased valmistavad ja tarvitavad taru pragude kittimiseks

proprium (ld. (*nōmen*) *proprium*), *lgv.* pärisnimi

proosa (ld. *prōsa* < *prōsa orātio* otsene kõne < *prōrsus* otsene), sidumata e. värsistamata kõne; sidumata kõnes kirjutatud kirjandus; *igapäevasus, ebaluulelisus

proosaline, *proosale* omane; ebaluuleline, igapäevane; kuivalt mõistuspärane

proosit (ld. *prōsit* olgu kasuks), terviseks!

prooteus (< kr. *Prōteus*, meres elanud jumalus vanakreeka mütoloogias), *zool.* koopavetes elav välislõpuste ning sabaga kahepaikne

prootium (< kr. *prōtos* esimene), *keem.* kerge vesinik, vesiniku kergem *isotoop* (massiarv 1). Vrd. *deuteerium*

prooton (< kr. *prōtos*), *füüs., keem.* positiivse laenguga stabiilne *elementaarosake*, vesiniku kergeima isotoobi *prootiumi* aatomituum

propaan (< *propüül* + *metaan*), *keem.* küllastunud süsivesinik, põlev gaas, mida leidub naftas, naftaproduktides ja maagaasis; tarvit. kõrgmolekulaarsete ühendite sünteesimisel

propaganda (< ld. *propagāre* levitama), (ideede, õpetuse, vaadete) levitamine, sihikindel selgitustöö mingi veendumuse, maailmavaate, harrastuse, kaubaartikli jne. jaoks suurema poolehoidjate hulga võitmiseks

propagandist, *propaganda*tegija

propagatsioon (ld. *propagātio*), levitus, paljundus, sigitus; sigimine

propageerima (ld. *propagāre* levitama), *propagandat* tegema, sihikindlalt levitama

pro patria (ld.), isamaa eest

propedeutika [-eu'-] (< kr. *propaideuein* eelõpetust andma), eelõpetus, sissejuhatav õpetus mingisse teadusalasse

propedeutiline [-eu'-], eelõpetuslik, ettevalmistav, sissejuhatav

propeen vt. *propüleen*

propeller [-pe'-] (< ld. *propellere* edasi tõukama), laeva v. lennuki (edasiajamis)kruvi

propenaal vt. *akroleiin*

propolis = *proopolis*

proponeerima (ld. *propōnere*), ette panema, esitama

proponent [-e'-] (ld. *propōnens*), ettepanija, esitaja

proportsionaalne (ld. *proportionālis*), võrdeline, suhteliselt vastav; p. m a k s, maksustatavast summast alati sama protsenti moodustav maksumäär; p. v a l i m i s s ü s t e e m, mõnes kodanlikus riigis kehtiv valimisviis, mille järgi iga valimistel esinev rühmitus saadab valitavasse kogusse esindajaid vastavalt talle antud häälte arvule

proportsioneerima, mõõdulisse kooskõlasse viima, osade omavahelisi suurussuhteid sobitama

proportsioon (ld. *proportio*), võrre, suhete võrdsus; mõõduline kooskõla,

osade omavaheline (sobiv) suurussuhe, (paras) vahekord

propositsioon (ld. *propositio*), esitus, ettepanek

propreetor (ld. *propraetor* < *pro praetōre* preetori asemel), Vana-Rooma endine *preetor* mingi provintsi asehaldurina

propria manu = *manu propria*

proprioretseptorid e. **propriotseptorid** (< ld. *proprius* isiklikult kuuluv, omane + *retseptor*), lihaskoes, kõõlustes, liigestes paiknevad *retseptorid*, mis võtavad vastu kehatunde ärritusi

props (< ingl. *prop* tugi), kaevanduse tugipalk; ümmargune puumaterjal, 1,8—2,4 m pikk

propüleed (kr. *propylaia* väravaeelsed), vanakreeka arhitektuuris monumentaalne väravehitis, eriti muistse Ateena Akropolise väravaeelne hoonestik

propüleen e. **propeen**, *keem.* gaasiline küllastamata süsivesinik, annab töötlemisel kütteõli ja lahusteid; on lähteaineks sünteetilise kautšuki ja mõnede plastmasside tootmisel

propüül, *keem.* ühevalentne radikaal (*alküül*), sisaldub *propüleenis*; tarvit. kõrgmolekulaarsete ühendite sünteesimisel

prorektor [-e'-] (< *pro-* + *rektor*), rektori asetäitja

prorogatsioon (ld. *prorogātio*), edasilükkamine, eriti parlamendi istungi edasilükkamine monarhi v. riigi presidendi poolt

prosaism *proosa*lisus, luuleteoses esinev igapäevaselt labane sõna v. väljend

prosaist, *proosa*kirjanik

prosektor [-e'-] (ld. *prosector* lahtilõikaja), abiõppejõud arstiteaduskonnas lahangute toimetamiseks; anatoomiliste prepareerimistööde juhataja

prosektuur (< ld. *prosecāre* ära lõikama, ära raiuma), lahkamisruum

proselütism, 1) *proselüütide* juurdevõitmisind, tuline juurdetulnukate püüdmine; 2) *proselüüdile* omane sõge andumus uuele õpetusele

proselüüt (kr. *prosēlytos* juurdetulnu), juurdetulnukas, äsja ümberpöördunu v. uude usku ületulnu; uus innukas pooldaja

proseminar (< *pro-* + *seminar*), eelseminar, seminarile eelnevad harjutused ülikoolis

prosenhüüm (< kr. *pros-* juurde + *enchyma* sissevalatu), *bot.* talbkude, enamasti teravate otstega kiukujulistest rakkudest koosnev taimekude

prosforaa (kr. *prosphora* ohvriand), armulaualeib kreekakat. kirikus

proskeenion vt. *prostseenium*

proskribeerima (ld. *proscribere*), pagendama, põlustama, *proskriptsiooni* teostama

proskriptsioon (ld. *proscriptio*), pagendus, põlustus; Vana-Rooma vabariigi lõppajal poliitiliste vastaste varanduste konfiskeerimine ühes nende lindpriiks kuulutamisega diktaatori poolt

prosoodia (kr. *prosōdia* juurdelaulmine, laulurõhk), värsimõõduõpetus, eriti õpetus silpide vältusest; *lgv.* õpetus silpide vältusest ja rõhust

prosopograafia (< kr. *prosōpon* nägu; isik + *graphō* kirjutan), isikukirjeldus

prosopopöa [-öa'] (kr. *prosōpopoiia*), isikustamine, *personifikatsioon* (stiilivõttena)

prospekt [-e'-] (ld. *prospectus* ettevaade, väljavaade), 1) sirge ning avar linnatänav; 2) (teose) plaan, lühike ülevaade; 3) midagi tutvustav ja reklaamiv trükis; 4) *teatr.* lavapildi vaadet sulgev tagapõhi, foon

prosperity [-pe'riti] (ingl.), (majanduslik) õitseng, heaolu; eriti lühike tõusuaeg Am. Ühendriikide kapitalistlikus majanduses pärast Esimest maailmasõda

prostata (ld. < kr. *prostătes* eesseisev) e. **prostaatiline nääre**, *anat.* eesnääre, meestel kusepõie kohal asetsev nääre, mille nõre aitab moodustada *spermat*

prostatiit, eesnäärmepõletik

prostitueerima (ld. *prostituere*), *prostitutsioonist* elatuma; *ennast (oma talenti, au jne.) raha eest müüma

prostitutsioon (ld. *prostitūtio*), tasuline *seksuaalpartnerlus, naiste (harvem meeste) keha müümine suguliseks läbikäimiseks; *oma talendi, au jne. müümine raha eest

prostituut (ld. *prostitūta*, *prostitūtus*), *prostitutsioonist* elatuv naine (ka mees)

prostratsioon (ld. *prostrātio*), *med.* ülirammestus, kehajõu äärmine nõrgenemine

prostseenium (ld. *proscēnium*) e. **proskeenion** (kr. *proskēnion*), (teatri) eeslava, eesriidest publiku pool asetsev lavaosa

prostüül (kr. *prostylos* < *pro* ees + *stylos* sammas), *arhit.* kreeka tempel sammaste reaga fassaadi ees

prožektor [-e'-] (pr. *projecteur*), helgiheitja, aparaat kaugete esemete valgustamiseks. Vrd. *projektor*

protagonist (kr. *prōtagonistēs* < *prōtos* esimene + *agōnistēs* võistleja), esinäitleja, näidendi peategelane vanakreeka tragöödias

protaktiinium (< *proto-* + *aktiinium*), sümbol Pa, radioaktiivne element, järjenr. 91

protallium [-a'-] (< *pro-* + kr. *thallos* võrse), *bot.* eelleht, kõrgemate eostaimede (näit. sõnajala) eostest tekkiv rakis, mis kannab paljunemiselundeid

protamiinid (< *proto-* + *amiinid*), rühm lihtvalke, sisalduvad kalade spermas

protandria [-ta'-] vt. *proterandria*

protargool (< *proteiin* + kr. *argyros* hõbe + ld. *oleum* õli), hõbeda orgaaniline kompleksühend, pruun, vees lahustuv pulber; tarvit. antiseptilise ravimina

protasis (kr.), *lgv.* eellause (liitlauses), eriti tingimuslause

proteaas (< *proteiin*), valke *aminohapeteks* lagundav ferment

protees (kr. *prothesis* ettepanemine), tehislik kehaliige (näit. kunsthambad, klaasist silm, kunstjalg jne.); *lgv.* sõna algusse mingi hääliku v. häälikuühendi liitmine ilma sõnatähenduse muutuseta

proteiidid (< *proteiin* + kr. *eidos* kuju), valkainest ja mingist suhteliselt kergesti eraldatavast lisaainest koosneva molekuliga liitvalgud

proteiin (< kr. *proteios* < *prōtos* esimene), lihtvalk, valkainete põhiainet moodustav aminohapetest koosnev orgaaniline ühend

proteiinoteraapia (... *teraapia*), valkravi, valku sisaldavate ainete (veri, seerum, vaktsiin, piim jm.) süstimise teel toimuv ärritusravi, mis ergutab keharakkude tegevust võitluseks teatavate haiguste vastu

protekteerima (< *protektor*), kaitsma; näit. a u t o k u m m e p., autokumme (kulumise vastu) kaitsekihiga katma. Vrd. *protežeerima*

protektor [-e'-] (ld. *protector* kaitsja), eestkostja, soosija; *tehn.* rattakummi vastu teed käiv väliskiht

protektoraat, kaitsevalitsus, -valdus; kaitsevalitsuse all olev maa-ala v. riik; olles vormiliselt nõrgema riigi «kaitseks» tugevama poolt, on p. tegelikult koloniaalse sõltuvuse vorm

protektsionism (< *protektsioon*), *ök.* kaitsesüsteem, kõrgete kaitsetollide varal kodumaise majanduse arendamise süsteem kapitalistlikes maades, välismaa kaupade sisseveo tõkestamine v. täielik keelamine

protektsionist, *protektsionismi* pooldaja

protektsioon (ld. *protectio* kate, kaitse), soodustav kaitse, eestkoste

pro tempore (ld.), käesolevaks ajaks, seks korraks

proteolüüs (< *proteiin* + kr. *lysis* lahustus), *biol.* valkude lagunemine lahustuvaiks ning organismile omastatavaiks aineiks

proterandria (< kr. *proteros* esimene kahest + *anēr* mees) e. **protandria** (< *proto-*), *biol.* eelisasus, isaste ettejõudmine arenemises võrreldes emastega; hermafrodiitsete organismide puhul spermatosoidide küpsemine enne munarakke; õies tolmukate valmimine enne emakaid. Vast. *proterogüünia*

proterogüünia e. **protogüünia** (... kr. *gynē* naine), *biol.* eelemasus. Vast. *proterandria*

proterosoikum [-oi'-] (... kr. *zōē* elu), *geol.* aguaegkond, elu tekkimise aegkond

proterosoiline [-oi'-], *proterosoikumiga* seotud, sellesse kuuluv; p. a e g k o n d = *proterosoikum*

protest [-e'-] (it. *protesto* < ld.), 1) rõhutatud vastuvaidlus, rahulolematuse avaldus; 2) prokuröri edasikaebus kohtuotsuse peale; 3) v e k s l i p., notari poolt koostatav akt vekslì tähtajaks lunastamata jätmise kohta

protestant [-a'-] (ld. *protestans* avalikult tunnistlev), *protestantismi* pooldaja, luteri vm. reformitud kiriku liige

protestantism, *reformatsiooni* tulemusena XVI s. katoliku kirikust eraldunud kirikute ja usulahkude (luterluse, kalvinismi jt.) ühine nimetus

protesteerima (ld. *protestāri* avalikult tunnistlema), vastu vaidlema, *protesti* avaldama

protestima [-*e'*-], 1) = *protesteerima*; 2) veksli mittemaksmist notariaalselt tõestama

protežee (pr. *protégé*), kaitsealune, soosik

protežeerima (pr. *protéger*), kaitsma, soosima, soodustama

protistid [-*ti's*-] (< kr. *prōtistos* kõige esimene), *biol.* üherakulised organismid

proto- (< kr. *prōtos* esimene), esi-, alg-, ürg-

protogüünia vt. *proterogüünia*

protohippus [-*i'*-] (< *proto-* + kr. *hippos* hobune), ürghobune, väljasurnud (kolmevarbaline) hobuslane

protohierei [-*ei'*] (vn. *протоиерей* < kr. *hiereus* preester), pea- e. ülempreester õigeusu kirikus

protokoll (keskld. *protocollum* < hiliskr. *prōtokollon* esimesena kleebitud leht), 1) koosoleku v. mõne muu toimingu käiku kirjeldav dokument, kus jäädvustatakse olulised sõnavõtud ja otsused; 2) ametiisiku koostatud akt kindlakstehtud tõsiasjade ja nende puhul astutud sammude kohta; 3) rahvusvahelisel konverentsil vastuvõetud kokkulepe

protokollima [-*ko'*-], *protokolli* koostama; protokolli kandma

protokolliülem, mõnes kodanlikus riigis välisministeeriumi kõrgem ametnik, kes tegeleb peam. diplomaatilise korpuse ja vastuvõttude küsimustega

protoksüleem (< *proto-* + *ksüleem*), *bot.* esipuit, esimesed puiduelemendid taime juhtkoes

protoneema (. . . kr. *nēma* niit), *bot.* eelniit, sambla eostest arenev niitjas rakis, millest hiljemini kasvab sammaltaim

protoplasma [-*la'*-] (. . . *plasma*), *biol.* organismi raku elusaine, valkude, süsivesikute, rasvade, lipoidide, mitmesuguste soolade kolloidne süsteem vees; esineb *tsütoplasmana* ja *karüoplasmana*

protoplast [-*a'*-], *biol.* raku elus, *protoplasmast* koosnev osa

protozoa (kunstl. kr. < *proto-* + *zōon* loom), *biol.* algloomad, ainuraksed loomad

protozooloogia, *zooloogia* osa, mis käsitleb ainurakseid e. algloomi

prototüüp (kr. *prototypon*), alg- v. põhitüüp; ürg- v. algkuju

protraktor (ld. *protractor* pikalevenitaja, pikendaja), *mer.* nurgamõõtja, mall, riist laeva nurgamõõtmise abil määratud asukoha merekaardile ülekandmiseks

protrusioon (< ld. *protrūsus* etteulatuv), *med.* ettesurutus, esile- v. väljaulatumine

protseduur (< ld. *procēdere* edasi minema), menetlus, toimimisviis; toiming

protsent [-*e'*-] (< ld. *prō centum* sajast), märk %, üks sajandik antud arvust; p-d. (kapitali sajandikes arvestatavad) intressid, tulu kapitalilt

protsentuaalne, *protsendiline*, protsendile vastav, suhteline põhiarvuga 100

protsess [-*e'*-] (ld. *processus* edasiminek), 1) kulg, käik; menetlus; 2) kohtuasi, õigustüli; kohtumenetlus õigustüli lahenduseks

protsessima [-*e'*-], kohtuliku *protsessi* teel õigust taotlema, kohtu teel oma õigust nõudma

protsessioon (ld. *processio* edasisammumine), (pidulik) rongkäik

protsessuaalne, protsessi-, protsessipärane, kohtulikusse *protsessisse* puutuv

protuberantsid [-*a'*-] (< ld. *protuberāre* mügarana esile ulatuma), Päikese serval märgatavad helenduvad gaasipursked

prov., lüh. sõnast *proviisor*

provanksõli [-*a'*-] (Prantsuse maakonna Provence'i järgi), parim liik oliiviõli

provenients [-*e'nts*] (< ld. *provenire* pärinema), päritolu

proverbiaalne (ld. *proverbiālis* < *proverbium* vanasõna, kõnekäänd), kõnekäänuks muutunud, vanasõnana tuntud

proviant [-*a'*-] (sks. < it. *provianda*), toidumoon, söögivaru

providents [-*e'*-] (ld. *providentia* ettenägemine), ettehoole, ettehooldus, (jumalik) kaitselmus (idealistlikus usundifilosoofias)

providentsialism, idealistlik-usuline maailmavaade, mis taotleb seletada ajaloosündmuste käiku jumala tahtega

proviisor (ld. *provisor* ettehooldaja, varustaja), lüh. prov., kvalifitseeritud,

kõrgema eriharidusega apteegitöötaja

provints [-*i'*-] (ld. *provincia*), 1) antiikajal Rooma võimule alluv maa väljaspool Itaaliat; 2) haldusüksus mõnes riigis, maakond, kubermang; 3) pealinnast vm. suurtest keskustest kaugel asuv maakoht, eriti vastandina neile

provintsiaal (< ld. *provinciālis*), 1) provintslane, *provintsi* elanik; 2) vaimuliku ordu ülem ühe provintsi piirides

provintsiaalne, *provintsile* omane v. iseloomulik; kolkaline, kolka-

provintsialism, provintsipärasus, provintslikkus; *lgv. lokalism*, mingi kitsama (murde)ala keelend

provisioon (ld. *provisio* ettenägemine, hool), 1) toidumoon, töötasu toidumoonas; 2) = *provisjon*

provisjon (< *provisioon*), kaubandusagendi vahetalitustasu, komisjonitasu

provisoorne (keskld. *provisōrius* < ld. *provisus* ettenähtud), esialgne, ajutine

provitamiin (< *pro-* + *vitamiin*), eelvitamiin, *vitamiini* eelastmena esinev orgaaniline ühend (näit. *karotiin*)

provokaator (ld. *provocātor* väljakutsuja), pahatahtlik ässitaja, äraandlik hukatuslikule tegevusele õhutaja, eriti kodanliku politsei salaagent, kes kutseliselt tegeleb *provokatsiooniga*

provokatoorne, *provokaatorile* v. *provokatsioonile* omane, sihilikult ässitav

provokatsioon (ld. *provocātio*), 1) väljakutse; 2) pahatahtlik ässitus, eriti poliitilise vastase äraandlik õhutamine tegudele, mis saavad talle endale hukatuslikuks

provotseerima (ld. *provocāre* välja kutsuma), 1) (sihilikult) esile kutsuma; 2) äraandlikult ässitama, pahatahtlikult ajendama

prudonism, prantsuse anarhisti P. J. Proudhoni (1809—65) õpetus, idealiseerib iseseisvate väiketootjate ühiskonda

prunell [-*e'*-] vt. *lasting*

P. S., lüh. sõnast *postskriptum*

psalm (kr. *psalmos* laul), kirikulaul, eriti nn. Taaveti laulude hulka kuuluv laul

psalmist, *psalmide* autor

psalmoodia (kr. *psalmōdia* < *ōdē* laul), retsiteeriv psalmide laulmine kirikus preestri ja koguduse v. preestri ja koori vastulauluna

psalter (kr. *psaltērion*), 1) *psalmide* kogu; 2) vanaaegne kandletaoline pill

psammiidid (< kr. *psammos* liiv), peeneteralised purdkivimid (liivad ja liivakivid), mille osiste läbimõõt on 1—0,1 mm

psammofiilne (< kr. *psammos* liiv + *phileō* armastan), liivalembene

psammofüüdid (. . . kr. *phyton* taim), liivataimed, liivastel aladel kasvavad taimed

psefiidid (< kr. *psēphos* munakivike), jämedateralised purdkivimid (kruusad, veerised, rahnud), mille osiste läbimõõt on üle 1 mm

pseudartroos (< *pseudo-* + kr. *arthron* liiges), *med.* ebaliiges, mitte kokkukasvanud murdunud luu otste liikuvus

pseudo- (< kr. *pseudos* vale), eba-, vale-

pseudoklassika [-*la'*-], ebaklassika, XVII—XVIII s. kirjanduslik vool, mille esindajad lähtusid klassikalise antiikkirjanduse eeskujudest, *klassitsism* kirjanduses

pseudomorfism e. **pseudomorfoos** (. . . kr. *morphē* kuju), *miner.* kristallide vormi säilimine nende sisemisele keemilisele muutumisele vaatamata

pseudonüüm (< kr. *pseudōnymos* valesti nimetatud < *onyma* nimi), varjunimi, (kirjaniku, kunstniku) vabalt valitud mitteametlik nimi

pseudopood (kunstl. ld. *pseudopodium* < *pseudo-* + kr. *pus* jalg), *zool.* kulend, ainurakse ajutine rakupinnaline protoplasmamoodustis, mille abil organism liigub ja toitu haarab

pseudosfäär (< *pseudo-* + *sfäär*), *mat.* konstantse negatiivse kõverusega pind

psii, kreeka tähestiku 23. täht (Ψ, ψ), vastab *ps*-ile

psilofüüdid (< kr. *psilos* paljas + *phyton* taim), ürgraikad, vanaaegkonnas *silurist devonini* eksisteerinud sõnalgtaimed, lihtsaima ehitusega maismaataimed

psilomelaan (. . . kr. *melas* must), mangaani sisaldav mineraal musta v. pruuni läikiva koorikuga

psitakoos (< kr. *psittakos* papagoi), *med.* papagoitõbi, papagoidelt

inimestele nakkav palavikuga haigus, liik kopsupõletikku. Vrd. *ornitoos*

psoriaas (kr. *psōriasis* sügelus), *med.* soomussammaspool, krooniline mittenakkav nahahaigus kettudega kaetud sõlmilise lööbega

psoriaatiline, *psoriaasile* iseloomulik, psoriaasitaoline

psühhagoog (kr. *psychagōgos* hingedejuhtija), 1) kreeka mütoloogias surnute hingede juhtija allmaailma (eriti jumal Hermes); 2) *psühhagoogika* harrastaja

psühhagoogika, psühhoteraapiline ravimenetlus, mis rakendab peamiselt haige hingeelu õigele teele juhtivaid kasvatuslikke vahendeid

psühhasteenia (< *psühho-* + kr. *astheneia* jõuetus), vaimsete häiretega seotud närvinõrkus. Vrd. *neurasteenia*

psühhiaater (... kr. *iatros* arst), eriarst *psühhiaatria* alal, vaimuhaiguste arst

psühhiaatria (... kr. *iatreia* ravimine), arstiteaduse haru, mis uurib psüühiliste funktsioonide kõrvalekaldumise põhjusi ja avaldumisvorme, nende ravi ja vältimist

psühho- (< kr. *psychē* hing), hinge-, vaimu-

psühhoanalüüs, subjektiiv-idealistlik vool kodanlikus psühholoogias ja psühhoteraapias, mille rajajaks oli S. Freud (vt. *freudism*); p. püüab seletada mitte ainult enamikku neuroose, vaid ka peaaegu kõiki hingeelu nähtusi alateadvusse tõrjutud teguritega, mis olevat valdavas enamikus seksuaalset laadi

psühhoanalüüsima, *psühhoanalüüsi* rakendama

psühhofarmakoloogia, *farmakoloogia* eriharu, mis uurib *psühhofarmakone* ja nende rakendusvõimalusi vaimuhaiguste ravimisel

psühhofarmakonid [-*fa*'-] (< *psühho-* + kr. *pharmakon* ravim), teatavad kemikaalid, droogid ja farmaatsilised preparaadid, mis avaldavad toimet inimese psüühilistesse protsessidesse

psühhofüsioloogia, teadusharu, mis käsitleb *psüühika* materiaalseid aluseid

psühhofüüsika, idealistlik õpetus suhetest *psüühilise* ja *füüsilise*, ihu ja hinge vahel; eriti psühholoogia haru, mis tegeleb suhetega ärrituse ja selle läbi esilekutsutud aistingu v. mõne teise psüühilise nähtuse vahel

psühhofüüsiline parallelism, dualistlik õpetus kodanlikus psühholoogias, mille järgi *psüühilised* ja *füüsilised* v. füsioloogilised nähtused on kaks iseseisvat kõrvuti kulgevat ning teineteisele alati vastavat nähtuste rida

psühhogeenne (< *psühho-* + kr. *genos* teke), *psüühilise* tekkega, hingelistest elamustest tingitud (näit. haiguse kohta)

psühhohügieen, *psüühika* tervishoid

psühhokinees (< *psühho-* + kr. *kinēsis* liikumine), *parapsühholoogia* nähtus, esemete liigutamine psüühilise energiaga

psühholingvistika, teadusharu, mis uurib inimese kõnetegevust tervikuna, analüüsib keelesüsteemi, -võime ja -tarvituse vahekorda

psühholamarkism, idealistlik *lamarkismi* v. *neolamarkismi* suund, püüab orgaanilist evolutsiooni seletada *psüühiliste* teguritega

psühhologism, subjektiiv-idealistlik filosoofiline suund, peab *psühholoogiat* kõigi vaimset elu käsitlevate teaduste aluseks; eriti loogika ja tunnetusteooria rajamine subjektiivsele seesmisele kogemusele

psühholoog, *psühholoogia* eriteadlane; *inimeste hingeelu tundja, hea inimeste tundja

psühholoogia (< kr. *psychē* hing + *logos* mõiste), 1) hingeelulisi nähtusi uuriv teadus, vt. *psüühika*; 2) hingelaad, hingeeluline omapärasus, hingeelu

psühholoogiline, *psühholoogiasse* puutuv; hingeeluline, hingeelu-

psühhoos, vaimuhaigus, *psüühiline* haigus tunduvate kõrvalekaldumistega tajumises ja mõtlemises, mistõttu objektiivne tegelikkus peegeldub moonutatult

psühhootiline, *psühhoosisse* puutuv, *psühhoosile* omane

psühhopaat, *psühhopaatia* all kannatav inimene

psühhopaatia (< *psühho-* + kr. *pathos* kannatus), tunde- ning tahteelu üksikute joonte omavaheline tasakaalustamatus ja liialdatud ebaloomulik talitlus; areneb pärilikel eeldustel või ebasoodsate keskkonnatingimuste mõjul

psühhopatoloogia, *patoloogia* osa, mis uurib *psüühika* häireid ja väärdumist

psühhosotsioloogia, kodanliku *sotsioloogia* suund, mis peab kõigi ühiskondliku elu nähtuste ja protsesside aluseks inimese psüühikat

psühhostimulaatorid, *psühhofarmakonid*, mis kiirendavad psüühiliste protsesside kulgu ja suurendavad väsimuse korral töövõimet

psühhotehnika (< *psühho-* + *tehnika*), *psühholoogia* rakendamine praktilise elu probleemide lahendamisel, näit. tootmises, kaadri valikul ja ettevalmistamisel jne.

psühhoteraapia (... *teraapia*), haiguste ravimine psüühiliste mõjustustega (näit. hüpnoosiga, sugestiooniga)

psühhotrauma (... *trauma*), *psüühikasse* kahjulikult toimiv vapustus v. pingeseisund

psühhotroopne (... kr. *tropē* (ümber)pööre), psüühilist pööret tekitav; p. sed ained = *psühhofarmakonid*

psührofiilne (< kr. *psychros* külm + *phileō* armastan), külmalembene

psührofüüdid (... kr. *phyton* taim), külmalembesed, madala temperatuuriga kasvukohti eelistavad taimed

psühromeeter (... kr. *metreō* mõõdan), kahest termomeetrist koosnev *hügromeeter* õhuniiskuse määramiseks kuiva ja niiske termomeetri näitude vahe abil

psüüh (kr. *psychē*), eluhõng, elu; hing; idealistlikus filosoofias *psüühiliste* nähtuste kandjana kujutletav olevus

psüühika (< kr. *psychikos* hingeline, vaimne), 1) teadvusega seotud nähtuste kogum, inimesel ja kõrgemail loomadel peaaju funktsioonidega seotud objektiivse tegelikkuse kogemise võime; 2) hingelaad, hingeelu, isikupärased hingeelulised nähtused

psüühiline, *psüühikasse* puutuv, psüühikale omane; hingeline, vaimne

Pt, *plaatina* sümbol

pteranodon (< kr. *pteron* tiib, sulg + *an* eitav partikkel + *odus* hammas), suur väljasurnud hambutu tiibsisalik

pterodaktülos [-*a*'-] (... kr. *daktylos* sõrm), väljasurnud lendsisalik hästi arenenud hammastega

pterosaurused [-*au*'-] (... kr. *sauros* sisalik), juura- ja kriidiajastul elanud tiibsisalikud

pterüülid (< kr. *pteron* sulg), *zool.* suleväljad, sulgedega kaetud laigud linnunahal

ptii (pr. *petit* väike), liik *korpusest* vähemat trükikirja, mille suurus on 8 punkti (u. 3,008 mm)

ptomaiinid (< kr. *ptōma* laip), laibamürgid, inimese- v. loomalaiba roiskumisel tekkivad mürgised ained

ptoos (kr. *ptōsis* langus), *med.* vaje, mingi elundi haiguslik vajumine allapoole, eriti ülemise silmalau allavajumine tõstelihaste halvatuse tõttu

ptüaliin e. **ptüalaas** (< kr. *ptyalon* sülg), süljes sisalduv ferment, lõhustab tärklist suhkruks

Pu, *plutooniumi* sümbol

puaas (pr. *poise*; pr. arsti ja füüsiku *J. Poiseuille'* (1799—1869) nime järgi), *füüs.* vedelike dünaamilise *viskoossuse* mõõtühik CGS-süsteemis, tähis P

puberteet (ld. *pubertas*), murdeiga, suguküpseks saamise iga

public school [*pablik skuul*] (ingl., «avalik kool»), Inglismaal eesõigustatud klassidele määratud poeglaste era-internaatkeskkool, kus pearõhk pannakse vanadele keeltele ja spordile

publik (keskld. *pūblicum* < ld. *pūblicus* rahva-, avalik, riiklik), kuulajas-, vaatajas- v. lugejaskond, avalikkus, rahvas

publikaan (ld. *publicānus*), *aj.* Vana-Roomas: riigirentnik, riigile makstud üldsumma eest riigimaksude (eriti tollimaksude) sissenõudmise õiguse omandanud eraisik

publikatsioon (ld. *publicātio*), 1) avalikustamine, publitseerimine; trükis avaldamine; 2) (trüki)väljaanne

publitseerima (ld. *publicāre*), avalikustama, avalikuks tegema, avalikult teatama; välja andma, trükis avaldama

publitsist (kunstl. ld. *publicista*), ühiskondlik-poliitiliste küsimuste käsitleja, *publitsistika* alal tegutsev kirjanik v. ajakirjanik

publitsistika [-*tsi*'-], ühiskondlik-poliitilisi küsimusi käsitlev kirjandus v. ajakirjandus

pudeldus (ingl. *puddling*), sulamal-

mi töötlemine separauaks v. teraseks eriljses ahjus pideva segamise teel

puding (ingl. *pudding*), peenestatud leiva- v. saiatükkidest, riisist v. jahust valmistatud, enamasti rosinate v. muu puuviljaga maitsestatud ja vastavas vormis keedetud magustoit

pudrett [-e'-] (pr. *poudrette*), pulbritaoline väetis kuivatatud väljaheiteist

pueblo [-e'-] (hsp., «rahvas», «küla»), indiaanlaste küla Am. Ühendriikide edelaosas v. Põhja-Mehhikos; p-i n d i a a n l a s e d, kindlusetaolisis savielamuist koosnevais külades elavad põlluharijad indiaanlashõimud

pueriilne (ld. *puerilis* < *puer* laps, poiss), lapsik

puerpeerium (kunstl. ld. < ld. *puerpera* sünnitaja, nurganaine), *füsiol.* sünnitusjärgne suguelundite taandarenemise faas, lapsevoodis olemise aeg

puerperaalne, sünnitus-, sünnituspuhune

puerperaalpalavik, *med.* lapsevoodipalavik

puff I (ingl.), ülespuhutud reklaam; väljamõeldud v. liialdatud kuulujutt

puff II (pr. *pouf*), ümmargune madal seljatoeta pingike pehme istmega

puhv (sks. ja ingl. *puff*), kohevil olev riideosa, näit. varrukal

puhver (ingl. *buffer*, sks. *Puffer*), vaguneil ja vedureil otstes asetsev seadis tõuke nõrgendamiseks; mingi muu seadis tõuke v. kokkupõrke nõrgendamiseks; p-l a h u s, *keem.* nõrk happe v. aluse lahus koos vastava soola lisandusega, et lahuse vesinikioonide sisaldus püsiks reaktsiooni ajal muutumatuna; p-p a t a r e i, *elektr.* alalisvoolugeneraatoriga paralleelselt lülitatud patarei, mis tasandab generaatori voolu kõikuvusi; p-r i i k, sõjaliselt ning poliitiliselt nõrk väikeriik suurriikide vahel

puhvet (pr. *buffet*), einelaud; p-k a p p, söögiriistade ning -tarvete kapp

puks (sks. *Büchse*, ka *Buchse*), õõnes silinder masinaosades, eriti laagrites, nende kulumise ning roostetamise vältimiseks; ratta osana sama mis puss

pukseerima (holl. *boegseren*), laeva, palgiparve jne. (köitpidi) järele vedama, puksiiriga vedama

puksiir, vedurlaev, laev teiste laevade vm. pukseerimiseks

pukspriit (holl. *boegspriet*), laevaninast (peam. purjekal) väljaulatuv palk, millele toetub *kliiverpoomi* laevapoolne osa

puljong (pr. *bouillon*), rammuleem, lihaleem

pulke (hsp. *pulque*), agaavimahlast valmistatav alkohoolne jook (tarvit. eriti Mehhikos)

pulloroos (< ld. *pullus* tibu), lindude (eriti kanaliste) nakkushaigus, nn. valge *diarröa*

pullover (ingl. *pull-over* ületõmmatav), üle pea selga tõmmatav kootud kampsun v. jakk

pulman e. **pulmanvagun** (< p.-n.), suur mugav magamis- v. salongvagun, kiirrongivagun

pulmonaarne (ld. *pulmonārius*) e. **pulmonaalne**, kopsu-

pulmootor (< ld. *pulmo* kops + *mootor*), hapnikuaparaat kunstlikuks hingamiseks

pulp (ld. *pulpa*), 1) säsi, pehme kude (näit. hambas); 2) pudrutaoline pehme mass, näit. tärkliseraba (loomasöödaks tarvitatavad kartulijäätmed), suhkrupeedijäätmed jne.; 3) *tehn.* tahke peenmaterjali ja vedeliku heljum

pulpiit, *med.* hambasäsipõletik

pulsaator (ld. *pulsātor* kloppija), kloppimis- v. koputlusseadis v. -masin

pulsarid (< ingl. *pulse* pulss + *star* täht), *astr.* «tuksuvad tähed», 1968. a. avastatud (seni lähemalt uurimata) pulseerivad kiirgusallikad

pulsatsioon (ld. *pulsātio*), pulseerimine, tuikamine, tuksumine; tuige, tukse

pulseerima (ld. *pulsāre*), tuikama, tuksuma; rütmiliselt korduma, perioodiliselt muutuma

pulsomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), *tehn.* pulseerivalt töötavate kuulventiilidega aururõhupump

pulss (< ld. *pulsus* tõuge, löök), üks tuige, arteri löök; mingi muu (näit. elektrivoolu) rütmiline tuige

pult (sks. *Pult* < ld. *pulpitum* kõnelava, kantsel), kallaka pinnaga lauasarnane alus lugemiseks, kirjutamiseks v. nootide asetamiseks; kallaka pinnaga kontrollriistade laud elektrijaamas v. dispetšeri keskkontrollpunktis

pulšinell [-e'-] (it. *pulcinella*) e. **polišinell** [-e'-] (pr. *polichinelle*), koomiline tüüp itaalia rahvakomöödias, haril. küürakas pikaninaline kuju

pulverisaator, *pulveriseerimis*seadis, pihusti

pulverisatsioon, pulveriseerimine, pihustamine, pihustus

pulveriseerima (keskld. *pulverizāre* < ld. *pulvis* tolm, pulber), pihustama, tolmpeeneks tegema

pumpernikkel (sks. *Pumpernickel*), täisterajahust (eriliselt küpsetatud) sks. rukkileib; piklik pruun küpsis

punctum saliens [puu'nkt-] (ld., «esileulatuv punkt»), tähtis punkt

Punica fides [puu'nika] (ld.), «puunlaste (kartaagolaste) truudus», s. o. truudusetus, sõnamurdmine

punker (ingl. *bunker*), laeva kütuse-, eriti söeruum; kombaini terakast; urgas, pugerik; *sõj.* pommikindel väikevarjend

punkt (ld. *pūnctum* torgatud), 1) täpp; 2) kirjavahemärk lause lõpul, sõnalühendi märk, matemaatiline märk, pikendusmärk noodi järel jne.; 3) teatav koht, ruum; 4) hindamisühik, spordis arvestusühik; kirjakraadi mõõduühik (0,379 mm); 5) teksti alljaotus

punktaat, *punktsiooni* teel saadud vedelik

punktatsioon, *jur.* (olulisi punkte sisaldav) kirjalik eelleping

punkteerima (keskld. *punctuare* < ld. *pungere* torkima), täpistama, täppide v. punktidega varustama; pisteauku tegema, läbi torkama; *med.* *punktsiooni* teostama

punktiir (vn. *пунктир* < sks. < ld.), punktjoon

punktroller (sks.), teatavat tüüpi masseerimisriist, põhiosaks on konarliku pinnaga kummirull

punktsioon (ld. *pūnctio* torge), *med.* õõnesnõela pistmine keha õõnde v. kudedesse ravi (vedeliku eemaldamine, ravimite manustamine) v. diagnostilisel eesmärgil (koeproovi võtmine)

punktuaalne (< ld. *pūnctum* täpp, punkt), täpne, täpipealne, täsmaline

punktuatsioon, *lgv.* vahemärgistus, kirjavahemärkide tarvitus, *interpunktsioon*

punš e. **punss** (ingl. *punch* < India k.) alkohoolne segajook, keedetud rummist v. muust viinast, suhkrust, sidrunimahlast ja muist maitseaineist

pupill [-i'-] (ld. *pupilla*), silmaava, silma vikerkesta keskel asetsev aheneda ning laieneda võiv ava, silmatera

pupillaarne (ld. *pupillāris*), *pupillisse* puutuv, silmaava-

pupp (ingl. *poop* < ld. *puppis*), pardast pardani ulatuv kõrgem kinnine pealisehitis laevapäras

puraana (sanskr., «muistne»), *folkl.* vanaindia (pühaks peetav) muistend v. muistendite kogu (IV—VIII s.)

purgaa (vn. *пурга*), Siberi lumetorm

purgatiiv (< ld. *purgativus* puhastav), *med.* kõhulahtisti

purgatoorium (keskld. *purgatōrium* < ld. *purgatōrius* puhastav), puhastustuli (roomakat. kiriku õpetuse järgi koht, kus surnute hinged kannavad ajutist karistust enne taevasse pääsemist)

purgeen, üks *purgatiive*, mille toimeaineks on *fenoolftaleiin*

purifikatsioon (ld. *purificātio*), puhastus

purifitseerima (ld. *purificāre*), puhastama

puriinid (< ld. *pūrus* puhas), *keem.* loomsete ja taimsete organismide paljudes ühendites (kusihappes, kofeiinis jt.) sisalduvad orgaanilised ained, lämmastikku sisaldavad ainevahetusproduktid

purism (< ld. *pūrus* puhas), puhtusetaotlus, stiili-, kunstilaadi puhtus, segamatus; *lgv.* (liialdatud) keelepuhastus, (äärmine) võõrapärasuste hülgamine keeles

purist, *purismi* pooldaja, eriti keelepuhastuse taotleja

puritaan (ingl. *puritan* < ld. *pūritas* puhtus), *aj.* «puhtausuline», range usulise elukorraldusega protestantliku usulahu liige Inglismaal XVI ja XVII s.; *liialdatud usulise ranguse ning silmakirjatsemisele kalduva välise kõlblusega isik

puritaanlik, *puritaanidele* omane; usuliselt ning kõlbeliselt (liialdatult, silmakirjatsevalt) range

puritanism, *puritaanide* põhimõtted, puritaanlus

purpur (ld. *purpura* < kr. *porphyra* purpurlane), vanaajal kallis violettpunane värvaine, saadi *purpurlas-*

telt; sellega värvitud punane riie, millest tehti võimukandjate, aadli, kõrgemate vaimulike jt. riideid; *med.* veritähnus, nahaalused täppverevalumid

purpuriin, puuvilla värvimiseks kasutatav punane värvaine, leidub *alisariini* kõrval krapi e. punavärviku juurtes

purpurlane e. **purpurtigu**, varemini *purpuri* saamiseks kasutatud kõhtjalgne

purulentne [-*le'*-] (ld. *purulentus* < *pūs* mäda), mädane

pusta (ung. *puszta*), rohtla, stepp Ungaris

pustul (ld. *pustula*), *med.* mädavill

pustuloosne (ld. *pustulōsus*), mädavilliline

puššpall (ingl. *push-ball* < *push* tõukama), veeretamispallimäng, hiiglasuure palli veeretamisvõistlus kahe 5-liikmelise meeskonna vahel üle mänguväljaku otsjoonte

putatiivne (ld. *putatīvus*), (ekslikult) oletatav, eksikombel arvatav

puto (it. *putto* poisike), lapsingel, lapsefiguur maalis v. skulptuuris; p-d esinevad dekoratiivsete rühmadena, sageli tiivulistena. Vrd. *amoretid*

putriidne (ld. *putridus*), mäda, roiskunud

putsolaan e. **potsolaan** e. **potsuolaan** (it. *puzzolana, pozzolana* kohanime Pozzuoli järgi), tsemendile jm. sideainetele veekindluse andmiseks juurdelisatav ränihapperikas mineraalisegu

putš (sks. *Putsch*), avantüristlik mäss, kitsa kildkonna riigipöördekatse

puudel (sks. *Pudel*), villkarvane, haril. pöetav koeratõug

puul (ingl. *pool* ühispanus, ühisvaru), 1) liik kapitalistlikke monopole; ettevõtjate ühing kasumi jagamiseks ja hindade ühtlustamiseks; 2) kapitalistlike riikide kokkulepe üldise kulla- või valuutareservi moodustamise kohta

puuma (hsp. *puma* < ind.) e. **kuuguar** (pr. *couguar* < ind.), Am. rohtlais ja metsades elav kiskja kaslaste suguk-st, nn. Ameerika (mägi)-lõvi

puuna (hsp. *puna* < ind.), külm, kuiv ning tühi kiltmaa Peruus ja Boliivias

puänt (pr. *pointe* teravik), 1) valltult vaimukas üllatuslik koht (haril. teose lõpus) lühijutus, anekdoodis v. epigrammis; 2) *teatr.* baleriini varbalseis

puäntillism (pr. *pointillisme* < *point* punkt, täpp), *neoimpressionismile* omane maalimistehnika üksteise kõrvale asetatud värvitäpikeste varal

pärgament (sks. *Pergament* < ld. *pergamēna* (*charta*), antiikse linna Pergamoni järgi), eriliselt töödeldud eeslivarsa-, vasika-, kitse- v. lambanahk, mida tarvitati kirjutusmaterjalina; sellisele materjalile kirjutatud dokument; **p - p a b e r**, vee- ja rasvakindel paber, mida võipaberi nime all tarvit. pakkimispaberina

pärgamiin, *pärgament*paberiga sarnanev õhuke läbipaistev pakkimispaber

pärl (sks. *Perle* < keskld. *perla, perula*), väärishelmes, mõnede limuste karpides tekkiv kerajas pärlmuttermoodustis, kasut. hinnalisteks eheteks, *midagi kallihinnalist v. eriti ilusat

pärlmutter (sks. *Perlmutter*), mitmete limuste, eriti pärlikarbi kodade küütlev sisekiht; tarvit. iluesemete, nööpide jne. valmistamiseks

põnaalne (ld. *poenālis* < *poena* karistus), karistuslik, karistus-, nuhtlus-

pönitents [-*e'*-] (ld. *poenitentia* kahetsus), patukahetsus, meeleparandus; patukahetsuseks pealepandud hüvitusteod

pönoloogia (< ld. *poena* karistus + kr. *logos* mõiste), karistusi käsitlev kriminaalõigusteaduse osa

pööbel (sks. *Pöbel* < pr. *peuple* rahvas), kodanluse poolt tarvitatav lihtrahvast halvustav nimetus; distsiplineerimatu v. organiseerimatu rahvahulk

püeemia (< kr. *pyon* mäda + *haima* veri), mädaveresus, *sepsise* liik, kus ühest mädapõletikukoldest verre sattunud pisikud siirduvad ka teistesse elunditesse ja tekitavad seal mädapõletikke

püeliit (< kr. *pyelos* küna), *med.* neeruvaagnapõletik

pügmeed (kr. *pygmaioi* «rusiklased»), 1) vanakreeka mütoloogias mingi lõunas elav «pöialpoiste»-rahvas; 2) kääbusrahvad, väikesekasvulised rahvad Kesk-Aafrikas ja mujal

pügmoidid [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju, välimus), väikesekasvulised rahvad

pühvel (sks. *Büffel* < kr. *bubalos*), suurte kõverate sarvedega loom veislaste suguk-st

püknidid (< kr. *pyknos* tihe, paks), *bot.* teatavate roosteseente viljakeha

püknik, *püknilist* tüüpi inimene

pükniline (kr. *pyknos* tihe, paks), täidlase kehaehitusega (inimtüübi kohta)

püknomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist vedelike ja pulbrite tiheduse mõõtmiseks

püloon (kr. *pylōn* värav), 1) vanaegiptuse templi kahe torniga väravehitis; 2) silla, spordiväljaku värava jm. ehistorn; aerodroomi märgistorn

püloorus (kr. *pylōros* väravavaht), *anat.* maolukuti, maost soolde viiv sulgurlihasega avaus

püo- (< kr. *pyon* mäda), mäda-, mädas-

püodermia [-*e'*-] (...kr. *derma* nahk), mädanev nahalööve

püorröa [-*ö'*-] (...kr. *rheō* voolan), mädavool; eriti igememädanik

püramidaalne (ld. *pyramidālis* < kr.), püramiidjas, *püramiidi*kujuline

püramidoon e. **amidopüriin** (< kr. *pyr* tuli + *amiidid*), *farm.* palavikku vähendav ning valuvaigistav ravim, *antipüriini* tuletis

püramiid (kr. *pyramis*), 1) *mat.* hulktahukas, mille üks tahk (põhi) on hulknurk, teised tahud ühise tipuga kolmnurgad; 2) Vana-Egiptuse monumentaalne teravatipuline kivist hauaehitis ruudukujulise põhjaga ja kuninga hauakambriga sisemuses; 3) võimlejate tornikmoodustis, rühmmoodustis mitmekordse ülalt kitseneva tornina, kus ülemised seisavad alumiste õlgadel

püranomeeter (< kr. *pyr* tuli + *ana-* peale-, taas- + *metreō* mõõdan), *füüs.* riist Päikese hajusa kiirguse mõõtmiseks

pürargüriit (...kr. *argyros* hõbe), punane hõbedamaak

pürasool (...*azo-* lämmastiku- + ld. *oleum* õli), kristalne orgaaniline aine, mille derivaate (pürasoloone) kasutatakse ravimeina (*antipüriin, püramidoon*) ja sünteesvärvainetena

püree (pr. *purée* pehme puder), sõelast läbilastud v. muul teel pudrustatud pehme toiduaine

püreetrum e. **püreeter** (ld. *pyrethrum* < kr. *pyrethron*), liik lõunamaiseid jaanikakraid, millest valmistatakse nn. pärsia v. dalmaatsia putukapulbrit

pürgeomeeter (< kr. *pyr* tuli + *gē* maa + *metreō* mõõdan), *füüs.* riist Maa kiirguse mõõtmiseks

pürheliomeeter (...kr. *hēlios* päike), *meteor.* riist Päikese summaarse kiirguse mõõtmiseks

püridoksiin (< *püridiin* + kr. *oxys* hapu), *biol.* üks B-rühma vitamiine

püridiin (< kr. *pyr* tuli), kivisöetõrvast saadav orgaaniline ühend, teravalõhnaline vedelik (tarvit. piirituse denatureerimiseks, värvainete sünteesimisel jm.)

püriit (kr. *pyritēs* «tulekivi»), kollane metalse läikega mineraal, raua ja väävli ühend

püro- (< kr. *pyr* tuli), tule-

püroelekter (...*elekter*), mõnede kristallide kuumutamisel v. jahutamisel tekkivad elektrilaengud

pürofoorne (...kr. *phoros* kandev), õhu käes iseenesest süttiv; hõõrumisel kergesti süttiv v. sädemeid andev (näit. mõnede metallisulamite kohta)

pürogallushape e. **pürogallool**, *gallushappe* kuumutamisel saadud valge kristalne aine (tarvit. fotograafias ilmutina ja mitmesuguste värvainete sünteesimisel)

pürogeenne (< *püro-* + kr. *genos* teke), tuletekkeline; kuumus- v. kuumutustekkeline (mingi aine kohta); *med.* palavikku tekitav

pürokatehhiin (...*katehhu*), varemini mõnede vaikude kuumutamise teel saadud ja nüüd ka sünteetiliselt valmistatav kristalne aine (tarvit. fotograafias ja ravimite valmistamiseks)

püroklastiline (...kr. *klastikos* tükeldatud, tükkideks murtud); **p - d k i v i m i d**, vulkaanilisest tuhast, *lapillidest* jms. moodustunud vulkaanilised setted

pürokseenid (...kr. *xenos* võõras), rühm tardkivimite koostismineraale, keeruka koostisega tumedavärvilised silikaadid

püroksüliin (...kr. *xylon* puit), laskepuuvill, *trinitrotselluloos*, tugevajõuline lõhkeaine

pürolaatria (...kr. *latreia* teenis-

tus), tulekummardus, tule austamine jumalusena

pürolusiit (...kr. *luō* pesen), pruunkivi, levinuim mangaanimaak

pürolüüs (...kr. *lysis* lahustamine), keemiline lagundamine kuumutamise teel

püromaan, *püromaania* all kannatav isik

püromaania (< *püro-* + *maania*), süütamis-, põletamismaania, haiguslik kalduvus tulekahjude tekitamiseks

pürorneeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist kõrgete temperatuuride (üle 600 °C) mõõtmiseks

püromeetria, *füüs.* õpetus kõrgete temperatuuride mõõtmisest

püroop (< kr. *pyrōpos* tulenäoline, tuline), tumepunane poolvääriskivi, *granaadi* teisend

püroos (< kr. *pyroō* põlen), *med.* kõrvetised, põletav tunne söögitorus; tekib hapu maomahla söögitorru siirdumisel

pürotehnik [-e'-], *pürotehnika* eriteadlane; meister ilutulestuse alal

pürotehnika [-e'-] (< *püro-* + *tehnika*), põlevate ning plahvatavate ainetega tegelev tehnika; ilutulestusõpetus, -kunst

pürrihhius [-ri'-] (kr. *pyrrhichios* < pn.), (antiikses värsis) kahest lühikesest v. (nüüdses värsis) kahest rõhutust silbist koosnev värsijalg

pürronism, vanakreeka filosoofi Pyrrhoni (IV s. e. m. a.) õpetus, äärmine *skeptitsism*

pürrool (< kr. *pyrrhos* tulipunane + ld. *oleum* õli), punaõli, kivisöetõrvas ja kondiõlis sisalduv orgaaniline aine; tarvit. mitmesuguste ravimite valmistamiseks

pürrotiin e. **pürrotiit** (< kr. *pyrrhotēs* punakas), pronksikarva mineraal, raud(di)*sulfiid*, sageli sisaldab ka niklit ja koobaltit

püstol (it. *pistola*), kerge käsitulirelv

pütaagorlane, *pütagoreismi* pooldaja

pütagoreism, vanakreeka filosoofi ning matemaatiku Pythagorase (VI s. e. m. a.) ja tema koolkonna õpetus, müstitsismi kalduv idealism

püuuria (< kr. *pyon* mäda + *uron* kusi), *med.* mädakusesus

püütia (< kr. *Pythia*), vanakreeka ennustaja-preestrinna Apolloni templis Delfis; *segaseid ning näilikult sügavamõttelisi sõnu tarvitav isik

püüton (< kr. Pythōn müütiline Apolloni poolt surmatud hiiglamadu), saaki puruksmuljuv suur troopikamadu boalaste suguk-st.

Q

quadrivium vt. *kvadriivium*

quand même [*ka meem*] (pr.), kõigest hoolimata, millelegi vaatamata

quantité négligeable [*katite'-ža'bl*] (pr.), tähtsusetu (arvestusest väljajäetav) suurus

quantum satis [*kv-*] (ld.), «niipalju kui küllalt», vajalik hulk

quasi [*kvaa-*] (ld.), just nagu. Vt. *kvaasi-*

quattrocento [*-tše-*] (it., «nelisada»), XV s. ja selle kirjandus- ja kunstistiili vararenessansi nimetus it. kunstiajaloos

quebracho = *kebratšo*

qui pro quo [*kvii kvoo*] (ld., «kes kelle asemel»), isikute ekslik äravahetus, segadus, arusaamatus

quipu = *kipu*

qui s'excuse, s'accuse [*ki sekskü'z, saküü'z*] (pr.), kes vabandab, see süüdistab iseennast

qui vivra, verra [*ki -a' -a'*] (pr.), «kes elab, see näeb», küll tulevik näitab

quod erat demonstrandum [*kvod -a'n-*] (ld.), mida oligi vaja tõendada

quod licet Jovi, non licet bovi [*kvood liitset*] (ld.), «mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale», mis on ühele lubatud, ei tarvitse veel teisele lubatud olla

quousque tandem! [*kvoo-uu'skve*] (ld.), «kui kaua (ometi) veel», s. o. kui kaua veel peame seda talumal (äärmist kärsitut pahameelt väljendavad avasõnad Cicero I süüdistuskõnest Catilina vastu)

quo vadis? [*kvoo vaa'-*] (ld.), «kuhu lähed?»

qu. s., lüh. sõnadest *quantum satis*

q. v., teatmeteostes tarvit. lüh. ld. sõnust *quod videas*, vaata seda

R

r, lüh. sõnast *raadius*

R, 1) (pr. teadlase R. A. F. de Réaumuri nime algustäht), soojuskraadide arvu juures: Réaumuri järgi (näit. 7 °R); 2) röntgeni tähis

Ra, *raadiumi* sümbol

raa (holl. *ra*), *mer.* keskelt masti v. tengi külge kinnitatud rõhtpuu

raad (< ld. *radio* kiirgan), tähis rad, ioniseeriva kiirguse neeldumisdoosi ühik

raada (ukr. *рада* < sks.), kasakate üldkoosolek, rahvakoosolek Ukrainas; kontrrevolutsiooniline valitsus Ukrainas ja Valgevenes a. 1917—19

raadio (< ld. *radio* kiirgan), raadiolainete saatmine ja vastuvõtmine; saadakse edasi ja võetakse juhtmeita vastu kõnet, muusikat jne.; raadiovastuvõtja v. -saatja

raadioastronoomia, *astronoomia* haru, mis uurib mitmesuguseid kosmilisi objekte (udukogusid, Päikest, Kuud jne.) neilt kiirguvate v. peegelduvate *raadiolainete* abil

raadiogoniomeeter (< *raadio* + *goniomeeter*), seade raadiolainete levimise suuna määramiseks; tarvit. *raadiopeilingaatoris* ja *raadiomajakas*; ka sellise seadmega raadiopeilingaator

raadiojaam, aparaatide kogum teadete vastuvõtmiseks ja saatmiseks elektromagnetiliste lainete kasutamise teel

raadiolained, raadiotehnikas kasutatavad elektromagnetilised lained

raadiolamp = *elektronlamp*

raadiolokaator (< *raadio* + ld. *locus* koht), raadiolokatsiooniaparaat, seade objektide (lennukite, laevade, ka kalaparvede jm.) asupaiga kindlaksmääramiseks

raadiolokatsioon, esemete asukoha, kauguse ja liikumise kindlaksmääramine *raadiolainete* abil

raadiomajakas, raadiosaatejaam laeva v. lennuki sõidukursi ja asukoha määramise võimaldamiseks; saadab teatud ajavahemike järel kindlaksmääratud lainel ning teadaolevast asukohast lühikesi signaale

raadiometeoroloogia, *meteoroloogia* ja *raadiotehnika* piirimaile kuuluv teadusharu, mis uurib meteoroloogiliste protsesside mõju raadiolainete levikule troposfääris

raadiomontaaž, teatud liiki raadiosaade

raadiopeilima (< *raadio* + *peilima*), töötavalt raadiosaatjalt tulevate *raadiolainete* suunda määrama *raadiopeilingaatori* abil

raadiopeilingaator, aparaat töötava raadiojaama asukoha määramiseks raadiopeilimise teel

raadioreleeliin, mitmest vastuvõtuja saatejaamast koosnev sideliin ettenähtud jaamast signaalide vastuvõtmiseks ja järgmise suunas edasisaatmiseks

raadiosaatja, aparaadid ja seadised signaalide edasiandmiseks raadiolainete kaudu

raadiosond, raadiosaatjaga ja automaatmõõteriistadega varustatud õhupall kõrgemate õhukihtide uurimiseks

raadiospektroskoopia, *spektroskoopia* haru, mis uurib kehade pikalainelisi spektreid

raadiostuudio, raadiosaadete jaoks eriliselt sisustatud ruum

raadiosõlm vt. *raadiotranslatsioonisõlm*

raadiotehnika, teadus elektromagnetilistest lainetest ja nende rakendamisest informatsiooni juhtmeteta edasiandmisel; vastav tehnika haru

raadiotelefon, traadita telefon, seade kõnelusteks, ka muude helide saatmiseks ja vastuvõtmiseks *raadio* teel; vastav sideliik

raadiotelegraaf, traadita telegraaf, seade telegraafisignaalide edasiandmiseks ja vastuvõtmiseks raadio teel; vastav sideliik

raadiotranslatsioon, *raadiolainete* vastuvõtmine ja edasiandmine kohalikesse kuuldepunktidesse (valjuhääldajaisse)

raadiotranslatsioonisõlm e. **raadiosõlm**, eriliselt sisutatud ruum v. stuudio *raadiotranslatsiooniks*

raadiovastuvõtja, aparaat *raadiolainete* abil kõne, muusika jms. vastuvõtmiseks

raadium (< ld. *radius* kiir, kodar), sümbol Ra, suure radioaktiivsusega element, järjenr. 88, avastatud 1898. a. M. ja P. Curie poolt; tarvit. meditsiinis jm.

raadiumravi, *raadiumi* kasutamine pahaloomuliste kasvajate, nahahaiguste jne. raviks

raadius (< ld. *radius* kiir), lüh. r, ringjoone või kerapinna iga punkti kaugus keskpunktist; r. on võrdne ringi v. kera poole läbimõõduga

raadiusvektor, *ellipsi, hüperbooli* v. *parabooli* fookust selle kõvera antud punktiga ühendav v. sellesse suunatud lõik; polaarkoordinaadistikus antud punkti poolusega ühendav lõik, ka selle pikkus

raadul (< ld. *rādere* hõõruma, kratsima), *zool.* hõõrel, hambuline plaat limuste neelus toidu peenendamiseks

raaf (kr. *rhaphē* õmblus), *bot.* seemneõmblus; pikilõhe ränivetikate *pantseril*

raaja (ar.), mittemuhameediusuline end. Türgis

raakel (sks. *Rakel* < pr. *racle*), õhuke plaat liigse värvi kõrvaldamiseks sügavtrükivormilt

rabarber [-ba'-] (keskld. *rhabarbarum* < kr. *Rha* Volga jõe muistne nimi), köögiviljataim tatraliste suguk-st

rabatt I [-ba'-] (sks. *Rabatte* < it.), hinnaalandus

rabatt II [-ba'-] (sks. *Rabatte* < holl.), käänis riideil; kitsas lillepeenar

rabdiidid (< kr. *rhabdos* kepp), *zool.* pulgakujulised moodustised ripsusside epiteelis

rabdomantia (... kr. *manteia* ennustus), ennustamine visatud kepi järgi

rabdomüoom (... kr. *mys* lihas), *med.* vöötlihaskasvaja

rabdoom, *zool.* nägemisvarb liitsilmas

rabi (hbr.), juudi vaimulik; juudi kirjatundjate aunimetus, hiljemini tarvit. viisakusütlusena («(mu) härra»)

rabiaat (< ld. *rabio* märatsen), hullunu, märatseja

rabiin (hbr.), juudi vaimulik, kooliõpetaja ning usuline nõuandja

rabulist (< ld. *rabula* kisakõri, laimaja), riukaline jurist, riukamees, õigusevväänaja

rabulistika, riukalisus, õigusevväänamine, tühi sõnadetegemine

rabulistlik, riukaline

rad, *raadi* tähis

radar (ingl.), *raadiolokaator*; lühendatud nimetus raadiolokatsiooni ja raadiolokatsiooniseadmete kohta

radeerima (ld. *rādere* hõõruma, kratsima), paberilt kirja välja hõõruma v. kaapima; kunstis: joonistust lakitud vask- (ka teras-, inglistina-) plaadile kraapima radeerimisnõela abil

raderford (ingl. füüsiku E. Rutherfordi (1871—1937) nime järgi), radioaktiivse preparaadi aktiivsuse mõõtühik

radiaalarter, *med.* kodarluutuiksoon

radiaalkiirus, *astr.* taevakeha kiiruse vaatesuunaline komponent

radiaalne (ld. *radiātus*), kiirjas, kodarjas; *anat.* kodarluumine, kodarluu pool v. suunas asetsev

radiaalpulss, kodarluutuiksoonepulss, tajutav käerandme läheduses

radiaalsümmeetria, sümmeetria rohkem kui kahe sümmeetriatasandiga (vrd. *bilateraalne sümmeetria*)

radiaan (< ld. *radius* kiir), *mat.* raadiusega võrduvale ringi kaarele toetuv kesknurk, kaaremõõt, mille suurus on 57°17′44,8″

radiaator (< ld. *radiāre* kiirgama), küttekeha keskküttesüsteemis; mootori vesijahutusseade mootorsõidukeil

radiant [-a'nt] (< ld. *radians* kiirgav), punkt taevavõlvil, kust meteoorid näivad kiirjalt lähtuvat

radiantne [-a'n-], kiirgav

radiatsioon, kiirgus

radiikul (ld. *radicula* väike juur), idujuur

radikaal (< ld. *radicālis* tüveline), *mat.* juur; juurimistehte märk (√); *keem.* aatomite rühm, mis läheb ühest keemilisest ühendist muutumatult üle teise; *mõningaid demokraatlikke vabadusi taotlevate kodanlike parteide pooldaja, radikaalide partei liige, *radikalismi* pooldaja

radikaalne, *radikalismi* pooldav; juurteni tungiv, põhjalik; käremeelne, äärmusse kalduv

radikaalravi, põhjalik ravi, mis on suunatud haiguse põhjuse v. kolde täielikule eemaldamisele, näit. pahaloomulise kasvaja täielik väljalõikamine (radikaaloperatsioon). Vast. *palliatiivne* ravi

radikaalsotsialism, radikalismile lähedane suund kodanlikes mais; oportunistlik suund töölisliikumises, välise vasakpoolsuse ja käremeelsuse taga on sageli kokkuleplus kodanlusega

radikaalsotsialist, *radikaalsotsialismi* pooldaja, vastava partei liige

radikalism, kodanlik poliitiline vool, mis nõuab kodanlik-demokraatlikke reforme, kuid ei puuduta kapitalistliku korra põhialuseid; radikaalsete meetodite kaitsmine ja kasutamine teoorias ja praktikas, eriti poliitilistes küsimustes; *kiire v. järsk tegutsemine

radikuliit (< ld. *radicula* väike juur), seljaaju närvijuurte põletik

radio- (< ld. *radio* kiirgan, *radius* kiir), tähistab eesliitena seost *raadiumiga*, kiirgusega, kiirtega.

radioaktiivne (... ld. *activus* toimekas), *radioaktiivsusse* puutuv, seda sisaldav (näit. elemendid *uraan, raadium, toorium, transuraanid* on r-d)

radioaktiivsus, mõnede keem. elementide aatomituumade omadus iseeneslikult laguneda ja kiirata α- ja β-osakesi ning γ-kvante

radioautograafia (< *radio-* + kr. *autos* ise + *graphō* kirjutan) = *autoradiograafia*

radiobioloogia (... *bioloogia*), teadus, mis uurib ioniseeriva kiirguse toimet organismidele ja bioloogilistele protsessidele, kaitsevõimalusi kiirguse vastu ja kiirguse kasutamist meditsiinis, põllumajanduses jne.

radiofikatsioon (... ld. *facere* tegema), plaanipärane raadiojaamade ja seadmete ehitamine linnades ja külades; raadiokuuldepunktide võrgu loomine mõnes keskuses; ruumi, väljaku jms. varustamine helivõimendusseadmetega

radiofitseerima, raadioseadmetega varustama, *radiofikatsiooni* teostama

radiofoonia (< *radio-* + kr. *phōnē* heli), raadiosaatetehnika osa, mis tegeleb muusikasaadete edasiandmise tehnilise küljega

radiograafia (... kr. *graphō* kirjutan), ioniseeriva kiirguse abil kujutise saamine fotoemulsioonile; kiirguse registreerimine ja tema intensiivsuse määramine sel teel

radiogramm, raadiotelegramm, raadio teel edasiantud telegramm

radiokeemia, *keemia* haru, mis uurib *radioaktiivsete* isotoopide keemilisi omadusi ja radioaktiivsusega kaasnevaid keemilisi nähtusi

radiolaarid (< ld. *radiolus* kiireke), kiirloomad, juurjalgsete klassi kuuluvad, peamiselt soojades meredes elavad ainuraksed; neid iseloomustab keha keskosa ümbritsev nn. keskkihn ning mineraaltoes, mis on sageli õrna kunstipärase ehitusega

radiolaarmuda, rohkesti *radiolaaride* skelette sisaldav muda

radioloog (< *radio-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), eriteadlane radioaktiivsete nähtuste alal; *med.* kiiritusravi kasutav arst

radioloogia, õpetus *radioaktiivsest* kiirgusest ja selle kasutamisest

radiolüüs (< *radio-* + *lüüs*), keemiliste ühendite lagunemine ioniseeriva kiirguse toimel

radiomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), mõõteriist kiirguse mõõtmiseks energeetilistes ühikutes; a k u s t i l i n e r., seade helirõhu mõõtmiseks

radiomeetria, kiirgust iseloomustavate energeetiliste suuruste mõõtmine; geofüüsika haru, mis käsitleb maakoore radioaktiivsust

radioola (kunstl. < *raadio*), elektrigrammofoniga varustatud raadiovastuvõtja

radioteraapia (< *radio-* + *teraapia*), kiiritusravi, ravi radioaktiivsete ainete (*raadiumi, uraani, tooriumi* jne.) kiirgusega

radist, spetsialist raadioteadete üleandmise ja vastuvõtmise alal, raadiotelegrafist

radix [raadiks] (ld.), juur; algus

radluks (< ld. *radio* kiirgan + luks), *füüs.* endine valgustiheduse ühik; 1 radluks = 1,005 luumenit ruutmeetrilt

radoon (< ld. *radio* kiirgan), sümbol Rn, inertgaaside hulka kuuluv radioaktiivne element, järjenr. 86, nimetatud ka raadiumiemanatsiooniks ja nitooniks

radža (sanskr.), vürsti tiitel Indias

radžpuudid (sanskr.), hindud, kes on vürstlikust soost v. kuuluvad sõjaväelaste kasti

raffia (< malai k.) e. **raffiapalm**, perek. palme; r-ks kutsutakse ka nendelt palmidelt saadavat väärtuslikku niint, mida kasutatakse aianduses, samuti kübarate, mattide jm. esemete valmistamiseks

raffinement [-a'] (pr.), eriline peenus, rafineeritus

rafiidid (< kr. *rhaphis* nõel), nõeljad kristallid taimerakus, esinevad kimpudena

rafinaad (< pr. *raffinade*), puhastatud kõva valge suhkur

rafinaat, *rafineerimise* saadus

rafineerima (< pr. *raffiner*), mingeid aineid (õli, suhkrut, metalle) lõplikult puhastama; *rafinaadi* valmistama

rafineeritud, puhastatud; *peenendunud maitsega; riuklevkaval

rafinoos, galaktoosi, glükoosi ja fruktoosi jääkidest koosnev *trisahhariid*

rafinöör (pr. *raffineur* puhastaja), paberitööstuses masin kiumassi suurte puidukiutompude teistkordseks peenestamiseks

rafleesia (Surinami kuberneri Th. St. Rafflesi järgi), raitlill, taimeriigis suurima õiega troopiline parasiittaim

ragaad (< kr. *rhagas* pragu), naha, huulte, rinnanibude jne. pakatis

ragbi (Inglismaal asuva Rugby linna järgi), jalgpalliga sarnanev kahe 15-liikmelise meeskonna vahel mängitav mäng

raglaan e. **raglaanlõige** (ingl. *raglan* < p.-n.), rõivalõige, milles varrukas õlaosaga ühest tükist lõigatult õmmeldakse kereosa külge

ragtime [*rägtaim*] (ingl.), P.-Am. neegrimuusikal rajanev sünkopeeritud muusika, džässi eelaste

ragulka [-*u'*-] (vn. *рогулька*), kada, kiviviskepüss, lastel vahend kivide lennutamiseks

raguu (pr. *ragoût*), kergelt praetud ja hautatud suuremad liha- v. kalatükid (samuti aedvili) kastmes

rahhiit (< kr. *rhachis* selgroog), varasele lapseeale omane haigus, mis seisneb mineraalainevahetuse häiretes D-vitamiini vaeguse tõttu ning avaldub peamiselt lülisamba, põlvede jt. skeleti osade kõverdumises, rindkere ja kolju kuju muutumises jms.

rahhiitiline, *rahhiidile* omane; rahhiiti põdev

raison [*reso'*] (pr.), aru, mõistus; põhjus; *r. d'état* [*deta'*], riigi huvi, riigi idee; *r. d'être* [*dee'tr*], olemasolu õigustus

rajoneerima e. **rajoonima** (pr. *rayonner*), *rajoonideks* jaotama; rajoonide järgi ära määrama

rajoon (pr. *rayon*), haldusüksus NSV Liidus jm.; piirkond, ala

rajoonima vt. *rajoneerima*

rajot (ar.), liik talupoegi Indias

raketikandja [-*ke'*-], *rakettrelvadega* varustatud laev, lennuk vms.

raketodroom (sks. *Rakete* + kr. *dromos* jooks), rakettide väljasaatmiseks kohandatud ala, raketistardiplats

raketoplaan (... ld. *plānum*), vedelkütusel töötava reaktiivmootoriga lennuk

rakett [-*e'*-] (sks. *Rakete*), ilutulestikuks ja märguandmiseks tarvit. erilise põleva v. plahvatava seguga täidetud kest; rakettmootoriga õhusõiduk, tarvit. lendudeks suurtesse kõrgustesse ja kaugustesse

rakettlennuk [-*ke'*-], *rakett*mootoriga lennuk

rakettmootor [-*ke'*-], *reaktiivmootor*, milles on olemas kõik mootori tööks vajalikud ained

rakettrelvad [-*ke'*-], relvad, mille mürsud toimetatakse eesmärgile *raketi* abil

rakurss [-*u'*-] (< pr. *raccourcir* lühendama), maalikunstis, reljeefis jm. figuuride v. esemete edasiandmine perspektiivis vaatajast kaugemal asetsevate osade reeglipärase lühendamisega; filmitud objekti vaade võttekaadris

rallentando [-*ta'*-] (it.), *muus.* tempo aeglasemaks muutudes, aeglustudes

ralli (pr. *rallye* < ingl.), tähesõit; mootorsõidukite mitmepäevasõit eri lisakatsetega

ramadaan (ar.) e. **ramasaan** (pärs.), muhameedlaste paastukuu; islami kalendri IX kuu (u. märts), mille kestel usklikud paastuvad

ramaduu (pr. *ramadou*), Lõuna-Prantsusmaal valmistatav juustusort; pürenee juust (lambapiimast)

ramasaan vt. *ramadaan*

rambipalavik (pr. *rampe* lambirida), esinemispalavik, närvitsemine esinemise eel ja ajal

rambivalgus, *rambilt* tulev valgus

rambujee lammas (pr. kohanime Rambouillet' järgi), *meriino* lambast Prantsusmaal aretatud villa- ja lihalammas

ramifikatsioon (< ld. *rāmus* oks + *facere* tegema), oksnemine, hargnemine

ramii e. **ramjee** (malai k.), lumivalge böhmeeria, nõgeseliste suguk-da kuuluv troopikataim; kultiveeritakse kiutaimena niiskusele vastupidava kiu saamiseks, millest valmistatakse kõit, riiet jm.

ramp (pr. *rampe*), *teatr.* valgustite süsteem lavapõranda valgustamiseks, lavapõranda eesserv; *tehn.* ehitise sisse viiv kallakas sõidutee; raudbetoonehitis metroorongide viimiseks maapinnalt tunnelisse; üldse kaldpind kahe rõhtpinna vahel

randaal (vn. *рандаль* < p.-n.), ketasäke, taldrikäke, põllutööriist mullamaade, söödi jne. peenendamiseks

randaalima, *randaaliga* mulda harima

randevuu (pr. *rendez-vous*), armastajate kohtumine

rangout e. **randout** (vn. *рангоут* < holl. *rondhout* ümar puu), peelestik; igasugune laevaosa, millele kinnitutakse purjed, laevatuled, signaallipud jms., nimelt mastid, tengid, raad, poomid, kahvlid, pukspriit ja kliiverpoom

rani (hindi k.), vürstinna v. vürsti naise tiitel Indias

rantjee (pr. *rentier*), ainuüksi rahakapitalist, selle protsentidest v. dividendist elatuv isik (eriti Prantsusmaal)

rantšeero (hsp. *ranchero*), *rantšo*omanik

rantšo (hsp. *rancho*), karjakasvatustalund (Ladina Am-s); loomakasvatusfarm (Am. Ühendriikides)

rapiidne (pr. *rapide*), väga kiire

rapiidsus (pr. *rapidité*), kiirus, hoogsus, marukiirus

rapiir (pr. *rapière*), sirge ning painduva teraga ja käepidemega torkerelv; vehklemisr. on varustatud otsakuga

rapoor (< pr. *rapporter* tagasi tooma), tekstiilis, tapeedil ühe ning sama ornamendi kordumine; see korduv ornament

raport (pr. *rapport*), suuline v. kirjalik ettekanne ülemusele v. kõrgemale instantsile; ettekanne endale võetud ülesannete täitmisest

raporteerima (pr. *rapporter*), *raportit* esitama, ette kandma

raps (sks.), õlikaalikas, ristõieliste suguk-da kuuluv taim, mille seemneis leiduvat õli kasutatakse toiduainena ja tehniliseks otstarbeks

rapsodomantia [-*ma'*-] (< kr. *rhapsōdos* laulu koostav + *manteia* ennustus), värss-ennustus Vana-Kreekas ja Roomas

rapsood (kr. *rhapsōdos*), *rapsoodia* esitaja, vanakreeka rändlaulik, kes esitas eepilisi laule; laiemas mõttes eepiliste rahvalaulude laulja; jutustaja

rapsoodia (kr. *rhapsōdia*), rändlauliku esitatav eepiline laul Vana-Kreekas; rahvaviisidel põhinev fantaasia orkestrile, klaverile v. teistele pillidele

rapsoodiline, *rapsoodiaga* sarnanev; üksiklauludest koosnev, katkendlik

raptus (ld.), *jur.* Rooma õiguses inimese, eriti naise röövimine; *med.* märatsemishoog

rapuntsel [-*u'*-] (sks. *Rapunzel*), kellukaliste suguk-da kuuluv rohttaimede perek.; r-d kasvavad leht- ja segametsades

rarefikatsioon (< ld. *rārus* harv + *facere* tegema), *med.* hõrenemine, urbnemine, kudede kadumine, eriti aga luuolluse kahanemine luudes

rariteet (pr. *rareté*), haruldus, haruldane ese

ras (< ar., etioopia k.), vürstitiitel Etioopias tähendusega «pea»; geograafilistes nimedes «neemeots», «mäetipp»

raseerima (pr. *raser*), habet ajama, pügama

raskoll [-*o'*-] (vn. *раскол*), usuline liikumine Venemaal XVII s. keskel

raskolnik [-*o'*-] (vn. *раскольник*), lahk- v. vanausuline Venemaal

raspatoor (ld. *raspatorium*), *med.* kaaperaud, kirurgiriist luuümbrise kaapimiseks luult

rass (pr. *race* tõug), G. L. L. de Buffoni poolt 1740. a. tarvitusele võetud termin loomade ja taimede liigisiseseks rühmitamiseks; i n i m r - d, ajalooliselt moodustunud inimrühmad, keda iseloomustab väliste füüsiliste omaduste teatud pärilik kogum (naha, silmade, juuste värvus, kolju kuju, kasv jne.)

rassiline, *rassi*pärane, tõuline

rassism, ekslik teooria, mis lähtub väärast kontseptsioonist kõrgemate ja madalamate, täisväärtuslike ja mittetäisväärtuslike inimrasside olemasolust; r. oli fašistliku režiimi poliitika

koostisosaks, tänapäeval avaldub rassilises diskrimineerimises

rassistlik, *rassismile* omane

rassolje = *rosolje*

rassolnik [-o'-] (vn. *рассольник*), liha- v. kalasupp hapukurgilõikudega

rassurantne [-a'nt-] (pr. *rassurant*), rahustav, uut julgust andev

rastegai (vn. *расстегай*), pirukas täidisega; vanaaegne lahtine sarafan

raster (< ld. *rāstrum* reha), 1) võrkklišee valmistamisel kasutatav joonevõrguga klaasplaat (vt. ka *autotüüpia*); punkti- v. joonevõrk trükivormil v. trükisel; 2) kujutise laotamisel televiisori ekraanil moodustuv punkti- v. joonevõrk

rastraal (< ld. *rāstrum* reha), vahend noodijoonestiku tõmbamiseks

rastreerima, *rastraaliga* noodijoonestikke tõmbama

raššelmasin (Prantsusmaa linna Arras' järgi), trikotaažimasin; silmkoemasin

raznotšiinets (vn. *разночинец*), segaseisuslane, valgustaja, vene revolutsiooniline demokraat XIX sajandil

rataafia (pr. *ratafia* < p.-n.), marjamahlast, piiritusest, suhkrust ja veest valmistatud liköör

ratifikatsioon (< ld. *ratificatio* < *ratus* otsustatud, kinnitatud + *facere* tegema), riikide täievoliliste esindajate sõlmitud rahvusvaheliste lepingute kinnitamine kõrgemate riigivõimuorganite poolt

ratifitseerima, rahvusvahelist lepingut kinnitama, *ratifikatsiooni* teostama

ratiin (pr. *ratine*), kähardatud pinnaga toimne riie

ratineerima (pr. *ratiner*), villase riide pealispinna karvakesi kähardama, riide pinda topiliseks tegema

ratio [-ts-] (ld.), aru, mõistus; mõte, eesmärk; *r. legis*, seaduse mõte ja eesmärk

ratsemoosne (< ld. *racēmus* kobar), kobarjas, kobarakujuline; r - d õ i s i k u d, kobaröisikud, kobarjalt kasvavad õisikud

ratsionaalarvud (< ld. *ratio*, aru, mõistus), *mat.* arvud $\frac{m}{n}$, milles m ja n on täisarvud, kusjuures $n \neq 0$; positiivsed ja negatiivsed täis- ning murdarvud

ratsionaalne (ld. *rationālis* mõistuslik), mõistuspärane, mõistuslik; otstarbekohane, põhjendatud

ratsionaliseerija, tööprotsessi lihtsustamise ja masinate täiustamise ettepanekuid tegev tööline

ratsionaliseerima, tootmisprotsessi organisatsiooni parendama, et suurendada, lihtsustada ja odavdada tootmist; tootlikumaks tegema

ratsionalism, *filos.* suund tunnetusteoorias, mis peab mõistust ainsaks tõese teadmise allikaks (vrd. *empirism*, *sensualism*)

ratsionalist, *ratsionalismi* pooldaja; mõistuseinimene; isik, kes vastandina tundeinimesele laseb end mõjustada ja juhtida peam. mõistusest

ratsionalistlik, *ratsionalismile* omane; ainult mõistust arvestav

ratsioneerima, jagatut kätte mõõtma, väikest tagavara plaanipäraselt jaotama

ratsioon (sks. *Ration* < ld. *ratio* arve, eelarve), toidu- v. söödaportsjon, päevamoon, norm

raund (ingl. *round*), poksivõistluse osa; r. kestus on 3 minutit, r-le järgneb vaheaeg

raut (ingl. *rout*), peoõhtu kutsutud külalistele; suur õhtune seltskondlik koosviibimine (sageli poliitilise tähtsusega)

rauvakk (sks. *Rauhwacke*), urbne dolomiit, urbne dolomiidist raskem kivim

raveliin (pr. *ravelin*), XVI—XIX s. kolmnurkne kaitseehitis kindluse välisküljel; ehitati kaitsevõime suurendamiseks kindluse ohtlikemail külgedel

Rb, *rubiidiumi* sümbol

re, alusastmiku 2. heli silpnimetus; tähtnimetus *d*

Re, *reeniumi* sümbol

re- (ld.), taas-, uuesti-, tagasi-

reaal (hsp. *real*), Hispaania ja Portugali (ka Brasiilia) end. hõbe- v. vaskmünt; end. hõbe- v. kuldmünt Madalmail

reaalained (keskld. *reālis* aineline, materiaalne), loodusteaduslikud ja füüsikalis-matemaatilised õppeained

reaalarvud, *mat.* kõik *ratsionaalarvud* ja *irratsionaalarvud*

reaalgümnaasium, keskõppeasutus, milles pannakse pearõhk loodusteaduslikele ja füüsikalis-matemaatilistele ainetele

reaalharu, *reaalainete* kallakuga klassid keskõppeasutustes

reaalid (uusld. *reālia*), tõelised esemed v. tõigad vastandina kujutlusele v. pelgalt sõnale (*verbaalile*)

reaalkool, keskkooli tüüpi õppeasutus, milles pannakse pearõhk loodusteaduste ja matemaatika õpetamisele

reaalne (keskld. *reālis* aineline, materiaalne), tõeline, tõeliselt olemasolev; teostatav, täidetav; r. p l a a n e. r e a a l p l a a n, praktiline, tegeliku elukorraga kooskõlas olev plaan

reaalpalk, palga reaalväärtus, majanduslikesse hüviseisse ja teenuseisse ümberarvutatud palk

reaalsus, tegelikkus, tõelisus

reaalteadused, reaalselt eksisteerivate esemetega tegelevad teadused, näit. loodusteadused, geograafia, keemia, füüsika jt.

reaalväärtus, millegi tegelik, tõeline väärtus

reageerima (< *re-* + ld. *agere* toimima), vastutoimet avaldama; midagi tähele panema; mingi ajendi puhul end avaldama; keemilisse ühendusse astuma

reagent [-ge'-] (< *re-* + ld. *agere* toimima), keemilisest reaktsioonist osavõttev aine

reaktants [-ta'-] (pr. *réactance*) = *reaktiivtakistus*

reaktiiv (< *re-* + ld. *activus* toimiv, tegev), keemiliseks analüüsiks, sünteesiks vm. laboratoorseks tööks kasutatav keemiline ühend; mingi aine olemasolu v. puudumise tõestamiseks kasutatav aine

reaktiivlennuk, *reaktiivmootoriga* lennuk

reaktiivliikumine, liikumine, milles kehale mõjub gaasi-, auru- v. muude purskejugade reaktsioon, mis on vastupidine joa liikumisele

reaktiivmootor, mootor, milles edasiviiv jõud on põhjustatud vastassuunas suure kiirusega väljavoolava gaasi- v. vedelikujoa vastumõjust

reaktiivmürsk, suurtükimürsk, mis liigub eesmärgile gaasidest tekkinud energia toimel

reaktiivne, vastumõju osutav, reaktsioonivõimeline; *reaktsiooni-*; *reaktiivina* toimiv; reaktsioonina tekkinud v. tekkiv

reaktiivsus, vastutoimevõime; võime anda keemilist reaktsiooni; *biol.* elusaine reageerimisvõime

reaktiivtakistus, vahelduvvoolu juhtmetakistus, millel on eneseinduktsioon ja -mahtuvus

reaktiveerima (pr. *réactiver*), uuesti tegevusse panema, taaselustama, uuesti aktiivseks muutma

reaktor (< *re-* + ld. *actor* teostaja, toimija), aparaat keemiliste reaktsioonide teostamiseks; aparaat induktiivtakistuse tõstmiseks elektriseadmetes ja energiasüsteemides; seade pideva ja reguleeritud aatomienergia saamiseks

reaktsionäär (pr. *réactionnaire*), tagurlane, reaktsioonilise poliitika pooldaja, progressi vaenlane

reaktsioon (pr. *réaction* < ld.), mingile eelnenud tegevusele järgnev vastutoime; organismi reageering mingile sise- v. välisärritusele; üleminek olukorda, mis on vastandlik eelmisele (jõu kahanemine pärast tõusu, meeleolu langemine pärast vaimustust); ainete muutumine teisteks, koostiselt ja omadustelt erinevateks aineteks; t u u m a r., aatomituuma muundumine elementaarosakeste vastastikuse toime mõjul; p o l i i t i l i n e r., oma aja äraelanud valitsevate klasside poliitiline, majanduslik ja ideoloogiline vastupanu ühiskondlikule progressile

reaktsiooniline, tagurlik, poliitilist *reaktsiooni* pooldav v. teostav, eesrindlikule ja progressiivsele vaenulik

realgaar (pr. *réalgar* < ar.), oranžpunane mineraal, koostiselt arseeni ja väävli ühend

realia [reaa'-] (ld.) = *reaalid*

realiseerima (pr. *réaliser*), kavatsust täide saatma, teostama; kaupu rahaks tegema; laenu paigutama

realiseeruma, täide minema, toimuma

realism (< keskld. *reālis* aineline, materiaalne), 1) suund kirjanduses ja kunstis, mis seab oma ülesandeks anda täielikem ja tõepäraseim pilt tegelikkusest; nõuab tüüpiliste karakterite ja olukordade kujutamist; k r i i t i l i n e r., elu sügav ning tõepärane kujutamine kirjanduses ja kunstis, millega kaasneb kodanliku v. feodaalse korra vastuolude esiletoomine; üks kodanliku filosoofia suundi, mis ühendab dualismi ja objektiivse idealismi; s o t s i a l i s t l i k r., nõukogude kir-

janduse, kunsti ja kriitika põhiline meetod; n a i i v n e r., looduslik, stiihiline, inimese igapäevaseile kogemusile rajatud veendumus sellest, et maailm eksisteerib meist, meie aistinguist ja teadvusest sõltumata; 2) idealistlik suund keskaegses filosoofias, tunnistas üldmõistete (*universaalide*) objektiivset reaalsust

realist, *realismi* pooldaja v. esindaja; tegelikke tingimusi ja võimalusi arvestav inimene; *aj.*, reaalkooli õpilane

realistlik, *realismile* omane; tõsiolu arvestav, tõsioluline

realiteet (pr. *réalité*) = *reaalsus*

reanimatsioon (< *re-* + ld. *animāre* elustama), *med.* elustamine, elluäratamine, organismi elutegevuse taastamine kliinilise surma vältel

reanimatsioonikeskus, elustamiskeskus; raskete traumadega teadvusetuse seisundis haigete ravimise keskus

reanimeerima, elustama, elutegevust taastama

rebekk [-*be*'-] (ar.), keskaegne 1—3 keelega keelpill, viiuli eelkäija

rebell [-*be*'-] (ld. *rebellis* sõda uuendav), vastuhakkaja, ülestõusja; mässaja

rebellioon (ld. *rebellio*), vastuhakk, ülestõus; mäss

re-bemoll [-*o*'-], *muus.* pooltooni võrra madaldatud re; tähtnimetus *des*

Re-bemoll-mažoor, *mažoor*helistik, mille I. astmeks on *re-bemoll* ja võtmemärgistikus 5 bemolli

rebord [-*o*'-] (pr.), väljaulatuv serv, ääris (näit. vagunirattal)

rebus sic stantibus [*ree- stik*] (ld.), «asjade nii olles», sellises olukorras

recherche [*röše'rš*] (pr.), uurimine, teadete hankimine

recherche la femme [*röše'rš la fam*] (pr.), «otsi naist»; ütlus sündmuse kohta, mille põhjustajaks oletatakse naist

recitando [-*tšita*'-] (it.), retsiteerides, *retsitatiivi* kombel

reconquista [-*konki*'-] (hsp., «tagasivallutus»). Pürenee poolsaare kristlike rahvaste võitlus araablaste vastu maa tagasivallutamise eesmärgiga

recurrens [-*u*'-] (ld.), *med.* taastuv, näit. *typhus r.*, taastuv soetõbi

redaan (pr. *redan*, *redent*), *aj.* nurgakujuliselt ettepoole ulatuv välikindlustus; *mer.* kiirsõidupaadi v. vesilennuki põhjaaste liikumistakistuse vähendamiseks

redaktor [-*a*'-] (pr. *rédacteur* < ld. *redāctus* korda tehtud), raamatu, koguteose, ajakirja v. ajalehe toimetaja; mingit teksti v. käsikirja lõplikult parandav isik

redaktsioon (pr. *rédaction*), teose v. kirjutise trükivalmis viimistlemine; oluliste erinevustega tekstiteisend; mõtte väljenduslik vorm, formuleering

redaktsioonikolleegium, toimetuskolleegium, kolleegium avaldatavate tööde lõplikuks viimistlemiseks ja vastuvõtmiseks

redaktsioonikomisjon, komisjon avaldatavate tööde, üldkujul vastuvõetud otsuste vms. viimistlemiseks

redaktsiooniline, *redaktsioonile* omane, viimistuslik

redateerima (< *re-* + *dateerima*), möödunud kuupäeva andma

redemarkatsioon (pr. *rédemarcation*), piirimärkide taastamine riigi piiril

redemptsioon (ld. *redemptio*), vabaksost, lunastamine

redhibitsioon (< ld. *redhibēre* tagasi andma), *jur.* eseme tagasivõtmine ostuhinna vastu juhtumil, kui ostja avastab eseme ostu puhul varjatud vea

re-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *re*; tähtnimetus *dis*

re-diees-minoor, *muus.* *minoor*helistik, mille I. astmeks on *re-diees* ja võtmemärgistikus 6 dieesi

redigeerima (ld. *redigere* < *re-* + *agere*), mingit teksti v. käsikirja lõplikult parandama ning trükivalmis seadma; lõplikult viimistlema

rediif (ar.), Idamaade kirjanduses sõna v. sõnaühend, mis kordub värsi lõpus riimsõnade järel

redingot [-*o*'-] (pr. *redingote* < ingl. *riding coat* ratsutuskuub), pikk, põlvini ulatuv ülekuub, levis XVIII s. lõpul Inglismaalt Euroopa mandrile; õlgadelt ja rinnalt liibuv, altpoolt avar naistemantel

rediskonteerima (< *re-* + ingl. *discount* < it. *disconto*), *diskonteeritud* vekslit edasi müüma ühelt diskonteerijalt teisele (haril. pangalt pangale)

rediskonto [-*ko*'-], (it.), *diskonteeritud* veksli edasimüük

redoksreaktsioon [-*o'k*-], reaktsioon, mille puhul toimub ühe aine *oksüdatsioon* ja teise aine *reduktsioon*

redubleerima (pr. *rédoubler*), kahekordistama, mitmekordistama

reductio ad absurdum [-*u'kts- -su*'-] (ld.), jõudmine mõttetuseni, mingi väite mõttetuse tõestamine

reduit [-*düi*'] (pr.), varemini kindluse südamik, kus avaldati vaenlasele viimast vastupanu

reduktor [-*u'k*-] (< ld. *reductor* vähendaja), ülekandemehhanism, haril. pöörete arvu vähendamiseks pöörlemise edasiandmisel ühelt võllilt teisele; seade gaasi v. vedeliku rõhu madaldamiseks

reduktsioon (ld. *reductio* tagasiviimine), redutseerimine, redutseerumine; *keem.* taandamine v. taandumine, oksüdeerimisele vastupidine protsess, mille puhul hapnik kõrvaldatakse ühendist kas osaliselt või täielikult, täpsemini valentselektronide lisandumine; *biol.* organi vähenemine, tema ehituse lihtsustumine seoses funktsiooni kadumisega, näit. silmade arenemine koopaelanikel; kromosoomide hulga vähenemine 2 korda *meioosis*; *lgv.* hääliku artikulatsiooni nõrgenemine, näit. rõhutute silpide vokaalide puhul vene keeles, järgsilpide lühikeste vokaalide puhul eesti keele läänepoolseis murdeis; *aj.* riigimõisate tagasivõtmine

redundantne [-*a*'-] (ld. *redundans* ülelligne), liiane

reduplikatsioon (< *re-* + ld. *duplicātio* kahekordistumine), kahekordistumine, näit. keeles sõnasugeme v. kogu sõna täielik v. osaline kahekordistumine (eesti keeles «läkiläki»), kromosoomide arvu kahekordistumine jne.

reduplitseerima, kahekordistama

reduplitseeruma, kahekordistuma

redutseerima (< *re-* + ld. *dūcere* ära juhtima), *reduktsiooni* teostama, kahandama, vähendama; tagasi võtma; taandama

redutseeruma, kahanema, taanduma

reduut (pr. *rédoute*), välikants, maastikuga kohandatud hulknurkse tulejoonega kinnine kindlustus

reebus (ld. *rēbus* < *rēs* asi), piltmõistatus

reeder (holl. *reder*), laevaomanik

reedi (it. loodusteadlase Francesco Redi nime järgi), parasiitusside üks arenemisaste

reeksport (< *re-* + *eksport*), sisseveetud kaupade väljavedamine

reekviem (< ld. *requies* rahu), *kirikl.* katoliiklik leinajumalateenistus; *muus.* leinahelitöö

reeling (ingl. *railing*), rinnatis ümber laevalae serva

reemigratsioon (< *re-* + *emigratsioon*), pagulaste tagasipöördumine kodumaale

reenium (< *Rhenus* Reini jõe ld.-keelne nimi), sümbol Re, element, järjenr. 75, aatomm. 186,2, avastatud 1925. a.; looduses esineb ainult ühendeis

reeper (pr. *repère* tähis), geodeetiline kõrgusmärk, nivelleerimisel märk (haril. posti, kiviseina müüritud teraselükk), mille kõrgus on täpselt määratud; suurtükiväes punkt maapinnal v. õhus, mille järgi toimub tulistamine

reesusfaktor, Rh-faktor, eriline reesusahvide ja inimese vere punalibledes leiduv antigeen, mis esineb osal inimestel ja tingib vere omaduste teatud iseärasuse

reetina e. **retiina** (ld. *retina* võrk), silma võrkkest

reetor (kr. *rhētōr*), kõnekunstiõpetaja, kõneleja

reevakuatsioon (< *re-* + *evakuatsioon*), sõjategevuse tõttu rindelähedastest piirkondadest äraviidud elanikkonna, tehaste, asutuste, varade jm. tagasitoomine endisse asukohta

reevakueerima, *reevakuatsiooni* teostama, endisse asukohta tagasi tooma

reevakueeruma, endisse asukohta tagasi tulema

refaktsioon (< *re-* + ld. *factio* tegu, tegevus), hinnaalandus kaubatehingus kauba kahanemise v. riknemise korral; erikokkuleppe põhjal veotariifi alandamine

refektoorium (keskld. *refectōrium* puhkeruum), söögisaal kat. kloostreis

referaadiline, *referaadile* omane, ettekandeline

referaat (< ld. *referre* ette kandma, teatama), ettekanne, esitus; kokkuvõtlik ülevaade, sisukokkuvõte

refereerima, *referaati* pidama, teose v. artikli sisu lühidalt esitama

referendaar, *refereeriv* ametnik;

mõne riigiameti kandidaat Saksamaal ja Austrias

referendum [-re'n-], rahvaküsitlus, rahva arvamuse selgitamine hääletamise teel

referent, *referaadiga* esineja, aruandja; konsultant mõnedes küsimustes

referents [-e'nts], tõend, iseloomustus endiselt teenistuskohalt; teatis firma v. isiku maksevõime kohta

referii (ingl. *referee*), kohtunik spordivõistlustel, näit. jalgpallis, poksis, tennises

refleks [-le'-] (ld. *reflexus* peegeldus), inimese ja loomorganismi reageerimine mingile ärritusele närvisüsteemi vahendusel (näit. silma ülalau allalaskumine silma puudutamisel jm.); eristatakse tingimatuid ja tingitud r-e; tingitud r-d võivad kaduda, taastuda ja üle minna tingimatuiks r-deks; peegeldus

refleksiiv, *lgv.* enesekohane sõna (ase- v. tegusõna)

refleksiivne, enesekohane, tagasisuunduv

refleksiivpronoomen, *lgv.* enesekohane asesõna, näit. eesti keeles «enese», «iseenese»

refleksiivverb, *lgv.* enesekohane tegusõna, näit. eesti keeles «hukkuma», «joobuma», «säilima»

refleksioon, mõtisklus, oma mõtiskluste ja elamuste analüüs; kahtluste ja kõhklustega täidetud mõtisklus; kajastus, peegeldus

refleksoloogia (< ld. *reflexus* peegeldus + kr. *logos* mõiste, käsitlus), mehhanistlik suund psühholoogias, käsitab loomade psüühikat ja inimtead-vust kui reflekside kogumit

reflekteerima (< ld. *reflectere* tagasi painutama), valgust peegeldama, heli kajastama, tagasi heitma; mõtisklema, kaalutlema

reflekteeruma tagasi põrkama, peegelduma, kajastuma; vastu helkima

reflektomeeter (< ld. *reflectere* tagasi painutama + kr. *metreō* mõõdan), riist peegeldumist iseloomustavate suuruste mõõtmiseks

reflektoorne, *refleksiga* seletuv; tahtele mittealistuv

reflektor [-le'-], valguse peegeldumisel põhinev seade, mida kasutatakse valgusallika valgusvoo ruumilise jaotuse muutmiseks; peegelpikksilm, -teleskoop

reform [-o'-] (< ld. *reformāre* ümber moodustama), ümbermoodustamine, muudatus, ümberkorraldus; poliitiline ümberkorraldus, valitsevate klasside uuendused oma võimu kindlustamiseks; muudatus, mis ei riiva kehtiva korra aluseid

reformaator, *reformi* teostaja, ümberkujundaja

reformaatorlik e. **reformatoorne**, *reformi* teostav, uuendust taotlev

reformatsioon (ld. *reformātio* uuendus), «usupuhastus», kat. kiriku vastane sotsiaalpoliitiline liikumine XVI s. Lääne-Euroopas, võrsus talurahva ja tekkiva kodanluse võitlusest feodaalkorra vastu. R-i tulemusena tekkis Saksamaal jm. protestantlik kirik, Inglismaal anglikaani kirik

reformeerima vt. *reformima*

reformibill [-o'-] (< *reform* + ingl. *bill* seaduseelnõu), alamkoja valimisõiguse uuendamise seaduste nimetus Inglismaal

reformima e. **reformeerima**, *reformi* teel muutma, ümber korraldama; usku puhastama

reformism, pisireformidega rahulduv marksismivaenulik suund töölisliikumises

reformist, *reformismi* pooldaja; tänapäeval parempoolne sotsialist

reformistlik, *reformismile* omane

refraktaarne (pr. *réfractaire* vastuhakkav < ld. *refractārius* kangekaelne), mittevastuvõtlik, erutumatu; vastupanuvõimeline, ravimiga mittemõjutatav

refraktomeeter (< ld. *refrāctus* murtud + kr. *metreō* mõõdan), riist, millega määratakse kiirte murdumisnäitaja (mitmesuguseis kehades)

refraktor [-a'-], läätsteleskoop, pikksilm, milles taevakeha kujutis saadakse valguse murdumisel liitläätses

refraktsioon, valguskiirte murdumine, vahel ka üldse kiirguse ning muudegi lainete levikusuuna muutus ühest keskkonnast teise üleminekul või üldse optiliselt ebaühtlikus keskkonnas

refrigeraator e. **refrižeraator** (pr. *réfrigérateur* külmutaja < ld. *refrigerātio* jahutamine), külmuti, jahuti; külmutusseadme osa vedeliku aurustamiseks ja madala temperatuuri saamiseks; külmutuslaev v. -vagun

refrään (pr. *refrain*), korduv sõna, värsirida v. stroof laulu iga üksikosa lõpus; ka kupleetaoline osa laulus

refugiés [*refüžje'*] (pr., «pagulased»), jälitamise eest Brandenburgi, Inglismaale ja Madalmaile põgenenud hugenotid

refulöör (< pr. *refouler* välja viskama), pinnasepump; süvendusseadme pinnast edastav osa

refuugium (ld. *refugium* varjupaik), pelgupaik; ala, kus organismid on üle elanud ebasoodsad ajajärgud (näit. jääaja r.)

regaal I (sks. *Regal*), riiul; väike kantav toaorel, milles on ainult keelregistrid; trükinduses hulgasahtliline ladumispult, mille pealmiseks osaks on kirjakast

regaal II (< ld. *regālis* kuningale kuuluv), monarhi võimu tähis (kroon, valitsuskepp jm.); teenete märk; kuningate ja suurfeodaalide õigus määratud tulude saamiseks, näit. tollir., müntimisr.; riigi monopoolne kasutusõigus

regatt [-a'-] (it. *regata*), kindlail aastaaegadel toimuv suurejooneline veesõidukite võistlus (purje-, sõude-, ka veemootorispordis)

regelatsioon (< ld. *regelāre* üles sulatama), rõhu muutmisega 0 °C juures jääst vee ja veest jää saamise protsess

regeneraator (< ld. *regenerāre* taassünnitama, tekitama), taastaja, taassünnitaja; perioodilise tööprotsessiga soojusvaheti, võimaldab tööstuslike ahjude põlemisgaaside soojust kasutada põlemiseks vajaliku õhu ja küttegaasi eelsoojendamiseks

regeneratiivküte, kütteõhu ja põlemisgaaside eelsoojendusega kütmise viis

regeneratiivne, taastav

regeneratiivvastuvõtja, raadiotehnikas lampvastuvõtja, milles vastuvõetavaid kõrgsagedusvõnkeid tugevdatakse tagasisidestuse abil

regeneratsioon, taasteke, kaotatud v. vigastatud elundite ja kudede taastamine v. taastumine; kasutatud tööstusproduktide teatud operatsiooni teel lähteomaduste andmine; *keem.* aine algkoosseisu taastamine

regenereerima, uuendama, taastekitama; *regeneraatori* abil soojendama; endisi ekspluatatsiooniomadusi taastama (näit. töötanud õlil)

regenereeruma, uuenduma, taastekkima, taassündima

regent [-e'-] (< ld. *regens* valitsev), monarhistliku riigi ajutine valitsev riigipea; monarhi asetäitja (asevalitseja, riigihoidja) selle alaealisuse, vaimuhaiguse vm. korral; kirikukoori juht

regentlik [-ge'-], asevalitsuslik

regest [-ge'-] (ld. *regesta* nimistu, loetelu, register), üriku vm. arhivaali täpne sisukokkuvõte koos vastava dokumendi väljaandmise aja, koha jm. andmete märkimisega; väljavõte arhivaalist

regionaalne (ld. *regionālis*), maaalane, piirkondlik, teataval maa-alal esinev; r. pakt, rahvusvaheline leping, mis hõlmab mõne piirkonna riike

regionaarne, *med.* kohalik, piir-, valdkondlik

regionalism, haldusliku tsentralisatsiooni vastu suunatud liikumine, mis taotleb vanade ajalooliselt kujunenud riigiosade omapärasuse ja eriseisundi säilitamist

regioon (ld. *regio*), ala, piirkond, valdkond

register [-i'-] (< keskld. *registrum* eeskirjade kogu v. nimestik), loend, nimestik; raamatu sisu, raamatus mainitud pärisnimede vm. juhataja; orelis, harmooniumis, akordionis ühise tämbriga helide rühm ja seda tekitavad ühetüübilised viled v. keeled; inimesel häälegrupp, mis sõltub tämbrist, kõrgusest vm.; regulaator v. mõõtja mõnedel masinail ja seadmeil; *mer.* kaubalaevu ja nende ehitamist kontrolliv asutus

registertonn [-i'-], *mer.* mahutus*tonn*, laevaruumi mahumõõt, = 2,8 m³

registertonnaaž [-i-], *mer.* laevaruumi maht *registertonnides*

registraator, *registratuuri* korraldaja kantseleiametnik, kelle ülesandeks on kirjade saabumise ja väljumise registreerimine; kaaned dokumentide järjestamiseks mingis korras; automaatne isekirjutav seadis

registratsioon, registreerimine

registratuur, ametlik registreerimiskoht, -büroo, -tuba

registreerima, sisse kandma, mingit fakti üles märkima; sündmust v. toimingut ametlikku *registrisse* kandma

registreeruma, ennast registreerima, osavõtjaks teatama

reglement (pr. *règlement* < ld. *rēgula* juhis), istungite, koosolekute ja sessioonide töökord; määrus, reeglite kogu; korrareeglid

reglementatsioon, teatud reeglite kehtestamine, eeskirjadele allutamine

reglementeerima, määrustama, korraldama, kindlaile eeskirjadele allutama

reglett [-*le'*-] (pr. *réglette* joonlauake), harvik, trükilaos suhteliselt suurte reavahede täitmisel kasut. vaheliist

regnum (ld.), valitsus, riik, kuningriik

regress [-*gre'*-] (ld. *regressus* tagasipöördumine), üleminek kõrgemalt arenguastmelt madalamale, tagasiliikumine, halvemaks muutumine; *jur.* tagasiulatuva jõuga nõue isikule v. ametiasutusele; *biol.* organismide ehituse lihtsustumine

regressaat, *jur.* isik, kelle vastu esitatakse *regressi*nõue

regressant [-*a'*-], *jur.* isik, kes esitab *regressi*nõude

regresseeruma, oma arenemises tagasi minema, langusele minema, halvenema

regressiivne, tagasiminev; r. m e t a m o r f o o s, organismi lihtsustumisele viiv muundumine; *lgv.* tahapoole mõjuv

regressioon (ld. *regressio* tagasiminek), *geol.* rannajoone nihkumine mere taandumisel; *mat.* statistiliselt seotud suuruste vastastikuse sõltumuse matemaatiline väljend; *lgv.* sõnade tarvitamine vastupidises järjekorras, näit. «tuleb süüa, et elada, mitte: elada, et süüa»

regulaararmee (< ld. *regulāris* korrapärane + *armee*), alaline sõjavägi, mis on relvastatud ning saab pidevalt väljaõpet ka rahu ajal

regulaarne (< ld. *rēgula* norm, reegel), korrapärane, reeglipärane, kindla korrastusega

regulaator (< ld. *regulāre* korda seadma), seadis, millega hoitakse masinate ja teiste mehhanismide tegevust soovitud tasemel; *mingi nähtus v. jõud, mis loob mingil alal korra ja reeglipärasuse

regulatiiv (< ld. *rēgula* norm, reegel), *aj.* kirikukoormiste loend Baltimail

regulatiivne, juhislik, reegliks olev

regulatsioon, reguleerimine, korrastamine, täpsustamine; reguleerumine

reguleerima (ld. *regulāre*), korda seadma, korraldama, korrastama, täpsustama

reguleeruma, korrastuma, täpsustuma

rehabilitatsioon (keskld. *rehabilitātio*), au, hea nime ennistamine; *jur.* ennistus, kohtuotsusega äravõetud õiguste tagasiandmine teatud aja möödumisel pärast karistuse kandmist v. pärast kohtuotsuse uuesti läbivaatamist; *med.* inimese tervise v. töövõime taastumine v. taastamine

rehabiliteerima, kellegi rikutud õigust, au, head nime jalule seadma

rehabiliteeruma, endale õigusi v. head nime tagasi võitma; tervist v. töövõimet tagasi saama

reibal (sks. Reibahle), hõõrits, tööriist puuraukude hõõritsemiseks

reid I (holl. *reede, rede*), sadamaesine laevade ankurdamiseks sobiv mereosa

reid II (ingl. *raid* sissetung, röövretk), retk vaenlase tagalasse; ootamatu ühiskondlik kontroll

reider (< ingl. *raid* sissetung, röövretk), liik meredel ja ookeanidel iseseisvaid lahinguülesandeid täitvaid laevu, mille peamiseks eesmärgiks on vaenlase kaubalaevade hävitamine

reidibrigaad, ootamatut ühiskondlikku kontrolli tegev kindel rühm isikuid

reimport (< *re-* + *import*), väljaveetud kaupade uuesti sissevedamine

reimportima, väljaveetud kaupu uuesti sisse vedama

reinfektsioon (< *re-* + *infektsioon*), korduv nakkus; samasse haigusse uuesti nakatumine, taasnakatumine

reinkarnatsioon (< *re-* + *inkarnatsioon*), *kirikl.* taaskehastus, uskumus hinge asumisest uude kehasse pärast senise keha surma

reinlender (Reini jõe järgi Saksamaal), Reini provintsidest pärinev tants 2/4-taktis

reinveinid, Reini jõe aladel toodetavad veinid

reisfeeder (sks. *Reißfeder*), joonsulg, riist tušiga joonte tõmbamiseks

reissiin (sks. *Reißschiene*), T-joonlaud, rööpjoonlaud

rekapitulatsioon (ld. *recapitulātio*), öeldu kokkuvõtlik kordamine; kaubaarvete ja -raamatute kontroll; *biol.* eellaste tunnuste kordumine organismi arenemise lootejärgus

reket (ingl. *racket, racquet* < ar.), palli löömise vahend (tennises, lauatennises, sulgpallis)

rekk (sks. *Reck*), võimlemiskang

reklaam (< ld. *reclamāre* vastu hüüdma), kuulutused, plakatid, raadio teel teatamised jm. vahendid, mille eesmärgiks on midagi laiemalt tuttavaks teha, tarbijaid meelitada; andmete levitamine kellegi v. millegi kohta populaarsuse taotlemise eesmärgil

reklaamfilm, mingit kaupa, mingeid teenuseid tutvustav ja soovitav film

reklaamiline, *reklaamisse* puutuv v. sellega iseloomustatav

reklaamima, kellelegi v. millelegi *reklaami* tegema, ülemäära kiitma

reklamatsioon, nõudlus, kaebus; tagasi-, väljanõudmine; vastulause; kaubanduses: kahjutasunõudmine, kauba, ka töö v. teenuse mittenõuetekohasuse puhul

reklameerima, *reklamatsiooni* esitama

rekognitsioon (< ld. *recognitio* ülevaatus), rekognostseerimine; *sõj.* lahingutegevuse eel luureandmete kogumine; *jur.* isiku v. eseme identseks tunnistamine

rekognostseerima (ld. *recognoscere* üle vaatama), *sõj.* luuret teostama (komandöri v. staabiohvitseride poolt); *jur.* isiku identsust v. eseme ehtsust tuvastama; geodeetilisteks töödeks ettevalmistavalt maa-ala uurima

rekomandatsioon (pr. *recommandation*), soovitus

rekomandeerima (pr. *recommander*), soovitama, esitama

rekombinatsioon (< *re-* + ld. *combināre* ühinema), *füüs.* laetud osakeste ühinemine neutraalseteks aatomiteks v. molekulideks; geneetikas geenide ümberkombineerumine sigimisel

rekonstrueerima (< *re-* + *konstrueerima*), uuesti ehitama, ümber ehitama; täiesti uuesti organiseerima; uuesti kokku seadma; ümber korraldama

rekonstruktiivne, *rekonstruktsiooni*sse puutuv

rekonstruktsioon, mingi hävinud ehitise, seadme, fossiilse looma v. taime, aga ka keelevormide, ajalooallika jne. esialgse kuju taastuletamine, endise kuju taastamine; taastuletatu, uuesti konstrueeritu; põhjalik ümberkorraldus uute põhimõtete järgi, näit. tööstuse ja põllumajanduse r. eesrindliku tehnika alusel

rekontra (< *re-* + ld. *contra* vastu), bridžis jt. kaardimängudes kontrat eitav vastukontra; väljamängimise puhul saavad pakkujad mitmekordselt punkte

rekontreerima, *rekontrat* peale panema

rekonvalestsent [-*e'nt*] (< *re-* + ld. *convalescentia* tervistumine), paraneja, tervistuja

rekonvalestsentne [-*se'*-], tervistuv, paranev

rekonvalestsents [-*se'*-], tervistumine, haigusest paranemise ajajärk

rekonversioon (< *re-* + ld. *conversio* pöördumine), sõjatööstuse üleviimine rahuaegsele kaubatootmisele

rekord (ingl. *record*), kvantitatiivselt parim kinnitatud tulemus mingil alal, eriti spordis

rekordatsioon (ld. *recordātio*), mälestus

rekreatiivne (< ld. *recreātio* taastamine), kosutav, karastav, meeltlahutav

rekreatsioon, kosutus, karastus, meelelahutus

rekrediitiiv (< *re-* + *crēditum* volinik), valitsuse ärakutsumiskiri oma diplomaatilisele esindajale; akrediitiivi tühistav kiri

rekruteerima (pr. *recruter*), sõduriks võtma, nekrutiks värbama

reksigeenne (< kr. *rhēxis* lõhkemine, rebenemine + *genesis* teke), *med.* rebendiline, rebenditekkeline

rektaalne (< ld. *rēctum* pärasool), pärasoole-, pärasoolesse puutuv, pärasoole kaudu toimuv

rektifikaator, *keem.* aparaat *rektifikatsiooniks*

rektifikatsioon (ld. *rectificātio* sirgestamine), *keem.* korduv destilleerimine; *mat.* sirgestamine, kõverjoone pikkuse arvutamine

rektifitseerima, *keem.* *rektifikatsiooni* teostama, korduvalt aurustades destilleerima (näit. piiritust)

rektor (ld. *rēctor* juht), ülikooli v. mõne muu kõrgema õppeasutuse juhataja; vaimuliku õppeasutuse juhataja; koolijuhataja; koguduse peavaimulik keskajal

rektoraat, *rektori* kantselei; kõrgema õppeasutuse juhtkond (rektor ja prorektorid)
rektoskoop (< ld. *rēctum* pärasool + kr. *skopeō* vaatan), *med.* pärasoolepeegel, valgustusseadisega varustatud toru pärasoole limaskesta uurimiseks ja selle haiguste selgitamiseks
rektoskoopia, pärasoole uurimine *rektoskoobi* abil
rektsioon (ld. *rēctio* valitsemine), *lgv.* sõnade käändeline sõltumus
rektum (ld. *rēctum*), pärasool
rekultiveerima (*re-* + *kultiveerima*), uuesti kultiveerima, uuesti kõlvikuks muutma, näiteks kaevandatud maa-ala
rekuperaator (ld. *recuperātor* uuesti saaja), pideva tööprotsessiga soojusvaheti, milles kasutatakse heitgaaside soojust põlemiseks vajaliku õhu eelsoojendamiseks
rekuperatsioon, materjali v. energia korduv kasutamine
rekurrentne [*-re'-*] (< ld. *recurrere* tagasi jooksma), tagasipöörduv, taastuv, tagasikulgev
rekurss [*-u'-*] (ld. *recursus*) = *regress*
rekvireerima, *rekvisitsiooni* teostama, sunduslikult riigile võtma
rekvisiit (< ld. *requisitum* nõutu), nõue, tarvidus; lavastuses kasutatav tarbeese, eriti ese, mida näitleja laval (v. filmis) kasutab, näit. relv, jalutuskepp, vaas lilledega; *jur.* r-d, dokumendi sisule v. vormile esitatavad nõuded, millest kõrvalekaldumine põhjustab dokumendi kehtetuse
rekvisiitor (pr. *requisiteur* < ld.), *rekvisiitide* soetaja ja valitseja teatris
rekvisitsioon (ld. *requisitio* hankimine), esemete ja isikute ajutine võõrandamine v. sundvõtmine tasu eest riigile üksikisikult v. ühiskondlikelt organisatsioonidelt
rekvisitöör = *rekvisiitor*
relaksatsioon (ld. *relaxātio* puhkus, kergendus), nõrgenemine; vaibuv pinge langus antud pidevas deformatsioonis; keha mingisuguse seisundi pidev nõrgenemine pärast selle olukorra väljakutsunud tegurite tegevuse lõppemist; lõõgastumine, lõtvumine; lühipuhkus
relaksatsiooniaeg, aeg, mis pärast välismõjude lakkamist kulub süsteemi tagasijõudmiseks normaalseisundisse

relaps [*-a'-*] (ld. *relapsus* tagasilangemine, libisemine), *med.* tagasitulek, taastumine
relatiivne (ld. *relatīvus*), suhteline; r. e n a m u s, suhteline enamus, näit. hääletamisel; *lgv.* siduv
relatiivpronoomen (...*pronoomen*), *lgv.* siduv asesõna, näit. «kes», «mis»
relatiivsus, suhtelisus
relatiivsusteooria, A. Einsteini (1879—1955) loodud tänapäevane füüsikaline õpetus ruumi ja aja omadustest, kehade liikumisest (eri- ja üldteooria) ja raskusnähtuste olemusest (üldrelatiivsusteooria)
relativism, *filos.* inimliku tunnetuse suhtelisust, tinglikkust ja subjektiivsust rõhutav suund tunnetusteoorias; eitab objektiivse tunnetamise võimalikkust; e e t i l i n e r., kohustuslike kõlblusnormide ja moraali objektiivse ühiskondliku kriteeriumi eitamine
relativist, *relativismi* pooldaja
relativistlik, *relativismile* v. *relatiivsusteooriale* omane, relativismil v. relatiivsusteoorial põhinev
relatsioon (ld. *relātio*), suhe
relee (pr. *relais*), lülitusmehhanism; automaatika element, mis mõjuvate füüsikaliste (mehhaaniliste, soojuslike, optiliste, magnetiliste, elektriliste jne.) tegurite teatud väärtuste puhul kutsub esile mingite füüsikaliste suuruste hüppelise muutuse, mis määravad juhtivate ahelate (elektriliste, mehhaaniliste, pneumaatiliste, hüdrauliliste jne.) olukorra
relegatsioon (ld. *relegātio*), pagendus; väljaheitmine, eriti koolist v. ülikoolist
relevantne [*-a'-*] (< ld. *relevāre* üles tõstma), tähtis, oluline
religioon (ld. *religio*), usund; usk üleloomulikesse jõududesse v. olenditesse; jumalaisse, vaimudesse, ingleisse jne.; on vastuolus teadusliku maailmakäsitusega, takistab looduse ja ühiskonna arenemise seaduste tunnetamist
religioosne, *religioonile* omane v. sellesse puutuv; usundiline, usklik
reliikvia (ld. *reliquiae* jäänused), usundiline säile; kreeka- ja roomakat. kirikuis alalhoitav ja austatav säile pühakute ihust v. nendega ühenduses olnud esemeist; *eriti kallis mälestusese kelleltki kadunult

reliin (< vn. *резина* kummi + *lin(oleum)*), põrandakattematerjal
relikt [*-i'-*] (ld. *relictus* mahajäänud), jäänuk, ese, nähtus v. organism, mis on säilinud jäänusena kaugeist ajastuist; r - f a u n a ja r - f l o o r a, jäänukloomastik ja jäänuktaimed, teataval alal vanemaist perioodidest säilinud, sageli haruldased looma- v. taimeliigid, mis olid varem laiema levikuga, nüüdisajal aga esinevad piiratud aladel
reliktne [*-i'-*], *reliktile* omane, reliktina säilinud, jäänuk-
reliikviaar, *reliikviate* hoiunõu, tihti hinnalisest materjalist ja kunstipäraselt valmistatud
reljeef (pr. *relief* < it. *rilievo*), *geogr.* pinnamood, teatava maa-ala pinnavormid (vt. *geomorfoloogia*); kunstis skulptuurteos, milles figuurid asetsevad pinnal kõrgendina v. süvendina; r - k a a r t, kaart, millel on maapinna ebatasasused ja kõrgussuhted esitatud plastiliselt
reljeefne, *reljeefile* omane, pinnast kõrgemale tõusev; *selge, ilmekas, arusaadav
remanents [*-ne'-*] (< ld. *remanēre* tagasi jääma), *füüs.* jääkmagneetumus
remark [*-a'-*] (pr. *remarque*), märkus, ääremärkus; draamateoses autori selgitus tekstile (tavaliselt sulgudes), milles antakse lavastuslikke lisajuhendeid: kirjeldatakse olukorda, iseloome, elamusi, tegevust, žeste, intonatsiooni ning märgitakse tegelaste sisenemis- ja väljumiskohad
Re-mažoor (it.), *muus.* mažoorhelistik, mille 1. astmeks on *re* ja võtmemärgistikus 2 dieesi
rembours [*rabuu'r*] (pr.) = *rambuur*
remeedium (ld. *remedium* vahend, ravim), 1) ravim; 2) seadusega lubatud erinevus mündi ettenähtud ja tegeliku kaalu v. väärismetallisisalduse vahel
remigratsioon (< *re-* + *migratsioon*), tagasiränne, inimeste, loomade vm. tagasirändamine endisse elupaika
remii (pr. *remis(e)*), viik males
remiis, vehklemises korduv hoiatuslöök; mõnedes kaardimängudes määratud tihide arvust puuduvõtt, karistus puuduvõtu eest
remilitarisatsioon (< *re-* + ld. *militāris* sõjaline), taasrelvastamine, demilitariseeritud riikide v. territooriumide taasrelvastamine
remilitariseerima, *remilitarisatsiooni* teostama; taasrelvastama
remilitariseeruma, taasrelvastuma
reministsents [*-se'-*] (ld. *reminiscentia* meeldetuletus), ebaselge meeldetuletus; millegi vastastamisele suunav nähtus; võõra teose järelkaja poeesias, muusikas jm.
re-minoor (it.), *muus. minoor*helistik, mille 1. astmeks on *re* ja võtmemärgistikus 1 bemoll
remissioon (ld. *remissio* vähendamine, nõrgendamine), hinnaalandus summa ümardamiseks, vähemaks jätmine, ärajätmine; *med.* haigusnähtude ajutine vähenemine v. nõrgenemine
remiteerima (ld. *remittere*), tagasi saatma; veksli teel raha üle kandma; ajutiselt nõrgenema (näit. palaviku kohta)
remitent [*-te'-*], isik, kellele v. kelle käsul tuleb veksel välja maksta
remonstrants [*-a'-*] (pr. *remonstrance* < ld.), vastuseletus, vastuväide
remont [*-o'-*] (< pr. *remonter* parandama), parandus, kohendus; *agr.* karja pidev täiendamine noorloomade üleskasvatamise teel; *sõj.* hobuste arvu täiendamine
remontantne [*-a'-*] (pr. *remontant*), taasviljaline, taasõieline, aastas mitu korda õitsev ja vilja kandev
remonteeruma, korduvalt õitsema ja vilja kandma
remontima [*-o'-*], parandama, korda seadma, uuendama; *sõj.* hobuste arvu ostu teel täiendama
remontöör, tsaristliku Venemaa sõjaväes ohvitser, kes hoolitses hobuste kokkuostu eest väljalangenud hobuste asemele
remter (sks.) = *refektoorium*
remulaad (pr. *rémoulade*), majoneeskaste, millele on lisandatud peenendatud marineeritud kurki, sibulat, kapparit, sageli ka tilli-, peterselli- ja estragonilehti
remuneratsioon (ld. *remunerātio*), tasumine, hüvitus
renaalne (< ld. *rēn* neer), neeru-, neerusse puutuv
renaturaliseerima (< *re-* + *naturaliseerima*), mingil põhjusel kodakondsuse kaotanud isikut sama riigi kodakondsusse tagasi võtma

rendez-vous [*radevu'*] (pr.) = *randevuu*

renegaat (< keskld. *renegāre* < ld. *re-* uuesti + *negāre* eitama), oma veendumusi muutnud ning vastase poolele üleläinud inimene; taganeja, salgaja, reetur

renegaatlus, oma tõekspidamistest loobumine, reetlikkus

renessanslik [*-a-*], *renessansile* omane

renessanss [*-a'-*] (pr. *renaissance* uuestisünd), uuestisünniajastu, ühiskondlik-poliitiline ja kultuuriline liikumine (Itaalias XIV—XV s., teistes Euroopa maades XV—XVI s.), mis kajastas vastukaaluks kat. kiriku süngele maailmavaatele ja kitsale keskaja skolastilisele teadusele areneva kodanluse huvisid. R. sünnitas elujaatava maailmavaate, lõi realistliku kunsti suurepäraseid saavutusi. Seda ajastut tähistavad avastused ja leiutised, samuti huvi tekkimine vanakr. ja rooma kultuuri vastu

renessanss-stiil, arhit. ja kunstis stiil, milles leidub gooti ja kr.-rooma elemente

renetid [*-e't-*] (< pr. *reinette* kuningannake), sügisõunasortide rühm

reniin (< ld. *rēn* neer), imetajate, lindude ja kalade neerudes leiduv proteiinne ferment

renkloodid (< pr. p.-n. *Reine-Claude* kuninganna Claude), rühm ploomi kultuursorte

renniin vt. *kümosiin*

renomaaž (pr. *renommage*), hooplemine, suurustlus

renomee (pr. *renommée*), kuulsus, hea v. aus nimi

renomeerima, hooplema; suurustlema

renonss [*-o'-*] (pr. *renonce*), kaardimängus mingi masti lõppemine mängijal

renoveerima (pr. *rénover*), uuendama, korda seadma

rentaabel (pr. *rentable*), tasuv, tulutoov, tulukas

rentaablus, tasuvus, tulukus

renteerima (< pr. *renter* sissetulekut andma), kasu v. tulu tooma

rentei [*-ei'*] (sks.), tsaariajal riigikassa osakonna nimetus Eesti- ja Liivimaal

reofiilne (< kr. *rheos* vool + *phileō* armastan), vooluveelembene

reohord [*-o'-*] (...kr. *chordē* keel), metalltraadist ja sellele paigutatud liugkontaktist koosnev seadis, mida kasutatakse elektrimõõteriistades takistuse sujuvaks muutmiseks

reoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus, mis uurib aine voolavust

reorganisatsioon (pr. *réorganisation* < kr.), ümberkorraldamine, ümbermoodustamine

reorganiseerima, ümber korraldama v. moodustama

reorganiseeruma, ümber korralduma

reostaat (< kr. *rheos* vool + *statos* seisev), reguleeritav takisti, elektritakistuse muutmise teel elektrivooluringides voolu tugevust reguleeriv aparaat

reotaan, *mangaani* rühma kuuluv takistussulam

reotaksis [*-a'-*], (< kr. *rheos* vool + *taxis* asetus), *biol.* voolu-suundliikumine, vabalt liikuvate organismide liikumine vastu (tuule-, vee-) voolu

reotropism (...*tropism*), *biol.* voolusuundus, voolu toimel teostuv kinnitunud organismi v. selle osade asetuse muutus

reparaabel (ld. *reparābilis*), parandatav

reparatiivne (< ld. *reparāre* parandama), parandus-, tervendav

reparatsioon (ld. *reparātio* taastamine), parandus, kordaseadmine; sõjas tekitatud kahju täielik v. osaline tasumine võitjale maale sõja kaotanud riigi poolt; *med.* vigastatud koe paranemine

reparatuur, parandus, kordaseadmine

repareerima (ld. *reparāre*), parandama, korda seadma, hüvitama

reparteerima (pr. *répartir* < ld.), tükeldama, kulusummat osanike vahel jaotama

repatriant [*-a'nt*], võõrsilt kodumaale pöördunu, repatrieerunu

repatrieerima (< *re-* + ld. *patria* kodumaa), põgenikke, sõjavange jne. kodumaale tooma

repatrieeruma, võõrsilt kodumaale pöörduma

repellent [*-e'nt*] (< ld. *repellens* eemaldav, tõrjuv), eemaletõrjuva toimega tegur, näit. keemiline putukatõrjevahend

repertoorium (ld. *repertōrium* loetelu), teatmik, register; teaduslike tööde ülevaateid ning -ülevaateid sisaldav teos

repertuaar (pr. *répertoire*), teatri mängukava; kunstniku (näitleja, laulja jne.) osade loetelu v. ettekandepalade varu

repeteerima (ld. *repetere*), kordama, näidendit v. selle osa enne lavastamist selgeks õppima; koduõpetamise teel õpinguis järele aitama

repetiitor, kordaja, õpinguis järeleaitaja, eratunniandja; orkestri- v. kooriliikmete, ka solistide ettevalmistaja esialgseil proovidel

repetitio est mater studiorum [*-tii'tsi- maa- -oo'-*] (ld.), «kordamine on õpingute ema»

repetitoorium, õppevorm juba läbivõetud materjali kordamiseks

repetitsioon (ld. *repetitio*), läbivõetu kordamine; õpilaste teadmiste kontroll; näidendi, kontserdi, filmistseenide jne. harjutus

repliik (pr. *réplique*), lühike vastuväide, vastus; märkus kohalt (kongressil, istungil, koosolekul); muusikalise fraasi kordamine teise hääle v. teise tonaalsusega

reponeerima (ld. *reponere*), *med.* paigaldama

reponiibel, *med.* paigaldatav

report [*-o'-*] (pr.), summa ülekandmine ühelt leheküljelt teisele; tehing väärtpaberitega kapitalistlikes mais, seisneb väärtpaberite teat. tähtajaks panka müümises ning hilisemas tagasiostmises kõrgema kursiga

reportaaž (pr. *reportage*), sündmuste kirjeldamine ja kommenteerimine ajakirjanduses, raadios ja televisioonis; uudisandmete hankimine

reporter [*-o'-*] (ingl. < ld. *reportāre* edasi andma, teatama), uudisandmete hankija ajakirjandusele, raadiole, televisioonile

reporterlik [*-o'-*], *reporterile* omane, päevakajaline

repositsioon (ld. *repositio*), *med.* paigalepanek, paigaldamine

representaabel (< ld. *repraesentāre* kujukalt esitama, esindama), väärikas, esinduslik

representant [*-a'-*], esindaja

representatiivne, esindav, esinduslik

representatsioon (ld. *repraesentātio*), esindus, esindamine

representeerima, esindama

repressaalid (keskld. *repressalia*), survevahendid, ühe riigi poolt teise riigi v. tema kodanike vastu tarvitatavad võimuvahendid, mille eesmärgiks on teist riiki sundida loobuma õiguserikkumisest v. nõustuma mingi nõudmisega

represseerima, survet avaldama, karistama

repressiivne, survet avaldav, takistav, rõhuv

repressioon (ld. *repressio* rõhumine), mahasurumine, summutamine; surveavaldus, karistus

repriis (pr. *reprise* kordamine), *muus.* kordamine; kordusmärk; sonaadivormilistes helitöödes ka helitöö osa, milles peapartii ja kõrvalpartii korduvad; *sport* vehklemises korduv löök; hobuse endise käimisviisi taastamine, näit. pärast tõkke ületamist

reprimand [*-a'-*] (pr. *réprimande*), noomitus

repristinatsioon (< *re-* + ld. *pristinus* endine, varasem), ennistus, endise seisundi taastamine

reproduktiivne (< *re-* + ld. *prodūcere* tootma), taastav, taastekitav

reproduktor, traatlevivastuvõtja, nn. valjuhääldaja

reproduktsioon, taastekitamine, järeleloomine, paljundus; kunstis trükitehnilisel v. fotograafilisel teel järeleloodud pilt v. joonis; *psühh.* meelespeetu taastamine; *biol.* sigimine, paljunemine

reprodutseerima, taastekitama, järele looma; paljundama

reps (pr.), vastupidav väikeste täkikestega villase, puuvillase v. siidriidesort

reptiilid (ld. *reptilia*), roomajad, selgroogsete hulka kuuluvad loomad (näit. kilpkonnad, sisalikud, maod ja krokodillid)

repudiatsioon (ld. *repudiātio*), keeldumine, hülgamine; riigi keeldumine oma võla tasumisest

repulsiivne (ld. *repulsus*), eemaletõukav, tagasilööv; keelduv, eitav

repulsioonmootor, teatud vahelduvvoolumootor

repulss [*-u'-*] (ld. *repulsa*), palve tagasilükkamine, keeldumine

reputatsioon (ld. *reputātio* kaalutlus, mõtisklus), hea (v. halb) kuulsus, maine, aus nimi; lugupeetavus

repäär = *reeper*

requiem [*rekviem*] (ld.) = *reekviem*

requiescat in pace [*rekviee'skat in paatse*] (ld.), «puhaku rahus»

res [*rees*] (ld.), asi, ese; õigusobjekt

reseeda (ld. *resēda*), mesikell, kaheiduleheline taim reseedaliste suguk-st

resektsioon (ld. *resectio*), *med.* mingist elundist haigestunud osa väljalõikamine

reserford = *raderford*

reserpiin (< kunstl. ld. *Rauwolfia serpentina*), alkaloid, põhjustab inimesil ja imetajail püsiva vererõhu, tarvit. ka rahustina

reserv [*-se'-*] (< ld. *reservāre* hoidma, säilitama), varu, tagavara vajaduse korraks; sõjaväeosad, mis on jäetud komandõri käsutusse, et tugevdada vajaduse korral lahingutegevusest osavõtvaid üksusi; sõjaväekohustuslaste liik mõnedes maades

reservaat (< ld. *reservātus* säilitatud), kaitseala, territoorium, kus loomad, taimed jm. on riikliku kaitse all; põliselanikele määratud ala

reservarmee, tagavaraväigi

reservatio mentalis [*-vaa'- -taa'-*] (ld.), lubaduse v. kokkuleppe puhul mingi tähtsa asjaolu v. mõtte varjamine

reservatsioon, varutingimus; enesele jäetud õigus; kohalike hõimude sundasundamise ala P.-Am-s, Lõuna-Aafrikas ja Austraalias; (metsa)kaitseala; mõnede loomade, eriti putukate ajutine kogunemiskoht

reserveerima (ld. *reservāre*), säilitama, ette tellima, varuma; endale õigust jätma

reserveeritus, tagasihoidlikkus, jahedus

reservist, tagavaraväelane

reservuaar (pr. *réservoir* < ld.), mahuti; suur paak v. balloon vedelike v. gaasi hoidmiseks

resetseerima (ld. *resecāre*), *resektsiooni* teostama

resideerima (ld. *residēre* istuma jääma), elama, asuma; tarvit. eriti kõrgemate võimukandjate kohta

resident (< ld. *residens* istuv, viibiv), saadikust madalam diplomaatiline esindaja; pidevalt välisriigis elav teise maa kodanik; koloniaalriigi esindaja protektoraadis; salaluureagent, kes viibib pidevalt vaatlejana temale määratud kohas

residents, riigijuhi v. mõne kõrgema võimukandja, kõrgema vaimuliku jne. asukoht v. asulinn; pealinn

residuaalne (ld. *residuus*), *med.* järelejääv, jääk-

residuaalõhk, *füsiol.* jääkõhk

resignatsioon (pr. *résignation* < ld.), keeldumus, loobumus, enesesalgamine, alistumine saatusele

resigneeruma, saatusele täielikult alistuma, võitlusest loobuma

resiit (< ld. *resīna* vaik), raskesti sulav ja lahustumatu tehisvaik, saadakse *resoolide* termilisel töötlemisel

res immobilis [*rees -oo'-*] (ld.), *jur.* kinnisasi

resinaadid (< ld. *resina* vaik), vaikhappe soolad v. estrid

resinoos (< ld. *resinōsus* vaigurikas), vaigustus, puu välispinna rikke tõttu tekkinud rohke vaigu eritumine okaspuust

resisteerima (ld. *resistere*), vastu seisma, vastupanu avaldama

resistentne [*-te'-*], vastupanev, kindel

resistents [*-te'-*], vastupanu, takistus

resistentsus [*-te'-*], vastupanuvõime, vastupanevus, eriti organismi võime vastu panna haigust tekitavaile teguреile, haigusetekitaja võime vastu panna antibiootikumile vm. keemilisele ainele

resistiin, vase, mangaani ja raua sulam; kasut. elektrisoojendus- jt. aparaatides

res judicata [*rees -kaa'-*] (ld.), otsustatud asi, seadusjõuline kohtuotsus

reskontro [*-ko'-*] (it. *riscontro*), raamatupidamises abiraamat, millesse märgitakse tehingud kreeditoride ja deebitoridega

reskript [*-i'-*] (ld. *rescriptum* kirjalik vastus), Rooma keisrite vastus õigusalastes küsimustes eraisikuile v. ametiasutustele; riigipea v. mõne muu kõrgema riigivõimu esindaja korraldus, otsus v. ka tänukiri

res mobilis [*rees moo-*] (ld.), vallasasi

res nullius [*rees -ii'-*] (ld., «mitte kellegi asi»), omanikuta asi rooma õiguses

resolutsioon (ld. *resolūtio* luba), otsus, mille võtab vastu kongress, komitee, koosolek jne.; suuline korraldus v. ülema pealdis dokumendil; *jur.* kohtuotsuse viimane osa

resoluutne (ld. *resolūtus*), otsustav, kindel

resolveerima (ld. *resolvere*), lahendama, lahutama; otsustama; arvamust avaldama

resonaator (< ld. *resonāre* kajama), *füüs.* võnkumisele resonantsi puhul kaasavõnkuv keha v. süsteem

resonants [*-a'-*], keha v. süsteemi kaasavõnkumine juhtumil, kui mõjuva võnkumise võnkesagedus on võrdne v. ligilähedane keha enda võnkesagedusega

resoneerima I (pr. *raisonner*), arutlema, targutama; laitvalt arvustama

resoneerima II (ld. *resonāre*), kaasa, vastu helisema; kõmama

resonöör (pr. *raisonneur*), targutleja, juurdleja; näidendi v. romaani tegelane, kes avaldab autori arvamust toimuvate sündmuste, tegelaste, ajastu jne. kohta, olles harilikult ka toimuvaist sündmustest aktiivseks osavõtjaks

resool (< ld. *resina* vaik), teatav tehisvaik

resorbeerima (ld. *resorbere*), imendama, endasse imema

resorbeeruma, imenduma

resorbiin, *farm.* salvialus õlist, veest, vahast, lanoliinist, seebist ja želatiinist

resorptsioon, *füsiol.* imendumine, eriti maost v. sooltest vedelike, toitainete, ent ka süstitud ravimite v. põletike puhul tekkinud produktide siirdumine verre

resortsiin e. **resortsinool** (pr. *résorcine*, ingl. *resorcin* < ld. *resina* vaik), orgaaniline aine, kahealuseline fenool; tarvit. lähteainena paljude sünteetiliste värvainete ja mõnede ravimite valmistamisel

respective [*-ii'-*] (ld.), lüh. resp., asjaoludele v. suhteile vastavalt

respekt [*-e'-*] (ld. *respectus*), 1) austus, aukartus; 2) veeris, tühi serv (näit. raamatuil, vaselõikeil)

respektaabel, *respekti* äratav, lugupeetav

respekteerima, *respekti* (1) tundma, lugu pidama, aukartust tundma; hoolima, arvestama

respektiivne (pr. *respectif* < ld.), igakordne, omakordne

respiraator (< ld. *respirāre* hingama), lihtne seadis hingamiselundite kaitsmiseks mürkgaaside v. tolmu vastu; gaasitorbiku kurn; kunstliku hingamise automaat

respiratoorne, hingamisele omane, hingamis-; r. p a u s, hingamispaus

respiratsioon (ld. *respirātio*), hingamine

respiratsiooniaparaat, hingamiselundkond

responsoorium (< ld. *respōnsor* teateandja), vahelduslaul, jumalateenistusel vastastikku lauldav laul. Vt. ka *antifoon*

responsum [*-oo'-*] (ld.), vastus, eriti rooma juristide vastus neile esitatud küsimustele õiguslikes asjus

res publica [*rees puublika*] (ld.), riik; vabariik

ressentiment [*ressatimã'*] (pr.), salaviha, vimm

ressiiver (ingl. *receiver* vastuvõtja), vahepaak, mahuti auru, suruõhu jne. jaoks aurumasinal, kompressoril vm.

ressoor (pr. *ressort*), 1) vedru tõugete nõrgendamiseks autol, vagunil, tõllal jne.; 2) mõne ametiasutuse, eriti ministri amet- ja võimkond

ressursid [*-u'-*] (pr. *ressources*), abiallikad v. -vahendid, tagavarad; *ök.* abivahendid, eriti raha

restandid [*-a'-*] (pr. *restant* jääk), võlad, mis on arvel bilansi lõpetamisel; seismajäänud kaup; ülejääk

restauraator, spetsialist *restauratsiooni* (1) alal; reaktsionäär, revolutsiooni võidu vastu suunatud kontrrevolutsioonilise mässu pooldaja

restaurant [*-torã'*] (pr.) = *restoran*

restauratsioon (ld. *restaurātio*), 1) ennistamine, uuesti kordaseadmine, näit. lagunenud hoone, vigastatud mööblieseme, skulptuuri, maali jne. esialgsel kujul taastamine; 2) revolutsiooni poolt kukutatud korra taaskehtestamine, reaktsiooni ajutine võit

restauratsiooniaeg, Bourbonide dünastia taasvalitsemisaastad Prantsusmaal 1814—30

restaureerima, *restauratsiooni* teostama, ennistama, taastama

restitueerima (ld. *restituere*), ennistama, taastama, uuesti korda seadma; tagasi andma v. maksma

restitutio in integrum [*-tuu'ts-*] (ld.), *jur.* endise olukorra ennistamine; *med.* haigestunud elundi normaalseks muutumine pärast haiguse möödumist

restitutsioon (ld. *restitūtio*), ennistus, taastus; *biol.* eriline regeneratsioonijuhtum, kus kogu organism taastatakse väikesest kehaosast; *jur.* endisse õiguslikku seisundisse ennistamine; sõja ajal anastatud vara tagasiandmine ühe riigi poolt teisele

restoran (< pr. *restaurant* taastav, kosutav), paremat liiki söögi-, joogi- ja lõbustuskoht

restriktsioon (ld. *restrictio* kitsendus), kapitalistlikes maades tootmise v. ekspordi kitsendamine hindade üleskruvimiseks; krediidi piiramine

resultaat (< ld. *resultāre* tagasi põrkama, kajama), tulemus, saavutus; *mat.* mingi tehte arvuna v. valemina avalduv saadus

resultant [-*a'*-], *mat.* komponentvektorite summa

resultatiivne, tulemusrikas, tagajärjekas

resulteerima, *resultaadiks* osutuma; tulenema, järelduma

resümee (pr. *résumé*), kokkuvõte, tulemuste kokkuvõtlik ülevaade

resümeerima (pr. *résumer*), kokku võtma, ülevaadet andma

rez-de-chaussée [*re dö šosse'*] (pr.), alumine korrus

režii (pr. *régie*), lavateose v. filmi kunstiline juhtimine; lavastuse plaan, lavaleseadmine

režiim (pr. *régime*), riigikord, valitsemisvorm; kindel elu, töö, puhkuse, une, söömise jne. korraldus; tegevuse ja olemasolu tingimused; vajalike seaduste ja abinõude süsteem (majandusr.)

režissuur, näitejuhtimine, *režissööritegevus*

režissöör (pr. *régisseur*), näitejuht, näidendi v. filmi lavastamist juhtiv isik

retardatsioon (ld. *retardātio* aeglustumine), romaani, novelli, eriti aga draama tegevustikku sissepõimitud ja otsest arenemist takistav kõrvalareng lugeja-vaatleja huvi ja teose põnevuse tõstmiseks; organismi kasvu v. arenemise aeglustumine, pidurdumine

retardeerima (ld. *retardāre*), aeglustama, kiirust vähendama; hilistama

retentsioon (ld. *retentio*), *med.* peetus, kinnisus, näit. mingi näärme v. õõneselundi normaalse eritise väljavoolu takistus; lootejärgus ühest kohast teise liikuva elundi peatumine kulgemisteel; igemest väljuva hamba peatumine

retiikulum (< ld. *reticulum* võrguke), *zool.* mäletsejaliste eesmagu, võrkmik; *anat.* võrgustik

retiina vt. *reetina*

retikulaarne, võrkjas, võrgutaoline

retikuloendoteliaalsüsteem (< ld. *reticulum* võrguke + *endoteel* + *süsteem*), mesenhüümist pärinevad rakud, millele on omane *fagotsütoosivõime*

retikulosarkoom (...*sarkoom*), *retikuloendoteelsüsteemi* pahaloomuline kasvaja

retikulotsüüt (...kr. *kytos* rakk), varasemas arenemisjärgus vere punalible

retiniit, *reetina-* e. võrkkestapõletik

retinool (< ld. *retīna* võrk + *oleum* õli) e. **akseroftool** (< kr.), A_1-vitamiin, *kseroftalmia*vastane, nakkusvastane, epiteeli kaitsev vitamiin

retiraad (pr. *retirade*), taandumine; vanemal ajal kantsides kindlustatud koht taganemise puhuks

retireerima (pr. *retirer*), taanduma, taganema

retoorika (kr. *rhētorikē*), kõnekunst; kõnekunstiõpetus; *ilusad, kuid eriline sisuta sõnad, ilukõne

retooriline, ilukõneline

retorsioon (pr. *rétorsion* tagasipööramine < ld.), *jur.* riigi vastuabinõud kitsendustele v. majanduslike huvide rikkumisele teise riigi poolt; *kirj.* vastase põhjendite pööramine tema enese vastu (kõnefiguur)

retort [-*o'*-] (< ld. *retorta* tagasi pööratud), destillatsiooni-, eriti utmisnõu väga mitmesuguse, protsessile kohandatud kujuga; allapoole käidud oleva kaelaga laboratooriuminõu keemiliste reaktsioonide teostamiseks

retortima [-*o'*-], *retortides* utma (näit. põlevkivi)

retraheeruma (ld. *retrahere* kokku tõmbama), kootuma, kokku tõmbuma, kortsuma

retraktsioon (ld. *retractio*), *med.* kootus, kokkutõmbumine, kortsumine (näit. armi r.)

retranslaator, seade *retranslatsiooniks*

retranslatsioon (< *re-* + *translatsioon*), raadio- ja televisiooniprogrammide vm. signaalide vahepealne vastuvõtmine ja edasisaatmine

retransleerima, *retranslatsiooni* teostama, saateid vastu võtma ja edasi andma

retranšment [-*e'*-] (pr. *retranchement*), *sõj.* XVI—XVIII s. kindlustes peavalli taga asetsev tõke-ehitis peavalli vallutanud vaenlase edasitungimise takistamiseks

retro- (ld.), tagasi-, tagurpidi-, äraspidi-

retroaktiivsus, *jur.* seaduse tagasiulatuv jõud

retrobulbaarne (< *retro-* + ld. *bulbus* sibul), *anat.* silmamunatagune

retrofleksioon (...ld. *flexio*), tahapoole paindumine

retrofleksed konsonandid [-*e'ks*-] (...ld. *flexus* kõverdatud), *lgv.* konsonandid, mille moodustamisel keele tipp on suunatud taha (näit. *d* rootsi ja soome keeles)

retrograad (< ld. *retrōgradus*), edu vaenlane, tagurlane

retrograadne, tavalisele liikumissuunale vastupidine; r. l i i k u m i n e, *astr.* planeetide näiv liikumine vastupidiselt nende tõelisele liikumissuunale

retroperitoneaalne (< *retro-* + kr. *peritonaion* ülepinguldatu), *anat.* kõhukelmetagune

retrospektiivne (...ld. *spectāre* vaatama), tagasivaatav, pilku minevikku heitev

retrosternaalne (...ld. *sternum* rinnak < kr.), rinnakutagune

retrovaktsiin (...*vaktsiin*), pookeaine, mis on saadud selle viimisega inimese organismilt loomale

retroversioon (...ld. *versāre* käänama, pöörama), tahapoole käändumine

retsenseerima (ld. *recensēre*), *retsensiooni* kirjutama, arvustama

retsensent, *retsensiooni* kirjutaja, arvustaja

retsensioon (ld. *recēnsio*), arvustus, kirjandusliku v. teadusliku teose, lavastatud näidendi, filmi vm. analüüs ja kriitiline hinnang

retsentne [-*se'*-] (ld. *recens*), uus, värske; *geol.*, *biol.* nüüdisaegne

retsept [-*se'*-] (ld. *receptum* võetu), arsti antav rohutäht; mingi lahuse, segu, toidu vm. koostise ja valmistamise kirjeldus

retseptaakulum (< ld. *receptāculum*), *zool.* hoidla, põie- v. kotikesekujuline moodustis millegi säilitamiseks; *bot.* õiepõhi, varre v. õierao ülemine osa, millele kinnituvad õieosad

retseptaar, *retseptide* vastuvõtja apteegis

retseptiivne (< ld. *receptus*), vastuvõtlik

retseptoorne, *retseptorite* kaudu vastuvõetav, ärritusi vastuvõttev

retseptor [-*se'*-] (< ld. *recipere* vastu võtma), ärrituste vastuvõtja; närvilõpe, mille kaudu võetakse vastu nii organismisiseseid kui ka -väliseid ärritusi; meelerakk

retseptsioon, vastuvõtmine (näit. seltskonda); teisel maal v. ajal tekkinud seaduse tarvituselevõtt; loomingu, kunstisuuna, teooria vms. vastuvõtt ja hindamine

retseptuur, arsti eeskirjade kohane ravimite valmistamine ja väljastamise õpetus; selleks määratud osakond apteegis

retsess [-*e'*-] (ld. *recessus*), asjaselgitus, arutluste lõpptulemus, otsus; võlasumma

retsessiivne, *biol.* taanduv, teiste pärilike algmete varju jääv

retsidiiv (< ld. *recidīvus* tagasipöörduv), *jur.* korduv kuritegu, sama laadi kuriteo kordamine teatava aja kestel pärast karistuse kandmist; *med.* taaspuhkemine, mingi haiguse taastekkimine

retsidiivne, korduv, taastekkiv

retsidiveeruma, *med.* uuesti puhkema

retsidivist, korduvalt karistatud, kuid kuritegevusele tagasipöörduv isik, parandamatu kurjategija

retsidivistlik, *retsidivistile* omane, kuritegevuslik

retsipient [-*e'nt*] (< ld. *recipere* tagasi suunama), vastuvõtja; isik, kellele verd vm. üle kantakse

retsiprook (ld. *reciprocus* tagasipöörduv), *lgv.* vastastikust tegevust väljendav sõna (näit. *vaidlema*, *kauplema*)

retsiprookne, *lgv.* vastastikune

retsitatiiv (it. *recitativo* < ld. *recitāre* kõvasti lugema), kõnelaul, laulev deklameerimine, mida esineb ooperis ja oratooriumides

retsitatiivne, *retsitatiivile* omane, kõnetaoliselt laulev

retsitatsioon, *retsiteerides*, kindlate rõhkude ja meloodiaga esitamine

retsiteerima, luuletust v. proosapala, eriti rahvalaulu ette kandma muusikalise rõhu ja meloodia arvestamisega

returneerima (pr. *retourner*), tagasi saatma

retušeerima e. **retuššima** (pr. *retoucher*), fotonegatiivi v. -positiivi, ka reproduktsiooni kergelt muutma, näiteks pliiatsi, värvi v. tuši abil; *arheol.* kiviriistade ääri ja pindu töötlema

retušš [-*u'*-], joonistuse, fotonegatiivi jne. ülejoonistamine; *arheol.* kivist, eriti tulekivist riistade äärte ja pinna töötlemine nõutava kuju saamiseks v. teritamiseks

retušöör, (kutseline) retušeerija

retuusid (sks. *Reithosen*), kitsad ratsapüksid; laste v. naiste trikoopüksid; karupüksid, reiud

reuma vt. *reumatism*

reumaatik, *reumatismi* põdev isik

reumaatiline, *reumatismiga* iseloomustuv, reumale omane

reumatism (kr. *rheumatismos* laialivoolamine) e. **reuma**, *med.* jooksva, haigus, mis toob kaasa südame, liigeste, närvisüsteemi jne. üldkahjustusi

reumatoidne [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju), *reumataoline*

reumatoloogia (...kr. *logos* mõiste, õpetus), õpetus reumatismist

reumokardiit (...*kardiit*), reumaatiline südamepõletik, südamereuma

reunioon (pr. *réunion*), uuestiühinemine, taasühinemine

revaktsinatsioon (< *re-* + *vaktsinatsioon*), *med.* taaspookimine, uue kaitsepooke tegemine

revaktsineerima, uut kaitsepooget tegema

revalorisatsioon (pr. *revalorisation*) e. **revalvatsioon** (pr. *revaluation* < ld.), seadusandlikul teel rahaühiku väärismetallisisalduse suurendamine v. paberraha kursi tõstmine kulla v. välismaa valuuta suhtes; valuuta kursi endisele tasemele tõstmine

revaloriseerima e. **revalveerima**, *revalorisatsiooni* (*revalvatsiooni*) teostama

revanš [-*a'*-] (pr. *revanche*), kättetasumine, kättemaks; eelnenud kaotuse tasategemine; kordusmäng saadud kaotuse hüvitamiseks

revanšeerima, *revanši* saavutama, kaotust võiduga hüvitama

revanšism, sõja kaotanud riigi püüe kaotatud territooriumi tagasisaamiseks maailma ümberjagamise teel

revanšist, *revanšismi* pooldaja, revanši taotleja

revanšistlik, *revanšismi* pooldav, revanši taotlev, kättemaksuhimuline

réveil [-*vei'*] (pr.) äratussignaal

reveranss [-*a'*-] (pr. *révérence*), daami sügav kummardus põlvede nõtkutamisega

reverberatsioon (< ld. *reverberare* peegeldama), järelkõla, hääle järelkaja suletud ruumis

reverberatsiooniaeg, järelkõlaaeg, aeg, mille kestel hääle energia tihedus väheneb kuni ühe miljondikuni algväärtusest

reverend (ingl., «auväärt»), lüh. Rev., nime ees tarvit. austav vaimulike tiitel Inglismaal

rêverie [-*vri'*] (pr.), unelemine, unistus; sage muusikapalade nimetus

revers [-*ve'*-] (ld. *reversus* ümber pööratud), raha tagakülg; *jur.* vastutõend, millega tühistatakse teatav kohustus; kirjalik ürik, millega tehakse midagi kohustuseks, eriti kaubanduslikus käibes

reversaal, maksutõend, kviitung

reverseerima, ümber pöörama, liikumissuunda vastupidiseks muutma

reversiivne e. **reversiibel**, ümberpööratav, -pööratav; vastupidises suunas toimuv v. teostatav (näit. keem. reaktsioon)

reversioon (ld. *reversio* tagasipöördumine, ümberpööre), *biol.* suuremal v. vähemal määral ürgsete vormide ilmumine (vt. *atavism*); *jur.* valduse tagasiandmine selle esialgsele omanikule; *tehn.* liikumis-, pöörlemissuuna muutmine

reversor [-*e'r*-] (< ld. *reversio* tagasipöördumine), seadis liikumis-, pöörlemissuuna muutmiseks; *elektr.* riist elektrimasinate käikulaskmiseks, pöörlemissuuna ja -kiiruse muutmiseks

revideerima (ld. *revidēre* uuesti külastama), järele vaatama, läbi uurima; isiku, asutuse, ettevõtte, organisatsiooni tegevuse õigust ja seaduslikkust selgitama

revident, *revisjoni* teostav isik v. ametnik

revisionism (< ld. *revisio* läbivaatamine), rahvusvahelises kommunistlikus ja töölisliikumises esinev marksismivaenulik vool, mis püüab marksismile kahju teha tema põhiseisukohtade moonutamise ja eitamise teel

revisionist, *revisionismi* pooldaja ja levitaja

revisjon, mingi ettevõtte, asutuse, organisatsiooni, ametiisiku tegevuse läbiuurimine eesmärgiga selgitada tegevuse õigsus ja seaduslikkus; mingi õpetuse v. teooria seisukohtade läbivaatamine eesmärgiga sisse tuua muudatusi, mis rikuvad selle õpetuse v. teooria aluseid; XVIII ja XIX s. I poolel Venemaal toimunud maa- ja linnaelanikkonna loendus pearaha arvestamiseks; trükikorrektuuride paranduste kontroll; *tehn.* masinate järelevaatamine ja kontrollimine

revokatsioon (ld. *revocātio* ärakutsumine), antud korralduse tühistamine; saadiku v. voliniku ärakutsumine; tšekiandja ettepanek väljaantud tšekk tühistada

revokk [-*o'*-] (< pr. *revoquer* tagasi kutsuma, tühistama), eksliku kaardi käimine kaardimängus

revolt [-*o'*-] (pr. *révolte*), mäss, vastuhakk

revolteerima (pr. *révolter*), mässu tõstma; mässule kihutama

revolutsioneerima (pr. *révolutionner*), *revolutsioonile* õhutama, revolutsioonilist meelsust tekitama v. levitama

revolutsioneeruma, revolutsioonilisest meeleolust nakatuma, revolutsioonilist meelsust omandama

revolutsionäär, *revolutsiooni*tegelane, revolutsioonilisest liikumisest aktiivne osavõtja

revolutsioon (pr. *révolution* < ld.), riigipööre, murranguline, pöördeline periood ühiskonna ja riigi elus, plahvatuslik üleminek vanalt ühiskondlikpoliitiliselt korralt uuele; põhjalik, kvalitatiivne muutus, plahvatuslik üleminek ühelt kvaliteedilt teisele, vanalt uuele

revolutsiooniline, *revolutsioonisse* puutuv, revolutsiooni pooldav, sellele omane

revolver [-*o'*-] (< ld. *revolvere* tagasi veerema), kerge lühikese rauaga käsitulirelv; *füüs.*, *tehn.* pööratav ketas (objektiivide jaoks mikroskoobil, terade hoidmiseks treipingil)

revue [*rövü'*] (pr.), ülevaade, ringvaade; sõna esineb sageli ajakirjade tiitleis. Vrd. *revüü*

reväär (pr. *revers*), käänis, väljapoole pööratud serv v. krae rõival

revüü (pr. *revue* ülevaade, ringvaade), näitekunstis rida üksteisega lõdvalt seotud kergesisulisi, kuid luksuslikult lavastatud muusikalis-tantsulisi lavaettekandeid

rf., **rfz.**, *muus.* lüh. sõnast *rinforzando*

Rh, *roodiumi* sümbol

riboflaviin (< *riboos* + ld. *flāvus* kollane), B_2-vitamiin; r-ivaegus põhjustab närvisüsteemi haigusi, naha- ja limaskestakahjustusi

ribonukleaas, *ribonukleiinhapet* lagundav ferment

ribonukleiinhape, tähis RNA, RNH, *nukleiinhape*, mille süsivesikuks on *riboos*

riboos (sõnast *arabinoos* tähtede vahetamisega), *keem.* pentooside hulka kuuluv monosahhariid, *nukleiinhapete*, eriti ribonukleiinhappe põhikomponent, esineb kofermentides, vitamiinides ja taimseis glükoosides

ribosoom (...kr. *sōma* keha), peam. *ribonukleiinhappest* ja valgust koosnev elektron-optiliselt nähtav terake rakuplasmas või -tuumas

ridikül (pr. *réticule*), varrastega kootud kott; naiste käekott

riff (sks.), kari; veealune v. pisut üle veepinna ulatuv kalju meres v. ookeanis

right [*rait*] (ingl.), õige

rigiidne (ld. *rigidus*), jäik, kange, paindumatu

rigiidsus, *med.* jäikus, kangus (näit. jäsemeil)

rigodoon (pr. *rigodon*), vanaaegne elavaloomuline kahe osaga provanssaali tants

rigoolima (pr. *rigoler* < holl.), sügavalt ümber kaevama, ümber pöörama, läbi kündma

rigorism (< ld. *rigor* karmus), mingisuguste põhimõtete, moraalireeglite v. ettekirjutuste range ning kõrvalekaldumatu järgimine

rigorist, range moraalikohtunik, range karistuse pooldaja

rigoristlik e. **rigoroosne**, range, karm, järeleandmatu

rigsdag (taani k.), Taani kahekojaline parlament kuni 1953. a.

riis (sks. *Ries*), paberkauba ühik, eri mail eri suuruses, näit. nn. u u s r. = 1000 poognat

riisiko (it. *risico*) = *risk*

riisling (sks. *Riesling*), liik rohekasvalgeid kuldse helgiga viinamarju, veine ja šampanjat

riitsinus (ld. *ricinus*), piimalilleliste suguk-da kuuluv troopikapuu, meil kasvatatakse harva üheaastase ilutaimena

riitsinusõli e. **kastoorõli**, riitsinuspuu õlirikkaist seemneist saadav õli; tarvit. ravimina, määrdeõlina ja kosmeetikatööstuses

riitus (ld. *rītus*), usunditavand, kultustalitusteks ettekirjutatud toimingud, pidulik komme; roomakat. kirikus tarvit. olevad liturgia erivormid

riketsia [-*e'*-] (Am. Ühendriikide teadlase H. T. Rickettsi (1871—1910) nime järgi), rühm rakusiseseid viirusetaolisi mikroorganisme

riketsioos, *riketsiate* põhjustatud haigus

rikošeteerima, *rikošetina* tagasi v. kõrvale põrkama

rikošett [-e'-] (pr. *ricochet*), kuuli, mürsu vm. kohtumine pinnaga ja selle järgnev uus õhkutõusmine

riksdag (rts.), riigipäev, Rootsi parlament

riksmål [*-mool*] (norra k. «riigikeel»), taanipärase norra kirjakeele, nn. raamatukeele van. nimetus. Vrd. *landsmål*.

rikša (jaap.), inimese veetav sõidukaarik; Hiinas, Jaapanis jt. Aasia maades kahe rattaga sõidukaarikut vedav inimene

rimess [-*e'*-] (it. *rimessa*), raha lähetamine võlamakseks; võlamakseks lähetatud veksel. Vrd. *remiteerima*

rinascimento [*-našime'*-] (it.), renessansi itaaliakeelne nimetus

rinforzando [*-tsa'*-] (it.), lüh. *rf.* e. *rfz.*, *muus.* äkki kõvendades (kas üksikut heli v. tervet helikäiku)

riniit (< kr. *rhis* nina), nohu, ninalimaskesta põletik

rinofüüm (...kr. *phyma* kasvaja), juraknina, nina tunduv jämenemine teatava nahahaiguse puhul

rinoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), arstiteaduse haru, mis käsitleb nina ja selle haigusi

rinoloogiline, *rinoloogiasse* puutuv, ninahaiguslik

rinoplastika (...*plastika*), nina kuju operatiivne taastamine v. parandamine

rinoskleroom (...*skleroom*), eripisikute poolt põhjustatud kõvad infiltraadid sõõrmeis

rinoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), ninapeegel

rinoskoopia, nina vaatlus *rinoskoobi* abil

rinoskoopiline, *rinoskoopiale* omane, ninavaatuslik

rio [*riu*] (port.), ***rio*** (hsp.), jõgi; esineb arvukalt jõgede nimedes. Vrd. *river*

rips (ingl. *rib*), tihe labase toimega riie, milles mõned koe- v. lõimelõngad ulatuvad põhikoest välja

risaliit (it. *risalita* eend), hoone välismüüri osa, mis ulatub pisut ette [illegible] hoone terve kõrguse ulatuses

risberm (holl. *rijsberm*), voolujõu tugevnemine hüdrotehnilistes seadeldistes

risk (pr. *risque*), võimalik oht, toimimine hea õnne peale

riskantne [-*a'*-], ohtlik, hädaohuga seotud

riskima e. **riskeerima** (pr. *risquer*), julgema; ebaõnnestumise võimalusest hoolimata midagi ette võtma

riskontro [-*ko'*-] (it.) = *reskontro*

risling = *riisling*

risoid [-*oi'*-] (< kr. *rhiza* juur + *eidos* kuju), ehituselt lihtne niitjas moodustis, mis täidab alamail taimedel juurte funktsioone kinnitumisel, harva ka vee ja toidu hankimisel

risoidne [-*oi'*-], *risoidile* omane, niitjas

risoluto [-*u'*-] (it.), *muus.* otsustavalt, kindlalt

risomorf [-*mo'*-] (< kr. *rhiza* juur + *morphē* vorm), seenenöör, seeneniidistiku pikk nöörilaadne põimik, mille kaudu toimub vee- ja toitainete edasikandmine

risoom, *bot.* maa-alune vars

risopood (< kr. *rhiza* juur + *pus* jalg), *biol.* juurkulend, liikuv ja kujumuutev protoplasmasopistis juurjalgseil ainurakseil ja vabalt liikuvail rakkudel (näit. valgeil vereliblede)

risordžimento (it. *risorgimento* taasülestõusmine), Itaalia rahvuslikku ühendamist taotlev vabadusliikumine (eriti a-il 1820—70)

risosfäär (< kr. *rhiza* juur + *sfäär*), mullakiht, mis taimede juuri vahetult ümbritseb

risoto [-*so'*-] (it. *risotto*), vürtsitatud toit hautatud riisist lisanditega

ristorno [-*to'*-] = *storno*

rišeljöö e. **rišeljöötikand** (< Prantsuse kardinali A. J. Richelieu nime järgi), keeruline pitsiline tikand, milles on muster välja lõigatud ja varvakestega seotud

riši (sanskr.), vanaindia laulik

rišta, inimese ja loomade nahaaluses koes parasiteeriv ümaruss; haiguskolded nüüdisajal mõnes paigas Aafrikas ja Aasias

ritardando [*-da'*-] (it.), lüh. *ritard.* v. *rit.*, *muus.* tempot aeglustades

rite (ld.), õigesti, vormipäraselt ([illegible] õiguslikku akti sooritama); pidulikult

ritenuto [*-nu'*-] (it.) e. ***tenuto*** [*-nu'*-] (it.), *muus.* tagasi hoides, viivitades

ritornell [-*e'*-] (it. *ritornello*), rahvaluulest pärit kolmerealine stroof, mille 1. (lühike) ja 3. (pikk) rida isekeskis riimuvad; instrumentaalne vahemäng kahe lauldava salmi (resp. kuplee) vahel; üldse kiireloomuline väike korduv vahe- v. järelmäng

rittmeister (sks.), kapteniastmele vastav ohvitseri aukraad mõne riigi ratsaväes

ritual (< ld. *rituālis* tavandikohane), usutalituste kord; teatud tavandite, kommete kogu v. raamat; tseremoonia. Vrd. *riitus*

rituaalne, *rituaalisse* puutuv

rivaal (ld. *rivālis*), võistleja, vastane

rivaliseerima e. **rivaalitsema**, võistlema

rivanool (< p.-n. + ld. *oleum* õli), antiseptiline aine; tarvit. lahusena haavade pesemiseks jm.

river (ingl.), jõgi

rjassa (vn. *ряса*), kreekakat. vaimuliku ülerõivas

Rn, *radooni* sümbol

RNA e. **RNH**, *ribonukleiinhappe* tähis

roadster [*-ou*] (ingl.), liik Inglise ja Am. Ühendriikide sõiduhobuseid; lahtine kaheistmeline sõiduauto

roastbeef [*roustbif*] (ingl.) = *rostbiif*

rober (ingl. *rubber*), mängujärk bridžis

robiinia (pr. aedniku Jean Robini nime järgi), varem ka valge e. ebaakaatsia, puude perek. liblikõieliste suguk-st, kasvatatakse ka ilupuudena

robinsonaad (< p.-n.), rida seiklusi D. Defoe «Robinson Crusoe» laadis; vastavas laadis seiklusrikas teos

robot (tšehhi k.), masininimene, automaat, mis täidab keerulisi operatsioone, jättes inimesele omase tegevuse mulje

robotlik, *robotile* omane, mehhaaniline

roburiit (< ld. *rōbur* jõud), ohutu lõhkeaine

robustne [-*u'*-] (ld. *robustus*), tugev, jõuline, tüse; käitumises tahumatu, jäme, rohmakas

rocaille [*rokai'*] (pr.), kivide, korallide, orvanditega jne. kaunistatud kaev; kunstlik grott; grotisarnane saal; ka orvandikujuline kaunistusmotiiv rokokookunstis

rocker [*rok*-] (ingl.), iluuisutamises eriti raske figuur

rock 'n' roll [*rokn*] (ingl., «rulli ja veereta», «kiikuma ja keerlema»), tempokas seltskonnatants, improvisatoorne populaarne seltskonnatants, mis levis Lääne-Euroopas 1954. a. paiku

rodeo [-*e'*-] (hsp.), Am-s ratsutusvõistlus taltsutamata hobustel v. härgadel

rododendron [-*e'*-] (< kr. *rhodon* roos + *dendron* puu), alpi roos, kanarbikuliste suguk-da kuuluv igihaljas v. suvehaljas põõsas; eri liike kasvatatakse ilupõõsastena

rodoniit (< kr. *rhodon* roos), mineraal püroksеenide rühmast; tarvit. väikeesemete valmistamiseks

rodopsiin (...kr. *opsis* nägemine), *füsiol.* nägemispurpur, üks silma võrkkesta valgustundlikke aineid

rojalism (pr. *royalisme*), kuningavõimu pooldamine

rojalist (pr. *royaliste*), kuningriiklane, kuningriigi pooldaja, eriti Prantsusmaal

rojalistlik, *rojalismile* omane, kuningavõimu pooldav

rokaad (pr. *rocade*), rindejoonega paralleelne tee

rokfoor e. **rokfoori juust** (< pr. p.-n. Roquefort), terava maitsega pehme juust, valmistatakse eeskätt lambapiimast, valmib piimhappebakterite ja erilise hallitusseene mõjul

rokokoo (pr. *rococo*), stiil arhitektuuris ja dekoratiivkunstis, tekkis XVIII s. ning saavutas õitseaja Prantsusmaal Louis XV ajal. R-d iseloomustavad kergus, pehmelt voolavad v.

spiraalidena väänlevad jooned ja mänglev taimornamentika. Vt. *rocaille*

rokokooline, *rokokoole* omane

roliit (< eest k. *roog*, *roo* + kr. *lithos* kivi), pressitud roogplaat ehitusmaterjalina

roll (sks. *Rolle*), osa (eriti näitlejal)

roller = *motoroller*

rollmops (sks.), rullheeringas, rullräim, vürtsitatud ja kokkurullitud heeringapooled v. räimed *marinaadis*

romaan (pr. *roman*), suurem jutustav ilukirjanduslik proosateos (erandlikult ka värssides) laialt hargneva sündmustikuga; *armulugu, armastussuhted

romaani stiil, keskaja Lääne-Euroopa esimene kunstistiil

romaantsement (Rooma nime järgi), rooma tsement, kiiresti kivistuv sidematerjal

Roma locuta (est), causa finita (est) [*roo- -kuu'- kau- -nii'-*] (ld.), «Rooma on kõnelnud, asi on lõpetatud» (paavsti autoriteeti väljendav ütlus)

romancero [*-se'-*] (hsp.), romansside kogu nimetus hsp. kirjandusloos

romanesca [*-e'ska*] (it.), liik lüürilise iseloomuga tantsulaule; esineb puhtinstrumentaalmuusikana mõnikord ka balletis

romanisatsioon, roomapäraseks (hilisema aja suhtes romaani rahvaste kultuuri mõjualuseks) muutumine

romaniseerima, roomapäraseks muutma; romaaniks kujundama

romaniseeruma, roomapäraseks muutuma

romanism, roomlus, rooma olu; romaani keeltele omane väljend mitteromaani keeltes; katoliiklus, eeskätt paavstlus; suund Madalmaade maalikunstis XVI s.

romanist, romaani keelte v. kultuuri uurija; rooma õiguse eriteadlane; romaanikirjanik

romanistika, teadus romaani keeltest, kirjandusest ja kultuurist, romaani filoloogia

romanss [*-a'-*] (hsp. *romance*, it. *romanza*), algupäraselt lüroeepiline laul romaani rahvastel; uuemal ajal armastuslaul; *muus.* kunstipäraselt väljatöötatud saatega soololaul

romantik [*-a'-*], *romantismi* järgija; romantiliselt meelestatud inimene, unistustesse kalduv isik

romantika [*-ma'-*], *romantismi* olu, mille tunnusjoonteks on salapärasus, hämarus, igatsuslik tundelisus, uljas kangelasmeelsus jne.

romantiline [*-a'-*], *romantika* tunnusjoontega; romantismisse kuuluv; luulelis-salapärane; igatsuslik

romantiseerima, *romantiliseks* tegema, romantilist värvingut andma

romantism (pr. *romantisme*), Euroopa rahvaste kirjanduses, kunstis ja muusikas suund XIX s. 1. poolel. R-i iseloomustavad mineviku idealiseerimine, võõrdumus tegelikkusest, individualism, ebatavalised kujud ja sündmustik. Eristatakse r e a k t s i o o n i l i s t (Novalis, Chateaubriand), p r o g r e s s i i v s e t (Heine, Hugo) ja r e v o l u t s i o o n i l i s t (M. Gorki) r-i. R. leidis kajastust ka filosoofias, majandusteaduses jm.; *muinasjutulisus, kütkestavus, unistuslikkus

romantitsema [*-ma'n-*], *romantiline* olema

romb (kr. *rhombos*), võrdsete külgedega nelinurk, mille diagonaalid poolitavad teineteist ja on teineteisega risti

romboeeder (...kr. *hedra* pind, külg), rööptahukas, mille tahkudeks on ühtivad rombid

romboid [*-oi'-*] (< kr. *rhomboeidēs* rombikujuline), paarikaupa võrdsete külgedega rööpkülik

romsteek (vn. *ромстекс* < ingl. *rumpsteak*), paneeritud praetud veiselihalõik kastmes

rondeel (pr. *rondelle*), poolringikujulise v. ümara põhiplaaniga ehitis kindlusmüüri küljes, kust tulistati piki müüri väliskülge

rondell [*-e'-*] (pr. *rondel*), 9—15-realine luuletus, tekkis vanapr. kirjanduses

rondo (it.), sonaat; helitöövorm, mis sarnaneb luules sonetiga; instrumentaalmuusikas korduva peateemaga helitöö

rondoo (pr. *rondeau*), 13-realine luuletus; arenenud *rondellist*

rondookiri, ümarkiri

roo, kr. tähestiku 17. täht (Ρ, ρ), vastab r-ile

roodium (< kr. *rhodon* roos), sümbol Rh, element, järjenr. 45, aatomm. 102,91; hallikasvalge plaatinametall, tarvit. korrodeeruvate metallide katmiseks, sulameis plaatinaga katalüsaatorina, termopaaride valmistamisel jm.

roosnoobel (< ld. *rosa nōbilis*), 1465. a. kuni XVI s. lõpuni vermitud Inglise kuldmünt, mida jäljendati hiljem Madalmail ja Taanis

rootor (< ld. *rotāre* keerama, väntama), mingi masina, seadme põhiline pöörlev osa; tuulemootor, pöörlev seade tuulejõu kasutamiseks; r - l a e v, tuulemootoriga liikuv laev, ehitati katseliselt a. 1925—26

ropaliid (< kr. *rhopalon* kaigas), servakehakesed, kompleksed meeleelundid meduuside kummiku serval

rosaarium (ld. *rosārium*), aed v. selle osa rooside kasvatamiseks

rosaniliin (< ld. *rosa* roos + *aniliin*), *fuksiini* lähteaine

rosenkreutser (sks. *Rosenkreuzer*), müstilis-filosoofilise ühingu liige Saksamaal ja Hollandis XVII—XVIII s.; ühingu embleemiks olid roos ja rist

rosenoobel = *roosnoobel*

roseoolid (< ld. *rosa* roos), *med.* roosatähnid, väikesed ümarad helepunased nahalaigud; tekivad kõhusoetüüfuse, süüfilise, rõugete jne. puhul

rosett [*-e'-*] (pr. *rosette* roosike), ümmargune roosiõit jäljendav ornament; kalliskivide lihvivorme

rosmariin (ld. *rōs marīnus* merikaste), Vahemeremaadelt pärinev igihaljas põõsas huulõieliste suguk-st; õunasort

rosmariiniõli, *rosmariini*lehtedest ja võsudest saadav eeterlik õli; tarvit. ravimite ja lõhnastamisvahendite valmistamisel ning iluravis

rosolje [*-so'-*] (it. *rosoglio*), külmroog aedvilja-, liha-, muna- jne. lõikude segust hapukoorega

rostbiif (ingl. *roastbeef*), ahjus küpsetatud, seest pooltooreks jäetud veiseseljatükk

rostra (< ld. *rostrum* nokk, kärss, pl.), vaenlaselt vallutatud sõjalaevade ninamikkudega kaunistatud kõnetribüün Vana-Roomas

rostrum, *zool.* nokis, tuuraliste kaitsmiselund

rotaator (ld. *rotātor* pöörleja), *anat.* tiirutajalihas; *tehn.* paljundusseade, peam. kirjutusmasinal kirjutatu paljundamiseks; *füüs.* kindla punkti ümber pöörlev jäik keha

rotameeter (ld. *rotāre* pöörlema + *metreō* mõõdan), seade vedeliku- v. gaasikulu mõõtmiseks püsiva rõhulangu puhul

rotang (malai k.), liik troopilisi ronipalme

rotaprint (< ld. *rotāre* pöörlema + ingl. *print* trükkima), lihtne ofsettrükimasin; tarvit. väiksematiraažiliste teoste, rakendustrükiste, dokumentide, ettekannete jne. paljundamiseks

rotatoorid (< ld. *rotāre* pöörlema), keriloomad, klass mikroskoopilisi selgrootuid (vee)loomi iseloomuliku ripsmeist koosneva liikumis- ja toitumiselundiga (nn. kerielundiga)

rotatoorne, pöörlev

rotatsioon, pöörlemine, tiirlemine; *füüs.* pöördliikumine; *agr.* külvikorra üks tsükkel

rotatsioontrükimasin, lühendatult ka roto, trükimasin, millel trükivorm asub pöörleval silindril; võimaldab teksti kiiresti paljundada

rotatsism (< kr. täht *roo* = *r*), *lgv.* *r*-hääliku väär hääldamine; mõne konsonandi, peam. *z*-hääliku muutumine r-iks (ld. *genus*, omastav kääne *generis* < *genesis*)

roteerima (ld. *rotāre*), oma telje v. kindla punkti ümber pöörlema

rotund [*-u'-*] (< ld. *rotundus* ümmargune), naiste varrukaita talvemantel karusnahkse v. vateeritud voodriga; *arhit.* telk- v. kuppelkatusega ümarehitis

round (ingl.) = *raund*

Rp, ravimiretseptidel lüh. ld. sõnast *recipe* «võta»

Ru, *ruteeniumi* sümbol

rubaii (ar.), nelikvärss (riimid aaba) pärsia kirjanduses ja nüüdisaja iraani rahvalaulus

rubato [*-a'-*] (it.), *muus.* vaba ettekandestiil, mis eeldab suuri tempolisi ja dünaamilisi vaheldusi

ruberoid [*-oi'-*] (< ld. *ruber* punane + kr. *eidos* välimus, kuju), bituumeniga immutatud ning mineraalainega ülepuistatud katusepapp ja isoleermaterjal

rubiidium (< ld. *rubidus* tumepunane), sümbol **Rb**, element, järjenr. 37, aatomm. 85,47; hõbevalge leelismetall, esineb mõnedes kaaliumimineraalides

rubiin (sks. *Rubin* < ld. *ruber* punane), punane läbipaistev vääriskivi,

korundi teisend; saadakse ka kunstlikult

rubriik (ld. *rubrica* punasega kirjutatud pealkiri), lahter, joontevahe; raamatu osade ja peatükkide pealkiri; liik, osakond

rubrikatsioon, liigitus *rubriikide* järgi; päiskirjade süsteem

rubritseerima, *rubriikidesse*, veergudesse v. järkudesse jagama, lahterdama; pealkirjastama

ruderaaltaimed (< ld. *rūdus* kiviprügi), prügitaimed, kasvavad elamute lähedal, teedel, prügistes kohtades jm.

rudiment (ld. *rudimentum* algus), jäänus, minevikust jäänud suge; jäde

rudimentaarne, *rudimendina* säilinud, jädemeline; r-d elundid, elundid, mis organismide ajaloolise arenemise kestel on osaliselt v. täielikult kaotanud oma põhilise ülesande ning seetõttu taandarenenud

rue [rü'] (pr.), tänav

rugby = *ragbi*

ruhv (holl. *roef* kajut), laeva meeskonnaruum

ruiin (ld. *ruina*), kokkuvarisemine, häving, hukk, laostumine; vare

ruineerima, laostama

ruineeruma, laostuma

rulaad (pr. *roulade*), rull-liha, luudest vabastatud, mitmesuguste maitseainetega, mõnikord ka hakklihaga kaetud ja kokkurullitud keedetud liha; *muus.* kiire passaaž laulmisel

rulett [-e'-] (pr. *roulette*), hasartmäng pöörleva ketta ja kuulikestega

ruloo (pr. *rouleau*), rullkardin, allatõmmatav aknaeesriie. Vrd. *žalusii*

ruloon, paberi-, tapeedi-, pileti- vm. rull

rumb (ingl. *rhumb*), 1/32 ringist kompassil

rumba (hsp.), Kuubalt pärinev moodne tants, samuti selle muusika, mis leiab rakendamist džässis

ruminandid (< ld. *rumināre* mäletsema), mäletsejalised

rumm (ingl. *rum*), roosuhkrust saadav alkohoolne jook, sisaldab 45—75% alkoholi

rumoor (ld. *rumor*), lärm, kisa, segadus

rumpel (vn. *румпель* < holl. *roerpen*), kang laevarooli pööramiseks

rumsteek = *romsteek*

Rundstück (sks. ⊲ rts. *runstycke*), Baltimail tarvit. olnud vaskööri nimetus; hõbeööri nimetati «valge r-ks»

runo (gooti k.), karjala ja soome rahvalaul, ka üldse regivärsiline rahvalaul

ruptuur (ld. *ruptūra*), *med.* rebend, rebenenud koht, eriti mingi õõneselundi (südame, aordi, emaka) seina rebend

ruraalne (⊲ ld. *rurālis* maa-, küla-), talupoeglik, maa-

russalka [-sa'-] (vn. *русалка*), laialt tuntud vesineitsi nimetus slaavi rahvastel

russifikatsioon (pr. *russification*), venestamine, venepärastamine

russifitseerima, venestama, venepärastama

russifitseeruma, venestuma, venepärastuma

russism e. **russitsism**, venepärasus, vene keelele omane sõna- v. lausevorm mõnes teises keeles

russo- (< keskld. *Russia* Venemaa), vene-

russofiil (...kr. *phileō* armastan), Venemaale lähenemise poliitika pooldaja; venelaste, venepärase pooldaja

russofoob (...kr. *phobos* hirm), Venemaale lähenemise poliitika vastane; venelaste, venepärase vihkaja

rustika (< ld. *rūsticus* küla-, lihtne), kantkividest müüritis, milles kivide esikülg on jäetud tahumata, väljaarvatud servad; r-t kasutasid juba etruskid ja roomlased, kõige rohkem viljeldi seda aga vararenessansi arhitektuuris Firenzes

rustikaalne = *ruraalne*

ruteenium (< keskld. *Ruthenia* Vene), sümbol Ru, element, järjenr. 44, aatomm. 101,07, hõbevalge plaatinametall

rutiil (< ld. *rutilus* punakas), mineraal, titaani ja hapniku ühend, titaanimaak

rutiin I (pr. *routine*), harjumuslik osavus; kivinenud harjumus

rutiin II (⊲ ld. *rūta* ruut), taimelehtedest jm. saadav ravim; vähendab veresoonte läbitavust ja haprust

rutiinne, *rutiinile* (I) rajatud; šabloniline, harjumuslik

rutinöör, *rutiini* (I) järgiv inimene

ruunid (< vanaskand. *rūn* saladus), ruunikiri, vanade germaanlaste, arvatavasti kr.-ld. v. keldi-etruski päritoluga raidkiri, mis IV s. alates esineb [illegible] haua- ja mälestuskividel (ruunikividel), aga ka relvadel ja tarbeesemeil; levinud ka Lääne-Eestis sirvilaudadel ja peremärkidel

ruupia (sanskr.), India, Pakistani, Indoneesia, ja mõne muu Lõuna- ja Kagu-Aasia riigi rahaühik

ruupor (vn. *рупор* < holl. *roeper*), kõnetoru, lehterjas toru kõne tugevdamiseks ning suunamiseks

ruuž (pr. *rouge* punane), põsepuna, punane mink

ruut (ld. *rūta* ruut), taimeperek. ruudiliste suguk-st; harilik e. aedruut on rahvaravimi- ja vürtsitaim Lääne- ja Lõuna-Euroopas; leedulaste lemmiktaim

röntgen (sks. füüsiku W. C. Röntgeni nime järgi), tähis R, röntgeni- ja gammakiirguse ühik; röntgenikiired; röntgenikiirtega läbivalgustamine v. pildistamine

röntgendiagnostika [-o'-] (...*diagnostika*), *med.* luumurdude, liigesenihestuste, võõrkehade, sisehaiguste jne. kindlakstundmine ja selgitamine röntgenikiirte abil

röntgenikiired, sks. füüsiku W. C. Röntgeni poolt 1895. a. avastatud elektromagnetkiirgus; r-l on omadus läbi tungida paljudest läbipaistmatuist kehadest, mistõttu nad võimaldavad avastada muutusi ja võõrkehi nendes kehades; tarvit. laialdaselt füüsikas, keemias, meditsiinis ja tehnikas

röntgenivähk, *röntgenikiirtest* põhjustatud nahavähk

röntgenograafia (< *röntgen* + kr. *graphō* kirjutan), röntgenoloogilise uurimise meetod, kus röntgenikiirte abil saadakse ülesvõtteid erilisele filmile v. klaasile

röntgenogramm (...kr. *gramma* ...kirjutus), röntgeniülesvõte spetsiaalsel filmil v. plaadil

röntgenoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus röntgenikiirtest ja nende kasutamisest

röntgenomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), röntgenikiirguse mõõtmise vahend

röntgenoskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), kehade läbivalgustamine röntgenikiirte abil ja erilisel ekraanil nende varikujutise vaatlemine kehade siseehituse uurimiseks; kasut. meditsiinis haiguste diagnoosimiseks

röntgenospektroskoopia (...*spektroskoop*), õpetus röntgenikiirte spektreist ja nende spektrite abil eri ainete uurimise meetodeist

röntgenoteraapia (...*teraapia*), ravi röntgenikiirte abil

röntgenstruktuuranalüüs, ainete mikrostruktuuri kindlakstegemine röntgenikiirguse abil

röst (sks. *Röste*), grill, võre toiduainete kuivalt pruunistamiseks, näit. hõõguvail sütel

röstima (sks. *rösten*), toiduaineid kuivalt kergesti pruunistama

röömer (sks. < holl.), rohelisest v. pruunist pudeliklaasist jooginõu; olid XVI s. alates kõrge kunstiväärtusega, muutusid XIX s. tavalisiks lihtsaiks tarbeesemeiks

rügement (ld. *regimentum*), mõnede maade sõjavägedes iseseisev väeosa; vastab Nõukogude armee polgule

rüiu (sm. *ryijy* ⊲ rts. *rya*), narmastehnikas valmistatud vaip

rüoliit (< kr. *rhyax* vool + *lithos* kivi), üks vulkaanilise kivimi liik

rütm (kr. *rhythmos*), igasugune korrapärane vaheldus, mõõdupärasus; *muus.* kõigi muusikaelementide reeglipärane vaheldus; *kirj.* kõneühikute (näit. rõhuliste ja rõhutute silpide) vaheldumine

rütmika, õpetus *rütmi* seadustest; rütmilisus

rütmiline, *rütmis* korduv; rütmiga iseloomustuv; taktimõõduline

rüüs e. **rüüš** (pr. *ruche*), kroogitud kitsas volang

S

s, *sekundi* (1) tähis

S, 1) lüh. sõnast *süüd*; 2) väävli (ld. *sulfur*) sümbol; 3) *siimensi* tähis

s. a., lüh. sõnadest *sine anno*

saabel (trg.), kõver mõõk

saaga (isl. *saga*), isl. muistendite rahvusvaheliselt levinud nimetus; tarvit. ka germ. vanade kangelasmuistendite ja ballaadiliste laulude kohta; *muistend

saago (malai k.) e. **saagotangud**, haril. ümmargusteks tangudeks tehtud tärklisjahu, mida saadakse troopiliste s-palmide ja rahupalmide säsist; sageli kartulitärklisest kunstlikult valmistatud tanguliik

saalep (ar.), käpaliste mõnede liikide tärklisrohked mugulad; neist saadav droog, mida tarvit. meditsiinis ja siidkangaste apretuuriks

saaling (holl. *saling*), *mer.* masti tengiga ühendav ristpuu

saalomonlik (Iisraeli kuninga Saalomoni nime järgi), tark ning kaval

saaros (< kr. p.-n. Sarose järgi), päikese- ja kuuvarjutuste kordumise ajavahemik

saatür (< kr. p.-n. *Satyros*), kitse pea ja sabaga inimesekujuline olend kreeka mütoloogias; nurme- ja metsavaim, Dionysose kaaslane

saatürdraama, vanakreeka lõbusasisuline järelmäng tragöödiaile triloogias; selles oli koor riietatud *saatüreiks*

sabadill (hsp. *sabadilla*), liilialiste suguk-da kuuluv Kesk-Am-st pärinev kollaseõieline sibulpüsik, millest saadakse s-iseemne droogi

sabadilliäädikas, *sabadilli*seemne droogist saadav täide hävitamise vahend, sisaldab *veratriini*

sabantui (trg.), tatarlaste ja baškiiride rahvuspüha pärast kevadiste põllutööde lõpetamist

sabat (hbr.), hingamispäev, juudi nädala 7. päev (reede õhtust laupäeva õhtuni), juudi pühapäev, millal on keelatud igasugune töö; nõias., nõidade pidu v. kokkutulek

sabatlased e. **sabataarid**, ristiusu sektid, kes pühitsevad pühapäeva asemel laupäeva, näit. 7. päeva adventistid

sabeism (< p.-n.), enne islamit Mesopotaamias ja Araabias levinud taevakehade kultus; nimetus on pärit araabia hõimult, kellel see kultus tekkis

sabiinaõli (< ld. p.-n. *Sabinus*) e. **sabinool**, Lõuna-Euroopas kasvavast sabiina kadakast saadav värvusetu v. kollakas nahka ärritav vedelik

sabiniaanid (< p.-n.), Vana-Rooma juristide koolkond, kelle eelkäijaks oli jurist C. A. Capito ja peamisteks autoriteetideks juristid M. Sabinus ja G. Cassius (I s. m.a.j.)

sabinool vt. *sabiinaõli*

sabir (< kunstl. ld.), Vahemere sadamais tarvit. olev segakeel, mis koosneb pr., provanssaali, hsp., katalooni, it., kr. ja ar. keele sugemeist

sabotaaž (pr. *sabotage*), sihilik töö nurjaajamine tööst täieliku kõrvalehoidmise v. selle formaalse täitmise teel; varjatud, maskeeritud vastutegevus, mis püüab segada millegi teostamist

saboteerima, *sabotaaži* teostama, tööd katkestama

sachet [*saše'*] (pr.), lõhnastatud v. tugevate aromaatsete ainetega täidetud padjake, mis pannakse meeldiva lõhna saamiseks pesu vahele; väike käekott taskurätikute jaoks

sacra [*-k-*] (ld.), pühad talitused, kultustoimingud

sacramentarium [*-k- -taa'-*] (ld.), vaimulikkude talituste käsiraamat kat. kirikus varasel keskajal; ka selles leiduvad ametitalituslikud palved. Vrd. *missaal*

sacrificium [*-krifi'ts-*] (ld.), ohver, eriti missaohver

sacrilegium [*-k- -e'-*] (ld.), pühaduse rüvetamine; pühitsetud asjade varastamine, templi rüvetamine, taganemine ristiusust; keisrile aukartuse mitteosutamine

sadhu (sanskr.), vaga mehe, askeedi v. munga aunimetus Indias

sadism (prantsuse kirjaniku D. A. Fr. de Sade'i nime järgi), suguline lõbu tundmine teisele isikule füüsilise valu tekitamisest, iharuslik soov teist piinata; *ebanormaalne kirg piinata ja võõraste kannatusi nautida

sadist, julmur, piinaja

sadistlik, julm, piinu nautiv

saduser (hbr.), juutide alalhoidliku usulis-poliitilise voolu esindaja II s. e.m.a. — I s. m.a.j.

saeculum [*sää'k-*] (ld.), sajand

safari e. **safaari** (suahiili k. < ar.), kandjate teede tähistamine peam. Ida-Aafrikas; mitmekesine matk Aafrikas, jaht suurulukitele

safian (vn. *сафьян* < pärs.), õhuke pehme värvitud kitse- v. lambanahk, tarvit. iluköiteks, jalatsite valmistamiseks jm.

safiir (kr. *sappheiros* < hbr.), sinine kalliskivi, *korundi* teisend

safloor (ar.), Vahemeremail, NSV Liidu lõunapiiril, Ees-Aasias jm. esinev värvi- ja ilutaim korvõieliste suguk-st; seemneist saadakse tehnilist õli

safran (ar.), 1) Vahemeremail, Himaalaja jalamil jm. kasvatatava s-ikrookuse kuivatatud pruunikaspunased emakasuudmed; tarvit. peam. vürtsina; 2) õunasort

safraniin (< ar.), kollakaspunane kuni violetne aluseline värvaine; tarvit. indikaatorina, paberi ja naha värvimiseks, ka lakkide tootmisel ning fotograafias

safrool (ar.), värvusetu vedelik, mis esineb koostisosana mõnedes eeterlikes õlides (tarvit. parfümeerias)

sagitaalne (< ld. *sagitta* nool), *anat.* *mediaan*tasandiga rööbiti kulgev, kõhu poolt selja poole kulgev (pealuul, ajul); eest taha kulgev (joon, tasand)

sahharaas (< kr. *sakchar* suhkur) e. **invertaas** (< ld. *invertere* pöörama), teatavaid disahhariide hüdrolüüsiv ferment

sahharaat, monosahhariidi hüdroksüülrühma vesiniku asendumisel leelis- v. leelismuldmetalliga tekkiv ühend

sahharifikatsioon (< kr. *sakchar* + ld. *facere* tegema), tärklise jt. süsivesikute suhkruks muutumine hapete v. fermentide toimel

sahhariidid, süsivesikud

sahhariin, värvusetu kristalne aine, mis on u. 500 korda magusam roosuhkrust, kuid toiteväärtuseta

sahharimeeter (< kr. *sakchar* suhkur + *metreō* mõõdan), optiline riist suhkru hulga määramiseks lahuses

sahharimeetria, lahuses oleva suhkru kontsentratsiooni määramise meetod

sahharoos, roosuhkur, harilik suhkur; leidub paljudes taimedes

sahharomütseedid (< kr. *sakchar* suhkur + *mykēs* seen), pärmseened, alkoholkäärimise tekitajad

sahib (ar.), «härra», eurooplase kõnetustiitel Pärsias, Ida-Turkestanis ja Indias

saida (vn. *сайда* < soome k.), süsikas, teat. merekala

saiga (trg.), liik kohmakaid antiloope Kesk-Aasia ja Mongoolia steppides

Saint (pr. *sä̃*, ingl. *seint*), naissoost vorm *Sainte* [*sä̃t*], lühendid S., St., «püha» (esineb nimedes)

saintpaulia vt. *säntpoolia*

saira (vn. *сайра*), kala *makrelliliste* rühmast, elutseb Vaikses ookeanis ning on kalatööstuslikult tähtis NSV Liidus, Koreas ja Jaapanis

sake (jaap.), riisivein, dessertveinitaoline jaapani rahvusjook, mida juuakse soojalt

saklja (gruus.), Kaukaasia mägielanike elamu

sako (it. *sacca* kott), lühike must meestekuub, pintsak; s-ülikond koosneb ühevärvilisest pintsakust ja triibulistest püksteist

sakraalarhitektuur, usukultuslike hoonete ehituskunst, usukultuslikud ehitised (kirikud, kloostrid, mošeed jne.)

sakraalne (ld. *sacer*), usuelusse v. pühamuisse puutuv; kiriklik; *anat.* ristluu-; ristluualune

sakrament (ld. *sacramentum*), *kirikl.* teatud usuline toiming, armuvahend (ristimine, salvimine, püha õhtusöömaaeg jt.)

sakramentaal, kat. kirikus püha talitus v. pühitsetud ese

sakramentaalne e. **sakramentlik**, *sakramendisse* puutuv, pühalik, püha

sakristaan, kirikuteener, maja- ja varahoidja; kat. köster

sakristei [*-ei'*], käärkamber

sakrosanktne (ld. *sacer* püha + *sänctus* püha), püha ja puutumatu

saksauul (trg.), kõrbe- ja poolkõrbetaim maltsaliste suguk-st, Ees- ja Kesk-Aasias kasvav jässikpuu v. põõsas

sakshorn (Belgiast pärineva meistri A. Saxi nime järgi tuletatud sks. *Saxhorn*), teatud vaskpuhkpill

saksofon (< p.-n. Sax + kr. *phōnē* heli), rooglestast huulikuga puhkpill; kuulub puupuhkpillide rühma, ent valmistatakse metallist; ehituselt lähedane klarnetile

sakuska [*-u'-*] e. **sakusment** (vn. *закуска*), suupiste, külmad eelroad (kurk, heeringas, marineeritud seened jne.), mida süüakse sageli napsi juurde

sakvuajaaž (< pr. *sac* kott + *voyage* teekond), reisikott

salam aleikum [*-a'm -ei'-*] (ar.), tervitussõna, «rahu olgu teiega»

salamander [-*ma'*-] (kr. *salamandra*), kahepaikne sabakonnaliste seltsist; keskaegseis uskumustes ja maagias «vaim», mis pidi elama tules ja kehastama tule stiihiat

salamandrilised [-*ma'*-], alamselts sabakonnalisi

salangaan (indoneesia k-d), piirpääsulaste suguk-da kuuluv linnuperek. Sunda saartel, Indias ja Hiinas, pesitsevad asunditena; s-de pesad on valmistatud süljest, mis õhu käes tardub, need on hiinlaste maiusroog

saldeerima, *saldot* välja tooma, arvet lõpetama; võlga õiendama

saldo (it.), jääk, konto v. bilansi summade vahesumma

salinomeeter (< ld. *sāl* sool + kr. *metreō* mõõdan), riist soolasisalduse mõõtmiseks

salipüriin (...kr. *pyr* tuli), palavikku alandav ja valuvaigistav ravim; tarvit. gripi, reuma jne. puhul

salitsiin (⋖ ld. *salix* paju), paju- ja haavakoores leiduv glükosiid

salitsülaat, *salitsüülhappe* sool v. ester

salitsüülhape, orgaaniline hape, valge kristalne aine; tarvit. konservimisvahendina, mitmesuguste ravimite (*aspiriini*, *salooli*) ja värvainete sünteesil

salivatsioon (< ld. *saliva* sülg), *med.* süljevoolus, sülje haiguslik rohkenemine

salmiaak (< ld. *sāl ammoniacum*), ammooniumkloriid

salmonelloos (Ameerika patoloogi D. E. Salmoni (1850—1914) nime järgi), eriliste bakterite s a l m o n e l l a d e põhjustatav inimeste ja loomade haigus (tüüfus, paratüüfus jm.)

salong [-*o'*-] (pr. *salon*), võõraste vastuvõtuks elegantselt sisustatud ruum; eramajas kooskäiv kirjanike, poliitikute vm. ring; perioodiline kunstinäitus ja ruum selle jaoks (eriti Pariisis); kunstinäituste ruum; mõnede moodsamalt sisustatud teenindus- v. kaubandusettevõtete nimetuste osa

salool (< ld. *sāl* sool), valge pulber; tarvit. sissevõtmiseks reuma puhul, soolte ja põie desinfitseerimiseks, suuvee lisandina jne.

salpeeter (⋖ ld. *sāl petrae* kivisool), lämmastikhappesoolad, näit. n a a t r i u m s. e. t š i i l i s., k a a l i u m s. e. k a a l i u m n i t r a a t, a m m o o n i u m s. e. a m m o o n i u m n i t r a a t (tarvit. peam. väetisena)

salpingiit (< kr. *salpinx* trompet), munajuhapõletik, mille tagajärjel munajuhad võivad muutuda läbimatuks munasarjast kulgevale munarakule; põhjustab sigimatust

salpinks, tõri, lehterjas toru, näit. kuulmetõri, emakatõri

saltarello [-*e'*-] (it.), hüppetants kiires 3/8- v. 6/8-taktis

salto (it., «hüpe»), hüpe, nii et keha teeb ringi üle pea; aluspinda puudutavad ainult jalad; *s. mortale* [-*a'*-] (it.), surmahüpe, surmasõlm

salus populi suprema lex (esto) [-*pree'*- *leeks*] (ld.), «rahva hüve (olgu) kõrgeim seadus» (Cicero «De legibus»)

saluteerima (ld. *salutāre* tervitama), *saluuti* andma; austavalt tervitama; sõjaväeliselt au andma

saluut (pr. *salut* < ld.), pidulikel puhkudel tervitamine, auandmine püsside v. kahurite kogupaukudega, mitmevärviliste rakettidega, lipu allalaskmise ja tõstmisega laeval jne.; sportlaste vastastikune tervitamine enne ja pärast võistlust; pioneeritervitus

salvarsaan (sks. *Salvarsan* < ld. *salvāre* päästma + *arseen*), arseeni sisaldav ravim, tarvit. süüfilise, malaaria, tüüfuse jt. haiguste ravimiseks

salve! (ld.), ole tervitatud!

salvei [-*ei'*] (< ld. *salvia* ⋖ *salvus* terve), taimeperek. huulõieliste sugukonnast; paljud s-d on lõhnavad rohttaimed v. põõsad

samaan (trg.), õlgsaviplonn, õhus kuivatatud tellis, mis on valmistatud savi, liiva ja õlgede segust (tarvit. ehitusmaterjalina metsadeta kohtades); peenestatud põhk

samaarium (vt. *samarskiit*), sümbol Sm, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 62, aatomm. 150,35

samagonn (vn. *самогон*), kodusel teel valmistatud puskari kõnekeelne nimetus

samariitlane (⋖ p.-n.), esmaabiandja van. nimetus

samarskiit (vn. mäeinseneri V. Samarski nime järgi), hinnaline musta värvusega radioaktiivne mineraal, mis sisaldab tantaali, nioobiumi, uraani, samaariumi jt. haruldasi elemente

samba (port. ⋖ aafr.), Brasiiliast pärinev moodne seltskonnatants

sambo I (hsp. *zambo*), neegri ja indiaanlase segavereline järeltulija Am-s

sambo II (lüh. vene k. sõnadest *самооборона без оружия* relvata enesekaitse), võitlusviis arvuliselt ülekaaluka vastase rünnaku puhul

sambomaadlus, maadlusspordi liik suhteliselt mitmekesiste võtetega

sambuk (< vn. *самбук*), vahustatud magustoit

sambuuk (ld. *sambūca* ⋖ kr.), *aj.* kolmnurkne keelpill Vana-Idamaa rahvastel; kreeklastel ja roomlastel piiramistornilt linna müüridele heidetav sild

samovar (vn. *самовар*), teemasin

sampinjon = *šampinjon*

sampo [-*mbo*] (sm.), soome rahvaluules imeveski, mis jahvatab jahu, raha v. meres soola

samurai [-*ai'*] (jaap.), alama sõjaaadli liige Jaapanis 1868. a-ni; *jaapani imperialistlikku agressiivsesse klikkonda kuuluja

samuum (pärs.), Ees-Aasia ja Põhja-Aafrika kõrbete kuum kuiv torm, millega kaasnevad eluohtlikud tolmu- ja liivapilved

San (it., hsp.), «püha» (nimedes)

sanatoorium (< ld. *sanāre* ravima), ravila terve ilmastikuga kohas, eeskätt kopsu-, närvi- ja südamehaigeile; kasut. muda- ja elekterravi, massaaži jne.; oluline on päevarežiim ja dieet

sanatoorne, ravikallakuline (näit. puhkekodu, laager)

sanatsioon (ld. *sanātio* tervistumine), tervendamine; tervistumine; süsteem vahendeid, mida rakendatakse kapitalistlikes maades suurte pankade ja suurettevõtete pankrotistumise vältimiseks; *med.* väljaravimine, terveks ravimine (näit. hammaste puhul)

sancta sanctorum [*saank- sanktoo'*-] (ld.), pühadest pühim

sancta simplicitas = *o sancta simplicitas*

Sanctus (ld.), lüh. S., St., «püha» (nimedes)

sandaal (kr. *sandalion*), liik lahtisi jalatseid

sandalett [-*e'*-], liik lahtisi jalatseid

sandarakk (kr. *sandarakē* punane arseen), s - i k ü p r e s s i (okaspuu Kagu-Hispaanias ja Põhja-Aafrikas) lõhnav vaik; tarvit. plaastrite, lakkide, suitsutusvahendite jm. valmistamisel

sandarm (pr. *gendarme*), keskajal Prantsusmaal raske relvastusega ratsasõdur; politseisõdur Prantsusmaal; poliitiline v. raudteepolitseinik tsaristlikul Venemaal

sandarmeeria, eripolitsei tsaristlikul Venemaal ja mõnes kodanlikus riigis

sandarmlik, *sandarmitele* omane, karm

sandek (sks. *Schandeck*), laevateki plankudest serv

sandhi (sanskr.), *lgv.* kahe sõna piiril vastastikusest mõjustamisest tekkivad häälikulised muutused

sandlipuu (uusld. *santalum* < malai k.), väärtuslikku puitu ning healõhnalist õli andev puu

sandliõli, valgest sandlipuust vm. puust saadav õli; tarvit. parfümeerias kosmeetikavahendite valmistamisel

sandžakk [-*ža'*-] (trg.), haldusüksus Türgis

sandur (isl.), liustiku sulamisveest settinud liiva-, kruusa- ja veeristikuala

sandvitš vt. *sändvitš*

saneerima (ld. *sanāre*), *sanatsiooni* teostama, tervendama; käitist majanduslikest raskusist välja aitama

sangviin (< ld. *sanguineus* veripunane), kunstis tarvitatav pehme punane pliiats; sellega tehtud pilt

sangviinik (< ld. *sanguis* veri), elava temperamendiga, kuumavereline isik

sangviiniline, elav, kuumavereline

sanidiin (< kr. *sanis* laud), päevakivi klaasjas, plaatjate kristallidega teisend

sanitaarne (< ld. *sānitas* tervis), tervishoiuline, tervishoiusse puutuv

sanitar, noorem meditsiinitöötaja

sankhja (sanskr.), varasem india filosoofiline süsteem, mis peab ainet ja vaimu igaveseks. Kogu teadvuslik elu on kannatus, millest inimene peab end ise vabastama sellega, et tunnetab aine ning hinge absoluutset erinevust

Sankt = *Sanctus*

sanktsioneerima (ld. *sancire* püstitama, kinnitama), kinnitama, seadusjõuga varustama, heaks kiitma, nõus olema

sanktsioon (ld. *sānctio*), mingi akti kinnitamine v. seadusjõu andmine sel-

lele kõrgema instantsi poolt; *jur.* õigusnormi koostisosa, milles näidatakse antud seaduse rikkumisest tulenevaid juriidilisi tagajärgi; rahvusvahelises õiguses mõjustamisvahendid (majanduslikud, rahanduslikud, sõjalised) rahvusvahelisi lepinguid rikkunud riikide vastu; *heakskiitmine

sanküilotid [-o'-] (pr. *sans-culottes* ilma põlvpüksteta), pikki pükse kandvate demokraatlike rahvakihtide, eriti Pariisi alamrahva nimetus Prantsuse XVIII s. kodanliku revolutsiooni ajal

sanokrüsiin (< ld. *sanāre* tervistama + kr. *chrysos* kuld), endisaegne kullapreparaat, soovitati tuberkuloosi ja mõnede nahahaiguste raviks

sans façon [sąfassǫ'] (pr.), ilma vormilikkuseta, lihtsalt

sans gêne [sąžee'n] (pr.), sundimatult, vabalt

sanskrit, hindude vana kirjakeel

sanskritoloogia (...kr. *logos* mõiste, õpetus), õpetus sanskriti keelest; selle keele uurimine

santiim (pr. *centime*), väike münt Prantsusmaal ja Belgias, samuti Luksemburgis jm. riigis, väärtusega 1/100 franki

santoniin (< ld. *santonica herba* koirohi), soolenugilistevastane vahend

santoriinmuld (< p.-n.), Kreekas leiduv vulkaanilise päritoluga ränihappe- ja savirikas looduslik muld (kasutatakse sideaineis)

sapažuu (pr. *sapajou*), L.-Am. metsades elav kapuutsahv

sapienti sat [-e'-] (ld.), «mõistlikule piisab», arukas ei vaja seletusi (Plautus)

saponiinid (< ld. *sāpo* seep), glükosiidid, mille vesilahused vahutavad (tarvit. vedelate seepide, šampoonide valmistamisel, samuti ravimites)

sapoonlakk, tselluloidist, nitrotselluloosist jm. valmistatav lakk; s-d katavad puud, metalle, paberit, nahka jm. väga õhukese, hästi kleepuva muutumatu kelmena

sapp (pr. *sape*), ühendus- v. laskekraav; on lahtised v. maa-alused (tarvit. positsioonisõjas ja kindluste piiramisel)

saprobiont vt. *saproob*

saprofüüt (< kr. *sapros* mädanev + *phyton* taim), mädarik, laguproduktidest toituv taim

saprofüütne, laguproduktidest toituv

saprogeenne (< kr. *sapros* mädanev + *genos* põlvnemine), roiskumist tekitav

saproob e. **saprobiont** [-o'nt] (...kr. *bios* elu), reovees v. kõdunevatel aineis elav organism

sapropeel (...kr. *pēlos* savi, muda), järvemuda, rohkesti taime- ja loomajäänuseid sisaldav peeneteraline järve- v. laguunisete

sapropeliit, veekogude soostumisel peamiselt vetikatest tekkiv kivisöel igasugune põlev maavara (kivisüsi, põlevkivi jm.), mille algmaterjalis leidub rohkesti üherakuliste organismide jäänuseid

sapöör (pr. *sapeur*), inseneriväeosa sõdur, kes täidab mitmesuguseid ülesandeid (tõkete ja kaitseehitiste rajamine, maskeerimine, teede ja sildade parandamine)

saraban (pr. *char-à-bancs*), vanaaegne sõiduvanker, kaarik

sarabanda [-ba'-] (hsp. *zarabanda*), aeglane, tõsine XVII—XVIII s. moes olnud prantsuse seltskonnatants, mis on pärit Hispaaniast; esineb osana ka süitides

sarafan (pärs.), vene naiste pikk, üle rindade ulatuv seelik, mida kantakse õlapaeltega

sardell [-e'-] (it. *sardella*), 1) soolatud *anšoovis*; 2) lihavorstike, jämedam kui viiner

sardiin (it. *sardina*), heeringlaste sugukonda kuuluv räimesuurune merekala; konservkala

sardooniline (< ld. *risus sardonicus* sardiinialik naer < p.-n. *Sardinia*), kramplik; kibe, pilkav

sardoonüks (kr. *sardonyx*), punavalgevöödiline kaltsedon, poolvääriskivi

sari (sanskr.), India naise rahvarõivas

sariin (kunstl.), keemiline relv, värvitu vedelik, mis põhjustab mürgistuse

sarkasm [-ka'-] (kr. *sarkasmos*), terav, lõikav pilge

sarkastiline [-ka'-] (kr. *sarkastikos*), lõikav-pilkeline

sarkofaag (kr. *sarkophagos*), kunstipärane, peam. kivist surnukirst, tuntud juba Vana-Egiptuses

sarkolemm [-e'-] (< kr. *sarx* liha

+ *lemma* kest), õhuke kest, mis ümbritseb lihaskiude

sarkolüsiin, *sarkoomi*vastane ravim

sarkolüüs (< kr. *sarx* liha + *lysis* lagunemine), *sarkoomi* lagundamine mingite ravimite, kiirituse vm. mõjul

sarkoom, pahaloomuline kasvaja, mis koosneb ebaküpsest sidekoest

sarkoplasma (< kr. *sarx* liha + *plasma*), lihaskiu protoplasma

sarlakid (sks. *Scharlach*), raske nakkushaigus

sarm (pr. *charme*), võluvus, veetlevus

sarmikas, võluv, veetlev

sarong (malai k.), 1) hindu rõivastusese; 2) indoneesia naiseseelik

sarsaparill [-i'-] e. **sassaparill** (hsp. *zarzaparilla*), Kesk-Ameerikas kasvav liaan; s-itaimede juurtest saadav ravim, mida tarvit. higistama ajamiseks

sarž (pr. *serge*), toimne voodririie, siid-, poolsiid-, villane v. segariie atlasskoega

sartsiin (< ld. *sarcina* mühk, pakk), kaheksikkokk, paljunemisel kaheksakaupa kokkujäävad bakterid

sasaan (vn. *сазан*), ulukkarpkala, elab Vahemeres, Mustas ja Kaspia meres; on aluseks mitmetele aretatud karpkalaliikidele

sassafraas (hsp. *salsafras*), P.-Am. lehtpuu; selle koor ja juurepuit, millest saadakse peam. lõhnastamisainena tarvitatavat õli

sassaparill [-i'-] vt. *sarsaparill*

sassoliin (< it. p.-n. *Sasso*), looduslik boorhape

satang (< hiina-tiibeti k.), väike vääringuühik Tais, 1/100 baati

satanism (hbr.), saatanakultus, saatana austamine

satelliit (ld. *satelles* kaaslane, teener), vanasti relvastatud palgasõdur, kes saatis oma isandat; *võõra tahte täideviija, käsilane; *astr.* planeedi kaaslane; näit. on Maa s-ks Kuu; *tehn.* hammasratas, mis tiirleb ümber teise hammasratta

saterkuub (sks. *Satterrock*), põlvini ulatuv alt laienev mehekuub

satiir (ld. *satira*), naeruvääristava ning pilkava sisuga kirjandusteos (romaan, novell, jutustus, näidend, följeton, valm, luuletus) v. esinemine; terav paljastamine v. naeruvääristamine

satiirik, *satiire* kirjutav v. koostav isik

satiiriline, *satiirile* omane; pilkav, salvav-irooniline

satiiriteater, *satiire* lavastav teater

satjagraha (sanskr.), passiivne vastupanu Indias; liikumise rajajaks oli XX s. algul M. Gandhi

satineerima (pr. *satiner*) = *kalandreerima*

satis (ld.), küllalt, piisavalt

satisfaktsioon (ld. *satisfactio*), rahuldamine; rahulduse andmine auhaavamise puhul (feodaalses ja kodanlikus ühiskonnas kahevõitlusega); võlausaldaja rahuldamine mingi kaudse teene v. hüvitusega

satraap (< kr. *satrapēs* < pärs.), Vana-Pärsia riigis piiramatu võimuga asehaldur; *julm, isemeelne ülem, vägivaldne valitseja

satraapia, provints Vana-Pärsia riigis, *satraabile* alluv provints

satraaplik, julm, vägivaldne

saturaator (ld. *saturātor* küllastaja), seadis karastavate jookide küllastamiseks süsihappegaasiga

saturatsioon (ld. *saturātio* küllastamine), suhkrumahla puhastamine süsihappegaasiga; vedeliku gaasiga küllastamine

satureerima, suhkrumahlast liigset lupja eemaldama; vedelikku gaasiga küllastama

saturnaalid (< p.-n.), rõõmupüha Vana-Roomas Saturnuse auks 17. (hiljemini 17.—23.) detsembril; *metsik prassimine

saturnism (< ld. p.-n.), pliimürgistus, seatinamürgistus

satään (< ar. < hiina p.-n.), eriliselt töödeldud ühelt poolt sile ning läikiv puuvillriie; on *atlassi* üks liike

satüriaas (kr. *sathyriasis* < p.-n.), haiguslikult suurenenud sugukihu mehel v. isasloomal

saurus (kr. *sauros*), ürgaegne suur sisalikulaadne roomaja, näit. *brontosaurus, dinosaurused*

sautdaun (ingl. *southdown* < p.-n. South Downs), inglise lambatõug

savann [-va'-] (hsp. *sabana*), puisrohtla, liik võsa ja puudega rohtlaid Aafrikas, L.-Am-s ja Austraalias; kannab eri maades isesuguseid nimetusi (*ljaano, kampo, skrab* jne.)

savoir-faire [savuaa'r fäär] (pr.), osavus

savoir-vivre [savuaa'r vi'vr] (pr.),

elutarkus, vastava keskkonna kommete tundmine

sb, stibi tähis

Sb (ld. *stibium*), *antimoni* sümbol

sbirro (it.), inkvisitsiooni alamat liiki teener; politseivalvur Itaalias; *politseiagendi põlastav hüüdnimi

sc., lüh. sõnust *scilicet* ja *sculpsit*

Sc, *skandiumi* sümbol

scapino [-*i'*-] (it.; pr. *scapin*), *commedia dell'arte*'s kavala ning kelmi teenri kuju

scaramuccia [-*mu'tša*] (it.; pr. *scaramouche*), *commedia dell'arte*'s ara hoopleja kuju, esineb hsp. kostüümides

scherzando [*skertsa'*-] (it.), *muus.* vallatlevalt, kergesti liikuvalt

scherzo (it.) = *skertso*

Schlaraffenland [-*ra'*-] (sks.), muinasjuttude paradiis, kus inimesed ei tarvitse töötada, «laiskademaa», «logardite riik»

Schutzmann (sks.), politseinik

sciences [*sjąss*] (pr.), teadused, Prantsusmaal matemaatika ja loodusteaduste üldnimetus

scientia [*stsie'ntsia*] (ld.), teadus; teadmised

scilicet [*stsiliitset*] (ld.), lüh. sc. e. scil., «see on», «nimelt»

sculpsit [*sk*-] (ld.), lüh. sculps. e. sc., vaselõikeil graveerija nime ees v. järel, tähendab «graveerinud»

s. d., lüh. ld. sõnadest *sine dato*, «ilma daatumita»

Se, *seleeni* sümbol

SE, rahvusvaheliselt tarvit. lüh. ingl. sõnadest *South East*, «kagu»

seanss [-*a'*-] (pr. *séance*), katkestamatu ajavahemik mingiks tegevuseks; istung; terviketendus (näit. kinos)

seborröa [-*öa'*] (< ld. *sēbum* rasv + kr. *rheō* voolan), naha ja rasunäärmete talitlushäire, rasunäärmete liigtalitlus (võib põhjustada nahahaigusi)

sebra (pr. *zèbre* < kongo k.), eeslitaoline vöödiline loom

sebralill, toailutaim kommeliiniliste suguk-st; on ilusate triibuliste lehtedega, mis meenutavad sebra nahka

sebroid [-*oi'*-] (...kr. *eidos* kuju, välimus), sebra ja hobuse v. eesli värd

sec, lüh. ld. sõnast *secans*, vt. *seekans*

secco (it., «kuiv»), *muus.* kuivalt; vt. ka *al secco*

secento [*setše'*-] (it.), XVII s. itaalia kunsti ja kirjanduse üldistav nimetus

seconda volta [-*ko'*-] (it.), *muus.* teist korda

secondo [-*ko'*-] (it., «teine»), neljakäelises klaverimängus bassipoolse mängija osa, mis moodustab teise partii

secundus [-*ku'*-] (ld.), teine

sedaan (< ingl. *sedan*), nelja uksega ning kolme rea istmetega kinnine sõiduauto, kusjuures teise rea istmed on liikuvad. Vrd. *limusiin*

sedeets (ld. *sēdecim* kuusteist), 1/16-kaust, raamatukaust, mille paberipoogen on murtud 16 leheks ja moodustab 32 lehekülge

sedes apostolica [-*to'lika*] (ld.), apostlik iste, paavstitroon

sedii (pr. *cédille*), ortograafiline märk tähe all, näit. pr ç

sediment [-*me'*-] (ld. *sedimentum*), sete

sedimentaarne, *sedimentidest* tekkinud, setteline

sedimentatsioon, *sedimentide* tekkimine, settimine

seebra = *sebra*

seebu (pr. *zébu* < tiibeti k.), küüruga veis, Indias ja Ida-Aafrikas kasvatatav piima-, liha- ja veoloom; on Indias püha loom

seeder (ld. *cedrus* < kr. *kedros*), suur laiavõraline igihaljas okaspuu, esineb Lõuna- ja Lääne-Euroopas ka ilupuuna

seefir (kr. *Zephyros*), kerge mahedа läänetuule nimetus antiikajal. Vrd. *sefiir*

seekans (ld. *secans*), *mat.* lüh. sec, üks trigonomeetrilisi funktsioone; täisnurkse kolmnurga teravnurga s. on hüpotenuusi suhe selle nurga lähiskaatetisse

seekel (hbr.), Vana-Idamaa kaaluühik; 1 s. = 16,83 g v. 8,41 g; heebrea (13,8 g) ja fööniikia münt (14,5 g); heebrea püha hõbes. kaalus 14,55 g; kuldseekel 16,37 g

seela (hbr.) vt. *sela*

seem (kr. *sēma* märk), *lgv.* tähendusüksus, *semanteemi* konkreetne avaldumine; tähenduse üks koostisosa, komponent

seen (jaap. k.), Jaapani väikemünt,

1/100 jeeni; Indoneesia väikemünt, 1/100 ruupiat

seenegajuur (< ind.), koolmejuur, Am-s kasvava taime (seenega) kuivatatud juur (tarvit. ravimina)

seenior (ld. *senior*), lüh. sen., vanem (samanimelistest)

seepia (kr. *sēpia*), tindikala, limune peajalgsete klassist; levinud soojade ja parassoojade merede rannavetes. Vahemeres elav **harilik s. e. tindikala** on söödav; s. tindipauna sisust valmistati pruuni värvi; seepiavärv

seepiajoonis, loomuliku v. kunstliku tumepruuni seepiavärviga tehtud joonis

seepiavärv, hallikaspruun puhas värv, muutub vähe õhu ja valguse mõjul

seerav (hbr.), kuuetiivaline jumalik olend piiblis; ristiusus kõrgem ingel

seeria (ld. *series* rida), sari, samalaadsete esemete v. nähtuste rida v. rühm; eri küsimusi teatavalt seisukohalt käsitlevate teoste kogu

seersant (pr. *sergeant*), NSV Liidu relvastatud jõudude allohvitseri auaste; allohvitseri auaste mõnede kodanlike riikide sõjaväes; varemal ajal kohtuohvitser Prantsusmaal

seerum (ld. *sērum*), vadak, vedelik, mis jääb järele pärast tahkete osiste kalgendumist v. hüübimist (näit. vere, lümfis); antikehi sisaldav nakkushaiguste-vastane vedelik

seesam I (ar.), «avanel», nõiavormel «1001 öö muinasjuttudes»

seesam II (kr. *sēsamon*), Lõuna- ja Lääne-Aasias, Aafrikas, NSV Liidus Taga-Karpaatias ja Kesk-Aasias kasvatatav üheaastane taim, mille seemned sisaldavad u. 50% **s-õli** (kasutatakse farmaatsias, söögiõlina ja halvaa valmistamisel)

sefiir (< kr. *Zephyros* (antiikajal) mahe läänetuul), kondiitritoode, liik pastilaad; lõngasort; kerge labane puuvillriie

segetaaltaim (ld. *segetālis* < *seges* külv), külvatud umbrohi, kultuurtaimedega levinud umbrohi

segidilja [-*di'*-] (hsp. *seguidilla*), Andaluusiast pärinev hispaania rahvalaul ja -tants 3/4-taktis

segment [-*me'*-] (ld. *segmentum*), lõik; ringist sirgjoonega v. kerast tasapinnaga eraldatud osa; *biol.* lüli, *metameer*; *lgv.* kõnevoolu lõigend

segmentaalelundid, *zool.* eritus- v. suguaparaat rõngussidel

segmentaalne, *segmendisse* puutuv v. kuuluv, lõigendiline

segmentatsioon, *biol.* lõigustumine, viljastatud munaraku jagunemine lõigustusrakkudeks; looma keha koosnemine *segmentidest*

segmenteeruma, *biol.* lõigustuma; *zool.* lülistuma

segno [-*nj*-] (it.), *muus.* märk koha tähistamiseks, millest v. milleni tuleb esitust korrata. Vrd. *dal segno*

segregatsioon (< ld. *segregāre* eraldama), lahutamine, eraldamine; värviliste eraldamine valgetest Põhja-Ameerika Ühendriikides, Lõuna-Aafrika Vabariigis, Rodeesias jm.; *biol.* isa- ja emapoolsete kromosoomide, resp. pärilvustegurite eraldumine üksteisest sugurakkude valmimisel

seguidilla [-*gidi'lja*] (hsp.) = *segidilja*

seid = *seiid*

seif (ingl. *safe*), tulekindel metallkapp v. -kast salajaste dokumentide, raha, väärtpaberite ja asjade hoidmiseks; panga teraskamber v. selle eraldatud osa

seigneur [*senjöö'r*] (pr.) vt. *senjöör*

seiid (ar.), valitseja tiitel mõnedes islami riikides, Muhamedi järeltulija tiitel

seil (ingl. *sail*), puri

seim (poola k. *sejm*), kõrgem riigivõimuorgan Poola Rahvademokraatlikus Vabariigis; *aj.* esinduskogu nimetus lääneslaavi maades

seimas (leedu k. *seimas, saimas*), kodanliku Leedu ühekojaline parlament

seimik (poola k. *sejmik*), *aj.* šlahta maakondlik kogu Poolas

seiner (ingl. *seiner, seine-boat*), väike merekalapüügilaev

seising (rts. *sejsing*), nöör, millega puri kinni seotakse

seismiline (< kr. *seismos* maavärisemine), maavärinaline, maavärisemisse puutuv

seismograaf (...kr. *graphō* kirjutan), isemärkija riist, mis fikseerib sellekohasele lindile kõverjoonena maavärina kõigi järkude aega, võngete iseloomu ja tugevust ning kulgemissuunda

seismogramm (...kr. *gramma* üleskirjutis), *seismograafi* üleskirjutis

seismoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), *geofüüsika* haru, mis uurib maavärinaid

seismomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), maavärinate uurimiseks kasutatav aparaat

seismomeetria, *seismoloogia* osa, mis tegeleb maavärinate ülesmärkimise ja seismiliste nähtuste mõõtmisega

seismoskoop (< kr. *seismos* maavärisemine + kr. *skopeō* vaatan), riist, mis märgib maavärina olemasolu v. algust

seiš (pr. *seiche*), seisulaine, omapärane interferentsinähtus mitmete välisjõudude toimel järvedel, merelahtedes vm.

seitung (sks. *Zeitung*), *van.* ajaleht

sek., lühend sõnast *sekund*

sekaator (pr. *sécateur* < ld. *secāre* lõikama), aianuga (puude okste lõikamiseks, pookelõigete tegemiseks jne.)

sekotehnika (< it. *al secco* kuivale), maalimine kuivale krohvitud seinale, sama mis *al secco*

sekreet (< ld. *secrētus* eraldatud), nõre, näärmerakkudes tekkiv ja sealt väljutatav, haril. organismile vajalik produkt. Vrd. *ekskreet*

sekreetne (< ld. *secrētum* saladus), salajane

sekretariaat (ld. *secretārium* salaruum), sekretärkond, kongressi, konverentsi, sessiooni jne. sõnavõttude protokollimiseks ja kirjalikuks asjaajamiseks valitud sekretäride kogu; sekretäride ametiruum

sekretiin, kõhunäärme *sekretsiooni* suurendav hormoon

sekretoorne, *sekretsioonisse* puutuv, nõristuslik, nõristus-

sekretsioon (ld. *secrētio* eraldamine), nõristus, nõrede eraldumine näärmeis; s i s e s. = *inkretsioon*; *geol.* kivimitühikut täitev kristalne v. kolloidaine

sekretär (pr. *secrétaire*), ametnik kirjavahetuse, asjaajamise jne. korraldamiseks; protokollija; kirjutuskapp allalastava lauaplaadi ja laegastega; pealetõmmatava kattega kirjutuslaud; Aafrika rohtlates elav suur pikkade jalgadega hall röövlind, kurgkotkas

seks, lühendkuju sõnadest *seksapill* ja seksuaalsus

seksagesimaalsüsteem (< ld. *sexagēsimus* kuuekümnes + *süsteem*), arvusüsteem, kus 60 järguühikut moodustavad ühe temale vahetult järgneva järguühiku; tekkinud Babüloonias, säilinud aja- ja nurgamõõdusüsteemides tänapäevani

seksagonaalne (< ld. *sex* kuus + kr. *gōnia* nurk), kuuenurkne

seksapill (< ingl. *sex appeal*), teise sugupoole veetlus, külgetõmbejõud

seksapiilne, teisele sugupoolele veetlev, külgetõmbav

sekser (< rts. *sexa* kuus; õhtusöök), eine kell 6 pärast lõunat; mitmesugustest (külmadest) roogadest koosnev kogu suupisteid

seksoloogia vt. *seksuoloogia*

sekst (ld. *sextus* kuues), diatoonilise helireduli 6. aste; ka 1. ja 6. astme vahele vastav *intervall*

sekstakord [-o'-] (...*akord*), *muus.* põhikolmkõla pööre, mille alumiseks heliks on põhikolmkõla terts

sekstant [-a'-] (ld. *sextans* õks kuuendik), astronoomias ja navigatsioonis tarvitatav riist nurkade mõõtmiseks

sekstett [-te'-] (< ld. *sex* kuus), kuuest instrumentaal- või vokaalsolistist koosnev ansambel; sellisele ansamblile kirjutatud muusikateos

sekstiin, keeruline 6-realine stroof; kuuest 6-värsilisest põhi- ja 3-realisest lõppstroofist koosnev luuletus

sekstiljon (pr. *sextillion* < ld.), NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal arv, mida kirjutatakse arvuga üks ja sellele järgneva 21 nulliga, 10^{21}; Saksamaal ja Inglismaal miljoni kuues aste, 10^{36}

sekstool (< ld. *sex* kuus), kuuest võrdse vältusega helist koosnev rütmikujund, mis asendab nelja sama koguvältusega heli

seksuaalne (ld. *sexuālis*), suguelu line, suguelusse puutuv

seksuaaltsükkel (...*tsükkel*), kahe teineteisele järgneva kuupuhastuse v. innaaja vahel emassuguelundeis toimuvate muutuste kogusumma

seksuoloogia e. **seksoloogia** (< ld. *sexus* sugu + kr. *logos* mõiste, õpetus), teadus suguelu olemusest, eetikast, hügieenist ja häiretest

sekt I (ld. *secta* õpetus), usulahk, lahkusk; *laiadest rahvamassidest eraldunud kildkond; sulgunud rühm

sekt II (sks. *Sekt* < it. *vino secco* «kuiv vein», kange magus viinamarjadest valmistatud vein), vahuvein

sektant [-a'-] (< ld. *secta* õpetus), *sekti* (I) liige, lahkusuline; *kitsarinnaline, dogmaatiliste vaadetega inimene

sektantlik [-a'-], lahkusuline; *kitsarinnaline

sektantlus [-a'-], lahkusund, lahkusuline liikumine; lahkusku kuulumine; *eraldatus, rahvast eraldunud kitsa mõttekaaslaste grupi sulgumus

sektor (ld. *sector* äraraiuja), väljalõige, mingil moel piiratud ala; ringist kahe raadiusega v. kerast koonilise pinnaga (selle tipp asetseb kera sees) eraldatud osa; poolringitaolise saali osa, mis on läbikäiguga eraldatud; administratiivne alljaotus, asutuse v. org-i osakond; ühiskondliku iseloomuga määratletud rahvamajanduse osa (näit. ü h i s t a t u d s., mis on vastandlik e r a s - i l e); *sõj.* tulistamiseks, vaatluseks jne. määratud ala

sektsioon (ld. *sectio* katkilõikamine), osakond, eriharu mõnes org-s, asutuses jne.; rajoon Pariisis jt. suurtes Prantsusmaa linnades Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul; üks mingi masina, ehitise, tehnilise seadme, kanalite, torude, elektrijuhtmete jne. süsteemi (ühetaolistest) osadest; *med.* lahang

sektsiooniline, *sektsiooni* kuuluv, *sektsioone* omav

sekulaarne (keskld. *saeculāris*), sajandiline, iga saja aasta tagant korduv; pikaajaline; ilmalik

sekularisatsioon (vt. *sekulaarne*), kirikumaade, -varade ja -õiguste võõrandamine; vaimuelu võõrdumine usust ja kirikust

sekulariseerima, kiriku vara riigistama; kiriku võimkonna v. mõju alt vabastama

sekund I (ld. *secunda* teine osa), ajaühik, lüh. *s.*, ka *sek.*, 1/60 minutit = 1/86 400 Päikese ööpäeva; nurga- v. kaaremõõduühik, märk ″. 1″ = 1/3600 kraadi

sekund II [-u'-], diatoonilise helireduli 2. aste; ka 1. ja 2. astme vahele vastav intervall

sekunda [-u'-], (gümnaasiumi) eelviimane (mõnel maal teine) klass

sekundaarne (ld. *secundārius*), teisene, teisejärguline; hiljem tekkinud, hiljem lisandunud

sekundakord [-u'- -o'-], *septakordi* kolmas pööre

sekundant, kohtunik kahevõitlustel; poksis, maadluses, vehklemises jm. isik, kes teenindab võistlejat enne ja pärast võistlust, samuti raundide vaheaegadel

sekundeerima (ld. *secundāre*), toetama, abiks olema; sekundandiks olema

sekundiine, ühe sekundi pikkune

sekundipendel, *füüs.* pendel, mille poolvõnke periood on üks sekund

sekvents [-ve'-] (ld. *sequentia* järgnemine), liik keskaegseid lad. kirikulaule; helirea kordamine kõrgemas v. madalamas helistikus; filmi ülesehitus- v. väljendusüksus

sekvester (ld. *sequestrum*), *med.* mingi organi kärbunud osa; luuird; *jur.* riigivõimu ajutine keeld v. kitsendus mingi vara kasutamisel

sekvestratsioon (ld. *sequestrātio*), *jur.* sekvesteerimine; *med.* *sekvestri* moodustumine

sekvestreerima, *jur.* *sekvestri* alla panema

sekvoia [-o'-] (< p.-n.), P.-Am-s kasvav hiiglaokaspuu, lähedane *mammutipuule*

sela e. **seela** (hbr.), psalmiosade lõpus esinev sõna, tähendab «valmis», «nõndaks»

seladon (< pr. p.-n. *Céladon*), õrn, tundlev armastaja; liik kahvatu hallroheka glasuuriga portselantooteid

selaginell [-ne'-] (< kr. *selageō* hiilgan), väike samblataoline, peam. troopiline eostaim (mõned liigid on kasvuhoone-ilutaimed)

selam aleikum = *salam aleikum*

selamlikk [-i'-] (trg.), ruum, milles türklane võõraid vastu võtab ja tervitab; sultani pidulik minek mošeesse reedesele palvusele

seleen (kr. *selēnē* kuu), sümbol Se, element, järjenr. 34, aatomm. 78,96; esineb koos väävliga

selekta [-le'-] (ld. *selēcta*), väljavalitud osa, kõrgeim klass

selekteerima (ld. *seligere*), välja valima

selektiivne, väljavaliv, hästi eraldav

selektor [-le'-], väljavalija, valija; eriline polariseeritud magnetitega seadis, mis reageerib ainult elektrivoolu

teatud impulssidele; tarvit. peam. telefonsides, ent ka kaugjuhtimisseadmetes jm.

selektsionäär, *selektsiooniga* tegelev isik

selektsioon (ld. *selēctio* väljavalimine), väljavalimine; *biol.* valikaretus, põimendus, olemasolevate loomatõugude ja taimesortide parandamine ja uute aretamine kunstliku valiku teel

seleniit (< kr. *selēnē* Kuu), roosakaskollane kiuline kips

selenograafia (... kr. *graphō* kirjutan), Kuu pinnavormide kirjeldamine ja kaardistamine

selenoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), Kuud uuriv teadusharu

selenotsentriline (... *tsentriline*), Kuud keskuses omav

selfaktor (ingl. *self-actor*), perioodilise tegevusega ketrusmasina vananenud nimetus

self-made man [*meid män*] (ingl.), «enda tehtud mees», s. t. inimene, kes omal jõul on tõusnud teatavale vaimsele v. ka ainelisele tasemele

seljanka [*-ja'-*] (vn. *селянка*), paks, tugevasti vürtsitatud lisanditega (kapsas, kurk, tomat, seen, vorst jne.) liha- v. kalasupp; roog hautatud kapsastest ja lihast v. kalast

seller (pr. *céleri* < kr.), kaheaastane köögiviljataim sarikaliste sugu-k-st; esineb söödavate lihakate juurtega j u u r s - n a ja v a r s - ning l e h t s - n a, millest vastavalt varsi v. lehti tarvit. maitseainena

seloot (kr. *zēlōtēs*), I s. m. a. j. Palestiina juutkonnas Rooma-vaenuliku rühmitise liige; innukas püüdleja, eestvõitleja

selsüün (< ingl. *selsyn* < ingl. *self* + kr. *synchronos* samaaegne), elektriseade pöördliikumise sünkroonseks edasiandmiseks elektrijuhtmete kaudu

selters, Niederseltersi (Saksamaal) allikate süsihapperikas mineraalvesi; tänapäeval haril. liik soodavett

selva (hsp.), L.-Am. Amazonase madaliku enamasti soiste troopikametsade nimetus

semafor (< kr. *sēma* märk + *phoros* kandev), seade märguandmiseks edasisõidu võimaluse kohta; raudteel on selleks ühe v. mitme liigutatava tiivaga mast koos valgustusseadisega; signaliseerimine lipukeste, laternate vms. abil

semanteem, *lgv.* üldistatud tähenduselement, tähendustasandi märk keeles kui märkide süsteemis

semantika [*-ma'-*] (kr. *sēmantikos*), keeleelementide (sõnade, fraseoloogiliste üksuste jm.) tähenduslik külg; *semasioloogia*; mõistete ja otsustuste tähendust käsitlev loogika uurimissuund; märgi tähendust käsitlev *semiootika* osa; ü l d i n e s., *filos.* tänapäeva neopositivismi suund Am. Ühendriikides, lähtub objektiivse reaalsuse uurimisel keelest

semantiline [*-ma'-*], tähenduslik

semasioloogia, *lgv.* tähendusõpetus, õpetus sõnade tähendusest ja tähenduse muutumisest

semester [*-me'-*] (ld. *semēstris* kuuekuune), pooleaastane tööperiood kõrgemais õppeasutustes ja tehnikumides

semikoolon (< ld. *sēmi-* pool + kr. *kōlon* värsiosa), punktkoma (kirjavahemärk ;)

seminar (ld. *seminārium* taimelava), 1) õppetöö vorm, mingi teema arutlus õppejõu juhendusel; üliõpilaste, aspirantide jne. ettekannete v. vähemate iseseisvate uurimuste kuulamine ja arutlemine; 2) õpetajaid v. vaimulikke ettevalmistav õppeasutus mõnedes maades

seminarist, *seminari* (2) õpilane v. kasvandik

semioloogia (< kr. *sēmeion* tunnus + *logos* mõiste, käsitlus) = *semiootika*

semiootika (kr. *sēmeiōtikē* < *sēmeion* tunnus), teadus märkidest ja märgisüsteemidest, sealhulgas loomulikest ja formaliseeritud keeltest kui märgisüsteemidest; *med.* = *sümptomatoloogia*

semipermeaabel (< ld. *sēmi-* pool + *permeābilis* läbitav), *füüs.* poolläbilaskev

semitism (piiblis esineva Noa poja Semi nime järgi), semiidi keeltele, eriti heebrea keelele omane joon mõnes teises keeles

semitoloog, *semitoloogia* eriteadlane

semitoloogia (piiblis esinev p.-n. *Sem* + kr. *logos* mõiste, õpetus), semiidi keeli ja kultuuri uuriv teadusharu

semljatšestvo [*-a'-*] (vn. *землячество*), vene üliõpilaste organisatsioon kõrgemate õppeasutuste juures tsaristlikul Venemaal

semper idem (ld.), alati seesama

sempre (it.), *muus.* alati, ikka

semstvo (vn. *земство*), Venemaal a-il 1864—1917 osas kubermangudes kehtinud maaomavalitsus

sen = *seen*

sen., lüh. sõnast *seenior*

senaar (ld. *senārius*) = *trimeeter*

senaator (ld. *senātor*), *senati* liige

senat (ld. *senātus*), kõrgeim riiginõukogu Vana-Rooma riigis; revolutsioonieelsel Venemaal riigiasutus, millele oli pandud kõrgeim järelevalve kohtuasjanduses; parlamendi ülemkoda mitmes riigis, nagu Am. Ühendriikides, Kanadas jm.

senešall [*-a'-*] (pr. *sénéchal*), Merovingide aegadest põlvnev Prantsuse õukonnaametnik, hiljemini erilise kohturingkonna ülem

seniilne (ld. *senilis*), raukusega seotud, raugalik

seniit (ar.), lagipunkt, punkt, milles raskusjõu sihis tõmmatud sirgjoon lõikab taevaskera

seniitkahur, õhutõrjekahur

senior = *seenior*

senioraat (< ld. *senior* vanem), pärimiskord, mille järgi pärimisõigus kuulub vanimale suguvõsas

senjoor (hsp. *señor*), härra (Hispaanias)

senjoora (hsp. *señora*), proua (Hispaanias)

senjoriita (hsp. *señorita*), preili (Hispaanias)

senjöriaalne, *senjöörisse* puutuv, senjöörile kuuluv

senjöör (pr. *seigneur*), läänindusajastul suurmaaomanik, kes oli ühtlasi ka kohtu-, haldus- ja poliitilise võimu esindaja; suurfeodaal, kellest olid vasallisõltuvuses teised feodaalid; hiljemini suveräänsete vürstide tiitel ja kõnetusvorm

sennalehed (ar.), aleksandrilehed, mõne kassialiigi (lähistroopika- ja troopikataim) kuivatatud lehed; tarvit. lahtistina

se non è vero, è ben trovato [*ve'-va'-*] (it.), «kui see polegi õigus, siis on see ikkagi hästi välja mõeldud»

sensatsioon (pr. *sensation* < ld.), mingi sündmuse v. teate tekitatud tugev mõju; kõmu; kõmuline sündmus

sensatsiooniline, kõmuline

sensibilisaator (< ld. *sensibilis* tundlik), tundlikkust suurendav aine, eriti aine, mis tõstab fotomaterjalide tundlikkust

sensibilisatsioon, fotomaterjali tundlikkuse suurendamine (kas üldine v. mõnede värvide suhtes); organismide, nende rakkude ja kudede reageerimistundlikkuse suurendamine v. suurenemine

sensibiliseerima, *sensibilisatsiooni* teostama, tundlikumaks tegema

sensibiliseeruma, tundlikumaks muutuma

sensiibel, tundlik, tundeõrn, hell; õrnatundeline

sensitiivne (keskld. *sensitīvus*), ülitundlik

sensitomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist fotomaterjalide valgustundlikkuse mõõtmiseks

sensitomeetria, fotoplaatide, filmide ja fotopaberite valgustundlikkuse (jm. omaduste) määramine

sensitomeetriline, *sensitomeetriasse* puutuv

sensoorium (< ld. *sēnsus* tunne, aisting), aistivus; teadvus; peaaju piirkond, kus välismaailma ärritusi tajutakse aistingutena

sensoorne, meeltesse v. tajumisse puutuv

sensuaalne (ld. *sensuālis*), meeleline, aistinguil põhinev

sensualism, filosoofiline õpetus, mis peab tunnetuse ainsaks allikaks aistingut. Kui aistingut vaadeldakse objektiivse tegelikkuse peegeldusena, viib s. teaduslikele materialistlikele järeldustele; kui aistinguis nähakse ainult subjektiivset, viib s. subjektiivsele idealismile

sensualist, *sensualismi* pooldaja

sensu stricto [*see- -k-*] (ld.), piiritletult, täpses mõttes

senza [*-ntsa*] (it.), *muus.* «ilma», näit. *s. sordino* [*-i'-*], ilma sordiinita

sent (ld. *centum* sada), rahaühik paljudes dollarimõjulistes maades, 1 dollar = 100 senti (*cent*); rahaühik kodanlikus Eestis, 1 kroon = 100 s.

sentaavo (port. *centavo*), Portugalis ja mitmes Ladina-Am. riigis vahetusraha, = 1/100 algühikut (eskuudot, peesot, dollarit jne.)

sentents [*-te'-*] (ld. *sententia*), mõttetera, vaimukas mõte

sententsioosne, *sententse* sisaldav, mõttekas

senti- (< ld. *centum* sada), sajan-

dik, eesliitena mõõtühikute nimetustes märgib põhiühikust sada korda väiksemat ühikut

sentigramm, tähis cg, = 0,01 grammi

sentiliiter, tähis cl, = 0,01 liitrit

sentimeeter, tähis cm, = 0,01 meetrit

sentiment [sãtimã'] (pr.), tunne, tundmus

sentimentaalitsema, liiga *sentimentaalne* olema

sentimentaalne, tundlev; halemeelne

sentimentalism (pr. *sentimentalisme* < ld. *sēnsus* tunne, aisting), XVIII s. algul Inglismaal tekkinud kirjandusvool, mis hiljem levis Euroopas protestina *klassitsismi* kuivuse ja kõrgelennulisuse vastu; s. vastandas aristokraatia kommetele väike- ja keskkodanluse, käsitööliste ja talurahva kombed; sentimentalistlikes teoseis väljendub kaastunne nõrkadele ja tagakiusatavaile; s-le on iseloomulik üleliigne tundlikkus, pisarad ja läägus

sentimentalist, *sentimentalismi* pooldaja

sentimentalistlik, *sentimentalismile* omane

sentimento [-me'-] (it.), *muus.* tunne; *con s.*, tundega

sentimo (hsp. *céntimo* < ld. *centum* sada), väike rahaühik Venetsueelas (1 s. = 1/100 boliivarit), Hispaanias (1 s. = 1/100 peseetat), Kostariikas (1 s. = 1/100 kolooni), Paraguais (1 s. = 1/100 guaraniid) jm.

seoliit = *tseoliit*

separaat (ld. *separātus*), eralditrükis, äratõmme koguteoses v. ajakirjas ilmunud kirjutisest

separaatne, eraldi olev v. asuv, eraldine

separaator, eraldus-, lahutusseade, näit. seade koore eraldamiseks piimast

separaatrahu, koalitsioonis olevaist riikidest ühe lepinguosalise poolt eraldi sõlmitud rahu

separatism, eraldumispüüe, näit. kodanliku riigi mingi vähemusrahvuse liikumine tervikust eraldumiseks ja iseseisva rahvusriigi loomiseks

separatist, *separatismi* pooldaja

separatistlik, eralduda tahtev, eraldumislik

separatsioon, eraldamine, eraldumine, lahutamine, lahutumine

separeerima, eraldama, lahutama

separeeruma, eralduma, lahutuma

sepioliit (< kr. *sēpia* tint (kala) + *lithos* kivi), kiuline v. väga urbne valkjas savimineraal, magneesiumsilikaat

sepsis (kr. *sēpsis* roiskumine), roiskveresus, veremürgistus; haigus, mis tekib mäda- ja roisupisikute ja nende toksiinide verre sattumisest

sept (ld. *saeptum*), *anat.* vahesein, plaatjas sidekoeline kiht elundi talitluselementide kogumikkude vahel

septakord [-o'-] (< ld. *septimus* seitsmes + *akord*), *muus.* nelikõla, nelja heli kooskõla, tekib kolmkõlast sel moel, et sellega liitub neljandana *septim*

septem artes liberales [-raa'-] (ld.) = *artes liberales*

september [-te'-] (ld. *September* < ld. *septimus* seitsmes), mihklikuu, praegu kehtivas kalendris üheksas kuu

septennium [-te'-] (ld.), seitsmeaastane ajavahemik

septentrionaalne (ld. *septentrionālis*), põhja-, põhjakaaresse puutuv

septett [-te'-] (< ld. *septem* seitse), seitsmest solistist koosnev ettekanderühm; muusikateos seitsmele häälele v. instrumendile

septik (< kr. *sēpsis* roiskumine), väikeste reoveekoguste puhastamise seade, kus algul toimub setitamine, hiljem sette orgaanilise osa anaeroobne lagundamine

septikopüeemia = *püeemia*

septiline (< kr. *sēpsis* roiskumine), *med.* *sepsisega* kulgev, roiskverene; mikroobidega saastunud

septiljon (< ld. *septem* seitse), NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal arv, mis kirjutatakse arvu ühe ja sellele järgneva 24 nulliga, s. o. 10^{24}; Saksamaal ja Inglismaal miljoni seitsmes aste, s. o. 10^{42}

septim, diatoonilise helirędeli 7. aste; ka 1. ja 7. astme vahele vastav intervall

septitseemia (< kr. *sēptikos* mädane + *haima* veri); roiskveresus, sepsise liik, kus veres ringlevad pisikud ei põhjusta uusi haiguskoldeid

septool (< ld. *septem* seitse), seitsmest võrdse vältusega helist koosnev rütmikujund, mis asendab kuut v. kaheksat sama koguvältusega heli

seradell e. **serradell** [-de'-] (hsp. *serradella*), linnujalg, liblikõieliste sugukonda kuuluv taimeperek.; p õ l d s. on liivmuldadel kasvatatav söödataim

serail [-ai'-] (trg.), Idamaades loss, selle siseruumid ja haarem; end. sultaniloss Konstantinoopolis

seraskiir (trg.), vanasti Türgi sõjavägede ülemjuhataja; sultaniaegses Türgis sõjaminister

serdaar (pärs.), kohalike mõisnike relvastatud jõudude ülem Iraanis; sultaniaegses Türgis sõjavägede ülemjuhataja

serenaad (pr. *sérénade* < it. *serenata* õhtulaul), laulu- v. pillimuusika ettekanne kellegi auks õhtul v. öösi selle eluhoone ees; Itaalias ja Hispaanias keelpilli saatel ettekantav armastuslaul; vabas vormis muusikateos, mis meenutab üldtoonilt s-i algupärast laadi

serenissimus [-ni'-] (< ld. *serēnus* hiilgav), «hiilgavaim», Rooma keisrite üks tiitleist, hiljemini üldse valitsevate vürstide aunimi

seriaalne (< ld. *series* rida), ridamisi v. järjestikku asetsev; seerialine, sarjaline

serigraafia (< kr. *sērikos* siidne, siid-, siidi- + *graphō* kirjutan), siidtrükk, sõeltrükk, trükkimine läbi peenesilmalise (siid)võrgu

seriin (< kr. *sērikos* siidne, siid-, siidi- < Aasias elanud rahva järgi), asendatav aminohape, valkude ja mõnede fosfatiidide osis

seriir, Saharas raskema kiviprügiga (ränikivi, kaltsedon) kaetud kõrb

serioso [-o'so] (it.), *muus.* pidulik-tõsiselt

seritsiin (< kr. *sērikos* siidne, siid-, siidi-), siidiussi kookoneis sisalduv valkaine

seritsiit, siidja läikega mineraal vilgukivide rühmast

serodiagnostika, *diagnostika* vereseerumi uurimise teel

seroloogia (< *seerum* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), seerumiõpetus, õpetus vereseerumi omadustest, eriti selle rakendamisest arstiteaduses

seroloogiline, *seroloogiasse* puutuv

serooskest, lamerakkudest koosnev kest, mis katab suletud kehaõõnte (kõhuõõs, rinnaõõs jt.) sisepinda ning siseelundeid

seroosne, vadakuline, *seerumisse* puutuv, sellest tekkiv, seerumitaoline

seroprofülaktika, ravi*seerumite* kasutamine *profülaktiliselt*, haiguste ennetamine seerumite kasutamise teel

seroteraapia (... *teraapia*), seerumravi, nakkushaiguste ravimine seerumi abil

serpentaarium (< ld. *serpens* uss), madude maja, madudele eraldatud koht loomaaias; maofarm

serpentiin, 1) ussinahka meenutava mustriga (tume)roheline mineraal, millest valmistatakse kausse, urne, hauakive jne.; 2) looklev tee v. jõgi; 3) siugjoon; 4) paberlint pidustustel pildumiseks

serradell vt. *seradell*

serž vt. *sarž*

sertifikaat (pr. *certificat*), ametlik tunnistus mingi asjaolu tõestamiseks, näit. tõend kauba kvaliteedi v. päritolu kohta; eriliste riigilaenupiletite, ka mõnede muude väärtpaberite nimetus; välisvaluuta vastu antav vahetuspaber

serv (ingl. *serve*), palling

serval (port.), tiigerkass, loom kaslaste suguk-st

serveerima (pr. *servir* < ld.), toitu lauale andma, toitu ja selle söömiseks vajalikke vahendeid pakkuma; esitama

servid (< ld. *servus* ori), pärisorjade nimetus Lääne-Euroopas

serviett [-e'tt] (pr.) = *servjett*

serviilne (ld. *servīlis*), orjalik, orjameelne

serviilsus e. **servilism**, orjameelsus

servils (pr. *service*), kogu üht laadi lauanõusid

servilism vt. *serviilsus*

servima (ingl. *serve*), pallima, mängu alustamisel v. vea järel palli mängu lööma (tennises, võrkpallis jm.)

servituut (ld. *servitus* kohustus), orjes, antiik-, feodaal- ja kapitalistlikul ajal õigus kasutada teatud juhtumeil võõrast omandit (tuntud on tees., veejuhtimiss., karjatamiss., metsas. jt.) v. õigus piirata teatud suhtes omanikku (näit. akna tegemise keelamine teise õue poole); r a h v u s v a h e l i n e s., ühe riigi suveräänsuse piiramine teatud territooriumil teise riigi v. riikide kasuks

servjett [-je'-] (pr. *serviette*), salvrätik, suurätik

servokompensaator (< ingl. *serve* teenindama + *kompensaator*), seade,

mis kergendab piloodil lennukitüüri kasutamist

servomootor (ingl. *servo-motor*), täiturmehhanismide mootor, jagunevad mehhaanilisteks, hüdraulilisteks, pneumaatilisteks ja elektrilisteks

servus (ld., «ori», «teener»), tervitussõna

sesoon (pr. *saison*), hooaeg

sesoonne, hooajaline; aastaajaline

sessiilne (ld. *sessilis*), paikne, kinnitunud

sessioon (ld. *sessio*), istung; (teaduslike ettekannetega) koosolekute periood; eksamite sooritamiseks ettenähtud ajavahemik (e k s a m i s.) keskeriõppeasutustes ja kõrgemates koolides

sesterts [-*te*'-] (ld. *sestertius*), Vana-Rooma hõbemünt, = 1/4 denaari

seston (< kr. *sestos* sõelutav), vees hõljuvate organismide ja elututе osakeste üldnimetus

setelment (ingl. *settlement*), poolkoloniaalmaades kapitalistlike riikide alamate jaoks eraldatud linnaosa, mida (pealesunnitud lepingute järgi) ei juhi kohalik võim, vaid mis allub vastava imperialistliku riigi haldusele

setseerima (ld. *secāre*), lahkama, lahangut toimetama

setsessionist, *setsessioonist* osavõtja

setsessioon (ld. *secessio*), eraldumine, lahkulöömine

sett (ingl. *set*), mängujärk tennises v. sulgpallis

setter (ingl.), pikakarvaline inglise linnukoer

settlement (ingl.) = *setelment*

setverik (vn. *четверть*), veerik, endine vene õõnesmõõduühik, = 26,24 l

setvertnoi [-*oi*'], *van.* 2,5-toobine pudel viina; 2,5-toobine pudel

sevrjuuga (vn. *севрюга*), peam. Mustas, Aasovi ja Kaspia meres elutsev suur tuurlane

sex appeal [*seksapiil*] (ingl.) = *seksapiil*

sf, lüh. sõnadest *sforzando* ja *sforzato*

sfagnum (kr. *sphagnos* samblaliik), turbasammal

sfaleriit (< kr. *sphaleros* libe), mineraal, tähtis tsingimaak

sfeen vt. *titaniit*

sfenoid [-*oi*'-] (< kr. *sphēn* kiil, talb), kiiljas kristallivorm

sferoid [-*oi*'-] (< kr. *sphaira* kera), pöördellipsoid, pind, mis tekib ellipsi pöörlemisel ümber oma suur- v. väiketelje; pind, mis vähe erineb sfäärist

sferoliit (< kr. *sphaira* kera + *lithos* kivi), *miner.* kiirjalt asetunud piklike kristallide kera, võib esineda mitmesuguseis kivimeis

sferomeeter (... *metreō* mõõdan), riist kerapinna kõverusraadiuse määramiseks

sferosideriit (... *siderit*), kerajate moodustistena esinev savikas rauamineraalide kogum

sfingomüeliin (< kr. *sphingos* südame tuksumine + *müeliin*), fosfatiidide hulka kuuluv rasvataoline aine, leidub ajukudedes

sfingosiin, *sfingomüeliini* koostisosa, kahevalentne küllastumata aminoalkohol

sfinks (kr. *sphinx*), Vana-Egiptuse skulptuuris inimese v. püha looma peaga lõvi kuju, kuningavõimu sümbol; kreeka mütoloogias naise pea ja lõvi kehaga tiivuline olend; *mõistatuslik olend, arusaamatu inimene

sfinkter (kr. *sphinktēr*), *anat.* sulgur, keha avaust ahendav v. sulgev lihas

sforzando e. ***sforzato*** (it.), lüh. sf, sfz, äkki tugevasti rõhutades, üht heli (akordi) tugevasti rõhutades, märk ^ v. >

sfragistika [-*gi*'-] (< kr. *sphragis* pitser), pitseriteadus, teadus, mis uurib pitsereid ajaloo ja kunstiajaloo seisukohalt

sfz, lüh. sõnadest *sforzando* ja *sforzato*, vt. *sforzando*

sfumaato (it., «ähmaselt, häguselt»), maalikunstis maalimisviis, mis püüab edasi anda värvide kõige peenemaid nüansse ja vältida teravaid üleminekuid heledate ja tumedate osade vahel (näit. Leonardo da Vinci, Giorgione ja Correggio töis)

sfäär (kr. *sphaira* kera), kerapind; *ringkond, toimimisala, ümbrus

sfääriline, *sfäärisse* puutuv, sfääril kehtiv, kerapinnaline, kerajas; s. t r i g o n o m e e t r i a, õpetus kolmnurkade arvutamisest kerapinnal; s. a s t r o n o o m i a, astronoomia osa, mis uurib taevakehade näivat asendit ja liikumist kujutletaval taevasfääril; s. a b e r r a t s i o o n vt. *aberratsioon*

sfügmograaf (< kr. *sphygmos* pulsilöök + *graphō* kirjutan), aparaat pulsilöökide märkimiseks

sfügmogramm (... kr. *gramma* üleskirjutis), *sfügmograafi* joonestatud pulsikõver

sfügmomanomeeter (... *manomeeter*), aparaat vererõhu mõõtmiseks

sgrafiito (it. *sgraffito*), dekoratiivkunsti tehnika, milles pealmise (valge) pinnakihi mahakraapimisega saadakse allolevast (tumedamast) kihist muster valgel pinnal

shimmy [*šimi*] (ingl.), P.-Am-st pärinev vananenud seltskonnatants, fokstroti teisend

shocking [*šok*-] (ingl.), rabav, piinlikult hämmastav

show (ingl.), muusikat sisaldav meelelahutuskava; vaatemäng

si (ld.), *muus.* alusastmiku 7. heli silpnimetus; tähtnimetus *h*

Si, räni (ld. *silicium*) sümbol

sial (< *si*(*liitsium*) + *al*(*umiinium*)), maakoore räni- ja alumiiniumirikka ülaosa vananenud nimetus

sialoadeniit (< kr. *sialon* sülg + *adeniit*), süljenäärmete põletik

siamang (malai k.), Sumatral elav inimahv gibonlaste suguk-st

si-bemoll [-*o*'-], *muus.* pooltooni võrra madaldatud *si*; tähtnimetus *b*

Si-bemoll-mažoor, *muus.* mažoorhelistik, mille 1. astmeks on si-bemoll ja võtmemärgistikus 2 bemolli

si-bemoll-minoor, *muus.* minoorhelistik, mille alusastmeks on si-bemoll ja võtmemärgistikus 5 bemolli

sibilant [-*a*'-] (< ld. *sībilans* vilistav), *lgv.* sisihäälik, ahtushäälikute *s*, *z*, *š*, *ž* ühine nimetus

sibüll [-*ü*'-] (kr. *sibylla*), naisennustaja Vana-Kreekas ja Vana-Roomas

sibülliline [-*ü*'-], ennustav, ettekuulutav

sic [*siik*] (ld.), «nii», «tõesti nii!»

siciliana [-*tšilja*'-] (it.), *muus.* vana-itaalia tants pikaldases 3-osalises 6/8- v. 12/8-taktis

sic itur ad astra [*siik ii*-] (ld.), «nii minnakse tähtede poole» (Vergilius)

sic transit gloria mundi [*siik -oo*-] (ld.), «nii mööduv on maailma kuulsus (au)»

sideeriline e. **sideraalne** (< *sīdus* täht), tähtedesse, eriti kinnistähtedesse puutuv, tähe-

sideraalkesa, haljasväetiskesa

sideriit (< kr. *sidēritēs* raualine), rauapagu, mineraal (raudkarbonaat)

sideroliit (... kr. *lithos* kivi), segameteoriit, mis raua kõrval sisaldab rohkesti silikaate, eriti pürokseene

sideroos, *med.* raua ladestumine organismi, eriti kopsu; sellest põhjustatud haigus

sidi (ar.), «mu härra», kõnetlussõna Aafrikas

si-dieses (ld.), *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *si*; tähtnimetus *his*

sidool (< kr. *sidēros* raud + *oleum* õli), metalli puhastamise vahend

siècle [*sjekl*] (pr.), sajand; ajastu

sieena (Itaalia linna Siena järgi), maalimisel ja graafikas tarvit. punakaspruun värv

sierra [*sje*-] (hsp.), mäeahelik, mäestik

siesta (hsp.), lõunapuhkus, lõunauinak

sifonofoorid (< kr. *siphōn* toru + *phorōs* kandev), putkelised, loomaselts hüdraloomade klassist; vabalt ujuvad mereloomad, koosnevad ühise tüve külge kinnitunud, kujult ja talitlusilt erinevaist üksikloomakestest

sifonoglüüf (... kr. *glyphē* kiri), *zool.* ripsvagu

sifoon, eripikkuste harudega toru, mille kaudu vedelikku saab anumast välja lasta, kui lühem haru ulatub vedelikku; anum, näit. pudel, millest vedelik sissepumbatud süsihappegaasi rõhumisel toru kaudu välja voolab; *zool.* renni- v. torukujuline (hingamis)elund mõnedel limustel jt. loomadel

sigarillo [-*ri*'-] (hsp. *cigarillo*), väike sigar

sigillaaria (< ld. *sigillum* pitsat), kivisöeajastu puukujuline taim

sigillograafia (... kr. *graphō* kirjutan) = *sfragistika*

sigillum [-*gi*'-] (ld.), pitsat

sigma, kr. tähestiku 18. täht (Σ, σ, ς), vastab ld. s-ile

sigmatism, soselemine, *s*-hääliku väär hääldamine

signaal (< ld. *signum* märk), informatsiooni materiaalne kandja, näit. heli- v. valgusleppemärk korralduste, teadete jne. edastamiseks (sireen õhuhäire puhul vms.)

signalisatsioon, leppemärkide edasiandmine kauge maa peale; *signaalide*

(v. nende edasiandmiseks vajalike seadmete) kogum

signaliseerima, *signaale* edasi andma, signaaliga teatama; *hoiatama, varem teatama

signalist, signaliseerija, *signaali* edasiandja

signarant [-*ra'*-] (< ld. *signum* märk), apteegiteenistuja, kes pudelite rohusedeleile retsepte ümber kirjutab

signataar (ld. *signatōrius* pitsatiametnik), aktile v. lepingule allakirjutaja

signatuur (ld. *signatūra*), märk, nimemärk, tunnus; ravimile apteegi poolt lisatav tarvitusviisi õpetus (arstiretsepti koopia); trükipoogna järjekorranumber 1. ja 3. leheküljе all; kohaviit

signeerima, nime v. nimelühendit alla kirjutama; pitseriga varustama; nummerdama

signeet, pitsat; kirjastuse v. firma märk

signora [*sinjo'*-] (it.) = *sinjoora*

signoria [*sinjoriia*] (it.) = *sinjoriia*

signum [*sii*-] (ld.), märk; monogramm

siguranša [-*a'*-] (rum. *siguranța*), poliitiline politsei monarhistlikus Rumeenias

silder (pr. *cidre*), kääritud õunamahlajook, õunakali, -vein

siima (ld. *sima*), kreeka templil renni moodustav lehtornamendiga kaunistatud karniis katuse äärel

siimens (sks. leiutaja *W. von Siemensi* (1816—1892) järgi), elektrijuhtivuse ühik, tähis S

siinus (ld. *sinus*), tähis sin, üks trigonomeetrilisi funktsioone, täisnurkse kolmnurga teravnurga s. on selle nurga vastaskaateti suhe hüpotenuusisse; *anat.* urge

sikatiiv (pr. *siccatif* kuivatav < ld.), kuivamise kiirendamiseks õlidele, õlivärvidele, -lakkidele jms. lisatav aine

sikatuur, *van.* krohv

sikhid, *sikhismi* pooldajad

sikhism (hindi k.), Põhja-Indias ja Pakistanis levinud usund, mis taotleb hindude ja islamiusuliste lähendamist

silaan (< ld. *silex* ränikivi), ränivesinik, räni ja vesiniku ühend

sileerima, *siloks* tegema

silentium [-*e'nts*-] (ld.), «vaikust»; *s. ad cantum!* [*k*-], «vaikust laulu alustamiseks!»

silfoon = *sülfoon*

silicium [-*liits*-] (kunstl. ld. < ld. *silex*), räni

silifikatsioon (< ld. *silex* ränikivi), ränistumine, kivististe ja kivimite läbiimbumine ränioksiidiga; ränipuidu tekkimine kas pikirõhust kasvavale kambiumile v. raskusärritusest

silikaat, ränihappesool; paljud s-d moodustavad looduses laialt levinud mineraale, näit. päevakivi, *amfibool, pürokseen*, vilk, *granaat*; mitmed tehissilikaadid on levinud klaasi, portselani, keraamika jne. näol majapidamises ja tarbekunstis

silikaatima vt. *silikatiseerima*

silikageel (< ld. *silex* ränikivi + *geel*), urbne valge mass, koostiselt ränidioksiid, millel on suur imamisvõime; s-i tarvit. laialdaselt keemiatööstuses gaaside püüdmiseks, naftasaaduste puhastamiseks, katalüsaatorikandjana jm.

silikaltsiit (...*kaltsiit*), desintegraatoris jahvatatud liivast ja lubjast erimenetlusel valmistatud ehitusmaterjal

silikatiseerima e. **silikaatima**, pinnast *silikaadiga* läbi immutama

silikool, vasesulam vähese raua-, alumiiniumi- jne. lisandiga

silikoon (< ld. *silex* ränikivi), kõrgmolekulaarne räniorgaaniline ühend; s-k a u t š u k, kunstkautšuk, mis sisaldab hapniku- ja räniaatomeid; tarvit. isolatsioonimaterjaliks; s-õ l i, vedel silikoon, tarvit. määrdeainena, trafoõlina jne.

silikoos, kopsude krooniline haigus, mis on tingitud ränitolmu pidevast sissehingamisest; s-i iseloomustab sidekoe lopsakas kasv kopsus

silinder [-*li'*-] (< kr. *kylindō* sõidan, pööran), 1) *mat.* keha, mis tekib ristküliku pöörlemisel ühe oma külje ümber; 2) *tehn.* aurumasinal, plahvatusmootoril, pumbal jne. ümmarguse ristlõikega õõneskeha, milles liigub kolb; 3) torukübar, silindrikujuline kõrge kõva kübar

silindriline [-*li'*-], *silindri*kujuline

silitsiid (< ld. *silex* ränikivi), räni ja metalli ühend, tugev metallitaoline aine; tarvit. metallitööstuses

sillimaniit (Ameerika mineraloogi B. Sillimani nime järgi), mineraal,

alumiiniumsilikaat, tarvit. tule- ja happekindlate keraamikatoodete valmistamiseks

silo (hsp.), säilitatud toorsööt, saadud haljasmassi hapendamisel erilistes ehitistes (kraavides, aukudes, s-tornides); vilja v. hapendatud toorsööda hoidla; puistmaterjali tornhoidla

siloksiid (< ld. *silex* ränikivi + kr. *oxys* hapu), liik kvartsklaasi, tarvit. katseklaaside valmistamiseks

silon, *polüamiid*kiudaine (tarvit. põsu valmistamiseks)

siluetist, *siluette* valmistav kunstnik

siluett [-*e'*-] (pr. *silhouette* < p.-n.), varipilt, isikute v. esemete tasandpiirjooni edasiandev kujutis

silumiin (< ld. *silex* ränikivi + *aluminium*), räni sisaldav alumiiniumisulam, peab hästi vastu söövitusele; tarvit. keemiaaparatuuri valmistamisel ja masinaehituses

silur e. **siluur** (Walesis elanud keldi hõimu järgi), vanaaegkonna (*paleosoikumi*) kolmas ajastu ja sellele vastav ladestu

s'il vous plaît [*sil vu' ple'*], palun, nagu teile meeldib

sima (< *si(liitsium)* + *ma(gneesium)*), *van.* maakoore magneesiumirikka osa vananenud nimetus, ka ülemise vahevööga samastatud

simasiin, mulla kaudu mõjuv keemiline umbrohutõrjevahend

Si-mažoor (ld.), *muus.* mažoorhelistik, mille 1. astmeks on *si* ja võtmemärgistikus 5 dieesi

simbel (kr. *kymbalon*), XVI s. peale lameda trapetsikujulise kõlapõhjaga teraskeeltega pill, mida mängitakse puuvasarakestega

simile (it.), lüh. sim., *muus.* sarnaselt

similia similibus gaudent [-*mi'*-*mi'*-] (ld.), «sarnane meeldib sarnasele» (kr. vanasõna ld.-keelne tõlge)

si-minoor (ld.), *muus.* minoorhelistik, mille 1. astmeks on *si* ja võtmemärgistikus 2 dieesi

simmental (Šveitsi kohanimest Simmental), hea liha- ja piimaanniga veisetõug

simoonia (< p.-n.), kirikuametite omandamine v. jagamine raha eest, esines sageli keskaja kat. kirikus

simplex [-*ks*] (ld.), lihtne

simplicitas [-*pli'tsi*-] (ld.), lihtsus, lihtsameelsus; *sancta s.* [-*k*-], püha lihtsameelsus

simplifikatsioon (ld.), lihtsustamine

simplifitseerima (ld.), lihtsustama

simulant (< ld. *simulans* teesklev), teeskleja

simulatsioon (ld. *simulātio*), teesklus, pettus, silmakirjalik käitumine v. tegevus mingi tõelise teo v. olukorra, tõeliste kavatsuste varjamiseks ning teiste isikute petmiseks

simuleerima (ld.), silmakirjaliku talitusega mingit tegu v. olekut varjama

simultaan (< ld. *simul* koos, ühes-koos), samaaegne mäng mitme vastasega (näit. males, kabes); s-l a v a, lava, millel on võimalik samaaegselt näidata eri kohtades toimuvat tegevust

simultaanne (ld.), ühine; üheaegne

sin, *siinuse* tähis

sinalbiin (< ld. *sināpis* sinep + *albus* valge), valge sinepi seemneis leiduv glükosiid

sinantropus [-*a'*-] e. **sinantroop** (< keskld. *Sina* Hiina + kr. *anthrōpos* inimene), vanimaid ahvinimesi, tüübilt lähedane *pitekantropusele*; s-e jäänused leiti Hiinas Pekingi lähedalt

sinapiin (< ld. *sināpis* sinep), aluseliste omadustega aine, tekib sinepis leiduva glükosiidi sinalbiini hüdrolüüsil

sine anno (ld.), lüh. s. a., aastata, aastaarvuta

sine dato (ld.), vt. *s. d.*

sine dubio (ld.), kahtlemata

sine ira et studio [-*ii*-] (ld.), «vihata ja eelistuseta», s. o. erapooletult (Tacitus)

sinekuur (< ld. *sine cūra* vaevata, hooleta), tasuline vaimulik ametikoht ilma ülesanneteta; *vaevata tulu toov töö v. amet

sine loco [-*k*-] (ld.), lüh. s. l., koha näitamiseta (raamatus)

sine qua non = *conditio sine qua non*

sinfeinid (ingl. *Sinn Fein* < iiri k.), XIX s. algul loodud iiri rahvusliku partei esindajad, kes taotlesid Iirimaa sõltumatust

single [*singl*] (ingl., «üksik»), tennise- v. golfimängus võistlus ainult kahe osavõtja vahel; üksik kaart mõnest mastist

singulaarne (ld. *singulāris*), ainus, üksildane, haruldane; *lgv.* ainsuslik

singular (ld.), *lgv.* ainsus, noomeni- v. verbivorm, mis osutab ühele esemele v. isikule, eelneb mitmusele v. mõnes keeles kaksusele

singulare tantum [*-laa'-*] (ld.), sõna, mis esineb üksnes ainsuses

singularism, metafüüsiline õpetus, mille järgi tegelikkus koosneb ühestainsast universaalsest algprintsiibist ning üksikud esemed on viimase modifikatsioonid

sinistra mano [*-ni'-*] (it.), lüh. s. m., vasaku käega

sinjoora (it. *signora*), proua, naine, armuline proua (Itaalias)

sinjoore (it. *signore*), härra, isand (Itaalias)

sinjoriia (it. *signoria*), kõrgem riigivõimuorgan mõnedes linnriikides keskaegses Itaalias, sugukonna- v. üksikisiku valitsus mõnes linnriigis

sinjoriina (it. *signorina*), neiu, preili (Itaalias)

sinningia [*-ni'-*] (aednik W. Sinningi järgi), Brasiiliast pärinev taimeperek., suurte kellukjate õitega potilill v ä r d s, on meil ka aedgloksiinia nime all tuntud

sinod (< *synodos* kokkutulek), kirikut juhtiv organ; Peeter I poolt Venemaal loodud perioodiliselt kooskäiv kõrgeim õigeusu kirikuvalitsuse organ

sinodaalne, *sinodisse* puutuv

sinoloog, eriteadlane *sinoloogia* alal

sinoloogia (< keskld. *Sina* Hiina + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus hiina keelest ning kultuurist

sintoism (jaap.), jaapanlaste vana usund, millele on iseloomulik loodusjumaluste, esivanemate ja mikaado austamine

sinusoid [*-oi'-*] (< *siinus* + kr. *eidos* kuju), siinusfunktsiooni graafik, laineline lõputu kõverjoon

sionism (Jeruusalemma muistse templimäe Sioni järgi), juutide kodanlik-natsionalistlik liikumine, mis püüab juute koondada ühisesse Iisraeli riiki

sionist, *sionismi* levitaja ja pooldaja

sionistlik, *sionismile* omane

sipahi (pärs.), *aj.* kohalikest rahvastest koosnevad koloniaalväed Briti impeeriumi India valdustes

sir e. **söör** (ingl.), inglise keelt kõnelevatel rahvastel: mu härra; baroneti tiitel Inglismaal

sirdaar (pärs.) = *serdaar*

sire [*siir*] (pr.), Prantsusmaal end. monarhide kõnetustiitel, vastab majesteedile

sireen (kr. *seirēn*), 1) aparaat võimsate helisignaalide andmiseks udu ajal majakaist, poidest ja laevadelt; üldse kaugele kostvaid tugevaid ja teravaid helisid andev signaalivile, sealhulgas ka häire andmiseks; helisageduse määramise aparaat; 2) lauluga võluv naisolend «Odüsseias»

siroko e. **široko** [*-ro'-*] (it. *scirocco*), sageli tormine soe kagu- ja edelatuul Vahemeremaades

sirtaki [*-a'-*] (kr.), kreeka rahvatants, hakkas eriti levima helilooja M. Theodorakise meloodiate mõjul

sirventees (< vanaprovanssaali k. *sirven* kellegi teenistuses olija), XII—XIII s. levinud vanaprovanssaali laul; meloodia ja värsimõõt pärineb *trubaduuride* lauludest

sisal (< Mehhiko sadamalinna Sisali järgi), mõnedest Kesk-Ameerika taimedest saadav kiudaine

sisteerima (ld. *sistere*), seistama, lõpetama

si tacuisses, philosophus mansisses [*sii -kui's- -filo'- -si'-*] (ld.), «kui sa oleksid vaikinud, oleksid püsinud filosoofina», s. t. poleks oma nõmedust paljastanud

sitsero = *tsiitsero*

sit tibi terra levis (ld.), «olgu muld sulle kerge» (hauakiri)

situatsioon (pr. *situation*), olukord, seisund; kaardil märgitud veekogude, mägede, metsade, asulate teedevõrgu jne. kogum (ilma nimedeta)

situeerima (pr. *situer*), olukorda, seisundisse asetama

situla (ld., «ämber»), esiajalooline ämbritaoline pronksnõu

situs (ld.), *anat.* asetus, elundite asetus kehas

sit venia verbo (ld.), olgu lubatud nõnda öelda

sivapitekus [*-pi'-*] (< sanskr. p.-n. *Siva* + kr. *pithēkos* ahv), inimese varasemale esivanemale lähedane inimahv, kelle säilmeid on leitud Indias

sivateerium (...kr. *thērion* metsloom), suur kabjaline tertsiaarajastu mäletseja; lähedane tänapäeva kaelkirjakule

si vis pacem, para bellum [*sii viis paats-*] (ld.), «kui tahad rahu, valmistu sõjaks»

sixpence [*sikspens*] (ingl.), 1551. a. alates mündltud Inglise poolešillingine hõbemünt; kaalus algselt 3,11 g, väärismetallisisaldus 2,78 g

skaala (ld. *scālae* trepp), astmik, mõõtkava suuruste v. intensiivsuse mõõtmiseks

skabioos (< ld. *scabies* kärntõbi, sügelised), tähtpea, perek. rohttaimi uniohakaliste suguk-st; mõnesid kasvatatakse aedades ilutaimedena; vanasti tarvit. nahahaiguste ravimisel

skafander [*-fa'-*] (< kr. *skaphē* lootsik + *anēr* inimene, mees), tuukri vee- ja õhukindel ülikond, mis võib olla suurtes sügavustes töötamise puhul soomustatud; rõivastus, mis võimaldab viibida õhuta või vähese õhuga keskkonnas (näit. kosmoses, Kuu pinnal)

skalaar (< ld. *scalāris* astmeline), *mat.* suurus, mida iseloomustatakse ainult reaalarvudega, arvestamata suunda (näit. pikkus, pindala, ruumala, temperatuur)

skald (skand.), muinasskandinaavia poeet ning laulik

skalenoeeder (< kr. *skalēnos* ebatasane + *hedra* alus, külg, tahk), suletud hulktahukas (8- v. 12-tahukas), mille moodustavad kahes tipus lõikuvad iseküIgse kolmnurga kujulised tahud

skalp (ingl. *scalp* peanahk koos juustega), tapetud vaenlaselt koos juustega nülitud peanahk, mida säilitatakse võidumärgina

skalpeerima, *skalpi* võtma

skalpell [*-e'-*] (ld. *scalpellum*), väike kirurginuga

skandaal (kr. *skandalon* pahandus), pahandav v. häbistav juhtum; mürgel, kära

skandaalitsema, *skandaali* tegema

skandaalne, pahandav, häbistav

skandalist, *skandaali*tegija

skandeerima (ld. *scandere* tõusma), luuletusi, eriti rahvalaule ette kandma vastavalt värsimõõdu nõuetele; sõnu silpide kaupa kõvasti ja täpselt hääldama

skandinavism (< p.-n.), liikumine, mille eesmärgiks on lähendada Skandinaaviamaid nii kultuuriliselt kui poliitiliselt

skandinavist, Skandinaavia ajaloo, keelte, kultuuri jm. uurija; skandinavismi pooldaja

skandinavistika, teadus Skandinaavia ajaloost, keeltest, kultuurist jm.

skandium (< p.-n.), sümbol Sc, element, järjenr. 21, aatomm. 44,956, haruldane muldmetall

skansioon, skandeeriv esitamine (vt. *skandeerima*)

skapoliit (< kr. *skapos* vars + *lithos* kivi), hele mineraal, naatriumi ja kaltsiumi alumiiniumsilikaat

skarabeus [*-e'-*] (ld. *scarabaeus* põrnikas), põrniklaste suguk-da kuuluv mardikas; egiptlaste püha mardikas, kuju kasutati amuletina

skarifikaator, *med.* *skarifikatsiooni* teostamise vahend

skarifikatsioon (< ld. *scarificāre* kriimu lõikama), *med.* täkkimine, nahasse rohkete väikeste sisselõigete tegemine ravi otstarbel; s e e m n e t e s., *agr.* seemnekestade mehhaaniline vigastamine külvi eel

skarifitseerima, *skarifikatsiooni* teostama

skarn (rts.), moondekivim, koosneb kaltsium-, magneesium-, raud- jm. silikaatidest

skating-rink [*skei-*] (ingl.), rulluisutee, liuväli

skatool (< kr. *skōr*, gen. *skatos* roe), valkude lagunemisel tekkiv ebameeldiva lõhnaga orgaaniline ühend

skatt (< it. *scartare* kõrvale heitma), kolmekesi 32 kaardiga mängitav kaardimäng

skaut (ingl. *scout*), ühe rahvusvahelise kodanliku poisteorganisatsiooni liige

skeem (kr. *schēma* kuju), üldjooneline kava, kavand; millegi abstraktne v. lihtsustatud kujutis

skeene e. **skenee** (kr. *skēnē* telk), üks kolmest vanakr. teatri osast: koht näitlejate rõivastumiseks ja väljapääsuks

skeleton (ingl.), kerge kelk, mida kõhuli lamav sõitja juhib jalgadega

skelett [*-le'-*] (< kr. *skeleton* kuivanud), toes, esineb selgroogseil peam. luustikuna, selgrootuil haril. karpide ja kodadena, kitiinkoorikuna, lubirüüna jne.

skemaatiline, *skeemi* moodustav, kavandlik, üldjooneline

skematiseerima, kavandama, peajoontes koostama; midagi üldjoontes v. lihtsustatult käsitlema v. kujutama

skematism, lihtsustatud kujutamine, kalduvus mõtlemisele valmisskeemide järgi

skenee vt. *skeene*

skepsis (kr. *skēpsis* vaatlus, kaalutlus), kahtlemine, kahtlevus

skepter (kr. *skēptron*), lühike elevandiluust v. kullast kepp, üks kuningavõimu sümboleid

skeptik, *skeptitsismi* pooldaja, kahtleja

skeptiline, kahtlev, kahtlemisele kalduv

skeptitsism, filosoofias suund, mida iseloomustab kahtlus tõepärase tunnetuse võimalikkuses (vrd. *agnostitsism*); kahtlemine kõiges, umbusklikkus

skertso (it. *scherzo* nali), sonaadi v. sümfoonia kiiretempoline vaheosa

sketš (ingl. *sketch*), lõbus-irooniline lühike lavateos

ski [*šii*] (norra k.), suusad

skiff (ingl.), pikk kitsas liikuvate istmetega võistluspaat akadeemilises sõudmises

skijöring [*šiijöö-*] (norra k.), põhjamail tekkinud spordiala, milles hobused v. mootorsõidukid veavad suusatajaid

skink (< kr.-ld.), kõrbesisalike perek., sileda nahaga sisalik; elab troopika- ja subtroopikaaladel

skinnefekt [*-fe'-*] (ingl. *skin-effect*), *füüs.* pinnanähtus, nähtus, et vahelduvvoolu puhul on voolutihedus juhi pinnakihis märgatavalt suurem kui sisemuses

skipp (ingl. *skip*), *mäend.* suur rauast tõstuk, mida laaditakse ja tühjendatakse automaatselt; tarvit. maagi, kivisöe, lubjakivi jm. tõstmiseks, samuti kõrgahju laadimiseks maagikaevandustes

skirr (< kr. *skirrhos* kõva), kõvavähk

skirroosne, *skirrina* esinev

skisma (kr. *schisma* lõhe), kirikulõhe, eraldumine ühtsest kirikust selle osaks; kat. kirikus põhimõtteline mittekuulekus paavstile

skismaatik, *skisma* tagajärjel tekkinud kirikliku suuna pooldaja

skisofreenia (< kr. *schizō* lõhun + *phrēn* mõistus, vaim), mitmete vormide ja erineva kuluga vaimuhaigus, põhjustab hallutsinatsioone, illusioone, kinnisideid ja tagakiusamishirmu; tänapäeva arstiteaduses on saavutatud mõningaid tulemusi haiguse ravimisel

skisofreenik, *skisofreenia*haige

skisofreeniline, *skisofreeniale* omane, vaimuhaiguslik

skisogeenne (< kr. *schizō* lõhun + kr. *genos* põlvnemine), jagunemise teel tekkinud

skisogoonia (...kr. *gonē* sünd), lõhustussigimine, mittesuguline paljunemine mitmeks osaks jagunemise teel mõnedel lihtsamatel organismidel (näit. eosloomadel)

skisotsööl (...kr. *koilos* õõnes), esmane kehaõõs looma kehas

skits (it. *schizzo*), visand, ruttu ja suurtes joontes tehtud joonistus v. proosakatse

skitseerima, *skitsi* tegema

skitslik, *skitsi*taoline, visandlik

skleera (< kr. *sklēra* kange, kõva), *anat.* silmamuna kõvakest

sklerenhüüm (< kr. *sklēros* kange, kõva + *enchyma* sissevalatu), *bot.* tugikoe liik taimedel

sklerenhüümne, *sklerenhüümile* omane

skleriit, silmamuna kõvakesta (*skleera*) põletik

sklerodermia (< kr. *sklēros* kange, kõva + *derma* nahk), krooniline nahahaigus, mille puhul nahk pakseneb ja kõvastub

sklerofüüt (...kr. *phyton* taim), kuivas kasvav taim, kõrbe- ja rohtlataim

skleromeeter (...*metreō* mõõdan), riist mineraalide ja kristallide kõvaduse mõõtmiseks

skleroom, krooniline nakkuslik ülemiste hingamisteede haigus, kõvad infiltraadid v. sõlmed limaskestas; ka *sklerodermia*

skleroos (< kr. *sklēros* kange, kõva), mingi elundi kõvastumine, mis on tingitud funktsionaalsete elementide hävimisest ja nende asendumisest sidekoega; puitumine, taimerakkude seinte kõvastumine

sklerootiline, *skleroosiga* iseloomustatav

sklerootsium, seenemügar, seeneniitide tihe põimik, näit. rukki tungaltera

skleroproteiinid (< kr. *sklēros* kange, kõva + *proteiinid*), rühm vees lahustumatuid lihtvalke, loomorganismide tugi- ja kattekudede valgud (kollageen, keratiin jt.)

skleroseeruma, sidekoe vohamisest kõvastuma

skleroskoop (< kr. *sklēros* kange, kõva + *skopeō* vaatan), riist materjalide kõvaduse mõõtmiseks

skolaar (< ld. *schola* kool), õpilane, üliõpilane (eriti keskajal)

skolastik [*-a'-*], *skolastika* propageerija ja pooldaja; *viljatu targutaja

skolastika [*-la'-*] (< kr. *scholē* kool), keskaja filosoofiline vool, mis püüdis kat. kiriku dogmasid tõestada kui paratamatuid mõistuse tõdesid ja neid ühtlasi süsteemi viia; *eluvõõras, viljatu targutlemine

skolastiline [*-a'-*], *skolastikasse* puutuv, sellele omane; targutlev

skoliast [*-a'-*], *skolionide* (I) koostaja

skolion I (kr. *skolion*), vanakreeka joomalaul, mida veini joomisel esitasid külalised kindlas järjekorras; on antiikaja luule koostisosa

skolion II (kr. *scholion*), seletav märkus antiikaja autorite teoste keskaja käsikirjades

skolioos (< kr. *skolios* vildakas), *med.* vildakselgsus, lülisamba kõverdumus külje poole

skolopender [*-pe'-*] (kr. *skolopendra*), loom sadajalgsete alamklassist, haril. 5—15 cm pikk, mürgine soojamaine ööloom; h i i d s. on üle 25 cm pikk ning ohtlik ka inimesele

skomorohh (vn. *скоморох*), keskaja vene rändnäitleja ja -laulik; s-d esitasid näidendeid, laule, tantse ja segaettekandeid

skonto (it. *sconto*), raamatupidamises: hinnaalandus, mahaarvamine (haril. kohese maksmise puhul)

skontratsioon (< it. *scontrare* kohtama), vastastikune arvete ja maksete õiendus asutuste v. isikute vahel

skontreerima, *skontrot* pidama

skontro, raamatupidamise abiraamat, millesse kantakse kaupade, vekslite, väärtpaberite jne. käibeid koguslikult

skool (rts. *skål*), terviseks!

skooleks (kr. *skōlēx* uss, vihmauss), *zool.* (paelussi) päis, paksem osa

skoor (ingl. *score*), *sport* punktide arv, saavutatud punktid

skopets [*-e'-*] (vn. *скопец*), XVIII s. Venemaal tekkinud usulahu liige; s-d harrastasid enesekastreerimist

skopolamiin (kunstl. < *skopoolia*), atropiinile lähedane alkaloid, tuntud kesknärvisüsteemi tugevdava ravimina

skopoolia (< ld. *scōpa* vits), maavitsaliste suguk-da kuuluv taimeperek.; levinud Euraasia parasvöötmes, mõningaid liike kasvatatakse ravim- ja ilutaimena

skorbuut (sks. *Skorbut* < ld.), C-vitamiini puudusest tingitud haigus, avaldub igemete veritsemises, hammaste logisemises, täppverevalumites jm.

skorbuutiline, skorbuudile omane, vitamiinivaeguslik

skorodiit (< kr. *skorodon* küüslauk), mineraal, arseeni, raua ja hapniku ühend

skorpion (kr. *skorpios*), soojamaine ämblikulaadsete klassi kuuluv mürgine loom; troopikas-de piste on inimesele surmav; *aj.* viskemasin; ihunuhtluseks kasutatav mitmeharuline piits

skorpionilised, *zool.* selts ämblikulaadseid

skortsoneer (it. *scorzonera* < hsp. *escorsson*), mustjuur; juuri tarvit. toiduks

skotofoobia (< kr. *skotos* pimedus + *phobos* kartus), pimedusepelgus, neurasteenikuil esinev hirm pimeduses viibimise vastu

skotoom, *med.* piiratud tumestus silma nägemisväljas

skraa (vananorra k. *skrā*), Saksamaa, Skandinaavia ja Vana-Liivimaa linnades rae määrused tsunftide ja gildide sisekorra kohta

skrab (ingl. *scrub*), võsarohtla Austraalias

skraber (ingl. *scrubber*), gaasi puhastamise aparaat

skreeper (ingl. *scraper* kaabits), mullatöömasin teede ehitamiseks ja hööveldamiseks, kanalite, kaevikute jm. kaevamiseks; *mäend.* alt ja eest avatud rauast kast kaevise murrukohast väljatoomiseks kuni vagonettideni, samuti vagunite laadimiseks

skribent [*-e'-*] (< ld. *scrībens* kirjutav), kirjutaja, sulemees (halvustavas tähenduses)

skriptoorium (keskld. *scriptōrium* < ld. *scrīptor* kirjutaja), keskaja kat. usu

kloostreis ruum raamatute ümberkirjutamiseks

skrofuloderm (< ld. *scrōfulae* kaelalümfisõlmede paistetus + kr. *derma* nahk), haavandite ja paisetega nahatuberkuloos

skrofuloos (ld. *scrōfulae* kaelalümfisõlmede paistetus < *scrōfa* emis), lapseeas esinev, tuberkuloosi erivormiks peetav haigus, millega kaasnevad lümfisõlmede paistetus, limaskestade katarr, näoekseem jt. nähud, «näärmetiisikus»

skrootum (ld. *scrōtum*), munandikott

skruber = *skraber*

skrupuloosne (ld. *scrupulōsus*), piinlikult hoolikas, väikluseni täpne, pedantne

skruupul (ld. *scrūpulum*), vana apteegikaaluühik, vastab 20 graanile v. tänapäeva mõõtühikuis 1,24 grammile

skulpteerima, *skulptuuri* valmistama, raidkuju tegema

skulptor (ld. *sculptor* < *sculpere* välja raiuma), kujur, skulptuuri alal loov isik, raid- v. nikerduskunstnik

skulpturaalne, *skulptuurile* omane, skulptuuritehnikas loodud

skulptuur (ld. *sculptūra*), raidkunst, kujutava kunsti haru, mis mingis kõvas materjalis (saues, kipsis, kivis, metallis, puus, luus) kujundab esemete ja olendite vorme kas täiesti kolmemõõtmelisena v. mingi pinna külge liidetud reljeefina; selle kunstiharu teos, selliste teoste kogu

skulptuuriline, *skulptuurile* omane, kujutav

skumbria vt. *makrell*

skunk (ingl. *skunk* < ind.), vinukloom, haisuloom, kärplaste suguk-da kuuluv P.-Am. loom, annab valge jutiga musta nahka; kasvatatakse ka farmides; vinuklooma nahk

skupštšina (srb. *скупщина*), Serbia, hiljem Jugoslaavia parlament

skurriilne (ld. *scurrīlis*), veider, naljakas, iseväрki

skuudo (it. *scudo*), vanaaegne Itaalia hõbe- ja kuldmünt; hiljem viieliirise mündi nimetus

skuuter (ingl. *scooter*), lamedapõhjaline päramootoriga spordipaat; jääpurjekas

skvaier (ingl. *squire*), maa-rahukohtunik Am. Ühendriikides; mõisahärra Inglismaal

skvamoosne (ld. *squamōsus*), soomuseline, soomus-

skvoo e. ***squaw*** (ingl. < ind.), naise nimetus algonkinidel, indiaani naine

skvotter (ingl. *squatter*), vabale ülestöötamata maale asunud kolonist Am. Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal

skväär (ingl. *square*), nelinurkne, majadest piiratud haljasala linnades

skäär (rts. *skär*), kaljulaid, rannalähedane kaljune saar (näit. Soome ja Skandinaavia rannikuil)

skylight [*skailait*] (ingl.), aken laevakajuti laes

s. l., lüh. sõnadest *sine loco*

slaalom (norra k. *slalåm*), laskumine mäest suuskadel läbi väravate; veesuusatamine kindlate reeglite kohaselt

slalomist, *slaalomi* harrastaja

slargando [*zlarga'-*] (it.) = *allargando*

slavist (vn. *славист*), slaavi keelte, kirjanduse ja kultuuri uurija

slavistika (vn. *славистика*), slaavi filoloogia, slaavi keelte, kirjanduse ja kultuuri uurimine

slavofiil (vn. *славянофил*), XIX s. keskel Venemaal levinud konservatiivse natsionalistliku voolu esindaja

slavofiilne, *slavofiilidele* omane

slavofiilsus, konservatiivne natsionalistlik vool Venemaal XIX s. keskel

slepp (sks. *Schleppe*), vedik, kleidisaba

slipp (ingl. *slip* libisemine), seadeldis väiksemate laevade kaldale tõstmiseks; vaalalaeva ahtris kallakas platvorm, mida mööda vaal tõstetakse laevalaele

slivovits (< srb. *слйва* ploom), ploomiviin

slobodaa (vn. *слобода*), *aj.* sunnismaisusest vabade elanikkudega suur küla v. agul tsaristlikul Venemaal

slow-fox [*slou-foks*] (ingl.), pikaldases tempos tantsitav *fokstrott*

slämm (ingl. *slam*), kõigi tihide võit (bridžis jm.)

släng (ingl. *slang*), argoo (eriti inglise keelt kõnelevates maades); kõnekeelsed ekspressiivsed elemendid keeles

Sm, *samaariumi* sümbol

s. m., lühend sõnust *sinistra mano*

smalt (it. *smalto*), sinine pigment

klaasi, keraamika jms. värvimiseks; värviline läbipaistmatu klaasitükike mosaiigi valmistamiseks

smaltiin, mineraal, koobalti ühend arseeniga, mõnikord nikliilisandeid; tarvit. siniste värvide (*smaltide*) valmistamiseks; kõrvalproduktina saadakse arseenhapet

smaragd [*-ra'-*] (kr. *smaragdos*), *berüllide* hulka kuuluv roheline vääriskivi

smeegma (kr. *smēgma* võidmine), eesnaha- v. kõdistivõie

smerd (vn. *смерд*), feodaalsõltuvuses olev talupoeg Vana-Venes; ka sunnismaine talupoeg

smiilaks (kr. *smilax*), liigirohke igihaljaste v. heitlehiste liaanide, lehtpõõsaste ja rohttaimede perek. liilialiste suguk-st; mõnedest liikidest saadakse drooge, näit. Põhja- ja Kesk-Am-st pärinevatest sassaparillijuurtest

smirgel (it. *smeriglio* < kr.), peeneteraline ebapuhas *korund*; tarvit. kivide ja metallide ihumiseks v. lihvimiseks

smitsoniit (ingl. mineraloogi James Smithsoni (1765—1829) nime järgi), mineraal, tähtis tsingimaak, looduslik tsinkkarbonaat, esineb tsingimineraalide porsumise aladel

smog (ingl.), sudu, suurlinnades ja tööstuspiirkondades esinev eriline suitsu ja udu segu

smoking (ingl. *smoking-jacket* suitsetamiskuub), sügava väljalõikega ühenööbiline siidreväärideqa, peam. must meeste pintsak-ülikond õhturõivastusena

smorzando [*zmortsa'-*] (it.), *muus.* hääbuvalt, üheaegselt pikaldasemaks ja vaiksemaks muutudes

sn, *steeni* tähis

Sn, inglistina (ld. *stannum*) sümbol

snaiper (ingl. *sniper*), täpsuslaskur

snepper (< ingl. *snap* klõpsatama), iselukustuv lameda võtmega patentlukk

snobism, *snoobile* omased maneerid ja käitumine

snoob (ingl. *snob*), moenõudeid ja käitumisreegleid liigselt tähtsaks pidav inimene

snoobitsema, *snoobina* esinema

snoobilik, *snoobile* omane, keigarlik

SO (< sks. *Südosten*), kagu

sobor (vn. *собор*), peakirik, toomkirik; kirikukogu, sinod Venemaal XVI—XVII s.

soccus [*-k-*] (ld.), vanaroomlaste madal jalats, eriti king, mida kandsid näitlejad komöödiaetendustel

societas [*-tsi'-*] (ld.), seltskond, selts

sodaliit (< *sooda* + kr. *lithos* kivi), asepäevakivide hulka kuuluv värvusetu v. hall mineraal

sodiaagivalgus e. **zodiaagivalgus**, ehavalgust meenutav helendus taevas sodiaagi lähedal, varakevadine õhtune valgus läänetaevas ja sügisene hommikune helendus idataevas

sodiaak e. **zodiaak** (kr. *zōdiakos kyklos* loomaring), tähtkujude vööND, mida Päike aasta jooksul näivalt läbib. S. jaotatakse juba vanast ajast 12 osaks; enamik neist tähtkujudest kannab juba sellest ajast loomade nimetusi

sodomiit, *sodoomiale* anduv isik

sodoomia (< p.-n.), loomapilastus, inimese suguühe loomaga

sofism (kr. *sophisma*), pettejäreldus, tahtlikult vääradele eeldustele rajatud järeldus, mis formaalselt näib õigena; rajaneb mõistete ja sõnade mitmetähenduslikkusel ning nähtuste eri külgede lahtikiskumisel üksteisest

sofist, 1) filosoofia ja kõnekunsti palgaline õpetaja; 2) Vana-Kreeka valgustaja-filosoof V—IV s. e. m. a. (Protagoras, Gorgias jt.); 3) *sofistikat* tarvitav inimene

sofistika [*-fi'-*], *sofistide* (2) õpetus; sihilik väärade ning petlike järelduste, sofismide tarvitamine; sõnaline kavalus

sofistlik, *sofismides* väljenduv, targutlev, petlik

sofitt [*-i'-*] (it. *soffitto* lagi), näitelava lage vm. varjav dekoratsioon; s - v a l g u s t i, lava lakke kinnitatud horisontaalne lampide rida

soi-disant [*sua dizą'*] (pr.), nõndanimetatud

soirée [*suare'*] (pr.) = *suaree*

sojauba (jaap. < hiina k.), algselt Ida-Aasias, hiljemini ka Ameerikas ja Euroopas levinud üheaastane taim liblikõieliste suguk-st; valku, õli ja tärklist sisaldavaid seemneid tarvit. toiduks, seemneist pressitud s o j a õ l i toiduks ja tehniliseks otstarbeks

sojurgal (mongoli k.), pärilik lään feodaalse maavalduse süsteemis Kesk-Aasias, Lähis-Idas jm.

sokkel (ld. *socculus*), samba v. monumendi alusplaat; vundamendi maapealne osa; *elektr.* hõõg- ja elektronlambi osa, mille abil lamp kinnitatakse pesasse ja ühendatakse vooluringi

sokraatik, vanakreeka filosoofi Sokratese (469—399 e.m.a.) õpetuse, eriti kõlblusõpetuse edasiarendaja; nad moodustasid mitmeid koolkondi (küünikud, kürenaikud jt.)

sokraatiline õppemeetod (Sokratese nime järgi), meetod, mille järgi õpetaja sunnib osavate küsimuste ning analüüsidega õpilasi endid avastama tõde ning tulema otsitavaile järeldustele

sol, *muus.* alusastmiku 5. astme silpnimetus; tähtnimetus *g*

sol., lüh. sõnast *solutio*

solaano (hsp. *solano*), Aafrikast puhuv palav tuul Hispaanias

solaarium (ld. *solārium*), päikesekell; koht päikesevannide võtmiseks, ruum päikeseraviks; vanadel roomlastel terrass v. madal katus maja lõunapoolsel küljel

solaarkliima, teoreetiliselt väljaarvutatud kliima, mis on tingitud ainult Päikese kiirgusest

solaarne (ld. *solāris*), Päikesesse puutuv, Päikese toime alune, päikese-

solaniin (< ld. *solānum* maavits), mugulalistes, sealhulgas ka noores kartulis sisalduv *alkaloid*

solarimeeter (< ld. *sōlaris* päikese- + kr. *metreō* mõõdan), riist Päikeselt Maale kiirguva energia mõõtmiseks

solarisatsioon (< ld. *solāris* päikese-), nähtus, kus plaadi v. filmi tugeva ülevalgustuse all olnud kohad ei muutu ilmutamisel mustaks, vaid ümberpöördult: kõige tugevamalt valgustatud kohad muutuvad läbipaistvaks

sol-bemoll, *muus.* pooltooni võrra madaldatud *sol*; tähtnimetus *ges*

Sol-bemoll-mažoor, *muus.* *mažoor*helistik, mille 1. astmeks on sol-bemoll ja võtmemärgistikus 6 bemolli

soldanell (it. *soldanella*), taim nurmenukuliste suguk-st; kasvatatakse kiviktaimlas

sol-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *sol*; tähtnimetus gis

sol-diees-minoor, *muus.* *minoor*helistik, mille 1. astmeks on sol-diees ja võtmemärgistikus 5 dieesi

soldo, Itaalia münt, = 1/20 liiri

soleerima, *solistina* esinema

solenn (ld. *solennis*), pidulik

solenoid [-*oi'd*] (< kr. *sōlēn* toru + *eidos* kuju), ühesuurusteks keerdudeks keeratud traatjuhe elektrivoolu juhtimiseks; kasut. elektrivoolu magnetvälja suurendamiseks

solfataar (Itaalia vulkaani Solfatara järgi < *solfo* väävel), väävliühendeid jt. gaase eritav kustuv vulkaan

solfedžeerima, *solfedžot* harjutama

solfedžo [-*e'*-] (it. *solfeggio*), sõnadeta (noodinimedega) lauluharjutus muusikalise kuulmise arendamiseks

solicitor [-*li'si*-] (ingl.), alamat liiki advokaat Inglismaal

solidaarne (< ld. *solidus* kindel), ühistundeline, üksmeelne, ühishuviline, ühisvastutav

solidaarsus, ühtekuuluvus- v. ühistunne, huviühisus, seoslikkus

solidariseerima, *solidaarne* olema

solidarism, kodanlik-katoliiklik suund tänapäeva sotsioloogias, tunnustab omandiõigust tootmisvahendele, samal ajal aga püüab lähendada ja lepitada eri klassidesse kuuluvaid inimesi

solidool, määrdeaine, mille põhiosaks on keskmise viskoossusega mineraalõlid

solidus (ld.), Rooma kuldmünt; oli käibel XIII s-ni

solidusjoon, faasidevaheline joon sulamisdiagrammil

solifluktsioon (< ld. *solum* maa + *flūctio* voolamine), maavoole, sulavetest läbiimbunud pinnase allapoole libisemine kallakal pinnal; esineb polaarmail

soliidne (ld. *solidus*), kindel, tubli, usaldatav, põhjalik; *väärikas

solipsism (< ld. *sōlus* ainus + *ipse* ise), äärmine subjektiivne idealism, tunnustab ainsa reaalsusena iseenda «mina», individuaalset teadvust ning eitab välismaailma olemasolu

solipsist, *solipsismi* pooldaja

solist (< ld. *sōlus* ainus), *soolo* esitaja, üksiklaulja v. -mängija

solitaarne (ld. *solitārius*), üksik, üksildane

sollukslamp (< ld. *sōl* päike + *lūx* valgus), vahend soojutusravi tegemiseks

Sol-mažoor (it.), *mažoor*helistik, mille 1. astmeks on *sol* ja võtmemärgistikus 1 diees

sol-minoor (it.), *minoor*helistik, mille 1. astmeks on *sol* ja võtmemärgistikus 2 bemolli

solmisatsioon (< *sol* + *mi*), põhihelide tähistamine silpidega; rütmiline noodinimetuste lugemine ilma laulmiseta

soloikism (kr. *soloikismos*) = *solötsism*

solonets [-*e'*-] (vn. *солонец*), naatriumisooli sisaldav eriline muld Kesk-Aasias jm.

solontšakk [-*a'*-] (vn. *солончак*), pealispinnas lahustuvaid sooli sisaldav muld Kesk-Aasias, Kaspia-äärsetel aladel jm.

solotnik (vn. *золотник*), endine vene kaaluühik; 1 s. = 1/96 naela = umbes 4,25 g

solstiitsium (< ld. *sōl* päike + *stāre* seisma), suvine v. talvine pööripäev

solutio [-*uu'tsio*] (ld.), lüh. sol., lahus

solvaat (< ld. *solvere* üles sulatama, sulama), lahustunud aine ja lahusti ühend

solvatatsioon, *keem.* lahustunud aine ja lahusti osakeste vastastikune seostumine lahuses, *solvaadi* teke

solvent [-*e'*-], lahusti; *ksülooli* sisaldav lahusti ja desinfitseerimisvahend

solventne [-*ve'*-], maksevõimeline

solötsism (ld. *soloecismus*), eksimus õigekeelsus- v. hääldamisreeglite vastu

somaan, kesknärvisüsteemi kahjustav keemiline ründeaine

somaatiline (< kr. *sōma* keha), kehaline, kehasse puutuv, sellele kuuluv

somatogeenne (...kr. *genos* sugu, tekkimine), kehatekkeline, isendi kehas välistegurite mõjustusel tekkinud, s. o. mittepäritav

somatomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), *antropomeetria* haru, mis tegeleb keha mõõtmisega

sombreero (hsp. *sombrero* < *sombra* vari), laiaääreline hispaania kübar

somnambulism (< ld. *somnus* uni + *ambulāre* jalutama), unesränne, kuutõbi; omalaadne seisund, kus inimene sooritab unelaadses seisundis keerulisi liikumisi (käib toas ringi, ronib katusele, puu otsa jne.) ise seda hiljemini mäletamata; on langetõve, hüsteeria jt. haiguste kaasnähuks

somnambuul, *somnambulismi* põdev isik, unesrändaja

somnolentne [-*le'*-] (< ld. *somnus* uni), unine, uimane

somnolentsus [-*e'*-] (ld. *somnolentia*), unisus, haiguslik unine seisund, teadvuse selguse häire nõrgim vorm

sonaat (it. *sonata*), kuni XVII s. iga muusikariistadel ettekantav heliteos; hiljemini mitmest sisuliselt seotud osast koosnev muusikateos ühele v. mitmele muusikariistale

sonant [-*a'*-] (< ld. *sonāre* kõlama), silbikandja, silbi tuumaks olev heliline häälik (s-d on kõik vokaalid ja osa helilisi konsonante)

sonatiin (it. *sonatina*), väike kergesisuline *sonaat*

sond (pr. *sonde*), *med.* metallist, kummist vm. materjalist ora haavade ja kehaõõnte uurimiseks; torukujulise õõness-iga kas võetakse kehaõõntest vedelikku või viiakse vedelikku kehaõõnde

sondeerima (pr. *sonder*), *sondiga* uurima; ettevalmistavalt midagi selgitama, pinda katsuma

sondpall, *meteor.* iseregistreerivate aparaatidega varustatud mehitamata õhupall atmosfääri uurimiseks

sonett [-*e'*-] (it. *sonetto*), keskaegsest itaalia kirjandusest põlvnev luulevorm; 14-realine kindla vormiga luuletus, jaguneb itaalia ja inglise s-iks; s-i p ä r g, kindlal viisil omavahel seotud 15 sonetist koosnev luuletus, mille viimane sonett koosneb kõigi üksiksonettide esimestest ridadest

sonomeeter (< ld. *sonus* heli + kr. *metreō* mõõdan), riist mänguriista keelte võngete seaduste uurimiseks

sonoorne (ld. *sonōrus* helisev), kõlav, helisev; s-d h ä ä l i k u d, helilised häälikud

sonore [-*no'*-] (it.), *muus.* kõlavalt

sookolid (tšehhi k. *sokol* jahikull), 1860. a-il tekkinud tšehhi võimlemisorg-i liikmed, kes propageerisid natsionalismi

sool (< ld. *solūtio* lahus), kolloidlahus

soolo (< it. *solo* üksi), solisti ettekantav pala; orkestri- v. kooriteostes niisugune vaheosa, milles esineb põhiliselt üks mänguriist v. laulja

soolokvartett [-*e'*-] (... it. *quartetto* < ld. *quartus* neli), nelja soololaulja v. -mängija ühisettekanne

soolomootorratas, mootorispordis ilma külgvankrita mootorratas

sooloveksel, *veksel* ühe allkirjaga

sooma I (kr. *sōma*), keha, eriti vastandatult sugurakkudele

sooma II (sanskr.), taim, mille mahlast valmistati Indias erilist usukultuses kasutatavat uimastavat jooki; see uimastav jook

soopor (ld. *sopor* uni), uimus, haiguslikus unetaolises seisundis olemine; teadvuse selguse häire, nõrgem kui *kooma*, tugevam kui *somnolentsus*

soorus (kr. *sōros* kuhi), *bot.* eoskuhi, rühm sporangiume, mis on haril. pealt ühise kattega kaetud

sopka (vn. *сопка*), väike kustunud vulkaan; üksik koonusetaoline mägi v. kink Kaug-Idas

soporoosne, *sooporina* esinev v. iseloomustuv; uimuslik

sopran (it. *soprano*), kõrgeim naishääl; s-d võivad olla dramaatilised, lüürilised ja koloratuursed; sellise häälega lauljanna

sopransaksofon, *saksofon* kõrgete partiide mängimiseks

sorbeerima (ld. *sorbēre*), *füüs.*, *keem.* neelama v. välispinnale siduma. Vrd. *absorbeerima, adsorbeerima*

sorbeeruma, *füüs.*, *keem.* neelduma v. välispinnale kinnituma

sorbent [-*e'*-], *füüs.*, *keem.* sorbeerimisvõimeline aine

sorbiit I (< p.-n.), karastatud terase koostisosa, erakordselt väikeseteraline *perliit*

sorbiit II (< ld. *sorbus* pihlakas), pihlakamarjades, ka ploomides, pirnides jm. leiduv magusamaitseline alkohol, tarvit. suhkru aseainena suhkurtõbistele

sorbitisatsioon, *sorbiidi* omaduste andmine terasele

sorbitool = *sorbiit* II

sordiin (it. *sordina* summuti), tumesti, vahend, mille abil mänguriista helitugevust võib muuta harilikust pehmemaks, helivärvuselt sumedamaks

soreed (kr. *sōros* hunnik), sambliku paljunemisorgan

soreltsement [-*me'*-] (pr. inseneri Georges Soreli (1847—1922) nime järgi), magnesiidist põletamise teel saadud mass, mida kasutatakse selle kiire kivistumise tõttu sideainena

sorgo (it.), kõrreliste suguk-da kuuluv taimeperek., kasvab Aasia, Aafrika soojadel aladel jm.; mõned liigid on tähtsad leivaviljad, andes ka suhkrut

soriit (< kr. *sōreitēs* hunnikutaoline), aheljäreldus, säärane lühendatud liitsüllogism, milles esitatakse vaid viimane järeldus, mis tuletub reast eeldustest

sormait (vn. p.-n. Сормово), rea rauda sisaldavate kõvasulamite nimetus

sorokovka [-*ko'*-] (vn. *сороковка*), *van.* veerandtoobine pudel viina

sororaat (< ld. *soror* õde), ürgkogukondliku korra ajal levinud komme abielluda samal ajal mitme või ühe surma järel vanuselt järgmise õega

sorptsioon (< ld. *sorbēre* neelama), *füüs.*, *keem.* neelamine v. välispinnale sidumine; neeldumine v. välispinnale kinnitumine

sorteerima e. **sortima**, sortidesse jagama, liigitama

sortimendiline, *sortimendile* vastav

sortiment (it. *sortimento*), kaupade valik; kogu samaliigilisi eri sordist esemeid; toodangu koostis liikide, tüüpide, markide, sortide jms. järgi

SOS, meresõidunduses kokkuleppeline rahvusvaheline hädasignaal, ühendatakse põhjendamatult ingliskeelse lausega *save our souls*, «päästke meie hinged»

sossüriaanlus (prantsuse-šveitsi keeleteadlase F. de Saussure'i (1857—1913) nime järgi), keeleteaduses suund, mis peab keelt ühiskondlikuks nähtuseks ning tunnustab keele märgilisust

sostenuto [-*u'*-] (it.), *muus.* väljapeetult, aeglaselt

soterioloogia (< kr. *sōtēria* päästmine, tänuohver päästmise eest + *logos* mõiste, käsitlus), *kirikl.* õpetus Kristusest kui lunastajast

sotii e. ***sotie*** [-*ti'*] (pr.), XV s. alates prantsuse ühevaatuslik satiiriline näidend

sotnik (vn. *сотник*), sadakonnaülem Vana-Venes; leitnandile vastav ohvitseriauaste end. kasakaväes

sotnja (vn. *сотня*), sadakond Vana-Venes; eskadronile vastav end. kasakate väeüksus

sots, *sotsialisti* van. rahvapärane nimetus

sotsiaaldemokraat, *sotsiaaldemokraatia* pooldaja, vastava partei liige

sotsiaaldemokraatia (< ld. *sociālis* ühiskondlik + *demokraatia*), sotsiaaldemokraatlikuks parteiks kujunenud poliitiline suund töölisliikumises; etendas esialgu vene töölisliikumises olulist osa sotsialistlike ideede levitamisel; Lääne-Euroopa riikides jm. vasakpoolne suund, mis on formeerunud sotsiaaldemokraatlikeks parteideks

sotsiaaldemokraatlik, *sotsiaaldemokraatiale* omane

sotsiaalne (ld. *sociālis*), ühiskondlik, ühiskonnasse puutuv

sotsiaalpatriotism = *sotsiaalšovinism*

sotsiaalšovinism (< ld. *sociālis* ühiskondlik + *šovinism*), Esimese maailmasõja ajal tekkinud kodanlik-natsionalistlik suund töölisliikumises, mis pooldab riikidevahelise sõja ajal klassirahu ja oma valitsuse toetamist

sotsialiseerima, ühiskonnastama, kogu ühiskonna omandiks tegema

sotsialism, ühiskonna- ja riigikord, mis on rajatud tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele (riiklikule ja kooperatiiv-kolhooslikule); s-i ajal ei ole ühe inimese ekspluateerimist teise poolt

sotsialist, *sotsialistliku* partei liige

sotsialistlik, *sotsialismisse* puutuv, sellele omane; sotsialistlikusse parteisse puutuv

sotsialist-revolutsionäär, lüh. esseer, marksismile vaenuliku väikekodanliku partei (tekkinud 1902. a. Venemaal) liige. S-r-d võitlesid marksismi vastu, eitades proletariaadi diktatuuri ja partei juhtivat osa revolutsioonilises võitluses

sotsialist-utopist, *utopistliku* sotsialismi esindaja v. pooldaja

sotsieteet (pr. *société*), selts, ühing, ühistu; *biol.* seltsing

sotsiograafia (< ld. *societas* ühiskond + kr. *graphō* kirjutan), kodanliku *sotsioloogia* meetod ühiskondliku olukorra ja ühiskonnas toimuvate muutuste kirjeldamiseks

sotsiolingvistika (... *lingvistika*), keele ja ühiskonna vahekorda ning vastastikust mõju käsitlev keeleteaduse suund

sotsiologiseerima, kirjandust ja kunsti lihtsustatult käsitama, teoseis sotsiaalset elementi liialt esile tõstma ning kunsti spetsiifikat ignoreerima

sotsioloog, *sotsioloogiaga* tegelev isik

sotsioloogia (< ld. *societas* ühiskond + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ühiskonnaõpetus, õpetus ühiskonnast kui terviklikust süsteemist; tekkis XIX s. Prantsusmaal ning sisaldas idealistlikke seisukohti, muutus teaduseks K. Marxi ja Fr. Engelsi loomingus

sotto voce [*votše*] (it.), *muus.* summutatult, poole häälega

sou [*su*] e. **suu** (pr.), prantsuse viiesantiimine raha. 1 s. = 1/20 franki

souper [*supe'*] (pr.) = *supee*

souss (pr. *sauce* < ld. *salsus* soolane), segu joonistamiseks; valmistatakse peenestatud söest või nõest, millele lisatakse liimi; joonistamisel saadakse puhtad mustad toonid

south [*saus*] (ingl.), lüh. S, lõuna; lõunakaar

souvenir [*suveniir*] (pr.) = *suveniir*

sovereign [*sovrin*] e. **sovrin** (ingl.), kuldmünt, vastab ühele naelsterlingile; sisaldab 7,3 g puhast kulda

sovetiseerima (< vn. *совет* nõukogu), nõukogustama

sovetiseeruma, nõukogustuma

sovetism, nõukogude elu-oluga seotud sõna

sovhoos (vn. *совхоз*), riiklik põllumajandusettevõte NSV Liidus

sovrin vt. *sovereign*

spaatel (sks. *Spatel*), lapits, kaheotsaline labidake pulbrite, sademete jm. tõstmiseks

spaatsium (ld. *spatium*), ruum, vaheruum; *trükitehn.* sulgur, trükilaos sõnade vahele asetatav õhuke metalliist sõnade eraldamiseks üksteisest

spagaat (< it. *spaccare* lõhestama), isteasend jalgade sirutamisega ühes joones ette ja taha (kääriste) v. külgedele, nii et reied puutuvad maha

spaghetti [-*ge'*-] e. **spagetid** (it.), peened ja pikad mitteõõnsad makaronid, niitnuudlid

spahi (pr. *spahi* < pärs.), end. Türgi armees ratsaväe tuumikosa; Põhja-Aafrika pärismaalastest moodustatud Prantsuse ratsavägi

spaleer (it. *spalliera*), pidulikel juhtudel auvalveks asetatud sõdurite, kooliõpilaste jne. rida kahel pool käiku v. teed; *aiand.* võrepuu, taimede kasvatamisel kasut. lattidest, traadist, nöörist toestik

spanjel e. **spänjel** (ingl. *spaniel*),

pika siidja karvaga väike madal jahikoer; k ä ä b u s s - d on ilukoerad

spargel (sks. *Spargel* < kr. *asparagos*), *aspari* taimeperek. kuuluv kuni 1,5 m kõrgune mitmeaastane punaste marjadega taim, kasvab metsikult Lõuna-Euroopas ja Kaukaasias; kultuurvormide noored võrsed on söödavad; need söödavad võrsed

sparring (< ingl. *spar* poksilööke andma < it.), poksis kindlate kitsendustega seotud treeningvõistlus

spartakiaad (< ld. p.-n. *Spartacus*), suured spordivõistlused, mis hõlmavad paljusid spordialasid

spartalik (< kr. p.-n. *Sparta*), range, karm (näit. s. eluviis, s. kasvatus)

spartiaat, orjandusliku Sparta valitseva kihi liige

spasm (kr. *spasma*), *med.* kramp, lihaste mittetahtlik pikemat aega kestev, sageli valus tugev kokkutõmme, eriti aga püsiv kramplikult kangestunud olek

spasmiline, *spasmile* omane, kramplik

spasmofiilia (< kr. *spasma* kramp + *philia* armastus, sõprus), lastel esinev kalduvus krampide tekkimiseks

spasmolüütikum (...kr. *lysis* lahustus), krambivastane ravim

spasmolüütiline, krambivastane, krampe kõrvaldav

spastiline = *spasmiline*

speaker [*spii-*] (ingl.) = *spiiker*

species [*spets-*] (ld.), 1) ravimtee, ravimina tarvitatav mitmesuguseist taimedest ja taimeosadest valmistatud teesegu, näit. rinnatee; 2) vermitud münt vastandina arvestusmündile; *biol.* liik; *s. facti* [*-k-*], *jur.* sündinu, toimunud asjaolud, juhtumi kirjeldus

specimen [*spets-*] (ld.), proov; proovitöö; muster

speculum [*-k-*] (ld.), tiivaküüdus, läikiv suline koht linnu tiiva äärel; *s. humanae salvationis* [*-aa- -oo'-*] (ld., «inimese päästmise peegel»), päästepeegel. Vrd. *speekulum*

speditor (< it. *spedire* välja andma) e. **speditöör** (pr. *spediteur*), isik, kes lähetaja arvel, kuid oma nimel toimetab kaupade kättesaatmist

speedway [*spiidwei*], kiirsõidutee Am-s; 300—400 m pikkune ringrada mootorispordivõistlusteks

speekulum (ld. *speculum* peegel), *med.* lehtri- v. torukujuline instrument, mis viiakse keha loomulikesse avaustesse nende seisundi uurimiseks, näit. tupepeegel, ninapeegel

spektaakel (ld. *spectāculum*), vaatemäng, näidend, ettekanne; *lärm, lament

spekter (ld. *spectrum* kujutluspilt), kindla füüsikalise suuruse väärtuste kogum (jaotumine) mingi füüsikalise nähtuse puhul, näit. mitmevärviline riba, mis tekib valguse jaotumisel lainepikkuse järgi; p i d e v s., s., millel esineb katkematu üleminek ühelt värvuselt teisele, näit. hõõguva tahke keha s.; k a t k e l i n e s. koosneb üksikuist piiridega eraldatud värvuseribadest

spektraalanalüüs (...*analüüs*), *füüs.* aine keemilise koostise määramine tema spektri järgi

spektraalaparaat (...*aparaat*), riist spektrite uurimiseks

spektraalne, *spektrisse* puutuv, spektri abil toimetatav, spektris esinev, spektri-

spektrofotomeeter (< ld. *spectrum* kujutluspilt + *fotomeeter*), riist valguse heleduse võrdlemiseks spektri eri osades

spektrograaf (...kr. *graphō* kirjutan), optikariist kiirgusspektri saamiseks ning fotografeerimiseks

spektrogramm (...kr. *gramma* üleskirjutis), *füüs.* taevakeha v. keemilise aine spektri foto

spektroheliograaf (...kr. *hēlios* päike + *graphō* kirjutan), riist Päikese fotografeerimiseks

spektrohelioskoop (...kr. *skopeō* vaatlen), riist Päikese pinna visuaalseiks vaatlusteks ühevärvilistes kiirtes

spektromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist spektrite mõõtmiseks; astmikuga varustatud *spektroskoop*

spektroskoop (...kr. *skopeō* vaatlen), optikariist spektri vaatlemiseks

spektroskoopia, *spektreid* uuriv füüsika osa

spektroskoopiline, *spektroskoopiasse* puutuv

spekulant, *spekulatsiooniga* tegelev isik, hangeldaja, sahkerdaja

spekulatiivne, *spekulatsioonil* rajanev, kiiret ja kerget teenistust arvestav; *filos.* abstraktsele mõtlemisele rajatud, kogemusest ja praktikast lahtikistud

spekulatsioon (ld. *speculātio* väljauurimine, väljavaatamine), kiiret ja kerget teenistust arvestav kauplemine; börsitehing kursivahe omandamise eesmärgil; *filos.* idealismile omane abstraktsus, katsest ja praktikast lahutatud viljatu abstraktne arutlus

spekuleerima, *spekulatsiooni* teostama, oma plaane millelegi rajama

speleoloog, *speleoloogia* eriteadlane

speleoloogia (kr. *spēlaion* koobas + *logos* mõiste, käsitlus), *geol.* koopateadus, õpetus koobastest

sperma (kr. *sperma* seeme), seeme; mehe ja isasloomade sigitamisaine, koosneb lisasugunäärmete valmistatud limajast vedelikust ja munandeis moodustuvaist seemnerakkudest

spermatiid (...kr. *eidos* kuju, välimus), eelseemnerakk, pole veel suguvõimeline (tekib spermatogeneesi kolmandas astmes)

spermatofoor (...kr. *phoros* kandev), seemnerakkude pakk, millena usside, lülijalgsete, limuste ja sabakonnaliste isased paaritamisel oma sugurakke emalooma kehale kinnitavad v. kehha toimetavad

spermatogenees e. **spermiogenees** (...kr. *genesis* tekkimine), seemnerakkude teke

spermatogoon (...kr. *gonē* sünd), ürgseemnerakk, tekib spermatogeneesi esimeses astmes

spermatorröa [*-rõa'*] (...kr. *rheō* voolan), seemnevoolus, seemne väljavoolus ilma erektsiooni v. sugulise erutuseta; esineb haigusliku nähtusena

spermatosoid [*-oi'd*] (...kr. *zōon* loom + kr. *eidos* kuju), ise liikuv seemnerakk

spermatotsüüt (...kr. *kytos* õõs, kott, rakk), seemne-emarakk (tekib spermatogeneesi teises astmes)

spermatseet (...kr. *kētos* suur kala), vaalavõidis, kašeloti peast saadav mass; tarvit. puhastatult salvides jm.

spermatuuria (...kr. *uron* kusi), seemne haiguslik sisaldus kuses

spermiin, *spermas* jm. organismis esinev orgaaniline aine, mida tarvit. ravimina närvisüsteemi tugevdamiseks, suguvõime tõstmiseks jne.

spermiogenees vt. *spermatogenees*

spermium, seemnerakk

spessartiin (Saksamaal asuvate Spessarti mägede järgi), mineraal, granaatide liik

spets, kõnekeelne lühend sõnast *spetsialist*

spetsiaalne (ld. *speciālis*), eriline; erialane

spetsiaalsus, erilisus, erialasus

spetsialisatsioon (pr. *spécialisation* < ld.), mingil alal erialaste teadmiste omandamine; tegevuse keskendamine mingile erialale; töö jaotamine üksikuiks operatsioonideks; suhteliselt kitsaste ja püsivate elutingimustega kohanemine; t o o t m i s e s., ettevõtte tootmistegevuse piiramine teatud toodete ja detailidega

spetsialiseerima, mingiks otstarbeks määrama; mingile erialale suunama

spetsialiseeruma, mingit eriala õppima; mingilt alalt eriteadmisi omandama; *spetsialistiks* saama

spetsialist (pr. *spécialiste* < ld.), eriteadlane, mingit asja põhjalikult tundev inimene; mingi eriala (teaduse, kunsti, tehnika jne.) esindaja; mingit liiki tööga kui kutsealaga tegelev inimene

spetsialiteet (sks. *Spezialität* < ld.), inimese tegevusala, kus ta on saavutanud silmapaistvaid teadmisi; elukutse; eriala

spetsifikatsioon, monteerimisjoonise v. mingi komplekti (masina, seadme vm. tagavaraosade) detailide täpne loetelu; üksikasjalik esitus

spetsifitseerima, üksikasjalikult esitama, spetsiifilisi iseärasusi määrama

spetsiifika (ld. *specificum* erinevus), eripära, ainult teatud esemele v. nähtusele iseloomulike omaduste kogum

spetsiifikum, *med.* erivahend, ravim kindla haiguse vastu

spetsiifiline (ld. *specificus*), eri-, eriomane, eriline

spiccato [*-ka'-*] (it.), *muus.* katkeliselt

spidomeeter (ingl. *speedometer*), kiirusmõõtur, riist, mis näitab liiklusvahendi kiirust, samuti läbisõidetud maad

spiiker (ingl. *speaker* kõneleja), Inglise alamkoja, samuti Am. Ühendriikide esindajatekoja eesistuja; poksikohtunike otsuse kuulutaja vaatajaile

spiikul (ld. *spiculum* otsik, teravik), *zool.* okis, toese nõeljas osa

spikaato (it. *spiccato*), viiulimängus teatav lühike poognatõmme katkeliste helide saavutamiseks, kusjuures iga noot mängitakse eri tõmbega

spikerdama, *spikri* abil kontrolltööd kirjutama; maha vaatama v. kirjutama

spikker (sks. *Spicker*), õpilaste salajane vahend, enamasti kirjutatud sedel kasutamiseks teadmiste kontrollimise puhul

spinaalganglion (< ld. *spīna* selgroog + *ganglion*), seljaajutänk, paksend seljaajunärvi selgmisel juurel

spinaalmeningiit (... *meningiit*), seljaajukelme põletik

spinaalne, seljaaju-, lülisamba-, lülisambasse v. seljaajusse puutuv

spinaalparalüüs (... *paralüüs*), seljaajuhaiguste tagajärjel tekkiv halvatus

spinat (ar.), köögiviljataim, mille lihavaid raua- ja vitamiinirikkaid lehti tarvit. haljassuppide ja püreede valmistamiseks

spindel (sks.), ketramismasina pöörlev osa, millel asetseb värten kedratava lõnga pealekerimiseks; lõiketöötlemismasina osa, annab pöörleva liikumise edasi töödeldavale detailile v. lõikeriistale

spindelpress, *tehn.* kruvipress

spinell [-*ne'*-] (pr. *spinelle*), mineraal, vääriskivi

spinett [-*ne'*-] (it. *spinetta*) e. **virginaal** (ingl. *virginal*), vanaaegne väike klaver

spinn (ingl. *spin*), suurus, mis iseloomustab sisemist impulsimomenti

spinnaker (ingl.), kergest purjeriidest kolmnurkne puri, mis tõmmatakse jahtlaevadel üles pärituule puhul

spinning (ingl. *spinning* ketramine, ketrus), viskeõng, sportlik kalapüügiriist kunstsööda ja latile kinnitatud rulliga

spinozism, B. Spinoza (1632—77) materialistlik filosoofiline õpetus

spintariskoop e. **spinteriskoop** (< kr. *spinthēr* säde + *skopeō* vaatlen), riist stsintillatsioonide jälgimiseks ja loendamiseks

spionaaž (pr. *espionnage*), salakuulamine, luurevõrgu v. salakuulajate kaudu riiklikku saladust moodustavate andmete (majanduslike, poliitiliste, sõjaliste) hankimine ja nende andmete teatamine v. edasiandmine mõnele välisriigile, vaenulikule org-ile v. isikule

spioneerima, *spionaaži* korda saatma

spioon, *spionaažiga* tegelev isik, salakuulaja

spiraal (ld. *spīrālis* < *spīra* käänd, looge), ühe punkti v. telje ümber järkjärguliselt suurenevaid keerde moodustav kõver; kruvijoon; sellise kujuga juhe v. vedru

spiraalne, *spiraale* moodustav; vindikujuline

spirant [-*a'*-] (< ld. *spīrans* puhuv, väljahingav), *lgv.* ahtushäälik; häälik, mille moodustamisel kopsust tulev õhuvool satub ahtusele suukoopas v. huultel (näit. s, z, š, ž, f, v, l, j, r)

spirea [-*e'*-] (ld. *spiraea* < kr.), enelas, perek. roosõieliste suguk-da kuuluvaid taimi; mõnesid kasvatatakse ilupõõsastena

spirill [-*ri'*-] (ld. *spirilla* < *spira* käänd, looge), kruvikeermekujuline kruvipisik

spiritism (< ld. *spīritus* hing), usk vaimudesse ja nendega läbikäimise võimalusse; tekkis XIX s. keskpaiku Ameerikas ja levis Euroopas eriti ulatuslikult XIX s. teisel poolel

spiritist, *spiritismi* pooldaja

spiritistlik, *spiritismi* harrastav, spiritismile omane

spirituaalid, mungaelust rangesti kinnipidava voolu pooldajad frantsiskaanide ordus XIII—XIV s., sattusid vastuollu paavstidega, kes nad inkvisitsiooni abil lõplikult hävitasid; Ameerika neegrite vaimulikud (rahva)laulud

spirituaalne, vaimne

spiritualiseerima, vaimsustama

spiritualism, *filos.* vaimu maailma põhialuseks pidav idealistlik õpetus, eitab mateeria primaarsust

spiritualist, *spiritualismi* esindaja v. pooldaja

spirituoos, vägijook, mis sisaldab üle 25% alkoholi

spiritus [*spii*-] (ld.), hing, vaim; hõngus; *lgv. s. asper*, kreeka keeleõpetuses märk ', mis näitab, et sõna hääldub h-ga; *s. lenis* [*lee*-], kreeka keeleõpetuses hääldumata h märk '; *s. rector.* juhtiv isik, vaimne juht; *s. vini*, piiritus

spiroheet (< ld. *spira* käänd, looge + kr. *chaitē* lakk), mitme keeru ja lookega kruvipisik, näit. süüfilist tekitav s.

spiromeeter (< ld. *spīrāre* hingama + kr. *metreō* mõõdan), aparaat sisse-

ja väljahingatava õhu mahu mõõtmiseks

spiromeetria, kopsude mahu mõõtmine *spiromeetri* abil

spits = *špits*

splanhnoloogia (< kr. *splanchnon* sisemus + *logos* mõiste, käsitlus), siseelundeid uuriv teadus

splendid isolation [*aizolei'šn*] (ingl., «hiilgav eraldumus»), 1896. a. tekkinud lendsõna Inglismaa poliitika kohta ajal, kui Inglismaa polnud liidus ühegi suurriigiga (kuni 1902. a.)

spleniit (< kr. *splēn* põrn), põrnapõletik

spliin (ingl. *spleen*), raskemeelsus, tülpimus elust

splint (sks.), lõhis, poolümartraadist kokkupainutatud pulgake mutri lahtikeerdumise v. poldi väljakukkumise takistamiseks

spodumeen (< kr.), mineraal, liik liitiumisisaldusega pürokseene

spondeiline [-*ei'*-], *spondeustest* koosnev

spondeus [-*de'*-] (kr. *spondeios*), kahest pikast (rõhulisest) silbist (—— koosnev värsijalg

spondüliit (< kr. *spondylos* selgroolüli), selgroopõletik, lülipõletik

spongiin (< kr. *spongos* käsn), sarvaine, mis moodustab käsnaskeleti

spongiit, kivistunud merikäsn

spongioosne, käsnjas

spontaanne (ld. *spontaneus* isetekkeline), iseeneslik; isetekkiv, loomulikult, ilma välise tõuketa esiletulev

sponte sua (ld.), vabal tahtel

spoodium (ld. *spodium* tuhk), kondisüsi, õhuta ruumis sõestatud kont

spoon (vn. *шпон* < sks. *Span* laast), ühekihiline vineer

spoor (kr. *spora* külv, seeme), eos; s-d on haril. eostaimede ja ainuraksete üherakulised sigimisvahendid, tekivad eoslates ja arenevad seemenduseta

sporaadiline (kr. *sporadikos*), üksikuna, hajusana esinev

sporangium [-*a'*-] (< kr. *spora* seeme + *angeion* nõu), eosla, eostaimede moodustis, milles tekivad eosed

spordiloto vt. *loto*

sporiidium e. **sporiid**, sugutul teel tekkinud eos mõnedel seentel

sporofüll [-*ü*-] (< kr. *spora* seeme + *phyllon* leht), eostaime leht, millel asetsevad *sporangiumid*

sporofüüt (... *phyton* taim), eospõlvkond, sugulisel põlvkonnal kasvav eoseid moodustav sugutu põlvkond

sporogoon (... kr. *gonē* sündimine), sambla eospõlvkond

sporogoonia, eossigimine, eoste kaudu sigimine

sporotsüst (< kr. *spora* seeme + *kystis* põis), kotlane, kakssuulase suu ja sooltoruta arenemisjärk

sport (ingl.), füüsilised harjutused ja mängud, kehakultuuri haru, mis on seotud parimate tagajärgede saavutamisega

sportima, *sporti* tegema

sportlane, *spordiga* tegeleja

sportlik, *sportlasele* omane

sporulatsioon (ld. < kr.), eoste (*spooride*) teke ja vabanemine

sprinkler (ingl.), automaatselt tegevusse astuv seade ruumis puhkenud tulekahju kustutamiseks

sprint (ingl.), lühike, võimalikult kiire ja jõurikas lühimaajooks; kasut. ka lühimaaujumise, -suusatamise vms. täh-s

sprinter (ingl.), sportlane, kelle erialaks on lühimaajooksud (vm. lühimaavõistlused)

sprott (sks. *Sprotte* kilu), suitsutatud kilu õlis

spurt (ingl.), järsk tempo kiirendamine, sööst; *jõuline pingutus mingil alal

spurtima, *spurti* tegema

sputnik (vn. *спутник*), tehiskaaslane, kunstlik kaaslane

spänjel vt. *spanjel*

squaw vt. *skvoo*

sr, *steradiaani* tähis

Sr, *strontsiumi* sümbol

ssp., lüh. sõnast *subspecies*

szlachta [*šlja*-] (poola k.) = *šlahta*

St., lüh. ld. sõnast *sanctus*, «püha». Vrd. ka *Saint*

S. T., lüh. ld. sõnadest *salvo titulo*, «arvestades (ärajäänud) tiitlit», v. *sine titulo*, «ilma tiitlita»

staabikapten, sõjaväeline auaste tsaariaegsel Venemaal

staabiohvitser, staabi juures teeniv kõrgem sõjaväelane

staadion (kr. *stadion*), vanakreeka pikkusmõõt, mis kõikus 160—195 m vahel; Vana-Kreekas koht jooksudeks; suur tribüünide, mitmesuguste väljakute ja võistluspaikadega ehitis spor-

divõistlusteks ja kehakultuuripidustusteks

staadium (ld. *stădium* < kr. *stadion*), arenemisaste, järk millegi arenemises

staadiumiline, *staadiumiga* iseloomustuv, arenemisastmel olev

staag (sks. *Stag*), taak, kliiverpoomi ja masti ühendav vaier

staap (sks. *Stab*), sõjavägede juhtimise organ, mis abistab koondiste (sõjaväeosade, suurte allüksuste) ees seisvate ülesannete täitmise juhtimisel komandöri; *juhtimisorgan üldse

staapel (sks. *Stapel*), laevaehituse koht kaldal, kust laev väliskere valmimisel vette lastakse

staapelkiud, tehiskiud, saadakse tehisniitidest koosneva lindi lõikamisel v. rebimisel

staar (ingl. *star* täht), lavatäht, filmitäht

staarost (vn. *старостa*), *aj.* slaavlastel vanem, sugukonnapealik; Poolas asehaldur, hiljem maanõunik

staarostkond, haldusüksus Poola kuningriigis

staaž (pr. *stage*), tegevuse kestus mingi tootmis-, partei- v. ühiskondliku töö alal; ametisse määramiseks v. praktiliste kogemuste omandamiseks kohustuslik ametisoleku aeg

staažikas, pika *staažiga*

staažipraktika, kohustusliku praktika läbitegemine ja kogemuste omandamine *stažöörina* töötamise teel

staatika (kr. *statikē*), tasakaaluõpetus, mehhaanika osa, mis uurib kehade v. kehadele mõjuvate jõudude tasakaalutingimusi; tasakaaluseisund. Vast. *dünaamika*

staatiline, *staatikasse* kuuluv, tasakaalu-; *seisev

staator (< ld. *stāre* seisma), elektrimasinate ja turbiinide liikumatu osa, milles tavaliselt pöörleb liikuv osa (*rootor*)

staatua (ld. *statua*), püstkuju, inimese (v. looma) kolmemõõtmeline raidkuju

staatus (ld. *status*), olukord, seisund; sotsiaalne seisund

stabiilne (ld. *stabilis*), püsiv, muutumatu

stabiilsus, muutumatus, püsivas seisundis olek

stabilisaator, stabiliseeriv seade v. aine, näit. lennuki, raketi, miini jm. sabaosas asuv horisontaalne pind, mille ülesandeks on pikiteljelise tasakaalu andmine

stabilisatsioon, kindlustumine; püsivasse seisukorda viimine

stabiliseerima, kindlustama, püsivasse seisundisse viima; ebasoovitavaid reaktsioone v. protsesse vältima v. pidurdama

stabiliseeruma, kindlustuma, teatud tasemele püsima jääma

staccato [*-ka'-*] (it.), lüh. stacc., katkestatult; vt. ka *stakaato*

stadiaalne, *staadiumide* viisi toimuv, astmeline

stafaaž (sks. *Staffage*), teisejärgulised elemendid maali kompositsioonis, eriti inimesed v. loomad maastikumaalis

stafeerima, *stafaažiga* varustama, ehtima

stafett [*-e'-*] (it. *staffetta*), ratsakiirkäskjalg, ratsakuller

stafülea [*-ea'*] (kr. *staphylea*), põõsastaimede perek., levinud parasvöötmes Euroopas, Aasias ja Ameerikas; kasvatatakse ka ilupõõsana, on enamasti valgeõielised

stafülokokk [*-ko'-*] (< kr. *staphylē* viinamarjakobar + *kokkos* tera), kobarkerapisik, liik kerasarnaseid baktereid, põhjustavad mäda tekkimist

stafüloom (kr. *staphylōma*), silma sarv- v. võrkkesta venimine v. pundumine

stagnatsioon (< ld. *stāgnum* seisev vesi), seisak, tardumus, eriti majanduselus, tööstuses ja kaubanduses

stagneeruma, seiskuma, tarduma

stahhaanovlane (vn. *стахановец* < p.-n. *Стаханов*), *eesrindlik* töötaja, tööeesrindlane (NSV Liidus XX s. 30-ndail ja 40-ndail aastail)

stahhaanovlik (vn. *стахановский*), eesrindlik, stahhaanovlas(t)ele omane

stahhaanovlus, NSV Liidus levinud liikumine, mille eesmärgiks oli anda võimalikult palju toodangut

staier (ingl. *stayer* vastupidav inimene), sportlane, kes on spetsialiseerunud pikkadele distantsidele jooksudes, uisutamises v. jalgrattasõidus; hobune, kes näitab parimat kiirust pikkadel distantsidel

stakaato e. ***staccato***, muus. helide esiletoomine võimalikult lühikeselt, nii

et tekivad pausid (märgitakse punktidega noodi peale v. alla)

stakett [*-e'-*] (it. *steccata*), sõidurajale ülesseatud tara ratsavõistlustel

stalagmiit (< kr. *stalagma* tilk), koopa laest tilkuva vee aurumisel koopa põrandal tekkinud kuhikukujuline tilkekivi

stalaktiit (< kr. *stalaktos* tilkuv), koopa laest allarippuv tilkekivi

staliniit (< vn. *сталь* teras), tugev sulam, mis sisaldab peale raua süsinikku, kroomi, mangaani ja räni; teat. vastupidav klaas

staminoodium (< ld. *stāmen* niit, tolmukas + kr. *eidos* kuju), kõlutolmukas, steriilne tolmukas, milles tolmuterade arenemine on kängu jäänud v. ei toimu üldse

stamp (it. *stampa* pitsat), nurgatempel; *šabloonilisus, trafaretsus

standard (ingl.), määrühik, hulga, omaduste, väärtuste, hinna, aja jne. norm; näidis, eeskuju

standardiseerima, *standardi* järgi käima, seda järgima; standardile vastavaks tegema; vt. ka *standardiseerimine*

standardiseerimine, NSV Liidus teatud normide kehtestamine toodete vormi, suuruse, kvaliteedi jne. kohta, mis on kohustuslik kõigile tootjaile; paljude tooteliikide kokkutõmbamine väikesele tüüpide arvule

standardne [*-da'-*], *standardile* vastav tüüpiline; tüütult ühetaoline

standard of life [*laif*] (ingl.), elutase, elatustase

standardsus [*-da'-*], *standardile* vastavus

standart [*-da'-*] (sks. *Standarte* < it. *stendardo*), (ratsaväe) lipukujuline tähis, plagu

staniitsa (vn. *станица*), kasakaküla; kasakate maa-alaline haldusüksus

stanniol (< ld. *stannum* tina), tinapaber (tarvit. toiduainete pakkimiseks, kaabli valmistamisel jm.)

stannum (ld.), tina

stanovoi [*-oi'*] (vn. *становой*), maapolitseiametnik tsaristlikul Venemaal

stants I (it. *stanza*), it. päritoluga 8-realine stroofivorm (nimetatakse ka oktaaviks); eriliigiks on S p e n s e r i s., mis koosneb 9 värsireast

stants II (sks. *Stanzmaschine*), masin **stantsimiseks**, s. o. esemete hulgaliseks valmistamiseks vastava vormi abil väljapressimise teel

stantsima, *stantsi* (II) abil välja pressima

stapeelia (hollandi arsti van Stapeli järgi), raipelill, Lõuna-Aafrikas kasvav taimeperek. angervaksaliste sugu-k-st; mõnd liiki kasvatatakse toalillena

starka (poola k.), teatav kange vodkaliik

staroveerets (vn. *староверец*), vanausuline; s-d on püsinud vana jumalateenistuskorra juures ka pärast Nikoni uuendusi XVII s.

start (ingl.), lähe, jooksu v. võidusõidu, ujumise ning uisutamise lähtumiskoht v. algusmoment; (lennuki) liikumahakkamine, ärasõit

starter (ingl.), lähetaja, spordikohtunik, kes annab signaali võistluse alustamiseks jooksus, ujumises, uisutamises, jalgrattasõidus jne.; käiviti, mootori mehhaaniline käivitaja

startima, *stardist* väljuma, jooksu v. lendu alustama

stažeerima, *stažööriks* olema, staažipraktikat läbi tegema

stažöör (pr. *stagiaire*), staažipraktikal olija, ameti õppija

stataarne (ld. *statārius* seisev, liikumatu), peatuvalt edasiminev; seletustega varustatud (näit. teksti lugemine)

stateer (kr. *statēr* kaal), paljude Vana-Kreeka vääringute suurmünt kullast, elektronist v. hõbedast

statiiv (< ld. *stativus* seisev), jaland, seadis katse- ja mõõteriistade, fotoaparaatide jm. kinnitamiseks soovitavasse asendisse

statist, tähtsuseta pisiosade ja massistseenide mängija, lähedane *komparsile*, kes esineb vaid tummana; *isik, kelle arvamust ei arvestata; teiste käsul tegutsev isik

statistik [*-i's-*] *statistika* spetsialist

statistika [*-i's-*] (ingl. *statistics* < ld. *status* seisev), arvandmeid koguv ja uuriv teadus; arvuline registreerimine

statistiline [*-i's-*] *statistikasse* puutuv

statokoonia (< kr. *statos* seisev + *konia* tolm, liiv), kuulmeliiv, vaagliiv

statoliit (... kr. *lithos* kivi), vaagkivike, selgrootute *statotsüstis* leiduvate kehakeste nimetus; kuulmekivike

statotsüst [-*ü'*-] (...kr. *kystis* põis), vaagpõieke, selgrootute lihtsa ehitusega tasakaaluelund

statsionaar, paikne asutus, näit. teater oma põhiasukohas; haigla

statsionaarne (ld. *stationārius* seisev, liikumatu), liikumatu, alaline, muutumatu, kohalejääv; s. r a v i, haiglaravi, vastandina ambulatoorsele ravile; s. ü l i õ p i l a n e, ülikoolis kohapeal õppiv üliõpilane

statsioon (ld. *statio* kohalviibimine), majutusmaks

statuaarne (< ld. *statua* püstkuju), kujulaadiline, ümarplastikale omane

statueerima (ld. *statuere*), üles seadma, määrama, otsustama

statuett [-*e'*-] (pr. *statuette*), väike *staatua*, kujuke

status (ld.) = *staatus*

status in statu (ld.), riik riigis

status quo [*kvoo*] (ld.), antud momendil valitsev v. millalgi valitsenud seisund; s. q-d s ä i l i t a m a, endist seisundit alal hoidma; s. q-d t a a s t a m a, varem olnud seisundit uuesti kehtestama

status quo ante bellum [*kvoo*] (ld.), sõja alguseni kehtinud seisund

statuur (ld. *statūra*), kasv, väliskuju

statuut (ld. *statūtum*), põhikiri, eriline põhikorda määrav seadus

stauima (sks. *stauen*), *mer.* lasti eeskirjade kohaselt laevaruumidesse paigutama

stauriid (vn. *ставрида*), kuni 50 cm pikk merekala ahvenaliste seltsist

stauroliit (< kr. *stauros* rist + *lithos* kivi), mineraal silikaatide rühmast; leidub NSV Liidus, Šveitsis, USA-s jm.

steak [*steik*] (ingl.), röstitud ja pannil kiiresti praetud liha

stearin (< kr. *stear* rasv), normaaltemperatuuril tahkete rasvhapete (peam. *steariin-* ja *palmitiinhappe*) segu, tarvit. küünalde valmistamiseks

steariinhape, looduses väga levinud rasvhape, valge kristalne aine

steatiit, mineraal, *talgi* teisend; *tehn.* kunstlik anorgaaniline isoleeraine

steatopüügia (< kr. *stear* rasv + *pygē* tuharad), rasvtuharus, rasvkoe rohkusest tunduvalt tahapoole väljuvad tuharad mõnedel metsrahvastel, eriti hotentoti- ja bušmaninaistel

stecca [-*k*-] (it.), noataoline puust ese, mida skulptor kasutab savi, vaha jm. voolimisel

steel (kr. *stēlē*), vabalt seisev, ülalt pisut ahenev nelinurkne kivisammas; esineb sageli hauamonumendina; *bot.* kesksilinder, keskne juhtkimp, taime varre ja juure seesmine osa

steen (< kr. *sthenos* jõud), tähis sn, MTS-süsteemi jõuühik, jõud, mis massile üks tonn annab kiirenduse 1 m/s², 1 sn = 10³ N

steer (pr. *stère* < kr. *stereos* ruumiline), põletuspuude mõõt, = 1 m³

stegokefaalid (< kr. *stegē* katus + *kephalē* pea), katispealised, väljasurnud ürgsed loomad kahepaiksete klassist; sarnanesid kujult salamandri, sisaliku, krokodilli v. maoga

stegosaurused (...kr. *sauros* sisalik), väljasurnud taimtoiduliste roomajate alamselts; olid kuni 10 m pikad; mööda kogu selga ulatus kuni meetrikõrgune kahekordne hari

stella (ld.), taevatäht

stellaarastronoomia, täheastronoomia, täheteadus, astronoomia haru, mis käsitleb tähesüsteemide ehitust ja arengut

stellaarne, tähe-, tähtedesse puutuv

stellaaž (sks. *Stellage*), mitme vahega riiul, näit. raamatukogudes, tellisetehaseis, ladudes

stelliit (< ld. *stēlla* täht), kõvasulam, mis koosneb põhiliselt koobaltist, kroomist ja volframist; tarvit. kiirlõiketerade, vihtide ja keem. nõude valmistamiseks

stend (ingl. *stand*), alus, lett näituse väljapanekutega; *tehn.* katseseade valmismasinate proovimiseks

stenobiont (< kr. *stenos* kitsas + *bios* elu), piiratud keskkonnatingimustes elav loom (näit. mitut liiki parasiidid)

stenofaagid (...*phagos* neelav), ainult kindlat liiki toitu söövad loomad

stenograaf = *stenografist*

stenograafia (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *graphō* kirjutan), kiirkiri, erimärkide ja lühenditega kirjaviis, mis võimaldab suulist kõnet kiiresti üles kirjutada

stenograafiline, kiirkirjas kirjutatud

stenografeerima, kiirkirjas üles kirjutama

stenografist, kiirkirjutaja, kiirkirjas kirjutaja

stenogramm (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *gramma* üleskirjutis), kiirkirjas üleskirjutatu

stenohaliinne (...kr. *hals* sool), püsisoolane; s-d o r g a n i s m i d, organismid, kes on võimelised taluma ainult väikest vee soolsuse kõikumist. Vast. *eurühaliinne*

stenokardia [-*ka'*-] (...kr. *kardia* süda), rinnaangiin, südamevoolmed, teravad valuhood rinnas

stenoos, kitsenemus, mingi loomuliku avause v. toruja elundi valendiku kitsamaks muutumine

stenotermne [-*te'r*-] (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *thermē* soojus), püsisoojane; s-d o r g a n i s m i d, organismid, kes on võimelised taluma ainult väikest väliskeskkonna temperatuuri kõikumist. Vast. *eurütermne*

stenotüpeerima, stenografeerimismasinaga kirjutama

stenotüpist, *stenografist*, kes oma stenogrammid kirjutusmasinal ümber kirjutab; stenografeerimismasinal kirjutaja

stenotüüpia (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *typos* jäljend, jälg), stenografeerimismasinal kirjutamine; sel masinal kirjutatu

stentando e. ***stetato*** [-*a'*-] (it.), *muus.* aeglaselt, viivitamisi

stentor (Homerose «Iliases» esineva valju häälega heeroldi Stentori järgi), tõrilane, ripsloomade klassi kuuluv loom

stepp I (vn. *степь*), rohtla Venemaal

stepp II (ingl. *step*), samm, tantsusamm

steppima, kontsa ja tallaga rütmis klõbistades tantsima

stepsel (sks. *Stöpsel*), pistik

steradiaan (< kr. *stereos* ruumiline + *radiaan*), tähis sr, ruuminurga mõõtühik; 1 sr on tipuga kera keskpunkti toetuv **ruuminurk**, mis haarab kera pinnal raadiuse ruuduga võrdse pindala

stereo- (< kr. *stereos*), keha-, ruumi-; kõva

stereofooniline (...kr. *phōnē* heli), ruumiheliline; s. h e l i, ruumilisusefektiga heli

stereofotograafia (...kr. *phōs* valgus + *graphō* kirjutan), *stereoskoopiliste* piltide valmistamine

stereofotogrammeetria (...kr. *gramma* üleskirjutis + *metreō* mõõdan), maapinnast topograafiliste võtete saamine, mille puhul saadakse peale kontuuride ka sügavusefekt; jaguneb õhu- ja maa s-ks

stereokaamera (...*kaamera*), stereoskoopiline fotoaparaat

stereokeemia, *keemia* osa, mis uurib aatomite ruumilist paigutust molekulis

stereokomparaator (< *stereo-* + *komparaator*), riist esemete mõõtmete määramiseks stereoskoopilistel ülesvõtetel

stereokroomia (...kr. *chrōma* värvus), vesiklaasiga ülepritsitavate vesivärvide abil seinale maalimine

stereomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), *mat.* elementaargeomeetria osa, milles käsitletakse ruumikujundeid ja nende omadusi

stereomeetriline, *stereomeetriale* omane, ruumilisi kujundeid käsitlev

stereoskoop (< *stereo-* + kr. *skopeō* vaatan), optikariist, mis võimaldab saada ruumilise kujutise mulje, kui vaadelda ühe silmaga üht, teise silmaga teist stereoskoopilist pilti

stereoskoopiline, *stereoskoobi* abil teostatav; kolmemõõtmeliste (pikkus, laius, sügavus) ruumiliste kujutistega seotud; s. f o t o a p a r a a t, fotoaparaat kahe objektiiviga, mis on asetatud teineteisest silmade vahemaa kaugusele; s. k i n o, kino, kus filme näidatakse nii, et vaatajal tekib ruumilisuse illusioon

stereotüpeerima (< *stereo-* + kr. *typos* jäljend, jälg), üksikuist trükitähtedest, -märkidest jne. koostatud trükilao järgi plaadikujulist teisendit (*stereotüüpi*) valmistama

stereotüüp, metallist, kummist v. plastmassist trükivorm, mis on trükilao v. klišee koopia (tarvit. kordustrükkide, suurte tiraažide, eriti aga *rotaatoril* trükkimiseks); *psühh.* kinnistunud tingitud reflektoorsete seoste kogum, mis väljendub isiku harjumustes, käitumislaadis, õppimis- ja tööjõudluses

stereotüüpia, *stereotüübi* valmistamise protsess

stereotüüpiline, *stereotüübi* abil val-

mistatud; *loog.* *stereotüübile* omane, kindlasuunaline, harjumuspärane

stereotüüpne, muutumatult korduv, šablooniline, kulunud; igav; stereotüüpiline

steriilne (ld. *sterilis* viljatu), haigusidutu; mikroobivaba; sigimatu, viljatu

steriin vt. *sterool*

sterilisaator, *sterilisatsiooni*aparaat, haigusidutuks tegemise vahend

sterilisatsioon (< ld. *sterilis* viljatu), steriliseerimine

steriliseerima, haigusidutuks tegema; mikroobe ja nende eoseid hävitama; viljatuks tegema (näit. õit); operatiivselt v. kiiritamise abil sigimatuks v. sigitusvõimetuks tegema (sugunäärmeid säilitades)

steriliseeruma, haigusidutuks muutuma

sterlet (vn. *стерлядь*), tuurlaste hulka kuuluv kuni $1^1/_4$ m pikkune kala (Musta, Kaspia ja ka Põhja-Jäämere vesikonnas)

sterling (ingl.), Inglise kuld- ja hõberahade proovi standard; keskaegne Inglise hõberaha

sternaalne (< ld. *sternum* rinnak, rinnaluu < kr.), rinnaku-

steroidid [*-oi'-*] (< kr. *stereos* tugev), rühm looduses laialt levinud bioloogiliselt tähtsaid orgaanilisi aineid; nende hulka kuuluvad steroolid, mitmed hormoonid, sapphapped jm.

sterool e. **steriin** (< kr. *stereos* tugev), organismides leiduv orgaaniline ühend, küllastumata alkohol; s-d moodustavad koos fosfatiididega *lipoidide* olulise osise

stetato vt. *stentando*

stetoskoop (< kr. *stēthos* rind + *skopeō* vaatan), kuulatlustoru, toru haigete läbikuulamiseks

steward [*stjuard*] (ingl.) = *stjuuard*

stibiin (< ld. *stibium* antimon), antimoni ja vesiniku ühend

stibium (ld.), antimon

stibniit, sama mis *antimoniit*

stigma (kr. *stigma* piste, arm, märk), märk, tähn; vanal ajal põletusmärk orjade v. kurjategijate kehal; punased laigud ja haavandid kehal, mis on hüsteeria iseloomustavaiks tunnuseiks; hingeava, ava, millega algab putukate, ämblikulaadsete ja hulkjalgsete kehapinnal õhusoon e. trahhee

stigmasterool, üks steroididest, esineb sojaubades

stihhel (sks. *Stichel*), uurits, kaevits

stihhomüütia (kr. *stichomythia*), värsside jagamine draama kõnelevate tegelaste vahel selliselt, et iga vastus koosneb ühest värsist

stiihia (kr. *stoicheion* element), takistamatu jõuga toimiv loodusnähtus, näit. torm; looduse põhielemendid vanakreeka materialistidel: tuli, õhk, vesi ja maa

stiihiline, loodusjõuline; *organiseerimatu, reguleerimatu

stiil (pr. *style* < ld. *stilus* kirjutuspulk < kr. *stylos* sammas), iseloomulik kujutus-, väljenduslaad, põhiliste ideelis-kunstiliste iseärasuste kogum kirjaniku, kunstniku, helilooja jne. loomingus; töötamisviis, -meetod; isikupärane käitumis- ja elamislaad

stiilikas, hea *stiiliga*, väljenduslaadilt ilmekas

stiililine, kindlale *stiilile* omane, stiilisse puutuv

stiilne, ühtlast *stiili* ilmutav, stiilinõudeile vastav

stiimer (ingl. *steamer*), aurik, aurulaev

stiimul (ld. *stimulus* astel, kepp), ergutus-, virgutusvahend; ajendav põhjus

stilb (< kr. *stilbos* läikiv, särav), tähis sb, *füüs.* heleduse ühik; 1 sb on pinna heledus, kui 1 cm² suurune pind annab normaali suunas valgustugevuse 1 kandela

stilett [*-e'-*] (it. *stiletto*), nelja- v. kolmekandilise peene teraga ristikujuline pistoda

stilisaator, oma loomingus *stilisatsiooni* kasutav kunstnik

stilisatsioon (< ld. *stilus* kirjutuspulk < kr. *stylos* sammas), teatavaile stiilinõudeile kohandamine; tinglike dekoratiivsete vormide domineerimine kunstiteoseis tegelikkuse realistliku edasiandmise üle

stiliseerima, *stilisatsiooni* teostama

stiliseering, stiliseeritud kujutis, ese, teos

stilist, kirjanduslikku *stiili* valdav inimene, heas stiilis kirjutav isik

stilistika [*-li'-*], teadus stiilist, kirjandusteooria osa, mis vaatleb keeleelementide sihipärast kasutamist teoseis

stilistiline [*-li's-*], *stilistikale* omane

stilomeeter (< ingl. *steel* teras + kr. *metreō* mõõdan), fotomeetrilise seadisega spektroskoop metallisulamite ja mineraalide spektraalanalüüsiks

stimulaator (< ld. *stimulāre* ergutama), ergutav vahend v. ravim

stimulatsioon (< ld. *stimulus* astel), ergutamine, virgutamine

stimuleerima (ld. *stimulāre*), ergutama, virgutama

stipendiaat, *stipendiumi* saav isik

stipendium [*-e'-*] (ld. *stipendium* tasu), igakuine rahaline toetus, näit. õpilastele ja üliõpilastele; abiraha õpinguiks, teaduslikuks tööks v. kunstiloominguks jne.

stividor (ingl. *stevedore* < hsp. *estivador*), välismaa sadamates laeva laadimist ja lossimist juhatav isik

stjuardess [*-e'-*] (ingl. *stewardess*), naisstjuuard, reisilaeva v. -lennuki naisteenija

stjuuard (ingl. *steward*), laevateener, -kelner

stohhastiline [*-a'-*] (< kr. *stochastikos* õigesti oletav), *mat.* juhuslik, tõenäone

stoik (kr. *stōikos*), *stoitsismi* pooldaja; *inimene, kes kindlalt ja mehiselt kannab õnnetusi

stoiline, *stoitsismi* puutuv; külmavereliselt rahulik

stoilisus, *stoikule* omane käitumislaad, vankumatus eluraskustes, kindlameelsus

stoitsism (kunstnik Polygnotose piltidega kaunistatud portikuse Stoa järgi), antiikses orjandusliku ühiskonna filosoofias valitsenud suund (III s. e. m. a. — II s. m. a. j.), mille pooldajad (Zenon, Kleanthes jt. Vana-Kreekas; Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius Roomas) olid oma vaadetes materialismi ja idealismi vahel. S-i järgi on mõttetarga ülesandeks vabaneda kirgedest ja ihadest ning elada mõistusele kuuletudes; *tugevus, kindlus eluraskustes ja kannatustes

stoitsistlik, *stoitsismile* omane

stoll (sks. *Stollen*), rõhtkaevus, maapinnale avanev rõhtne käik kaevanduses

stomatiit (< kr. *stoma* suu), suupõletik, suu limaskesta põletik

stomatoloog, *stomatoloogia* eriteadlane; hambaarst

stomatoloogia (< kr. *stoma* suu + *logos* mõiste, käsitlus), teadus lõualuu ja suuõõne piirkonna haigustest; hambaarstiteadus

stomatoloogiline, *stomatoloogiale* omane

stone [*stoun*] (ingl.), ingl. kaubanduslik kaaluühik, = 6,35 kg; tarvit. ka teistes suurustes

stoola (ld. *stola* < kr. *stolē*), maani ulatuv tuunikasarnane naiserõivas Vana-Roomas; roomakat. ja anglikaani kiriku vaimuliku ametivöö

stoolon (ld. *stolo*), võsund, pikenenud külgvõsu, mille abil taim vegetatiivselt paljuneb

stoopor (< vn. *штопор* < holl. *stopper*), lennuki kruvijooneline laskumine

stoor (pr. *store*), rullkardin

stoovima (alamsks. *stowen*), tükeldatud toiduaineid võis, jahus ja mingis vedelikus hautama

stopang, ühekordne stoppamine

stopp (< ingl. *stop* seisma), seisal, paigal!

stoppama, peatuma, toppama

stopper (ingl.), soovitaval hetkel käivitatav ja seisatav kell ajavahemike täpseks mõõtmiseks

stopptuli, jõuvankri tagatuli, mis pidurdamisel süttib

storneerima, *stornot* tegema, storno abil parandama

storneering, ühekordne storneerimine

storno (it.), ebaõiget sissekannet tühistav lausend raamatupidamises; kindlustuspreemia tagasimaksmine kindlustuse võtjale

storting [*stuur-*] (norra k. < *stor* suur + *ting* nõukogu), Norra parlament, koosneb ülem- ja alamkojast

stotinka [*-i'-*] (bulg. *стотинка*), Bulgaaria rahaühik, = 1/100 leevi

strabism (< kr. *strabos* kõver, kõõrdi olev), kõõrsilmsus, silmade seisund, mille puhul silmade vaatejooned pole rööbiti

stradivaarius, it. viiulimeistri Antonio Stradivari (1648—1737) või tema poegade valmistatud kaunikõlaline viiul

strangulatsioon (ld. *strangulātio*), poomine, kägistus, pitsumus, lämbumine

strasnik (vn. *стражник*), tsaariaegne alampolitseiametnik maal

strass (sks. *Straß*), eriline pliiklaas,

mida suurepärase läike ja kerge lihvitavuse tõttu tarvit. vääriskivide järeletegemisel

strateeg (kr. *stratēgos* väepealik), Vana-Kreekas väepealik; nüüdisajal *strateegia* tundja

strateegia (kr. *stratēgia*), sõjapidamiskunst; sõjateaduse tähtsaim osa: oskus teostada suuri operatsioone ja sõdu, hõlmab ka kõrgema väejuhatuse ja kindralstaabi tegevuse relvastatud jõudude ettevalmistamisel sõjaks; ühiskondliku, poliitilise võitluse juhtimise õpetus; *läbimõeldud kavakindel tegutsemine

strateegiline, *strateegiasse* puutuv, kavalalt plaanitsetud

strategeem, sõjakavalus

stratifikatsioon (< ld. *strātum* kate + *facere* tegema), 1) *geol.* kihistumus, lademelisus; 2) atmosfääri (samuti mere- ja jõevee) kihiline ehitus, mis on tingitud kihtide füüsikalistest omadustest (temperatuurist, tihedusest jt.) eri kõrgustes (sügavustes); 3) stratifitseerimine, pika idanemisajaga seemnete külviks ettevalmistamine niiskuse ja temperatuuri abil

stratifitseerima, *aiand.* kihitama, seemneid liiva- v. turbapurukihtide vahele asetamise teel külviks ette valmistama

stratigraafia (< ld. *strātum* kate + *graphō* kirjutan), kihiõpetus, geoloogia osa, mis uurib settekivimikihtide vanuselist järjestust, kihtide vanust ning maakoore kihtide moodustumise protsessi

stratigraafiline, *stratigraafiasse* puutuv, kihiõpetuslik

stratioodid (kr. *stratiōtēs*), Albaaniast ja Moreast pärit kergeratsaväe sõdurid; olid XV ja XVI s. mitme riigi, eriti Veneetsia teenistuses

stratonaut (< ld. *strātum* kate + kr. *nautēs* meresõitja), *stratosfääri*lendur

stratopaus (... ld. *pausa* < kr. *pausis*), *stratosfääri* ja *mesosfääri* vahekiht (u. 50 km)

stratoplaan (... ld. *plānum* tasapind), lennuk sõitudeks *stratosfääri*

stratosfäär (... kr. *sphaira* kera), *troposfäärist* kõrgemal asuv õhkkonna kiht, väiksematel laiustel 16—50, suurematel 30—50 km

stratosfäärirakett, rakett lendudeks *stratosfääri*

stratostaat (< ld. *strātum* kate + kr. *statos* seisev), *aerostaat* lendudeks *stratosfääri*

street [-*ii*-] (ingl.), tänav

streik (ingl. *strike*), üks proletariaadi klassivõitluse põhilistest vormidest kapitalistlikes maades, väljendub harilikult ajutises kollektiivses keeldumises tööst

streikima, *streiki* korraldama, tööst keelduma

strekk (sks. *Strecke*), maapinnale mitteavanev rõhtkäik kihi lebamise suunas

strelets [-*le*'-] (vn. *стрелец*), jalaväepalgasõdur Moskva Venemaal XVI—XVII s.

streptobatsill (< kr. *streptos* ketike + *batsill*), ahelpisik

streptokokk [-*ko*'-] (... kr. *kokkos* tera), ahelkerapisik, kerasarnaste, kette moodustavate bakterite nimetus

streptomütsiin (... kr. *mykēs* seen), antibiootikum, mis takistab mõnede mikroorganismide elutegevust, arenemist ja paljunemist; raviva toimega ka mõnede tuberkuloosivormide puhul

streptotsiid (... ld. *caedere* surmama), *streptokokkide*-, stafülokokkide-, gonokokkide- jt. vastane ravim, tarvit. angiini, roosi, tripperi, meningiidi jt. haiguste ravimisel

stress (ingl., «pinge»), organismi eriline füsioloogiline reaktsioon vastuseks sise- v. väliskeskkonna ebameeldivaile faktoreile, näit. külmale, näljale, vaimsetele ja kehalistele traumadele, röntgenikiirtele

stressor, sise- v. väliskeskkonna ebameeldiv faktor, mis põhjustab organismis *stressi*

stretto (it.), *muus.* lühidalt (fuuga lõpul häälte lühendatud esitamise puhul)

stricto sensu [*see*-] (ld.), ranges, täpses mõttes

stridulatsiooniaparaat (< ld. *stridere* siristama + *aparaat*), *zool.* siristi, teatavail lülijalgseil (ritsikatel, siristilastel jt.), eriti isaseil putukail mitmesuguseil kehaosadel asetsev seadis, mis võimaldab kõvade kitiinosade üksteise vastu hõõrdumisel v. vastava kile võnkumapanekul tekitada sirtsuvat heli

strigolnik (vn. *стригольник*), Novgorodi ja Pihkva kaubarahva seas XIV—XV s. levinud usulahu liige

striktne (ld. *strictus*), rangesti täpne, ülitäpne

striktuur (ld. *strictūra* kokkupigistamine), *med.* ahend, torujate elundite valendiku tunduv kitsenemus, eriti mingi haigusliku protsessi tagajärjel tekkinud armide tõttu

stringendo [-*ndže*'-] (it.), *muus.* ägestudes, s. o. ettekande tempot vähehaaval kiirendades

stringer (ingl.), laeva tugevdusosa piki laeva põhjas, külgedes v. teki all

strippermasin (< ingl. *strip* lahti rõivastuma), masin terasevalu väljavõtmiseks matriitsist

striptiis (ingl. *strip-tease*), öölokaalides lahtirõivastumisetendus, mille puhul esinejanna tantsu ja laulu saatel heidab eneselt tükk-tükilt rõivad

stritsel (sks. *Striezel*), piklik magus palmiksai

strobilatsioon (< kr. *strobilos* käbi), käbistumine, karikloomadele omane mittesuguline sigimisviis, mille puhul polüüp jaguneb reaks üksteisel asetsevaiks kettaiks, moodustades käbi meenutava käbise e. *stroobili*

stroboskoop (< kr. *strobos* keeris + *skopeō* vaatan), optikariist kiiresti kulgevate perioodiliste protsesside uurimiseks perioodiliselt katkestatavate valgusklirtega valgustamise teel

strofandipõõsad [-*fa*'-] (< kr. *strophē* pöörlemine + *anthos* lill), peam. mürgised ronipõõsad v. pisipuud troopilises Aafrikas ja Aasias; nende seemneist valmistatakse ravimeid

strofantiin, *strofandipõõsaste* seemneist valmistatud valge mõru pulber (tarvit. südametegevuse virgutamiseks)

stromatopoor (< kr. *strōma* ase, sängikate + *poros* ava), väljasurnud hüdralaadne loom

strontsianiit, mineraal, koostiselt *strontsium*karbonaat (tarvit. suhkru keetmisel, samuti pürotehnikas ja keemiatööstuses)

strontsium (< p.-n.), sümbol Sr, element, järjenr. 38, aatomm. 87,62; hõbedaläikeline leelismuldmetall

stroobil (kr. *strobilos* käbi), *zool.* mõningate usside lülidest v. segmentidest koosnev keha; käbis, kettaiks jagunenud karikpolüüp; *bot.* paljasseemnetaimede paljunemisorgan

stroof (kr. *strophē* pöörlemine), salm, luuletuse osa, vormiliselt üksteisega tihedamalt seotud värsiridade üksus luuletuses; vanakreeka koorilüürikas tants koorilaulu saatel

stroofika, *stroofe* käsitlev poeetika osa

stroofiline, *stroofideks* jagunev

strooma (< kr. *strōma* ase, sängikate), *biol.* põhikude, tugikude; *med.* organi v. kasvaja tugikude; *bot.* kloroplasti värvitu põhimass

stropp (ingl. *strop*), köis- v. kettsilmus, mille abil laadimisel raskus riputatakse kraanakonksu külge

struggle for life [*stragl for laif*] (ingl.), võitlus olemasolu eest, oleluse võitlus

struktuuraalne, *struktuuri* arvestav, sellest huvituv

strukturalism, struktuuraalne lingvistika, mitme XX s. keeleteadusliku suuna (Praha funktsionaalne lingvistika, Kopenhaageni glossemaatika, deskriptiivne lingvistika jt.) üldnimetus; *psühh.* psüühikat terviklikuna v. struktuursena käsitav suund; üldse humanitaarteaduste suund, mis huvitub eelkõige uurimisobjekti struktuurist ning selle avastamise menetlustest

strukturalistlik, *strukturalismile* omane

struktuur (ld. *structūra*), koetis, (sise)ehitus; süsteemi elementide suhteliselt püsiv põhiseos

struktuuriline, *struktuurile* omane, ehituslik

struktuurivalem, molekuli ehitust kujutav valem

struktuurne, kindla ehitusega

struuma (ld. *strūma*), hõõtsik, kilpnäärme haiguslik suurenemine

strühniin (< kr. *strychnos* karumustikas), s-i-p-u-u-d-e seemneis ja koortes sisalduv väga mürgine alkaloid, tarvit. vereringehäirete, silmahaiguste jne. puhul, samuti loomkahjurite hävitamiseks

strühniinnitraat (... *nitraat*), ergutav ravim

stseen (ld. *scaena* < kr. *skēnē* telk), lavateose väikseim ühtne osa, etteaste; *sündmus, vaatepilt, väljakutsuv käitumine

stseeniline, *stseeniga* iseloomustatav

stsenaarium (it. *scenario*), filmi, ka mõne muu etenduse, tseremoonia vms. üksikasjaline kavand. Vrd. *libreto*

stsenarist, *stsenaariumi* autor

stsientsioloogia e. **stsientoloogia** (< ld. *scientia* teadus; teadmised + kr. *logos* mõiste, õpetus), teadus v. õpetus teadustest ja nende ajaloost

stsilla (ld. *scilla*), siniliilia, liilialiste suguk-da kuuluv, peam. varakevadel õitsev siniseõieline taim

stsintillatsioon (ld. *scintillātio* vilkumine), *astr.* kinnistähtede heleduse ja värvuse näiv kiire vahelduv muutumine, vilkumine; *füüs.* välgatus, lühiajaline nõrk valgussähvatus, mis tekib laetud osakeste neeldumisel luminestseerivas keskkonnas

studeerima (ld. *studēre* õppima), ülikoolis õppima

student [-e'-], *van.* üliõpilane

studiosus [-oo'-] (ld.), lüh. stud., üliõpilane

stukatuur (it. *stuccatura*), *van.* krohv

stukk (< it. *stucco* kips), kipskrohv

stupiidne (ld. *stupidus*), piiratud mõistusega, nürimeelne

stuporoosne (< ld. *stupor* tundetus), tardumuslik, uimane; nürimeelne

stuprum (ld.), *jur.* kuritegu normaalse suguelu vastu

stuudio (it. *studio* püüe, õppimine), ateljee, kunstniku, ringhäälingu vm. tööruum; asutus kunstikaadri ettevalmistamiseks; algajate noorte näitlejate teater

stuudium (ld. *studium*), ülikooliõpingud, teaduseharrastus

stuupa (sanskr.), arhitektuuritüüp budistlikus kunstis; haril. massiivne poolkerakujuline kiviplaadistikuga kaetud ehitis, mida ümbritseb väravatega (kivi)tara; varjab pühamus haril. mõnd reliikviat

stuupor (ld. *stupor*), *med.* tardumus, vaimuelu haiguslik langus, liikumatuses avalduv vaimne häire

Ständchen [šte-] (sks.), äratuslaul, -mäng; serenaad

stöhhiomeetria (< kr. *stoicheion* alus, element + *metreō* mõõdan), keemia haru, mis uurib keemiliste ühendite kvantitatiivseid suhteid reaktsioonides

stöhhiomeetriline, *stöhhiomeetriasse* kuuluv

stüliit (< kr. *stylos* sammas), sambapühak, kristlik erak, kes oma askeetlikku eluideaali teostab samba otsas elades

stülobaat (kr. *stylobatēs* < *stylos* sammas + *bainō* astun), vanakreeka templi astmetaoliselt tõusva aluse ülemine pind

stüreen e. **stürool** (< kr. *styrax* + ld. *oleum* õli), süsivesinik, vees lahustumatu värvuseta vedelik, tarvit. plastmasside ja sünteeskautšuki tootmisel

stüüraks (kr. *styrax*), lõhnav vaik, saadakse mitmesuguste põõsaste tüvedest; tarvit. parfümeerias ja meditsiinis; *bot.* põõsas stüüraksiliste sugu-k-st, kasvab Lõuna-Euroopas ja Vahemeremail

stylos [-ü'-] (kr.), sammas. Vt. *still*

suaavid (pr. *zouaves*), end. Prantsuse Alžeeria regulaarväe sõdurid

suaree (pr. *soirée*), pidulik õhtune koosviibimine kutsutud külalistele

sua sponte (ld.), vabatahtlikult

sub- (ld. *sub* all), lähis-; alam-, all-; ala-

subakuutne (...*acūtus* terav), *med.* alaäge, nädalaid vältav, ägeda ja kroonilise vahepealne

subalpiinne (...*alpiinne*), Alpide madalamasse vegetatsiooniastmesse kuuluv, mäestiku teatud kõrgusastmele omane

subalternne (...ld. *alternus* vahelduv), alluv, mitteiseseisev

subantarktiline [-ta'-] (...*anti-* + *arktiline*), lõunapoolkeral subarktilisele vastav; s. v ö ö d e, lõunapoolkeral subarktilisele vöötmele vastav vööde

subarktiline (...*arktiline*), arktilise ja parasvöötme vahel asetsev; s. v ö ö d e, arktilise ja parasvöötme vahel asetsev siirdeala

subatlantiline [-la'-] (Atlandi ookeani nime järgi), niiskest, jahedast jääajajärgsest kliimastaadiumist pärinev

sub auspiciis [-pi'ts-] (ld., «auspiitside all», (kellegi) kaitse all v. juhtimisel

subboreaalne (< *sub-* + *boreaalne*), soojast ning kuivast, aeglaselt jahenevast kliimastaadiumist pärinev

sub conditione [konditsioo-] (ld.), tingimusel

subdominant [-a'-] (...ld. *dominans* valitsev), *muus.* alamdominant; laadi 4. aste, näit. Do-mažooris *fa*

suberiin (< ld. *sūber* korgipuu, kork), korkaine

subfebriilne (< *sub-* + *febriilne*), kerge palaviku puhul esinev

subfossiilne (...*fossiilne*), kivistumisprotsessi alguses olev

subito (it.), *muus.* äkki

subjekt [-e'-] (ld. *subjectum*), 1) inimene, kes tunnetab välismaailma (*objekti*) ja mõjustab seda oma huvidele alistamise eesmärgil; 2) loogiline alus; grammatiline alus

subjektiivne, ainult antud *subjektile* omane, isiklik, isiklikule arvamusele vastav. Vast. *objektiivne*

subjektivism 1) = s u b j e k t i i v n e i d e a l i s m (vt. *idealism*); 2) kodanliku sotsioloogia suund, mille järgi ühiskonna arenemist ei määra objektiivsed seaduspärasused, vaid subjektiivsed faktorid; üksikisikute tahe, püüded; 2) isiklik, erapoolik suhtumine millessegi

sub judice [juuditse] (ld., «kohtuniku all»), kohtuasja veel otsustamata olles

subjunktiiv vt. *konjunktiiv*

subkortikaalne (< *sub-* + ld. *cortex* koor), koorealune, eriti suuraju koore alune

subkutaanne (...ld. *cutis* nahk), nahaalune (näit. s. süste)

subliimne (ld. *sublīmis*), ülev, kõrge

sublimaat (ld. *sublimātus* ülestõstetud), 1) elavhõbekloriid, tugev mürk (tarvit. desinfitseerimiseks jm.); 2) *sublimatsiooni* saadus

sublimaator, *sublimatsiooni*aparaat

sublimatsioon (< ld. *sublimāre* üles tõstma), *keem.* protsess, milles tahke aine muutub soojendamisel gaasiliseks, ilma et vahepeal tekiks vedelat olekut; vaimu, tunnete, kommete jne. õilistamine

sublimeerima, *sublimatsiooni* teostama; õilistama, peenemaks muutma

sublimeeruma, tahkest olekust gaasilisse olekusse üle minema; õilistuma, peenemaks muutuma

submariinne (< *sub-* + ld. *marīnus* mere-, mereline), merealune

subordinatsioon (...ld. *ordinātio* kordaviimine), alistumus, alluvus; *lgv.* alistus, liitlausete ja sõnade sõltumus üksteisest

subordineerima, alistama, allutama, allumisvahekorda seadma

subordineeruma, alistuma, allumisvahekorda astuma, alluma

subpolaarne (< *sub-* + *polaarne*), polaar- ja parasvöötme üleminekualale kuuluv v. sellele omane

subproduktid [-du'-] (...*produkt*), looma pea, siseelundid, saba ja jalad toiduainena

subregioon (...ld. *regio*), alamvaldkond

subrett [-e'-] (pr. *soubrette*), koomilises ooperis, operetis, muusikalis v. laulumängus kelmikate ja üleannetute naisosade täitja

sub rosa (ld., «roosi all»), vaikimise, resp. saladuskatte all

subrovka [-o'-] (vn. *зубровка*), lõhnheinaviin

subsideerima, *subsiidiumi* välja andma; rahalist abi osutama

subsidiaarne, aitav, toetav

subsiidium (ld. *subsidium* abi), toetus, abi; abiraha; rahalised v. ainelised vahendid, mida riik annab toetuseks kohalikele võimuorganeile, firmadele, üksikisikutele v. teistele riikidele; *aj.* vana-aja roomlaste lahingukorras reservväed, mis saadeti viimases järjekorras võitlusse

subsisteerima (ld. *subsistere*), kestma, püsima; elatusvahendit evima

subsistents [-e'-], elatusvahend, peatoidus

subskribent [-e'-] (< *sub-* + ld. *scribere* kirjutama), allakirjutaja; ettetellija

subskriptsioon, allakirjutamine; ettetellimine; käibele lastavate väärtpaberite avalik väljapakkumine

sub specie aeternitatis [-ts- äternitaa'-] (ld.), igaviku vaatekohalt

subspecies [-e'ts-] (ld.), lüh. ssp., *biol.* alamliik

substantiiv [-u'-] (ld. *substantivus* iseseisev), *lgv.* nimisõna, liik noomeneid, mis tähistavad olendeid, esemeid, nähtusi, üldmõisteid (inimene, puu, ilu, Tallinn, rahu, sotsialism jt.)

substantiivne, *substantiivile* omane, nimisõnaline

substantivatsioon, *substantiiviks* muutumine

substantiveerima, *substantiiviks* tegema v. sellena tarvitama

substantiveeruma, *substantiiviks* muutuma

substants [-a'-] (ld. *substantia* olemus), aine, ollus; *filos.* kõigi asjade ja nähtuste jääv alus, olemus

substantsiaalne, *substantsi* kuuluv; olemuslik; oluline, põhiline

substitueerima, *substitutsiooni* teos-

tama, asendama; asendajaks v. asetäitjaks määrama

substitutsioon (ld. *substitūtio* allapanek, asemelepanek), asendamine, asendus; *jur.* asepärija määramine juhtumiks, kui esialgne pärija ei soovi v. mingil põhjusel ei saa pärandit vastu võtta; *lgv.* ühe hääliku, sõna vm. keeleüksuse asendamine teisega; *keem.* ühe aatomi v. aatomigrupi asendamine molekulis; *mat.* ühe matemaatilise väljendi asendamine teisega

substituut (ld. *substitūtus* alla pandud), asepärija, substitutsiooni korras teist isikut asendav isik; asemik, asetäitja; tööstuses mingit produkti asendav hoopis uus produkt

substraat (ld. *substrātum* alus), mitmesuguste nähtuste ühine alus; ühiste v. ühesuguste kokkulangevate nähtuste alus; *lgv.* keeleline aluskiht; *biol.* peam. mikroorganismide toitekeskkond; alus, millele loomad toetuvad v. taimed kinnituvad; ühend, mille muundumist ferment katalüüsib

substratosfäär vt. *tropopaus*

subsumptsioon (< *sub-* + ld. *sūmptio* võtmine, eeldus), loogikas mõiste alluvus, milles üks mõiste suhtub teisesse nagu liik soosse

subtiilne (ld. *subtīlis*), peen, õrn; peenelt tajuv, teravamõtteline

subtiiter (< *sub-* + pr. *titre* pealkiri), tekst filmi pildivälja allosas

subtroopika (...kr. *tropikos* pöördeline, pöörde-), lähistroopika, troopika ja parasvöötme vahel olev ala, millele on omane pehme soe talv, mistõttu taimede vegetatsioon toimub kogu aasta kestel

subtroopiline, lähistroopiline, *subtroopikas* asuv, sellele omane

subway [*sabuei*] (ingl.), maa-alune tunnel v. liiklus- v. raudtee Ameerikas

subventsioon (< ld. *subvenīre* appi tulema), liik (kapitalistliku) riigi majanduslikku abi üksikuile majandusharudele, ettevõtetele ja nende omanikele

succès [*sükse'*] (pr.), edu, menu

succus [*-kk-*] (ld.), mahl

sufeedid (ld. *sūfes* kohtunik < foiniikia k.), Kartaagos iga aasta valitud kaks kõrgeimat riigiametnikku, vastasid ametikohustustelt umbes Rooma konsuleile

sufficit [*-fits-*] (ld.), «rahuldab», eksamihinne mõnedes ülikoolides

suffragium [*-aa'-*] (ld.), hääletamine, hääletamisõigus, hääl

sufiks (ld. *suffīxus* alla v. külge kinnitatud), *lgv.* järelliide, sõna juurele v. tüvele liituv osa, mis annab sõnale tähendusliku lisavarjundi

sufiksiline, *sufiksiga* iseloomustuv, järelliites toimuv

sufism (ar.), islamis VIII s. tekkinud müstilis-askeetlik suund

suflee (pr. *soufflé*), magustoit vahustatud munadest, suhkrust, puuviljadest vm.

sufleerima (pr. *souffler* hingama, puhuma, ette ütlema), näitlejaile teksti ette ütlema; *ette ütlema, ette sosistama

suflöör (pr. *souffleur*), teksti etteütleja näitlejaile etenduse ajal; *etteütleja

sufokatsioon (< ld. *suffocāre* lämbuma), *med.* lämbus, organismi elutegevuse lakkamine hapniku puudumisest ning süsihappegaasi liigsusest

sufosioon (ld. *suffossio* juurdetilgutamine), lahustuvate ainete ja väikeste mineraalosakeste mullast väljauhtmine, pinnase mikroelementide sügavusse uhtmine

sufragaan (< ld. *suffragāri* häält andma), mingi vaimuliku kollektiivi hääleõigusliku liikme, eriti aga peapiiskopile alluva piiskopi nimetus roomakat. kirikus

sufražett (ingl. *suffragette*), naisõiguslane, naiste poliitiliste õiguste eest võitleja, eriti Inglismal; tuntud radikaalsete võitlusvõtete poolest

sufražism (ingl. *suffragism* < *suffrage* hääletamisõigus), Inglise kodanlik naisliikumine XX s. algul naistele meestega võrdsete poliitiliste õiguste taotlemiseks

sufusioon (ld. *suffūsio* laialivoolamine), verevoolus naha alla, näit. piitsutamise puhul

sugereerima (ld. *suggerere*), sisendama, vahetult mõjustama

sugestiivne, *sugestiooniga* iseloomustuv, sisendav, sisenduslik

sugestiivsus, sisendavus, sisenduslikkus; sisendatavus

sugestioon (ld. *suggestio*), sisendus, mõtlemise ja tahte ülitugev mõjustamine teiste poolt (rakendatakse kasvatuses, psühhoteraapias jm.)

sugillatsioon (ld. *sugillātio* sinine laik), väike nahaalune verevalum

suhhovei [*-ei'*] (vn. *суховей*), põuatuul NSV Liidu Euroopa-ala steppides

sui generis (ld.), isesugune, omapärane

sui juris (homo) [*juu-*] (ld., «iseenese isand»), vaba isik (Rooma õiguse järgi)

suite [*süit*] (pr.) = *süit*

sukaad (< it. *succo* mahl < ld. *sūcus*), suhkurdatud puuvili v. puuviljakoored

suktsessiivne, järgnev, pidevalt esinev, järk-järgult toimuv

suktsessioon (ld. *successio* järgnemine), järgnevus, järg; *jur.* seisund, kus* üks õigusjärglane (*suktsessor*) asendab teist vastavas õigusvahekorras; õiguste ja kohustuste kandumine ühelt riigilt teisele maade üleandmisel

suktsessor, õigusjärglane *suktsessiooni* põhjal

suktsinaat (< ld. *succinum* merevaik), merevaikhappe sool v. ester

sukulent [*-e'-*], *bot.* lihaktaim. Vt. *sukulenttaimed*

sukulentne [*-le'-*] (ld. *succulentus* mahlane), mahlakas

sukulenttaimed [*-le'-*] lihaktaimed, kuivustaimed lihakate lehtede v. tüvega, milles nad säilitavad ohtrasti vett

sulfaat (< ld. *sulphur* väävel), *keem.* väävelhappe sool v. ester, näit. naatriumsulfaat e. glaubrisool

sulfadimesiin, orgaaniline ühend, vees lahustumatu kristalne pulber, tarvit. ravimina

sulfaniilamiidid vt. *sulfoonamiidid*

sulfasool, *sulfoonamiidide* hulka kuuluv ravim

sulfataasid, väävelhappe estrite hüdrolüütilist lagunemist katalüüsivad fermendid, kuuluvad *hüdrolaaside* klassi

sulfateeruma, *tehn.* *sulfaadiga* kattuma

sulfidiin, *sulfoonamiidide* hulka kuuluv ravim

sulfiid (...kr. *eidos* kuju, vorm), vesiniksulfiidhappe sool

sulfit, väävlishappe sool v. ester

sulfiteerima, puuvilju, marju, mahla, kartulit ja köögivilja vääveldioksiidiga konserveerima

sulfonaal, värvuseta ja lõhnata kristalne aine, tarvit. uinutina

sulfoneerima, sulforühma (—SO_3H) keemilisse ühendisse sisse viima

sulfoonamiidid e. **sulfaniilamiidid**, rühm orgaanilisi ravimeid, mis sisaldavad sulfoonamiidrühma SO_2NH_2; tarvit. bakteriaalsete haiguste vastu

sulfoonid, *keem.* ühendid, mis sisaldavad teatavat väävlit sisaldavat aatomite rühma, on väga püsivad kristalsed v. vedelad ained

sulphur [*-f-*] (ld.), väävel

sultan (ar.), monarhitiitel mõnedes muhamedi usu mais, eriti Türgi valitsejate tiitel kuni 1922. a.

sultanaat, *sultani*riik; sultanivõim

sultanlik, *sultanile* omane, sultanipärane

sumahh [*-a'-*] (ar.), äädikapuu, ruudiliste seltsi kuuluv põõsas, kasvatatakse ka ilupõõsana

summaarium (ld. *summārium*), kirjutise kokkuvõte

summaarne, kokkuvõtlik, ülevaatlik

summaator (< ld. *summa* summa), matemaatiline seade, mis määrab kindlaks kahe antud suuruse summa; on arvutite koostisosa; ainult liitev-lahutav büroomasin

summa summarum [*-maa'-*] (ld., «summade summa»), lõppkokkuvõte; ühtekokku

summatsioon, liitmine, summaks kokkuarvutamine

summeerima, kokku arvutama, liitma

summeeruma, liituma

summum bonum (ld.), ülim hüve

sunna (ar.), *koraani* täiendav ja seletav muhamedi usu ürik

sunniit, *sunna* pooldaja, koraani kõrval ka sunnat tunnustav muhameedlane

supee (pr. *souper*), õhtusöök

super- (ld.), üle-, peal-, ülem-, liig-, üli-

superarbiter (...*arbiter*), lõpliku otsuse tegija vahekohtus, kui kohtunike arvamused erinevad

superarbitrium [*-bi'-*] (ld.), kõrgema instantsi otsus

supereksliibris (< *super-* + *eksliibris*), raamatukaante välise külje keskel nahasse pressitud raamatuomaniku vapp v. monogramm

superfiniš (ingl. *superfinish* < ld.), erilise menetluse abil masinate metallosade töötlemine pisimate ebatasasuste kõrvaldamiseks

superfosfaat (*super-* + *fosfaat*), tähtsaim fosforväetis

superheterodüün, raadiovastuvõtja, milles vastuvõetud lained muudetakse kohapealse väikese võimsusega generaatori e. *heterodüüni* abil palju pikemaiks laineiks; pärast võimendamist saadakse hea tundlikkus ja valivus

superintendent [-*e'nt*] (ld. *superintendens* ülemjärelvaataja), protestantidel kirikuringkonna ülemvaimulik

superioorne (ld. *superior*), üleolev; ülekaalukas

superior [-*e'*-], ülem; roomakat. kirikus mõne ordu haru juhataja

superlatiiv (ld. *superlativus*), *lgv.* ülivõrre, omadus- v. määrsõna kõrgeimat määra tähistav vorm (näit. kõige ilusam e. ilusaim)

supernoova (... ld. *novus* uus), ülinoova, ülihele noova, muutlik kinnistäht, mille heledus äkki tohutult kasvab (kuni 19 tähesuurust) ja siis aeglaselt langeb

superstraat (ld. *superstrātum*), pealiskiht; *lgv.* sisserännanute keelest ülevõetud kiht põliselanike keeles

supiinum (ld. *supīnum*), *lgv.* eesmärki väljendav verbivorm ladina ja mõnes teises indoeuroopa keeles (näit. ld. *salutātum ire* tervitama minema)

supinatsioon (ld. *supinātio* seljal lamamine), väljapööre, *pronatsioonis* oleva küünarvarre pööramine nii, et pöidlapoolne serv osutub väljaspool seisvaks

supinum [-*ii'*-] (ld.) = *supiinum*

suplement [-*me'*-] (ld. *supplementum* täiendamine), täiend, lisa; varemini ilmunud trükise täiendandmed v. lisaköide

supletiivne (pr. *supplétif*), *lgv.* eritüveline

supletiivsus e. **supletivism**, *lgv.* nähtus, kus puudulikku vormide seeriat täiendatakse vormidega muist juurtest (näit. *lähen, läksin* on supletiivsed vormid defektiivsest (puudulikust) tegusõnast *minema*)

supliik (ld. *supplicium*), palvekiri, palve

suplikant [-*a'*-], *supliigi* esitaja; paluja

suplitseerima (ld. *supplicāre*), paluma, palvekirja esitama

suport [-*o'*-] (pr. *support*), tööpingi liikuv osa, millele kinnitatakse lõiketerad

suposiit e. **supositoor** (ld. *suppositōrius* allapandav, toetav), *farm.* ravimküünal, kuhiku- v. silindrikujuline ravimeid sisaldav pulgake (tarvit. ravimite juhtimiseks kehaõõntesse)

supositsioon (ld. *suppositio*), eeldamine, oletamine

supra- (ld.), ülal-, ülalpool-

suprarenaalnäärmed (... *renaalne*), neerupealised

suprasegmentaalne, *lgv.* *segmendist* väljaspool asuv, eriti rõhu, pikkuse, tooni kohta

supremaat (< ld. *suprēmus* kõrgem), ülemvõim; paavsti ülemvõim piiskoppide suhtes

suprematism, abstraktne suund maalikunstis XX s. algul

supressiivne (ld. *suppressus*), mahasuruv

supressioon, mahasurumine, varjamine

surditeet (ld. *surditas*), *med.* kurtus, kurt olek

surdokamber (< ld. *surdus*), helikindel ruum, milles valmistatakse ette kosmonaute tööks heliärritajateta tingimustes

surdopedagoogika (... *pedagoogika*), kuulmishäiretega ja kurttummade laste õpetamise ning kasvatamisega tegelev pedagoogika haru

surrogaat (ld. *surrogātus* teise asemele pandud), aseaine, asi v. aine, mis osaliselt asendab teist asja v. ainet, millega tal on mõningaid ühiseid omadusi, kuid puudub viimase kvaliteet; näit. on suhkru s-ks sahhariin, kohvi s-ks sigurid jne.; *võltsing, võltsitud produkt

susla (vn. *сусло*), meski, mahlajook

suslik (vn. *суслик*), loom oravlaste suguk-st; mõned liigid kahjustavad põlde

suspendeerima (ld. *suspendere*), seistama, edasi lükkama; ajutiselt ametist vabastama; *keem.* heljundama, tahke aine osakesi vedelikus heljuvaks muutma

suspendeeruma, seistuma, edasi lükkuma; *keem.* vedelikus heljuvaks muutuma

suspensiivne, edasilükkav (näit. v. *veto*)

suspensioon, heljum, väga peente pulberjate ainete ja vedeliku segu, kus hõljuv aine on jämedam kui *kolloid*-

lahuses, näit. vesi, mille on sogastanud tärklis v. savi

suspensoorium (< ld. *suspēnsus* alla, külge riputatud), kandeside munandikoti v. rindade kõrgemal hoidmiseks

suspensor [-*e'*-], *bot.* kandur, õistaimedel munarakust mõnerakulise rakkudereana iduga üheaegselt tekkiv kandeosa; aitab kaasa idu toitumisele ja tungimisele endospermi

sustseptiilne (< ld. *suscipere* vastuvõtlik olema), vastuvõtlik, tundlik, ärrituv

sutaan (pr. *soutane* < it. *sottana* kuub), kat. vaimuliku pikk kuub

sutašš [-*a'*-] (pr. *soutache*), kitsas ilustatud pael, mida tarvit. rõivaste servade kaunistamiseks

sutenöör (pr. *souteneur*), mees, kes elab prostituudi kulul

suti (sanskr.), vana metsik komme Indias, mille järgi lesknaine pidi enda põletama tuleriidal koos mehe laibaga

sutuur (ld. *sutūra*), *anat.* õmblus, üks luude ühendusviisidest

suu vt. *sou*

suudra vt. *šuudra*

suufid (ar.), *sufismi* pooldajad

suum cuique [*su-um kui'kve*] (ld.), «(antagu) igaühele oma» (tsitaat «Corpus juris civilis'est»)

suura (ar.), *koraani* üksikpeatüki nimetus

suutra (sanskr.), püha ja juriidiline hindude raamat

suveniir (pr. *souvenir*), mälestusese, meene

suvereniteet = *suveräänsus*

suverään (pr. *souverain*), riigi kõrgeima võimu kandja

suveräänne, iseseisev, teistest võimudest sõltumatu; üleolev

suveräänsus (pr. *souveraineté*), kõrgemad õigused, riigi täielik sõltumatus teistest riikidest nii sise- kui välispoliitikas

SW, rahvusvaheline lühend ingliskeelseist sõnadest South West, edel

svadeši (hindi k.), India rahvuslaste põhimõte arendada oma tööstust; esitati 1906. a. India rahvuskongressi nõupidamisel ning põhjustas hiljem Inglise kaupade boikoteerimist

swamps [*suo*-] (ingl.), sooalad Mississippi orus ja P.-Am. idarannikul

svarabhakti (sanskr.), *lgv.* siirdevokaal häälduse hõlbustamiseks, kahe kaashääliku vahele tekkinud lühike täishäälik

svaradžistid (India k.), India kodanlik-natsionalistliku kokkuleppepartei liikmed, kes nõudsid iseseisvust Briti impeeriumi raamides (a-il 1923—33)

svastika (sanskr.), haakrist, ristikujuline täisnurkselt pööratud ristiotstega märk; oli muuseas vanaindia usukultuse religiooseks märgiks; saksa natsionaalsotsialistid tegid s. oma embleemiks

sweating [*sue't*-] (ingl., «higistamine»), raske ekspluateerimisvorm kapitalistlikes maades, kus tööandja ja töövõtja vahel esineb vahemees, kes suure vahekasu eest palkab odavaid kodutöölisi, rikastudes nende töö arvel

svertpaat (sks. *Schwertboot*), *mer.* tõstetava killuga jaht

sviiter (ingl. *sweater*), kinnine villane spordikampsun

sving (ingl. *swing* kiikumine, õõtsumine), neegrimuusikast 1930. a-il kujunenud džässmuusika stiil; P.-Am-st pärinev seltskonnatants 4/4-taktis

sändvitš e. **sandvitš** (ingl. *sandwich* < p.-n.), võileivaviil, haril. lisaainetega kahe leivatüki vahel; elav reklaam, kus inimene kannab kaht reklaamplakatit: üht rinnal, teist seljal

säntpoolia e. **saintpaulia** (< p.-n.), usambara kannike, troopilise Aafrika taimeperek., mille mõnd liiki kasvatatakse kannikese õisi meenutavate õite tõttu toalillena

särp (sks. *Schärpe*), lõdvalt üle õla ja rinna seotud lai lint, kantakse ametlike esindajate poolt tähtsate sündmuste puhul

söör vt. *sir*

sübariiditsema, *sübariidi* kombel elama; naudisklema

sübariit (Vana-Kreeka linna Sybarise järgi), mõnutsev elunautija

südvester = *süüdvester*

süeniit (< kr. *Syēnē*, Egiptuse linna Assuani vana nime järgi), graniidile lähedane tardkivim, tarvit. ehitusmaterjalina

süfilidoloogia, *süüfilist* käsitlev arstiteaduse haru

süfiliid, *med.* *süüfilise*lööve

süfiliitik, *süüfilist* põdev isik

süfiliitiline, *süüfilisele* omane, süüfilisega seotud

süfiloom = *gumma*

sügomorfne (< kr. *zygos* seos, tasakaal + *morphē* vorm), ainult ühe sümmeetriatasapinnaga jagatav

sügoot (< kr. *zygōtos* kokkurakendatud, ühendatud), kahe suguraku liitumise saadus, viljastunud munarakk

sügospoor (...*spoor*), *bot.* seigeos, puhkeeos ebajahukastelaadsetel, rohevetiktaimedel jt.

süit (pr. *suite* järg), vanaaegne muusikateose vorm üksteisele järgnevate osadega, sageli tantsulise iseloomuga; tuntud ka tänapäeval vormina, milles esineb mitu vahelduvat motiivi

sükofant [-*a'*-] (kr. *sykophantēs*), Vana-Ateenas isik, kes andis võimudele üles viigimarjade müüjaid; *spioon, salakaebaja

sükomoor e. **sükomooripuu** (kr. *sykomoros* viigipuu), viigipuu, Vahemere-mail kasvav mooruspuuliste suguk-da kuuluv taim söödavate viljade ja tugeva puiduga

sükoos (< kr. *sykon* viigimari), *med.* habemesammaspool, karvanääpsupõletiku vorme

sülf (pr. *sylphe* < kr.), meessoost õhuvaim, keskaegses ebausus, alkeemikuil jt. kerge õhuline müütiline olevus

sülfiid (pr. *sylphide* < kr.), naissoost õhuvaim; *õhuline naisolevus

sülfoon, õhukese seinaga harmoonikataoliselt pikenev v. lühenev toru v. kamber; tarvit. masinaehituses

süllaabiline (kr. *syllabikos*), silbiline; s-d v ä r s i d, värsid, milles arvestatakse ainult silpide arvu (pikkust ja rõhku ei võeta arvesse)

süllaabilis-tooniline, silbilis-rõhuline, silpide arvu ja rõhku arvestav

süllabeerima, sõnu silpide kaupa hääldama

süllogism (kr. *syllogismos*), deduktiivse järelduse vorm, säärane kaudne järeldus, milles vähemalt kahest antud otsustusest paratamatult järeldub uus otsustus ja milles vähemalt üks antud otsustustest peab olema üldine

süllogistika [-*gi'*-], formaalse loogika osa, õpetus *süllogismidest*; *tühjad üldised arutlused, skolastika

süllogistlik [-*gi'*-], *süllogistikale* omane

sülviin (pr. *sylvine*), kaaliumkloriid, kivisoola meenutav mineraal, on värvitu ning maitselt kibesoolane, tarvit. keemiatööstuses ja põllumajanduses väetisena

sülviniit, tähtis kaalitoorsool, koosneb kaalium- ja naatriumkloriidist

sümaas (< kr. *zymē* juuretis, pärm), pärmis leiduv fermentide kompleks, mis suhkrulahuses tekitab alkoholkäärimist

sümbiont [-*o'*-], *sümbioosist* osavõtja

sümbioos (kr. *symbiōsis* kooselu), tulukooslus, kahe teineteisega kohanenud organismi kestev mõlemale poolele tulus kooselu; sageli on ühe osalise elu ilma teiseta võimatu

sümbol (kr. *symbolon* märk, tunnus), võrdkuju, pilt, märk v. ese, millega tinglikult tähistatakse midagi abstraktset (näit. ankur on lootuse sümbol), asendatakse mõistet, sõna, suhet (matemaatilised, keemilised s-d) v. mis lisatakse isikule kujutisel tunnusena (näit. vibu ja nool Amoril)

sümboliseerima, *sümbolite* abil väljendama, võrdkujuliselt kehastama

sümbolism (pr. *symbolisme* < kr.), kunsti- ja kirjandusvool XIX s. lõpul ja XX s. algul. S. nägi kunsti ülesannet reaalsuse taga oletatud ideemaailmale viitamises. S-i äärmuslikud vormid kaldusid estetismi ja müstikasse

sümbolist, *sümbolismi* esindaja ning pooldaja

sümbolistlik [-*li's*-], *sümbolismile* omane

sümboolika, *sümbolite* kasutamine; õpetus sümbolitest; sümboolne tähendus

sümboolne, *sümbolina* käsitatav, võrdkujuline

sümfiilia (kr. *symphileō* armastan koos), külalismanulus, mõnede loomade ja nende manulaste, näit. sipelgate ja nende hoolealuste, termiitide ja termiidimanulaste kooselu

sümfoniett [-*e'*-], väike *sümfoonia*

sümfonism, *sümfooniline* kunst; sümfooniline stiil

sümfonist, *sümfoonilise* muusika looja

sümfoonia (kr. *symphōnia* kokkukõla), *muus.* harilikult 3—4 osast koosnev kindla stiiliga sonaadivormis kirjutatud orkestriheliteos

sümfooniline, *sümfoonia* kui muusikalise vormiga seotud; s. m u u s i k a, sümfooniaorkestrile kirjutatud muusikapalad, mis vormist hoolimata oma sisu sügavuselt ja stiiliväljenduselt kuuluvad nõudlikuma muusika valdkonda

sümfüüs (kr. *symphysis* kokkukasvamine), liidus, luude ühendus teineteisega kõhrkoe varal, eriti häbemeluude ühendus, nn. häbemeliidus

sümmahhia [-*a'*-] (kr.), Vana-Kreekas üksikute riikide liit

sümmeetria (kr. *symmetria*), terviku säärane asetus, kus selle mingist teljest v. keskpunktist võrdsel kaugusel olevad osad on ühetaolised; geomeetriliste kujundite omadus kattuda iseendaga pärast pööret teatava punkti (tsentraals.) v. joone (telgs.) ümber; *biol.* elundite v. kehaosade korrapärane asetus kehatelgede ja neid läbivate tasapindade suhtes

sümmeetriline, *sümmeetria* omadustega, võrdmõõduline

sümoloogia (< kr. *zymē* juuretis, pärm + *logos* mõiste, õpetus), käärimisõpetus

sümpaatia (kr. *sympatheia*), kaastunne, poolehoid, meeldimus

sümpaatiline närvisüsteem, *vegetatiivse*, tahtele alistumatu närvisüsteemi osa, mille keskused asetsevad seljaaju rinna- ja nimmeosas; võtab koos *parasümpaatilise närvisüsteemiga* osa organismi vegetatiivsete talitluste reguleerimisest

sümpaatne, *sümpaatiat* esilekutsuv; meeldiv, poolehoidu äratav

sümpatiseerima, *sümpaatiat* osutama, kaasa tundma

sümplokk (kr. *symplokē* põimumine), lausekujund, milles kaks kõnelõiku on samasuguse alguse ja lõpuga

sümpodiaalne, *sümpoodiumina* esinev; s. h a r u n e m i n e, harunemine, mille puhul külgpung jätkab otsejoones varre senist kasvu, tõugates kõrvale senise haru

sümpoodium (< *sün-* + kr. *pus* jalg), *bot.* ebatelg, külgharude liitunud ahelale vastav võsu

sümpoosion (kr. *symposion*), filosoofiliste vestlustega seotud pidusöök Vana-Kreekas; teadlaste istung, erialane nõupidamine

sümptom = *sümptoom*

sümptomaatika vt. *sümptomatoloogia*

sümptomaatiline, *sümptoomidele* suunatud, sümptoome arvestav; iseloomulik, tunnuslik, välistunnustel põhinev

sümptomatoloogia (< *sümptoom* + kr. *logos* mõiste, käsitlus) e. **sümptomaatika**, õpetus *sümptoomidest*, haigusnähte käsitlev õpetus

sümptoom (kr. *symptōma* kokkulangemine), näht, tunnus, mis iseloomustab mingit haigust, kehalist v. vaimset seisundit; *tunnus, tundemärk

sün-, **sül-** v. **süm-** (kr. *syn-* koos), koos-, kaas-, ühis-

sünagoog (kr. *synagōgē* koosolek), juudiusuliste tempel, palvela

sünandriline [-*a'*-] (< *sün-* + kr. *anēr* mees), *bot.* liittolmukaline

sünantroop (...kr. *anthrōpos* inimene), inimesekaasleja, inimasulates v. nende läheduses elav organism (näit. prussakas, koduvarblane)

sünantroopne, *sünantroobiks* olev v. sellele omane

sünaps (kr. *synapsis* ühendus, side), närvisüsteemis koht, kus ärritus läheb üle ühelt *neuronilt* teisele

sünartroos (< *sün-* + kr. *arthron* liiges), *anat.* liidus, tardliiges

sündaktüülia (...kr. *daktylos* varvas), sõrmede v. varvaste kokkukasvamus loote väärarenemise tagajärjel

sündeetikon (< kr. *syndetikos* siduv, ühendus), vedel kleepimisvahend kalaliimist

sündesmoloogia (< kr. *syndesmos* köide + *logos* mõiste, käsitlus), *anat.* sidemeõpetus, õpetus luude ühendusest üksteisega kehas liigeste ja liiduste varal

sündesmoloogiline, *sündesmoloogiasse* kuuluv

sündesmoos, *anat.* sideliidus, luude liitumine üksteisega sidekoe abil

sündik (< kr. *syndikos*), riigi huvide kaitsja Vana-Kreeka kohtus; kõrgem ametnik, kellele allusid peam. juriidilised küsimused (mõnede Lääne-Euroopa maade asutustes, ettevõtetes jm., ka Riia, Tallinna ja Tartu rae liikmete hulgas)

sündikaat, kapitalistlikes maades ettevõtjate monopolistliku ühinemise vorm, mille eesmärgiks on piirata konkurentsi, tõsta hindu ja suurendada kasumit; ühtlasi on vahendaja ühine-

nud ettevõtete kaupade müümisel; Prantsusmaal jmt. Lääne-Euroopa maades ametiühingute nimetus

sündikalism, väikekodanlik vool töölisliikumises (Prantsusmaal, Itaalias, Hispaanias jm.), mis suhtub eitavalt igasugusesse, sealjuures ka proletaarsesse riiki, proletariaadi diktatuuri ja töölisklassi parteisse

sündikalist, *sündikalismi* pooldaja

sündítseerima, *sündikaatidesse* ühendama

sündroom (kr. *syndromē* kokkuvoolamine), *med.* *sümptoomide* kompleks, mitme haigustunnuse üheaegne esinemine

sünehtria [-e'-] (< *sün-* + kr. *echthra* vaen), *zool.* vaenmanulus; vahekord sipelgate ja sääraste sipelgamanulaste vahel, kellesse sipelgad suhtuvad vaenulikult

sünekdohh [-o'-] (kr. *synekdochē*), kõnekujund, mille puhul esemete v. nähtuste tavaline nimetus asendatakse ühe tema olulisema tunnusega, näit. sada mõõka (s. o. ratsaväelast), tuhat püssi (s. o. sõdurit), haril. osa terviku v. tervik osa asemel

sünergia vt. *sünergism*

sünergiid, *bot.* rakk seemnealgmes

sünergism e. **sünergia** [-e'-] (kr. *synergeia*), koostoime, ühesuguse suunaga talitlus, näit. lihaseil, sisesekretsiooninäärmeil; droogide, hormoonide jne. puhul on efekt vahel suurem kui üksikute toimeainete mõju summa

sünergistid, koostoimelihased, liigutamisel ühes suunas töötavad lihased

sünesteesia (< *sün-* + kr. *aisthēsis* tundmus), sekundaarsete aistingute tekkimine, näit. nägemisaistingu tekkimine kuulmismeele ärritamisel, s. t. värvi tajumine helide puhul

sügaamne (... kr. *gamos* abielu), *biol.* viljastusaegne, viljastuse ajal toimuv (näit. tulevase organismi soo määramine)

süngeneetiline (... kr. *genētikos* tekkesse suhtuv), *geol.* koostekkeline, ümbritsevate kivimitega ühtaegu tekkinud

süngoonia (... kr. *gōnia* nurk), kristallograafias lähedaste sümmeetriaklasside kogum

sünharmonism = *vokaalharmoonia*

sünklinaal (< *sün-* + kr. *klinō* painutan), vaond, kurd maakoore kihtides kumerusega allapoole

sünkondroos (... kr. *chondros* sõmer), *anat.* kõhrliidus

sünkoop (< kr. *synkopē* lühendamine), *muus.* rõhulise noodi asetsemine rõhutul taktiosal; *lgv.* sisekadu, vokaali väljalangemine sõna keskelt; *med.* minestusseisund, mille on põhjustanud aju verevarustuse häire

sünkoopiline, *sünkoobile* omane

sünkopeerima, *sünkoopi* tekitama

sünkretism (kr. *synkretismos* ühinemine), jagamatus, liigendumatus; erinevate usundite vm. vaadete segunemine. Vt. *eklektitsism*

sünkretist, *sünkretismi* rakendaja

sünkretistlik, jagamatu, liigendamatu; *sünkretismile* omane

sünkrofasotron (< *sün-* + kr. *chronos* aeg + kr. *phasis* ilmumine + *(elek)tron*), seade laetud elementaarosakeste kiirendamiseks

sünkronisaator, riist sünkroniseerimiseks

sünkroniseerima, *sünkrooniliseks* muutma; helifilmis heli andma koos vastava sündmustikuga ekraanil

sünkronism (< *sün-* + kr. *chronos* aeg), samaaegsus, mitme eri sündmuse ajaline kokkusattumine

sünkronistlik tabel, tabel, milles on esitatud rida samal ajal toimunud sündmusi

sünkronoskoop (< *sün-* + kr. *chronos* aeg + kr. *skopeō* vaatan), riist seadmete pöörlemiskiiruse võrdlemiseks (masinate paralleelsel lülitamisel)

sünkroonia, *lgv.* keeleliste nähtuste samaaegne esinemus; keele ühe arenguetapi võtmine keeleteaduse uurimisobjektiks; = *sünkronism*

sünkrooniline e. **sünkroonne**, samaaegne, samaaegselt v. paralleelselt toimuv; samaaegseid nähtusi kõrvutav; s. k e e l e u u r i m i n e, keele kui teataval ajal toimiva süsteemi uurimine. Vast. *diakrooniline keeleuurimine*

sünkroonmasin, vahelduvvoolumasin, mille pöörete arv on kindlas vahekorras vahelduvvoolu sagedusega. Vt. *sünkronoskoop*

sünkroonne vt. *sünkrooniline*

sünkrotron (< *sün-* + kr. *chronos* aeg + *(elek)tron*), seade laetud osakeste kiirendamiseks väga suurte kiirusteni

sünkrotsüklotron (... kr. *kyklos* ring + *(elek)tron*), *tsüklotron*, milles laetud osakeste liikumist kiirendava vahelduvpinge sagedus on sünkroniseeritud osakeste tiirlemise sagedusega

sünoikism (kr. *synoikismos*), Vana-Kreeka iseseisvate kogukondade ühinemine üheks poliitiliseks tervikuks, linnriigiks e. *poliseks*

sünonüüm (kr. *synōnymos* samanimeline), *lgv.* teisendsõna; häälikuliselt erinev, kuid tähenduselt samane v. väga lähedane sõna; s-d võivad üksteisest erineda stiililiste, tundesisuliste ja tahterõhuliste varjundite poolest (näit. *ilus, kena, tore, meeldiv, kaunis*)

sünonüümia, keeleüksuste tähenduslik v. funktsionaalne samasus

sünonüümika, õpetus *sünonüümidest*; antud keele sünonüümid

sünonüümne, teisendsõnaline, samatähenduslik

sünoodiline kuu (< kr. *synodos* ühendamine, liitmine), ajavahemik kuu samanimeliste faaside vahel (näit. noorkuust noorkuuni, pikkus ümmarguselt 29,5 ööpäeva); s. p e r i o o d, ajavahemik, mille jooksul planeet v. Maa kaaslane Maalt vaadelduna teeb taevas Päikese suhtes täie tiiru

sünoovia (keskld. *synovia*), liigesevõie, liigeseõõnes esinev võie, mis kaitseb liikuvaid pindu hõõrdumise eest

sünopsis [-o'-] (kr. *synopsis* ülevaade), kokkuvõtlik ülevaade; artiklite, materjalide kogumik mingi probleemi kohta

sünoptik [-o'-], *sünoptika* eriteadlane, ilmaennustaja

sünoptika [-o'-] e. **sünoptiline meteoroloogia**, ilmade ennustamist käsitlev meteoroloogia haru

sünoptiline [-o'-], ülevaatlik; ilma ennustamisega seotud; s - d k a a r d i d, ilmakaardid, meteoroloogiliste vaatlusandmete põhjal ilmade ennustamiseks koostatud kaardid

sünostoos (< *sün-* + kr. *osteon* luu), *anat.* luuliidus, luude liitumine üksteisega luukoe abil

sünoviaalne, *sünooviasse* puutuv, sünooviaga seotud; s ü n o v i a a l k e s t, liigesekihnu sidekest, eritab liigesevõiet

sünoviit (vt. *sünoovia*), liigesekihnu sünoviaalkesta põletik

süntagma [-ta'-] (kr. *syntagma* midagi ühinenut), *lgv.* kahest v. enamast grammatiliselt seostatud keeleüksusest koosnev rühm lauses

süntaks (kr. *syntaxis* korraldamine), *lgv.* lauseõpetus, grammatika osa, mis uurib sõnade lauseteks ühendumist, samuti lausete ühendamist

süntaktiline [-a'-], *süntaksisse* puutuv, lauseõpetuslik

süntees (kr. *synthesis* ühendamine, liitmine), objekti uurimise meetod selle objekti terviklikkuses, ühtsuses ja osade vastastikuses seoses; s. on teaduslikus tunnetamise protsessis seotud *analüüsiga*; Hegeli idealistlikus dialektikas on s. kõrgeim arenemisaste, mis lahendab eelnevate astmete vastuolud (vt. *triaad*); *keem.* keemiliste ühendite saamine lähteainetest

sünteesima, *sünteesi* teostama

sünteetiline, *sünteesile* rajatud, sünteesi teel saadud; liitev, ühendav, põhjuselt tagajärgedele viiv; tehislikest kõrgmolekulaarsetest ühenditest saadud, tehislik, kunstlik; s. k a u t š u k, tehiskautšuk, mida saadakse atsetüleenist, piiritusest jt. aineist; s - d k e e l e d (vast. *analüütilised* keeled), keeled, milles grammatilisi vahekordi tähistatakse muutustega sõnades enestes, peam. muutelõppude varal, näit. *laua-le* (analüütiliselt väljendatakse sama näit. pr. *sur la table*, sks. *auf den Tisch*)

süntomütsiin, orgaaniline ühend, kollaka v. roheka varjundiga valge vees halvasti lahustuv pulber; tarvit. bakterhaiguste ravis

süntsüütium (< *sün-* + kr. *kytos* õõs, kott, rakk), kogum rakke, mille vahel valgusmikroskoobi abil pole võimalik eristada piire (elektronmikroskoobiga on see võimalik)

sünöökia (... kr. *oikos* maja), *zool.* kooselu, millest saab (teist kahjustamata) kasu vaid üks pool, seotud ühise elukohaga

süriinks vt. *süürinks*

sürpriis (pr. *surprise*), üllatus, ootamatus; ootamatu kingitus

sürrealism (pr. *surréalisme*), XX s. kodanliku kunsti ja kirjanduse suund, milles on olulisel kohal ebareaalsus painajalike unenägude, hallutsinatsioonide, patoloogiliste seisundite jms. näol

sürrealist, *sürrealismi* esindaja

sürrealistlik, *sürrealismile* omane

süsereniteet = *süseräänsus*

süserään (pr. *suzerain*), feodaalajastul vasalli suhtes kõrgeim *senjöör*; haril. peeti selleks kuningat

süseräänne, *süseräänile* omane; kõrgem

süseräänsus, *süseräänl* kõrgem võim vasalli suhtes

sussiitiad (kr. *syssitia* < *syn* koos + *sitos* toit), vanaajal Spartas ja Kreeta saarel laua- ja telgikaaslaste ühingud, milleks olid jaotatud meeskodanikud; ka vastavad väeosad

süsteem (< kr. *systēma* ühendus, tervik), kord, mis on tingitud osade õigest ning plaanipärasest jaotusest teatud seoses, näit. range töösüsteem; mingit õpetust moodustavate põhimõtete kogu; ühiskondliku korralduse vorm; ühise funktsiooniga seotud osade tervik, näit. närvisüsteem; vorm, ehitus v. organisatsioon, näit. valimissüsteem; organisatsiooniliselt tervikuks ühinenud majanduslikud üksused; *biol.* ühiste tunnuste põhjal korraldatud loomad v. taimed

süsteemikas, *süsteemi*pärane, süsteemikindel

süsteemiline, teatud *süsteemiga*

süstemaatik, *süstemaatikaga* tegelev teadlane

süstemaatika, 1) *süsteemi* viimine, esemete ja nähtuste klassifitseerimine ja grupeerimine; 2) *biol.* teadus loomja taimorganismide jagamisest rühmadesse, süstemaatilistesse kategooriatesse

süstemaatiline, mingi *süsteemi* alusel moodustatud, kindla plaani järgi paigutatud; rangelt järjekindel; pidevalt korduv; s-d k a t e g o o r i a d, sarnaste organismide rühmad zooloogias ja botaanikas, esinevad alluvuse järjekorras, s. o. selliselt, et lähedased kategooriad ühendatakse ühte kõrgemasse järku: liik, perekond, sugukond, selts, klass, hõimkond

süstematiseerima, *süsteemi* viima, kindlas korras paigutama

süstol (kr. *systolē* kokkutõmbamine), südamekoone, südamekoja v. -vatsakese korrapäraselt toimuv kokkutõmme

süstoolne, korrapäraselt toimuv, *süstoliga* iseloomustuv

süžee (pr. *sujet*), kirjandusteose sündmustiku põhiline sisu; kujutavas kunstis kujutise objekt

süüd (sks. *Süden*), lüh. S, lõuna

süüdost (sks. *Südosten*), lüh. SO, kagu

süüdvest (sks. *Südwesten*), lüh. SW, edel

süüdvester (sks. *Südwester*), meremehe kiivritaoline õliriidest peakate

süüfilis (keskld. p.-n. *Syphilus* < kr. *sys* siga + *philos* sõber), nakkuslik v. pärilik astmelise kuluga suguhaigus

süürinks (kr. *syrinx*), Vana-Kreeka karjaseflööt; koosnes mitmest suuruselt tõusvas reas üksteise külge liidetud vilest; *zool.* linnu laulukõri

Š

šaaber (sks. *Schaber*), kaabits

šaakal (pärs.), punakaskollane röövloom koerlaste suguk-st, elab Edela-Aasias, Kagu-Euroopas ja Põhja-Aafrikas, on peetud kodukoera esivanemaks

šaakallik, *šaakalile* omane, röövellik

šabloon (sks. *Schablone* < pr.), vorm v. mudel, mille järgi valmistatakse samaliigilisi tooteid; mõõteriist valmistoodete kontrollimiseks; *kord omaks võetud eeskuju, mida pidevalt jäljendatakse; kulunud väljend

šablooniline, *šablooni* järgiv, vanu eeskujusid kordav, omapärata

šabrakk [-*ra'*-] (trg.), tikitud sadulavaip

šafott [-*o'*-] (sks. *Schafott* < vana-pr.), tapalava

šagrään (pr. *chagrin*), pehme krobeline reljeefse joonmustriga parknahk jalatsipealsete, raamatuköidete jm. valmistamiseks

šahh I (pärs.), malemängus «tuli»

šahh II, valitseja nimetus Iraanis jm.

šaht (sks. *Schacht*), maapinnale avanev kaeveõõs; püstõõs mõnedel konstruktsioonidel (näit. liftis)

šahtiline, *šahtidest* koosnev

šaitaan vt. *iblis*

šalee (pr. *chalet*), šveitsi talumaja, taluhoone Alpides

šalott [-*o'*-] (sks. *Schalotte* < pr.), sibulaliik väikeste munajate mahedamaitseliste sibulatega

šamaan (tunguusi k.), nõid, paljudel Siberi ja Kaug-Ida rahvastel isik, kellel arvatakse olevat võime ühendusse astuda vaimudega ja seda rakendada haiguste ravimiseks, õnnetuste vältimiseks, jahiõnne saavutamiseks jne.; rituaali ajal kasutab š. harilikult nõiarüükonda ja nõiatrummi

šamanism, *animistliku* usundi vorme, seisneb mitmesuguste loodus-, looma- ja surnud inimeste vaimude kummardamises; vahetalitajaiks kujutletavate vaimude ja inimeste vahel on *šamaanid*

šamanist, *šamanismi* uskuja

šamanistlik, *šamanismile* omane

šamosiit (pr. *chamosite*), mineraal rauda sisaldavate kloriidide rühmast

šamott [-*o'*-] (pr. *chamotte*), põletatud ja peenestatud tulekindel savi

šampanja [-*pa'*-] (Edela-Prantsusmaa maakonna Champagne'i järgi), vahuvein, saadakse viinamarjadest aeglasel käärimisel, kusjuures järelkäärimine toimub pudeleis

šampinjon (pr. *champignon* seen), hea söögiseen lehikuliste sugukonnast

šamponeerima (< ingl. *shampoo* < hindi k.), juukseid kobrutavate peapesuainetega, eriti *šampooniga* pesema

šampoon (ingl. *shampooing* < hindi k.), pehme soodavaba peapesuaine (vedeliku, kreemi v. pulbri kujul)

šampus, šampanja kõnekeelne nimetus

šanker (pr. *chancre* < ld. *cancer* vähk), suguhaigus, haavand suguelundeil; k õ v a š., süüfilise esimene staadium; p e h m e š., streptobatsillide poolt tekitatud suguhaigus

šansonett [-*e'*-] (pr. *chansonette*), kerge, sageli kahemõttelise sisuga lauluke, mida esitatakse kabareedes, restoranides jm.; kabareelauljanna

šansoon (pr. *chanson*), keskaegne armastuslaul, hiljem pilkelise sisuga lauluke Prantsusmaal; vaimukas ning elamuslik inimsuhteid kajastav laul, ühiskondliku sisuga laul

šanss (pr. *chance*), soodus võimalus, väljavaade

šantaaž (pr. *chantage*), väljapressimine hirmutamisega v. kompromiteerivate dokumentide vm. avaldamise ähvardusega

šantažeerima, *šantaaži* tarvitama, ähvardustega kelleltki raha, andmeid vm. välja pressima

šantažist, *šantaažiga* tegelev isik, väljapressija

šapirograaf (< p.-n. + kr. *graphō* kirjutan), täiustatud *hektograaf*, seadis käsikirjaliste v. trükitud tekstide paljundamiseks

šapirograafiline, *šapirograafi* abil paljundatud

šapirografeerima, *šapirograafi* abil paljundama

šaraad (pr. *charade* < provanssaali k.), silpmõistatuse liik; sõna v. lause äraarvamine selle tähenduslike üksikosade mõistatamise kaudu

šariaat (ar.), õiguslike, usundiliste ja moraalinormide kogu, mis on rajatud koraanis esitatud islami üldistele reeglitele

šarlatan (pr. *charlatan*), pettur, kõmutegija; ebaarst, asjatundjana esinev võhik

šarlott [-*o'*-] (pr. *charlotte*), õunapuding, saiavorm õuntega

šarm = *sarm*

šarmantne [-*ma'*-] = *sarmikas*

šarniir (pr. *charnière*), liigend, pöördliikumist võimaldav ühendusosa (mehhanismides, uksel jm.)

šarniirne, liigendiline

šarp = *särp*

šarž (pr. *charge* raskus), karikatuurne, liialdatud kujutis

šaržee-dafäär = *chargé d'affaires*

šaržeerima, *šarži* langema, liialdatud, karikatuursel kujul kujutama

šartröös (Prantsusmaal asetseva Chartreuse'i oru järgi), liköörisort

šassii (pr. *châssis*), masina v. seadme (näit. televiisori jms.) põhimik, millele monteeritakse detailid; auto keret kandev raamistik koos kõigi mehhanismidega; maa- v. veepinda mööda liikumist võimaldav lennuki osa, telik

šašlõkk [-*õ'*-] (trg.), varda otsa lükitud ja hõõguvail sütel küpsetatud lambalihatükikesed

šatull [-*u'*-] (rts. *schatull* < keskld. *scatula*), aardekastike, kastike väärtasjade, paberite jms. säilitamiseks; valitseja isiklik kassa

šatään (pr. *châtain*), *blondi* ja *brüneti* vahepealne

šedööver (pr. *chef-d'oeuvre*), meistritöö, keskajal tsunftides töö, mis tuli

esitada meistrikutse saamiseks; *meistriteos, peateos

šedöövr = *šedööver*

šeeliit = *šeliit*

šeff (pr. *chef*), ülem, ettevõtte v. asutuse juhataja; isik, asutus v. org., kes osutab regulaarset abi teisele asutusele v. org-le (peam. kultuurilis-poliitilises töös), näit. koolile, kolhoosile

šeflus, ühiskondlik kultuurilise, poliitilise, tööalase vm. abi osutamine

šehtima (hbr.), loomi toiduks tapma juudi usukommete järgi

šeik (ar.), vanem, suguharupealik, külavanem Idamaades; islami õpetlane, preester

šeiver (ingl. *shaver*), *tehn.* lõikeriist hammasrataste viimistlemiseks

šelf (ingl. *shelf*), mandrilava, merelaug, rannajoonest aeglaselt kuni 200 m sügavuseni alanev merepõhi

šeliit (rootsi keemiku C. W. Scheele (1742—86) järgi), hallikasvalge, kollane v. pruun mineraal, koostiselt kaltsiumvolframiit, leidub NSV Liidus, Soomes, Am. Ühendriikides jm.

šellak (holl. *schellak*), mõnede troopiliste puude võsudest saadav vaikaine; tarvit. lakitööstuses, isoleermaterjalina jm.

šenill [-*i'*-] (pr. *chenille*), pehme siidist, puuvillast v. villast karusega lõng vaipade, supelmantlite jne. valmistamiseks; sellest lõngast riie

šerbett [-*be'*-] (ar.), paks puuviljasiirup (pähklite jm. lisanditega); Idamaades karastusjook puuviljamahlast ja suhkrust

šerif (ingl. *sheriff*), teat. piirkonna kõrgem administratiiv- ning kohtuametnik Inglismaal ja Am. Ühendriikides

šeriif (ar.), kõrgest soost isikute, eriti Muhamedi järglaste tiitel islamimaades

šerri vt. *heres*

šerstjanka [-*ja'*-] (vn. *шерстянка*), villase riide välimusega puuvillane riie

ševiot (Šotimaa ja Inglismaa piiril asuva Cheviot Hillsi järgi), toimne villane ülikonnariie

ševrett [-*re'*-] (pr. *chevrette*), kroompargitud lambanahk; tarvit. galanteriiesemete jms. valmistamiseks

ševroo (pr. *chevreau*), õhuke pehme kroompargitud kitse- v. vasikanahk; tarvit. jalatsipealseteks

šiffer (< pr. *chiffre* < ar.), salakirja tingmärgid; salakirjavõti; luku avamiseks vajalik numbri- v. tähekombinatsioon; kohaviit

šifoon (pr. *chiffon*), õhuke pehme labane siidriie looridеks ja naisterõivasteks

šifr = *šiffer*

šifreerima, *šifris* kirja koostama, kokkulepitud märkidega salakirjas kirjutama

šiiit (ar.), ainult *koraani* tunnustav ning *sunnat* hülgav muhameedlane; š-d peavad Muhamedi väimeest prohveti õigeks järglaseks

šikaan (pr. *chicane*), pahatahtlik teiste huvide kahjustamine, kius

šikaneerima, pahatahtlikult teiste huvisid kahjustama; kiusama, ebameeldivusi valmistama

šikk (pr. *chic*), elegantne, peen; peenus, elegants

šilling (ingl. *shilling*), endine Inglise münt, = 1/20 naelsterlingit; Austria rahaühik, = 100 krossi; Keenia, Tansaania, Uganda, Somaalia rahaühik, = 100 senti

šimoos (< jaap. p.-n.) = *meliniit*

šimmi = *shimmy*

šimpans [-*a'*-] (pr. *chimpanzé* < aafr.), must inimahv troopilise Aafrika ürgmetsades

šinjoon (pr. *chignon*), kuklale kammitud palmikuga soeng; võltsjuustest salk v. palmik

šintoism vt. *sintoism*

široko = *siroko*

šlaager (sk. *Schlager*), lööklaul, kuplee- v. tantsuviis, mis on võitnud laialdase menu; *äraleierdatud meloodia

šlahta (poola k. *szlachta*), XIV—XVI s. Poolas kujunenud väikeaadel

šlahtitš, Poola väikeaadlik

šlakk (sks. *Schlacke*), räbu, raua sulatamisel vedelal metallil ujuv silikaatide kiht, millest valmistatakse sideaineid, plaatkive jm.

šnepper (sk. *Schnäpper*), vedruga töötav aadriraud v. instrument naha ja veresoonte avamiseks; kupumasin

šnitsel (sks. *Schnitzel* lõiguke, väike riba), ovaalne paneeritud praetud lihalõik vasika, sea v. lamba reietükist; v i i n i š., š. sidrunilõigu ja kiluga

šodi (ingl. *shoddy*), tehisvillasort, sellest valmistatud riie

šogun (jaap.), Jaapanis algul keiserlike vägede juhataja tiitel sõja ajal, hiljemini (1192—1868) pärandatava võimuga vägede ülemjuhataja

šogunaat, *šoguni*amet, šoguniau

šokeerima (pr. *choquer*), (sündsustunde haavamisega) äärmist meelepaha v. hämmastust tekitama

šokk (pr. *choc* löök), järsu ning tugeva vapustuse halvav, vahel ka surmav toime organismisse, eriti ajusse ja südamesse, näit. tugevaist meeleliigutusist tekkiv n ä r v i š. e. närvivapustus, raskete kehavigastuste v. operatsiooni puhul tekkiv h a a v a š.

***šokkteraapia** (... *teraapia*), šokkravi

šokolaad [*šo'*-] (pr. *chocolat* < ind.), kõrge toiteväärtusega maiustus kakaomassist, suhkrust, maitseainetest (jm. lisanditest)

šoppen (sks. *Schoppen*), õllekann

šortsid (ingl. *shorts*), lühikesed spordipüksid

šorthorn (< ingl. *shorthorn* lühisarveline), veisetõug (suured punased, puna-valged v. valged, peam. lihaveised)

šossee (pr. *chausée*), sillutatud maantee

šotid (ar.), 20—25 m allpool merepinda asuvad kuivad v. soolajärvedega nõod Põhja-Aafrikas

šott (sks. *Schott*), veekindel ristvahesein laevaruumis; takistab laevakere vigastuse puhul kogu laeva veega täitumast

šovinism (pr. *chauvinisme* < p.-n. Chauvin), marurahvuslus; reaktsiooniline teiste rahvaste jälitamise, tagakiusamise ning orjastamise poliitika; rahvusliku vaenu ja vihkamise vallandumine

šovinist, marurahvuslane, *šovinismi* pooldaja v. teostaja

šovinistlik, *šovinismile* omane, marurahvuslik

špisser (sk. *Spiesser*), kitsa silmaringiga väikekodanlane

špikerdama = *spikerdama*

špikker = *spikker*

špits (sks. *Spitz*), kikkis kõrvadega ühevärviline pikakarvaline ilukoer

šrafeerima (sks. *schraffieren* < it.), viirutama, pinda peente paralleelsete joontega katma

šrafuur (sks. *Schraffur* < it.), viirutis, viirutatud pind

šrapnell [-*e'*-] (< ingl. p.-n.), kuulidega täidetud suurtükimürsk, lõhkeb õhus, puistates kuulid alla koonusekujulise vihuna

šrift (sks. *Schrift*), trükikiri, kirjaliik

šropšir (ingl. *shropshire*), lühivillaline lihalambatõug

štaapel = *staapel*

šuaan (pr. *chouan*), kontrrevolutsioonilise jõugu liige Põhja-Prantsusmaal kodanliku Prantsuse revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul; š-d taotlesid Bourbonide kuningavõimu ja kat. kiriku mõju taastamist

šunt (ingl. *shunt*), elektrimõõteriistades tarvitatav rööbitine takisti

šunteerima e. **šuntima**, *šundiga* varustama, osa voolust šundi abil mööda juhtima

šurf (sks. *Schurf*), maapinnale avanev väiksem kaeveõõs

šuudra e. **suudra** (sanskr.), India kastisüsteemis neljas, madalaim põhikast, millesse kuulusid töölised ja teenijad

švaa (hbr.) = *svarabhakti*

šveissima (sks. *schweissen*), keevitama, metalle kokku liitma

šveitser (sks. *Schweizer*), uksehoidja, portjee

šärp = *särp*

šäärima (sks. *scheren*), pügama, villast riiet poollahtistest kiududest siledaks lõikama

šörl (sks. *Schörl*), must *turmaliin*

Z

zadruga (slaavi k.), patriarhaalne suurpere lõunaslaavlastel

zeebu = *seebu*

zemštšina (vn. *земщина*), Ivan IV ajal bojaaride juhtimisele allunud riigiosa, vastand *opritšninale*

zéro [-*ro'*] (pr.), null (ka ruletimängus)

zeugma (kr. *zeugma*), grammatiline figuur, mille puhul üht predikaati tarvit. mitme lauseliikme kohta, kuigi ta täpses mõttes sobib ainult ühele, näit.

«Näitleja paistis silma oma suurepärase miimika ja lauluga»

zlott (poola k. *zloty* kuldne), Poola rahaühik, = 100 krossi

Zn, tsingi (ld. *zincum*) sümbol

zodiaagivalgus vt. *sodiaagivalgus*

zodiaak vt. *sodiaak*

zoo- (kr. *zōon* loom), looma-, loom-

zoobentos (...*bentos*), mere- v. magevee põhjaloomastik

zoofaag (...kr. *phagos* neelav, õgiv), loomtoiduline, loomadest, üldse lihast toituv organism

zoofüüt (...kr. *phyton* taim), taimloom, mitmesuguste taimelaadsete kinnitunud loomade, eriti ainuõõssete vananenud nimetus

zoogeograafia (...*geograafia*), loomageograafia, teadus loomade levimisest ja jaotumisest maakeral

zooglöa [-öa'] (...kr. *gleios* kleepjas vedelik, liim), hüüvistu, bakterite kilede liitumisest tekkinud sültjas mass

zoohoor, *zoohooria* teel leviv taim, vili v. eos

zoohooria (< *zoo-* + kr. *chōreō* levin), viljade, seemnete v. taimeeoste levik loomade kaudu, loomlevi

zoohügieen, loomahügieen, põllumajandusloomade tervishoid

zoohügieeniline, loomahügieeniline, põllumajandusloomade tervishoiusse puutuv

zooid [-oi'-], loomik, üksikloom kännises

zooklorell [-re'-] (< *zoo-* + kr. *chlōros* rohekas), alamate loomadega sümbioosis elav üherakuline rohevetikas

zooksantell [-e'-] (...kr. *xanthos* kollane), alamate loomadega sümbioosis elav kollakas üherakuline vetikas

zoolaatria (...kr. *latreia* kummardamine), jumalustatud loomade austamine, omane ürgkogukondliku ühiskonna usundile

zooloog, *zooloogia* eriteadlane

zooloogia (< *zoo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), loomateadus, loomade uurimisega tegelev teadus

zooloogiline, *zooloogiasse* puutuv

zoomeditsiin (< *zoo-* + *meditsiin*), loomaarstiteadus

zoomorfism (...kr. *morphē* kuju, vorm), jumalatele loomade kuju omistamine

zoonoosid (... kr. *nosos* haigus), inimesi nakatavad loomade nakkushaigused (tatitaud, siberi katk, marutõbi jt.)

zoon politikon [*dzoo'-on -ko'n*] (kr.), «ühiskondlikult seltsiv olend», väljend, mida Aristoteles tarvitas inimese kohta

zoopaleontoloogia (< kr. *zoōn* loom + *paleontoloogia*), teadus väljakaevatud ürgsetest loomadest

zoopark, loomaaed

zoopatoloogia (< *zoo-* + *patoloogia*), teadus loomahaigustest

zooplankton (...*plankton*), loomhõljum, vees hõljuvate väikeste loomolendite kogum

zoopsühholoogia (...*psühholoogia*), loomapsühholoogia

zoospoor (...*spoor*), rändeos, mittesugulisel teel tekkinud ning viburite abil kulgev eos ainurakseil organismidel

zoosporangium [-a'-] (...*sporangium*), mõnede taimede mittesugulise paljunemise organ, milles moodustuvad *zoospoorid*

zootehnik, *zootehnika* spetsialist

zootehnika (< *zoo-* + kr. *technikē* meisterlik), loomakasvatus; loomakasvatusõpetus

zootehniline, *zootehnikale* omane, loomakasvatuslik

zootsiidid (< *zoo-* + ld. *caedo* tapan, hävitan), keemilised ained näriliste jm. loomkahjurite hävitamiseks

zootoomia (...kr. *tomē* lõige), loomaanatoomia

Zr, *tsirkooniumi* sümbol

zuaavid = *suaavid*

zurnaa (pärs.), puust puhkpill Kaukaasia, Iraani jt. rahvastel

zwinger [*ts-*], *arhit.* vanades linnustes välise ja sisemise ringmüüri vahel asetsev ümbriskäik v. eelkindlustusse kuuluv väljak; ka jäme ümartorn

Ž

žaboo (pr. *jabot*), kroogitud v. volditud pitsist v. siidist rinnaesine

žadeiit vt. *jadeiit*

žakerii (pr. *Jacquerie*), Põhja-Prantsusmaa talupoegade ülestõus XIV s.

žakett [-e'-] (pr. *jaquette*), visiitkuub, ümara hõlmalõikega pikk kuub (kanti ametlikel esinemistel)

žalusii (pr. *jalousie* armukadedus), (liikuv) ribakate (näit. aknal, ventilatsiooniaval) valguse suuna v. õhuvoolu reguleerimiseks

žandarmeeria = *sandarmeeria*

žanr (pr. *genre* liik), kunstiloomingu sisu iseloomust tingitud ja ajalooliselt traditsiooniliseks saanud kujutamisvorm; näit. eepikas romaan, jutustus, novell jne.

žanriline, *žanrisse* kuuluv v. puutuv

žanrimaal, olustikumaal, inimesi nende igapäevases ümbruses ja tegevuses kujutav maal

žanrist, *žanrimaalide* looja

žardinjäär (pr. *jardinière*), lillekorv, -vaas

žargonism (< pr. *jargon*), *žargooni* kuuluv sõna v. väljend

žargoon (pr. *jargon*), *lgv.* mingi ühiskondliku rühma kõne, mis sisaldab antud rühmale omaseid sõnu ja väljendeid; seisneb kõrvalekaldumises üldrahvalikust keelest, väljendades vastava ühiskondliku rühma eri nõudeid ja maitseid

žargooniline, *žargooni*pärane

žasmiin = *jasmiin*

želatiin (pr. *gélatine*), kondiliim, loomse päritoluga kõrgeväärtuslik liimaine

želatineerima, *želatiini*taoliseks muutma

želatineeruma, *želatiini*taoliseks muutuma

želatinoosne, sültjas, hüübjas

želee (pr. *gelée*), tarretis; tarrend; tarretuv marja- v. puuviljahoidis

ženeerima (pr. *géner*), kohmetuma, häbenema, end sunnitult tundma

ženšenn (hiina k.), araalialiste sugukonda kuuluv naati meenutav püsik, hiina rahvameditsiini imetaim, toniseeriva toime tõttu tugevdab organismi

žeood vt. *geood*

žerminaal (pr. *germinal*) = *germinal*

žest (pr. *geste*), käeliigutus, märguanne; tahtlikult rõhutatud, tähelepanu äratamiseks mõeldud liigutus; rõhutatud tegu

žestika, keha (eriti käte) väljendusliigutused. Vrd. *miimika*

žestikulatsioon, *žestide* abil väljendumine, käeliigutuste tegemine

žestikuleerima, *žestide* abil väljenduma, kõneldes kätega vehklema

žetoon (pr. *jeton*), metallist märk; mälestusraha; raha asendav märk

žgutt (vn. *жгут*), *med.* rõhkside, kummist, riidest vm. materjalist vahend, millega veresooned verevoolu sulgemiseks ajutiselt kinni tõmmatakse

žiig vt. *džiig*

žiiro (it. *giro*), maksusumma ülekandmine (sularaha kaasabita) võlgniku kontolt võlausaldaja kontole; vekslì edasiandepealdis; *allkiri

žiiropank, pank, mis tegeleb oma klientide-hoiuseomanike maksete sooritamisega *žiiro* abil

žilett [-e'-] (Ameerika töösturi K. S. Gillette'i nime järgi), õhukese vahetatava teraga riist habemeajamiseks, ka selle tera

žiraff [-a'-] (ar.), kaelkirjak

žirant [-a'-] e. **žireerija**, *žiiroga* varustaja

žireerima, vekslit *žiiroga* varustama ja edasi andma

žirondiin e. **žirondist**, suurkodanluse partei liige Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul; ž-d kaitsesid suurkodanluse huve ning astusid välja feodalismi vastu

žirondistlik, žirondistide parteisse kuuluv; *antirevolutsiooniline, kontrrevolutsioonile kalduv

žitnjakk [-a'-] (vn. *житняк*), stepiorashein, mitmeaastane söödataim

žongleerima (pr. *jongler*), osavalt mitmesuguste esemetega (näit. noad, pallid) mängima, nendega etendust andma, *žonglöörina* esinema; *osavalt, kuid meelevaldselt fakte ja sõnu kasutama

žonglöör (pr. *jongleur*), rändartist ja -muusik keskaegsel Prantsusmaal; osavus-, tasakaalukunstnik, tsirkuseartist esemete pildumise ja püüdmise alal; *sõnadega mängleja

žoržett [-e'-] (Georgette'i tekstiilivabriku järgi), õhuke riidesort

žurnaal (pr. *journal*), ajakiri; päevik; register raamatupidamises

žurnalist, ajakirjanik

žurnalistika, ajakirjandus; ajakirjandusteadus

žürii (pr. *jury*), vandemeeste kollee-

glum; vandekohus Prantsusmaal, Inglismaal ja Am. Ühendriikides; auhinnakomisjon, grupp nimetatud v. valitud isikuid preemiate v. autasude määramiseks konkurssidel, näitustel, spordivõistlustel jm.

T

t, *tonni* tähis

T, *tera*- tähis; *tesla* tähis; *triitiumi* sümbol

Ta, *tantaali* sümbol

taabes (ld. *tābes*), *med.* elundi v. koe kuive, näit. seljaajut. e. seljaajukuive, mille puhul osaliselt hävivad kehaga ühendavad närviteed; on seotud süüfilisega

taaler (sks. *Taler*), end. Saksa hõbemünt, = 3 marka; maa hindamise ühik Liivimaal

taapir (ind.), loom kabjaliste seltsist; elab Ameerika ja Kagu-Aasia troopilistes metsades

taara (it. *tara* < ar.), pakend; pakendi kaal, kauba kogukaalu (*bruto*) ja puhaskaalu (*neto*) vahe; *füüs.* tareerimisel kaalukausile tasakaalustamiseks asetatav pakend

taavet (ingl. *davit* < vanapr.), seadis laeva pardal paarikaupa asetatud paatide ülestõstmiseks ja allalaskmiseks

tabel (ld. *tabula* tahvel, laud), ülevaatlik, haril. lahtriliselt korrastatud andmete (arvude, sõnade jne.) esitis

tabelkalender [-*le'*-], tabelikujuline kalender

tabellaarne (ld. *tabellārius*), tabelikujuline

tabernaakel (ld. *tabernāculum* telk), kat. kirikus kapp v. tornikujuline riist armulaualeiva säilitamiseks; kaitsekatus altari v. kuju kohal

tableaux vivants [-*lo'* -*vą'*] (pr., «elavad pildid»), maalikunsti- v. plastikateostel kujutatud grupeeringute järelekujundamine laval inimeste abil

table d'hôte [*tabldo't*] (pr., «peremehe laud»), pansionides, võõrastemajades jm. esinev ühine laud einestamiseks kõigile võrdse maksu eest

tablett [-*e'*-] (keskld. *taboletta* lauake), ravi- v. toitaine, granuleeritud pulbrist v. pulbrisegust kokkupressitud kettake v. tahvlike; kandik

tabloo (pr. *tableau*), maal, pilt; seisu v. olukorda näitav informatsioonitahvel (spordiväljakul, dispetšeripunktis vm.)

tabor (trg.), välilaager; tšehhidel, sloveenidel: rahvakoosolek; venelastel: mustlaslaager

taboriidid (Tšehhoslovakkia linna Tabori järgi), radikaalsema suuna esindajad hussiitide liikumises; nõudsid feodaalse korra hävitamist; t-de väed purustati 1434. a.

tabu (polüneesia k.), ürgkogukondlikus ühiskonnas mingi tegevuse, eseme, sõna vm. tarvitamise usundiline keeld, millest üleastumine pidi kaasa tooma range karistuse (haiguse, surma) vaimude v. jumalate poolt; *lgv.* sõnakeeld; *keelatud sõna, küsimus, arvamus, ese

tabula (ld.), tahvel, laud; roomlastel vahakihiga kaetud lauake, millele kirjutati

tabulaadid (< ld. *tabula* laud, tahvel), väljasurnud koloonialiste korallide alamklass vanaaegkonnast; Eesti NSV alal on neist esinenud kärgkorall ja ahelkorall

tabulaator (< ld. *tabula* laud, tahvel), seadis kirjutusmasinal tabelite löömiseks; liitmismasin

tabula rasa [*raa'*-] (ld., «puhtaks pühitud tahvel»), täielik tühjus, puhas leht; midagi puhast v. puutumatut

tabulatuur, vaimuliku laulu reeglite kogumik; tähti, märke ja arve kasutav noodikiri, mida tarvitati mitmehäälsete muusikariistade jaoks XIV—XVIII s.

tabun = *tabuun* I

taburet (pr. *tabouret*), selja- ja käetugedeta (madal) iste

tabuun I (vn. *табун*), aasta läbi väljas karjatatav hobuste, põtrade jne. kari

tabuun II (tehissõna), keemiline ründeaine, värvitu v. nõrgalt pruunjas vedelik, põhjustab ägedaid krampe

tacet [-*ts*-] (ld., «vaikib»), *muus.* koori- v. orkestrihelitöis pilli v. häälerühma vaikimise märksõna

tacito consensu [-*ts*- *konsee'n*-] (ld.), vaikiva nõusolekuga

taedium vitae [-*ä*- *viitä*] (ld.), elutüdimus

tael (malai k.), münt ja peam. väärismetallide kaaluühik Hiinas

taft (pr. *taffetas* < pärs.), tihe sile labase toimega siidriie

taftpaber, ühelt küljelt värvitud ja läikivaks tehtud paber

taglas (sks. *Takelage*, ingl. *takel*, *takelage*), laeva purjestik koos kinnitus- ja käsitsemisvahendite ning -seadmetega (mast, vandid, taagid, plokid, trossid jm.)

taglastama, *taglasega* varustama

tahheomeeter = *tahhümeeter*

tahhistoskoop (< kr. *tachistos* kiireim + *skopeō* vaatan), aparaat, mida haril. kasutatakse visuaalse tähelepanu ulatuse kindlakstegemiseks

tahhograaf (< kr. *tachys* kiire + *graphō* kirjutan), *tahhomeeter*, mis on varustatud seadisega pöörete arvu üleskirjutamiseks

tahhomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), pöördeloendur, riist, mis näitab võlli pöörete arvu; t-ga mõõdetakse sõidukite liikumiskiirust jm.

tahhükardia (. . . kr. *kardia* süda), *med.* südamepekslemine, südameruttus, kiirenenud südametegevus

tahhümeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), maamõõduriist; riist vee voolamise kiiruse mõõtmiseks

taifuun (hiina k.), tormi v. *orkaani* tugevusega troopilise tsükloni nimetus Kaug-Idas

taiga (vn. *тайга*), parasvöötme taimkattetüüp, mida iseloomustab rikkalik okasmetsa esinemine, levinud eriti Siberis

taille [*tai*] (pr.), vanemaaegne otsene riigimaks Prantsusmaal

taks I (< ld. *taxātio* hindade määramine, hinnang), riigi v. omavalitsusorganite poolt täpselt määratud kaupade hind v. tasu töö ja teenuste eest

taks II (< sks. *Dachshund*), taksikoer, urukoer

taksaator, *taksi* (I) määraja, hindaja

taksatsioon, *taksi* (I) määramine, hindamine

takseerima, *taksatsiooni* teostama; *järele vaatama, silmitsema

taksi = *takso*

taksidermia [-*e'*-] (< kr. *taxis* asetus + *derma* nahk), laiemas mõttes kõik toimingud loomade säilitamiseks (skelettide valmistamine, putukate kuivatamine jne.); loomanahkade topplmine ning kaavikute valmistamine

taksis (kr. *taxis* kordaseadmine), alamate taimede, rändeoste, taime sugurakkude jne. suundliikumine, vabalt liikuvate alamate organismide liikumine ärrituse allika suunas v. sellest eemale

takso (pr. *taxi*), sõidu- v. veoauto reisijate v. pagasi vedamiseks tasu eest; varustatud haril. *taksomeetriga*

taksofon (< ld. *taxātio* hindade määramine, hinnang + kr. *phōnē* hääl, kõne), automaattelefon, mida rakendatakse tegevusse mündi sisselaskmisega

taksomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), mõõteriist *taksol*; näitab tasumäära reisijate v. pagasi veo eest

takson (< kr. *taxis* kordaseadmine), *biol.* süstemaatiline üksus, näit. liik, selts, klass jne.; vrd. *süstemaatika*

taksonoomia (< kr. *nomos* seadus) = *süstemaatika* (2)

taksonoomiline, *taksonoomiasse* puutuv v. kuuluv, sellega seotud

takt (ld. *tāctus* puudutus), helireas, samuti rütmilises liikumises rõhutatud ja rõhutamata kohtade reeglipärase vaheldumise rütmiühik: iga rõhutatud ajaühiku kohta üks v. mitu võrdselt rõhutamata ajaühikut; kõiki neid ajaühikuid nimetatakse löökideks v. t-i-löökideks; *peenetundelisus

takteerima, *takti* lööma

taktiilne (ld. *tactilis* kombitav), kompimise varal tajutav, näit. t. a i s t i n g, puuteaisting

taktik, *taktika* tundja, taktikas osav isik

taktika (kr. *taktikē* < *tassō* sean korda), teadus sõjavägede juhtimisest ja manööverdamise organiseerimisest lahingus; *kindlaksmääratud eesmärgi saavutamiseks koostatud tegevuskava

taktikaline, *taktikasse* puutuv, taktikaga kooskõlas olev; t. ü k s u s, allüksus, mis on võimeline täitma iseseisvalt lahinguülesandeid

taktiline, *takti*pärane, peenetundeline

taktomeeter (< ld. *tāctus* puudutus + kr. *metreō* mõõdan), seadis kompimisteravuse uurimiseks

takõrr (trg.), savik, madal kõva kuival ajal lõheneva savipinnasega lohk kõrbes; t-des moodustuvad kevaditi väikesed järved, mis hiljem muu-

tuvad raskesti läbipääsetavaiks aladeks

talaar (< ld. *talāris* kandadeni langev), pikk laiade varrukatega mantel; kohtunike, luteri usu vaimulike jt. ametirüü

talassogeenne (< kr. *thalassa* meri + *genos* sünd, teke), meretekkeline

talassohooria (... kr. *chōreō* kulgen, levin), merilevi, taime seemnete levimine mere abil

talassoteraapia (... *teraapia*), meriravi, ravi merelise kliima ja meresupluste abil

talatokraatne e. **talassokraatne** (... kr. *kratos* võim), ülekaalukalt merega kaetud; t. ajajärk, geoloogiline ajajärk, millal praeguste mandrite alal valitsesid mered, näit. devonija kriidiajastul

talendikas [-*e*'-], *talenti* omav, andekas

talent [-*e*'-] (kr. *talanton*), 1) anne, andekus, erakordsed võimed mingil alal; 2) vanakr. kaaluühik, = 60 *miini* = 6000 *drahmi*

talioon (ld. *tālio* kättetasu), varasemas kriminaalõiguses võrdse tasumine võrdsega põhimõtte järgi «silm silma, hammas hamba vastu»

talisman (pr. *talisman* < ar.), ese, mille kaasaskandmine toob ebausklike arvates õnne ja kaitseb õnnetuse eest. Vrd. *amulett*

talk (keskld. *talcum*), rasvasena tunduv rohekas, kollakas v. valge mineraal; esineb lehtjate massidena kristalseis kiltkivimeis (tarvit. arstiteaduses, kosmeetikas ja tehnikas)

tallium (< kr. *thallos* võsu, idu), sümbol Tl, element, järjenr. 81, aatomm. 204,37; valgeläikeline pehme metall, looduses esineb vähe; ühendid on väga mürgised

tallmeister (sks. *Stallmeister*), mõisa tallimees; õukondlase tiitel tsaristlikul Venemaal

tallofüüt (< kr. *thallos* võsu, idu + *phyton* taim), rakistaim, lihtsa ehitusega eostaim, mille keha moodustab *talluse*

tallus (kr. *thallos* võsu, idu), rakis, taimekeha, mis pole jagunenud varreks, juureks ja lehtedeks, näit. baktereil, limaseentel, viburtaimedel, vetikail

talmud (hbr.), juutide usundiliste ja õiguslike juhiste kogu; koostatud III s. e. m. a.—V s. m. a. j.

talmudism, *talmudi* õpetus; *tähenärimine

talmudist, *talmudi* tundja ja täpne järgija; *skolastik, tähenärija

talmudistlik, *talmudismile* omane; *tähenärijalik

talong [-o'-] (pr. *talon*), kontrolldokument, mis annab õiguse millegi saamiseks; kviitungi, väärtpaberi jne. konts; väärtpaberi põhiosa

talrep (holl. *taalreep*), *mer.* seadis taglase trosside v. kettide pinguldamiseks

tamarind e. **tamarindipuu** [-*i*'-] (sks. *Tamarinde* < ar.), india dattel, troopilisest Aafrikast ja Aasiast pärinev liblikõieliste suguk-da kuuluv puu; kasvatatakse ka ilupuuna

tamarisk [-*i*'-] (ld. *tamarix* < p.-n. *Tambre*), kanarbikku meenutavate lehtedega roosa- v. valgeõieline kõrbepuu v. -põõsas Aasias, Aafrikas ja Lõuna-Euroopas; mõned liigid annavad parkainerikast koort, teisi kasvatatakse ilupuude ja -põõsastena

tambur = *tambuur*

tamburiin (it. *tamburino*), väike, ainult ühelt poolt nahaga kaetud käsitrumm kuljustega; t-ga saadab tantsija ise oma liigutusi

tambuur (pr. *tambour* < pärs.), väike trumm, idamaine löökinstrument; *arhit.* kuppelehitise vahetult kupli all asetsev hulktahkne v. silindriline osa; tuulekoda

tamgaa (trg.), põletusmärk; tollilõiv Vana-Venes

tamponaad (pr. *tamponnade*), *tampooni* panemine

tamponeerima e. **tampoonima**, *tampooniga* töötlema (graafilist plaati, poleeritavat pinda vms.); *med.* *tampooni* panema; *mäend.* kivimi pragusid ja õõsi täitma

tampoon (pr. *tampon*), *med.* (haava)topp, mitmekordselt kokkukeeratud marliriba, millega täidetakse haav v. mingi kehaõõs verejooksu sulgemiseks v. haiguslike eritiste imamiseks

tampoonima vt. *tamponeerima*

tamtamm (hindi k.), loodusrahvaste primitiivne trumm; gongitaoline idamaine löökpill

tan, *tangensi* tähis

tanatoloogia (< kr. *thanatos* surm + *logos* mõiste, käsitlus), *med.* surma põhjusi, tingimusi ja tunnuseid uuriv teadusharu

tanatoos, puudutamisel, ebatavalisse olekusse asetamisel, kukkumisel jne. ilmnev surnuteesklemisrefleks mõnedel putukail

tandem (ingl.), kaherattaline sõiduk, mida veavad kaks teineteise ette rakendatud hobust; ka kaheistmeline jalgratas; ühisel teljel asetsevate paariselementidega seade (kahe järjestikuse silindriga aurumasin, pump vms.)

tangaar (ind.), värvuliste suguk-da kuuluv toreda värvusega väike lind troopilises Am-s

tangeerima (ld. *tangere*), puudutama, riivama

tangens (ld. *tangens* puudutav, riivav), tähis tan, *mat.* üks trigonomeetrilisi funktsioone; täisnurkse kolmnurga t. on selle nurga vastaskaateti suhe lähiskaatetisse

tangensoid [-*oi*'-] (< *tangens* + kr. *eidos* kuju), *mat.* tangensfunktsiooni graafik, kõver, mis kujutab tangensi muutumist sõltuvalt nurga muutumisest

tangentsiaaljõud, *füüs.* liikumise trajektoori puutujaga samasihiline jõud või jõu komponent

tangentsiaalne, puutujasihiline

tango (hsp.), XX s. algupoolel Argentiinast Euroopasse toodud seltskonnatants 2/4- v. 4/8-taktis

tank (ingl.), 1) suur kinnine mahuti (laevas ka eriruum) vee, õlide, hapete jm. vedelike hoidmiseks; 2) roomikuil liikuv suurtüki ja kuulipildujatega varustatud tugeva soomusega sõjamasin, mis ületab raskeid maastikutakistusi; 3) *tugev jämedast nahast saabas

tanka (jaap.), 31 silpi sisaldav luuletus, mille värsiehitus seisneb viie- ja seitsmesilbiliste värsside vaheldumises: 5—7—5—7—7

tankett [-*e*'-], väike tank, 1—2 inimesest koosneva meeskonnaga tank, mis on varustatud kuulipildujatega

tankima, vedelkütusega varustama v. varustuma

tanklaev, laev vedelkauba, peam. kütuse ja õlide vedamiseks

tankodroom (< *tank* + kr. *dromos* jooks), tankiväli, väljak tankide katsetamiseks ja nende juhtimise harjutamiseks

tannaadid, parkhappe soolad, *tanniinist* moodustunud aluselised soolad

tannalbiin, ravim kõhulahtisuse vastu, *tanniini* ühend *albumiiniga*

tanniin (pr. *tannin*), parkaine, valge pulber, mida saadakse puukoorest, lehtedest jne.; tarvit. värvimis-, naha-, tinditööstuses, ravimite valmistamisel jm.

tantaal (vanakreeka mütoloogias esineva kuninga Tantalose järgi), sümbol Ta, element, järjenr. 73, aatomm. 180,948, haruldane raskesti sulatatav metall

tantaliit (< *tantaal* + kr. *lithos* kivi), *tantaali* sisaldav mustjashall v. mustjaspruun mineraal

tantjeem (pr. *tantième*), kasumiosa, ettevõtte puhaskasumi teatud protsent, mis makstakse preemiataolise lisatasuna kapitalistlikes maades peam. ettevõtete juhtijaile ja kõrgemaile teenistujaile

taoism (hiina k.), hiina filosoofi Laodzi (VI s. e. m. a.) õpetus; üks kolmest Hiinas levinud usundist

tapeet (ld. *tapēte* < kr. *tapēs* vaip), mustriline seinapaber, ka kangas, nahk vms. seinakattematerjal

tapeetima e. **tapetseerima**, siseruumide seinu tapeediga katma

tapiokk [-*o*'-] (< ind.), *manioki* mugulaist saadav kergesti seeditav tärklis

tapisserii (pr. *tapisserie*), silmkoeline v. tikitud tapeet v. seinavaip; vaiba- ja tapeedivalmistamine

taraan (vn. *таран* < kr.), vanaaegne müürilõhkumismasin; laeva esileulatuv veealune osa hoopide andmiseks vaenulikele laevadele

tarakan (vn. *таракан*), suur mustjaspruun prussakas

tarantass [-*ta*'*ss*] (vn. *тарантас*), pikk kattega reisivanker Venemaal

tarantel [-*ra*'-], ämblikuperek. huntämbliklaste suguk-st; hammustust peeti ekslikult inimesele ohtlikuks

tarantella [-*e*'-] (it. *tarantella*, It. linna Taranto järgi), kiiretempoline lõunaitaalia rahvatants 3/8- (v. 6/8-) taktis; kunstilises töötluses esineb paljude heliloojate loomingus

tarbagan (mong.), väikehüpik, hüpiklaste suguk-da kuuluv loom, elutseb peam. Kesk-Aasia ja Kasahstani stepi- ja kõrbealadel (nahku tarvit. käsitöönduses)

tareerima (it. *tarare* ära võtma, maha arvutama), *füüs.* selliselt kaaluma, et kaalutav keha asetatakse ühele kaalukausile, teisele aga tasakaalustamiseks vajalik koormus, seejärel asendatakse keha täpsete vihtidega, ja saadaksegi keha kaal; taara kaalu määrama; kaalusid kontrollkaaludega võrdlema ning kontrollima

tarhaan (vn *тархан* < trg.), eriliste eesõigustega varustatud maksuvaba pärusmõisa omanik; ürik, millega saavutati sellised õigused

tarifikatsioon, töötasumäärade kehtestamine vastavalt töötaja kvalifikatsioonile, töö keerukusele, raskusele ja ohtlikkusele; maksustamisobjekti teatud rubriiki kuuluvuse tunnuste kindlaksmääramine

tarifitseerima, *tariife* kindlaks määrama

tariif (pr. *tarif* < ar.), tasumäär; ametlikult kehtestatud maksustamismäärade v. millestki saadava sissetuleku nimistu, näit. kaupade sisseveo eest välismaalt, reisijate ja kaupade veo eest, posti saatmise ja kindlustamise eest jne.; töötasumäärade nimekiri; jaehinna liik

taro (< polüneesia k.), peam. Malai saartel ja troopilises Aafrikas kasvatatav taim suurte tärkliserikaste söödavate juuremugulatega

tarokk [-*o'*-] (it. *tarocco*), seitsmekuningamäng, eriti Lõuna-Saksamaal ja Austrias harrastatud kaardimäng kolme inimese vahel 78 kaardiga

tarpan (vn. *тарпан* < trg.), väljasurnud metshobune; koduhobuse esivanem, elas Euroopa ja Aasia steppides

tarsaniaad, seiklusromaan, mille peategelaseks on Aafrika ürgmetsades ahvide hulgas kasvanud valgenahaline Tarzan

tartaan (tehissõna), sünteesmaterjal jooksuradade, heitesektorite jms. katmiseks

tartaglia [-*ta'lja*] (it., «kogeleja»), *teatr.* Napoli rahvatükkides esinev koomiline mask

tartš (keskSks. *tartsche* < skand. *targa*), väike ümarkilp

tartüff [-*ü'*-] (Molière'i komöödia «Tartuffe» peategelase järgi), teeskleja, vagatseja, silmakirjateener

tastatuur (it. *tastatura*), klahvistik, sõrmistik

taster (sks.), kobisirkel, riist kõverapinnaliste esemete läbimõõdu määramiseks

tat tvam asi (sanskr., «see oled sina»), *upanišaadi* põhimõte, et kogu maailm on inimese minaga ühine

tau, kr. tähestiku 19. täht (*Τ, τ*), vastab ld. *t*-le

tauromahhia (< kr. *tauros* härg), õpetus härjavõitlusest

tausagõss [-*õ'*-] (vn. *тау-сагыз* < trg.), NSV Liidus metsikult kasvav ja aretatav kautšukit sisaldav taim korvõieliste sugukonnast

taušeerima (ar.), kullassepakunstis kulla v. hõbedatükikesi eseme pinnasüvendeisse lööma v. pressima

tautokrooniline (< kr. *tauto* sama + *chronikos* kaua-aegne), samaaegne

tautoloogia (. . . kr. *logos* mõiste, käsitlus), *loog.* definitsiooniviga, mis tekib juhtumil, kui defineeritav mõiste kas ise v. sünonüümse tähendusega sõnana definitsioonis kordub, s. o. selgitatakse iseenda kaudu (*idem per idem*)

tautoloogiline, *tautoloogiale* omane

tautomeeria (< kr. *tauto* sama + *meros* osa, jagu), *keem.* ühendite *isomeeria* liik

tavern [-*e'*-] (it. *taverna* < ld. *taberna* hurtsik), kõrts, trahter Itaalias

tavott [-*o'*-] (vn. *тавот*), poolpaks määrdeaine

Tb, *terbiumi* sümbol

tbc, *tuberkuloosi* lühend

Tc, *tehneetsiumi* sümbol

Tct, lüh. sõnast *tinktuur*

Te, *telluuri* sümbol

team [*tiim*] (ingl.), meeskond

teater (kr. *theatron*), ehitis, koht v. asutus, kus näidendeid ette kantakse; laiemas mõttes lavakunst üldse

teaterlik, *teatri*pärane, teatrile omane

teatraalne, näideldud, mitteloomulik, ülespuhutud

tebaiin (arvatavasti Vana-Egiptuse linna Teeba järgi), oopiumis sisalduv alkaloid (tarvit. valuvaigistina)

Te Deum laudamus [-*daa'*-] (ld.), vaimulik hümn «Sind, Jumal, kiidame»; uuemal ajal kirjutatakse «T. D.» haril. suure oratooriumi vormis suurejoonelises stiilis kooride, soolode, orkestri ja oreli ettekandeks

tee (sks. < hiina k.), teepõõsaliste sugukonda kuuluv taim; selle lehtedest valmistatav jook

teema (kr. *thema*), peamõte, juhtmõte, teose, vestluse jne. sisu; jutustuse aine, käsitletav tuummõte; eluline materjal, mida kirjanik peegeldab teatud ideelis-poliitilistelt positsioonidelt; muusikaline fraas, põhimotiiv, mis on helitöö aluseks

teemaline, teatud teemaga seotud, sellele omane

teemant (pr. *diamant* < kr. *adamas*), *miner.* süsiniku teisendeid, kõvim ja kalleim värvusetu mineraal, suure valgusemurdumise tõttu säravaim kalliskivi; **t - l i h v i m i n e**, lihvimine teemandi abil; **t - p u l m**, abiellumise 60. aastapäev; **t - p u u r**, puur kõva maa ja kaljude puurimiseks

teenager [*tiineidžer*] (ingl.), teismeline, 13—19 a. vanune noor

teenar = *denaar*

teenuis (ld. *tenuis* õhuke, kerge), *lgv.* helitute sulghäälikute *k, p, t* nimetus

tees (kr. *thesis* väide), tõestatav väide, otsustus, mida autor v. ilukõneleja tahab tõestada, kaitsta v. ümber lükata; Hegeli idealistlikus filosoofias dialektilise arengu esimene aste (vt. *triaad*)

teesis, *kirj.* lang, värsijala v. takti rõhutu osa

teeta, kreeka tähestiku 8. täht (*Θ, θ*), vastab *th*-le

teetanus (ld. *tetanus* < kr. *tetanos* kangestumine), kangestuskramptõbi, mis tekib **t - b a t s i l l i d e** sattumisel kehha; avaldub valurikkais kokkutõmbeis lõualihaseis, kukla-, näo-, kere- ja jäsemete lihaseis

tehneetsium (< kr. *technetos* kunstlik), sümbol Tc, radioaktiivne element, järjenr. 43, looduses ei esine, saadakse tehislikult, omadustelt lähedane *reeniumile*

tehnik, *tehnika* alal töötav isik, kes on omandanud tehnilise keskhariduse; tehnilise haridusega isik

tehnika (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus), ajalooliselt kujunenud tööriistad ja tootmiskogemused, ühiskonna tootlike jõudude koostiselement; mingis tegevuses v. tootmisalal tarvit. võtted, samuti selliste võtete valdamine, näit. ehitust., muusikat., värsikunstit., spordit. jne.; kogumõistes ka masinad, mehhanismid, seadeldised, tööriistad jne.

tehnikum, tehnika-õppeasutus, vastavalt eri maade tavadele kas kõrgem õppeasutus inseneride ettevalmistamiseks v. kesk-tehnikakool tehnikute ettevalmistamiseks; NSV Liidus on tehnikumid keskõppeasutused

tehniline, *tehnikale* omane; *tehnikasse* kuuluv; **t - d k u l t u u r i d**, taimed, mis annavad tööstusele toorainet

tehnokraatia (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus + *kratos* võim), tehnikavalitsus; Am. Ühendriikides tekkinud suund, mis taotleb kogu majanduslik-ühiskondliku elu arenemise juhtimist tehnikute poolt

tehnoloog, *tehnoloogia* eriteadlane; tehnoloogiainstituudi lõpetanu

tehnoloogia (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus toorainete saamisest ja nende töötlemisest tarbeaineiks ja -esemeiks mehhaanilisel (sepistamise, valtsimise, valamise, treimise jne.) teel v. keemiliste protsesside abil; töötlemisviisid tootmisprotsessis

tehnoloogiline, *tehnoloogidele* omane; *tehnoloogia*-alane, *tehnoloogiasse* kuuluv

teiin vt. *kofeiin*

teilorism (Am. inseneri F. Taylori nime järgi), kapitalistlik töö organiseerimise süsteem, kus töönormid kehtestatakse parimate tööliste töö kronometreerimise alusel

teint [*tä'*] e. tään (pr.), naha- ja näovärvus, jume; grimeerimisel näole kantav põhijume

teism (< kr. *theos* jumal), usulisfilosoofiline õpetus, mis tunnustab jumalat erilise kõrgeima isiksusena, kel on mõistus ja võim ning kes on loonud maailma, mille saatust ta juhib ja kujundab

teist, *teismi* propageerija ning pooldaja

tekkel (sks. *Deckel*), üliõpilasmüts

teksased e. **teksaspüksid** (Am. Ühendriikide Texase osariigi järgi), erilise lõikega paljutaskulised (töö)-püksid

tekst (ld. *textus* kude, seos), teose kirjatäheline sisuosa; kirjutatud v. trükitud artikkel ilma selle juurde kuuluvate jooniste, joonestuste ja märkusteta; muusikateose (ooperi, ro-

mansi jne.) juurde kuuluvad sõnad; trükitehnikas: 20-punktine trükikiri

tekstiil (< ld. *textilis* kootud), kudum, kudumistooted, lõngast valmistatud esemed, näit. vaibad, pitsid, kardinad, kindad, sukad, trikootooted jne.

tekstiilikombinaat, tekstiiltooteid valmistav kombinaat

tekstikriitika, teadus, mis selgitab teoste ja ürikute ehtsust ning teeb kindlaks algupärase *teksti*

tekstikriitiline, *tekstikriitika* nõudeile vastav

tekstoliit (< ld. *textum* kude, seos + kr. *lithos* kivi), kihiliselt asetatud ning kokkuliimitud tekstiilmaterjalist plastmass

tekstoloog, *tekstoloogia* eriteadlane

tekstoloogia (< *tekst* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), kirjaniku algteksti uuriv teadusharu

tekstoloogiline, *tekstoloogiale* omane, *tekstoloogia*-alane

tekstuur (ld. *textūra* kudum, ühendus), (puidu) toim, süü, kiri; *geol.* siseehitus, kivimit moodustavate mineraalosakeste ruumiline paigutus (kihiline, kildaline, läätseline jne.); *lgv.* tiheda põimunud trükikirja liik

tektoonika (kr. *tektonikē* ehituskunst), õpetus toorvormide seaduspärasest ümberkujundamisest kunstivormideks; ehitise püst- ja rõhtjooneliste osade kokkukõlaline süsteem; *geol.* maakoore ehitus ja maakoores sisejõudude mõjul toimuvad muutused; nende uurimisega tegelev geoloogia haru

tektooniline, *tektoonikasse* puutuv

tele- (kr. *tēle* kaugele, kaugel), kaug-, kauge-

telebinokkel [-o'-] (...*binokkel*), *binokkel*, mis annab selge kujutise kaugel asuvaist esemeist

telefon (...kr. *phōnē* hääl, häälik), seade kõne edasiandmiseks kauge maa taha õhujuhtmete v. kaabli kaudu

telefoneerima, helistama, *telefoni* kaudu kõnelema

telefoniseerima, *telefoniga* varustama, *telefoni* sisse seadma

telefonist, *telefoniametnik*

telefonogramm (< *telefon* + kr. *gramma* üleskirjutus), telefoni kaudu antud üleskirjutatud teade

telefoonia (< *tele-* + kr. *phonein* helisema, kõlama), teaduse ja tehnika haru, mis tegeleb kõne, muusika jm. edasiandmise ja vastuvõtmisega suurtel kaugustel nii kaabli kui raadio kaudu

telefotograafia (...*fotograafia*), kaugete esemete pildistamine

telegraaf (...kr. *graphō* kirjutan), sideliik teadete kiireks edasiandmiseks kaugete vahemaade taha; o p t i l i n e t., teadete edasiandmine valgussignaalide abil

telegraafia, *telegraafi*asjandus

telegraafiagentuur, ettevõte telegraafiliste teadete edasiandmiseks nii kodumaal kui ka rahvusvahelises ulatuses

telegrafeerima, *telegraafi* teel teateid läkitama

telegrafist, *telegraafil* teadete saatja v. nende vastuvõtja ametnik

telegramm (< *tele-* + kr. *gramma* üleskirjutis), *telegraafi* teel edasiantud teade

telegrammiblankett, kindlavormiline *blankett*, millele kantakse *telegrammi* tekst ja andmed saaja ning saatja kohta

telegrammistiil, lühike ning lakooniline teadeterikas *stiil*

telemeeter (< *tele-* + kr. *metreō* mõõdan), kaugusmõõtur, optiline seadis kauguste mõõtmiseks (tarvit. sõjaasjanduses, samuti kino- ja fotoülesvõtete puhul pildistatava eseme kauguse määramiseks)

telemeetria, kaugmõõtmine, *telemehhaanika* osa

telemeetriline, kaugmõõtmisse puutuv, *telemeetriaga* seotud

telemehhaanika (< *tele-* + *mehhaanika*), teadus- ja tehnikaharu, mis hõlmab tootmis- ja uurimisprotsesside kaugjuhtimise ja -kontrolli meetodeid ning vahendeid

telemehhaaniline, *telemehhaanikale* omane

telemehhaniseerima, kaugjuhtimist sisse seadma, kaugjuhtimisele üle viima

teleobjektiiv, *objektiiv* portreevõtteiks pisikaameraga ja kaugpildistamiseks

teleoloogia (< kr. *teleos* eesmärki saavutav + *logos* mõiste, käsitlus), idealistlik õpetus, mille järgi looduses on kõik seatud otstarbekalt ja arenemine toimub ettemääratud eesmärgi kohaselt

teleoloogiline, *teleoloogiale* omane

teleosaurus (< kr. *teleios* täielik +

sauros sisalik), meres elanud kuni 6 m pikkune krokodillitaoline loom, lähedane tänapäeva *gaavialile*

telepaat, *telepaatiliste* võimetega isik

telepaatia (< *tele-* + kr. *pathos* tunne), mõtete ülekand(u)mine, võime mõtteid üle kanda ja vastu võtta ilma tuntud meeleelundite vahenduseta

telepaatiline, *telepaatiale* omane, *telepaatiasse* puutuv

teleskoop (< *tele-* + kr. *skopeō* vaatan), pikksilm väga kaugel asetsevate esemete, peam. taevakehade vaatlemiseks

teleskoopiline, *teleskoobi* abil toimuv; ainult *teleskoobi* abil nähtav

teleskoopsilm, *zool.* erilise ehitusega silm süvamerekaladel

telestereoskoop (< *tele-* + *stereoskoop*), optiline riist, mille kaudu vaadeldav näib tavalisest reljeefsemana

telestihhon [-le'-] (< kr. *telos* lõpp + *stichos* värss), luuletus, mille värsiridade lõpptähed moodustavad ülalt alla lugedes sõna v. lause

teletaip (ingl. *teletype*), tähti trükkiv telegraafiaparaat, sarnaneb kirjutusmasinaga; vastuvõtmiseks pole vaja telegrafisti, sest üleskirjutamine toimub mehhaaniliselt

teleutospoor vt. *teliospoor*

televiisor, kaugnägemisaparaat, televisiooniaparaat kujutiste ja helide vastuvõtmiseks

televisioon (< *tele-* + ld. *visio* nägemine), kaugnägemine, kujutiste edasiandmine suurtesse kaugustesse raadio v. kaabli kaudu

telfer (ingl. *telpher*), seade raskuste tõstmiseks ja horisontaalseks ümberpaigutamiseks, liigub rippreelsil

teliospoor (< kr. *teleios* täielik + *spoor*) e. **teleutospoor** (< kr. *teleutē* lõpp, lõpule jõudmine + *spoor*), talieos

telluur (< ld. *tellus* maa), sümbol Te, element, järjenr. 52, aatomm. 127,60, hõbejashall haril. ühenditena esinev metall

telluurium, mudel, millega näidatakse Maa ja Kuu tiirlemist ümber Päikese, aastaaegade ning öö ja päeva vaheldumist

telluurjooned, spektrijooned, mis on tingitud valguskiirte neeldumisest Maa atmosfääris

telluurne, maakerasse puutuv, maa-

telmatoloogia (< kr. *telma* soo + *logos* mõiste, käsitlus), sooteadus

telofaas (< kr. *telos* lõpp, teostumine + *faas*), *biol.* lõppaste, kaudjagunemise viimane aste, mille puhul moodustuvad uued tuumad ning eralduvad uued rakud

temaatika, *teemad*, ainestik; teose ainestikuline koostis, pea- ja kõrvalteemade kogum

temaatiline, *teemaga* seotud, temaatikast võrsuv

tembeldama, paberit, dokumenti v. eset *templi*jäljendiga (II) varustama

tembeldusmasin, masin postisaadetiste tembeldamiseks

tempel I (ld. *templum* eraldatud ala), mittekristlike ja -islami usundite pühamu; algul usulisiks toiminguiks määratud maa-ala, hiljemini kinnine jumalakoda

tempel (II) (sks. *Stempel*), tembeldamisvahend; tembeldamise jäljend

tempelmaks, lõiv dokumentidelt mõnedes maades

tempelmark, eriline mark, millega tasutakse tempelmaksu

tempelpaber, templiga varustatud eriline paber tempelmaksu tasumiseks

tempera (it.), vees lahustatavad värvid, milles sideaineks on munakollane, liim, mesi, kummi jm.; nende värvidega loodud maal

temperamendikas [-me'-], elav, kiireloomuline

temperament [-me'-] (ld. *temperāmentum*), tunde-, meelelaad; *erksus, tulisus, hoog

temperamentne [-me'-], erk, tuline, vilgas, äge

temperatehnika, *tempera*värvidega kunstiteoste loomine

temperatsioon (ld. *temperātio* õige suhe), *muus.* ajalooliselt kujunenud teatud muusikalise süsteemi helide kõrguse täpne kindlaksmääramine

temperatuur (ld. *temperatūra* vastav segu, normaalne olukord, seisund), tähis t°, keha soojusaste, mida mõõdetakse termomeetri abil

temperatuuritegur, *füüs.* tegur, mis näitab keha füüsikaliste suuruste sõltuvust temperatuurist

temperdama, metalli hõõgutamise teel sitkendama

tempereerima, vajaliku *temperatuurini* viima ja sellel hoidma; *muus.*

temperatsiooni teostama; *leevendama, mahendama, mõõdukaks muutma

tempervalu e. **tempermalm**, sitke taotav malm; malmivalu, milles süsiniku sisaldus on kuumutamisel vähendatud

tempestoso [-*to'*-] (it.), *muus.* marulise hooga, tormiliselt

tempi passati [-*sa'*-] (it.), möödunud ajad, minevik

templihaamer (< *tempel* II), haamer metsamaterjali v. kändude märkimiseks

templirüütel (< *tempel* I), Templiordu rüütel

tempo (it. < ld. *tempus* aeg, ajavahemik), muusikateose esitamise kiirus, mida märgitakse terminitega *andante* — aeglaselt, *allegro* — kiiresti jne.; liikumiskiirus, mingi tegevuse v. ülesande täitmise kiirus

temporaaladverbiaal (< *temporaalne* + *adverbiaal*), *lgv.* ajamäärus

temporaalne (ld. *temporālis*), ajaline, aega määrav, aja-

temporaarne (ld. *temporārius*), ajutine

tempora mutantur, et nos mutamur in illis [*mu'-tu'r noos -taa'*-] (ld.), «ajad muutuvad ja meie muutume ühes nendega»

tempus (ld.), aeg; *lgv.* ajavorm

ten., lüh. sõnast *tenuto*

tenaakel (ld. *tenāculum* hoidja), käsikirjahoidik, seadis, mis hoiab käsikirja sellises asendis, et kirjaladujal oleks seda hõlpus lugeda

tendeerima (< ld. *tendere* suunduma, kalduma, püüdma), kavatsetult kalduma, teatavat eesmärki silmas pidama

tendents [-*de'*-] (< ld. *tendere* suunduma, kalduma, püüdma), suunitlus, püüe v. kallak millegi poole, teadlik kavatsus; kallak; sihilikkus

tendentsioosne = *tendentslik*

tendentslik [-*de'*-], *tendentsi* sisaldav, ühekülgne, sihilik

tender (ingl.), veduri osa v. vagun kütuse ja vee jaoks; *mer.* väike ühemastiline sõjalaev

tenderkondensaator, seadis auru kondenseerimiseks

tendovaginiit (<ld. *tendo* kõõlus + *vagina* tupp), kõõlusetupepõletik

teneramente [-*me'*-] (it.), *muus.* õrnalt

tenesm [-*ne'*-] (kr. *tēnesmos*), valulik kuse- v. roojapakitsus

teng (sks. *Stenge*), *mer.* masti jätk, peenem ümarpuu masti otsas

tennis (ingl. *lawn tennis*), pallimäng väljakul, millel mängijad püüavad reketi abil lüüa palli üle keskel asetseva võrgu vastase väljakupoolele nõnda, et vastane ei saaks seda tagasi lüüa; tennisemänguking

tennisdress, tennisemänguks ettenähtud rõivastus

tenno (jaap., «taevalik valitseja»), Jaapani keisri tiitel

tenor (it. *tenore*), *muus.* kõrgeim meeshääl; tenori häälega laulja; d r a m a a t i l i n e t., tugev keskmise registriga hääl; l ü ü r i l i n e t., ülemise registri suure ulatusega hääl; teatud vaskpuhkpill

tenoraalne, *tenori* moodi kõlav; t. b a r i t o n, tenori värvinguga bariton

tenorivõti, *muus.* c-võti, määrab *do* asukoha neljandale noodijoonele

tenorsaksofon (...*saksofon*), *tenorite* hulka kuuluv keskmise registriga puhkpill

tensioon (ld. *tendere* pingutama), gaasi v. auru rõhk, surve

tensimeetria (...kr. *metreō* mõõdan), õpetus küllastatud auru rõhu mõõtmise meetodeist

tensomeeter, riist pinguse ja *deformatsioonide* mõõtmiseks masinaosades jm.

tent (ingl.), purjeriidest vari kaitseks vihma ja päikese eest plaažil, laevalael jm.

tentaakel (ld. *tentaculum*), *zool.* kombits, pikk liikuv lisand mitmesugustel selgrootuil loomadel, tavaliselt suu lähikonnas; *bot.* näärmekarv putuktoidulistel taimedel

tentaamen (ld. *tentāmen, temptāmen*), eelkatse, eeleksam, arvestus

tentaator (< ld. *temptāre* katsuma, proovima), eksamineerija

tentand [-*a'*-], eksamineeritav

tentsik (vn. *денщик*), ohvitseri teenindav soldat tsaristlikul Venemaal

tenuto [-*u'*-], lüh. ten., *muus.* väljapeetult (heli vältuse kohta)

teobromiin (< ld. *Theobroma*), kakaoseemneis sisalduv alkaloid, saadakse ka sünteetiliselt; laiendab veresooni, lõõgastab bronhe

teodiike (< kr. *theos* jumal + *dikē* õigus, õiglus), «jumala õigustamine», eriti XVII—XVIII s. levinud usundilis-filosoofiline suund, mille eesmärgiks oli selgitada ja õigustada silmanähtavat lepitamatut vastuolu maailmas valitseva kurjuse ning ebaõigluse ja «helduse» ning «kõigevägevama» vahel

teodoliit (ingl. *theodolite* < ar.), maamõõtmisel tarvit. nurgamõõteriist

teofülliin (< *tee* + kr. *phyllon* leht), teepõõsa lehtedes, kohvis jm. sisalduv alkaloid; toimelt sarnaneb *teobromiiniga*

teogoonia (< kr. *theos* jumal + *goneia* sünd), religioossed uskumused jumalate tekkimisest, suhteist ja tegevusest

teokraatia (...kr. *kratos* võim), jumalavalitsus; valitsusvorm, kus poliitiline võim kuulub vaimulikkonnale (näit. Vatikanis)

teokraatlik, *teokraatiale* omane, jumalavalitsuslik

teoloog, *teoloogiaga* tegelev isik, usuteadlane

teoloogia (< kr. *theos* jumal + *logos* mõiste, käsitlus), usuteadus; ebateaduslik õpetus, mis püüab religioosseid dogmasid ja uskumusi süsteemi viia ning põhjendada

teoloogiline, *teoloogiale* omane, usuteaduslik

teooria (kr. *theōria* vaatlus, uurimine), kogemuste ning ühiskondliku praktika loogiline üldistus; mingi teadusharu juhtivate ideede süsteem; looduse ja ühiskonna arenemisseaduste teaduslik tunnetamine

teoreem (kr. *theōrēma* vaadeldav, uuritav), *mat.* lause, milles sisalduva väite kehtivuses veendutakse tõestuse kaudu; teoreetiline väide, mida saab loogiliselt tõestada varem tõestatud teaduslike teeside varal

teoreetik, *teooriaga* tegelev isik, teoreetiliste küsimustega tegeleja

teoreetiline, *teooriasse* kuuluv, teooriapärane

teoretiseerima, *teooriaid* arendama, teoreetiliselt käsitlema v. arutlema

teoretiseering, teoretiseerimisel põhinev arvamus

teosoof, *teosoofia* pooldaja ja levitaja

teosoofia (< kr. *theos* jumal + *sophia* tarkus), usuline müstika, mis püüab veenda võimaluses eriliste vaatluste ja igasuguste maagiliste vahendite teel astuda vahetusse ühendusse hauataguse maailmaga ja saavutada jumaluse tunnetamist

teosoofiline, *teosoofiasse* puutuv, usulis-müstiline

tepidaarium (ld. *tepidārium*), eelsoojendusruum rooma saunas

tera- (kr.), tähis T, eesliitena mõõtühikute nimetustes märgib põhiühikust 10^{12} korda suuremat ühikut

teraapia (kr. *therapeia* hoolitsus, ravi), 1) ravi, ravimine; 2) õpetus sisehaigustest

teraapiline, *teraapiale* omane

terapeut [-*eu'*-] (< kr. *therapeutēs* hoolitsev), sisehaiguste eriarst

terapeutika [-*eu'*-], ravimisõpetus

terapeutiline [-*eu'*-], *teraapiasse* (1) v. sisehaigustesse puutuv

teratoloogia (< kr. *teras*, gen. *teratos* värdjas + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus loomade ja taimede väärarenditest ning nende tekkimise põhjustest

teratoom (< kr. *teras* värdjas), kaasasündinud segakasvaja mingis kehaosas, koosneb koest v. kudedest, mida selles kehaosas normaalselt ei ole

terbium (Rootsi kohanime Ytterby järgi), sümbol Tb, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjenr. 65, aatomm. 158,924; ühendeid esineb harva

teriak (kr. *thēriakon* metslooma-), vana- ja keskaegne paljudest ainetest koosnenud universaalravim (tarvitati eriti mürgistuste puhul)

teriodondid [-*do'*-] (< kr. *thērion* metsloom + *odus* hammas), loomahambulised, rühm *teromorfe*, kellest põlvnevad imetajad

terioloogia vt. *mammaloloogia*

terjer (ingl. *terrier*), inglise koeratõug hulga teisenditega, nagu foksterjer, bostonterjer jt.

termid (ld. *thermae* < kr. *thermos* soe), avalik kümblusasutus Vana-Roomas; sisaldas ruume külma ja sooja veega ning supelbasseine

termidoor (pr. *thermidor* < kr. *thermē* kuumus), soojakuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 11. kuu, 19. (20.) juulist kuni 17. (18.) augustini

termidoorlased, Prantsuse rahvuskonvendi tegelased, kelle juhtival osavõtul kukutati 9. termidooril (27. VII) 1794 M. de Robespierre

termiidid (< ld. *termes* puiduuss), ühiselulised (troopika)putukad; toitu-

vad peam. puidust, kahjustavad ka ehitisi

termiit (kr. *thermē* kuumus), põlemisel kõrget kuumust andev segu, tarvit. keevitamisel, süütepommides jm.

termiline, soojusse puutuv, soojus-

termin (ld. *terminus* piir, raja), oskussõna, täpselt piiritletud tähendusega sõna teaduses, tehnikas, kunstis

terminaalne (ld. *terminālis*), lõpu-, lõpul olev

terminaator (< ld. *termināre* piirama), *astr.* valguse ja varju piir planeedi v. satelliidi pinnal

terminatiiv, *lgv.* rajav kääne, mille lõpp eesti keeles on *-ni* (*metsa/ni*)

termineerima, piiritlema, kindlaks määrama

terminism, *filos.* skolastika õpetus, mille järgi üldmõisted on kehtivad ainult mõisteliste märkidena, sarnanevate esemete klasside esindajaina

terminoloogia (< *termin* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), mingi (teadus)ala oskussõnavara; oskussõnavaraõpetus

terminoloogiline, *terminoloogiasse* puutuv

terminus (ld.), mõiste, termin; otsustuse element; *jur.* tähtpäev

terminus ante quem [*kvem*] (ld.), «tähtaeg milleni» (näit. mingi sündmus võis toimuda)

terminus post quem [*kvem*] (ld.), «tähtaeg, millest alates» (näit. mingi sündmus võis toimuda)

terminus technicus [*tehnikus*] (ld.), oskussõna

termistor (< kr. *thermos* soe + *resistor*), *termiline* takisti, kasut. raadiotehnikas jm.

termitofiilid (< *termiidid* + kr. *phileō* armastan), *termiidi*manulased, termiitidega koos elavad mitmesugused putukad

termo- (< kr. *thermos* soe), soojus-, sooja-

termobarokamber (...kr. *baros* raskus + ld. *camera* võlv, kamber), reservuaar, mis on kohandatud mitmesuguse temperatuuri ja rõhu loomiseks ning alalhoidmiseks

termobatügraaf (...kr. *bathys* sügav + *graphō* kirjutan), isekirjutav riist, mis märgib üles temperatuuri vastavalt mere sügavusele, kuhu ta on lastud

termodünaamika (...*dünaamika*), teadus soojusenergiast; füüsika osa, mis käsitleb soojuse liikumist, muundumist ja suhteid teiste energialiikidega

termodünaamiline, *termodünaamikale* omane, sellega seotud

termoelekter [*-le'-*] (< *termo-* + *elekter*), elekter, mis tekib vahetult soojusenergiast

termoelektriline [*-le'-*], *termoelektrile* omane

termoelektron (< *termo-* + *elektron*), *füüs.* ainest kõrge temperatuuri mõjul vabanenud elektron

termoelement (...*element*), kahest erinevast metallist seadis termoelektri tekitamiseks

termofiilne (...kr. *phileō* armastan), *biol.* soojalembene

termofikatsioon (...ld. *facere* tegema), kaugküte

termofitseerima, kaugkütet sisse seadma

termogalvanomeeter (< *termo-* + *galvanomeeter*), kuumustraatmõõteriist vahelduvvoolu tugevuse mõõtmiseks

termogeneraator (...*generaator*), seade, mis muundab soojusenergiat vahetult elektrienergiaks

termograaf (...kr. *graphō* kirjutan), aparaat temperatuuri automaatseks registreerimiseks

termograafia, soojustundlikule paberile teksti- v. jooniste koopiate valmistamise menetlus

termogramm (...kr. *gramma* üleskirjutis), temperatuurikõver termograafilindil

termohügrograaf, *termograafist* ja *hügrograafist* koosnev aparaat

termohügroskoop, riist, milles on ühendatud *termoskoop* ja *hügroskoop*

termoisolatsioon (< *termo-* + *isolatsioon*), soojusisolatsioon, pinna katmine soojust halvasti juhtiva materjaliga (tarvit. soojuskao vähendamiseks); ka vastav materjal

termokaustika (...kr. *kaustikos* põletav), haigestunud kudede hõõguva metalliga põletamine, rakendatud nahakasvajate, maohammustuste jm. puhul; vrd. *galvanokaustika*

termokarotaaž (...*karotaaž*), temperatuuride mõõtmisele rajatud puuraukude uurimise meetod

termokarst (...*karst*), maapinna ja rabedate kivimite ebatasasused, mis on

tekkinud neis olnud jää sulamise tõttu

termokauter (...kr. *kautēr* kõrveti), *med.* kuumuskõrveti, kirurgiline aparaat kudede kõrvetamiseks

termokeemia (...*keemia*), keemia osa, mis uurib keemiliste reaktsioonidega seotud soojusnähtusi

termokeemiline, *termokeemiale* omane

termolabiilne (< *termo-* + *labiilne*), temperatuurimuutustele alluv, temperatuuritundlik

termolüüs (...kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), *keem.* lõhmumine, keemiliste ühendite lagunemine lihtaineiks soojuse toimel. Vrd. *dissotsiatsioon*

termomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), soojusmõõtja, kraadiklaas, riist temperatuuri mõõtmiseks

termomeetria, õpetus temperatuuride mõõtmisest

termonukleaarne reaktsioon (< *termo-* + ld. *nucleus* tuum) = *termotuumareaktsioon*

termopaar = *termoelement*

termopatarei (< *termo-* + *patarei*), rida järjestikku lülitatud *termoelemente*

termoplastid (...kr. *plastos* kujundatud), kuumutamisel sulavad plastmassid

termopsis [*-o'-*] (ld. *thermopsis* < kr.), umbrohuna kasvav liblikõieline taim Kesk-Siberis, Mongoolias vm.; ürti tarvit. rögalahtistina

termoreaktiivsus (< *termo-* + *reaktiivsus*), aine võime temperatuuri tõustes vedelduda ja seejärel püsivalt kõveneda

termoregulaator (...*regulaator*), automaatseadis ühtlase temperatuuri säilitamiseks *termostaadis* jm.

termoregulatsioon, soojusregulatsioon

termos, kahekordse seinaga mahuti, milles saab pikema aja kestel hoida aineid muutumatul temperatuuril

termosfäär (< *termo-* + *sfäär*), õhkkonna põhikiht, mis asub üle 80 km kõrgusel

termosifoon (...kr. *siphōn* toru), vedelike (haril. vee) soojusvahede tõttu toimuv iseringlus torustikus; rakend. mootorite jahutussüsteemides, keskküttesüsteemides jm.

termosiit, poorne kõrgahjuräbu kergbetooni valmistamiseks, vahträbu

termoskoop (< *termo-* + kr. *skopeō* vaatan), riist, mis näitab temperatuuri muutust

termostaat (...kr. *statos* seisev), seade mitmesuguste esemete v. ainete hoidmiseks püsival temperatuuril, tarvit. laboratoorses praktikas ja tehnikas

termostabiilne (...*stabiilne*), temperatuurimuutustele mitteallluv, soojuskindel

termoteraapia (...*teraapia*), soojutusravi, kogu keha v. kehaosade ravimine kuumade kümbluste, kuumade mähiste jne. abil

termotuumareaktsioon, tuumareaktsioon, milles kerged aatomituumad ühinevad raskemateks kõrgel temperatuuril

ternaarne (ld. *ternus* kolmekordne), kolmeliikmeline, kolmest osast v. ainest koosnev

terofüüdid vt. *efemeerid*

teromorfid (< kr. *thērion* metsloom + *morphē* kuju, välimus), loomsisalikud, rühm väljasurnud maismaasisalikke mõningate imetajatunnustega; olid imetajate kauged eellased

terpeen (< kr. *terebinthos* tärpentinipuu), peam. eeterlikes õlides esinev küllastumata süsivesinik

terpiinhüdraat (...*hüdraat*), rögastamisvahend

terra (ld.), maa; muld

terraarium (< ld. *terra* maa), klaaskast v. ruum roomajate v. kahepaiksete vaatlus- ja katseloomade pidamiseks

terra incognita [*-koo'-*] (ld.), tundmatu maa

terrakota [*-o'-*] (it. *terra cotta* põletatud muld), põletatud sau; põletatud ja glasuuriga katmata väike savinõu v. skulptuur

terramaared (it. *terra amara* kibe maa), pronksiaegsed nelinurkse põhiplaaniga asulapaigad Lombardia madalikul Itaalias

terra rossa (it., «punane muld»), karstimaa lohkudesse kogunev roosterikas punane savi

terrasiit (< ld. *terra* maa), dekoratiivkrohv, mille segule on lisatud graniidi, marmori, dolomiidi vm. viimistluskivimi puru

terrass [*-a'-*] (pr. *terrasse*), lahtine rõdu ehitise juures; *geogr.* astangutevaheline horisontaalne maapinna osa

terrassiline [-*a'*-], *terrassidega* iseloomustuv, astanguline

terrassima [-*a'*-], *terrassidega* varustama

terratso [-*a'*-], tsementmördist ja kivipurust mass, kirjuteraline tsementkivi põrandaplaatideks ja trepiastmeiks

terre [*terr*] (pr.), muld, maa, Maakera

terrestriline [-*re'*-] (ld. *terrestris*), maasse puutuv, maaline, maa-

terrier (ingl.) = *terjer*

terrigeenne (< ld. *terra* maa + kr. *genos* päritolu, tekkimine), maismaa-, maismaaline, mandritekkeline; t. s e t e, mandreilt vee v. teiste tegurite tegevusel meredesse toodud sete

terriibel (pr. *terrible*), hirmus, kohutav

terrikoonik (< ld. *terra* maa), aherainemägi

territoorium (ld. *territōrium*), maa-ala, näit. teatud riigi t.; Am. Ühendriikides, Kanadas jm. keskvalitsusele alluv piirkond, mis ei ole saanud osariigi v. provintsi õigusi

territoriaalne, maa-alaline

territoriaalveed, rannajoonega rööbitine kindla laiusega mereriba, mis kuulub rannariigi piiridesse

terror (ld., «hirm, õudus»), vägivalla-, hirmuvalitsus; vastase füüsilise hävitamiseni minev survevahendite tarvitamine võimu taotlemiseks v. säilitamiseks; i n d v i d u a a l n e t., üksikisikute vastu suunatud vägivallateod; v a l g e t., revolutsioonilisest liikumisest osavõtjate ja nendele kaasatundjate vastu suunatud vägivald

terroriakt (...*akt*), vägivallategu kellegi vastu

terrorirežiim (...*režiim*), vägivalda rakendav võim

terroriseerima, *terrorit* rakendama, surveabinõudega hirmutama

terrorism, *terrorile* rajatud poliitika

terrorist, *terroriaktide* teostaja; *terrorismi* pooldaja

terroristlik, *terrorile* omane, hirmuvalitsuslik

terrään (pr. *terrain*), maa-ala; maastik

tersseroon (< hsp. *tercero* kolmas), mulati naisest ja valgest mehest sündinud lapse kohta tarvit. nimetus Kesk- ja L-Ameerikas

tertia [-*tsi*-] = *tertsia* (2)

tertium non datur [-*tsi- noon*] (ld.), «kolmandat ei anta», üks kahest

tertius gaudens [-*tsi*-] (ld.), «kolmas, kes rõõmutseb», s. o. kolmas, kel on kasu kahe tülist

terts, *muus.* diatoonilise helirea 3. aste; diatoonilise heliastmiku 1. ja 3. astme vahele vastav *intervall*; a k o r d i t., kolmkõla keskmine heli; *sport* vehklemises löök vasakult paremale

tertsett [-*se'*-], *muus.* helitöö kolmele lauljale; ansambel kolmest lauljast; *kirj.* vabalt valitud riimijärjestusega kolmerealiste stroofidega luuletus; soneti kolmerealine lõppstroof

tertsia, 1/60 sekundit; suur 16-punktine trükikiri

tertsiaar (< ld. *tertia* kolmas), *geol.* vanemas liigestuses uusaegkonna esimene ajastu ning ladestu, praegu jaotatud paleogeeniks ja neogeeniks

tertsiaarid e. **tertsiaanid**, ilmikvennad, mõnede mungaordude kolmanda, nn. ilmikosakonna liikmed; olid vabad mungatõotusist ja elasid väljaspool kloostreid ordu reeglite järgi

tertsiaarne, *tertsiaarisse* puutuv; kolmandane, kolmanda järguna esinev

tertsiin (it. *terzina*), ristriimidega 3-realine jambiline stroof; Dante on seda kasutanud «Jumalikus komöödias»

tertskvartakord, *septakordi* teine pööre

terüleen vt. *lavsaan*

tesaureerima (< kr. *thēsauros* aare, varakamber), raha panka v. hoiukassasse paigutamise asemel kodus hoidma, «sukasääres» hoidma

tesaurus, aare, varakamber; hiidsõnastik; väärtuslik materjalikogu; teat. mõistesõnaraamat

tesla (horvaadi päritolu füüsiku N. Tesla (1856—1943) nime järgi), magnetilise induktsiooni mõõtühik SI-süsteemis

tesnjakid [-*a'*-] (bulg.), «tihedad sotsialistid», Bulgaaria sotsiaaldemokraatliku partei marksistlik-revolutsioonilise tiiva esindajad (a-st 1903); 1919. a. moodustasid nad Bulgaaria Kommunistliku Partei

tessatin (vn. *десятина*), tiin, vene pinnamõõduühik, = 1,0925 ha e. 2400 ruutsülda

tessituur (it. *tessitura*), muusikapala helikõrguse vastavus laulja hääleula-

tusele v. mingi mänguriista diapasoonile

test (ingl.), küsimustik v. ülesandestik mitmesuguste võimete, omaduste v. oskuste uurimiseks ja mõõtmiseks; vastuseid hinnatakse kindlate standardite järgi

testaator, *testamendi* tegija

testament (ld. *testāmentum*), isiku ühepoolne tahteavaldus, mis määrab ta varanduse saatuse pärast surma

testamentaarne, *testamendil* põhinev, testamendiga määratud

testamentlik, *testamendi*pärane

testeerima, *testamenti* tegema, testamendiga pärandama; tõendama, tunnistama; *testi* tegema

testiikul (ld. *testiculus*), munand

testimonium [-*oo'*-] (ld.), tunnistus; *t. maturitatis*, [-*aa'*-], küpsustunnistus; *t. paupertatis* [-*aa'*-], vaesustunnistus

testone [-*o'*-] (it., «suur pea»), Milanos alates a. 1474 vermitud hõbemünt mündihärra pea kujutisega; mündi järele ka mujal Itaalias ja naabermaades

testosteroon (< ld. *testis* munand + *steroid*), tähtsaim isassuguhormoon

tetaania (< kr. *tetanos* pingutus, kramp), hooti tekkivad lihaste krambid

tetaaniline, *tetaaniale* omane, lihaste krampidega iseloomustuv

tête-à-tête [*tetatee't*] (pr., «pea pea juures»), kõnelus nelja silma all

tête de pont [*tet dö pō'*] (pr.), sillapea, sillaeelne kindlustus

tetra- (kr. *tettares* neli), neli-, nelja-

tetraad, nelik(rühm); *biol.* rakkude v. kromatiidide nelik; *bot.* neljast tolmuterast v. eosest koosnev rühm

tetraedriit, *miner.* mineraalide rühm, mille koosseisus vask, antimon, arseen, hõbe, väävel ja ka elavhõbe esinevad mitmesuguseis kombinatsioonides, kusjuures kristallid on tavaliselt tetraeedrikujulised

tetraeeder (...kr. *hedra* alus, pind, külg), *mat.* nelitahukas e. kolmnurkne püramiid, nelja tasapinnaga piiratud ruumiosa, millel on 4 tippu ja 6 serva; võib vaadelda ka 3-tahulise püramiidina; *miner.* neljast tahust koosnev kinnine kristallograafiline lihtvorm

tetraeedriline, *tetraeedri*taoline

tetraetüülplii (...*etüül* + *plii*), mootoriktüse plahvatuskindlust tõstev aine

tetragonaalne (ld. *tetragōnālis* < kr. *tetragōnon*), nelinurkne; *miner.* t. s ü s t e e m, kristallivorm, millel kaks horisontaalpinnas asetsevat ja täisnurkselt lõikuvat telge on ühepikkused, kuid lühemad kolmandast, püstteljest

tetragoon (kr. *tetragōnon*), *mat.* nelinurk

tetrakokk [-*o'*-] (< *tetra-* + kr. *kokkos* kera), nelikkerapisik

tetrakorallilised [-*ra'l*-], nelikkorallilised, vanaaegkonnas elanud väljasurnud loomad õisloomade klassist; sarvekujulised üksikkorallid ja keerukad kolooniad

tetrakord [-*o'*-] (kr. *tetrachordon* < *tetra-* + *chordē* pillikeel), *muus.* nelikhelirida; koosneb kahest terve- ja ühest pooltoonist

tetraliin, värvitu vedelik, mida saadakse naftaliini katalüütilisel liitmisel vesinikuga; kasutatakse lakitööstuses ja põletusainena mootoreis

tetraloogia (< *tetra-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), kolmest tragöödiast ja ühest saatürmängust koosnev näidendite grupp vanakreeka kirjanduses, esitati Dionysose pidustustel; sama autori neli sisuliselt omavahel seotud teost

tetrameeter (...kr. *metreō* mõõdan), neljast meetrumist koosnev värss; kahest neljajalgsest trohheilisest värsiühikust koosnev värss antiikses värsikunstis

tetrarh [-*a'*-] (kr. *tetrarchēs*), mõne maa-ala neljanda osa valitseja; Rooma keisririigis ja hellenismi ajal mõne väiksema vasallriigi valitseja

tetrarhia [-*ra'*-] (kr. *tetrarchia*), *tetrarhi* poolt valitsetav maa-ala; *tetrarhiamet*

tetratsükliin (< *tetra-* + kr. *kyklos* ring, ratas), üks *antibiootikume*

tetroliit (< *tetra-* + kr. *lithos* kivi), kunstsarv, kaseiinist toodetav plastmass

tetrood (< *tetra-*), nelja elektroodiga elektronlamp

tetrüül, lõhkeaine, kasutatakse detonaatoreis

teurgia [-*u'*-] (kr. *theurgia* < *theos* jumal + *ergon* töö), selline maagia, mis ebausklike arvates võimaldab mõjustada jumalate ja vaimude tahet

Th, *tooriumi* (ld. *thorium*) sümbol

thé dansant [*te dasā'*] (pr.), pärast-

lõunane koosviibimine teejoomise ja tantsuga. Vrd. *five o'clock tea*

thermidor [*te- -o'r*] (pr.) = *termidoor*

Ti, *titaani* sümbol

tiaara (kr. *tiara*), Vana-Pärsia ja Assüüria kuningate peakate; kolmekordse krooni kujuline kuhikjas paavsti peakate; peaehe

tiamiin, B_1-vitamiin, võtab osa süsivesikute vahetusest organismis

tiibet, Tiibeti rasvasabalamba pikk tallevill; liik peent toimset villkangast; kammvillriide noppeist valmistatud väärtuslik kunstvill

tiigel (sks. *Tiegel*), tulekindlast ainest (savist, portselanist, graniidist) nõu metallide v. muude ainete sulatamiseks; lame metallist plaat tiigelpressil

tiiskant (keskld. *discantus*) = *sopran*

tiitel (ld. *titulus*), teose pealkiri; seisust, akadeemilist kraadi v. ametit tähistav nimetus, mida vastav isik on õigustatud tarvitama oma nime ees

tiiter (pr. *titre* tiitel; sisaldus), filmitekst, seletav tekst kinolindil; *keem.* mahtanalüüsis aine koostise määramiseks tarvitatava mõõtlahuse kangust väljendav arv, lahuse ühes milliliitris sisalduva aine hulk grammides; rasvhapete segu sulamistemperatuur; puhasaine hulk protsentides teatavas kaubaesemes; siidlõnga peenuse number

tiitrima e. **titreerima** (pr. *titrer* sisaldust määrama), *tiitrit* määrama; aine sisaldust määrama

tilde (hsp.), märk (~) tähel (ñ), mis märgib palatalisatsiooni; märk, mida kasutatakse foneetilises transkriptsioonis harilikult nasaalsuse märkimiseks, näit. pr. *enfant* [loe: *ãfã'*]; märk puuduva sõnaosa v. sõna märkimiseks sõnaraamatuis

tilisang (vn. *дилижанс* < pr. *diligence*), *van.* postitõld

timber (ingl.), tarbepuu, ehituspuu

time is money [*taim iz mani*] (ingl.), «aeg on raha»

timeo Danaos et dona ferentes [*doo'- -re'-*], ld., «kardan danaoslasi, isegi kui nad kinke toovad» (Vergiliuse kaudu tuttavaks saanud ütlus õnnetust toova kingi kohta)

time-out [*taim-aut*] (ingl.), *sport* «aeg maha», võistluse katkestus käsipallimängudes meeskonna soovil pausiks

time sheet [*taim šiit*] (ingl.), välismaa meretranspordis dokument, milles on fikseeritud täpne arvestus sisse- ja väljalaadimise aja kohta

timokraatia (kr. *timokratia* väärtuse võim), riigikord, milles kodanikud omavad poliitilisi õigusi vastavalt jõukusele

timpan (it. *timpani* < kr. *tympanon* käsitrumm) e. **litaur** (kr. *(po)ly* palju + *taurea* trummid), *muus.* katlakujuline häälestatav trumm

ting (vananorra k. *thing*), vanadel germaani rahvail rahva- ja kohtukoosolek

tingeltangel (sks. *Tingeltangel* ajaviiteline lõbustuskoht), laadilt mitmekesised kergesisulised (muusika-)ettekanded, ka vastav lõbustuskoht

tinktuur (ld. *tinctūra*), lüh. Tct, *droogi* alkohol- v. eetertõmmis

tio- (< kr. *theion* väävel), *keem.* väävli-, väävlis-, hapniku asemel väävlit omav

tiokool, *med.* ravim (tarvit. tuberkuloosi, kroonilise bronhiidi jne. raviks); *tehn.* elastne plastmass (tarvit. isoleerainena), sünteeskautšuki liike

tiosulfaat (*...sulfaat*), *keem.* tioväävelhappe sool

tip (ingl.), asjatundja oletus mingi eelseisva võistluse (peam. võidusõidu) käigu ja tulemuste kohta

tipp-topp (ingl. *tiptop*), korras; korralikult, laitmatult

tiraad (pr. *tirade* tõmme, sõnavool), ülendatud tooniga esitatud osa kõnest; sõnavaling

tiraaž (pr. *tirage*), trükiarv, ühes trükis ilmunud eksemplaride arv

tiree (pr. *tiret*), mõttekriips

titaan I, vanakr. mütoloogias hiiglaste, Uranose ja Gaia laste nimetus; *hiiglane, hiiglaslike vaimuannetega inimene

titaan II, sümbol Ti, element, järje nr. 22, aatomm. 47,90; sarnaneb väliselt terasega; lisatakse terasele, magneesiumi-, alumiiniumi- jt. sulamitele vastupidavuse ja elastsuse suurendamiseks

titaanlik, *titaanidele* omane, tavalist inimvõimeid ületav

titaniit (< *titaan* II + kr. *eidos* kuju, välimus) e. **sfeen** (kr. *sphēn* kiil, talb), haril. pruun mineraal, kaltsiumi ja titaani silikaat; helekollast t-i tarvit. ehiskivina

titanomagnetiit (*...magnetiit*), rauamaak, magnetiidi ja titaanrauamaagi segu

titanoteerium (...kr. *thērion* metsloom), väljasurnud kabjaline loom, elas paleogeenis

titreerima vt. *tiitrima*

titrimeetria (< pr. *titre* tiitel, sisaldus + kr. *metreō* mõõdan), *keem.* mõõtanalüüs

titulaarne, *tiitli* järgi, nimeliselt märgitav

titulaarnõunik, riigiametniku tiitleid tsaristlikul Venemaal

titulaarprofessor, isik, kellele on antud professori tiitel, ilma et ta oleks eelnevaid nõudeid täitnud

titulatuur, kõnetamisvorm täie tiitliga, tiitlistik

tituleerima, *tiitlit* kõnetamisel tarvitama

tiuun [*-u'-*] (vn. *тиун* ~ *тивун*), mitmesuguste ametiisikute, näit. kohtunike nimetus Vana-Venes

tivoli (Itaalia linna Tivoli järgi), vabaõhulõbustuskoht

Tl, *talliumi* sümbol

Tm, *tuuliumi* sümbol

toast [*toust*] (ingl.) = *toost*

to be or not to be [*tu bii*] (ingl.), «kas olla v. mitte olla» (Hamleti ütlus Shakespeare'i tragöödias «Hamlet»)

tobogan = *toboggan*

toboggan [*-bo'-*] (ingl. < ind.), indiaanlaste mägikelk, mille moodustab eest kaardu painutatud laud; spordikelkude liik

toccata [*-ka'-*] (it.) = *tokaata*

todi (ingl. *toddy*), jook kuumast veest, viinast ja suhkrust; liik palmiviina

tohuvabohu [*-bo'-*] (hbr., «tühi ja paljas»), segadus, kaos

toi (trg.), Kesk-Aasia rahvastel pidustus söömingu, muusika, tantsu jm. rahvalõbustustega

toise [*tua'z*] (pr., «süld»), vanaprantsuse pikkusmõõtühik, = 1 m 949 mm

tokaata (< it. *toccare* puudutama), *fantaasia*lähedane virtuoosne helitöö klahvinstrumendile v. orkestrile

tokai (Ungari linna Tókaj järgi), kange magus ungari dessertvein

tokoferool (< kr. *tokos* sünnitus + ld. *fero* kannan + *oleum* õli), E-vitamiin, rasvas lahustuv vitamiin, on vajalik imetajate emas- ja isasisendite sugunäärmete normaalseks talitluseks

tokogoonia (< kr. *tokos* sünnitus + *gonē* sünd, teke), vanemaline tärkamine, uute isendite tekkimine vanemisendite kaudu

tokoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), sünnitusabiõpetus

tokseemia (< kr. *toxikon* mürk + *haima* veri), mürkveresus, *toksiinidest* põhjustatud veremürgistus

toksiin, taimse v. loomse päritoluga mürkaine

toksikeemia = *tokseemia*

toksikoloogia (< kr. *toxikon* mürk + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus mürkidest ja mürgistustest

toksikoos, mürgistustõbi, mürgistusest sugenev haigus

toksiline, mürgine

toksilisus, mürgisus. Vrd. *virulentsus*

tol (India k.), india mõõt, = 11,664 g

tolerantne [*-a'-*] (ld. *tolerans* salliv, leplik), järeleandlik, salliv (eriti usu suhtes)

tolerants [*-a'-*], *tehn.* piirmõõtmete vahe, lubatav hälve; mündi puhasmetallisisaldus

tolerantsus [*-a'-*], sallivus, eriti usu-sallivus, kõigi usundite üheõiguslikkuse tunnustamine

tolueen e. **toluool** (< *Santiago de Tolu*, linn Kolumbias + ld. *oleum* õli), kivisöetõrvast saadav aromaatne süsivesinik, tarvit. värvide, lõhkeainete, ravivahendite jm. valmistamisel

tomahook (ingl. *tomahawk* < ind.), indiaanlaste sõjakirves, mida tarvit. löögi- ja viskerelvana

tomat (hsp. *tomate* < ind.), maavitsaliste suguk-da kuuluv köögiviljataim

tombak (malai k.), messingisort, vase ja tsingi sulam; tarvit. ehisnööpide, küünlajalgade jm. tarbe- ning iluasjade valmistamisel

tombola (it.), lotoga sarnanev õnnemäng; rahvapidudel esemete loosimine, kus loosinumbreid võetakse vastavast trumlist

tomism, Aquino Thomase skolastiline õpetus, kat. kiriku ametlik filosoofia

tomus (ld.), peatükk, raamat, köide

tonaalne, *muus. tonaalsusega* iseloomustuv

tonaalsus (< pr. *tonalité* < kr.), *muus.* teat. helistikul põhinemine; teose üksikhelide sõltuvus kindlast kesksest helist; maalikunstis põhiline, ülekaalus olev toon v. toonikombinatsioon

tondo (it.), sõõrümara vormiga maal v. reljeef

tonisatsioon, *toonuse* tõstmine

toniseerima, *toonust* tõstma

toniseeruma, (suuremat) *toonust* omandama

tonn (ingl. *ton*), tähis **t**, kaalu- ja massiühik, = 1000 kg

tonnaaž (pr. *tonnage*), laeva(de) maht v. veeväljasurve tonnides; vaguni, auto jm. kandejõud tonnides

tonnkilomeeter, kaubaveo arvestusühik

tonnmiil, merekaubaveo arvestusühik

tonograaf (< kr. *tonos* pingutus, rõhk + *graphō* kirjutan), aparaat rõhu, eriti vererõhu võngete üleskirjutamiseks

tonomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist kahe kammertoni võngete arvu võrdlemiseks

tonsillid [-*i*'-] vt. *mandlid*

tonsillektoomia (...kr. *tomē* läbilõige), haiguslikult suurenenud kurgumandli operatiivne eemaldamine

tonsilliit, *med.* mandlipõletik

tonsuur (ld. *tonsūra* lõikamine, pügamine), paljakspöetud lagipea kat. vaimulikel

tooga (ld. *toga*), Vana-Rooma kodanike mantlitaoline pealisriie

toom vt. *toomkirik*

toomasjahu (ingl. teadlase S. G. Thomase (1850—85) nime järgi), rauatööstuse kõrvalsaadus: peeneks jahvatatud räbu, mida tarvit. fosforväetisena

toomasmalm, rohke fosforisisaldusega malm

toomasšlakk, kaltsiumfosfaat, raua valmistamisel tekkiv kõrvalsaadus

toomhärra, *toomkapiitli* liige

toomkapiitel (< ld. *domus* maja, kirik + *kapiitel*), kat. toomkirikute juures peam. aadlikest kanoonikuist koosnev vaimulike nõukogu; valis alates XIII s. piiskopi ja juhtis piiskopkonna kirikuelu

toomkirik e. **toom**, katedraal, piiskopi v. peapiiskopi peakirik, mille juures asus toomkapiitel

toomkool, toomkiriku juures asuv v. selle poolt ülalpeetav õppeasutus; tegutsesid peam. *reformatsioonini*

toomskolastik [-*a*'-] (...*skolastik*), kõrgem kat. vaimulik, kellele allus kirikukoolide tegevus ja järelevalve

toon (kr. *tonos* pinge), heli ilma ülemtoonideta; kõne- v. häälevarjund; värvivarjund; *maneer, käitumisviis

toonika, *muus.* helistiku I. aste, põhiheli, mille järgi helistik saab oma nimetuse

toonikum (< kr. *tonikos* pinge-), toonust tõstev aine

tooniline I, *kirj.* rõhuliste ja rõhutute silpide vaheldumisel põhinev

tooniline II, *toonusesse* puutuv; *toonusest* tingitud; pingne; t. k r a m p, kauakestev lõtvumiseta kramp

toonima, *fot.* tooni andma, värvingut andma

toonmaal, maal, milles on kasutatud ühte teatavat värvust v. ka sellele lähedasi värvusi

toonus (kr. *tonos* pinge), pingus, organismi, eriti närvi- ja lihaskoe pidev normaalne pingeseisund, valmisolek ärrituste vastuvõtmiseks ja talitlemiseks

toopika (kr. *topikē* < *topos* koht), õpetus loogilistest vaatepunktidest, eriti vanakreeka ja -rooma retoorikul oskus leida ja tarvitada üldmõisteid ja endastmõistetavaid põhiväiteid tõestuse alusena ilukõnes käsitletava aine jaoks; *kõigile tuntud ning kulunud mõte

toopiline, kohaline, kohta v. asendit käsitlev

toor (ld. *torus*), *bot.* läätskile; *mat.* rõngaspind

toora (hbr.), viie Moosese raamatu nimetus juutidel

tooraks (kr. *thōrax* rind), rindkere, kere ülemine osa, mille toeseks on rinnakorv

toori (ingl. *tory*), suurmaaomanike-aadlike huve esindanud poliitilise partei liige Inglismaal XVII—XIX s.; 1830. a-il võrsus t-de parteist konservatiivide partei

toorium (muinasskandinaavlaste piksejumala Thori järgi), sümbol Th, element, järjenr. 90, aatomm. 232,038, radioaktiivne metall; tarvit. tooriumena

aatomienergia tööstuslikuks saamiseks jm.

toost (ingl. *toast*), tervisejoomine, lühike lauakõne klaasitõstmisel

tootem (< ind.), loom, taim, ese v. loodusnähtus usulise austuse objektina sugukondlikus ühiskonnas; t-i kujutis, suguharu vapp t-i kujutisega

topaas (kr. *topazion* ~ *topazos*), kõva mineraal *silikaatide* rühmast; värvusetu, kollakas, sinakas v. rohekas vääriskivi, leidub Sri Lankal, Uuralis, Brasiilias jm.

topelt (sks. *doppelt*), kahekordne; kahekordselt

topeltkvartett [-*te*'-], *muus.* kvartett, milles haril. iga häält esitab kaks lauljat

topeltnelson (...p.-n. *Nelson*), üks maadlusvõtteid

topelttsentner, sks. raskusmõõt, = 100 kg. Vrd. *tsentner*

topenant (holl.), *mer.* tross raa otstest üles masti v. tengini; toetab raad ülalt

topinambur (ind. suguharu topinambu järgi), maapirn, Ameerikast pärinev korvõieliste suguk-da kuuluv püsik, mille juurmugulad on söödavad, eriti aga loomasöödana tarvitatavad

topo- (< kr. *topos* koht), koht-, koha-

topograaf, *topograafia* eriteadlane

topograafia (< *topo-* + kr. *graphō* kirjutan), maakoha täpse mõõtmise ja kaardistamise õpetus; maakoha üksikute punktide vastastikune asetus

topograafiline, *topograafiale* omane; t. k a a r t, üksikasjaline kaart, millel ühe v. mitme värviga on kujutatud maapinna reljeef, vetevõrk, taimkate, teestik ja asulastik

topoloogia (< *topo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), matemaatika osa, mis käsitleb geomeetriliste kujundite üldisi omadusi

topoloogiline, *topoloogiale* omane v. sellesse puutuv

toponüüm (< kr. *topos* koht + *onyma* nimi), kohanimi, geograafilise kohaga seotud nimi

toponüümia e. **toponomastika** (...*onomastika*), kohanimede uurimine, kohanimesid uuriv keeleteaduse haru

toponüümika, mingi maa-ala kohanimed; *toponüümia*

topp (ingl. *top*), masti v. tengi ülemine osa v. ots

topsel e. **topp-puri** (ingl. *topsail*), kolmnurkne puri kahvelpurje peal, tengi külge kinnitatud kolmnurkne puri

torakaalne (< kr. *thōrax* rind), rindkeresse puutuv, rinna-, rindmiku-

torakoplastika (...*plastika*), mõne roide väljalõikamine rindkere mahu vähendamiseks; on vajalik uute tingimuste loomiseks kopsude funktsioneerimisel

torakoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), aparaat rinnakelmeõõne vaatamiseks

torakoskoopia, rinnakelmeõõne uurimine *torakoskoobi* abil

toreadoor (hsp. *toreador* < *toreo* härjavõitlus), ratsa-härjavõitleja

toreero (hsp. *torero*), jala-härjavõitleja

torianiit, *tooriumi*, *uraani* ja *raadiumi* sisaldav haruldane mineraal (leidub Sri Lankal)

toriit, *tooriumsilikaat*, tooriumi sisaldav mineraal (leidub Norras, Am. Ühendriikides jm.)

torkreetbetoon e. **torkreetmass**, *torkreteerimisel* kasutatav mass

torkreteerima (ld. sõnadest *tectōrium* võõp + *concrētus* tihendatud), tsemendikahuri abil betoneerima

tornaado (hsp. *tornado*), troopilise *trombi* nimetus Am. Ühendriikides ja Lääne-India saarestikus

toro (hsp.), härg

torpedeerima, *torpeedot* laeva pihta laskma

torpedist, *torpeedode* spetsialist; selle ala kursused lõpetanud sõjalaevastikumadrus

torpeedo (hsp. *torpedo* elektri-raikala), sigarikujuline iseliikuv miin vee all vastase laeva pihta saatmiseks

torpeedoaparaat, aparaat *torpeedo* väljalaskmiseks

torpiidne (ld. *torpidus*), loid, tuim, mittereageeriv; *med.* t. h a a v a n d, mitteparanev haavand

torr (it. füüsiku E. Torricelli (1608—1647) järgi), rõhu mõõtühikuid

torsioon (pr. *torsion* keerdumine), *füüs.* vääne, ühest otsast kinnitatud keha pööramine nii, et selle varemini sirged pikikiud moodustavad kruvijoone

torso (it.), lõhutud v. ebatäielikult säilinud (peata ja jäsemeteta), samuti ka lõpetamata jäänud raidkuju

toršoon (pr. *torchon* õlepõimik), lai

hõreda põimega pits; krobelise pinnaga joonistus-, foto- vm. paber

tort (it. *torta*), suur kook vahukoore, kreemi, moosi vm. lisanditega

tortuur (it. *tortura*), piinamine, kehaliste vaevade tekitamine

torus (ld.), mõigas, kõrgenenud koht luudel v. õõneselundeil

tory = *toori*

totaalne (pr. *total* täielik, täielikult < ld. *tōtum* kogum, tervik), üldine, täielik, terviklik, kõikehaarav; t. s õ d a, imperialistlik röövsõda, mida peetakse igasuguste vahenditega, arvestamata rahvusvahelise õiguse norme, mitte üksnes vastase relvastatud jõudude, vaid kogu elanikkonna vastu rahvastiku hävitamiseks ja ta territooriumi anastamiseks

totaalobjekt [*-e'-*], *lgv.* täissihitis

totaalsubjekt [*-e'-*], *lgv.* täisalus

totaalsus, täielikkus, terviklus

totalisaator, kihlveokassa ratsavõiduajamistel

totalitaarne (< uusld. *totaliter* täielikult), reaktsiooniliste ringkondade avalikul terroridiktatuuril põhinev; t. r i i k, riik, kus kõrgema riigivõimu teostamine on koondatud ühe isiku kätte, kelle kõrval tegutseb ühest erakonnast koosnev ja valitseva isiku mõju all olev parlament

totemism, *tootemi*kultus, tootemi austamisel põhinev usund

totemistlik, *totemismile* omane

tou (hiina k.), hiina vedelikumõõtühik, = 10,3 liitrit

tout [*tu*] (pr.), kõik, kogu; *tout à fait* [*tutafe'*], täiesti, üsna; *tout le monde* [*tulmo'd*], kõik inimesed, kõik

town [*taun*] (ingl.), linn

traagik, traagiliste osade esitaja näitelaval; tragöödiakirjanik

traagika (kr. *tragikos*), (saatuslik) kurbloolus, põhjustatud mingi suure väärtuse, eriti inimelu hukkumisest

traagiline, kurblooline, vapustav

traal (ingl. *trawl*), veekogu põhja uurimise vahend; laeva v. paadi järel veetav riist vees olevate esemete püüdmiseks; t - n o o t, paadi v. laeva järel veetav noot; m i i n i t., vahend miinide püüdmiseks veest

traaler, traallaev, traalimistöid sooritav laev

traalima, *traali* abil vees olevaid esemeid püüdma; merre asetatud miine püüdma ja kahjutuks tegema

traan (sks. *Tran*), rääs, vaalade, hüljeste jt. mereloomade pekist saadav õlijas rasv

traavers (pr. *traverse*), tammikujuline ehitis jões kalda kaitseks uhtumise vastu; ristpalk, -varb, põikpuu; kahe rööbiti liikuva masinaosa omavaheline ühendustükk; laeva kursiga risti olev suund; kaevikuis kaevikujoonele täisnurgi kulgev kaitsevall, mis takistab kaeviku otsetulistamist külgedelt

trabant [*-ba'-*] (hsp. *trabante*), ihukaitsja; *astr.* taevakeha kaaslane, satelliit

trabeekul (ld. *trabēcula* palgike, tüveke), *med.* põrk, side-, lihas- v. luukoest koosnev väät

trade [*treid*] (ingl.), äri, kaubandus; käsitöö; kaubavahetus; *t. mark* (ingl.), kaubamärk; *t. unions* [*juun-*] (...*union* ühinemine, ühendus), ametiühinguorg-d Inglismaal, ühendavad töölisi elukutse järgi; juhid pooldavad enamasti koostööd kodanlusega

traditsionaalne vt. *traditsiooniline*

traditsioon (ld. *traditio* edasiandmine, jutustamine), pärimus, ajaloolise materjali suuline edasiandmine; põlvest põlve edasiantu; pärandatud komme, tava

traditsiooniline e. **traditsionaalne**, *traditsioonil* põhinev, pärimuslik; tavapärane, tavaks saanud, harilik

trafaretne [*-re'-*], *trafareti*pärane, šablooniline, harilik, kulunud

trafaretsus [*-re'-*], *trafareti*pärasus, šabloonilisus, harilikkus

trafarett [*-e'-*] (it. *trafaretto* kulutatud, auklikuks muudetud), metallist vm. materjalist plaat, millesse on lõigatud tähed v. joonised (tarvit. maalriasjanduses, plakatite ja loosungite valmistamisel jm.); *kulunud eeskuju, šabloon

trafo vt. *transformaator*

tragakant [*-ka'-*] e. **tragant** [*-ga'-*] (kr. *tragakantha*), kummivaik, mida saadakse liblikõieliste suguk-da kuuluva hundihamba liikide mahlast; tarvit. paljudes tööstusharudes

tragikomöödia (< *traagika* + *komöödia*), draamateos, milles on ühtaegu traagilisi ja koomilisi elemente; *sündmus, milles kurvale lisandub lõbusat

tragikoomika (...*koomika*), kurbnaljakus, halenaljakus

tragikoomiline, kurbnaljakas, halenaljakas

tragism = *traagika*

tragun (pr. *dragon*), kergeratsaväelane mõne maa sõjaväes

tragöödia (ld. *tragoedia* < kr. *tragoidia*), kurbmäng, draamakirjanduse žanr, milles peategelase pingeline võitlus õilsate eesmärkide eest lõpeb tema lüüasaamise v. hukkumisega; *suur õnnetus, vapustav sündmus

trahhea [*-ea'*] (kr. *tracheios* kõri), hingetoru, alumiste hingamisteede osa, mis asetseb kõri ja kopsutorude vahel

trahhee, *zool.* õhusoon, õhuga täidetud toruke putukate hingamiselundina; *bot.* juhtkimbus asetsev paksuseinalistest rakkudest liitunud toru

trahheeloomad, *trahheede* abil hingavad loomad

trahheiid (...kr. *eidos* kuju, välimus), piklik juhtkoe rakk

trahheiit, hingetorupõletik, *trahhea* limaskesta põletik

trahheobronhiit (...*bronhiit*), hinge- ja kopsutorude limaskesta üheaegne põletik

trahheotoomia (...kr. *tomē* lõikus, lõikamine), *med.* avause tegemine hingetorusse lämbumise vältimiseks

trahhomatoosne, *trahhoomile* omane

trahhoom (< kr. *trachys* krobeline), silmamarjad, silma sidekesta nakkuslik krooniline sõlmekestega iseloomustuv põletik

trahhüüt, *süeniidile* vastav hele peitkristalliline purskekivim, tarvit. ehitusmaterjalina

traiel (ingl. *trial* proov, katsumus), mootorrattaspordi haru: aja arvestuseta osavusvõistlus lippudega tähistatud murdmaarajal

trajektoor (< ld. *trajectus* üle- v. edasiminek), *mat.* joon, mille kujundab materiaalne punkt, liikudes mingis jõuväljas; kuuli v. mürsu lennujoon relva suudmest kuni puutumispunktini takistusega

trakt (ld. *tractus*), pikkus, ulatus; maariba, tee; *med.* kulgla, näit. seedet.

traktaabel (ld. *tractābilis*), kergesti käsitsetav v. juhitav

traktaat (ld. *tractātus* arutlus), uurimus, üksikküsimuse teaduslik käsitlus; *jur.* rahvusvaheline leping

trakteerima (ld. *tractāre*), arutlema, käsitlema; tõlgendama

traktor (ingl. *tractor* < ld. *trahere* vedama), mootorveok ripp- v. haakemasinatega töötamiseks, samuti veoste teisaldamiseks

traktoriagregaat (...*agregaat*), mitu traktori jõul üheskoos töötavat haakeriista

traktorist, *traktori*juht

traktsioon (< ld. *tractāre* vedama, tirima), *med.* tirimine, näit. sünnitusabi andmisel sünnitustangidega

traktuur, *muus.* oreli mängumehhanism

tramm (ingl. *tramway* ~ *tram*), linnatänavail haril. elektrimootori jõul rööpmeil liikuv sõiduk inimeste veoks

tramontana [*-ta'-*] (it., «mäetagune tuul»), külm põhja- v. kirdetuul Itaalias ja Põhja-Hispaanias

tramplaev (ingl. *tramp*), juhuvedusid sooritav kaubalaev

trampliin (pr. *tremplin*), veespordis: vetruv hüppelaud; riistvõimlemises: madal hoolaud; talispordis: suusahüppperada

trankvillisaator (< ld. *tranquillo* rahustan, vaigistan), *farm.* rahusti, rahustav v. lõõgastav ravim

trans- (ld.), sealpoolne, üle-, taga-, läbi-

transaktsioon (...ld. *āctio* tegevus), tehing, kokkulepe (juriidiline, poliitiline), mis on saavutatud vastastikuste järeleandmistega

transalpiinne, Alpide-tagune

transatlantiline [*-la'-*], Atlandi-tagune; Atlandi ookeani ühelt kaldalt vastaskaldale kulgev

transfereerima (...ld. *ferre* kandma), üle kandma

transfert [*-e'-*], rahaülekanne ühest finantsasutusest teise v. ühelt maalt teise; väärtpaberite ülekanne ühelt valdajalt teisele; rahakaart

transformaator e. **trafo** (< *trans-* + ld. *formāre* moodustama), seade vahelduvvoolu pinge ja tugevuse muutmiseks muutumatu sageduse korral

transformatsioon, muundamine, muutmine, teisendamine; muundumine, muutumine, teisenemine; *elektr.* vahelduvvoolu muutmine transformaatori abil; *mat.* teisendus

transformeerima, muundama, muutma, ümber kujundama, teisendama

transformeeruma, muunduma, muutuma, teisenduma

transformism, *biol.* orgaaniliste vor-

mide muutlikkuse teooria; õpetus liikide muutumisest

transfundeerima (< *trans-* + *fundeerima*), üle kandma, kinnisvarast saadavat tulu üle kandma

transfusioon (...ld. *fūsio* väljavoolamine), vedelike ülekanne, eriti *med.* vere ülekandmine ühelt inimeselt teisele ravi otstarbel, näit. suure verekaotuse puhul

transgressioon (...ld. *gressus* minek), *geol.* mere pealetung maismaale

transiit (it. *transito* üle-, läbikäik), läbivedu, kaupade v. reisijate läbivedu ühest riigist teise läbi kolmanda riigi; kaubalaadungi vedu lähtepunktist sihtpunkti ilma vahepealseis punktides ümber laadimata

transiitne, *transiidiga* seotud, transiidina minev (näit. kaup)

transistor (< *ingl. transfer* üle kandma + *resistor* takisti), elektrisignaalide võimendamiseks v. tekitamiseks kasutatav elektronseadis

transitiiv, *lgv. transitiivne* verb

transitiivne (< ld. *transitus* üleminek), siirduv; t. verb e. transitiiv, pöördsõna, mis esineb lauses haril. koos sihitisega (näit. *vaatan näidendit, aitan sõpru*)

transitiivsus, siirduvus; *lgv.* sihilisus; *mat.* suuruste omadus, mis seisneb selles, et kui esimene suurus on võrdne teisega ja teine kolmandaga, siis on esimene võrdne kolmandaga, näit. kui a = b ja b = c, siis a = c

transitoorne (ld. *transitōrius*), mööduv, ajutine

transkontinentaalne (< *trans-* + *kontinentaalne*), üle mandri ulatuv

transkribeerima (ld. *transcribere* ümber kirjutama), *lgv.* hääldust kirjas täpselt märkima; *muus.* helitööd teisele muusikariistale v. häälele ümber seadma

transkriptsioon, *lgv.* ümberkirjutus, teaduslik kirjaviis mingi keele kõigi häälduslike nüansside ülesmärkimiseks; transkribeerimiseks kasutatavate tähtede ja märkide süsteem; *muus.* helitöö ümberseade mingile teisele muusikariistale v. ansamblile

translatiiv (< ld. *translativus* ülekandmisele kuuluv) e. **faktiiv** (< ld. *facere* tegema, muutuma), *lgv.* saav kääne, väljendab kelleksi v. milleksi saamist v. muutumist, eesti k. lõpp *-ks*

translatoorne liikumine (ld. *translātus* üle kantud), kulgliikumine

translatsioon (ld. *translātio* ülekandmine), ülekanne, eriti raadio teel v. juhtmete kaudu, ülekanne vaheseadeldiste v. jaamade kaudu

translatsioonivõrk, ülekandevõrk

transleerima, *translatsiooni* teostama, üle kandma

transliteratsioon (< *trans-* + ld. *littera* täht), *lgv.* täht-tähelt ühest kirjasüsteemist teise ülekandmine

translitereerima, sõnu täht-tähelt ühest kirjasüsteemist teise üle kandma

translokatsioon (< *trans-* + ld. *locus* koht), kohamuutus, ümberpaigutus

translotseerima, ümber paigutama, väekoondisi ühest kohast teise paigutama

transmariinne (< *trans-* + ld. *mare* meri), ülemere-, meretagune

transmissioon (...ld. *missio* saatmine), üleminek, -kanne; seadis jõu ülekandeks jõumasinalt töömasinale

transmiteerima, üle kandma, üle juhtima

transmitter (ingl.), saateaparaat, automaatne telegrammide edasiandja

transparent [-*e*'-] (pr., «läbipaistev» < ld.), jooneleht, tugevate mustade joontega viirutatud paber; kujutis v. kiri läbipaistval materjalil, peam. riidel

transparentne [-*re*'-], läbipaistev

transpiratsioon (< *trans* + ld. *spirāre* hingama), = *perspiratsioon*; *bot.* vee aurumine taimedest

transplantaat (< ld. *transplantāre* ümber istutama), siirdistutatud kehakude

transplantatsioon, siirdamine, elusa kehakoe v. organi operatiivne ühest kohast teise v. ühelt organismilt teisele istutamine; *aiand.* pookimine

transplanteerima, siirdistutama, siirdama

transponeerima (ld. *transponere* ümber asetama, kohta vahetama, viima), *muus.* helitööd kõrgemasse v. madalamasse helistikku, ühest helistikust teise üle kandma; *mat.* antud elemente ümber paigutama, kusjuures koha vahetavad ainult kaks elementi

transponeering, *transponeeritud* helitöö

transport (< ld. *transportāre* üle viima, saatma), kauba, reisijate jne. edasitoimetamine, vedu; saadetis, veetav kaup; *sõj.* voor, toiduainete, sõjaväevarude jne. edasitoimetamisvahendite kolonn

transportaabel, liikuv, kantav, transporditav

transporteerima e. **transportima** [-*o*'-], *transporti* teostama, edasi v. kätte toimetama, vedama

transportöör, 1) horisontaal- v. kallakkonveier; 2) mall, riist nurkade mõõtmiseks

transpositsioon (< *trans-* + *positsioon*), ümberasetus; kohavahetus; *muus., mat.* transponeerimine (vt. *transponeerima*)

transs (pr. *transe* unetarretus), hämarolek, teadvushäire v. hüpnootilise une staadium; transis viibija eneseavaldused toimuvad tahte osavõtuta

transsubstantsiatsioon (< *trans-* + ld. *substantia* eksistents, olemus, seisund), kat. kiriku õpetuses püha õhtusöömaaja talitusel leiva ja veini muutumine preestri pühitsuse läbi Kristuse tõeliseks ihuks ja vereks

transtsendentaalne (< ld. *transcendens* läbisammuv, piiridest väljuv), I. Kanti idealistlikus filosoofias kogemustunnetuse eel olev ning seda alles võimalikuks tegev; t-teks vormideks on Kanti tunnetusteoorias näit. ruum ja aeg, põhjuslikkus ja paratamatus

transtsendentalism, *transtsendentaalne* filosoofia, Am. Ühendriikide filosoofias idealistliku metafüüsika erisuund

transtsendentne [-*de*'-] (ld. *transcendens* läbisammuv, piiridest väljuv), midagi ületav; *filos.* kogemuse ja tunnetuse piire ületav I. Kanti idealistlikus filosoofias; t. arv, *mat.* arv, mis ei ole esitatav ratsionaalsete kordajatega algebralise võrrandi lahendina (näit. π)

transudaat (< *trans-* + *sudāre* nirisema, nõrguma), *transudatsiooni* tõttu läbiimbunud vereseerum, paistetusvedelik

transudatsioon, vereseerumi imbumine läbi veresoonte kudedesse ja kehaõõntesse

transuraan (< *trans-* + *uraan*), Mendelejevi elementide tabelis uraani järel asetsev element, näit. neptuunium, plutoonium

transversaal (...ld. *versāre* rullima, pöörlema), põikjoon, ristjoon

transversaalne, põigitine, põiki v. risti kulgev

transvestiit (< *trans-* + ld. *vestitus* rõivas), vastassoo rõivaid kandev ja käitumist matkiv isik

transvestism, haiguslik kalduvus kanda vastassugupoole rõivaid ning käituda sellekohaselt

tranšee (pr. *tranchée* kraav, kaevik), kraavikujuline rajatis ühendusteeks (näit. metroo pealmaateel) v. millegi (silo, juurvilja, torujuhtmete jm.) paigutamiseks; *sõj.* pikk sügav kaitsekraav, kaevik; *mäend.* kaeveõõs sissesõitmiseks karjääri

tranšeerima (pr. *trancher* läbi lõikama), praadi lahti lõikama, tükkideks lõikama

trapets (kr. *trapezion* lauake), *mat.* nelinurk, millel on üks paar paralleelseid ja üks paar mitteparalleelseid vastaskülgi; *sport* rippkang, nööride otsas rippuv kang võimlemisharjutusteks

trapetsoeeder (...kr. *hedra* alus, pind, külg), *miner.* trigonaalses, tetragonaalses ja heksagonaalses süsteemis esinev kristallograafiline lihtvorm, mis on kõigist külgedest piiratud trapetsite v. trapetsoididega

trapetsoid [-*oi*'-] (< *trapets* + kr. *eidos* kuju), *mat.* paralleelsete külgedeta nelinurk

trapp I (sks. *Trappe*), *zool.* suur stepi- v. poolkõrbelind kureliste seltsist

trapp II (holl. *trap*), laevaredel, -trepp

trapp III (ingl. *trap*), restiga kaanetatud äravooluseadis duširuumide, vannitubade, saunade jm. põrandais

trapp IV (rts. *trappa* trepiastmed), üldnimetus paleosoiliste laavakatete kohta platvormilistel aladel

trapper (ingl.), karusnahakütt P.-Am-s

trass I (pr. *trace* jälg), tee, kanali vm. suunda tähistav liin maastikus v. joon kaardil; kanali, torustiku, sideliini jne. suund; *sõj.* valgus- v. suitsujuga, mis jääb õhku trasseerivate kuulide v. mürskudega tulistamisel

trass II (sks. *Traß*), poorne ränidioksiidi sisaldav *tuff*kivim, mida tarvit. ehitusmaterjaliks (lisandina tsemendis)

trassaat (< it. *trassare* üle kandma veksli järgi), isik, kelle nimele käskveksel on maksmiseks välja antud; käskveksli maksja

trassant [*-a'nt*], isik, kes on käskveksli välja andnud; käskveksli andja

trasseerima, *trassi* (I) märkima; lennul jälge jätma; trasseerivad kuulid (mürsud), kuulid (mürsud), mis jätavad lennul järele valgus- v. suitsujoa (tarvit. sihi leidmiseks ja märkide kättejuhatamiseks)

trassoloogia (< *trass* (I) + kr. *logos* mõiste, õpetus), jälgede uurimisega tegelev kriminalistika haru

tratt (it. *tratta* tõmme), käskveksel, veksel, mille järgi maksmine selle valdajale (*remitendile*) peab toimuma väljaandja (*trassandi*) käsul kellegi kolmanda isiku (*trassaadi*) poolt

trauma (kr. *trauma* vigastus), vigastus, mille on tekitanud kehale mingi väline põhjus; psüühiline t., mingist välismõjust saadud hingeline vapustus

traumaatiline e. **traumaline**, *traumasse* puutuv, sellega seotud

traumatism, *traumade* esinemine

traumatitsiin, gutapertšilahus kloroformis, tarvit. elastse kestana vähemate haavade ja kriimustuste kaitseks

traumatoloogia (< *trauma* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus traumadest

traumeerima, *traumat* tekitama

travers [*-vää'r*] (pr.) = *traväär*

travertiin (it. *travertino*), allikalubi, lubituff, nõrglubi; allikavee kaltsiumkarbonaadist moodustunud urbne kivim; tarvit. ehituskivina

travesteerima (it. *travestire* ümber rõivastuma), moondama, maskipeoks ümber rõivastuma

travestia [*-e'-*], paroodialähedane huumori liik; *teatr.* poiste ja noormeeste osi mängiv näitlejanna; *kirj.* tõsise teose töötlus koomilises vormis

traväär (pr. *travers* vildakus, kalle), ratsahobuse liikumine, külg ees

trecento [*-tše'-*], XIV s. nimetus it. kunstiajaloos; moodustab ülemineku gootikast renessanssi

treema (pr. *tréma* < kr. *trēma* avaus), *lgv.* kaksikpunkt vokaalil (ë, ï), tähistab selle hääldamist lahus eelnevast vokaalist (näit. Aïda)

treener (ingl. *trainer*), elukutseline treenija, kutseline sportlaste ettevalmistaja

treenima, süstemaatiliselt harjutama, võistlusele ette valmistama v. valmistuma

treening (ingl. *training*), süstemaatiline harjutamine teatud omaduste saavutamiseks v. säilitamiseks, sportlase kavakindel ettevalmistamine tema maksimaalsete füüsiliste (jõu, vastupidavuse, kiiruse, osavuse) ja kõlbeliste omaduste ning võimete väljaarendamise teel

treeningdress, treeninguülikond

treepel (sks. *Trepel*), irdne v. nõrgalt tsementeerunud poorne setteline ränikivim

treidjuunion (ingl. *trade-union*), ametiühing Inglismaal ja tema mõjualustes riikides

treiler (ingl. *trailer*), suure kandevõimega haagis raskete esemete vedamiseks

trekk (ingl. *track*), jalgrataste võidusõidutee

trem., *muus.* lüh. sõnadest *tremolo* v. *tremolando*

trematood (< kr. *trēmatōdes* avaga varustatud < *trēma* ava), *zool.* imiuss, lameusside klassi kuuluv nugiline

tremolando [*-a'-*] (it.), *muus.* väristades

tremoleerima (it. *tremolare* värisema), värisevat, lainetavat heli tekitama, eriti laulmisel

tremolo (it.), lüh. trem., *muus.* sama heli kiire kordumine v. kahe heli kiire vaheldumine

tremor (ld.), *med.* värin

tremulant [*-a'-*] (< ld. *tremere* värisema), värihäälik, hääldamisel, undeis õhuvoolu pideva kiire tõkestamise ja vallandamise abil moodustatavad häälikud (r, ϱ, ψ)

trend (ingl.), suundumus, statistikas mingisuguse nähtuse (hinna, rahvaarvu jne.) pikemaajalist põhiarenemist tähistav suund; joonisel sellist põhiarenemist kujutav joon

treneerima = *treenima*

trentškot (ingl. *trench-coat*), kaherealine puuvillane sõjaväelise lõikega ja vööga vihmamantel

trepaan, *trepanatsiooniks* kasutatav koljupuur

trepakk [*-a'-*] (vn. *трепак*), kiire vene rahvatants kaheosalises taktimõõdus

trepanatsioon (pr. *trépanation* < kr. *trypanon* puur, oherdi), *med.* luuõõne avamine, eriti kolju avamine peaajule juurdepääsemiseks

trepaneerima, *trepanatsiooni* teostama

trepang [*-a'-*] (< malai k.), kuivatatud söödav meripura

tres faciunt collegium [*trees -ts- kollee'-*] (ld.), «kolm moodustavad kolleegiumi», ütlus, mille järgi mingi asja arutamiseks v. otsustamiseks on vaja vähemalt kolm isikut

tresoor (pr. *trésor*), aare; rahakapp, panga varakamber

tress (pr. *tresse* palmik), kulla- v. hõbedakarva kootud ääris, pael v. riba

tri- (kr., ld.), kolm-, kolme-, kolmik-

triaad (kr. *trias* kolmus), kolmik; *filos.* kolmeastmelisus, mis iseloomustab Hegeli idealistlikus filosoofias dialektilist arenemist: tees, antitees, süntees; *kolme isiku, eseme v. mõiste ühtsus

triangel [*-a'-*] (ld. *triangulum*), kolmnurk; *muus.* löökpill kolmnurgaks painutatud terasvardast, millele pulgakesega lüües saadakse heledaid metalseid helisid

triangulatsioon, geodeesias meetod maapinna punktide vastastikuse asendi kindlaksmääramiseks kolmnurkade võrgu abil; *aiand.* kolmnurkpookimine

trianguleerima, *triangulatsiooni* teostama

triatsetaatkiud (< *tri-* + *atsetaat*), kerge ja vastupidav poolsünteetiline tsellulooskiud

tribaadia (kr. *tribas* < *tribō* hõõrun), Lesbose armastus, homoseksuaalne suguiharuse rahuldamine kahe naise vahel

triblama (ingl. *tribble*), palli väikeste löökidega (jalgpallimängus) v. põrgatades (korvpallimängus) väljakul edasi toimetama

triboluminestsents [*-se'-*] (< *tribō* hõõrun + *luminestsents*), mõningate ainete helendamine hõõrumisel, murdumisel jne.

tribomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), hõõrdejõudude mõõtmisega tegelev teadus- ja tehnikaharu

tribrahh [*-a'-*] (kr. *tribrachys*), kolmest lühikesest silbist koosnev värsijalg

tribunaat, 1) *tribuuni*amet; 2) üks Prantsuse seadusandlik koda Napoleon I ajal

tribunal (ld. *tribūnal*), kohtukolleegium, kohus, kohtuistung; revolutsiooniline t., ajutine kohus Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s.; NSV Liidus nõukogude võimu esimestel aastatel revolutsiooniline kohus kontrrevolutsiooniliste ja nõukogude võimu autoriteedi vastu suunatud roimade arutamiseks; sõjat., NSV Liidus eriline kohus, mis uurib sõjaväelaste kriminaalkuritegusid; rahvusvaheline sõjat., kõrgeim rahvusvaheline kohtuinstants, mis asutati 1945. a. NSV Liidu, Am. Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa poolt kohtupidamiseks fašistliku Saksamaa peamiste sõjaroimarite üle; hiljem moodustati samalaadiline t. kohtupidamiseks Jaapani sõjaroimarite üle

tribunus militum [*-buu'- mii'-*] (ld.), vt. *tribuun* (2)

tribus = *triibus*

tributaar (ld. *tributārius*), maksualune, -kohustuslane

tributum [*-buu'-*] (ld.), Vana-Rooma kodanike varanduselt võetud otsene maks; *t. soli*, regulaarne otsene maks maaomandilt provintsides; *t. capitis*, mittekodanike isikumaks

tribuun (ld. *tribūnus*), 1) Vana-Roomas ametiisik, kelle kohustuseks oli plebeide õiguste kaitsmine; *oraator, rahva õiguste eest võitleja, näit. revolutsioonit.; 2) sõjat. (*tribunus militum*), leegioni kuuendiku ülem Vana-Roomas

tribuut (vt. *tribūtum*), võõrale, peam. võitjale riigile tasutav maks v. andam

tribüün (pr. *tribune* < ld.), vaatajate lava, kõrgem koht pealtvaatajaile (võistlustel, tsirkuses jm.); koht publiku, ajakirjanike jt. jaoks parlamentides ja koosolekuil; *esinemis- v. avaldamiskoht (koosolek, ajakirjandus jm.)

tridens (ld.), kolmikharu, kolmhark, Vana-Kreekas kolme haruga oda, merejumal Poseidoni embleem

tridümiit (< kr. *tridymos* kolmekordne), mineraal, kristalsete ränimuldade üks kolmest mitmekujulisest vormist

trieeder (< *tri-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), kehanurk e. kolmetahuline

nurk, kolme üht punkti läbiva tasapinnaga piiratud ruumiosa

trieer (kr. *triērēs*) e. **trireem** (< ld. *trirēmis* kolmeaeruline), sõjalaev kolme pealistikku asetseva sõudjatereaga; kandis Vana-Kreekas nimetust trieer, Roomas trireem

triennaal (< *tri-* + ld. *annālis*), kolme aasta kunsti ülevaatenäitus

triennium [-e'-] (ld.), aastakolmik, kolmeaastane ajavahemik

trifoorium (keskld. *triforium*), romaani ja gooti kirikuis kesklöövi, ristlöövi ja koori akende all kitsas galerii, avaneb kaarestikuna siseruumi poole

triftong (< *tri-* + kr. *phthongos* häälik), *lgv.* kolmiktäishäälik, kolm kõrvutist vokaali ühes silbis

triglüüf (< kr. *triglyphos* kolme lõikega), dooria stiili templi friisi ehisplaat kolme püstvaokesega, kordub *metoopidega* vaheldudes

trigonaalne (ld. *trigonālis* < kr. *trigōnon* kolmnurk), kolmnurkne; t. s ü s t e e m, kristallograafias süsteem, milles kristallidel on kolmnurkne ristlõige

trigonomeetria (< kr. *trigōnon* kolmnurk + *metreō* mõõdan), matemaatika haru, mis käsitleb kolmnurga külgede ja nurkade vastastikuseid suhteid

trigonomeetriline, *trigonomeetriasse* puutuv; t-d f u n k t s i o o n i d, nurga suurusest sõltuvad funktsioonid: *siinus, koosinus, tangens, kootangens, seekans, koosekans*

trihhiin (< kr. *trichinos* karvane), *zool.* keeritsuss, väike parasiitlik ümaruss, mille vastsed asuvad elama lihastesse

trihhinoos e. **trihhinelloos**, keeritsusstõbi, tekib inimesel harilikult *trihhiinidest* nakatatud pooltoore sealiha tarvitamisest

trihhofüütia (...kr. *phyton* taim), pügaraig, naha, juuste ja küünte krooniline seentõbi

trihhomoniaas e. **trihhomonoos**, loomade ja inimeste peam. suguelundeil arenev haigus, mida põhjustab viburloom *trihhomoonas*

trihhomoonas, *med.* *trihhomoniaasi* põhjustav viburloom

trihhoom (kr. *trichōma* juuksed), *bot.* karvake v. päritolult sellega sarnane karvand taimel

trihhotoomia (< kr. *tricha* kolmeks osaks + *tomē* lõikamine), kolmendamine, kolmikliigitus. Vrd. *dihhotoomia*

triias (kr. *trias* kolmus), keskaegkonna vanim ajastu ning ladestu

triibus (ld. *tribus*), territoriaalne haldusüksus Vana-Roomas

triitium (< *tri-*), sümbol T, üliraske vesinik; vesiniku radioaktiivne isotoop massiarvuga 3

triiton (< kr. p.-n. *Tritōn*); 1) *triitiumi* aatomi tuum; 2) vesilik, lapiku sabaga kahepaikne loom sabakonnaliste seltsist; 3) müütiline mehekujuline mereolend hobusejalgadega v. kalasabaga jalgade asemel

triiv (< rts. *driva*), tuule v. hoovuse mõjul edasiliikumine, eriti laeva kursist kõrvalekaldumine

triivima, tuule v. hoovuse mõjul edasi liikuma; kursist kõrvale kalduma

triivium (ld. *trivium*), keskaegse kooli õppeainete esimene kontsenter

trikliinium (ld. *triclinium* < kr. *treis* kolm + *klinē* voodi), vana-aja roomlastel sohvataoline mööbliese kolmele isikule söömise ajal lamamiseks; vastava mööbliga söögituba vanarooma majas

trikliinne süsteem (< kr. *treis* kolm + *klinō* kallutan), kristallograafias süsteem, mida iseloomustab kas sümmeetria puudumine v. ühe sümmeetriatsentrumi esinemine

trikoloor (< pr. *tricolore* kolmevärviline), kolmevärviline lipp

trikoo (pr. *tricot*), trikooriie, silmkoelise struktuuriga pehme riie; (toimne) elastne ülikonnariie; supel- v. spordikostüüm

trikotaaž (pr. *tricotage*), trikootooted, trikooriidest valmistatud kaubad, nagu pesu, sukad, kindad, pealisrõivad

trikresool (< kr. *treis* kolm + *kresoolid*), orto-, meta- ja *parakresoolide* segu; tarvit. desinfitseeriva vahendina ja mõnede plastmasside lähteainena

trilemma (kr.), loogikas otsustus, milles subjektile omistatakse kolm üksteist välistavat tunnust; süllogismi liik, mille järelduses on üks eelduses antud kolmest üksteist välistavast võimalusest

triljon (pr. *trillion* < keskld. *trillio*), *mat.* NSV Liidus, Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal: tuhat miljardit e. miljon miljonit, arv üks kaheteistkümne nulliga, 10^{12}; Inglismaal ja Saksamaal: miljard miljardit, arv üks kaheksateistkümne nulliga, 10^{18}

triller (< it. *trillare* trillerdama), lüh. tr., *muus.* ehisheli liik, antud põhiheli ja *sekundi* võrra kõrgema abiheli (mitmekordne) kiire vaheldumine

trilobiit (< kr. *trilobos* kolmeosaline), lülijalgsete hõimkonda kuuluv loom vanaaegkonna meredes; tekkis kambriumis, arenes ordoviitsiumis, suri välja permi ajastul

trilma (< *tri-*), lauamäng täringutega

triloogia (kr. *trilogia*), kolmikteos, sama autori kolm eri romaani, draamat jne., mis moodustavad kokkukuuluva terviku

trimeeter (< kr. *trimetros* kolmemõõduline), kolmest jambilisest *dipoodiist* koosnev värsirida antiikses värsikunstis; kasutati eriti draamade kirjutamisel

trimester [-me'-] (< ld. *trimestris* kolmekuune), kolm kuud, neljandik aastat; mõnel maal õppeaasta kolmandik

trimm (ingl. *trim*), *mer.* laeva tasakaaluasend vees

trimmer, isik, kes trimmib laeva; kütja abi laevas; *elektr.* väike kondensaator võnkeringi häälestamiseks

trimmima (ingl. *trim*), laadungi v. ballasti paigutamisega laeva tasakaalustama

trimorfne [-o'-] (kr. < *treis* kolm + *morphē* kuju), kolmekujuline

trimorfsus [-o'-], kolmekujulisus, *heteromorfsuse* liik, kus sama aine moodustab kolmesuguseid kristallivorme

trinitas (ld.), *kirikl.* kolmainsus

trinitrofenool = *pikriinhape*

trinitrotolueen vt. *trotüül*

trinitrotoluool vt. *trotüül*

trinoom (< kr. *treis* kolm + kr. *nomos* osa, liige), *mat.* kolmliige, kolmest liidetavast koosnev hulkliige, näit. ruutt. ax^2+bx+c

trio (it.), muusikateos kolmele eri muusikariistale; kolmest interpreedist koosnev ansambel; kolmeosalise muusikapala keskmine osa; kolmik, kolmest koosnev rühm

trioksiid, kolme hapnikuaatomit sisaldav *oksiid*

triolett [-e'-] (< it. *trio* kolm, kolmekesi), kindla riimisüsteemiga 8-realine luuletus v. stroof

triood (< *tri-*), kolme elektroodiga elektronlamp v. pooljuhtseadis

triool (< it. *trio* kolm, kolmekesi), kolmest noodist koosnev kahe noodi vältusega helide rühm

tripartitsioon (< ld. *tripartitus* kolmeks jaotatud), kolmestamine, kolmeks jagamine

triplaan (pr. *triplan* < kr. *treis* kolm + ld. *plānum* pind), kolme kandepinnaga lennuk. Vrd. *monoplaan, biplaan*

tripleks e. **tripleksklaas** (< ld. *triplex* kolmekordne), purunemisel kildumatu kolmekordne klaas

triplett [-e'-], kolmest osast koosnev ese v. süsteem; kolmas eksemplar mingist esemest; löök piljardimängus

triploid (< kr.), organism v. rakk, mille rakutuumas on kolmekordne (triploidne) kromosoomigarnituur

tripood (< kr. *treis* kolm + *pus* jalg), kolmjalg, kolmejalgne kultusnõu Vana-Kreekas

tripper (sks.) e. **gonorröa** (< kr. *gonos* seeme + *rheō* voolan), nakkav suguhaigus, mille tekitajaks on *gonokokid*; levib harilikult suguühte kaudu ning haarab kogu suguelundkonna, põhjustades sigimatust ja teiste elundite (liigeste, südame, silmade) haigestumist

tripton (< kr. *triptos* hõõrutud, kulutatud), vees hõljuv *detriit*, näit. loomade ja taimede jäänused, mineraalsed osakesed. Vast. *plankton*

triptühhon (< kr. *triptychos* kolmekorra kokku murtud), kunstiteos (maal, reljeef, altarikaunistus vm.), mis koosneb kolmest ideelt, teemalt v. süžeelt seotud osast

trireem vt. *trieer*

trisahhariid (< *tri-* + *sahhariid*), kolmest lihtsuhkrust moodustunud süsivesik

trisectio anguli [-se'ktsio], (ld., «nurga kolmeks jagamine»), *mat.* Vana-Kreekast pärinev ülesanne jagada vabalt antud nurk kolmeks võrdseks osaks sirkli ja joonlaua abil; ülesannet on võimalik täielikult lahendada aga vaid keerulisemate mõõteriistade abil

trism (kr. *trismos*), lõuakramp, mälumislihaste krambist tekkiv kramplik suusulgus, esineb eriti kangestuskrambi puhul

tritoon (< *tri-* + kr. *tonos* pingutus, rõhk), *muus.* pooltoonideta tetrakord, oktaavi neli järjestikust astet, mille äärmised helid moodustavad 3 tervetooni suuruse intervalli (suurendatud kvardi)

tritoonia (Lõuna-Aafrika p.-n. Tritonia järgi), tõlvlill, võhumõõgaliste suguk-da kuuluv taim

tritseeratops (< kr. *treis* kolm + *keras* sarv + *opsis* välimus), kuni 8 m pikkune *dinosauruste* väljasurnud esindaja, elas kriidiajastul

triumf [-*u*'-] (ld. *triumphus*), Vana-Roomas võiduka väepealiku pidulik sissesõit; võidupidustus, võidurõõm, juubeldus; suur edu

triumfaalne, pidulik, võidukas, juubeldav

triumfaator (ld. *triumphātor*), võitja, austatav võitja

triumfeerima (ld. *triumphāre*), võidurõõmutsema, võidutsema

triumfikaar e. **triumfivärav**, võidukaar, Roomas *triumfi* puhul püstitatud monumentaalne mõlemalt poolt kaunistatud auvärav; kirikuarhitektuuris kooriruumi ja pikihoonet ühendav kaar

triumvir [-*u*'-], *triumviraadi* liige

triumviraat (ld. *triumvirātus* < *tres* kolm + *vir* mees), kolmevalitsus, Vana-Roomas riigi valitsemine samaaegselt kolme isiku poolt; *kolm ühiseks tegevuseks ühinenud isikut

triviaalne (ld. *triviālis* harilik), tavaline, lihtlabane

triviaalsus, tavalisus, labasus

trivium (ld.), vabade kunstide (*artes liberales*) hulka kuulunud teadmiste ja oskuste alamaste antiik- ja keskajal: *grammatika, dialektika, retoorika*

triöör (pr. *trieur* sorteerija), sortimismasin, eraldab kuju järgi seemnetest v. teraviljast umbrohuseemned ning poolikud terad

trofee (pr. *trophée* < kr. *tropaion* võidumälestusmärk), võidumärk, sõjasaak, vastaselt võetud vara: lipud, relvad, laskemoon, tankid, lennukid, autod jne.; *materiaalne mälestusese võidust v. kangelasteost; kunstis sõjamehe relvastust kujutav reljeefkaunistus

trofobioos (< kr. *trophē* toitmine + *bios* elu), toitumisel põhinev kooseluvorm, näit. sipelgaliikide t. lehetäidega

trofoneuroosid (...*neuroos*), üldnimetus mitmesugustele haiguspiltidele (eriti nahahaiguste alal), mis on põhjustatud närvisüsteemi haigustest v. vigastustest

troglodüüt (kr. *trōglodytēs*), koopaelanik

trohheiline [-*ei*'-] e. **trohheuseline** [-*eu*'-], *trohheusele* omane, selles kirjutatud

trohheus [-*eu*'-] (< kr. *trochaios* jooksev) e. **koreus** (kr. *choreios* koori-), värsijalg pikast (rõhulisest) ja lühikesest (rõhutust) silbist (—◡)

trohhisk [-*i*'-] (ld. *trochiscus* < kr. *trochos* ratas), ravimkoogike, ümmargune v. ovaalne koogike, mille koostisse peale raviaine kuuluvad täite- ja sideained (suhkur, šokolaad, želatiin vm.)

trohhofoor (< kr. *trochos* ratas + *phoros* kandev), *zool.* pärgvastne, pirnikujuline kahe ripsmepaariga vastne

troika (vn. *тройка*), sõiduk kolme kõrvuti etterakendatud hobusega

trokaar e. **truakaar** (pr. *trois-quarts* kolmveerand), *med.* instrument punkteerimiseks, koosneb metalltorust ja tugevast läbimisnõelast selle sees

troll (rts.), skandinaavia rahvausku musis paha vaim

trollibuss (< ingl. *trolley* elektritrammi kontaktrull + ld. *(omni)bus* kõigile), elektriomnibuss, saab energiat kahelt õhus asetsevalt elektrijuhtmelt

tromb I (kr. *thrombos*), verekämbuke, vere kõrgenenud hüübivuse, sooneseina kahjustuste v. aeglustunud vereringe tagajärjel tekkiv verehüüve

tromb II (it. *tromba* vesipüks), purustav keeristorm, võimas õhukeeris maismaa kohal; *tornaado*

tromba (it.) vt. *trompet*

trombiin (< kr. *thrombos* kämp, kalgend), ferment, mille toimel *fibrinogeenist* vabaneb verd hüüvistav *fibriin*

tromboemboolia (...*emboolia*), *med.* veresoone topistumine *trombiga* (I)

tromboflebiit (...*flebiit*), ummistav veenipõletik

trombofiilia (...kr. *phileō* armastan), *med.* trombide (I) rohke moodustumisega haigus

tromboon (it. *trombone*) e. posaun (< sks. *Posaune*), madalakõlaline orkestri vaskpuhkpill pikemaks ja lühemaks tõmmatava toruga

tromboos (< kr. *thrombos* kämp, kalgend), *med.* vere haiguslik hüübimine elusorganismi veresoonte v. südame seinal; veresoone valendiku ahenemine v. sulgus trombi(de) (I) tagajärjel

trombopeenia (...kr. *penia* vaesus), vereliistakute vähesus veres

tromboseeruma e. **trombuma**, *trombiga* (I) ummistuma

trombotsüüt (< *tromb* I + kr. *kytos* rakk), vereliistak, vere väikseim rakuline koostisosake; t-d etendavad suurt osa vere hüübimisel

trombuma vt. *tromboseeruma*

trompet (pr. *trompette*) e. **tromba** (it.), ventiilidega vaskpuhkpill tugeva heleda kõlaga

troofiline (< kr. *trophē* toitmine), toiteline, organismi toitumisse puutuv

troon (kr. *thronos*), aujärg; monarhi, paavsti jne. rikkalikult ehitud ametitool

troonipretendent (...*pretendent*), trooninõudleja

troop (kr. *tropos*), piltlik väljend, kõnekujund, milles sõna kasutatakse ülekantud tähenduses (*metafoor, metonüümia, sünekdohh*); *geogr.* pöörijoon

troopika (< kr. *tropikos* pöörde-, pöördeline); palavvööde; *suur palavus

troopiline, *troopikasse* kuuluv, palavvöötmele omane

tropism [-*i*'-] (< kr. *tropos* pööre, suund), suundus, taimeosade liikumine ärrituse allika suunas v. sellest eemale; t-e põhjustavad raskusjõud, valgus, keemilised ained, temperatuurivahe jne.

tropofüüt (...kr. *phyton* taim), vihma- ja kuivaperioodide regulaarse vaheldusega kohanenud taim; t-d viibivad ebasoodsal aastaajal puhkeseisundis

tropopaus (...ld. *pausa* < kr. *pausis* katkestus) e. **substratosfäär** (< *sub-* + *stratosfäär*), atmosfääri kiht, mis eraldab *stratosfääri troposfäärist*

troposfäär (...*sfäär*), õhkkonna alumine kiht, kus esinevad peaaegu kõik ilmastikunähtused; ulatub keskmiselt 9—11 km kõrguseni

tropp (sks. *Drop*), lühike tross esemete kinnitamiseks tõstemehhanismi konksu otsa

troppima, tropi abil mingit eset tõstemehhanismi konksu otsa kinnitama

troppo (it.), *muus.* väga, liiga; *allegro non t.*, mitte väga kiiresti; *adagio non t.* [-*a'džo*], mitte liiga pikaldaselt

troska (vn. *дрожки*), algselt Venemaal tarvit. olnud lahtine madalail rattail liikuv 2—3 inimese sõiduvanker; hiljemini voorimehesõiduk

tross (holl. *tros*), *mer.* laeval tarvitatavate jämedate köite ja vaierite üldnimetus

trotskism (oportunist L. Trotski nime järgi), marksismile-leninismile vaenulik suund Venemaa töölisliikumises

trotskist, *trotskismi* esindaja v. pooldaja

trotuaar (pr. *trottoir*), kõnnitee, sillutatud jalgtee

trotüül (< p.-n.) e. **trinitrotoluool** e. **trinitrotolueen**, kollane kristalne aine, saadakse *toluoolist*, kasutatakse käsitsuskindla lõhkeainena

truakaar vt. *trokaar*

trubaduur (pr. *troubadour* < provanssaali k.), luuletaja-rändlaulik XI—XIII s. Lõuna-Prantsusmaal; t-de looming ülistab rüütlite vaprust, armastust jne.; vrd. *truväär*

truck-system [*trak-sistem*] (ingl.), kapitalistlikes maades süsteem, mille järgi töölistele ei maksta tasu mitte sularahas, vaid kaupades ja toiduainetes

trudovikk [-*i*'-] (vn. *трудовик*), ühe väikekodanliku rühmituse liige Vene riigiduumas, tööerakondlane

truism (ingl.), aabitsatõde, üldtuntud tõde, kulunud tõde

trump (ingl. *trump, trumps*), kaardimängudes teistest tugevam mast

trupp (pr. *troupe*), teatri v. tsirkuse esinejate kollektiiv; rühm, salk

trust (ingl.), 1) kapitalistlike ettevõtete teatud liiki koondis, milles ettevõtted on kaotanud oma kaubandusliku ja tootmisiseseisvuse ning alluvad ühtsele juhtimisele; 2) sotsialistliku majanduse üks organisatsioonivorme, mis ühendab samaliigilise tootmisega v. tooraine töötlemise eri staadiumidega seotud ettevõtteid

trustee [*trastii*] (ingl.), usaldusmees, täisvolinik

truväär (pr. *trouvère*), luuletaja-rändlaulik Põhja-Prantsusmaal XI—XV s.; vrd. *trubaduur*

trääl (muinasskand. *thraell*), peam. sõjavangidest põlvnev ori v. selle järeltulija Põhjamail, sealhulgas ka Vana-Liivimaal

trühvel (rts. *tryffel* < pr. *truffe* seapähkel), mugulja maa-aluse viljakehaga seen; mõned liigid on parimad söögiseened

trümm (vn. *трюм* < holl. *het ruim* = *'t ruim*), laeva alumise teki ja põhja vaheline ruum, laadungiruum

trümoo (pr. *trumeau*), 1) akendevaheline (ornamenteeritud) seinaosa; 2) = *trümoo*peegel, suur põrandast laeni ulatuv seinapeegel

trüpaflaviin (< ld. *flāvus* kollane), punakaspruun vees kergesti lahustuv antiseptikum

trüpanosomiaas, aafrika unitõbi, troopikahaigus, mida tekitavad *trüpanosoomid*; satuvad verre putukapistetega

trüpanosoom (< kr. *trypanon* puur + *sōma* keha), *zool.* keerdviburlane, ohtlik verenugiline, kelle edasikandjaiks on täid, kirbud, tsetsekärbsed jt.

trüpasool, antiseptiline ravim kurguhaiguste puhul

trüpsiin (< kr. *thrypsis* veeldumine), valke lõhustav kõhunäärme ferment

trüptofaan, valkude koostisse kuuluvaid aminohappeid, esineb veres

ts, *tsentneri* tähis

tsaar (vn. *царь* < ld. p.-n. *Caesar*), riigivalitseja tiitel Venemaal 1547—1721 (mitteametlikult kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini), samuti Bulgaarias ja Serbias

tsambo = *sambo* I

tsareevitš, *tsaari* poja nimetus Venemaal

tsarevna [-*e'*-], *tsaari* tütre nimetus Venemaal

tsariitsa, *tsaari* abikaasa nimetus Venemaal

tsarism, *tsaari*valitsuslik riigikord Venemaal

tsaristlik, *tsarismile* omane

tsedeerima (ld. *cēdere*), edasi andma, loovutama

tseerium (planetoid Cerese järgi), sümbol Ce, element, haruldane muldmetall, järjenr. 58, aatomm. 140,12, tarvit. sulamite koosseisus tulemasina kivide valmistamiseks, klaasitööstuses jm.

tseesar (< ld. p.-n. *Caesar*), Rooma keisrite, hiljem alamkeisrite, augustuste abiliste tiitel

tseesium (< ld. *caesius* helehall, helesinine), sümbol Cs, element, järjenr. 55, aatomm. 132,905, väga pehme hõbedaläikeline metall

tsefeiid (< kr. p.-n. *Kēpheus*), perioodiliselt muutuva heledusega hiidtäht

tsehh (vn. *цех* < sks. *Zeche*), vabrikus v. tehases osakond, mis annab teatud toodangut v. poolfabrikaati (tootmist-d), valmistab abimaterjali v. teostab teenindamisoperatsioone (abi-t-d)

tsekiin (it. *zecchino* < ar.), Veneetsia kuldmünt a. 1284—1835

tselaster [-*a'*-] (< ld. *caelestis* taeva- + kr. *astēr* täht), puukägistaja, peam. Aasias levinud perek. tugevaid liaane kikkapuuliste suguk-st; P.-Ameerikast pärit h a r i l i k k u e. h i i n a t s e l a s t r i t kasvatatakse ilupõõsana

tselebreerima (ld. *celebrāre*), pühitsema; pidulikult käituma; missat lugema

tsella = *cella*

tselliit, *tselluloosi* raskesti süttiv preparaat (tarvit. kinofilmide ja plastmasside valmistamiseks)

tsellobioos (< ld. *cellula* kambrike + kr. *bios* elu), vaheprodukt *tselluloosi* hüdrolüüsil

tsellofaan (...kr. *phanos* valge, hele), tselluloosist erimenetlusel valmistatud õhukesed läbipaistvad lehekesed (tarvit. hoidisepurkide sulgemiseks, toiduainete pakkimiseks, polügraafias jm.)

tselloidiin, puhas *nitrotselluloos*

tselloon, tuleohutu *tselluloid*, tarvit. mitmesuguste tarbeesemete, auto- ja lennukiklaaside, kinofilmide jm. valmistamiseks

tsellulaarne (< ld. *cellula* kambrike), raku-, rakuline, rakkudest koosnev

tsellulaas, *tselluloosi* lõhustav ferment

tselluloid [-*oi'*-], elastne kergesti süttiv mass, kampriga plastifitseeritud *nitrotselluloos* (tarvit. kinofilmide ja -lintide, mänguasjade, kammide jne. valmistamisel)

tselluloos (< ld. *cellula* kambrike),

süsivesik, taimerakkude seina põhiline koostisosa (on tehnilise kiudainena väga suure tähtsusega paberitööstuses, samuti tehiskiu, *tsellofaani*, *tselluloidi*, *tsellooni*, lakkide, lõhkeainete jne. valmistamisel)

tsellvill, villa v. puuvilla omadustega tselluloostehiskiud

tsemendikahur [-*me'*-], suruõhuaparaat *tsemendi* paiskamiseks betoneeritavale pinnale

tsemendiklinker (< *tsement* + *klinker*), tsemendiahjust väljunud jahvatamata tsement

tsement [-*me'*-] (sks. *Zement* < ld. *caementum* purustatud kivi), hall pulbritaoline sideaine; tarvit. betooni valmistamisel, samuti kivide, telliste jt. ehitusmaterjalide liitmiseks

tsementatsioon, *tsemendi* abil liitmine v. tugevdamine

tsementeerima, *tsemendiga* liitma, tugevdama; terase pindmisi kihte termokeemiliselt mõjustama; *liitma, tugevdama

tsementeeruma, (*tsemendi* abil) liituma, kivistuma; *geol.* kivimit moodustama, kivimiks liituma

tsementiit, raudkarbiid, raua keem. ühend süsinikuga, kõvemaid osiseid raua-süsiniku sulamis

tsementima [-*me'*-] = *tsementeerima*

tsenseerima (ld. *censēre*), *tsensuuri* teostama, kontrollivalt läbi vaatama, hindavalt otsustama

tsensor (ld. *cēnsor*), 1) Vana-Roomas *tsensust* korraldav ja kodanike poliitilist usaldatavust jälgiv ametnik; 2) trükiteoste sisu kontrolliv ametnik (vt. *tsensuur* (2))

tsensus (ld. *cēnsus* hinne, hinnatud varandus), 1) Vana-Roomas iga 5 a. tagant tsensori poolt korraldatud rahvaloendus kodanike maksustatavuse kindlakstegemiseks; 2) eeltingimused poliitiliste õiguste (eeskätt valimisõiguse) saamiseks (teatud varanduslik v. hariduslik tase, paiksus jt.); 3) Suurbritannias ja Am. Ühendriikides rahva ning tööstuse perioodiline loendus

tsensuslik, *tsensusesse* puutuv, tsensuse nõudeid rahuldav

tsensuur (ld. *censūra*), 1) *tsensori*amet (1) Vana-Roomas; 2) ajakirjanduse, trükkimiseks määratud teoste, samuti näidendite lavastuste, raadiosaadete jne. (eelnev v. järgnev) läbivaatamine riigiasutuse poolt; asutus, mis tegeleb ajakirjanduse läbivaatamisega; 3) parlamendipraktikas hukkamõist, mis on määratud „sisekorda, *reglementi* rikkunud saadikuile

tsensuurne, *tsensuurisse* puutuv, tsensuuri poolt lubatud; *sünnis; e b a t., sündsusetu, viisakusetu

tsenter (ld. *centrum* < kr. *kentron* sirkli teravik, keskpunkt), keskpunkt, kese; *keskmängija

tsentesimaalne (< ld. *centēsima* sajandik), sajandikuline

tsentesimaalsüsteem (< ld. *centēsima* sajas osa), arvusüsteem, kus 100 teatava järgu ühikut moodustavad ühe temale vahetult järgneva ühiku

tsentner (sks. *Zentner* < ld. *centum* sada), tähis ts, kaalu ja massi ühik; meetermõõdustikus 1 ts = 100 kg; Inglismaal, Saksamaal, Šveitsis ja Taanis 1 ts = 50 kg

tsentraal (< ld. *centrālis* keskne), keskus; keskjaam; keskkoht

tsentraalne, keskel asetsev, kesk-; peamine, pea-

tsentralisatsioon, juhtimise v. valitsemise koondamine ühte punkti; suurema osa riiklike ülesannete koondamine keskasutuste kätte; ühte punkti koondatus; k a p i t a l i t., paljude väikekapitalide ühinemine suurkapitaliks

tsentraliseerima, keskkohta koondama, keskkohale allutama

tsentraliseeruma, keskkohta koonduma, keskkohale alluma

tsentralism, juhtimissüsteem, mille puhul perifeeria asutused on allutatud keskvõimule ja tegutsevad viimase korralduste kohaselt. Vt. ka *demokraatlik t.*

tsentralistlik, *tsentralisatsiooniga* iseloomustuv, keskendatud

tsentreerima, kesestama, tsentri v. telje asukohta määrama, keset ettenähtud asendisse seadma; keskmeid ühele teljele reguleerima (näit. optilistel läätsedel)

tsentreeritus, keskmesse seatus

tsentrifugaaljõud, *füüs.* kesktõukejõud, püüab ringliikumises olevat keha viia tiirlemise tsentrist eemale. Vast. *tsentripetaaljõud*

tsentrifugaalmasin, *füüs.* aparaat tsentrifugaal- ja tsentripetaaljõu tekitamiseks

tsentrifugaalne, keskpunktist eemale tungiv

tsentrifugeerima = *tsentrifuugima*

tsentrifuug (< ld. *centrum* keskpunkt + *fuga* põgenemine), seade segu mehhaaniliseks lahutamiseks koostisosadeks kesktõukejõu mõjul (tarvit. tekstiilitööstuses, tärklisetööstuses, võitööstuses jm.)

tsentrifuugima, aineid üksteisest tsentrifugaaljõu toimel eraldama

tsentriline, keskmesse puutuv, keskmesse rakendatud, keskme-

tsentripetaaljõud (< ld. *centrum* + *petere* otsima), *füüs.* kesktõmbejõud, keha ühtlase kiirusega ringjoonel liikumisel kehasse mõjuv jõud, mis on alati suunatud keskpunkti, olles seega risti liikumise suunaga. Vast. *tsentrifugaaljõud*

tsentripetaalne, keskpunkti poole tungiv

tsentrism, marksismivaenulik vool, välja kasvanud II Internatsionaali sotsiaaldemokraatlikest parteidest enne Esimest maailmasõda; tunnustab sõnades marksismi, kuid on tegudes oportunistlik

tsentrist, *tsentrismi* esindaja v. pooldaja

tsentristlik, *tsentrismile* omane

tsentrosoom (< ld. *centrum* keskpunkt + kr. *sōma* keha), looma- ja ainuraksete taimede raku keskmekehake, mille talitlus on seotud raku kaudjagunemisega

tsentrum (ld. *centrum*), keskosa, keskus

tsentuuria (ld. *centuria* < *centum* sada), Vana-Roomas 100 inimesest koosnev kodanike alljaotus; leegioni 1/60 osa eesotsas *tsentuurioga*; varanduslikul tsensusel põhinev Rooma kodanike poliitiline üksus

tsentuurio (ld. *centurio*), Vana-Rooma sõjaväes *tsentuuria* ülem

tseoliit (< kr. *zeō* keen + *lithos* kivi), vett sisaldav alumiinium-, kaltsium- v. naatriumsilikaat (tarvit. tööstuses peam. filtriteks)

tsepeliin (sks. leiutaja F. v. Zeppelini nime järgi), õhupall, õhulaev, sigarikujuline juhitav aerostaat, täidetud õhust kergema gaasiga (vesinikuga, heeliumiga)

tseraadid (< ld. *cēra* vaha), *farm.* vahast, spermatseedist ja õlist koosnevad pehmed plaastrid v. salvid

tsereaalid (< ld. p.-n. *Ceres*), põlluviljad

tserebraalne (< ld. *cerebrum* peaaju), peaajusse puutuv; peaaju-; t. s ü m p t o o m, aju kahjustuse tulemusena esinev haigusnäht

tserebrospinaalne (... ld. *spinālis* selgroo-), pea- ja seljaajusse puutuv; t. m e n i n g i i t, pea-seljaaju pehmekesta põletik; haigusega käib kaasas kuklalihaste kramplik kokkutõmbumine

tseremoniaal, pidulike kombetalituste (*tseremooniate*) kogu, *tseremoonia* läbiviimise kord

tseremoniaalne, *tseremooniaga* seotud, pidulik-kombepärane

tseremoonia (< ld. *caerimōnia* austus, austus), pidulik kombetalitus, tavand, taval põhinevad kavakindlad kombetalitused pidulikeks juhtumeiks

tseremoonlameister, *tseremooniate* juhataja, pidulike talituste juhataja; tseremoniaali täitmist korraldav õukonnaametnik

tseremoonitsema, tarbetuid *tseremoonlaid*, kombeid rakendama

tseresiin (< ld. *cēra* vaha), puhastatud ja pleegitatud maavaha (kasutatakse küünlatööstuses ja poonimiseks)

tseriit, *tseeriumi* sisaldav haruldane mineraal

tserkaar (<kr. *kerkos* saba), händlane, imiusside vastne; meenutab konnakullest

tserussiit (< ld. *cerussa* valge mineraalvärv), *galeniidist* tekkiv mineraal, valge pliimaak

tservikaalne (< ld. *cervix* kael), kaela-, emakakaela-

tservitsiit, *med.* emakakaelapõletik

tsesareevitš (vn. *цесаревич*), troonipärija nimetus tsaristlikul Venemaal alates XIV s.

tsesarism, rahva suveräänset võimu põhimõtteliselt tunnustav, kuid tegelikult sõjaväele toetuv diktatuurivalitsus, näit. Napoleon I ajal Prantsusmaal

tsesaropapism (< ld. p.-n. *Caesar* + *pāpa* isa), *kirikl.* riigi ja kiriku vahekord, kus ilmalik valitseja on ühtlasi kirikuelu juht; esines Bütsantsis, tsaristlikul Venemaal jm.

tsessioon (ld. *cessio*), *jur.* loovutus, tehing, millega keegi loovutab oma õigused, mis talle kuuluvad mingi kohustuse põhjal, teisele isikule, ilma

et küsiks selleks esimese isiku nõusolekut

tsestodoos, paelusstõbi, *tsestoodide* tekitatav haigus

tsestood (< kr. *kestos* õmmeldud vöö + *eidos* taoline), paeluss, paelussiline

tsesuur (ld. *caesūra* läbiraiumine), värsijala lõpuga mitteühtelangev paus värsi keskel, paus värsirea keskel

tsetse e. **tsetsekärbes** (< aafr.), unitõbe jm. haigusi edasikandev vereimeja putukas troopilises Aafrikas

tsetüülalkohol vt. *heksadekanool*

tsiibet (< ar.), kärpkaslastelt saadav muskuselõhnaga aine (kasutatakse parfümeerias)

tsiibetkass, kärpkass, kärpkaslaste perek-da kuuluv kiskja

tsiilid (< ld. *cilium* silmalaug), ripsmed; *zool.* ühiselt ja korrapäraselt liikuvad üliõrnad karvakesetaolised protoplasmalised rakulisandid ripsloomadel ja hulkjalgseil; on sageli liikumisvahendeiks

tsiirik (mongoli k.), Mongoolia Rahvavabariigi armee sõdur

tsiitsero e. **tsiitserokiri** (rooma kirjaniku Cicero nime järgi), liik trükikirja, mille suuruseks on 12 punkti (4,5 mm)

tsikaadid (< ld. *cicāda* rohutirts), liigirikas siristiga troopika- v. subtroopikaputukate perekond

tsikkel (< kr. *kyklos* ring) = *mototsikkel*

tsikuraat (semiidi k.), astmiktorn, ülal templiga lõppev püramiidjas astmeline ehitis; tuntuim t. on nn. Paabeli torn

tsiliaarne (vt. *tsiilid*), ripsmeline, ripsme-, rips-

tsilinder = *silinder*

tsimbel = *simbel*

tsineraaria (ld. *cinerāria* < *cinis* tuhk), korvõieliste perek-da kuuluv Kanaari saartelt pärit ilutaim; mõnesid liike, näit. mitmevärviliste õisikutega viltlille kasvatatakse potilillena

tsink (sks. *Zink*), sümbol Zn, element, järjenr. 30, aatomm. 65,37, sinakasvalge rabe metall

tsinkiit (sks. *Zinkit*), punane tsingimaak, sageli ühendis mangaaniga

tsinkima, metalle tsingiga katma, et vältida nende korrodeerumist

tsinkograaf, *tsinkograafia* eriteadlane

tsinkograafia (...kr. *graphō* kirjutan), tsinkklišeede valmistamine fotokeemilisel teel; vastav ettevõte v. tsehh

tsinkograafiline, tsinkograafiapärane v. sellele omasel viisil valmistatud

tsinnia (sks. botaaniku J. G. Zinni (1727—59) nime järgi), pruudisõlg; mitmevärvilised peenra-, poti- ja lõikelilled korvõieliste suguk-st, pärit P.-Ameerikast

tsinnoober vt. *kinaver*

tsirkoon (sks. *Zirkon* < pr.), *tsirkooniumsilikaat*, punane kuni pruun mineraal, kasut. *tsirkooniumimaagina* ja juveelideks

tsirkoonium (sks. *Zirkonium* < pr.), sümbol Zr, element, järjenr. 40, aatomm. 91,22, valkjashõbedase läikega kõva metall

tsirkulaar (< ld. *circulāris* ring-, ringlev), ringkiri, mitmele isikule v. asutusele saadetav samasisuline kiri, mis sisaldab teadaandeid, pärimisi, ettekirjutusi jm.

tsirkulaarne, sõõrjas, rõngasjas; ringkirjaline; ringikujuline, tsirkuleeriv

tsirkulatsioon (ld. *circulātio*), ringvool, ringlus, ringe (näit. vere t.); käive, käibimine

tsirkulatsioonipump, seade vedeliku ringvoolu tekitamiseks

tsirkuleerima (ld. *circulāre*), ringlema, ringvoolus olema

tsirkumfleks [*-e'-*] (ld. *circumflexus* käänd, looge), *lgv.* märk pikalt hääldatava vokaali tähistamiseks, tarvit. pr. (^) ja kr. (~) keeles

tsirkumpolaarne, *pooluse* lähedal asetsev, seda ümbritsev

tsirkumskriptne [*-l'pt-*] (ld. *circumscrīptus* piiratud, kokkusurutud), *med.* ühele kohale koondunud (näit. põletik). Vast. *difuusne*

tsirkumvallatsioon (< ld. *circumvallāre* valliga ümbritsema), kindluse piiraja poolt rajatud väline ringkaitse kallaletungide vastu tagalast

tsirkus (ld. *circus* ring), Vana-Roomas võistluste väljak amfiteatrikujulise vaatajatetribüüniga; nüüdisajal lõbustusasutus (sageli suures sõõrtelgis), kus esinevad akrobaadid, kunstratsutajad, klounid, väljaõpetatud loomad jne.

tsirkuslik, *tsirkuse*pärane

tsirkusorg, *geogr.* amfiteatrikujuline lohk mäestikus
tsirroos (< kr. *kirrhos* kollane), *med.* kortsumine, mingi elundi (neeru, maksa) kortsumine temas vohanud sidekoe kootumisest; t-i põhjustavad kroonilised põletikud, mürgistused jne.
tsis- (ld. *cis*), siinpoolne. Vast. *trans-*
tsisalpiinne, siinpool Alpe asuv
tsiseleerima (pr. *ciseler*), metallesemeid viili, uuritsa vm. abil viimistlema
tsistern [-e'-] (ld. *cisterna* veehoidla), vedelikumahuti; silindrikujuline, haril. metallreservuaar vee, nafta, petrooleumi, õlide jm. hoidmiseks v. edasitoimetamiseks; horisontaalsilindri kujuline vagun vedelike ja gaaside veoks; mahuti v. eriruum laevas vee, õlide, hapete jne. hoidmiseks
tsistertslane [-te'-] (< p.-n. pr. Citeaux, ld. Cistercium), XII s. algul rajatud mungaordu liige; Prantsusmaal nimetati ordu liikmeid ka bernhardlasteks; t-d tegutsesid ka slaavi aladel ja Baltikumis
tsitaat (ld. *citātum* < *citāre* ette kutsuma), täpne, tähttäheline väljavõte mingist tekstist, haril. esitatakse koos viitega autorile v. allikale
tsitadell [-e'-] (pr. *citadelle* < it. *città* linn), müüriga ümbritsetud tugev kindlusehitis, mis on ühtlasi piiratute viimaseks kantsiks; domineeriv loss v. kindlus mõnedes linnades; *kindel varjupaik
tsitatsioon (< ld. *citāre* ette kutsuma), ettekutse; kohtukutse
tsiteerima, *tsitaadina* esitama, osundama
tsiteering, *tsitaadina* esitatu
tsitraal (< ld. *citreum* sidrun), looduslik v. sünteetiline orgaaniline ühend tugeva sidrunilõhnaga, tarvit. kondiitri- ja parfümeeriatööstuses
tsitraat (< ld. *citrātus* sidrunipuu lehtedega kaetud), sidrunhappe sool v. *ester*
tsitramoon, *farm.* palaviku- ja peavaluvastane ravim
tsitronaat (< ld. *citrus* sidrunipuu), suhkurdatud ja kuivatatud sidrunikoored; vrd. *sukaad*
tsitrused (ld. *citrus* sidrunipuu), soojas kliimas kasvav igihaljaste lehtpuude ja -põõsaste perek., kuhu kuuluvad sidrun, apelsin, mandariin, pomerants jt.
tsitter (sks. *Zither* < kr. *kithara*), paljude keeltega kandlesarnane keelpill; levinud eriti Austrias ja Baieri Alpimail, tuntud ka Eestis
tsiviil- (< ld. *civilis* kodaniku-; riiklik), era-, eraõiguslik; eraisikute, kodanike tarbeks (vastandina sõjaväetarbelisele)
tsiviilabielu, *van.* väljaspool kirikut sõlmitud abielu, mittekiriklik abielu
tsiviilasi, kohtule lahendada antud eraõiguslik asi
tsiviilisik, eraisik vastandina sõjaväelasele
tsiviilkoodeks, vastavas riigis kehtivate tsiviilseaduste kogum
tsiviilne, era-, eraõiguslik
tsiviilprotsess, kogum kohtulike toimingute süsteemi korraldavaid norme, mille eesmärgiks on kaitsta rikutud v. vaieldavat eraõigust; vastav kohtulik menetlus
tsiviilseadus, seadus, mis korraldab teatavat eraõiguslikku küsimust
tsiviilõigus, õigusteaduse haru, mille tähtsamaks alaks on varanduslikud ja perekondlikud küsimused
tsivilisaator, *tsivilisatsiooni* levitaja; kultuurtreeger (sõna tarvit. pilklikus tähenduses kolonisaatorite kohta)
tsivilisatsioon (< ld. *civilis* kodanlik, ühiskondlik, riiklik), ühiskondliku arengu ja materiaalse kultuuri tase, saavutatud antud ühiskondlik-majandusliku formatsiooniga
tsiviliseerima, *tsivilisatsiooni* levitama
tsiviliseeruma, *tsivilisatsiooni* vastu võtma
tsivilist, eraisik, mittesõjaväelane; tsiviilasjadega tegelev jurist
tsonaalne, teatud *tsooni* kuuluv, maa-alane; vööndiline, vöötmeline
tsoon (kr. *zōnē* vöö, ala), vöönd, vööde; maariba; piirkond; erirežiimiga ala
tsunami (jaap.), veealustest maavärinatest põhjustatud hiidlaine; esineb eriti Vaikse ookeani rannikul
tsunft (sks. *Zunft*), sama v. lähedase eriala käsitööliste kutseühing keskaja linnades; t-d reguleerisid tootmist, kutseettevalmistust ja harrastasid t-l m ä ä r u s e g a korraldatud organisatsioonielu. Vrd. *gildid*
tsunftivaim, kildkonnavaim

tsuuga (jaap.), P.-Ameerika ja Ida-Aasia igihaljaste okaspuude perek.; kasvatatakse ka ilupuuna
tsölenteraadid (< kr. *koilos* õõs + *enteron* sisus, sisikond), ainuõõssed loomad
tsölestiin (< ld. *caelestis*, *coelestis* taevane, taevalik), mineraal, *strontsium*sulfaat, tähtsaim strontsiumimaak
tsölibaat (ld. *caelibatus* < *caelebs* abielutu), abielutus, kohustuslik munkadele, nunnadele ja roomakat. vaimulikele üldse
tsöloom (kr. *koilōma*), *zool. mesodermist* arenev sekundaarne kehaõõs keha välisseina ja siseelundite vahel
tsölostaat (< ld. *caelestis* taevane, taevalik + kr. *statos* seisev), täiustatud *heliostaat*
tsüaan (< kr. *kyanos* taevassinine), süsiniku ja lämmastiku ühend, värvusetu väga mürgine gaas
tsüaanamiid (. . . *amiid*), *tsüaan*happe amiid, lämmastikväetis
tsüaanima vt. *tsüaneerima*
tsüanaat, *tsüaan*happe sool
tsüaneerima e. **tsüaanima**, terase pinna pealmisi kihte süsiniku ja lämmastikuga küllastama; kaaliumtsüaniidi abil kulda maagist eraldama
tsüaniid, vesiniktsüaniidi e. sinihappe sool
tsüaniin, sinine sünteesvärvaine
tsüaniit = *küaniit*
tsüanomeeter (< kr. *kyanos* taevassinine + *metreō* mõõdan), taevasinamõõtur
tsüanoos, *med.* sinakus, naha v. limaskestade muutumine sinakaks süsihappegaasi kuhjumisest veres
tsüanootiline, *tsüanoosiga* iseloomustuv
tsüanotüüpia (< kr. *kyanos* taevassinine + *typos* jäljend, jälg), üks valguskopeerimismenetlusi; jooniste, plaanide, kaartide kopeerimine teat. valgustundlikule paberile; sel menetlusel saadud koopia
tsükkel (kr. *kyklos* ratas; ring), tervikut moodustav sündmuste v. nähtuste ring; sari; rida temaatiliselt kokkukuuluvaid kirjutisi, ettekandeid v. kirjandusteoseid; m a j a n d u s t., kapitalistlikes maades ajavahemik ühest tööstuskriisist teiseni
tsüklaamen (kr. *kyklaminos*), alpikann, mugulakujulise maa-aluse varre ja viiejaguste õitega mäestikutaimede perek. Kesk- ja Lõuna-Euroopa, Taga-Kaukaasia ja Iraani metsades ning mägiaasadel; aretatud palju suureõielisi kultuursorte
tsükliline, *tsüklisse* kuuluv, korduv, perioodiline; ringjoont mööda kulgev
tsüklodroom (< kr. *kyklos* ratas, ring + *dromos* jooks, jooksurada) = *velodroom*
tsüklogenees (< kr. *kyklōn* pöörlev + *genesis* sünd, teke), *tsükloni* tekkimine ja arenemine
tsüklogramm (. . . kr. *gramma* üleskirjutis), liikuva valgustatud punkti ülesvõte
tsükloid [-oi'-] (< kr. *kyklos* ring, ratas + *eidos* kuju, välimus), *mat.* tasapinnaline kõver, mille kujundab mööda sirget veereva ringjoone üks kindel punkt
tsükloidne [-oi'-], tasapinnalist kõverat mööda kulgev
tsüklon (< kr. *kyklōn* pöörlev), madalrõhkkond; keeristorm; aparaat õhu v. gaaside puhastamiseks tahketest osakestest tsentrifugaaljõu toimel
tsüklonaalne, *tsükloniga* iseloomustuv, *tsüklonile* omane
tsükloobid = *kükloobid*
tsükloopia e. **kükloopia** (< kr. *kyklōps* ümarsilmne), soerdlikkus, mille puhul inimesel silmamunade kokkukasvamise tõttu on arenenud vaid üks silm näo keskjoonel
tsüklopropaan (< kr. *kyklos* ring + *propaan*), *med.* tugevatoimeline uimasti üldnarkoosi andmiseks
tsüklotron (< kr. *kyklōn* pöörlev + *(elek)tron*), raskete laetud osakeste resonantskiirendi mitte väga suurte energiate piirkonnas; kasutatakse aatomituuma lõhustamisel
tsüklotüümia (. . . kr. *thymos* vaim, hing), *med.* erutuse ja rõhutud seisundi sagedase vaheldumisega iseloomustuv *psühhoos*
tsüst (kr. *kystis* põis), *zool.* ümmik, tugev tahke kest, millega kattuvad paljud ainuraksed loom- v. taimorganismid puhkeperioodiks v. paljunemiseks; kesta kapseldunud ainurakne; *med.* mingi haigusliku protsessi tagajärjel tekkinud villi- v. põiekujuline kestaga ümbritsetud moodustis
tsüstiidid, vanim ja algelisim kerajate okasnahksete rühm, esines kambriumist karbonini
tsüstiin (< kr. *kystis* põis), *biol.*

tähtsamaid väävlit sisaldavaid aminohappeid

tsüstiit, *med.* põiepõletik, põie limaskesta haigestus

tsüstitserk (...kr. *kerkos* saba), *zool.* tang, paelussi põiekujuline sissetõmbunud päisega vastne

tsüstitserkoos, nakatumine paelussi tangudega

tsüstoom, *med.* põiskasvaja, esineb sageli munasarjadel

tsüstoosne, *med.* *tsüstidega* iseloomustuv

tsüstoskoop (< kr. *kystis* põis + *skopeō* vaatan), põiepeegel, instrument põie õõne vaatlemiseks

tsüstoskoopia, põie vaatlus *tsüstoskoobi* abil

tsüto- (< kr. *kytos* õõs, rakk), raku-

tsütodiagnostika (...*diagnostika*), *med.* haiguse diagnoosimine keha vedelike rakkelementide mikroskoopilise uurimise teel

tsütogenees (...kr. *genesis* põlvnemine), rakkude areng ja paljunemine

tsütogoonia (...kr. *gonē* sünd), mittevegetatiivne paljunemine (eostest v. sugurakkudest)

tsütoloog, rakuteadlane, *tsütoloogia* eriteadlane

tsütoloogia (< kr. *kytos* rakk + *logos* mõiste, käsitlus), rakuteadus, teadus rakkude ehitusest, arenemisest ja funktsioonidest, samuti mitterakulisest elusainest; moodustab *histoloogia* osa

tsütoloogiline, *tsütoloogiale* omane, rakuteaduslik

tsütolüsiinid (...*lüsiinid*), 1) kehavõõraid rakke lagundavad antikehad; 2) = *tsütotoksiinid*

tsütolüüs (< kr. *kytos* rakk + *lysis* lahustamine, purustamine), rakkude lagunemine nende täieliku v. osalise lahustumise teel; on jälgitav nii normaalsete (näit. metamorfoosi) kui ka mitmesuguste haiguslike protsesside puhul

tsütoplasma (...*plasma*), rakukehaplasma, protoplasma osa, mis ei kuulu rakutuuma. Vrd. *karüoplasma*

tsütoskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), teadusharu rakkude valgustamisel vaatlemisest ja uurimisest

tsütostaatikum (...kr. *statos* seisev), raku kasvu ja jagunemist pidurdav aine

tsütotoksiinid (...*toksiin*), rakke lagundavad mürkained, näit. maomürk

tšaako (ung. *csákó*), kiiver, ung. algupäraga kõrge lamedapõhjaline nahast v. vildist peakate; oli tarvitusel Euroopa riikide sõjavägedes XIX s. Vrd. *kask*

tšaardaš (ung. *csárdás*), ung. rahvatants, koosneb pikaldasest nukkerpateetilisest sissejuhatusest ja kihutavtulisest päris-t-st, viimane 2/4-paaristaktis

tšaihanaa (vn. *чайхана*), teemaja Kesk-Aasias ja Iraanis

tšakoona (it. *ciaconna* < hsp. *chacona*), vanaaegne hsp. tants; selle muusikal põhinev instrumentaalhelitöö, üles ehitatud bassis korduva teema varieerimisele

tšarlston (ingl. *charleston*), 1920. a-il Am-s Charlestonis tekkinud 4/4-taktis seltskonnatants, tuntud ka Euroopas

tšarter (ingl. *charter*), laeva rendileping üheks sõiduks v. pikemaks ajaks

tšarterdama, *tšarterit* sõlmima, laeva rentima

tšartism (ingl. *chartism* < *charter* õigustekiri), massiline ingl. tööliste revolutsiooniline liikumine XIX s. 30.—50. a-il; sellest osavõtjad nõudsid Inglismaa riikliku korra demokratiseerimist (üldist valimisõigust, salajast hääletamist, parlamendikandidaatide *tsensuse* (2) tühistamist jne.)

tšartistid, *tšartismi* poolehoidjad, tšartistlikust liikumisest osavõtjad

tšartistlik, *tšartismile* omane

tšarvaka (sanskr.), vanaindia filosoofias materialistliku suuna esindaja

tšastuška [-*u*'-] (vn. *частушка*), uuemaaegne neljavärsiline vene rahvalaul

tšatša (hisp. *cha-cha-cha*), Kuuba päritoluga 4/4-taktis seltskonnatants

tšekaa (lüh. tähtedest ЧК, *Чрезвычайная Комиссия*), 1917. a. võitluseks kontrrevolutsiooni ja sabotaaži vastu loodud erakorraline komisjon

tšekist, *tšekaa* töötaja

tšekk (ingl. *cheque* e. *check*), dokument, mis sisaldab kirjaliku korralduse pangale; kassatalong kauba eest maksmise kohta

tšelesta [-*le*'-] (it. *celeste* < ld. *caelestis* taevalik, taevane), sümfooniaorkestri koosseisu kuuluv väikese pianiino taoline kellukesekõlaga löökpill

tšellist, *tšello*mängija

tšello (< it. *violoncello*, lüh. *cello*), viiulite rühma kuuluv madala laulva kõlaga poogenpill

tšembalo (it. *clavicembalo*), endisaegne klaveritaoline muusikariist

tšempion (ingl. *champion*), meister, meistrivõistluste võitja, t-itiitlile korraldatud võistluste võitja

tšempionaat, meistrivõistlused, spordivõistlus, mille eesmärgiks on ainuvõitja e. *tšempioni* selgitamine

tšeng (< hiina k.), vanaaegne hiina puhkpill, koosneb pikergusest õõnsaks kuivatatud kõrvitsast, mille ülemisel äärel on lehtkeelsed bambusviled

tšenteesimo (it. *centesimo*), Itaalia rahaühik, = 1/100 liiri

tšervoonets (vn. *червонец*), end. NSV Liidu rahaühik, = 10 rubla

tšii (< hiina k.), hiina pikkusmõõt, = 35,79 cm

tšikoš (ung. *csikós*), ung. hobusekarjane

tšinovnik [-*o*'-] (vn. *чиновник*), riigiametnik; bürokraatia esindaja (halvustavalt)

tšinovniklik [-*o*'-], bürokraatlik, kitsarinnaline

tšintšilja [-*i*'*l*-] (hsp. *chinchilla*), villakhiir, peene siidja karvaga näriline Lõuna-Ameerikast; ka t. nahk karusnahana

tšitšeroone (it. *cicerone*), turismijuht Lääne-Euroopas, eriti Itaalias

tšonguuri (< gruusia k.), gruusia rahvuslik keelpill

tšumakk [-*a*'-] (ukr. *чумак*), ukr. talupoeg, kes vedas härgadega Krimmi ja Donile müügiks vilja ning tõi sealt müügiks soola ja kalu

tšumiis (hiina k.), itaalia kukeleib, üheaastane väikeseteraline kõrreline, kasvatatakse Aasias ja Euroopa lõunaosas toiduteravilja ja söödakultuurina

tšumm (< udmurdi k.), neenetsite, laplaste jt. põhjarahvaste kaasasveetav püstkoda, mis suvel kaetakse tohuga, talvel põhjapõdranahkadega

Tu, *tuuliumi* sümbol

tualett [-*e*'-] (pr. *toilette*), naise rõivastis; laud peegli jm. välimuse korrastamiseks vajalikuga; välimuse korrastamine; klosett pesemisseadisega (näit. teatris, kinos, restoranis jm.)

tuataara vt. *hateeria*

tubasiid, *tuberkuloosi*vastane ravim

tuberkul [-*e*'-] (ld. *tuberculum*), *med.* kõbruke, sõlmeke tuberkuloosibakteritest nakatunud koes

tuberkuliin, tuberkuloosibakteritest valmistatud preparaat tuberkuloosi diagnoosimiseks

tuberkuloos (< *tuberculum* muhuke, mügarake, mugulake), lüh. tbc, tiisikus, inimesel ja loomadel esinev nakkushaigus, mida põhjustavad tuberkuloosibakterid, nn. Kochi kepikesed (avastanud sks. bakterioloog R. Koch 1882. a.)

tuberkuloosidispanser, tiisikusnõuandla

tuberkuloosne, *tuberkuloosile* omane, *tuberkuloosiga* seotud; *tuberkuloosi* põdev

tuberoos vt. *poliantes*

tubulaarne (< ld. *tubula* toruke), *anat.* torujas

tuff (ld. *tōfus* < kr.), igasugune urbne ja rabe kivim; l u b i t., allikalubi, *travertiin*; v u l k a a n i l i n e t., vulkaanilisest heidisest (tuhk, *lapillid*, pommid) moodustuv mitmesuguse struktuuri ja koostisega kivim

tugrik (< mongoli k.), Mongoolia Rahvavabariigi rahaühik

tukat (it. *ducato* < *duca* hertsog), Veneetsia kuldmünt *tseklin* XIII s.; münditi paljudes Euroopa maades

tulareemia (< Kalifornia kohanimi Tulare + kr. *haima* veri), katkutaoline näriliste nakkushaigus, millesse võib nakatuda ka inimene

tuli (rts.), raud- v. puupulk paadi pardas, t-de vahele pannakse sõudmisel aer

tulumbass [-*a*'-] (trg.), vanaaegne löökinstrument, trumm

tulup (vn. *тулуп*), suur avar sõidukasukas, tõmmatakse tavalisele kasukale v. palitule peale

tumaan (pärs.), Iraani kuldmünt

tumestsents [-*se*'-] (< ld. *tumescere* paisuma, tursuma), paistetus, turse, pundumine

tumult [-*mu*'-] (ld. *tumultus*), rahutus, lärm, mäss

tumultuaarne (ld. *tumultuārius*), lärmav, mässuline

tumultuant [-*a*'-], lärmitseja, mässaja

tundra (vn. *тундра* < sm. *tunturi*), kidura taimestiku, sammalde v. samblikkudega kaetud ala polaarvööndis okasmetsadest põhja pool

tundur vt. *fjeld*
tung e. **tungpuu** (hiina k.), kaks liiki puid piimalilleliste suguk-st, seemneist saadakse mürgist tehnilist õli
tunikaadid vt. *mantelloomad*
tunitsiin, *tunikaatide* keha katva mantli põhiaine, keemiliselt lähedane tselluloosile
tunked (ingl. *dungarees*), rõivaste kaitseks pealetõmmatav tööülikond, tööpüksid
tunnel (ingl.), võlvi- v. torutaolise ristlõikega ehitis raudtee, laevasõidukanali, kanalisatsioonitorustiku, elektrijuhtmete, jalgtee jne. maa v. vee alt läbiviimiseks
tupeerima (sks. < pr. *toupet* juuksesalk, -lokk), juukseid soengu tegemiseks kohevile kammima
tu quoque, Brute! [*kvokve*] (ld.), «ka sina, Brutus!» (Julius Caesarile omistatud ütlus Brutuse kohta)
turban (pärs.), mähitav meeste peakate islamimaades ja Indias
turbellaarid (< ld. *turba* sagin, kihin, segadus), ripsussid, lameusside klassi kuuluvad ripsmetega kaetud ovaalsed v. lehtjad loomad; elavad vees v. niiskes pinnases
turbiin (< ld. *turbineus* keerisetaoline), jõumasin, mis muundab auru, gaasi, tuule v. vee energia pöörleva rootori (võlli) mehhaaniliseks energiaks
turboagregaat (< *turbiin* + *agregaat*), turbiiniga ühendatud masin
turbogeneraator (...*generaator*), auru- v. gaasiturbiiniga ühendatav elektri*generaator*
turbokompressor (...*kompressor*), turbiini jõul töötav *kompressor*; tarvit. lennuasjanduses jm.
turbulentne [-*le'*-] (ld. *turbulentus* ebakorrapärane), rahutu, tormiline; t. v o o l a m i n e, vedelike ja gaaside keeriseline voolamine. Vast. *laminaarne*
turbulentsus [-*e'*-], rahutus, tormilisus; *füüs.* keeriste moodustumine vedelike ja gaaside voolamisel
turell [-*e'*-] (pr. *tourelle*), kuulipilduja v. suurtüki pööramist võimaldav seadis lennukil v. tankil
turgestsents [-*e'n*-] vt. *turgor*
turgoorne, *turgoriga* iseloomustuv
turgor (< ld. *turgēre* paisunud olema) e. **turgestsents**, **turdus**, kudede pingus
turiaad (< pr. *tour* ring, jalutuskäik, reis), *sport* matkajate osavõturohke kompleksmatk-kokkutulek
turism (pr. *tourisme*), huvireisimine; matkamine
turist (pr. *touriste*), *turismi* harrastaja, huvireisija
turistika, õpetus *turismist*, matkaspordiõpetus
turistlik, *turismile* v. *turistile* omane; *põgus
turkod (pr. *turcos*), aafriklastest komplekteeritud omaaegse Prantsuse koloniaalarmee laskurid
turkoloog, *turkoloogia* eriteadlane
turkoloogia (< p.-n. Türgi + kr. *logos* mõiste, käsitlus), türgi-tatari keeli ja kultuuri uuriv teadus
turmaliin (sks. *Turmalin* < India k.), keerulise koostise ja väga mitmekesise värvusega mineraal; tarvit. raadiotehnikas ja poolvääriskivina
turnee (pr. *tournée*), ringreis, eriti näitlejate ringreis külalisetenduste andmisega
turneerima (pr. *tourner*), ringreisil käima
turniir (sks. *Turnier* < pr. *tournoi*), keskajal rüütlite sõjamäng; nüüdisajal male-, tennise- vm. spordivõistlus, millest osavõtjad peavad üksteisega kordamööda võistlema
turnikee (pr. *tourniquet*), *med.* soonesulgur, veresulgemisabinõu; *tehn.* pöördrist v. -uks
turnips (ingl. *turnip*), söödanaeris
turnüür (pr. *tournure*), endisaegne istmikuosa kohevil hoidev kõrgend naisterõivail
turteltuvi (< sks. *Turteltaube*), *zool.* tuvilaste suguk-da kuuluv Lõuna-Euroopas elav tuvi, Eestis haruldane
tussis (ld.), köha
tušee (< pr. *toucher* puudutama), klaverimängus käelöök tooni andmiseks
tušeerima (pr. *toucher* puudutama), *meditsiinis:* sõrmede abil uurima; söövituspulgaga puutuma ravi otstarbel; piljardimängus: palli kogemata puudutama
tušš I (pr. *touche* pintslijoon, puudutus), 1) joonestamiseks kasutatav radeerimiskindel värvilahus; 2) palli kogemata puudutamine piljardimängus
tušš II (sks. *Tusch*), lühike tervitusmäng

tuššima, *tušiga* joonistama v. joonestama, *tušiga* katma
tužurka [-*žu'*-] (vn. *тужурка*), lühike töökuub, jopp; üliõpilaskuub
tutor [*tuu'*-] (ld.), hooldaja, kasvataja; õpingute juhataja ingl. kolledžis
tutti (it., «kõik»), *muus.* kõik hääled v. muusikariistad koos; *tutti frutti*, segatoit puu- v. köögiviljadest; *segasisuline trükiteos; *tutti quanti* [*kv*-], igasugused teised, viimane kui üks
tuub (ld. *tubus* toru), otsakruvitava peaga toruke ravimite, värvide, kreemide, pastade jne. hoidmiseks
tuuba (ld. *tuba*), sirge toruga sõjapasun Vana-Rooma sõjaväes; nüüdisajal madala registriga vaskpuhkpill
tuukan (ind.), tuukanlaste suguk-a kuuluv pika jämeda nokaga kirju varese- v. hakisuurune lind, elutseb Kesk- ja L.-Am-s
tuuker (keskülemsks. *tûcher*), isik, kes vastavas hermeetilises rõivastuses töötab mingi ülesande täitmisel vee all
tuulium (< ld. p.-n. *Thule*, mis märgib maakera põhjapiiril asunud lagendaarset maad), sümbol Tm, Tu, element, järjenr. 69, aatomm. 168,934; haruldane muldmetall, ühendeid leidub väga harva
tuumor (ld. *tumor*), *med.* kasvaja
tuunika (ld. *tunica*), särgitaoline vanarooma rõivas, kanti *tooga* v. *stoola* all
tuur (pr. *tour* < ld. *tornāre* treima), ring, teekond; omaette terviklik tantsuosa, mida iseloomustavad korduvad samalaadsed võtted
tuus (vn. *туз*), äss; *tähtis tegelane
tviid (ingl. *tweed*), toimne villane v. poolvillane riie
tvill (ingl. *twill*), kahepoolselt toimne pehme siidist v. tehiskiust riie
tvist (ingl. *twist* väänlema, pöörlema), keermeline puuvillane lõng; kiiretempoline 4/4-taktis seltskonnatants
two-step [*tuu*-] (ingl., «kaks sammu»), P.-Am-st pärinev seltskonnatants 2/4-taktis
tämber (pr. *timbre*), kõlavärving, helimünt
tämbriline, teatud *tämbrile* omane
tärpentin (kr. *terebinthinos* < *terebinthos* tärpentinipuu), okaspuude vaikmahla destilleerimisel saadav *terpeenidest* koosnev õli (tarvit. lahustina, ravimites jne.)
tätoveerima (< tahhiiti k.), ihu ilustama nahasse torgitud ja värviga täidetud püsivate joonistustega
tätoveering, tätoveerimise teel saadud ilustus kehal
tään vt. *teint*
tübeteika [-*ei'*-] (tat.), ümmargune v. teravatipuline tikitud müts, peam. Kesk-Aasia rahvastel
tüfliit (< kr. *typhlos* pime), umbsoolepõletik
tüflopedagoogika (...*pedagoogika*), pimedate ja nõrga nägemisega laste õpetamise ning kasvatamisega tegelev pedagoogikaharu
tüfoid [-*oi'*-] (< *tüüfus* + kr. *eidos* kuju, välimus), kerge *tüüfus*; *tüüfuse*taoline haiguspilt
tüfoidne [-*o'*-], *tüüfuse*sarnane; t. s e i s u n d, palavikuhaigete raske seisund, meenutab *tüüfuse* haiguspilti
tüfoosne, *tüüfusse* puutuv, *tüüfusele* omane
tüll I (kr. *thylakos* kott), *bot.* soont ummistav parenhüümiraku väljasopistis
tüll II (Prantsusmaa linna Tulle'i järgi), peen võrgutaoline siid- v. puuvillriie
tümool e. **tüümiankamper**, vees lahustumatu kristalne aine, saadakse *tüümiani* eeterlikust õlist; tarvit. lahustina, ravimina jne.
tümpaania (< kr. *tympanon* käsitrumm), veterinaarias: puhitus
tümpaaniline, *tümpaaniale* omane, puhituslik
tümpanaalelund, *zool.* mõnede putukate kuulmiselund
tümpanon (< kr. *tympanon* käsitrumm), škulptuuridega ehitud viiluväli templitel; ehisviil romaani ja gooti kirikute portaali kohal
tüpiseerima, *tüüpide* alusel liigitama; tüüpilisi jooni andma, tüüpilist kuju looma
tüpograaf, *tüpograafia* eriteadlane; teatud liiki ladumismasin
tüpograafia (< kr. *typos* jäljend, kuju + *graphō* kirjutan), trükikunst
tüpoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus tüüpidest ja tüüpideks liigitamisest
tüpoloogiline, *tüpoloogiasse* kuuluv, tüüpe käsitlev
tüpomeeter (< kr. *typos* jäljend, kuju + *metreō* mõõdan), riist trüki-

tähtede suuruse mõõtmiseks; joonlaud lao ridade arvu mõõtmiseks
türanlik [-a'-], *türannile* omane, türannitaoline
türann [-a'-] (kr. *tyrannos*), piiramatu riigivõimu haaranud isik Vana-Kreekas; hirmuvalitseja
türannia [-ra'-] (kr. *tyrannia*), türannivalitsus, hirmuvalitsus
türanniseerima, kedagi *türannina* valitsema v. kohtlema, julmalt kohtlema
türatron (< kr. *thyra* uks + *(elek)tron*), ioonseadis, milles gaaslahenduse tekitab tüürelektrood
türeoidiin (< kr. *thyreos* suur kilp), loomade kilpnäärmeist valmistatud ravimpreparaat
türeotoksikoos (...*toksikoos*), kilpnäärme liigitalitlusest tekkinud haiguste (eriti Basedow' tõve) nimetus
türeotroopne, kilpnäärme tegevust ergutav
türkiis (it. *turchese*), *fosfaatide* rühma kuuluv taevassinine v. rohekas läbipaistmatu mineraal, kasut. ehtekivina
türoksiin (< kr. *thyreos* suur kilp + *oxys* kibe, hapu), kilpnäärme hormoon, mis sisaldab joodi; saadakse ka sünteetiliselt
türosiin (< kr. *tyros* juust), kõigis *proteiinides* leiduv aminohape, on *adrenaliini*, *melaniini* jm. eelastmeks
türsos (kr. *thyrsos*), luuderohu okstega kaetud kepp, mida kandsid bakhandid Dionysose pidustustel
tüübel (sks. *Dübel*), mehhanismi osade, ehituskonstruktsioonide vm. omavahelist nihkumist takistav detail; salapulk puiduseotistes
tüübiline (< kr. *typos* jäljend, kuju), tüübipärane, eeskujupärane, näit. uuetüübiline lennuk
tüüfus (< kr. *typhos* suits, udu), soetõbi, püsiva kõrge palavikuga iseloomustuv nakkushaigus inimesel (kõhu-, taastuv ja tähniline t.)
tüüfuseline, tüüfusele omane
tüümian (sks. *Thymian* < ld. *thymus*), aed-liivatee, lõhnav taim huulõieliste suguk-st; lehtedest saadakse eeterlikku õli, mida kasutatakse parfümeerias
tüümiankamper vt. *tümool*
tüümus (kr. *thymos*, *thymon* tüümian), harkelund, rinnaku ülemise osa taga rindkeres asetsev lümfinäärmelise ehitusega elund
tüüp (kr. *typos* jäljend, kuju), algkuju, põhivorm; teatavat liiki v. sugu esindav eksemplar; trükitäht; üldistatud kuju kirjanduses ja kunstis
tüüpiline, kirjanduslikku v. kunstilist *tüüpi* moodustav

U

U, *uraani sümbol*
ubi bene, ibi patria (ld.), «kus (mul) hästi läheb, seal on (minu) isamaa»
ubikvist [-vi'-] (< ld. *ubique* kõikjal), taim v. loom, mis võib elada mitmesugustes *ökoloogilistes* (kliima-, mullastiku- jm.) tingimustes
udell [-e'-] (vn. *удел*), osastis, tsaariperekonnale kuulunud maa ja kinnisvara
uhhaa (vn. *уха*), kalasupp
ukaas (vn. *указ*), tsaari v. riigivõimuorgani seadusandlik akt v. korraldus tsaristlikul Venemaal
ulaan (poola k. < tat.), piigi ja mõõgaga varustatud kergeratsaväelane Poolas XVI s.; erilise vormirõivastusega ratsaväelane mõnedes maades
ulemaa (ar.), muhamedi vaimulik; u-d tegutsevad juriidiliste nõuandjatena, kohtunikena jne., jagunedes *imaamideks, muftideks* ja *kaadideks*
ulnaarne (< ld. *ulna* küünarluu), küünarluusse puutuv; küünarluupoolne, küünarluumine
ultimaatum (< ld. *ultimus* viimne, äärmine), rahvusvahelistes suhetes kategooriline, edasisi vaidlusi ja vastuväiteid mittevõimaldav nõudmine, mille esitab üks riik teisele koos ähvardusega keeldumise puhul teatud tähtajaks võtta viivitamatult tarvitusele vastuabinõud (sõda, territooriumi haaramine, boikott, diplomaatiliste suhete katkestamine, blokaad jne.); *igasugune nõudmine, mis sisaldab ähvardusi
ultima ratio [ra'tsio] (ld.), «viimne vahend»; *med.* viimne abinõu v. vahend, näit. elupäästmiseks mingi ohtliku haiguse puhul

ultimatiivne, *ultimaatumina* esinev
ultimatism (< ld. *ultimus* viimne, äärmine), äärmuslus, Stolõpini reaktsiooni ajal (1908—12) VSDTP-s esinenud oportunistlik suund
ultimatist, *ultimatismi* esindaja v. pooldaja
ultimo (ld., «lõpuks»), kalendrikuu viimane päev
ultimus (ld.), viimne
ultra (ld. *ultra* üle, välja, sinnapoole), äärmuslane, mingi äärmusliku poliitilise suuna esindaja v. pooldaja
ultra- (ld.), üli-, ülim, äärmine, äärmuslik
ultrafilter, ülitihe filter
ultraheli, *füüs.* kõrvaga tajutavast helist suurema sagedusega heli
ultramariin (< *ultra* + ld. *marīnus* mere-, mereline), sine, anorgaaniline sinine värvaine; tarvit. värvides, pesu sinetamiseks jm.
ultramikroskoop, riist, mis võimaldab näha üliväikesi, hariliku mikroskoobiga nähtamatuid aineosakesi
ultramikroskoopiline, hariliku mikroskoobiga nähtamatu, väljaspool hariliku mikroskoobi nähtavuspiire olev
ultramontaan, *ultramontanismi* pooldaja
ultramontanism (< pr. *ultramontain* < ld. *ultra montes* sealpool mägesid), suund katoliiklikus kirikus, mis taotles Rooma paavstile piiramatut võimu nii usulistes kui ka ilmalikes asjades
ultraoptimeeter, ülitäpne *optimeeter*
ultra posse nemo obligatur [nee'-gaa'-] (ld.), «kedagi ei või kohustada selleks, mis ületab ta võimeid»
ultrapunased kiired vt. *infrapunased kiired*
ultratsentrifuug, eriti kiiresti pöörlev *tsentrifuug*
ultraviirus, *biol.* üliväike, filtreeruv *viirus*
ultravioletne [-le'-], *ultraviolettkiirele* omane
ultraviolettkiir, nähtamatu lühilaineline kiir; u-d on tugeva keemilise ja bioloogilise toimega
ultseratsioon (ld. *ulcerātio*), *med.* haavandi tekkimine, haavandumine
ultseroosne, haavandiline
uluss [-lu'-] (mongoli k.), rändrahva laager v. asula Sise- ja Kesk-Aasias ning Siberis; sugukond ja sellele kuuluv maa; rajoonile vastanud haldusüksus Jakuutias
umbra (ld., «vari»), kastanpruun mineraalvärv
umformer (sks.), muundur, elektrimasin, mille ülesandeks on antud liiki elektrivool muuta teistsuguseks, näit. vahelduvvool alalisvooluks
umlaut vt. *metafoonia*
una corda (it., «ühel keelel»), *muus.* vasaku pedaali tarvitamine klaverimängus, et heliseks ainult üks keel
undeetsim (< ld. *undecima* üheteistkümnes), *muus.* diatoonilise helirea 11. aste; diatoonilise heliastmiku 1. ja 11. astme vahele vastav *intervall* (*kvart* üle *oktaavi*)
undiin (< ld. *unda* laine), vesineitsi, näkk
undulatsioon (< *undulātus* lainekujuline), laineliikumine, lainlemine; v e e n i u., veeni pulss
unduleeriv, lainlev; u. p a l a v i k, Vahemeremail esinev kitsede nakkushaigus, mis võib üle kanduda ka inimesele
uneerima (ld. *unire*), ühendama, liitma
ungulaadid (< ld. *ungulus* küüs), kabiloomad, ülemselts kapjade v. sõrgadega imetajaid: taapirlased, ninasarviklased, hobuslased; sigalased, jõehobuslased, veislased, elevantlased jt.
uni- (< ld. *ūnus* üks), ühe-, ühine, ühtne
uniaat, *aj.* kreeka- ja roomakat. ühendatud kiriku liige
unieerima = *uneerima*
unifikatsioon (< ld. *ūnio* ühtsus + *facere* tegema), ühtlustamine, millegi viimine ühtsesse vormi
unifitseerima, *unifikatsiooni* teostama, ühtlustama
unifitseeruma, ühtlustuma
uniformeerima (< *uni-* + ld. *fōrma* kuju), ühendama, ühtlustama, samakujuliseks tegema
unikaalne (ld. *ūnicus* ainus, ainulaadne), ainus oma liigis; ainulaadne, erandlik, väga haruldane, ainsana esinev (vt. ka *uunikum*)
unio mystica [uu- müstika] (ld., «müstiline ühendus»), *kirikl.* peam. keskaja müstikas esinenud seletamatu osasaam jumalast v. ühinemine jumalaga *kontemplatsioonis* v. *ekstaasis*
unionism (vt. *unioon*), püüe ühinemisele. Vast. *separatism*
unionistid, 1886 a. liberaalidest eraldunud erakond Inglismaal, nõudis

Inglismaa ja Iirimaa Uniooni säilitamist; liitusid 1912. a. konservatiividega

unioon (ld. *ūnio* ühtsus), ühendus, liit; iseseisvate riikide liit, tekkinud ühise monarhi v. lepingute tõttu

unipolaarne (< *uni-* + *polaarne*), ühepooluseline; u. j u h t i v u s, voolujuhtivus peam. ühes suunas

unisono [-i'-] (it.), *muus.* ühehäälselt, kõik hääled samal toonil

unisoon, *muus.* ühehäälne kooskõla, mitme sama kõrgusega heli üheaegne kõlamine

unitaar (< ld. *ūnitas* ühtsus), Am. Ühendriikides ja Inglismaal levinud kolmainsusekultust hülgava protestantliku usulahu liige

unitaarne, ühtne; ühtsust taotlev

unitarism, riigipoliitiline suund laiendada liitriigis keskvõimu liikmesriikide võimu arvel

unitis viribus [-nii'- vii'-] = *viribus unitis*

universaal (< ld. *universālis* üleüldine), läkitus, manifest; *filos.* üldmõiste; k e e l e u - d, keelte universaalsed omadused

universaalinstrument (. . . *instrument*), astronoomias ja geodeesias tarvit. riist vertikaalsete ja horisontaalsete nurkade mõõtmiseks

universaalkauplus, kaubamaja, jaekaubandusettevõte, mis müüb väga mitmesuguseid kaupu

universaalne, üld-, üldine, kõikehaarav; *teadmistelt ja oskustelt mitmekülgne

universaalsus, kõikehaarav teadmine; tegevus väga paljudel aladel

universaalveski, seade heina, teraning kaunvilja jm. jahvatamiseks

universalism, maailmavaateline suund, mis peab tervikut selle üksikutest osadest tähtsamaks; universaalsus

universalistlik, *universalismi* tunnustav, kogu maailma haarav

universiaad (< *universiteet* + *olümpiaad*), olümpiamängude-taoline rahvusvaheline üliõpilaste spordivõistlus

universiteet (< ld. *universitas* kogum), ülikool

universum [-e'-] (ld.), kõiksus, kõik olev, kogu maailm; maailmaruum selles olevate kehade ja toimuvate nähtustega

univorm (< ld. *unifōrmis* ühekujuline), vorm, munder

unts (ld. *unica*), 1) van. apteegikaaluühik, = Venemaal 29,86 g; 2) inglise mõõdusüsteemis massiühik, = 28,3495 v. 31,1035 g

untsiaal (< ld. *unciālis* kaheteistkümnes osa), kirjaliik, mis eelnes rooma kapitaalkirjale; tähtedel on üles ja alla ulatuvad jooned

unum et idem [*uun-*] (ld.), üks ning sama

upanišaad (sanskr.), liik vanaindia usulis-filosoofilise sisuga teoseid; üks hindude pühadest raamatutest

uppercut [*apekat*] (ingl.), althaak, poksis alt üles suunatav löök lõua pihta

up to date [*aptudeit*] (ingl.), aja kõrgusel olev; moodne

uraan (< kr. *uranos* taevas), sümbol U, rauaga sarnanev radioaktiivne element, järjenr. 92, aatomm. 238,03, on tooraineks aatomienergia saamisel

uraat (< kr. *uron* kusi), *keem.* kusihappe sool

uraniniit e. **uraanpigimaak**, *uraani* ja *raadiumi* sisaldav must radioaktiivne mineraal, uraani ja raadiumi maak

uranism (kr. jumala Uranose nime järgi) = *homoseksualism*

uranolaatria (< kr. *uranos* taevas + *latreia* teenistus, palvus), taevakehade kummardamine

urbaarium (< ld. *urbs* linn), kinnistusraamat; külaraamat, andamite raamat

urbanisatsioon (pr. *urbanisation* < ld. *urbānus* linna-), linnastumine, tööstuse ja elanikkonna linnadesse koondumine

urbaniseeruma, linnastuma

urbanism (pr. *urbanisme* < ld.) suurlinnade elu vastandamine maaelule; kunstis ja kirjanduses suund, mis käsitleb suurlinnaelu

urbanist, suurlinnaelu kujutaja kirjanduses v. kunstis

urbi et orbi (ld.), «linnale ja maailmale», s. o. kõigile, kogu maailmale

urbs (ld.), linn, eriti vana-aja Rooma pealinnana ja riigi keskusena

uredospoor (< ld. *urēdo* nõgipea + *spoor*), suvieos

ureemia (< kr. *uron* kusi + *haima* veri), *med.* kusiveresus, organismi kuhjuvatest ainevahetuse jääkainetest tekkiv mürgistusseisund

ureemiline, *ureemiale* omane, kusiveresuslik

ureeter, kusejuha

ureetra (kr. *urēthra*), kusiti

ureomeeter (< kr. *uron* kusi + *metreō* mõõdan), riist kuses sisalduva valguhulga määramiseks

uretaan (. . . kr. *aithēr*), karbamiidhappe ester, orgaaniline ühend; *farm.* teat. uinuti

uretriit (< kr. *urēthra* kusiti), kusiti limaskesta põletik

uretroskoop (. . . kr. *skopeō* vaatan), optikaaparaat kusiti vaatlemiseks

uretroskoopia, kusiti vaatlus *uretroskoobi* abil

urgeerima (ld. *urgēre*), tungivalt peale käima, rõhuma

urgentne [-ge'-], pakiline, tungiv, edasilükkamatu

uriin (ld. *urīna*), kusi

urineerima, kusema

urinoosne, kusetaoline

urjadnik [-a'-] (vn. *урядник*), politseikordnik tsaristlikul Venemaal, maakordnik

urjukk [-ju'-] (trg.), kuivatatud terved aprikoosiviljad, tarvit. magustoitude valmistamiseks

urn (ld. *urna*), vaasitaoline nõu, peam. metall- v. savinõu põletatud surnu põrmu säilitamiseks; valimiskast

uro- (< kr. *uron* kusi), kuse v. kuseorganite alale kuuluv

urobiliin (. . . ld. *bilis* sapp), sapipigmentide hulka kuuluv soolestikus moodustuv kollane pigment kuses

urobilinogeen (< *urobiliin* + kr. *genos* teke), *urobiliini* eelaste

urogenitaalaparaat (< *uro-* + *genitaalid* + *aparaat*), *anat.* kuse- ja suguelundid

urogenitaalne, kuse- ja suguelundeisse puutuv

urograafia (< *uro-* + kr. *graphō* kirjutan), kuseelundeid uuriv röntgenfotograafia osa

urokroom (. . . kr. *chrōma* värv), normaalne kusepigment, mis annab kusele kollase, oranži v. pruunja värvuse

uroliit (. . . kr. *lithos* kivi), *med.* kusekivi, sadestunud sooladest moodustunud neeru- v. põiekivi

uroloog, *uroloogia* eriteadlane

uroloogia (< *uro-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), arstiteaduse haru, mis käsitleb kuseelundite haigusi

uromeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist kuse erikaalu mõõtmiseks

uropoees (. . . kr. *poiēsis* loome), kuseloome, kuse tekkimine neerudes

uropoeetiline, *uropoeesisse* puutuv; u. e l u n d k o n d, kuseelundkond

uroskoopia (< *uro-* + kr. *skopeō* vaatan), kuse uurimine

urotropiin (. . . *atropiin*), vees kergesti lahustuv valge kristalne aine; tarvit. desinfitseeriva vahendina, eriti kuseelundite põletike puhul

urtikaaria (< ld. *urtica* nõges), nõgestõbi, sügeleva kublalise lööbega allergiline haigus

uskokid [-o'-] (serbohorvaadi k., «põgenikud»), XVI s. alates Austria ja Ungari piirimaile rännanud serblased

usuaalne (< ld. *usuālis*), tavapärane, harilikult tarvitatav, tavaline

usurpaator (ld. *usurpātor*), anastaja, ebaseaduslik võimu, õiguste jm. omastaja

usurpeerima (ld. *usurpāre*), anastama, seadusevastaselt omastama

ususfructus [*uusus fruu'k-*] (ld.), kasutusvaldus, võõra varanduse valdamine õigusega kasutada saadud tulusid, kuid õiguseta ette võtta suuremaid muudatusi valduses

ut desint vires, tamen est laudanda voluntas [-s'- -e's e'st -da'n- -lu'-] (ld.), «kuigi puudub jõud, on tahtmine siiski kiiduväärt» (Ovidius)

uteriinne, emaka-

uterus (ld.), emakas

utiil (< ld. *ūtilis* kasulik, kõlblik), kasutamiskõlbmatud esemed ja jäätmed (kaltsud, jalatsid, kondid, klaas, paber jne.), mida saab tarvitada tooraineна

utile dulci miscere [*uu- -tsi -tsee'-*] (ld.), «siduda meeldivat kasulikuga» (Horatiuse soovitus)

utilisatsioon, ärakasutamine (ümber töötades), näit. jäätmete u.

utiliseerima, tarvitama, kasutama

utilitaarne, kasulikkusest lähtuv, kasulik; praktiline

utilitarism (< ld. *utilitas* kasu), egoismile rajatud individualistlik suund eetikas, peab kõlbluse aluseks kasu ja tulu; isiklikust kasust lähtuv kodanlik kõlblusõpetus; *kitsas praktitsism, püüe saada kõigest materiaalset kasu v. tulu

utilitarist, *utilitarismi* pooldaja; *kasuahne isik

utilitaristlik, *utilitarismile* omane; *kasuahne

utoopia (< kr. *u* ei, mitte + *topos* koht), ainult kujutlustes eksisteeriv ideaalolek; algul inglase Thomas More'i loodud nimetus kujutletava saare jaoks, kus eksisteerib sotsialistlik kord; teostamatu unistus

utoopiline, teostamatu, mitteeksisteeriv, unistuslik

utopism, *utopistlik sotsialism*; *utoopiasse* uskumine; ebatõenäolisus

utopist, isik, kes peab *utoopiat* teostatavaks; *maailmaparandaja, unistaja, fantaseerija

utopistlik, *utoopiale* omane; u. s o t s i a l i s m, marksismieelne sotsialistlik õpetus (loodud XVI—XVII s. T. More'i ja T. Campanella poolt), mis töötas välja suuri, kuid teostamatuid plaane ühiskonna ümberkorraldamiseks sotsialistlikel alustel

utrakvist [-i'-] (< ld. *sub utraque specie* armulauast osasaamine mõlemas liigis), *hussiitide* mõõdukama voolu pooldaja; u-d kaitsesid tšehhi rikaste linlaste ja suurmaaomanike huve

utreerima (pr. *outrer*), liialdama, äärmuseni viima, äärmusse langema

ut supra (ld.), nagu ülal (oli mainitud)

uunikum (ld. *ūnicum*), ainus omalaadne ese v. nähtus; väga haruldane ese, haruldus

uurea vt. *karbamiid*

uusus (ld. *ūsus*), komme, tava

uvaroviit (tsaariaegse Venemaa ministri S. Uvarovi (1785—1855) järgi), roheline kroomi sisaldav granaadi rühma mineraal

uveiit (< ld. *ūva* viinamarjakobar), *med.* soonkesta põletik, üks silmahaigusi

uvertüür (pr. *ouverture*), *muus.* avamäng

uvioolklaas (lühend sõnadest *ultra* + *violett*), ultraviolettkiiri läbilaskev klaas

uvula [*uu*-] (ld.), kurgunibu

uvulaar, *lgv.* häälik, mis moodustatakse kurgunibuga, näit. kurgunibu-*r* (*ʀ*) prantsuse keeles

uvulaarne, kurgunibu abil moodustatud

V

v., lüh. sõnast *verte*; lüh. sõnast *vide*

V, *vanaadiumi* sümbol; *voldi* tähis

W, *volframi* sümbol; lüh. sõnast *West*

VA, *voltampri* tähis

vaaderpass (holl. *waterpas*), vesilood, riist rõhtjoone v. -pinna asendi leidmiseks. Vrd. *libell* (I)

vaakum e. **vaakuum** (ld. *vacuum* tühjus), gaasitühi v. hõrendatud gaasiga ruum; gaasi ülihõrendatud seisund; välja väikseima energiaga olek

vaakuumaparaat, *vaakuumi* abil töötav aparaat destilleerimiseks, kuivatamiseks, filtreerimiseks jne.; aparaat mootorikütuse automaatseks edasiandmiseks

vaakuumfilter, *vaakuumaparaat* filtreerimiseks

vaakuummeeter (< *vaakuum* + *(mano)meeter*), aparaat *vaakuumi* mõõtmiseks, vaakuumimõõtur

vaal vt. *grammekvivalent*

vaali (< trg.), Türgis provintsi kõrgem haldusametnik

vaanid (vanagerm.), germaanlaste muinasjumalad

vaarao (< egiptuse k.), Vana-Egiptuse kuningate tiitel

vaaraorott vt. *ihneumon*

vaariksid (ld. *varices*), *med.* veenikohtud, sõlmelised tõmbsoonelaiendid

va banque [*bak*] (pr.), hasartmängudes: kogu panga (mängus oleva summa) peale; *kõike kaalule pannes

vabrikant (< ld. *fabrica* ehitus, käsitöö), vabrikuomanik

vacatio legis [*-kaa'ts- lee'-*] (ld.), *jur.* ajavahemik seaduse ametlikust väljakuulutamisest selle kehtimahakkamiseni, et kodanikud saaksid uue seadusega tutvuda

vademeekum (ld. *vademecum* < *vāde mēcum* käi minuga), teatmeid v. juhtnööre sisaldav taskuraamat

vadi (ar.), kuiv v. paduvihma järel veega täituv org Põhja-Aafrikas ja Araabia kõrbeis

vadoosne (ld. *vadōsus*), koolmetaoline, madal; v. v e s i, sademelist päritolu vesi maapinnal v. pinnases. Vast. *juveniilne vesi*.

vae victis [*vää -k-*] (ld.), «häda võidetuile!»

vagabund (< ld. *vagabundus* rändav, kerjav), rändur, hulkur

vagant [*-ga'-*] (ld. *vagans* < *vagāre* rändama), XII—XIII s. Saksamaal, Prantsusmaal ja Inglismaal rändlaulik, kes esitas laule ja mitmesuguseid kiriku- ja usuvastase sisuga etendusi

vagiilne (ld. *vagulus*), *biol.* vabalt liikuv, kulgev. Vast. *sessiilne*

vagiina (ld. *vagina*), *anat.* tupp

vaginaalne, *vagiinale* omane, tupesse puutuv, tupe-

vaginiit, *med.* tupepõletik

vaginism, *med.* tupekramp

vagonett [*-e'-*] (pr. *wagonnet*), väike veovagun, rööpail liikuv väike haril. ümberlükatava kerega veok

vagranka [*-ra'-*] (vn. *вагранка*), ahi malmi sulatamiseks

vagus, õieti *nervus vagus* (ld.), *anat.* uitnärv, 10. peaajunärv; suundub kõrile, neelule, söögitorule, maole, südamele jm.

vahhabiit (< ar. p.-n.), XVIII s. Araabias tekkinud puritaanliku islami suuna pooldaja; v-de ideoloogiks oli Abd-al-Vahhab; v-de õpetus on tänapäeval Saudi Araabias ametlik ideoloogia

vahtmeister (sks. *Wachtmeister*), ratsaväe allohvitser tsaristlikul Venemaal jm.; tänapäeval Saksa DV suurtükiväes veltveeblile vastav auaste

vaier (ingl. *wire* traat), peentest terastraatidest köis

vaišeešika (sanskr.); üks *brahmanismi* kuuest ortodokssest filosoofilisest süsteemist, india atomistika

vaišja (sanskr.), kolmas vanaindia neljast seisusest

vakantne [*-ka'-*] (ld. *vacans* tühi, vaba), vaba, täitmata (ametikoht)

vakants [*-ka'-*], vaba, täitmata ametikoht (näit. asutustes, ülikoolides)

vakantsus [*-ka'-*], *vakantne* olek

vaksal (vn. *вокзал* < Londoni linnaosa Vauxhall), hoone(d) koos muude reisiliikluse teenindamiseks vajalike rajatistega sadamas, raudtee- v. lennujaamas

vaktsiin (< ld. *vaccina* lehma- < *vacca* lehm), *med.* rõugelima vm. aktiivse immuunsuse tekitamiseks tarvit. toimeaine, sisaldab nakkushaiguste nõrgestatud v. surmatud pisikuid v. nende elutegevuse saadusi; tarvit. nakkushaiguste ärahoidmiseks ja mõnikord ka raviks

vaktsinatsioon, *vaktsiiniga* immuunsuse tekitamine

vaktsineerima, *vaktsiiniga* immuunsust tekitama

vaktsinoteraapia (< *vaktsiin* + *teraapia*), *vaktsiini* tarvitamine nakkushaiguste ravimisel

vakuool (< ld. *vacuus* tühi), *biol.* kublik, mitmesuguse suuruse ja kujuga õõs ainurakseil organismidel, samuti hulkraksete loom- ja taimorganismide rakkudes; *anat.* vedelikku sisaldav põisjas moodustis rakus v. rakkudevahelises aines

val (pr.), org, nõgu

vale! (ld.), «ole terve!», «hüvasti!»

valenciennes [*valässje'n*] (< pr. p.-n.), tülliga sarnanev pits

valentne [*-le'-*], *keem.* väärne

valents [*-le'-*] (< ld. *valentia* jõud), *keem.* aatomi v. aatomite rühma omadus keemiliselt siduda teatavat arvu teisi aatomeid; *lgv.* keeleelementide potentsiaalne seostuvus keele teiste, enamasti sama tasandi elementidega

valentselektron [*-e'n-*], aatomite molekulideks liitumisest osavõttev *elektron*

validool (< ld. *validus* tugev + *oleum* õli), *farm.* terava mentoolipalderjanilõhnaga ravim; toimib rahustavalt, veresooni laiendavalt ja iiveldusevastaselt

valiidsus (< ld. *validus* tugev), õigus- e. seadusjõulisus

valküür (sks. *Walküre* < vanaskand.), sõjasangareid abistav ja võitluses langenuid Valhallasse viiv jumaliku päritoluga neitsi skandinaavia usundis

vall (sks. *Fall*), *mer.* nöör, millega tõmmatakse purje üles

vallama (sks. *fallen*), pujekat allatuule pöörama; kurssi muutma tuule suunast eemale

vallisneeria (it. botaaniku Vallisnieri (1661—1730) järgi), väike taimeperek. kilbukaliste suguk-st; selle liike kasvatatakse akvaariumides

valoorid (it. *valoria* väärtus), mitmesuguste väärtesemete (väärtpaberite, pangatähtede, sularaha) üldnimetus

valorisatsioon (pr. *valorisation*), kapitalistlike maade pingutused kaubahindade kunstlikuks tõstmiseks too-

dangu kinnikülmutamise, kauba hävitamise vm. teel; vahendid paberraha kursi tõstmiseks

valoriseerima, *valorisatsiooni* teostama, kaupade hinda v. rahakurssi kunstlikult tõstma

valss (pr. *valse* < sks. *Walzer*), 3-sammulise pöördega paaristants 3/4-taktis

valts (sks. *Walze* rull), plekiühendus; rullikujuline masinaosa töödeldava materjali peenestamiseks, silumiseks, mustriliseks tegemiseks jne.

valtsima, valtside abil töötlema

valuuta (it. *valuta* hind), teatud riigis kehtestatud rahasüsteem ja antud maa rahaühik (rubla, dollar, frank jne.); välisraha

valvatsioon = *evalvatsioon*

valöör (pr. *valeur* väärtus), tooniväärtus maalikunstis

vamp (ingl.), külmalt arvestav saagiahne kaunitar, rahaahne seiklejanna

vampiir (pr. *vampire* < serbia), kodukäija, kes käib öösiti verd imemas; *zool.* lehtninaliste suguk-a kuuluv käsitiivaliste perek.; *vereimeja

vampum (< ind.), merikarbist vm. helmes; P.-Am. indiaanlased kasutasid ehtena ja rahana; v-v ö ö k s õmmelduna piltkirja variant

van (holl.), hollandi perekonnanimedes esinev sõna, mis tähistas varemini päritolu (ei ole tiitel)

vanaadium (< p.-n.), sümbol V, element, järjenr. 23, aatomm. 50,942; kvartsist ja terasest kõvem hõbevalge metall

vanadaat, vanaadiumhappe sool

vandaal (sks. *Vandale*), ühe idagermaani hõimu liige; *barbar, kultuurivarade hävitaja

vandalism, barbaarne kultuurivarade hävitamine; nimetus tuleneb germaanlaste vandaali hõimust, kes a. 455 eriti julmalt rüüstas Rooma linna

vandemjäär (pr. *vendémiaire* viinamarjakoristamiskuu), Prantsuse revolutsioonikalendri 1. kuu, 22. (23., 24.) septembrist 21. (22., 23.) oktoobrini

vangliin (sks. *Fanglein*), *mer.* tross paadi ninas paadi kinnitamiseks laeva, silla jne. külge

vanill [-i'-] (pr. *vanille* < hsp.), 1) käpaliste suguk-da kuuluv troopiline ronitaim; mõnesid liike kultiveeritakse nende viljadest maitse- ja lõhnaainete tootmiseks; 2) vanilli vili maitseainena

vanilliin *vanilli* viljades sisalduv magusalõhnaline glükosiid, lisatakse maitseainena magustoitudele, šokolaadile, jäätisele jne.; toodetakse ka sünteetiliselt

vanitas vanitatum [vaa- -taa'-] (ld.), «tühisuste tühisus»

vant (sks. *Want*), mastitopist laeva pardale tõmmatud tross, toetab masti külgedelt

vantoos (pr. *ventôse*), Prantsuse revolutsioonikalendri 6. kuu, 19. (21.) veebruarist 20. (21.) märtsini

vantuus (pr. *ventouse*), seadis veetorust õhu automaatseks väljalaskmiseks

vapiti (ingl. *wapiti*), P.-Am-s elutsev hirve alamliik, lähedane *maralile*

vaporimeeter (< ld. *vapor* aur + kr. *metreō* mõõdan), riist veini, õlle jt. ainete alkoholisisalduse määramiseks

vaporisatsioon, aurustamine, vedeliku muutmine auruks; aurustumine

var, *varri* tähis

varaanid (< ar.), varaanlaste suguk-da kuuluvad suured sisalikud, levinud peam. troopilistel ja subtroopilistel aladel

vareenik (vn. *вареник*), väike keedupirukas kohupiima-, kapsa- v. marjatäidisega

varia (ld.), igasugust, mitmesugust

variaabel (ld. *variābilis*), muutlik

variaablus, *biol.* muutlikkus, organismide kõrvalekaldumine vastava liigi keskmisest

variant [-a'nt] (< ld. *varians* muutuv), teisend, kirjandusliku pala, rahvalaulu jm. (ka mingi eseme) teine, algupärandist pisut erinev eksemplar

variatio delectat [-aa'ts- -le'k-] (ld., samuti: *varietas delectat*) «vaheldus pakub lõbu»

variatsioon (ld. *variātio* muutus), teisend, teisendus; *biol.* väike kõrvalekaldumine põhitüübist (loomadel ja taimedel); *muus.* ühe ja sama muusikalise teema kordus pisut muudetud kujul

varieerima, teisendama

varieeruma, teisenduma, vahelduma

varietee (pr. *variété* mitmekesisus), mitmekesise kergesisulise eeskavaga lõbustuskoht

varieteelik, *varieteepärane*, kergesisuline

varieteet (sks. *Varietät* < ld. *varietas* mitmekesisus), *biol.* teisend, üks liigi alljaotusi, millesse arvatakse mõnede ühesuguste (peam. morfoloogiliste) tunnuste poolest erinevad isendid

varikoosne (< ld. *varix* veeni laienemine), veenikomude e. vaariksitega iseloomustuv

variolatsioon (< keskld. *variola* rõuged), *med.* Idamaades esinenud menetlus, mille järgi siirutati rõugenakatis haigelt inimeselt lõike v. pistega tervele, kellel tekkisid sellest kerged rõuged ning ühtlasi immuunsus; v-st arenes rõugetevastane kaitsepookimine kunstliku *vaktsiiniga*

variomeeter (< ld. *varius* erisugune + kr. *metreō* mõõdan), muudetava induktiivsusega poolide paar, kasutati peam. raadiotehnikas; õhusõiduki vertikaalkiiruse mõõtur

varioolid (< keskld. *variola* < ld. *varius* kirju), rõuged

variser (hbr.), Vana-Juudamaa usulis-poliitilise partei liige; v-d väljendasid rikaste linnaelanike huve, paistes sealjuures silma pühakirjareeglite täpse täitmisega; *silmakirjateener, vagatseja

variserlik, *variserile* omane; *silmakirjalik, vagatsev

varistor (< ingl. *variable* muutuv + *resistor*), pingest sõltuva takistusega pooljuhttakisti

varr, tähis var, vahelduvvoolu reaktiivvõimsuse ühik

warranted [uo'-] (ingl.), tagatud, garanteeritud

vasall [-sa'-] (keskld. *vasallus*), läänimees; keskajal feodaal, kes sai maavalduse (*lään I*) suurfeodaalilt (*senjöörilt*), mille eest tal oli kohustusi senjööri vastu; *allutatud v. sõltuv riik v. isik

vasallriik [-sa'-], sõltuv riik

vaseliin (< sks. *Wass(er)* + kr. *elaion* õli), salvitaoline mass nafta destilleerimisjääkidest; tarvit. määrdeainena, salvialusena, immutamisainena

vaskuliit (< ld. *vāsculum* soon), *med.* soonepõletik

vaskuloosne, *med.* soonine, veresooni sisaldav

vasogeen (lühendsõna < ld. *vaselinum oxygenatum*), *farm.* vaseliinist ja vaseliinõlist saadud salvi- v. õlitaoline aine (tarvit. ravimite valmistamisel)

vasomotoorne (< ld. *vās* anum, soon + *mōtor* liigutaja), veresoonte laiendamist ja ahendamist korraldav; v-d n ä r v i d, veresoonte laienemist ja kitsenemist suunavad närvid

vateerima (sks. *wattieren*), vatiga vooderdama, riide vahele vatti asetama

waterproof [uoterpruuf] (ingl.), veekindel riie mantli, telgi jne. jaoks; veekindel palitu v. jalanõud

waterway [uoterueï] (ingl.), *mer.* laeva pardaäärne paksem tekiplank piimide otstel

vatiin, pehme kohev kraaskangas soojade üleröivaste jm. vateerimiseks

vatman (rts. *vadmal*), varemini tarvitatud paks tugevasti vanutatud täisvillane kodukootud riie pealisrõivaste valmistamiseks

vatmanpaber, kõrge kvaliteediga joonestuspaber

vatt (ingl. füüsiku James Watti (1736—1819) järgi), tähis W, mehhaanilise võimsuse v. elektrivoolu aktiivvõimsuse ühik, = 1 džaul/sek.

vattmeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist vooluahela antud osas tarbitava võimsuse mõõtmiseks vattides

vattsekund (. . . *sekund*), tähis Ws, energia- ja tööühik; 1 Ws = 1 džaul

vatt-tund, tähis Wt v. Wh, töö- ja energiaühik; 1 Wt =3600 džauli

vaudeville (pr.) = *vodevill*

Wb, *veeberi* tähis

v. c., lüh. sõnust *verbi causa*, «näiteks»

W. C., lüh. ingl. sõnust Water Closet, veeklosett

vedad (sanskr.), India vanimad kirjalikud mälestised, enam. palvevormelid jm. religioossed tekstid; v e d a u s u n d e. v e d a i s m, India vanim (1500—1000 a. e. m. a.) usund, mis arenes *brahmanismiks*

vedanta (sanskr.), India usulis-filosoofiline õpetus (süstematiseeritud VIII—IX s.), jutlustab inimhinge ühinemist jumalaga, «maailma hingega»

veduut (it. *veduta*), vaatemaal, maastikupilt, mis kujutab mingit kindlat kohta topograafilise täpsusega; v-i harrastati XVIII s. ja XIX s. algul

veeber (sks. füüsiku W. Weberi (1804—91) järgi), tähis Wb, SI-süsteemis magnetvoo ühik; 1 Wb. on magnetvoog, mis ühtlaselt kahanedes nullini ühe sekundi jooksul indutseerib

teda hõlmavas juhis elektromotoorjõu suurusega üks volt

veeblingid (sks. *Webeleine*), *mer.* vantidele kinnitatud põiknöörikesed v. pulgad, mis võimaldavad vante nagu redeleid kasutada masti ronimisel

veebruar (ld. *Februārius* < *februa* puhastamistalitus), praegu kehtiva kalendri 2. kuu

weekend [*uiikend*] (ingl.), nädalalõpp, tööst vaba aeg laupäeva lõunast esmaspäeva hommikuni

veeliger (ld. *vēliger* purjesid kandev), purjuk, teatud limuste vabalt ujuv vastne, liigub tugeva ripsmepärja abil

veen (ld. *vēna*), tõmbsoon, viib verd organitest ja kudedest südame poole

veermaht e. ***Wehrmacht*** (sks.), hitlerliku Saksamaa sõjaväe nimetus

veetše (vn. *вече*), Vana-Venes, peam. Novgorodi ja Pihkva linnriigis rahvakoosolek, kus otsustati tähtsamaid poliitilisi küsimusi; Jugoslaavia parlament

vegetaarlane e. **vegetariaan** (< keskld. *vegetarius* taim-, taimeline), taimetoitlane

vegetaarlus vt. *vegetarianism*

vegetabiilid (ld. *vegetābilis* virgutav), taimed; taimsed toiduained

vegetabiilne, taime-, taimne, taimeriigist pärit

vegetariaan vt. *vegetaarlane*

vegetarianism e. **vegetarism** e. **vegetaarlus**, taimetoitlus, elamine peam. v. ainult taimsest toidust

vegetatiivne (keskld. *vegetatīvus*), *biol.* taimeline; organismide toitumise ja kasvamisega seotud; mittesuguline; v. o r g a n, toitumis- ja kasvamisorgan, näit. taimedel juur, vars, lehed; v. p a l j u n e m i n e, mittesuguline paljunemine; *anat.* siseelundite tegevust ja organismi ainevahetust reguleeriv; v. n ä r v i s ü s t e e m, närvisüsteemi osa, mille vahendusel reguleeritakse siseorganite tegevust ja ainevahetust organismis

vegetatsioon (keskld. *vegetātio*), taimede kasvamine ja arenemine; taimkond, taimkate; v-i a e g e. v-i p e r i o o d, taimekasvuperiood, aeg, mille jooksul toimuvad taime füsioloogilised protsessid, kasv ja paljunemine

vegeteerima, taimena elutsema; *kiratsedes päevast päeva elutsema

vehiikel (ld. *vehiculum* sõiduk, veok), ravimile vormi v. kuju andev toimetu v. nõrga toimega koostisosa (vesi, rasvad, tärklis, talk, želatiin jne.)

Wehrmacht vt. *veermaht*

veiksel (sks. *Weichsel*), värvilise viljamahlaga hapukirsside sordirühm

veismannism vt. *neodarvinism*

vekkaparaat, riist liha, aedvilja jne. vekkimiseks

vekkima (sks. firma Weck järgi), kuumutamise teel konserveerima

veksel (sks. *Wechsel* vahetus), 1) seadusega ettenähtud vormis koostatud dokument, mis annab ühele isikule tingimusteta õiguse nõuda teiselt isikult vekslil märgitud rahasumma tasumist teatud tähtajaks; on liht- ja käskv-d (vt. *tratt*); 2) tala otsa kandev risttala

vekslikrediit, *krediit*, mille tagatiseks on veksel

vektor (< ld. *vector* vedav, kandev), *mat.* suurus, mis on geomeetriliselt esitatav kindla pikkuse, sihi ja suunaga lõiguna

vektorarvutus, matemaatika osa, milles käsitletakse tehteid *vektoritega*

vektoriaalne, *vektorisse* puutuv, vektori-

velaar (< ld. *vēlum* pehmesuulagi), *lgv.* häälik, mille moodustamisel tekib pehmesuulael sulg (*k, g*), ahtus (*γ*) v. suundub keel pehmesuulae suunas (*u*)

velaarne, pehmesuulae-

velarisatsioon, *lgv.* hääldamisnähtus, mille puhul peale hääliku moodustamise harilikus moodustuskohas tekib veel lisamoodustus vastu pehmesuulage v. selle suunas, näit. vene *m*^{u}*or'e* (*море*)

velariseerima, *velarisatsiooni* teostama

veloce [*-o'tše*] (it.), *muus.* nobedasti

velodroom (< ld. *vēlox* kiire + kr. *dromos* koht võistlusteks), rajatis jalgrattaspordi treeninguteks ja võistlusteks; koosneb *trekist* koos tribüünide ja abiruumidega

velossiit, väikese viskoossusega kerge määrdeõli

velsker (sks. *Feldscher*), keskharidusega meditsiini- v. veterinaartöötaja

veltveebel (sks. *Feldwebel*), allohvitser mõnede maade sõjaväes, vastab Nõukogude armee vanemale

velum [*vee'-*] (ld.), pehmesuulagi

veluur (pr. *velours*), sametja pinnaga pealsenahk; tiheda madala karusega villane riie v. kübaravilt

velvet (ingl.), puuvillast valmistatud samet

vendémiaire (pr.) = *vandemjäär*

vendeta [*-de'-*] (it. *vendetta*), veritasu, verikättemaks Korsika ja Sardiinia saarel

veneeriline (Vana-Rooma armastusjumala Veenuse järgi), *med.* peam. sugulisel teel nakkav, sugu-; v-d h a i g u s e d, suguhaigused

venenum [*-nee'-*] (ld.), mürk, mürgine ravim

venepunktsioon (< *veen* + ld. *pūnctio* torge), *med.* veeni läbitorge õõnesnõelaga vereülekandeks, verelaskmiseks v. ravimi veeni viimiseks

veneraabel (ld. *venerābilis*), kõrgeauline, auväärne

veneroloog, suguhaiguste eriteadlane

venereoloogia (< *veneeriline* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), suguhaigusi uuriv arstiteaduse haru

venereoloogiline, *venereoloogiasse* puutuv

venesektsioon (< *veen* + ld. *sectio* läbilõige), veeni avamine verelaskmiseks v. vereülekandeks

vengerka [*-ge'-*] (poola k. *węgierka*), kiiretempoline seltskonnatants 2/4-taktis

venia (ld.), luba; *venia docendi* [*-tse'-*] e. *venia legendi* [*-ge'-*] (ld.), luba õpetada, on nõutav mõnedes ülikoolides; saadakse tavaliselt *habilitatsiooni* teel

veni, vidi, vici [*vee- vii- viitsi*] (ld.), «tulin, nägin, võitsin» (Caesari teade senatile pärast Zela lahingu võitmist)

venoosne (ld. *venōsus*), veenidesse puutuv, tõmbsoone-

venta (hsp.), 1) kõrts, sissesõiduhoov Hispaanias; 2) karbonaaride org-i rakukeste nimetus Hispaanias ja Prantsusmaal XIX s. algul

ventiil (sks. *Ventil*), *füüs.* seadis auru, gaasi v. vedeliku voolu reguleerimiseks ja sulgemiseks; *muus.* vaskpuhkpilli seadis erineva kõrgusega helide saamiseks; *elektr.* seadis, mille elektrijuhtivus sõltub voolu suunast

ventilaator (ld. *ventilātor* tuulaja), tuuluti, õhusti, seadis õhuvoolu tekitamiseks kiiresti pöörlevate tiibade v. labidate abil

ventilatsioon (ld. *ventilātio*), õhuvahetus, tuulutus, õhustus; õhu vm. gaaside liikumine; ruumide õhu asendamine puhta välisõhuga; loomulik v. toimub ruumi pragude kaudu v. akende avamisel, kunstliku v-i puhul surutakse ventilaatori abil ruumidesse värsket õhku ja imetakse sisemist õhku välja

ventileerima, (*ventilaatoriga*) õhustama, tuulutama

ventôse (pr.) = *vantoos*

ventraalne (ld. *ventrālis*), *anat.* kõhtmine, kõhupoolne; kõhupoolesse puutuv. Vast. *dorsaalne*

ventriikul (ld. *ventriculus*), *anat.* vatsake, õõs (peaajus, südames)

ventrilokvism (< ld. *venter* kõht + *loqui* kõnelema), kõhurääkimine, kõnelemine huuli liigutamata

veranda [*-ra'-*] (ingl. < hindi k.), katusega kaetud, tihti akendega kaitstud vabaõhuruum elamu küljes

veratriin, *sabadilliseemneist* saadav alkaloid (tarvit. närvivalude vastu)

verb (ld. *verbum* sõna, väljend), *lgv.* pöördsõna, tegusõna; sõna, mis väljendab lauses tegevust, olukorda v. muutust, näit. *töötama, kirjutab, ei tea*

verbaal, sõnaline väljend. Vast. *reaal*

verbaalne (ld. *verbālis*), sõnaline, suuline; *verbisse* puutuv, pöördsõnaline, tegusõnaline

verbaalnoomen, *lgv.* teonimisõna, *verbist* tuletatud noomen

verbaalnoot, allkirjata diplomaatiline noot, mis on võrdne suulise avaldusega

verbaaltüvi, *verbitüvi*, pöördsõnatüvi, tegusõnatüvi

verbalism, ühekülgselt sõnaline õppeviis koolis; *tühja-, paljusõnalisus

verba magistri [*-i'-*] (ld.), «õpetaja sõnad», autoriteetse isiku sõnad

verba volant, scripta manent [*skrii'-*] (ld.), «sõnad lendavad, kirjutatu püsib»

verbi causa [*k-*] (ld.) vt. *v. c.*

verdikt [*-i'-*] (ingl. *verdict* < ld. *vēre dictum* õigesti öeldu), kodanlikes maades vandekohtu otsus kohtualuse süü kohta

verf e. **verft** (sks. *Werft* < holl. *werf*), laevaehituskoht

verifikaat, õigeks tunnistatud akt v. dokument

verifikatsioon (pr. *vérification* < ld. *vērus* tõeline, õige + *facere* tegema), õigeks tunnistamine, tõestamine
verifitseerima, õigeks tunnistama, tõestama
verism (pr. *vérisme* < ld. *vērus* tõeline, õige), *naturalismile* lähedane suund kirjanduses, kujutavas kunstis ja ooperimuusikas XIX s. peam. Itaalias
vermikuliit (pr. *vermiculite*), ehitus- ja isoleermaterjalina kasutatav tulekindel mineraal hüdrovilkude rühmast
vermillon [*-mtjo'*] (pr.), mitmete punaste värvainete, näit. kroompunase, kinaveri jt. nimetus
vermišell [*-e'-*] (it. *vermicelli* < ld. *vermis* uss), niitnuudel
vermut (sks. *Wermut*), koirohutinktuur; koirohuvein
vernalisatsioon (< ld. *vēr* kevad) = *jarovisatsioon*
vernis mou [*verni' mu'*] (pr., «pehme värnits»), pehmelakk, graafiline sügavtrükitehnika, mille puhul pehme lakiga kaetud metallplaadile tehtud joonistus hiljem söövitatakse; pehmelaki plaadilt saadud tõmmis, sarnaneb pliiatsijoonistusega
vernissage [*-saa'ž*] (pr.), kunstinäituse avamise eelpäev
vernjee (pr. teadlase P. Vernier' (1580—1637) järgi) e. **noonius** (port. teadlase P. Noniuse (1492—1577) järgi), mõõteriista astmiku kõrval liikuv abiastmik, võimaldab astmiku jaotiste murdosade lugemist
veronaal (Põhja-Itaalias asuva Verona linna järgi), valge mõru kristalne pulber (tarvit. uinutina)
versaal vt. *majuskel*
vers blanc [*väär blą*] (pr.) = *blankvärss*
versifikaator (ld. *versificātor*), värsistaja, proosateose ülekandja värsivormi; *andetu värsisepitseja
versifikatsioon (ld. *versificātio*), värsistus, värsivormiliseks töötlemine; *värsside sepitsemine
versifitseerima, *versifikatsiooni* teostama, värsistama
versioon (pr. *version* < ld. *versāre* muutma), tõlgendus, esitusviis; teisend
vers libre [*väär libr*] (pr.), *kirj.* vabavärss
verssok (vn. *вершок*), end. vene pikkusühik; 1 v. = 4,44 cm
verst (vn. *верста*), end. vene pikkusühik, = 1,067 km
veržee (pr. *vergé*), mitmekordsete paralleeljoontega mustriline paber
verte (ld.), lüh. v., «pööra» (teine lehekülg)!
vertebraat (< ld. *vertebrātus* ühendatud), *zool.* selgroogne loom
vertikaal (< ld. *verticālis* tipu-, kõrgeim), *astr.* taevaskeral suurring, mis läbib *seniidi*, olles risti horisondiga; *mat.* püstjoon
vertikaalne, püstloodne
very well [*-i uell*] (ingl.), väga hea, tubli
vesiir (ar.), kõrgem riigiametnik (esimene minister) islamimaades; s u u r v., kõrgem valitsusametnik sultaniaegses Türgis
vesikuliit (< ld. *vesicula* põieke), *med.* seemnepõiekeste põletik
vesper (ld., «õhtu»), *kirikl.* õhtujumalateenistus; *muus.* õhtune kirikumuusika
West (sks.), lüh. W, lääs, üks ilmakaari
vestern (ingl. *western*), naiivse romantika ja komöödia sugemetega põimitud hoogsa, seiklusliku sündmustikuga ekraani- v. lavateos, haril. elust Metsikus Läänes
vestibulaaraparaat (< ld. *vestibulum* ukseesine, esik + *aparaat*), *anat.* esik, labürindiesik, tasakaaluelund sisekõrvas
vestibüül (pr. *vestibule* < ld.), (teatri, koolimaja jne.) suurem eesruum
vesuviaan (Itaalia tulemäe Vesuuvi järgi), mitmesuguse värvusega silikaatmineraal
vežetaal (pr. *végétal*), taimsete toimeainetega juuksevesi
veteran (ld. *veterānus* vana sõdur), vana, väljateeninud sõdur; *vana, kogenud töötaja v. tegeleja
veterinaar, *veterinaaria* eriteadlane
veterinaaria (ld. *veterināria*), loomaarstiteadus
veterinaarne, loomaarstiteaduslik, loomaarsti-
veto (ld., «keelan»), õigus keelata v. peatada seadusandliku asutuse poolt vastuvõetud akti jõustumist. kapitalistlikes maades kuulub v. monarhile, presidendile või parlamendi ülemkojale; a b s o l u u t s e v. puhul ei saa seadusprojekt pealepandud v. tõttu üldse

seaduslikku jõudu, e d a s i l ü k k a v a (s u s p e n s i i v s e) v. puhul peatatakse seadusprojekt ajutiselt
vexillum [*-ksi'-*] (ld.), Vana-Rooma sõjaväes *manipulite* lipp
Wh, *vatt-tunni* tähis
whig (ingl.) = *viig*
whisky [*ui'ski*] (ingl.) = *viski*
whist [*ui'st*] (ingl.) = *vist*
via (ld.), tee
viadukt [*-u'-*] (< ld. *via* tee + *dūcere* juhtima), sügavast orust, teest vm. üleviiv sild
vibraator (< ld. *vibrāre* võnkuma, värisema), *füüs.* mehhaaniliste võngete v. lainete tekitaja
vibrafon (< ld. *vibrāre* võnkuma, värisema + kr. *phōnē* heli), kindla helikõrgusega löökinstrument, annab väriseva heli
vibrato [*-a'-*] (it.), *muus.* (peam. keelpillidel) heli väristades; lauluhääle omadus, mis on aluseks selle tämbrile
vibratsioon (ld. *vibrātio*), mehhaaniline võnkumine, värisemine
vibreerima (ld. *vibrāre*), väikese amplituudiga kiiresti võnkuma, värisema; võnkuma panema, väristama
vibrioon (pr. *vibrion*), komabakter; pulgakujuline, pisut kõver kruvipisik, näit. koolera tekitaja, nn. k o o l e r a v.
vibrioos, *vibrioonide* ühe liigi põhjustatav koduloomade nakkushaigus
vibrissid [*-ri'-*] (ld. *vibrissae*), *anat.* tugevad harjasetaolised kompimiskarvad imetajate ülahuulel ja ninasõõrmete piirkonnas; inimese sõõrmekarvad
vibro- (< ld. *vibrāre* võnkuma, värisema), vibratsiooni-, võnke-
vibrobetoon (... *betoon*), *arhit.* vibreerimismenetlusel saadud betoon
vibrograaf (... kr. *graphō* kirjutan), seadis võngete ülesmärkimiseks
vibromeeter (... kr. *metreō* mõõdan), seadis vibratsiooni mõõtmiseks
vibroskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist mehhaaniliste võngete vaatlemiseks
vice versa [*-ts-*] (ld.), lüh. v. v., vastuoksa, ümberpöördult
vicomte [*viko't*] (pr. < keskld. *vicecomes*), *vikont*; ***vicomtesse*** [*vikote's*] (pr.) = *vikontess*
victor [*-k-*] (ld.), võitja
vid., lüh. sõnast *vide*
vide (ld.), lüh. *vid.* v. *v.*, «vaata!»
videant (e. *caveant*) ***consules, ne quid res publica detrimenti capiat*** [*koo'- kvid rees puublika -me'- k-*] (ld.), «konsulid hoolitsegu, et riik ei saaks mingit kahju» (Rooma senatis vormel, millega erakordseil aegadel anti konsuleile piiramatud volitused)
videatur [*-aa'-*] (ld.), «vaadatagu»
videomagnetofon (< ld. *video* vaatan, näen + *magnetofon*), seade heli ja kujutise samaaegseks salvestamiseks ja taastekitamiseks
videosignaal (... *signaal*), elektriline *signaal* kujutise saamiseks
vidimatsioon (< ld. *vidimus* oleme näinud), kirja v. dokumendi ametlik tõestamine
vigilia [*-gi'-*] (ld.), 1) Vana-Rooma valveteenistuses öine vahtkond; 2) roomakat. kirikus öine jumalateenistus suuremate kirikupühade eelsel ööl v. ühenduses matustega
vigor (ld.), elujõud
vigoroosne (ld. *vigorōsus*), jõuline, tugev
vigvam (ind.), P.-Am. indiaanlaste kuplikujuline telgitaoline elamu ritvadest ja nendele paigutatud okstest, puukoorest vm.
vihara (sanskr.), Vana-India ehituskunstis kaljusse raiutud kloostrihoone hulga kambritega
viig (ingl. *whig*), XVII—XIX s. Inglismaa poliitilise partei liige; v-d said liberaalide eelkäijaiks, kaitstes suurkaupmeeste, pankurite ja koloniaalomanike huve
viigileht, hariliku viigipuu leht; selle kujuline katteelement, levinud kunstis; *silmakirjalik kate
viigipuu (< ld. *ficus*), subtroopiline puu *fiikuse* perekonnast
viik e. **viigimari**, hariliku viigipuu liitviljikonna nimetus
viiking (vanaskand. *vikinger*), normanni sõdur, kaupmees ning mereröövel varasel keskajal (VIII—XI s.)
viiner (Austria pealinna Viini järgi), viini vorst, väike vorstike
viirama (alamsks. *vieren*), *mer.* nööri v. trossi järele andma, raskust aeglaselt alla laskma
viiruk (< sks. *Weihrauch*), Araabia poolsaarel ja Somaalimaal kasvava v i i r u k i p u u e. bosvellia lõhnav kummivaik, mida tarvit. suitsutamisvahendina usutalitustel kreeka- ja roomakat. kirikuis

viirused (ld. *virus* mürk), haigusi tekitavad üliväikesed pisikud, paljunevad ainult elusrakkudes
viiruslik, *viirusega* iseloomustuv
viisa e. **viisum** (< ld. *visum* läbi vaadatud), välispassile märgitud luba sisse-, välja- v. läbisõiduks; ametiisiku poolt dokumendile tehtud märkus
viitse (ld. *vice*), ase-, asetäite-
viitseadmiral, aseadmiral
viitsekuberner, asekuberner
viitsepresident, asepresident
vikaar (ld. *vicārius* asetäitja), *kirikl.* vaimuliku asetäitja, abi; mitmesuguste vaimulike ametikandjate nimetus kreeka- ja roomakat. kirikuis
vikariaat, *vikaari*amet v. ametikoht; *biol.* lähedaste liikide territoriaalne v. ökoloogiline asendus
vikarieerima, asendama; **v i k a r i e e r i v a d l i i g i d**, taime- ja loomaliigid, mis vaid vähe üksteisest erinedes esinevad eri levilates v. sama levila piires erinevates ökoloogilistes tingimustes
vikasool, K-vitamiini sünteetiline asendaja
vikkel I (sks. *Wickel*), ažuursed, sakilised v. sirged mustrijooned varrastel kootud esemetel
vikkel II (sks. *Zwickel*), *arhit.* sfääriline kolmnurk üleminekul kvadraatselt põhiplaanilt kuplile
vikont [-*o*'-] (pr. *vicomte*), paruni ja krahvi vahepealne tiitel Prantsusmaal
vikontess [-*e*'-], nais*vikont*, *vikonti* naine
viktooria (Inglise kuninganna Victoria nime järgi), hästi vetruv kõrge kutsaripuki ning ülestõstetava kattega luksussõiduk kahe inimese jaoks
viktoriaanid, kuninganna Victoria valitsuse (1837—1901) aegsed ingl. sugupõlved, keda on rünnatud nende kitsarinnalisuse pärast
viktoriin (< ld. *victōria* võit), 1) täis- v. poolvillane riie (varemini tarvit. peam. naiste pidurõivaste jaoks); 2) võistlus mitmesuguseid kunsti, teaduse, tehnika vm. alasid käsitlevatele küsimustele vastamises
viktuaalid (< ld. *victuālis* elatisse puutuv), elatusvahendid
vikunja [-*u*'-] (hsp. *vicuña*), lambasuurune laamade perek-da kuuluv sõraline, levinud L.-Am. kõrgmäestikus; selle looma vill
vilajett [-*e*'-] (trg.), suur territoriaalne haldusüksus Türgis
vilistlane [-*li*'-] (< sks. *Philister*), mingi kooli, harilikult kesk- v. ülikooli lõpetanu
villa (ld.), maal v. linna servas üksikuna asetsev (luksuslik) elamu v. suvila
villaan (keskld. *villanus*), talupoeg feodaalajal: Prantsusmaal ja Saksamaal isiklikult vaba, kuid maad mõisnikult rentiv talupoeg, kel oli mõisniku suhtes mitmesuguseid kohustusi; Inglismaal algul sõltlane, hiljem sunnismaine talupoeg
ville [*vill*] (pr.), linn
vimpel (sks. *Wimpel*), kolmnurkne pikk kitsas lipp eraldus- v. tähistusmärgina (eriti laevadel)
vimperg (sks. *Wimperg*), kõrge teravatipuline ehisviil gooti stiilis ehitiste portaalidel
vinaigrette (pr.) = *vinegrett*
vindikatsioon (ld. *vindicātio*), *jur.* omandi valdusse tagasinõudmine; **v - i h a g i**, valduse ennistamist taotlev hagi
vineer (ingl. *veneer*), õhukesed puidulehed, mida ühekordsena v. mitmekordseks liimituna kasutatakse laudsepatöödel ja mööbli valmistamisel ehitus- ja viimistlusmaterjalina
vineerima, mööbli valmistamisel odavamat puitu *vineeriga* katma
vinegrett [-*e*'*tt*] (pr. *vinaigrette*), kartuli-, juurvilja-, liha- kala- jm. lõikudest külm toit, millele on lisatud äädikat ja taimeõli
vinjett [-*e*'-] (pr. *vignette*), mingis graafilises tehnikas loodud väike pilt- v. ornamentkaunistus teksti ees v. järel
vinum [*vii*-] (ld.), vein, viin
vinüül, *keem.* ühevalentne süsivesiniku *radikaal* $CH_2{=}CH{-}$; **v - a t s e t a a t**, äädikhappe vinüülester, kergesti polümeriseeruv vedelik; **v - k l o r i i d**, gaasiline v-i ühend klooriga; **v - p l a s t**, *polüvinüülkloriidi* alusel toodetav plastmass
viola d'amour [-*la*' -*muu'r*] (pr.; it. *viola d'amore*), eriti XVIII s. kasutatud topeltkeeltega *vioola* maheda ja meeldiva kõlaga; üks oreliregistreid
violentne [-*le*'-] (ld. *violens*), vägivaldne, äge
violetne [-*le*'-] (pr. *violette*), punakassinine, kannikesesinine, lilla

violett [-*e*'-], *violetne* värvus
violino [-*li*'-], «väike vioola», viiuli it.-keelne nimetus
violoncello [-*tše*'-] (it.) = *tšello*
vioola (it. *viola*), rühm XV—XVIII saj. soolo- ja orkestripillidena levinud poogenpille; tänapäeval altviiul e. *bratše*
vipper (ingl. *whipper* kummutaja), kaadur, seadis kaevandusvagonettide tühjendamiseks nende kummutamise teel
viraaž (pr. *virage* pööre), lennuki v. laeva pööre teatud tingimustel; kaldkurv (näit. trekil, autoteel, samuti kanalis vm. veeteel)
virgiinsus (ld. *virginitas*), neitsilikkus, naise suguline puutumatus
virginaal vt. *spinett*
virginaalne (ld. *virginālis*), neitsilik
virgo intacta [-*taa'k*-] (ld.), puutumata neitsi
viribus unitis [*vii*'- -*nii*'-] (ld.), ühendatud jõul
viriilne (ld. *virilis*), mehe-, mehelik, meheealine
virilism, mehetaolisus, sekundaarsete sugutunnuste, näit. vurrude tekkimine naistel
viroloogia (< *viirus* + kr. *logos* mõiste, õpetus), õpetus *viirustest*
viroosid, viirushaigused, viiruste tekitatud ägedad v. kroonilised haigused
viroosne, viiruslik, viiruse poolt tekitatud
virsik vt. *persik*
virtuaalne (keskld. *virtualis*), tegutsemisvõimeline; võimalik, kuid tegelikkuses mittetoimuv v. mitteolev
virtuoos (it. *virtuoso*), täiusliku tehnikaga helikunstnik; *mingi tehnika meisterlik valdaja
virtuooslik e. **virtuoosne**, *virtuoosile* omane, meisterlik
virtus (ld.), vaprus, voorus, täiuslikkus
virulentne [-*le*'-] (ld. *virulentus*), nakatamisvõimeline, nakatusmürgine
virulentsus [-*le*'-], nakatamisvõimelisus, nakatusmürgisus
vis [*viis*] (ld.), jõud, võim
visavii e. *vis-à-vis* [*vizavi'*] (pr.), vastas, (nägudega) vastamisi; vastastuja
viscount [*vaikaunt*], ingl. aadlitiitel, vastab pr. *vikontile*
viseerima, *viisaga* varustama; *tehn.* sihtima
visiibel (ld. *visibilis*), nähtav
visiir (pr. *visière*), kiivripilu, vaatepiludega varustatud liikuv näokate; sihtimisseadis, sihik; kitsas metsasiht
visiit (pr. *visite*), lühike külastus; arsti käik haige juurde
vis inertiae [*viis* -*e'rtsiä*] (ld.), inertsjõud
visionaarne (pr. *visionnaire*), nägemuslik, viirastuslik
visioon (pr. *vision*), nägemus, meelelise elavusega nägemiskujutlus
visitaator, *visitatsiooni* (2) teostaja
visitatsioon (ld. *visitātio* külastus), 1) avamerel teise riigi sõjalaeva poolt avastatud isikkoosseisu v. laadungi poolest kahtlase laeva dokumentide kontroll, mida teostatakse salakauba sisseveo ja mittesõdivate maade neutraliteedi rikkujate vastu võitlemiseks; 2) kirikukatsumine, alluvate koguduste korrapärane kontrollkülastus kõrgema vaimuliku poolt; koolikatsumine, varemal ajal pastori poolt kooli kontrollimine
visiteerima, külastama, visiiti tegema, üle vaatama
viskatša [-*ka*'-], *zool.* pampajänes, villakhiirlaste suguk-a kuuluv näriline Argentiina pampades
viski (ingl. *whisky* < gaeli k.), odra- ja rukkilinnaseist valmistatud ja seest sõestatud tammepuuvaatides laagerdatud viin
viskoos (< ld. *viscōsus* kleepuv), tselluloosi töötlemise vaheprodukt; tarvit. tehissiidi, tehisvilla, tsellofaani jne. valmistamiseks
viskoosne, *viskoossusega* iseloomustuv, sitke, veniv, kleepuv
viskoossus (< ld. *viscōsus* kleepuv), vedelike omadus takistada oma osakeste liikumist üksteise suhtes; suure v-ga on näit. määrdeõlid, tõrv
viskosiin, silindriõlide liike, läbipaistev määrdeõli, mida saadakse naftamasuudist
viskosimeeter (< ld. *viscōsus* kleepuv + kr. *metreō* mõõdan), riist *viskoossuse* määramiseks
viskosimeetria, *viskoossuse* mõõtmise meetodeid uuriv füüsika osa
vis legis [*viis lee*-] (ld.), seaduse jõud
vis major [*viis maa*-] (ld.) e. *force majeure* [*forss mažöör*] (pr.), vägi-

võim, vääramatu jõud, nagu maavärin, veeuputus, torm, tulekahju

vismut (sks. *Wismut*), sümbol Bi, element, järjenr. 83, aatomm. 209, punakasvalge läikega rabe metall (tarvit. kergesti sulavate sulamite valmistamisel hambaarstiteaduses, samuti tulekaitsevahendeis jm.; v-isooli kasutatakse meditsiinis)

vismutiin (sks. *Bismutin*), vismutläik (vismuti ühend väävliga), tinavalge mineraal, vismutimaak

vist (ingl. *whist*), bridžiga sarnanev kaardimäng 52 kaardiga 4 isiku vahel

vistima, *preferansis* partneriga mängima. Vast. *passima*

vistseraalne (< ld. *viscera* sisus, sisikond), siseelunditesse puutuv; sisusepidine

vistsiin (< ld. *viscum* liim), liimaine, mõnede taimede rakuseinte je protoplasma muutumise saadus

visuaalne (< ld. *visuālis*), nägemise kaudu tajutav, nägemis-, nähtav

visus [*vii*-] (ld.), nägemisteravus

vis vitalis [*viis -aa*-] (ld.), elujõud (vt. *vitalism*)

vita [*vii*-] (ld.), elu; elukäik

vitaalivennad e. **vitaliaanid** (< ld. *victus* elatusvahend), XIV—XV s. Lääne- ja Põhjamerel tegutsenud mereröövlid

vitaalne (ld. *vitālis*), elu-, elujõuline, eluline

vitaalsus, eluvõime, elujõud

vita brevis, ars longa [*vii*-] (ld.), «elu (on) lühike, kunst (aga) pikk» (Hippokrates)

vita canonica [*vii- kano'nika*] (ld.), kindla usulise reegli järgi korraldatud elu mitmesuguseis vaimulikes ordudes

vitae, non scholae discimus [*viitä noon sholä di'stsi*-] (ld.), «õpime mitte kooli, vaid elu jaoks»

vitalism (< ld. *vitālis* elujõuline), bioloogias idealistlik suund, mis püüab elu olemust ja elunähtusi seletada organismides asuva erilise mittemateriaalse alge — «elujõu» (*vis vitalis*), «hinge», «entelehhia» jne. tegevusega

vitalist, *vitalismi* pooldaja ja levitaja

vitalistlik, *vitalismile* omane

vitamiin (< ld. *vita* elu + *amiin*), orgaaniline aine, mis väikestes kogustes on vajalik normaalseks elutegevuseks ning inim- ja loomorganismi eksisteerimiseks üldse; ühe v. mitme vitamiiniliigi puudumine toidus põhjustab korratusi ainevahetuses ja elutegevuse muid häireid, mis võivad lõppeda isegi surmaga (vt. *avitaminoosid*); v-e märgitakse tavakasutuses tähtedega A, B, C jne.; nende mõju organismile on erinev; tänapäeval saadakse v-e ka sünteetiliselt

vitamiinne, *vitamiine* sisaldav

vitam impendere vero [*vii- -pe'- vee*-] (ld.), «pühendada elu tõele» (Juvenalis)

vitaminiseerima, *vitamiinidega* rikastama

vitaminoloogia (< *vitamiin* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), *vitamiine* käsitlev teadusharu

vitaminoteraapia (...*teraapia*), vitamiinravi

viteriit (ingl. teadlase W. Witheringi (1741—1799) järgi), baariumkarbonaat, valge v. hallikas mineraal (tarvit. baariumi ja selle soolade saamiseks)

vitiligo (ld. *vitiligo*), *med.* naha laiguline pigmenditus, laikudena esinev pigmendikadu nahal. Vrd. *albinism*

vitraaž (pr. *vitrage* < ld. *vitrum* klaas), valgust läbilaskvatest värvilistest tükkidest dekoratiivpind aknal, uksel vm.

vitriin (pr. *vitrine*), klaaskapp v. klaaskaanega vaatekast, vaateaken

vitriol (< ld. *vitreus* klaasine), *keem.* kristallisatsioonivett sisaldav kahevalentse metalli väävelhappesool, näit. raudv. (rauamennik), tsinkv. (valge silmakivi), vaskv. jt.

vitsioosne (ld. *vitiōsus*), paheline

vivaarium (ld. *vivārium* < *vivus* elus), mahuti v. ruum vaatlus- v. katseloomade pidamiseks. Vrd. *akvaarium*, *terraarium*

vivace [*-a'tše*] (it.), *muus.* elavalt, kärmesti

vivacissimo [*-tši'*-] (it.), *muus.* väga elavalt

vivat [*vii*-] (ld.), elagu!

vivat, crescat, floreat [*vii- kresk- floo'*-] (ld.), elagu, kasvagu, õitsegu!

vive [*viv*] (pr.), elagu!

vivianiit (ingl. mineraloogi J. G. Viviani järgi), fosforit ja rauda sisaldav valge, õhu käes siniseks v. roheliseks värvuv mineraal

vivipaar (< ld. *viviparus* elavalt sünnitav), *zool.* poegija

vivipaarne, *zool.* poegiv; v. loom, loom, kelle pojad arenevad emaihus välja lõplikult v. vähemalt seevõrra, et nad on suutelised edasi elama ilma sellekohaste kaitsekestadeta

vivisektsioon (< ld. *vivus* elus + *sectio* läbilõikamine), elusalõikus, lõikuste sooritamine elusate, haril. uimastatud loomade kallal; kasutatakse organismi elunähtuste uurimiseks ja haiguste põhjuste ning käigu selgitamiseks

vivo (it.), *muus.* elavalt

vladõka [*-õ'*-] e. **vladika** [*-i'*-] (slaavi k.), piiskopi tiitel kreekakat. maades

vobla (vn. *вобла*), särjeliik Kaspia meres

voce [*-tše*] (it.), *muus.* hääl

vodevill (pr. *vaudeville*), Prantsusmaal XVI s. tänavalauluke, mis naeris välja feodaale; anekdootliku sündmustikuga lõbus teatritükk kupleede ja tantsudega; teatripala lõpukuplee, milles tegelased esitavad loo moraali

vodka (vn. *водка*), valge viin

voilà [*vuala'*] (pr.), vaat, ennäe!

voit (poola k. *wojt*), keskaja Poolas linnaelanikkonna ülem, hiljem *gmina* vanem

vojevood (vn. *воевода* < slaavi k.), väepealik slaavlastel; kuninga asemik end. Poolas, vojevoodkonna ülem

vojevoodkond, territoriaalne haldusüksus Poolas

vokaabel (ld. *vocābulum*), üksiksõna (eriti võõrkeelne)

vokaal (< ld. *vocālis* hääleline), *lgv.* täis- e. avahäälik, häälik, mille hääldamisel ei moodustu sulgu ega ahtust

vokaalansambel, lauluansambel

vokaalharmoonia (...*harmoonia*), *lgv.* nähtus, mille puhul sõna esimese silbi vokaalist sõltuvad järgsilpide vokaalid

vokaalmuusika, inimhäälega esitatav muusika

vokaalne, täishäälikule omane; inimhäälne, lauluhäälne

vokaaltehnika, laulutehnika

vokabulaar (keskld. *vocabularium*), vokabulaarium, sõnastik; sõnavara

vokaliis (pr. *vocalise* < ld.), harjutus- v. kontsertpala, mida lauldakse ainult vokaali(de)l vm. helilisust võimaldavail häälikuühendeil

vokalisatsioon, *muus.* *vokaalidel* laulmine; *lgv.* vokaalistumine, kaashääliku muutumine täishäälikuks

vokaliseerima, *muus.* vokaalidel laulma

vokaliseeruma, vokaalistuma, *vokaaliks* muutuma

vokalism, *lgv.* teatava keele, murde v. keelterühma vokaalide süsteem. Vast. *konsonantism*

vokalist, *vokaalmuusika* esitaja, laulja

vokatiiv (ld. *vocativus*), *lgv.* ütte kääne, hüüuvorm

vokatsioon (ld. *vocātio*), kutsumine, nimetamine (näit. ametisse)

vol., lüh. ld. sõnast *volumen* «köide»

volang [*-a'*-] (< pr. *volant* lendav), (naiste)rõivaste, kardinate vm. külgeõmmeldud krook- v. kloššriba

volapük (tuletatud ingl. sõnadest *world* + *speak*, «maailmakeel»), tehiskeel, loodud 1879. a. J. M. Schleyeri poolt; ei levinud eriti ulatuslikult

vol-au-vent [*volova'*] (pr.), toit, millel põhi ja ääred on küpsetatud lehttaignast, õõs aga täidetud liha-, kala-, seene-, aedvilja- vm. raguuga

volens nolens [*noo'*-] (ld.), tahestahtmata

volentem ducunt fata, nolentem trahunt [*-le'- duuk- faa- -le'*-] (ld.), «soovijat saatus juhib, mittesoovijat veab» (stoikute mõttetera)

volfram (sks. *Wolf* hunt + keskülemsks. *rām* šlakk, vaht), sümbol W, element, järjenr. 74, aatomm. 183,95, ülikõva terashall metall (tarvit. eriteraste ja sulamite, elektrihõõglampide hõõgniitide jm. valmistamiseks)

volframiit, *volframit* sisaldav mineraal, peamine volframimaak

vollastoniit (ingl. teadlase W. H. Wollastoni (1766—1828) järgi), valge v. roosakas mineraal, kaltsiumsilikaat, esineb moondekivimeis

volley [*voli*] (ingl.), tennises löök, millega pall lüüakse õhust enne mahakukkumist tagasi

volleyball [*volibool*] (ingl.), võrkpall

volok (vn. *волок*), tee, mida mööda toimetati laevu ühest veeteede süsteemist teise

volontäär (pr. *volontaire*), vabatahtlik

volt (it. füüsiku Alessandro Volta (1745—1827) järgi), tähis V, SI-süsteemis pinge- ja potentsiaaliühik, ka elektromotoorjõu ühik; 1 V on pinge elektrivälja kahe punkti vahel, kui 1-kulonise laengu üleviimiseks ühest punktist teise kulub 1 džaul tööd

volta (it.), *muus.* pöördumine, kord (helitöö osa eri kadentsiga kordamisel); p r i m a v., esimene kord (|1.|); s e c o n d a v., teine kord (|2.|)

voltameeter (< *volt* + kr. *metreō* mõõdan), riist voolu tugevuse määramiseks tema keemilise toime põhjal

voltamper (...*amper*), tähis VA, elektrivoolu näivvõimsuse ühik

volte-face [*volt-fas*] (pr.), äkiline ümberpöörd näoga tagaajaja poole

volti subito (it.), lüh. V. S., *muus.* pöörake kiiresti (noodilehte)

voltižeerima (pr. *voltiger* lendlema, üles lendama), liikuva hobuse selga v. seljast maha hüppeid tegema; akrobaatilisi harjutusi (õhuhüppeid) tegema hobusel, trapetsil v. teise akrobaadi kaasabil

voltižöör (pr. *voltigeur*), kunstratsutaja

voltmeeter (< *volt* + kr. *metreō* mõõdan), riist elektrivoolu pinge mõõtmiseks

voltool (...ld. *oleum* õli), suure viskoossusega määrdeõli, mida saadakse elektriga töötlemisel mineraal- v. taimeõlidest

voltsekund, magnetvoo ühik, sama mis *veeber*

voluminomeeter (< *voluumen* + kr. *metreō* mõõdan), aparaat ruumala mõõtmiseks

voluminoosne (ld. *voluminōsus*), mahukas, kogukas; mitmeköiteline

voluntarism (< ld. *voluntas* tahe), suund filosoofias, mis tunnustab kõige eksisteeriva alusena mittemõistuslikku tahet (Schopenhauer, Nietzsche); v. eitab objektiivset seaduspärasust looduses ja ühiskonnas, samuti teaduse seadusi; *psühh.* ebateaduslik teooria, mis annab tahteprotsessidele psüühilises elus põhitähtsuse ja vähendab mõistuse osa (Wundt, Münsterberg)

voluntarist, *voluntarismi* pooldaja

voluntaristlik, *voluntarismile* omane

voluumen (ld. *volūmen*), ruumala; kirjarull, köide; teose osa

voluut (ld. *volūta*), rullis, spiraalikujuline ehismotiiv joonia samba kapiteelil, barokkfassaadidel jm.

volüüm (pr. *volume*) = *voluumen*

volüümikas (< pr. *volumineux*), kogukas, tüse

vombat (ingl.), mägrataoline kukkurloom

vomeerima (ld. *vomere*), oksendama

vomitiiv (< ld. *vomitus* oksendamine), *med.* okseti, oksendust esilekutsuv vahend

von [*fon*] (sks.), lüh. v., esialgselt päritolu märkinud sõna sks. perekonnanime ees, hiljemini aadlinime tunnus

vona (korea k.), Korea Rahvademokraatliku Vabariigi rahaühik, = 100 seeni

vootum (ld. *vōtum*), hääletamine; hääletamisel vastuvõetud otsus

voteerima (pr. *voter* < ld.), hääletama (parlamendis, koosolekul); otsustama

votšina (vn. *вотчина*), Venemaal varemal ajal esinenud pärilik maaomand, vastas Lääne-Euroopa *alloodile*

votum [*voo-*] (ld.) = *vootum*

vox [*vooks*] (ld.), hääl

vox clamantis in deserto [*vooks klama'- -se'-*] (ld.), «hüüdja hääl kõrbes» (tsitaat ladina piiblist)

vox humana [*vooks -maa'-*] (ld.), inimese hääl; *muus.* inimhäälc tämbriga oreliregister

vox populi vox Dei [*vooks*] (ld.), «rahva hääl (on) jumala hääl»

***vrakk** (norra k. *vrak*), kõlbmatuks muutunud laevakere

Ws, *vattsekundi* tähis

V. S., *muus.* lüh. väljendist *volti subito*

Wt, *vatt-tunni* tähis

vuaal (pr. *voile*), looritaoliselt õhukeriidesort

vulfeniit (Austria mineraloogi F. Wulfeni (1728—1805) nime järgi), kollane v. punane pliid ja molübdeeni sisaldav mineraal

vulgaarmaterialism (< ld. *vulgāris* labane, lihtne + *materialism*), *filos.* väikekodanlik metafüüsiline suund, mis tekkis Saksamaal XIX s. 50.—60. a. (Büchner, Moleschott jt.), samastas teadvuse mateeriaga, seletas ühiskondlikke nähtusi loodusseaduste abil

vulgaarmaterialistlik, *vulgaarmaterialismile* omane

vulgaarne, labane, jäme, harimatu, moonutuseni lihtsustatud

vulgaarsotsiologism (...*sotsiologism*), ühiskondlikke protsesse ja nähtusi lihtsustatult käsitlev ühiskonnaõpetus

vulgaarsotsioloogiline, *vulgaarsotsiologismile* omane, ühiskondlikke nähtusi lihtsustatult käsitav

vulgarisaator, labastaja, lihtsustaja

vulgariseerima, olemust moonutavalt lihtsustama (õpetust, teooriat), labastama

vulgarism, *lgv.* jäme, labane sõna v. väljend

vulgo (ld.), labaselt

vulgus (ld.), lihtrahvas

vulkaan (Vana-Rooma tulejumala Vulcanuse järgi), tulemägi, maakoore kanal v. lõhe, mille kaudu tõusevad ajuti v. pidevalt maapinnale Maa sisejõudude tegevuse produktid (magma, kivid, tuhk, tulised gaasid jm.)

vulkaanfiiber (...*fiiber*), tsinkkloriidiga immutatud paberikihtidest pressimise teel valmistatud tugev ja painduv aine (tarvit. kohvrite valmistamiseks, isoleermaterjaliks jne.)

vulkaaniline, *vulkaanile* omane, sellest pärit

vulkaniidid (Vulcano saare järgi), *geol.* vulkaani tegevusel moodustunud kivimid: purskekivimid e. *efusiivid* ja vulkaanilised setted e. *püroklastilised* kivimid

vulkaniseerima, kautšukit kõrgel temperatuuril väävliga kummiks töötlema

vulkanism, 1) vulkaanide tegevusega, magma tekkimise ja liikumisega seotud protsesside kogunimetus; 2) = *plutonism*

vulkanoid (*vulkaan* + kr. *eidos* kuju, välimus), mudavulkaan

vulkanoloogia (< *vulkaan* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), geoloogia haru, mis uurib vulkaanide levikut, tekkimist ja tegevust ning tegevuse produkte

vulva (ld.), *anat.* häbe

vulviit, *med.* häbemepõletik

vundament (ld. *fundamentum*), ehitise alus; *alus, põhi

vundamentima [*-e'-*], *vundamenti* rajama

Wunderkind (sks.), imelaps, eriliste võimetega laps

vutlar (vn. *футляр*), tupp, kapsel, karp

v. v., lüh. ld. väljendist *vice versa*

vändama (rts. *vända*), purjelaeva vastutuult teisele *halsile* pöörama. Vrd. *halssima*

vürfel (sks. *Würfel*), täring, väike kuubik, mille tahkudel leiduvate täppide järgi arvestatakse täringumängus punkte

vürfeldama, kuubikuteks lõikama

vürst (sks. *Fürst*), aadlitiitel Saksamaal jt. maades

vürstinna (sks. *Fürstin*), vürstisoost naine, *vürsti* naine

vürstitar, *vürsti* tütar

Ö

ödeem (kr. *oidēma*), *med.* turse, veresoontest väljuva vedeliku liigkogunemus kudedesse

ökoloog, *ökoloogia* eriteadlane

ökoloogia (< kr. *oikos* maja, elamu + *logos* mõiste, käsitlus), bioloogia haru, mis uurib organismide ja neid ümbritseva keskkonna vastastikuseid suhteid

ökoloogiline, *ökoloogiasse* kuuluv

ökonomaiser [*-ai'-*] (ingl. *economiser*), eelsoojendi, seade kütteaine säästmiseks, näit. aurukatla toitevee eelsoojendamiseks heitgaasidega

ökonomism (< kr. *oikonomia* majanduse juhtimine), oportunistlik vool vene sotsiaaldemokraatias XIX—XX s. vahetusel; pidas lubatavaks üksnes majanduslikku võitlust, eitades töölisklassi poliitilist võitlust

ökonomist, *ökonomismi* esindaja v. pooldaja; spetsialist *ökonoomika* alal

ökonoom (kr. *oikonomos* majavalitseja), majapidaja

ökonoomia (kr. *oikonomia* majanduse juhtimine), kokkuhoidlikkus, säästlikkus; kokkuhoid, sääst; kapitalistlik majand, mõis. Vt. ka *poliitökonoomia*

ökonoomika, 1) majandus, tootmissuhted, mis vastavad ühiskonna tootlike jõudude antud arenemisastmele (feodalismi ö., kapitalismi ö., sotsialis-

mi ö.); 2) teaduslik distsipliin, mis tegeleb mingi majandusharu uurimisega

ökonoomiline, *ökonoomikasse* puutuv; majanduslik; ö. m a t e r i a l i s m, vulgaarsotsioloogiline suund, mis peab *ökonoomikat* ühiskondliku arenemise ainsaks jõuks

ökonoomne, kokkuhoidlik, säästlik

ökumeen vt. *oikumeen*

ökumeeniline vt. *oikumeeniline*

önanthape vt. *heptaanhape*

örsted (taani füüsiku H. C. Ørstedi (1777—1851) järgi), tähis Oe v. Ø, magnetvälja tugevuse ühik CGS-süsteemis

ösofagoskoop (< kr. *oisophagos* söögitoru + *skopeō* vaatan), *med.* riist söögitoru uurimiseks

ösofagoskoopia, söögitoru uurimine *ösofagoskoobi* abil

östraalperiood (< kr. *oistros*), innaaeg, periood, mille jooksul emasloom laseb end paaritada

östraaltsükkel, innatsükkel

östrogeenid (< kr. *oistros* + *genos* sünd, teke), inda esilekutsuvad ained

östrogeenne (< kr. *oistros* + *genos* sünd, teke), inda esilekutsuv

östroon, *zool.* emasslooma suguhormoon

östroos, kiini vastsetest põhjustatud tõbi lammastel

öör (rts. *öre*, taani, norra k. *øre*), Skandinaavias hõbedakaal; rahaühik, 1 ö. = 1/100 krooni

Ü

üterbium [*-e'-*] (Rootsi küla Ytterby järgi), sümbol Yb, element, järjenr. 70, aatomm. 173,04; haruldane muldmetall

ütrium (Rootsi küla Ytterby järgi), sümbol Y, element, järjenr. 39, aatomm. 88,905; haruldane muldmetall, metalliline hall pulber, mis õhus kergesti hapendub

X

Xe, *ksenooni* sümbol

Y

Y, *ütriumi* sümbol

yankee [*jänki*] (ingl.) = *jänki*

yard (ingl.) = *jard*

Yb, *üterbiumi* sümbol

yoga [*joo'-*] (sanskr.) = *jooga*

ypsilon, kr. tähestiku 20. täht (*Y*, *υ*), vastab ü-le

TÄIENDUSEKS

Lisame valiku olulisemaid võõrsõnu uuematest teatmeteostest (eriti ENE viimastest köidetest), mida autoritel selle sõnaraamatu käsikirja koostamise ajal veel kasutada polnud.

adoob (hsp. *adobe*), õhus kuivatatud tellis, tellisplonn

aerofon (*aero-* + *phōnē* hääl, heli), iga puu- ja vaskpuhkpill, milles heli tekib õhusamba võnkumistest pilli torus

aglükoon (< kr. *a-* (eitus) + *glykys* magus), mittesahhariid, glükosiidide koostisaine

antifon (< *anti-* + kr. *phōnē* hääl, heli), müravastane vahend, näit. mürakiiver, kõrvaklapid

assamblaaž (pr. *assemblage* kokkukogumine, montaaž), eri materjalidest v. esemetest valmistatud kolmemõõtmeline kunstiteos

ato- (< taani v. norra *atten* kaheksateist), tähis a, eesliitena mõõtühikute nimetustes tähistab 10^{-18} põhiühikust

bakterioidid e. **bakteroidid**, ebanormaalse kujuga *bakterid*, eriti mügarbakterite harulised vormid, mis seovad õhulämmastikku

bagass (pr. *bagasse* < hsp. *bagazo*), suhkruroost suhkru valmistamisel saadavad pressimisjäätmed

bantustan (bantu neegrite järgi), piiratud omavalitsusega territoorium aafriklaste jaoks Lõuna-Aafrika Vabariigis

baribal, P.-Am. elutsev must karu

bleiser (ingl. *blazer*), meestepintsaku lõikega voodrita jakk

blusoon (pr. *blouson* pluusike), värvliga tuulepluus

bonistika [*-i's-*] (vrd. *boon*), paberrahade kollektsioneerimine ja uurimine

bool (< kr. *bōlos* mullapank, kämp), suurem ravimpill

diskoteek (< ingl. *disc* heliplaat < kr. *diskos* ketas + *thēkē* hoidla), heliplaadikogu

ergonoomia (< kr. *ergon* töö + *nomos* seadus), teadusharu, mis käsitleb tööd kui komplekset süsteemi inimene — töövahend — tööese — tootmiskeskkond

faleristika [*-i's-*] (< ld. *phalerae* metallplaadikesed (ehtena v. eraldusmärgina) < kr.), märkide kollektsioneerimine

femto- (< taani v. norra *femten* viisteist), tähis f, eesliitena mõõtühikute nimetustes tähistab 10^{-15} põhiühikust

fluoroos, hambaemaili kahjustus, mis tekib *fluori* liigsisaldusest joogivees

fotoonika (< kr. *phōs* valgus), valgusside võimalusi uuriv teadusharu

interferoon (< *inter-* vastastikku, omavahel + ld. *ferio* löön), nakatunud rakkudes tekkiv viirusevastane aine

introskoop (< ld. *intro* sisse + kr. *skopeō* vaatlen), läbipaistmatute kehade sisemust nähtavaks tegev seade

kanasta [*-na'-*] (hsp. *canasta* korv), Uruguaist pärinev kombinatsiooniline kaardimäng

karbofoss (< ld. *carbo* süsi + *fos(for)*), putukatõrje- ja taimekaitsevahend

kelvin (ingl. füüsiku lord Kelvini (1824—1907) järgi), tähis K, temperatuurikraad, arvestatav absoluutsest nullist, SI-süsteemi põhiühikuid

klorofoss (< *kloor* + *fos(for)*), putukatõrje- ja taimekaitsevahend

know-how [*nou-hau*] (ingl., «tean, kuidas»), oskusteave, tootmissaladus, millegi tootmiseks vajalikud tehnilised teadmised ja tootmiskogemused

koartikulatsioon (< *ko-* + *artiku-*

latsioon), hääliku mõju teise, läheduses asuva hääliku artikulatsioonile

kordodroom (< ingl. *cord* nöör + kr. *dromos* jooks), väljak trossi otsas ringlevate auto- ja lennukimudelite katseteks ning võistlusteks

kordofon (< kr. *chordē* pillikeel + *phōnē* hääl, heli), keelpill

kvadrofoonia e. **kvadrafoonia** (< ld. *quattuor* neli + kr. *phōnē* hääl, heli), heli stereofooniline edasiandmine nelja kanali (s. o. ka nelja kõlari) abil

kvark (tehissõna), *füüs.* hüpoteetiline murdarvulise laenguga osake

lamineerima (< ld. *lamina* leht, plaat), läbipaistva (kaitse)kilega pealistama

laudanum [*-aa'n-*] (uusld.), oopiumi ning oopiumi sisaldavate ravimite varasem nimetus

leptosoomne (< kr. *leptos* kitsas, peen + *sōma* keha) = *asteeniline*

lotsioon (ld. *lotio* pesemine, kümblus) e. **losjoon** (pr. *lotion* pesemine, tualettvesi), tualettvesi näo jaoks

lüsosüüm (< *lüso-* + kr. *zymē* juuretis), pisarais, süljes jm. sisalduv bakteritsiidne ferment

neuroleptikum [*-e'p-*] (< *neuro-* + kr. *lēptikos* haarav), närvisüsteemi talitlust pärssiv aine; n-e kasut. psüühiliste haiguste raviks, anestesioloogias jm.

noosfäär (< kr. *noos* mõistus + *sfäär*), süsteem, millesse kuuluvad tehnikaseadmed ja see osa loodusest, mida hõlmab inimese sihipärane tegevus

orbitaal (< ld. *orbita* rattarööbas), ruumiosa aatomist, milles liigub elektron (v. elektronipaar)

oseena (< kr. *ozein* haistma), vinanohu

paragnost [*-o'st*] (< *para-* + kr. *gnōsis* teadmine, tunnetus), isik, kellel on meeltevälise taju võimeid

paskaal (< prantsuse teadlase B. Pascali (1632—62) nime järgi), tähis Pa, rõhu- ja pingeühik SI-süsteemis

pelagos (kr., «meri»), *pelagiaali* asustavate organismide kogum; jaotatakse *planktoniks* ja *nektoniks*

pernambukipuit [*-bu'-*] (< Brasiilia sadamalinna Pernambuco järgi), siiltsesalpiiniast saadav punapruun väärispuit

personaalunioon, kahe v. enama monarhistliku riigi ühendus, mida valitseb ühine monarh

pertseptron (< ld. *perceptio*), närvisüsteemi tööd modelleeriv tehniline seade, iseõppiv automaatsüsteem

playboy [*pleiboi*] (ingl.), rikas elunautija noormees

pleuston (kr.), osalt veesisese, osalt vee peale ulatuva kehaga veeorganismide kogum

ploidsus (< kr. *-ploos* -kordne + *eidos* kuju), *biol.* kromosoomigarnituuri arvuline näitaja

popkunst (< ingl. *popular art*), nüüdiskunsti suundi, kasutab teoste loomisel kollaaži, montaaži, igapäevaesemeid jms.

portato [*-a'-*] (it.), *muus.* *legato* ja *staccato* vahepealne esitusviis

prau (malai k.), Malai saarestikus kasutatav ühemastiline purjekas

publicity [*pabli'siti*] (ingl.), reklaam, tuntus, populaarsus

reema (kr. *rhēma* öeldu, teade), *lgv.* lause osa, mis sisaldab uut informatsiooni

rendsiina (poola *rędzina*), õhuke karbonaatmuld

replikatsioon (hilisld. *replicātio* kordamine), desoksüribonukleiinhappe v. ribonukleiinhappe reproduktsioon organismis

reprint (ingl.), trükilaota kordustrükk

resolutiivne (< ld. *resolūtio* muutmine, tühistamine), tühistav, äramuutev

roborant (ld. *roborans* tugevdav), tugevdav ravim

rodentitsiid (< ld. *rōdens* näriv + *caedo* tapan), närilistemürk

salbid (ld.), meritünnikud, troopika ja lähistroopika merede tünja kehaga mantelloomade klass

segmentaator (< ld. *segmentum* lõik, tükk), seade helisalvestusest lõigu (sõna, hääliku v. selle osa) eraldamiseks ning selle eraldi kuulamiseks

senteesimo (hsp. *centésimo*), väike rahaühik Uruguais, Panamas ja Tšiilis

siigel (< ld. *sigillum* pitsat), lühend, raamatukogutähis koondkataloogi dokumendikirjes

siliit (< ld. *silex* ränikivi), keraamiliste lisanditega ränikarbiid, millest valmistatakse takisteid ja küttekehi

silikotermia (< ld. *silex* ränikivi + kr. *thermē* kuumus), metallide saamise menetlus, kus redutseerijaks kasutatakse räni

sotsiomeetria (< ld. *societas* ühiskond + kr. *metreō* mõõdan), isikutevaheliste suhete kvantitatiivse uurimise meetod

spondüloos (< kr. *spondylos* selgroolüli), selgroo degeneratiivne moondav haigus

sputum [*spuu-*] (ld.), röga

stooks (ingl. füüsiku G. G. Stokesi (1819—1903) järgi), kinemaatilise viskoossuse mõõtühik CGS-süsteemis

subekvatoriaalne (*sub-* + *ekvatoriaalne*), ekvatoriaalse ja troopikavöötme vahel asetsev; s. v ö ö d e, ekvatoriaalse ja troopikavöötme vahel asetsev siirdeala

supermarket (ingl.), kaubahall, suur selvekauplus (peam. toiduained ja majatarbed)

superpositsioon (*super-*), üksteist mittemõjustavate füüsikaliste suuruste v. objektide ühismõju (v. liitumine)

supraport (< *supra-* + ld. *porta* värav, uks), ukse kohal olev raamistatud pind, milles võib olla maal v. reljeef

sünklinoorium (< *sün-* + kr. *klinō* painutan), suurvaond, laialdane vaond, mis koosneb mitmest antiklinaalist ja sünklinaalist

süntesaator, *sünteesiv* seade, näit. k õ n e s ü n t e s a a t o r inimkõnega sarnase tehiskõne tekitamiseks

šeiker (ingl. *shaker*), suletav nõu kokteiliainete segiloksutamiseks

teema, *lgv.* lause osa, mis ei sisalda uut informatsiooni

tektiidid (< kr. *tektos* sulatatud + *eidos* kuju, välimus), *geol.* mitmesuguse kuju ja suurusega tumedad klaasjad moodustised; mõnede hüpoteeside järgi Maa-välise päritoluga

thriller (ingl.), õuduslugu (film, romaan vms.)

toksoplasmoos, inimese ja loomade looduskoldeline parasitaarhaigus (tekitaja ainurakne Toxoplasma gondii)

torpar (rts. *torpare*, sm *torppari*), *aj.* kehviktalupoeg Rootsis ja Soomes, lähedane eesti vabadikule

tribalism e. **traibalism** (ingl. < ld. *tribus*), püüe etnilisele v. suguharulisele eraldumisele; etniliste rühmade ja suguharudevaheline vaen

travee (pr.), *arhit.* võlvik. toendipaaridevaheline võlvistikuosa; kahe toe vaheline sillaosa

trigatron (< ingl. *trigger* päästik), kolme elektroodiga ioonseadis elektriahelate kontaktituks lülitamiseks; kasut. peam. raadiolokatsioonis

triger (ingl.), kahe stabiilse tasakaaluolekuga lülitus, mis välise signaali mõjul läheb ühest tasakaaluolekust teise; kasut. peam. loendus- ja mäluelementidena arvutustehnikas, automaatikas jm.

trikroism (< *tri-* + kr. *chroa* värvus), kolmevärvilisus, mõnede optiliselt kaheteljeliste kristallide omadus neelata eri lainepikkusega valguskiirgust eri sihis erisugusel määral

tsesalpiinia (ld. *Caesalpinia*), troopiliste ja lähistroopiliste lehtpuude, -põõsaste ja liaanide perekond

tsitriin (< ld. *citreum* sidrun), P-vitamiin; *miner.* kollane kvartsi teisend, poolvääriskivi

tšaitja (sanskr.), Vana-India budausu tempel, haril. kaljusse raiutud

tumbler (ingl.), seadis mitmesuguste elektriahelate sisse- ja väljalülitamiseks

ukulele, havai päritoluga kitarrikujuline keelpill; kasut. peam. laulu saateks

umiak (eskimo k-d), eskimote suur hülgenahaga kaetud veo- ja reisipaat

varna (sanskr., «omadus, värvus, kategooria»), seisus vanaaja Indias; v-sid oli 4

vellerism (Ch. Dickensi teose tegelase Samuel Welleri järgi), *kirj.* otsesest kõnest ja saatelausest koosnev humoristlik väljend, näit.: «Seda teed peame kõik käima,» ütles vanapiiga, kui pulmarong mööda sõitis

velveton (ingl.), ühelt poolt karvastatud väga tihe ja vastupidav puuvillriie

ökosüsteem (< kr. *oikos* maja, eluruum + *systēma* ühendus, tervik) = *biogeotsönoos*

ökotoop (. . . kr. *topos* koht, ümbrus, maastik), taimekoosluse kasvukoht, laiemalt: ökosüsteemi mitteelus osa

ökotüüp (. . . kr. *typos* jäljend, kuju), sama liigi ökoloogiliselt ja füsioloogiliselt v. ka morfoloogiliselt eristunud organismide rühm. ö-ks eristumine on kohastumus kindlate keskkonnateguritega

SISUKORD

Рихард Михкелевич Клейс, Йоханнес Пеэтерович Сильвет, Эдуард Эдуардович Вяэри. **Словарь иностранных слов.** Изд. 3-е, испр. На эстонском языке, Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, «Валгус».

Toimetajad E. Raiet ja V. Põlma. Kunstiline toimetaja M. Niin. Tehniline toimetaja M. Pall. Korrektorid A. Taim ja S. Uustare.

ИБ № 1664.

Trükkida antud matriitsidelt 15. 11. 78. Formaat 60×90/16. Kiri literaturnaja. Kõrgtrükk. Trükipaber nr. 1. Tingtrükipoognaid 41,5. Arvestuspoognaid 71,83. Trükiarv 40 000. Tellimuse nr. 5077.
Hind rbl. 3.40.
Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Hans Heidemanni nim. Trükikoda, 202400 Tartu, Ülikooli 17/19.